श्रीराधाकृष्णाभ्यां नमः

महर्षिवेदव्यासप्रणीतं

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

(मूलमात्रम्)

तदिदम्—
जालानोपाह्वेन घनश्यामदासेन 'गीताप्रेस' नाम्नि मुद्रणालये
मुद्रयित्वा प्रकाशितम्

प्रथम सस्करणम् ५२५०, सवत् १९९८
द्वितीय सस्करणम् ५०००, सवत् १९९९
तृतीयं सस्करणम् ५०००, सवत् २००१

मूल्यम् १॥)

प्राप्तिस्थानम्—'गीताप्रेस, गोरखपुर

निवेदनम्

कान्ति सिताऽऽमृशति निन्दितशारदेन्दु-
यत्रैकतो विलसितामसिताङ्गशोभाम्।
वृन्दावनेऽपि कृतयामुनगाङ्गसङ्गं
राधामुकुन्दयुगलं तदहं नमामि॥

विदन्त्येवेदं निखिलशास्त्रपारावारपारदृश्वानो महात्मानो विद्वांसो विरक्त्या भक्त्या स्वात्मबोधेन च विलसन्तः सन्तश्च यदनाद्यनेहसः परिसृतप्रवाहे दुरवगाहे परं सहस्र-बाधेऽगाधे चास्मिञ्जगज्जलनिधावामौलि निमज्जतां तदूर्मिभिरनवरतमुपर्यधो नीयमानानां स्वोद्धाराय च कञ्चिदनपायमुपायमजानानानामत एव सीदतां विषीदतां च जनानां सद्यः सन्तरणाय नान्या काचन तरी सुदृढा पुराणपरिवृढाच्छ्रीमद्भागवताच्छास्त्रादृते। नापि चान्यः कश्चिद् धीवरो धीवरः प्रभवेदन्तरेण भगवन्तं वारिदभासं जगन्निवासं वासुदेवम्। पारे वाचामस्ति महत्त्वं भगवतो भागवतस्य च। नेशः शेषोऽप्यशेषतया वक्तुं किमुता-स्मादृशो मादृशः तथाप्यथावाच्यं सर्वं स्वमतिपरिणामावधि गृणन्निति न्यायेन यत् कदाचित् क्वचित् केनचित् किञ्चिदुच्यते तदप्यखिलद्वीपदीपाय भगवते भास्वते दीप-प्रदर्शनमिव विडम्बनमात्रं स्वकीयश्रद्धाभक्त्यभिव्यञ्जनमात्रमेवेति वा मनसिकृत्य तदौचित्यं समर्थनीयम्। सत्यं तु पुनरियदेव, न वयं शक्ता भगवतो भागवतस्य भागवतानां च माहात्म्यप्रकाशनेऽतस्तूष्णीमेवास्महे।

इदं पुनरनुभूतचरं दृष्टचरं च बहूनां महात्मनां यच्छ्रीमद्भागवतस्याश्रयग्रहणेन परिहृतचाञ्चल्याया शम्पाया इव भगवदनुकम्पायाः प्रकाशः शनैः शनैरुत्तरोत्तरमुत्कर्षे-णान्तर्व्योम्नि वितायते कियद् वचाम? कियद् वा संकलयाम? श्रीमद्भागवतं स्वधीयानैः कतिभिर्न हापिताविद्यामयी भ्रान्तिः? कति वा नावापिता शाश्वतीं शान्तिम्?

यतो भगवतो वाङ्मयावतारः श्रीमद्भागवतम्—'इदं भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसम्मितम्' इति वचनात्। ब्रह्मपदेन चेह परं ब्रह्म बोद्धव्यम्, न वेदः, भागवतस्य निगमकल्पतरुफलत्वेनोपक्रमणात्, 'यः स्वानुभूतमखिलश्रुतिसारम्' इत्यादिना श्रुतिसारत्वप्रतिज्ञानाच्च। निगमस्य कल्पतरोः फलं शुकः सारश्च भगवान् श्रीकृष्ण एव। तदभिन्नतया भागवतमपि तथा व्यपदिश्यते। फलत्वरूपणात् माधुर्यातिशयः सूच्यते। माधुर्यं हि फल एवास्वाद्यते न पादपे। फलमाधुर्यमपेक्ष्यैव पादपानां प्रशस्तताऽऽख्याप्यते। अतो निगमादप्यतिशयसौभाग्यशालि माधुरीधुरीणं श्रीमद्भागवतं नाम महापुराणमिति नात्र संशयलेशोऽपि।

श्रीमद्भागवतीयविषयाणां सप्रपञ्चमुपपादनस्य संक्षिप्तेऽस्मिन्निवेदने नास्त्यवसरोऽवकाशश्च। पुराणस्यास्य ज्ञाने भक्तावुभयत्र वा चरमं तात्पर्यं ज्ञानस्य भक्तेश्च कीदृशं स्वरूपमित्याद्यविवेचनमावश्यकमपि स्थानसङ्कोचात् परिहीयते। तथाप्यनुबन्धचतुष्टयज्ञानं विना कस्मिंश्चिदपि ग्रन्थे कस्यचिदपि प्रवृत्तेरशक्यतया तदिदानीं प्रदर्श्यते। 'धर्मः प्रोज्झितकैतवोऽत्र परमो निर्मत्सराणां सतां वेद्यं वास्तवमत्र वस्तु शिवदं तापत्रयोन्मूलनम्' इत्यस्मिञ्छ्लोके विशेषतोऽनुबन्धचतुष्टयमेव निर्दिश्यते। तथा हि—अत्र भागवते प्रोज्झितकैतवः परमो धर्मो निरूप्यते। कैतवं फलाभिसन्धिस्तद्रहितो निष्काम इति यावत्। अत एवायं निर्मत्सराणां सतां धर्मः। मात्सर्यं हि कामकलुषितचित्तेष्वेव विलोक्यते। निष्कामा एव निर्मत्सरा भवन्त्यतस्तेषां धर्मस्य कामकैतवरहितत्वं युक्तमेव। अत एवायं धर्मो भागवतधर्मतया व्यपदिश्यते, भागवतानामेव निर्मत्सरत्वात्, भागवतधर्मनिरूपणायैव भागवतावतारस्योपक्रमणाच्च, तथा च सङ्गच्छते—'किं वा भागवता धर्मा न प्रायेण निरूपिताः। प्रियाः परमहंसानां त एव ह्यच्युतप्रियाः॥' इति व्यासवचनम्। किञ्च वास्तवं वेद्यं शिवदं वस्त्वपीह प्रकाश्यते। वास्तवमिति सत्, वेद्यमिति चित्, शिवदमिति चानन्दं लक्षयति। सच्चिदानन्दोपलक्षितं ब्रह्म चेहोपदिश्यत इति भावः। उक्तं चोपसंहारेऽपि—'अत्रानुवर्ण्यतेऽभीक्ष्णं विश्वात्मा भगवान् हरिः।' इति। 'श्रावितो यश्च मे साक्षादनादिनिधनो हरिः।' इति च। एतेन विषयो निरूपितः। सम्बन्धस्त्वत्र बोद्धृबोद्धव्यभावो बोद्धव्यः। तत्र जिज्ञासवो मुमुक्षवो विरक्ता भवभयभीताश्चाधिकारिण

इति सिद्धयति । तापत्रयोन्मूलनमिति प्रयोजनं लक्ष्यते । न हि दुःखत्रयाभावरूप एव मोक्षः साङ्ख्यदिशाभिमतः शिवदमिति विशेषणेन शिवत्वानुभूतेश्चाभिप्रेतत्वेन मोक्षस्याभावरूपताव्याघातात् । अतो बोधो मुक्तिर्भगवत्प्राप्तिर्वा प्रयोजनमस्त्येवेत्यनेनरूपेणानुबन्धचतुष्टयं स्वीकरणीयम् ।

ननु 'अत्र सर्गो विसर्गश्च' इत्यादिना सर्गादिवर्णनस्याप्युपक्रान्तत्वेन कथं पूर्वोक्त एव विषयोऽवधार्यत इति चेदुच्यताम्—पुराणलक्षणसमन्वयाय सर्गादीनामानुषङ्गिकं वर्णनमिह बोद्धव्यम्, न हि तत्र विवक्षा । स्थूलभूतानां भूगोलखगोलयोर्विराड्ब्रह्माण्डस्य च वर्णनं भगवतः स्थूलरूपनिरूपणाभिप्रायेण बोध्यम्, न तु भूगोलिकज्ञानसंपादनाय, परितः परिवर्तनशीलेऽस्मिञ्जगति क्वचित् कालविशेषे लिखितस्य भूगोलवर्णनस्य सदैवोपयोगासम्भवात् । अतो न तत्रेदानीन्तनदृष्टभूगोलवर्णनेन सह सङ्गतिरन्वेष्टव्या । आधुनिकैर्हि स्थूलदृष्टया समक्षं दृश्यमानस्य स्थूलजगतो वर्णनं क्रियते । महर्षिभिस्तु योगशक्त्या मनसा प्रत्यक्षीक्रियमाणानां सूक्ष्मलोकानां च चित्रणं विहितमित्युभयत्र साम्याभावः सुस्पष्ट एव । तस्माद् भगवतः स्थूलरूपानुध्यानार्थमेव विराड्ब्रह्माण्डवर्णनमिति नात्र विसंवादः । तथा च शुकेनाप्युक्तम्—'स्थूले भगवतो रूपे मनः सन्धारयेद् धिया ।' इति । न चैतावता पुराणानामप्रामाण्यं शङ्क्यम्, पयसामर्णव इव वचसां परमात्मन्येव पर्यवसानमिति कृत्वा परात्मपरतया पौराणिकवर्णनस्य सर्वथा प्रमाणभूतत्वोपगमात् । किञ्च चतुर्दशसु विद्यासु पुराणमप्येका विद्या । पुराणलक्षणं च सर्गप्रतिसर्गवंशमन्वन्तरवंशानुचरितरूपम् । यद्यपि सर्गसंहारयोर्मूलं श्रुतावेवाम्नातम्, तथापि तदीयं सुस्पष्टं सविस्तरं च वर्णनं पुराणादृते नान्यत्रोपलभ्यते । वंशमन्वन्तरादीनां तु वर्णनं पुराणेष्वेव दृश्यते नान्यत्र । वामदेववसिष्ठादिब्रह्मर्षीणां मन्वादिराजर्षीणां श्रीरामकृष्णाद्यवताराणां चेतिवृत्तं श्रवणायापि नोपलभ्येत पुराणं चेन्न स्यान्महाभारतसहितम् । न हि पुराणानां कश्चित् कालोऽवधर्तुं शक्यः, अनादित्वात् । न च पुराणेषु राजवंशवर्णनाच्चदनुभाविकत्वेन तेषामनादित्वं न स्यादिति शङ्क्यम्, तेन प्रतिकल्पभाविराजवंशवर्णनस्वीकारात् । ननु प्रतिकल्पं तुल्यः सर्गो न स्यादिति चेन्न, 'धाता यथापूर्वमकल्पयत्'

इति श्रुत्या प्रतिकल्प समानसृष्टे समर्थितत्वात् । न च तया स्वीकारेऽपि नैवानादित्व सेत्स्यति, यथा संसारचक्रमनादि, तथैव राजादिवृत्तमपीति स्वीकारे क्षत्यभावात् । अन्यथा वेदानामप्यनादित्वे न स्यात् 'उर्वशी ह्यप्सरा । सा पुरूरवस-मैड चकमे ।' इत्यादिश्रुतिभिरितिवृत्तस्योपवर्णितत्वात् । तस्मादक्षतमनादित्व पुराणानाम् । अत एवच्छान्दोग्येऽपि पुराण श्रूयते—इतिहासपुराण पञ्चमं वेदाना वेदमिति । मात्स्य कौर्ममित्यादिसमाख्यास्तु प्रवचननिबन्धना न तु तन्निमाणनिबन्धना, आनुपूर्वीनिर्माण-निबन्धना वा काठकादिवत् ।

तस्मात् सिद्धमेतत्—पुराणविद्या सनातनी । अत एव कल्पादौ ब्रह्मा 'पुराणं मनसास्मरत्' इत्युच्यते । यथा हि वेदाना त्रिकाण्डविषयत्वेऽपि ब्रह्मात्मविषयत्वमेव पर्यवस्यति, तथैवैषा पुराणाना भागवतस्य चेति न कोऽपि विसंवाद । ज्ञाने भक्तौ निष्कामधर्मे च समादर एव श्रीमद्भागवतस्य । यत्र कर्मिणामुपरि क्वचित् कटाक्षोऽवलोक्यते, तत्र कर्मपदेन हिंसाधर्मप्रधानं सकामकर्म बोद्धव्यम्, प्रोज्झितकैतवधर्मनिरूपणप्रस्तावेनाविरोधस्यैष्टसिनत्वात् । एतेन कर्म प्रत्याख्यानपर भागवत शास्त्रमिति वदन्त परास्ता, 'नाचरेद्यस्तु वेदोक्तं स्वयमज्ञो ऽजितेन्द्रिय । विकर्मणा ह्यधर्मेण मृत्योर्मृत्युमुपैति स ॥' इति वचनेन विहितधर्मावहेलनवताना दुर्गतिप्रतिपादनात् । यच्च पुराणेषु भागवते च कथावस्तुनि सैन्यादिसामग्रीवर्णने जनसख्यावर्णने चासमाप्यमिव किञ्चिन्निबध्यते, तदपि बहुत्व-तात्पर्यकेति ज्ञातव्यम् । यदपि च क्वचित् सुप्तिङन्तपदप्रयोगेषु व्याकरणव्याकरण-नियमाना व्यतिक्रमो दृश्यते, तदपिच्छान्दसत्वात्समाधेयम् । 'इतिहासपुराणं पञ्चमम्' इति श्रुत्या निगमकल्पतरुरूपत्वरूपणेन च भागवत वेदतया व्यपदेष्टु शक्यम् । अत एव तत्र यानि पदानि यथा प्रयुक्तानि तानि तथैव शुद्धानीति मन्तव्यम्, छन्दसि दृष्टानुविधानात्, व्यासस्य पाणिन्यादिनियमपारवश्याभावाच्च । व्यासेनापि पूर्वसिद्धान्येव पुराणानि सकलितानीति न विस्मर्तव्यम् । अत एव तत्र तत्र 'आर्षत्वात्' समाहित श्रीधरादिभिरिति सर्वं समञ्जसम् । वशमन्वन्तरादीना वर्णनमपि नश्वरत्वदर्शनद्वारा ततो वैराग्यमुत्पाद्य परमात्मनि रागोदर्कतायैवेति पूर्ववत् संगम-

नीयम्, अन्यथा मुक्तिरूपप्रयोजनसाधने तेषामुपयोगाभावेन वर्णनासंगत्यापत्ते । तथा चोच्यते भागवते पर्यवसानेऽपि—'कथा इमास्ते कथिता महीयसां वितायं लोकेषु यशः परेयुषाम् । विज्ञानवैराग्यविवक्षया विभो ॥' इति । 'यस्तूत्तमश्लोकगुणानुवादः संगीयतेऽभीक्ष्णममङ्गलघ्नः । तमेव नित्यं शृणुयादभीक्ष्णं कृष्णेऽमलां भक्तिमभीप्समानः ॥' इति च । एवं च सर्वाश्रयभूते परमात्मन्येवैकस्मिन् तात्पर्यं भागवतस्येति निश्चप्रचं वक्तुं शक्यते । उक्तं च—'दशमस्य विशुद्ध्यर्थं नवानामिह लक्षणम् । वर्णयन्ति महात्मानः श्रुतेनार्थेन चाञ्जसा ॥' इति । आश्रय एव दशमं लक्षणम् । आश्रयपदार्थश्च—'आभासश्च निरोधश्च यतश्चाध्यवसीयते । स आश्रयः परं ब्रह्म परमात्मेति शब्द्यते ॥' इति वचनात् परमात्मरूप एवेत्यलं पल्लवितेन ।

विद्यावतां भागवते परीक्षेति प्रसिद्ध्यैव भागवतस्य विषयगाम्भीर्यमनुमीयते, उपलभ्यन्ते चास्योपरि नानाभाषासु निबद्धा बहुविधा व्याख्या । देवभाषाया तु भागवतोपरि बहुशष्टीकाष्टीकिता सन्ति । एतेन श्रीमद्भागवतस्य लोके समादरणीयता सूच्यते महत्ता च । सत्यमेवैतद् यद् भागवतधर्माणां चेद् विश्वस्मिन्नस्मिन् सर्वत प्रचारो भवेत्तर्हि न दन्दह्येत दुःखदावदहनज्वालायामिदानीमिव कोऽपि जागतिको जनः । अतो जगति यथा यावानपि प्रसारः समवेच्छ्रीमद्भागवतस्य तदर्थमुद्योगो विधातव्य एवास्माभिर्निःश्रेयसपथपान्थैः । निजैर्निरतिशयैर्गुणगणैर्धन्यं पुराणमूर्धन्यमिदं भागवतं स्वीयेन महता महत्त्वेन परं प्रख्यातं परितः प्रसृतं सर्वतः समादृतं च समस्त्येव समस्तपुराणान्तरापेक्षया तथाप्यतोऽप्यधिकतरः प्रचारः प्रसारश्चाकाङ्क्षितोऽस्त्यस्येति तदर्थं यतनीयमेव सर्वैः ।

एतदेवोद्दिश्यास्माभिरपि नानाविधानेकसंस्करणरूपेण श्रीमद्भागवतस्य प्रकाशनमारब्धम् । इदमिदानीं स्वाध्यायरसिकानां पाठकमहानुभावानां सम्मुखे समुल्लसति मूलमात्रं संस्करणमिति सहर्षप्रकर्षं सूच्यते । यद्यप्यन्यत्रापि नैकविधानि संस्करणानि प्राकाश्यं नीतानि श्रीमद्भागवतस्य, तथापीह तेभ्यो यद् वैलक्षण्यं तत्र ध्यानमाकृष्याम सुधियाम् । जानन्त्येव सुकृतिनः कृतिनो यत्प्राचुर्येणोपलभ्यमानैः पाठान्तरैर्विभिन्न-

टीकाकारानुगृहीतैरेकस्य प्राचीनतमशुद्धपाठस्यावधारणं कियद् दुष्करं जातम्। बहुषु पाठेषु को हि ग्रन्थकृदभिमत इति निश्चयं विना धैर्यम्यते मा । तन्निश्चयाय विदुषां प्रयत्नो नितरामपेक्ष्यत एवेति न वक्तुमावश्यकता। प्रस्तुतेऽस्मिन् संस्करणे एम्० ए० शास्त्रीत्युपाधिधारिणा पण्डितवरश्रीचिम्मनलालगोस्वामिमहोदयेन पण्डितप्रवरश्रीशान्तनु-विहारिद्विवेदेन पाण्डेयोपाह्वपण्डितश्रीरामनारायणदत्तशास्त्रिणा तथा चैतानैर्विद्वद्भि परस्परं मिलित्वा प्राचीनान्यर्वाचीनानि च हस्तलिखितानि मुद्रितानि च बहूनि भागवत-पुस्तकानि दृष्ट्वा शुद्धं प्राचीनतमं च पाठमन्वेष्टुं प्रयासो विहितः। प्रयासेऽस्मिन् मथुरावास्तव्येन पण्डितवरश्रीजवाहरलालचतुर्वेदिमहोदयेन चास्माकं यथेष्टं साहाय्यमा-चरितम्। महानुभावेन तेनानेकानि हस्तलिखितानि मुद्रितानि च पुस्तकानि दृष्ट्वा सम्पूर्णश्रीमद्भागवतस्य पाठनिर्णये स्वीया सुबहुमूल्या शुभसम्मतिः समर्पितेति तदर्थं स भृशं धन्यवादार्हः। सर्वेषाममीषां विदुषामुपकारभारान् वयं शिरसा बिभृमः। प्रयत्नोऽस्मिन् कियती सफलता समासादितास्माभिरिति बुधा एव निर्णेष्यन्ति, वयं त्वेतावदेव व्याहरामो यदस्यायासेनानेन श्रीमद्भागवतास्वादरसिकानां सुधियां मनागपि सन्तोषश्चेत् स्यात्तदा परिश्रमस्य साफल्यमेव मंस्यामहे। श्रीमद्भागवतग्रन्थस्यादौ पद्मपुराणोक्तं तन्माहात्म्यमपि यथान्यत्र लिखितेषु मुद्रितेषु च पुस्तकेषु योजितं दृश्यते, तथेहाप्यस्त्येव। इदं पुनरिह वैशिष्ट्यं यद् आदावन्तेऽपि श्रीमद्भागवतमाहात्म्यं संहितम्। इदमन्तिमं माहात्म्यमतीवसुन्दरं स्कन्दपुराणादुद्धृतम्। संस्करणेऽस्मिन्नशुद्धिनिरासाय सुतरामुद्योगे कृतेऽपि चेत्तथाप्यल्पा-दल्पतरा वाऽप्रमादाद्विस्मृत्या वाऽधुनाप्यशुद्धयोऽवशिष्टा भवेयुरिति संभावयाम। आशास्महे च करुणावरुणालया विद्वांसस्तदर्थं क्षमां विधाय ता सूचयिष्यन्ति यतोऽग्रिमे संस्करणे संशोधयितुं प्रयतिष्यामह इति शम्।

—प्रकाशकस्य

माहात्म्यसहितश्रीमद्भागवतमहापुराणस्थविषयाणामनुक्रमः

अध्याये विषया

माहात्म्ये

(पद्मपुराणान्तर्गते)

प्रथमस्कन्धे

अध्याये विषया

२१ सगोलविवरण रवे रथस्य तद्गतेश्च वर्णनम् ।

२२ चन्द्रादिग्रहाणा स्थितेर्गतेश्च वर्णनम् ।

२३ विष्णुपदस्य शिशुमारचक्रस्य च वर्णनम् ।

२४ राह्वादिस्थितेरतलादिवसभूविवराणा च विवरणम् ।

२५ सङ्कर्षणदेवस्य स्थितिस्तित्स्तुतीयस्तत्स्तवन च ।

२६ विभिन्ननरकगतीना वर्णनम् ।

षष्ठस्कन्धे

१ अजामिलोपाख्याने विष्णुदूतयमदूत सवादश्च ।

२ विष्णुदूतमुखेन भागवतधर्मनाममाहात्म्य निरूपण याम्यपाशा मुक्तस्याजामिलस्य भगवदाराधनया परमधामगमन च ।

३ यमयमदूतसवाद ,वैष्णवोत्कर्षवर्णनं च ।

४ दक्षजन्म, तत्कृततपसोऽवसाने भगवतो दर्शन हसगुह्यस्तोत्र दक्षभगवत्सवादश्च ।

५ नारदोपदेशेन हर्यश्वशबलाश्वनाम्ना दक्षपुत्राणा विरक्तिनारदाय दक्षकर्तृक शापदान च ।

६ दक्षस्य षष्टिकन्याना वशविस्तार ।

७ इन्द्रेण कृत गुरोरवमानन ततो देवाना मैश्वर्यभ्रश , विश्वरूपस्य पौरोहित्ये वरण च ।

८ विश्वरूपद्वारा इन्द्राय नारायणवर्मो पदेश ।

९ विश्वरूपवध , वृत्रस्योत्पत्तिर्देवकृत

अध्याय विषया

भगवत्स्तव भगवद्वरप्रदान च ।

१० देवाना दधीचे सकाशात्तदस्थियाचा वज्रनिर्माण देवदानवयुद्ध च ।

११ वृत्रस्य भक्तिज्ञानवैराग्ययुक्त वीरोचितो द्गार ।

१२ इन्द्रवृत्रयुद्ध वृत्रस्य वधश्च ।

१३ ब्रह्महत्याभयादिन्द्रस्य पलायनम् , अश्व मेधयज्ञेन ब्रह्महत्यानिवारण च ।

१४ वृत्रासुरस्य पूर्वजन्मवृत्तान्ते चित्रकेतू पाख्यानम् , अङ्गिर प्रसादेन लब्धे स्वसुते विनष्टे चित्रकेतोरत्यन्तशोक , कृतद्युतेर्विलापश्च ।

१५ चित्रकेतवेऽङ्गिरोनारदयोरुपदेश ।

१६ मृतपुत्रस्य जीवात्मन उक्ति , चित्रकेतवे नारदकर्तृक सङ्कर्षणमन्त्रप्रदान तत्प्रभावेन विद्याधरत्वप्राप्ति भगवतोऽनन्तस्य दर्शन च ।

१७ कैलासे पार्वतीसहितस्य शिवस्योपहास करणात् पार्वतीशापेन चित्रकेतोर्वृत्र जन्मप्राप्तिश्च ।

१८ दितिवशवर्णन मरुतामुत्पत्तिश्च ।

१९ पुंसवनव्रतविधि ।

सप्तमस्कन्धे

१ नारदयुधिष्ठिरसवादारम्भ —जयविजय यो सनकादिशापाद्दैत्यजन्मप्राप्ति ।

२ हिरण्यकशिपो स्वभ्रातृमृत्योर्मर्ष्य प्रजापीडना यमादेश पुत्रशोकाकुलाया दिते स्वज्ञातीना च सान्त्वनार्थमुपदेशश्च ।

अष्टमस्कन्धे

एकादशस्कन्धे

द्वादशस्कन्धे

श्रीमद्भागवतपाठविधिः

स्नात शुचिर्भूत्वा प्राणानायम्य त्रिराचम्य च मङ्गलपाठपूर्वक भगवन्त प्रणमेत् । तदनु सज्जिते षोडशोपचारैर्मानसोपचारैर्वा व्यास शुक वासुदेव श्रीमद्भागवतग्रन्थ च सादर सविनय सभक्तिभाव सम्पूजयेत् । तत पाठारम्भात् प्राक् 'ॐ नमो भगवते वासुदेवाय' इति द्वादशाक्षरमन्त्रम् 'ॐ क्लीं कृष्णाय गोविन्दाय गोपीजनवल्लभाय स्वाहा' इति गोपाल मन्त्र वाष्टोत्तरशत जपत् । पश्चादेव विनियुञ्जीत—

विनियोगः

ॐ अस्य श्रीमद्भागवताख्यस्तोत्रमन्त्रस्य नारद ऋषि , बृहती छन्द , श्रीकृष्ण परमात्मा देवता, ब्रह्म बीजम्, भक्ति शक्ति , ज्ञानवैराग्ये कीलकम्, मम श्रीमद्भगवत्प्रसाद-सिद्ध्यर्थे पाठे विनियोग ।

ऋष्यादिन्यासः

'नारदर्षये नम ' शिरसि । 'बृहतीच्छन्दसे नम ' मुखे । 'श्रीकृष्णपरमात्मदेवतायै नम ' हृदि । 'ब्रह्मबीजाय नम ' गुह्ये । 'भक्तिशक्तये नम ' पादयो । 'ज्ञानवैराग्यकीलकाय नम ' नाभौ । 'श्रीमद्भगवत्प्रसादसिद्ध्यर्थकपाठविनियोगाय नम ' सर्वाङ्गे ।

द्वादशाक्षरमन्त्रेण हृदयाद्यङ्गन्यास करन्यास च कुर्यात् । अथवाषोडङ्कितरीत्याङ्ग न्यासकरन्यासौ विदध्यात्—

अङ्गन्यासः

ॐ क्ला हृदयाय नम । ॐ क्लीं शिरसे स्वाहा । ॐ क्लू शिखायै वषट् । ॐ क्लैं कवचाय हुम् । ॐ क्लौ नेत्रत्रयाय वौषट् । ॐ क्ल अस्त्राय फट् ।

करन्यासः

ॐ क्ला [illegible] ॐ क्लीं तर्जनीभ्या नम । ॐ क्लू मध्यमाभ्या नम ।
ॐ क्लैं अनामिकाभ्या [illegible] ष्ठिकाभ्या नम । ॐ क्ल

अथ ध्यानम्

कस्तूरीतिलकं ललाटपटले वक्षःस्थले कौस्तुभं
नासाग्रे वरमौक्तिकं करतले वेणुं करे कङ्कणम् ।
सर्वाङ्गे हरिचन्दनं सुललितं कण्ठे च मुक्तावली
गोपस्त्रीपरिवेष्टितो विजयते गोपालचूडामणिः ॥
अस्ति स्वस्तरुणीकराग्रविगलत्कल्पप्रसूनाप्लुतं
वस्तु प्रस्तुतवेणुनादलहरीनिर्वाणनिर्व्याकुलम् ।
स्रस्तस्रस्तनिरुद्धनीविविलसद्गोपीसहस्रावृतं
हस्तन्यस्तनतापवर्गमखिलोदारं किशोराकृति ॥

इत्येवं ध्यात्वा पाठमारभेत ।

युगल छवि

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमाहात्म्यम्

अथ प्रथमोऽध्यायः

सच्चिदानन्दरूपाय विश्वोत्पत्त्यादिहेतवे । तापत्रयविनाशाय श्रीकृष्णाय वयं नुमः ॥ १ ॥

यं प्रव्रजन्तमनुपेतमपेतकृत्यं द्वैपायनो विरहकातर आजुहाव ।
पुत्रेति तन्मयतया तरवोऽभिनेदुस्तं सर्वभूतहृदयं मुनिमानतोऽस्मि ॥ २ ॥

नैमिषे सूतमासीनमभिवाद्य महामतिम् । कथामृतरसास्वादकुशलः शौनकोऽब्रवीत् ॥ ३ ॥

शौनक उवाच

अज्ञानध्वान्तविध्वंसकोटिसूर्यसमप्रभ । सूताख्याहि कथासारं मम कर्णरसायनम् ॥ ४ ॥

भक्तिज्ञानविरागाप्तो विवेको वर्धते महान् । मायामोहनिरासश्च वैष्णवैः क्रियते कथम् ॥ ५ ॥

इह घोरे कलौ प्रायो जीवश्चासुरतां गतः । क्लेशाक्रान्तस्य तस्यैव शोधने किं परायणम् ॥ ६ ॥

श्रेयसां यद्भवेच्छ्रेयः पावनानां च पावनम् । कृष्णप्राप्तिकरं शश्वत्साधनं तद्वदाधुना ॥ ७ ॥

चिन्तामणिर्लोकसुखं सुरद्रुः स्वर्गसम्पदम् । प्रयच्छति गुरुः प्रीतो वैकुण्ठं योगिदुर्लभम् ॥ ८ ॥

सूत उवाच

प्रीतिः शौनक चित्ते ते ह्यतो वच्मि विचार्य च । सर्वसिद्धान्तनिष्पन्नं संसारभयनाशनम् ॥ ९ ॥

भक्त्योघवर्धनं यच्च कृष्णसन्तोषहेतुकम् । तदहं तेऽभिधास्यामि सावधानतया शृणु ॥१०॥

कालव्यालमुखग्रासत्रासनिर्णाशहेतवे । श्रीमद्भागवतं शास्त्रं कलौ कीरेण भाषितम् ॥११॥

एतस्मादपरं किञ्चिन्मनःशुद्ध्यै न विद्यते । जन्मान्तरे भवेत्पुण्यं तदा भागवतं लभेत् ॥१२॥

परीक्षिते कथां वक्तुं सभायां संस्थिते शुके । सुधाकुम्भं गृहीत्वैव देवास्तत्र समागमन् ॥१३॥

शुकं नत्वावदन्सर्वे स्वकार्यकुशलाः सुराः । कथासुधां प्रयच्छस्व गृहीत्वैव सुधामिमाम् ॥१४॥

एवं विनिमये जाते सुधा राज्ञा प्रपीयताम् । प्रपास्यामो वयं सर्वे श्रीमद्भागवतामृतम् ॥१५॥

क्व सुधा क्व कथा लोके क्व काचः क्व मणिर्महान् । ब्रह्मरातो विचार्यैव तदा देवाञ्जहास ह ॥१६॥

अभक्तांस्तांश्च विज्ञाय न ददौ स कथामृतम् । श्रीमद्भागवती वार्ता सुराणामपि दुर्लभा ॥१७॥

राशौ मोक्ष तथा वीक्ष्य पुरा धातापि विस्मित । सत्यलोके तुला बद्ध्वातोलयत्साधनान्यज ॥१८॥
लघून्यन्यानि जातानि गौरवेण इद महत् । तदा ऋषिगणा सर्वे विस्मय परम ययु ॥१९॥
मेनिरे भगवद्रूप शास्त्र भागवत कलौ । पठनाच्छ्रवणात्सद्यो वैकुण्ठफलदायकम् ॥२०॥
सप्ताहेन श्रुत चैतत्सर्वथा मुक्तिदायकम् । सनकाद्यै पुरा प्रोक्त नारदाय दयापरै ॥२१॥
यद्यपि ब्रह्मसम्बन्धाच्छ्रुतमेतत्सुरर्षिणा । सप्ताहश्रवणविधि कुमारैस्तस्य भाषित ॥२२॥

शौनक उवाच

लोकविग्रहमुक्तस्य नारदस्यास्थिरस्य च । विधिश्रवे कुत प्रीति सयोग कुत्र तै सह ॥२३॥

सूत उवाच

अत्र ते कीर्तयिष्यामि भक्तियुक्त कथानकम् । शुकेन मम यत्प्रोक्त रह शिष्य विचार्य च ॥२४॥
एकदा हि विशालाया चत्वार ऋषयोऽमला । सत्सङ्गार्थं समायाता ददृशुस्तत्र नारदम् ॥२५॥

कुमारा ऊचु

कथ ब्रह्मन्दीनमुख कुतश्चिन्तातुरो भवान् । त्वरित गम्यते कुत्र कुतश्चागमन तव ॥२६॥
इदानीं शून्यचित्तोऽसि गतवित्तो यथा जन । तवेद मुक्तसङ्गस्य नोचित वद कारणम् ॥२७॥

नारद उवाच

अह तु पृथिवीं यातो ज्ञात्वा सर्वोत्तमामिति । पुष्कर च प्रयाग च काशीं गोदावरीं तथा ॥२८॥
हरिक्षेत्र कुरुक्षेत्र श्रीरङ्ग सेतुबन्धनम् । एवमादिषु तीर्थेषु भ्रममाण इतस्तत ॥२९॥
नापश्य कुत्रचिच्छर्म मन सन्तोषकारकम् । कलिनाधर्ममित्रेण धरेय बाधिताधुना ॥३०॥
सत्य नास्ति तप शौच दया दान न विद्यते । उदरम्भरिणो जीवा वराका कूटभाषिण ॥३१॥
मन्दा सुमन्दमतयो मन्दभाग्या ह्युपद्रुता । पाखण्डनिरता सन्तो विरक्ता सपरिग्रहा ॥३२॥
तरुणीप्रभुता गेहे श्यालको बुद्धिदायक । कन्याविक्रयिणो लोभाद्दम्पतीना च कल्कनम् ॥३३॥
आश्रमा यवनै रुद्धास्तीर्थानि सरितस्तथा । देवतायतनान्यत्र दुष्टैर्नष्टानि भूरिश ॥३४॥
न योगी नैव सिद्धो वा न ज्ञानी सत्क्रियो नर । कलिदावानलेनाद्य साधन भस्मता गतम् ॥३५॥
अट्टशूला जनपदा शिवशूला द्विजातय । कामिन्य केशशूलिन्य सम्भवन्ति कलाविह ॥३६॥
एव पश्यन् कलेर्दोषान् पर्यटन्नवनीमहम् । यामुन तटमापन्नो यत्र लीला हरेरभूत् ॥३७॥
तत्राश्चर्य मया दृष्ट श्रूयता तन्मुनीश्वरा । एका तु तरुणी तत्र निषण्णा खिन्नमानसा ॥३८॥
वृद्धौ द्वौ पतितौ पार्श्वे नि श्वसन्तावचेतनौ । शुश्रूषन्ती प्रबोधन्ती रुदती च तयो पुर ॥३९॥
दशदिक्षु निरीक्षन्ती रक्षितार निज वपु । वीज्यमाना शतस्त्रीभिर्बोध्यमाना मुहुर्मुहु ॥४०॥

दृष्ट्वा दूराद्गतः सोऽहं कौतुकेन तदन्तिकम् । मां दृष्ट्वा चोत्थिता बाला विह्वला चाब्रवीद्वचः ॥४१॥

बालोवाच

भो भोः साधो क्षणं तिष्ठ मच्चिन्तामपि नाशय । दर्शनं तव लोकस्य सर्वथाघहरं परम् ॥४२॥
बहुधा तव वाक्येन दुःखशान्तिर्भविष्यति । यदा भाग्यं भवेद्भूरि भवतो दर्शनं तदा ॥४३॥

नारद उवाच

कासि त्वं काविमौ चेमा नार्यः काः पद्मलोचनाः । वद देवि सविस्तारं स्वस्य दुःखस्य कारणम् ॥४४॥

बालोवाच

अहं भक्तिरिति ख्याता इमौ मे तनयौ मतौ । ज्ञानवैराग्यनामानौ कालयोगेन जर्जरौ ॥४५॥
गङ्गाद्याः सरितश्चेमा मत्सेवार्थं समागताः । तथापि न च मे श्रेयः सेवितायाः सुरैरपि ॥४६॥
इदानीं शृणु मद्वार्तां सचित्तस्त्वं तपोधन । वार्ता मे विततास्त्यस्ति तां श्रुत्वा सुखमावह ॥४७॥
उत्पन्ना द्रविडे साहं वृद्धिं कर्णाटके गता । क्वचित्क्वचिन्महाराष्ट्रे गुर्जरे जीर्णतां गता ॥४८॥
तत्र घोरकलेर्योगात्पाखण्डैः खण्डिताङ्गका । दुर्बलाहं चिरं याता पुत्राभ्यां सह मन्दताम् ॥४९॥
वृन्दावनं पुनः प्राप्य नवीनेव सुरूपिणी । जाताहं युवती सम्यक्प्रेष्ठरूपा तु साम्प्रतम् ॥५०॥
इमौ तु शयितावत्र सुतौ मे क्लिश्यतः श्रमात् । इदं स्थानं परित्यज्य विदेशं गम्यते मया ॥५१॥
जरठत्वं समायातौ तेन दुःखेन दुःखिता । साहं तु तरुणी कस्मात्सुतौ वृद्धाविमौ कुतः ॥५२॥
त्रयाणां सहचारित्वाद्वैपरीत्यं कुतः स्थितम् । घटते जरठा माता तरुणौ तनयाविति ॥५३॥
अतः शोचामि चात्मानं विस्मयाविष्टमानसा । वद योगनिधे धीमन् कारणं चात्र किं भवेत् ॥५४॥

नारद उवाच

ज्ञानेनात्मनि पश्यामि सर्वमेतत्तवानघे । न विषादस्त्वया कार्यो हरिः शं ते करिष्यति ॥५५॥

सूत उवाच

क्षणमात्रेण तज्ज्ञात्वा वाक्यमूचे मुनीश्वरः ॥५६॥

नारद उवाच

शृणुष्वावहिता बाले युगोऽयं दारुणः कलिः । तेन लुप्तः सदाचारो योगमार्गस्तपांसि च ॥५७॥
जना अघासुरायन्ते शाठ्यदुष्कर्मकारिणः । इह सन्तो विषीदन्ति प्रहृष्यन्ति ह्यसाधवः ।
धत्ते धैर्यं तु यो धीमान् स धीरः पण्डितोऽथवा ॥५८॥
अस्पृश्यानवलोक्येयं शेषभारकरी धरा । वर्षे वर्षे क्रमाज्जाता मङ्गलं नापि दृश्यते ॥५९॥
न त्वामपि सुतैः साकं कोऽपि पश्यति साम्प्रतम् । उपेक्षितानुरागान्धैर्जर्जरत्वेन संस्थिता ॥६०॥
वृन्दावनस्य संयोगात्पुनस्त्वं तरुणी नवा । धन्यं वृन्दावनं तेन भक्तिर्नृत्यति यत्र च ॥६१॥
अत्रेमौ ग्राहकाभावान्न जरामपि मुञ्चतः । किञ्चिदात्मसुखेनेह प्रसुप्तिर्मन्यतेऽनयोः ॥६२॥

अहो निद्रा कथं याति वृद्धत्वं च महत्तरम्। चिन्तयन्निति गोविन्दं स्मारयामास भार्गव ॥३०॥
व्योमवाणी तदैवाभून्मा ऋषे खिद्यतामिति। उद्यमः सफलस्तेऽयं भविष्यति न संशयः ॥३१॥
एतदर्थं तु सत्कर्म सुरर्षे त्वं समाचर। तत्ते कर्माभिधास्यन्ति साधवः साधुभूषणाः ॥३२॥
सत्कर्मणि कृते तस्मिन् सनिद्रा वृद्धतानयोः। गमिष्यति क्षणाद्भक्तिः सर्वतः प्रसरिष्यति ॥३३॥
इत्याकाशवचः स्पष्टं तत्सर्वैरपि विश्रुतम्। नारदो विस्मयं लेभे नेदं ज्ञातमिति ब्रुवन् ॥३४॥

नारद उवाच

अनयाऽऽकाशवाण्यापि गोप्यत्वेन निरूपितम्। किं वा तत्साधनं कार्यं येन कार्यं भवेत्तयोः ॥३५॥
क्व भविष्यन्ति सन्तस्ते कथं दास्यन्ति साधनम्। मयात्र किं प्रकर्तव्यं यदुक्तं व्योमभाषया ॥३६॥

सूत उवाच

तत्र द्वावपि संस्थाप्य निर्गतो नारदो मुनिः। तीर्थं तीर्थं विनिष्क्रम्य पृच्छन्मार्गे मुनीश्वरान्॥३७॥
वृत्तान्तः श्रूयते सर्वैः किञ्चिन्निश्चित्य नोच्यते। असाध्यं केचन प्रोचुर्दुर्ज्ञेयमिति चापरे।
मूकीभूतास्तथान्ये तु कियन्तस्तु पलायिताः ॥३८॥
हाहाकारो महानासीत्त्रैलोक्ये विस्मयावहः। वेदवेदान्तघोषैश्च गीतापाठैर्विबोधितम् ॥३९॥
भक्तिज्ञानविरागाणां नोदतिष्ठत्त्रिकं यदा। उपायो नान्योऽस्तीति कर्णे कर्णेऽजपज्जनः ॥४०॥
योगिना नारदेनापि स्वयं न ज्ञायते तु यत्। तत्कथं शक्यते वक्तुमितरैरिह मानुषैः ॥४१॥
एवमृषिगणैः पृष्टैर्निर्णीयोक्तं दुरावहम् ॥४२॥
ततश्चिन्तातुरः सोऽथ बदरीवनमागतः। तपश्चरामि चात्रेति तदर्थं कृतनिश्चयः ॥४३॥
तावद्ददर्श पुरतः सनकादीन्मुनीश्वरान्। कोटिसूर्यसमाभासानुवाच मुनिसत्तमः ॥४४॥

नारद उवाच

इदानीं भूरिभाग्येन भवद्भिः सङ्गमोऽभवत्। कुमारा ब्रुवतां शीघ्रं कृपां कृत्वा ममोपरि ॥४५॥
भवन्तो योगिनः सर्वे बुद्धिमन्तो बहुश्रुताः। पञ्चहायनसंयुक्ताः पूर्वेषामपि पूर्वजाः ॥४६॥
सदा वैकुण्ठनिलया हरिकीर्तनतत्पराः। लीलामृतरसोन्मत्ताः कथामात्रैकजीविनः ॥४७॥
हरिः शरणमेवं हि नित्यं येषां मुखे वचः। अतः कालसमादिष्टा जरा युष्मान्न बाधते ॥४८॥
येषां भ्रूभङ्गमात्रेण द्वारपालौ हरेः पुरा। भूमौ निपतितौ सद्यो यत्कृपातः पुरं गतौ ॥४९॥
अहो भाग्यस्य योगेन दर्शनं भवतामिह। अनुग्रहस्तु कर्तव्यो मयि दीने दयापरैः ॥५०॥
अशरीरगिरोक्तं यत्तत्किं साधनमुच्यताम्। अनुष्ठेयं कथं तावत्प्रब्रुवन्तु सविस्तरम् ॥५१॥
भक्तिज्ञानविरागाणां सुखमुत्पद्यते कथम्। स्थापनं सर्ववर्णेषु प्रेमपूर्वं प्रयत्नतः ॥५२॥

कुमारा ऊचुः

मा चिन्तां कुरु देवर्षे हर्षं चित्ते समावह। उपायः सुखसाध्योऽत्र वर्तते पूर्व एव हि ॥५३॥

अहो नारद धन्योऽसि विरक्तानां शिरोमणि । सदा श्रीकृष्णदासानामग्रणीर्योगभास्कर ॥५४॥
त्वयि चित्रं न मन्तव्यं भक्त्यर्थमनुवर्तिनि । घटते कृष्णदासस्य भक्ते संस्थापना सदा ॥५५॥
ऋषिभिर्बहवो लोके पन्थान प्रकटीकृता । श्रमसाध्याश्च ते सर्वे प्राय स्वर्गफलप्रदा ॥५६॥
वैकुण्ठसाधक पन्था स तु गोप्यो हि वर्तते । तस्योपदेष्टा पुरुष प्रायो भाग्येन लभ्यते ॥५७॥
सत्कर्म तव निर्दिष्टं व्योमवाचा तु यत्पुरा । तदुच्यते शृणुष्वाद्य स्थिरचित्त प्रसन्नधी ॥५८॥
द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे । स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च ते तु कर्मविसूचका ॥५९॥
सत्कर्मसूचको नूनं ज्ञानयज्ञ स्मृतो बुधै । श्रीमद्भागवतालाप स तु गीत शुकादिभि ॥६०॥
भक्तिज्ञानविरागाणां तद्घोषेण बलं महत् । व्रजिष्यति द्वयो कष्टं सुखं भक्तेर्भविष्यति ॥६१॥
प्रलयं हि गमिष्यन्ति श्रीमद्भागवतध्वने । कलेर्दोषा इमे सर्वे सिंहशब्दाद् वृका इव ॥६२॥
ज्ञानवैराग्यसंयुक्ता भक्ति प्रेमरसावहा । प्रतिगेहं प्रतिजनं तत क्रीडां करिष्यति ॥६३॥

नारद उवाच

वेदवेदान्तघोषैश्च गीतापाठै प्रबोधितम् । भक्तिज्ञानविरागाणां नोदतिष्ठत्त्रिकं यदा ॥६४॥
श्रीमद्भागवतालापात्तत्कथं बोधमेष्यति । तत्कथासु तु वेदार्थ श्लोके श्लोके पदे पदे ॥६५॥
छिन्दन्तु संशयं ह्येनं भवन्तोऽमोघदर्शना । विलम्बो नात्र कर्तव्य शरणागतवत्सला ॥६६॥

कुमारा ऊचुः

वेदोपनिषदां साराज्जाता भागवती कथा । अत्युत्तमा ततो भाति पृथग्भूता फलाकृति ॥६७॥
आमूलाग्रं रसस्तिष्ठन्नास्ते न स्वाद्यते यथा । स भूय संपृथग्भूत फले विश्वमनोहर ॥६८॥
यथा दुग्धे स्थितं सर्पिर्न स्वादायोपकल्पते । पृथग्भूतं हि तद्गव्यं देवानां रसवर्धनम् ॥६९॥
इक्षूणामपि मध्यान्तं शर्करा व्याप्य तिष्ठति । पृथग्भूता च सा मिष्टा तथा भागवती कथा ॥७०॥
इदं भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसम्मितम् । भक्तिज्ञानविरागाणां स्थापनाय प्रकाशितम् ॥७१॥
वेदान्तवेदसुस्नाते गीताया अपि कर्तरि । परितापवति व्यासे मुह्यत्यज्ञानसागरे ॥७२॥
तदा त्वया पुरा प्रोक्तं चतु श्लोकसमन्वितम् । तदीयश्रवणात्सद्यो निर्बाधो बादरायण ॥७३॥
तत्र ते विस्मय केन यत प्रश्नकरो भवान् । श्रीमद्भागवतं श्राव्यं शोकदु खविनाशनम् ॥७४॥

नारद उवाच

यद्दर्शनं च विनिहन्त्यशुभानि सद्य श्रेयस्तनोति भवदु खदवार्दितानाम् ।
नि शेषशेषमुखगीतकथैकपाना प्रेमप्रकाशकृतये शरणं गतोऽस्मि ॥७५॥
भाग्योदयेन बहुजन्मसमर्जितेन सत्सङ्गमं च लभते पुरुषो यदा वै ।
अज्ञानहेतुकृतमोहमदान्धकारनाशं विधाय हि तदोदयते विवेक ॥७६॥

इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये कुमारनारदसंवादो नाम द्वितीयोऽध्याय ॥२॥

श्रद्धातः श्रवणे नित्यं माघे तावद्धि यत् फलम् । तत् फलं शुकदेवेन सप्ताहश्रवणे कृतम् ॥४८॥
मनसश्चाजयाद्रोगात्पुंसां चैवायुषः क्षयात् । कलेर्दोषबहुत्वाच्च सप्ताहश्रवणं मतम् ॥४९॥
यत् फलं नास्ति तपसा न योगेन समाधिना । अनायासेन तत् सर्वं सप्ताहश्रवणे लभेत् ॥५०॥
यज्ञाद् गर्जति सप्ताहः सप्ताहो गर्जति व्रतात् । तपसो गर्जति प्रोच्चैस्तीर्थान्नित्यं हि गर्जति ॥५१॥
योगाद् गर्जति सप्ताहो ध्यानाज्ज्ञानाच्च गर्जति । किं ब्रूमो गर्जनं तस्य रे रे गर्जन्ति गर्जनाः ॥५२॥

शौनक उवाच

साश्चर्यमेतत्कथितं कथानकं ज्ञानादिधर्मान् विगणय्य साम्प्रतम् ।
निःश्रेयसे भागवतं पुराणं जातं कुतो योगविदादिसूचकम् ॥५३॥

सूत उवाच

यदा कृष्णो धरां त्यक्त्वा स्वपदं गन्तुमुद्यतः । एकादशं परिश्रुत्याप्युद्धवो वाक्यमब्रवीत् ॥५४॥

उद्धव उवाच

त्वं तु यास्यसि गोविन्द भक्तकार्यं विधाय च । मच्चित्ते महती चिन्ता तां श्रुत्वा सुखमावह ॥५५॥
आगतोऽयं कलिर्घोरो भविष्यन्ति पुनः खलाः । तत्सङ्गेनैव सन्तोऽपि गमिष्यन्त्युग्रतां यदा ॥५६॥
तदा भारवती भूमिर्गोरूपेयं कमाश्रयेत् । अन्यो न दृश्यते त्राता त्वत्तः कमललोचन ॥५७॥
अतः सत्सु दयां कृत्वा भक्तवत्सल मा व्रज । भक्तार्थं सगुणो जातो निराकारोऽपि चिन्मयः ॥५८॥
त्वद्वियोगेन ते भक्ताः कथं स्थास्यन्ति भूतले । निर्गुणोपासने कष्टमतः किञ्चिद् विचारय ॥५९॥
इत्युद्धववचः श्रुत्वा प्रभासेऽचिन्तयद्धरिः । भक्तावलम्बनार्थाय किं विधेयं मयेति च ॥६०॥
स्वकीयं यद्भवेत्तेजस्तच्च भागवतेऽदधात् । तिरोधाय प्रविष्टोऽयं श्रीमद्भागवतार्णवम् ॥६१॥
तेनेयं वाङ्मयी मूर्तिः प्रत्यक्षा वर्तते हरेः । सेवनाच्छ्रवणात्पाठाद् दर्शनात्पापनाशिनी ॥६२॥
सप्ताहश्रवणं तेन सर्वेभ्योऽप्यधिकं कृतम् । साधनानि तिरस्कृत्य कलौ धर्मोऽयमीरितः ॥६३॥
दुःखदारिद्र्यदौर्भाग्यपापप्रक्षालनाय च । कामक्रोधजयार्थं हि कलौ धर्मोऽयमीरितः ॥६४॥
अन्यथा वैष्णवी माया देवैरपि सुदुस्त्यजा । कथं त्याज्या भवेत्पुम्भिः सप्ताहोऽतः प्रकीर्तितः ॥६५॥

सूत उवाच

एवं नगाहश्रवणोरुधर्मे प्रकाश्यमाने ऋषिभिः सभायाम् ।
आश्चर्यमेकं समभूत्तदानीं तदुच्यते संशृणु शौनक त्वम् ॥६६॥
भक्तिः सुतौ तौ तरुणौ गृहीत्वा प्रेमैकरूपा सहसाऽऽविरासीत् ।
श्रीकृष्ण गोविन्द हरे मुरारे नाथेति नामानि मुहुर्वदन्ती ॥६७॥
तां चागतां भागवतार्थभूषां सुचारुवेषां ददृशुः सदस्याः ।
कथं प्रविष्टा कथमागतेयं मध्ये मुनीनामिति तर्कयन्तः ॥६८॥

ऊचु कुमारा वचन तदानीं कथयतो निष्पतिताधुनेयम् ।
एव गिर सा ससुता निशम्य सनत्कुमार निजगाद नम्रा ॥६९॥

भक्तिरुवाच

भवद्भिरद्यैव कृतास्मि पुष्टा कलिप्रणष्टापि कथारसेन ।
क्वाह तु तिष्ठाम्यधुना ब्रुवन्तु ब्राह्मा इद ता गिरमूचिरे ते ॥७०॥
भक्तेषु गोविन्दसरूपकर्त्री प्रेमैकधर्त्री भवरोगहन्त्री ।
सा त्व च तिष्ठस्व सुधैर्यसश्रया निरन्तर वैष्णवमानसानि ॥७१॥
ततोऽपि दोषा कलिजा इमे त्वा द्रष्टु न शक्ता प्रभवोऽपि लोके ।
एव तदाज्ञावसरेऽपि भक्तिस्तदा निषण्णा हरिदासचित्ते ॥७२॥
सकलभुवनमध्ये निर्धनास्तेऽपि धन्या निवसति हृदि येषा श्रीहरेर्भक्तिरेका ।
हरिरपि निजलोक सर्वथातो विहाय प्रविशति हृदि तेषा भक्तिसूत्रोपनद्ध ॥७३॥
ब्रूमोऽद्य ते किमधिक महिमानमेव ब्रह्मात्मकस्य भुवि भागवताभिधस्य ।
यत्सश्रयान्निगदिते लभते सुवक्ता श्रोतापि कृष्णसमतामलमन्यधर्मै ॥७४॥

इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्य भक्तिकष्टनिवर्तन नाम तृतीयोऽध्याय ॥३॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

सूत उवाच

अथ वैष्णवचित्तेषु दृष्ट्वा भक्तिमलौकिकीम् । निजलोक परित्यज्य भगवान् भक्तवत्सल ॥ १ ॥
वनमाली घनश्याम पीतवासा मनोहर । काञ्चीकलापरुचिरोल्लसन्मुकुटकुण्डल ॥ २ ॥
त्रिभङ्गललितश्चारुकौस्तुभेन विराजित । कोटिमन्मथलावण्यो हरिचन्दनचर्चित ॥ ३ ॥
परमानन्दचिन्मूर्तिर्मधुरो मुरलीधर । आविवेश स्वभक्ताना हृदयान्यमलानि च ॥ ४ ॥
वैकुण्ठवासिनो ये च वैष्णवा उद्धवादय । तत्कथाश्रवणार्थं ते गूढरूपेण सस्थिता ॥ ५ ॥
तदा जयजयारावो रसपुष्टिरलौकिकी । चूर्णप्रसूनवृष्टिश्च मुहु शङ्खरवोऽप्यभूत् ॥ ६ ॥
तत्सभासस्थिताना च देहगेहात्मविस्मृति । दृष्ट्वा च तन्मयावस्था नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ ७ ॥

अलौकिकोऽय महिमा मुनीश्वरा सप्ताहजन्योऽद्य विलोकितो मया ।
मूढा शठा ये पशुपक्षिणोऽत्र सर्वेऽपि निष्पापतमा भवन्ति ॥ ८ ॥
अतो नृलोके ननु नास्ति किञ्चिच्चित्तस्य शोधाय कलौ पवित्रम् ।
अघौघविध्वसकर [illegible] भुवि नास्ति चान्यत् ॥ ९ ॥
के के [illegible] महा सप्ताहयज्ञेन कथामयेन ।
[illegible] कोऽपि नवीनमार्ग ॥१०॥

कुमारा ऊचुः

ये मानवाः पापकृतस्तु सर्वदा सदा दुराचाररता विमार्गगाः ।
क्रोधाग्निदग्धाः कुटिलाश्च कामिनः सप्ताहयज्ञेन कलौ पुनन्ति ते ॥११॥
सत्येन हीनाः पितृमातृदूषकास्तृष्णाकुलाश्चाश्रमधर्मवर्जिताः ।
ये दाम्भिका मत्सरिणोऽपि हिंसकाः सप्ताहयज्ञेन कलौ पुनन्ति ते ॥१२॥
पञ्चोग्रपापाश्छलछद्मकारिणः क्रूराः पिशाचा इव निर्दया ये ।
ब्रह्मस्वपुष्टा व्यभिचारकारिणः सप्ताहयज्ञेन कलौ पुनन्ति ते ॥१३॥
कायेन वाचा मनसापि पातकं नित्यं प्रकुर्वन्ति शठा हठेन ये ।
परस्वपुष्टा मलिना दुराशयाः सप्ताहयज्ञेन कलौ पुनन्ति ते ॥१४॥

अत्र ते कीर्तयिष्यामः इतिहासं पुरातनम् । यस्य श्रवणमात्रेण पापहानिः प्रजायते ॥१५॥
तुङ्गभद्रातटे पूर्वमभूत् पत्तनमुत्तमम् । यत्र वर्णाः स्वधर्मेण सत्यसत्कर्मतत्पराः ॥१६॥
आत्मदेवः पुरे तस्मिन् सर्ववेदविशारदः । श्रौतस्मार्तेषु निष्णातो द्वितीय इव भास्करः ॥१७॥
भिक्षुको वित्तवाँल्लोके तत्प्रिया धुन्धुली स्मृता । स्ववाक्यस्थापिका नित्यं सुन्दरी सुकुलोद्भवा ॥१८॥
लोकवार्तारता क्रूरा प्रायशो बहुजल्पिका । शूरा च गृहकृत्येषु कृपणा कलहप्रिया ॥१९॥
एवं निवसतोः प्रेम्णा दम्पत्यो रममाणयोः । अर्थाः कामास्तयोरासन्न सुखाय गृहादिकम् ॥२०॥
पश्चाद्धर्माः समारब्धास्ताभ्यां सन्तानहेतवे । गोभूहिरण्यवासांसि दीनेभ्यो यच्छतः सदा ॥२१॥
धनार्धं धर्ममार्गेण ताभ्यां नीतं तथापि च । न पुत्रो नापि वा पुत्री ततश्चिन्तातुरो भृशम् ॥२२॥
एकदा स द्विजो दुःखाद् गृहं त्यक्त्वा वनं गतः । मध्याह्ने तृषितो जातस्तडागं समुपेयिवान् ॥२३॥
पीत्वा जलं निषण्णस्तु प्रजादुःखेन कर्षितः । मुहूर्तादपि तत्रैव संन्यासी कश्चिदागतः ॥२४॥
दृष्ट्वा पीतजलं तं तु विप्रो यातस्तदन्तिकम् । नत्वा च पादयोस्तस्य निःश्वसन् संस्थितः पुरः ॥२५॥

यतिरुवाच

कथं रोदिषि विप्र त्वं का ते चिन्ता बलीयसी । वद त्वं सत्वरं मह्यं स्वस्य दुःखस्य कारणम् ॥२६॥

ब्राह्मण उवाच

किं ब्रवीमि ऋषे दुःखं पूर्वपापेन सञ्चितम् । मदीयाः पूर्वजास्तोयं कवोष्णमुपभुञ्जते ॥२७॥
मद्दत्तं नैव गृह्णन्ति प्रीत्या देवा द्विजातयः । प्रजादुःखेन शून्योऽहं प्राणांस्त्यक्तुमिहागतः ॥२८॥
धिग्जीवितं प्रजाहीनं धिग्गृहं च प्रजां विना । धिग्धनं चानपत्यस्य धिक्कुलं सन्ततिं विना ॥२९॥
पाल्यते या मया धेनुः सा वन्ध्या सर्वथा भवेत् । यो मया रोपितो वृक्षः सोऽपि वन्ध्यत्वमाश्रयेत् ॥३०॥
यत्फलं मद्गृहायातं तच्च शीघ्रं विनश्यति । निर्भाग्यस्यानपत्यस्य किमतो जीवितेन मे ॥३१॥
इत्युक्त्वा स रुरोदोच्चैस्तत्पार्श्वे दुःखपीडितः । तदा तस्य यतेश्चित्ते करुणाभूद् गरीयसी ॥३२॥

तद्भालाक्षरमाला च वाचयामास योगवान् । सर्वं ज्ञात्वा यतिः पश्चाद्विप्रमूचे सविस्तरम् ॥३३॥

यतिरुवाच

मुञ्चाज्ञानं प्रजारूपं बलिष्ठा कर्मणो गतिः । विवेकं तु समासाद्य त्यज संसारवासनाम् ॥३४॥
शृणु विप्र मया तेऽद्य प्रारब्धं तु विलोकितम् । सप्तजन्मावधि तव पुत्रो नैव च नैव च ॥३५॥
सन्ततेः सगरो दुःखमवापाङ्ग पुरा तथा । रे मुञ्चाद्य कुटुम्बाशां सन्यासे सर्वथा सुखम् ॥३६॥

ब्राह्मण उवाच

विवेकेन भवेत् किं मे पुत्रं देहि बलादपि । नो चेत्त्यजाम्यहं प्राणांस्त्वदग्रे शोकमूर्च्छितः ॥३७॥
पुत्रादिसुखहीनोऽयं संन्यासः शुष्क एव हि । गृहस्थः सरसो लोके पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥३८॥
इति विप्राग्रहं दृष्ट्वा प्राब्रवीत् स तपोधनः । चित्रकेतुर्गतः कष्टं विधिलेखविमार्जनात् ॥३९॥
न यास्यसि सुखं पुत्राद् यथा दैवहतोद्यमः । अतो हठेन युक्तोऽसि ह्यर्थिनं किं वदाम्यहम् ॥४०॥
तस्याग्रहं समालोक्य फलमेकं स दत्तवान् । इदं भक्षय पत्न्या त्वं ततः पुत्रो भविष्यति ॥४१॥
सत्यं शौचं दया दानमेकभक्तं तु भोजनम् । वर्षावधि स्त्रिया कार्यं तेन पुत्रोऽतिनिर्मलः ॥४२॥
एवमुक्त्वा ययौ योगी विप्रस्तु गृहमागतः । पत्न्याः पाणौ फलं दत्त्वा स्वयं यातस्तु कुत्रचित् ४३
तरुणी कुटिला तस्य सख्यग्रे च रुरोद ह । अहो चिन्ता ममोत्पन्ना फलं चाहं न भक्षये ॥४४॥
फलभक्षेण गर्भः स्याद्गर्भेणोदरवृद्धिता । स्वल्पभक्षं ततोऽशक्तिर्गृहकार्यं कथं भवेत् ॥४५॥
दैवाद्धाटी व्रजेद्ग्रामे पलायेद्गर्भिणी कथम् । शुकवन्निवसेद्गर्भस्तं कुक्षेः कथमुत्सृजेत् ॥४६॥
तिर्यक् चेदागतो गर्भस्तदा मे मरणं भवेत् । प्रसूतौ दारुणं दुःखं सुकुमारी कथं सहे ॥४७॥
मन्दायां मयि सर्वस्वं ननान्दा संहरेत्तदा । सत्यशौचादिनियमो दुराराध्यः स दृश्यते ॥४८॥
लालने पालने दुःखं प्रसूतायाश्च वर्तते । वन्ध्या वा विधवा नारी सुखिनी चेति मे मतिः ।४९।
एवं कुतर्कयोगेन तत्फलं नैव भक्षितम् । पत्या पृष्टं फलं भुक्तं भुक्तं चेति तयेरितम् ॥५०॥
एकदा भगिनी तस्यास्तद्गृहं स्वेच्छयाऽऽगता । तदग्रे कथितं सर्वं चिन्तेयं महती हि मे ॥५१॥
दुर्बला तेन दुःखेन ह्यनुजे करवाणि किम् । साब्रवीन्मम गर्भोऽस्ति तं दास्यामि प्रसूतितः ।५२।
तावत्कालं सगर्भेव गुप्ता तिष्ठ गृहे सुखम् । वित्तं त्वं मत्पतेर्यच्छ स ते दास्यति बालकम् ।५३।
षाण्मासिको मृतो बाल इति लोको वदिष्यति । तं बालं पोषयिष्यामि नित्यमागत्य ते गृहे ॥५४॥
फलमर्पय धेन्वै त्वं परीक्षार्थं तु साम्प्रतम् । तत्तदाचरितं सर्वं तथैव स्त्रीस्वभावतः ॥५५॥
अथ कालेन सा नारी प्रसूता बालकं तदा । आनीय जनको बालं रहस्ये धुन्धुल्यै ददौ ॥५६॥
तया च कथितं भर्त्रे प्रसूतः सुखमर्भकः । लोकस्य सुखमुत्पन्नमात्मदेवप्रजोदयात् ॥५७॥
ददौ दानं द्विजातिभ्यो जातकर्म विधाय च । गीतवादित्रघोषोऽभूत्तद्द्वारे मङ्गलं बहु ॥५८॥
भर्तुरग्रेऽब्रवीद्वाक्यं स्तन्यं नास्ति कुचे मम । अन्यस्तन्येन निर्दुग्धा कथं पुष्णामि बालकम् ।५९।

मत्स्वसुश्च प्रसूताया मृतो बालस्तु वर्तते । तामाकार्य गृहे रक्ष सा तेऽर्भं पोषयिष्यति ॥६०॥
पतिना तत्कृतं सर्वं पुत्ररक्षणहेतवे । पुत्रस्य धुन्धुकारीति नाम मात्रा प्रतिष्ठितम् ॥६१॥
त्रिमासे निर्गते चाथ सा धेनुः सुषुवेऽर्भकम् । सर्वाङ्गसुन्दरं दिव्यं निर्मलं कनकप्रभम् ॥६२॥
दृष्ट्वा प्रसन्नो विप्रस्तु संस्कारान् स्वयमादधे । मत्वाऽऽश्चर्यं जनाः सर्वे दिदृक्षार्थं समागताः ॥६३॥
भाग्योदयोऽधुना जात आत्मदेवस्य पश्यत । धेन्वा बालः प्रसूतस्तु देवरूपीति कौतुकम् ॥६४॥
न ज्ञातं तद्रहस्यं तु केनापि विधियोगतः । गोकर्णं तं सुतं दृष्ट्वा गोकर्णं नाम चाकरोत् ॥६५॥
कियत्कालेन तौ जातौ तरुणौ तनयावुभौ । गोकर्णः पण्डितो ज्ञानी धुन्धुकारी महाखलः ॥६६॥
स्नानशौचक्रियाहीनो दुर्भक्षी क्रोधवर्धितः । दुष्परिग्रहकर्ता च शवहस्तान्नभोजनः ॥६७॥
चौरः सर्वजनद्वेषी परवेश्मप्रदीपकः । लालनायार्भकान् धृत्वा सद्यः कूपे न्यपातयत् ॥६८॥
हिंसकः शस्त्रधारी च दीनान्धानां प्रपीडकः । चाण्डालाभिरतो नित्यं पाशहस्तः श्वसङ्गतः ॥६९॥
तेन वेश्याकुसङ्गेन पित्र्यं वित्तं तु नाशितम् । एकदा पितरौ ताड्य पात्राणि स्वयमाहरत् ॥७०॥
तत्पिता कृपणः प्रोच्चैर्धनहीनो रुरोद ह । वन्ध्यत्वं तु समीचीनं कुपुत्रो दुःखदायकः ॥७१॥
क्व तिष्ठामि क्व गच्छामि को मे दुःखं व्यपोहयेत् । प्राणांस्त्यजामि दुःखेन हा कष्टं मम संस्थितम् ॥७२॥
तदानीं तु समागत्य गोकर्णो ज्ञानसंयुतः । बोधयामास जनकं वैराग्यं परिदर्शयन् ॥७३॥
असारः खलु संसारो दुःखरूपी विमोहकः । सुतः कस्य धनं कस्य स्नेहवाञ्ज्वलतेऽनिशम् ॥७४॥
न चेन्द्रस्य सुखं किञ्चिन्न सुखं चक्रवर्तिनः । सुखमस्ति विरक्तस्य मुनेरेकान्तजीविनः ॥७५॥
मुञ्चाज्ञानं प्रजारूपं मोहतो नरके गतिः । निपतिष्यति देहोऽयं सर्वं त्यक्त्वा वनं व्रज ॥७६॥
तद्वाक्यं तु समाकर्ण्य गन्तुकामः पिताब्रवीत् । किं कर्तव्यं वने तात तत्त्वं वद सविस्तरम् ॥७७॥
अन्धकूपे स्नेहपाशे बद्धः पङ्गुरहं शठः । कर्मणा पतितो नूनं मामुद्धर दयानिधे ॥७८॥

गोकर्ण उवाच

देहेऽस्थिमांसरुधिरेऽभिमतिं त्यज त्वं जायासुतादिषु सदा ममतां विमुञ्च ।
पश्यानिशं जगदिदं क्षणभङ्गनिष्ठं वैराग्यरागरसिको भव भक्तिनिष्ठः ॥७९॥
धर्मं भजस्व सततं त्यज लोकधर्मान् सेवस्व साधुपुरुषाञ्जहि कामतृष्णाम् ।
अन्यस्य दोषगुणचिन्तनमाशु मुक्त्वा सेवाकथारसमहो नितरां पिब त्वम् ॥८०॥
एवं सुतोक्तिवशतोऽपि गृहं विहाय यातो वनं स्थिरमतिर्गतषष्टिवर्षः ।
युक्तो हरेरनुदिनं परिचर्ययासौ श्रीकृष्णमाप नियतं दशमस्य पाठात् ॥८१॥

इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये विप्रमोक्षो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

सूत उवाच

पितर्युपरते तेन जननी ताडिता भृशम्। क्व वित्तं तिष्ठति ब्रूहि हनिष्ये लत्तया न चेत् ॥ १ ॥
इति तद्वाक्यसन्त्रासाज्जनन्या पुत्रदुःखतः। कूपे पातः कृतो रात्रौ तेन सा निधनं गता ॥ २ ॥
गोकर्णस्तीर्थयात्रार्थं निर्गतो योगसंस्थितः। न दुःखं न सुखं तस्य न वैरी नापि बान्धवः ॥ ३ ॥
धुन्धुकारी गृहेऽतिष्ठत्पञ्चपण्यवधूवृतः। अत्युग्रकर्मकर्ता च तत्पोषणविमूढधीः ॥ ४ ॥
एकदा कुलटास्तास्तु भूषणान्यभिलिप्सवः। तदर्थं निर्गतो गेहात्कामान्धो मृत्युमस्मरन् ॥ ५ ॥
यतस्ततश्च संहृत्य वित्तं वेश्म पुनर्गतः। ताभ्योऽयच्छत्सुवस्त्राणि भूषणानि कियन्ति च ॥६॥
बहुवित्तचयं दृष्ट्वा रात्रौ नार्यो व्यचारयन्। चौर्यं करोत्यसौ नित्यमतो राजा ग्रहीष्यति ॥ ७ ॥
वित्तं हृत्वा पुनश्चैनं मारयिष्यति निश्चितम्। अतोऽर्थगुप्तये गूढमस्माभिः किं न हन्यते ॥ ८ ॥
निहत्यैनं गृहीत्वार्थं यास्यामो यत्र कुत्रचित्। इति ता निश्चयं कृत्वा सुप्तं सम्बध्य रश्मिभिः॥९॥
पाशं कण्ठे निधायास्य तन्मृत्युमुपचक्रमुः। त्वरितं न ममारासौ चिन्तायुक्तास्तदाभवन् ॥१०॥
तप्ताङ्गारसमूहांश्च तन्मुखे हि विचिक्षिपुः। अग्निज्वालातिदुःखेन व्याकुलो निधनं गतः ॥११॥
तं देहं मुमुचुर्गर्ते प्रायः साहसिकाः स्त्रियः। न ज्ञातं तद्रहस्यं तु केनापीदं तथैव च ॥१२॥
लोकैः पृष्टा वदन्ति स्म दूरं यातः प्रियो हि नः। आगमिष्यति वर्षेऽस्मिन् वित्तलोभविकर्षितः ।१३।
स्त्रीणां नैव तु विश्वासं दुष्टानां कारयेद् बुधः। विश्वासे यः स्थितो मूढः स दुःखैः परिभूयते॥१४॥
सुधामयं वचो यासां कामिनां रसवर्धनम्। हृदयं क्षुरधाराभं प्रियः को नाम योषिताम् ॥१५॥
संहृत्य वित्तं ता याताः कुलटा बहुभर्तृकाः। धुन्धुकारी बभूवाथ महान् प्रेतः कुकर्मतः ॥१६॥
वात्यारूपधरो नित्यं धावन् दशदिशोऽन्तरम्। शीतातपपरिक्लिष्टो निराहारः पिपासितः ॥१७॥
न लेभे शरणं क्वापि हा दैवेति मुहुर्वदन्। कियत्कालेन गोकर्णो मृतं लोकादबुध्यत ॥१८॥
अनाथं तं विदित्वैव गयाश्राद्धमचीकरत्। यस्मिंस्तीर्थे तु संयाति तत्र श्राद्धमवर्तयत् ॥१९॥
एवं भ्रमन् स गोकर्णः स्वपुरं समुपेयिवान्। रात्रौ गृहाङ्गणे स्वप्तुमागतोऽलक्षितः परैः ॥२०॥
तत्र सुप्तं स विज्ञाय धुन्धुकारी स्वबान्धवम्। निशीथे दर्शयामास महारौद्रतरं वपुः ॥२१॥
सकृन्मेषः सकृद्धस्ती सकृच्च महिषोऽभवत्। सकृदिन्द्रः सकृच्चाग्निः पुनश्च पुरुषोऽभवत् ॥२२॥
वैपरीत्यमिदं दृष्ट्वा गोकर्णो धैर्यसंयुतः। अयं दुर्गतिकः कोऽपि निश्चित्याथ तमब्रवीत् ॥२३॥

गोकर्ण उवाच

कस्त्वमुग्रतरो रात्रौ कुतो यातो दशामिमाम्। किं वा प्रेतः पिशाचो वा राक्षसोऽसीति शंस नः ।२४।

सूत उवाच

एवं पृष्टस्तदा तेन रुरोदोच्चैः पुनः पुनः। अशक्तो वचनोच्चारे संज्ञामात्रं चकार ह ॥२५॥

ततोऽञ्जलौ जलं कृत्वा गोकर्णस्तमुदैरयत् । तत्सेकहतपापोऽसौ प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥२६॥

प्रेत उवाच

अहं भ्राता त्वदीयोऽस्मि धुन्धुकारीति नामतः । स्वकीयेनैव दोषेण ब्रह्मत्वं नाशितं मया ॥२७॥
कर्मणो नास्ति संख्या मे महाज्ञाने विवर्तिनः । लोकानां हिंसकः सोऽहं स्त्रीभिर्दुःखेन मारितः ।२८।
अतः प्रेतत्वमापन्नो दुर्दशां च वहाम्यहम् । वाताहारेण जीवामि दैवाधीनफलोदयात् ॥२९॥
अहो बन्धो कृपासिन्धो भ्रातर्मामाशु मोचय । गोकर्णो वचनं श्रुत्वा तस्मै वाक्यमथाब्रवीत् ॥३०॥

गोकर्ण उवाच

त्वदर्थं तु गयापिण्डो मया दत्तो विधानतः । तत्कथं नैव मुक्तोऽसि ममाश्चर्यमिदं महत् ॥३१॥
गयाश्राद्धान्न मुक्तिश्चेदुपायो नापरस्त्विह । किं विधेयं मया प्रेत तत्त्वं वद सविस्तरम् ॥३२॥

प्रेत उवाच

गयाश्राद्धशतेनापि मुक्तिर्मे न भविष्यति । उपायमपरं कंचित्त्वं विचारय साम्प्रतम् ॥३३॥
इति तद्वाक्यमाकर्ण्य गोकर्णो विस्मयं गतः । शतश्राद्धैर्न मुक्तिश्चेदसाध्यं मोचनं तव ॥३४॥
इदानीं तु निजं स्थानमातिष्ठ प्रेत निर्भयः । त्वन्मुक्तिसाधकं किंचिदाचरिष्ये विचार्य च ॥३५॥
धुन्धुकारी निजस्थानं तेनादिष्टस्ततो गतः । गोकर्णश्चिन्तयामास तां रात्रिं न तदध्यगात् ॥३६॥
प्रातस्तमागतं दृष्ट्वा लोकाः प्रीत्या समागताः । तत्सर्वं कथितं तेन यज्जातं च यथा निशि ॥३७॥
विद्वांसो योगनिष्ठाश्च ज्ञानिनो ब्रह्मवादिनः । तन्मुक्तिं नैव तेऽपश्यन् पश्यन्तः शास्त्रसंचयान् ३८
ततः सर्वैः सूर्यवाक्यं तन्मुक्तौ स्थापितं परम् । गोकर्णः स्तम्भनं चक्रे सूर्यवेगस्य वै तदा ॥३९॥
तुभ्यं नमो जगत्साक्षिन् ब्रूहि मे मुक्तिहेतुकम् । तच्छ्रुत्वा दूरतः सूर्यः स्फुटमित्यभ्यभाषत ॥४०॥
श्रीमद्भागवतान्मुक्तिः सप्ताहं वाचनं कुरु । इति सूर्यवचः सर्वैर्धर्मरूपं तु विश्रुतम् ॥४१॥
सर्वेऽब्रुवन् प्रयत्नेन कर्तव्यं सुकरं त्विदम् । गोकर्णो निश्चयं कृत्वा वाचनार्थं प्रवर्तितः ॥४२॥
तत्र संश्रवणायाथ देशग्रामाज्जना ययुः । पङ्ग्वन्धवृद्धमन्दाश्च तेऽपि पापक्षयाय वै ॥४३॥
समाजस्तु महाञ्जातो देवविस्मयकारकः । यदैवासनमास्थाय गोकर्णोऽकथयत्कथाम् ॥४४॥
स प्रेतोऽपि तदाऽऽयातः स्थानं पश्यन्नितस्ततः । सप्तग्रन्थियुतं तत्रापश्यत्कीचकमुच्छ्रितम् ॥४५॥
तन्मूलच्छिद्रमाविश्य श्रवणार्थं स्थितो ह्यसौ । वातरूपी स्थितिं कर्तुमशक्तो वंशमाविशत् ॥४६।
वैष्णवं ब्राह्मणं मुख्यं श्रोतारं परिकल्प्य सः । प्रथमस्कन्धतः स्पष्टमाख्यानं धेनुजोऽकरोत् ॥४७।
दिनान्ते रक्षिता गाथा तदा चित्रं बभूव ह । वंशैकग्रन्थिभेदोऽभूत्सशब्दं पश्यतां सताम् ॥४८।
द्वितीयेऽह्नि तथा सायं द्वितीयग्रन्थिभेदनम् । तृतीयेऽह्नि तथा सायं तृतीयग्रन्थिभेदनम् ॥४९
एवं सप्तदिनैश्चैव सप्तग्रन्थिविभेदनम् । कृत्वा स द्वादशस्कन्धश्रवणात्प्रेततां जहौ ॥५०
दिव्यरूपधरो जातस्तुलसीदाममण्डितः । पीतवासा घनश्यामो मुकुटी कुण्डलान्वितः ॥५१

ननाम भ्रातर सद्यो गोकर्णमिति चाब्रवीत् । त्वयाह मोचितो बन्धो कृपया प्रेतकश्मलात् ॥५२॥
धन्या भागवती वार्ता प्रेतपीडाविनाशिनी । सप्ताहोऽपि तथा धन्य कृष्णलोकफलप्रद ॥५३॥
कम्पन्ते सर्वपापानि सप्ताहश्रवणे स्थिते । अस्माक प्रलय सद्य कथा चेय करिष्यति ॥५४॥
आर्द्रं शुष्क लघु स्थूल वाङ्मन कर्मभि कृतम् । श्रवण विदहेत्पाप पावक समिधो यथा ॥५५॥
अस्मिन् वै भारते वर्षे सूरिभिर्देवससदि । अकथाश्राविणा पुसा निष्फल जन्म कीर्तितम् ॥५६॥
किं मोहितो रक्षितेन सुपुष्टेन बलीयसा । अध्रुवेण शरीरेण शुकशास्त्रकथा विना ॥५७॥
अस्थिस्तम्भ स्नायुबद्ध मासशोणितलेपितम् । चर्मावनद्ध दुर्गन्ध पात्र मूत्रपुरीषयो ॥५८॥
जराशोकविपाकार्त रोगमन्दिरमातुरम् । दुष्पूर दुर्धर दुष्ट सदोष क्षणभङ्गुरम् ॥५९॥
कृमिविड्भस्मसज्ञान्त शरीरमिति वर्णितम् । अस्थिरेण स्थिर कर्म कुतोऽय साधयेन हि ॥६०॥
यत्प्रात सस्कृत चान्न साय तच्च विनश्यति । तदीयरससम्पुष्टे काये का नाम नित्यता ॥६१॥
सप्ताहश्रवणाल्लोके प्राप्यते निकटे हरि । अतो दोषनिवृत्त्यर्थमेतदेव हि साधनम् ॥६२॥
बुद्बुदा इव तोयेषु मशका इव जन्तुषु । जायन्ते मरणायैव कथाश्रवणवर्जिता ॥६३॥
जडस्य शुष्कवशस्य यत्र ग्रन्थिविभेदनम् । चित्र किमु तदा चित्तग्रन्थिभेद कथाश्रवात् ॥६४॥
भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसशया । क्षीयन्ते चास्य कर्माणि सप्ताहश्रवणे कृते ॥६५॥
ससारकर्दमालेपप्रक्षालनपटीयसि । कथातीर्थे स्थिते चित्ते मुक्तिरेव बुधै स्मृता ॥६६॥
एव ब्रुवति वै तस्मिन् विमानमागमत्तदा । वैकुण्ठवासिभिर्युक्त प्रस्फुरद्दीप्तिमण्डलम् ॥६७॥
सर्वेषा पश्यता भेजे विमान धुन्धुलीसुत । विमाने वैष्णवान् वीक्ष्य गोकर्णो वाक्यमब्रवीत् ॥६८॥

गोकर्ण उवाच

अत्रैव बहव सन्ति श्रोतारो मम निर्मला । आनीतानि विमानानि न तेषा युगपत्कुत ॥६९॥
श्रवण समभागेन सर्वेषामिह दृश्यते । फलभेद कुतो जात प्रब्रुवन्तु हरिप्रिया ॥७०॥

हरिदासा ऊचु

श्रवणस्य विभेदेन फलभेदोऽत्र सस्थित । श्रवण तु कृत सर्वैर्न तथा मनन कृतम् ।
फलभेदस्ततो जातो भजनादपि मानद ॥७१॥
सप्तरात्रमुपोष्यैव प्रेतेन श्रवण कृतम् । मननादि तथा तेन स्थिरचित्ते कृत भृशम् ॥७२॥
अदृढ च हत ज्ञान प्रमादेन हत श्रुतम् । सन्दिग्धो हि हतो मन्त्रो व्यग्रचित्तो हतो जप ॥७३॥
अवैष्णवो हतो देशो हत श्राद्धमपात्रकम् । हतमश्रोत्रिये दानमनाचार हत कुलम् ॥७४॥
विश्वासो गुरुवाक्येषु स्वस्मिन्दीनत्वभावना । मनोदोषजयश्चैव कथाया निश्चला मति ॥७५॥
एवमादि कृत चेत्स्यात्तदा वै श्रवणे फलम् । पुन श्रवान्ते सर्वेषा वैकुण्ठे वसतिर्ध्रुवम् ॥७६॥
गोकर्ण ... दास्यति स्वयम् । एवमुक्त्वा ययु सर्वे वैकुण्ठं हरिकीर्तना ॥७७॥

श्रावणे मासि गोकर्णः कथामूचे तथा पुनः । सप्तरात्रवतीं भूयः श्रवणं तैः कृतं पुनः ॥७८॥
कथासमाप्तौ यज्जातं श्रूयतां तच्च नारद ॥७९॥

विमानैः सह भक्तैश्च हरिराविर्बभूव ह । जयशब्दा नमःशब्दास्तत्राऽऽसन् बहवस्तदा ॥८०॥
पाञ्चजन्यध्वनिं चक्रे हर्षात्तत्र स्वयं हरिः । गोकर्णं तु समालिङ्ग्याकरोत्स्वसदृशं हरिः ॥८१॥
श्यामान्न्यान् घनश्यामान् पीतकौशेयवाससः । किरीटिनः कुण्डलिनस्तथा चक्रे हरिः क्षणात् ॥८२॥
तद्ग्रामे ये स्थिता जीवा आश्वचाण्डालजातयः । विमाने स्थापितास्तेऽपि गोकर्णकृपया तदा ॥८३॥
प्रेषिता हरिलोके ते यत्र गच्छन्ति योगिनः । गोकर्णेन स गोपालो गोलोकं गोपवल्लभम् ।
कथाश्रवणतः प्रीतो निर्ययौ भक्तवत्सलः ॥८४॥

अयोध्यावासिनः पूर्वं यथा रामेण सङ्गताः । तथा कृष्णेन ते नीता गोलोकं योगिदुर्लभम् ॥८५॥
यत्र सूर्यस्य सोमस्य सिद्धानां न गतिः कदा । तं लोकं हि गतास्ते तु श्रीमद्भागवतश्रवात् ॥८६॥
ब्रूमोऽत्र ते किं फलवृन्दमुज्ज्वलं सप्ताहयज्ञेन कथासु सञ्चितम् ।
कर्णेन गोकर्णकथाक्षरो यैः पीतश्च ते गर्भगता न भूयः ॥८७॥
वाताम्बुपर्णाशनदेहशोषणैस्तपोभिरुग्रैश्चिरकालसञ्चितैः ।
योगैश्च संयान्ति न तां गतिं वै सप्ताहगाथाश्रवणेन यान्ति याम् ॥८८॥
इतिहासमिमं पुण्यं शाण्डिल्योऽपि मुनीश्वरः । पठते चित्रकूटस्थो ब्रह्मानन्दपरिप्लुतः ॥८९॥
आख्यानमेतत्परमं पवित्रं श्रुतं सकृद् वै विदहेदघौघम् ।
श्राद्धे प्रयुक्तं पितृतृप्तिमावहेन्नित्यं सुपाठादपुनर्भवं च ॥९०॥

इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये गोकर्णमोक्षवर्णनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

कुमारा ऊचुः

अथ ते सम्प्रवक्ष्यामः सप्ताहश्रवणे विधिम् । सहायैर्वसुभिश्चैव प्रायः साध्यो विधिः स्मृतः ॥१॥
दैवज्ञं तु समाहूय मुहूर्तं पृच्छ्य यत्नतः । विवाहे यादृशं वित्तं तादृशं परिकल्पयेत् ॥ २ ॥
नभस्य आश्विनोर्जौ च मार्गशीर्षः शुचिर्नभाः । एते मासाः कथारम्भे श्रोतॄणां मोक्षसूचकाः ॥ ३ ॥
मासानां विप्र हेयानि तानि त्याज्यानि सर्वथा । सहायाश्चेतरे तत्र कर्तव्याः सोद्यमाश्च ये ॥ ४ ॥
देशे देशे तथा सेयं वार्ता प्रेष्या प्रयत्नतः । भविष्यति कथा चात्र आगन्तव्यं कुटुम्बिभिः ॥५॥
दूरे हरिकथाः केचिद्दूरे चाच्युतकीर्तनाः । स्त्रियः शूद्रादयो ये च तेषां बोधो यतो भवेत् ॥ ६ ॥
देशे देशे विरक्ता ये वैष्णवाः कीर्तनोत्सुकाः । तेष्वेव पत्रं प्रेष्यं च तल्लेखनमितीरितम् ॥ ७ ॥
सतां समाजो भविता सप्तरात्रं सुदुर्लभः । अपूर्वरसरूपैव कथा चात्र भविष्यति ॥ ८ ॥

श्रीभागवतपीयूषपानाय रसलम्पटा । भवन्तश्च तथा शीघ्रमायात प्रेमतत्परा ॥ ९ ॥
नावकाश कदाचिच्चेद्दिनमात्र तथापि तु । सर्वथागमन कार्यं क्षणोऽत्रैव सुदुर्लभ ॥१०॥
एवमाकारण तेषा कर्तव्य विनयेन च । आगन्तुकाना सर्वेषा वासस्थानानि कल्पयेत् ॥११॥
तीर्थे वापि वने वापि गृहे वा श्रवण मतम् । विशाला वसुधा यत्र कर्तव्य तत्कथास्थलम् ॥१२॥
शोधन मार्जन भूमेर्लेपन धातुमण्डनम् । गृहोपस्करमुद्धृत्य गृहकोणे निवेशयेत् ॥१३॥
अर्वाक्पञ्चाहतो यत्नादास्तीर्णानि प्रमेलयेत् । कर्तव्यो मण्डप प्रोच्चै कदलीखण्डमण्डित ॥१४॥
फलपुष्पदलैर्विष्वग्वितानेन विराजित । चतुर्दिक्षु ध्वजारोपो बहुसम्पद्विराजित ॥१५॥
ऊर्ध्वं सप्तैव लोकाश्च कल्पनीया सविस्तरम् । तेषु विप्रा विरक्ताश्च स्थापनीया प्रबोध्य च ॥१६॥
पूर्वं तेषामासनानि कर्तव्यानि यथोत्तरम् । वक्तुश्चापि तदा दिव्यमासन परिकल्पयेत् ॥१७॥
उदङ्मुखो भवेद्वक्ता श्रोता वै प्राङ्मुखस्तदा । प्राङ्मुखश्चेद्भवेद्वक्ता श्रोता चोदङ्मुखस्तदा ॥१८॥
अथवा पूर्वदिग्ज्ञेया पूज्यपूजकमध्यत । श्रोतॄणामागमे प्रोक्ता देशकालादिकोविदै ॥१९॥
विरक्तो वैष्णवो विप्रो वेदशास्त्रविशुद्धिकृत् । दृष्टान्तकुशलो धीरो वक्ता कार्योऽतिनि स्पृह ॥२०॥
अनेकधर्मविभ्रान्ता स्त्रैणा पाखण्डवादिन । शुकशास्त्रकथोच्चारे त्याज्यास्ते यदि पण्डिता ॥२१॥
वक्तु पार्श्वे सहायार्थमन्य स्थाप्यस्तथाविध । पण्डित सशयच्छेत्ता लोकबोधनतत्पर ॥२२॥
वक्त्रा क्षौर प्रकर्तव्य दिनादर्वाग्व्रताप्तये । अरुणोदयेऽसौ निर्वर्त्य शौच स्नानसमाचरेत् ॥२३॥
नित्य सक्षेपत कृत्वा सन्ध्याद्य स्व प्रयत्नत । कथाविघ्नविघाताय गणनाथ प्रपूजयेत् ॥२४॥
पितॄन् सतर्प्य शुद्धयर्थं प्रायश्चित्त समाचरेत् । मण्डल च प्रकर्तव्य तत्र स्थाप्यो हरिस्तथा ॥२५॥
कृष्णमुद्दिश्य मन्त्रेण चरेत्पूजाविधि क्रमात् । प्रदक्षिणनमस्कारान् पूजान्ते स्तुतिमाचरेत् ॥२६॥
ससारसागरे मग्न दीन मा करुणानिधे । कर्ममोहगृहीताङ्ग मामुद्धर भवार्णवात् ॥२७॥
श्रीमद्भागवतस्यापि तत पूजा प्रयत्नत । कर्तव्या विधिना प्रीत्या धूपदीपसमन्विता ॥२८॥
ततस्तु श्रीफल धृत्वा नमस्कार समाचरेत् । स्तुति प्रसन्नचित्तेन कर्तव्या केवल तदा ॥२९॥
श्रीमद्भागवताख्योऽय प्रत्यक्ष कृष्ण एव हि । स्वीकृतोऽसि मया नाथ मुक्त्यर्थं भवसागरे ॥३०॥
मनोरथो मदीयोऽय सफल सर्वथा त्वया । निर्विघ्नेनैव कर्तव्यो दासोऽह तव केशव ॥३१॥
एव दीनवच प्रोच्य वक्तार चाथ पूजयेत् । सम्भूष्य वस्त्रभूषाभि पूजान्ते त च सस्तवेत् ॥३२॥
शुकरूप प्रबोधज्ञ सर्वशास्त्रविशारद । एतत्कथाप्रकाशेन मदज्ञान विनाशय ॥३३॥
तदग्रे नियम पश्चात्कर्तव्य श्रेयसे मुदा । सप्तरात्र यथाशक्त्या धारणीय स एव हि ॥३४॥
वरण पञ्चविप्राणा कथाभङ्गनिवृत्तये । कर्तव्यस्तैर्हरेर्जाप्य द्वादशाक्षरविद्यया ॥३५॥
ब्राह्मणान् वैष्णवाश्चान्यास्तथा कीर्तनकारिण । नत्वा सम्पूज्य दत्ताज्ञ स्वयमासनमाविशेत् ॥३६॥
लोकवित्तधनागारपुत्रचिन्ता व्युदस्य च । कथाचित्त शुद्धमति स लभेत्फलमुत्तमम् ॥३७॥

श्रावणे मासि गोकर्ण कथामूचे तथा पुन । सप्तरात्रवतीं भूय श्रवण तै कृत पुन ॥७८॥
कथासमाप्तौ यज्जात श्रूयता तच्च नारद ॥७९॥
विमानै सह भक्तैश्च हरिराविर्बभूव ह । जयशब्दा नम शब्दास्तत्रासन् बहवस्तदा ॥८०॥
पाञ्चजन्यध्वनि चक्रे हर्षात्तत्र स्वय हरि । गोकर्ण तु समालिङ्ग्याकरोत्स्वसदृश हरि ॥८१॥
श्रोतॄनन्यान् घनश्यामान् पीतकौशेयवास्स । किरीटिन कुण्डलिनस्तथा चक्रे हरि क्षणात्॥८२॥
तद्ग्रामे ये स्थिता जीवा आश्वचाण्डालजातय । विमाने स्थापितास्तेऽपि गोकर्णकृपया तदा ॥८३॥
प्रेषिता हरिलोके ते यत्र गच्छन्ति योगिन । गोकर्णेन स गोपालो गोलोक गोपवल्लभम् ।
कथाश्रवणत प्रीतो निर्ययौ भक्तवत्सल ॥८४॥
अयोध्यावासिन पूर्वं यथा रामेण सङ्गता । तथा कृष्णेन ते नीता गोलोक योगिदुर्लभम्॥८५॥
यत्र सूर्यस्य सोमस्य सिद्धाना न गति कदा । त लोक हि गतास्ते तु श्रीमद्भागवतश्रवात्॥८६॥
ब्रूमोऽत्र ते किं फलवृन्दमुज्ज्वल सप्ताहयज्ञेन कथासु सञ्चितम् ।
कर्णेन गोकर्णकथाक्षरो यै पीतश्च ते गर्भगता न भूय ॥८७॥
वाताम्बुपर्णाशनदेहशोषणैस्तपोभिरुग्रैश्चिरकालसञ्चितै ।
योगैश्च संयान्ति न ता गतिं वै सप्ताहगाथाश्रवणेन यान्ति याम् ॥८८॥
इतिहासमिम पुण्य शाण्डिल्योऽपि मुनीश्वर । पठते चित्रकूटस्थो ब्रह्मानन्दपरिप्लुत ॥८९॥
आख्यानमेतत्परम पवित्र श्रुत सकृद् वै विदहेदघौघम् ।
श्राद्धे प्रयुक्त पितृतृप्तिमावहेन्नित्य सुपाठादपुनर्भव च ॥९०॥

इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये गोकर्णमोक्षवर्णनं नाम पञ्चमोऽध्याय ॥ ५ ॥

अथ षष्ठोऽध्याय:

कुमारा ऊचु

अथ ते सम्प्रवक्ष्याम सप्ताहश्रवणे विधिम । सहायैर्वसुभिश्चैव प्राय साध्यो विधि स्मृत ॥१॥
दैवज्ञ तु समाहूय मुहूर्तं पृच्छ्य यत्नत । विवाहे यादृश वित्त तादृश परिकल्पयेत् ॥ २ ॥
नभस्य आश्विनोर्जौ च मार्गशीर्ष शुचिर्नभा । एते मासा कथारम्भे श्रोतॄणा मोक्षसूचका ॥ ३ ॥
मासाना विप्र हेयानि तानि त्याज्यानि सर्वथा । सहायाश्चेतर तत्र कर्तव्या सोद्यमाश्च ये ॥ ४ ॥
देशे देशे तथा सेय वार्ता प्रेष्या प्रयत्नत । भविष्यति कथा चात्र आगन्तव्य कुटुम्बिभि ॥५॥
दूरे हरिकथा केचिद्दूरे चाच्युतकीर्तना । स्त्रिय शूद्रादयो ये च तेषा बोधो यतो भवेत्॥ ६ ॥
देशे देशे विरक्ता ये वैष्णवा कीर्तनोत्सुका । तेष्वेव पत्र प्रेष्य च तल्लेखनमितीरितम् ॥ ७ ॥
सता समाजो भविता सप्तरात्र सुदुर्लभ । अपूर्वरसरूपैव कथा चात्र भविष्यति ॥ ८ ॥

श्रीभागवतपीयूषपानाय रसलम्पटा । भवन्तश्च तथा शीघ्रमायात प्रेमतत्परा ॥ ९ ॥
नावकाश कदाचिच्चेद्दिनमात्र तथापि तु । सर्वथागमन कार्य क्षणोऽत्रैव सुदुर्लभ ॥१०॥
एवमाकारण तेषा कर्तव्य विनयेन च । आगन्तुकाना सर्वेषा वासस्थानानि कल्पयेत्॥११॥
तीर्थे वापि वने वापि गृहे वा श्रवण मतम् । विशाला वसुधा यत्र कर्तव्य तत्कथास्थलम् ॥१२॥
शोधन मार्जन भूमेर्लेपन धातुमण्डनम् । गृहोपस्करमुद्धृत्य गृहकोणे निवेशयेत् ॥१३॥
अर्वाक्पञ्चाहतो यत्नादास्तीर्णानि प्रमेलयेत् । कर्तव्यो मण्डप प्रोच्चै कदलीखण्डमण्डित ॥१४॥
फलपुष्पदलैर्विष्वग्वितानेन विराजित । चतुर्दिक्षु ध्वजारोपो बहुसम्पद्विराजित ॥१५॥
ऊर्ध्वं सप्तैव लोकाश्च कल्पनीया सविस्तरम् । तेषु विप्रा विरक्ताश्च स्थापनीया प्रबोध्य च॥१६॥
पूर्वं तेषामासनानि कर्तव्यानि यथोत्तरम् । वक्तुश्चापि तदा दिव्यमासन परिकल्पयेत् ॥१७॥
उदङ्मुखो भवेद्वक्ता श्रोता वै प्राङ्मुखस्तदा । प्राङ्मुखश्चेद्भवेद्वक्ता श्रोता चोदङ्मुखस्तदा॥१८॥
अथवा पूर्वदिग्ज्ञेया पूज्यपूजकमध्यत । श्रोतॄणामागमे प्रोक्ता देशकालादिकोविदै ॥१९॥
विरक्तो वैष्णवो विप्रो वेदशास्त्रविशुद्धिकृत् । दृष्टान्तकुशलो धीरो वक्ता कार्योऽतिनि स्पृह॥२०॥
अनेकधर्मविभ्रान्ता स्त्रैणा पाखण्डवादिन । शुकशास्त्रकथोच्चारे त्याज्यास्ते यदि पण्डिता ॥२१॥
वक्तु पार्श्वे सहायार्थमन्य स्थाप्यस्तथाविध । पण्डित सशयच्छेत्ता लोकबोधनतत्पर ॥२२॥
वक्त्रा क्षौर प्रकर्तव्य दिनादर्वाग्व्रताप्तये । अरुणोदयेऽसौ निर्वर्त्य शौच स्नान समाचरेत्॥२३॥
नित्य सक्षेपत कृत्वा सन्ध्याद्य स्व प्रयत्नत । कथाविघ्नविघाताय गणनाथ प्रपूजयेत् ॥२४॥
पितॄन् सतर्प्य शुद्ध्यर्थ प्रायश्चित्त समाचरेत् । मण्डल च प्रकर्तव्य तत्र स्थाप्यो हरिस्तथा ॥२५॥
कृष्णमुद्दिश्य मन्त्रेण चरेत्पूजाविधि क्रमात् । प्रदक्षिणनमस्कारान् पूजान्ते स्तुतिमाचरेत् ॥२६॥
ससारसागरे मग्न दीन मा करुणानिधे । कर्ममोहगृहीताङ्ग मामुद्धर भवार्णवात् ॥२७॥
श्रीमद्भागवतस्यापि तत पूजा प्रयत्नत । कर्तव्या विधिना प्रीत्या धूपदीपसमन्विता ॥२८॥
ततस्तु श्रीफल धृत्वा नमस्कार समाचरेत् । स्तुति प्रसन्नचित्तेन कर्तव्या केवल तदा ॥२९॥
श्रीमद्भागवताख्योऽय प्रत्यक्ष कृष्ण एव हि । स्वीकृतोऽसि मया नाथ मुक्त्यर्थं भवसागरे ॥३०॥
मनोरथो मदीयोऽय सफल सर्वथा त्वया । निर्विघ्नेनैव कर्तव्यो दासोऽह तव केशव ॥३१॥
एव दीनवच प्रोच्य वक्तार चाथ पूजयेत् । सम्भूष्य वस्त्रभूषाभि पूजान्ते त च सस्तवेत्॥३२॥
शुकरूप प्रबोधज्ञ सर्वशास्त्रविशारद । एतत्कथाप्रकाशेन मदज्ञान विनाशय ॥३३॥
तदग्रे नियम पश्चात्कर्तव्य श्रेयसे मुदा । सप्तरात्र यथाशक्त्या धारणीय स एव हि ॥३४॥
वरण पञ्चविप्राणा कथाभङ्गनिवृत्तये । कर्तव्यस्तैर्हरेर्जाप्य द्वादशाक्षरविद्यया ॥३५॥
ब्राह्मणान् वैष्णवाश्चान्यास्तथा कीर्तनकारिण । नत्वा सम्पूज्य दत्ताज्ञ स्वयमासनमाविशेत्॥३६॥
लोकवित्तधनागारपुत्रचिन्ता व्युदस्य च । कथाचित्त शुद्धमति स लभेत्फलमुत्तमम् ।

सूत उवाच

एवं ब्रुवाणे सति बादरायणौ मध्ये सभायां हरिराविरासीत् ।
प्रह्लादबल्युद्धवफाल्गुनादिभिर्वृतः सुरर्षिस्तमपूजयच्च तान् ॥८४॥
दृष्ट्वा प्रसन्नं महदासने हरिं ते चक्रिरे कीर्तनमग्रतस्तदा ।
भवो भवान्या कमलासनस्तु तत्रागमत्कीर्तनदर्शनाय ॥८५॥
प्रह्लादस्तालधारी तरलगतितया चोद्धवः कांस्यधारी वीणाधारी सुरर्षिः स्वरकुशलतया रागकर्तार्जुनोऽभूत् ।
इन्द्रोऽवादीन्मृदङ्गं जयजयसुकराः कीर्तने ते कुमारा यत्राग्रे भाववक्ता सरसरचनया व्यासपुत्रो बभूव ॥
ननर्त मध्ये त्रिकमेव तत्र भक्त्यादिकानां नटवत्सुतेजसाम् ।
अलौकिकं कीर्तनमेतदीक्ष्य हरिः प्रसन्नोऽपि वचोऽब्रवीत्तत् ॥८७॥
मत्तो वरं भावबृताद् वृणुध्वं प्रीतः कथाकीर्तनतोऽस्मि साम्प्रतम् ।
श्रुत्वेति तद्वाक्यमतिप्रसन्नाः प्रेमार्द्रचित्ता हरिमूचिरे ते ॥८८॥
नगाद्गाथासु च सर्वभक्तैरेभिस्त्वया भाव्यमिति प्रयत्नात् ।
मनोरथोऽयं परिपूरणीयस्तथेति चोक्त्वान्तरधीयताच्युतः ॥८९॥
ततोऽनमत्तच्चरणेषु नारदस्तथा शुकादीनपि तापसांश्च ।
अथ प्रहृष्टाः परिनष्टमोहाः सर्वे ययुः पीतकथामृतास्ते ॥९०॥
भक्तिः सुताभ्यां सह रक्षिता सा शास्त्रे स्वकीयेऽपि तदा शुकेन ।
अतो हरिर्भागवतस्य सेवनाच्चित्तं समायाति हि वैष्णवानाम् ॥९१॥
दारिद्र्यदुःखज्वरदाहितानां मायापिशाचीपरिमर्दितानाम् ।
संसारसिन्धौ परिपातितानां क्षेमाय वै भागवतं प्रगर्जति ॥९२॥

शौनक उवाच

शुकेनोक्तं कदा राज्ञे गोकर्णेन कदा पुनः । सुरर्षये कदा ब्राह्मैश्छिन्धि मे संशयं त्विमम् ॥९३॥

सूत उवाच

आकृष्णनिर्गमात्त्रिंशद्वर्षाधिकगते कलौ । नवमीतो नभस्ये च कथारम्भं शुकोऽकरोत् ॥९४॥
परीक्षिच्छ्रवणान्ते च कलौ वर्षशतद्वये । शुद्धे शुचौ नवम्यां च धेनुजोऽकथयत्कथाम् ॥९५॥
तस्मादपि कलौ प्राप्ते त्रिंशद्वर्षगते सति । ऊचुरूर्जे सिते पक्षे नवम्यां ब्रह्मणः सुताः ॥९६॥
इत्येतत्ते समाख्यातं यत्पृष्टोऽहं त्वयानघ । कलौ भागवती वार्ता भवरोगविनाशिनी ॥९७॥
कृष्णप्रियं सकलकल्मषनाशनं च मुक्त्यैकहेतुमिह भक्तिविलासकारि ।
सन्तः कथानकमिदं पिबतादरेण लोके हि तीर्थपरिशीलनसेवया किम् ॥९८॥

स्वपुरुषमपि वीक्ष्य पाशहस्तं वदति यमः किल तस्य कर्णमूले ।
परिहर भगवत्कथासु मत्तान् प्रभुरहमन्यनृणां न वैष्णवानाम् ॥९९॥
असारे संसारे विषयविषसङ्गाकुलधियः क्षणार्धं क्षेमार्थं पिबत शुकगाथातुलसुधाम् ।
किमर्थं व्यर्थं भो व्रजत कुपथे कुत्सितकथे परीक्षित्साक्षी यच्छ्रवणगतमुक्त्युक्तिकथने ॥१००॥
रसप्रवाहसंस्थेन श्रीशुकेनेरिता कथा । कण्ठे सम्बध्यते येन स वैकुण्ठप्रभुर्भवेत् ॥१०१॥
इति च परमगुह्यं सर्वसिद्धान्तसिद्धं सपदि निगदितं ते शास्त्रपुञ्जं विलोक्य ।
जगति शुककथातो निर्मलं नास्ति किञ्चित्पिब परसुखहेतोर्द्वादशस्कन्धसारम् ॥१०२॥
एतां यो नियततया शृणोति भक्त्या यश्चैनां कथयति शुद्धवैष्णवाग्रे ।
तौ सम्यग्विधिकरणात्फलं लभेते याथार्थ्यान्न हि भुवने किमप्यसाध्यम् ॥१०३॥

इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये श्रवण
विधिकथनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

समाप्तमिदं श्रीमद्भागवतमाहात्म्यम्

हरिः ॐ तत्सत्

ॐ श्रीपरमात्मने नमः

श्रीमद्भागवतम्

प्रथमः स्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

जन्माद्यस्य यतोऽन्वयादितरतश्चार्थेष्वभिज्ञः स्वराट् तेने ब्रह्म हृदा य आदिकवये मुह्यन्ति यत्सूरयः ।
तेजोवारिमृदां यथा विनिमयो यत्र त्रिसर्गोऽमृषा धाम्ना स्वेन सदा निरस्तकुहकं सत्यं परं धीमहि॥ १॥
धर्मः प्रोज्झितकैतवोऽत्र परमो निर्मत्सराणां सतां वेद्यं वास्तवमत्र वस्तु शिवदं तापत्रयोन्मूलनम् ।
श्रीमद्भागवते महामुनिकृते किं वा परैरीश्वरः सद्यो हृद्यवरुध्यतेऽत्र कृतिभिः शुश्रूषुभिस्तत्क्षणात्॥ २॥
निगमकल्पतरोर्गलितं फलं शुकमुखादमृतद्रवसंयुतम् ।
पिबत भागवतं रसमालयं मुहुरहो रसिका भुवि भावुकाः ॥ ३ ॥
नैमिषेऽनिमिषक्षेत्रे ऋषयः शौनकादयः । सत्रं स्वर्गायलोकाय सहस्रसममासत ॥ ४ ॥
त एकदा तु मुनयः प्रातर्हुतहुताग्नयः । सत्कृतं सूतमासीनं पप्रच्छुरिदमादरात् ॥ ५ ॥

ऋषय ऊचुः

त्वया खलु पुराणानि सेतिहासानि चानघ । आख्यातान्यप्यधीतानि धर्मशास्त्राणि यान्युत॥ ६॥
यानि वेदविदां श्रेष्ठो भगवान् बादरायणः । अन्ये च मुनयः सूत परावरविदो विदुः ॥ ७ ॥
वेत्थ त्वं सौम्य तत्सर्वं तत्त्वतस्तदनुग्रहात् । ब्रूयुः स्निग्धस्य शिष्यस्य गुरवो गुह्यमप्युत ॥ ८ ॥
तत्र तत्राञ्जसाऽऽयुष्मन् भवता यद्विनिश्चितम् । पुंसामेकान्ततः श्रेयस्तन्नः शंसितुमर्हसि ॥ ९ ॥
प्रायेणाल्पायुषः सभ्य कलावस्मिन् युगे जनाः । मन्दाः सुमन्दमतयो मन्दभाग्या ह्युपद्रुताः ॥१०॥
भूरीणि भूरिकर्माणि श्रोतव्यानि विभागशः । अतः साधोऽत्र यत्सारं समुद्धृत्य मनीषया ।
ब्रूहि नः श्रद्दधानानां येनात्मा सम्प्रसीदति ॥११॥
सूत जानासि भद्रं ते भगवान् सात्वतां पतिः । देवक्यां वसुदेवस्य जातो यस्य चिकीर्षया ॥१२॥
तन्नः शुश्रूषमाणानामर्हस्यङ्गानुवर्णितुम् । यस्यावतारो भूतानां क्षेमाय च भवाय च ॥१३॥
आपन्नः संसृतिं घोरां यन्नाम विवशो गृणन् । ततः सद्यो विमुच्येत यद्बिभेति स्वयं भयम् ॥१४॥

यत्पादसंश्रयाः सूत मुनयः प्रशमायनाः । सद्यः पुनन्त्युपस्पृष्टाः स्वर्धुन्यापोऽनुसेवया ॥१५॥
को वा भगवतस्तस्य पुण्यश्लोकेड्यकर्मणः । शुद्धिकामो न शृणुयाद्यशः कलिमलापहम् ॥१६॥
तस्य कर्माण्युदाराणि परिगीतानि सूरिभिः । ब्रूहि नः श्रद्दधानानां लीलया दधतः कलाः ॥१७॥
अथाख्याहि हरेर्धीमन्नवतारकथाः शुभाः । लीला विदधतः स्वैरमीश्वरस्यात्ममायया ॥१८॥
वयं तु न वितृप्याम उत्तमश्लोकविक्रमे । यच्छृण्वतां रसज्ञानां स्वादु स्वादु पदे पदे ॥१९॥
कृतवान् किल वीर्याणि सह रामेण केशवः । अतिमर्त्यानि भगवान् गूढः कपटमानुषः ॥२०॥
कलिमागतमाज्ञाय क्षेत्रेऽस्मिन् वैष्णवे वयम् । आसीना दीर्घसत्रेण कथायां सक्षणा हरेः ॥२१॥
त्वं नः संदर्शितो धात्रा दुस्तरं निस्तितीर्षताम् । कलिं सत्त्वहरं पुंसां कर्णधार इवार्णवम् ॥२२॥
ब्रूहि योगेश्वरे कृष्णे ब्रह्मण्ये धर्मवर्मणि । स्वां काष्ठामधुनोपेते धर्मः कं शरणं गतः ॥२३॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्याने प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

व्यास उवाच

इति संप्रश्नसंहृष्टो विप्राणां रौमहर्षणिः । प्रतिपूज्य वचस्तेषां प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ १ ॥

सूत उवाच

यं प्रव्रजन्तमनुपेतमपेतकृत्यं द्वैपायनो विरहकातर आजुहाव ।
पुत्रेति तन्मयतया तरवोऽभिनेदुस्तं सर्वभूतहृदयं मुनिमानतोऽस्मि ॥ २ ॥
यः स्वानुभावमखिलश्रुतिसारमेकमध्यात्मदीपमतितितीर्षतां तमोऽन्धम् ।
संसारिणां करुणयाऽऽह पुराणगुह्यं तं व्याससूनुमुपयामि गुरुं मुनीनाम् ॥ ३ ॥
नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥ ४ ॥
मुनयः साधु पृष्टोऽहं भवद्भिर्लोकमङ्गलम् । यत्कृतः कृष्णसम्प्रश्नो येनात्मा सुप्रसीदति ॥ ५ ॥
स वै पुंसां परो धर्मो यतो भक्तिरधोक्षजे । अहैतुक्यप्रतिहता ययाऽऽत्मा सम्प्रसीदति ॥ ६ ॥
वासुदेवे भगवति भक्तियोगः प्रयोजितः । जनयत्याशु वैराग्यं ज्ञानं च यदहैतुकम् ॥ ७ ॥
धर्मः स्वनुष्ठितः पुंसां विष्वक्सेनकथासु यः । नोत्पादयेद्यदि रतिं श्रम एव हि केवलम् ॥ ८ ॥
धर्मस्य ह्यापवर्ग्यस्य नार्थोऽर्थायोपकल्पते । नार्थस्य धर्मैकान्तस्य कामो लाभाय हि स्मृतः ॥९॥
कामस्य नेन्द्रियप्रीतिर्लाभो जीवेत यावता । जीवस्य तत्त्वजिज्ञासा नार्थो यश्चेह कर्मभिः ॥१०॥
वदन्ति तत्तत्त्वविदस्तत्त्वं यज्ज्ञानमद्वयम् । ब्रह्मेति परमात्मेति भगवानिति शब्द्यते ॥११॥
तच्छ्रद्दधाना मुनयो ज्ञानवैराग्ययुक्तया । पश्यन्त्यात्मनि चात्मानं भक्त्या श्रुतगृहीतया ॥१२॥
अतः पुम्भिर्द्विजश्रेष्ठा वर्णाश्रमविभागशः । स्वनुष्ठितस्य धर्मस्य संसिद्धिर्हरितोषणम् ॥१३॥

तस्मादेकेन मनसा भगवान् सात्वतां पति । श्रोतव्य कीर्तितव्यश्च ध्येय पूज्यश्च नित्यदा ।१४।
यदनुध्यासिना युक्ता कर्मग्रन्थिनिबन्धनम् । छिन्दन्ति कोविदास्तस्य को न कुर्यात्कथारतिम् १५
शुश्रूषो श्रद्दधानस्य वासुदेवकथारुचि । स्यान्महत्सेवया विप्रा पुण्यतीर्थनिषेवणात्॥१६॥
शृण्वता स्वकथा कृष्ण पुण्यश्रवणकीर्तन । हृद्यन्त स्थो ह्यभद्राणि विधुनोति सुहृत्सताम्॥१७॥
नष्टप्रायेष्वभद्रेषु नित्यं भागवतसेवया । भगवत्युत्तमश्लोके भक्तिर्भवति नैष्ठिकी ॥१८॥
तदा रजस्तमोभावा कामलोभादयश्च ये । चेत एतैरनाविद्ध स्थित सत्त्वे प्रसीदति ॥१९॥
एव प्रसन्नमनसो भगवद्भक्तियोगत । भगवत्तत्त्वविज्ञान मुक्तसङ्गस्य जायते ॥२०॥
भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसशया । क्षीयन्ते चास्य कर्माणि दृष्ट एवात्मनीश्वरे ॥२१॥
अतो वै कवयो नित्य भक्तिं परमया मुदा । वासुदेवे भगवति कुर्वन्त्यात्मप्रसादनीम् ॥२२॥

सत्त्व रजस्तम इति प्रकृतेर्गुणास्तैर्युक्त पर पुरुष एक इहास्य धत्ते ।
स्थित्यादये हरिविरिञ्चिहरेति सज्ञा श्रेयासि तत्र खलु सत्त्वतनोर्नृणा स्यु ॥२३॥

पार्थिवाद्दारुणो धूमस्तस्मादग्निस्त्रयीमय । तमसस्तु रजस्तस्मात्सत्त्व यद्ब्रह्मदर्शनम् ॥२४॥
भेजिरे मुनयोऽथाग्रे भगवन्तमधोक्षजम् । सत्त्व विशुद्ध क्षेमाय कल्पन्ते येऽनु तानिह ॥२५॥
मुमुक्षवो घोररूपान् हित्वा भूतपतीनथ । नारायणकला शान्ता भजन्ति ह्यनसूयव ॥२६॥
रजस्तम प्रकृतय समशीला भजन्ति वै । पितृभूतप्रजेशादीन् श्रियैश्वर्यप्रजेप्सव ॥२७॥
वासुदेवपरा वेदा वासुदेवपरा मखा । वासुदेवपरा योगा वासुदेवपरा क्रिया ॥२८॥
वासुदेवपर ज्ञान वासुदेवपर तप । वासुदेवपरो धर्मो वासुदेवपरा गति ॥२९॥
स एवेद ससर्जाग्रे भगवानात्ममायया । सदसद्रूपया चासौ गुणमय्यागुणो विभु ॥३०॥
तया विलसितेष्वेषु गुणेषु गुणवानिव । अन्त प्रविष्ट आभाति विज्ञानेन विजृम्भित ॥३१॥
यथा ह्यवहितो वह्निर्दारुष्वेक स्वयोनिषु । नानेव भाति विश्वात्मा भूतेषु च तथा पुमान्॥३२॥
असौ गुणमयैर्भावैर्भूतसूक्ष्मेन्द्रियात्मभि । स्वनिर्मितेषु निर्विष्टो भुङ्क्ते भूतेषु तद्गुणान् ।३३।
भावयत्येष सत्त्वेन लोकान् वै लोकभावन । लीलावतारानुरतो देवतिर्यङ्नरादिषु ॥३४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्याने द्वितीयोऽध्याय ॥२॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

सूत उवाच

जगृहे पौरुष रूप भगवान् महदादिभि । सभूत षोडशकलमादौ लोकसिसृक्षया ॥ १ ॥
यस्याम्भसि शयानस्य योगनिद्रा वितन्वत । नाभिह्रदाम्बुजादासीद्ब्रह्मा विश्वसृजा पति ॥ २ ॥
यस्यावयवसस्थानै कल्पितो लोकविस्तर । तद्वै भगवतो रूपं विशुद्ध सत्त्वमूर्जितम् ॥ ३ ॥

पश्यन्त्यदो रूपमदभ्रचक्षुषा सहस्रपादोरुभुजाननाद्भुतम् ।
सहस्रमूर्धश्रवणाक्षिनासिक सहस्रमौल्यम्बरकुण्डलोल्लसत् ॥ ४ ॥
एतन्नानावताराणा निधान बीजमव्ययम् । यस्याशाशेन सृज्यन्ते देवतिर्यङ्नरादय ॥ ५ ॥
स एव प्रथम देव कौमार सर्गमाश्रित । चचार दुश्चर ब्रह्मा ब्रह्मचर्यमखण्डितम् ॥ ६ ॥
द्वितीय तु भवायास्य रसातलगता महीम् । उद्धरिष्यन्नुपादत्त यज्ञेश सौकर वपु ॥ ७ ॥
तृतीयमृषिसर्गं च देवर्षित्वमुपेत्य स । तन्त्र सात्वतमाचष्ट नैष्कर्म्यं कर्मणा यत ॥ ८ ॥
तुर्ये धर्मकलासर्गे नरनारायणावृषी । भूत्वाऽऽत्मोपशमोपेतमकरोद् दुश्चर तप ॥ ९ ॥
पञ्चम कपिलो नाम सिद्धेश कालविप्लुतम् । प्रोवाचासुरये साङ्ख्य तत्त्वग्रामविनिर्णयम् ॥१०॥
षष्ठे अत्रेरपत्यत्व वृत प्राप्तोऽनसूयया । आन्वीक्षिकीमलर्काय प्रह्लादादिभ्य ऊचिवान् ॥११॥
तत सप्तम आकूत्या रुचेर्यज्ञोऽभ्यजायत । स यामाद्यै सुरगणैरपात्स्वायम्भुवान्तरम् ॥१२॥
अष्टमे मेरुदेव्या तु नाभेर्जात उरुक्रम । दर्शयन् वर्त्म धीराणा सर्वाश्रमनमस्कृतम् ॥१३॥
ऋषिभिर्याचितो भेजे नवम पार्थिव वपु । दुग्धेमामोषधीर्विप्रास्तेनाय स उशत्तम ॥१४॥
रूप स जगृहे मात्स्य चाक्षुषोदधिसम्प्लवे । नाव्यारोप्य महीमय्यामपाद्वैवस्वत मनुम् ॥१५॥
सुरासुराणामुदधि मथ्नता मन्दराचलम् । दध्रे कमठरूपेण पृष्ठ एकादशे विभु ॥१६॥
धान्वन्तर द्वादशम त्रयोदशममेव च । अपाययत्सुरानन्यान् मोहिन्या मोहयन् स्त्रिया ॥१७॥
चतुर्दश नारसिंह बिभ्रद्दैत्येन्द्रमूर्जितम् । ददार करजैरूरावेरका कटकृद्यथा ॥१८॥
पञ्चदश वामनक कृत्वागादध्वर बले । पदत्रय याचमान प्रत्यादित्सुस्त्रिविष्टपम् ॥१९॥
अवतारे षोडशमे पश्यन् ब्रह्मद्रुहो नृपान् । त्रि सप्तकृत्व कुपितो नि क्षत्रामकरोन्महीम् ॥२०॥
तत सप्तदशे जात सत्यवत्या पराशरात् । चक्रे वेदतरो शाखा दृष्ट्वा पुसोऽल्पमेधस ॥२१॥
नरदेवत्वमापन्न सुरकार्यचिकीर्षया । समुद्रनिग्रहादीनि चक्रे वीर्याण्यत परम् ॥२२॥
एकोनविंशे विंशतिमे वृष्णिषु प्राप्य जन्मनी । रामकृष्णाविति भुवो भगवानहरद्भरम् ॥२३॥
तत कलौ सम्प्रवृत्ते सम्मोहाय सुरद्विषाम् । बुद्धो नाम्नाञ्जनसुत कीकटेषु भविष्यति ॥२४॥
अथासौ युगसन्ध्याया दस्युप्रायेषु राजसु । जनिता विष्णुयशसो नाम्ना कल्किर्जगत्पति ॥२५॥
अवतारा ह्यसङ्ख्येया हरे सत्त्वनिधेर्द्विजा । यथाविदासिन कुल्या सरस स्यु सहस्रश ॥२६॥
ऋषयो मनवो देवा मनुपुत्रा महौजस । कला सर्वे हरेरेव सप्रजापतयस्तथा ॥२७॥
एते चाशकला पुस कृष्णस्तु भगवान् स्वयम् । इन्द्रारिव्याकुल लोक मृडयन्ति युगे युगे ॥२८॥
जन्म गुह्य भगवतो य एतत्प्रयतो नर । साय प्रातर्गृणन् भक्त्या दु खग्रामाद्विमुच्यते ॥२९॥
एतद्रूप भगवतो ह्यरूपस्य चिदात्मन । मायागुणैर्विरचित महदादिभिरात्मनि ॥३०॥
यथा नभसि मेघौघो रेणुर्वा पार्थिवोऽनिले । एव द्रष्टरि दृश्यत्वमारोपितमबुद्धिभि ॥३१॥

अत पर यदव्यक्तमव्यूढगुणव्यूहितम् । अदृष्टाश्रुतवस्तुत्वात् स जीवो यत्पुनर्भव ॥३२॥
यत्रेमे सदसद्रूपे प्रतिषिद्धे स्वसंविदा । अविद्ययाऽऽत्मनि कृते इति तद्ब्रह्मदर्शनम् ॥३३॥
यद्येषोपरता देवी माया वैशारदी मति । सम्पन्न एवेति विदुर्महिम्नि स्वे महीयते ॥३४॥
एव जन्मानि कर्माणि ह्यकर्तुरजनस्य च । वर्णयन्ति स्म कवयो वेदगुह्यानि हृत्पते ॥३५॥

स वा इद विश्वममोघलील सृजत्यवत्यत्ति न सज्जतेऽस्मिन् ।
भूतेषु चान्तर्हित आत्मतन्त्र षाड्वर्गिक जिघ्रति षड्गुणेश ॥३६॥
न चास्य कश्चिन्निपुणेन धातुरवैति जन्तु कुमनीष ऊती ।
नामानि रूपाणि मनोवचोभि सन्तन्वतो नटचर्यामिवाज्ञ ॥३७॥
स वेद धातु पदवीं परस्य दुरन्तवीर्यस्य रथाङ्गपाणे ।
योऽमायया सन्ततयानुवृत्त्या भजेत तत्पादसरोजगन्धम् ॥३८॥
अथेह धन्या भगवन्त इत्थ यद्वासुदेवेऽखिललोकनाथे ।
कुर्वन्ति सर्वात्मकमात्मभाव न यत्र भूय परिवर्त उग्र ॥३९॥

इद भागवत नाम पुराण ब्रह्मसम्मितम् । उत्तमश्लोकचरित चकार भगवानृषि ॥४०॥
नि श्रेयसाय लोकस्य धन्य स्वस्त्ययन महत् । तदिद ग्राहयामास सुतमात्मवता वरम् ॥४१॥
सर्ववेदेतिहासाना सार सार समुद्धृतम् । स तु सश्रावयामास महाराज परीक्षितम् ॥४२॥
प्रायोपविष्ट गङ्गाया परीत परमर्षिभि । कृष्णे स्वधामोपगते धर्मज्ञानादिभि सह ॥४३॥
कलौ नष्टदृशामेष पुराणार्कोऽधुनोदित । तत्र कीर्तयतो विप्रा विप्रर्षेर्भूरितेजस ॥४४॥
अह चाध्यगम तत्र निविष्टस्तदनुग्रहात् । सोऽह व श्रावयिष्यामि यथाधीत यथामति॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्या सहिताया प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्याने तृतीयोऽध्याय ॥३॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

व्यास उवाच

इति ब्रुवाण सस्तूय मुनीना दीर्घसत्रिणाम् । वृद्ध कुलपति सूत बह्वृच शौनकोऽब्रवीत् ॥१॥

शौनक उवाच

सूत सूत महाभाग वद नो वदता वर । कथा भागवतीं पुण्या यदाह भगवाञ्छुक ॥ २ ॥
कस्मिन् युगे प्रवृत्तेय स्थाने वा केन हेतुना । कुत सञ्चोदित कृष्ण कृतवान् सहिता मुनि ॥३॥
तस्य पुत्रो महायोगी समदृङ्निर्विकल्पक । एकान्तमतिरुन्निद्रो गूढो मूढ इवेयते ॥ ४ ॥

दृष्ट्वानुयान्तमृषिमात्मजमप्यनग्न देव्यो ह्रिया परिदधुर्न सुतस्य चित्रम् ।
तद्वीक्ष्य पृच्छति मुनौ जगदुस्तवास्ति स्त्रीपुम्भिदा न तु सुतस्य विविक्तदृष्टे ॥५॥

कथमालक्षितः पौरैः सम्प्राप्तः कुरुजाङ्गलान् । उन्मत्तमूकजडवद्विचरन् गजसाह्वये ॥ ६ ॥
कथं वा पाण्डवेयस्य राजर्षेर्मुनिना सह । संवादः समभूत्तात यत्रैषा सात्वती श्रुतिः ॥ ७ ॥
स गोदोहनमात्रं हि गृहेषु गृहमेधिनाम् । अवेक्षते महाभागस्तीर्थीकुर्वंस्तदाश्रमम् ॥ ८ ॥
अभिमन्युसुतं सूत प्राहुर्भागवतोत्तमम् । तस्य जन्म महाश्चर्यं कर्माणि च गृणीहि नः ॥ ९ ॥
स सम्राट् कस्य वा हेतोः पाण्डूनां मानवर्धनः । प्रायोपविष्टो गङ्गायामनादृत्याधिराट्श्रियम् ॥ १० ॥

नमन्ति यत्पादनिकेतमात्मनः शिवाय हानीय धनानि शत्रवः ।
कथं स वीरः श्रियमङ्ग दुस्त्यजां युवैषतोत्स्रष्टुमहो सहासुभिः ॥ ११ ॥
शिवाय लोकस्य भवाय भूतये य उत्तमश्लोकपरायणा जनाः ।
जीवन्ति नात्मार्थमसौ पराश्रयं मुमोच निर्विद्य कुतः कलेवरम् ॥ १२ ॥

तत्सर्वं नः समाचक्ष्व पृष्टो यदिह किञ्चन । मन्ये त्वां विषये वाचां स्नातमन्यत्र छान्दसात् ॥ १३ ॥

सूत उवाच

द्वापरे समनुप्राप्ते तृतीये युगपर्यये । जातः पराशराद्योगी वासव्यां कलया हरेः ॥ १४ ॥
स कदाचित्सरस्वत्या उपस्पृश्य जलं शुचिः । विविक्तदेश आसीन उदिते रविमण्डले ॥ १५ ॥
परावरज्ञः स ऋषिः कालेनाव्यक्तरंहसा । युगधर्मव्यतिकरं प्राप्तं भुवि युगे युगे ॥ १६ ॥
भौतिकानां च भावानां शक्तिह्रासं च तत्कृतम् । अश्रद्दधानान्निःसत्त्वान्दुर्मेधान् ह्रसितायुषः ॥ १७ ॥
दुर्भगांश्च जनान्वीक्ष्य मुनिर्दिव्येन चक्षुषा । सर्ववर्णाश्रमाणां यद्दध्यौ हितममोघदृक् ॥ १८ ॥
चातुर्होत्रं कर्म शुद्धं प्रजानां वीक्ष्य वैदिकम् । व्यदधाद्यज्ञसन्तत्यै वेदमेकं चतुर्विधम् ॥ १९ ॥
ऋग्यजुःसामाथर्वाख्या वेदाश्चत्वार उद्धृताः । इतिहासपुराणं च पञ्चमो वेद उच्यते ॥ २० ॥
तत्रर्ग्वेदधरः पैलः सामगो जैमिनिः कविः । वैशम्पायन एवैको निष्णातो यजुषामुत ॥ २१ ॥
अथर्वाङ्गिरसामासीत्सुमन्तुर्दारुणो मुनिः । इतिहासपुराणानां पिता मे रोमहर्षणः ॥ २२ ॥
त एत ऋषयो वेदं स्वं स्वं व्यस्यन्ननेकधा । शिष्यैः प्रशिष्यैस्तच्छिष्यैर्वेदास्ते शाखिनोऽभवन् ॥
त एव वेदा दुर्मेधैर्धार्यन्ते पुरुषैर्यथा । एवं चकार भगवान् व्यासः कृपणवत्सलः ॥ २४ ॥
स्त्रीशूद्रद्विजबन्धूनां त्रयी न श्रुतिगोचरा । कर्मश्रेयसि मूढानां श्रेय एवं भवेदिह ।
इति भारतमाख्यानं कृपया मुनिना कृतम् ॥ २५ ॥
एवं प्रवृत्तस्य सदा भूतानां श्रेयसि द्विजाः । सर्वात्मकेनापि यदा नातुष्यद्धृदयं ततः ॥ २६ ॥
नातिप्रसीदद्धृदयः सरस्वत्यास्तटे शुचौ । वितर्कयन्विविक्तस्थ इदं प्रोवाच धर्मवित् ॥ २७ ॥
धृतव्रतेन हि मया छन्दांसि गुरवोऽग्नयः । मानिता निर्व्यलीकेन गृहीतं चानुशासनम् ॥ २८ ॥
भारतव्यपदेशेन ह्याम्नायार्थश्च दर्शितः । दृश्यते यत्र धर्मादि स्त्रीशूद्रादिभिरप्युत ॥ २९ ॥
तथापि बत मे दैह्यो ह्यात्मा चैवात्मना विभुः । असम्पन्न इवाभाति ब्रह्मवर्चस्यसत्तमः ॥ ३० ॥

किं या भागवता धर्मा न प्रायेण निरूपिता । प्रिया परमहंसाना त एव ह्यच्युतप्रिया ॥३१॥
तस्यैव खिल्मात्मान मन्यमानस्य खिद्यत । कृष्णस्य नारदोऽभ्यागादाश्रम प्रागुदाहृतम्॥३२॥
तमभिज्ञाय सहसा प्रत्युत्थायागत मुनि । पूजयामास विधिवन्नारद सुरपूजितम् ॥३३॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्याने चतुर्थोऽध्याय ॥४॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

सूत उवाच

अथ त सुखमासीन उपासीन वृहच्छ्रवा । देवर्षि प्राह विप्रर्षि वीणापाणि स्मयन्निव ॥ १ ॥

नारद उवाच

पाराशय महाभाग भवत कच्चिदात्मना । परितुष्यति शारीर आत्मा मानस एव वा ॥ २ ॥
जिज्ञासित सुसपन्नमपि ते महदद्भुतम् । कृतवान् भारत यस्त्व सर्वार्थपरिबृंहितम् ॥ ३ ॥
जिज्ञासितमधीत च यत्तद्ब्रह्म सनातनम् । अथापि शोचस्यात्मानमकृतार्थ इव प्रभो ॥ ४ ॥

व्यास उवाच

अस्त्येव मे सर्वमिद त्वयोक्त तथापि नात्मा परितुष्यते मे ।
तन्मूलमव्यक्तमगाधबोध पृच्छामहे त्वाऽऽत्मभवात्मभूतम् ॥ ५ ॥
स वै भवान् वेद समस्तगुह्यमुपासितो यत्पुरुष पुराण ।
परावरेशो मनसैव विश्व सृजत्यवत्यत्ति गुणैरसङ्ग ॥ ६ ॥
त्वं पर्यटन्नर्क इव त्रिलोकीमन्तश्चरो वायुरिवात्मसाक्षी ।
परावरे ब्रह्मणि धर्मतो व्रतै स्नातस्य मे न्यूनमलं विचक्ष्व ॥ ७ ॥

श्रीनारद उवाच

भवतानुदितप्राय यशो भगवतोऽमलम् । येनैवासौ न तुष्येत मन्ये तद्दर्शन खिलम् ॥ ८ ॥
यथा धर्मादयश्चार्था मुनिवर्यानुकीर्तिता । न तथा वासुदेवस्य महिमा ह्यनुवर्णित ॥ ९ ॥
न यद्वचश्चित्रपद हरेर्यशो जगत्पवित्र प्रगृणीत कर्हिचित् ।
तद्वायस तीर्थमुशन्ति मानसा न यत्र हसा निरमन्त्युशिक्क्षया ॥१०॥
तद्वाग्विसर्गो जनताघविप्लवो यस्मिन् प्रतिश्लोकमबद्धवत्यपि ।
नामान्यनन्तस्य यशोऽङ्कितानि यच्छृण्वन्ति गायन्ति गृणन्ति साधव ॥११॥
...ंत न शोभते [illegible] निरञ्जनम् ।
...पुन शश्वदभद्रमीश्वरे न चार्पित [illegible] ॥१२॥
महाभाग भवानमोघदृक् [illegible]
समा[illegible]

एकदा निर्गतां गेहाद् दुहन्तीं निशि गां पथि । सर्पोऽदशत् पदा स्पृष्टः कृपणां कालचोदितः ॥ ९ ॥
तदा तदहमीशस्य भक्तानां शमभीप्सतः । अनुग्रहं मन्यमानः प्रातिष्ठं दिशमुत्तराम् ॥१०॥
स्फीताञ्जनपदांस्तत्र पुरग्रामव्रजाकरान् । खेटखर्वटवाटीश्च वनान्युपवनानि च ॥११॥
चित्रधातुविचित्राद्रीनिभभग्नभुजद्रुमान् । जलाशयाञ्छिवजलान्नलिनीः सुरसेविताः ॥१२॥
चित्रस्वनैः पत्ररथैर्विभ्रमद्भ्रमरश्रियः । नलवेणुशरस्तन्बकुशकीचकगह्वरम् ॥१३॥
एक एवातियातोऽहमद्राक्षं विपिनं महत् । घोरं प्रतिभयाकारं व्यालोलूकशिवाजिरम् ॥१४॥
परिश्रान्तेन्द्रियात्माहं तृट्परीतो बुभुक्षितः । स्नात्वा पीत्वा ह्रदे नद्या उपस्पृष्टो गतश्रमः ॥१५॥
तस्मिन्निर्मनुजेऽरण्ये पिप्पलोपस्थ आश्रितः । आत्मनाऽऽत्मानमात्मस्थं यथाश्रुतमचिन्तयम् ॥१६॥
ध्यायतश्चरणाम्भोजं भावनिर्जितचेतसा । औत्कण्ठ्याश्रुकलाक्षस्य हृद्यासीन्मे शनैर्हरिः ॥१७॥
प्रेमातिभरनिर्भिन्नपुलकाङ्गोऽतिनिर्वृतः । आनन्दसम्प्लवे लीनो नापश्यमुभयं मुने ॥१८॥
रूपं भगवतो यत्तन्मनःकान्तं शुचापहम् । अपश्यन् सहसोत्तस्थे वैक्लव्याद् दुर्मना इव ॥१९॥
दिदृक्षुस्तदहं भूयः प्रणिधाय मनो हृदि । वीक्षमाणोऽपि नापश्यमवितृप्त इवातुरः ॥२०॥
एवं यतन्तं विजने मामाहागोचरो गिराम् । गम्भीरश्लक्ष्णया वाचा शुचः प्रशमयन्निव ॥२१॥
हन्तास्मिञ्जन्मनि भवान् मा मां द्रष्टुमिहार्हति । अविपक्वकषायाणां दुर्दर्शोऽहं कुयोगिनाम् ॥२२॥
सकृद्यद्दर्शितं रूपमेतत्कामाय तेऽनघ । मत्कामः शनकैः साधु सर्वान् मुञ्चति हृच्छयान् ॥२३॥
सत्सेवयादीर्घया ते जाता मयि दृढा मतिः । हित्वावद्यमिमं लोकं गन्ता मज्जनतामसि ॥२४॥
मतिर्मयि निबद्धेयं न विपद्येत कर्हिचित् । प्रजासर्गनिरोधेऽपि स्मृतिश्च मदनुग्रहात् ॥२५॥

एतावदुक्त्वोपरराम तन्महद्भूतं नभोलिङ्गमलिङ्गमीश्वरम् ।
अहं च तस्मै महतां महीयसे शीर्ष्णावनामं विदधेऽनुकम्पितः ॥२६॥
नामान्यनन्तस्य हतत्रपः पठन् गुह्यानि भद्राणि कृतानि च स्मरन् ।
गां पर्यटंस्तुष्टमना गतस्पृहः कालं प्रतीक्षन् विमदो विमत्सरः ॥२७॥

एवं कृष्णमतेर्ब्रह्मन्नासक्तस्यामलात्मनः । कालः प्रादुरभूत् काले तडित्सौदामनी यथा ॥२८॥
प्रयुज्यमाने मयि तां शुद्धां भागवतीं तनुम् । आरब्धकर्मनिर्वाणो न्यपतत् पाञ्चभौतिकः ॥२९॥
कल्पान्त इदमादाय शयानेऽम्भस्युदन्वतः । शिशयिषोरनुप्राणं विविशेऽन्तरहं विभोः ॥३०॥
सहस्रयुगपर्यन्ते उत्थायेदं सिसृक्षतः । मरीचिमिश्रा ऋषयः प्राणेभ्योऽहं च जज्ञिरे ॥३१॥
अन्तर्बहिश्च लोकांस्त्रीन् पर्येम्यस्कन्दितव्रतः । अनुग्रहान्महाविष्णोरविघातगतिः क्वचित् ॥३२॥
देवदत्तामिमां वीणां स्वरब्रह्मविभूषिताम् । मूर्च्छयित्वा हरिकथां गायमानश्चराम्यहम् ॥३३॥
प्रगायतः स्ववीर्याणि तीर्थपादः प्रियश्रवाः । आहूत इव मे शीघ्रं दर्शनं याति चेतसि ॥३४॥
एतद्ध्यातुरचित्तानां मात्रास्पर्शेच्छया मुहुः । भवसिन्धुप्लवो दृष्टो हरिचर्यानुवर्णनम् ॥३५॥

यमादिभिर्योगपथै कामलोभहतो मुहु । मुकुन्दसेवया यद्वत् तथाऽऽत्माद्धा न शाम्यति ।३६।
सर्वं तदिदमाख्यात यत्पृष्टोऽहं त्वयानघ । जन्मकर्मरहस्य मे भवतश्चात्मतोषणम् ॥३७॥

सूत उवाच

एव सभाष्य भगवान्नारदो वासवीसुतम् । आमन्त्र्य वीणा रणयन् ययौ यादृच्छिको मुनि ३८
अहो देवर्षिर्धन्योऽय यत्कीर्ति शार्ङ्गधन्वन । गायन्माद्यन्निद तन्त्र्या रमयत्यातुर जगत् ॥३९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्या सहिताया प्रथमस्कन्धे व्यासनारदसवादे षष्ठोऽध्याय ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

शौनक उवाच

निर्गते नारदे सूत भगवान् बादरायण । श्रुतवास्तदभिप्रेत तत किमकरोद्विभु ॥ १ ॥

सूत उवाच

ब्रह्मनद्या सरस्वत्यामाश्रम पश्चिमे तटे । शम्याप्रास इति प्रोक्त ऋषीणा सत्रवर्धन ॥ २ ॥
तस्मिन् स्व आश्रमे व्यासो बदरीषण्डमण्डिते । आसीनोऽप उपस्पृश्य प्रणिदध्यौ मन स्वयम्।३।
भक्तियोगेन मनसि सम्यक् प्रणिहितेऽमले । अपश्यत् पुरुषपूर्वं माया च तदपाश्रयाम् ॥ ४ ॥
यया सम्मोहितो जीव आत्मान त्रिगुणात्मकम् । परोऽपि मनुतेऽनर्थं तत्कृत चाभिपद्यते ॥ ५ ॥
अनर्थोपशम साक्षाद् भक्तियोगमधोक्षजे । लोकस्याजानतो विद्वाश्चक्रे सात्वतसहिताम्॥ ६॥
यस्या वै श्रूयमाणाया कृष्णे परमपूरुषे । भक्तिरुत्पद्यते पुस शोकमोहभयापहा ॥ ७ ॥
स सहिता भागवतीं कृत्वानुक्रम्य चात्मजम् । शुकमध्यापयामास निवृत्तिनिरत मुनि ॥ ८ ॥

शौनक उवाच

स वै निवृत्तिनिरत सर्वत्रोपेक्षको मुनि । कस्य वा बृहतीमेतामात्माराम समभ्यसत् ॥ ९ ॥

सूत उवाच

आत्मारामाश्च मुनयो निर्ग्रन्था अप्युरुक्रमे । कुर्वन्त्यहैतुकीं भक्तिमित्थम्भूतगुणो हरि ॥१०॥
हरेर्गुणाक्षिप्तमतिर्भगवान् बादरायणि । अध्यगान्महदाख्यान नित्य विष्णुजनप्रिय ॥११॥
परीक्षितोऽथ राजर्षेर्जन्मकर्मविलापनम् । सस्था च पाण्डुपुत्राणा वक्ष्ये कृष्णकथोदयम्।१२।

यदा मृधे कौरवसृञ्जयाना वीरेष्वथो वीरगतिं गतेषु ।
वृकोदराविद्धगदाभिमर्शभग्नोरुदण्डे धृतराष्ट्रपुत्रे ॥१३॥
भर्तु प्रिय द्रौणिरिति स्म पश्यन् कृष्णासुताना स्वपता शिरासि ।
उपाहरद्विप्रियमेव तस्य जुगुप्सित कर्म विगर्हयन्ति ॥१४॥

एकदा निर्गतां गेहाद् दुहन्तीं निशि गां पथि । सर्पोऽदशत् पदा स्पृष्टः कृपणां कालचोदितः ॥९॥
तदा तदहमीशस्य भक्तानां शमभीप्सतः । अनुग्रहं मन्यमानः प्रातिष्ठं दिशमुत्तराम् ॥१०॥
स्फीताञ्जनपदांस्तत्र पुरग्रामव्रजाकरान् । खेटखर्वटवाटीश्च वनान्युपवनानि च ॥११॥
चित्रधातुविचित्राद्रीनिभभग्नभुजद्रुमान् । जलाशयाञ्छिवजलान्नलिनीः सुरसेविताः ॥१२॥
चित्रस्वनैः पत्ररथैर्विभ्रमद्भ्रमरश्रियः । नलवेणुशरस्तम्बकुशकीचकगह्वरम् ॥१३॥
एक एवातियातोऽहमद्राक्षं विपिनं महत् । घोरं प्रतिभयाकारं व्यालोलूकशिवाजिरम् ॥१४॥
परिश्रान्तेन्द्रियात्माहं तृट्परीतो बुभुक्षितः । स्नात्वा पीत्वा ह्रदे नद्या उपस्पृष्टो गतश्रमः ॥१५॥
तस्मिन्निर्मनुजेऽरण्ये पिप्पलोपस्थ आश्रितः । आत्मनाऽऽत्मानमात्मस्थं यथाश्रुतमचिन्तयम् ॥१६॥
ध्यायतश्चरणाम्भोजं भावनिर्जितचेतसा । औत्कण्ठ्याश्रुकलाक्षस्य हृद्यासीन्मे शनैर्हरिः ॥१७॥
प्रेमातिभरनिर्भिन्नपुलकाङ्गोऽतिनिर्वृतः । आनन्दसम्प्लवे लीनो नापश्यमुभयं मुने ॥१८॥
रूपं भगवतो यत्तन्मनःकान्तं शुचापहम् । अपश्यन् सहसोत्तस्थे वैक्लव्याद्दुर्मना इव ॥१९॥
दिदृक्षुस्तदहं भूयः प्रणिधाय मनो हृदि । वीक्षमाणोऽपि नापश्यमवितृप्त इवातुरः ॥२०॥
एवं यतन्तं विजने मामाहागोचरो गिराम् । गम्भीरश्लक्ष्णया वाचा शुचः प्रशमयन्निव ॥२१॥
हन्तास्मिञ्जन्मनि भवान् मा मां द्रष्टुमिहार्हति । अविपक्वकषायाणां दुर्दर्शोऽहं कुयोगिनाम् ॥२२॥
सकृद्यद्दर्शितं रूपमेतत्कामाय तेऽनघ । मत्कामः शनकैः साधु सर्वान् मुञ्चति हृच्छयान् ॥२३॥
सत्सेवयादीर्घया ते जाता मयि दृढा मतिः । हित्वावद्यमिमं लोकं गन्ता मज्जनतामसि ॥२४॥
मतिर्मयि निबद्धेयं न विपद्येत कर्हिचित् । प्रजासर्गनिरोधेऽपि स्मृतिश्च मदनुग्रहात् ॥२५॥

एतावदुक्त्वोपरराम तन्महद्भूतं नभोलिङ्गमलिङ्गमीश्वरम् ।
अहं च तस्मै महतां महीयसे शीर्ष्णावनामं विदधेऽनुकम्पितः ॥२६॥
नामान्यनन्तस्य हतत्रपः पठन् गुह्यानि भद्राणि कृतानि च स्मरन् ।
गां पर्यटंस्तुष्टमना गतस्पृहः कालं प्रतीक्षन् विमदो विमत्सरः ॥२७॥

एवं कृष्णमतेर्ब्रह्मन्नासक्तस्यामलात्मनः । कालः प्रादुरभूत् काले तडित्सौदामनी यथा ॥२८॥
प्रयुज्यमाने मयि तां शुद्धां भागवतीं तनुम् । आरब्धकर्मनिर्वाणो न्यपतत् पाञ्चभौतिकः ॥२९॥
कल्पान्त इदमादाय शयानेऽम्भस्युदन्वतः । शिशयिषोरनुप्राणं विविशेऽन्तरहं विभोः ॥३०॥
सहस्रयुगपर्यन्ते उत्थायेदं सिसृक्षतः । मरीचिमिश्रा ऋषयः प्राणेभ्योऽहं च जज्ञिरे ॥३१॥
अन्तर्बहिश्च लोकांस्त्रीन् पर्येम्यस्कन्दितव्रतः । अनुग्रहान्महाविष्णोरविघातगतिः क्वचित् ॥३२॥
देवदत्तामिमां वीणां स्वरब्रह्मविभूषिताम् । मूर्च्छयित्वा हरिकथां गायमानश्चराम्यहम् ॥३३॥
प्रगायतः स्ववीर्याणि तीर्थपादः प्रियश्रवाः । आहूत इव मे शीघ्रं दर्शनं याति चेतसि ॥३४॥
एतद्ध्यातुरचित्तानां मात्रास्पर्शेच्छया मुहुः । भवसिन्धुप्लवो दृष्टो हरिचर्यानुवर्णनम् ॥३५॥

एकदा निर्गतां गेहाद् दुहन्तीं निशि गां पथि । सर्पोऽदशत् पदा स्पृष्टः कृपणां कालचोदितः ॥९॥
तदा तदहमीशस्य भक्तानां शमभीप्सतः । अनुग्रहं मन्यमानः प्रातिष्ठं दिशमुत्तराम् ॥१०॥
स्फीताञ्जनपदांस्तत्र पुरग्रामव्रजाकरान् । खेटखर्वटवाटीश्च वनान्युपवनानि च ॥११॥
चित्रधातुविचित्राद्रीनिभभग्नभुजद्रुमान् । जलाशयाञ्छिवजलान्नलिनीः सुरसेविताः ॥१२॥
चित्रस्वनैः पत्ररथैर्विभ्रमद्भ्रमरश्रियः । नलवेणुशरस्तम्बकुशकीचकगह्वरम् ॥१३॥
एक एवातियातोऽहमद्राक्षं विपिनं महत् । घोरं प्रतिभयाकारं व्यालोलूकशिवाजिरम् ॥१४॥
परिश्रान्तेन्द्रियात्माहं तृट्परीतो बुभुक्षितः । स्नात्वा पीत्वा ह्रदे नद्या उपस्पृष्टो गतश्रमः ॥१५॥
तस्मिन्निर्मनुजेऽरण्ये पिप्पलोपस्थ आश्रितः । आत्मनाऽऽत्मानमात्मस्थं यथाश्रुतमचिन्तयम् ॥१६॥
ध्यायतश्चरणाम्भोजं भावनिर्जितचेतसा । औत्कण्ठ्याश्रुकलाक्षस्य हृद्यासीन्मे शनैर्हरिः ॥१७॥
प्रेमातिभरनिर्भिन्नपुलकाङ्गोऽतिनिर्वृतः । आनन्दसम्प्लवे लीनो नापश्यमुभयं मुने ॥१८॥
रूपं भगवतो यत्तन्मनःकान्तं शुचापहम् । अपश्यन् सहसोत्तस्थे वैक्लव्याद् दुर्मना इव ॥१९॥
दिदृक्षुस्तदहं भूयः प्रणिधाय मनो हृदि । वीक्षमाणोऽपि नापश्यमवितृप्त इवातुरः ॥२०॥
एवं यतन्तं विजने मामाहागोचरो गिराम् । गम्भीरश्लक्ष्णया वाचा शुचः प्रशमयन्निव ॥२१॥
हन्तास्मिञ्जन्मनि भवान्मा मां द्रष्टुमिहार्हति । अविपक्वकषायाणां दुर्दर्शोऽहं कुयोगिनाम् ॥२२॥
सकृद्यद्दर्शितं रूपमेतत्कामाय तेऽनघ । मत्कामः शनकैः साधु सर्वान्मुञ्चति हृच्छयान् ॥२३॥
सत्सेवयादीर्घया ते जाता मयि दृढा मतिः । हित्वावद्यमिमं लोकं गन्ता मज्जनतामसि ॥२४॥
मतिर्मयि निबद्धेयं न विपद्येत कर्हिचित् । प्रजासर्गनिरोधेऽपि स्मृतिश्च मदनुग्रहात् ॥२५॥

एतावदुक्त्वोपरराम तन्महद्भूतं नभोलिङ्गमलिङ्गमीश्वरम् ।
अहं च तस्मै महतां महीयसे शीर्ष्णावनामं विदधेऽनुकम्पितः ॥२६॥
नामान्यनन्तस्य हतत्रपः पठन् गुह्यानि भद्राणि कृतानि च स्मरन् ।
गां पर्यटंस्तुष्टमना गतस्पृहः कालं प्रतीक्षन् विमदो विमत्सरः ॥२७॥

एवं कृष्णमतेर्ब्रह्मन्नसक्तस्यामलात्मनः । कालः प्रादुरभूत्काले तडित्सौदामनी यथा ॥२८॥
प्रयुज्यमाने मयि तां शुद्धां भागवतीं तनुम् । आरब्धकर्मनिर्वाणो न्यपतत् पाञ्चभौतिकः ॥२९॥
कल्पान्त इदमादाय शयानेऽम्भस्युदन्वतः । शिशयिषोरनुप्राणं विविशेऽन्तरहं विभोः ॥३०॥
सहस्रयुगपर्यन्ते उत्थायेदं सिसृक्षतः । मरीचिमिश्रा ऋषयः प्राणेभ्योऽहं च जज्ञिरे ॥३१॥
अन्तर्बहिश्च लोकांस्त्रीन् पर्येम्यस्कन्दितव्रतः । अनुग्रहान्महाविष्णोरविघातगतिः क्वचित् ॥३२॥
देवदत्तामिमां वीणां स्वरब्रह्मविभूषिताम् । मूर्च्छयित्वा हरिकथां गायमानश्चराम्यहम् ॥३३॥
स्ववीर्याणि तीर्थपादः प्रियश्रवाः । आहूत इव मे शीघ्रं दर्शनं याति चेतसि ॥३४॥
मात्रास्पर्शेच्छया मुहुः । भवसिन्धुप्लवो दृष्टो हरिचर्यानुवर्णनम् ॥३५॥

यमादिभिर्योगपथैः कामलोभहतो मुहुः । मुकुन्दसेवया यद्वत् तथाऽऽत्माद्धा न शाम्यति ।३६।
सर्वं तदिदमाख्यातं यत्पृष्टोऽहं त्वयानघ । जन्मकर्मरहस्यं मे भवतश्चात्मतोषणम् ॥३७॥

सूत उवाच

एवं सम्भाष्य भगवान्नारदो वासवीसुतम् । आमन्त्र्य वीणां रणयन् ययौ यादृच्छिको मुनिः ३८
अहो देवर्षिर्धन्योऽयं यत्कीर्तिं शार्ङ्गधन्वनः । गायन्माद्यन्निदं तन्त्र्या रमयत्यातुरं जगत् ॥३९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे व्यासनारदसंवादे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

शौनक उवाच

निर्गते नारदे सूत भगवान् बादरायणः । श्रुतवांस्तदभिप्रेतं ततः किमकरोद्विभुः ॥ १ ॥

सूत उवाच

ब्रह्मनद्यां सरस्वत्यामाश्रमः पश्चिमे तटे । शम्याप्रास इति प्रोक्त ऋषीणां सत्रवर्धनः ॥ २ ॥
तस्मिन् स्व आश्रमे व्यासो बदरीषण्डमण्डिते । आसीनोऽप उपस्पृश्य प्रणिदध्यौ मनः स्वयम् ।३।
भक्तियोगेन मनसि सम्यक् प्रणिहितेऽमले । अपश्यत् पुरुषं पूर्वं मायां च तदपाश्रयाम् ॥ ४ ॥
यया सम्मोहितो जीव आत्मानं त्रिगुणात्मकम् । परोऽपि मनुतेऽनर्थं तत्कृतं चाभिपद्यते ॥ ५ ॥
अनर्थोपशमं साक्षाद् भक्तियोगमधोक्षजे । लोकस्याजानतो विद्वांश्चक्रे सात्वतसंहिताम् ॥ ६ ॥
यस्यां वै श्रूयमाणायां कृष्णे परमपूरुषे । भक्तिरुत्पद्यते पुंसः शोकमोहभयापहा ॥ ७ ॥
स संहितां भागवतीं कृत्वानुक्रम्य चात्मजम् । शुकमध्यापयामास निवृत्तिनिरतं मुनिः ॥ ८ ॥

शौनक उवाच

स वै निवृत्तिनिरतः सर्वत्रोपेक्षको मुनिः । कस्य वा बृहतीमेतामात्मारामः समभ्यसत् ॥ ९ ॥

सूत उवाच

आत्मारामाश्च मुनयो निर्ग्रन्था अप्युरुक्रमे । कुर्वन्त्यहैतुकीं भक्तिमित्थम्भूतगुणो हरिः ॥१०॥
हरेर्गुणाक्षिप्तमतिर्भगवान् बादरायणिः । अध्यगान्महदाख्यानं नित्यं विष्णुजनप्रियः ॥११॥
परीक्षितोऽथ राजर्षेर्जन्मकर्मविलापनम् । संस्थां च पाण्डुपुत्राणां वक्ष्ये कृष्णकथोदयम् ।१२।
यदा मृधे कौरवसृञ्जयानां वीरेष्वथो वीरगतिं गतेषु ।
वृकोदराविद्धगदाभिमर्शभग्नोरुदण्डे धृतराष्ट्रपुत्रे ॥१३॥
भर्तुः प्रियं द्रौणिरिति स्म पश्यन् कृष्णासुतानां स्वपतां शिरांसि ।
उपाहरद्विप्रियमेव तस्य जुगुप्सितं कर्म विगर्हयन्ति ॥१४॥

माता शिशूनां निधनं सुतानां निशम्य घोरं परितप्यमाना ।
तदारुदद्बाष्पकलाकुलाक्षी तां सान्त्वयन्नाह किरीटमाली ॥१५॥
तदा शुचस्ते प्रमृजामि भद्रे यद्ब्रह्मबन्धोः शिर आततायिनः ।
गाण्डीवमुक्तैर्विशिखैरुपाहरे त्वाऽऽक्रम्य यत्स्नास्यसि दग्धपुत्रा ॥१६॥
इति प्रियां वल्गुविचित्रजल्पैः स सान्त्वयित्वाच्युतमित्रसूतः ।
अन्वाद्रवद्दंशित उग्रधन्वा कपिध्वजो गुरुपुत्रं रथेन ॥१७॥
तमापतन्तं स विलक्ष्य दूरात् कुमारहोद्विग्नमना रथेन ।
पराद्रवत्प्राणपरीप्सुरुर्व्यां यावद्गमं रुद्रभयाद् यथार्कः ॥१८॥

यदाशरणमात्मानमैक्षत श्रान्तवाजिनम् । अस्त्रं ब्रह्मशिरो मेने आत्मत्राणं द्विजात्मजः ॥१९॥
अथोपस्पृश्य सलिलं सन्दधे तत्समाहितः । अजानन्नपि संहारं प्राणकृच्छ्र उपस्थिते ॥२०॥
ततः प्रादुष्कृतं तेजः प्रचण्डं सर्वतोदिशम् । प्राणापदमभिप्रेक्ष्य विष्णुं जिष्णुरुवाच ह ॥२१॥

अर्जुन उवाच

कृष्ण कृष्ण महाभाग भक्तानामभयङ्कर । त्वमेको दह्यमानानामपवर्गोऽसि संसृतेः ॥२२॥
त्वमाद्यः पुरुषः साक्षादीश्वरः प्रकृतेः परः । मायां व्युदस्य चिच्छक्त्या कैवल्ये स्थित आत्मनि ॥२३॥
स एव जीवलोकस्य मायामोहितचेतसः । विधत्से स्वेन वीर्येण श्रेयो धर्मादिलक्षणम् ॥२४॥
तथायं चावतारस्ते भुवो भारजिहीर्षया । स्वानां चानन्यभावानामनुध्यानाय चासकृत् ॥२५॥
किमिदं स्वित्कुतो वेति देवदेव न वेद्म्यहम् । सर्वतोमुखमायाति तेजः परमदारुणम् ॥२६॥

श्रीभगवानुवाच

वेत्थेदं द्रोणपुत्रस्य ब्राह्ममस्त्रं प्रदर्शितम् । नैवासौ वेद संहारं प्राणबाध उपस्थिते ॥२७॥
न ह्यस्यान्यतमं किञ्चिदस्त्रं प्रत्यवकर्शनम् । जह्यस्त्रतेज उन्नद्धमस्त्रज्ञो ह्यस्त्रतेजसा ॥२८॥

सूत उवाच

श्रुत्वा भगवता प्रोक्तं फाल्गुनः परवीरहा । स्पृष्ट्वापस्तं परिक्रम्य ब्राह्मं ब्राह्मास्त्रं सन्दधे ॥२९॥
संहत्यान्योन्यमुभयोस्तेजसी शरसंवृते । आवृत्य रोदसी खं च ववृधातेऽर्कवह्निवत् ॥३०॥
दृष्ट्वास्त्रतेजस्तु तयोस्त्रींल्लोकान् प्रदहन्महत् । दह्यमानाः प्रजाः सर्वाः सांवर्तकममंसत ॥३१॥
प्रजोपद्रवमालक्ष्य लोकव्यतिकरं च तम् । मतं च वासुदेवस्य सञ्जहारार्जुनो द्वयम् ॥३२॥
तत आसाद्य तरसा दारुणं गौतमीसुतम् । बबन्धामर्षताम्राक्षः पशुं रशनया यथा ॥३३॥
[illegible] बद्ध्वा रिपुं बलात् । प्राहार्जुनं प्रकुपितो भगवानम्बुजेक्षणः ॥३४॥
पार्हसि त्रातुं ब्रह्मबन्धुमिमं जहि । योऽसावनागसः सुप्तानवधीन्निशि बालकान् ॥३५॥

मत्त प्रमत्तमुन्मत्त सुप्त बाल स्त्रिय जडम् । प्रपन्न विरथ भीत न रिपु हन्ति धर्मवित् ॥३६॥
स्वप्राणान् य परप्राणै प्रपुष्णात्यघृण खल । तद्वधस्तस्य हि श्रेयो यद्दोषाद्यात्यध पुमान् ॥३७॥
प्रतिश्रुत च भवता पाञ्चाल्यै शृण्वतो मम । आहरिष्ये शिरस्तस्य यस्ते मानिनि पुत्रहा ॥३८॥
तदसौ वध्यता पाप आततताय्यात्मबन्धुहा । भर्तुश्च विप्रिय वीर कृतवान् कुलपासन ॥३९॥
एव परीक्षता धर्म पार्थ कृष्णेन चोदित । नैच्छद्धन्तु गुरुसुत यद्यप्यात्महन महान् ॥४०॥
अथोपेत्य स्वशिबिर गोविन्दप्रियसारथि । न्यवेदयत् त प्रियायै शोचन्त्या आत्मजान् हतान् ॥४१

तथाऽऽहृत पशुवत्पाशबद्धमवाङ्मुख कर्मजुगुप्सितेन ।
निरीक्ष्य कृष्णापकृत गुरो सुत वामस्वभावा कृपया ननाम च ॥४२॥

उवाच चासहन्त्यस्य बन्धनानयन सती । मुच्यता मुच्यतामेष ब्राह्मणो नितरा गुरु ॥४३॥
सरहस्यो धनुर्वेद सविसर्गोपसयम । अस्त्रग्रामश्च भवता शिक्षितो यदनुग्रहात् ॥४४॥
स एष भगवान् द्रोण प्रजारूपेण वर्तते । तस्यात्मनोऽर्ध पत्न्यास्ते नान्वगाद्वीरसू कृपी ॥४५॥
तद्धर्मज्ञ महाभाग भवद्भिर्गौरव कुलम् । वृजिन नार्हति प्राप्तु पूज्य वन्द्यमभीक्ष्णश ॥४६॥
मा रोदीदस्य जननी गौतमी पतिदेवता । यथाह मृतवत्साऽऽर्ता रोदिम्यश्रुमुखी मुहु ॥४७॥
यै कोपित ब्रह्मकुल राजन्यैरजितात्मभि । तत्कुल प्रदहत्याशु सानुबन्ध शुचार्पितम् ॥४८॥

सूत उवाच

धर्म्य न्याय्य सकरुण निर्व्यलीक सम महत् । राजा धर्मसुतो राज्ञ्या प्रत्यनन्दद्वचो द्विजा ॥४९॥
नकुल सहदेवश्च युयुधानो धनञ्जय । भगवान् देवकीपुत्रो ये चान्ये याश्च योषित ॥५०॥
तत्राहामर्षितो भीमस्तस्य श्रेयान् वध स्मृत । न भर्तुर्नात्मनश्चार्थे योऽहन्सुप्तान् शिशून् वृथा ॥५१॥
निशम्य भीमगदित द्रौपद्याश्च चतुर्भुज । आलोक्य वदन सख्युरिदमाह हसन्निव ॥५२॥

श्रीकृष्ण उवाच

ब्रह्मबन्धुर्न हन्तव्य आततायी वधार्हण । मयैवोभयमाम्नात परिपाह्यनुशासनम् ॥५३॥
कुरु प्रतिश्रुत सत्य यत्तत्सान्त्वयता प्रियाम् । प्रिय च भीमसेनस्य पाञ्चाल्या मह्यमेव च ॥५४॥

सूत उवाच

अर्जुन सहसाऽऽज्ञाय हरेर्हार्दमथासिना । मणि जहार मूर्धन्य द्विजस्य सहमूर्धजम् ॥५५॥
विमुच्य रशनाबद्ध बालहत्याहतप्रभम् । तेजसा मणिना हीन शिबिरान्निरयापयत् ॥५६॥
वपन द्रविणादान स्थानान्निर्यापण तथा । एष हि ब्रह्मबन्धूना वधो नान्योऽस्ति दैहिक ॥५७॥
पुत्रशोकातुरा सर्वे पाण्डवा सह कृष्णया । स्वाना मृताना यत्कृत्य चक्रुर्निर्हरणादिकम् ॥५८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहिताया प्रथमस्कन्धे द्रौणिनिग्रहो नाम सप्तमोऽध्याय ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्याय

सूत उवाच

अथ ते सम्परेताना स्वानामुदकमिच्छताम् । दातु सकृष्णा गङ्गाया पुरस्कृत्य ययु स्त्रिय ॥१॥
ते निनीयोदकं सर्वे विलप्य च भृशं पुन । आप्लुता हरिपादाब्जरज पूतसरिज्जले ॥ २ ॥
तत्रासीन कुरुपति धृतराष्ट्र सहानुजम् । गान्धारीं पुत्रशोकार्तां पृथां कृष्णां च माधव ॥३॥
सान्त्वयामास मुनिभिर्हतबन्धूञ्शुचार्पितान् । भूतेषु कालस्य गतिं दर्शयन्नप्रतिक्रियाम् ॥ ४ ॥
साधयित्वाजातशत्रो स्वं राज्यं कितवैर्हृतम् । घातयित्वासतो राज्ञ कचस्पर्शक्षतायुष ॥ ५ ॥
याजयित्वाश्वमेधैस्तं त्रिभिरुत्तमकल्पकै । तद्यश पावनं दिक्षु शतमन्योरिवातनोत् ॥ ६ ॥
आमन्त्र्य पाण्डुपुत्रांश्च शैनेयोद्धवसंयुत । द्वैपायनादिभिर्विप्रै पूजितै प्रतिपूजित ॥ ७ ॥
गन्तु कृतमतिर्ब्रह्मन् द्वारकां रथमास्थित । उपलेभेऽभिधावन्तीमुत्तरां भयविह्वलाम् ॥ ८ ॥

उत्तरोवाच

पाहि पाहि महायोगिन् देवदेव जगत्पते । नान्यं त्वदभयं पश्ये यत्र मृत्यु परस्परम् ॥ ९ ॥
अभिद्रवति मामीश शरस्तप्तायसो विभो । कामं दहतु मां नाथ मा मे गर्भो निपात्यताम् ॥१०॥

सूत उवाच

उपधार्य वचस्तस्या भगवान् भक्तवत्सल । अपाण्डवमिदं कर्तुं द्रौणेरस्त्रमबुध्यत ॥११॥
तर्ह्येवाथ मुनिश्रेष्ठ पाण्डवा पञ्च सायकान् । आत्मनोऽभिमुखान् दीप्तानालक्ष्यास्त्राण्युपाददु १२
व्यसनं वीक्ष्य तत्तेषामनन्यविषयात्मनाम् । सुदर्शनेन स्वास्त्रेण स्वानां रक्षां व्यधाद्विभु ॥१३॥
अन्त स्थ सर्वभूतानामात्मा योगेश्वरो हरि । स्वमाययाऽऽवृणोद् गर्भं वैराट्या कुरुतन्तवे ॥१४॥
यद्यप्यस्त्रं ब्रह्मशिरस्त्वमोघं चाप्रतिक्रियम् । वैष्णवं तेज आसाद्य समशाम्यद् भृगूद्वह ॥१५॥
मा मंस्था ह्येतदाश्चर्यं सर्वाश्चर्यमयेऽच्युते । य इदं मायया देव्या सृजत्यवति हन्त्यज ॥१६॥
ब्रह्मतेजोविनिर्मुक्तैरात्मजै सह कृष्णया । प्रयाणाभिमुखं कृष्णमिदमाह पृथा सती ॥१७॥

कुन्त्युवाच

नमस्ये पुरुषं त्वाऽऽद्यमीश्वरं प्रकृते परम् । अलक्ष्यं सर्वभूतानामन्तर्बहिरवस्थितम् ॥१८॥
मायाजवनिकाच्छन्नमज्ञाधोक्षजमव्ययम् । न लक्ष्यसे मूढदृशा नटो नाट्यधरो यथा ॥१९॥
तथा परमहंसानां मुनीनाममलात्मनाम् । भक्तियोगविधानार्थं कथं पश्येमहि स्त्रिय ॥२०॥
कृष्णाय वासुदेवाय देवकीनन्दनाय च । नन्दगोपकुमाराय गोविन्दाय नमो नम ॥२१॥
नम पङ्कजनाभाय नम पङ्कजमालिने । नम पङ्कजनेत्राय नमस्ते पङ्कजाङ्घ्रये ॥२२॥
यथा हृषीकेश खलेन देवकी कंसेन रुद्धातिचिरं शुचार्पिता ।
विमोचिताहं च सहात्मजा विभो त्वयैव नाथेन मुहुर्विपद्गणात् ॥२३॥

विषान्महाग्नेः पुरुषाददर्शनादसत्सभाया वनवासकृच्छ्रतः ।
मृधे मृधेऽनेकमहारथास्त्रतो द्रौण्यस्त्रतश्चास्म हरेऽभिरक्षिताः ॥२४॥
विपदः सन्तु नः शश्वत्तत्र तत्र जगद्गुरो । भवतो दर्शनं यत्स्यादपुनर्भवदर्शनम् ॥२५॥
जन्मैश्वर्यश्रुतश्रीभिरेधमानमदः पुमान् । नैवार्हत्यभिधातुं वै त्वामकिञ्चनगोचरम् ॥२६॥
नमोऽकिञ्चनवित्ताय निवृत्तगुणवृत्तये । आत्मारामाय शान्ताय कैवल्यपतये नमः ॥२७॥
मन्ये त्वां कालमीशानमनादिनिधनं विभुम् । समं चरन्तं सर्वत्र भूतानां यन्मिथः कलिः ॥२८॥
न वेद कश्चिद्भगवंश्चिकीर्षितं तवेहमानस्य नृणां विडम्बनम् ।
न यस्य कश्चिद्दयितोऽस्ति कर्हिचिद् द्वेष्यश्च यस्मिन् विषमा मतिर्नृणाम् ॥२९॥
जन्म कर्म च विश्वात्मन्नजस्याकर्तुरात्मनः । तिर्यङ्नृषिषु यादःसु तदत्यन्तविडम्बनम् ॥३०॥
गोप्याददे त्वयि कृतागसि दाम तावद् या ते दशाश्रुकलिलाञ्जनसम्भ्रमाक्षम् ।
वक्त्रं निनीय भयभावनया स्थितस्य सा मां विमोहयति भीरपि यद्बिभेति ॥३१॥
केचिदाहुरजं जातं पुण्यश्लोकस्य कीर्तये । यदोः प्रियस्यान्ववाये मलयस्येव चन्दनम् ॥३२॥
अपरे वसुदेवस्य देवक्यां याचितोऽभ्यगात् । अजस्त्वमस्य क्षेमाय वधाय च सुरद्विषाम् ॥३३॥
भारावतारणायान्ये भुवो नाव इवोदधौ । सीदन्त्या भूरिभारेण जातो ह्यात्मभुवार्थितः ॥३४॥
भवेऽस्मिन् क्लिश्यमानानामविद्याकामकर्मभिः । श्रवणस्मरणार्हाणि करिष्यन्निति केचन ॥३५॥
शृण्वन्ति गायन्ति गृणन्त्यभीक्ष्णशः स्मरन्ति नन्दन्ति तवेहितं जनाः ।
त एव पश्यन्त्यचिरेण तावकं भवप्रवाहोपरमं पदाम्बुजम् ॥३६॥
अप्यद्य नस्त्वं स्वकृतेहित प्रभो जिहाससि स्वित्सुहृदोऽनुजीविनः ।
येषां न चान्यद्भवतः पदाम्बुजात्परायणं राजसु योजितांहसाम् ॥३७॥
के वयं नामरूपाभ्यां यदुभिः सह पाण्डवाः । भवतोऽदर्शनं यर्हि हृषीकाणामिवेशितुः ॥३८॥
नेयं शोभिष्यते तत्र यथेदानीं गदाधर । त्वत्पदैरङ्किता भाति स्वलक्षणविलक्षितैः ॥३९॥
इमे जनपदाः स्वृद्धाः सुपक्वौषधिवीरुधः । वनाद्रिनद्युदन्वन्तो ह्येधन्ते तव वीक्षितैः ॥४०॥
अथ विश्वेश विश्वात्मन् विश्वमूर्ते स्वकेषु मे । स्नेहपाशमिमं छिन्धि दृढं पाण्डुषु वृष्णिषु ॥४१॥
त्वयि मेऽनन्यविषया मतिर्मधुपतेऽसकृत् । रतिमुद्वहतादद्धा गङ्गेवौघमुदन्वति ॥४२॥
श्रीकृष्ण कृष्णसख वृष्ण्यृषभावनिध्रुग्राजन्यवंशदहनानपवर्गवीर्य ।
गोविन्द गोद्विजसुरार्तिहरावतार योगेश्वराखिलगुरो भगवन्नमस्ते ॥४३॥

सूत उवाच

पृथयेत्थं कलपदैः परिणूताखिलोदयः । मन्दं जहास वैकुण्ठो मोहयन्निव मायया ॥४४॥
तां बाढमित्युपामन्त्र्य प्रविश्य गजसाह्वयम् । स्त्रियश्च स्वपुरं यास्यन् प्रेम्णा राज्ञा निवारितः ॥४५॥

व्यासाद्यैरीश्वरेहाज्ञैः कृष्णेनाद्भुतकर्मणा । प्रबोधितोऽपीतिहासैर्नाबुध्यत शुचार्पितः ॥४६॥
आह राजा धर्मसुतश्चिन्तयन् सुहृदां वधम् । प्राकृतेनात्मना विप्राः स्नेहमोहवशं गतः ॥४७॥
अहो मे पश्यताज्ञानं हृदि रूढं दुरात्मनः । पारक्यस्यैव देहस्य बह्व्यो मेऽक्षौहिणीर्हताः ॥४८॥
बालद्विजसुहृन्मित्रपितृभ्रातृगुरुद्रुहः । न मे स्यान्निरयान्मोक्षो ह्यपि वर्षायुतायुतैः ॥४९॥
नैनो राज्ञः प्रजाभर्तुर्धर्मयुद्धे वधो द्विषाम् । इति मे न तु बोधाय कल्पते शासनं वचः ॥५०॥
स्त्रीणां मद्धतबन्धूनां द्रोहो योऽसाविहोत्थितः । कर्मभिर्गृहमेधीयैर्नाहं कल्पो व्यपोहितुम् ॥५१॥
यथा पङ्केन पङ्काम्भः सुरया वा सुराकृतम् । भूतहत्यां तथैवैकां न यज्ञैर्मार्ष्टुमर्हति ॥५२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे कुन्तीस्तुतियुधिष्ठिरानुतापो नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्यायः

सूत उवाच

इति भीतः प्रजाद्रोहात् सर्वधर्मविवित्सया । ततो विनशनं प्रागाद् यत्र देवव्रतोऽपतत् ॥ १ ॥
तदा ते भ्रातरः सर्वे सदश्वैः स्वर्णभूषितैः । अन्वगच्छन् रथैर्विप्रा व्यासधौम्यादयस्तथा ॥ २ ॥
भगवानपि विप्रर्षे रथेन सधनञ्जयः । स तैर्व्यरोचत नृपः कुवेर इव गुह्यकैः ॥ ३ ॥
दृष्ट्वा निपतितं भूमौ दिवश्च्युतमिवामरम् । प्रणेमुः पाण्डवा भीष्मं सानुगाः सह चक्रिणा ॥ ४ ॥
तत्र ब्रह्मर्षयः सर्वे देवर्षयश्च सत्तम । राजर्षयश्च तत्रासन् द्रष्टुं भरतपुङ्गवम् ॥ ५ ॥
पर्वतो नारदो धौम्यो भगवान् बादरायणः । बृहदश्वो भरद्वाजः सशिष्यो रेणुकासुतः ॥ ६ ॥
वसिष्ठ इन्द्रप्रमदस्त्रितो गृत्समदोऽसितः । कक्षीवान् गौतमोऽत्रिश्च कौशिकोऽथ सुदर्शनः ॥७॥
अन्ये च मुनयो ब्रह्मन् ब्रह्मरातादयोऽमलाः । शिष्यैरुपेता आजग्मुः कश्यपाङ्गिरसादयः ॥ ८ ॥
तान् समेतान् महाभागानुपलभ्य वसूत्तमः । पूजयामास धर्मज्ञो देशकालविभागवित् ॥ ९ ॥
कृष्णं च तत्प्रभावज्ञ आसीनं जगदीश्वरम् । हृदिस्थं पूजयामास माययोपात्तविग्रहम् ॥१०॥
पाण्डुपुत्रानुपासीनान् प्रश्रयप्रेमसङ्गतान् । अभ्याचष्टानुरागास्रैरन्धीभूतेन चक्षुषा ॥११॥
अहो कष्टमहोऽन्याय्यं यद्यूयं धर्मनन्दनाः । जीवितुं नार्हथ क्लिष्टं विप्रधर्माच्युताश्रयाः ॥१२॥
संस्थितेऽतिरथे पाण्डौ पृथा बालप्रजा वधूः । युष्मत्कृते बहून् क्लेशान् प्राप्ता तोकवती मुहुः ॥१३॥
सर्वं कालकृतं मन्ये भवतां च यदप्रियम् । सपालो यद्वशे लोको वायोरिव घनावलिः ॥१४॥
यत्र धर्मसुतो राजा गदापाणिर्वृकोदरः । कृष्णोऽस्त्री गाण्डिवं चापं सुहृत्कृष्णस्ततो विपत् ॥१५॥
न ह्यस्य कर्हिचिद्राजन् पुमान् वेद विधित्सितम् । यद्विजिज्ञासया युक्ता मुह्यन्ति कवयोऽपि हि ॥१६॥
तस्मादिदं दैवतन्त्रं व्यवस्य भरतर्षभ । तस्यानुविहितोऽनाथा नाथ पाहि प्रजाः प्रभो ॥१७॥
एष वै भगवान् साक्षादाद्यो नारायणः पुमान् । मोहयन् मायया लोकं गूढश्चरति वृष्णिषु ॥१८॥
अस्यानुभावं भगवान् वेद गुह्यतमं शिवः । देवर्षिर्नारदः साक्षाद् भगवान् कपिलो नृप ॥१९॥

य मन्यसे मातुलेयं प्रियं मित्र सुहृत्तमम् । अकरो सचिव दूत सौहृदादथ सारथिम् ॥२०॥
सर्वात्मन समदृशो ह्यद्वयस्यानहङ्कृते । तत्कृत मतिवैषम्य निरवद्यस्य न क्वचित् ॥२१॥
तथाप्येकान्तभक्तेषु पश्य भूपानुकम्पितम् । यन्मेऽसूंस्त्यजत साक्षात्कृष्णो दर्शनमागत ॥२२॥
भक्त्याऽऽवेश्य मनो यस्मिन् वाचा यन्नाम कीर्तयन् । त्यजन् कलेवर योगी मुच्यते कामकर्मभि ॥२३॥

स देवदेवो भगवान् प्रतीक्षता कलेवर यावदिद हिनोम्यहम् ।
प्रसन्नहासारुणलोचनोल्लसन्मुखाम्बुजो ध्यानपथश्चतुर्भुज ॥२४॥

सूत उवाच

युधिष्ठिरस्तदाकर्ण्य शयान शरपञ्जरे । अपृच्छद् विविधान् धर्मानृषीणा चानुशृण्वताम् ॥२५॥
पुरुषस्वभावविहितान् यथावर्ण यथाश्रमम् । वैराग्यरागोपाधिभ्यामाम्नातोभयलक्षणान् ॥२६॥
दानधर्मान् राजधर्मान् मोक्षधर्मान् विभागश । स्त्रीधर्मान् भगवद्धर्मान् समासव्यासयोगत ॥२७॥
धर्मार्थकाममोक्षाश्च सहोपायान् यथा मुने । नानाख्यानेतिहासेषु वर्णयामास तत्त्ववित् ॥२८॥
धर्म प्रवदतस्तस्य स काल प्रत्युपस्थित । यो योगिनश्छन्दमृत्योर्वाञ्छितस्तूत्तरायण ॥२९॥

तदोपसहृत्य गिर सहस्रणीर्विमुक्तसङ्ग मन आदिपूरुषे ।
कृष्णे लसत्पीतपटे चतुर्भुजे पुर स्थितेऽमीलितदृग्व्यधारयत् ॥३०॥
विशुद्धया धारणया हताशुभस्तदीक्षयैवाशु गतायुधव्यथ ।
निवृत्तसर्वेन्द्रियवृत्तिविभ्रमस्तुष्टाव जन्य विसृजञ्जनार्दनम् ॥३१॥

श्रीभीष्म उवाच

इति मतिरुपकल्पिता वितृष्णा भगवति सात्वतपुङ्गवे विभूम्नि ।
स्वसुखमुपगते क्वचिद्विहर्तुं प्रकृतिमुपेयुषि यद्भवप्रवाह ॥३२॥
त्रिभुवनकमन तमालवर्ण रविकरगौरवराम्बर दधाने ।
वपुरलककुलावृताननाब्ज विजयसखे रतिरस्तु मेऽनवद्या ॥३३॥
युधि तुरगरजोविधूम्रविष्वक्कचलुलितश्रमवार्यलङ्कृतास्ये ।
मम निशितशरैर्विभिद्यमानत्वचि विलसत्कवचेऽस्तु कृष्ण आत्मा ॥३४॥
सपदि सखिवचो निशम्य मध्ये निजपरयोर्बलयो रथ निवेश्य ।
स्थितवति परसैनिकायुरक्ष्णा हृतवति पार्थसखे रतिर्ममास्तु ॥३५॥
व्यवहितपृतनामुख निरीक्ष्य स्वजनवधाद् विमुखस्य दोषबुद्ध्या ।
कुमतिमहरदात्मविद्यया यश्चरणरति परमस्य तस्य मेऽस्तु ॥३६॥
स्वनिगममपहाय मत्प्रतिज्ञामृतमधिकर्तुमवप्लुतो रथस्थ ।
धृतरथचरणोऽभ्ययाच्चलद्गुर्हरिरिव हन्तुमिभ गतोत्तरीय ॥३७॥

शितविशिखहतो विशीर्णदंशः क्षतजपरिप्लुत आततायिनो मे ।
प्रसभमभिससार मद्वधार्थं स भवतु मे भगवान् गतिर्मुकुन्दः ॥३८॥
विजयरथकुटुम्ब आत्ततोत्रे धृतहयरश्मिनि तच्छ्रियेक्षणीये ।
भगवति रतिरस्तु मे मुमूर्षोर्यमिह निरीक्ष्य हता गताः सरूपम् ॥३९॥
ललितगतिविलासवल्गुहासप्रणयनिरीक्षणकल्पितोरुमानाः ।
कृतमनुकृतवत्य उन्मदान्धाः प्रकृतिमगन् किल यस्य गोपवध्वः ॥४०॥
मुनिगणनृपवर्यसङ्कुलेऽन्तः सदसि युधिष्ठिरराजसूय एषाम् ।
अर्हणमुपपेद ईक्षणीयो मम दृशिगोचर एष आविरात्मा ॥४१॥
तमिममहमजं शरीरभाजां हृदि हृदि धिष्ठितमात्मकल्पितानाम् ।
प्रतिदृशमिव नैकधार्कमेकं समधिगतोऽस्मि विधूतभेदमोहः ॥४२॥

सूत उवाच

कृष्ण एवं भगवति मनोवाग्दृष्टिवृत्तिभिः । आत्मन्यात्मानमावेश्य सोऽन्तःश्वास उपारमत् ॥४३॥
सम्पद्यमानमाज्ञाय भीष्मं ब्रह्मणि निष्कले । सर्वे बभूवुस्ते तूष्णीं वयांसीव दिनात्यये ॥४४॥
तत्र दुन्दुभयो नेदुर्देवमानववादिताः । शशंसुः साधवो राज्ञां खात्पेतुः पुष्पवृष्टयः ॥४५॥
तस्य निर्हरणादीनि सम्परेतस्य भार्गव । युधिष्ठिरः कारयित्वा मुहूर्तं दुःखितोऽभवत् ॥४६॥
तुष्टुवुर्मुनयो हृष्टाः कृष्णं तद्गुह्यनामभिः । ततस्ते कृष्णहृदयाः स्वाश्रमान् प्रययुः पुनः ॥४७॥
ततो युधिष्ठिरो गत्वा सहकृष्णो गजाह्वयम् । पितरं सान्त्वयामास गान्धारीं च तपस्विनीम् ॥४८॥
पित्रा चानुमतो राजा वासुदेवानुमोदितः । चकार राज्यं धर्मेण पितृपैतामहं विभुः ॥४९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे युधिष्ठिरराज्यप्रलम्भो नाम नवमोऽध्यायः ॥९॥

अथ दशमोऽध्यायः

शौनक उवाच

हत्वा स्वरिक्थस्पृध आततायिनो युधिष्ठिरो धर्मभृतां वरिष्ठः ।
सहानुजैः प्रत्यवरुद्धभोजनः कथं प्रवृत्तः किमकारषीत्ततः ॥ १ ॥

सूत उवाच

वंशं कुरोर्वंशदवाग्निनिर्हृतं संरोहयित्वा भवभावनो हरिः ।
निवेशयित्वा निजराज्य ईश्वरो युधिष्ठिरं प्रीतमना बभूव ह ॥ २ ॥
निशम्य भीष्मोक्तमथाच्युतोक्तं प्रवृत्तविज्ञानविधूतविभ्रमः ।
शशास गामिन्द्र इवाजिताश्रयः परिध्युपान्तामनुजानुवर्तितः ॥ ३ ॥

काम ववर्ष पर्जन्य सर्वकामदुघा मही । सिषिचु स्म व्रजान् गाव पयसोधस्वतीर्मुदा ॥ ४ ॥
नद्य समुद्रा गिरय सवनस्पतिवीरुध । फलन्त्योषधय सर्वा काममन्वृतु तस्य वै ॥ ५ ॥
नाधयो व्याधय क्लेशा दैवभूतात्महेतव । अजातशत्रावभवञ्जन्तूना राज्ञि कर्हिचित् ॥ ६ ॥
उषित्वा हास्तिनपुरे मासान् कतिपयान् हरि । सुहृदा च विशोकाय स्वसुश्च प्रियकाम्यया ॥ ७ ॥
आमन्त्र्य चाभ्यनुज्ञात परिष्वज्याभिवाद्य तम् । आरुरोह रथ कैश्चित्परिष्वक्तोऽभिवादित ॥ ८ ॥
सुभद्रा द्रौपदी कुन्ती विराटतनया तथा । गान्धारी धृतराष्ट्रश्च युयुत्सुर्गौतमो यमौ ॥ ९ ॥
वृकोदरश्च धौम्यश्च स्त्रियो मत्स्यसुतादय । न सेहिरे विमुह्यन्तो विरह शार्ङ्गधन्वन ॥१०॥
सत्सङ्गान्मुक्तदु सङ्गो हातु नोत्सहते बुध । कीर्त्यमानयशो यस्य सकृदाकर्ण्य रोचनम् ॥११॥
तस्मिन्न्यस्तधिय पार्था सहेरन् विरह कथम् । दर्शनस्पर्शसलापशयनासनभोजनै ॥१२॥
सर्वे तेऽनिमिषैरक्षैस्तमनुद्रुतचेतस । वीक्षन्त स्नेहसम्बद्धा विचेलुस्तत्र तत्र ह ॥१३॥
न्यरुन्धन्नुद्गलद्बाष्पमौत्कण्ठ्याद्देवकीसुते । निर्यात्यगारान्नोऽभद्रमिति स्याद्बान्धवस्त्रिय ॥१४॥
मृदङ्गशङ्खभेर्यश्च वीणापणवगोमुखा । धुन्धुर्यानकघण्टाद्या नेदुर्दुन्दुभयस्तथा ॥१५॥
प्रासादशिखरारूढा कुरुनार्यो दिदृक्षया । ववृषु कुसुमै कृष्ण प्रेमव्रीडास्मितेक्षणा ॥१६॥
सितातपत्र जग्राह मुक्तादामविभूषितम् । रत्नदण्ड गुडाकेश प्रिय प्रियतमस्य ह ॥१७॥
उद्धव सात्यकिश्चैव व्यजने परमाद्भुते । विकीर्यमाण कुसुमै रेजे मधुपति पथि ॥१८॥
अश्रूयन्ताशिष सत्यास्तत्र तत्र द्विजेरिता । नानुरूपानुरूपाश्च निर्गुणस्य गुणात्मन ॥१९॥
अन्योन्यमासीत्सजल्प उत्तमश्लोकचेतसाम् । कौरवेन्द्रपुरस्त्रीणा सर्वश्रुतिमनोहर ॥२०॥

स वै किलाय पुरुष पुरातनो य एक आसीदविशेष आत्मनि ।
अग्रे गुणेभ्यो जगदात्मनीश्वरे निमीलितात्मन्निशि सुप्तशक्तिषु ॥२१॥
स एव भूयो निजवीर्यचोदिता स्वजीवमाया प्रकृतिं सिसृक्षतीम् ।
अनामरूपात्मनि रूपनामनी विधित्समानोऽनुससार शास्त्रकृत् ॥२२॥
स वा अय यत्पदमत्र सूरयो जितेन्द्रिया निर्जितमातरिश्वन ।
पश्यन्ति भक्त्युत्कलितामलात्मना नन्वेष सत्त्व परिमार्ष्टुमर्हति ॥२३॥
स वा अय सख्यनुगीतसत्कथो वेदेषु गुह्येषु च गुह्यवादिभि ।
य एक ईशो जगदात्मलीलया सृजत्यवत्यत्ति न तत्र सज्जते ॥२४॥
यदा ह्यधर्मेण तमोधियो नृपा जीवन्ति तत्रैष हि सत्त्वत किल ।
धत्ते भग सत्यमृत दया यशो भवाय रूपाणि दधद्युगे युगे ॥२५॥
अहो अल श्लाघ्यतम यदो कुलमहो अल पुण्यतम मधोर्वनम् ।
यदेष पुसामृषभ श्रिय पति स्वजन्मना चङ्क्रमणेन चाञ्चति ॥२६॥

अहो बत स्वर्यशसस्तिरस्करी कुशस्थली पुण्ययशस्करी भुवः ।
पश्यन्ति नित्यं यदनुग्रहेषितं स्मितावलोकं स्वपतिं स्म यत्प्रजाः ॥२७॥
नूनं व्रतस्नानहुतादिनेश्वरः समर्चितो ह्यस्य गृहीतपाणिभिः ।
पिबन्ति याः सख्यधरामृतं मुहुर्व्रजस्त्रियः सम्मुमुहुर्यदाशयाः ॥२८॥
या वीर्यशुल्केन हृताः स्वयंवरे प्रमथ्य चैद्यप्रमुखान् हि शुष्मिणः ।
प्रद्युम्नसाम्बाम्बसुतादयोऽपरा याश्चाहृता भौमवधे सहस्रशः ॥२९॥
एताः परं स्त्रीत्वमपास्तपेशलं निरस्तशौचं बत साधु कुर्वते ।
यासां गृहात्पुष्करलोचनः पतिर्न जात्वपैत्याहृतिभिर्हृदि स्पृशन् ॥३०॥

एवंविधा गदन्तीनां स गिरः पुरयोषिताम् । निरीक्षणेनाभिनन्दन् सस्मितेन ययौ हरिः ॥३१॥
अजातशत्रुः पृतनां गोपीथाय मधुद्विषः । परेभ्यः शङ्कितः स्नेहात्प्रायुङ्क्त चतुरङ्गिणीम् ॥३२॥
अथ दूरागताञ्छौरिः कौरवान् विरहातुरान् । सन्निवर्त्य दृढं स्निग्धान् प्रायात्स्वनगरीं प्रियैः ॥३३॥
कुरुजाङ्गलपाञ्चालान् शूरसेनान् सयामुनान् । ब्रह्मावर्तं कुरुक्षेत्रं मत्स्यान् सारस्वतानथ ॥३४॥
मरुधन्वमतिक्रम्य सौवीराभीरयोः परान् । आनर्तान् भार्गवोपागाच्छ्रान्तवाहो मनाग्विभुः ॥३५॥
तत्र तत्र ह तत्रत्यैर्हरिः प्रत्युद्यतार्हणः । सायं भेजे दिशं पश्चाद्गविष्ठो गां गतस्तदा ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्याने दशमोऽध्यायः ॥१०॥

अथैकादशोऽध्यायः

सूत उवाच

आनर्तान् स उपव्रज्य स्वृद्धाञ्जनपदान् स्वकान् । दध्मौ दरवरं तेषां विषादं शमयन्निव ॥ १ ॥
स उच्चकाशे धवलोदरो दरोऽप्युरुक्रमस्याधरशोणशोणिमा ।
दाध्मायमानः करकञ्जसम्पुटे यथाब्जखण्डे कलहंस उत्स्वनः ॥ २ ॥
तमुपश्रुत्य निनदं जगद्भयभयावहम् । प्रत्युद्ययुः प्रजाः सर्वा भर्तृदर्शनलालसाः ॥ ३ ॥
तत्रोपनीतबलयो रवेर्दीपमिवादृताः । आत्मारामं पूर्णकामं निजलाभेन नित्यदा ॥ ४ ॥
प्रीत्युत्फुल्लमुखाः प्रोचुर्हर्षगद्गदया गिरा । पितरं सर्वसुहृदमवितारमिवार्भकाः ॥ ५ ॥
नताः स्म ते नाथ सदाङ्घ्रिपङ्कजं विरिञ्चवैरिञ्च्यसुरेन्द्रवन्दितम् ।
परायणं क्षेममिहेच्छतां परं न यत्र कालः प्रभवेत्परः प्रभुः ॥ ६ ॥
भवाय नस्त्वं भव विश्वभावन त्वमेव माताथ सुहृत्पतिः पिता ।
त्वं सद्गुरुर्नः परमं च दैवतं यस्यानुवृत्त्या कृतिनो बभूविम ॥ ७ ॥
अहो सनाथा भवता स्म यद्वयं त्रैविष्टपानामपि दूरदर्शनम् ।
प्रेमस्मितस्निग्धनिरीक्षणाननं पश्येम रूपं तव सर्वसौभगम् ॥ ८ ॥

यर्ह्यम्बुजाक्षापससार भो भवान् कुरून्मधून् वाथ सुहृद्दिदृक्षया ।
तत्राब्दकोटिप्रतिम क्षणो भवेद्रविं विनाक्ष्णोरिव नस्तवाच्युत ॥ ९ ॥

इति चोदीरिता वाच प्रजाना भक्तवत्सल । शृण्वानोऽनुग्रहं दृष्ट्या वितन्वन् प्राविशत्पुरीम् १०
मधुभोजदशार्हार्हकुकुरान्धकवृष्णिभि । आत्मतुल्यबलैर्गुप्ता नागैर्भोगवतीमिव ॥११॥
सवर्तुसर्वविभवपुण्यवृक्षलताश्रमै । उद्यानोपवनारामैर्वृतपद्माकरश्रियम् ॥१२॥
गोपुरद्वारमार्गेषु कृतकौतुकतोरणाम् । चित्रध्वजपताकाग्रैरन्त प्रतिहतातपाम् ॥१३॥
समार्जितमहामार्गरथ्यापणकचत्वराम् । सिक्ता गन्धजलैरुप्ता फलपुष्पाक्षताङ्कुरै ॥१४॥
द्वारि द्वारि गृहाणा च दध्यक्षतफलेक्षुभि । अलङ्कृता पूर्णकुम्भैर्बलिभिर्धूपदीपकै ॥१५॥
निशम्य प्रेष्ठमायान्त वसुदेवो महामना । अक्रूरश्चोग्रसेनश्च रामश्चाद्भुतविक्रम ॥१६॥
प्रद्युम्नश्चारुदेष्णश्च साम्बो जाम्बवतीसुत । प्रहर्षवेगोच्छशितशयनासनभोजना ॥१७॥
वारणेन्द्र पुरस्कृत्य ब्राह्मणै ससुमङ्गलै । शङ्खतूर्यनिनादेन ब्रह्मघोषेण चादृता ।
प्रत्युज्जग्मू रथैर्हृष्टा प्रणयागतसाध्वसा ॥१८॥
वारमुख्याश्च शतशो यानैस्तद्दर्शनोत्सुका । लसत्कुण्डलनिर्भातकपोलवदनश्रिय ॥१९॥
नटनर्तकगन्धर्वा सूतमागधवन्दिन । गायन्ति चोत्तमश्लोकचरितान्यद्भुतानि च ॥२०॥
भगवास्तत्र बन्धूना पौराणामनुवर्तिनाम् । यथाविध्युपसङ्गम्य सर्वेषा मानमादधे ॥२१॥
प्रह्वाभिवादनाश्लेषकरस्पर्शस्मितेक्षणै । आश्वास्य चाश्वपाकेभ्यो वरैश्चाभिमतैर्विभु ॥२२॥
स्वय च गुरुभिर्विप्रै सदारै स्थविरैरपि । आशीर्भिर्युज्यमानोऽन्यैर्वन्दिभिश्चाविशत्पुरम् ।२३।
राजमार्गं गते कृष्णे द्वारकाया कुलस्त्रिय । हर्म्याण्यारुरुहुर्विप्र तदीक्षणमहोत्सवा ॥२४॥
नित्य निरीक्षमाणाना यदपि द्वारकौकसाम् । न वितृप्यन्ति हि दृश श्रियोधामाङ्गमच्युतम् ॥२५॥
श्रियो निवासो यस्योर पानपात्र मुख दृशाम् । बाहवो लोकपालाना सारङ्गाणा पदाम्बुजम् ॥२६॥

सितातपत्रव्यजनैरुपस्कृत प्रसूनवर्षैरभिवर्षित पथि ।
पिशङ्गवासा वनमालया बभौ घनो यथार्कोडुपचापवैद्युतै ॥२७॥

प्रविष्टस्तु गृह पित्रो परिष्वक्त स्वमातृभि । ववन्दे शिरसा सप्त देवकीप्रमुखा मुदा ॥२८॥
ता पुत्रमङ्कमारोप्य स्नेहस्नुतपयोधरा । हर्षविह्वलितात्मान सिषिचुर्नेत्रजैर्जलै ॥२९॥
अथाविशत्स्वभवन सर्वकाममनुत्तमम् । प्रासादा यत्र पत्नीना सहस्राणि च षोडश ॥३०॥

पत्न्य पतिं प्रोष्य गृहानुपागत विलोक्य सञ्जातमनोमहोत्सवा ।
[illegible] ॥३१॥
[illegible]र तरात्मना दुरन्तभावा परिरेभिरे पतिम्
[illegible] नेत्रयोर्विलज्जतीना भृगुवर्य वैक्लवात्

यद्यप्यसौ पार्श्वगतो रहोगतस्तथापि तस्याङ्घ्रियुगं नवं नवम् ।
पदे पदे का विरमेत तत्पदाच्चलापि यच्छ्रीर्न जहाति कर्हिचित् ॥३३॥
एवं नृपाणां क्षितिभारजन्मनामक्षौहिणीभिः परिवृत्ततेजसाम् ।
विधाय वैरं श्वसनो यथानलं मिथो वधेनोपरतो निरायुधः ॥३४॥
स एष नरलोकेऽस्मिन्नवतीर्णः स्वमायया । रेमे स्त्रीरत्नकूटस्थो भगवान् प्राकृतो यथा ॥३५॥
उद्दामभावपिशुनामलवल्गुहासव्रीडावलोकनिहतो मदनोऽपि यासाम् ।
सम्मुह्य चापमजहात्प्रमदोत्तमास्ता यस्येन्द्रियं विमथितुं कुहकैर्न शेकुः ॥३६॥
तमयं मन्यते लोको ह्यसङ्गमपि सङ्गिनम् । आत्मौपम्येन मनुजं व्यापृण्वानं यतोऽबुधः ॥३७॥
एतदीशनमीशस्य प्रकृतिस्थोऽपि तद्गुणैः । न युज्यते सदात्मस्थैर्यथा बुद्धिस्तदाश्रया ॥३८॥
तं मेनिरेऽबला मूढाः स्त्रैणं चानुव्रतं रहः । अप्रमाणविदो भर्तुरीश्वरं मतयो यथा ॥३९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्याने श्रीकृष्णद्वारकाप्रवेशो नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

शौनक उवाच

अश्वत्थाम्नोपसृष्टेन ब्रह्मशीर्ष्णोरुतेजसा । उत्तराया हतो गर्भ ईशेनाजीवितः पुनः ॥ १ ॥
तस्य जन्म महाबुद्धेः कर्माणि च महात्मनः । निधनं च यथैवासीत्स प्रेत्य गतवान् यथा ॥ २ ॥
तदिदं श्रोतुमिच्छामो गदितुं यदि मन्यसे । ब्रूहि नः श्रद्दधानानां यस्य ज्ञानमदाच्छुकः ॥ ३ ॥

सूत उवाच

अपीपलद्धर्मराजः पितृवद्रञ्जयन् प्रजाः । निःस्पृहः सर्वकामेभ्यः कृष्णपादाब्जसेवया ॥ ४ ॥
सम्पदः क्रतवो लोका महिषी भ्रातरो मही । जम्बूद्वीपाधिपत्यं च यशश्च त्रिदिवं गतम् ॥ ५ ॥
किं ते कामाः सुरस्पार्हा मुकुन्दमनसो द्विजाः । अधिजह्रुर्मुदं राज्ञः क्षुधितस्य यथेतरे ॥ ६ ॥
मातुर्गर्भगतो वीरः स तदा भृगुनन्दन । ददर्श पुरुषं कञ्चिद्दह्यमानोऽस्त्रतेजसा ॥ ७ ॥
अङ्गुष्ठमात्रममलं स्फुरत्पुरटमौलिनम् । अपीच्यदर्शनं श्यामं तडिद्वाससमच्युतम् ॥ ८ ॥
श्रीमद्दीर्घचतुर्बाहुं तप्तकाञ्चनकुण्डलम् । क्षतजाक्षं गदापाणिमात्मनः सर्वतोदिशम् ।
परिभ्रमन्तमुल्काभां भ्रामयन्तं गदां मुहुः ॥ ९ ॥
अस्त्रतेजः स्वगदया नीहारमिव गोपतिः । विधमन्तं सन्निकर्षे पर्यैक्षत क इत्यसौ ॥१०॥
विधूय तदमेयात्मा भगवान् धर्मगुब् विभुः । मिषतो दशमासस्य तत्रैवान्तर्दधे हरिः ॥११॥
ततः सर्वगुणोदर्के सानुकूलग्रहोदये । जज्ञे वंशधरः पाण्डोर्भूयः पाण्डुरिवौजसा ॥१२॥

तस्य प्रीतमना राजा विप्रैर्धौम्यकृपादिभि । जातककारयामास वाचयित्वा च मङ्गलम् ॥१३॥
हिरण्य गा महीं ग्रामान् हस्त्यश्वान्नृपतिर्वरान् । प्रादात्स्वन्न च विप्रेभ्य प्रजातीर्थे स तीर्थवित् १४
तमूचुर्ब्राह्मणास्तुष्टा राजान प्रश्रयान्वितम् । एष ह्यस्मिन् प्रजात तो पुरूणा पौरवर्षभ ॥१५॥
दैवेनाप्रतिघातेन शुक्ले सस्थामुपेयुषि । रातो वोऽनुग्रहार्थाय विष्णुना प्रभविष्णुना ॥१६॥
तस्मान्नाम्ना विष्णुरात इति लोके बृहच्छ्रवा । भविष्यति न सन्देहो महाभागवतो महान् ॥१७॥

युधिष्ठिर उवाच

अप्येष वश्यान् राजर्षीन् पुण्यश्लोकान् महात्मन । अनुवर्तिता स्विद्यशसा साधुवादेन सत्तमा ॥१८॥

ब्राह्मणा ऊचु

पार्थ प्रजाविता साक्षादिक्ष्वाकुरिव मानव । ब्रह्मण्य सत्यसन्धश्च रामो दाशरथिर्यथा ॥१९॥
एष दाता शरण्यश्च यथा ह्यौशीनर शिबि । यशो वितनिता स्वाना दौष्यन्तिरिव यज्वनाम् २०
धन्विनामग्रणीरेष तुल्यश्चार्जुनयोर्द्वयो । हुताश इव दुर्धर्ष समुद्र इव दुस्तर ॥२१॥
मृगेन्द्र इव विक्रान्तो निषेव्यो हिमवानिव । तितिक्षुर्वसुधेवासौ सहिष्णु पितराविव ॥२२॥
पितामहसम साम्ये प्रसादे गिरिशोपम । आश्रय सर्वभूताना यथा देवो रमाश्रय ॥२३॥
सर्वसद्गुणमाहात्म्य एष कृष्णमनुव्रत । रन्तिदेव इवोदारो ययातिरिव धार्मिक ॥२४॥
धृत्या बलिसम कृष्णे प्रह्लाद इव सद्ग्रह । आहर्तैषोऽश्वमेधाना वृद्धाना पर्युपासक ॥२५॥
राजर्षीणा जनयिता शास्ता चोत्पथगामिनाम् । निग्रहीता कलेरेष भुवो धर्मस्य कारणात् ॥२६॥
तक्षकादात्मनो मृत्यु द्विजपुत्रोपसर्जितात् । प्रपत्स्यत उपश्रुत्य मुक्तसङ्ग पद हरे ॥२७॥
जिज्ञासितात्मयाथात्म्यो मुनेर्व्याससुतादसौ । हित्वेद नृप गङ्गाया यास्यत्यद्धाकुतोभयम् ॥२८॥
इति राज्ञ उपादिश्य विप्रा जातककोविदा । लब्धापचितय सर्वे प्रतिजग्मु स्वकान् गृहान् २९
स एष लोकविख्यात परीक्षिदिति यत्प्रभु । गर्भदृष्टमनुध्यायन् परीक्षेत नरेष्विह ॥३०॥
स राजपुत्रो ववृध आशु शुक्ल इवोडुप । आपूर्यमाण पितृभि काष्ठाभिरिव सोऽन्वहम् ३१
यक्ष्यमाणोऽश्वमेधेन ज्ञातिद्रोहजिहासया । राजालब्धधनो दध्यावन्यत्र करदण्डयो ॥३२॥
तदभिप्रेतमालक्ष्य भ्रातरोऽच्युतचोदिता । धन प्रहीणमाजह्रुरुदीच्या दिशि भूरिश ॥३३॥
तेन सम्भृतसम्भारो धर्मपुत्रो युधिष्ठिर । वाजिमेधैस्त्रिभिर्भीतो यज्ञै समयजद्धरिम् ॥३४॥
आहूतो भगवान् राज्ञा याजयित्वा द्विजैर्नृपम् । उवास कतिचिन्मासान् सुहृदा प्रियकाम्यया ॥३५॥
ततो राज्ञाभ्यनुज्ञात कृष्णया सह बन्धुभि । ययौ द्वारवतीं ब्रह्मन् सार्जुनो यदुभिर्वृत ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्या सहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्याने
परीक्षिज्जन्माद्युत्कर्षो नाम द्वादशोऽध्याय ॥ १२ ॥

यद्यप्यसौ पार्श्वगतो रहोगतस्तथापि तस्याङ्घ्रियुगं नवं नवम् ।
पदे पदे का विरमेत तत्पदाच्चलापि यच्छ्रीर्न जहाति कर्हिचित् ॥२३॥
एवं नृपाणां क्षितिभारजन्मनामक्षौहिणीभिः परिवृत्ततेजसाम् ।
विधाय वैरं श्वसनो यथानलं मिथो वधेनोपरतो निरायुधः ॥२४॥
स एष नरलोकेऽस्मिन्नवतीर्णः स्वमायया । रेमे स्त्रीरत्नकूटस्थो भगवान् प्राकृतो यथा ॥२५॥
उद्दामभावपिशुनामलवल्गुहासव्रीडावलोकनिहतो मदनोऽपि यासाम् ।
सम्मुह्य चापमजहात्प्रमदोत्तमास्ता यस्येन्द्रियं विमथितुं कुहकैर्न शेकुः ॥२६॥
तमयं मन्यते लोको ह्यसङ्गमपि सङ्गिनम् । आत्मौपम्येन मनुजं व्यापृण्वानं यतोऽबुधः ॥२७॥
एतदीशनमीशस्य प्रकृतिस्थोऽपि तद्गुणैः । न युज्यते सदात्मस्थैर्यथा बुद्धिस्तदाश्रया ॥२८॥
तं मेनिरेऽबला मूढाः स्त्रैणं चानुव्रतं रहः । अप्रमाणविदो भर्तुरीश्वरं मतयो यथा ॥२९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्याने श्रीकृष्णद्वारकाप्रवेशो नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

शौनक उवाच

अश्वत्थाम्नोपसृष्टेन ब्रह्मशीर्ष्णोरुतेजसा । उत्तराया हतो गर्भ ईशेनाजीवितः पुनः ॥ १ ॥
तस्य जन्म महाबुद्धेः कर्माणि च महात्मनः । निधनं च यथैवासीत्स प्रेत्य गतवान् यथा ॥ २ ॥
तदिदं श्रोतुमिच्छामो गदितुं यदि मन्यसे । ब्रूहि नः श्रद्दधानानां यस्य ज्ञानमदाच्छुकः ॥ ३ ॥

सूत उवाच

अपीपलद्धर्मराजः पितृवद्रञ्जयन् प्रजाः । निःस्पृहः सर्वकामेभ्यः कृष्णपादाब्जसेवया ॥ ४ ॥
सम्पदः क्रतवो लोका महिषी भ्रातरो मही । जम्बूद्वीपाधिपत्यं च यशश्च त्रिदिवं गतम् ॥ ५ ॥
किं ते कामाः सुरस्पार्हा मुकुन्दमनसो द्विजाः । अधिजह्रुर्मुदं राज्ञः क्षुधितस्य यथेतरे ॥ ६ ॥
मातुर्गर्भगतो वीरः स तदा भृगुनन्दन । ददर्श पुरुषं कञ्चिद्दह्यमानोऽस्त्रतेजसा ॥ ७ ॥
अङ्गुष्ठमात्रममलं स्फुरत्पुरटमौलिनम् । अपीव्यदर्शनं श्यामं तडिद्वाससमच्युतम् ॥ ८ ॥
श्रीमद्दीर्घचतुर्बाहुं तप्तकाञ्चनकुण्डलम् । क्षतजाक्षं गदापाणिमात्मनः सर्वतोदिशम् ।
परिभ्रमन्तमुल्काभां भ्रामयन्तं गदां मुहुः ॥ ९ ॥
अस्त्रतेजः स्वगदया नीहारमिव गोपतिः । विधमन्तं सन्निकर्षे पर्यैक्षत क इत्यसौ ॥१०॥
विधूय तदमेयात्मा भगवान् धर्मगुब् विभुः । मिषतो दशमासस्य तत्रैवान्तर्दधे हरिः ॥११॥
ततः सर्वगुणोदर्के सानुकूलग्रहोदये । जज्ञे वंशधरः पाण्डोर्भूयः पाण्डुरिवौजसा ॥१२॥

तस्य प्रीतमना राजा विप्रैर्धौम्यकृपादिभि । जातकं कारयामास वाचयित्वा च मङ्गलम् ॥१३॥
हिरण्य गा महीं ग्रामान् हस्त्यश्वान्नृपतिर्वरान् । प्रादात्स्वन्न च विप्रेभ्य प्रजातीर्थे स तीर्थवित् १४
तमूचुर्ब्राह्मणास्तुष्टा राजानं प्रश्रयान्वितम् । एष ह्यस्मिन् प्रजातन्तौ पुरूणा पौरवर्षभ ॥१५॥
दैवेनाप्रतिघातेन शुक्ले सस्थामुपेयुषि । रातो वोऽनुग्रहार्थाय विष्णुना प्रभविष्णुना ॥१६॥
तस्मान्नाम्ना विष्णुरात इति लोके बृहच्छ्रवा । भविष्यति न सन्देहो महाभागवतो महान् ॥१७॥

युधिष्ठिर उवाच

अप्येष वश्यान् राजर्षीन् पुण्यश्लोकान् महात्मन । अनुवर्तिता स्विद्यशसा साधुवादेन सत्तमा ॥१८॥

ब्राह्मणा ऊचु

पार्थ प्रजाविता साक्षादिक्ष्वाकुरिव मानव । ब्रह्मण्य सत्यसन्धश्च रामो दाशरथिर्यथा ॥१९॥
एष दाता शरण्यश्च यथा ह्यौशीनर शिबि । यशो वितनिता स्वाना दौष्यन्तिरिव यज्वनाम् २०
धन्विनामग्रणीरेष तुल्यश्चार्जुनयोर्द्वयो । हुताश इव दुर्धर्ष समुद्र इव दुस्तर ॥२१॥
मृगेन्द्र इव विक्रान्तो निषेव्यो हिमवानिव । तितिक्षुर्वसुधेवासौ सहिष्णु पितराविव ॥२२॥
पितामहसम साम्ये प्रसादे गिरिशोपम । आश्रय सर्वभूताना यथा देवो रमाश्रय ॥२३॥
सर्वसद्गुणमाहात्म्य एष कृष्णमनुव्रत । रन्तिदेव इवोदारो ययातिरिव धार्मिक ॥२४॥
धृत्या बलिसम कृष्णे प्रह्राद इव सद्ग्रह । आहर्तैषोऽश्वमेधाना वृद्धाना पर्युपासक ॥२५॥
राजर्षीणा जनयिता शास्ता चोत्पथगामिनाम । निग्रहीता कलेरेष भुवो धर्मस्य कारणात् ॥२६॥
तक्षकादात्मनो मृत्यु द्विजपुत्रोपसर्जितात् । प्रपत्स्यत उपश्रुत्य मुक्तसङ्ग पद हरे ॥२७॥
जिज्ञासितात्मयाथात्म्यो मुनेर्व्याससुतादसौ । हित्वेद नृप गङ्गाया यास्यत्यद्धाकुतोभयम् ॥२८॥
इति राज्ञ उपादिश्य विप्रा जातककोविदा । लब्धापचितय सर्वे प्रतिजग्मु स्वकान् गृहान् २९
स एष लोकविख्यात परीक्षिदिति यत्प्रभु । गर्भदृष्टमनुध्यायन् परीक्षेत नरेष्विह ॥३०॥
स राजपुत्रो ववृधे आशु शुक्ल इवोडुप । आपूर्यमाण पितृभि काष्ठाभिरिव सोऽन्वहम् ३१
यक्ष्यमाणोऽश्वमेधेन ज्ञातिद्रोहजिहासया । राजालब्धधनो दध्यावन्यत्र करदण्डयो ॥३२॥
तदभिप्रेतमालक्ष्य भ्रातरोऽच्युतचोदिता । धन प्रहीणमाजह्रुरुदीच्या दिशि भूरिश ॥३३॥
तेन सम्भृतसम्भारो धर्मपुत्रो युधिष्ठिर । वाजिमेधैस्त्रिभिर्भीतो यज्ञै समयजद्धरिम् ॥३४॥
आहूतो भगवान् राज्ञा याजयित्वा द्विजैर्नृपम् । उवास कतिचिन्मासान् सुहृदा प्रियकाम्यया ॥३५॥
ततो राज्ञाभ्यनुज्ञात कृष्णया सह बन्धुभि । ययौ द्वारवतीं ब्रह्मन् सार्जुनो यदुभिर्वृत ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्याने
परीक्षिज्जन्माद्युत्कर्षो नाम द्वादशोऽध्याय ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

सूत उवाच

विदुरस्तीर्थयात्रायां मैत्रेयादात्मनो गतिम्। ज्ञात्वागाद्धास्तिनपुरं तयावाप्तविवित्सितः ॥ १ ॥
यावतः कृतवान् प्रश्नान् क्षत्ता कौषारवाग्रतः। जातैकभक्तिर्गोविन्दे तेभ्यश्चोपरराम ह ॥ २ ॥
तं बन्धुमागतं दृष्ट्वा धर्मपुत्रः सहानुजः। धृतराष्ट्रो युयुत्सुश्च सूतः शारद्वतः पृथा ॥ ३ ॥
गान्धारी द्रौपदी ब्रह्मन् सुभद्रा चोत्तरा कृपी। अन्याश्च जामयः पाण्डोर्ज्ञातयः ससुताः स्त्रियः ॥४॥
प्रत्युज्जग्मुः प्रहर्षेण प्राणं तन्व इवागतम्। अभिसङ्गम्य विधिवत्परिष्वङ्गाभिवादनैः ॥ ५ ॥
मुमुचुः प्रेमबाष्पौघं विरहौत्कण्ठ्यकातराः। राजा तमर्हयाञ्चक्रे कृतासनपरिग्रहम् ॥ ६ ॥
तं भुक्तवन्तमासीनं विश्रान्तं सुखमासने। प्रश्रयावनतो राजा प्राह तेषां च शृण्वताम् ॥ ७ ॥

युधिष्ठिर उवाच

अपि स्मरथ नो युष्मत्पक्षच्छायासमेधितान्। विपद्गणाद्विषाग्न्यादेर्मोचिता यत्समातृकाः ॥ ८ ॥
कया वृत्त्या वर्तितं वश्चरद्भिः क्षितिमण्डलम्। तीर्थानि क्षेत्रमुख्यानि सेवितानीह भूतले ॥ ९ ॥
भवद्विधा भागवतास्तीर्थभूताः स्वयं विभो। तीर्थीकुर्वन्ति तीर्थानि स्वान्तःस्थेन गदाभृता ॥१०॥
अपि नः सुहृदस्तात बान्धवाः कृष्णदेवताः। दृष्टाः श्रुता वा यदवः स्वपुर्यां सुखमासते ॥११॥
इत्युक्तो धर्मराजेन सर्वं तत्समवर्णयत्। यथानुभूतं क्रमशो विना यदुकुलक्षयम् ॥१२॥
नन्वप्रियं दुर्विषहं नृणां स्वयमुपस्थितम्। नावेदयत्सकरुणो दुःखितान् द्रष्टुमक्षमः ॥१३॥
कञ्चित्कालमथावात्सीत्सत्कृतो देववत्सुखम्। भ्रातुर्ज्येष्ठस्य श्रेयस्कृत्सर्वेषां प्रीतिमावहन् ॥१४॥
अबिभ्रदर्यमा दण्डं यथावदघकारिषु। यावद्दधार शूद्रत्वं शापाद् वर्षशतं यमः ॥१५॥
युधिष्ठिरो लब्धराज्यो दृष्ट्वा पौत्रं कुलन्धरम्। भ्रातृभिर्लोकपालाभैर्मुमुदे परया श्रिया ॥१६॥
एवं गृहेषु सक्तानां प्रमत्तानां तदीहया। अत्यक्रामदविज्ञातः कालः परमदुस्तरः ॥१७॥
विदुरस्तदभिप्रेत्य धृतराष्ट्रमभाषत। राजन्निर्गम्यतां शीघ्रं पश्येदं भयमागतम् ॥१८॥
प्रतिक्रिया न यस्येह कुतश्चित्कर्हिचित्प्रभो। स एष भगवान् कालः सर्वेषां नः समागतः ॥१९॥
येन चैवाभिपन्नोऽयं प्राणैः प्रियतमैरपि। जनः सद्यो वियुज्येत किमुतान्यैर्धनादिभिः ॥२०॥
पितृभ्रातृसुहृत्पुत्रा हतास्ते विगतं वयः। आत्मा च जरया ग्रस्तः परगेहमुपाससे ॥२१॥
अहो महीयसी जन्तोर्जीविताशा यया भवान्। भीमापवर्जितं पिण्डमादत्ते गृहपालवत् ॥२२॥
अग्निर्निसृष्टो दत्तश्च गरो दाराश्च दूषिताः। हृतं क्षेत्रं धनं येषां तद्दत्तैरसुभिः कियत् ॥२३॥
तस्यापि तव देहोऽयं कृपणस्य जिजीविषोः। परैत्यनिच्छतो जीर्णो जरया वाससी इव ॥२४॥
गतस्वार्थमिमं देहं विरक्तो मुक्तबन्धनः। अविज्ञातगतिर्जह्यात्स वै धीर उदाहृतः ॥२५॥

य स्वकात्परतो वेह जातनिर्वेद आत्मवान् । हृदि कृत्वा हरिं गेहात्प्रव्रजेत्स नरोत्तम ॥२६॥
अथोदीचीं दिश यातु स्वैरज्ञातगतिर्भवान् । इतोऽर्वाक्प्रायश काल पुसा गुणविकर्षण ॥२७॥
एव राजा विदुरेणानुजेन प्रज्ञाचक्षुर्बोधितो ह्याजमीढ ।
छित्त्वा स्वेषु स्नेहपाशान् द्रढिम्नो निश्चक्राम भ्रातृसन्दर्शिताध्वा ॥२८॥
पतिं प्रयान्त सुबलस्य पुत्री पतिव्रता चानुजगाम साध्वी ।
हिमालय न्यस्तदण्डप्रहर्षं मनस्विनामिव सत्सम्प्रहार ॥२९॥
अजातशत्रु कृतमैत्रो हुताग्निर्विप्रान्नत्वा तिलगोभूमिरुक्मै ।
गृह प्रविष्टो गुरुवन्दनाय न चापश्यत्पितरौ सौबलीं च ॥३०॥
तत्र सञ्जयमासीन पप्रच्छोद्विग्नमानस । गावल्गणे क्व नस्तातो वृद्धो हीनश्च नेत्रयो ॥३१॥
अम्बा च हतपुत्राऽऽर्ता पितृव्य क्व गत सुहृत् । अपि मय्यकृतप्रज्ञे हतबन्धु स भार्यया ।
आशसमान शमल गङ्गाया दु खितोऽपतत् ॥३२॥
पितर्युपरते पाण्डौ सर्वान्न सुहृद शिशून् । अरक्षता व्यसनत पितृव्यौ क्व गतावित ॥३३॥

सूत उवाच

कृपया स्नेहवैक्लव्यात्सूतो विरहकर्शित । आत्मेश्वरमचक्षाणो न प्रत्याहातिपीडित ॥३४॥
विमृज्याश्रूणि पाणिभ्या विष्टभ्यात्मानमात्मना । अजातशत्रु प्रत्यूचे प्रभो पादावनुस्मरन् ॥३५॥

सञ्जय उवाच

नाह वेद व्यवसित पित्रोर्व कुलनन्दन । गान्धार्या वा महाबाहो मुषितोऽस्मि महात्मभि ३६
अथाजगाम भगवान्नारद सहतुम्बुरु । प्रत्युत्थायाभिवाद्याह सानुजोऽभ्यर्चयन्निव ॥३७॥

युधिष्ठिर उवाच

नाह वेद गतिं पित्रोर्भगवन् क्व गतावित । अम्बा वा हतपुत्राऽऽर्ता क्व गता च तपस्विनी ॥३८॥
कर्णधार इवापारे भगवान् पारदर्शक । अथाबभाषे भगवान्नारदो मुनिसत्तम ॥३९॥
मा कञ्चन शुचो राजन् यदीश्वरवश जगत् । लोका सपाला यस्येमे वहन्ति बलिमीशितु ।
स सयुनक्ति भूतानि स एव वियुनक्ति च ॥४०॥
यथा गावो नसि प्रोतास्तन्त्या बद्धा स्वदामभि । वाक्तन्त्या नामभिर्बद्धा वहन्ति बलिमीशितु ॥४१॥
यथा क्रीडोपस्कराणा सयोगविगमाविह । इच्छया क्रीडितु स्याता तथैवेशेच्छया नृणाम् ॥४२॥
यन्मन्यसे ध्रुव लोकमध्रुव वा न चोभयम् । सर्वथा हि न शोच्यास्ते स्नेहादन्यत्र मोहजात् ॥४३॥
तस्माज्जह्यङ्ग वैक्लव्यमज्ञानकृतमात्मन । कथ त्वनाथा कृपणा वर्तेरस्ते च मा विना ॥४४॥
कालकर्मगुणाधीनो देहोऽय पाञ्चभौतिक । कथमन्यास्तु गोपायेत्सर्पग्रस्तो यथा परम् ॥४५॥

अहस्तानि सहस्तानामपदानि चतुष्पदाम् । फल्गूनि तत्र महतां जीवो जीवस्य जीवनम् ॥४६॥
तदिदं भगवान् राजन्नेक आत्माऽऽत्मनां स्वदृक् । अन्तरोऽनन्तरो भाति पश्य तं माययोरुधा ॥४७॥
सोऽयमद्य महाराज भगवान् भूतभावनः । कालरूपोऽवतीर्णोऽस्यामभावाय सुरद्विषाम् ॥४८॥
निष्पादितं देवकृत्यमवशेषं प्रतीक्षते । तावद् यूयमवेक्षध्वं भवेद् यावदिहेश्वरः ॥४९॥
धृतराष्ट्रः सह भ्रात्रा गान्धार्या च स्वभार्यया । दक्षिणेन हिमवत ऋषीणामाश्रमं गतः ॥५०॥
स्रोतोभिः सप्तभिर्या वै स्वर्धुनी सप्तधा व्यधात् । सप्तानां प्रीतये नाना सप्तस्रोतः प्रचक्षते ॥५१॥
स्नात्वानुसवनं तस्मिन् हुत्वा चाग्नीन् यथाविधि । अब्भक्ष उपशान्तात्मा स आस्ते विगतैषणः ॥५२॥
जितासनो जितश्वासः प्रत्याहृतषडिन्द्रियः । हरिभावनया ध्वस्तरजःसत्त्वतमोमलः ॥५३॥
विज्ञानात्मनि संयोज्य क्षेत्रज्ञे प्रविलाप्य तम् । ब्रह्मण्यात्मानमाधारे घटाम्बरमिवाम्बरे ॥५४॥
ध्वस्तमायागुणोदर्को निरुद्धकरणाशयः । निवर्तिताखिलाहार आस्ते स्थाणुरिवाचलः ।
तस्यान्तरायो मैवाभूः संन्यस्ताखिलकर्मणः ॥५५॥
स वा अद्यतनाद् राजन् परतः पञ्चमेऽहनि । कलेवरं हास्यति स्वं तच्च भस्मीभविष्यति ॥५६॥
दह्यमानेऽग्निभिर्देहे पत्युः पत्नी सहोटजे । बहिः स्थिता पतिं साध्वी तमग्निमनु वेक्ष्यति ॥५७॥
विदुरस्तु तदाश्चर्यं निशाम्य कुरुनन्दन । हर्षशोकयुतस्तस्माद् गन्ता तीर्थनिषेवकः ॥५८॥
इत्युक्त्वाथारुहत् स्वर्गं नारदः सहतुम्बुरुः । युधिष्ठिरो वचस्तस्य हृदि कृत्वाजहाच्छुचः ॥५९॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्याने त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

सूत उवाच

सम्प्रस्थिते द्वारकायां जिष्णौ बन्धुदिदृक्षया । ज्ञातुं च पुण्यश्लोकस्य कृष्णस्य च विचेष्टितम् ॥१॥
व्यतीताः कतिचिन्मासास्तदा नायात्ततोऽर्जुनः । ददर्श घोररूपाणि निमित्तानि कुरूद्वहः ॥ २ ॥
कालस्य च गतिं रौद्रां विपर्यस्तर्तुधर्मिणः । पापीयसीं नृणां वार्तां क्रोधलोभानृतात्मनाम् ॥ ३ ॥
जिह्मप्रायं व्यवहृतं शाठ्यमिश्रं च सौहृदम् । पितृमातृसुहृद्भ्रातृदम्पतीनां च कल्कनम् ॥ ४ ॥
निमित्तान्यत्यरिष्टानि काले त्वनुगते नृणाम् । लोभाद्यधर्मप्रकृतिं दृष्ट्वोवाचानुजं नृपः ॥ ५ ॥

युधिष्ठिर उवाच

सम्प्रेषितो द्वारकायां जिष्णुर्बन्धुदिदृक्षया । ज्ञातुं च पुण्यश्लोकस्य कृष्णस्य च विचेष्टितम् ॥६॥
गताः सप्ताधुना मासा भीमसेन तवानुज । नायाति कस्य वा हेतोर्नाहं वेदेदमञ्जसा ॥ ७ ॥
अपि देवर्षिणाऽऽदिष्टः स कालोऽयमुपस्थितः । यदाऽऽत्मनोऽङ्गमाक्रीडं भगवानुत्सिसृक्षति ॥८॥
यस्मान्नः सम्पदो राज्यं दाराः प्राणाः कुलं प्रजाः । आसन् सपत्नविजयो लोकाश्च यदनुग्रहात् ॥ ९ ॥

पश्योत्पातान्नरव्याघ्र दिव्यान् भौमान् सदैहिकान् । दारुणान् शसतोऽदूराद् भय नो बुद्धिमोहनम् ॥१०
ऊर्वक्षिबाहवो मह्य स्फुरन्त्यङ्ग पुन पुन । वेपथुश्चापि हृदय आराद् दास्यन्ति विप्रियम् ॥११॥
शिवैषोद्यन्तमादित्यमभिरौत्यनलानना । मामङ्ग सारमेयोऽयमभिरौति ह्यभीरुवत् ॥१२॥
शस्ता कुर्वन्ति मा सव्य दक्षिण पशवोऽपरे । वाहाश्च पुरुषव्याघ्र लक्षये रुदतो मम ॥१३॥
मृत्युदूत कपोतोऽयमुलूक कम्पयन्मन । प्रत्युलूकश्च कुह्वानैरनिद्रौ शून्यमिच्छत ॥१४॥
धूम्रा दिश परिधय कम्पते भू सहाद्रिभि । निर्घातश्च महास्तात साक च स्तनयित्नुभि ॥१५॥
वायुर्वाति खरस्पर्शो रजसा विसृजस्तम । असृग् वर्षन्ति जलदा बीभत्समिव सर्वत ॥१६॥
सूर्यं हतप्रभ पश्य ग्रहमर्दं मिथो दिवि । ससङ्कुलैर्भूतगणैर्ज्वलिते इव रोदसी ॥१७॥
नद्यो नदाश्च क्षुभिता सरासि च मनासि च । न ज्वलत्यग्निराज्येन कालोऽय कि विधास्यति ॥१८॥
न पिबन्ति स्तन वत्सा न दुह्यन्ति च मातर । रुदन्त्यश्रुमुखा गावो न हृष्यन्त्यृषभा व्रजे ॥१९॥
दैवतानि रुदन्तीव स्विद्यन्ति ह्युच्चलन्ति च । इमे जनपदा ग्रामा पुरोद्यानाकराश्रमा ।
भ्रष्टश्रियो निरानन्दा किमघ दर्शयन्ति न ॥२०॥
मन्य एतैर्महोत्पातैर्नूनं भगवत पदै । अनन्यपुरुषश्रीभिर्हीना भूर्हतसौभगा ॥२१॥
इति चिन्तयतस्तस्य दृष्टारिष्टेन चेतसा । राज्ञ प्रत्यागमद् ब्रह्मन् यदुपुर्या कपिध्वज ॥२२॥
त पादयोर्निपतितमयथापूर्वमातुरम् । अधोवदनमब्बिन्दून् सृजन्त नयनाब्जयो ॥२३॥
विलोक्योद्विग्नहृदयो विच्छायमनुज नृप । पृच्छति स्म सुहृन्मध्ये संस्मरन्नारदेरितम् ॥२४॥

युधिष्ठिर उवाच

कच्चिदानर्तपुर्यां न स्वजना सुखमासते । मधुभोजदशार्हार्हसात्वतान्धकवृष्णय ॥२५॥
शूरो मातामह कच्चित्स्वस्त्यास्ते वाथ मारिष । मातुल सानुज कच्चित्कुशल्यानकदुन्दुभि ॥२६॥
सप्त स्वसारस्तत्पत्न्यो मातुलान्य सहात्मजा । आसते सस्नुषा क्षेम देवकीप्रमुखा स्वयम् ॥२७॥
कच्चिद्राजाऽऽहुको जीवत्यसत्पुत्रोऽस्य चानुज । हृदीक ससुतोऽक्रूरो जयन्तगदसारणा ॥२८॥
आसते कुशल कच्चिद् ये च शत्रुजिदादय । कच्चिदास्ते सुख रामो भगवान् सात्वता प्रभु ॥२९॥
प्रद्युम्न सर्ववृष्णीना सुखमास्ते महारथ । गम्भीररयोऽनिरुद्धो वर्धते भगवानुत ॥३०॥
सुषेणश्चारुदेष्णश्च साम्बो जाम्बवतीसुत । अन्ये च कार्ष्णिप्रवरा सपुत्रा ऋषभादय ॥३१॥
तथैवानुचरा शौरे श्रुतदेवोद्धवादय । सुनन्दनन्दशीर्षण्या ये चान्ये सात्वतर्षभा ॥३२॥
अपि स्वस्त्यासते सर्वे रामकृष्णभुजाश्रया । अपि स्मरन्ति कुशलमस्माक बद्धसौहृदा ॥३३॥
भगवानपि गोविन्दो ब्रह्मण्यो भक्तवत्सल । कच्चित्पुरे सुधर्मायां सुखमास्ते सुहृद्वृत ॥३४॥
मङ्गलाय च लोकाना क्षेमाय च भवाय च । आस्ते यदुकुलाम्भोधावाद्योऽनन्तसख पुमान् ३५
यद्बाहुदण्डगुप्तायां स्वपुर्यां यदवोऽर्चिता । क्रीडन्ति परमानन्द महापौरुषिका इव ॥३६॥

यत्पादसंश्रयबलाद्यदुकर्मणा सत्यादयो द्वयष्टसहस्रयोषित ।
निर्जित्य संख्ये त्रिदशांस्तदाशिषो हरन्ति वज्रायुधवल्लभोचिता ॥३७॥
यद्बाहुदण्डाभ्युदयानुजीविनो यदुप्रवीरा ह्यकुतोभया मुहुः ।
अधिक्रमन्त्यङ्घ्रिभिराहृतां बलात् सभां सुधर्मां सुरसत्तमोचिताम् ॥३८॥
कच्चित्तेऽनामयं तात भ्रष्टतेजा विभासि मे । अलब्धमानोऽवज्ञात किं वा तात चिरोषित ॥३९॥
कच्चिन्नाभिहतोऽभावै शब्दादिभिरमङ्गलै । न दत्तमुक्तमर्थिभ्य आशया यत्प्रतिश्रुतम् ॥४०॥
कच्चित्त्वं ब्राह्मणं बालं गां वृद्धं रोगिणं स्त्रियम् । शरणोपसृतं सत्त्वं नात्याक्षी शरणप्रद ॥४१॥
कच्चित्त्वं नागमोऽगम्यां गम्यां वाऽसत्कृतां स्त्रियम् । पराजितो वाथ भवान्नोत्तमैर्नासमै पथि ॥४२॥
अपि स्वित्पर्यभुङ्क्थास्त्वं सम्भोज्यान् वृद्धबालकान् । जुगुप्सितं कर्म किञ्चित्कृतवान्न यदक्षमम् ॥४३॥
कच्चित्प्रेष्ठतमेनाथ हृदयेनात्मबन्धुना । शून्योऽस्मि रहितो नित्यं मन्यसे तेऽन्यथा न रुक् ॥४४॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे युधिष्ठिरवितर्को नाम चतुर्दशोऽध्याय ॥१४॥

अथ पञ्चदशोऽध्याय.

सूत उवाच

एवं कृष्णसख कृष्णो भ्रात्रा राज्ञा विकल्पित । नानाशङ्कास्पदं रूपं कृष्णविश्लेषकर्शित ॥ १ ॥
शोकेन शुष्यद्वदनहृत्सरोजो हतप्रभ । विभुं तमेवानुस्मरन्नाशक्नोत्प्रतिभाषितुम् ॥ २ ॥
कृच्छ्रेण संस्तभ्य शुच पाणिनाऽऽमृज्य नेत्रयो । परोक्षेण समुन्नद्धप्रणयौत्कण्ठ्यकातर ॥ ३ ॥
सख्यं मैत्रीं सौहृदं च सारथ्यादिषु संस्मरन् । नृपमग्रजमित्याह बाष्पगद्गदया गिरा ॥ ४ ॥

अर्जुन उवाच

वञ्चितोऽहं महाराज हरिणा बन्धुरूपिणा । येन मेऽपहृतं तेजो देवविस्मापनं महत् ॥ ५ ॥
यस्य क्षणवियोगेन लोको ह्यप्रियदर्शन । उक्थेन रहितो ह्येष मृतक प्रोच्यते यथा ॥ ६ ॥
यत्संश्रयाद् द्रुपदगेहमुपागतानां राज्ञां स्वयंवरमुखे स्मरदुर्मदानाम् ।
तेजो हृतं खलु मयाभिहतश्च मत्स्य सज्जीकृतेन धनुषाधिगता च कृष्णा ॥ ७ ॥
यत्संनिधावहमु खाण्डवमग्नयेऽदामिन्द्रं च सामरगणं तरसा विजित्य ।
लब्धा सभा मयकृताद्भुतशिल्पमाया दिग्भ्योऽहरन्नृपतयो बलिमध्वरे ते ॥ ८ ॥
यत्तेजसा नृपशिरोऽङ्घ्रिमहन्मखार्थे आर्योऽनुजस्तव गजायुतसत्त्ववीर्य ।
तेनाहृता प्रमथनाथमखाय भूपा यन्मोचितास्तदनयन् बलिमध्वरे ते ॥ ९ ॥
पत्न्यास्तवाधिमखक्लृप्तमहाभिषेकश्लाघिष्ठचारुकबरं कितवै सभायाम् ।
स्पृष्टं विकीर्य पदयो पतिताश्रुमुख्या यस्तत्स्त्रियोऽकृत हतेशविमुक्तकेशा ॥१०॥

यो नो जुगोप वनमेत्य दुरन्तकृच्छ्राद् दुर्वाससोऽरिविहितादयुताग्रभुग्य ।
शाकान्नशिष्टमुपभुज्य यतस्त्रिलोकीं तृप्ताममस्त सलिले विनिमग्नसङ्घ ॥ ११ ॥
यत्तेजसाथ भगवान् युधि शूलपाणिर्विस्मापित सगिरिजोऽस्त्रमदान्निज मे ।
अन्येऽपि चाहममुनैव कलेवरेण प्राप्तो महेन्द्रभवने महदासनार्धम् ॥ १२ ॥
तत्रैव मे विहरतो भुजदण्डयुग्म गाण्डीवलक्षणमरातिवधाय देवा ।
सेन्द्रा श्रिता यदनुभावितमाजमीढ तेनाहमद्य मुषित पुरुषेण भूम्ना ॥ १३ ॥
यद्बान्धव कुरुबलाब्धिमनन्तपारमेको रथेन ततरेऽहमतार्यसत्त्वम् ।
प्रत्याहृत बहु धन च मया परेषा तेजास्पद मणिमय च हृत शिरोभ्य ॥ १४ ॥
यो भीष्मकर्णगुरुशल्यचमूष्वदभ्रराजन्यवर्यरथमण्डलमण्डितासु ।
अग्रेचरो मम विभो रथयूथपानामायुर्मनासि च दृशा सह ओज आर्च्छत् ॥ १५ ॥
यद्दोष्षु मा प्रणिहित गुरुभीष्मकर्णनप्तृत्रिगर्तशल्यसैन्धवबाह्लिकाद्यै ।
अस्त्राण्यमोघमहिमानि निरूपितानि नो पस्पृशुर्नृहरिदासमिवासुराणि ॥ १६ ॥
सौत्ये वृत कुमतिनाऽऽत्मद ईश्वरो मे यत्पादपद्ममभवाय भजन्ति भव्या ।
मा श्रान्तवाहमरयो रथिनो भुविष्ठ न प्राहरन्यदनुभावनिरस्तचित्ता ॥ १७ ॥
नर्माण्युदाररुचिरस्मितशोभितानि हे पार्थ हेऽर्जुन सखे कुरुनन्दनेति ।
सञ्जल्पितानि नरदेव हृदिस्पृशानि स्मर्तुर्लुठन्ति हृदय मम माधवस्य ॥ १८ ॥
शय्यासनाटनविकत्थनभोजनादिष्वैक्याद्वयस्य ऋतवानिति विप्रलब्ध ।
सख्यु सखेव पितृवत् तनयस्य सर्वं सेहे महान् महितया कुमतेरघ मे ॥ १९ ॥
सोऽह नृपेन्द्र रहित पुरुषोत्तमेन सख्या प्रियेण सुहृदा हृदयेन शून्य ।
अध्वन्युरुक्रमपरिग्रहमङ्ग रक्षन् गोपैरसद्भिरबलेव विनिर्जितोऽस्मि ॥ २० ॥
तद्वै धनुस्त इषव स रथो हयास्ते सोऽह रथी नृपतयो यत आनमन्ति ।
सर्वं क्षणेन तदभूदसदीशरिक्त भस्मन् हुत कुहकराद्धमिवोप्तमूष्याम् ॥ २१ ॥
राजस्त्वयाभिपृष्टाना सुहृदा न सुहृत्पुरे । विप्रशापविमूढाना निघ्नता मुष्टिभिर्मिथ ॥२२॥
वारुणीं मदिरा पीत्वा मदोन्मथितचेतसाम् । अजानतामिवान्योन्य चतु पञ्चावशेषिता ॥२३॥
प्रायेणैतद्भगवत ईश्वरस्य विचेष्टितम् । मिथो निघ्नन्ति भूतानि भावयन्ति च यन्मिथ ।२४।
जलौकसा जले यद्वन्महान्तोऽदन्त्यणीयस । दुर्बलान् बलिनो राजन् महान्तो बलिनो मिथ २५
एव बलिष्ठैर्यदुभिर्महद्भिरितरान् विभु । यदून् यदुभिरन्योन्य भूभारान् सजहार ह ॥२६॥
देशकालार्थयुक्तानि हृत्तापोपशमानि च । हरन्ति स्मरतश्चित्त गोविन्दाभिहितानि मे ॥२७॥

सूत उवाच

एवं चिन्तयतो जिष्णोः कृष्णपादसरोरुहम् । सौहार्देनातिगाढेन शान्ताऽसीद् विमला मतिः ॥२८॥
वासुदेवाङ्घ्र्यनुध्यानपरिबृंहितरंहसा । भक्त्या निर्मथिताशेषकषायधिषणोऽर्जुनः ॥२९॥
गीतं भगवता ज्ञानं यत्तत्सङ्ग्राममूर्धनि । कालकर्मतमोरुद्धं पुनरध्यगमत् प्रभुः ॥३०॥
विशोको ब्रह्मसम्पत्त्या संछिन्नद्वैतसंशयः । लीनप्रकृतिनैर्गुण्यादलिङ्गत्वादसम्भवः ॥३१॥
निशम्य भगवन्मार्गं संस्थां यदुकुलस्य च । स्वःपथाय मतिं चक्रे निभृतात्मा युधिष्ठिरः ॥३२॥

पृथाप्यनुश्रुत्य धनञ्जयोदितं नाशं यदूनां भगवद्गतिं च ताम् ।
एकान्तभक्त्या भगवत्यधोक्षजे निवेशितात्मोपरराम संसृतेः ॥३३॥

ययाहरद् भुवो भारं तां तनुं विजहावजः । कण्टकं कण्टकेनेव द्वयं चापीशितुः समम् ॥३४॥
यथा मत्स्यादिरूपाणि धत्ते जह्याद् यथा नटः । भूभारः क्षपितो येन जहौ तच्च कलेवरम् ॥३५॥

यदा मुकुन्दो भगवानिमां महीं जहौ स्वतन्वा श्रवणीयसत्कथः ।
तदाहरेवाप्रतिबुद्धचेतसामधर्महेतुः कलिरन्ववर्तत ॥३६॥
युधिष्ठिरस्तत्परिसर्पणं बुधः पुरे च राष्ट्रे च गृहे तथाऽऽत्मनि ।
विभाव्य लोभानृतजिह्महिंसनाद्यधर्मचक्रं गमनाय पर्यधात् ॥३७॥

स्वराट् पौत्रं विनयिनमात्मनः सुसमं गुणैः । तोयनीव्याः पतिं भूमेरभ्यषिञ्चद् गजाह्वये ॥३८॥
मथुरायां तथा वज्रं शूरसेनपतिं ततः । प्राजापत्यां निरूप्येष्टिमग्नीनपिबदीश्वरः ॥३९॥
विसृज्य तत्र तत्सर्वं दुकूलवलयादिकम् । निर्ममो निरहङ्कारः संछिन्नाशेषबन्धनः ॥४०॥
वाचं जुहाव मनसि तत्प्राण इतरे च तम् । मृत्यावपानं सोत्सर्गं तं पञ्चत्वे ह्यजोहवीत् ॥४१॥
त्रित्वे हुत्वा च पञ्चत्वं तच्चैकत्वेऽजुहोन्मुनिः । सर्वमात्मन्यजुहवीद् ब्रह्मण्यात्मानमव्यये ॥४२॥
चीरवासा निराहारो बद्धवाङ्मुक्तमूर्धजः । दर्शयन्नात्मनो रूपं जडोन्मत्तपिशाचवत् ॥४३॥
अनवेक्षमाणो निरगादशृण्वन् बधिरो यथा । उदीचीं प्रविवेशाशां गतपूर्वां महात्मभिः ।
हृदि ब्रह्म परं ध्यायन्नावर्तेत यतो गतः ॥४४॥
सर्वे तमनु निर्जग्मुर्भ्रातरः कृतनिश्चयाः । कलिनाधर्ममित्रेण दृष्ट्वा स्पृष्टाः प्रजा भुवि ॥४५॥
ते साधुकृतसर्वार्था ज्ञात्वाऽऽत्यन्तिकमात्मनः । मनसा धारयामासुर्वैकुण्ठचरणाम्बुजम् ॥४६॥
तद्ध्यानोद्रिक्तया भक्त्या विशुद्धधिषणाः परे । तस्मिन्नारायणपदे एकान्तमतयो गतिम् ॥४७॥
अवापुर्दुरवापां ते असद्भिर्विषयात्मभिः । विधूतकल्मषा स्थानं विरजेनात्मनैव हि ॥४८॥
विदुरोऽपि परित्यज्य प्रभासे देहमात्मवान् । कृष्णावेशेन तच्चित्तः पितृभिः स्वक्षयं ययौ ॥४९॥
द्रौपदी च तदाऽऽज्ञाय पतीनामनपेक्षताम् । वासुदेवे भगवति ह्येकान्तमतिराप तम् ॥५०॥

य श्रद्धयैतद् भगवत्प्रियाणा पाण्डो सुतानामिति सम्प्रयाणम् ।
शृणोत्यन स्वस्त्ययन पवित्र लब्ध्वा हरौ भक्तिमुपैति सिद्धिम् ॥ ५१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे पाण्डवस्वर्गारोहणं नाम पञ्चदशोऽध्याय ॥१५॥

अथ षोडशोऽध्याय

सूत उवाच

तत परीक्षिद् द्विजवर्यशिक्षया महीं महाभागवत शशास ह ।
यथा हि सूत्यामभिजातकोविदा समादिशन् विप्र महद्गुणस्तथा ॥ १ ॥

स उत्तरस्य तनयामुपयेम इरावतीम् । जनमेजयादींश्चतुरस्तस्यामुत्पादयत् सुतान् ॥ २ ॥

आजहाराश्वमेधांस्त्रीन् गङ्गायां भूरिदक्षिणान् । शारद्वत गुरु कृत्वा देवा यत्राक्षिगोचरा ॥ ३ ॥

निजग्राहौजसा वीर कलिं दिग्विजये क्वचित् । नृपलिङ्गधर शूद्र घ्नन्त गोमिथुन पदा ॥ ४ ॥

शौनक उवाच

कस्य हेतोर्निजग्राह कलिं दिग्विजये नृप । नृदेवचिह्नधृक् शूद्र कोऽसौ गा य पदाहनत् ।
तत्कथ्यतां महाभाग यदि कृष्णकथाश्रयम् ॥ ५ ॥

अथवास्य पदाम्भोजमकरन्दलिहा सताम् । किमन्यैरसदालापैरायुषो यदसद्व्यय ॥ ६ ॥

क्षुद्रायुषां नृणामङ्ग मर्त्यानामृतमिच्छताम् । इहोपहूतो भगवान् मृत्यु शामित्रकर्मणि ॥ ७ ॥

न कश्चिन्म्रियते तावद् यावदास्त इहान्तक । एतदर्थं हि भगवानाहूत परमर्षिभि ।
अहो नृलोके पीयेत हरिलीलामृत वच ॥ ८ ॥

मन्दस्य मन्दप्रज्ञस्य वयो मन्दायुषश्च वै । निद्रया ह्रियते नक्त दिवा च व्यर्थकर्मभि ॥ ९ ॥

सूत उवाच

यदा परीक्षित् कुरुजाङ्गले वसन् कलिं प्रविष्ट निजचक्रवर्तिते ।
निशम्य वार्तामनतिप्रियां तत शरासन संयुगशौण्डिराददे ॥ १० ॥

स्वलङ्कृत श्यामतुरङ्गयोजित रथ मृगेन्द्रध्वजमाश्रित पुरात् ।
वृतो रथाश्वद्विपपत्तियुक्तया स्वसेनया दिग्विजयाय निर्गत ॥ ११ ॥

भद्राश्व केतुमाल च भारत चोत्तरान् कुरून् । किम्पुरुषादीनि वर्षाणि विजित्य जगृहे बलिम् ॥ १२ ॥

तत्र तत्रोपशृण्वान स्वपूर्वेषां महात्मनाम् । प्रगीयमाण च यश कृष्णमाहात्म्यसूचकम् ॥ १३ ॥

आत्मान च परित्रातमश्वत्थाम्नोऽस्त्रतेजस । स्नेह च वृष्णिपार्थानां तेषां भक्तिं च केशवे ॥ १४ ॥

तेभ्यः परमसन्तुष्टः प्रीत्युज्जृम्भितलोचनः । महाधनानि वासांसि ददौ हारान् महामनाः ॥१५॥

सारथ्यपारषदसेवनसख्यदौत्यवीरासनानुगमनस्तवनप्रणामान् ।
स्निग्धेषु पाण्डुषु जगत्प्रणतिं च विष्णोर्भक्तिं करोति नृपतिश्चरणारविन्दे ॥१६॥

तस्यैवं वर्तमानस्य पूर्वेषां वृत्तिमन्वहम् । नातिदूरे किलाश्चर्यं यदासीत् तन्निबोध मे ॥१७॥

धर्मः पदैकेन चरन् विच्छायामुपलभ्य गाम् । पृच्छति स्माश्रुवदनां विवत्सामिव मातरम् ॥१८॥

धर्म उवाच

कच्चिद्भद्रेऽनामयमात्मनस्ते विच्छायासि म्लायतेषन्मुखेन ।
आलक्षये भवतीमन्तराधिं दूरे बन्धुं शोचसि कञ्चनाम्ब ॥१९॥
पादैर्न्यूनं शोचसि मैकपादमात्मानं वा वृषलैर्भोक्ष्यमाणम् ।
आहो सुरादीन् हृतयज्ञभागान् प्रजा उत स्विन्मघवत्यवर्षति ॥२०॥
अरक्ष्यमाणाः स्त्रिय उर्वि बालान् शोचस्यथो पुरुषादैरिवार्तान् ।
वाचं देवीं ब्रह्मकुले कुकर्मण्यब्रह्मण्ये राजकुले कुलाग्र्यान् ॥२१॥
किं क्षत्रबन्धून् कलिनोपसृष्टान् राष्ट्राणि वा तैरवरोपितानि ।
इतस्ततो वाशनपानवासःस्नानव्यवायोन्मुखजीवलोकम् ॥२२॥
यद्वाम्ब ते भूरिभरावतारकृतावतारस्य हरेर्धरित्रि ।
अन्तर्हितस्य स्मरती विसृष्टा कर्माणि निर्वाणविलम्बितानि ॥२३॥
इदं ममाचक्ष्व तवाधिमूलं वसुन्धरे येन विकर्शितासि ।
कालेन वा ते बलिनां बलीयसा सुरार्चितं किं हृतमम्ब सौभगम् ॥२४॥

धरण्युवाच

भवान् हि वेद तत्सर्वं यन्मां धर्मानुपृच्छसि । चतुर्भिर्वर्तसे येन पादैर्लोकसुखावहैः ॥२५॥
सत्यं शौचं दया क्षान्तिस्त्यागः सन्तोष आर्जवम् । शमो दमस्तपः साम्यं तितिक्षोपरतिः श्रुतम् ॥२६॥
ज्ञानं विरक्तिरैश्वर्यं शौर्यं तेजो बलं स्मृतिः । स्वातन्त्र्यं कौशलं कान्तिर्धैर्यं मार्दवमेव च ॥२७॥
प्रागल्भ्यं प्रश्रयः शीलं सह ओजो बलं भगः । गाम्भीर्यं स्थैर्यमास्तिक्यं कीर्तिर्मानोऽनहङ्कृतिः ॥२८॥
एते चान्ये च भगवन्नित्या यत्र महागुणाः । प्रार्थ्या महत्त्वमिच्छद्भिर्न वियन्ति स्म कर्हिचित् ॥२९॥
तेनाहं गुणपात्रेण श्रीनिवासेन साम्प्रतम् । शोचामि रहितं लोकं पाप्मना कलिनेक्षितम् ॥३०॥
आत्मानं चानुशोचामि भवन्तं चामरोत्तमम् । देवान् पितॄन् साधून् सर्वान् वर्णांस्तथाऽऽश्रमान् ॥३१॥
ब्रह्मादयो बहुतिथं यदपाङ्गमोक्षकामास्तपः समचरन् भगवत्प्रपन्नाः ।
सा श्रीः स्ववासमरविन्दवनं विहाय यत्पादसौभगमलं भजतेऽनुरक्ता ॥३२॥

तस्याहमब्जकुलिशाङ्कुशकेतुकेतै श्रीमत्पदैर्भगवत समलङ्कृताङ्गी ।
त्रीनत्यरोच उपलभ्य ततो विभूतिं लोकान् स मा व्यसृजदुत्स्मयतीं तदन्ते॥३३॥
यो वै ममातिभरमासुरवंशराज्ञामक्षौहिणीशतमपानुददात्मतन्त्र ।
त्वा दु स्थमूनपदमात्मनि पौरुषेण सम्पादयन् यदुषु रम्यमबिभ्रदङ्गम् ॥३४॥
का वा सहेत विरह पुरुषोत्तमस्य प्रेमावलोकरुचिरस्मितवल्गुजल्पै ।
स्थैर्यं समानमहरन्मधुमानिनीना रोमोत्सवो मम यदङ्घ्रिविटङ्किताया ॥३५॥
तयोरेव कथयतो पृथिवीधर्मयोस्तदा । परीक्षिन्नाम राजर्षि प्राप्त प्राचीं सरस्वतीम् ॥३६॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्या सहिताया प्रथमस्कन्ध पृथ्वीधर्मसवादो नाम षोडशोऽध्याय ॥१६॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

सूत उवाच

तत्र गोमिथुन राजा हन्यमानमनाथवत् । दण्डहस्त च वृषल ददृशे नृपलाञ्छनम् ॥ १ ॥
वृषं मृणालधवल मेहन्तमिव बिभ्यतम् । वेपमान पदैकेन सीदन्त शूद्रताडितम् ॥ २ ॥
गा च धर्मदुघा दीना भृश शूद्रपदाहताम् । विवत्सा साश्रुवदना क्षामा यवसमिच्छतीम् ॥ ३ ॥
पप्रच्छ रथमारूढ कार्तस्वरपरिच्छदम् । मेघगम्भीरया वाचा समारोपितकार्मुक ॥ ४ ॥
कस्त्वं मच्छरणे लोके बलाद्धस्यबलान् बली । नरदेवोऽसि वेषेण नटवत्कर्मणाद्विज ॥ ५ ॥
कस्त्व कृष्णे गते दूर सह गाण्डीवधन्वना । शोच्योऽस्यशोच्यान् रहसि प्रहरन् वधमर्हसि॥६॥
त्व वा मृणालधवल पादैन्यून पदा चरन् । वृषरूपेण किं कश्चिद् देवो न परिखेदयन् ॥ ७ ॥
न जातु पौरवेन्द्राणा दोर्दण्डपरिरम्भिते । भूतलेऽनुपतन्त्यस्मिन् विना ते प्राणिना शुच ॥८॥
मा सौरभेयात्र शुचो व्येतु ते वृषलाद्भयम् । मारोदीरम्ब भद्र ते खलाना मयि शास्तरि ॥ ९ ॥
यस्य राष्ट्रे प्रजा सर्वास्त्रस्यन्ते साध्व्यसाधुभि । तस्य मत्तस्य नश्यन्ति कीर्तिरायुर्भगो गति ॥१०॥
एष राज्ञा परो धर्मो ह्यार्तानामार्तिनिग्रह । अत एन वधिष्यामि भूतद्रुहमसत्तमम् ॥११॥
कोऽवृश्चत्तव पादांस्त्रीन् सौरभेय चतुष्पद । मा भूवस्त्वादृशा राष्ट्रे राज्ञा कृष्णानुवर्तिनाम्॥१२॥
आख्याहि वृष भद्र व साधूनामकृतागसाम् । आत्मवैरूप्यकर्तार पार्थाना कीर्तिदूषणम्॥१३॥
जनेऽनागस्यघ युञ्जन् सर्वतोऽस्य च मद्भयम् । साधूना भद्रमेव स्यादसाधुदमने कृते ॥१४॥
अनाग'स्विह भूतेषु य आगस्कृन्निरङ्कुश । आहर्तास्मि भुज साक्षादमर्त्यस्यापि साङ्गदम्॥१५॥
राज्ञो हि परमो धर्म स्वधर्मस्थानुपालनम् । शासतोऽन्यान् यथाशास्त्रमनापद्युत्पथानिह॥१६॥

धर्म उवाच

एतद्व पाण्डवेयाना युक्तमार्ताभय वच । येषा गुणगणै कृष्णो दौत्यादौ भगवान् कृत १७

न वयं क्लेशबीजानि यतः स्युः पुरुषर्षभ । पुरुषं तं विजानीमो वाक्यभेदविमोहिताः ॥१८॥
केचिद् विकल्पवसना आहुरात्मानमात्मनः । दैवमन्ये परे कर्म स्वभावमपरे प्रभुम् ॥१९॥
अप्रतर्क्यादनिर्देश्यादिति केष्वपि निश्चयः । अत्रानुरूपं राजर्षे विमृश स्वमनीषया ॥२०॥

सूत उवाच

एवं धर्मे प्रवदति स सम्राड् द्विजसत्तम । समाहितेन मनसा विखेदः पर्यचष्ट तम् ॥२१॥

राजोवाच

धर्मं ब्रवीषि धर्मज्ञ धर्मोऽसि वृषरूपधृक् । यदधर्मकृतः स्थानं सूचकस्यापि तद् भवेत् ॥२२॥
अथवा देवमायाया नूनं गतिरगोचरा । चेतसो वचसश्चापि भूतानामिति निश्चयः ॥२३॥
तपः शौचं दया सत्यमिति पादाः प्रकीर्तिताः । अधर्मांशैस्त्रयो भग्नाः स्मयसङ्गमदैस्तव ॥२४॥
इदानीं धर्म पादस्ते सत्यं निर्वर्तयेद् यतः । तं जिघृक्षत्यधर्मोऽयमनृतेनैधितः कलिः ॥२५॥
इयं च भूमिर्भगवता न्यासितोरुभरा सती । श्रीमद्भिस्तत्पदन्यासैः सर्वतः कृतकौतुका ॥२६॥
शोचत्यश्रुकला साध्वी दुर्भगेवोज्झिता सती । अब्रह्मण्या नृपव्याजाः शूद्रा भोक्ष्यन्ति मामिति ॥
इति धर्मं महीं चैव सान्त्वयित्वा महारथः । निशातमाददे खड्गं कलयेऽधर्महेतवे ॥२८॥
तं जिघांसुमभिप्रेत्य विहाय नृपलाञ्छनम् । तत्पादमूलं शिरसा समगाद् भयविह्वलः ॥२९॥
पतितं पादयोर्वीरः कृपया दीनवत्सलः । शरण्यो नावधीच्छ्लोक्य आह चेदं हसन्निव ॥३०॥

राजोवाच

न ते गुडाकेशयशोधराणां बद्धाञ्जलेर्वै भयमस्ति किञ्चित् ।
न वर्तितव्यं भवता कथञ्चन क्षेत्रे मदीये त्वमधर्मबन्धुः ॥ ३१ ॥
त्वां वर्तमानं नरदेवदेहेष्वनुप्रवृत्तोऽयमधर्मपूगः ।
लोभोऽनृतं चौर्यमनार्यमंहो ज्येष्ठा च माया कलहश्च दम्भः ॥ ३२ ॥
न वर्तितव्यं तदधर्मबन्धो धर्मेण सत्येन च वर्तितव्ये ।
ब्रह्मावर्ते यत्र यजन्ति यज्ञैर्यज्ञेश्वरं यज्ञवितानविज्ञाः ॥ ३३ ॥
यस्मिन् हरिर्भगवानिज्यमान इज्यात्ममूर्तिर्यजतां शं तनोति ।
कामानमोघान् स्थिरजङ्गमानामन्तर्बहिर्वायुरिवैष आत्मा ॥ ३४ ॥

सूत उवाच

परीक्षितैवमादिष्टः स कलिर्जातवेपथुः । तमुद्यतासिमाहेदं दण्डपाणिमिवोद्यतम् ॥३५॥

कलिरुवाच

यत्र क्वचन वत्स्यामि सार्वभौम तवाज्ञया । लक्षये तत्र तत्रापि त्वामात्तेषुशरासनम् ॥३६॥
तन्मे धर्मभृतां श्रेष्ठ स्थानं निर्देष्टुमर्हसि । यत्रैव नियतो वत्स्य आतिष्ठंस्तेऽनुशासनम् ॥३७॥

सूत उवाच

अभ्यर्थितस्तदा तस्मै स्थानानि कलये ददौ । द्यूतं पानं स्त्रियः सूना यत्राधर्मश्चतुर्विधः ॥३८॥
पुनश्च याचमानाय जातरूपमदात्प्रभुः । ततोऽनृतं मदं कामं रजो वैरं च पञ्चमम् ॥३९॥
अमूनि पञ्च स्थानानि ह्यधर्मप्रभवः कलिः । औत्तरेयेण दत्तानि न्यवसत्तन्निदेशकृत् ॥४०॥
अथैतानि न सेवेत बुभूषुः पुरुषः क्वचित् । विशेषतो धर्मशीलो राजा लोकपतिर्गुरुः ॥४१॥
वृषस्य नष्टांस्त्रीन् पादान् तपः शौचं दयामिति । प्रतिसन्दध आश्वास्य महीं च समवर्धयत् ॥४२॥
स एष एतर्ह्यध्यास्त आसनं पार्थिवोचितम् । पितामहेनोपन्यस्तं राज्ञारण्यं विविक्षता ॥४३॥
आस्तेऽधुना स राजर्षिः कौरवेन्द्रश्रियोल्लसन् । गजाह्वये महाभागश्चक्रवर्ती बृहच्छ्रवाः ॥४४॥
इत्थम्भूतानुभावोऽयमभिमन्युसुतो नृपः । यस्य पालयतः क्षोणीं यूयं सत्राय दीक्षिताः ॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे कलिनिग्रहो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

सूत उवाच

यो वै द्रौण्यस्त्रविप्लुष्टो न मातुरुदरे मृतः । अनुग्रहाद् भगवतः कृष्णस्याद्भुतकर्मणः ॥ १ ॥
ब्रह्मकोपोत्थिताद् यस्तु तक्षकात्प्राणविप्लवात् । न सम्मुमोहोरुभयाद् भगवत्यर्पिताशयः ॥ २ ॥
उत्सृज्य सर्वतः सङ्गं विज्ञाताजितसंस्थितिः । वैयासकेर्जहौ शिष्यो गङ्गायां स्वं कलेवरम् ॥ ३ ॥
नोत्तमश्लोकवार्तानां जुषतां तत्कथामृतम् । स्यात्सम्भ्रमोऽन्तकालेऽपि स्मरतां तत्पदाम्बुजम् ॥
तावत्कलिर्न प्रभवेत्प्रविष्टोऽपीह सर्वतः । यावदीशो महानुर्व्यामाभिमन्यव एकराट् ॥ ५ ॥
यस्मिन्नहनि यर्ह्येव भगवानुत्ससर्ज गाम् । तदैवेहानुवृत्तोऽसावधर्मप्रभवः कलिः ॥ ६ ॥
नानुद्वेष्टि कलिं सम्राट् सारङ्ग इव सारभुक् । कुशलान्याशु सिद्ध्यन्ति नेतराणि कृतानि यत् ॥
किं नु बालेषु शूरेण कलिना धीरभीरुणा । अप्रमत्तः प्रमत्तेषु यो वृको नृषु वर्तते ॥ ८ ॥
उपवर्णितमेतद् वः पुण्यं पारीक्षितं मया । वासुदेवकथोपेतमाख्यानं यदपृच्छत ॥ ९ ॥
या याः कथा भगवतः कथनीयोरुकर्मणः । गुणकर्माश्रयाः पुम्भिः संसेव्यास्ता बुभूषुभिः १०

ऋषय ऊचुः

सूत जीव समाः सौम्य शाश्वतीर्विशदं यशः । यस्त्वं शंससि कृष्णस्य मर्त्यानाममृतं हि नः ।११।
कर्मण्यस्मिन्ननाश्वासे धूमधूम्रात्मनां भवान् । आपाययति गोविन्दपादपद्मासवं मधु ॥१२॥
तुलयाम लवेनापि न स्वर्गं नापुनर्भवम् । भगवत्सङ्गिसङ्गस्य मर्त्यानां किमुताशिषः ॥१३॥
को नाम तृप्येद् रसवित्कथायां महत्तमैकान्तपरायणस्य ।
नान्तं गुणानामगुणस्य जग्मुर्योगेश्वरा ये भवपाद्ममुख्याः ॥ १४ ॥

तत्तो भवान् वै भगवत्प्रधानो महत्तमैकान्तपरायणस्य ।
हरेरुदार चरित विशुद्ध शुश्रूषता नो वितनोतु विद्वन् ॥ १५ ॥
स वै महाभागवत परीक्षिद् येनापवर्गाख्यमदभ्रबुद्धि ।
ज्ञानेन वैयासकिशब्दितेन भेजे खगेन्द्रध्वजपादमूलम् ॥ १६ ॥
तन्न पर पुण्यमसत्कृतार्थमाख्यानमत्यन्तयोगनिष्ठम् ।
आख्याह्यनन्ताचरितोपपन्न पारीक्षित भागवताभिरामम् ॥ १७ ॥

सूत उवाच

अहो वय जन्मभृतोऽद्य हास्म वृद्धानुवृत्त्यापि विलोमजाता ।
दौष्कुल्यमाधि विधुनोति शीघ्र महत्तमानामभिधानयोग ॥ १८ ॥
कुत पुनर्गृणतो नाम तस्य महत्तमैकान्तपरायणस्य ।
योऽनन्तशक्तिभगवाननन्तो महद्गुणत्वाद् यमनन्तमाहु ॥ १९ ॥
एतावतालं ननु सूचितेन गुणैरसाम्यानतिशायनस्य ।
हित्वेतरान् प्रार्थयतो विभूतिर्यस्याङ्घ्रिरेणु जुषतेऽनभीप्सो ॥ २० ॥
अथापि यत्पादनखावसृष्ट जगद्विरिञ्चोपहृतार्हणाम्भ ।
सेश पुनात्यन्यतमो मुकुन्दात् को नाम लोके भगवत्पदार्थ ॥ २१ ॥
यत्रानुरक्ता सहसैव धीरा व्यपोह्य देहादिषु सङ्गमूढम् ।
व्रजन्ति तत्पारमहंस्यमन्त्य यस्मिन्नहिंसोपशम स्वधर्म ॥ २२ ॥
अह हि पृष्टोऽर्यमणो भवद्भिराचक्ष आत्मावगमोऽत्र यावान् ।
नभ पतन्त्यात्मसम पतत्त्रिणस्तथा सम विष्णुगतिं विपश्चित ॥ २३ ॥
एकदा धनुरुद्यम्य विचरन्मृगया वने । मृगाननुगत श्रान्त क्षुधितस्तृषितो भृशम् ॥२४॥
जलाशयमचक्षाण प्रविवेश तमाश्रमम् । ददर्श मुनिमासीन शान्त मीलितलोचनम् ॥२५॥
प्रतिरुद्धेन्द्रियप्राणमनोबुद्धिमुपारतम् । स्थानत्रयात्पर प्राप्त ब्रह्मभूतमविक्रियम् ॥२६॥
विप्रकीर्णजटाच्छन्न रौरवेणाजिनेन च । विशुष्यत्तालुरुदक तथाभूतमयाचत ॥२७॥
अलब्धतृणभूम्यादिरसम्प्राप्तार्घ्यसूनृत । अवज्ञातमिवात्मान मन्यमानश्चुकोप ह ॥२८॥
अभूतपूर्व सहसा क्षुत्तृड्भ्यामर्दितात्मन । ब्राह्मण प्रत्यभूद् ब्रह्मन्मत्सरो मन्युरेव च ॥२९॥
स तु ब्रह्मऋषेरंसे गतासुमुरग रुषा । विनिर्गच्छन् धनुष्कोट्या निधाय पुरमागमत् ॥३०॥
एष कि निभृताशेषकरणो मीलितेक्षण । मृषासमाधिराहोस्वित्कि नु स्यात्क्षत्रबन्धुभि ॥३१॥
तस्य पुत्रोऽतितेजस्वी विहरन् बालकोऽर्भकै । राज्ञाघ प्रापित तात श्रुत्वा तत्रेदमब्रवीत् ॥३२॥
अहो अधर्म पालाना पीव्ना बलिभुजामिव । स्वामिन्यघ यद्दासाना द्वारपाना शुनामिव ॥३३॥

ब्राह्मणै क्षत्रबन्धुर्हि द्वारपालो निरूपित । स कथ तद्गृहे द्वा स्थ सभाण्ड भोक्तुमर्हति ॥३४॥
कृष्णे गते भगवति शास्तर्युत्पथगामिनाम् । तद्भिन्नसेतूनद्याह शास्मि पश्यत मे बलम् ॥३५॥
इत्युक्त्वा रोषताम्राक्षो वयस्यानृषिबालकान् । कौशिक्याप उपस्पृश्य वाग्वज्र विससर्ज ह ॥३६॥
इति लङ्घितमर्याद तक्षक सप्तमेऽहनि । दङ्क्ष्यति स्म कुलाङ्गार चोदितो मे ततद्रुहम् ॥३७॥
ततोऽभ्येत्याश्रम बालो गले सर्पकलेवरम् । पितर वीक्ष्य दु खार्तो मुक्तकण्ठो रुरोद ह ॥३८॥
स वा आङ्गिरसो ब्रह्मन् श्रुत्वा सुतविलापनम् । उन्मील्य शनकैर्नेत्रे दृष्ट्वा स्वांसे मृतोरगम् ॥३९॥
विसृज्य पुत्र पप्रच्छ वत्स कस्माद्धि रोदिषि । केन वा ते प्रतिकृतमित्युक्त स न्यवेदयत् ॥४०॥

निशम्य शप्तमतदर्हं नरेन्द्र स ब्राह्मणो नात्मजमभ्यनन्दत् ।
अहो बताहो महदद्य ते कृतमल्पीयसि द्रोह उरुर्दमो धृत ॥ ४१ ॥
न वै नृभिर्नरदेव पराख्य सम्मातुमर्हस्यविपक्वबुद्धे ।
यत्तेजसा दुर्विषहेण गुप्ता विन्दन्ति भद्राण्यकुतोभया प्रजा ॥ ४२ ॥
अलक्ष्यमाणे नरदेवनाम्नि रथाङ्गपाणावयमङ्ग लोक ।
तदा हि चौरप्रचुरो विनङ्क्ष्यत्यरक्ष्यमाणोऽविवरूथवत्क्षणात् ॥ ४३ ॥
तदद्य न पापमुपैत्यनन्वय यन्नष्टनाथस्य वसोर्विलुम्पकात् ।
परस्पर घ्नन्ति शपन्ति वृञ्जते पशून् स्त्रियोऽर्थान् पुरुदस्यवो जना ॥ ४४ ॥
तदाऽऽर्यधर्मश्च विलीयते नृणा वर्णाश्रमाचारयुतस्त्रयीमय ।
ततोऽर्थकामाभिनिवेशितात्मना शुना कपीनामिव वर्णसङ्कर ॥ ४५ ॥

धर्मपालो नरपति स तु सम्राड् बृहच्छ्रवा । साक्षा महाभागवतो राजर्षिर्हयमेधयाट् ।
क्षुत्तृट्श्रमयुतो दीनो नैवास्मच्छापमर्हति ॥ ४६ ॥
अपापेषु स्वभृत्येषु बालेनापक्वबुद्धिना । पाप कृत तद्भगवान् सर्वात्मा क्षन्तुमर्हति ॥४७॥
तिरस्कृता विप्रलब्धा शप्ता क्षिप्ता हता अपि । नास्य तत्प्रतिकुर्वन्ति तद्भक्ता प्रभवोऽपि हि ४८
इति पुत्रकृताघेन सोऽनुतप्तो महामुनि । स्वय विप्रकृतो राज्ञा नैवाघ तदचिन्तयत् ॥४९॥
प्रायश साधवो लोके परैर्द्वन्द्वेषु योजिता । न व्यथन्ति न हृष्यन्ति यत आत्मागुणाश्रय ।५०।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे विप्रशापोपलम्भनं नामाष्टादशोऽध्याय ॥१८॥

अथैकोनविंशोऽध्यायः

सूत उवाच

महीपतिस्त्वथ तत्कर्म गर्ह्य विचिन्तयन्नात्मकृत सुदुर्मना ।
अहो मया नीचमनार्यवत्कृत निरागसि ब्रह्मणि गूढतेजसि ॥ १ ॥

ध्रुवं ततो मे कृतदेवहेलनाद् दुरत्ययं व्यसनं नातिदीर्घात् ।
तदस्तु कामं ह्यघनिष्कृताय मे यथा न कुर्यां पुनरेवमद्धा ॥ २ ॥
अद्यैव राज्यं बलमृद्धकोशं प्रकोपितब्रह्मकुलानलो मे ।
दहत्वभद्रस्य पुनर्न मेऽभूत् पापीयसी धीर्द्विजदेवगोभ्यः ॥ ३ ॥
स चिन्तयन्नित्थमथाशृणोद् यथा मुनेः सुतोक्तो निर्ऋतिस्तक्षकाख्यः ।
स साधु मेने नचिरेण तक्षकानलं प्रसक्तस्य विरक्तिकारणम् ॥ ४ ॥
अथो विहायेमममुं च लोकं विमर्शितौ हेयतया पुरस्तात् ।
कृष्णाङ्घ्रिसेवामधिमन्यमान उपाविशत् प्रायममर्त्यनद्याम् ॥ ५ ॥
या वै लसच्छ्रीतुलसीविमिश्रकृष्णाङ्घ्रिरेण्वभ्यधिकाम्बुनेत्री ।
पुनाति लोकानुभयत्र सेशान् कस्तां न सेवेत मरिष्यमाणः ॥ ६ ॥
इति व्यवच्छिद्य स पाण्डवेयः प्रायोपवेशं प्रति विष्णुपद्याम् ।
दध्यौ मुकुन्दाङ्घ्रिमनन्यभावो मुनिव्रतो मुक्तसमस्तसङ्गः ॥ ७ ॥
तत्रोपजग्मुर्भुवनं पुनाना महानुभावा मुनयः सशिष्याः ।
प्रायेण तीर्थाभिगमापदेशैः स्वयं हि तीर्थानि पुनन्ति सन्तः ॥ ८ ॥
अत्रिर्वसिष्ठश्च्यवनः शरद्वानरिष्टनेमिर्भृगुरङ्गिराश्च ।
पराशरो गाधिसुतोऽथ राम उतथ्य इन्द्रप्रमदेध्मवाहौ ॥ ९ ॥
मेधातिथिर्देवल आर्ष्टिषेणो भारद्वाजो गौतमः पिप्पलादः ।
मैत्रेय और्वः कवषः कुम्भयोनिर्द्वैपायनो भगवान्नारदश्च ॥१०॥
अन्ये च देवर्षिब्रह्मर्षिवर्या राजर्षिवर्या अरुणादयश्च ।
नानार्षेयप्रवरान् समेतानभ्यर्च्य राजा शिरसा ववन्दे ॥११॥
सुखोपविष्टेष्वथ तेषु भूयः कृतप्रणामः स्वचिकीर्षितं यत् ।
विज्ञापयामास विविक्तचेता उपस्थितोऽग्रेऽभिगृहीतपाणिः ॥१२॥

राजोवाच

अहो वयं धन्यतमा नृपाणां महत्तमानुग्रहणीयशीलाः ।
राज्ञां कुलं ब्राह्मणपादशौचाद् दूराद् विसृष्टं बत गर्ह्यकर्म ॥१३॥
तस्यैव मेऽघस्य परावरेशो व्यासक्तचित्तस्य गृहेष्वभीक्ष्णम् ।
निर्वेदमूलो द्विजशापरूपो यत्र प्रसक्तो भयमाशु धत्ते ॥१४॥
तं मोपयातं प्रतियन्तु विप्रा गङ्गा च देवी धृतचित्तमीशे ।
द्विजोपसृष्टः कुहकस्तक्षको वा दशत्वलं गायत विष्णुगाथाः ॥१५॥

पुनश्च भूयाद् भगवत्यनन्ते रतिः प्रसङ्गश्च तदाश्रयेषु ।
महत्सु यां यामुपयामि सृष्टिं मैत्र्यस्तु सर्वत्र नमो द्विजेभ्यः ॥ १६ ॥
इति स्म राजाध्यवसाययुक्तः प्राचीनमूलेषु कुशेषु धीरः ।
उदङ्मुखो दक्षिणकूल आस्ते समुद्रपत्न्याः स्वसुतन्यस्तभारः ॥ १७ ॥
एवं च तस्मिन्नरदेवदेवे प्रायोपविष्टे दिवि देवसङ्घाः ।
प्रशस्य भूमौ व्यकिरन् प्रसूनैर्मुदा मुहुर्दुन्दुभयश्च नेदुः ॥ १८ ॥
महर्षयो वै समुपागता ये प्रशस्य साध्वित्यनुमोदमानाः ।
ऊचुः प्रजानुग्रहशीलसारा यदुत्तमश्लोकगुणाभिरूपम् ॥ १९ ॥
न वा इदं राजर्षिवर्य चित्रं भवत्सु कृष्णं समनुव्रतेषु ।
येऽध्यासनं राजकिरीटजुष्टं सद्यो जहुर्भगवत्पार्श्वकामाः ॥ २० ॥
सर्वे वयं तावदिहास्महेऽद्य कलेवरं यावदसौ विहाय ।
लोकं परं विरजस्कं विशोकं यास्यत्ययं भागवतप्रधानः ॥ २१ ॥
आश्रुत्य तदृषिगणवचः परीक्षित्समं मधुच्युद् गुरु चाव्यलीकम् ।
आभाषतैनानभिनन्द्य युक्तान् शुश्रूषमाणश्चरितानि विष्णोः ॥ २२ ॥
समागताः सर्वत एव सर्वे वेदा यथा मूर्तिधरास्त्रिपृष्ठे ।
नेहाथवामुत्र च कश्चनार्थ ऋते परानुग्रहमात्मशीलम् ॥ २३ ॥
ततश्च वः पृच्छ्यमिमं विपृच्छे विश्रभ्य विप्रा इतिकृत्यतायाम् ।
सर्वात्मना म्रियमाणैश्च कृत्यं शुद्धं च तत्रामृशताभियुक्ताः ॥ २४ ॥
तत्राभवद् भगवान् व्यासपुत्रो यदृच्छया गामटमानोऽनपेक्षः ।
अलक्ष्यलिङ्गो निजलाभतुष्टो वृतश्च बालैरवधूतवेषः ॥ २५ ॥
तं द्व्यष्टवर्षं सुकुमारपादकरोरुबाहुंसकपोलगात्रम् ।
चार्वायताक्षोन्नसतुल्यकर्णसुभ्र्वाननं कम्बुसुजातकण्ठम् ॥ २६ ॥
निगूढजत्रुं पृथुतुङ्गवक्षसमावर्तनाभिं वलिवल्गूदरं च ।
दिगम्बरं वक्त्रविकीर्णकेशं प्रलम्बबाहुं स्वमरोत्तमाभम् ॥ २७ ॥
श्यामं सदापीच्यवयोऽङ्गलक्ष्म्या स्त्रीणां मनोज्ञं रुचिरस्मितेन ।
प्रत्युत्थितास्ते मुनयः स्वासनेभ्यस्तल्लक्षणज्ञा अपि गूढवर्चसम् ॥ २८ ॥
स ... आगताय तस्मै सपर्यां शिरसाऽऽजहार ।
...योऽर्भका महासने सोपविवेश पूजितः ॥ २९ ॥

स संवृतस्तत्र महान् महीयसां ब्रह्मर्षिराजर्षिदेवर्षिसङ्घैः ।
व्यरोचतालं भगवान् यथेन्दुर्ग्रहर्क्षतारानिकरैः परीतः ॥ ३० ॥
प्रशान्तमासीनमकुण्ठमेधसं मुनिं नृपो भागवतोऽभ्युपेत्य ।
प्रणम्य मूर्ध्नावहितः कृताञ्जलिर्नत्वा गिरा सूनृतयान्वपृच्छत् ॥ ३१ ॥

परीक्षिदुवाच

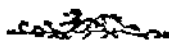
अहो अद्य वयं ब्रह्मन् सत्सेव्याः क्षत्रबन्धवः । कृपयातिथिरूपेण भवद्भिस्तीर्थकाः कृताः ॥३२॥
येषां संस्मरणात् पुंसां सद्यः शुद्ध्यन्ति वै गृहाः । किं पुनर्दर्शनस्पर्शपादशौचासनादिभिः ॥३३॥
सान्निध्यात्ते महायोगिन् पातकानि महान्त्यपि । सद्यो नश्यन्ति वै पुंसां विष्णोरिव सुरेतराः ॥३४॥
अपि मे भगवान् प्रीतः कृष्णः पाण्डुसुतप्रियः । पैतृष्वसेयप्रीत्यर्थं तद्गोत्रस्यात्तबान्धवः ॥३५॥
अन्यथा तेऽव्यक्तगतेर्दर्शनं नः कथं नृणाम् । नितरां म्रियमाणानां संसिद्धस्य वनीयसः ॥३६॥
अतः पृच्छामि संसिद्धिं योगिनां परमं गुरुम् । पुरुषस्येह यत्कार्यं म्रियमाणस्य सर्वथा ॥३७॥
यच्छ्रोतव्यमथो जाप्यं यत्कर्तव्यं नृभिः प्रभो । स्मर्तव्यं भजनीयं वा ब्रूहि यद्वा विपर्ययम् ॥३८॥
नूनं भगवतो ब्रह्मन् गृहेषु गृहमेधिनाम् । न लक्ष्यते ह्यवस्थानमपि गोदोहनं क्वचित् ॥३९॥

सूत उवाच

एवमाभाषितः पृष्टः स राज्ञा श्लक्ष्णया गिरा । प्रत्यभाषत धर्मज्ञो भगवान् बादरायणिः ॥४०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे शुकागमने एकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥१९॥

इति प्रथमस्कन्धः समाप्तः

हरि ॐ तत्सत्

ॐ श्रीपरमात्मने नम

श्रीमद्भागवतम्

द्वितीयस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

वरीयानेष ते प्रश्न कृतो लोकहितो नृप । आत्मवित्सम्मत पुंसा श्रोतव्यादिषु य पर ॥ १ ॥
श्रोतव्यादीनि राजेन्द्र नृणा सन्ति सहस्रश । अपश्यतामात्मतत्त्व गृहेषु गृहमेधिनाम् ॥ २ ॥
निद्रया ह्रियते नक्त व्यवायेन च वा वय । दिवा चार्थेहया राजन् कुटुम्बभरणेन वा ॥ ३ ॥
देहापत्यकलत्रादिष्वात्मसैन्येष्वसत्स्वपि । तेषा प्रमत्तो निधन पश्यन्नपि न पश्यति ॥ ४ ॥
तस्माद् भारत सर्वात्मा भगवान् हरिरीश्वर । श्रोतव्य कीर्तितव्यश्च स्मर्तव्यश्चेच्छताभयम् ॥ ५ ॥
एतावान् साख्ययोगाभ्या स्वधर्मपरिनिष्ठया । जन्मलाभ पर पुसामन्ते नारायणस्मृति ॥ ६ ॥
प्रायेण मुनयो राजन् निवृत्ता विधिषेधत । नैर्गुण्यस्था रमन्ते स्म गुणानुकथने हरे ॥ ७ ॥
इद भागवत नाम पुराण ब्रह्मसम्मितम् । अधीतवान् द्वापरादौ पितुर्द्वैपायनादहम् ॥ ८ ॥
परिनिष्ठितोऽपि नैर्गुण्य उत्तमश्लोकलीलया । गृहीतचेता राजर्षे आख्यान यदधीतवान् ॥ ९ ॥
तदह तेऽभिधास्यामि महापौरुषिको भवान् । यस्य श्रद्दधतामाशु स्यान्मुकुन्दे मति सती ॥१०॥
एतन्निर्विद्यमानानामिच्छतामकुतोभयम् । योगिना नृप निर्णीत हरेर्नामानुकीर्तनम् ॥११॥
किं प्रमत्तस्य बहुभि परोक्षैर्हायनैरिह । वर मुहूर्त विदित घटते श्रेयसे यत ॥१२॥
खट्वाङ्गो नाम राजर्षिर्ज्ञात्वेयत्तामिहायुष । मुहूर्तात् सर्वमुत्सृज्य गतवानभय हरिम् ॥१३॥
तवाप्येतर्हि कौरव्य सप्ताह जीवितावधि । उपकल्पय तत्सर्व तावद् यत्साम्परायिकम् ॥१४॥
अन्तकाले तु पुरुष आगते गतसाध्वस । छिन्द्यादसङ्गशस्त्रेण स्पृहा देहेऽनु ये च तम् ॥१५॥
गृहात् प्रव्रजितो धीर पुण्यतीर्थजलाप्लुत । शुचौ विविक्त आसीनो विधिवत् कल्पितासने ॥१६॥
अभ्यसेन्मनसा शुद्ध त्रिवृद्ब्रह्माक्षर परम् । मनो यच्छेज्जितश्वासो ब्रह्मबीजमविस्मरन् ॥१७॥
नियच्छेद् विषयेभ्योऽक्षान् मनसा बुद्धिसारथि । मन कर्मभिराक्षिप्त शुभार्थे धारयेद् धिया ॥१८॥
तत्रैकावयव ध्यायेदव्युच्छिन्नेन चेतसा । मनो निर्विषय युक्त्वा तत किञ्चन न स्मरेत् ।
पद तत्परम विष्णोर्मनो यत्र प्रसीदति ॥ १९ ॥

रजस्तमोभ्यामाक्षिप्त विमूढ मन आत्मन । यच्छेद् धारणया धीरो हन्ति या तत्कृत मलम् ॥२०॥
यस्या सन्धार्यमाणाया योगिनो भक्तिलक्षण । आशु सम्पद्यते योग आश्रय भद्रमीक्षत ॥२१॥

राजोवाच

यथा सन्धार्यते ब्रह्मन् धारणा यत्र सम्मता । यादृशी वा हरेदाशु पुरुषस्य मनोमलम् ॥२२॥

श्रीशुक उवाच

जितासनो जितश्वासो जितसङ्गो जितेन्द्रिय । स्थूले भगवतो रूपे मन सन्धारयेद् धिया ॥२३॥
विशेषस्तस्य देहोऽय स्थविष्ठश्च स्थवीयसाम् । यत्रेद दृश्यते विश्व भूत भव्य भवच्च सत् ॥२४॥
आण्डकोशे शरीरेऽस्मिन् सप्तावरणसयुते । वैराज पुरुषो योऽसौ भगवान् धारणाश्रय ॥२५॥

पातालमेतस्य हि पादमूल पठन्ति पार्ष्णिप्रपदे रसातलम् ।
महातल विश्वसृजोऽथ गुल्फौ तलातल वै पुरुषस्य जङ्घे ॥२६॥
द्वे जानुनी सुतल विश्वमूर्तेरूरुद्वय वितल चातल च ।
महीतल तज्जघन महीपते नभस्तल नाभिसरो गृणन्ति ॥२७॥
उर स्थल ज्योतिरनीकमस्य ग्रीवा महर्वदन वै जनोऽस्य ।
तपो रराटीं विदुरादिपुस सत्य तु शीर्षाणि सहस्रशीर्ष्ण ॥२८॥
इन्द्रादयो बाहव आहुरुस्रा कर्णौ दिश श्रोत्रममुष्य शब्द ।
नासत्यदस्रौ परमस्य नासे घ्राणोऽस्य गन्धो मुखमग्निरिद्ध ॥२९॥
द्यौरक्षिणी चक्षुरभूत् पतङ्ग पक्ष्माणि विष्णोरहनी उभे च ।
तद्भ्रूविजृम्भ परमेष्ठिधिष्ण्यमापोऽस्य तालू रस एव जिह्वा ॥३०॥
छन्दास्यनन्तस्य शिरो गृणन्ति दंष्ट्रा यम स्नेहकला द्विजानि ।
हासो जनोन्मादकरी च माया दुरन्तसर्गो यदपाङ्गमोक्ष ॥३१॥
व्रीडोत्तरोष्ठोऽधर एव लोभो धर्म स्तनोऽधर्मपथोऽस्य पृष्ठ ।
कस्तस्य मेढ्र वृषणौ च मित्रौ कुक्षि समुद्रा गिरयोऽस्थिसङ्घा ॥३२॥
नद्योऽस्य नाड्योऽथ तनूरुहाणि महीरुहा विश्वतनोर्नृपेन्द्र ।
अनन्तवीर्य श्वसित मातरिश्वा गतिर्वय कर्म गुणप्रवाह ॥३३॥
ईशस्य केशान् विदुरम्बुवाहान् वासस्तु सन्ध्या कुरुवर्य भूम्न ।
अव्यक्तमाहुर्हृदय मनश्च स चन्द्रमा सर्वविकारकोश ॥३४॥
विज्ञानशक्तिं महिमामनन्ति सर्वात्मनोऽन्त करण गिरित्रम् ।
अश्वाश्वतर्युष्ट्रगजा नखानि सर्वे मृगा पशव श्रोणिदेशे ॥३५॥

वयासि तद्व्याकरण विचित्र मनुर्मनीषा मनुजो निवास ।
गन्धर्वविद्याधरचारणाप्सर स्वरस्मृतीरसुरानीकवीर्य ॥३६॥
ब्रह्मानन क्षत्रभुजो महात्मा विडूरुरङ्घ्रिश्रितकृष्णवर्ण ।
नानाभिधाभीज्यगणोपपन्नो द्रव्यात्मक कर्म वितानयोग ॥३७॥
इयानसावीश्वरविग्रहस्य य सन्निवेश कथितो मया ते ।
सन्धार्यतेऽस्मिन् वपुषि स्थविष्ठे मन स्वबुद्ध्या न यतोऽस्ति किञ्चित् ॥३८॥
स सर्वधीवृत्त्यनुभूतसर्व आत्मा यथा स्वप्नजनेक्षितैक ।
त सत्यमानन्दनिधि भजेत नान्यत्र सज्जेद् यत आत्मपात ॥३९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्या सहितायां द्वितीयस्कन्धे महापुरुषसस्थानुवर्णने प्रथमोऽध्याय ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एव पुरा धारणयाऽऽत्मयोनिर्नष्टा स्मृतिं प्रत्यवरुध्य तुष्टात् ।
तथा ससर्जेदममोघदृष्टिर्यथाप्ययात् प्राग्व्यवसायबुद्धि ॥ १ ॥
शाब्दस्य हि ब्रह्मण एष पन्था यन्नामभिर्ध्यायति धीरपार्थैं ।
परिभ्रमस्तत्र न विन्दतेऽर्थान् मायामये वासनया शयान ॥ २ ॥
अत कविर्नामसु यावदर्थ स्यादप्रमत्तो व्यवसायबुद्धि ।
सिद्धेऽन्यथार्थे न यतेत तत्र परिश्रम तत्र समीक्षमाण ॥ ३ ॥
सत्या क्षितौ किं कशिपो प्रयासैर्बाहौ स्वसिद्धे ह्युपबर्हणै किम् ।
सत्यञ्जलौ किं पुरुधान्नपात्र्या दिग्वल्कलादौ सति किं दुकूलै ॥ ४ ॥
चीराणि किं पथि न सन्ति दिशन्ति भिक्षा नैवाङ्घ्रिपा परभृत सरितोऽप्यशुष्यन् ।
रुद्धा गुहा किमजितोऽवति नोपसन्नान् कस्माद् भजन्ति कवयो धनदुर्मदान्धान् ॥ ५ ॥
एव स्वचित्ते स्वत एव सिद्ध आत्मा प्रियोऽर्थो भगवाननन्त ।
त निर्वृतो नियतार्थो भजेत ससारहेतूपरमश्च यत्र ॥ ६ ॥
कस्ता त्वनादृत्य परानुचिन्तामृते पशूनसतीं नाम युञ्ज्यात् ।
पश्यञ्जन पतित वैतरण्या स्वकर्मजान् परितापाञ्जुषाणम् ॥ ७ ॥
केचित्स्वदेहान्तर्हृदयावकाशे प्रादेशमात्र पुरुष वसन्तम् ।
चतुर्भुज कञ्जरथाङ्गशङ्खगदाधर धारणया स्मरन्ति ॥ ८ ॥

प्रसन्नवक्त्र नलिनायतेक्षण कदम्बकिञ्जल्कपिशङ्गवाससम् ।
लसन्महारत्नहिरण्मयाङ्गद स्फुरन्महारत्नकिरीटकुण्डलम् ॥ ९ ॥
उन्निद्रहृत्पङ्कजकर्णिकालये योगेश्वरास्थापितपादपल्लवम् ।
श्रीलक्षण कौस्तुभरत्नकन्धरमम्लानलक्ष्म्या वनमालयाऽऽचितम् ॥१०॥
विभूषित मेखलयाङ्गुलीयकैर्महाधनैर्नूपुरकङ्कणादिभि ।
स्निग्धामलाकुञ्चितनीलकुन्तलैर्विरोचमानाननहासपेशलम् ॥११॥
अदीनलीलाहसितेक्षणोल्लसद्भ्रूभङ्गससूचितभूर्यनुग्रहम् ।
ईक्षेत चिन्तामयमेनमीश्वर यावन्मनो धारणयावतिष्ठते ॥१२॥
एकैकशोऽङ्गानि धियानुभावयेत् पादादि यावद्धसित गदाभृत ।
जित जित स्थानमपोह्य धारयेत् पर पर शुद्ध्यति धीर्यथा यथा ॥१३॥
यावन्न जायेत परावरेऽस्मिन् विश्वेश्वरे द्रष्टरि भक्तियोग ।
तावत्स्थवीय पुरुषस्य रूप क्रियावसाने प्रयत स्मरेत ॥१४॥
स्थिर सुख चासनमाश्रितो यतिर्यदा जिहासुरिममङ्ग लोकम् ।
काले च देशे च मनो न सज्जयेत् प्राणान् नियच्छेन्मनसा जितासु ॥१५॥
मन स्वबुद्ध्यामलया नियम्य क्षेत्रज्ञ एता निनयेत् तमात्मनि ।
आत्मानमात्मन्यवरुध्य धीरो लब्धोपशान्तिर्विरमेत कृत्यात् ॥१६॥
न यत्र कालोऽनिमिषा पर प्रभु कुतो नु देवा जगता य ईशिरे ।
न यत्र सत्त्व न रजस्तमश्च न वै विकारो न महान् प्रधानम् ॥१७॥
पर पद वैष्णवमामनन्ति तद्यन्नेति नेतीत्यतदुत्सिसृक्षव ।
विसृज्य दौरात्म्यमनन्यसौहृदा हृदोपगुह्यार्हपद पदे पदे ॥१८॥
इत्थ मुनिस्तूपरमेद् व्यवस्थितो विज्ञानदृग्वीर्यसुरन्धिताशय ।
स्वपार्ष्णिनाऽऽपीड्य गुद ततोऽनिल स्थानेषु षट्सून्नमयेज्जितक्लम ॥१९॥
नाभ्या स्थित हृद्यधिरोप्य तस्मादुदानगत्योरसि त नयेन्मुनि ।
ततोऽनुसन्धाय धिया मनस्वी स्वतालुमूल शनकैर्नयेत ॥२०॥
तस्माद् भ्रुवोरन्तरमुन्नयेत निरुद्धसप्तायतनोऽनपेक्ष ।
स्थित्वा मुहूर्तार्धमकुण्ठदृष्टिर्निर्भिद्य मूर्धन् विसृजेत् पर गत ॥२१॥
यदि प्रयास्यन् नृप पारमेष्ठ्य वैहायसानामुत यद्विहारम् ।
अष्टाधिपत्य गुणसन्निवासे सहैव गच्छेन्मनसेन्द्रियैश्च ॥२२॥

योगेश्वराणां गतिमाहुरन्तर्बहिस्त्रिलोक्याः पवनान्तरात्मनाम् ।
न कर्मभिस्तां गतिमाप्नुवन्ति विद्यातपोयोगसमाधिभाजाम् ॥ २३ ॥
वैश्वानरं याति विहायसा गतः सुषुम्णया ब्रह्मपथेन शोचिषा ।
विधूतकल्कोऽथ हरेरुदस्तात् प्रयाति चक्रं नृप शैशुमारम् ॥ २४ ॥
तद्विश्वनाभिं त्वतिवर्त्य विष्णोरणीयसा विरजेनात्मनैकः ।
नमस्कृतं ब्रह्मविदामुपैति कल्पायुषो यद्विबुधा रमन्ते ॥ २५ ॥
अथो अनन्तस्य मुखानलेन दन्दह्यमानं स निरीक्ष्य विश्वम् ।
निर्याति सिद्धेश्वरजुष्टधिष्ण्यं यद् द्वैपरार्ध्यं तदु पारमेष्ठ्यम् ॥ २६ ॥
न यत्र शोको न जरा न मृत्युर्नार्तिर्न चोद्वेग ऋते कुतश्चित् ।
यच्चित्ततोदः कृपयानिदंविदां दुरन्तदुःखप्रभवानुदर्शनात् ॥ २७ ॥
ततो विशेषं प्रतिपद्य निर्भयस्तेनात्मनापोऽनलमूर्तिरत्वरन् ।
ज्योतिर्मयो वायुमुपेत्य काले वाय्वात्मना खं बृहदात्मलिङ्गम् ॥ २८ ॥
घ्राणेन गन्धं रसनेन वै रसं रूपं तु दृष्ट्या श्वसनं त्वचैव ।
श्रोत्रेण चोपेत्य नभोगुणत्वं प्राणेन चाकूतिमुपैति योगी ॥ २९ ॥
स भूतसूक्ष्मेन्द्रियसन्निकर्षं मनोमयं देवमयं विकार्यम् ।
संसाद्य गत्या सह तेन याति विज्ञानतत्त्वं गुणसंनिरोधम् ॥ ३० ॥
तेनात्मनाऽऽत्मानमुपैति शान्तमानन्दमानन्दमयोऽवसाने ।
एतां गतिं भागवतीं गतो यः स वै पुनर्नेह विषज्जतेऽङ्ग ॥ ३१ ॥
एते सृती ते नृप वेदगीते त्वयाभिपृष्टे ह सनातने च ।
ये वै पुरा ब्रह्मण आह पृष्ट आराधितो भगवान् वासुदेवः ॥ ३२ ॥
न ह्यतोऽन्यः शिवः पन्था विशतः संसृताविह । वासुदेवे भगवति भक्तियोगो यतो भवेत् ॥३३॥
भगवान् ब्रह्म कार्त्स्न्येन त्रिरन्वीक्ष्य मनीषया । तदध्यवस्यत्कूटस्थो रतिरात्मन् यतो भवेत् ॥३४॥
भगवान् सर्वभूतेषु लक्षितः स्वात्मना हरिः । दृश्यैर्बुद्ध्यादिभिर्द्रष्टा लक्षणैरनुमापकैः ॥३५॥
तस्मात् सर्वात्मना राजन् हरिः सर्वत्र सर्वदा । श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च स्मर्तव्यो भगवान्नृणाम् ॥३६॥
पिबन्ति ये भगवत आत्मनः सतां कथामृतं श्रवणपुटेषु सम्भृतम् ।
पुनन्ति ते विषयविदूषिताशयं व्रजन्ति तच्चरणसरोरुहान्तिकम् ॥ ३७ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वितीयस्कन्धे पुरुषसंस्थावर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवमेतन्निगदितं पृष्टवान् यद्भवान् मम । नृणां यन्म्रियमाणानां मनुष्येषु मनीषिणाम् ॥ १ ॥
ब्रह्मवर्चसकामस्तु यजेत ब्रह्मणस्पतिम् । इन्द्रमिन्द्रियकामस्तु प्रजाकामः प्रजापतीन् ॥ २ ॥
देवीं मायां तु श्रीकामस्तेजस्कामो विभावसुम् । वसुकामो वसून् रुद्रान् वीर्यकामोऽथ वीर्यवान् ॥
अन्नाद्यकामस्त्वदितिं स्वर्गकामोऽदितेः सुतान् । विश्वान् देवान् राज्यकामः साध्यान् संसाधको विशाम्
आयुष्कामोऽश्विनौ देवौ पुष्टिकाम इलां यजेत् । प्रतिष्ठाकामः पुरुषो रोदसी लोकमातरौ ॥ ५ ॥
रूपाभिकामो गन्धर्वान् स्त्रीकामोऽप्सरउर्वशीम् । आधिपत्यकामः सर्वेषां यजेत परमेष्ठिनम् ॥ ६ ॥
यज्ञं यजेद् यशस्कामः कोशकामः प्रचेतसम् । विद्याकामस्तु गिरिशं दाम्पत्यार्थ उमां सतीम् ॥ ७ ॥
धर्मार्थ उत्तमश्लोकं तन्तुं तन्वन् पितॄन् यजेत् । रक्षाकामः पुण्यजनानोजस्कामो मरुद्गणान् ॥ ८ ॥
राज्यकामो मनून् देवान्निर्ऋतिं त्वभिचरन् यजेत् । कामकामो यजेत् सोममकामः पुरुषं परम् ॥ ९ ॥
अकामः सर्वकामो वा मोक्षकाम उदारधीः । तीव्रेण भक्तियोगेन यजेत पुरुषं परम् ॥१०॥
एतावानेव यजतामिह निःश्रेयसोदयः । भगवत्यचलो भावो यद्भागवतसङ्गतः ॥११॥
ज्ञानं यदाप्रतिनिवृत्तगुणोर्मिचक्रमात्मप्रसाद उत यत्र गुणेष्वसङ्गः ।
कैवल्यसम्मतपथस्त्वथ भक्तियोगः को निर्वृतो हरिकथासु रतिं न कुर्यात् ॥१२॥

शौनक उवाच

इत्यभिव्याहृतं राजा निशम्य भरतर्षभः । किमन्यत् पृष्टवान् भूयो वैयासकिमृषिं कविम् ॥१३॥
एतच्छुश्रूषतां विद्वन् सूत नोऽर्हसि भाषितुम् । कथा हरिकथोदर्काः सतां स्युः सदसि ध्रुवम् ॥१४॥
स वै भागवतो राजा पाण्डवेयो महारथः । बालक्रीडनकैः क्रीडन् कृष्णक्रीडां य आददे ॥१५॥
वैयासकिश्च भगवान् वासुदेवपरायणः । उरुगायगुणोदाराः सतां स्युर्हि समागमे ॥१६॥
आयुर्हरति वै पुंसामुद्यन्नस्तं च यन्नसौ । तस्यर्ते यत्क्षणो नीत उत्तमश्लोकवार्तया ॥१७॥
तरवः किं न जीवन्ति भस्त्राः किं न श्वसन्त्युत । न खादन्ति न मेहन्ति किं ग्रामपशवोऽपरे ॥१८॥
श्वविड्वराहोष्ट्रखरैः संस्तुतः पुरुषः पशुः । न यत्कर्णपथोपेतो जातु नाम गदाग्रजः ॥१९॥
बिले बतोरुक्रमविक्रमान् ये न शृण्वतः कर्णपुटे नरस्य ।
जिह्वासती दार्दुरिकेव सूत न चोपगायत्युरुगायगाथाः ॥२०॥
भारः परं पट्टकिरीटजुष्टमप्युत्तमाङ्गं न नमेन्मुकुन्दम् ।
शावौ करौ नो कुरुतः सपर्यां हरेर्लसत्काञ्चनकङ्कणौ वा ॥२१॥
बर्हायिते ते नयने नराणां लिङ्गानि विष्णोर्न निरीक्षतो ये ।
पादौ नृणां तौ द्रुमजन्मभाजौ क्षेत्राणि नानुव्रजतो हरेर्यौ ॥२२॥

जीवञ्छवो भागवताङ्घ्रिरेणु न जातु मर्त्योऽभिलभेत यस्तु ।
श्रीविष्णुपद्या मनुजस्तुलस्या. श्वसञ्छवो यस्तु न वेद गन्धम् ॥२३॥
तदश्मसारं हृदयं बतेदं यद् गृह्यमाणैर्हरिनामधेयैः ।
न विक्रियेताथ यदा विकारो नेत्रे जलं गात्ररुहेषु हर्षः ॥२४॥
अथाभिधेह्यङ्ग मनोऽनुकूलं प्रभाषसे भागवतप्रधान ।
यदाह वैयासकिरात्मविद्याविशारदो नृपतिं साधु पृष्टः ॥२५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वितीयस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

सूत उवाच

वैयासकेरिति वचस्तत्त्वनिश्चयमात्मनः । उपधार्य मतिं कृष्णे औत्तरेय सतीं व्यधात् ॥ १ ॥
आत्मजायासुतागारपशुद्रविणबन्धुषु । राज्ये चाविकले नित्यं विरूढां ममतां जहौ ॥ २ ॥
पप्रच्छ चेममेवार्थं यन्मां पृच्छथ सत्तमाः । कृष्णानुभावश्रवणे श्रद्दधानो महामनाः ॥ ३ ॥
संस्थां विज्ञाय संन्यस्य कर्म त्रैवर्गिकं च यत् । वासुदेवे भगवति आत्मभावं दृढं गतः ॥ ४ ॥

राजोवाच

समीचीनं वचो ब्रह्मन् सर्वज्ञस्य तवानघ । तमो विशीर्यते मह्यं हरेः कथयतः कथाम् ॥ ५ ॥
भूय एव विवित्सामि भगवानात्ममायया । यथेदं सृजते विश्वं दुर्विभाव्यमधीश्वरैः ॥ ६ ॥
यथा गोपायति विभुर्यथा संयच्छते पुनः । यां यां शक्तिमुपाश्रित्य पुरुशक्तिः परः पुमान् ।
आत्मानं क्रीडयन् क्रीडन् करोति विकरोति च ॥ ७ ॥
नूनं भगवतो ब्रह्मन् हरेरद्भुतकर्मणः । दुर्विभाव्यमिवाभाति कविभिश्चापि चेष्टितम् ॥८॥
यथा गुणांस्तु प्रकृतेर्युगपत्क्रमशोऽपि वा । बिभर्ति भूरिशस्त्वेकः कुर्वन् कर्माणि जन्मभिः ॥९॥
विचिकित्सितमेतन्मे ब्रवीतु भगवान् यथा । शाब्दे ब्रह्मणि निष्णातः परस्मिंश्च भवान् खलु १०

सूत उवाच

इत्युपामन्त्रितो राज्ञा गुणानुकथने हरेः । हृषीकेशमनुस्मृत्य प्रतिवक्तुं प्रचक्रमे ॥११॥

श्रीशुक उवाच

नमः परस्मै पुरुषाय भूयसे सदुद्भवस्थाननिरोधलीलया ।
गृहीतशक्तित्रितयाय देहिनामन्तर्भवायानुपलक्ष्यवर्त्मने ॥१२॥
भूयो नमः सद्वृजिनच्छिदेऽसतामसम्भवायाखिलसत्त्वमूर्तये ।
पुंसां पुनः पारमहंस्य आश्रमे व्यवस्थितानामनुमृग्यदाशुषे ॥१३॥

नमो नमस्तेऽस्त्वृषभाय सात्वतां विदूरकाष्ठाय मुहुः कुयोगिनाम् ।
निरस्तसाम्यातिशयेन राधसा स्वधामनि ब्रह्मणि रंस्यते नमः ॥१४॥
यत्कीर्तनं यत्स्मरणं यदीक्षणं यद्वन्दनं यच्छ्रवणं यदर्हणम् ।
लोकस्य सद्यो विधुनोति कल्मषं तस्मै सुभद्रश्रवसे नमो नमः ॥१५॥
विचक्षणा यच्चरणोपसादनात् सङ्गं व्युदस्योभयतोऽन्तरात्मनः ।
विन्दन्ति हि ब्रह्मगतिं गतक्लमास्तस्मै सुभद्रश्रवसे नमो नमः ॥१६॥
तपस्विनो दानपरा यशस्विनो मनस्विनो मन्त्रविदः सुमङ्गलाः ।
क्षेमं न विन्दन्ति विना यदर्पणं तस्मै सुभद्रश्रवसे नमो नमः ॥१७॥
किरातहूणान्ध्रपुलिन्दपुल्कसा आभीरकङ्का यवनाः खसादयः ।
येऽन्ये च पापा यदुपाश्रयाश्रयाः शुध्यन्ति तस्मै प्रभविष्णवे नमः ॥१८॥
स एष आत्माऽऽत्मवतामधीश्वरस्त्रयीमयो धर्ममयस्तपोमयः ।
गतव्यलीकैरजशङ्करादिभिर्वितर्क्यलिङ्गो भगवान् प्रसीदताम् ॥१९॥
श्रियः पतिर्यज्ञपतिः प्रजापतिर्धियां पतिर्लोकपतिर्धरापतिः ।
पतिर्गतिश्चान्धकवृष्णिसात्वतां प्रसीदतां मे भगवान् सतां पतिः ॥२०॥
यदङ्घ्र्यभिध्यानसमाधिधौतया धियानुपश्यन्ति हि तत्त्वमात्मनः ।
वदन्ति चैतत्कवयो यथारुचं स मे मुकुन्दो भगवान् प्रसीदताम् ॥२१॥
प्रचोदिता येन पुरा सरस्वती वितन्वताजस्य सतीं स्मृतिं हृदि ।
स्वलक्षणा प्रादुरभूत् किलास्यतः स मे ऋषीणामृषभः प्रसीदताम् ॥२२॥
भूतैर्महद्भिर्य इमाः पुरो विभुर्निर्माय शेते यदमूषु पूरुषः ।
भुङ्क्ते गुणान् षोडश षोडशात्मकः सोऽलङ्कृषीष्ट भगवान् वचांसि मे ॥२३॥
नमस्तस्मै भगवते वासुदेवायामिततेजसे । यपुज्ञानमयं सौम्या यन्मुखाम्बुरुहासवम् ॥२४॥
एतदेवात्मभू राजन्नारदाय विपृच्छते । वेदगर्भोऽभ्यधात् साक्षाद् यदाह हरिरात्मनः २५

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वितीयस्कन्धे चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

नारद उवाच

देवदेव नमस्तेऽस्तु भूतभावन पूर्वज । तद्विजानीहि यज्ज्ञानमात्मतत्त्वनिदर्शनम् ॥ १ ॥
यद्रूपं यदधिष्ठानं यतः सृष्टमिदं प्रभो । यत्संस्थं यत्परं यच्च तत्तत्त्वं वद तत्त्वतः ॥ २ ॥
सर्वं ह्येतद्भवान् वेद भूतभव्यभवत्प्रभुः । करामलकवद् विश्वं विज्ञानावसितं तव ॥ ३ ॥

यद्दिशानो यदाधारो यत्परस्त्व यदात्मक । एक सृजसि भूतानि भूतैरेवात्ममायया ॥ ४ ॥
आत्मन् भावयसे तानि न पराभावयन् स्वयम् । आत्मशक्तिमवष्टभ्य ऊर्णनाभिरिवाक्लम ॥ ५ ॥
नाह वेद पर ह्यस्मिन्नापर न सम विभो । नामरूपगुणैर्भाव्य सदसत्किञ्चिदन्यत ॥ ६ ॥
स भवानचरद् घोर यत्तप सुसमाहित । तेन खेदयसे नस्त्व पराशङ्का प्रयच्छसि ॥ ७ ॥
एतन्मे पृच्छत सर्वं सर्वज्ञ सकलेश्वर । विजानीहि यथैवेदमह बुद्ध्येऽनुशासित ॥ ८ ॥

ब्रह्मोवाच

सम्यक्कारुणिकस्येद वत्स ते विचिकित्सितम् । यदह चोदित सौम्य भगवद्वीर्यदर्शने ॥ ९ ॥
नानृत तव तच्चापि यथा मा प्रब्रवीषि भो । अविज्ञाय पर मत्त एतावत्त्व यतो हि मे ॥१०॥
येन स्वरोचिषा विश्व रोचित रोचयाम्यहम् । यथार्कोऽग्निर्यथा सोमो यथर्क्षग्रहतारका ॥११॥
तस्मै नमो भगवते वासुदेवाय धीमहि । यन्मायया दुर्जयया मा वदन्ति जगद्गुरुम् ॥१२॥
विलज्जमानया यस्य स्थातुमीक्षापथेऽमुया । विमोहिता विकत्थन्ते ममाहमिति दुर्धिय ॥१३॥
द्रव्य कर्म च कालश्च स्वभावो जीव एव च । वासुदेवात्परो ब्रह्मन्न चान्योऽर्थोऽस्ति तत्त्वत ॥१४॥
नारायणपरा वेदा देवा नारायणाङ्गजा । नारायणपरा लोका नारायणपरा मखा ॥१५॥
नारायणपरो योगो नारायणपर तप । नारायणपर ज्ञान नारायणपरा गति ॥१६॥
तस्यापि द्रष्टुरीशस्य कूटस्थस्याखिलात्मन । सृज्य सृजामि सृष्टोऽहमीक्षयैवाभिचोदित ॥१७॥
सत्त्व रजस्तम इति निर्गुणस्य गुणास्त्रय । स्थितिसर्गनिरोधेषु गृहीता मायया विभो ॥१८॥
कार्यकारणकर्तृत्वे द्रव्यज्ञानक्रियाश्रया । बध्नन्ति नित्यदा मुक्त मायिन पुरुष गुणा ॥१९॥
स एष भगवाँल्लिङ्गैस्त्रिभिरेभिरधोक्षज । स्वलक्षितगतिर्ब्रह्मन् सर्वेषा मम चेश्वर ॥२०॥
काल कर्म स्वभाव च मायेशो मायया स्वया । आत्मन् यदृच्छया प्राप्त विबुभूषुरुपाददे ॥२१॥
कालाद् गुणव्यतिकर परिणाम स्वभावत । कर्मणो जन्म महत पुरुषाधिष्ठितादभूत् ॥२२॥
महतस्तु विकुर्वाणाद्रज सत्त्वोपबृंहितात् । तम प्रधानस्त्वभवद् द्रव्यज्ञानक्रियात्मक ॥२३॥
सोऽहङ्कार इति प्रोक्तो विकुर्वन् समभूत्त्रिधा । वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चेति यद्भिदा ।
द्रव्यशक्ति क्रियाशक्तिर्ज्ञानशक्तिरिति प्रभो ॥२४॥
तामसादपि भूतादेर्विकुर्वाणादभून्नभ । तस्य मात्रा गुण शब्दो लिङ्ग यद् द्रष्टृदृश्ययो ॥२५॥
नभसोऽथ विकुर्वाणादभूत्स्पर्शगुणोऽनिल । परान्वयाच्छब्दवाश्च प्राण ओज सहो बलम्॥२६॥
वायोरपि विकुर्वाणात्कालकर्मस्वभावत । उदपद्यत तेजो वै रूपवत्स्पर्शशब्दवत् ॥२७॥
तेजसस्तु विकुर्वाणादासीदम्भो रसात्मकम् । रूपवत्स्पर्शवच्चाम्भो घोषवच्च परान्वयात् ॥२८॥
विशेषस्तु विकुर्वाणादम्भसो गन्धवानभूत् । परान्वयाद्रसस्पर्शशब्दरूपगुणान्वित ॥२९॥
वैकारिकान्मनो जज्ञे देवा वैकारिका दश । दिग्वातार्कप्रचेतोऽश्विवह्नीन्द्रोपेन्द्रमित्रका ॥३०॥

तैजसात्तु विकुर्वाणादिन्द्रियाणि दशाभवन्। ज्ञानशक्तिः क्रियाशक्तिर्बुद्धिः प्राणश्च तैजसौ।
श्रोत्रं त्वग्घ्राणदृग्जिह्वावाग्दोर्मेढ्राङ्घ्रिपायवः ॥३१॥
यदैतेऽसङ्गता भावा भूतेन्द्रियमनोगुणाः। यदायतननिर्माणे न शेकुर्ब्रह्मवित्तम ॥३२॥
तदा संहत्य चान्योन्यं भगवच्छक्तिचोदिताः। सदसत्त्वमुपादाय चोभयं ससृजुर्ह्यदः ॥३३॥
वर्षपूगसहस्रान्ते तदण्डमुदकेशयम्। कालकर्मस्वभावस्थो जीवोऽजीवमजीवयत् ॥३४॥
स एव पुरुषस्तस्मादण्डं निर्भिद्य निर्गतः। सहस्रोर्वङ्घ्रिबाह्वक्षः सहस्राननशीर्षवान् ॥३५॥
यस्येहावयवैर्लोकान् कल्पयन्ति मनीषिणः। कट्यादिभिरधः सप्त सप्तोर्ध्वं जघनादिभिः ॥३६॥
पुरुषस्य मुखं ब्रह्म क्षत्रमेतस्य बाहवः। ऊर्वोर्वैश्यो भगवतः पद्भ्यां शूद्रोऽभ्यजायत ॥३७॥
भूर्लोकः कल्पितः पद्भ्यां भुवर्लोकोऽस्य नाभितः। हृदा स्वर्लोक उरसा महर्लोको महात्मनः ॥३८॥
ग्रीवायां जनलोकश्च तपोलोकः स्तनद्वयात्। मूर्धभिः सत्यलोकस्तु ब्रह्मलोकः सनातनः ॥३९॥
तत्कट्यां चातलं क्लृप्तमूरुभ्यां वितलं विभोः। जानुभ्यां सुतलं शुद्धं जङ्घाभ्यां तु तलातलम् ॥४०॥
महातलं तु गुल्फाभ्यां प्रपदाभ्यां रसातलम्। पातालं पादतलत इति लोकमयः पुमान् ॥४१॥
भूर्लोकः कल्पितः पद्भ्यां भुवर्लोकोऽस्य नाभितः। स्वर्लोकः कल्पितो मूर्ध्ना इति वा लोककल्पना ॥४२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वितीयस्कन्धे पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

वाचां वह्नेर्मुखं क्षेत्रं छन्दसां सप्त धातवः। हव्यकव्यामृतान्नानां जिह्वा सर्वरसस्य च ॥१॥
सर्वासूनां च वायोश्च तन्नासे परमायणे। अश्विनोरोषधीनां च घ्राणो मोदप्रमोदयोः ॥२॥
रूपाणां तेजसां चक्षुर्दिवः सूर्यस्य चाक्षिणी। कर्णौ दिशां च तीर्थानां श्रोत्रमाकाशशब्दयोः।
तद्गात्रं वस्तुसाराणां सौभगस्य च भाजनम् ॥३॥
त्वगस्य स्पर्शवायोश्च सर्वमेधस्य चैव हि। रोमाण्युद्भिज्जजातीनां यैर्वा यज्ञस्तु सम्भृतः ॥४॥
केशश्मश्रुनखान्यस्य शिलालोहाभ्रविद्युताम्। बाहवो लोकपालानां प्रायशः क्षेमकर्मणाम् ॥५॥
विक्रमो भूर्भुवः स्वश्च क्षेमस्य शरणस्य च। सर्वकामवरस्यापि हरेश्चरण आस्पदम् ॥६॥
अपां वीर्यस्य सर्गस्य पर्जन्यस्य प्रजापतेः। पुंसः शिश्न उपस्थस्तु प्रजात्यानन्दनिर्वृतेः ॥७॥
पायुर्यमस्य मित्रस्य परिमोक्षस्य नारद। हिंसाया निर्ऋतेर्मृत्योर्निरयस्य गुदं स्मृतः ॥८॥
पराभूतेरधर्मस्य तमसश्चापि पश्चिमः। नाड्यो नदनदीनां तु गात्राणामस्थिसंहतिः ॥९॥
अव्यक्तरसिन्धूनां भूतानां निधनस्य च। उदरं विदितं पुंसो हृदयं मनसः पदम् ॥१०॥
धर्मस्य मम तुभ्यं च कुमाराणां भवस्य च। विज्ञानस्य च सत्त्वस्य परस्यात्मा परायणम् ॥११॥

अह भवान् भवश्चैव त इमे मुनयोऽग्रजा । सुरासुरनरा नागा खगा मृगसरीसृपा ॥१२॥
गन्धर्वाप्सरसो यक्षा रक्षोभूतगणोरगा । पशव पितर सिद्धा विद्याधाश्चारणा द्रुमा ॥१३॥
अन्ये च विविधा जीवा जलस्थलनभौकस । ग्रहर्क्षकेतवस्तारास्तडित स्तनयित्नव ॥१४॥
सर्वं पुरुष एवेद भूत भव्य भवच्च यत् । तेनेदमावृत विश्व वितस्तिमधितिष्ठति ॥१५॥
स्वधिष्ण्य प्रतपन् प्राणो बहिश्च प्रतपत्यसौ । एवं विराज प्रतपस्तपत्यन्तर्बहि पुमान् ॥१६॥
सोऽमृतस्याभयस्येशो मर्त्यमन्न यदत्यगात् । महिमैष ततो ब्रह्मन् पुरुषस्य दुरत्यय ॥१७॥
पादेषु सर्वभूतानि पुस स्थितिपदो विदु । अमृत क्षेममभय त्रिमूर्ध्नोऽधायि मूर्धसु ॥१८॥
पादास्त्रयो बहिश्चासन्नप्रजाना य आश्रमा । अन्तस्त्रिलोक्यास्त्वपरो गृहमेधोऽबृहद्व्रत ॥१९॥
सृती विचक्रमे विष्वङ् साशनानशने उभे । यदविद्या च विद्या च पुरुषस्तूभयाश्रय ॥२०॥
यस्मादण्ड विराड् जज्ञे भूतेन्द्रियगुणात्मक । तद् द्रव्यमत्यगाद्विश्व गोभि सूर्य इवातपन् ॥२१॥
यदास्य नाभ्यान्नलिनादहमास महात्मन । नाविद यज्ञसभारान् पुरुषावयवादृते ॥२२॥
तेषु यज्ञस्य पशव सवनस्पतय कुशा । इद च देवयजन कालश्चोरुगुणान्वित ॥२३॥
वस्तून्योषधय स्नेहा रसलोहमृदो जलम् । ऋचो यजूषि सामानि चातुर्होत्र च सत्तम ॥२४॥
नामधेयानि मन्त्राश्च दक्षिणाश्च व्रतानि च । देवतानुक्रम' कल्प सङ्कल्पस्तन्त्रमेव च ॥२५॥
गतयो मतय श्रद्धा प्रायश्चित्त समर्पणम् । पुरुषावयवैरेते सम्भारा सम्भृता मया ॥२६॥
इति सम्भृतसम्भार पुरुषावयवैरहम् । तमेव पुरुष यज्ञ तेनैवायजमीश्वरम् ॥२७॥
ततस्ते भ्रातर इमे प्रजाना पतयो नव । अयजन् व्यक्तमव्यक्त पुरुष सुसमाहिता ॥२८॥
ततश्च मनव काले ईजिरे ऋषयोऽपरे । पितरो विबुधा दैत्या मनुष्या क्रतुभिर्विभुम् ।२९।
नारायणे भगवति तदिद विश्वमाहितम् । गृहीतमायोरुगुण सर्गादावगुण स्वत ॥३०॥
सृजामि तन्नियुक्तोऽह हरो हरति तद्वश । विश्व पुरुषरूपेण परिपाति त्रिशक्तिधृक् ॥३१॥
इति तेऽभिहित तात यथेदमनुपृच्छसि । नान्यद्भगवत किंचिद्भाव्य सदसदात्मकम् ।३२।

न भारती मेऽङ्ग मृषोपलक्ष्यते न वै क्वचिन्मे मनसो मृषा गति ।
न मे हृषीकाणि पतन्त्यसत्पथे यन्मे हृदौत्कण्ठ्यवता धृतो हरि ॥३३॥
सोऽह समाम्नायमयस्तपोमय प्रजापतीनामभिवन्दित पति ।
आस्थाय योग निपुण समाहितस्त नाध्यगच्छ यत आत्मसम्भव ॥३४॥
नतोऽस्म्यह तच्चरण समीयुषा भवच्छिद स्वस्त्ययन सुमङ्गलम् ।
यो ह्यात्ममायाविभव स्म पर्यगाद्यथा नभ स्वान्तमथापरे कुत ॥३५॥
नाह न यूय यदृता गर्ति विदुर्न वामदेव किमुतापरे सुरा ।
तन्मायया मोहितबुद्धयस्त्विद विनिर्मित चात्मसम विचक्ष्महे ॥३६॥

तैजसात्तु विकुर्वाणादिन्द्रियाणि दशाभवन् । ज्ञानशक्तिः क्रियाशक्तिर्बुद्धिः प्राणश्च तैजसौ ।
श्रोत्रं त्वग्घ्राणदृग्जिह्वावाग्दोर्मेढ्राङ्घ्रिपायवः ॥३१॥
यदैतेऽसङ्गता भावा भूतेन्द्रियमनोगुणाः । यदायतननिर्माणे न शेकुर्ब्रह्मवित्तम ॥३२॥
तदा संहत्य चान्योन्यं भगवच्छक्तिचोदिताः । सदसत्त्वमुपादाय चोभयं ससृजुर्ह्यदः ॥३३॥
वर्षपूगसहस्रान्ते तदण्डमुदकेशयम् । कालकर्मस्वभावस्थो जीवोऽजीवमजीवयत् ॥३४॥
स एव पुरुषस्तस्मादण्डं निर्भिद्य निर्गतः । सहस्रोर्वङ्घ्रिबाह्वक्षः सहस्राननशीर्षवान् ॥३५॥
यस्येहावयवैर्लोकान् कल्पयन्ति मनीषिणः । कट्यादिभिरधः सप्त सप्तोर्ध्वं जघनादिभिः ॥३६॥
पुरुषस्य मुखं ब्रह्म क्षत्रमेतस्य बाहवः । ऊर्वोर्वैश्यो भगवतः पद्भ्यां शूद्रोऽभ्यजायत ॥३७॥
भूर्लोकः कल्पितः पद्भ्यां भुवर्लोकोऽस्य नाभितः । हृदा स्वर्लोक उरसा महर्लोको महात्मनः ॥३८॥
ग्रीवायां जनलोकश्च तपोलोकः स्तनद्वयात् । मूर्धभिः सत्यलोकस्तु ब्रह्मलोकः सनातनः ॥३९॥
तत्कट्यां चातलं क्लृप्तमूरुभ्यां वितलं विभो । जानुभ्यां सुतलं शुद्धं जङ्घाभ्यां तु तलातलम् ॥४०॥
महातलं तु गुल्फाभ्यां प्रपदाभ्यां रसातलम् । पातालं पादतलत इति लोकमयः पुमान् ॥४१॥
भूर्लोकः कल्पितः पद्भ्यां भुवर्लोकोऽस्य नाभितः । स्वर्लोकः कल्पितो मूर्ध्ना इति वा लोककल्पना ॥४२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वितीयस्कन्धे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

वाचां वह्नेर्मुखं क्षेत्रं छन्दसां सप्त धातवः । हव्यकव्यामृतान्नानां जिह्वा सर्वरसस्य च ॥ १ ॥
सर्वासूनां च वायोश्च तन्नासे परमायने । अश्विनोरोषधीनां च घ्राणो मोदप्रमोदयोः ॥ २ ॥
रूपाणां तेजसां चक्षुर्दिवः सूर्यस्य चाक्षिणी । कर्णौ दिशां च तीर्थानां श्रोत्रमाकाशशब्दयोः ।
तद्गात्रं वस्तुसाराणां सौभगस्य च भाजनम् ॥ ३ ॥
त्वगस्य स्पर्शवायोश्च सर्वमेधस्य चैव हि । रोमाण्युद्भिज्जजातीनां यैर्वा यज्ञस्तु सम्भृतः ॥ ४ ॥
केशश्मश्रुनखान्यस्य शिलालोहाभ्रविद्युताम् । बाहवो लोकपालानां प्रायशः क्षेमकर्मणाम् ॥ ५ ॥
विक्रमो भूर्भुवः स्वश्च क्षेमस्य शरणस्य च । सर्वकामवरस्यापि हरेश्चरण आस्पदम् ॥ ६ ॥
अपां वीर्यस्य सर्गस्य पर्जन्यस्य प्रजापतेः । पुंसः शिश्न उपस्थस्तु प्रजात्यानन्दनिर्वृतेः ॥ ७ ॥
पायुर्यमस्य मित्रस्य परिमोक्षस्य नारद । हिंसाया निरृतेर्मृत्योर्निरयस्य गुदं स्मृतः ॥ ८ ॥
पराभूतेरधर्मस्य तमसश्चापि पश्चिमः । नाड्यो नदनदीनां तु गोत्राणामस्थिसंहतिः ॥ ९ ॥
अव्यक्तरससिन्धूनां भूतानां निधनस्य च । उदरं विदितं पुंसो हृदयं मनसः पदम् ॥१०॥
धर्मस्य मम तुभ्यं च कुमाराणां भवस्य च । विज्ञानस्य च सत्त्वस्य परस्यात्मा परायणम् ॥११॥

अहं भवान् भवश्चैव त इमे मुनयोऽग्रजा । सुरासुरनरा नागा खगा मृगसरीसृपा ॥१२॥
गन्धर्वाप्सरसो यक्षा रक्षोभूतगणोरगा । पशव पितर सिद्धा विद्याध्राश्चारणा द्रुमाः ॥१३॥
अन्ये च विविधा जीवा जलस्थलनभौकस । ग्रहर्क्षकेतवस्तारास्तडित स्तनयित्नव ॥१४॥
सर्वं पुरुष एवेद भूत भव्य भवच्च यत् । तेनेदमावृत विश्व वितस्तिमधितिष्ठति ॥१५॥
स्वधिष्ण्य प्रतपन् प्राणो बहिश्च प्रतपत्यसौ । एवं विराज प्रतपस्तपत्यन्तर्बहि पुमान ॥१६॥
सोऽमृतस्याभयस्येशो मर्त्यमन्न यदत्यगात् । महिमैष ततो ब्रह्मन् पुरुषस्य दुरत्यय ॥१७॥
पादेषु सर्वभूतानि पुस स्थितिपदो विदु । अमृत क्षेममभय त्रिमूर्ध्नोऽधायि मूर्धसु ॥१८॥
पादास्त्रयो बहिश्चासन्नप्रजाना य आश्रमा । अन्तस्त्रिलोक्यास्त्वपरो गृहमेधोऽबृ०द्व्रत ॥१९॥
सृती विचक्रमे विष्वङ् साशनानशने उभे । यदविद्या च विद्या च पुरुषस्तूभयाश्रय ॥२०॥
यस्मादण्ड विराड् जज्ञे भूतेन्द्रियगुणात्मक । तद् द्रव्यमत्यगाद्विश्व गोभि सूर्य इवातपन् ॥२१॥
यदास्य नाभ्यान्नलिनादहमास महात्मन । नाविद यज्ञसम्भारान् पुरुषावयवादृते ॥२२॥
तेषु यज्ञस्य पशव सवनस्पतय कुशा । इद च देवयजन कालश्चोरुगुणान्वित ॥२३॥
वस्तून्योषधय स्नेहा रसलोहमृदो जलम् । ऋचो यजूषि सामानि चातुर्होत्र च सत्तम ॥२४॥
नामधेयानि मन्त्राश्च दक्षिणाश्च व्रतानि च । देवतानुक्रम कल्प सङ्कल्पस्तन्त्रमेव च ॥२५॥
गतयो मतय श्रद्धा प्रायश्चित्त समर्पणम् । पुरुषावयवैरेते सम्भारा सम्भृता मया ॥२६॥
इति सम्भृतसम्भार पुरुषावयवैरहम् । तमेव पुरुष यज्ञ तेनैवायजमीश्वरम् ॥२७॥
ततस्ते भ्रातर इमे प्रजाना पतयो नव । अयजन् व्यक्तमव्यक्त पुरुष सुसमाहिता ॥२८॥
ततश्च मनव काले ईजिरे ऋषयोऽपरे । पितरो विबुधा दैत्या मनुष्या क्रतुभिर्विभुम् ।२९।
नारायणे भगवति तदिद विश्वमाहितम् । गृहीतमायोरुगुण सर्गादावगुण स्वत ॥३०॥
सृजामि तन्नियुक्तोऽह हरो हरति तद्वश । विश्व पुरुषरूपेण परिपाति त्रिशक्तिधृक् ॥३१॥
इति तेऽभिहित तात यथेदमनुपृच्छसि । नान्यद्भगवत किंचिद्भाव्य सदसदात्मकम् ।३२।

न भारती मेऽङ्ग मृषोपलक्ष्यते न वै क्वचिन्मे मनसो मृषा गति ।
न मे हृषीकाणि पतन्त्यसत्पथे यन्मे हृदौत्कण्ठ्यवता धृतो हरि ॥३३॥
सोऽह समाम्नायमयस्तपोमय प्रजापतीनामभिवन्दित पति ।
आस्थाय योग निपुण समाहितस्त नाध्यगच्छ यत आत्मसम्भव ॥३४।
नतोऽस्म्यह तच्चरण समीयुषा भवच्छिद स्वस्त्ययन सुमङ्गलम् ।
यो ह्यात्ममायाविभव स पर्यगाद्यथा नभ स्वान्तमथापर कुत
नाह न यूय यदृता गति विदुर्न वामदेव किमुतापरे सुरा
तन्मायया [illegible] विनिर्मित आत्मसम [illegible]

यस्यावतारकर्माणि गायन्ति ह्यस्मदादयः । न यं विदन्ति तत्त्वेन तस्मै भगवते नमः ॥३७॥
स एष आद्यः पुरुषः कल्पे कल्पे सृजत्यजः । आत्माऽऽत्मन्यात्मनाऽऽत्मानं संयच्छति च पाति च
विशुद्धं केवलं ज्ञानं प्रत्यक्सम्यगवस्थितम् । सत्यं पूर्णमनाद्यन्तं निर्गुणं नित्यमद्वयम् ॥३९॥
ऋषे विदन्ति मुनयः प्रशान्तात्मेन्द्रियाशयाः । यदा तदेवासत्तर्कैस्तिरोधीयेत विप्लुतम् ॥४०॥
आद्योऽवतारः पुरुषः परस्य कालः स्वभावः सदसन्मनश्च ।
द्रव्यं विकारो गुण इन्द्रियाणि विराट् स्वराट् स्थास्नु चरिष्णु भूम्नः ॥४१॥
अहं भवो यज्ञ इमे प्रजेशा दक्षादयो ये भवदादयश्च ।
स्वर्लोकपाला खगलोकपाला नृलोकपालास्तललोकपालाः ॥४२॥
गन्धर्वविद्याधरचारणेशा ये यक्षरक्षोरगनागनाथाः ।
ये वा ऋषीणामृषभाः पितॄणां दैत्येन्द्रसिद्धेश्वरदानवेन्द्राः ।
अन्ये च ये प्रेतपिशाचभूतकूष्माण्डयादोमृगपक्ष्यधीशाः ॥४३॥
यत्किञ्च लोके भगवन्महस्वदोजः सहस्वद्बलवत्क्षमावत् ।
श्रीह्रीविभूत्यात्मवदद्भुतार्णं तत्त्वं परं रूपवदस्वरूपम् ॥४४॥
प्राधान्यतो यानृष आमनन्ति लीलावतारान् पुरुषस्य भूम्नः ।
आपीयतां कर्णकषायशोषाननुक्रमिष्ये त इमान् सुपेशान् ॥४५॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वितीयस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

यत्रोद्यतः क्षितितलोद्धरणाय बिभ्रत्क्रौडीं तनुं सकलयज्ञमयीमनन्तः ।
अन्तर्महार्णव उपागतमादिदैत्यं तं दंष्ट्रयाद्रिमिव वज्रधरो ददार ॥ १ ॥
जातो रुचेरजनयत्सुयमान् सुयज्ञ आकूतिसूनुरमरानथ दक्षिणायाम् ।
लोकत्रयस्य महतीमहरद्यदार्तिं स्वायम्भुवेन मनुना हरिरित्यनूक्तः ॥ २ ॥
जज्ञे च कर्दमगृहे द्विज देवहूत्यां स्त्रीभिः समं नवभिरात्मगतिं स्वमात्रे ।
ऊचे ययाऽऽत्मशमलं गुणसङ्गपङ्कमस्मिन् विधूय कपिलस्य गतिं प्रपेदे ॥ ३ ॥
अत्रेरपत्यमभिकाङ्क्षत आह तुष्टो दत्तो मयाहमिति यद्भगवान् स दत्तः ।
यत्पादपङ्कजपरागपवित्रदेहा योगर्द्धिमापुरुभयीं यदुहैहयाद्याः ॥ ४ ॥
तप्तं तपो विविधलोकसिसृक्षया मे आदौ सनात्स्वतपसः स चतुःसनोऽभूत् ।
प्राक्कल्पसम्प्लवविनष्टमिहात्मतत्त्वं सम्यग्जगाद मुनयो यदचक्षतात्मन् ॥ ५ ॥

धर्मस्य दक्षदुहितर्यजनिष्ट मूर्त्यां नारायणो नर इति स्वतपःप्रभावः ।
दृष्ट्वाऽऽत्मनो भगवतो नियमावलोपं देव्यस्त्वनङ्गपृतना घटितुं न शेकुः ॥ ६ ॥
कामं दहन्ति कृतिनो ननु रोषदृष्ट्या रोषं दहन्तमुत ते न दहन्त्यसह्यम् ।
सोऽयं यदन्तरमलं निविशन् बिभेति कामः कथं नु पुनरस्य मनः श्रयेत ॥ ७ ॥
विद्धः सपत्न्युदितपत्रिभिरन्ति राज्ञो बालोऽपि सन्नुपगतस्तपसे वनानि ।
तस्मा अदाद् ध्रुवगतिं गृणते प्रसन्नो दिव्याः स्तुवन्ति मुनयो यदुपर्यधस्तात् ॥ ८ ॥
यद्वेनमुत्पथगतं द्विजवाक्यवज्रविप्लुष्टपौरुषभगं निरये पतन्तम् ।
त्रात्वार्थितो जगति पुत्रपदं च लेभे दुग्धा वसूनि वसुधा सकलानि येन ॥ ९ ॥
नाभेरसावृषभ आस सुदेविसूनुर्यो वै चचार समदृग्जडयोगचर्याम् ।
यत्पारमहंस्यमृषयः पदमामनन्ति स्वस्थः प्रशान्तकरणः परिमुक्तसङ्गः ॥ १० ॥
सत्रे ममास भगवान् हयशीरषाथो साक्षात् स यज्ञपुरुषस्तपनीयवर्णः ।
छन्दोमयो मखमयोऽखिलदेवतात्मा वाचो बभूवुरुशतीः श्वसतोऽस्य नस्तः ॥ ११ ॥
मत्स्यो युगान्तसमये मनुनोपलब्धः क्षोणीमयो निखिलजीवनिकायकेतः ।
विस्रंसितानुरुभये सलिले मुखान्मे आदाय तत्र विजहार ह वेदमार्गान् ॥ १२ ॥
क्षीरोदधावमरदानवयूथपानामुन्मथ्नताममृतलब्धय आदिदेवः ।
पृष्ठेन कच्छपवपुर्विदधार गोत्रं निद्राक्षणोऽद्रिपरिवर्तकषाणकण्डूः ॥ १३ ॥
त्रैविष्टपोरुभयहा स नृसिंहरूपं कृत्वा भ्रमद्भ्रुकुटिदंष्ट्रकरालवक्त्रम् ।
दैत्येन्द्रमाशु गदयाभिपतन्तमारादूरौ निपात्य विददार नखैः स्फुरन्तम् ॥ १४ ॥
अन्तःसरस्युरुबलेन पदे गृहीतो ग्राहेण यूथपतिरम्बुजहस्त आर्तः ।
आहेदमादिपुरुषाखिललोकनाथ तीर्थश्रवः श्रवणमङ्गलनामधेय ॥ १५ ॥
श्रुत्वा हरिस्तमरणार्थिनमप्रमेयश्चक्रायुधः पतगराजभुजाधिरूढः ।
चक्रेण नक्रवदनं विनिपाट्य तस्माद्धस्ते प्रगृह्य भगवान् कृपयोज्जहार ॥ १६ ॥
ज्यायान् गुणैरवरजोऽप्यदितेः सुतानां लोकान् विचक्रम इमान् यदथाधियज्ञः ।
क्ष्मां वामनेन जगृहे त्रिपदच्छलेन याच्ञामृते पथि चरन् प्रभुभिर्न चाल्यः ॥ १७ ॥
नार्थो बलेरयमुरुक्रमपादशौचमापः शिरसा धृतवतो विबुधाधिपत्यम् ।
यो वै प्रतिश्रुतमृते न चिकीर्षदन्यदात्मानमङ्ग शिरसा हरयेऽभिमेने ॥ १८ ॥
तुभ्यं च नारद भृशं भगवान् विवृद्धभावेन साधुपरितुष्ट उवाच योगम् ।
ज्ञानं च भागवतमात्मसतत्त्वदीपं यद्वासुदेवशरणा विदुरञ्जसैव ॥ १९ ॥

चक्रं च दिक्ष्वविहतं दशसु स्वतेजो मन्वन्तरेषु मनुवंशधरो बिभर्ति ।
दुष्टेषु राजसु दमं व्यदधात् स्वकीर्तिं सत्ये त्रिपृष्ठ उशतीं प्रथयंश्चरित्रैः ॥२०॥
धन्वन्तरिश्च भगवान् स्वयमेव कीर्तिर्नाम्ना नृणां पुरुरुजां रुज आशु हन्ति ।
यज्ञे च भागममृतायुरवावरुन्ध आयुष्यवेदमनुशास्त्यवतीर्य लोके ॥२१॥
क्षत्रं क्षयाय विधिनोपभृतं महात्मा ब्रह्मध्रुगुज्झितपथं नरकार्तिलिप्सु ।
उद्धन्त्यसाववनिकण्टकमुग्रवीर्यस्त्रिःसप्तकृत्व उरुधारपरश्वधेन ॥२२॥
अस्मत्प्रसादसुमुखः कलया कलेश इक्ष्वाकुवंश अवतीर्य गुरोर्निदेशे ।
तिष्ठन् वनं सदयितानुज आविवेश यस्मिन् विरुध्य दशकन्धर आर्तिमार्च्छत् ॥२३॥
यस्मा अदादुदधिरूढभयाङ्गवेपो मार्गं सपद्यरिपुरं हरवद्दिधक्षोः ।
दूरे सुहृन्मथितरोषसुशोणदृष्ट्या तातप्यमानमकरोरगनक्रचक्रः ॥२४॥
वक्षःस्थलस्पर्शरुग्नमहेन्द्रवाहदन्तैर्विडम्बितककुब्जुष ऊढहासम् ।
सद्योऽसुभिः सह विनेष्यति दारहर्तुर्विस्फूर्जितैर्धनुष उच्चरतोऽधिसैन्ये ॥२५॥
भूमेः सुरेतरवरूथविमर्दितायाः क्लेशव्ययाय कलया सितकृष्णकेशः ।
जातः करिष्यति जनानुपलक्ष्यमार्गः कर्माणि चात्ममहिमोपनिबन्धनानि ॥२६॥
तोकेन जीवहरणं यदुलूकिकायास्त्रैमासिकस्य च पदा शकटोऽपवृत्तः ।
यद्रिङ्गतान्तरगतेन दिविस्पृशोर्वा उन्मूलनं त्वितरथार्जुनयोर्न भाव्यम् ॥२७॥
यद्वै व्रजे व्रजपशून् विषतोयपीतान् पालांस्त्वजीवयदनुग्रहदृष्टिवृष्ट्या ।
तच्छुद्धयेऽतिविषवीर्यविलोलजिह्वमुच्चाटयिष्यदुरगं विहरन् ह्रदिन्याम् ॥२८॥
तत्कर्म दिव्यमिव यन्निशि निःशयानं दावाग्निना शुचिवने परिदह्यमाने ।
उन्नेष्यति व्रजमतोऽवसितान्तकालं नेत्रे पिधाप्य सबलोऽनधिगम्यवीर्यः ॥२९॥
गृह्णीत यद्यदुपबन्धममुष्य माता शुल्बं सुतस्य न तु तत्तदमुष्य माति ।
यज्जृम्भतोऽस्य वदने भुवनानि गोपी संवीक्ष्य शङ्कितमनाः प्रतिबोधितासीत् ॥३०॥
नन्दं च मोक्ष्यति भयाद् वरुणस्य पाशाद् गोपान् बिलेषु पिहितान् मयसूनुना च ।
अह्न्यापृतं निशि शयानमतिश्रमेण लोकं विकुण्ठमुपनेष्यति गोकुलं स्म ॥३१॥
गोपैर्मखे प्रतिहते व्रजविप्लवाय देवेऽभिवर्षति पशून् कृपया रिरक्षुः ।
धर्तोच्छिलीन्ध्रमिव सप्तदिनानि सप्तवर्षो महीध्रमनघैककरे सलीलम् ॥३२॥
क्रीडन् वने निशि निशाकररश्मिगौर्यां रासोन्मुखः कलपदायतमूर्च्छितेन ।
उद्दीपितस्मररुजां व्रजभृद्वधूनां हर्तुर्हरिष्यति शिरो धनदानुगस्य ॥३३॥

ये च प्रलम्बखरदर्दुरकेश्यरिष्टमल्लेभकंसयवनाः कुजपौण्ड्रकाद्याः ।
अन्ये च शाल्वकपिबल्वलदन्तवक्त्रसप्तोक्षशम्बरविदूरथरुक्मिमुख्याः ॥३४॥
ये वा मृधे समितिशालिन आत्तचापाः काम्बोजमत्स्यकुरुकैकयसृञ्जयाद्याः ।
यास्यन्त्यदर्शनमलं बलभीमपार्थव्याजाह्वयेन हरिणा निलयं तदीयम् ॥३५॥
कालेन मीलितधियामवमृश्य नॄणां स्तोकायुषां स्वनिगमो बत दूरपारः ।
आविर्हितस्त्वनुयुगं स हि सत्यवत्यां वेदद्रुमं विटपशो विभजिष्यति स्म ॥३६॥
देवद्विषां निगमवर्त्मनि निष्ठितानां पूर्भिर्मयेन विहिताभिरदृश्यतूर्भिः ।
लोकान् घ्नतां मतिविमोहमतिप्रलोभं वेषं विधाय बहु भाष्यत औपधर्म्यम् ॥३७॥
यर्ह्यालयेष्वपि सतां न हरेः कथाः स्युः पाषण्डिनो द्विजजना वृषला नृदेवाः ।
स्वाहा स्वधा वषडिति स्म गिरो न यत्र शास्ता भविष्यति कलेर्भगवान् युगान्ते ॥३८॥
सर्गे तपोऽहमृषयो नव ये प्रजेशाः स्थाने च धर्ममखमन्वमरावनीशाः ।
अन्ते त्वधर्महरमन्युवशासुराद्या मायाविभूतय इमाः पुरुशक्तिभाजः ॥३९॥
विष्णोर्नु वीर्यगणनां कतमोऽर्हतीह यः पार्थिवान्यपि कविर्विममे रजांसि ।
चस्कम्भ यः स्वरभसास्खलता त्रिपृष्ठं यस्मात्त्रिसाम्यसदनादुरुकम्पयानम् ॥४०॥
नान्तं विदाम्यहममी मुनयोऽग्रजास्ते मायाबलस्य पुरुषस्य कुतोऽपरे ये ।
गायन् गुणान् दशशतानन आदिदेवः शेषोऽधुनापि समवस्यति नास्य पारम् ॥४१॥
येषां स एव भगवान् दययेदनन्तः सर्वात्मनाऽऽश्रितपदो यदि निर्व्यलीकम् ।
ते दुस्तरामतितरन्ति च देवमायां नैषां ममाहमिति धीः श्वसृगालभक्ष्ये ॥४२॥
वेदाहमङ्ग परमस्य हि योगमायां यूयं भवश्च भगवानथ दैत्यवर्यः ।
पत्नी मनोः स च मनुश्च तदात्मजाश्च प्राचीनबर्हिरृभुरङ्ग उत ध्रुवश्च ॥४३॥
इक्ष्वाकुरैलमुचुकुन्दविदेहगाधिरघ्वम्बरीषसगरा गयनाहुषाद्याः ।
मान्धात्रलर्कशतधन्वनुरन्तिदेवा देवव्रतो बलिरमूर्त्तरयो दिलीपः ॥४४॥
सौभर्युतङ्कशिबिदेवलपिप्पलादसारस्वतोद्धवपराशरभूरिषेणाः ।
येऽन्ये विभीषणहनूमदुपेन्द्रदत्तपार्थार्ष्टिषेणविदुरश्रुतदेववर्याः ॥४५॥
ते वै विदन्त्यतितरन्ति च देवमायां स्त्रीशूद्रहूणशबरा अपि पापजीवाः ।
यद्यद्भुतक्रमपरायणशीलशिक्षास्तिर्यग्जना अपि किमु श्रुतधारणा ये ॥४६॥
शश्वत्प्रशान्तमभयं प्रतिबोधमात्रं शुद्धं समं सदसतः परमात्मतत्त्वम् ।
शब्दो न यत्र पुरुकारकवान् क्रियार्थो माया परैत्यभिमुखे च विलज्जमाना ॥४७॥

तद्वै पदं भगवतः परमस्य पुंसो ब्रह्मेति यद्विदुरजस्रसुखं विशोकम् ।
सध्र्यङ् नियम्य यतयो यमकर्तहेतिं जह्युः स्वराडिव निपानखनित्रमिन्द्र ॥४८॥
स श्रेयसामपि विभुर्भगवान् यतोऽस्य भावस्वभावविहितस्य सतः प्रसिद्धिः ।
देहे स्वधातुविगमेऽनुविशीर्यमाणे व्योमेव तत्र पुरुषो न विशीर्यतेऽजः ॥४९॥
सोऽयं तेऽभिहितस्तात भगवान् विश्वभावनः । समासेन हरेर्नान्यदन्यस्मात् सदसच्च यत् ॥५०॥
इदं भागवतं नाम यन्मे भगवतोदितम् । संग्रहोऽयं विभूतीनां त्वमेतद्विपुलीकुरु ॥५१॥
यथा हरौ भगवति नृणां भक्तिर्भविष्यति । सर्वात्मन्यखिलाधारे इति सङ्कल्प्य वर्णय ॥५२॥
मायां वर्णयतोऽमुष्य ईश्वरस्यानुमोदतः । शृण्वतः श्रद्धया नित्यं माययाऽऽत्मा न मुह्यति ॥५३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वितीयस्कन्धे ब्रह्मनारदसंवादे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

राजोवाच

ब्रह्मणा चोदितो ब्रह्मन् गुणाख्यानेऽगुणस्य च । यस्मै यस्मै यथा प्राह नारदो देवदर्शनः ॥ १ ॥
एतद्वेदितुमिच्छामि तत्त्वं वेदविदां वर । हरेरद्भुतवीर्यस्य कथा लोकसुमङ्गलाः ॥ २ ॥
कथयस्व महाभाग यथाहमखिलात्मनि । कृष्णे निवेश्य निःसङ्गं मनस्त्यक्ष्ये कलेवरम् ॥ ३ ॥
शृण्वतः श्रद्धया नित्यं गृणतश्च स्वचेष्टितम् । कालेन नातिदीर्घेण भगवान् विशते हृदि ॥ ४॥
प्रविष्टः कर्णरन्ध्रेण स्वानां भावसरोरुहम् । धुनोति शमलं कृष्णः सलिलस्य यथा शरत् ॥ ५ ॥
धौतात्मा पुरुषः कृष्णपादमूलं न मुञ्चति । मुक्तसर्वपरिक्लेशः पान्थः स्वशरणं यथा ॥ ६ ॥
यदधातुमतो ब्रह्मन् देहारम्भोऽस्य धातुभिः । यदृच्छया हेतुना वा भवन्तो जानते यथा ॥ ७ ॥
आसीद्यदुदरात् पद्मं लोकसंस्थानलक्षणम् । यावानयं वै पुरुष इयत्तावयवैः पृथक् ।
तावानसाविति प्रोक्तः संस्थावयववानिव ॥ ८ ॥

अजः सृजति भूतानि भूतात्मा यदनुग्रहात् । ददृशे येन तद्रूपं नाभिपद्मसमुद्भवः ॥ ९ ॥
स चापि यत्र पुरुषो विश्वस्थित्युद्भवाप्ययः । मुक्त्वाऽऽत्ममायां मायेशः शेते सर्वगुहाशयः ॥१०॥
पुरुषावयवैर्लोकाः सपालाः पूर्वकल्पिताः । लोकैरमुष्यावयवाः सपालैरिति शुश्रुम ॥११॥
यावान् कल्पो विकल्पो वा यथा कालोऽनुमीयते । भूतभव्यभवच्छब्द आयुर्मानं च यत्सतः ॥१२॥
कालस्यानुगतिर्या तु लक्ष्यतेऽण्वी बृहत्यपि । यावत्यः कर्मगतयो यादृशीर्द्विजसत्तम ॥१३॥
यस्मिन् कर्मसमावायो यथा येनोपगृह्यते । गुणानां गुणिनां चैव परिणाममभीप्सताम् ॥१४॥
भूपातालककुब्व्योमग्रहनक्षत्रभूभृताम् । सरित्समुद्रद्वीपानां सम्भवश्चैतदोकसाम् ॥१५॥
प्रमाणमण्डकोशस्य बाह्याभ्यन्तरभेदतः । महतां चानुचरितं वर्णाश्रमविनिश्चयः ॥१६॥

अवतारानुचरितं यदाश्चर्यतमं हरेः । युगानि युगमानं च धर्मो यश्च युगे युगे ॥१७॥
नृणां साधारणो धर्मः सविशेषश्च यादृशः । श्रेणीनां राजर्षीणां च धर्मः कृच्छ्रेषु जीवताम् ॥१८॥
तत्त्वानां परिसंख्यानं लक्षणं हेतुलक्षणम् । पुरुषाराधनविधिर्योगस्याध्यात्मिकस्य च ॥१९॥
योगेश्वरैश्वर्यगतिर्लिङ्गभङ्गस्तु योगिनाम् । वेदोपवेदधर्माणामितिहासपुराणयोः ॥२०॥
सम्प्लवः सर्वभूतानां विक्रमः प्रतिसंक्रमः । इष्टापूर्तस्य काम्यानां त्रिवर्गस्य च यो विधिः ॥२१॥
यश्चानुशायिनां सर्गः पाखण्डस्य च सम्भवः । आत्मनो बन्धमोक्षौ च व्यवस्थानं स्वरूपतः ॥२२॥
यथाऽऽत्मतन्त्रो भगवान् विक्रीडत्यात्ममायया । विसृज्य वा यथा मायामुदास्ते साक्षिवद्विभुः ॥२३॥
सर्वमेतच्च भगवन् पृच्छतो मेऽनुपूर्वशः । तत्त्वतोऽर्हस्युदाहर्तुं प्रपन्नाय महामुने ॥२४॥
अत्र प्रमाणं हि भवान् परमेष्ठी यथाऽऽत्मभूः । परे चेहानुतिष्ठन्ति पूर्वेषां पूर्वजैः कृतम् ॥२५॥
न मेऽसवः परायन्ति ब्रह्मन्ननशनादमी । पिबतोऽच्युतपीयूषमन्यत्र कुपिताद् द्विजात् ॥२६॥

सूत उवाच

स उपामन्त्रितो राज्ञा कथायामिति सत्पतेः । ब्रह्मरातो भृशं प्रीतो विष्णुरातेन संसदि ॥२७॥
प्राह भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसम्मितम् । ब्रह्मणे भगवत्प्रोक्तं ब्रह्मकल्प उपागते ॥२८॥
यद्यत्परीक्षिदृषभः पाण्डूनामनुपृच्छति । आनुपूर्व्येण तत्सर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥२९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वितीयस्कन्धे प्रश्नविधिर्नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

आत्ममायामृते राजन् परस्यानुभवात्मनः । न घटेतार्थसम्बन्धः स्वप्नद्रष्टुरिवाञ्जसा ॥ १ ॥
बहुरूप इवाभाति मायया बहुरूपया । रममाणो गुणेष्वस्या ममाहमिति मन्यते ॥ २ ॥
यर्हि वाव महिम्नि स्वे परस्मिन् कालमाययोः । रमेत गतसम्मोहस्त्यक्त्वोदास्ते तदोभयम् ॥ ३ ॥
आत्मतत्त्वविशुद्ध्यर्थं यदाह भगवानृतम् । ब्रह्मणे दर्शयन् रूपमव्यलीकव्रतादृतः ॥ ४ ॥

स आदिदेवो जगतां परो गुरुः स्वधिष्ण्यमास्थाय सिसृक्षयैक्षत ।
तां नाध्यगच्छद्दृशमत्र सम्मतां प्रपञ्चनिर्माणविधिर्यया भवेत् ॥ ५ ॥
स चिन्तयन् द्व्यक्षरमेकदाम्भस्युपाशृणोद् द्विर्गदितं वचो विभुः ।
स्पर्शेषु यत्षोडशमेकविंशं निष्किञ्चनानां नृप यद्धनं विदुः ॥ ६ ॥
निशम्य तद्वक्तृदिदृक्षया दिशो विलोक्य तत्रान्यदपश्यमानः ।
स्वधिष्ण्यमास्थाय विमृश्य तद्धितं तपस्युपादिष्ट इवादधे मनः ॥ ७ ॥
दिव्यं [illegible] जितानिलात्मा विजितोभयेन्द्रियः ।
अतप्यत [illegible] तपस्तपीयांस्तपतां समाहितः ।

तस्मै स्वलोकं भगवान् सभाजित संदर्शयामास परं न यत्परम् ।
व्यपेतसंक्लेशविमोहसाध्वसं स्वदृष्टवद्भिर्विबुधैरभिष्टुतम् ॥ ९ ॥
प्रवर्तते यत्र रजस्तमस्तयो सत्त्वं च मिश्रं न च कालविक्रम ।
न यत्र माया किमुतापरे हरेरनुव्रता यत्र सुरासुरार्चिता ॥१०॥
श्यामावदाता शतपत्रलोचना पिशङ्गवस्त्रा सुरुच सुपेशस ।
सर्वे चतुर्बाहव उन्मिषन्मणिप्रवेकनिष्काभरणा सुवर्चस ।
प्रवालवैदूर्यमृणालवर्चस परिस्फुरत्कुण्डलमौलिमालिन ॥११॥
भ्राजिष्णुभिर्य परितो विराजते लसद्विमानावलिभिर्महात्मनाम् ।
विद्योतमान प्रमदोत्तमाद्युभि सविद्युदभ्रावलिभिर्यथा नभ ॥१२॥
श्रीर्यत्र रूपिण्युरुगायपादयो करोति मानं बहुधा विभूतिभि ।
प्रेङ्खं श्रिता या कुसुमाकरानुगैर्विगीयमाना प्रियकर्म गायती ॥१३॥
ददर्श तत्राखिलसात्वतां पतिं श्रिय पतिं यज्ञपतिं जगत्पतिम् ।
सुनन्दनन्दप्रबलार्हणादिभि स्वपार्षदमुख्यै परिसेवितं विभुम् ॥१४॥
भृत्यप्रसादाभिमुखं दृगासवं प्रसन्नहासारुणलोचनाननम् ।
किरीटिनं कुण्डलिनं चतुर्भुजं पीताम्बरं वक्षसि लक्षितं श्रिया ॥१५॥
अध्यर्हणीयासनमास्थितं परं वृतं चतु षोडशपञ्चशक्तिभि ।
युक्तं भगै स्वैरितरत्र चाध्रुवै स्व एव धामन् रममाणमीश्वरम् ॥१६॥
तद्दर्शनाह्लादपरिप्लुतान्तरो हृष्यत्तनु प्रेमभराश्रुलोचन ।
ननाम पादाम्बुजमस्य विश्वसृग् यत्पारमहंस्येन पथाधिगम्यते ॥१७॥
त प्रीयमाण समुपस्थितं तदा प्रजाविसर्गे निजशासनार्हणम् ।
बभाष ईषत्स्मितशोचिषा गिरा प्रिय प्रियं प्रीतमना करे स्पृशन् ॥१८॥

श्रीभगवानुवाच

त्वयाहं तोषित सम्यग्वेदगर्भ सिसृक्षया । चिरं भृतेन तपसा दुस्तोष कूटयोगिनाम् ॥१९॥
वरं वरय भद्रं ते वरेशं माभिवाञ्छितम् । ब्रह्मञ्छ्रेय परिश्राम पुंसो मद्दर्शनावधि ॥२०॥
मनीषितानुभावोऽयं मम लोकावलोकनम् । यदुपश्रुत्य रहसि चकर्थ परमं तप ॥२१॥
प्रत्यादिष्टं मया तत्र त्वयि कर्मविमोहिते । तपो मे हृदयं साक्षादात्माहं तपसोऽनघ ॥२२॥
सृजामि तपसैवेदं ग्रसामि तपसा पुन । बिभर्मि तपसा विश्वं वीर्यं मे दुश्चरं तप ॥२३॥

ब्रह्मोवाच

भगवन् सर्वभूतानामध्यक्षोऽवस्थितो गुहाम् । वेद ह्यप्रतिरुद्धेन प्रज्ञानेन चिकीर्षितम् ॥२४॥

तथापि नाथमानस्य नाथ नाथय नाथितम् । परावरे यथा रूपे जानीया ते त्वरूपिण ॥२५॥
यथाऽऽत्ममायायोगेन नानाशक्त्युपबृंहितम् । विलुम्पन् विसृजन् गृह्णन् बिभ्रदात्मानमात्मना ।२६।
क्रीडस्यमोघसङ्कल्प ऊर्णनाभिर्यथोर्णुते । तथा तद्विषया धेहि मनीषा मयि माधव ॥२७॥
भगवच्छिक्षितमहं करवाणि ह्यतन्द्रित । नेहमान' प्रजासर्गं बध्येय यदनुग्रहात् ॥२८॥
यावत्सखा सख्युरिवेश ते कृत प्रजाविसर्गे विभजामि भो जनम् ।
अविक्लवस्ते परिकर्मणि स्थितो मा मे समुन्नद्धमदोऽजमानिन ॥२९॥

श्रीभगवानुवाच

ज्ञान परमगुह्य मे यद्विज्ञानसमन्वितम् । सरहस्य तदङ्ग च गृहाण गदित मया ॥३०॥
यावानहं यथाभावो यद्रूपगुणकर्मक । तथैव तत्त्वविज्ञानमस्तु ते मदनुग्रहात् ॥३१॥
अहमेवासमेवाग्रे नान्यद्यत्सदसत्परम् । पश्चादहं यदेतच्च योऽवशिष्येत सोऽस्म्यहम् ॥३२॥
ऋतेऽर्थं यत्प्रतीयेत न प्रतीयेत चात्मनि । तद्विद्यादात्मनो माया यथाऽऽभासो यथा तम ॥३३॥
यथा महान्ति भूतानि भूतेषूच्चावचेष्वनु । प्रविष्टान्यप्रविष्टानि तथा तेषु न तेष्वहम् ॥३४॥
एतावदेव जिज्ञास्य तत्त्वजिज्ञासुनाऽऽत्मन । अन्वयव्यतिरेकाभ्यां यत्स्यात् सर्वत्र सर्वदा ॥३५॥
एतन्मत समातिष्ठ परमेण समाधिना । भवान् कल्पविकल्पेषु न विमुह्यति कर्हिचित् ॥३६॥

श्रीशुक उवाच

सम्प्रदिश्यैवमजनो जनाना परमेष्ठिनम् । पश्यतस्तस्य तद्रूपमात्मनो न्यरुणद्धरि ॥३७॥
अन्तर्हितेन्द्रियार्थाय हरये विहिताञ्जलि । सर्वभूतमयो विश्व ससर्जेद स पूर्ववत् ॥३८॥
प्रजापतिधर्मपतिरेकदा नियमान् यमान् । भद्र प्रजानामन्विच्छन्नातिष्ठत् स्वार्थकाम्यया ।३९।
त नारद प्रियतमो रिक्थादानामनुव्रत । शुश्रूषमाण शीलेन प्रश्रयेण दमेन च ॥४०॥
माया विविदिषन् विष्णोर्मायेशस्य महामुनि । महाभागवतो राजन् पितर पर्यतोषयत् ॥४१॥
तुष्ट निशाम्य पितर लोकाना प्रपितामहम् । देवर्षि परिपप्रच्छ भवान् यन्मानुपृच्छति ॥४२॥
तस्मा इद भागवत पुराण दशलक्षणम् । प्रोक्त भगवता प्राह प्रीत पुत्राय भूतकृत् ॥४३॥
नारद प्राह मुनये सरस्वत्यास्तटे नृप । ध्यायते ब्रह्म परम व्यासायामिततेजसे ॥४४॥
यदुताह त्वया पृष्टो वैराजात् पुरुषादिदम् । यथाऽऽसीत्तदुपाख्यास्ते प्रश्नानन्याश्च कृत्स्नश ।४५।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वितीयस्कन्धे नवमोऽध्याय ॥ ९ ॥

अथ दशमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अत्र सर्गो विसर्गश्च स्थान पोषणमूतय । मन्वन्तरेशानुकथा निरोधो मुक्तिराश्रय ॥ १ ॥
दशमस्य विशुद्ध्यर्थं नवानामिह लक्षणम् । वर्णयन्ति महात्मान श्रुतेनार्थेन चाञ्जसा ॥ २ ॥

तस्मै स्वलोक भगवान् सभाजित सन्दर्शयामास पर न यत्परम् ।
व्यपेतसंक्लेशविमोहसाध्वस स्वदृष्टवद्भिर्विबुधैरभिष्टुतम् ॥ ९ ॥
प्रवर्तते यत्र रजस्तमस्तयो सत्त्व च मिश्र न च कालविक्रम ।
न यत्र माया किमुतापरे हरेरनुव्रता यत्र सुरासुरार्चिता ॥१०॥
श्यामावदाता शतपत्रलोचना पिशङ्गवस्त्रा सुरुच सुपेशस ।
सर्वे चतुर्बाहव उन्मिष मणिप्रवेकनिष्काभरणा सुवर्चस ।
प्रवालवैदूर्यमृणालवर्चस परिस्फुरत्कुण्डलमौलिमालिन ॥११॥
भ्राजिष्णुभिर्य परितो विराजते लसद्विमानावलिभिर्महात्मनाम् ।
विद्योतमान प्रमदोत्तमाद्युभि सविद्युदभ्रावलिभिर्यथा नभ ॥१२॥
श्रीर्यत्र रूपिण्युरुगायपादयो करोति मान बहुधा विभूतिभि ।
प्रेङ्ख श्रिता या कुसुमाकरानुगैर्विगीयमाना प्रियकर्म गायती ॥१३॥
ददर्श तत्राखिलसात्वता पति श्रिय पति यज्ञपति जगत्पतिम् ।
सुनन्दनन्दप्रबलार्हणादिभि स्वपार्षदमुख्यै परिसेवित विभुम् ॥१४॥
भृत्यप्रसादाभिमुख दृगासव प्रसन्नहासारुणलोचनाननम् ।
किरीटिन कुण्डलिन चतुर्भुज पीताम्बर वक्षसि लक्षित श्रिया ॥१५॥
अध्यर्हणीयासनमास्थित पर वृत चतु षोडशपञ्चशक्तिभि ।
युक्त भगै स्वैरितरत्र चाध्रुवै स्व एव धामन् रममाणमीश्वरम् ॥१६॥
तद्दर्शनाह्लादपरिप्लुतान्तरो हृष्यत्तनु प्रेमभराश्रुलोचन ।
ननाम पादाम्बुजमस्य विश्वसृग् यत्पारमहंस्येन पथाधिगम्यते ॥१७॥
त प्रीयमाण समुपस्थित तदा प्रजाविसर्गे निजशासनार्हणम् ।
बभाष ईषत्स्मितशोचिषा गिरा प्रिय प्रिय प्रीतमना करे स्पृशन् ॥१८॥

श्रीभगवानुवाच

त्वयाह तोषित सम्यग्वेदगर्भ सिसृक्षया । चिर भृतेन तपसा दुस्तोष कूटयोगिनाम् ॥१९॥
वर वरय भद्र ते वरेश माभिवाञ्छितम् । ब्रह्मञ्छ्रेय परिश्राम पुसो मद्दर्शनावधि ॥२०॥
मनीषितानुभावोऽय मम लोकावलोकनम् । यदुपश्रुत्य रहसि चकर्थ परम तप ॥२१॥
प्रत्यादिष्ट मया तत्र त्वयि कर्मविमोहिते । तपो मे हृदय साक्षादात्माह तपसोऽनघ ॥२२॥
सृजामि तपसैवेद ग्रसामि तपसा पुन । बिभर्मि तपसा विश्व वीर्य मे दुश्चर तप ॥२३॥

ब्रह्मोवाच

भगवन् सर्वभूतानामध्यक्षोऽवस्थितो गुहाम् । वेद ह्यप्रतिरुद्धेन प्रज्ञानेन चिकीर्षितम् ॥२४॥

त्वक्चर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्थिधातव । भूम्यप्तेजोमया सप्त प्राणो व्योमाम्बुवायुभि ।३१।
गुणात्मकानीन्द्रियाणि भूतादिप्रभवा गुणा । मन सर्वविकारात्मा बुद्धिर्विज्ञानरूपिणी ॥३२॥
एतद्भगवतो रूप स्थूल ते व्याहृत मया । मह्यादिभिश्चावरणैरष्टभिर्बहिरावृतम् ॥३३॥
अत पर सूक्ष्मतममव्यक्त निर्विशेषणम् । अनादिमध्यनिधन नित्य वाङ्मनस परम् ॥३४॥
अमुनी भगवद्रूपे मया ते अनुवर्णिते । उभे अपि न गृह्णन्ति मायासृष्टे विपश्चित ॥३५॥
स वाच्यवाचकतया भगवान् ब्रह्मरूपधृक् । नामरूपक्रिया धत्ते सकर्माकर्मक पर ॥३६॥
प्रजापतीन् मनून् देवानृषीन् पितृगणान् पृथक् । सिद्धचारणगन्धर्वान् विद्याध्रासुरगुह्यकान् ॥३७॥
किन्नराप्सरसो नागान् सर्पान् किम्पुरुषोरगान् । मातृ रक्ष पिशाचाश्च प्रेतभूतविनायकान् ॥३८॥
कूष्माण्डोन्मादवेतालान् यातुधानान् ग्रहानपि । खगान् मृगान् पशून् वृक्षान् गिरीन्नृप सरीसृपान् ॥
द्विविधाश्चतुर्विधा येऽन्ये जलस्थलनभौकस । कुशलाकुशला मिश्रा कर्मणा गतयस्त्विमा ॥४०॥
सत्त्व रजस्तम इति तिस्र सुरनृनारका । तत्राप्येकैकशो राजन् भिद्यन्ते गतयस्त्रिधा ।
यदैकैकतरोऽन्याभ्या स्वभाव उपहन्यते ॥४१॥
स एवेद जगद्धाता भगवान् धर्मरूपधृक् । पुष्णाति स्थापयन् विश्व तिर्यङ्नरसुरात्मभि ।४२।
तत कालाग्निरुद्रात्मा यत्सृष्टमिदमात्मन । सन्नियच्छति कालेन घनानीकमिवानिल ॥४३॥
इत्थभावेन कथितो भगवान् भगवत्तम । नेत्थ भावेन हि पर द्रष्टुमर्हन्ति सूरय ॥४४॥
नास्य कर्माणि जन्मादौ परस्यानुविधीयते । कर्तृत्वप्रतिषेधार्थं माययाऽऽरोपित हि तत् ॥४५॥
अय तु ब्रह्मण कल्प सविकल्प उदाहृत । विधि साधारणो यत्र सर्गा प्राकृतवैकृता ॥४६॥
परिमाण च कालस्य कल्पलक्षणविग्रहम् । यथा पुरस्ताद् व्याख्यास्ये पाद्म कल्पमथो शृणु४७

शौनक उवाच

यदाह नो भवान् सूत क्षत्ता भागवतोत्तम । चचार तीर्थानि भुवस्त्यक्त्वा बन्धून् सुदुस्त्यजान् ॥
कुत्र कौषारवेस्तस्य सवादोऽध्यात्मसश्रित । यद्वा स भगवास्तस्मै पृष्टस्तत्त्वमुवाच ह ॥४९॥
ब्रूहि नस्तदिद सौम्य विदुरस्य विचेष्टितम् । बन्धुत्यागनिमित्त च तथैवागतवान् पुन ॥५०॥

सूत उवाच

राज्ञा परीक्षिता पृष्टो यदवोचन्महामुनि । तद्वोऽभिधास्ये शृणुत राज्ञ प्रश्नानुसारत ॥५१॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वितीयस्कन्धेऽष्टादशसाहस्र्यां सहितायां पुरुषसस्थानुवर्णनं नाम दशमोऽध्याय १०

इति द्वितीयस्कन्धः समाप्तः

त्वक्चर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्थिधातव । भूम्यप्तेजोमया सप्त प्राणो व्योमाम्बुवायुभि ।३१।
गुणात्मकानीन्द्रियाणि भूतादिप्रभवा गुणा । मन सर्वविकारात्मा बुद्धिर्विज्ञानरूपिणी ॥३२॥
एतद्भगवतो रूप स्थूल ते व्याहृत मया । मह्यादिभिश्चावरणैरष्टभिर्बहिरावृतम् ॥३३॥
अत पर सूक्ष्मतममव्यक्तं निर्विशेषणम् । अनादिमध्यनिधन नित्य वाड्मनस परम् ॥३४॥
अमुनी भगवद्रूपे मया ते अनुवर्णिते । उभे अपि न गृह्णन्ति मायासृष्टे विपश्चित ॥३५॥
स वाच्यवाचकतया भगवान् ब्रह्मरूपधृक् । नामरूपक्रिया धत्ते सकर्माकर्मक पर ॥३६॥
प्रजापतीन् मनून् देवानृषीन् पितृगणान् पृथक् । सिद्धचारणगन्धर्वान् विद्याध्रासुरगुह्यकान् ॥३७॥
किन्नराप्सरसो नागान् सर्पान् किम्पुरुषोरगान् । मातृ रक्ष पिशाचांश्च प्रेतभूतविनायकान् ॥३८॥
कूष्माण्डोन्मादवेतालान् यातुधानान् ग्रहानपि । खगान् मृगान् पशून् वृक्षान् गिरीन् सरीसृपान् ॥
द्विविधाश्चतुर्विधा येऽन्ये जलस्थलनभौकस । कुशलाकुशला मिश्रा कर्मणा गतयस्त्विमा ॥४०॥
सत्त्व रजस्तम इति तिस्र सुरनृनारका । तत्राप्येकैकशो राजन् भिद्यन्ते गतयस्त्रिधा ।
यदैकैकतरोऽन्याभ्या स्वभाव उपहन्यते ॥४१॥
स एवेद जगद्धाता भगवान् धर्मरूपधृक् । पुष्णाति स्थापयन् विश्व तिर्यङ्नरसुरात्मभि ।४२।
तत कालाग्निरुद्रात्मा यत्सृष्टमिदमात्मन । सनियच्छति कालेन घनानीकमिवानिल ॥४३॥
इत्थभावेन कथितो भगवान् भगवत्तमै । नेत्थ भावेन हि पर द्रष्टुमर्हन्ति सूरय ॥४४॥
नास्य कर्माणि जन्मादौ परस्यानुविधीयते । कर्तृत्वप्रतिषेधार्थं माययाऽऽरोपित हि तत् ॥४५॥
अय तु ब्रह्मण कल्प सविकल्प उदाहृत । विधि साधारणो यत्र सर्गा प्राकृतवैकृता ॥४६॥
परिमाण च कालस्य कल्पलक्षणविग्रहम् । यथा पुरस्ताद् व्याख्यास्ये पाद्म कल्पमथो शृणु४७

शौनक उवाच

यदाह नो भवान् सूत क्षत्ता भागवतोत्तम । चचार तीर्थानि भुवस्त्यक्त्वा बन्धून् सुदुस्त्यजान् ॥
कुत कौषारवेस्तस्य सवादोऽध्यात्मसश्रित । यद्वा स भगवास्तस्मै पृष्टस्तत्त्वमुवाच ह ॥४९॥
ब्रूहि नस्तदिद सौम्य विदुरस्य विचेष्टितम् । बन्धुत्यागनिमित्त च तथैवागतवान् पुन ॥५०॥

सूत उवाच

राज्ञा परीक्षिता पृष्टो यदवोचन्महामुनि । तद्वोऽभिधास्ये शृणुत राज्ञ प्रश्नानुसारत ॥५१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वितीयस्कन्धेऽष्टादशसाहस्र्या सहितायां पुरुषसंस्थानुवर्णनं नाम दशमोऽध्याय १०

इति द्वितीयस्कन्धः समाप्तः

ॐ श्रीपरमात्मने नमः

श्रीमद्भागवतम्

तृतीयस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवमेतत् पुरा पृष्टो मैत्रेयो भगवान् किल । क्षत्त्रा वनं प्रविष्टेन त्यक्त्वा स्वगृहमृद्धिमत् ॥ १ ॥
यद्वा अयं मन्त्रकृद्वो भगवानखिलेश्वरः । पौरवेन्द्रगृहं हित्वा प्रविवेशात्मसात्कृतम् ॥ २ ॥

राजोवाच

कुत्र क्षत्तुर्भगवता मैत्रेयेणास सङ्गमः । कदा वा सह संवाद एतद्वर्णय नः प्रभो ॥ ३ ॥
न ह्यल्पार्थोदयस्तस्य विदुरस्यामलात्मनः । तस्मिन् वरीयसि प्रश्नः साधुवादोपबृंहितः ॥ ४ ॥

सूत उवाच

स एवमृषिवर्योऽयं पृष्टो राज्ञा परीक्षिता । प्रत्याह तं सुबहुवित्प्रीतात्मा श्रूयतामिति ॥ ५ ॥

श्रीशुक उवाच

यदा तु राजा स्वसुतानसाधून् पुष्णन्नधर्मेण विनष्टदृष्टिः ।
भ्रातुर्यविष्ठस्य सुतान् विबन्धून् प्रवेश्य लाक्षाभवने ददाह ॥ ६ ॥
यदा सभायां कुरुदेवदेव्याः केशाभिमर्शं सुतकर्म गर्ह्यम् ।
न वारयामास नृपः स्नुषायाः स्वास्रैर्हरन्त्याः कुचकुङ्कुमानि ॥ ७ ॥
द्यूते त्वधर्मेण जितस्य साधोः सत्यावलम्बस्य वनागतस्य ।
न याचतोऽदात्समयेन दायं तमोजुषाणो यदजातशत्रोः ॥ ८ ॥
यदा च पार्थप्रहितः सभायां जगद्गुरुर्यानि जगाद कृष्णः ।
न तानि पुंसाममृतायनानि राजोरु मेने क्षतपुण्यलेशः ॥ ९ ॥
यदोपहूतो भवनं प्रविष्टो मन्त्राय पृष्टः किल पूर्वजेन ।
अथाह तन्मन्त्रदृशां वरीयान् यन्मन्त्रिणो वैदुरिकं वदन्ति ॥१०॥
अजातशत्रोः प्रतियच्छ दायं तितिक्षतो दुर्विषहं तवागः ।
सहानुजो यत्र वृकोदराहिः श्वसन् रुषा यत्त्वमलं बिभेषि ॥११॥

पार्थांस्तु देवो भगवान् मुकुन्दो गृहीतवान् स क्षितिदेवदेवः ।
आस्ते स्वपुर्यां यदुदेवदेवो विनिर्जिताशेषनृदेवदेवः ॥ १२ ॥
स एष दोषः पुरुषद्विडास्ते गृहान् प्रविष्टो यमपत्यमत्या ।
पुष्णासि कृष्णाद् विमुखो गतश्रीस्त्यजाश्वशैवं कुलकौशलाय ॥ १३ ॥
इत्यूचिवांस्तत्र सुयोधनेन प्रवृद्धकोपस्फुरिताधरेण ।
असत्कृतः सत्स्पृहणीयशीलः क्षत्ता सकर्णानुजसौबलेन ॥ १४ ॥
क एनमत्रोपजुहाव जिह्मं दास्याः सुतं यद्बलिनैव पुष्टः ।
तस्मिन् प्रतीपः परकृत्य आस्ते निर्वास्यतामाशु पुराच्छ्वसानः ॥ १५ ॥
स इत्थमत्युल्बणकर्णबाणैर्भ्रातुः पुरो मर्मसु ताडितोऽपि ।
स्वयं धनुर्द्वारि निधाय मायां गतव्यथोऽयादुरु मानयानः ॥ १६ ॥
स निर्गतः कौरवपुण्यलब्धो गजाह्वयात्तीर्थपदः पदानि ।
अन्वाक्रमत् पुण्यचिकीर्षयोर्व्यां स्वधिष्ठितो यानि सहस्रमूर्तिः ॥ १७ ॥
पुरेषु पुण्योपवनाद्रिकुञ्जेष्वपङ्कतोयेषु सरित्सरःसु ।
अनन्तलिङ्गैः समलङ्कृतेषु चचार तीर्थायतनेष्वनन्यः ॥ १८ ॥
गां पर्यटन् मेध्यविविक्तवृत्तिः सदाप्लुतोऽधःशयनोऽवधूतः ।
अलक्षितः स्वैरवधूतवेषो व्रतानि चेरे हरितोषणानि ॥ १९ ॥
इत्थं व्रजन् भारतमेव वर्षं कालेन यावद्गतवान् प्रभासम् ।
तावच्छशास क्षितिमेकचक्रामेकातपत्रामजितेन पार्थः ॥ २० ॥
तत्राथ शुश्राव सुहृद्विनष्टिं वनं यथा वेणुजवह्निसंश्रयम् ।
संस्पर्धया दग्धमथानुशोचन् सरस्वतीं प्रत्यगियाय तूष्णीम् ॥ २१ ॥
तस्यां त्रितस्योशनसो मनोश्च पृथोरथाग्नेरसितस्य वायोः ।
तीर्थं सुदासस्य गवां गुहस्य यच्छ्राद्धदेवस्य स आसिषेवे ॥ २२ ॥
अन्यानि चेह द्विजदेवदेवैः कृतानि नानायतनानि विष्णोः ।
प्रत्यङ्गमुख्याङ्कितमन्दिराणि यद्दर्शनात् कृष्णमनुस्मरन्ति ॥ २३ ॥
ततस्त्वतिव्रज्य सुराष्ट्रमृद्धं सौवीरमत्स्यान् कुरुजाङ्गलांश्च ।
कालेन तावद्यमुनामुपेत्य तत्रोद्धवं भागवतं ददर्श ॥ २४ ॥
स वासुदेवानुचरं प्रशान्तं बृहस्पतेः प्राक् तनयं प्रतीतम् ।
आलिङ्ग्य गाढं प्रणयेन भद्रं स्वानामपृच्छद् भगवत्प्रजानाम् ॥ २५ ॥

कच्चित्पुराणौ पुरुषौ स्वनाभ्यपाद्मानुवृत्त्येह किलावतीर्णौ ।
आसात उर्व्या कुशल विधाय कृतक्षणौ कुशल शूरगेहे ॥ २६ ॥
कच्चित्कुरूणा परम सुहृन्नो भाम स आस्ते सुखमङ्ग शौरि ।
यो वै स्वसृणा पितृवद्ददाति वरान् वदान्यो वरतर्पणेन ॥ २७ ॥
कच्चिद्वरूथाधिपतिर्यदूना प्रद्युम्न आस्ते सुखमङ्ग वीर ।
य रुक्मिणी भगवतोऽभिलेभे आराध्य विप्रान् स्मरमादिसर्गे ॥ २८ ॥
कच्चित्सुख सात्वतवृष्णिभोजदाशार्हकाणामधिप स आस्ते ।
यमभ्यषिञ्चच्छतपत्रनेत्रो नृपासनाशा परिहृत्य दूरात् ॥ २९ ॥
कच्चिद्धरे सौम्य सुत सदृक्ष आस्तेऽग्रणी रथिना साधु साम्ब ।
असूत य जाम्बवती व्रताढ्या देव गुह योऽम्बिकया धृतोऽग्रे ॥ ३० ॥
क्षेम स कच्चिद्युयुधान आस्ते य फाल्गुनाल्लब्धधनूरहस्य ।
लेभेऽञ्जसाधोक्षजसेवयैव गति तदीया यतिभिर्दुरापाम् ॥ ३१ ॥
कच्चिद् बुध स्वस्त्यनमीव आस्ते श्वफल्कपुत्रो भगवत्प्रपन्न ।
य कृष्णपादाङ्कितमार्गपांसुष्वचेष्टत प्रेमविभिन्नधैर्य ॥ ३२ ॥
कच्चिच्छिव देवकभोजपुत्र्या विष्णुप्रजाया इव देवमातु ।
या वै स्वगर्भेण दधार देव त्रयी यथा यज्ञवितानमर्थम ॥ ३३ ॥
अपिस्विदास्ते भगवान् सुख वो य सात्वता कामदुघोऽनिरुद्ध ।
यमामनन्ति स्म ह शब्दयोनि मनोमय सत्त्वतुरीयतत्त्वम् ॥ ३४ ॥
अपिस्विदन्ये च निजात्मदैवमनन्यवृत्त्या समनुव्रता ये ।
हृदीकसत्यात्मजचारुदेष्णगदादय स्वस्ति चरन्ति सौम्य ॥ ३५ ॥
अपि स्वदोर्भ्यां विजयाच्युताभ्या धर्मेण धर्म परिपाति सेतुम् ।
दुर्योधनोऽतप्यत यत्सभाया साम्राज्यलक्ष्म्या विजयानुवृत्त्या ॥ ३६ ॥
किं वा कृताघेष्वघमत्यमर्षी भीमोऽहिवद्दीर्घतम व्यमुञ्चत् ।
यस्याङ्घ्रिपात रणभूर्न सेहे मार्ग गदायाश्चरतो विचित्रम् ॥ ३७ ॥
कच्चिद्यशोधा रथयूथपाना गाण्डीवधन्वोपरतारिरास्ते ।
अलक्षितो यच्छरकूटगूढो मायाकिरातो गिरिशस्तुतोष ॥ ३८ ॥
यमावुतस्वित्तनयौ पृथाया पार्थैर्वृतौ पक्ष्मभिरक्षिणीव ।
रेमात उद्दाय मृधे स्वरिक्थ परात्सुपर्णाविव वज्रिवक्त्रात् ॥ ३९ ॥

अहो पृथापि म्रियतेऽर्भकार्थे राजर्षिवर्येण विनापि तेन ।
यस्त्वेकवीरोऽधिरथो विजिग्ये धनुर्द्वितीयः ककुभश्चतस्रः ॥ ४० ॥
सौम्यानुशोचे तमधःपतन्तं भ्रात्रे परेताय विदुद्रुहे यः ।
निर्यापितो येन सुहृत्स्वपुर्या अहं स्वपुत्रान् समनुव्रतेन ॥ ४१ ॥
सोऽहं हरेर्मर्त्यविडम्बनेन दृशो नृणां चालयतो विधातुः ।
नान्योपलक्ष्यः पदवीं प्रसादाच्चरामि पश्यन् गतविस्मयोऽत्र ॥ ४२ ॥
नूनं नृपाणां त्रिमदोत्पथानां महीं मुहुश्चालयतां चमूभिः ।
वधात्प्रपन्नार्तिजिहीर्षयेशोऽप्युपैक्षताघं भगवान् कुरूणाम् ॥ ४३ ॥
अजस्य जन्मोत्पथनाशनाय कर्माण्यकर्तुर्ग्रहणाय पुंसाम् ।
नन्वन्यथा कोऽर्हति देहयोगं परो गुणानामुत कर्मतन्त्रम् ॥ ४४ ॥
तस्य प्रपन्नाखिललोकपानामवस्थितानामनुशासने स्वे ।
अर्थाय जातस्य यदुष्वजस्य वार्तां सखे कीर्तय तीर्थकीर्तेः ॥ ४५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे विदुरोद्धवसंवादे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इति भागवतः पृष्टः क्षत्त्रा वार्तां प्रियाश्रयाम् । प्रतिवक्तुं न चोत्सेह औत्कण्ठ्यात्स्मारितेश्वरः ॥ १ ॥
यः पञ्चहायनो मात्रा प्रातराशाय याचितः । तन्नैच्छद्रचयन् यस्य सपर्यां बाललीलया ॥ २ ॥
स कथं सेवया तस्य कालेन जरसं गतः । पृष्टो वार्तां प्रतिब्रूयाद्भर्तुः पादावनुस्मरन् ॥ ३ ॥
स मुहूर्तमभूत्तूष्णीं कृष्णाङ्घ्रिसुधया भृशम् । तीव्रेण भक्तियोगेन निमग्नः साधु निर्वृतः ॥ ४ ॥
पुलकोद्भिन्नसर्वाङ्गो मुञ्चन्मीलद्दृशा शुचः । पूर्णार्थो लक्षितस्तेन स्नेहप्रसरसम्प्लुतः ॥ ५ ॥
शनकैर्भगवल्लोकान्नृलोकं पुनरागतः । विमृज्य नेत्रे विदुरं प्रत्याहोद्धव उत्स्मयन् ॥ ६ ॥

उद्धव उवाच

कृष्णद्युमणिनिम्लोचे गीर्णेष्वजगरेण ह । किं नु नः कुशलं ब्रूयां गतश्रीषु गृहेष्वहम् ॥ ७ ॥
दुर्भगो बत लोकोऽयं यदवो नितरामपि । ये संवसन्तो न विदुर्हरिं मीना इवोडुपम् ॥ ८ ॥
इङ्गितज्ञाः पुरुप्रौढा एकारामाश्च सात्वताः । सात्वतामृषभं सर्वे भूतावासममंसत ॥ ९ ॥
देवस्य मायया स्पृष्टा ये चान्यदसदाश्रिताः । भ्राम्यते धीर्न तद्वाक्यैरात्मन्युप्तात्मनो हरौ ॥ १० ॥
प्रदर्श्यातप्ततपसामवितृप्तदृशां नृणाम् । आदायान्तरधाद्यस्तु स्वबिम्बं लोकलोचनम् ॥ ११ ॥
यन्मर्त्यलीलौपयिकं स्वयोगमायाबलं दर्शयता गृहीतम् ।
विस्मापनं स्वस्य च सौभगर्द्धेः परं पदं भूषणभूषणाङ्गम् ॥ १२ ॥

यद्धर्मसूनोर्बत राजसूये निरीक्ष्य दृक्स्वस्त्ययनं त्रिलोकः ।
कार्त्स्न्येन चाद्येह गतं विधातुरर्वाक्सृतौ कौशलमित्यमन्यत ॥ १३ ॥
यस्यानुरागप्लुतहासरासलीलावलोकप्रतिलब्धमानाः ।
व्रजस्त्रियो दृग्भिरनुप्रवृत्तधियोऽवतस्थुः किल कृत्यशेषाः ॥ १४ ॥
स्वशान्तरूपेष्वितरैः स्वरूपैरभ्यर्द्यमानेष्वनुकम्पितात्मा ।
परावरेशो महदंशयुक्तो ह्यजोऽपि जातो भगवान् यथाग्निः ॥ १५ ॥
मां खेदयत्येतदजस्य जन्मविडम्बनं यद्वसुदेवगेहे ।
व्रजे च वासोऽरिभयादिव स्वयं पुराद् व्यवात्सीद्यदनन्तवीर्यः ॥ १६ ॥
दुनोति चेतः स्मरतो ममैतद्यदाह पादावभिवन्द्य पित्रोः ।
तातम्ब कंसादुरुशङ्कितानां प्रसीदतं नोऽकृतनिष्कृतीनाम् ॥ १७ ॥
को वा अमुष्याङ्घ्रिसरोजरेणुं विस्मर्तुमीशीत पुमान् विजिघ्रन् ।
यो विस्फुरद्भ्रूविटपेन भूमेर्भारं कृतान्तेन तिरश्चकार ॥ १८ ॥
दृष्टा भवद्भिर्ननु राजसूये चैद्यस्य कृष्णं द्विषतोऽपि सिद्धिः ।
यां योगिनः संस्पृहयन्ति सम्यग्योगेन कस्तद्विरहं सहेत ॥ १९ ॥
तथैव चान्ये नरलोकवीरा य आहवे कृष्णमुखारविन्दम् ।
नेत्रैः पिबन्तो नयनाभिरामं पार्थास्त्रपूताः पदमापुरस्य ॥ २० ॥
स्वयं त्वसाम्यातिशयस्त्र्यधीशः स्वाराज्यलक्ष्म्याप्तसमस्तकामः ।
बलिं हरद्भिश्चिरलोकपालैः किरीटकोट्येडितपादपीठः ॥ २१ ॥
तत्तस्य कैङ्कर्यमलं भृतान्नो विग्लापयत्यङ्ग यदुग्रसेनम् ।
तिष्ठन्निषण्णं परमेष्ठिधिष्ण्ये न्यबोधयद्देव निधारयेति ॥ २२ ॥
अहो बकी यं स्तनकालकूटं जिघांसयापाययदप्यसाध्वी ।
लेभे गतिं धात्र्युचितां ततोऽन्यं कं वा दयालुं शरणं व्रजेम ॥ २३ ॥
मन्येऽसुरान् भागवतांस्त्र्यधीशे संरम्भमार्गाभिनिविष्टचित्तान् ।
ये संयुगेऽचक्षत तार्क्ष्यपुत्रमंसे सुनाभायुधमापतन्तम् ॥ २४ ॥
वसुदेवस्य देवक्यां जातो भोजेन्द्रबन्धने । चिकीर्षुर्भगवानस्याः शमजेनाभियाचितः ॥२५॥
ततो नन्दव्रजमितः पित्रा कंसाद्विबिभ्यता । एकादश समास्तत्र गूढार्चिः सबलोऽवसत् ॥२६॥
परीतो वत्सपैर्वत्सांश्चारयन् व्यहरद्विभुः । यमुनोपवने कूजद्द्विजसङ्कुलिताङ्घ्रिपे ॥२७॥
कौमारीं दर्शयंश्चेष्टां प्रेक्षणीयां व्रजौकसाम् । रुदन्निव हसन्मुग्धबालसिंहावलोकनः ॥२८॥
स एव गोधनं लक्ष्म्या निकेतं सितगोवृषम् । चारयन्ननुगान् गोपान् रणद्वेणुररीरमत् ॥२९॥

अहो पृथापि ध्रियतेऽर्भकार्थे राजर्षिवर्येण विनापि तेन ।
यस्त्वेकवीरोऽधिरथो विजिग्ये धनुर्द्वितीयः ककुभश्चतस्रः ॥ ४० ॥
सौम्यानुशोचे तमधःपतन्तं भ्रात्रे परेताय विदुद्रुहे यः ।
निर्यापितो येन सुहृत्स्वपुर्या अहं स्वपुत्रान् समनुव्रतेन ॥ ४१ ॥
सोऽहं हरेर्मर्त्यविडम्बनेन दृशो नृणां चालयतो विधातुः ।
नान्योपलक्ष्यः पदवीं प्रसादाच्चरामि पश्यन् गतविस्मयोऽत्र ॥ ४२ ॥
नूनं नृपाणां त्रिमदोत्पथानां महीं मुहुश्चालयतां चमूभिः ।
वधात्प्रपन्नार्तिजिहीर्षयेशोऽप्युपैक्षताघं भगवान् कुरूणाम् ॥ ४३ ॥
अजस्य जन्मोत्पथनाशनाय कर्माण्यकर्तुर्ग्रहणाय पुंसाम् ।
नन्वन्यथा कोऽर्हति देहयोगं परो गुणानामुत कर्मतन्त्रम् ॥ ४४ ॥
तस्य प्रपन्नाखिललोकपानामवस्थितानामनुशासने स्वे ।
अर्थाय जातस्य यदुष्वजस्य वार्तां सखे कीर्तय तीर्थकीर्तेः ॥ ४५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे विदुरोद्धवसंवादे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इति भागवतः पृष्टः क्षत्त्रा वार्तां प्रियाश्रयाम् । प्रतिवक्तुं न चोत्सेह औत्कण्ठ्यात्स्मारितेश्वरः ॥ १ ॥
यः पञ्चहायनो मात्रा प्रातराशाय याचितः । तन्नैच्छद्रचयन् यस्य सपर्यां बाललीलया ॥ २ ॥
स कथं सेवया तस्य कालेन जरसं गतः । पृष्टो वार्तां प्रतिब्रूयाद्भर्तुः पादावनुस्मरन् ॥ ३ ॥
स मुहूर्तमभूत्तूष्णीं कृष्णाङ्घ्रिसुधया भृशम् । तीव्रेण भक्तियोगेन निमग्नः साधु निर्वृतः ॥ ४ ॥
पुलकोद्भिन्नसर्वाङ्गो मुञ्चन्मीलद्दृशा शुचः । पूर्णार्थो लक्षितस्तेन स्नेहप्रसरसम्प्लुतः ॥ ५ ॥
शनकैर्भगवल्लोकान्नृलोकं पुनरागतः । विमृज्य नेत्रे विदुरं प्रत्याहोद्धव उत्स्मयन् ॥ ६ ॥

उद्धव उवाच

कृष्णद्युमणिनिम्लोचे गीर्णेष्वजगरेण ह । किं नु नः कुशलं ब्रूयां गतश्रीषु गृहेष्वहम् ॥ ७ ॥
दुर्भगो बत लोकोऽयं यदवो नितरामपि । ये संवसन्तो न विदुर्हरिं मीना इवोडुपम् ॥ ८ ॥
इङ्गितज्ञाः पुरुप्रौढा एकारामाश्च सात्वताः । सात्वतामृषभं सर्वे भूतावासममंसत ॥ ९ ॥
देवस्य मायया स्पृष्टा ये चान्यदसदाश्रिताः । भ्राम्यते धीर्न तद्वाक्यैरात्मन्युप्तात्मनो हरौ ॥ १० ॥
प्रदर्श्यातप्ततपसामवितृप्तदृशां नृणाम् । आदायान्तरधाद्यस्तु स्वबिम्बं लोकलोचनम् ॥ ११ ॥
यन्मर्त्यलीलौपयिकं स्वयोगमायाबलं दर्शयता गृहीतम् ।
विस्मापनं स्वस्य च सौभगर्द्धेः परं पदं भूषणभूषणाङ्गम् ॥ १२ ॥

यद्धर्मसूनोर्बत राजसूये निरीक्ष्य दृक्स्वस्त्ययनं त्रिलोकः ।
कार्त्स्न्येन चाद्येह गतं विधातुरर्वाक्सृतौ कौशलमित्यमन्यत ॥ १३ ॥
यस्यानुरागप्लुतहासरासलीलावलोकप्रतिलब्धमानाः ।
व्रजस्त्रियो दृग्भिरनुप्रवृत्तधियोऽवतस्थुः किल कृत्यशेषाः ॥ १४ ॥
स्वशान्तरूपेष्वितरैः स्वरूपैरभ्यर्द्यमानेष्वनुकम्पितात्मा ।
परावरेशो महदंशयुक्तो ह्यजोऽपि जातो भगवान् यथाग्निः ॥ १५ ॥
मां खेदयत्येतदजस्य जन्मविडम्बनं यद्वसुदेवगेहे ।
व्रजे च वासोऽरिभयादिव स्वयं पुराद् व्यवात्सीद्यदनन्तवीर्यः ॥ १६ ॥
दुनोति चेतः स्मरतो ममैतद्यदाह पादावभिवन्द्य पित्रोः ।
तातम्ब कंसादुरुशङ्कितानां प्रसीदतं नोऽकृतनिष्कृतीनाम् ॥ १७ ॥
को वा अमुष्याङ्घ्रिसरोजरेणुं विस्मर्तुमीशीत पुमान् विजिघ्रन् ।
यो विस्फुरद्भ्रूविटपेन भूमेर्भारं कृतान्तेन तिरश्चकार ॥ १८ ॥
दृष्टा भवद्भिर्ननु राजसूये चैद्यस्य कृष्णं द्विषतोऽपि सिद्धिः ।
यां योगिनः संस्पृहयन्ति सम्यग्योगेन कस्तद्विरहं सहेत ॥ १९ ॥
तथैव चान्ये नरलोकवीरा य आहवे कृष्णमुखारविन्दम् ।
नेत्रैः पिबन्तो नयनाभिरामं पार्थास्त्रपूताः पदमापुरस्य ॥ २० ॥
स्वयं त्वसाम्यातिशयस्त्र्यधीशः स्वाराज्यलक्ष्म्याप्तसमस्तकामः ।
बलिं हरद्भिश्चिरलोकपालैः किरीटकोट्येडितपादपीठः ॥ २१ ॥
तत्तस्य कैङ्कर्यमलं भृतान्नो विग्लापयत्यङ्ग यदुग्रसेनम् ।
तिष्ठन्निषण्णं परमेष्ठिधिष्ण्ये न्यबोधयद्देव निधारयेति ॥ २२ ॥
अहो बकी यं स्तनकालकूटं जिघांसयापाययदप्यसाध्वी ।
लेभे गतिं धात्र्युचितां ततोऽन्यं कं वा दयालुं शरणं व्रजेम ॥ २३ ॥
मन्येऽसुरान् भागवतांस्त्र्यधीशे संरम्भमार्गाभिनिविष्टचित्तान् ।
ये संयुगेऽचक्षत तार्क्ष्यपुत्रमंसे सुनाभायुधमापतन्तम् ॥ २४ ॥
वसुदेवस्य देवक्यां जातो भोजेन्द्रबन्धने । चिकीर्षुर्भगवानस्याः शमजेनाभियाचितः ॥२५॥
ततो नन्दव्रजमितः पित्रा कंसाद्विबिभ्यता । एकादश समास्तत्र गूढार्चिः सबलोऽवसत् ॥२६॥
परीतो वत्सपैर्वत्सांश्चारयन् व्यहरद्विभुः । यमुनोपवने कूजद्द्विजसङ्कुलिताङ्घ्रिपे ॥२७॥
कौमारीं दर्शयंश्चेष्टां प्रेक्षणीयां व्रजौकसाम् । रुदन्निव हसन्मुग्धबालसिंहावलोकनः ॥२८॥
स एव गोधनं लक्ष्म्या निकेतं सितगोवृषम् । चारयन्ननुगान् गोपान् रणद्वेणुररीरमत् ॥२९॥

प्रयुञ्जानान् भोजराजेन मायिनः कामरूपिणः । लीलया व्यनुदत्तांस्तान् बालः क्रीडनकानिव ॥ ३० ॥
विपन्नान् विषपानेन निगृह्य भुजगाधिपम् । उत्थाप्यापाययद्गावस्तत्तोयं प्रकृतिस्थितम् ॥ ३१ ॥
अयाजयद्गोसवेन गोपराजं द्विजोत्तमैः । वित्तस्य चोरुभारस्य चिकीर्षन् सद्व्ययं विभुः ॥ ३२ ॥
वर्षतीन्द्रे व्रजः कोपाद्भग्नमानेऽतिविह्वलः । गोत्रलीलातपत्रेण त्रातो भद्रानुगृह्णता ॥ ३३ ॥
शरच्छशिकरैर्मृष्टं मानयन् रजनीमुखम् । गायन् कलपदं रेमे स्त्रीणां मण्डलमण्डनः ॥ ३४ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे विदुरोद्धवसंवादे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

उद्धव उवाच

ततः स आगत्य पुरं स्वपित्रोश्चिकीर्षया शं बलदेवसंयुतः ।
निपात्य तुङ्गाद्रिपुयूथनाथं हतं व्यकर्षद् व्यसुमोजसोर्व्याम् ॥ १ ॥
सान्दीपनेः सकृत्प्रोक्तं ब्रह्माधीत्य सविस्तरम् । तस्मै प्रादाद्वरं पुत्रं मृतं पञ्चजनोदरात् ॥ २ ॥
समाहुता भीष्मककन्यया ये श्रियः सवर्णेन बुभूषयैषाम् ।
गान्धर्ववृत्त्या मिषतां स्वभागं जह्रे पदं मूर्ध्नि दधत्सुपर्णः ॥ ३ ॥
ककुद्मिनोऽविद्धनसो दमित्वा स्वयंवरे नाग्नजितीमुवाह ।
तद्भग्नमानानपि गृध्यतोऽज्ञाञ्जघ्नेऽक्षतः शस्त्रभृतः स्वशस्त्रैः ॥ ४ ॥
प्रियं प्रभुर्ग्राम्य इव प्रियाया विधित्सुरार्च्छद् द्युतरुं यदर्थे ।
वज्र्याद्रवत्तं सगणो रुषान्धः क्रीडामृगो नूनमयं वधूनाम् ॥ ५ ॥
सुतं मृधे खं वपुषा ग्रसन्तं दृष्ट्वा सुनाभोन्मथितं धरित्र्या ।
आमन्त्रितस्तत्तनयाय शेषं दत्त्वा तदन्तःपुरमाविवेश ॥ ६ ॥
तत्राहृतास्ता नरदेवकन्याः कुजेन दृष्ट्वा हरिमार्तबन्धुम् ।
उत्थाय सद्यो जगृहुः प्रहर्षव्रीडानुरागप्रहितावलोकैः ॥ ७ ॥
आसां मुहूर्त एकस्मिन्नानागारेषु योषिताम् । सविधं जगृहे पाणीननुरूपः स्वमायया ॥ ८ ॥
तास्वपत्यान्यजनयदात्मतुल्यानि सर्वतः । एकैकस्यां दश दश प्रकृतेर्विबुभूषया ॥ ९ ॥
कालमागधशाल्वादीननीकै रुन्धतः पुरम् । अजीघनत्स्वयं दिव्यं स्वपुंसां तेज आदिशत् ॥ १० ॥
शम्बरं द्विविदं बाणं मुरं बल्वलमेव च । अन्यांश्च दन्तवक्रादीनवधीत्कांश्च घातयत् ॥ ११ ॥
अथ ते भ्रातृपुत्राणां पक्षयोः पतितान्नृपान् । चचाल भूः कुरुक्षेत्रं येषामापततां बलैः ॥ १२ ॥
सकर्णदुःशासनसौबलानां कुमन्त्रपाकेन हतश्रियायुषम् ।
सुयोधनं सानुचरं शयानं भग्नोरुमूर्व्यां न ननन्द पश्यन् ॥ १३ ॥

किया‍न् भुवोऽय क्षपितोरुभारो यद्द्रोणभीष्मार्जुनभीममूलै ।
अष्टादशाक्षौहिणिको मदंशैरास्ते बल दुर्विपह यदूनाम् ॥१४॥
मिथो यदैषा भविता विवादो मध्वामदाताम्रविलोचनानाम् ।
नैषा वधोपाय इयानतोऽन्यो मय्युद्यतेऽन्तर्दधते स्वय स्म ॥१५॥
एव सञ्चिन्त्य भगवान् स्वराज्ये स्थाप्य धर्मजम् । नन्दयामास सुहृद साधूना वर्त्म दर्शयन् ॥१६॥
उत्तराया धृत पूरोर्वंश साध्वभिमन्युना । स वै द्रौण्यस्त्रसछिन्न पुनर्भगवता धृत ॥१७॥
अयाजयद्धर्मसुतमश्वमेधैस्त्रिभिर्विभु । सोऽपि क्ष्मामनुजै रक्षन् रेमे कृष्णमनुव्रत ॥१८॥
भगवानपि विश्वात्मा लोकवेदपथानुग । कामान् सिषेवे द्वार्वत्यामसक्त साख्यमास्थित ॥१९॥
स्निग्धस्मितावलोकेन वाचा पीयूषकल्पया । चरित्रेणानवद्येन श्रीनिकेतेन चात्मना ॥२०॥
इम लोकममु चैव रमयन् सुतरा यदून् । रेमे क्षणदया दत्तक्षणस्त्रीक्षणसौहृद ॥२१॥
तस्यैव रममाणस्य सवत्सरगणान् बहून् । गृहमेधेषु योगेषु विराग समजायत ॥२२॥
दैवाधीनेषु कामेषु दैवाधीन स्वय पुमान् । को विश्रम्भेत योगेन योगेश्वरमनुव्रत ॥२३॥
पुर्यां कदाचित्क्रीडद्भिर्यदुभोजकुमारकै । कोपिता मुनय शेपुर्भगवन्मतकोविदा ॥२४॥
तत कतिपयैर्मासैर्वृष्णिभोजान्धकादय । ययु प्रभास सहृष्टा रथैर्देवविमोहिता ॥२५॥
तत्र स्नात्वा पितॄन्देवानृषींश्चैव तदम्भसा । तर्पयित्वाथ विप्रेभ्यो गावो बहुगुणा ददु ॥२६॥
हिरण्य रजत शय्या वासास्यजिनकम्बलान् । यान रथानिभान् कन्या धरा वृत्तिकरीमपि ॥२७॥
अन्न चोरुरस तेभ्यो दत्त्वा भगवदर्पणम् । गोविप्रार्थासव शूरा प्रणेमुर्भुवि मूर्धभि ॥२८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायां तृतीयस्कन्धे विदुरोद्धवसवादे तृतीयोऽध्याय ॥३॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

उद्धव उवाच

अथ ते तदनुज्ञाता भुक्त्वा पीत्वा च वारुणीम् । तया विभ्रंशितज्ञाना दुरुक्तैर्मर्म पस्पृशु ॥ १ ॥
तेषा मैरेयदोषेण विषमीकृतचेतसाम् । निम्लोचति रवावासीद्वेणूनामिव मर्दनम् ॥ २ ॥
भगवान् स्वात्ममायाया गतिं तामवलोक्य स । सरस्वतीमुपस्पृश्य वृक्षमूलमुपाविशत् ॥ ३ ॥
अह चोक्तो भगवता प्रपन्नार्तिहरेण ह । बदरीं त्व प्रयाहीति स्वकुल सजिहीर्षुणा ॥ ४ ॥
अथापि तदभिप्रेत जानन्नहमरिन्दम । पृष्ठतोऽन्वगम भर्तु पादविश्लेषणाक्षम ॥ ५ ॥
अद्राक्षमेकमासीन विचिन्वन्दयित पतिम् । श्रीनिकेत सरस्वत्या कृतकेतमकेतनम् ॥ ६ ॥
श्यामावदात विरज प्रशान्तारुणलोचनम् । दोर्भिश्चतुर्भिर्विदित पीतकौशाम्बरेण च ॥ ७ ॥
वाम ऊरावधिश्रित्य दक्षिणाङ्घ्रिसरोरुहम् । अपाश्रितार्भकाश्वत्थमकृश त्यक्तपिप्पलम् ॥ ८ ॥

तस्मिन् महाभागवतो द्वैपायनसुहृत्सखा । लोकाननुचरन् सिद्ध आससाद यदृच्छया ॥ ९ ॥

तस्यानुरक्तस्य मुनेर्मुकुन्दः प्रमोदभावानतकन्धरस्य ।
आशृण्वतो मामनुरागहाससमीक्षया विश्रमयन्नुवाच ॥१०॥

श्रीभगवानुवाच

वेदाहमन्तर्मनसीप्सितं ते ददामि यत्तद् दुरवापमन्यैः ।
सत्रे पुरा विश्वसृजां वसूनां मत्सिद्धिकामेन वसो त्वयेष्टः ॥११॥
स एष साधो चरमो भवानामासादितस्ते मदनुग्रहो यत् ।
यन्मां नृलोकान् रह उत्सृजन्तं दिष्ट्या ददृश्वान् विशदानुवृत्त्या ॥१२॥
पुरा मया प्रोक्तमजाय नाभ्ये पद्मे निषण्णाय ममादिसर्गे ।
ज्ञानं परं मन्महिमावभासं यत्सूरयो भागवतं वदन्ति ॥१३॥
इत्यादृतोक्तः परमस्य पुंसः प्रतिक्षणानुग्रहभाजनोऽहम् ।
स्नेहोत्थरोमा स्खलिताक्षरस्तं मुञ्चञ्छुचः प्राञ्जलिराबभाषे ॥१४॥
को न्वीश ते पादसरोजभाजां सुदुर्लभोऽर्थेषु चतुर्ष्वपीह ।
तथापि नाहं प्रवृणोमि भूमन् भवत्पदाम्भोजनिषेवणोत्सुकः ॥१५॥
कर्माण्यनीहस्य भवोऽभवस्य ते दुर्गाश्रयोऽथारिभयात्पलायनम् ।
कालात्मनो यत्प्रमदायुताश्रमः स्वात्मन् रतेः खिद्यति धीर्विदामिह ॥१६॥
मन्त्रेषु मां वा उपहूय यत्त्वमकुण्ठिताखण्डसदात्मबोधः ।
पृच्छेः प्रभो मुग्ध इवाप्रमत्तस्तन्नो मनो मोहयतीव देव ॥१७॥
ज्ञानं परं स्वात्मरहःप्रकाशं प्रोवाच कस्मै भगवान् समग्रम् ।
अपि क्षमं नो ग्रहणाय भर्तर्वदाञ्जसा यद् वृजिनं तरेम ॥१८॥

इत्यावेदितहार्दाय मह्यं स भगवान् परः । आदिदेशारविन्दाक्ष आत्मनः परमां स्थितिम् ॥१९॥

स एवमाराधितपादतीर्थादधीततत्त्वात्मविबोधमार्गः ।
प्रणम्य पादौ परिवृत्य देवमिहागतोऽहं विरहातुरात्मा ॥२०॥

सोऽहं तद्दर्शनाह्लादवियोगार्तियुतः प्रभो । गमिष्ये दयितं तस्य बदर्याश्रममण्डलम् ॥२१॥
यत्र नारायणो देवो नरश्च भगवानृषिः । मृदु तीव्रं तपो दीर्घं तेपाते लोकभावनौ ॥२२॥

श्रीशुक उवाच

इत्युद्धवादुपाकर्ण्य सुहृदां दुःसहं वधम् । ज्ञानेनाशमयत्क्षत्ता शोकमुत्पतितं बुधः ॥२३॥
स तं महाभागवतं व्रजन्तं कौरवर्षभः । विश्रम्भादभ्यधत्तेदं मुख्यं कृष्णपरिग्रहे ॥२४॥

विदुर उवाच

ज्ञान परं स्वात्मरहःप्रकाशं यदाह योगेश्वर ईश्वरस्ते ।
वक्तुं भवान्नोऽर्हति यद्धि विष्णोर्भृत्याः स्वभृत्यार्थकृतश्चरन्ति ॥२५॥

उद्धव उवाच

ननु ते तत्त्वसंराध्य ऋषिः कौषारवोऽन्ति मे । साक्षाद्भगवताऽऽदिष्टो मर्त्यलोकं जिहासता ॥२६॥

श्रीशुक उवाच

इति सह विदुरेण विश्वमूर्तेर्गुणकथया सुधया प्लावितोरुतापः ।
क्षणमिव पुलिने यमस्वसुस्तां समुषित औपगविर्निशां ततोऽगात् ॥२७॥

राजोवाच

निधनमुपगतेषु वृष्णिभोजेष्वधिरथयूथपयूथपेषु मुख्यः ।
स तु कथमवशिष्ट उद्धवो यद्धरिरपि तत्यज आकृतिं त्र्यधीशः ॥२८॥

श्रीशुक उवाच

ब्रह्मशापापदेशेन कालेनामोघवाञ्छितः । संहृत्य स्वकुलं नूनं त्यक्ष्यन् देहमचिन्तयत् ॥२९॥
अस्माल्लोकादुपरते मयि ज्ञानं मदाश्रयम् । अर्हत्युद्धव एवाद्धा सम्प्रत्यात्मवतां वरः ॥३०॥
नोद्धवोऽण्वपि मन्न्यूनो यद्गुणैर्नार्दितः प्रभुः । अतो मद्वयुनं लोकं ग्राहयन्निह तिष्ठतु ॥३१॥
एवं त्रिलोकगुरुणा संदिष्टः शब्दयोनिना । बदर्याश्रममासाद्य हरिमीजे समाधिना ॥३२॥
विदुरोऽप्युद्धवाच्छ्रुत्वा कृष्णस्य परमात्मनः । क्रीडयोपात्तदेहस्य कर्माणि श्लाघितानि च ॥३३॥
देहन्यासं च तस्यैवं धीराणां धैर्यवर्धनम् । अन्येषां दुष्करतरं पशूनां विक्लवात्मनाम् ॥३४॥
आत्मानं च कुरुश्रेष्ठ कृष्णेन मनसेक्षितम् । ध्यायन् गते भागवते रुरोद प्रेमविह्वलः ॥३५॥
कालिन्द्याः कतिभिः सिद्ध अहोभिर्भरतर्षभ । प्रापद्यत स्वःसरितं यत्र मित्रासुतो मुनिः ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे विदुरोद्धवसंवादे चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

द्वारि द्युनद्या ऋषभः कुरूणां मैत्रेयमासीनमगाधबोधम् ।
क्षत्तोपसृत्याच्युतभावशुद्धः पप्रच्छ सौशील्यगुणाभितृप्तः ॥ १ ॥

विदुर उवाच

सुखाय कर्माणि करोति लोको न तैः सुखं वान्यदुपारमं वा ।
विन्देत भूयस्तत एव दुःखं यदत्र युक्तं भगवान् वदेन्नः ॥ २ ॥

जनस्य कृष्णाद्विमुखस्य दैवादधर्मशीलस्य सुदुःखितस्य ।
अनुग्रहायेह चरन्ति नूनं भूतानि भव्यानि जनार्दनस्य ॥ ३ ॥
तत्साधुवर्यादिश वर्त्म शं नः संराधितो भगवान् येन पुंसाम् ।
हृदि स्थितो यच्छति भक्तिपूते ज्ञानं सतत्त्वाधिगमं पुराणम् ॥ ४ ॥
करोति कर्माणि कृतावतारो यान्यात्मतन्त्रो भगवांस्त्र्यधीशः ।
यथा ससर्जाग्र इदं निरीहः संस्थाप्य वृत्तिं जगतो विधत्ते ॥ ५ ॥
यथा पुनः स्वे ख इदं निवेश्य शेते गुहायां स निवृत्तवृत्तिः ।
योगेश्वराधीश्वर एक एतदनुप्रविष्टो बहुधा यथाऽऽसीत् ॥ ६ ॥
क्रीडन् विधत्ते द्विजगोसुराणां क्षेमाय कर्माण्यवतारभेदैः ।
मनो न तृप्यत्यपि शृण्वतां नः सुश्लोकमौलेश्चरितामृतानि ॥ ७ ॥
यैस्तत्त्वभेदैरधिलोकनाथो लोकानलोकान् सह लोकपालान् ।
अचीक्लृपद्यत्र हि सर्वसत्त्वनिकायभेदोऽधिकृतः प्रतीतः ॥ ८ ॥
येन प्रजानामुत आत्मकर्मरूपाभिधानां च भिदां व्यधत्त ।
नारायणो विश्वसृडात्मयोनिरेतच्च नो वर्णय विप्रवर्य ॥ ९ ॥
परावरेषां भगवन् व्रतानि श्रुतानि मे व्यासमुखादभीक्ष्णम् ।
अतृप्नुम क्षुल्लसुखावहानां तेषामृते कृष्णकथामृतौघात् ॥ १० ॥
कस्तृप्नुयात्तीर्थपदोऽभिधानात् सत्रेषु वः सूरिभिरीड्यमानात् ।
यः कर्णनाड्यां पुरुषस्य यातो भवप्रदां गेहरतिं छिनत्ति ॥ ११ ॥
मुनिर्विवक्षुर्भगवद्गुणानां सखापि ते भारतमाह कृष्णः ।
यस्मिन्नृणां ग्राम्यसुखानुवादैर्मतिर्गृहीता नु हरेः कथायाम् ॥ १२ ॥
सा श्रद्दधानस्य विवर्धमाना विरक्तिमन्यत्र करोति पुंसः ।
हरेः पदानुस्मृतिनिर्वृतस्य समस्तदुःखात्ययमाशु धत्ते ॥ १३ ॥
ताञ्छोच्यशोच्यानविदोऽनुशोचे हरेः कथायां विमुखानघेन ।
क्षिणोति देवोऽनिमिषस्तु येषामायुर्वृथावादगतिस्मृतीनाम् ॥ १४ ॥
तदस्य कौषारव शर्मदातुर्हरेः कथामेव कथासु सारम् ।
उद्धृत्य पुष्पेभ्य इवार्तबन्धो शिवाय नः कीर्तय तीर्थकीर्तेः ॥ १५ ॥
स विश्वजन्मस्थितिसंयमार्थे कृतावतारः प्रगृहीतशक्तिः ।
चकार कर्माण्यतिपूरुषाणि यानीश्वरः कीर्तय तानि मह्यम् ॥ १६ ॥

श्रीशुक उवाच

स एव भगवान् पृष्ट क्षत्त्रा कौषारविर्मुनि । पुसा नि श्रेयसार्थेन तमाह बहु मानयन् ॥१७॥

मैत्रेय उवाच

साधु पृष्ट त्वया साधो लोकान् साध्वनुगृह्णता । कीर्ति वितन्वता लोके आत्मनोऽधोक्षजात्मन ॥१८॥
नैतच्चित्र त्वयि क्षत्तर्बादरायणवीर्यजे । गृहीतोऽनन्यभावेन यत्त्वया हरिरीश्वर ॥१९॥
माण्डव्यशापाद् भगवान्प्रजासयमनो यम । भ्रातु क्षेत्रे भुजिष्यायां जात सत्यवतीसुतात् ।२०।
भवान् भगवतो नित्य सम्मत सानुगस्य च । यस्य ज्ञानोपदेशाय मादिशद् भगवान् व्रजन् ॥२१॥
अथ ते भगवल्लीला योगमायोपबृहिता । विश्वस्थित्युद्भवान्तार्था वर्णयाम्यनुपूर्वश ॥२२॥
भगवानेक आसेदमग्र आत्माऽऽत्मना विभु । आत्मेच्छानुगतावात्मा नानामत्युपलक्षण ॥२३॥
स वा एष तदा द्रष्टा नापश्यद् दृश्यमेकराट् । मेनेऽसन्तमिवात्मान सुप्तशक्तिरसुप्तदृक् ॥२४॥
सा वा एतस्य सद्रष्टु शक्ति सदसदात्मिका । माया नाम महाभाग ययेद निर्ममे विभु ॥२५॥
कालवृत्त्या तु मायाया गुणमय्यामधोक्षज । पुरुषेणात्मभूतेन वीर्यमाधत्त वीर्यवान् ॥२६॥
ततोऽभवन्महत्तत्त्वमव्यक्तात्कालचोदितात् । विज्ञानात्माऽऽत्मदेहस्थ विश्व व्यञ्जस्तमोनुद २७
सोऽप्यशगुणकालात्मा भगवद्दृष्टिगोचर । आत्मान व्यकरोदात्मा विश्वस्यास्य सिसृक्षया ।२८।
महत्तत्त्वाद्विकुर्वाणादहतत्त्व व्यजायत । कार्यकारणकर्त्रात्मा भूतेन्द्रियमनोमय ॥२९॥
वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चेत्यह त्रिधा । अहतत्त्वाद्विकुर्वाणान्मनो वैकारिकादभूत् ।
वैकारिकाश्च ये देवा अर्थाभिव्यञ्जन यत ॥ ३० ॥
तैजसानीन्द्रियाण्येव ज्ञानकर्ममयानि च । तामसो भूतसूक्ष्मादिर्यत ख लिङ्गमात्मन ॥३१॥
कालमायाशयोगेन भगवद्वीक्षित नभ । नभसोऽनुसृत स्पर्श विकुर्वन्निर्ममेऽनिलम् ॥३२॥
अनिलोऽपि विकुर्वाणो नभसोरुबलान्वित । ससर्ज रूपतन्मात्र ज्योतिर्लोकस्य लोचनम् ॥३३॥
अनिलेनान्वित ज्योतिर्विकुर्वत्परवीक्षितम् । आधत्ताम्भो रसमय कालमायाशयोगत ॥३४॥
ज्योतिषाम्भोऽनुससृष्ट विकुर्वद्ब्रह्मवीक्षितम् । मही गन्धगुणामाधात्कालमायाशयोगत ॥३५॥
भूताना नभआदीना यद्यद्भव्यावरावरम् । तेषा परानुससर्गात् यथासख्य गुणान् विदु ॥३६॥
एते देवा कला विष्णो कालमायाशलिङ्गिन ।नानात्वात् स्वक्रियानीशा प्रोचु प्राञ्जलयो विभुम्॥

देवा ऊचु

नमाम ते देव पदारविन्द प्रपन्नतापोपशमातपत्रम् ।
यन्मूलकेता यतयोऽञ्जसोरु ससारदु ख बहिरुत्क्षिपन्ति ॥ ३८ ॥
धातर्यदस्मिन् भव ईश जीवास्तापत्रयेणोपहता न शर्म ।
आत्मँल्लभन्ते भगवस्तवाङ्घ्रिच्छाया सविद्यामत आश्रयेम ॥ ३९ ॥

मार्गन्ति यत्ते मुखपद्मनीडैश्छन्दःसुपर्णैर्ऋषयो विविक्ते।
यस्याघमर्षोदसरिद्वरायाः पदं पदं तीर्थपदः प्रपन्नाः ॥ ४० ॥
यच्छ्रद्धया श्रुतवत्या च भक्त्या संमृज्यमाने हृदयेऽवधाय।
ज्ञानेन वैराग्यबलेन धीरा व्रजेम तत्तेऽङ्घ्रिसरोजपीठम् ॥ ४१ ॥
विश्वस्य जन्मस्थितिसंयमार्थे कृतावतारस्य पदाम्बुजं ते।
व्रजेम सर्वे शरणं यदीश स्मृतं प्रयच्छत्यभयं स्वपुंसाम् ॥ ४२ ॥
यत्सानुबन्धेऽसति देहगेहे ममाहमित्यूढदुराग्रहाणाम्।
पुंसां सुदूरं वसतोऽपि पुर्यां भजेम तत्ते भगवन् पदाब्जम् ॥ ४३ ॥
तान् वै ह्यसद्वृत्तिभिरक्षिभिर्ये पराहृतान्तर्मनसः परेश।
अथो न पश्यन्त्युरुगाय नूनं ये ते पदन्यासविलासलक्ष्म्याः ॥ ४४ ॥
पानेन ते देव कथासुधायाः प्रवृद्धभक्त्या विशदाशया ये।
वैराग्यसारं प्रतिलभ्य बोधं यथाञ्जसान्वीयुरकुण्ठधिष्ण्यम् ॥ ४५ ॥
तथापरे चात्मसमाधियोगबलेन जित्वा प्रकृतिं बलिष्ठाम्।
त्वामेव धीराः पुरुषं विशन्ति तेषां श्रमः स्यान्न तु सेवया ते ॥ ४६ ॥
तत्ते वयं लोकसिसृक्षयाद्य त्वयानुसृष्टास्त्रिभिरात्मभिः स्म।
सर्वे वियुक्ताः स्वविहारतन्त्रं न शक्नुमस्तत्प्रतिहर्तवे ते ॥ ४७ ॥
यावद्बलिं तेऽज हराम काले यथा वयं चान्नमदाम यत्र।
यथोभयेषां त इमे हि लोका बलिं हरन्तोऽन्नमदन्त्यनूहाः ॥ ४८ ॥
त्वं नः सुराणामसि सान्वयानां कूटस्थ आद्यः पुरुषः पुराणः।
त्वं देव शक्त्यां गुणकर्मयोनौ रेतस्त्वजायां कविमादधेऽजः ॥ ४९ ॥
ततो वयं सत्प्रमुखा यदर्थे बभूविमात्मन् करवाम किं ते।
त्वं नः स्वचक्षुः परिदेहि शक्त्या देव क्रियार्थे यदनुग्रहाणाम् ॥ ५० ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

ऋषिरुवाच

इति तासां स्वशक्तीनां सतीनामसमेत्य सः। प्रसुप्तलोकतन्त्राणां निशाम्य गतिमीश्वरः ॥ १ ॥
कालसंज्ञां तदा देवीं बिभ्रच्छक्तिमुरुक्रमः। त्रयोविंशति तत्त्वानां गणं युगपदाविशत् ॥ २ ॥
सोऽनुप्रविष्टो भगवांश्चेष्टारूपेण तं गणम्। भिन्नं संयोजयामास सुप्तं कर्म प्रबोधयन् ॥ ३ ॥

प्रबुद्धकर्मा दैवेन त्रयोविंशतिको गण । प्रेरितोऽजनयत् स्वाभिर्मात्राभिरधिपूरुषम् ॥ ४ ॥
परेण विशता स्वस्मिन् मात्रया विश्वसृग्गण । चुक्षोभान्योन्यमासाद्य यस्मिँल्लोकाश्चराचरा ॥ ५ ॥
हिरण्मय स पुरुष सहस्रपरिवत्सरान् । आण्डकोश उवासाप्सु सर्वसत्त्वोपबृंहित ॥ ६ ॥
स वै विश्वसृजा गर्भो देवकर्मात्मशक्तिमान् । विबभाजात्मनाऽऽत्मानमेकधा दशधा त्रिधा ॥ ७ ॥
एष ह्यशेषसत्त्वानामात्मांश परमात्मन । आद्योऽवतारो यत्रासौ भूतग्रामो विभाव्यते ॥ ८ ॥
साध्यात्म साधिदैवश्च साधिभूत इति त्रिधा । विराट् प्राणो दशविध एकधा हृदयेन च ॥ ९ ॥
स्मरन् विश्वसृजामीशो विज्ञापितमधोक्षज । विराजमतपत् स्वेन तेजसैषा विवृत्तये ॥१०॥
अथ तस्याभितप्तस्य कति चायतनानि ह । निरभिद्यन्त देवाना तानि मे गदत शृणु ॥११॥
तस्याग्निरास्य निर्भिन्न लोकपालोऽविशत् पदम् । वाचा स्वांशेन वक्तव्य ययासौ प्रतिपद्यते ॥१२॥
निर्भिन्न तालु वरुणो लोकपालोऽविशद्धरे । जिह्वयांशेन च रस ययासौ प्रतिपद्यते ॥१३॥
निर्भिन्ने अश्विनौ नासे विष्णोराविशता पदम् । घ्राणेनांशेन गन्धस्य प्रतिपत्तिर्यतो भवेत् ॥१४॥
निर्भिन्ने अक्षिणी त्वष्टा लोकपालोऽविशद् विभो । चक्षुषांशेन रूपाणा प्रतिपत्तिर्यतो भवेत् ॥१५॥
निर्भिन्नान्यस्य चर्माणि लोकपालोऽनिलोऽविशत् । प्राणेनांशेन संस्पर्श येनासौ प्रतिपद्यते ॥१६॥
कर्णावस्य विनिर्भिन्नौ धिष्ण्य स्व विविशुर्दिश । श्रोत्रेणांशेन शब्दस्य सिद्धि येन प्रपद्यते ॥१७॥
त्वचमस्य विनिर्भिन्ना विविशुर्धिष्ण्यमोषधी । अंशेन रोमभि कण्डू यैरसौ प्रतिपद्यते ॥१८॥
मेढ्र तस्य विनिर्भिन्न स्वधिष्ण्य क उपाविशत् । रेतसांशेन येनासावानन्द प्रतिपद्यते ॥१९॥
गुद पुंसो विनिर्भिन्न मित्रो लोकेश आविशत् । पायुनांशेन येनासौ विसर्ग प्रतिपद्यते ॥२०॥
हस्तावस्य विनिर्भिन्नाविन्द्र स्वर्पतिराविशत् । वार्तयांशेन पुरुषो यया वृत्ति प्रपद्यते ॥२१॥
पादावस्य विनिर्भिन्नौ लोकेशो विष्णुराविशत् । गत्या स्वांशेन पुरुषो यया प्राप्य प्रपद्यते ॥२२॥
बुद्धि चास्य विनिर्भिन्ना वागीशो धिष्ण्यमाविशत् । बोधेनांशेन बोद्धव्यप्रतिपत्तिर्यतो भवेत् ॥२३॥
हृदय चास्य निर्भिन्न चन्द्रमा धिष्ण्यमाविशत् । मनसांशेन येनासौ विक्रिया प्रतिपद्यते ॥२४॥
आत्मान चास्य निर्भिन्नमभिमानोऽविशत् पदम् । कर्मणांशेन येनासौ कर्तव्य प्रतिपद्यते ॥२५॥
सत्त्व चास्य विनिर्भिन्न महान् धिष्ण्यमुपाविशत् । चित्तेनांशेन येनासौ विज्ञान प्रतिपद्यते ॥२६॥
शीर्ष्णोऽस्य द्यौर्धरा पद्भ्या ख नाभेरुदपद्यत । गुणाना वृत्तयो येषु प्रतीयन्ते सुरादय ॥२७॥
आत्यन्तिकेन सत्त्वेन दिव देवा प्रपेदिरे । धरा रज स्वभावेन पणयो ये च ताननु ॥२८॥
तार्तीयेन स्वभावेन भगवन्नाभिमाश्रिता । उभयोरन्तर व्योम ये रुद्रपार्षदा गणा ॥२९॥
मुखतोऽवर्तत ब्रह्म रूद्वह । यस्तू मुखत्वाद् वर्णाना मुख्योऽभूद्ब्रा
बाहुभ्योऽवर्तत दनुव्रत । यो जातस्त्रायते वर्णान् पौरुष
विशोऽवर्तन्त । वैश्यस्तदुद्भवो वार्ता नृणा य

पद्भ्यां भगवतो जज्ञे शुश्रूषा धर्मसिद्धये । तस्यां जातः पुरा शूद्रो यद्वृत्त्या तुष्यते हरिः ॥३३॥
एते वर्णाः स्वधर्मेण यजन्ति स्वगुरुं हरिम् । श्रद्धयाऽऽत्मविशुद्ध्यर्थं यज्जाताः सह वृत्तिभिः ॥३४॥
एतत्क्षत्तर्भगवतो दैवकर्मात्मरूपिणः । कः श्रद्दध्यादुपाकर्तुं योगमायाबलोदयम् ॥३५॥
अथापि कीर्तयाम्यङ्ग यथामति यथाश्रुतम् । कीर्तिं हरेः स्वां सत्कर्तुं गिरमन्याभिधासतीम् ॥३६॥

एकान्तलाभं वचसो नु पुंसां सुश्लोकमौलेर्गुणवादमाहुः ।
श्रुतेश्च विद्वद्भिरुपाकृतायां कथासुधायामुपसम्प्रयोगम् ॥३७॥

आत्मनोऽवसितो वत्स महिमा कविनाऽऽदिना । संवत्सरसहस्रान्ते धिया योगविपक्वया ॥३८॥
अतो भगवतो माया मायिनामपि मोहिनी । यत्स्वयं चात्मवर्त्मात्मा न वेद किमुतापरे ॥३९॥
यतोऽप्राप्य न्यवर्तन्त वाचश्च मनसा सह । अहं चान्य इमे देवास्तस्मै भगवते नमः ॥४०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवं ब्रुवाणं मैत्रेयं द्वैपायनसुतो बुधः । प्रीणयन्निव भारत्या विदुरः प्रत्यभाषत ॥ १ ॥

विदुर उवाच

ब्रह्मन् कथं भगवतश्चिन्मात्रस्याविकारिणः । लीलया चापि युज्येरन्निर्गुणस्य गुणाः क्रियाः ॥ २ ॥
क्रीडायामुद्यमोऽर्भस्य कामश्चिक्रीडिषान्यतः । स्वतस्तृप्तस्य च कथं निवृत्तस्य सदान्यतः ॥ ३ ॥
अस्राक्षीद्भगवान् विश्वं गुणमय्याऽऽत्ममायया । तया संस्थापयत्येतद्भूयः प्रत्यपिधास्यति ॥ ४ ॥
देशतः कालतो योऽसाववस्थातः स्वतोऽन्यतः । अविलुप्तावबोधात्मा स युज्येताजया कथम् ॥ ५ ॥
भगवानेक एवैष सर्वक्षेत्रेष्ववस्थितः । अमुष्य दुर्भगत्वं वा क्लेशो वा कर्मभिः कुतः ॥ ६ ॥
एतस्मिन् मे मनो विद्वन् खिद्यतेऽज्ञानसङ्कटे । तन्नः पराणुद विभो कश्मलं मानसं महत् ॥ ७ ॥

श्रीशुक उवाच

स इत्थं चोदितः क्षत्त्रा तत्त्वजिज्ञासुना मुनिः । प्रत्याह भगवच्चित्तः स्मयन्निव गतस्मयः ॥ ८ ॥

मैत्रेय उवाच

सेयं भगवतो माया यन्नयेन विरुध्यते । ईश्वरस्य विमुक्तस्य कार्पण्यमुत बन्धनम् ॥ ९ ॥
यदर्थेन विनामुष्य पुंस आत्मविपर्ययः । प्रतीयत उपद्रष्टुः स्वशिरश्छेदनादिकः ॥१०॥
यथा जले चन्द्रमसः कम्पादिस्तत्कृतो गुणः । दृश्यतेऽसन्नपि द्रष्टुरात्मनोऽनात्मनो गुणः ॥११॥
स वै निवृत्तिधर्मेण वासुदेवानुकम्पया । भगवद्भक्तियोगेन तिरोधत्ते शनैरिह ॥१२॥
यदेन्द्रियोपरामोऽथ द्रष्टात्मनि परे हरौ । विलीयन्ते तदा क्लेशाः संसुप्तस्येव कृत्स्नशः ॥१३॥

अशेषसंक्लेशशमं विधत्ते गुणानुवादश्रवणं मुरारेः ।
कुतः पुनस्तच्चरणारविन्दपरागसेवारतिरात्मलब्धा ॥१४॥

विदुर उवाच

सञ्छिन्नः संशयो मह्यं तव सूक्तासिना विभो । उभयत्रापि भगवन् मनो मे सम्प्रधावति ॥१५॥
साध्वेतद् व्याहृतं विद्वन्नात्ममायायनं हरेः । आभात्यपार्थं निर्मूलं विश्वमूलं न यद्बहिः ॥१६॥
यश्च मूढतमो लोके यश्च बुद्धेः परं गतः । तावुभौ सुखमेधेते क्लिश्यत्यन्तरितो जनः ॥१७॥
अर्थाभावं विनिश्चित्य प्रतीतस्यापि नात्मनः । तां चापि युष्मच्चरणसेवयाहं पराणुदे ॥१८॥
यत्सेवया भगवतः कूटस्थस्य मधुद्विषः । रतिरासो भवेत् तीव्रः पादयोर्व्यसनार्दनः ॥१९॥
दुरापा ह्यल्पतपसः सेवा वैकुण्ठवर्त्मसु । यत्रोपगीयते नित्यं देवदेवो जनार्दनः ॥२०॥
सृष्ट्वाग्रे महदादीनि सविकाराण्यनुक्रमात् । तेभ्यो विराजमुद्धृत्य तमनु प्राविशद् विभुः ॥२१॥
यमाहुराद्यं पुरुषं सहस्राङ्घ्र्यूरुबाहुकम् । यत्र विश्व इमे लोकाः सविकाशं समासते ॥२२॥
यस्मिन् दशविधः प्राणः सेन्द्रियार्थेन्द्रियस्त्रिवृत् । त्वयेरितो यतो वर्णास्तद्विभूतीर्वदस्व नः ॥२३॥
यत्र पुत्रैश्च पौत्रैश्च नप्तृभिः सह गोत्रजैः । प्रजा विचित्राकृतय आसन् याभिरिदं ततम् ॥२४॥
प्रजापतीनां स पतिश्चक्लृपे कान् प्रजापतीन् । सर्गांश्चैवानुसर्गांश्च मनून् मन्वन्तराधिपान् ॥२५॥
एतेषामपि वंशांश्च वंशानुचरितानि च । उपर्यधश्च ये लोका भूमेर्मित्रात्मजासते ॥२६॥
तेषां संस्थां प्रमाणं च भूर्लोकस्य च वर्णय । तिर्यङ्मानुषदेवानां सरीसृपपतत्रिणाम् ।
वद नः सर्गसंव्यूहं गार्भस्वेदद्विजोद्भिदाम् ॥२७॥
गुणावतारैर्विश्वस्य सर्गस्थित्यप्ययाश्रयम् । सृजतः श्रीनिवासस्य व्याचक्ष्वोदारविक्रमम् ॥२८॥
वर्णाश्रमविभागांश्च रूपशीलस्वभावतः । ऋषीणां जन्मकर्मादि वेदस्य च विकर्षणम् ॥२९॥
यज्ञस्य च वितानानि योगस्य च पथः प्रभो । नैष्कर्म्यस्य च सांख्यस्य तन्त्रं वा भगवत्स्मृतम् ॥३०॥
पाखण्डपथवैषम्यं प्रतिलोमनिवेशनम् । जीवस्य गतयो याश्च यावतीर्गुणकर्मजाः ॥३१॥
धर्मार्थकाममोक्षाणां निमित्तान्यविरोधतः । वार्ताया दण्डनीतेश्च श्रुतस्य च विधिं पृथक् ॥३२॥
श्राद्धस्य च विधिं ब्रह्मन् पितॄणां सर्गमेव च । ग्रहनक्षत्रताराणां कालावयवसंस्थितिम् ॥३३॥
दानस्य तपसो वापि यच्चेष्टापूर्तयोः फलम् । प्रवासस्थस्य यो धर्मो यश्च पुंस उतापदि ॥३४॥
येन वा भगवांस्तुष्येद् धर्मयोनिर्जनार्दनः । सम्प्रसीदति वा येषामेतदाख्याहि चानघ ॥३५॥
अनुव्रतानां शिष्याणां पुत्राणां च द्विजोत्तम । अनापृष्टमपि ब्रूयुर्गुरवो दीनवत्सलाः ॥३६॥
तत्त्वानां भगवंस्तेषां कतिधा ... । तत्रेमं क उपासीरन् क उ स्विदनुशेरते ॥ ...
पुरुषस्य च संस्थानं स्वरूपं ... । ज्ञानं च नैगमं यत्तद् गुरुशिष्यप्रयोजनम् ...
निमित्तानि च ... प्रो... । स्वतो ज्ञानं कुतः पुंसां भक्तिर्वैराग्यमेव ...

एतान् मे पृच्छतः प्रश्नान् हरे कर्मविवित्सया । ब्रूहि मेऽज्ञस्य मित्रत्वादजया नष्टचक्षुषः ॥४०
सर्वे वेदाश्च यज्ञाश्च तपो दानानि चानघ । जीवाभयप्रदानस्य न कुर्वीरन् कलामपि ॥४१

श्रीशुक उवाच

स इत्थमापृष्टपुराणकल्पः कुरुप्रधानेन मुनिप्रधानः ।
प्रवृद्धहर्षो भगवत्कथायां सञ्चोदितस्तं प्रहसन्निवाह ॥४२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

अथाष्टमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

सत्सेवनीयो बत पूरुवंशो यल्लोकपालो भगवत्प्रधानः ।
बभूविथेहाजितकीर्तिमालां पदे पदे नूतनयस्यभीक्ष्णम् ॥१॥
सोऽहं नृणां क्षुल्लसुखाय दुःखं महद्गतानां विरमाय तस्य ।
प्रवर्तये भागवतं पुराणं यदाह साक्षाद् भगवानृषिभ्यः ॥२॥
आसीनमुर्व्यां भगवन्तमाद्यं सङ्कर्षणं देवमकुण्ठसत्त्वम् ।
विवित्सवस्तत्त्वमतः परस्य कुमारमुख्या मुनयोऽन्वपृच्छन् ॥३॥
स्वमेव धिष्ण्यं बहु मानयन्तं यं वासुदेवाभिधमामनन्ति ।
प्रत्यग्धृताक्षाम्बुजकोशमीषदुन्मीलयन्तं विबुधोदयाय ॥४॥
स्वर्धुन्युदार्द्रैः स्वजटाकलापैरुपस्पृशन्तश्चरणोपधानम् ।
पद्मं यदर्चन्त्यहिराजकन्याः सप्रेमनानाबलिभिर्वरार्थाः ॥५॥
मुहुर्गृणन्तो वचसानुरागस्खलत्पदेनास्य कृतानि तज्ज्ञाः ।
किरीटसाहस्रमणिप्रवेकप्रद्योतितोद्दामफणासहस्रम् ॥६॥
प्रोक्तं किलैतद्भगवत्तमेन निवृत्तिधर्माभिरताय तेन ।
सनत्कुमाराय स चाह पृष्टः साङ्ख्यायनायाङ्ग धृतव्रताय ॥७॥
साङ्ख्यायनः पारमहंस्यमुख्यो विवक्षमाणो भगवद्विभूतीः ।
जगाद सोऽस्मद्गुरवेऽन्विताय पराशरायाथ बृहस्पतेश्च ॥८॥
प्रोवाच मह्यं स दयालुरुक्तो मुनिः पुलस्त्येन पुराणमाद्यम् ।
सोऽहं तवैतत् कथयामि वत्स श्रद्धालवे नित्यमनुव्रताय ॥९॥
उदाप्लुतं विश्वमिदं तदासीद्यन्निद्रयामीलितदृङ् न्यमीलयत् ।
अहीन्द्रतल्पेऽधिशयान एकः कृतक्षणः स्वात्मरतौ निरीहः ॥१०॥

सोऽन्तःशरीरेऽर्पितभूतसूक्ष्मः कालात्मिकां शक्तिमुदीरयाणः ।
उवास तस्मिन् सलिले पदे स्वे यथानलो दारुणि रुद्धवीर्यः ॥ ११ ॥
चतुर्युगानां च सहस्रमप्सु स्वपन् स्वयोदीरितया स्वशक्त्या ।
कालाख्ययाऽऽसादितकर्मतन्त्रो लोकानपीतान् ददृशे स्वदेहे ॥ १२ ॥
तस्यार्थसूक्ष्माभिनिविष्टदृष्टेरन्तर्गतोऽर्थो रजसा तनीयान् ।
गुणेन कालानुगतेन विद्धः सूष्यंस्तदाभिद्यत नाभिदेशात् ॥ १३ ॥
स पद्मकोशः सहसोदतिष्ठत् कालेन कर्मप्रतिबोधनेन ।
स्वरोचिषा तत्सलिलं विशालं विद्योतयन्नर्क इवात्मयोनिः ॥ १४ ॥
तल्लोकपद्मं स उ एव विष्णुः प्रावीविशत् सर्वगुणावभासम् ।
तस्मिन् स्वयं वेदमयो विधाता स्वयम्भुवं यं स्म वदन्ति सोऽभूत् ॥ १५ ॥
तस्यां स चाम्भोरुहकर्णिकायामवस्थितो लोकमपश्यमानः ।
परिक्रमन् व्योम्नि विवृत्तनेत्रश्चत्वारि लेभेऽनुदिशं मुखानि ॥ १६ ॥
तस्माद् युगान्तश्वसनावघूर्णजलोर्मिचक्रात् सलिलाद् विरूढम् ।
उपाश्रितः कञ्जमु लोकतत्त्वं नात्मानमद्धाविददादिदेवः ॥ १७ ॥
क एष योऽसावहमब्जपृष्ठ एतत्कुतो वाब्जमनन्यदप्सु ।
अस्ति ह्यधस्तादिह किञ्चनैतदधिष्ठितं यत्र सता नु भाव्यम् ॥ १८ ॥
स इत्थमुद्वीक्ष्य तदब्जनालनाडीभिरन्तर्जलमाविवेश ।
नार्वाग्गतस्तत्खरनालनालनाभिं विचिन्वंस्तदविन्दताजः ॥ १९ ॥
तमस्यपारे विदुरात्मसर्गं विचिन्वतोऽभूत् सुमहांस्त्रिणेमिः ।
यो देहभाजां भयमीरयाणः परिक्षिणोत्यायुरजस्य हेतिः ॥ २० ॥
ततो निवृत्तोऽप्रतिलब्धकामः स्वधिष्ण्यमासाद्य पुनः स देवः ।
शनैर्जितश्वासनिवृत्तचित्तो न्यषीददारूढसमाधियोगः ॥ २१ ॥
कालेन सोऽजः पुरुषायुषाभिप्रवृत्तयोगेन विरूढबोधः ।
स्वयं तदन्तर्हृदयेऽवभातमपश्यतापश्यत यन्न पूर्वम् ॥ २२ ॥
मृणालगौरायतशेषभोगपर्यङ्क एकं पुरुषं शयानम् ।
फणातपत्रायुतमूर्धरत्नद्युभिर्हतध्वान्तयुगान्ततोये ॥ २३ ॥
प्रेक्षां क्षिपन्तं हरितोपलाद्रेः सन्ध्याभ्रनीवेरुरुरुक्ममूर्ध्नः ।
रत्नोदधारौषधिसौमनस्यवनस्रजो वेणुभुजाङ्घ्रिपाङ्घ्रेः ॥ २४ ॥

आयामतो विस्तरतः स्वमानदेहेन लोकत्रयसंग्रहेण ।
विचित्रदिव्याभरणांशुकानां कृतश्रियापाश्रितवेषदेहम् ॥ २५ ॥
पुंसां स्वकामाय विविक्तमार्गैरभ्यर्चतां कामदुघाङ्घ्रिपद्मम् ।
प्रदर्शयन्तं कृपया नखेन्दुमयूखभिन्नाङ्गुलिचारुपत्रम् ॥ २६ ॥
मुखेन लोकार्तिहरस्मितेन परिस्फुरत्कुण्डलमण्डितेन ।
शोणायितेनाधरबिम्बभासा प्रत्यर्हयन्तं सुनसेन सुभ्र्वा ॥ २७ ॥
कदम्बकिञ्जल्कपिशङ्गवाससा स्वलङ्कृतं मेखलया नितम्बे ।
हारेण चानन्तधनेन वत्स श्रीवत्सवक्षःस्थलवल्लभेन ॥ २८ ॥
परार्ध्यकेयूरमणिप्रवेकपर्यस्तदोर्दण्डसहस्रशाखम् ।
अव्यक्तमूलं भुवनाङ्घ्रिपेन्द्रमहीन्द्रभोगैरधिवीतवल्शम् ॥ २९ ॥
चराचरौको भगवन्महीध्रमहीन्द्रबन्धुं सलिलोपगूढम् ।
किरीटसाहस्रहिरण्यशृङ्गमाविर्भवत्कौस्तुभरत्नगर्भम् ॥ ३० ॥
निवीतमाम्नायमधुव्रतश्रिया स्वकीर्तिमय्या वनमालया हरिम् ।
सूर्येन्दुवाय्वग्न्यगमं त्रिधामभिः परिक्रमत्प्राधनिकैर्दुरासदम् ॥ ३१ ॥
तर्ह्येव तन्नाभिसरःसरोजमात्मानमम्भः श्वसनं वियच्च ।
ददर्श देवो जगतो विधाता नातः परं लोकविसर्गदृष्टिः ॥ ३२ ॥
स कर्मबीजं रजसोपरक्तः प्रजाः सिसृक्षन्नियदेव दृष्ट्वा ।
अस्तौद्विसर्गाभिमुखस्तमीड्यमव्यक्तवर्त्मन्यभिवेशितात्मा ॥ ३३ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

ज्ञातोऽसि मेऽद्य सुचिरान्ननु देहभाजां न ज्ञायते भगवतो गतिरित्यवद्यम् ।
नान्यत्त्वदस्ति भगवन्नपि तन्न शुद्धं मायागुणव्यतिकराद्यदुरुर्विभासि ॥ १ ॥
रूपं यदेतदवबोधरसोदयेन शश्वन्निवृत्ततमसः सदनुग्रहाय ।
आदौ गृहीतमवतारशतैकबीजं यन्नाभिपद्मभवनादहमाविरासम् ॥ २ ॥
नातः परं परम यद्भवतः स्वरूपमानन्दमात्रमविकल्पमविद्धवर्चः ।
पश्यामि विश्वसृजमेकमविश्वमात्मन् भूतेन्द्रियात्मकमदस्त उपाश्रितोऽस्मि ॥ ३ ॥
तद्वा इदं भुवनमङ्गल मङ्गलाय ध्याने स्म नो दर्शितं त उपासकानाम् ।
तस्मै नमो भगवतेऽनुविधेम तुभ्यं योऽनादृतो नरकभाग्भिरसत्प्रसङ्गैः ॥ ४ ॥

ये तु त्वदीयचरणाम्बुजकोशगन्धं जिघ्रन्ति कर्णविवरैः श्रुतिवातनीतम् ।
भक्त्या गृहीतचरणः परया च तेषां नापैषि नाथ हृदयाम्बुरुहात्स्वपुंसाम् ॥ ५ ॥
तावद्भयं द्रविणगेहसुहृन्निमित्तं शोकः स्पृहा परिभवो विपुलश्च लोभः ।
तावन्ममेत्यसदवग्रह आर्तिमूलं यावन्न तेऽङ्घ्रिमभयं प्रवृणीत लोकः ॥ ६ ॥
दैवेन ते हतधियो भवतः प्रसङ्गात्सर्वाशुभोपशमनाद्विमुखेन्द्रिया ये ।
कुर्वन्ति कामसुखलेशलवाय दीना लोभाभिभूतमनसोऽकुशलानि शश्वत् ॥ ७ ॥
क्षुत्तृट्त्रिधातुभिरिमा मुहुरर्द्यमानाः शीतोष्णवातवर्षैरितरेतराच्च ।
कामाग्निनाच्युत रुषा च सुदुर्भरेण सम्पश्यतो मन उरुक्रम सीदते मे ॥ ८ ॥
यावत्पृथक्त्वमिदमात्मन इन्द्रियार्थमायाबलं भगवतो जन ईश पश्येत् ।
तावन्न संसृतिरसौ प्रतिसंक्रमेत व्यर्थापि दुःखनिवहं वहती क्रियार्था ॥ ९ ॥
अह्न्यापृतार्तकरणा निशि निःशयाना नानामनोरथधिया क्षणभग्ननिद्राः ।
दैवाहतार्थरचना ऋषयोऽपि देव युष्मत्प्रसङ्गविमुखा इह संसरन्ति ॥ १० ॥
त्वं भावयोगपरिभावितहृत्सरोज आस्से श्रुतेक्षितपथो ननु नाथ पुंसाम् ।
यद्यद्धिया त उरुगाय विभावयन्ति तत्तद्वपुः प्रणयसे सदनुग्रहाय ॥ ११ ॥
नातिप्रसीदति तथोपचितोपचारैराराधितः सुरगणैर्हृदि बद्धकामैः ।
यत्सर्वभूतदययासदलभ्ययैको नानाजनेष्ववहितः सुहृदन्तरात्मा ॥ १२ ॥
पुंसामतो विविधकर्मभिरध्वराद्यैर्दानेन चोग्रतपसा व्रतचर्यया च ।
आराधनं भगवतस्तव सत्क्रियार्थो धर्मोऽर्पितः कर्हिचिद्ध्रियते न यत्र ॥ १३ ॥
शश्वत्स्वरूपमहसैव निपीतभेदमोहाय बोधधिषणाय नमः परस्मै ।
विश्वोद्भवस्थितिलयेषु निमित्तलीलारासाय ते नम इदं चकृमेश्वराय ॥ १४ ॥
यस्यावतारगुणकर्मविडम्बनानि नामानि येऽसुविगमे विवशा गृणन्ति ।
ते नैकजन्मशमलं सहसैव हित्वा संयान्त्यपावृतमृतं तमजं प्रपद्ये ॥ १५ ॥
यो वा अहं च गिरिशश्च विभुः स्वयं च स्थित्युद्भवप्रलयहेतव आत्ममूलम् ।
भित्त्वा त्रिपाद्ववृध एक उरुप्ररोहस्तस्मै नमो भगवते भुवनद्रुमाय ॥ १६ ॥
लोको विकर्मनिरतः कुशले प्रमत्तः कर्मण्ययं त्वदुदिते भवदर्चने स्वे ।
यस्तावदस्य बलवानिह जीविताशां सद्यश्छिनत्त्यनिमिषाय नमोऽस्तु तस्मै ॥ १७ ॥
यस्माद्बिभेम्यहमपि द्विपरार्धधिष्ण्यमध्यासितः सकललोकनमस्कृतं यत् ।
तेपे तपो [illegible] नमो भगवतेऽधियज्ञाय तुभ्यम् ॥ १८ ॥

तिर्यङ्मनुष्यविबुधादिषु जीवयोनिष्वात्मेच्छयाऽऽत्मकृतसेतुपरीप्सया यः ।
रेमे निरस्तरतिरप्यवरुद्धदेहस्तस्मै नमो भगवते पुरुषोत्तमाय ॥१९॥
योऽविद्ययानुपहतोऽपि दशार्धवृत्त्या निद्रामुवाह जठरीकृतलोकयात्रः ।
अन्तर्जलेऽहिकशिपुस्पर्शानुकूलां भीमोर्मिमालिनि जनस्य सुखं विवृण्वन् ॥ २० ॥
यन्नाभिपद्मभवनादहमासमीड्य लोकत्रयोपकरणो यदनुग्रहेण ।
तस्मै नमस्त उदरस्थभवाय योगनिद्रावसानविकसन्नलिनेक्षणाय ॥ २१ ॥
सोऽयं समस्तजगतां सुहृदेक आत्मा सत्त्वेन यन्मृडयते भगवान् भगेन ।
तेनैव मे दृशमनुस्पृशताद् यथाहं स्रक्ष्यामि पूर्ववदिदं प्रणतप्रियोऽसौ ॥ २२ ॥
एष प्रपन्नवरदो रमयाऽऽत्मशक्त्या यद् यत्करिष्यति गृहीतगुणावतारः ।
तस्मिन् स्वविक्रममिदं सृजतोऽपि चेतो युञ्जीत कर्मशमलं च यथा विजह्याम् ॥ २३ ॥
नाभिह्रदादिह सतोऽम्भसि यस्य पुंसो विज्ञानशक्तिरहमासमनन्तशक्तेः ।
रूपं विचित्रमिदमस्य विवृण्वतो मे मा रीरिषीष्ट निगमस्य गिरां विसर्गः ॥ २४ ॥
सोऽसावदभ्रकरुणो भगवान् विवृद्धप्रेमस्मितेन नयनाम्बुरुहं विजृम्भन् ।
उत्थाय विश्वविजयाय च नो विषादं माध्व्या गिरापनयतात्पुरुषः पुराणः ॥ २५ ॥

मैत्रेय उवाच

स्वसम्भवं निशाम्यैवं तपोविद्यासमाधिभिः । यावन्मनोवचः स्तुत्वा विरराम स खिन्नवत् ॥२६॥
अथाभिप्रेतमन्वीक्ष्य ब्रह्मणो मधुसूदनः । विषण्णचेतसं तेन कल्पव्यतिकराम्भसा ॥२७॥
लोकसंस्थानविज्ञान आत्मनः परिखिद्यतः । तमाहागाधया वाचा कश्मलं शमयन्निव ॥२८॥

श्रीभगवानुवाच

मा वेदगर्भ गास्तन्द्रीं सर्ग उद्यममावह । तन्मयाऽऽपादितं ह्यग्रे यन्मां प्रार्थयते भवान् ॥२९॥
भूयस्त्वं तप आतिष्ठ विद्यां चैव मदाश्रयाम् । ताभ्यामन्तर्हृदि ब्रह्मन् लोकान् द्रक्ष्यस्यपावृतान् ॥३०॥
तत आत्मनि लोके च भक्तियुक्तः समाहितः । द्रष्टासि मां ततं ब्रह्मन् मयि लोकांस्त्वमात्मनः ॥३१॥
यदा तु सर्वभूतेषु दारुष्वग्निमिव स्थितम् । प्रतिचक्षीत मां लोको जह्यात्तर्ह्येव कश्मलम् ॥३२॥
यदा रहितमात्मानं भूतेन्द्रियगुणाशयैः । स्वरूपेण मयोपेतं पश्यन् स्वाराज्यमृच्छति ॥३३॥
नानाकर्मवितानेन प्रजा बह्वीः सिसृक्षतः । नात्मावसीदत्यस्मिंस्ते वर्षीयान्मदनुग्रहः ॥३४॥
ऋषिमाद्यं न बध्नाति पापीयांस्त्वां रजोगुणः । यन्मनो मयि निर्बद्धं प्रजाः संसृजतोऽपि ते ॥३५॥
ज्ञातोऽहं भवता त्वद्य दुर्विज्ञेयोऽपि देहिनाम् । यन्मां त्वं मन्यसेऽयुक्तं भूतेन्द्रियगुणात्मभिः ॥३६॥
तुभ्यं मद्विचिकित्सायामात्मा मे दर्शितोऽबहिः । नालेन सलिले मूलं पुष्करस्य विचिन्वतः ॥३७॥
यच्चकर्थाङ्ग मत्स्तोत्रं मत्कथाभ्युदयाङ्कितम् । यद्वा तपसि ते निष्ठा स एष मदनुग्रहः ॥३८॥

ीतोऽहमस्तु भद्र ते लोकाना विजयेच्छया । यदस्तौषीर्गुणमय निर्गुण मानुवर्णयन् ॥३९॥
य एतेन पुमानित्य स्तुत्वा स्तोत्रेण मा भजेत् । तस्याशु सम्प्रसीदेय सर्वकामवरेश्वर ॥४०॥
र्तेन तपसा यज्ञैर्दानैर्योगसमाधिना । राद्ध नि श्रेयस पुसा मत्प्रीतिस्तत्त्वविन्मतम्॥४१॥
अहमात्माऽऽत्मना धात प्रेष्ठ सन् प्रेयसामपि । अतो मयि रतिं कुर्याद् देहादिर्यत्कृते प्रिय ॥४२॥
सर्ववेदमयेनेदमात्मनाऽऽत्माऽऽत्मयोनिना । प्रजा सृज यथापूर्व याश्च मय्यनुशेरते ॥४३॥

मैत्रेय उवाच

तस्मा एव जगत्स्रष्ट्रे प्रधानपुरुषेश्वर । व्यज्येद स्वेन रूपेण कञ्जनाभस्तिरोदधे ॥४४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायां तृतीयस्कन्धे नवमोऽध्याय ॥ ९ ॥

अथ दशमोऽध्यायः

विदुर उवाच

अन्तर्हिते भगवति ब्रह्मा लोकपितामह । प्रजा ससर्ज कतिधा दैहिकीमानसीर्विभु ॥ १ ॥
ये च मे भगवन् पृष्टास्त्वय्यर्था बहुवित्तम । तान् वदस्वानुपूर्व्येण छिन्धि न सर्वसशयान्॥ २ ॥

सूत उवाच

एव सञ्चोदितस्तेन क्षत्त्रा कौषारवो मुनि । प्रीत प्रत्याह तान् प्रश्नान् हृदिस्थानथ भार्गव । ३ ।

मैत्रेय उवाच

विरिञ्चोऽपि तथा चक्रे दिव्य वर्षशत तप । आत्मन्यात्मानमावेश्य यदाह भगवानज ॥ ४ ॥
तद्विलोक्याब्जसम्भूतो वायुना यदधिष्ठित । पद्मम्मश्च तत्कालकृतवीर्येण कम्पितम् ॥ ५ ॥
तपसा ह्येधमानेन विद्यया चात्मसस्थया । विवृद्धविज्ञानबलो न्यपाद् वायु सहाम्भसा ॥ ६ ॥
तद्विलोक्य वियद्व्यापि पुष्कर यदधिष्ठितम् । अनेन लोकान् प्राग्लीनान् कल्पितास्मीत्यचिन्तयत्७
पद्मकोश तदाऽऽविश्य भगवत्कर्मचोदित । एक व्यभाङ्क्षीदुरुधा त्रिधा भाव्य द्विसप्तधा ॥ ८ ॥
एतावाञ्जीवलोकस्य सस्थाभेद समाहृत । धर्मस्य ह्यनिमित्तस्य विपाक परमेष्ठ्यसौ ॥ ९ ॥

विदुर उवाच

यदात्थ बहुरूपस्य हरेरद्भुतकर्मण । कालाख्य लक्षण ब्रह्मन् यथा वर्णय न प्रभो ॥१०॥

मैत्रेय उवाच

गुणव्यतिकराकारो निर्विशेषोऽप्रतिष्ठित । पुरुषस्तदुपादानमात्मान लीलयासृजत् ॥११॥
विश्व वै ब्रह्मतन्मात्र सस्थित विष्णुमायया । ईश्वरेण परिच्छिन्न कालेनाव्यक्तमूर्तिना ॥१२॥
यथेदानीं तथाग्रे च पश्चादप्येतदीदृशम् । सर्गो नवविधस्तस्य प्राकृतो वैकृतस्तु य ॥१३॥
कालद्रव्यगुणैरस्य त्रिविध प्रतिसक्रम । आद्यस्तु महत सर्गो गुणवैषम्यमात्मन ॥१४॥

द्वितीयस्त्वहमो यत्र द्रव्यज्ञानक्रियोदयः । भूतसर्गस्तृतीयस्तु तन्मात्रो द्रव्यशक्तिमान् ॥१५॥
चतुर्थ ऐन्द्रियः सर्गो यस्तु ज्ञानक्रियात्मकः । वैकारिको देवसर्गः पञ्चमो यन्मयं मनः ॥१६॥
षष्ठस्तु तमसः सर्गो यस्त्वबुद्धिकृतः प्रभोः । षडिमे प्राकृताः सर्गा वैकृतानपि मे शृणु ॥१७॥
रजोभाजो भगवतो लीलेयं हरिमेधसः । सप्तमो मुख्यसर्गस्तु षड्विधस्तस्थुषां च यः ॥१८॥
वनस्पत्योषधिलतात्वक्सारा वीरुधो द्रुमाः । उत्स्रोतसस्तमःप्राया अन्तःस्पर्शा विशेषिणः ॥१९॥
तिरश्चामष्टमः सर्गः सोऽष्टाविंशद्विधो मतः । अविदो भूरितमसो घ्राणज्ञा हृद्यवेदिनः ॥२०॥
गौरजो महिषः कृष्णः सूकरो गवयो रुरुः । द्विशफाः पशवश्चेमे अविरुष्ट्रश्च सत्तम ॥२१॥
खरोऽश्वोऽश्वतरो गौरः शरभश्चमरी तथा । एते चैकशफाः क्षत्तः शृणु पञ्चनखान् पशून् ॥२२॥
श्वा सृगालो वृको व्याघ्रो मार्जारः शशशल्लकौ । सिंहः कपिर्गजः कूर्मो गोधा च मकरादयः ॥२३॥
कङ्कगृध्रबकश्येनभासभल्लूकबर्हिणः । हंससारसचक्राह्वकाकोलूकादयः खगाः ॥२४॥
अर्वाक्स्रोतस्तु नवमः क्षत्तरेकविधो नृणाम् । रजोऽधिकाः कर्मपरा दुःखे च सुखमानिनः ॥२५॥
वैकृतास्त्रय एवैते देवसर्गश्च सत्तम । वैकारिकस्तु यः प्रोक्तः कौमारस्तूभयात्मकः ॥२६॥
देवसर्गश्चाष्टविधो विबुधाः पितरोऽसुराः । गन्धर्वाप्सरसः सिद्धा यक्षरक्षांसि चारणाः ॥२७॥
भूतप्रेतपिशाचाश्च विद्याध्राः किन्नरादयः । दशैते विदुराख्याताः सर्गास्ते विश्वसृक्कृताः ॥२८॥
अतः परं प्रवक्ष्यामि वंशान्मन्वन्तराणि च । एवं रजःप्लुतः स्रष्टा कल्पादिष्वात्मभूर्हरिः ।
सृजत्यमोघसङ्कल्प आत्मैवात्मानमात्मना ॥ २९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे दशमोऽध्यायः ॥१०॥

अथैकादशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

चरमः सद्विशेषाणामनेकोऽसंयुतः सदा । परमाणुः स विज्ञेयो नृणामैक्यभ्रमो यतः ॥ १ ॥
सत एव पदार्थस्य स्वरूपावस्थितस्य यत् । कैवल्यं परममहानविशेषो निरन्तरः ॥ २ ॥
एवं कालोऽप्यनुमितः सौक्ष्म्ये स्थौल्ये च सत्तम । संस्थानभुक्त्या भगवानव्यक्तो व्यक्तभुग्विभुः ॥३॥
स कालः परमाणुर्वै यो भुङ्क्ते परमाणुताम् । सतोऽविशेषभुग्यस्तु स कालः परमो महान् ॥४॥
अणुर्द्वौ परमाणू स्यात्त्रसरेणुस्त्रयः स्मृतः । जालार्करश्म्यवगतः खमेवानुपतन्नगात् ॥ ५ ॥
त्रसरेणुत्रिकं भुङ्क्ते यः कालः स त्रुटिः स्मृतः । शतभागस्तु वेधः स्यात्तैस्त्रिभिस्तु लवः स्मृतः ॥६॥
निमेषस्त्रिलवो ज्ञेय आम्नातस्ते त्रयः क्षणः । क्षणान् पञ्च विदुः काष्ठां लघु ता दश पञ्च च ॥ ७ ॥
लघूनि वै समाम्नाता दश पञ्च च नाडिका । ते द्वे मुहूर्तः प्रहरः षड्यामः सप्त वा नृणाम् ॥ ८ ॥
द्वादशार्धपलोन्मानं चतुर्भिश्चतुरङ्गुलैः । स्वर्णमाषैः कृतच्छिद्रं यावत्प्रस्थजलप्लुतम् ॥ ९ ॥
यामाश्चत्वारश्चत्वारो मर्त्यानामहनी उभे । पक्षः पञ्चदशाहानि शुक्लः कृष्णश्च मानद ॥ १० ॥

तयो समुच्चयो मास पितॄणा तदहर्निशम् । द्वौ तावृतु षडयन दक्षिण चोत्तर दिवि ॥११॥
अयने चाहनी प्राहुर्वत्सरो द्वादश स्मृत । सवत्सरशत नृणा परमायुर्निरूपितम् ॥१२॥
ग्रहर्क्षताराचक्रस्थ परमाण्वादिना जगत् । सवत्सरावसानेन पर्येत्यनिमिषो विभु ॥१३॥
सवत्सर परिवत्सर इडावत्सर एव च । अनुवत्सरो वत्सरश्च विदुरैव प्रभाष्यते ॥१४॥
य सृज्यशक्तिमुरुधोच्छ्वसयन् स्वशक्त्या पुसोऽभ्रमाय दिवि धावति भूतभेद ।
कालाख्यया गुणमय क्रतुभिर्वितन्वस्तस्मै बलि हरत वत्सरपञ्चकाय ॥ १५ ॥

विदुर उवाच

पितृदेवमनुष्याणामायु परमिद स्मृतम् । परेषा गतिमाचक्ष्व ये स्यु कल्पाद् बहिर्विद ।१६।
भगवान् वेद कालस्य गति भगवतो ननु । विश्व विचक्षते धीरा योगराद्धेन चक्षुषा ॥१७॥

मैत्रेय उवाच

कृत त्रेता द्वापर च कलिश्चेति चतुर्युगम् । दिव्यैर्द्वादशभिर्वर्षै सावधान निरूपितम् ॥१८॥
चत्वारि त्रीणि द्वे चैक कृतादिषु यथाक्रमम् । सख्यातानि सहस्राणि द्विगुणानि शतानि च॥१९॥
सध्याशयोरन्तरेण य काल शतसख्ययो । तमेवाहुर्युग तज्ज्ञा यत्र धर्मो विधीयते ॥२०॥
धर्मश्चतुष्पान्मनुजान् कृते समनुवर्तते । स एवान्येष्वधर्मेण व्येति पादेन वर्धता ॥२१॥
त्रिलोक्या युगसाहस्र बहिराब्रह्मणो दिनम् । तावत्येव निशा तात यन्निमीलति विश्वसृक् ॥२२॥
निशावसान आरब्धो लोककल्पोऽनुवर्तते । यावद्दिन भगवतो मनून् भुञ्जश्चतुर्दश ॥२३॥
स्व स्व काल मनुर्भुङ्क्ते साधिका ह्येकसप्ततिम् । मन्वन्तरेषु मनवस्तद्वश्या ऋषय सुरा ।
भवन्ति चैव युगपत्सुरेशाश्चानु ये च तान् ॥२४॥
एष दैनन्दिन सर्गो ब्राह्मस्त्रैलोक्यवर्तन । तिर्यङ्नृपितृदेवाना सभवो यत्र कर्मभि ॥२५॥
मन्वन्तरेषु भगवान् बिभ्रत्सत्त्व स्वमूर्तिभि । मन्वादिभिरिद विश्वमवत्युदितपौरुष ॥२६॥
तमोमात्रामुपादाय प्रतिसरुद्धविक्रम । कालेनानुगताशेष आस्ते तूर्ष्णी दिनात्यये ॥२७॥
तमेवान्वपिधीयन्ते लोका भूरादयस्त्रय । निशायामनुवृत्तायां निर्मुक्तशशिभास्करम् ॥२८॥
त्रिलोक्या दह्यमानाया शक्त्या सङ्कर्षणाग्निना । यान्त्यूष्मणा महर्लोकाज्जन भृग्वादयोऽर्दिता ।२९।
तावत्त्रिभुवन सद्य कल्पान्तैधितसिन्धव । प्लावयन्त्युत्कटाटोपचण्डवातेरितोर्मय ॥३०॥
अन्त स तस्मिन् सलिल आस्तेऽनन्तासनो हरि । योगनिद्रानिमीलाक्ष स्तूयमानो जनालयै ॥३१॥
एवविधैरहोरात्रै कालगत्योपलक्षितै । अपक्षितमिवास्यापि परमायुर्वय शतम् ॥३२॥
यदर्धमायुषस्तस्य परार्धमभिधीयते । पूर्व परार्धोऽपक्रान्तो ह्यपरोऽद्य प्रवर्तते ॥३३॥
पूर्वस्यादौ परार्धस्य ब्राह्मो नाम महानभूत् । कल्पो यत्राभवद् ब्रह्मा शब्दब्रह्मेति य विदु ।३४।
तस्यैव चान्ते कल्पोऽभूद् य पाद्ममभिचक्षते । यद्धरेर्नाभिसरस आसील्लोकसरोरुहम् ॥३५॥

अथ तु कथितः कल्पो द्वितीयस्यापि भारत । वाराह इति विख्यातो यत्रासीच्छूकरो हरिः ॥३६॥
कालोऽयं द्विपरार्धाख्यो निमेष उपचर्यते । अव्याकृतस्यानन्तस्य अनादेर्जगदात्मनः ॥३७॥
कालोऽयं परमाण्वादिर्द्विपरार्धान्त ईश्वरः । नैवेशितुं प्रभुर्भूम्न ईश्वरो धाममानिनाम् ॥३८॥
विकारैः सहितो युक्तैर्विशेषादिभिरावृतः । आण्डकोशो बहिरयं पञ्चाशत्कोटिविस्तृतः ॥३९॥
दशोत्तराधिकैर्यत्र प्रविष्टः परमाणुवत् । लक्ष्यतेऽन्तर्गताश्चान्ये कोटिशो ह्यण्डराशयः ॥४०॥
तदाहुरक्षरं ब्रह्म सर्वकारणकारणम् । विष्णोर्धाम परं साक्षात्पुरुषस्य महात्मनः ॥४१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे एकादशोऽध्यायः ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

इति ते वर्णितः क्षत्तः कालाख्यः परमात्मनः । महिमा वेदगर्भोऽथ यथास्राक्षीन्निबोध मे ॥१॥
ससर्जाग्रेऽन्धतामिस्रमथ तामिस्रमादिकृत् । महामोहं च मोहं च तमश्चाज्ञानवृत्तयः ॥२॥
दृष्ट्वा पापीयसीं सृष्टिं नात्मानं बह्वमन्यत । भगवद्ध्यानपूतेन मनसान्यां ततोऽसृजत् ॥३॥
सनकं च सनन्दं च सनातनमथात्मभूः । सनत्कुमारं च मुनीन्निष्क्रियानूर्ध्वरेतसः ॥४॥
तान् बभाषे स्वभूः पुत्रान् प्रजाः सृजत पुत्रकाः । तन्नैच्छन्मोक्षधर्माणो वासुदेवपरायणाः ॥५॥
सोऽवध्यातः सुतैरेवं प्रत्याख्यातानुशासनैः । क्रोधं दुर्विषहं जातं नियन्तुमुपचक्रमे ॥६॥
धिया निगृह्यमाणोऽपि भ्रुवोर्मध्यात्प्रजापतेः । सद्योऽजायत तन्मन्युः कुमारो नीललोहितः ॥७॥
स वै रुरोद देवानां पूर्वजो भगवान् भवः । नामानि कुरु मे धातः स्थानानि च जगद्गुरो ॥८॥
इति तस्य वचः पाद्मो भगवान् परिपालयन् । अभ्यधाद्भद्रया वाचा मा रोदीस्तत्करोमि ते ॥९॥
यदरोदीः सुरश्रेष्ठ सोद्वेग इव बालकः । ततस्त्वामभिधास्यन्ति नाम्ना रुद्र इति प्रजाः ॥१०॥
हृदिन्द्रियाण्यसुर्व्योम वायुरग्निर्जलं मही । सूर्यश्चन्द्रस्तपश्चैव स्थानान्यग्रे कृतानि मे ॥११॥
मन्युर्मनुर्महिनसो महाञ्छिव ऋतध्वजः । उग्ररेता भवः कालो वामदेवो धृतव्रतः ॥१२॥
धीर्वृत्तिरुशनोमा च नियुत्सर्पिरिलाम्बिका । इरावती सुधा दीक्षा रुद्राण्यो रुद्र ते स्त्रियः ॥१३॥
गृहाणैतानि नामानि स्थानानि च सयोषणः । एभिः सृज प्रजा बह्वीः प्रजानामसि यत्पतिः ॥१४॥
इत्यादिष्टः स गुरुणा भगवान्नीललोहितः । सत्त्वाकृतिस्वभावेन ससर्जात्मसमाः प्रजाः ॥१५॥
रुद्राणां रुद्रसृष्टानां समन्ताद्ग्रसतां जगत् । निशाम्यासंख्यशो यूथान् प्रजापतिरशङ्कत ॥१६॥
अलं प्रजाभिः सृष्टाभिरीदृशीभिः सुरोत्तम । मया सह दहन्तीभिर्दिशश्चक्षुर्भिरुल्बणैः ॥१७॥
तप आतिष्ठ भद्रं ते सर्वभूतसुखावहम् । तपसैव यथापूर्वं स्रष्टा विश्वमिदं भवान् ॥१८॥
तपसैव परं ज्योतिर्भगवन्तमधोक्षजम् । सर्वभूतगुहावासमञ्जसा विन्दते पुमान् ॥१९॥

मैत्रेय उवाच

एवमात्मभुवाऽऽदिष्टः परिक्रम्य गिरां पतिम् । बाढमित्यमुमामन्त्र्य विवेश तपसे वनम् ॥२०॥
अथाभिध्यायतः सर्गं दश पुत्राः प्रजज्ञिरे । भगवच्छक्तियुक्तस्य लोकसन्तानहेतवः ॥२१॥
मरीचिरत्र्यङ्गिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः । भृगुर्वसिष्ठो दक्षश्च दशमस्तत्र नारदः ॥२२॥
उत्सङ्गान्नारदो जज्ञे दक्षोऽङ्गुष्ठात्स्वयम्भुवः । प्राणाद्वसिष्ठः सञ्जातो भृगुस्त्वचः करात्क्रतुः ।२३।
पुलहो नाभितो जज्ञे पुलस्त्यः कर्णयोर्ऋषिः । अङ्गिरा मुखतोऽक्ष्णोऽत्रिर्मरीचिर्मनसोऽभवत् २४
धर्मः स्तनाद्दक्षिणतो यत्र नारायणः स्वयम् । अधर्मः पृष्ठतो यस्मान्मृत्युर्लोकभयङ्करः ॥२५॥
हृदि कामो भ्रुवः क्रोधो लोभश्चाधरदच्छदात् । आस्याद्वाक्सिन्धवो मेढ्रान्निरृतिः पायोरघाश्रयः २६
छायायाः कर्दमो जज्ञे देवहूत्याः पतिः प्रभुः । मनसो देहतश्चेदं जज्ञे विश्वकृतो जगत् ॥२७॥
वाचं दुहितरं तन्वीं स्वयम्भूर्हरतीं मनः । अकामां चकमे क्षत्तः सकाम इति नः श्रुतम् ॥२८॥
तमधर्मे कृतमतिं विलोक्य पितरं सुताः । मरीचिमुख्या मुनयो विश्रम्भात्प्रत्यबोधयन् ॥२९॥
नैतत्पूर्वैः कृतं त्वद्य न करिष्यन्ति चापरे । यत्त्वं दुहितरं गच्छेरनिगृह्याङ्गजं प्रभुः ॥३०॥
तेजीयसामपि ह्येतन्न सुश्लोक्यं जगद्गुरो । यद्वृत्तमनुतिष्ठन्वै लोकः क्षेमाय कल्पते ॥३१॥
तस्मै नमो भगवते य इदं स्वेन रोचिषा । आत्मस्थं व्यञ्जयामास स धर्मं पातुमर्हति ॥३२॥
स इत्थं गृणतः पुत्रान् पुरो दृष्ट्वा प्रजापतीन् । प्रजापतिपतिस्तन्वं तत्याज व्रीडितस्तदा ।
तां दिशो जगृहुर्घोरां नीहारं यद्विदुस्तमः ॥३३॥
कदाचिद्ध्यायतः स्रष्टुर्वेदा आसंश्चतुर्मुखात् । कथं स्रक्ष्याम्यहं लोकान् समवेतान् यथा पुरा ॥३४॥
चातुर्होत्रं कर्मतन्त्रमुपवेदनयैः सह । धर्मस्य पादाश्चत्वारस्तथैवाश्रमवृत्तयः ॥३५॥

विदुर उवाच

स वै विश्वसृजामीशो वेदादीन् मुखतोऽसृजत् । यद्यद्येनासृजद्देवस्तन्मे ब्रूहि तपोधन ॥३६॥

मैत्रेय उवाच

ऋग्यजुःसामाथर्वाख्यान् वेदान् पूर्वादिभिर्मुखैः । शस्त्रमिज्यां स्तुतिस्तोमं प्रायश्चित्तं व्यधात्क्रमात्
आयुर्वेदं धनुर्वेदं गान्धर्वं वेदमात्मनः । स्थापत्यं चासृजद्वेदं क्रमात्पूर्वादिभिर्मुखैः ॥३८॥
इतिहासपुराणानि पञ्चमं वेदमीश्वरः । सर्वेभ्य एव वक्त्रेभ्यः ससृजे सर्वदर्शनः ॥३९॥
षोडश्युक्थौ पूर्ववक्त्रात्पुरीष्यग्निष्टुतावथ । आप्तोर्यामातिरात्रौ च वाजपेयं सगोसवम् ॥४०॥
विद्या दानं तपः सत्यं धर्मस्येति पदानि च । आश्रमांश्च यथासंख्यमसृजत्सह वृत्तिभिः ॥४१॥
सावित्रं प्राजापत्यं च ब्राह्मं चाथ बृहत्तथा । वार्तासञ्चयशालीनशिलोञ्छ इति वै गृहे ॥४२॥
वैखानसा वालखिल्यौदुम्बराः फेनपा वने । न्यासे कुटीचकः पूर्वं बह्वोदो हंसनिष्क्रियौ ॥४३॥
आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता दण्डनीतिस्तथैव च । एवं व्याहृतयश्चासन् प्रणवो ह्यस्य दह्रतः ॥४४॥

तस्योष्णिगासील्लोमभ्यो गायत्री च त्वचो विभो । त्रिष्टुम्मांसात्स्नुतोऽनुष्टुब्जगत्यस्थ्नः प्रजापतेः ४५
मज्जाया पङ्क्तिरुत्पन्ना बृहती प्राणतोऽभवत् । स्पर्शस्तस्याभवज्जीवः स्वरो देह उदाहृत ॥४६॥
ऊष्माणमिन्द्रियाण्याहुरन्तःस्था बलमात्मनः । स्वरा सप्त विहारेण भवन्ति स्म प्रजापतेः ॥४७॥
शब्दब्रह्मात्मनस्तस्य व्यक्ताव्यक्तात्मनः परः । ब्रह्मावभाति विततो नानाशक्त्युपबृंहितः ॥४८॥
ततोऽपरामुपादाय स सर्गाय मनो दधे । ऋषीणां भूरिवीर्याणामपि सर्गमविस्तृतम् ॥४९॥
ज्ञात्वा तद्धृदये भूयश्चिन्तयामास कौरव । अहो अद्भुतमेतन्मे व्यापृतस्यापि नित्यदा ॥५०॥
न ह्येधन्ते प्रजा नूनं दैवमत्र विघातकम् । एवं युक्तकृतस्तस्य दैवं चावेक्षतस्तदा ॥५१॥
कस्य रूपमभूद् द्वेधा यत्कायमभिचक्षते । ताभ्यां रूपविभागाभ्यां मिथुनं समपद्यत ॥५२॥
यस्तु तत्र पुमान् सोऽभून्मनुः स्वायम्भुवः स्वराट् । स्त्री याऽऽसीच्छतरूपाख्या महिष्यस्य महात्मनः ॥
तदा मिथुनधर्मेण प्रजा ह्येधाम्बभूविरे । स चापि शतरूपायां पञ्चापत्यान्यजीजनत् ॥५४॥
प्रियव्रतोत्तानपादौ तिस्रः कन्याश्च भारत । आकूतिर्देवहूतिश्च प्रसूतिरिति सत्तम ॥५५॥
आकूतिं रुचये प्रादात्कर्दमाय तु मध्यमाम् । दक्षायादात्प्रसूतिं च यत आपूरितं जगत् ॥५६॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

निशम्य वाचं वदतो मुनेः पुण्यतमां नृप । भूयः पप्रच्छ कौरव्यो वासुदेवकथादृतः ॥ १ ॥

विदुर उवाच

स वै स्वायम्भुवः सम्राट् प्रियः पुत्रः स्वयम्भुवः । प्रतिलभ्य प्रियां पत्नीं किं चकार ततो मुने ॥ २ ॥
चरितं तस्य राजर्षेरादिराजस्य सत्तम । ब्रूहि मे श्रद्दधानाय विष्वक्सेनाश्रयो ह्यसौ ॥ ३ ॥
श्रुतस्य पुंसां सुचिरश्रमस्य नन्वञ्जसा सूरिभिरीडितोऽर्थः ।
यत्तद्गुणानुश्रवणं मुकुन्दपादारविन्दं हृदयेषु येषाम् ॥ ४ ॥

श्रीशुक उवाच

इति ब्रुवाणं विदुरं विनीतं सहस्रशीर्ष्णश्चरणोपधानम् ।
प्रहृष्टरोमा भगवत्कथायां प्रणीयमानो मुनिरभ्यचष्ट ॥ ५ ॥

मैत्रेय उवाच

यदा स्वभार्यया साकं जातः स्वायम्भुवो मनुः । प्राञ्जलिः प्रणतश्चेदं वेदगर्भमभाषत ॥ ६ ॥
त्वमेकः सर्वभूतानां जन्मकृद् वृत्तिदः पिता । अथापि नः प्रजानां ते शुश्रूषा केन वा भवेत् ॥ ७ ॥
तद्विधेहि नमस्तुभ्यं कर्मस्वीड्यात्मशक्तिषु । यत्कृत्वेह यशो विष्वगमुत्र च भवेद् गतिः ॥ ८ ॥

ब्रह्मोवाच

प्रीतस्तुभ्यमहं तात स्वस्ति स्ताद्वां क्षितीश्वर । यन्निर्व्यलीकेन हृदा शाधि मेत्यात्मनार्पितम् ॥ ९ ॥
एतावत्यात्मजैर्वीर कार्या ह्यपचितिर्गुरौ । शक्त्याप्रमत्तैर्गृह्येत सादरं गतमत्सरैः ॥१०॥
स त्वमस्यामपत्यानि सदृशान्यात्मनो गुणैः । उत्पाद्य शास धर्मेण गां यज्ञैः पुरुषं यज ॥११॥
परं शुश्रूषणं मह्यं स्यात्प्रजारक्षया नृप । भगवांस्ते प्रजाभर्तुर्हृषीकेशोऽनुतुष्यति ॥१२॥
येषां न तुष्टो भगवान् यज्ञलिङ्गो जनार्दनः । तेषां श्रमो ह्यपार्थाय यदात्मा नादृतः स्वयम् ॥१३॥

मनुरुवाच

आदेशेऽहं भगवतो वर्तेयामीवसूदन । स्थानं त्विहानुजानीहि प्रजानां मम च प्रभो ॥१४॥
यदोकः सर्वसत्त्वानां मही मग्ना महाम्भसि । अस्या उद्धरणे यत्नो देव देव्या विधीयताम् ॥१५॥

मैत्रेय उवाच

परमेष्ठी त्वपां मध्ये तथा सन्नामवेक्ष्य गाम् । कथमेनां समुन्नेष्य इति दध्यौ धिया चिरम् ॥१६॥
सृजतो मे क्षितिर्वार्भिः प्लाव्यमाना रसां गता । अथात्र किमनुष्ठेयमस्माभिः सर्गयोजितैः ।
यस्याहं हृदयादासं स ईशो विदधातु मे ॥१७॥
इत्यभिध्यायतो नासाविवरात्सहसानघ । वराहतोको निरगादङ्गुष्ठपरिमाणकः ॥१८॥
तस्याभिपश्यतः खस्थः क्षणेन किल भारत । गजमात्रः प्रववृधे तदद्भुतमभून्महत् ॥१९॥
मरीचिप्रमुखैर्विप्रैः कुमारैर्मनुना सह । दृष्ट्वा तत्सौकरं रूपं तर्कयामास चित्रधा ॥२०॥
किमेतत्सौकरव्याजं सत्त्वं दिव्यमवस्थितम् । अहो बताश्चर्यमिदं नासाया मे विनिःसृतम् ॥२१॥
दृष्टोऽङ्गुष्ठशिरोमात्रः क्षणाद्गण्डशिलासमः । अपि स्विद्भगवानेष यज्ञो मे खेदयन्मनः ॥२२॥
इति मीमांसतस्तस्य ब्रह्मणः सह सूनुभिः । भगवान् यज्ञपुरुषो जगर्जागेन्द्रसन्निभः ॥२३॥
ब्रह्माणं हर्षयामास हरिस्तांश्च द्विजोत्तमान् । स्वगर्जितेन ककुभः प्रतिस्वनयता विभुः ॥२४॥

निशम्य ते घर्घरितं स्वखेदक्षयिष्णु मायामयसूकरस्य ।
जनस्तपःसत्यनिवासिनस्ते त्रिभिः पवित्रैर्मुनयोऽगृणन् स्म ॥ २५ ॥
तेषां सतां वेदवितानमूर्तिर्ब्रह्मावधार्यात्मगुणानुवादम् ।
विनद्य भूयो विबुधोदयाय गजेन्द्रलीलो जलमाविवेश ॥ २६ ॥
उत्क्षिप्तवालः खचरः कठोरः सटा विधुन्वन् खररोमशत्वक् ।
खुराहताभ्रः सितदंष्ट्र ईक्षाज्योतिर्बभासे भगवान्महीध्रः ॥ २७ ॥
घ्राणेन पृथ्व्याः पदवीं विजिघ्रन् क्रोडापदेशः स्वयमध्वराङ्गः ।
करालदंष्ट्रोऽप्यकरालदृग्भ्यामुद्वीक्ष्य विप्रान् गृणतोऽविशत्कम् ॥ २८ ॥

स वज्रकूटाङ्गनिपातवेगविशीर्णकुक्षिः स्तनयन्नुदन्वान् ।
उत्सृष्टदीर्घोर्मिभुजैरिवार्तश्चुक्रोश यज्ञेश्वर पाहि मेति ॥ २९ ॥
खुरैः क्षुरप्रैर्दरयंस्तदाप उत्पारपारं त्रिपरू रसायाम् ।
ददर्श गां तत्र सुषुप्सुरग्रे यां जीवधानीं स्वयमभ्यधत्त ॥ ३० ॥
स्वदंष्ट्रयोद्धृत्य महीं निमग्नां स उत्थितः संरुरुचे रसायाः ।
तत्रापि दैत्यं गदयाऽऽपतन्तं सुनाभसन्दीपिततीव्रमन्युः ॥ ३१ ॥
जघान रुन्धानमसह्यविक्रमं स लीलयेभं मृगराडिवाम्भसि ।
तद्रक्तपङ्काङ्कितगण्डतुण्डो यथा गजेन्द्रो जगतीं विभिन्दन् ॥ ३२ ॥
तमालनीलं सितदन्तकोट्या क्ष्मामुत्क्षिपन्तं गजलीलयाङ्ग ।
प्रज्ञाय बद्धाञ्जलयोऽनुवाकैर्विरिञ्चिमुख्या उपतस्थुरीशम् ॥ ३३ ॥

ऋषय ऊचुः

जितं जितं तेऽजित यज्ञभावन त्रयीं तनुं स्वां परिधुन्वते नमः ।
यद्रोमगर्तेषु निलिल्युरध्वरास्तस्मै नमः कारणसूकराय ते ॥ ३४ ॥
रूपं तवैतन्ननु दुष्कृतात्मनां दुर्दर्शनं देव यदध्वरात्मकम् ।
छन्दांसि यस्य त्वचि बर्हिरोमस्वाज्यं दृशि त्वङ्घ्रिषु चातुर्होत्रम् ॥ ३५ ॥
स्रुक्तुण्ड आसीत्स्रुव ईश नासयोरिडोदरे चमसाः कर्णरन्ध्रे ।
प्राशित्रमास्ये ग्रसने ग्रहास्तु ते यच्चर्वणं ते भगवन्नग्निहोत्रम् ॥ ३६ ॥
दीक्षानुजन्मोपसदः शिरोधरं त्वं प्रायणीयोदयनीयदंष्ट्रः ।
जिह्वा प्रवर्ग्यस्तव शीर्षकं क्रतोः सभ्यावसथ्यं चितयोऽसवो हि ते ॥ ३७ ॥
सोमस्तु रेतः सवनान्यवस्थितिः संस्थाविभेदास्तव देव धातवः ।
सत्राणि सर्वाणि शरीरसन्धिस्त्वं सर्वयज्ञक्रतुरिष्टिबन्धनः ॥ ३८ ॥
नमो नमस्तेऽखिलमन्त्रदेवताद्रव्याय सर्वक्रतवे क्रियात्मने ।
वैराग्यभक्त्यात्मजयानुभावितज्ञानाय विद्यागुरवे नमो नमः ॥ ३९ ॥
दंष्ट्राग्रकोट्या भगवंस्त्वया धृता विराजते भूधर भूः सभूधरा ।
यथा वनान्निःसरतो दता धृता मतङ्गजेन्द्रस्य सपत्रपद्मिनी ॥ ४० ॥
त्रयीमयं रूपमिदं च सौकरं भूमण्डलेनाथ दता धृतेन ते ।
चकास्ति शृङ्गोढघनेन भूयसा कुलाचलेन्द्रस्य यथैव विभ्रमः ॥ ४१ ॥
संस्थापयैनां जगतां सतस्थुषां लोकाय पत्नीमसि मातरं पिता ।
विधेम चास्यै नमसा सह त्वया यस्यां स्वतेजोऽग्निमिवारणावधाः ॥ ४२ ॥

प. मद्धीतान्यतमस्य प्रभो रसा गताया भुव उद्विवहणम् ।
न विस्मयोऽसौ त्वयि विश्वविस्मये यो माययेदं ससृजेऽतिविस्मयम्॥ ४३ ॥
विधुन्वता वेदमयं निजं वपुर्जनस्तपःसत्यनिवासिनो वयम् ।
सटाशिखोद्धूतशिवाम्बुबिन्दुभिर्विमृज्यमाना भृशमीश पाविताः ॥ ४४ ॥
स वै बत भ्रष्टमतिस्तवैष ते यः कर्मणां पारमपारकर्मणः ।
यद्योगमायागुणयोगमोहितं विश्वं समस्तं भगवन् विधेहि शम्॥ ४५ ॥

मैत्रेय उवाच

इत्युपस्थीयमानस्तैर्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः । सलिले स्वखुराक्रान्त उपाधत्तावितावनिम् ॥४६॥
स इत्थं भगवानुर्वी विष्वक्सेनः प्रजापतिः । रसाया लीलयोन्नीतामप्सु न्यस्य ययौ हरिः ॥४७॥
य एवमेतां हरिमेधसो हरेः कथां सुभद्रां कथनीयमायिनः ।
शृण्वीत भक्त्या श्रवयेत वोशतीं जनार्दनोऽस्याशु हृदि प्रसीदति ॥ ४८ ॥
तस्मिन् प्रसन्ने सकलाशिषां प्रभौ किं दुर्लभं ताभिरलं लवात्मभिः ।
अनन्यदृष्ट्या भजतां गुहाशयः स्वयं विधत्ते स्वगतिं परः पराम् ॥ ४९ ॥
को नाम लोके पुरुषार्थसारवित्पुराकथानां भगवत्कथासुधाम् ।
आपीय कर्णाञ्जलिभिर्भवापहामहो विरज्येत विना नरेतरम् ॥ ५० ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे वराहप्रादुर्भावानुवर्णने त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

निशम्य कौषारविणोपवर्णितां हरेः कथां कारणसूकरात्मनः ।
पुनः स पप्रच्छ तमुद्यताञ्जलिर्न चातितृप्तो विदुरो धृतव्रतः ॥ १ ॥

विदुर उवाच

तेनैव तु मुनिश्रेष्ठ हरिणा यज्ञमूर्तिना । आदिदैत्यो हिरण्याक्षो हत इत्यनुशुश्रुम ॥ २ ॥
तस्य चोद्धरतः क्षौणीं स्वदंष्ट्राग्रेण लीलया । दैत्यराजस्य च ब्रह्मन् कस्माद्धेतोरभून्मृधः ॥ ३ ॥

मैत्रेय उवाच

साधु वीर त्वया पृष्टमवतारकथां हरेः । यत्त्वं पृच्छसि मर्त्यानां मृत्युपाशविशातनीम् ॥ ४ ॥
ययोत्तानपदः पुत्रो मुनिना गीतयार्भकः । मृत्योः कृत्वैव मूर्ध्न्यङ्घ्रिमारुरोह हरेः पदम् ॥ ५ ॥
[illegible] मे वर्णितं पुरा । ब्रह्मणा देवदेवेन देवानामनुपृच्छताम् ॥ ६ ॥
[illegible] कश्यपं पतिम् । अपत्यकामा चकमे सन्ध्या[illegible]

मैत्रेय उवाच

श्रुत्वा भागवतं पौत्रममोदत दितिर्भृशम् । पुत्रयोश्च वधं कृष्णाद्विदित्वाऽऽसीन्महामना ॥ ५० ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे दितिकश्यपसंवादे चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

प्राजापत्यं तु तत्तेजः परतेजोहनं दितिः । दधार वर्षाणि शतं शङ्कमाना सुरार्दनात् ॥ १ ॥
लोके तेन हतालोके लोकपाला हतौजसः । न्यवेदयन् विश्वसृजे ध्वान्तव्यतिकरं दिशाम् ॥ २ ॥

देवा ऊचुः

तम एतद्विभो वेत्थ संविग्ना यद्वयं भृशम् । न ह्यव्यक्तं भगवतः कालेनास्पृष्टवर्त्मनः ॥ ३ ॥
देवदेव जगद्धातर्लोकनाथशिखामणे । परेषामपरेषां त्वं भूतानामसि भाववित् ॥ ४ ॥
नमो विज्ञानवीर्याय माययेदमुपेयुषे । गृहीतगुणभेदाय नमस्तेऽव्यक्तयोनये ॥ ५ ॥
ये त्वानन्येन भावेन भावयन्त्यात्मभावनम् । आत्मनि प्रोतभुवनं परं सदसदात्मकम् ॥ ६ ॥
तेषां सुपक्वयोगानां जितश्वासेन्द्रियात्मनाम् । लब्धयुष्मत्प्रसादानां न कुतश्चित्पराभवः ॥ ७ ॥
यस्य वाचा प्रजाः सर्वा गावस्तन्त्येव यन्त्रिताः । हरन्ति बलिमायत्तास्तस्मै मुख्याय ते नमः ॥ ८ ॥
स त्वं विधत्स्व शं भूमंस्तमसा लुप्तकर्मणाम् । अदभ्रदयया दृष्ट्या आपन्नानर्हसीक्षितुम् ॥ ९ ॥
एष देव दितेर्गर्भ ओजः काश्यपमर्पितम् । दिशस्तिमिरयन् सर्वा वर्धतेऽग्निरिवैधसि ॥ १० ॥

मैत्रेय उवाच

स प्रहस्य महाबाहो भगवान् शब्दगोचरः । प्रत्याचष्टात्मभूर्देवान् प्रीणन् रुचिरया गिरा ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच

मानसा मे सुता युष्मत्पूर्वजाः सनकादयः । चेरुर्विहायसा लोकाँल्लोकेषु विगतस्पृहाः ॥ १२ ॥
त एकदा भगवतो वैकुण्ठस्यामलात्मनः । ययुर्वैकुण्ठनिलयं सर्वलोकनमस्कृतम् ॥ १३ ॥
वसन्ति यत्र पुरुषाः सर्वे वैकुण्ठमूर्तयः । येऽनिमित्तनिमित्तेन धर्मेणाराधयन् हरिम् ॥ १४ ॥
यत्र चाद्यः पुमानास्ते भगवान् शब्दगोचरः । सत्त्वं विष्टभ्य विरजं स्वानां नो मृडयन् वृषः ॥ १५ ॥
यत्र नैःश्रेयसं नाम वनं कामदुघैर्द्रुमैः । सर्वर्तुश्रीभिर्विभ्राजत्कैवल्यमिव मूर्तिमत् ॥ १६ ॥

वैमानिकाः सललनाश्चरितानि यत्र गायन्ति लोकशमलक्षपणानि भर्तुः ।
अन्तर्जलेऽनुविकसन्मधुमाधवीनां गन्धेन खण्डितधियोऽप्यनिलं क्षिपन्तः ॥ १७ ॥
पारावतान्यभृतसारसचक्रवाकदात्यूहहंसशुकतित्तिरिबर्हिणां यः ।
कोलाहलो विरमतेऽचिरमात्रमुच्चैर्भृङ्गाधिपे हरिकथामिव गायमाने ॥ १८ ॥

मन्दारकुन्दकुरबोत्पलचम्पकार्णपुन्नागनागबकुलाम्बुजपारिजाताः ।
गन्धेऽर्चिते तुलसिकाभरणेन तस्या यस्मिंस्तपः सुमनसो बहु मानयन्ति ॥ १९ ॥
यत्सङ्कुलं हरिपदानतिमात्रदृष्टैर्वैदूर्यमारकतहेममयैर्विमानैः ।
येषां बृहत्कटितटाः स्मितशोभिमुख्यः कृष्णात्मनां न रज आदधुरुत्स्मयाद्यैः ॥ २० ॥
श्री रूपिणी क्वणयती चरणारविन्दं लीलाम्बुजेन हरिसद्मनि मुक्तदोषा ।
संलक्ष्यते स्फटिककुड्य उपेतहेम्नि सम्मार्जतीव यदनुग्रहणेऽन्ययत्नः ॥ २१ ॥
वापीषु विद्रुमतटास्वमलामृताप्सु प्रेष्यान्विता निजवने तुलसीभिरीशम् ।
अभ्यर्चती स्वलकमुन्नसमीक्ष्य वक्त्रमुच्छेषितं भगवतेत्यमताङ्ग यच्छ्रीः ॥ २२ ॥
यन्न व्रजन्त्यघभिदो रचनानुवादाच्छृण्वन्ति येऽन्यविषयाः कुकथा मतिघ्नीः ।
यास्तु श्रुता हतभगैर्नृभिरात्तसारास्तांस्तान् क्षिपन्त्यशरणेषु तमःसु हन्त ॥ २३ ॥
येऽभ्यर्थितामपि च नो नृगतिं प्रपन्ना ज्ञानं च तत्त्वविषयं सहधर्म यत्र ।
नाराधनं भगवतो वितरन्त्यमुष्य सम्मोहिता विततया बत मायया ते ॥ २४ ॥
यच्च व्रजन्त्यनिमिषामृषभानुवृत्त्या दूरेयमा ह्युपरि नः स्पृहणीयशीलाः ।
भर्तुर्मिथः सुयशसः कथनानुरागवैक्लव्यबाष्पकलया पुलकीकृताङ्गाः ॥ २५ ॥
तद्विश्वगुर्वधिकृतं भुवनैकवन्द्यं दिव्यं विचित्रविबुधाग्र्यविमानशोचिः ।
आपुः परां मुदमपूर्वमुपेत्य योगमायाबलेन मुनयस्तदथो विकुण्ठम् ॥ २६ ॥
तस्मिन्नतीत्य मुनयः षडसज्जमानाः कक्षाः समानवयसावथ सप्तमायाम् ।
देवावचक्षत गृहीतगदौ परार्ध्यकेयूरकुण्डलकिरीटविटङ्कवेषौ ॥ २७ ॥
मत्तद्विरेफवनमालिकया निवीतौ विन्यस्तयासितचतुष्टयबाहुमध्ये ।
वक्त्रं भ्रुवा कुटिलया स्फुटनिर्गमाभ्यां रक्तेक्षणेन च मनाग्रभसं दधानौ ॥ २८ ॥
द्वार्येतयोर्निविविशुर्मिषतोरपृष्ट्वा पूर्वा यथा पुरटवज्रकपाटिका याः ।
सर्वत्र तेऽविषमया मुनयः स्वदृष्ट्या ये सञ्चरन्त्यविहता विगताभिशङ्काः ॥ २९ ॥
तान् वीक्ष्य वातरशनांश्चतुरः कुमारान् वृद्धान्दशार्धवयसो विदितात्मतत्त्वान् ।
वेत्रेण चास्खलयतामतदर्हणांस्तौ तेजो विहस्य भगवत्प्रतिकूलशीलौ ॥ ३० ॥
ताभ्यां मिषत्स्वनिमिषेषु निषिध्यमानाः स्वर्हत्तमा ह्यपि हरेः प्रतिहारपाभ्याम् ।
ऊचुः सुहृत्तमदिदृक्षितभङ्ग ईषत्कामानुजेन सहसा त उपप्लुताक्षाः ॥ ३१ ॥

मुनय ऊचुः

को वामिहैत्य भगवत्परिचर्ययोच्चैस्तद्धर्मिणां निवसतां विषमः स्वभावः ।
तस्मिन् प्रशान्तपुरुषे गतविग्रहे वा को वाऽऽत्मवत्कुहकयोः परिशङ्कनीयः ॥ ३२ ॥

तं त्वां विदाम भगवन् परमात्मतत्त्वं सत्त्वेन सम्प्रति रतिं रचयन्तमेषाम् ।
तत्तेऽनुतापविदितैर्दृढभक्तियोगैरुद्ग्रन्थयो हृदि विदुर्मुनयो विरागाः ॥ ४७ ॥
नात्यन्तिकं विगणयन्त्यपि ते प्रसादं किन्त्वन्यदर्पितभयं भ्रुव उन्नयैस्ते ।
येऽङ्ग त्वदङ्घ्रिशरणा भवतः कथायाः कीर्तन्यतीर्थयशसः कुशला रसज्ञाः ॥ ४८ ॥
कामं भवः स्ववृजिनैर्निरयेषु नः स्ताच्चेतोऽलिवद्यदि नु ते पदयो रमेत ।
वाचश्च नस्तुलसिवद्यदि तेऽङ्घ्रिशोभाः पूर्येत ते गुणगणैर्यदि कर्णरन्ध्रः ॥ ४९ ॥
प्रादुश्चकर्थ यदिदं पुरुहूत रूपं तेनेश निर्वृतिमवापुरलं दृशो नः ।
तस्मा इदं भगवते नम इद्विधेम योऽनात्मनां दुरुदयो भगवान् प्रतीतः ॥ ५० ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे जयविजययोः सनकादिशापो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

अथ षोडशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

इति तद् गृणतां तेषां मुनीनां योगधर्मिणाम् । प्रतिनन्द्य जगादेदं विकुण्ठनिलयो विभुः ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

एतौ तौ पार्षदौ मह्यं जयो विजय एव च । कदर्थीकृत्य मां यद्वो बह्वक्रातामतिक्रमम् ॥ २ ॥
यस्त्वेतयोर्धृतो दण्डो भवद्भिर्मामनुव्रतैः । स एवानुमतोऽस्माभिर्मुनयो देवहेलनात् ॥ ३ ॥
तद्वः प्रसादयाम्यद्य ब्रह्म दैवं परं हि मे । तद्धीत्यात्मकृतं मन्ये यत्स्वपुम्भिरसत्कृताः ॥ ४ ॥
यन्नामानि च गृह्णाति लोको भृत्ये कृतागसि । सोऽसाधुवादस्तत्कीर्तिं हन्ति त्वचमिवामयः ॥ ५ ॥
यस्यामृतामलयशःश्रवणावगाहः सद्यः पुनाति जगदाश्वपचाद्विकुण्ठः ।
सोऽहं भवद्भ्य उपलब्धसुतीर्थकीर्तिश्छिन्द्यां स्वबाहुमपि वः प्रतिकूलवृत्तिम् ॥ ६ ॥
यत्सेवया चरणपद्मपवित्ररेणुं सद्यः क्षताखिलमलं प्रतिलब्धशीलम् ।
न श्रीर्विरक्तमपि मां विजहाति यस्याः प्रेक्षालवार्थ इतरे नियमान् वहन्ति ॥ ७ ॥
नाहं तथाद्मि यजमानहविर्विताने श्च्योतद्घृतप्लुतमदन् हुतभुङ्मुखेन ।
यद्ब्राह्मणस्य मुखतश्चरतोऽनुघासं तुष्टस्य मय्यवहितैर्निजकर्मपाकैः ॥ ८ ॥
येषां बिभर्म्यहमखण्डविकुण्ठयोगमायाविभूतिरमलाङ्घ्रिरजः किरीटैः ।
विप्रांस्तु को न विषहेत यदर्हणाम्भः सद्यः पुनाति सहचन्द्रललामलोकान् ॥ ९ ॥
ये मे तनूर्द्विजवरान्दुहतीर्मदीया भूतान्यलब्धशरणानि च भेदबुद्ध्या ।
द्रक्ष्यन्त्यघक्षतदृशो ह्यहिमन्यवस्तान् गृध्रा रुषा मम कुषन्त्यधिदण्डनेतुः ॥ १० ॥
ये ब्राह्मणान्मयि धिया क्षिपतोऽर्चयन्तस्तुष्यद्धृदः स्मितसुधोक्षितपद्मवक्त्राः ।
वाण्यानुरागकलयाऽऽत्मजवद् गृणन्तः सम्बोधयन्त्यहमिवाहमुपाहृतस्तैः ॥ ११ ॥

तन्मे स्वभर्तुरवसायमलक्षमाणौ युष्मद्व्यतिक्रमगतिं प्रतिपद्य सद्य ।
भूयो ममान्तिकमितां तदनुग्रहो मे यत्कल्पतामचिरतो भृतयोर्विवास ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच

अथ तस्योशर्ती देवीमृषिकुल्यां सरस्वतीम् । नास्वाद्य मन्युदष्टानां तेषामात्माप्यतृप्यत ॥१३॥
सतीं व्यादाय शृण्वन्तो लघ्वीं गुर्वर्थगह्वराम् । विगाह्यागाधगम्भीरां न विदुस्तच्चिकीर्षितम्॥१४॥
ते योगमाययाऽऽरब्धपारमेष्ठ्यमहोदयम् । प्रोचुः प्राञ्जलयो विप्राः प्रहृष्टाः क्षुभितत्वच ॥१५॥

ऋषय ऊचु

न वयं भगवन् विद्मस्तव देव चिकीर्षितम् । कृतो मेऽनुग्रहश्चेति यदध्यक्ष प्रभाषसे ॥१६॥
ब्रह्मण्यस्य परं दैवं ब्राह्मणाः किल ते प्रभो । विप्राणां देवदेवानां भगवानात्मदैवतम् ॥१७॥
त्वत्त सनातनो धर्मो रक्ष्यते तनुभिस्तव । धर्मस्य परमो गुह्यो निर्विकारो भवान्मत ॥१८॥
तरन्ति ह्यञ्जसा मृत्युं निवृत्ता यदनुग्रहात् । योगिन स भवान् किंस्विदनुगृह्येत यत्परै ॥१९॥
यं वै विभूतिरुपयात्यनुवेलमन्यैरर्थार्थिभि स्वशिरसा धृतपादरेणु ।
धन्यार्पिताङ्घ्रितुलसीनवदामधाम्नो लोकं मधुव्रतपतेरिव कामयाना ॥ २० ॥
यस्तां विविक्तचरितैरनुवर्तमानां नात्याद्रियत्परमभागवतप्रसङ्ग ।
स त्वं द्विजानुपथपुण्यरज पुनीत श्रीवत्सलक्ष्म किमगा भगभाजनस्त्वम् ॥ २१ ॥
धर्मस्य ते भगवतस्त्रियुग त्रिभि स्वै पद्भिश्चराचरमिदं द्विजदेवतार्थम् ।
नूनं भृतं तदभिघाति रजस्तमश्च सत्त्वेन नो वरदया तनुवा निरस्य ॥ २२ ॥
न त्वं द्विजोत्तमकुलं यदिहात्मगोपं गोप्ता वृष स्वर्हणेन ससूनृतेन ।
तर्ह्येव नङ्क्ष्यति शिवस्तव देव पन्था लोकोऽग्रहीष्यदृषभस्य हि तत्प्रमाणम् ॥ २३ ॥
तत्तेऽनभीष्टमिव सत्त्वनिधेर्विधित्सो क्षेमं जनाय निजशक्तिभिरुद्धृतारे ।
नैतावता त्र्यधिपतेर्बत विश्वभर्तुस्तेज क्षतं त्ववनतस्य स ते विनोद ॥ २४ ॥
यं वानयोर्दममधीश भवान् विधत्ते वृत्तिं नु वा तदनुमन्महि निर्व्यलीकम् ।
अस्मासु वा य उचितो ध्रियतां स दण्डो येऽनागसौ वयमयुङ्क्ष्महि किल्बिषेण ॥ २५ ॥

श्रीभगवानुवाच

एतौ सुरेतरगतिं प्रतिपद्य सद्य संरम्भसम्भृतसमाध्यनुबद्धयोगौ ।
भूय सकाशमुपयास्यत आशु यो व शापो मयैव निमितस्तदवैत विप्रा ॥ २६ ॥

ब्रह्मोवाच

अथ ते मुनयो दृष्ट्वा नयनानन्दभाजनम् । वैकुण्ठं तदधिष्ठानं विकुण्ठं च स्वयंप्रभम् ॥ २७ ॥

भगवन्त परिक्रम्य प्रणिपत्यानुमान्य च । प्रतिजग्मु प्रमुदिता शसन्तो वैष्णवीं श्रियम्॥२८॥
भगवाननुगावाह यात मा भैष्टमस्तु शम् । ब्रह्मतेज समर्थोऽपि हन्तु नेच्छे मत तु मे ॥२९॥
एतत्पुरैव निर्दिष्ट रमया क्रुद्धया यदा । पुरापवारिता द्वारि विशन्ती मय्युपारते ॥३०॥
मयि सरम्भयोगेन निस्तीर्य ब्रह्महेलनम् । प्रत्येष्यत निकाश मे कालेनाल्पीयसा पुन ॥३१॥
द्वा स्थावादिश्य भगवान् विमानश्रेणिभूषणम् । सर्वातिशयया लक्ष्म्या जुष्ट स्व धिष्ण्यमाविशत्॥३२॥
तौ तु गीर्वाणऋषभौ दुस्तराद्धरिलोकत । हतश्रियौ ब्रह्मशापादभूता विगतस्मयौ ॥३३॥
तदा विकुण्ठधिषणात्तयोर्निपतमानयो । हाहाकारो महानासीद् विमानाग्र्येषु पुत्रका ॥३४॥
तावेव ह्यधुना प्राप्तौ पार्षदप्रवरौ हरे । दितेर्जठरनिर्विष्ट काश्यप तेज उल्बणम् ॥३५॥
तयोरसुरयोरद्य तेजसा यमयोर्हि व । आक्षिप्त तेज एतर्हि भगवास्तद् विधित्सति ॥३६॥

विश्वस्य य स्थितिलयोद्भवहेतुराद्यो योगेश्वरैरपि दुरत्यययोगमाय ।
क्षेम विधास्यति स नो भगवास्त्र्यधीशस्तत्रास्मदीयविमृशेन कियानिहार्थ ॥ ३७ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायां तृतीयस्कन्धे षोडशोऽध्याय ॥ १६ ॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

निशम्यात्मभुवा गीत कारण शङ्कयोज्झिता । तत सर्वे न्यवर्तन्त त्रिदिवाय दिवौकस ॥ १ ॥
दितिस्तु भर्तुरादेशादपत्यपरिशङ्किनी । पूर्णे वर्षशते साध्वी पुत्रौ प्रसुषुवे यमौ ॥ २ ॥
उत्पाता बहवस्तत्र निपेतुर्जायमानयो । दिवि भुव्यन्तरिक्षे च लोकस्योरुभयावहा ॥ ३ ॥
सहाचला भुवश्चेलुर्दिश सर्वा प्रजज्वलु । सोल्काश्चाशनय पेतु केतवश्चार्तिहेतव ॥ ४ ॥
ववौ वायु सुदु स्पर्श फूत्कारानीरयन्मुहु । उन्मूलयन्नगपतीन् वात्यानीको रजोध्वज ॥ ५ ॥
उद्धसत्तडिदम्भोदघटया नष्टभागणे । व्योम्नि प्रविष्टतमसा न स्म व्यादृश्यते पदम् ॥ ६ ॥
चुक्रोश विमना वार्धिरुदूर्मि क्षुभितोदर । सोदपानाश्च सरितश्चुक्षुभु शुष्कपङ्कजा ॥ ७ ॥
मुहु परिधयोऽभूवन् सराह्वो शशिसूर्ययो । निर्घाता रथनिर्ह्रादा विवरेभ्य प्रजज्ञिरे ॥ ८ ॥
अन्तर्ग्रामेषु मुखतो वमन्त्यो वह्निमुल्बणम् । सृगालोलूकटङ्कारै प्रणेदुरशिव शिवा ॥ ९ ॥
सङ्गीतवद्रोदनवदुन्नमय्य शिरोधराम् । व्यमुञ्चन् विविधा वाचो ग्रामसिंहास्ततस्तत ॥१०॥
खराश्च कर्कशै क्षत्त खुरैर्घ्नन्तो धरातलम् । खार्काररभसा मत्ता पर्यधावन् वरूथश ॥११॥
रुदन्तो रासभत्रस्ता नीडादुदपतन् खगा । घोषेऽरण्ये च पशव शकृन्मूत्रमकुर्वत ॥१२॥
गावोऽत्रसन्नसृग्दोहास्तोयदा पूयवर्षिण । व्यरुदन्देवलिङ्गानि द्रुमा पेतुर्विनानिलम् ॥१३॥
ग्रहान् पुण्यतमानन्ये भगणाश्चापि दीपिता । अतिचेरुर्वक्रगत्या युयुधुश्च परस्परम् ॥१४॥

दृष्ट्वान्यांश्च महोत्पातानतत्तत्त्वविद प्रजा । ब्रह्मपुत्रानृते भीता मेनिरे विश्वसम्प्लवम् ॥१५॥
तावादिदैत्यौ सहसा व्यज्यमानात्मपौरुषौ । वर्ष्मघातेऽश्मसारेण कायेनाद्रिपती इव ॥१६॥

दिविस्पृशौ हेमकिरीटकोटिभिर्निरुद्धकाष्ठौ स्फुरदङ्गदाभुजौ ।
गां कम्पयन्तौ चरणैः पदे पदे कट्या सुकाञ्च्यार्कमतीत्य तस्थतु ॥ १७ ॥
प्रजापतिर्नाम तयोरकार्षीद्य यः प्राक् स्वदेहाद् यमयोरजायत ।
तं वै हिरण्यकशिपुं विदुः प्रजा यं तं हिरण्याक्षमसूत साग्रतः ॥ १८ ॥

चक्रे हिरण्यकशिपुर्दोर्भ्यां ब्रह्मवरेण च । वशे सपालाँल्लोकांस्त्रीनकुतोमृत्युरुद्धतः ॥१९॥
हिरण्याक्षोऽनुजस्तस्य प्रियः प्रीतिकृदन्वहम् । गदापाणिर्दिवं यातो युयुत्सुर्मृगयन् रणम् ॥२०॥
तं वीक्ष्य दुःसहजवं रणत्काञ्चननूपुरम् । वैजयन्त्या स्रजा जुष्टमंसन्यस्तमहागदम् ॥२१॥
मनोवीर्यवरोत्सिक्तमसृण्यमकुतोभयम् । भीता निलिल्यिरे देवास्तार्क्ष्यत्रस्ता इवाहयः ॥२२॥
स वै तिरोहितान् दृष्ट्वा महसा स्वेन दैत्यराट् । सेन्द्रान् देवगणान् क्षीबानपश्यन् व्यनदद् भृशम् ॥२३॥
ततो निवृत्तः क्रीडिष्यन् गम्भीरं भीमनिःस्वनम् । विजगाहे महासत्त्वो वार्धिं मत्त इव द्विपः ॥२४॥

तस्मिन् प्रविष्टे वरुणस्य सैनिका यादोगणाः सन्नधियः ससाध्वसाः ।
अहन्यमाना अपि तस्य वर्चसा प्रधर्षिता दूरतरं प्रदुद्रुवुः ॥ २५ ॥
स वर्षपूगानुदधौ महाबलश्चरन्महोर्मीञ्छ्वसनेरितान्मुहुः ।
मौर्व्याभिजघ्ने गदया विभावरीमासेदिवांस्तात पुरीं प्रचेतसः ॥ २६ ॥
तत्रोपलभ्यासुरलोकपालकं यादोगणानामृषभं प्रचेतसम् ।
स्मयन् प्रलब्धुं प्रणिपत्य नीचवज्जगाद मे देह्यधिराज संयुगम् ॥ २७ ॥
त्वं लोकपालोऽधिपतिर्बृहच्छ्रवा वीर्यापहो दुर्मदवीरमानिनाम् ।
विजित्य लोकेऽखिलदैत्यदानवान् यद्राजसूयेन पुरायजत् प्रभो ॥ २८ ॥
स एवमुत्सिक्तमदेन विद्विषा दृढं प्रलब्धो भगवानपां पतिः ।
रोषं समुत्थं शमयन् स्वया धिया व्यवोचदङ्गोपशमं गता वयम् ॥ २९ ॥
पश्यामि नान्यं पुरुषात्पुरातनाद् यः संयुगे त्वां रणमार्गकोविदम् ।
आराधयिष्यत्यसुरर्षभेहि तं मनस्विनो यं गृणते भवादृशाः ॥ ३० ॥
तं वीरमारादभिपद्य विस्मयः शयिष्यसे वीरशये श्वभिर्वृतः ।
यस्त्वद्विधानामसतां प्रशान्तये रूपाणि धत्ते सदनुग्रहेच्छया ॥ ३१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे हिरण्याक्षदिग्विजये सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥

अथाष्टादशोऽध्यायः
मैत्रेय उवाच

तदेवमाकर्ण्य जलेशभाषितं महामनास्तद् विगणय्य दुर्मदः ।
हरेर्विदित्वा गतिमङ्ग नारदाद् रसातलं निर्विविशे त्वरान्वितः ॥ १ ॥
ददर्श तत्राभिजितं धराधरं प्रोन्नीयमानावनिमग्रदंष्ट्रया ।
मुष्णन्तमक्ष्णा स्वरुचोऽरुणश्रिया जहास चाहो वनगोचरो मृगः ॥ २ ॥
आहैनमेह्यज्ञ महीं विमुञ्च नो रसौकसां विश्वसृजेयमर्पिता ।
न स्वस्ति यास्यस्यनया ममेक्षतः सुराधमासादितसूकराकृते ॥ ३ ॥
त्वं नः सपत्नैरभवाय किं भृतो यो मायया हन्त्यसुरान् परोक्षजित् ।
त्वां योगमायाबलमल्पपौरुषं संस्थाप्य मूढ प्रमृजे सुहृच्छुचः ॥ ४ ॥
त्वयि संस्थिते गदया शीर्णशीर्षण्यस्मद्भुजच्युतया ये च तुभ्यम् ।
बलिं हरन्त्यृषयो ये च देवाः स्वयं सर्वे न भविष्यन्त्यमूलाः ॥ ५ ॥
स तुद्यमानोऽरिदुरुक्ततोमरैर्दंष्ट्राग्रगां गामुपलक्ष्य भीताम् ।
तोदं मृषन्निरगादम्बुमध्याद् ग्राहाहतः सकरेणुर्यथेभः ॥ ६ ॥
तं निःसरन्तं सलिलादनुद्रुतो हिरण्यकेशो द्विरदं यथा झषः ।
करालदंष्ट्रोऽशनिनिःस्वनोऽब्रवीद् गतह्रियां किं त्वसतां विगर्हितम् ॥ ७ ॥
स गामुदस्तात्सलिलस्य गोचरे विन्यस्य तस्यामदधात्स्वसत्त्वम् ।
अभिष्टुतो विश्वसृजा प्रसूनैरापूर्यमाणो विबुधैः पश्यतोऽरेः ॥ ८ ॥
परानुषक्तं तपनीयोपकल्पं महागदं काञ्चनचित्रदंशम् ।
मर्माण्यभीक्ष्णं प्रतुदन्तं दुरुक्तैः प्रचण्डमन्युः प्रहसंस्तं बभाषे ॥ ९ ॥

श्रीभगवानुवाच

सत्यं वयं भो वनगोचरा मृगा युष्मद्विधान्मृगये ग्रामसिंहान् ।
न मृत्युपाशैः प्रतिमुक्तस्य वीरा विकत्थनं तव गृह्णन्त्यभद्र ॥१०॥
एते वयं न्यासहरा रसौकसां गतह्रियो गदया द्रावितास्ते ।
तिष्ठामहेऽथापि कथञ्चिदाजौ स्थेयं क्व यामो बलिनोत्पाद्य वैरम् ॥११॥
त्वं पद्रथानां किल यूथपाधिपो घटस्व नोऽस्वस्तय आश्वनूहः ।
संस्थाप्य चास्मान् प्रमृजाश्रु स्वकानां यः स्वां प्रतिज्ञां नातिपिपर्त्यसभ्यः ॥१२॥

मैत्रेय उवाच

सोऽधिक्षिप्तो भगवता प्रलब्धश्च रुषा भृशम् । आजहारोल्बणं क्रोधं क्रीड्यमानोऽहिराडिव ॥१३॥

स्वजलमर्पित श्वाशम प्रचलितेन्द्रिय । आगात्य तरसा दैत्यो गदयाभ्यहनद्धरिम् ॥१४॥
भगवांस्तु गदावेगं विसृष्टं रिपुणोरसि । अवञ्चयत्तिरश्चीनो योगारूढ इवान्तकम् ॥१५॥
पुनर्गदां स्वामादाय भ्रामयन्तमभीक्ष्णश । अभ्यधावद्धरि क्रुद्ध सरम्भाद्दष्टदच्छदम् ॥१६॥
ततश्च गदयारातिं दक्षिणस्या भ्रुवि प्रभु । आजघ्ने स तु ता सौम्य गदया कोविदोऽहनत् ॥१७॥
एव गदाभ्या गुर्वीभ्या हर्यक्षो हरिरेव च । जिगीषया सुसरब्धावन्योन्यमभिजघ्नतु ॥१८॥

तयो स्पृधोस्तिग्मगदाहताङ्गयो क्षतास्रवघ्राणविवृद्धमन्य्वो ।
विचित्रमार्गांश्चरतोर्जिगीषया व्यभादिलायामिव शुष्मिणोर्मृध ॥ १९ ॥
दैत्यस्य यज्ञावयवस्य मायागृहीतवाराहतनोर्महात्मन ।
कौरव्य मह्या द्विषतोर्विमर्दन दिदृक्षुरागादृषिभिर्वृत स्वराट् ॥ २० ॥
आसन्नशौण्डीरमपेतसाध्वस कृतप्रतीकारमहार्यविक्रमम् ।
विलक्ष्य दैत्य भगवान् सहस्रणीर्जगाद नारायणमादिसूकरम् ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच

एष ते देव देवानामङ्घ्रिमूलमुपेयुषाम् । विप्राणा सौरभेयीणा भूतानामप्यनागसाम् ॥२२॥
आगस्कृद्भयकृद्दुष्कृदस्मद्राद्धवरोऽसुर । अन्वेषन्नप्रतिरथो लोकानटति कण्टक ॥२३॥
मैन मायाविन दृप्त निरङ्कुशमसत्तमम् । आक्रीड बालवद् देव यथाऽऽशीविषमुत्थितम् २४
न यावदेष वर्धेत स्वा वेला प्राप्य दारुण । स्वा देव मायामास्थाय तावज्जह्यघमच्युत ॥२५॥
एषा घोरतमा सन्ध्या लोकच्छम्बट्करी प्रभो । उपसर्पति सर्वात्मन् सुराणा जयमावह ॥२६॥
अधुनैषोऽभिजिन्नाम योगो मौहूर्तिको ह्यगात् । शिवाय नस्त्व सुहृदामाशु निस्तर दुस्तरम् ॥२७॥
दिष्ट्या त्वा विहित मृत्युमयमासादित स्वयम् । विक्रम्यैन मृधे हत्वा लोकानाधेहि शर्मणि ॥२८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्याँ सहितायां तृतीयस्कन्धे हिरण्याक्षवधेऽष्टादशोऽध्याय ॥१८॥

अथैकोनविंशोऽध्याय.

मैत्रेय उवाच

अवधार्य विरिञ्चस्य निर्व्यलीकामृत वच । प्रहस्य प्रेमगर्भेण तदपाङ्गेन सोऽग्रहीत् ॥ १ ॥
तत सपत्न मुखतश्चरन्तमकुतोभयम् । जघानोत्पत्य गदया हनावसुरमक्षज ॥ २ ॥
सा हता तेन गदया विहता भगवत्करात् । विघूर्णितापतद्रेजे तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३ ॥
स तदा लब्धतीर्थोऽपि न बबाधे निरायुधम् । मानयन् स मृधे धर्मं विष्वक्सेन प्रकोपयन् ॥ ४ ॥
गदायामपविद्धायां हाहाकारे विनिर्गते । मानयामास तद्धर्मं सुनाभ चास्मरद्विभु ॥ ५ ॥

त व्यग्रचक्र दितिपुत्राधमेन स्वपार्षदमुख्येन विषज्जमानम् ।
चित्रा वाचोऽतद्विदा खेचराणा तत्रास्मासन् स्वस्ति तेऽमु जहीति ॥ ६ ॥

स त निशाम्यात्तरथाङ्गमग्रतो व्यवस्थित पद्मपलाशलोचनम् ।
विलोक्य चामर्षपरिप्लुतेन्द्रियो रुषा स्वदन्तच्छदमादशच्छ्वसन् ॥ ७ ॥
करालदंष्ट्रश्चक्षुर्भ्यां सचक्षाणो दहन्निव । अभिप्लुत्य स्वगदया हतोऽसीत्याहनद्धरिम् ॥ ८ ॥
पदा सव्येन ता साधो भगवान् यज्ञसूकर । लीलया मिषत शत्रो प्राहरद्वातरंहसम् ॥ ९ ॥
आह चायुधमाधत्स्व घटस्व त्व जिगीषसि । इत्युक्त स तदा भूयस्ताडयन् व्यनदद् भृशम् ।१०।
ता स आपतर्ती वीक्ष्य भगवान् समवस्थित । जग्राह लीलया प्राप्ता गरुत्मानिव पन्नगीम् ॥११॥
स्वपौरुषे प्रतिहते हतमानो महासुर । नैच्छद्गदा दीयमाना हरिणा विगतप्रभ ॥१२॥
जग्राह त्रिशिखं शूल ज्वलज्ज्वलनलोलुपम् । यज्ञाय धृतरूपाय विप्रायाभिचरन् यथा ॥१३॥
तदोजसा दैत्यमहाभटार्पित चकासद‍्त स उदीर्णदीधिति ।
चक्रेण चिच्छेद निशातनेमिना हरिर्यथा तार्क्ष्यपतत्रमुज्झितम् ॥ १४ ॥
वृक्णे स्वशूले बहुधारिणा हरे प्रत्येत्य विस्तीर्णमुरो विभूतिमत् ।
प्रवृद्धरोष स कठोरमुष्टिना नदन् प्रहृत्यान्तरधीयतासुर ॥ १५ ॥
तेनेत्थमाहत क्षत्तर्भगवानादिसूकर । नाकम्पत मनाक्क्वापि स्रजा हत इव द्विप ॥१६॥
अथोरुधासृजन्मायां योगमायेश्वरे हरौ । या विलोक्य प्रजास्त्रस्ता मेनिरेऽस्योपसंयमम् ॥१७॥
प्रववुर्वायवश्चण्डास्तम पासवमैरयन् । दिग्भ्यो निपेतुर्ग्रावाण क्षेपणै प्रहिता इव ॥१८॥
द्यौर्नष्टभगणाभ्रौघै सविद्युत्स्तनयित्नुभि । वर्षद्भि पूयकेशासृग्विण्मूत्रास्थीनि चासकृत् ।१९।
गिरय प्रत्यदृश्यन्त नानायुधमुचोऽनघ । दिग्वाससो यातुधान्य शूलिन्यो मुक्तमूर्धजा ॥२०॥
बहुभिर्यक्षरक्षोभि पत्त्यश्वरथकुञ्जरै । आततायिभिरुत्सृष्टा हिंस्रा वाचोऽतिवैशसा ।२१।
प्रादुष्कृतानां मायानामासुरीणां विनाशयत् । सुदर्शनास्त्र भगवान् प्रायुङ्क्त दयित त्रिपात् ।२२।
तदा दिते समभवत्सहसा हृदि वेपथु । स्मरन्त्या भर्तुरादेश स्तनाच्चासृक् प्रसुस्रुवे ॥२३॥
विनष्टासु स्वमायासु भूयश्चाव्रज्य केशवम् । रुषोपगूहमानोऽमु ददृशेऽवस्थित बहि ॥२४॥
त मुष्टिभिर्विनिघ्नन्त वज्रसारैरधोक्षज । करेण कर्णमूलेऽहन् यथा त्वाष्ट्र मरुत्पति ॥२५॥
स आहतो विश्वजिता ह्यवज्ञया परिभ्रमद्गात्र उदस्तलोचन ।
विशीर्णबाह्वङ्घ्रिशिरोरुहोऽपतद् यथा नगेन्द्रो लुलितो नभस्वता ॥ २६ ॥
क्षितौ शयान तमकुण्ठवर्चस करालदंष्ट्र परिदष्टदच्छदम् ।
अजादयो वीक्ष्य शशंसुरागता अहो इमा को नु लभेत सस्थितिम् ॥ २७ ॥
य योगिनो योगसमाधिना रहो ध्यायन्ति लिङ्गादसतो मुमुक्षया ।
तस्यैष दैत्यऋषभ पदाहतो मुखं प्रपश्यस्तनुमुत्ससर्ज ह ॥ २८ ॥
एतौ तौ पार्षदावस्य शापाद् यातावसद्गतिम् । पुन कतिपयै स्थान प्रपत्स्येते ह जन्मभि ॥२९ ॥

देवा ऊचु

नमो नमस्तेऽखिलयज्ञतन्तवे स्थितौ गृहीतामलसत्त्वमूर्तये ।
दिष्ट्या हतोऽय जगतामरुन्तुदस्त्वत्पादभक्त्या वयमीश निर्वृता ॥ ३० ॥

मैत्रेय उवाच

एव हिरण्याक्षमसह्यविक्रमं स सादयित्वा हरिरादिसूकर ।
जगाम लोक स्वमखण्डितोत्सव समीडित पुष्करविष्टरादिभि ॥ ३१ ॥
मया यथानूक्तमवादि ते हरे कृतावतारस्य सुमित्र चेष्टितम् ।
यथा हिरण्याक्ष उदारविक्रमो महामृधे क्रीडनवन्निराकृत ॥ ३२ ॥

सूत उवाच

इति कौषारवाख्यातामाश्रुत्य भगवत्कथाम् । क्षत्ताऽऽनन्द पर लेभे महाभागवतो द्विज ॥३३॥
अन्येषा पुण्यश्लोकानामुद्दामयशसा सताम् । उपश्रुत्य भवेन्मोद श्रीवत्साङ्कस्य किं पुन ॥३४॥
यो गजेन्द्र झषग्रस्त ध्यायन्त चरणाम्बुजम् । क्रोशन्तीना करेणूना कृच्छ्रतोऽमोचयद् द्रुतम्॥३५॥
त सुखाराध्यमृजुभिरनन्यशरणैर्नृभि । कृतज्ञ को न सेवेत दुराराध्यमसाधुभि ॥३६॥
यो वै हिरण्याक्षवध महाद्भुत विक्रीडित कारणसूकरात्मन ।
शृणोति गायत्यनुमोदतेऽञ्जसा विमुच्यते ब्रह्मवधादपि द्विजा ॥ ३७ ॥
एतन्महापुण्यमल पवित्र धन्य यशस्य पदमायुराशिषाम् ।
प्राणेन्द्रियाणा युधि शौर्यवर्धन नारायणोऽन्ते गतिरङ्ग शृण्वताम् ॥ ३८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायां तृतीयस्कन्धे हिरण्याक्षवधो नामैकोनविंशोऽध्याय ॥१९॥

अथ विंशतितमोऽध्याय

शौनक उवाच

महीं प्रतिष्ठामध्यस्य सौते स्वायम्भुवो मनु । कान्यन्वतिष्ठद् द्वाराणि मार्गायावरजन्मनाम्॥ १ ॥
क्षत्ता महाभागवत कृष्णस्यैकान्तिक सुहृत् । यस्तत्याजाग्रज कृष्णे सापत्यमघवानिति ॥ २ ॥
द्वैपायनादनवरो महित्वे तस्य देहज । सर्वात्मना श्रित कृष्ण तत्पराश्चाप्यनुव्रत ॥ ३ ॥
किमन्वपृच्छन्मैत्रेय विरजास्तीर्थसेवया । उपगम्य कुशावर्त आसीन तत्त्ववित्तमम् ॥ ४ ॥
तयो संवदतो सूत प्रवृत्ता ह्यमला कथा । आपो गाङ्गा इवाघघ्नीर्हरे पादाम्बुजाश्रया ॥ ५ ॥
ता न कीर्तय भद्र ते कीर्तन्योदारकर्मण । रसज्ञ को नु तृप्येत हरिलीलामृत पिबन् ॥ ६ ॥
एवमुग्रश्रवा पृष्ट ऋषिभिर्नैमिषायनै । भगवत्यर्पिताध्यात्मस्तानाह श्रूयतामिति ॥ ७ ॥

सूत उवाच

हरेर्धृतक्रोडतनो स्वमायया निशम्य गोरुद्धरण रसातलात्।
लीला हिरण्याक्षमवज्ञया हत सजातहर्षा मुनिमाह भारत ॥ ८ ॥

विदुर उवाच

प्रजापतिपति सृष्ट्वा प्रजासर्गे प्रजापतीन्। किमारभत मे ब्रह्मन् प्रब्रूह्यव्यक्तमार्गवित् ॥ ९ ॥
ये मरीच्यादयो विप्रा यस्तु स्वायम्भुवो मनु । ते वै ब्रह्मण आदेशात्कथमेतदभावयन् ॥१०॥
सद्वितीया किमसृजन् स्वतन्त्रा उत कर्मसु। आहोस्वित्सहता सर्व इद स समकल्पयन् ॥११॥

मैत्रेय उवाच

दैवेन दुर्वितर्क्येण परेणानिमिषेण च। जातक्षोभाद्भगवतो महानासीद् गुणत्रयात् ॥१२॥
रज प्रधानान्महतस्त्रिलिङ्गो दैवचोदितात्। जात ससर्ज भूतादिर्वियदादीनि पञ्चश ॥१३॥
तानि चैकैकश स्रष्टुमसमर्थानि भौतिकम्। सहत्य दैवयोगेन हैममण्डमवासृजन् ॥१४॥
सोऽशयिष्टाब्धिसलिले आण्डकोशो निरात्मक । साग्र वै वर्षसाहस्रमन्ववात्सीत्तमीश्वर ॥१५॥
तस्य नाभेरभूत्पद्म सहस्रार्कोरुदीधिति। सर्वजीवनिकायौको यत्र स्वयमभूत्स्वराट् ॥१६॥
सोऽनुविष्टो भगवता य शेते सलिलाशये। लोकसस्था यथापूर्वं निर्ममे सस्थया स्वया ॥१७॥
ससर्जच्छायया विद्या पञ्चपर्वाणमग्रत । तामिस्रमन्धतामिस्र तमो मोहो महातम ॥१८॥
विससर्जात्मन काय नाभिनन्दस्तमोमयम्। जगृहुर्यक्षरक्षासि रात्रि क्षुत्तृट्समुद्भवाम् ॥१९॥
क्षुत्तृड्भ्यामुपसृष्टास्ते त जग्धुमभिदुद्रुवु । मा रक्षतैन जक्षध्वमित्यूचु क्षुत्तृडर्दिता ॥२०॥
देवस्तानाह सविग्नो मा मा जक्षत रक्षत। अहो मे यक्षरक्षासि प्रजा यूय बभूविथ ॥२१॥
देवता प्रभया या या दीव्यन् प्रमुखतोऽसृजत्। ते अहार्षुर्देवयन्तो विसृष्टा ता प्रभामह ॥२२॥
देवोऽदेवाञ्जघनत सृजति स्मातिलोलुपान्। त एन लोलुपतया मैथुनायाभिपेदिरे ॥२३॥
ततो हसन् स भगवानसुरैर्निरपत्रपै । अन्वीयमानस्तरसा क्रुद्धो भीत परापतत् ॥२४॥
स उपव्रज्य वरद प्रपन्नार्तिहर हरिम्। अनुग्रहाय भक्तानामनुरूपात्मदर्शनम् ॥२५॥
पाहि मा परमात्मस्ते प्रेषणेनासृज प्रजा । ता इमा यभितु पापा उपाक्रामन्ति मा प्रभो ॥२६॥
त्वमेक किल लोकाना क्लिष्टाना क्लेशनाशन । त्वमेक क्लेशदस्तेषामनासन्नपदा तव ॥२७॥
सोऽवधार्यास्य कार्पण्य विविक्ताध्यात्मदर्शन । विमुञ्चात्मतनु घोरामित्युक्तो विमुमोच ह ॥२८॥
ता क्वणच्चरणाम्भोजा मदविह्वललोचनाम्। काञ्चीकलापविलसद्दुकूलच्छन्नरोधसम् ॥२९॥
अन्योन्यश्लेषयोत्तुङ्गनिरन्तरपयोधराम् । सुनासा सुद्विजा स्निग्धहासलीलावलोकनाम् ॥३०॥
गूहन्तीं व्रीडयाऽऽत्मान नीलालकवरूथिनीम्। उपलभ्यासुरा धर्म सर्वे सम्मुमुहु स्त्रियम् ॥३१॥
अहो रूपमहो धैर्यमहो अस्या नव वय । मध्ये कामयमानानामकामेव विसर्पति ॥३२॥

वितर्कयन्तो बहुधा ता सन्ध्या प्रमदाकृतिम् । अभिसभाव्य विश्रम्भात्पर्यपृच्छन् कुमेधस ।३३।
कासि कस्यासि रम्भोरु को वार्थस्तेऽत्र भामिनि । रूपद्रविणपण्येन दुर्भगान्नो विबाधसे ॥३४॥
या वा काचित्त्वमबले दिष्ट्या सन्दर्शन तव । उत्सुनोषीक्षमाणाना कन्दुकक्रीडया मन ॥३५॥
नैकत्र ते जयति शालिनि पादपद्म घ्नन्त्या मुहु करतलेन पतत्पतङ्गम् ।
मध्य विषीदति बृहत्स्तनभारभीत शान्तेव दृष्टिरमला सुशिखासमूह ॥३६॥
इति सायन्तनीं सन्ध्यामसुरा प्रमदायतीम् । प्रलोभयन्तीं जगृहुर्मत्वा मूढधिय स्त्रियम् ॥३७॥
प्रहस्य भावगम्भीर जिघ्रन्त्यात्मानमात्मना । कान्त्या ससर्ज भगवान् गन्धर्वाप्सरसा गणान् ।३८।
विससर्ज तनु ता वै ज्योत्स्ना कान्तिमता प्रियाम् । त एव चाददु प्रीत्या विश्वावसुपुरोगमा ॥३९॥
सृष्ट्वा भूतपिशाचाश्च भगवानात्मतन्द्रिणा । दिग्वाससो मुक्तकेशान् वीक्ष्य चामीलयद् दृशौ ४०
जगृहुस्तद्विसृष्टा ता जृम्भणाख्या तनु प्रभो । निद्रामिन्द्रियविक्लेदो यया भूतेषु दृश्यते ।
येनोच्छिष्टान्धर्षयन्ति तमुन्माद प्रचक्षते ॥४१॥
ऊर्जस्वन्त मन्यमान आत्मान भगवानज । साध्यान् गणान् पितृगणान् परोक्षेणासृजत्प्रभु ४२
त आत्मसर्गं त काय पितर प्रतिपेदिरे । साध्येभ्यश्च पितृभ्यश्च कवयो यद्वितन्वते ॥४३॥
सिद्धान् विद्याधराश्चैव तिरोधानेन सोऽसृजत् । तेभ्योऽददात्तमात्मानमन्तर्धानाख्यमद्भुतम् ॥४४॥
स किन्नरान् किम्पुरुषान् प्रत्यात्म्येनासृजत्प्रभु । मानयन्नात्मनाऽऽत्मानमात्माभास विलोकयन् ४५
ते तु तज्जगृहु रूप त्यक्त यत्परमेष्ठिना । मिथुनीभूय गायन्तस्तमेवोषसि कर्मभि ॥४६॥
देहेन वै भोगवता शयानो बहुचिन्तया । सर्गेऽनुपचिते क्रोधादुत्ससर्ज ह तद्वपु ॥४७॥
येऽहीयन्तामुत केशा अहयस्तेऽङ्ग जज्ञिरे । सर्पा प्रसर्पत क्रूरा नागा भोगोरुकन्धरा ॥४८॥
स आत्मान मन्यमान कृतकृत्यमिवात्मभू । तदा मनून् ससर्जान्ते मनसा लोकभावनान् ॥४९॥
तेभ्य सोऽस्यसृजत्स्वाय पुर पुरुषमात्मवान् । तान् दृष्ट्वा ये पुरा सृष्टा प्रशशसु प्रजापतिम् ॥५०॥
अहो एतज्जगत्स्रष्ट सुकृत बत ते कृतम् । प्रतिष्ठिता क्रिया यस्मिन् साकमन्नमदामहे ॥५१॥
तपसा विद्यया युक्तो योगेन सुसमाधिना । ऋषीनृषिर्हृषीकेश ससर्जाभिमता प्रजा ॥५२॥
तेभ्यश्चैकैकश स्वस्य देहस्याशमदादज । यत्तत्समाधियोगर्द्धितपोविद्याविरक्तिमत् ॥५३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या सहितायां तृतीयस्कन्धे विंशतितमोऽध्याय ॥२०॥

अथैकविंशतितमोऽध्याय

विदुर उवाच

स्वायम्भुवस्य च मनोर्वंश परमसम्मत । कथ्यता भगवन् यत्र मैथुनेनैधिरे प्रजा ॥ १ ॥
प्रियव्रतोत्तानपादौ सुतौ स्वायम्भुवस्य वै । यथाधर्मं जुगुपतु सप्तद्वीपवतीं महीम् ॥ २ ॥

तस्य वै दुहिता ब्रह्मन्देवहूतीति विश्रुता । पत्नी प्रजापतेरुक्ता कर्दमस्य त्वयानघ ॥ ३ ॥
तस्या स वै महायोगी युक्ताया योगलक्षणै । ससर्ज कतिधा वीर्यं तन्मे शुश्रूषवे वद ॥ ४ ॥
रुचिर्यो भगवान् ब्रह्मन्दक्षो वा ब्रह्मण सुत । यथा ससर्ज भूतानि लब्ध्वा भार्यां च मानवीम् ।५।

मैत्रेय उवाच

प्रजा सृजेति भगवान् कर्दमो ब्रह्मणोदित । सरस्वत्या तपस्तेपे सहस्राणा समा दश ॥ ६ ॥
तत समाधियुक्तेन क्रियायोगेन कर्दम । सम्प्रपेदे हरिं भक्त्या प्रपन्नवरदाशुषम् ॥ ७ ॥
तावत्प्रसन्नो भगवान् पुष्कराक्ष कृते युगे । दर्शयामास त क्षत्त शाब्द ब्रह्म दधद्वपु ॥ ८ ॥
स त विरजमर्काभ सितपद्मोत्पलस्रजम् । स्निग्धनीलालकव्रातवक्त्राब्ज विरजोऽम्बरम् ॥९॥
किरीटिन कुण्डलिन शङ्खचक्रगदाधरम् । श्वेतोत्पलक्रीडनक मन स्पर्शस्मितेक्षणम् ॥१०॥
विन्यस्तचरणाम्भोजमसदेशे गरुत्मत । दृष्ट्वा खेऽवस्थित वक्ष श्रिय कौस्तुभकन्धरम् ॥११॥
जातहर्षोऽपतन्मूर्ध्ना क्षितौ लब्धमनोरथ । गीर्भिस्त्वभ्यगृणात्प्रीतिस्वभावात्मा कृताञ्जलि ।१२।

ऋषिरुवाच

जुष्ट बताद्याखिलसत्त्वराशे सासिध्यमक्ष्णोस्तव दर्शनान्न ।
यद्दर्शन जन्मभिरीड्य सद्भिराशासते योगिनो रूढयोगा ॥१३॥
ये मायया ते हतमेधसस्त्वत्पादारविन्द भवसिन्धुपोतम् ।
उपासते कामलवाय तेषा रासीश कामान्निरयेऽपि ये स्यु ॥१४॥
तथा स चाह परिवोढुकाम समानशीला गृहमेधधेनुम् ।
उपेयिवान्मूलमशेषमूल दुराशय कामदुघाङ्घ्रिपस्य ॥१५॥
प्रजापतेस्ते वचसाधीश तन्त्या लोक किलाय कामहतोऽनुबद्ध ।
अह च लोकानुगतो वहामि बलिं च शुक्लानिमिषाय तुभ्यम् ॥१६॥
लोकाश्च लोकानुगतान् पशूश्च हित्वा श्रितास्ते चरणातपत्रम् ।
परस्पर त्वद्गुणवादसीधुपीयूषनिर्यापितदेहधर्मा ॥१७॥
न तेऽजराक्षभ्रमिरायुरेषा त्रयोदशार त्रिशत षष्टिपर्व ।
षण्नेम्यनन्तच्छदि यत्त्रिणाभि करालस्रोतो जगदाच्छिद्य धावत्॥१८॥
एक स्वय सञ्जगत सिसृक्षयाद्वितीययाऽऽत्मन्नधियोगमायया ।
सृजस्यद पासि पुनर्ग्रसिष्यसे यथोर्णनाभिर्भगवन् स्वशक्तिभि ॥१९॥
नैतद्बताधीश पद तवेप्सित यन्मायया नस्तनुषे भूतसूक्ष्मम् ।
अनुग्रहायास्त्वपि यर्हि मायया लसत्तुलस्या तनुवा विलक्षित ॥२०॥

त त्वानुभूत्योपरतक्रियार्थं स्वमायया वर्तितलोकतन्त्रम् ।
नमाम्यभीक्ष्णं नमनीयपादसरोजमल्पीयसि कामवर्षम् ॥२१॥

ऋषिरुवाच

इत्यव्यलीक प्रणुतोऽब्जनाभस्तमाबभाषे वचसामृतेन ।
सुपर्णपक्षोपरि रोचमान प्रेमस्मितोद्वीक्षणविभ्रमद्भ्रूः ॥२२॥

श्रीभगवानुवाच

विदित्वा तव चैत्य मे पुरैव समयोजि तत् । यदर्थमात्मनियमैस्त्वयैवाह समर्चित ॥२३॥
न वै जातु मृषैव स्यात्प्रजाध्यक्ष मदर्हणम् । भवद्विधेष्वतितरा मयि सगृभितात्मनाम् ॥२४॥
प्रजापतिसुत सम्राण्मनुर्विख्यातमङ्गल । ब्रह्मावर्तं योऽधिवसञ्छास्ति सप्तार्णवा महीम् ।२५।
स चेह विप्र राजर्षिर्महिष्या शतरूपया । आयास्यति दिदृक्षुस्त्वा परश्वो धर्मकोविद ॥२६॥
आत्मजामसितापाङ्गीं वय शीलगुणान्विताम् । मृगयन्तीं पति दास्यत्यनुरूपाय ते प्रभो ॥२७॥
समाहित ते हृदय यत्रेमान् परिवत्सरान् । सा त्वा ब्रह्मन्नृपवधू काममाशु भजिष्यति ॥२८॥
या त आत्मभृत वीर्यं नवधा प्रसविष्यति । वीर्ये त्वदीये ऋषय आधास्यन्त्यञ्जसाऽऽत्मन २९
त्व च सम्यगनुष्ठाय निदेश म उशत्तम । मयि तीर्थीकृताशेषक्रियार्थो मा प्रपत्स्यसे ॥३०॥
कृत्वा दया च जीवेषु दत्त्वा चाभयमात्मवान् । मय्यात्मान सह जगद् द्रक्ष्यस्यात्मनि चापि माम् ३१
सहाह स्वांशकलया त्वद्वीर्येण महामुने । तव क्षेत्रे देवहूत्या प्रणेष्ये तत्त्वसंहिताम् ॥३२॥

मैत्रेय उवाच

एव तमनुभाष्याथ भगवान् प्रत्यगक्षज । जगाम बिन्दुसरस सरस्वत्या परिश्रितात् ॥३३॥
निरीक्षतस्तस्य ययावशेषसिद्धेश्वराभिष्टुतसिद्धमार्ग ।
आकर्णयन् पत्ररथेन्द्रपक्षैरुच्चारित स्तोममुदीर्णसाम ॥३४॥
अथ सप्रस्थिते शुक्ले कर्दमो भगवानृषि । आस्ते स्म बिन्दुसरसि त काल प्रतिपालयन् ॥३५॥
मनु स्यन्दनमास्थाय शातकौम्भपरिच्छदम् । आरोप्य स्वा दुहितर सभार्य पर्यटन्महीम् ॥३६॥
तस्मिन् सुधन्वन्नहनि भगवान् यत्समादिशत् । उपायादाश्रमपद मुने शान्तव्रतस्य तत् ॥३७॥
यस्मिन् भगवतो नेत्रान्न्यपतन्नश्रुबिन्दव । कृपया सम्परीतस्य प्रपन्नेऽर्पितया भृशम् ॥३८॥
तद्वै बिन्दुसरो नाम सरस्वत्या परिप्लुतम् । पुण्य शिवामृतजल महर्षिगणसेवितम् ॥३९॥
पुण्यद्रुमलताजालै कूजत्पुण्यमृगद्विजै । सर्वर्तुफलपुष्पाढ्य वनराजिश्रियान्वितम् ॥४०॥
मत्तद्विजगणैर्घुष्ट मत्तभ्रमरविभ्रमम् । मत्तबर्हिनटाटोपमाह्वयन्मत्तकोकिलम् ॥४१॥
कदम्बचम्पकाशोककरञ्जबकुलासनै । कुन्दमन्दारकुटजैश्चूतपोतैरलङ्कृतम् ॥४२॥
कारण्डवै प्लवैर्हंसै कुररैर्जलकुक्कुटै । सारसैश्चक्रवाकैश्च चकोरैर्वल्गु कूजितम् ॥४३॥

[illegible] दरिणे मोने आस्त्रियमकुरारे । गोपुच्छैर्हरिभिमर्वैर्नकुलैनाभिभिर्वृतम् ॥४४॥
प्रविश्य तत्तीर्थवरमादिराज सहात्मज । ददर्श मुनिमासीनं तस्मिन् हुतहुताशनम ॥४५॥
विद्योतमान वपुषा तपस्युग्रयुजा चिरम् । नातिक्षाम भगवत स्निग्धापाङ्गावलोकनात् ।
तद्व्याहृतामृतकलापीयूषश्रवणेन च ॥४६॥
प्राशु पद्मपलाशाक्ष जटिल चीरवाससम् । उपसंश्रित्य मलिन यथार्हणमसस्कृतम् ॥४७॥
अथोटजमुपायातं नृदेव प्रणत पुर । सपर्यया पर्यगृह्णात्प्रतिनन्द्यानुरूपया ॥४८॥
गृहीतार्हणमासीन मयत प्रीणयन्मुनि । स्मरन् भगवदादेशमित्याह श्लक्ष्णया गिरा ॥४९॥
नून चङ्क्रमण देव सता सरक्षणाय ते । वधाय चासता यस्त्व हरे शक्तिर्हि पालिनी ॥५०॥
योऽर्केन्द्वग्नीन्द्रवायूना यमधर्मप्रचेतसाम् । रूपाणि स्थान आधत्से तस्मै शुक्लाय ते नम ॥५१॥
न यदा रथमास्थाय जैत्र मणिगणार्पितम् । विस्फूर्जच्चण्डकोदण्डो रथेन त्रासयन्नघान् ॥५२॥
स्वसैन्यचरणक्षुण्ण वेपयन्मण्डल भुव । विकर्षन् बृहतीं सेना पर्यटस्यंशुमानिव ॥५३॥
तदैव सेतव सर्वे वर्णाश्रमनिबन्धना । भगवद्रचिता राजन् भिद्येरन् बत दस्युभि ॥५४॥
अधर्मश्च समेधेत लोलुपैर्व्यङ्कुशैर्नृभि । शयाने त्वयि लोकोऽय दस्युग्रस्तो विनङ्क्ष्यति ॥५५॥
अथापि पृच्छे त्वा वीर यदर्थ त्वमिहागत । तद्वय निर्व्यलीकेन प्रतिपद्यामहे हृदा ॥५६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्या सहितायां तृतीयस्कन्धे एकविंशतितमोऽध्याय ॥२१॥

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

एवमाविष्कृताशेषगुणकर्मोदयो मुनिम् । सव्रीड इव त सम्राडुपारतमुवाच ह ॥ १ ॥

मनुरुवाच

ब्रह्मासृजत्स्वमुखतो युष्मानात्मपरीप्सया । छन्दोमयस्तपोविद्यायोगयुक्तानलम्पटान् ॥ २ ॥
तत्त्राणायासृजच्चास्मान्दो सहस्रात्सहस्रपात् । हृदय तस्य हि ब्रह्म क्षत्रमङ्ग प्रचक्षते ॥ ३ ॥
अतो ह्यन्योन्यमात्मान ब्रह्म क्षत्र च रक्षत । रक्षति स्माव्ययो देव स य सदसदात्मक ॥ ४ ॥
तव सदर्शनादेवच्छिन्ना मे सर्वसशया । यत्स्वय भगवान् प्रीत्या धर्ममाह रिरक्षिषो ॥ ५ ॥
दिष्ट्या मे भगवान् दृष्टो दुर्दर्शो योऽकृतात्मनाम् । दिष्ट्या पादरज स्पृष्ट शीर्ष्णा मे भवत शिवम् ।६।
दिष्ट्या त्वयानुशिष्टोऽह कृतश्चानुग्रहो महान् । अपावृतै कर्णरन्ध्रैर्जुष्टा दिष्ट्योशतीर्गिर ॥ ७ ॥
स भवान्दुहितृस्नेहपरिक्लिष्टात्मनो मम । श्रोतुमर्हसि दीनस्य श्रावित कृपया मुने ॥ ८ ॥
प्रियव्रतोत्तानपदो स्वसेय दुहिता मम । अन्विच्छति पतिं युक्त वय शीलगुणादिभि ॥ ९ ॥
यदा तु भवत शीलश्रुतरूपवयोगुणान् । अशृणोन्नारदादेषा त्वय्यासीत्कृतनिश्चया ॥१०॥

तत्प्रतीच्छ द्विजाग्र्येमां श्रद्धयोपहृतां मया । सर्वात्मनानुरूपां ते गृहमेधिषु कर्मसु ॥११॥
उद्यतस्य हि कामस्य प्रतिवादो न शस्यते । अपि निर्मुक्तसङ्गस्य कामरक्तस्य किं पुनः ॥१२॥
य उद्यतमनादृत्य कीनाशमभियाचते । क्षीयते तद्यशः स्फीतं मानश्चावज्ञया हतः ॥१३॥
अहं त्वाशृणवं विद्वन् विवाहार्थं समुद्यतम् । अतस्त्वमुपकुर्वाणः प्रत्तां प्रतिगृहाण मे ॥१४॥

ऋषिरुवाच

बाढमुद्वोढुकामोऽहमप्रत्ता च तवात्मजा । आवयोरनुरूपोऽसावाद्यो वैवाहिको विधिः ॥१५॥
कामः स भूयान्नरदेव तेऽस्याः पुत्र्याः समाम्नायविधौ प्रतीतः ।
क एव ते तनयां नाद्रियेत स्वयैव कान्त्या क्षिपतीमिव श्रियम् ॥ १६ ॥
यां हर्म्यपृष्ठे क्वणदङ्घ्रिशोभां विक्रीडतीं कन्दुकविह्वलाक्षीम् ।
विश्वावसुर्न्यपतत्स्वाद्विमानाद्विलोक्य सम्मोहविमूढचेताः ॥ १७ ॥
तां प्रार्थयन्तीं ललनाललाममसेवितश्रीचरणैरदृष्टाम् ।
वत्सां मनोरुच्चपदः स्वसारं को नानुमन्येत बुधोऽभियाताम् ॥ १८ ॥
अतो भजिष्ये समयेन साध्वीं यावत्तेजो बिभृयादात्मनो मे ।
अतो धर्मान् पारमहंस्यमुख्यान् शुक्लप्रोक्तान् बहु मन्येऽविहिंस्रान् ॥ १९ ॥
यतोऽभवद्विश्वमिदं विचित्रं संस्थास्यते यत्र च वावतिष्ठते ।
प्रजापतीनां पतिरेष मह्यं परं प्रमाणं भगवाननन्तः ॥ २० ॥

मैत्रेय उवाच

स उग्रधन्वन्नियदेवाबभाषे आसीच्च तूष्णीमरविन्दनाभम् ।
धियोपगृह्णन् स्मितशोभितेन मुखेन चेतो लुलुभे देवहूत्याः ॥ २१ ॥
सोऽनुज्ञात्वा व्यवसितं महिष्या दुहितुः स्फुटम् । तस्मै गुणगणाढ्याय ददौ तुल्यां प्रहर्षितः ॥२२॥
शतरूपा महाराज्ञी पारिबर्हान्महाधनान् । दम्पत्योः पर्यदात्प्रीत्या भूषावासःपरिच्छदान् ॥२३॥
प्रत्तां दुहितरं सम्राट् सदृक्षाय गतव्यथः । उपगुह्य च बाहुभ्यामौत्कण्ठ्योन्मथिताशयः ॥२४॥
अशक्नुवंस्तद्विरहं मुञ्चन् बाष्पकलां मुहुः । आसिञ्चदम्ब वत्सेति नेत्रोदैर्दुहितुः शिखाः ॥२५॥
आमन्त्र्य तं मुनिवरमनुज्ञातः सहानुगः । प्रतस्थे रथमारुह्य सभार्यः स्वपुरं नृपः ॥२६॥
उभयोरृषिकुल्यायाः सरस्वत्याः सुरोधसोः । ऋषीणामुपशान्तानां पश्यन्नाश्रमसम्पदः ॥२७॥
तमायान्तमभिप्रेत्य ब्रह्मावर्तात्प्रजाः पतिम् । गीतसंस्तुतिवादित्रैः प्रत्युदीयुः प्रहर्षिताः ॥२८॥
बर्हिष्मती नाम पुरी सर्वसम्पत्समन्विता । न्यपतन् यत्र रोमाणि यज्ञस्याङ्गं विधुन्वतः ॥२९॥
कुशाः काशास्त एवासन् शश्वद्धरितवर्चसः । ऋषयो यैः पराभाव्य यज्ञघ्नान् यज्ञमीजिरे ॥३०॥
कुशकाशमयं बर्हिरास्तीर्य भगवान्मनुः । अयजद्यज्ञपुरुषं लब्धा स्थानं यतो भुवम् ॥३१॥

बार्हिष्मती नाम विभुर्यां निर्विश्य समावसत्। तस्यां प्रविष्टो भवनं तापत्रयविनाशनम् ॥३२॥
सभार्यः सप्रजः कामान् बुभुजेऽन्याविरोधतः। सङ्गीयमानसत्कीर्तिः सस्त्रीभिः सुरगायकैः।
प्रत्यूषेष्वनुबद्धेन हृदा शृण्वन् हरेः कथाः ॥३३॥
निष्णातं योगमायासु मुनिं स्वायम्भुवं मनुम्। यदा भ्रंशयितुं भोगा न शेकुर्भगवत्परम् ॥३४॥
अयातयामास्तस्यासन् यामाः स्वान्तरयापनाः। शृण्वतो ध्यायतो विष्णोः कुर्वतो ब्रुवतः कथाः ॥३५॥
स एवं स्वान्तरं निन्ये युगानामेकसप्ततिम्। वासुदेवप्रसङ्गेन परिभूतगतित्रयः ॥३६॥
शारीरा मानसा दिव्या वैयासे ये च मानुषाः। भौतिकाश्च कथं क्लेशा बाधन्ते हरिसंश्रयम्॥३७॥
यः पृष्टो मुनिभिः प्राह धर्मान्नानाविधाञ्छुभान्। नृणां वर्णाश्रमाणां च सर्वभूतहितः सदा ॥३८॥
एतत्त आदिराजस्य मनोश्चरितमद्भुतम्। वर्णितं वर्णनीयस्य तदपत्योदयं शृणु ॥३९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥

अथ त्रयोविंशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

पितृभ्यां प्रस्थिते साध्वी पतिमिङ्गितकोविदा। नित्यं पर्यचरत्प्रीत्या भवानीव भवं प्रभुम् ॥ १ ॥
विश्रम्भेणात्मशौचेन गौरवेण दमेन च। शुश्रूषया सौहृदेन वाचा मधुरया च भोः ॥ २ ॥
विसृज्य कामं दम्भं च द्वेषं लोभमघं मदम्। अप्रमत्तोद्यता नित्यं तेजीयांसमतोषयत् ॥ ३ ॥
स वै देवर्षिवर्यस्तां मानवीं समनुव्रताम्। दैवाद्गरीयसः पत्युराशासानां महाशिषः ॥ ४ ॥
कालेन भूयसा क्षामां कर्शितां व्रतचर्यया। प्रेमगद्गदया वाचा पीडितः कृपयाब्रवीत् ॥ ५ ॥

कर्दम उवाच

तुष्टोऽहमद्य तव मानवि मानदायाः शुश्रूषया परमया परया च भक्त्या।
यो देहिनामयमतीव सुहृत्स्वदेहो नावेक्षितः समुचितः क्षपितुं मदर्थे ॥ ६ ॥
ये मे स्वधर्मनिरतस्य तपःसमाधिविद्यात्मयोगविजिता भगवत्प्रसादाः।
तानेव ते मदनुसेवनयावरुद्धान् दृष्टिं प्रपश्य वितराम्यभयानशोकान् ॥ ७ ॥
अन्ये पुनर्भगवतो भ्रुव उद्विजृम्भविभ्रंशितार्थरचनाः किमुरुक्रमस्य।
सिद्धासि भुङ्क्ष्व विभवान्निजधर्मदोहान्दिव्यान्नरैर्दुरधिगान्नृपविक्रियाभिः ॥ ८ ॥
एवं ब्रुवाणमबलाखिलयोगमायाविद्याविचक्षणमवेक्ष्य गताधिरासीत्।
सम्प्रश्रयप्रणयविह्वलया गिरेषद्व्रीडावलोकविलसद्धसिताननाऽऽह ॥ ९ ॥

देवहूतिरुवाच

राद्धं बत द्विजवृषैतदमोघयोगमायाधिपे त्वयि विभो तदवैमि भर्तः।
यस्तेऽभ्यधायि समयः सकृदङ्गसङ्गो भूयाद्गरीयसि गुणः प्रसवः सतीनाम् ॥ १० ॥

तत्रेतिकृत्यमुपशिक्ष यथोपदेशं येनैष मे कर्शितोऽतिरिरंसयाऽऽत्मा ।
सिद्ध्येत ते कृतमनोभवधर्षिताया दीनस्तदीश भवनं सदृशं विचक्ष्व ॥ ११ ॥

मैत्रेय उवाच

प्रियायाः प्रियमन्विच्छन् कर्दमो योगमास्थितः । विमानं कामगं क्षत्तस्तर्ह्येवाविरचीकरत् ॥१२॥
सर्वकामदुघं दिव्यं सर्वरत्नसमन्वितम् । सर्वर्द्ध्युपचयोदर्कं मणिस्तम्भैरुपस्कृतम् ॥१३॥
दिव्योपकरणोपेतं सर्वकालसुखावहम् । पट्टिकाभिः पताकाभिर्विचित्राभिरलङ्कृतम् ॥१४॥
स्रग्भिर्विचित्रमाल्याभिर्मञ्जुशिञ्जत्षडङ्घ्रिभिः । दुकूलक्षौमकौशेयैर्नानावस्त्रैर्विराजितम् ॥१५॥
उपर्युपरि विन्यस्तनिलयेषु पृथक्पृथक् । क्षिप्तैः कशिपुभिः कान्तं पर्यङ्कव्यजनासनैः ॥१६॥
तत्र तत्र विनिक्षिप्तनानाशिल्पोपशोभितम् । महामरकतस्थल्या जुष्टं विद्रुमवेदिभिः ॥१७॥
द्वाःसु विद्रुमदेहल्या भातं वज्रकपाटवत् । शिखरेष्विन्द्रनीलेषु हेमकुम्भैरधिश्रितम् ॥१८॥
चक्षुष्मत्पद्मरागाग्र्यैर्वज्रभित्तिषु निर्मितैः । जुष्टं विचित्रवैतानैर्महार्हैर्हेमतोरणैः ॥१९॥
हंसपारावतव्रातैस्तत्र तत्र निकूजितम् । कृत्रिमान्मन्यमानैः स्वानधिरुह्याधिरुह्य च ॥२०॥
विहारस्थानविश्रामसंवेशप्राङ्गणाजिरैः । यथोपजोषं रचितैर्विस्मापनमिवात्मनः ॥२१॥
ईदृग्गृहं तत्पश्यन्तीं नातिप्रीतेन चेतसा । सर्वभूताशयाभिज्ञः प्रावोचत्कर्दमः स्वयम् ॥२२॥
निमज्ज्यास्मिन् ह्रदे भीरु विमानमिदमारुह । इदं शुक्लकृतं तीर्थमाशिषां यापकं नृणाम् ॥२३॥
सा तद्भर्तुः समादाय वचः कुवलयेक्षणा । सरजं बिभ्रती वासो वेणीभूतांश्च मूर्धजान् ॥२४॥
अङ्गं च मलपङ्केन सञ्छन्नं शबलस्तनम् । आविवेश सरस्वत्याः सरः शिवजलाशयम् ॥२५॥
सान्तःसरसि वेश्मस्थाः शतानि दश कन्यकाः । सर्वाः किशोरवयसो ददर्शोत्पलगन्धयः ॥२६॥
तां दृष्ट्वा सहसोत्थाय प्रोचुः प्राञ्जलयः स्त्रियः । वयं कर्मकरीस्तुभ्यं शाधि नः करवाम किम् ॥२७॥
स्नानेन तां महार्हेण स्नापयित्वा मनस्विनीम् । दुकूले निर्मले नूत्ने ददुरस्यै च मानदाः ॥२८॥
भूषणानि परार्ध्यानि वरीयांसि द्युमन्ति च । अन्नं सर्वगुणोपेतं पानं चैवामृतासवम् ॥२९॥
अथादर्शे स्वमात्मानं स्रग्विणं विरजाम्बरम् । विरजं कृतस्वस्त्ययनं कन्याभिर्बहुमानितम् ॥३०॥
स्नातं कृतशिरःस्नानं सर्वाभरणभूषितम् । निष्कग्रीवं वलयिनं कूजत्काञ्चननूपुरम् ॥३१॥
श्रोण्योरध्यस्तया काञ्च्या काञ्चन्या बहुरत्नया । हारेण च महार्हेण रुचकेन च भूषितम् ॥३२॥
सुदता सुभ्रुवा श्लक्ष्णस्निग्धापाङ्गेन चक्षुषा । पद्मकोशस्पृधा नीलैरलकैश्च लसन्मुखम् ॥३३॥
यदा सस्मार ऋषभमृषीणां दयितं पतिम् । तत्र चास्ते सह स्त्रीभिर्यत्रास्ते स प्रजापतिः ॥३४॥
भर्तुः पुरस्तादात्मानं स्त्रीसहस्रवृतं तदा । निशाम्य तद्योगगतिं संशयं प्रत्यपद्यत ॥३५॥
स तां कृतमलस्नानां विभ्राजन्तीमपूर्ववत् । आत्मनो बिभ्रतीं रूपं संवीतरुचिरस्तनीम् ॥३६॥
विद्याधरीसहस्रेण सेव्यमानां सुवाससम् । जातभावो विमानं तदारोहयदमित्रहन् ॥३७॥

तस्मिन्नलुप्तमहिमा प्रिययानुरक्तो विद्याधरीभिरुपचीर्णवपुर्विमाने ।
बभ्राज उत्कचकुमुद्गणवानपीच्यस्ताराभिरावृत इवोडुपतिर्नभःस्थः ॥३८॥
तेनाष्टलोकपविहारकुलाचलेन्द्रद्रोणीष्वनङ्गसखमारुतसौभगासु ।
सिद्धैर्नुतो द्युधुनिपातशिवस्वनासु रेमे चिरं धनदवल्ललनावरूथी ॥३९॥
वैश्रम्भके सुरसने नन्दने पुष्पभद्रके । मानसे चैत्ररथ्ये च स रेमे रामया रतः ॥४०॥
भ्राजिष्णुना विमानेन कामगेन महीयसा । वैमानिकानत्यशेत चरँल्लोकान् यथानिलः ॥४१॥
किं दुरापादनं तेषां पुंसामुद्दामचेतसाम् । यैराश्रितस्तीर्थपदश्चरणो व्यसनात्ययः ॥४२॥
प्रेक्षयित्वा भुवो गोलं पत्न्यै यावान् स्वसंस्थया । बह्वाश्चर्यं महायोगी स्वाश्रमाय न्यवर्तत ॥४३॥
विभज्य नवधाऽऽत्मानं मानवीं सुरतोत्सुकाम् । रामां निरमयन् रेमे वर्षपूगान् मुहूर्तवत् ॥४४॥
तस्मिन् विमान उत्कृष्टां शय्यां रतिकरीं श्रिता । न चाबुध्यत तं कालं पत्यापीच्येन सङ्गता ॥४५॥
एवं योगानुभावेन दम्पत्यो रममाणयोः । शतं व्यतीयुः शरदः कामलालसयोर्मनाक् ॥४६॥
तस्यामाधत्त रेतस्तां भावयन्नात्मनाऽऽत्मवित् । नोधा विधाय रूपं स्वं सर्वसङ्कल्पविद्विभुः ॥४७॥
अतः सा सुषुवे सद्यो देवहूतिः स्त्रियः प्रजाः । सर्वास्ताश्चारुसर्वाङ्ग्यो लोहितोत्पलगन्धयः ॥४८॥
पतिं सा प्रव्रजिष्यन्तं तदाऽऽलक्ष्योशती सती । स्मयमाना विक्लवेन हृदयेन विदूयता ॥४९॥
लिखन्त्यधोमुखी भूमिं पदा नखमणिश्रिया । उवाच ललितां वाचं निरुध्याश्रुकलां शनैः ॥५०॥

देवहूतिरुवाच

सर्वं तद्भगवान्मह्यमुपोवाह प्रतिश्रुतम् । अथापि मे प्रपन्नाया अभयं दातुमर्हसि ॥५१॥
ब्रह्मन् दुहितृभिस्तुभ्यं विमृग्याः पतयः समाः । कश्चित्स्यान्मे विशोकाय त्वयि प्रव्रजिते वनम् ॥५२॥
एतावतालं कालेन व्यतिक्रान्तेन मे प्रभो । इन्द्रियार्थप्रसङ्गेन परित्यक्तपरात्मनः ॥५३॥
इन्द्रियार्थेषु सज्जन्त्या प्रसङ्गस्त्वयि मे कृतः । अजानन्त्या परं भावं तथाप्यस्त्वभयाय मे ॥५४॥
सङ्गो यः संसृतेर्हेतुरसत्सु विहितोऽधिया । स एव साधुषु कृतो निःसङ्गत्वाय कल्पते ॥५५॥
नेह यत्कर्म धर्माय न विरागाय कल्पते । न तीर्थपदसेवायै जीवन्नपि मृतो हि सः ॥५६॥
साहं भगवतो नूनं वञ्चिता मायया दृढम् । यत्त्वां विमुक्तिदं प्राप्य न मुमुक्षेय बन्धनात् ॥५७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे कापिलेयोपाख्याने त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

निर्वेदवादिनीमेवं मनोर्दुहितरं मुनिः । दयालुः शालिनीमाह शुक्लाभिव्याहृतं स्मरन् ॥ १ ॥

ऋषिरुवाच

मा खिदो राजपुत्रीत्थमात्मानं प्रत्यनिन्दिते । भगवांस्तेऽक्षरो गर्भमदूरात्सम्प्रपत्स्यते ॥ २ ॥

धृतव्रतासि भद्रं ते दमेन नियमेन च । तपोद्रविणदानैश्च श्रद्धया चेश्वरं भज ॥ ३ ॥
स त्वयाऽऽराधित शुक्लो वितन्वन्मामकं यश । छेत्ता ते हृदयग्रन्थिमौदर्यो ब्रह्मभावन ॥ ४ ॥

मैत्रेय उवाच

देवहूत्यपि सन्देशं गौरवेण प्रजापते । सम्यक् श्रद्धाय पुरुषं कूटस्थमभजद्गुरुम् ॥ ५ ॥
तस्यां बहुतिथे काले भगवान्मधुसूदन । कार्दमं वीर्यमापन्नो जज्ञेऽग्निरिव दारुणि ॥ ६ ॥
अवादयंस्तदा व्योम्नि वादित्राणि घनाघना । गायन्ति तं स्म गन्धर्वा नृत्यन्त्यप्सरसो मुदा ॥ ७ ॥
पेतु सुमनसो दिव्या खेचरैरपवर्जिता । प्रसेदुश्च दिश सर्वा अम्भांसि च मनांसि च ॥ ८ ॥
तत्कर्दमाश्रमपदं सरस्वत्या परिश्रितम् । स्वयम्भू साकमृषिभिर्मरीच्यादिभिरभ्ययात् ॥९॥
भगवन्तं परं ब्रह्म सत्त्वेनांशेन शत्रुहन् । तत्त्वसङ्ख्यानविज्ञप्त्यै जातं विद्वानज स्वराट् १०
सभाजयन् विशुद्धेन चेतसा तच्चिकीर्षितम् । प्रहृष्यमाणैरसुभि कर्दमं चेदमभ्यधात् ॥११॥

ब्रह्मोवाच

त्वया मेऽपचितिस्तात कल्पिता निर्व्यलीकत । यन्मे सञ्जगृहे वाक्यं भवान्मानद मानयन् ॥१२॥
एतावत्येव शुश्रूषा कार्या पितरि पुत्रकै । बाढमित्यनुमन्येत गौरवेण गुरोर्वच ॥१३॥
इमा दुहितर सत्यस्तव वत्स सुमध्यमा । सर्गमेतं प्रभावै स्वैर्बृंहयिष्यन्त्यनेकधा ॥१४॥
अतस्त्वमृषिमुख्येभ्यो यथाशीलं यथारुचि । आत्मजा परिदेह्यद्य विस्तृणीहि यशो भुवि ॥१५॥
वेदाहमाद्यं पुरुषमवतीर्णं स्वमायया । भूतानां शेवधिं देहं बिभ्राणं कपिलं मुने ॥१६॥
ज्ञानविज्ञानयोगेन कर्मणामुद्धरन् जटा । हिरण्यकेश पद्माक्ष पद्ममुद्रापदाम्बुज ॥१७॥
एष मानवि ते गर्भं प्रविष्ट कैटभार्दन । अविद्यासंशयग्रन्थिं छित्त्वा गां विचरिष्यति ॥१८॥
अयं सिद्धगणाधीश साङ्ख्याचार्यै सुसम्मत । लोके कपिल इत्याख्यां गन्ता ते कीर्तिवर्धन ॥१९॥

मैत्रेय उवाच

तावाश्वास्य जगत्स्रष्टा कुमारै सहनारद । हंसो हंसेन यानेन त्रिधामपरमं ययौ ॥२०॥
गते शतधृतौ क्षत्त कर्दमस्तेन चोदित । यथोदितं स्वदुहितॄ प्रादाद्विश्वसृजां तत ॥२१॥
मरीचये कलां प्रादादनसूयामथात्रये । श्रद्धामङ्गिरसेऽयच्छत्पुलस्त्याय हविर्भुवम् ॥२२॥
पुलहाय गतिं युक्तां क्रतवे च क्रियां सतीम् । ख्यातिं च भृगवेऽयच्छद्वसिष्ठायाप्यरुन्धतीम् ॥२३॥
अथर्वणेऽददाच्छान्तिं यया यज्ञो वितन्यते । विप्रर्षभान् कृतोद्वाहान् सदारान् समलालयत् ॥२४॥
ततस्त ऋषय क्षत्त कृतदारा निमन्त्र्य तम् । प्रातिष्ठन्नन्दिमापन्ना स्वं स्वमाश्रममण्डलम् ॥२५॥
स चावतीर्णं त्रियुगमाज्ञाय विबुधर्षभम् । विविक्त उपसङ्गम्य प्रणम्य समभाषत ॥२६॥
अहो पापच्यमानानां निरये स्वैरमङ्गलै । कालेन भूयसा नूनं प्रसीदन्तीह देवता ॥२७॥
बहुजन्मविपक्वेन सम्यग्योगसमाधिना । द्रष्टुं यतन्ते यतय शून्यागारेषु यत्पदम् ॥२८॥

स एव भगवानद्य हेलनं नगणय्य न । गृहेषु जातो ग्राम्याणां य स्वानां पक्षपोषण ॥२९॥
स्वीयं वाक्यमृतं कर्तुमवतीर्णोऽसि मे गृहे । चिकीर्षुर्भगवान् ज्ञान भक्तानां मानवर्धन ॥३०॥
तान्येव तेऽभिरूपाणि रूपाणि भगवंस्तव । यानि यानि च रोचन्ते स्वजनानामरूपिण ॥३१॥

त्वा सूरिभिस्तत्त्वबुभुत्सयाद्धा सदाभिवादार्हणपादपीठम् ।
ऐश्वर्यवैराग्ययशोऽवबोधवीर्यश्रिया पूर्तमहं प्रपद्ये ॥३२॥
परं प्रधानं पुरुषं महान्तं कालं कविं त्रिवृतं लोकपालम् ।
आत्मानुभूत्यानुगतप्रपञ्चं स्वच्छन्दशक्तिं कपिलं प्रपद्ये ॥३३॥
आ स्माभिपृच्छेऽद्य पतिं प्रजानां त्वयावतीर्णर्ण उताप्तकाम ।
परिव्रजत्पदवीमास्थितोऽहं चरिष्ये त्वां हृदि युञ्जन् विशोक ॥३४॥

श्रीभगवानुवाच

मया प्रोक्तं हि लोकस्य प्रमाणं सत्यलौकिके । अथाजनि मया तुभ्यं यदवोचमृतं मुने ॥३५॥
एतन्मे जन्म लोकेऽस्मिन्मुमुक्षूणां दुराशयात् । प्रसंख्यानाय तत्त्वानां संमतायात्मदर्शने ॥३६॥
एष आत्मपथोऽव्यक्तो नष्टः कालेन भूयसा । तं प्रवर्तयितुं देहमिमं विद्धि मया भृतम् ॥३७॥
गच्छ कामं मयापृष्टो मयि संन्यस्तकर्मणा । जित्वा सुदुर्जयं मृत्युममृतत्वाय मां भज ॥३८॥
मामात्मानं स्वयंज्योतिः सर्वभूतगुहाशयम् । आत्मन्येवात्मना वीक्ष्य विशोकोऽभयमृच्छसि ३९
मात्र आध्यात्मिकीं विद्यां शमनीं सर्वकर्मणाम् । वितरिष्ये यया चासौ भयं चातितरिष्यति ॥४०॥

मैत्रेय उवाच

एवं समुदितस्तेन कपिलेन प्रजापतिः । दक्षिणीकृत्य तं प्रीतो वनमेव जगाम ह ॥४१॥
व्रतं स आस्थितो मौनमात्मैकशरणो मुनिः । निःसङ्गो व्यचरत्क्षोणीमनग्निरनिकेतन ॥४२॥
मनो ब्रह्मणि युञ्जानो यत्तत्सदसतः परम् । गुणावभासे विगुण एकभक्त्यानुभाविते ॥४३॥
निरहंकृतिर्निर्ममश्च निर्द्वन्द्वः समदृक् स्वदृक् । प्रत्यक्प्रशान्तधीर्धीरः प्रशान्तोर्मिरिवोदधिः ॥४४॥
वासुदेवे भगवति सर्वज्ञे प्रत्यगात्मनि । परेण भक्तिभावेन लब्धात्मा मुक्तबन्धन ॥४५॥
आत्मानं सर्वभूतेषु भगवन्तमवस्थितम् । अपश्यत्सर्वभूतानि भगवत्यपि चात्मनि ॥४६॥
इच्छाद्वेषविहीनेन सर्वत्र समचेतसा । भगवद्भक्तियुक्तेन प्राप्ता भागवती गतिः ॥४७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे कापिलेये चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥

अथ पञ्चविंशतितमोऽध्यायः

शौनक उवाच

कपिलस्तत्त्वसंख्याता भगवानात्ममायया । जातः स्वयमजः साक्षादात्मप्रज्ञप्तये नृणाम् ॥ १ ॥

न ह्यस्य वर्ष्मण पुसा वरिम्ण सर्वयोगिनाम् । विश्रुतौ श्रुतदेवस्य भूरि तृप्यन्ति मेऽसव ॥ २ ॥
यद्यद्विधत्ते भगवान् स्वच्छन्दात्माऽऽत्ममायया । तानि मे श्रद्दधानस्य कीर्तन्यान्यनुकीर्तय ॥ ३ ॥

सूत उवाच

द्वैपायनसखस्त्वेवं मैत्रेयो भगवास्तथा । प्राहेद विदुर प्रीत आन्वीक्षिक्या प्रचोदित ॥ ४ ॥

मैत्रेय उवाच

[illegible] मातु प्रियचिकीर्षया । तस्मिन् बिन्दुसरेऽवात्सीद्भगवान् कपिल किल ॥५॥
[illegible] तत्त्वमार्गाग्रदर्शनम् । स्वसुत देवहूत्याह धातु सस्मरती वच ॥ ६ ॥

देवहूतिरुवाच

[illegible] येन सभाव्यमानेन प्रपन्नाऽन्ध तम प्रभो ॥ ७ ॥
[illegible] पारगम् । सच्चक्षुर्जन्मनामन्ते लब्ध मे त्वदनुग्रहात् ॥ ८ ॥
[illegible] । लोकस्य तमसान्धस्य चक्षु सूर्य इवोदित ॥ ९ ॥
[illegible] । योऽवग्रहोऽहममेतीत्येतस्मिन् योजितस्त्वया ॥१०॥

[illegible] भवप्रकृतिरसारतरो कुठारम् ।
[illegible] सद्धर्मविदा वरिष्ठम् ॥११॥

[illegible]

[illegible] पुसामपवर्गवर्धनम् ।
[illegible] ईषत्स्मितशोभिताननः ॥१२॥

श्रीभगवानुवाच

[illegible] । अत्यन्तोपरतिर्यत्र दुःखस्य च सुखस्य च ॥१३॥
[illegible] । ऋषीणा श्रोतुकामाना योग सर्वाङ्गनैपुणम् ॥१४॥
[illegible] । गुणेषु सक्त बन्धाय रत वा पुसि मुक्तये ॥१५॥
[illegible] कामलोभादिभिर्मलै । वीत यदा मन शुद्धमदु खमसुख समम् ॥१६॥
तदा पुरुष आत्मान केवल प्रकृते परम् । निरन्तर स्वयज्योतिरणिमानमखण्डितम् ॥१७॥
[illegible] भक्तियुक्तेन चात्मना । परिपश्यत्युदासीन प्रकृति च हतौजसम् ॥१८॥
न युज्यमानया भक्त्या भगवत्यखिलात्मनि । सदृशोऽस्ति शिव पन्था योगिना ब्रह्मसिद्धये॥१९॥
प्रसङ्गमजर पाशमात्मन कवयो विदु । स एव साधुषु कृतो मोक्षद्वारमपावृतम् ॥२०॥
तितिक्षव कारुणिका सुहृद सर्वदेहिनाम् । अजातशत्रव शान्ता साधव साधुभूषणा ॥२१॥
मय्यनन्येन भावेन भक्ति कुर्वन्ति ये दृढाम् । मत्कृते त्यक्तकर्माणस्त्यक्तस्वजनबान्धवा ॥२२॥
मदाश्रया कथा मृष्टा शृण्वन्ति कथयन्ति च । तपन्ति विविधास्तापा नैतान्मद्गतचेतस ॥२३॥

त एते साधवः साध्वि सर्वसङ्गविवर्जिताः । सङ्गस्तेष्वथ ते प्रार्थ्य सङ्गदोषहरा हि ते ॥२४॥

सतां प्रसङ्गान्मम वीर्यसंविदो भवन्ति हृत्कर्णरसायनाः कथाः ।
तज्जोषणादाश्वपवर्गवर्त्मनि श्रद्धा रतिर्भक्तिरनुक्रमिष्यति ॥ २५ ॥
भक्त्या पुमाञ्जातविराग ऐन्द्रियाद् दृष्टश्रुतान्मद्रचनानुचिन्तया ।
चित्तस्य यत्तो ग्रहणे योगयुक्तो यतिष्यते ऋजुभिर्योगमार्गैः ॥ २६ ॥
असेवयायं प्रकृतेर्गुणानां ज्ञानेन वैराग्यविजृम्भितेन ।
योगेन मय्यर्पितया च भक्त्या मां प्रत्यगात्मानमिहावरुन्धे ॥ २७ ॥

देवहूतिरुवाच

काचित्त्वय्युचिता भक्तिः कीदृशी मम गोचरा । यया पदं ते निर्वाणमञ्जसान्वाश्नवा अहम् ॥२८॥
यो योगो भगवद्बाणो निर्वाणात्मंस्त्वयोदितः । कीदृशः कति चाङ्गानि यतस्तत्त्वावबोधनम् ॥२९॥
तदेतन्मे विजानीहि यथाहं मन्दधीर्हरे । सुखं बुद्ध्येय दुर्बोधं योषा भवदनुग्रहात् ॥३०॥

मैत्रेय उवाच

विदित्वार्थं कपिलो मातुरित्थं जातस्नेहो यत्र तन्वाभिजातः ।
तत्त्वाम्नायं यत्प्रवदन्ति सांख्यं प्रोवाच वै भक्तिवितानयोगम् ॥ ३१ ॥

श्रीभगवानुवाच

देवानां गुणलिङ्गानामानुश्रविककर्मणाम् । सत्त्व एवैकमनसो वृत्तिः स्वाभाविकी तु या ॥३२॥
अनिमित्ता भागवती भक्तिः सिद्धेर्गरीयसी । जरयत्याशु या कोशं निगीर्णमनलो यथा ॥३३॥

नैकात्मतां मे स्पृहयन्ति केचिन्मत्पादसेवाभिरता मदीहाः ।
येऽन्योन्यतो भागवताः प्रसज्य सभाजयन्ते मम पौरुषाणि ॥३४॥
पश्यन्ति ते मे रुचिराण्यम्ब सन्तः प्रसन्नवक्त्रारुणलोचनानि ।
रूपाणि दिव्यानि वरप्रदानि साकं वाचं स्पृहणीयां वदन्ति ॥३५॥
तैर्दर्शनीयावयवैरुदारविलासहासेक्षितवामसूक्तैः ।
हृतात्मनो हृतप्राणांश्च भक्तिरनिच्छतो मे गतिमण्वीं प्रयुङ्क्ते ॥३६॥
अथो विभूतिं मम मायाविनस्तामैश्वर्यमष्टाङ्गमनुप्रवृत्तम् ।
श्रियं भागवतीं वास्पृहयन्ति भद्रां परस्य मे तेऽश्नुवते तु लोके ॥३७॥
न कर्हिचिन्मत्पराः शान्तरूपे नङ्क्ष्यन्ति नो मेऽनिमिषो लेढि हेतिः ।
येषामहं प्रिय आत्मा सुतश्च सखा गुरुः सुहृदो दैवमिष्टम् ॥३८॥

इमं लोकं तथैवामुमात्मानमुभयायिनम् । आत्मानमनु ये चेह ये रायः पशवो गृहाः ॥३९॥
विसृज्य सर्वानन्यांश्च मामेवं विश्वतोमुखम् । भजन्त्यनन्यया भक्त्या तान्मृत्योरतिपारये ॥४०॥

नान्यत्र मद्भगवत प्रधानपुरुषेश्वरात् । आत्मन सर्वभूताना भय तीव्र निवर्तते ॥४१॥
मद्भयाद्वाति वातोऽय सूर्यस्तपति मद्भयात् । वर्षतीन्द्रो दहत्यग्निर्मृत्युश्चरति मद्भयात् ॥४२॥
ज्ञानवैराग्ययुक्तेन भक्तियोगेन योगिन । क्षेमाय पादमूलं मे प्रविशन्त्यकुतोभयम् ॥४३॥
एतावानेव लोकेऽस्मिन् पुसा नि श्रेयसोदय । तीव्रेण भक्तियोगेन मनो मय्यर्पित स्थिरम् ॥४४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे कापिलेयोपाख्याने पञ्चविंशतितमोऽध्याय ॥ २५ ॥

अथ षड्विंशतितमोऽध्याय

श्रीभगवानुवाच

अथ ते सम्प्रवक्ष्यामि तत्त्वाना लक्षण पृथक् । यद्विदित्वा विमुच्येत पुरुष प्राकृतैर्गुणै ॥ १ ॥
ज्ञान नि श्रेयसार्थाय पुरुषस्यात्मदर्शनम् । यदाहुर्वर्णये तत्ते हृदयग्रन्थिभेदनम् ॥ २ ॥
अनादिरात्मा पुरुषो निर्गुण प्रकृते पर । प्रत्यग्धामा स्वयज्योतिर्विश्व येन समन्वितम् ॥ ३ ॥
स एष प्रकृति सूक्ष्मा दैवीं गुणमयीं विभु । यदृच्छयैवोपगतामभ्यपद्यत लीलया ॥ ४ ॥
गुणैर्विचित्रा सृजतीं सरूपा प्रकृति प्रजा । विलोक्य मुमुहे सद्य स इह ज्ञानगूहया ॥ ५ ॥
एव पराभिध्यानेन कर्तृत्व प्रकृते पुमान् । कर्मसु क्रियमाणेषु गुणैरात्मनि मन्यते ॥ ६ ॥
तदस्य ससृतिर्बन्ध पारतन्त्र्य च तत्कृतम् । भवत्यकर्तुरीशस्य साक्षिणो निर्वृतात्मन ॥ ७ ॥
कार्यकारणकर्तृत्वे कारण प्रकृति विदु । भोक्तृत्वे सुखदु खाना पुरुष प्रकृते परम् ॥ ८ ॥

देवहूतिरुवाच

प्रकृते पुरुषस्यापि लक्षण पुरुषोत्तम । ब्रूहि कारणयोरस्य सदसच्च यदात्मकम् ॥ ९ ॥

श्रीभगवानुवाच

यत्तत्त्रिगुणमव्यक्त नित्य सदसदात्मकम् । प्रधान प्रकृति प्राहुरविशेष विशेषवत् ॥१०॥
पञ्चभि पञ्चभिर्ब्रह्म चतुर्भिर्दशभिस्तथा । एतच्चतुर्विंशतिक गण प्राधानिक विदु ॥११॥
महाभूतानि पञ्चैव भूरापोऽग्निर्मरुन्नभ । तन्मात्राणि च तावन्ति गन्धादीनि मतानि मे॥१२॥
इन्द्रियाणि दश श्रोत्र त्वग्दृग्रसननासिका । वाक्करौ चरणौ मेढ्र पायुर्दशम उच्यते ॥१३॥
मनो बुद्धिरहङ्कारश्चित्तमित्यन्तरात्मकम् । चतुर्धा लक्ष्यते भेदो वृत्त्या लक्षणरूपया ॥१४॥
एतावानेव सङ्ख्यातो ब्रह्मण सगुणस्य ह । सनिवेशो मया प्रोक्तो य काल पञ्चविंशक ॥१५॥
प्रभाव पौरुष प्राहु कालमेके यतो भयम् । अहङ्कारविमूढस्य कर्तु प्रकृतिमीयुष ॥१६॥
प्रकृतेर्गुणसाम्यस्य निर्विशेषस्य मानवि । चेष्टा यत स भगवान् काल इत्युपलक्षित ॥१७॥
अन्त पुरुषरूपेण कालरूपेण यो बहि । समन्वेत्येष सत्त्वाना भगवानात्ममायया ॥१८॥
दैवात्क्षुभितधर्मिण्या स्वस्या योनौ पर पुमान् । आधत्त वीर्यं साऽसूत महत्तत्त्व हिरण्मयम् ॥१९॥

विश्वमात्मगत व्यञ्जन् कूटस्थो जगदङ्कुर । स्वतेजसापिबत्तीव्रमात्मप्रस्वापन तम ॥२०॥
यत्तत्सत्त्वगुण स्वच्छ शान्त भगवत पदम् । यदाहुर्वासुदेवाख्य चित्त तन्महदात्मकम् ॥२१॥
स्वच्छत्वमविकारित्व शान्तत्वमिति चेतस । वृत्तिभिर्लक्षण प्रोक्त यथापा प्रकृति परा ॥२२॥
महत्तत्त्वाद्विकुर्वाणाद्भगवद्वीर्यसम्भवात् । क्रियाशक्तिरहङ्कारस्त्रिविध समपद्यत ॥२३॥
वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्च यतो भव । मनसश्चेन्द्रियाणा च भूताना महतामपि ॥२४॥
सहस्रशिरस साक्षाद्यमनन्त प्रचक्षते । सङ्कर्षणाख्य पुरुष भूतेन्द्रियमनोमयम् ॥२५॥
कर्तृत्व करणत्व च कार्यत्व चेति लक्षणम् । शान्तघोरविमूढत्वमिति वा स्यादहङ्कृते ॥२६॥
वैकारिकाद्विकुर्वाणान्मनस्तत्त्वमजायत । यत्सङ्कल्पविकल्पाभ्या वर्तते कामसम्भव ॥२७॥
यद्विदुर्ह्यनिरुद्धाख्य हृषीकाणामधीश्वरम् । शारदेन्दीवरश्याम सराध्य योगिभि शनै ॥२८॥
तैजसात्तु विकुर्वाणाद् बुद्धितत्त्वमभूत्सति । द्रव्यस्फुरणविज्ञानमिन्द्रियाणामनुग्रह ॥२९॥
सशयोऽथ विपर्यासो निश्चय स्मृतिरेव च । स्वाप इत्युच्यते बुद्धेर्लक्षण वृत्तित पृथक् ॥३०॥
तैजसानीन्द्रियाण्येव क्रियाज्ञानविभागश । प्राणस्य हि क्रियाशक्तिर्बुद्धेर्विज्ञानशक्तिता ॥३१॥
तामसाच्च विकुर्वाणाद्भगवद्वीर्यचोदितात् । शब्दमात्रमभूत्तस्मान्नभ श्रोत्र तु शब्दगम् ॥३२॥
अर्थाश्रयत्व शब्दस्य द्रष्टुर्लिङ्गत्वमेव च । तन्मात्रत्व च नभसो लक्षण कवयो विदु ॥३३॥
भूताना छिद्रदातृत्व बहिरन्तरमेव च । प्राणेन्द्रियात्मधिष्ण्यत्व नभसो वृत्तिलक्षणम् ॥३४॥
नभस शब्दतन्मात्रात्कालगत्या विकुर्वत । स्पर्शोऽभवत्ततो वायुस्त्वक् स्पर्शस्य च सग्रह ॥३५॥
मृदुत्व कठिनत्व च शैत्यमुष्णत्वमेव च । एतत्स्पर्शस्य स्पर्शत्व तन्मात्रत्व नभस्वत ॥३६॥
चालन व्यूहन प्राप्तिर्नेतृत्व द्रव्यशब्दयो । सर्वेन्द्रियाणामात्मत्व वायो कर्माभिलक्षणम् ॥३७॥
वायोश्च स्पर्शतन्मात्राद्रूप दैवेरितादभूत् । समुत्थित ततस्तेजश्चक्षू रूपोपलम्भनम् ॥३८॥
द्रव्याकृतित्व गुणता व्यक्तिसस्थात्वमेव च । तेजस्त्व तेजस साध्वि रूपमात्रस्य वृत्तय ॥३९॥
द्योतन पचन पानमदन हिममर्दनम् । तेजसो वृत्तयस्त्वेताः शोषण क्षुत्तृडेव च ॥४०॥
रूपमात्राद्विकुर्वाणात्तेजसो दैवचोदितात् । रसमात्रमभूत्तस्मादम्भो जिह्वा रसग्रह ॥४१॥
कषायो मधुरस्तिक्त कट्वम्ल इति नैकधा । भौतिकाना विकारेण रस एको विभिद्यते ॥४२॥
क्लेदन पिण्डन तृप्ति प्राणनाप्यायनोन्दनम् । तापापनोदो भूयस्त्वमम्भसो वृत्तयस्त्विमा ॥४३॥
रसमात्राद्विकुर्वाणादम्भसो दैवचोदितात् । गन्धमात्रमभूत्तस्मात्पृथ्वी घ्राणस्तु गन्धग ॥४४॥
करम्भपूतिसौरभ्यशान्तोग्राम्लादिभि पृथक् । द्रव्यावयववैषम्याद्गन्ध एको विभिद्यते ॥४५॥
भावन ब्रह्मण स्थान धारण सद्विशेषणम् । सर्वसत्त्वगुणोद्भेद पृथिवीवृत्तिलक्षणम् ॥४६॥
नभोगुणविशेषोऽर्थो यस्य तच्छ्रोत्रमुच्यते । वायोर्गुणविशेषोऽर्थो यस्य तत्स्पर्शन विदु ॥४७॥
तेजोगुणविशेषोऽर्थो । अम्भोगुणविशेषोऽर्थो यस्य तद्रसन विदुः ।

भूमेर्गुणविशेषोऽर्थो यस्य स घ्राण उच्यते ॥४८॥

परस्य दृश्यते धर्मो ह्यपरस्मिन् समन्वयात् । अतो विशेषो भावानां भूमावेवोपलक्ष्यते ॥४९॥
एतान्यसंहत्य यदा महदादीनि सप्त वै । कालकर्मगुणोपेतो जगदादिरुपाविशत् ॥५०॥
ततस्तेनानुविद्धेभ्यो युक्तेभ्योऽण्डमचेतनम् । उत्थितं पुरुषो यस्मादुदतिष्ठदसौ विराट् ॥५१॥
एतदण्डं विशेषाख्यं क्रमवृद्धैर्दशोत्तरैः । तोयादिभिः परिवृतं प्रधानेनावृतैर्बहिः ।

यत्र लोकवितानोऽयं रूपं भगवतो हरेः ॥५२॥

हिरण्मयादण्डकोशादुत्थाय सलिलेशयात् । तमाविश्य महादेवो बहुधा निर्बिभेद खम् ॥५३॥
निरभिद्यतास्य प्रथमं मुखं वाणी ततोऽभवत् । वाण्या वह्निरथो नासे प्राणोऽतो घ्राण एतयोः ॥५४॥
घ्राणाद्वायुरभिद्येतामक्षिणी चक्षुरेतयोः । तस्मात्सूर्यो व्यभिद्येतां कर्णौ श्रोत्रं ततो दिशः ॥५५॥
निर्बिभेद विराजस्त्वग्रोमश्मश्र्वादयस्ततः । तत ओषधयश्चासन्शिश्नं निर्बिभिदे ततः ॥५६॥
रेतस्तस्मादाप आसन्निरभिद्यत वै गुदम् । गुदादपानोऽपानाच्च मृत्युर्लोकभयङ्करः ॥५७॥
हस्तौ च निरभिद्येतां बलं ताभ्यां ततः स्वराट् । पादौ च निरभिद्येतां गतिस्ताभ्यां ततो हरिः ॥५८॥
नाड्योऽस्य निरभिद्यन्त ताभ्यो लोहितमाभृतम् । नद्यस्ततः समभवन्नुदरं निरभिद्यत ॥५९॥
क्षुत्पिपासे ततः स्यातां समुद्रस्त्वेतयोरभूत् । अथास्य हृदयं भिन्नं हृदयान्मन उत्थितम् ॥६०॥
मनसश्चन्द्रमा जातो बुद्धिर्बुद्धेर्गिरां पतिः । अहङ्कारस्ततो रुद्रश्चित्तं चैत्यस्ततोऽभवत् ॥६१॥
एते ह्यभ्युत्थिता देवा नैवास्योत्थापनेऽशकन् । पुनराविविशुः खानि तमुत्थापयितुं क्रमात् ॥६२॥
वह्निर्वाचा मुखं भेजे नोदतिष्ठत्तदा विराट् । घ्राणेन नासिके वायुर्नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६३॥
अक्षिणी चक्षुषाऽऽदित्यो नोदतिष्ठत्तदा विराट् । श्रोत्रेण कर्णौ च दिशो नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६४॥
त्वचं रोमभिरोषध्यो नोदतिष्ठत्तदा विराट् । रेतसा शिश्नमापस्तु नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६५॥
गुदं मृत्युरपानेन नोदतिष्ठत्तदा विराट् । हस्ताविन्द्रो बलेनैव नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६६॥
विष्णुर्गत्यैव चरणौ नोदतिष्ठत्तदा विराट् । नाडीर्नद्यो लोहितेन नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६७॥
क्षुत्तृड्भ्यामुदरं सिन्धुर्नोदतिष्ठत्तदा विराट् । हृदयं मनसा चन्द्रो नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६८॥
बुद्ध्या ब्रह्मापि हृदयं नोदतिष्ठत्तदा विराट् । रुद्रोऽभिमत्या हृदयं नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६९॥
चित्तेन हृदयं चैत्यः क्षेत्रज्ञः प्राविशद्यदा । विराट् तदैव पुरुषः सलिलादुदतिष्ठत ॥७०॥
यथा प्रसुप्तं पुरुषं प्राणेन्द्रियमनोधियः । प्रभवन्ति विना येन नोत्थापयितुमोजसा ॥७१॥
तमस्मिन् प्रत्यगात्मानं धिया योगप्रवृत्तया । भक्त्या विरक्त्या ज्ञानेन विविच्यात्मनि चिन्तयेत् ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे कापिलेये तत्त्वसमाम्नाये षड्विंशतितमोऽध्यायः ॥२६॥

अथ सप्तविंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

प्रकृतिस्थोऽपि पुरुषो नाज्यते प्राकृतैर्गुणैः । अविकारादकर्तृत्वान्निर्गुणत्वाज्जलार्कवत् ॥ १ ॥
स एष यर्हि प्रकृतेर्गुणेष्वभिविषज्जते । अहङ्क्रियाविमूढात्मा कर्तास्मीत्यभिमन्यते ॥ २ ॥
तेन संसारपदवीमवशोऽभ्येत्यनिर्वृतः । प्रासङ्गिकैः कर्मदोषैः सदसन्मिश्रयोनिषु ॥ ३ ॥
अर्थे ह्यविद्यमानेऽपि संसृतिर्न निवर्तते । ध्यायतो विषयानस्य स्वप्नेऽनर्थागमो यथा ॥ ४ ॥
अत एव शनैश्चित्तं प्रसक्तमसतां पथि । भक्तियोगेन तीव्रेण विरक्त्या च नयेद्वशम् ॥ ५ ॥
यमादिभिर्योगपथैरभ्यसञ्छ्रद्धयान्वितः । मयि भावेन सत्येन मत्कथाश्रवणेन च ॥ ६ ॥
सर्वभूतसमत्वेन निर्वैरेणाप्रसङ्गतः । ब्रह्मचर्येण मौनेन स्वधर्मेण बलीयसा ॥ ७ ॥
यदृच्छयोपलब्धेन सन्तुष्टो मितभुङ्मुनिः । विविक्तशरणः शान्तो मैत्रः करुण आत्मवान् ॥८॥
सानुबन्धे च देहेऽस्मिन्नकुर्वन्नसदाग्रहम् । ज्ञानेन दृष्टतत्त्वेन प्रकृतेः पुरुषस्य च ॥ ९ ॥
निवृत्तबुद्ध्यवस्थानो दूरीभूतान्यदर्शनः । उपलभ्यात्मनाऽऽत्मानं चक्षुषेवार्कमात्मदृक् ॥१०॥
मुक्तलिङ्गं सदाभासमसति प्रतिपद्यते । सतो बन्धुमसच्चक्षुः सर्वानुस्यूतमद्वयम् ॥११॥
यथा जलस्थ आभासः स्थलस्थेनावदृश्यते । स्वाभासेन तथा सूर्यो जलस्थेन दिवि स्थितः ॥१२॥
एवं त्रिवृदहङ्कारो भूतेन्द्रियमनोमयैः । स्वाभासैर्लक्षितोऽनेन सदाभासेन सत्यदृक् ॥१३॥
भूतसूक्ष्मेन्द्रियमनोबुद्ध्यादिष्विह निद्रया । लीनेष्वसति यस्तत्र विनिद्रो निरहङ्क्रियः ॥१४॥
मन्यमानस्तदाऽऽत्मानमनष्टो नष्टवन्मृषा । नष्टेऽहङ्करणे द्रष्टा नष्टवित्त इवातुरः ॥१५॥
एवं प्रत्यवमृश्यासावात्मानं प्रतिपद्यते । साहङ्कारस्य द्रव्यस्य योऽवस्थानमनुग्रहः ॥१६॥

देवहूतिरुवाच

पुरुषं प्रकृतिर्ब्रह्मन्न विमुञ्चति कर्हिचित् । अन्योन्यापाश्रयत्वाच्च नित्यत्वादनयोः प्रभो ॥१७॥
यथा गन्धस्य भूमेश्च न भावो व्यतिरेकतः । अपां रसस्य च यथा तथा बुद्धेः परस्य च ॥१८॥
अकर्तुः कर्मबन्धोऽयं पुरुषस्य यदाश्रयः । गुणेषु सत्सु प्रकृतेः कैवल्यं तेष्वतः कथम् ॥१९॥
क्वचित्तत्त्वावमर्शेन निवृत्तं भयमुल्बणम् । अनिवृत्तनिमित्तत्वात्पुनः प्रत्यवतिष्ठते ॥२०॥

श्रीभगवानुवाच

अनिमित्तनिमित्तेन स्वधर्मेणामलात्मना । तीव्रया मयि भक्त्या च श्रुतसम्भृतया चिरम् ॥२१॥
ज्ञानेन दृष्टतत्त्वेन वैराग्येण बलीयसा । तपोयुक्तेन योगेन तीव्रेणात्मसमाधिना ॥२२॥
प्रकृतिः पुरुषस्येह दह्यमाना त्वहर्निशम् । तिरोभवित्री शनकैरग्नेर्योनिरिवारणिः ॥२३॥
भुक्तभोगा परित्यक्ता दृष्टदोषा च नित्यशः । नेश्वरस्याशुभं धत्ते स्वे महिम्नि स्थितस्य च ॥२४॥
यथा ह्यप्रतिबुद्धस्य प्रस्वापो बह्वनर्थभृत् । स एव प्रतिबुद्धस्य न वै मोहाय कल्पते ॥२५॥

एवं विदिततत्त्वस्य प्रकृतिर्मयि मानसम् । युञ्जतो नापकुरुत आत्मारामस्य कर्हिचित् ॥२६॥
यदैवमध्यात्मरतः कालेन बहुजन्मना । सर्वत्र जातवैराग्य आब्रह्मभुवनान्मुनिः ॥२७॥
मद्भक्तः प्रतिबुद्धार्थो मत्प्रसादेन भूयसा । निःश्रेयसं स्वसंस्थानं कैवल्याख्यं मदाश्रयम् ॥२८॥
प्राप्नोतीहाञ्जसा धीरः स्वदृशाच्छिन्नसंशयः । यद्गत्वा न निवर्तेत योगी लिङ्गाद्विनिर्गमे ॥२९॥
यदा न योगोपचितासु चेतो मायासु सिद्धस्य विषज्जतेऽङ्ग ।
अनन्यहेतुष्वथ मे गतिः स्यादात्यन्तिकी यत्र न मृत्युहासः ॥ ३० ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे कापिलेयोपाख्याने सप्तविंशतितमोऽध्याय २७

अथाष्टाविंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

योगस्य लक्षणं वक्ष्ये सबीजस्य नृपात्मजे । मनो येनैव विधिना प्रसन्नं याति सत्पथम् ॥ १ ॥
स्वधर्माचरणं शक्त्या विधर्माच्च निवर्तनम् । दैवाल्लब्धेन संतोष आत्मविच्चरणार्चनम् ॥ २ ॥
ग्राम्यधर्मनिवृत्तिश्च मोक्षधर्मरतिस्तथा । मितमेध्यादनं शश्वद्विविक्तक्षेमसेवनम् ॥ ३ ॥
अहिंसा सत्यमस्तेयं यावदर्थपरिग्रहः । ब्रह्मचर्यं तपः शौचं स्वाध्यायः पुरुषार्चनम् ॥ ४ ॥
मौनं सदाऽऽसनजयः स्थैर्यं प्राणजयः शनैः । प्रत्याहारश्चेन्द्रियाणां विषयान्मनसा हृदि ॥ ५ ॥
स्वधिष्ण्यानामेकदेशे मनसा प्राणधारणम् । वैकुण्ठलीलाभिध्यानं समाधानं तथाऽऽत्मनः ॥६॥
एतैरन्यैश्च पथिभिर्मनो दुष्टमसत्पथम् । बुद्ध्या युञ्जीत शनकैर्जितप्राणो ह्यतन्द्रितः ॥ ७ ॥
शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य विजितासन आसनम् । तस्मिन् स्वस्ति समासीन ऋजुकायः समभ्यसेत् ॥८॥
प्राणस्य शोधयेन्मार्गं पूरकुम्भकरेचकैः । प्रतिकूलेन वा चित्तं यथा स्थिरमचञ्चलम् ॥ ९ ॥
मनोऽचिरात्स्याद्विरजं जितश्वासस्य योगिनः । वाय्वग्निभ्यां यथा लोहं ध्मातं त्यजति वै मलम् ॥१०॥
प्राणायामैर्दहेद्दोषान्धारणाभिश्च किल्बिषान् । प्रत्याहारेण संसर्गान्ध्यानेनानीश्वरान्गुणान् ॥११॥
यदा मनः स्वं विरजं योगेन सुसमाहितम् । काष्ठां भगवतो ध्यायेत्स्वनासाग्रावलोकनः ॥१२॥
प्रसन्नवदनाम्भोजं पद्मगर्भारुणेक्षणम् । नीलोत्पलदलश्यामं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥१३॥
लसत्पङ्कजकिञ्जल्कपीतकौशेयवाससम् । श्रीवत्सवक्षसं भ्राजत्कौस्तुभामुक्तकन्धरम् ॥१४॥
मत्तद्विरेफकलया परीतं वनमालया । परार्ध्यहारवलयकिरीटाङ्गदनूपुरम् ॥१५॥
काञ्चीगुणोल्लसच्छ्रोणिं हृदयाम्भोजविष्टरम् । दर्शनीयतमं शान्तं मनोनयनवर्धनम् ॥१६॥
अपीच्यदर्शनं शश्वत्सर्वलोकनमस्कृतम् । सन्तं वयसि कैशोरे भृत्यानुग्रहकातरम् ॥१७॥
कीर्तन्यतीर्थयशसं पुण्यश्लोकयशस्करम् । ध्यायेद्देवं समग्राङ्गं यावन्न च्यवते मनः ॥१८॥
स्थितं व्रजन्तमासीनं शयानं वा गुहाशयम् । प्रेक्षणीयेहितं ध्यायेच्छुद्धभावेन चेतसा ॥१९॥

तस्मिँल्लब्धपदं चित्तं सर्वावयवसंस्थितम् । विलक्ष्यैकत्र संयुज्यादङ्गे भगवतो मुनिः ॥२०॥
संचिन्तयेद्भगवतश्चरणारविन्दं वज्राङ्कुशध्वजसरोरुहलाञ्छनाढ्यम् ।
उत्तुङ्गरक्तविलसन्नखचक्रवालज्योत्स्नाभिराहतमहद्धृदयान्धकारम् ॥२१॥
यच्छौचनिःसृतसरित्प्रवरोदकेन तीर्थेन मूर्ध्न्यधिकृतेन शिवः शिवोऽभूत् ।
ध्यातुर्मनःशमलशैलनिसृष्टवज्रं ध्यायेच्चिरं भगवतश्चरणारविन्दम् ॥२२॥
जानुद्वयं जलजलोचनया जनन्या लक्ष्म्याखिलस्य सुरवन्दितया विधातुः ।
ऊर्वोर्निधाय करपल्लवरोचिषा यत्संलालितं हृदि विभोरभवस्य कुर्यात् ॥२३॥
ऊरू सुपर्णभुजयोरधिशोभमानावोजोनिधी अतसिकाकुसुमावभासौ ।
व्यालम्बिपीतवरवाससि वर्तमानकाञ्चीकलापपरिरम्भि नितम्बबिम्बम् ॥२४॥
नाभिह्रदं भुवनकोशगुहोदरस्थं यत्रात्मयोनिधिषणाखिललोकपद्मम् ।
व्यूढं हरिन्मणिवृषस्तनयोरमुष्य ध्यायेद् द्वयं विशदहारमयूखगौरम् ॥२५॥
वक्षोऽधिवासमृषभस्य महाविभूतेः पुंसां मनोनयननिर्वृतिमादधानम् ।
कण्ठं च कौस्तुभमणेरधिभूषणार्थं कुर्यान्मनस्यखिललोकनमस्कृतस्य ॥२६॥
बाहूंश्च मन्दरगिरेः परिवर्तनेन निर्णिक्तबाहुवलयानधिलोकपालान् ।
संचिन्तयेद्दशशतारमसह्यतेजः शङ्खं च तत्करसरोरुहराजहंसम् ॥२७॥
कौमोदकीं भगवतो दयितां स्मरेत दिग्धामरातिभटशोणितकर्दमेन ।
मालां मधुव्रतवरूथगिरोपघुष्टां चैत्यस्य तत्त्वममलं मणिमस्य कण्ठे ॥२८॥
भृत्यानुकम्पितधियेह गृहीतमूर्तेः संचिन्तयेद्भगवतो वदनारविन्दम् ।
यद्विस्फुरन्मकरकुण्डलवल्गितेन विद्योतितामलकपोलमुदारनासम् ॥२९॥
यच्छ्रीनिकेतमलिभिः परिसेव्यमानं भूत्या स्वया कुटिलकुन्तलवृन्दजुष्टम् ।
मीनद्वयाश्रयमधिक्षिपदब्जनेत्रं ध्यायेन्मनोमयमतन्द्रित उल्लसद्भ्रु ॥३०॥
तस्यावलोकमधिकं कृपयातिघोरतापत्रयोपशमनाय निसृष्टमक्ष्णोः ।
स्निग्धस्मितानुगुणितं विपुलप्रसादं ध्यायेच्चिरं विपुलभावनया गुहायाम् ॥३१॥
हासं हरेरवनताखिललोकतीव्रशोकाश्रुसागरविशोषणमत्युदारम् ।
सम्मोहनाय रचितं निजमाययास्य भ्रूमण्डलं मुनिकृते मकरध्वजस्य ॥३२॥
ध्यानायनं प्रहसितं बहुलाधरोष्ठभासारुणायिततनुद्विजकुन्दपङ्क्ति ।
ध्यायेत्स्वदेहकुहरेऽवसितस्य विष्णोर्भक्त्याऽऽर्द्रयार्पितमना न पृथग्दिदृक्षेत् ॥३३॥
एवं हरौ भगवति प्रतिलब्धभावो भक्त्या द्रवद्धृदय उत्पुलकः प्रमोदात् ।
मुहुरर्चमानस्तच्चापि चित्तबडिशं शनकैर्वियुङ्क्ते ॥३४॥

मुक्ताश्रय यर्हि निर्विषय विरक्त निर्वाणमृच्छति मन सहसा यथार्चि ।
आत्मानमत्र पुरुषोऽव्यवधानमेकम न्वीक्षत प्रतिनिवृत्तगुणप्रवाह ॥३५॥
सोऽप्येतया चरमया मनसो निवृत्त्या तस्मिन्महिम्न्यवसित सुखदु खबाह्ये ।
हेतुत्वमप्यसति कर्तरि दु खयोर्यत्स्वात्मन् विधत्त उपलब्धपरात्मकाष्ठ ॥३६॥
देह च त न चरम स्थितमुत्थित वा सिद्धो विपश्यति यतोऽध्यगमत्स्वरूपम् ।
दैवादुपेतमथ दैववशादपेत वासो यथा परिकृत मदिरामदान्ध ॥३७॥
देहोऽपि दैववशग खलु कर्म यावत्स्वारम्भक प्रतिसमीक्षत एव सासु ।
त सप्रपञ्चमधिरूढसमाधियोग स्वाप्न पुनर्न भजते प्रतिबुद्धवस्तु ॥३८॥
यथा पुत्राच्च वित्ताच्च पृथङ्मर्त्य प्रतीयते । अप्यात्मत्वेनाभिमताद्देहादे पुरुषस्तथा ॥३९॥
यथोल्मुकाद्विस्फुलिङ्गाद्धूमाद्वापि स्वसम्भवात् । अप्यात्मत्वेनाभिमताद्यथाग्नि पृथगुल्मुकात् ॥४०॥
भूतेन्द्रियान्त करणात्प्रधानाज्जीवसंज्ञितात् । आत्मा तथा पृथग्द्रष्टा भगवान् ब्रह्मसंज्ञित ॥४१॥
सर्वभूतेषु चात्मान सर्वभूतानि चात्मनि । ईक्षेतानन्यभावेन भूतेष्विव तदात्मताम् ॥४२॥
स्वयोनिषु यथा ज्योतिरेक नाना प्रतीयते । योनीना गुणवैषम्यात्तथाऽऽत्मा प्रकृतौ स्थित ॥४३॥
तस्मादिमा स्वा प्रकृतिं दैवीं सदसदात्मिकाम् । दुर्विभाव्या पराभाव्य स्वरूपेणावतिष्ठते ॥४४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे कापिलेये साधनानुष्ठान नामाष्टाविंशतितमोऽध्याय ॥२८॥

अथैकोनत्रिंशत्तमोऽध्याय

देवहूतिरुवाच

लक्षण महदादीना प्रकृते पुरुषस्य च । स्वरूप लक्ष्यतेऽमीषा येन तत्पारमार्थिकम् ॥ १ ॥
यथा साङ्ख्येषु कथित यन्मूल तत्प्रचक्षते । भक्तियोगस्य मे मार्ग ब्रूहि विस्तरश प्रभो ॥ २ ॥
विरागो येन पुरुषो भगवन् सर्वतो भवेत् । आचक्ष्व जीवलोकस्य विविधा मम ससृती ॥ ३ ॥
कालस्येश्वररूपस्य परेषा च परस्य ते । स्वरूप बत कुर्वन्ति यद्धेतो कुशल जना ॥ ४ ॥
लोकस्य मिथ्याभिमतेरचक्षुषश्चिर प्रसुप्तस्य तमस्यनाश्रये ।
श्रान्तस्य कर्मस्वनुविद्धया धिया त्वमाविराशी किल योगभास्कर ॥ ५ ॥

मैत्रेय उवाच

इति मातुर्वच श्लक्ष्ण प्रतिनन्द्य महामुनि । आबभाषे कुरुश्रेष्ठ प्रीतस्ता करुणार्दित ॥ ६ ॥

श्रीभगवानुवाच

भक्तियोगो बहुविधो मार्गैर्भामिनि भाव्यते । स्वभावगुणमार्गेण पुसा भावो विभिद्यते ॥ ७ ॥
अभिसन्धाय यो हिंसा दम्भ मात्सर्यमेव वा । सरम्भी भिन्नदृग्भाव मयि कुर्यात्स तामस ॥ ८ ॥

विषयानभिसन्धाय यश ऐश्वर्यमेव वा। अर्चादावर्चयेद्यो मा पृथग्भाव स राजस ॥ ९ ॥
कर्मनिर्हारमुद्दिश्य परस्मिन् वा तदर्पणम्। यजेद्यष्टव्यमिति वा पृथग्भाव स सात्त्विक ॥१०॥
मद्गुणश्रुतिमात्रेण मयि सर्वगुहाशये। मनोगतिरविच्छिन्ना यथा गङ्गाम्भसोऽम्बुधौ ॥११॥
लक्षण भक्तियोगस्य निर्गुणस्य ह्युदाहृतम्। अहैतुक्यव्यवहिता या भक्ति पुरुषोत्तमे ॥१२॥
सालोक्यसार्ष्टिसामीप्यसारूप्यैकत्वमप्युत । दीयमान न गृह्णन्ति विना मत्सेवन जना ॥१३॥
स एव भक्तियोगाख्य आत्यन्तिक उदाहृत । येनातिव्रज्य त्रिगुण मद्भावायोपपद्यते ॥१४॥
निषेवितेनानिमित्तेन स्वधर्मेण महीयसा। क्रियायोगेन शस्तेन नातिहिंस्रेण नित्यश ॥१५॥
मद्धिष्ण्यदर्शनस्पर्शपूजास्तुत्यभिवन्दनै । भूतेषु मद्भावनया सत्त्वेनासङ्गमेन च ॥१६॥
महता बहुमानेन दीनानामनुकम्पया। मैत्र्या चैवात्मतुल्येषु यमेन नियमेन च ॥१७॥
आध्यात्मिकानुश्रवणान्नामसङ्कीर्तनाच्च मे। आर्जवेनार्यसङ्गेन निरहङ्क्रियया तथा ॥१८॥
मद्धर्मणो गुणैरेतै परिसंशुद्ध आशय । पुरुषस्याञ्जसाभ्येति श्रुतमात्रगुण हि माम् ॥१९॥
यथा वातरथो घ्राणमावृङ्क्ते गन्ध आशयात्। एव योगरत चेत आत्मानमविकारि यत् ॥२०॥
अह सर्वेषु भूतेषु भूतात्मावस्थित सदा। तमवज्ञाय मा मर्त्य कुरुतेऽर्चाविडम्बनम् ॥२१॥
यो मा सर्वेषु भूतेषु सन्तमात्मानमीश्वरम्। हित्वार्चां भजते मौढ्याद्भस्मन्येव जुहोति स ॥२२॥
द्विषत परकाये मा मानिनो भिन्नदर्शिन । भूतेषु बद्धवैरस्य न मन शान्तिमृच्छति ॥२३॥
अहमुच्चावचैर्द्रव्यै क्रिययोत्पन्नयानघे। नैव तुष्येऽर्चितोऽर्चाया भूतग्रामावमानिन ॥२४॥
अर्चादावर्चयेत्तावदीश्वर मा स्वकर्मकृत्। यावन्न वेद स्वहृदि सर्वभूतेष्ववस्थितम् ॥२५॥
आत्मनश्च परस्यापि य करोत्यन्तरोदरम्। तस्य भिन्नदृशो मृत्युर्विदधे भयमुल्बणम् ॥२६॥
अथ मा सर्वभूतेषु भूतात्मान कृतालयम्। अर्हयेद्दानमानाभ्या मैत्र्याभिन्नेन चक्षुषा ॥२७॥
जीवा श्रेष्ठा ह्यजीवाना तत प्राणभृत शुभे। तत सचित्ता प्रवरास्ततश्चेन्द्रियवृत्तय ॥२८॥
तत्रापि स्पर्शवेदिभ्य प्रवरा रसवेदिन । तेभ्यो गन्धविद श्रेष्ठास्तत शब्दविदो वरा ॥२९॥
रूपभेदविदस्तत्र ततश्चोभयतोदत । तेषा बहुपदा श्रेष्ठाश्चतुष्पादस्ततो द्विपात् ॥३०॥
ततो वर्णाश्च चत्वारस्तेषा ब्राह्मण उत्तम । ब्राह्मणेष्वपि वेदज्ञो ह्यर्थज्ञोऽभ्यधिकस्तत ॥३१॥
अर्थज्ञात्संशयच्छेत्ता तत श्रेयान् स्वकर्मकृत्। मुक्तसङ्गस्ततो भूयानदोग्धा धर्ममात्मन ॥३२॥
तस्मान्मय्यर्पिताशेषक्रियार्थात्मा निरन्तर । मय्यर्पितात्मन पुसो मयि सन्यस्तकर्मण ।
न पश्यामि पर भूतमकर्तु समदर्शनात् ॥३३॥
मनसैतानि भूतानि प्रणमेद्बहु मानयन्। ईश्वरो जीवकलया प्रविष्टो भगवानिति ॥३४॥
भक्तियोगश्च योगश्च मया मानव्युदीरित । ययोरेकतरेणैव पुरुष पुरुष व्रजेत् ॥३५॥
एतद्भगवतो रूप ब्रह्मण परमात्मन । पर प्रधान पुरुष दैव कर्मविचेष्टितम् ॥३६॥

रूपभेदास्पदं दिव्यं काल इत्यभिधीयते । भूतानां महदादीनां यतो भिन्नदृशां भयम् ॥३७॥
योऽन्तः प्रविश्य भूतानि भूतैरत्त्यखिलाश्रयः । स विष्ण्वाख्योऽधियज्ञोऽसौ कालः कलयतां प्रभुः ३८
न चास्य कश्चिद्दयितो न द्वेष्यो न च बान्धवः । आविशत्यप्रमत्तोऽसौ प्रमत्तं जनमन्तकृत् ॥३९॥
यद्भयाद्वाति वातोऽयं सूर्यस्तपति यद्भयात् । यद्भयाद्वर्षते देवो भगणो भाति यद्भयात् ॥४०॥
यद्वनस्पतयो भीता लताश्चौषधिभिः सह । स्वे स्वे कालेऽभिगृह्णन्ति पुष्पाणि च फलानि च ४१
स्रवन्ति सरितो भीता नोत्सर्पत्युदधिर्यतः । अग्निरिन्धे सगिरिभिर्भूर्न मज्जति यद्भयात् ॥४२॥
नभो ददाति श्वसतां पदं यन्नियमाददः । लोकं स्वदेहं तनुते महान् सप्तभिरावृतम् ॥४३॥
गुणाभिमानिनो देवाः सर्गादिष्वस्य यद्भयात् । वर्तन्तेऽनुयुगं येषां वश एतच्चराचरम् ॥४४॥
सोऽनन्तोऽन्तकरः कालोऽनादिरादिकृदव्ययः । जनं जनेन जनयन्मारयन्मृत्युनान्तकम् ॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे कापिलेयोपाख्याने एकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २९ ॥

अथ त्रिंशत्तमोऽध्यायः

कपिल उवाच

तस्यैतस्य जनो नूनं नायं वेदोरुविक्रमम् । काल्यमानोऽपि बलिनो वायोरिव घनावलिः ॥ १ ॥
यं यमर्थमुपादत्ते दुःखेन सुखहेतवे । तं तं धुनोति भगवान् पुमाञ्छोचति यत्कृते ॥ २ ॥
यदध्रुवस्य देहस्य सानुबन्धस्य दुर्मतिः । ध्रुवाणि मन्यते मोहाद् गृहक्षेत्रवसूनि च ॥ ३ ॥
जन्तुर्वै भव एतस्मिन् यां यां योनिमनुव्रजेत् । तस्यां तस्यां स लभते निर्वृतिं न विरज्यते ॥ ४ ॥
नरकस्थोऽपि देहं वै न पुमांस्त्यक्तुमिच्छति । नारक्यां निर्वृतौ सत्यां देवमायाविमोहितः ॥ ५ ॥
आत्मजायासुतागारपशुद्रविणबन्धुषु । निरूढमूलहृदय आत्मानं बहु मन्यते ॥ ६ ॥
सन्दह्यमानसर्वाङ्ग एषामुद्वहनाधिना । करोत्यविरतं मूढो दुरितानि दुराशयः ॥ ७ ॥
आक्षिप्तात्मेन्द्रियः स्त्रीणामसतीनां च मायया । रहो रचितयाऽऽलापैः शिशूनां कलभाषिणाम् ॥८॥
गृहेषु कूटधर्मेषु दुःखतन्त्रेष्वतन्द्रितः । कुर्वन् दुःखप्रतीकारं सुखवन्मन्यते गृही ॥ ९ ॥
अर्थैरापादितैर्गुर्व्या हिंसयेतस्ततश्च तान् । पुष्णाति येषां पोषेण शेषभुग्यात्यधः स्वयम् ॥१०॥
वार्तायां लुप्यमानायामारब्धायां पुनः पुनः । लोभाभिभूतो निःसत्त्वः परार्थे कुरुते स्पृहाम् ॥११॥
कुटुम्बभरणाकल्पो मन्दभाग्यो वृथोद्यमः । श्रिया विहीनः कृपणो ध्यायञ्छ्वसिति मूढधीः ॥१२॥
एवं स्वभरणाकल्पं तत्कलत्रादयस्तथा । नाद्रियन्ते यथापूर्वं कीनाशा इव गोजरम् ॥१३॥
तत्राप्यजातनिर्वेदो भ्रियमाणः स्वयम्भृतैः । जरयोपात्तवैरूप्यो मरणाभिमुखो गृहे ॥१४॥
आस्तेऽवमत्योपन्यस्तं गृहपाल इवाहरन् । आमयाव्यप्रदीप्ताग्निरल्पाहारोऽल्पचेष्टितः ॥१५॥
वायुनोत्क्रमतोत्तारः कफसंरुद्धनाडिकः । कासश्वासकृतायासः कण्ठे घुरघुरायते ॥१६॥

ग्रयान परिशोचद्भि परिवीत स्वबन्धुभि । नाच्यमानोऽपि न ब्रूते कालपाशवश गत ॥१७॥
एव कुटुम्बभरणे व्यापृतात्माजितेन्द्रिय । म्रियते रुदता स्वानामुरुवेदनयास्तधी ॥१८॥
यमदूतौ तदा प्राप्तौ भीमौ सरभसेक्षणौ । स दृष्ट्वा त्रस्तहृदय शकृन्मूत्र विमुञ्चति ॥१९॥
यातनादेह आवृत्य पाशैर्बद्ध्वा गले बलात् । नयतो दीर्घमध्वान दण्ड्य राजभटा यथा ॥२०॥
तयोर्निर्भिन्नहृदयस्तर्जनैर्जातवेपथु । पथि श्वभिर्भक्ष्यमाण आर्तोऽघ स्वमनुस्मरन् ॥२१॥
क्षुत्तृट्परीतोऽर्कदवानलानिलै सतप्यमान पथि तप्तवालुके ।
कृच्छ्रेण पृष्ठे कशया च ताडितश्चलत्यशक्तोऽपि निराश्रमोदके ॥ २२ ॥
तत्र तत्र पतञ्छ्रान्तो मूर्च्छित पुनरुत्थित । पथा पापीयसा नीतस्तमसा यमसादनम् ॥२३॥
योजनाना सहस्राणि नवतिं नव चाध्वन । त्रिभिर्मुहूर्तैर्द्वाभ्या वा नीत प्राप्नोति यातना ॥२४॥
आदीपन स्वगात्राणा वेष्टयित्वोल्मुकादिभि । आत्ममासादन क्वापि स्वकृत्त परतोऽपि वा ॥२५॥
जीवतश्चान्त्राभ्युद्धार श्वगृध्रैर्यमसादने । सर्पवृश्चिकदशाद्यैर्दशद्भिश्चात्मवैशसम् ॥२६॥
कृन्तन चावयवशो गजादिभ्यो भिदापनम् । पातन गिरिशृङ्गेभ्यो रोधन चाम्बुगर्तयो ॥२७॥
यास्तामिस्रान्धतामिस्रा रौरवाद्याश्च यातना । भुङ्क्ते नरो वा नारी वा मिथ सङ्गेन निर्मिता ॥२८॥
अत्रैव नरक स्वर्ग इति मात प्रचक्षते । या यातना वै नारक्यस्ता इहाप्युपलक्षिता ॥२९॥
एव कुटुम्ब बिभ्राण उदरम्भर एव वा । विसृज्येहोभय प्रेत्य भुङ्क्ते तत्फलमीदृशम् ॥३०॥
एक प्रपद्यते ध्वान्त हित्वेद स्वकलेवरम् । कुशलेतरपाथेयो भूतद्रोहेण यद्भृतम् ॥३१॥
दैवेनासादित तस्य शमल निरये पुमान् । भुङ्क्ते कुटुम्बपोषस्य हृतवित्त इवातुर ॥३२॥
केवलेन ह्यधर्मेण कुटुम्बभरणोत्सुक । याति जीवोऽन्धतामिस्र चरम तमस पदम् ॥३३॥
अधस्तान्नरलोकस्य यावतीर्यातनादय । क्रमश समनुक्रम्य पुनरत्राव्रजेच्छुचि ॥३४॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे कापिलेयोपाख्याने कर्मविपाको नाम त्रिंशत्तमोऽध्याय ॥३०॥

अथैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

कर्मणा दैवनेत्रेण जन्तुर्देहोपपत्तये । स्त्रिया प्रविष्ट उदर पुसो रेत कणाश्रय ॥ १ ॥
कलल त्वेकरात्रेण पञ्चरात्रेण बुद्बुदम् । दशाहेन तु कर्कन्धू पेश्यण्ड वा तत परम् ॥ २ ॥
मासेन तु शिरो द्वाभ्या बाह्वङ्घ्र्याद्यङ्गविग्रह । नखलोमास्थिचर्माणि लिङ्गच्छिद्रोद्भवस्त्रिभि ॥३॥
चतुर्भिर्धातव सप्त पञ्चभि क्षुत्तृडुद्भव । षड्भिर्जरायुणा वीत कुक्षौ भ्राम्यति दक्षिणे॥४॥
मातुर्जग्धान्नपानाद्यैरेधद्धातुरसम्मते । शेते विण्मूत्रयोर्गर्ते स जन्तुर्जन्तुसम्भवे ॥ ५ ॥
कृमिभि [illegible] । मूर्च्छामाप्नोत्युरुक्लेशस्तत्रत्यै क्षुधितैर्मुहु ॥ ६ ॥

कटुतीक्ष्णोष्णलवणरूक्षाम्लादिभिरुल्बणैः । मातृभुक्तैरुपस्पृष्टः सर्वाङ्गोत्थितवेदनः ॥ ७ ॥
उल्बेन संवृतस्तस्मिन्नन्त्रैश्च बहिरावृतः । आस्ते कृत्वा शिरः कुक्षौ भुग्नपृष्ठशिरोधरः ॥ ८ ॥
अकल्पः स्वाङ्गचेष्टायां शकुन्त इव पञ्जरे । तत्र लब्धस्मृतिर्दैवात्कर्म जन्मशतोद्भवम् ।
स्मरन्दीर्घमनुच्छ्वासं शर्म किं नाम विन्दते ॥ ९ ॥
आरभ्य सप्तमान्मासाल्लब्धबोधोऽपि वेपितः । नैकत्रास्ते सूतिवातैर्विष्ठाभूरिव सोदरः ॥ १० ॥
नाथमान ऋषिर्भीतः सप्तवध्रिः कृताञ्जलिः । स्तुवीत तं विक्लवया वाचा येनोदरेऽर्पितः ॥ ११ ॥

जन्तुरुवाच

तस्योपसन्नमवितुं जगदिच्छयाऽऽत्तनानातनोर्भुवि चलच्चरणारविन्दम् ।
सोऽहं व्रजामि शरणं ह्यकुतोभयं मे येनेदृशी गतिरदर्श्यसतोऽनुरूपा ॥ १२ ॥
यस्त्वत्र बद्ध इव कर्मभिरावृतात्मा भूतेन्द्रियाशयमयीमवलम्ब्य मायाम् ।
आस्ते विशुद्धमविकारमखण्डबोधमातप्यमानहृदयेऽवसितं नमामि ॥ १३ ॥
यः पञ्चभूतरचिते रहितः शरीरे छन्नो यथेन्द्रियगुणार्थचिदात्मकोऽहम् ।
तेनाविकुण्ठमहिमानमृषिं तमेनं वन्दे परं प्रकृतिपूरुषयोः पुमांसम् ॥ १४ ॥
यन्माययोरुगुणकर्मनिबन्धनेऽस्मिन् सांसारिके पथि चरंस्तदभिश्रमेण ।
नष्टस्मृतिः पुनरयं प्रवृणीत लोकं युक्त्या कया महदनुग्रहमन्तरेण ॥ १५ ॥
ज्ञानं यदेतददधात्कतमः स देवस्त्रैकालिकं स्थिरचरेष्वनुवर्तितांशः ।
तं जीवकर्मपदवीमनुवर्तमानास्तापत्रयोपशमनाय वयं भजेम ॥ १६ ॥
देह्यन्यदेहविवरे जठराग्निनासृग्विण्मूत्रकूपपतितो भृशतप्तदेहः ।
इच्छन्नितो विवसितुं गणयन् स्वमासान्निर्वास्यते कृपणधीर्भगवन् कदा नु ॥ १७ ॥
येनेदृशीं गतिमसौ दशमास्य ईश संग्राहितः पुरुदयेन भवादृशेन ।
स्वेनैव तुष्यतु कृतेन स दीननाथः को नाम तत्प्रति विनाञ्जलिमस्य कुर्यात् ॥ १८ ॥
पश्यत्ययं धिषणया ननु सप्तवध्रिः शारीरके दमशरीर्यपरः स्वदेहे ।
यत्सृष्टयाऽऽसं तमहं पुरुषं पुराणं पश्ये बहिर्हृदि च चैत्यमिव प्रतीतम् ॥ १९ ॥
सोऽहं वसन्नपि विभो बहुदुःखवासं गर्भान्न निर्जिगमिषे बहिरन्धकूपे ।
यत्रोपयातमुपसर्पति देवमाया मिथ्यामतिर्यदनु संसृतिचक्रमेतत् ॥ २० ॥
तस्मादहं विगतविक्लव उद्धरिष्य आत्मानमाशु तमसः सुहृदाऽऽत्मनैव ।
भूयो यथा व्यसनमेतदनेकरन्ध्रं मा मे भविष्यदुपसादितविष्णुपादः ॥ २१ ॥

कपिल उवाच

एवं कृतमतिर्गर्भे दशमास्यः स्तुवन्नृषिः । सद्यः क्षिपत्यवाचीनं प्रसूत्यै सूतिमारुतः ॥ २२ ॥

तेनावसृष्टः सहसा कृत्वावाक् शिर आतुरः । विनिष्क्रामति कृच्छ्रेण निरुच्छ्वासो हतस्मृतिः २
पतितो भुव्यसृङ्मूत्रे विष्ठाभूरिव चेष्टते । रोरूयति गते ज्ञाने विपरीतां गतिं गतः ॥२४
परच्छन्दं न विदुषा पुष्यमाणो जनेन सः । अनभिप्रेतमापन्नः प्रत्याख्यातुमनीश्वरः ॥२५
शायितोऽशुचिपर्यङ्के जन्तुः स्वेदजदूषिते । नेशः कण्डूयनेऽङ्गानामासनोत्थानचेष्टने ॥२६
तुदन्त्यामत्वचं दंशा मशका मत्कुणादयः । रुदन्तं विगतज्ञानं कृमयः कृमिकं यथा ॥२७
इत्येवं शैशवं भुक्त्वा दुःखं पौगण्डमेव च । अलब्धाभीप्सितोऽज्ञानादिद्धमन्युः शुचार्पितः २
सह देहेन मानेन वर्धमानेन मन्युना । करोति विग्रहं कामी कामिष्वन्ताय चात्मनः ॥२९
भूतैः पञ्चभिरारब्धे देहे देह्यबुधोऽसकृत् । अहंममेत्यसद्ग्राहः करोति कुमतिर्मतिम् ॥३०
तदर्थं कुरुते कर्म यद्बद्धो याति संसृतिम् । योऽनुयाति ददत्क्लेशमविद्याकर्मबन्धनः ॥३१
यद्यसद्भिः पथि पुनः शिश्नोदरकृतोद्यमैः । आस्थितो रमते जन्तुस्तमो विशति पूर्ववत् ॥३२
सत्यं शौचं दया मौनं बुद्धिः श्रीर्ह्रीर्यशः क्षमा । शमो दमो भगश्चेति यत्सङ्गाद्याति संक्षयम् ॥३३
तेष्वशान्तेषु मूढेषु खण्डितात्मस्वसाधुषु । सङ्गं न कुर्याच्छोच्येषु योषित्क्रीडामृगेषु च ॥३४
न तथास्य भवेन्मोहो बन्धश्चान्यप्रसङ्गतः । योषित्सङ्गाद्यथा पुंसो यथा तत्सङ्गिसङ्गतः ॥३५
प्रजापतिः स्वां दुहितरं दृष्ट्वा तद्रूपधर्षितः । रोहिद्भूतां सोऽन्वधावदृक्षरूपी हतत्रपः ॥३६
तत्सृष्टसृष्टसृष्टेषु को न्वखण्डितधीः पुमान् । ऋषिं नारायणमृते योषिन्मय्येह मायया ॥३७
बलं मे पश्य मायायाः स्त्रीमय्या जयिनो दिशाम् । या करोति पदाक्रान्तान् भ्रूविजृम्भेण केवलम् ३

सङ्गं न कुर्यात्प्रमदासु जातु योगस्य पारं परमारुरुक्षुः ।
मत्सेवया प्रतिलब्धात्मलाभो वदन्ति या निरयद्वारमस्य ॥३९॥

योपयाति शनैर्माया योषिद्देवविनिर्मिता । तामीक्षेतात्मनो मृत्युं तृणैः कूपमिवावृतम् ॥४०
यां मन्यते पतिं मोहान्मन्मायामृषभायतीम् । स्त्रीत्वं स्त्रीसङ्गतः प्राप्तो वित्तापत्यगृहप्रदम् ॥४१
तामात्मनो विजानीयात्पत्यपत्यगृहात्मकम् । दैवोपसादितं मृत्युं मृगयोर्गायनं यथा ॥४२
देहेन जीवभूतेन लोकाल्लोकमनुव्रजन् । भुञ्जान एव कर्माणि करोत्यविरतं पुमान् ॥४३
जीवो ह्यस्यानुगो देहो भूतेन्द्रियमनोमयः । तन्निरोधोऽस्य मरणमाविर्भावस्तु सम्भवः ॥४४
द्रव्योपलब्धिस्थानस्य द्रव्येक्षायोग्यता यदा । तत्पञ्चत्वमहंमानादुत्पत्तिर्द्रव्यदर्शनम् ॥४५
यथाक्ष्णोर्द्रव्यावयवदर्शनायोग्यता यदा । तदैव चक्षुषो द्रष्टुर्द्रष्टृत्वायोग्यतानयोः ॥४६
तस्मान्न कार्यः सन्त्रासो न कार्पण्यं न सम्भ्रमः । बुद्ध्वा जीवगतिं धीरो मुक्तसङ्गश्चरेदिह ॥४७
सम्यग्दर्शनया बुद्ध्या योगवैराग्ययुक्तया । मायाविरचिते लोके चरेन्न्यस्य कलेवरम् ॥४८

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे कापिलेयोपाख्याने जीवगतिर्नामैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३१॥

अथ द्वात्रिंशोऽध्यायः

कपिल उवाच

अथ यो गृहमेधीयान्धर्मानेवावसन् गृहे । काममर्थं च धर्मान् स्वान् दोग्धि भूयः पिपर्ति तान्
स चापि भगवद्धर्मात्काममूढः पराङ्मुखः । यजते क्रतुभिर्देवान् पितॄंश्च श्रद्धयान्वितः ॥ २ ॥
तच्छ्रद्धयाक्रान्तमतिः पितृदेवव्रतः पुमान् । गत्वा चान्द्रमसं लोकं सोमपाः पुनरेष्यति ॥ ३ ॥
यदा चाहीन्द्रशय्यायां शेतेऽनन्तासनो हरिः । तदा लोका लयं यान्ति त एते गृहमेधिनाम् ॥ ४ ॥
ये स्वधर्मान्न दुह्यन्ति धीराः कामार्थहेतवे । निःसङ्गा न्यस्तकर्माणः प्रशान्ताः शुद्धचेतसः ॥ ५ ॥
निवृत्तिधर्मनिरता निर्ममा निरहङ्कृताः । स्वधर्माख्येन सत्त्वेन परिशुद्धेन चेतसा ॥ ६ ॥
सूर्यद्वारेण ते यान्ति पुरुषं विश्वतोमुखम् । परावरेशं प्रकृतिमस्योत्पत्त्यन्तभावनम् ॥ ७ ॥
द्विपरार्धावसाने यः प्रलयो ब्रह्मणस्तु ते । तावदध्यासते लोकं परस्य परचिन्तकाः ॥ ८ ॥

क्ष्माम्भोऽनलानिलवियन्मनइन्द्रियार्थभूतादिभिः परिवृतं प्रतिसञ्जिहीर्षुः ।
अव्याकृतं विशति यर्हि गुणत्रयात्मा कालं पराख्यमनुभूय परः स्वयम्भूः ॥ ९ ॥
एवं परेत्य भगवन्तमनुप्रविष्टा ये योगिनो जितमरुन्मनसो विरागाः ।
तेनैव साकममृतं पुरुषं पुराणं ब्रह्म प्रधानमुपयान्त्यगताभिमानाः ॥१०॥

अथ तं सर्वभूतानां हृत्पद्मेषु कृतालयम् । श्रुतानुभावं शरणं व्रज भावेन भामिनि ॥११॥
आद्यः स्थिरचराणां यो वेदगर्भः सहर्षिभिः । योगेश्वरैः कुमाराद्यैः सिद्धैर्योगप्रवर्तकैः ॥१२॥
भेददृष्ट्याभिमानेन निःसङ्गेनापि कर्मणा । कर्तृत्वात्सगुणं ब्रह्म पुरुषं पुरुषर्षभम् ॥१३॥
स संसृत्य पुनः काले कालेनेश्वरमूर्तिना । जाते गुणव्यतिकरे यथापूर्वं प्रजायते ॥१४॥
ऐश्वर्यं पारमेष्ठ्यं च तेऽपि धर्मविनिर्मितम् । निषेव्य पुनरायान्ति गुणव्यतिकरे सति ॥१५॥
ये त्विहासक्तमनसः कर्मसु श्रद्धयान्विताः । कुर्वन्त्यप्रतिषिद्धानि नित्यान्यपि च कृत्स्नशः ॥१६॥
रजसा कुण्ठमनसः कामात्मानोऽजितेन्द्रियाः । पितॄन् यजन्त्यनुदिनं गृहेष्वभिरताशयाः ॥१७॥
त्रैवर्गिकास्ते पुरुषा विमुखा हरिमेधसः । कथायां कथनीयोरुविक्रमस्य मधुद्विषः ॥१८॥
नूनं दैवेन विहता ये चाच्युतकथासुधाम् । हित्वा शृण्वन्त्यसद्गाथाः पुरीषमिव विड्भुजः ॥१९॥
दक्षिणेन पथार्यम्णः पितृलोकं व्रजन्ति ते । प्रजामनु प्रजायन्ते श्मशानान्तक्रियाकृतः ॥२०॥
ततस्ते क्षीणसुकृताः पुनर्लोकमिमं सति । पतन्ति विवशा देवैः सद्यो विभ्रंशितोदयाः ॥२१॥
तस्मात्त्वं सर्वभावेन भजस्व परमेष्ठिनम् । तद्गुणाश्रयया भक्त्या भजनीयपदाम्बुजम् ॥२२॥
वासुदेवे भगवति भक्तियोगः प्रयोजितः । जनयत्याशु वैराग्यं ज्ञानं यद्ब्रह्मदर्शनम् ॥२३॥
यदास्य चित्तमर्थेषु समेष्विन्द्रियवृत्तिभिः । न विगृह्णाति वैषम्यं प्रियमप्रियमित्युत ॥२४॥
स तदैवात्मनात्मानं निःसङ्गं समदर्शनम् । हेयोपादेयरहितमारूढं पदमीक्षते ॥२५॥

ज्ञानमात्र पर ब्रह्म परमात्मेश्वर पुमान् । दृश्यादिभि पृथग्भावैर्भगवानेक इयते ॥२६॥
एतावानेव योगेन समग्रेणेह योगिन । युज्यतेऽभिमतो ह्यर्थो यदसङ्गस्तु कृत्स्नश ॥२७॥
ज्ञानमेक पराचीनैरिन्द्रियैर्ब्रह्म निर्गुणम् । अवभात्यर्थरूपेण भ्रान्त्या शब्दादिधर्मिणा॥२८॥
यथा महानहरूपस्त्रिवृत्पञ्चविध स्वराट् । एकादशविधस्तस्य वपुरण्ड जगद्यत ॥२९॥
एतद्वै श्रद्धया भक्त्या योगाभ्यासेन नित्यश । समाहितात्मा नि सङ्गो विरक्त्या परिपश्यति॥३०॥
इत्येतत्कथित गुर्वि ज्ञान तद्ब्रह्मदर्शनम् । येनानुबुद्ध्यते तत्त्व प्रकृते पुरुषस्य च ॥३१॥
ज्ञानयोगश्च मन्निष्ठो नैर्गुण्यो भक्तिलक्षण । द्वयोरप्येक एवार्थो भगवच्छब्दलक्षण ॥३२॥
यथेन्द्रियै पृथग्द्वारैरर्थो बहुगुणाश्रय । एको नानेयते तद्वद्भगवान् शास्त्रवर्त्मभि ॥३३॥
क्रियया क्रतुभिर्दानैस्तप स्वाध्यायमर्शनै । आत्मेन्द्रियजयेनापि सन्यासेन च कर्मणाम् ॥३४॥
योगेन विविधाङ्गेन भक्तियोगेन चैव हि । धर्मेणोभयचिह्नेन य प्रवृत्तिनिवृत्तिमान् ॥३५॥
आत्मतत्त्वावबोधेन वैराग्येण दृढेन च । ईयते भगवानेभि सगुणो निर्गुण स्वदृक्॥३६॥
प्रावोच भक्तियोगस्य स्वरूप ते चतुर्विधम् । कालस्य चाव्यक्तगतेर्योऽन्तर्धावति जन्तुषु ॥३७॥
जीवस्य ससृतीर्बह्वीरविद्याकर्मनिर्मिता । यास्वङ्ग प्रविशन्नात्मा न वेद गतिमात्मन ॥३८॥
नैतत्खलायोपदिशेन्नाविनीताय कर्हिचित् । न स्तब्धाय न भिन्नाय नैव धर्मध्वजाय च ॥३९॥
न लोलुपायोपदिशेन्न गृहारूढचेतसे । नाभक्ताय च मे जातु न मद्भक्तद्विषामपि ॥४०॥
श्रद्दधानाय भक्ताय विनीतायानसूयवे । भूतेषु कृतमैत्राय शुश्रूषाभिरताय च ॥४१॥
बहिर्जातविरागाय शान्तचित्ताय दीयताम् । निर्मत्सराय शुचये यस्याह प्रेयसा प्रिय ॥४२॥
य इद शृणुयादम्ब श्रद्धया पुरुष सकृत् । यो वाभिधत्ते मच्चित्त स ह्येति पदवीं च मे ॥४३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायां तृतीयस्कन्धे कापिलेये द्वात्रिंशोऽध्याय ॥३२॥

अथ त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

एव निशम्य कपिलस्य वचो जनित्री सा कर्दमस्य दयिता किल देवहूति ।
विस्रस्तमोहपटला तमभिप्रणम्य तुष्टाव तत्त्वविषयाङ्कितसिद्धिभूमिम् ॥ १ ॥

देवहूतिरुवाच

अथाप्यजोऽन्त सलिले शयान भूतेन्द्रियार्थात्ममय वपुस्ते ।
गुणप्रवाह सदशेषबीज दध्यौ स्वय यज्जठराब्जजात ॥ २ ॥
स एव विश्वस्य भवान् विधत्ते गुणप्रवाहेण विभक्तवीर्य ।
सर्गाद्यनीहोऽवितथाभिसन्धिरात्मेश्वरोऽतर्क्यसहस्रशक्ति ॥ ३ ॥

स एव भूतो मे जठरेण नाथ कथं नु यस्योदर एतदासीत् ।
विश्वं युगान्ते वटपत्र एकः शेते स्म मायाशिशुरङ्घ्रिपानः ॥ ४ ॥
त्वं देहतन्त्रः प्रशमाय पाप्मनां निदेशभाजां च विभो विभूतये ।
यथावतारास्तव सूकरादयस्तथायमप्यात्मपथोपलब्धये ॥ ५ ॥
यन्नामधेयश्रवणानुकीर्तनाद्यत्प्रह्वणाद्यत्स्मरणादपि क्वचित् ।
श्वादोऽपि सद्यः सवनाय कल्पते कुतः पुनस्ते भगवन्नु दर्शनात् ॥ ६ ॥
अहो बत श्वपचोऽतो गरीयान् यज्जिह्वाग्रे वर्तते नाम तुभ्यम् ।
तेपुस्तपस्ते जुहुवुः सस्नुरार्या ब्रह्मानूचुर्नाम गृणन्ति ये ते ॥ ७ ॥
तं त्वामहं ब्रह्म परं पुमांसं प्रत्यक्स्रोतस्यात्मनि संविभाव्यम् ।
स्वतेजसा ध्वस्तगुणप्रवाहं वन्दे विष्णुं कपिलं वेदगर्भम् ॥ ८ ॥

मैत्रेय उवाच

ईडितो भगवानेवं कपिलाख्यः परः पुमान् । वाचाविक्लवयेत्याह मातरं मातृवत्सलः ॥ ९ ॥

कपिल उवाच

मार्गेणानेन मातस्ते सुसेव्येनोदितेन मे । आस्थितेन परां काष्ठामचिरादवरोत्स्यसि ॥१०॥
श्रद्धत्स्वैतन्मतं मह्यं जुष्टं यद्ब्रह्मवादिभिः । येन मामभवं याया मृत्युमृच्छन्त्यतद्विदः ॥११॥

मैत्रेय उवाच

इति प्रदर्श्य भगवान् सतीं तामात्मनो गतिम् । स्वमात्रा ब्रह्मवादिन्या कपिलोऽनुमतो ययौ ॥१२॥
सा चापि तनयोक्तेन योगादेशेन योगयुक् । तस्मिन्नाश्रम आपीडे सरस्वत्याः समाहिता ॥१३॥
अभीक्ष्णावगाहकपिशान् जटिलान् कुटिलालकान् । आत्मानं चोग्रतपसा बिभ्रती चीरिणं कृशम् ॥१४॥
प्रजापतेः कर्दमस्य तपोयोगविजृम्भितम् । स्वगार्हस्थ्यमनौपम्यं प्रार्थ्यं वैमानिकैरपि ॥१५॥
पयःफेननिभाः शय्या दान्ता रुक्मपरिच्छदाः । आसनानि च हैमानि सुस्पर्शास्तरणानि च ॥१६॥
स्वच्छस्फटिककुड्येषु महामारकतेषु च । रत्नप्रदीपा आभान्ति ललनारत्नसंयुताः ॥१७॥
गृहोद्यानं कुसुमितै रम्यं बह्वमरद्रुमैः । कूजद्विहङ्गमिथुनं गायन्मत्तमधुव्रतम् ॥१८॥
यत्र प्रविष्टमात्मानं विबुधानुचरा जगुः । वाप्यामुत्पलगन्धिन्यां कर्दमेनोपलालितम् ॥१९॥
हित्वा तदीप्सिततममप्याखण्डलयोषिताम् । किञ्चिच्चकार वदनं पुत्रविश्लेषणातुरा ॥२०॥
वनं प्रव्रजिते पत्यावपत्यविरहातुरा । ज्ञाततत्त्वाप्यभून्नष्टे वत्से गौरिव वत्सला ॥२१॥
तमेव ध्यायती देवमपत्यं कपिलं हरिम् । बभूवाचिरतो वत्स निःस्पृहा तादृशे गृहे ॥२२॥
ध्यायती भगवद्रूपं यदाह ध्यानगोचरम् । सुतः प्रसन्नवदनं समस्तव्यस्तचिन्तया ॥२३॥
भक्तिप्रवाहयोगेन वैराग्येण बलीयसा । युक्तानुष्ठानजातेन ज्ञानेन ब्रह्महेतुना ॥२४॥

विशुद्धेन तदाऽऽत्मानमात्मना विश्वतोमुखम् । स्वानुभूत्या तिरोभूतमायागुणविशेषणम् ॥२५॥
ब्रह्मण्यवस्थितमतिर्भगवत्यात्मसंश्रये । निवृत्तजीवापत्तित्वात्क्षीणक्लेशाऽऽप्तनिर्वृतिः ॥२६॥
नित्यारूढसमाधित्वात्परावृत्तगुणभ्रमा । न सस्मार तदाऽऽत्मानं स्वप्ने दृष्टमिवोत्थितः ॥२७॥
तद्देहः परतः पोषोऽप्यकृशश्चाध्यसम्भवात् । बभौ मलैरवच्छन्नः सधूम इव पावकः ॥२८॥
स्वाङ्गं तपोयोगमयं मुक्तकेशं गताम्बरम् । दैवगुप्तं न बुबुधे वासुदेवप्रविष्टधीः ॥२९॥
एवं सा कपिलोक्तेन मार्गेणाचिरतः परम् । आत्मानं ब्रह्म निर्वाणं भगवन्तमवाप ह ॥३०॥
तद्वीरासीत्पुण्यतमं क्षेत्रं त्रैलोक्यविश्रुतम् । नाम्ना सिद्धपदं यत्र सा संसिद्धिमुपेयुषी ॥३१॥
तस्यास्तद्योगविधुतमार्त्यं मर्त्यमभूत्सरित् । स्रोतसां प्रवरा सौम्य सिद्धिदा सिद्धसेविता ॥३२॥
कपिलोऽपि महायोगी भगवान् पितुराश्रमात् । मातरं समनुज्ञाप्य प्रागुदीचीं दिशं ययौ ॥३३॥
सिद्धचारणगन्धर्वैर्मुनिभिश्चाप्सरोगणैः । स्तूयमानः समुद्रेण दत्तार्हणनिकेतनः ॥३४॥
आस्ते योगं समास्थाय साङ्ख्याचार्यैरभिष्टुतः । त्रयाणामपि लोकानामुपशान्त्यै समाहितः ॥३५॥
एतन्निगदितं तात यत्पृष्टोऽहं तवानघ । कपिलस्य च संवादो देवहूत्याश्च पावनः ॥३६॥
य इदमनुशृणोति योऽभिधत्ते कपिलमुनेर्मतमात्मयोगगुह्यम् ।
भगवति कृतधीः सुपर्णकेतावुपलभते भगवत्पदारविन्दम् ॥३७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे
कापिलेयोपाख्याने त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

इति तृतीयस्कन्धः समाप्तः ।

॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥

ॐ श्रीपरमात्मने नमः

श्रीमद्भागवतम्

चतुर्थस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

मनोस्तु शतरूपायां तिस्रः कन्याश्च जज्ञिरे । आकूतिर्देवहूतिश्च प्रसूतिरिति विश्रुताः ॥ १ ॥
आकूतिं रुचये प्रादादपि भ्रातृमतीं नृपः । पुत्रिकाधर्ममाश्रित्य शतरूपानुमोदितः ॥ २ ॥
प्रजापतिः स भगवान् रुचिस्तस्यामजीजनत् । मिथुनं ब्रह्मवर्चस्वी परमेण समाधिना ॥ ३ ॥
यस्तयोः पुरुषः साक्षाद्विष्णुर्यज्ञस्वरूपधृक् । या स्त्री सा दक्षिणा भूतेरंशभूतानपायिनी ॥ ४ ॥
आनिन्ये स्वगृहं पुत्र्याः पुत्रं विततरोचिषम् । स्वायम्भुवो मुदा युक्तो रुचिर्जग्राह दक्षिणाम् ॥५॥
तां कामयानां भगवानुवाह यजुषां पतिः । तुष्टायां तोषमापन्नोऽजनयद् द्वादशात्मजान् ॥६॥
तोषः प्रतोषः सन्तोषो भद्रः शान्तिरिडस्पतिः । इध्मः कविर्विभुः स्वह्नः सुदेवो रोचनो द्विषट् ॥७॥
तुषिता नाम ते देवा आसन् स्वायम्भुवान्तरे । मरीचिमिश्रा ऋषयो यज्ञः सुरगणेश्वरः ॥ ८ ॥
प्रियव्रतोत्तानपादौ मनुपुत्रौ महौजसौ । तत्पुत्रपौत्रनप्तॄणामनुवृत्तं तदन्तरम् ॥ ९ ॥
देवहूतिमदात्तात कर्दमायात्मजां मनुः । तत्सम्बन्धि श्रुतप्रायं भवता गदतो मम ॥१०॥
दक्षाय ब्रह्मपुत्राय प्रसूतिं भगवान्मनुः । प्रायच्छद्यत्कृतः सर्गस्त्रिलोक्यां विततो महान् ॥११॥
याः कर्दमसुताः प्रोक्ता नव ब्रह्मर्षिपत्नयः । तासां प्रसूतिप्रसवं प्रोच्यमानं निबोध मे ॥१२॥
पत्नी मरीचेस्तु कला सुषुवे कर्दमात्मजा । कश्यपं पूर्णिमानं च ययोरापूरितं जगत् ॥१३॥
पूर्णिमासूत विरजं विश्वगं च परन्तप । देवकुल्यां हरेः पादशौचाद्याभूत्सरिद्दिवः ॥१४॥
अत्रेः पत्न्यनसूया त्रीञ्जज्ञे सुयशसः सुतान् । दत्तं दुर्वाससं सोममात्मेशब्रह्मसम्भवान् ॥१५॥

विदुर उवाच

अत्रेर्गृहे सुरश्रेष्ठाः स्थित्युत्पत्त्यन्तहेतवः । किञ्चिच्चिकीर्षवो जाता एतदाख्याहि मे गुरो ॥१६॥

मैत्रेय उवाच

ब्रह्मणा नोदितः सृष्टावत्रिर्ब्रह्मविदां वरः । सह पत्न्या ययावृक्षं कुलाद्रिं तपसि स्थितः ॥१७॥
तस्मिन् प्रसूनस्तबकपलाशाशोककानने । वार्भिः स्रवद्भिरुद्घुष्टे निर्विन्ध्यायाः समन्ततः १८
प्राणायामेन संयम्य मनो वर्षशतं मुनिः । अतिष्ठदेकपादेन निर्द्वन्द्वोऽनिलभोजनः ॥१९॥

शरण त प्रपद्येऽह य एव जगदीश्वर । प्रजामात्मसमा मह्य प्रयच्छत्विति चिन्तयन् ॥२०॥
तप्यमान त्रिभुवन प्राणायामैधसाग्निना । निर्गतेन मुनेर्मूर्ध्न समीक्ष्य प्रभवस्त्रय ॥२१॥
अप्सरोमुनिगन्धर्वसिद्धविद्याधरोरगै । वितायमानयशसस्तदाश्रमपद ययु ॥२२॥
तत्प्रादुर्भावसयोगविद्योतितमना मुनि । उत्तिष्ठन्नेकपादेन ददर्श विबुधर्षभान् ॥२३॥
प्रणम्य दण्डवद्भूमावुपतस्थेऽर्हणाञ्जलि । वृष-हसमुपर्णस्थान् स्वै स्वैश्चिह्नैश्च चिह्नितान् २४
कृपावलोकेन हसद्वदनेनोपलम्भितान् । तद्रोचिषा प्रतिहते निमील्य मुनिरक्षिणी ॥२५॥
चेतस्तत्प्रवण युञ्जन्नस्तावीत्सहताञ्जलि । श्लक्ष्णया सूक्तया वाचा सर्वलोकगरीयस ॥२६॥

अत्रिरुवाच

विश्वोद्भवस्थितिलयेषु विभज्यमानैर्मायागुणैरनुयुग विगृहीतदेहा ।
ते ब्रह्मविष्णुगिरिशा प्रणतोऽस्म्यह वस्तेभ्य क एव भवता म इहोपहूत ॥२७॥
एको मयेह भगवान् विविधप्रधानैश्चित्तीकृत प्रजननाय कथ नु यूयम् ।
अत्रागतास्तनुभृता मनसोऽपि दूराद् ब्रूत प्रसीदत महानिह विस्मयो मे ॥२८॥

मैत्रेय उवाच

इति तस्य वच श्रुत्वा त्रयस्ते विबुधर्षभा । प्रत्याहु श्लक्ष्णया वाचा प्रहस्य तमृषिं प्रभो ॥२९॥

देवा ऊचु

यथा कृतस्ते सकल्पो भाव्य तेनैव नान्यथा । सत्सकल्पस्य ते ब्रह्मन् यद्वै ध्यायति ते वयम् ॥३०॥
अथास्मदशभूतास्ते आत्मजा लोकविश्रुता । भवितारोऽङ्ग भद्र ते विस्रप्स्यन्ति च ते यश ॥३१॥
एव कामवर दत्त्वा प्रतिजग्मु सुरेश्वरा । सभाजितास्तयो सम्यग्दम्पत्योर्मिषतोस्तत ॥३२॥
सोमोऽभूद्ब्रह्मणोऽशेन दत्तो विष्णोस्तु योगवित् । दुर्वासा शङ्करस्याशो निबोधाङ्गिरस प्रजा ॥३३॥
श्रद्धा त्वङ्गिरस पत्नी चतस्रोऽसूत कन्यका । सिनीवाली कुहू राका चतुर्थ्यनुमतिस्तथा ॥३४॥
तत्पुत्रावपरावास्ता ख्यातौ स्वारोचिषेऽन्तरे । उतथ्यो भगवान् साक्षाद्ब्रह्मिष्ठश्च बृहस्पति ॥३५॥
पुलस्त्योऽजनयत्पत्न्यामगस्त्य च हविर्भुवि । सोऽन्यजन्मनि दह्राग्निर्विश्रवाश्च महातपा ॥३६॥
तस्य यक्षपतिर्देव कुबेरस्त्विडविडासुत । रावण कुम्भकर्णश्च तथान्यस्या विभीषण ॥३७॥
पुलहस्य गतिर्भार्या त्रीनसूत सती सुतान् । कर्मश्रेष्ठ वरीयास सहिष्णु च महामते ॥३८॥
क्रतोरपि क्रिया भार्या वालखिल्यानसूयत । ऋषीन् षष्टिसहस्राणि ज्वलतो ब्रह्मतेजसा ॥३९॥
ऊर्जाया जज्ञिरे पुत्रा वसिष्ठस्य परन्तप । चित्रकेतुप्रधानास्ते सप्त ब्रह्मर्षयोऽमला ॥४०॥
चित्रकेतु सुरोचिश्च विरजा मित्र एव च । उल्बणो वसुभृद्यानो द्युमान्छक्त्यादयोऽपरे ॥४१॥
चित्तिस्त्वथर्वण पत्नी लेभे पुत्र धृतव्रतम् । दध्यञ्चमश्वशिरस भृगोर्वंश निबोध मे ॥४२॥
भृगु ख्यात्या महाभाग पत्न्या पुत्रानजीजनत् । धातार च विधातार श्रिय च भगवत्पराम् ॥४३॥

आयतिं नियतिं चैव सुते मेरुस्तयोरदात् । ताभ्यां तयोरभवतां मृकण्डः प्राण एव च ॥४४॥
मार्कण्डेयो मृकण्डस्य प्राणाद्वेदशिरा मुनिः । कविश्च भार्गवो यस्य भगवानुशना सुतः ॥४५॥
त एते मुनयः क्षत्तर्लोकान् सर्गैरभावयन् । एष कर्दमदौहित्रसन्तानः कथितस्तव ।
शृण्वतः श्रद्दधानस्य सद्यः पापहरः परः ॥ ४६ ॥
प्रसूतिं मानवीं दक्ष उपयेमे ह्यजात्मजः । तस्यां ससर्ज दुहितॄः षोडशामललोचनाः ॥४७॥
त्रयोदशादाद्धर्माय तथैकामग्नये विभुः । पितृभ्य एकां युक्तेभ्यो भवायैकां भवच्छिदे ॥४८॥
श्रद्धा मैत्री दया शान्तिस्तुष्टिः पुष्टिः क्रियोन्नतिः । बुद्धिर्मेधा तितिक्षा ह्रीर्मूर्तिर्धर्मस्य पत्नयः ॥४९॥
श्रद्धासूत शुभं मैत्री प्रसादमभयं दया । शान्तिः सुखं मुदं तुष्टिः स्मयं पुष्टिरसूयत ॥५०॥
योगं क्रियोन्नतिर्दर्पमर्थं बुद्धिरसूयत । मेधा स्मृतिं तितिक्षा तु क्षेमं ह्रीः प्रश्रयं सुतम् ॥५१॥
मूर्तिः सर्वगुणोत्पत्तिर्नरनारायणावृषी ॥ ५२ ॥
ययोर्जन्मन्यदो विश्वमभ्यनन्दत्सुनिर्वृतम् । मनांसि ककुभो वाताः प्रसेदुः सरितोऽद्रयः ॥५३॥
दिव्यवाद्यन्त तूर्याणि पेतुः कुसुमवृष्टयः । मुनयस्तुष्टुवुस्तुष्टा जगुर्गन्धर्वकिन्नराः ॥५४॥
नृत्यन्ति स्म स्त्रियो देव्य आसीत्परममङ्गलम् । देवा ब्रह्मादयः सर्वे उपतस्थुरभिष्टवैः ॥५५॥

देवा ऊचुः

यो माययाविरचितं निजयाऽऽत्मनीदं खे रूपभेदमिव तत्प्रतिचक्षणाय ।
एतेन धर्मसदने ऋषिमूर्तिनाद्य प्रादुश्चकार पुरुषाय नमः परस्मै ॥ ५६ ॥
सोऽयं स्थितिव्यतिकरोपशमाय सृष्टान् सत्त्वेन नः सुरगणाननुमेयतत्त्वः ।
दृश्याददभ्रकरुणेन विलोकनेन यच्छ्रीनिकेतममलं क्षिपतारविन्दम् ॥ ५७ ॥
एवं सुरगणैस्तात भगवन्तावभिष्टुतौ । लब्धावलोकैर्ययतुरर्चितौ गन्धमादनम् ॥५८॥
ताविमौ वै भगवतो हरेरंशाविहागतौ । भारव्ययाय च भुवः कृष्णौ यदुकुरूद्वहौ ॥५९॥
स्वाहाभिमानिनश्चाग्नेरात्मजांस्त्रीनजीजनत् । पावकं पवमानं च शुचिं च हुतभोजनम् ॥६०॥
तेभ्योऽग्नयः समभवंश्चत्वारिंशच्च पञ्च च । त एवैकोनपञ्चाशत्साकं पितृपितामहैः ॥६१॥
वैतानिके कर्मणि यन्नामभिर्ब्रह्मवादिभिः । आग्नेय्य इष्टयो यज्ञे निरूप्यन्तेऽग्नयस्तु ते ॥६२॥
अग्निष्वात्ता बर्हिषदः सौम्याः पितर आज्यपाः । साग्नयोऽनग्नयस्तेषां पत्नी दाक्षायणी स्वधा ॥६३॥
तेभ्यो दधार कन्ये द्वे वयुनां धारिणीं स्वधा । उभे ते ब्रह्मवादिन्यौ ज्ञानविज्ञानपारगे ॥६४॥
भवस्य पत्नी तु सती भवं देवमनुव्रता । आत्मनः सदृशं पुत्रं न लेभे गुणशीलतः ॥६५॥
पितर्यप्रतिरूपे स्वे भवायानागसे रुषा । अप्रौढैवात्मनाऽऽत्मानमजहाद्योगसंयुता ॥६६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे विदुरमैत्रेयसंवादे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

विदुर उवाच

भवे शीलवतां श्रेष्ठे दक्षो दुहितृवत्सलः । विद्वेषमकरोत्कस्मादनादृत्यात्मजां सतीम् ॥ १ ॥
कस्तं चराचरगुरुं निर्वैरं शान्तविग्रहम् । आत्मारामं कथं द्वेष्टि जगतो दैवतं महत् ॥ २ ॥
एतदाख्याहि मे ब्रह्मन् जामातुः श्वशुरस्य च । विद्वेषस्तु यतः प्राणांस्तत्यजे दुस्त्यजान् सती ॥ ३ ॥

मैत्रेय उवाच

पुरा विश्वसृजां सत्रे समेताः परमर्षयः । तथामरगणाः सर्वे सानुगा मुनयोऽग्नयः ॥ ४ ॥
तत्र प्रविष्टमृषयो दृष्ट्वार्कमिव रोचिषा । भ्राजमानं वितिमिरं कुर्वन्तं तन्महत्सदः ॥ ५ ॥
उदतिष्ठन् सदस्यास्ते स्वधिष्ण्येभ्यः सहाग्नयः । ऋते विरिञ्चं शर्वं च तद्भासाक्षिप्तचेतसः ॥ ६ ॥
सदसस्पतिभिर्दक्षो भगवान् साधु सत्कृतः । अजं लोकगुरुं नत्वा निषसाद तदाज्ञया ॥ ७ ॥
प्राङ्निषण्णं मृडं दृष्ट्वा नामृष्यत्तदनादृतः । उवाच वामं चक्षुर्भ्यामभिवीक्ष्य दहन्निव ॥ ८ ॥
श्रूयतां ब्रह्मर्षयो मे सहदेवाः सहाग्नयः । साधूनां ब्रुवतो वृत्तं नाज्ञानान्न च मत्सरात् ॥ ९ ॥
अयं तु लोकपालानां यशोघ्नो निरपत्रपः । सद्भिराचरितः पन्था येन स्तब्धेन दूषितः ॥ १० ॥
एष मे शिष्यतां प्राप्तो यन्मे दुहितुरग्रहीत् । पाणिं विप्राग्निमुखतः सावित्र्या इव साधुवत् ॥ ११ ॥
गृहीत्वा मृगशावाक्ष्याः पाणिं मर्कटलोचनः । प्रत्युत्थानाभिवादार्हे वाचाप्यकृत नोचितम् ॥ १२ ॥
लुप्तक्रियायाशुचये मानिने भिन्नसेतवे । अनिच्छन्नप्यदां बालां शूद्रायेवोशतीं गिरम् ॥ १३ ॥
प्रेतावासेषु घोरेषु प्रेतैर्भूतगणैर्वृतः । अटत्युन्मत्तवन्नग्नो व्युप्तकेशो हसन् रुदन् ॥ १४ ॥
चिताभस्मकृतस्नानः प्रेतस्रङ्न्रस्थिभूषणः । शिवापदेशो ह्यशिवो मत्तो मत्तजनप्रियः ।
पतिः प्रमथभूतानां तमोमात्रात्मकात्मनाम् ॥ १५ ॥
तस्मा उन्मादनाथाय नष्टशौचाय दुर्हृदे । दत्ता बत मया साध्वी चोदिते परमेष्ठिना ॥ १६ ॥

मैत्रेय उवाच

विनिन्द्यैवं स गिरिशमप्रतीपमवस्थितम् । दक्षोऽथाप उपस्पृश्य क्रुद्धः शप्तुं प्रचक्रमे ॥ १७ ॥
अयं तु देवयजन इन्द्रोपेन्द्रादिभिर्भवः । सह भागं न लभतां देवैर्देवगणाधमः ॥ १८ ॥
निषिध्यमानः स सदस्यमुख्यैर्दक्षो गिरित्राय विसृज्य शापम् ।
तस्माद्विनिष्क्रम्य विवृद्धमन्युर्जगाम कौरव्य निजं निकेतनम् ॥ १९ ॥
विज्ञाय शापं गिरिशानुगाग्रणीर्नन्दीश्वरो रोषकषायदूषितः ।
दक्षाय शापं विससर्ज दारुणं ये चान्वमोदंस्तदवाच्यतां द्विजाः ॥ २० ॥
य एतन्मर्त्यमुद्दिश्य भगवत्यप्रतिद्रुहि । द्रुह्यत्यज्ञः पृथग्दृष्टिस्तत्त्वतो विमुखो भवेत् ॥ २१ ॥

गृहेषु कूटधर्मेषु सक्तो ग्राम्यसुखेच्छया। कर्मतन्त्र वितनुते वेदवादविपन्नधी ॥२२॥
बुद्ध्या पराभिध्यायिन्या विस्मृतात्मगति पशु । स्त्रीकाम सोऽस्त्वतितरा दक्षो बस्तमुखोऽचिरात्२३
विद्याबुद्धिरविद्याया कर्ममय्यामसौ जड । ससरन्त्विह ये चामुमनु शर्वावमानिनम् ॥२४॥
गिर श्रुताया पुष्पिण्या मधुगन्धेन भूरिणा। मथ्ना चोन्मथितात्मान सम्मुह्यन्तु हरद्विष ॥२५॥
सर्वभक्षा द्विजा वृत्त्यै धृतविद्यातपोव्रता । वित्तदेहेन्द्रियारामा याचका विचरन्त्विह ॥२६॥
तस्यैव ददत शाप श्रुत्वा द्विजकुलाय वै। भृगु प्रत्यसृजच्छाप ब्रह्मदण्ड दुरत्ययम् ॥२७॥
भवव्रतधरा ये च ये च तान् समनुव्रता । पाखण्डिनस्ते भवन्तु सच्छास्त्रपरिपन्थिन ॥२८॥
नष्टशौचा मूढधियो जटाभस्मास्थिधारिण । विशन्तु शिवदीक्षाया यत्र दैव सुरासवम् ॥२९॥
ब्रह्म च ब्राह्मणाश्चैव यद्यूय परिनिन्दथ। सेतु विधारण पुसामत पाखण्डमाश्रिता ॥३०॥
एष एव हि लोकाना शिव पन्था सनातन । य पूर्वे चानुसन्तस्थुर्यत्प्रमाण जनार्दन ॥३१॥
तद्ब्रह्म परम शुद्ध सता वर्त्म सनातनम्। विगर्ह्य यात पाखण्ड दैव वो यत्र भूतराट् ॥३२॥

मैत्रेय उवाच

तस्यैव वदत शाप भृगो स भगवान् भव । निश्चक्राम तत किञ्चिद्विमना इव सानुग ॥३३॥
तेऽपि विश्वसृज सत्र सहस्रपरिवत्सरान्। सविधाय महेष्वास यत्रेज्य ऋषभो हरि ॥३४॥
आप्लुत्यावभृथ यत्र गङ्गा यमुनयान्विता । विरजेनात्मना सर्वे स्व स्व धाम ययुस्तत ॥३५॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायां चतुर्थस्कन्धे दक्षशापो नाम द्वितीयोऽध्याय ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

सदा विद्विषतोरेव कालो वै ध्रियमाणयो । जामातु श्वशुरस्यापि सुमहानतिचक्रमे ॥ १ ॥
यदाभिषिक्तो दक्षस्तु ब्रह्मणा परमेष्ठिना । प्रजापतीना सर्वेषामाधिपत्ये स्मयोऽभवत् ॥ २ ॥
इष्ट्वा स वाजपेयेन ब्रह्मिष्ठानभिभूय च। बृहस्पतिसव नाम समारेभे क्रतूत्तमम् ॥ ३ ॥
तस्मिन् ब्रह्मर्षय सर्वे देवर्षिपितृदेवता । आसन् कृतस्वस्त्ययनास्तत्पत्न्यश्च सभर्तृका ॥ ४ ॥
तदुपश्रुत्य नभसि खेचराणा प्रजल्पताम्। सती दाक्षायणी देवी पितुर्यज्ञमहोत्सवम् ॥ ५ ॥
व्रजन्ती सर्वतो दिग्भ्य उपदेववरस्त्रिय । विमानयाना सप्रेष्ठा निष्ककण्ठी सुवासस ॥ ६ ॥
दृष्ट्वा स्वनिलयाभ्याशे लोलाक्षीर्मृष्टकुण्डला । पतिं भूतपतिं देवमौत्सुक्यादभ्यभाषत ॥ ७ ॥

सत्युवाच

प्रजापतेस्ते श्वशुरस्य साम्प्रत निर्यापितो यज्ञमहोत्सव किल ।
वय च तत्राभिसराम वाम ते यद्यर्थितामी विबुधा व्रजन्ति हि ॥ ८ ॥

तं किं करोमीति गृणन्तमाह बद्धाञ्जलिं भगवान् भूतनाथः ।
दक्षं सयज्ञं जहि मद्भटानां त्वमग्रणी रुद्र भटांशको मे ॥ ४ ॥
आज्ञप्त एवं कुपितेन मन्युना स देवदेवं परिचक्रमे विभुम् ।
मेने तदाऽऽत्मानमसङ्गरंहसा महीयसां तात सहः सहिष्णुम् ॥ ५ ॥
अन्वीयमानः स तु रुद्रपार्षदैर्भृशं नदद्भिर्व्यनदत्सुभैरवम् ।
उद्यम्य शूलं जगदन्तकान्तकं स प्राद्रवद् घोषणभूषणाङ्घ्रिः ॥ ६ ॥
अथर्त्विजो यजमानः सदस्याः ककुभ्युदीच्यां प्रसमीक्ष्य रेणुम् ।
तमः किमेतत्कुत एतद्रजोऽभूदिति द्विजा द्विजपत्न्यश्च दध्युः ॥ ७ ॥
वाता न वान्ति न हि सन्ति दस्यवः प्राचीनबर्हिर्जीवति होग्रदण्डः ।
गावो न काल्यन्त इदं कुतो रजो लोकोऽधुना किं प्रलयाय कल्पते ॥ ८ ॥
प्रसूतिमिश्राः स्त्रिय उद्विग्नचित्ता ऊचुर्विपाको वृजिनस्यैव तस्य ।
यत्पश्यन्तीनां दुहितॄणां प्रजेशः सुतां सतीमवदध्यावनागाम् ॥ ९ ॥
यस्त्वन्तकाले व्युप्तजटाकलापः स्वशूलसूच्यर्पितदिग्गजेन्द्रः ।
वितत्य नृत्यत्युदितास्त्रदोर्ध्वजानुच्चाट्टहासस्तनयित्नुभिन्नदिक् ॥ १० ॥
अमर्षयित्वा तमसह्यतेजसं मन्युप्लुतं दुर्विषहं भ्रुकुट्या ।
करालदंष्ट्राभिरुदस्तभागणं स्यात्स्वस्ति किं कोपयतो विधातुः ॥ ११ ॥
बह्वेवमुद्विग्नदृशोच्यमाने जनेन दक्षस्य मुहुर्महात्मनः ।
उत्पेतुरुत्पाततमाः सहस्रशो भयावहा दिवि भूमौ च पर्यक् ॥ १२ ॥
तावत्स रुद्रानुचरैर्मखो महान् नानायुधैर्वामनकैरुदायुधैः ।
पिङ्गैः पिशङ्गैर्मकरोदराननैः पर्याद्रवद्भिर्विदुरान्वरुध्यत ॥ १३ ॥

केचिद्बभञ्जुः प्राग्वंशं पत्नीशालां तथापरे । सद आग्नीध्रशालां च तद्विहारं महानसम् ॥१४
रुरुजुर्यज्ञपात्राणि तथैकेऽग्नीननाशयन् । कुण्डेष्वमूत्रयन् केचिद्बिभिदुर्वेदिमेखलाः ॥१५
अबाधन्त मुनीनन्ये एके पत्नीरतर्जयन् । अपरे जगृहुर्देवान् प्रत्यासन्नान् पलायितान् ॥१६
भृगुं बबन्ध मणिमान् वीरभद्रः प्रजापतिम् । चण्डेशः पूषणं देवं भगं नन्दीश्वरोऽग्रहीत् ॥१७
सर्व एवर्त्विजो दृष्ट्वा सदस्याः सदिवौकसः । तैरर्द्यमानाः सुभृशं ग्रावभिर्नैकधाद्रवन् ॥१८
जुह्वतः स्रुवहस्तस्य श्मश्रूणि भगवान् भवः । भृगोर्लुलुञ्चे सदसि योऽहसच्छ्मश्रु दर्शयन् ॥१९
भगस्य नेत्रे भगवान् पातितस्य रुषा भुवि । उज्जहार सदस्थोऽक्ष्णा यः शपन्तमसूसुचत् ॥२०
पूष्णश्चापातयद्दन्तान् कालिङ्गस्य यथा बलः । शप्यमाने गरिमणि योऽहसद्दर्शयन्दतः ॥२१
आक्रम्योरसि दक्षस्य शितधारेण हेतिना । छिन्दन्नपि तदुद्धर्तुं नाशक्नोत्त्र्यम्बकस्तदा ॥२२

शक्लैरन्त्रान्वितैरेयमनिर्भिन्नत्वच हर । निसाय परमायचो दष्यो पशुपतिश्चिरम् ॥२३॥
दष्ट्वा सशरन योग पशुना स पतिर्मखे । यजमानपशो कस्य कायाच्तेनाहरच्छिर ॥२४॥
साधुवादस्तदा तेषा कर्म तत्तस्य शसताम् । भूतप्रेतपिशाचानामन्येषा तद्विपर्यय ॥२५॥
जुहावैतच्छिरस्तस्मिन् दक्षिणाग्नावमर्षित । तद्देवयजन दग्ध्वा प्रातिष्ठद् गुह्यकालयम् ॥२६॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे दक्षयज्ञविध्वंसो नाम पञ्चमोऽध्याय ॥५॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

अथ देवगणा सर्वे रुद्रानीकै पराजिता । शूलपट्टिशनिस्त्रिंशगदापरिघमुद्गरै ॥ १ ॥
सञ्छिन्नभिन्नसर्वाङ्गा सर्त्विक्सभ्या भयाकुला । स्वयम्भुवे नमस्कृत्य कार्त्स्न्येनैतन्न्यवेदयन् ॥ २ ॥
उपलभ्य पुरैवैतद्भगवानब्जसम्भव । नारायणश्च विश्वात्मा न कस्याध्वरमीयतु ॥ ३ ॥
तदाकर्ण्य विभु प्राह तेजीयसि कृतागसि । क्षेमाय तत्र सा भूयान्न प्रायेण बुभूषताम् ॥ ४ ॥

अथापि यूय कृतकिल्बिषा भवं ये बर्हिषो भागभाज परादु ।
प्रसादयध्वं परिशुद्धचेतसा क्षिप्रप्रसाद प्रगृहीताङ्घ्रिपद्मम् ॥ ५ ॥
आशासाना जीवितमध्वरस्य लोक सपाल कुपिते न यस्मिन् ।
तमाशु देव प्रियया विहीन क्षमापयध्व हृदि विद्ध दुरुक्तै ॥ ६ ॥
नाह न यज्ञो न च यूयमन्ये ये देहभाजो मुनयश्च तत्त्वम् ।
विदु प्रमाण बलवीर्ययोर्वा यस्यात्मतन्त्रस्य क उपाय विधित्सेत् ॥ ७ ॥
स इत्थमादिश्य सुरानजस्तै समन्वित पितृभि सप्रजेशै ।
ययौ स्वधिष्ण्यान्निलय पुरद्विष कैलासमद्रिप्रवर प्रिय प्रभो ॥ ८ ॥

जन्मौषधितपोमन्त्रयोगसिद्धैर्नरेतरै । जुष्ट किन्नरगन्धर्वैरप्सरोभिर्वृत सदा ॥ ९ ॥
नानामणिमयै शृङ्गैर्नानाधातुविचित्रितै । नानाद्रुमलतागुल्मैर्नानामृगगणावृतै ॥१०॥
नानामलप्रस्रवणैर्नानाकन्दरसानुभि । रमण विहरन्तीना रमणै सिद्धयोषिताम् ॥११॥
मयूरकेकाभिरुत मदान्धालिविमूर्च्छितम् । प्लावितै रक्तकण्ठाना कूजितैश्च पतत्त्रिणाम् ॥१२॥
आह्वयन्तमिवोद्धस्तैर्द्विजान् कामदुघैर्द्रुमै । व्रजन्तमिव मातङ्गैर्गृणन्तमिव निर्झरै ॥१३॥
मन्दारै पारिजातैश्च सरलैश्चोपशोभितम् । तमालै शालतालैश्च कोविदारासनार्जुनै ॥१४॥
चूतै कदम्बैर्नीपैश्च नागपुन्नागचम्पकै । पाटलाशोकबकुलै कुन्दै कुरबकैरपि ॥१५॥
स्वर्णार्णशतपत्रैश्च वरेणुस्जातिभि । कुब्जकैर्मल्लिकाभिश्च माधवीभिश्च मण्डितम् ॥१६॥
पनसोदुम्बराश्वत्थप्लक्षन्यग्रोधहिङ्गुभि । भूर्जैरोषधिभि पूगै राजपूगैश्च जम्बुभिः ॥१७॥

खर्जूराम्रातकाम्राद्यैः प्रियालमधुकेङ्गुदैः । द्रुमजातिभिरन्यैश्च राजितं वेणुकीचकैः ॥१८॥
कुमुदोत्पलकह्लारशतपत्रवनर्द्धिभिः । नलिनीषु कलं कूजत्खगवृन्दोपशोभितम् ॥१९॥
मृगैः शाखामृगैः क्रोडैर्मृगेन्द्रैर्ऋक्षशल्यकैः । गवयैः शरभैर्व्याघ्रै रुरुभिर्महिषादिभिः ॥२०॥
कर्णान्त्रैकपदाश्वास्यैर्निर्जुष्टं वृकनाभिभिः । कदलीखण्डसंरुद्धनलिनीपुलिनश्रियम् ॥२१॥
पर्यस्तं नन्दया सत्याः स्नानपुण्यतरोदया । विलोक्य भूतेशगिरिं विबुधा विस्मयं ययुः ॥२२॥
ददृशुस्तत्र ते रम्यामलकां नाम वै पुरीम् । वनं सौगन्धिकं चापि यत्र तन्नाम पङ्कजम् ॥२३॥
नन्दा चालकनन्दा च सरितौ बाह्यतः पुरः । तीर्थपादपदाम्भोजरजसातीव पावने ॥२४॥
ययोः सुरस्त्रियः क्षत्तरवरुह्य स्वधिष्ण्यतः । क्रीडन्ति पुंसः सिञ्चन्त्यो विगाह्य रतिकर्शिताः २५
ययोस्तत्स्नानविभ्रष्टनवकुङ्कुमपिञ्जरम् । वितृषोऽपि पिबन्त्यम्भः पाययन्तो गजा गजीः ॥२६॥
तारहेममहारत्नविमानशतसङ्कुलाम् । जुष्टां पुण्यजनस्त्रीभिर्यथा खं सतडिद्घनम् ॥२७॥
हित्वा यक्षेश्वरपुरीं वनं सौगन्धिकं च तत् । द्रुमैः कामदुघैर्हृद्यं चित्रमाल्यफलच्छदैः ॥२८॥
रक्तकण्ठखगानीकस्वरमण्डितषट्पदम् । कलहंसकुलप्रेष्ठं खरदण्डजलाशयम् ॥२९॥
वनकुञ्जरसंघृष्टहरिचन्दनवायुना । अधि पुण्यजनस्त्रीणां मुहुरुन्मथयन्मनः ॥३०॥
वैदूर्यकृतसोपाना वाप्य उत्पलमालिनीः । प्राप्तं किम्पुरुषैर्दृष्ट्वा त आराद्ददृशुर्वटम् ॥३१॥
स योजनशतोत्सेधः पादोनविटपायतः । पर्यक्कृताचलच्छायो निर्नीडस्तापवर्जितः ॥३२॥
तस्मिन्महायोगमये मुमुक्षुशरणे सुराः । ददृशुः शिवमासीनं त्यक्तामर्षमिवान्तकम् ॥३३॥
सनन्दनाद्यैर्महासिद्धैः शान्तैः संशान्तविग्रहम् । उपास्यमानं सख्या च भर्त्रा गुह्यकरक्षसाम् ॥३४॥
विद्यातपोयोगपथमास्थितं तमधीश्वरम् । चरन्तं विश्वसुहृदं वात्सल्याल्लोकमङ्गलम् ॥३५॥
लिङ्गं च तापसाभीष्टं भस्मदण्डजटाजिनम् । अङ्गेन सन्ध्याभ्ररुचा चन्द्रलेखां च बिभ्रतम् ॥३६॥
उपविष्टं दर्भमय्यां बृस्यां ब्रह्म सनातनम् । नारदाय प्रवोचन्तं पृच्छते शृण्वतां सताम् ॥३७॥
कृत्वोरौ दक्षिणे सव्यं पादपद्मं च जानुनि । बाहुं प्रकोष्ठेऽक्षमालामासीनं तर्कमुद्रया ॥३८॥

तं ब्रह्मनिर्वाणसमाधिमाश्रितं व्युपाश्रितं गिरिशं योगकक्षाम् ।
सलोकपाला मुनयो मनूनामाद्यं मनुं प्राञ्जलयः प्रणेमुः ॥ ३९ ॥
स तूपलभ्यागतमात्मयोनिं सुरासुरेशैरभिवन्दिताङ्घ्रिः ।
उत्थाय चक्रे शिरसाभिवन्दनमर्हत्तमः कस्य यथैव विष्णुः ॥ ४० ॥
तथापरे सिद्धगणा महर्षिभिर्ये वै समन्तादनु नीललोहितम् ।
नमस्कृतः प्राह शशाङ्कशेखरं कृतप्रणामं प्रहसन्निवात्मभूः ॥ ४१ ॥

ब्रह्मोवाच

जाने त्वामीशं विश्वस्य जगतो योनिबीजयोः । शक्तेः शिवस्य च परं यत्तद्ब्रह्म निरन्तरम् ॥४२॥

मेव भगवन्नेतच्छिवशक्त्यो सरूपयो । विश्व सृजसि पास्यत्सि क्रीडन्नूर्णपटो यथा ॥४३॥
त्वमेव धर्मार्थदुघाभिपत्तये दक्षेण सूत्रेण ससर्जिथाध्वरम् ।
त्वयैव लोकेऽवसिताश्च सेतवो यान् ब्राह्मणा श्रद्दधते धृतव्रता ॥ ४४ ॥
त्व कर्मणा मङ्गल मङ्गलाना कर्तु स लोक तनुषे स्व पर वा ।
अमङ्गलाना च तमिस्रमुल्बण विपर्यय केन तदेव कस्यचित् ॥ ४५ ॥
न वै सता त्वच्चरणार्पितात्मना भूतेषु सर्वेष्वभिपश्यता तव ।
भूतानि चात्मन्यपृथग्दिदृक्षता प्रायेण रोषोऽभिभवेद्यथा पशुम् ॥ ४६ ॥
पृथग्धिय कर्मदृशो दुराशया परोदयेनार्पितहृद्रुजोऽनिशम् ।
परान् दुरुक्तैर्वितुदन्त्यरुन्तुदास्तान् मा वधीद्दैववधान् भवद्विध ॥ ४७ ॥
यस्मिन् यदा पुष्करनाभमायया दुरन्तया स्पृष्टधिय पृथग्दृश ।
कुर्वन्ति तत्र ह्यनुकम्पया कृपा न साधवो दैवबलात्कृते क्रमम् ॥ ४८ ॥
भवास्तु पुस परमस्य मायया दुरन्तयास्पृष्टमति समस्तदृक् ।
तया हतात्मस्वनुकर्मचेत स्वनुग्रह कर्तुमिहार्हसि प्रभो ॥ ४९ ॥
कुर्वध्वरस्योद्धरण हतस्य भोस्त्वयासमाप्तस्य मनो प्रजापते ।
न यत्र भाग तव भागिनो ददु कुयाजिनो येन मखो निनीयते ॥ ५० ॥
जीवताद्यजमानोऽय प्रपद्येताक्षिणी भग । भृगो श्मश्रूणि रोहन्तु पूष्णो दन्ताश्च पूर्ववत् ॥५१॥
देवाना भग्नगात्राणामृत्विजा चायुधाश्मभि । भवतानुगृहीतानामाशु मन्योऽस्त्वनातुरम् ॥५२॥
एष ते रुद्र भागोऽस्तु यदुच्छिष्टोऽध्वरस्य वै । यज्ञस्ते रुद्रभागेन कल्पतामद्य यज्ञहन् ॥५३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्या सहिताया चतुर्थस्कन्धे रुद्रमास्तवन नाम षष्ठोऽध्याय ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

इत्यजेनानुनीतेन भवेन परितुष्यता । अभ्यधायि महाबाहो प्रहस्य श्रूयतामिति ॥ १ ॥

श्रीमहादेव उवाच

नाथ प्रजेश बालाना वर्णये नानुचिन्तये । देवमायाभिभूताना दण्डस्तत्र धृतो मया ॥ २ ॥
प्रजापतेर्दग्धशीर्ष्णो भवत्वजमुख शिर । मित्रस्य चक्षुषेक्षेत भाग स्व बर्हिषो भग ॥ ३ ॥
पूषा तु यजमानस्य दद्भिर्जक्षतु पिष्टभुक् । देवा प्रकृतसर्वाङ्गा ये म उच्छेषण ददु ॥ ४ ॥
बाहुभ्यामश्विनो पूष्णो हस्ताभ्या कृतबाहव । भवन्त्वध्वर्यवश्चान्ये बस्तश्मश्रुर्भृगुर्भवेत् ॥ ५ ॥

मैत्रेय उवाच

तदा सर्वाणि भूतानि श्रुत्वा मीढुष्टमोदितम् । परितुष्टात्मभिस्तात साधु साध्वित्यथाब्रुवन् ॥ ६ ॥
ततो मीढ्वांसमामन्त्र्य शुनासीरा सहर्षिभि । भूयस्तद्देवयजन समीढ्वद्वेधसो ययु ॥ ७ ॥
विधाय कार्त्स्न्येन च तद्यदाह भगवान् भव । सन्दधु कस्य कायेन सवनीयपशो शिर ॥ ८ ॥
सन्धीयमाने शिरसि दक्षो रुद्राभिवीक्षित । सद्य सुप्त इवोत्तस्थौ ददृशे चाग्रतो मृडम् ॥ ९ ॥
तदा वृषध्वजद्वेषकलिलात्मा प्रजापति । शिवावलोकादभवच्छरद्ध्रद इवामल ॥ १० ॥
भवस्तवाय कृतधीर्नाशक्नोदनुरागत । औत्कण्ठ्याद्बाष्पकलया सपरेता सुता स्मरन् ॥ ११ ॥
कृच्छ्रात्संस्तभ्य च मन प्रेमविह्वलित सुधी । शशस प्रियलीकेन भावेनेशं प्रजापति ॥ १२ ॥

दक्ष उवाच

भूयाननुग्रह अहो भवता कृतो मे दण्डस्त्वया मयि भृतो यदपि प्रलब्ध ।
न ब्रह्मबन्धुषु च वा भगवन्नवज्ञा तुभ्य हरेश्च कुत एव धृतव्रतेषु ॥ १३ ॥
विद्यातपोव्रतधरान् मुखत स्म विप्रान् ब्रह्मात्मतत्त्वमवितु प्रथम त्वमस्राक् ।
तद्ब्राह्मणान् परम सर्वविपत्सु पासि पाल पशूनिव विभो प्रगृहीतदण्ड ॥ १४ ॥
योऽसौ मयाविदिततत्त्वदृशा सभाया क्षिप्तो दुरुक्तिविशिखैरगणय्य त माम् ।
अर्वाक् पतन्तमर्हत्तमनिन्दयापाद् दृष्ट्याऽऽर्द्रया स भगवान् स्वकृतेन तुष्येत् ॥ १५ ॥

मैत्रेय उवाच

क्षमाप्यैव स मीढ्वास ब्रह्मणा चानुमन्त्रित । कर्म सन्तानयामास सोपाध्यायर्त्विगादिभि ॥ १६ ॥
वैष्णव यज्ञसन्तत्यै त्रिकपाल द्विजोत्तमा । पुरोडाश निरवपन् वीरसंसर्गशुद्धये ॥ १७ ॥
अध्वर्युणाऽऽत्तहविषा यजमानो विशाम्पते । धिया विशुद्धया दध्यौ तथा प्रादुरभूद्धरि ॥ १८ ॥
तदा स्वप्रभया तेषा द्योतयन्त्या दिशो दश । मुष्णस्तेज उपानीतस्तार्क्ष्येण स्तोत्रवाजिना ॥ १९ ॥
श्यामो हिरण्यरशनोऽर्ककिरीटजुष्टो नीलालकभ्रमरमण्डितकुण्डलास्य ।
शङ्खाब्जचक्रशरचापगदासिचर्मव्यग्रैर्हिरण्मयभुजैरिव कर्णिकार ॥ २० ॥
वक्षस्यधिश्रितवधूर्वनमाल्युदारहासावलोककलया रमयश्च विश्वम् ।
पार्श्वभ्रमद्व्यजनचामरराजहस श्वेतातपत्रशशिनोपरि रज्यमान ॥ २१ ॥
तमुपागतमालक्ष्य सर्वे सुरगणादय । प्रणेमु सहसोत्थाय ब्रह्मेन्द्र त्र्यक्षनायका ॥ २२ ॥
तत्तेजसा हतरुच सन्नजिह्वा ससाध्वसा । मूर्ध्ना धृताञ्जलिपुटा उपतस्थुरधोक्षजम् ॥ २३ ॥
अप्यर्वाग्वृत्तयो यस्य महि त्वात्मभुवादय । यथामति गृणन्ति स्म कृतानुग्रहविग्रहम् ॥ २४ ॥
दक्षो गृहीतार्हणसादनोत्तम यज्ञेश्वर विश्वसृजा पर गुरुम् ।
सुनन्दनन्दाद्यनुगैर्वृत मुदा गृणन् प्रपेदे प्रयत कृताञ्जलि ॥ २५ ॥

दक्ष उवाच

शुद्धं स्वधाम्न्युपरताखिलबुद्ध्यवस्थं चिन्मात्रमेकमभयं प्रतिषिध्य मायाम् ।
तिष्ठंस्तयैव पुरुषत्वमुपेत्य तस्यामास्ते भवानपरिशुद्ध इवात्मतन्त्रः ॥२६॥

ऋत्विज ऊचुः

तत्त्वं न ते वयमनञ्जन रुद्रशापात्कर्मण्यवग्रहधियो भगवन् विदामः ।
धर्मोपलक्षणमिदं त्रिवृदध्वराख्यं ज्ञातं यदर्थमधिदैवमदोव्यवस्था ॥२७॥

सदस्या ऊचुः

उत्पत्त्यध्वन्यशरण उरुक्लेशदुर्गेऽन्तकोग्रव्यालान्विष्टे विषयमृगतृष्यात्मगेहोरुभारः ।
द्वन्द्वश्वभ्रे खलमृगभये शोकदावेऽज्ञसार्थः पादौकस्ते शरणद कदा याति कामोपसृष्टः ॥२८॥

रुद्र उवाच

तव वरद वराङ्घ्रावाशिषेहाखिलार्थे ह्यपि मुनिभिरसक्तैरादरेणार्हणीये ।
यदि रचितधियं माविद्यलोकोऽपविद्धं जपति न गणये तत्त्वत्परानुग्रहेण ॥२९॥

भृगुरुवाच

यन्मायया गहनयापहृतात्मबोधा ब्रह्मादयस्तनुभृतस्तमसि स्वपन्तः ।
नात्मन्श्रितं तव विदन्त्यधुनापि तत्त्वं सोऽयं प्रसीदतु भवान्प्रणतात्मबन्धुः ॥३०॥

ब्रह्मोवाच

नैतत्स्वरूपं भवतोऽसौ पदार्थभेदग्रहैः पुरुषो यावदीक्षेत् ।
ज्ञानस्य चार्थस्य गुणस्य चाश्रयो मायामयाद् व्यतिरिक्तो यतस्त्वम् ॥३१॥

इन्द्र उवाच

इदमप्यच्युत विश्वभावनं वपुरानन्दकरं मनोदृशाम् ।
सुरविद्विट्क्षपणैरुदायुधैर्भुजदण्डैरुपपन्नमष्टभिः ॥३२॥

पत्न्य ऊचुः

यज्ञोऽयं तव यजनाय केन सृष्टो विध्वस्तः पशुपतिनाद्य दक्षकोपात् ।
तं नस्त्वं शवशयनाभशान्तमेधं यज्ञात्मन्नलिनरुचा दृशा पुनीहि ॥३३॥

ऋषय ऊचुः

अनन्वितं ते भगवन् विचेष्टितं यदात्मना चरसि हि कर्म नाज्यसे ।
यत उपसेदुरीश्वरीं न मन्यते ॥३४॥

सिद्धा ऊचु

अथ त्वत्कथामृतपीयूषनद्या मनोवारण क्लेशदावाग्निदग्ध ।
तृषार्तोऽवगाढो न सस्मार दाव न निष्क्रामति ब्रह्मसम्पन्नवन्न ॥३५॥

यजमान्युवाच

स्वागत ते प्रसीदेश तुभ्य नम श्रीनिवास श्रिया कान्तया त्राहि न ।
त्वामृतेऽधीश नाङ्गैर्मख शोभते शीर्षहीन कबन्धो यथा पूरुष ॥३६॥

लोकपाला ऊचुः

दृष्ट किं नो दृग्भिरसद्ग्रहैस्त्व प्रत्यग्द्रष्टा दृश्यते येन दृश्यम् ।
माया ह्येषा भवदीया हि भूमन् यस्त्व षष्ठ पञ्चभिर्भासि भूतै ॥३७॥

योगेश्वरा ऊचु

प्रेयान्न तेऽन्योऽस्त्यमुतस्त्वयि प्रभो विश्वात्मनीक्षेन्न पृथग्य आत्मन ।
अथापि भक्त्येशतयोपधावतामनन्यवृत्त्यानुगृहाण वत्सल ॥३८॥
जगदुद्भवस्थितिलयेषु दैवतो बहुभिद्यमानगुणयाऽऽत्ममायया ।
रचितात्मभेदमतये स्वसस्थया विनिवर्तितभ्रमगुणात्मने नम ॥३९॥

ब्रह्मोवाच

नमस्ते श्रितसत्त्वाय धर्मादीना च सूतये । निर्गुणाय च यत्काष्ठा नाह वेदापरेऽपि च ॥४०॥

अग्निरुवाच

यत्तेजसाह सुसमिद्धतेजा हव्य वहे स्वध्वर आज्यसिक्तम् ।
त यज्ञिय पञ्चविध च पञ्चभि स्विष्ट यजुर्भि प्रणतोऽस्मि यज्ञम् ॥४१॥

देवा ऊचु

पुरा कल्पापाये स्वकृतमुदरीकृत्य विकृत त्वमेवाद्यस्तस्मिन् सलिल उरगेन्द्राधिशयने ।
पुमान् शेषे सिद्धैर्हृदि विमृशिताध्यात्मपदवि स एवाद्याक्ष्णोर्य पथि चरसि भृत्यानवसि न ॥४२॥

गन्धर्वा ऊचु

अशाशास्ते देव मरीच्यादय एते ब्रह्मेन्द्राद्या देवगणा रुद्रपुरोगा ।
क्रीडाभाण्ड विश्वमिद यस्य विभूमन्तस्मै नित्य नाथ नमस्ते करवाम ॥४३॥

विद्याधरा ऊचु

त्वन्माययार्थमभिपद्य कलेवरेऽस्मिन् कृत्वा ममाहमिति दुर्मतिरुत्पथै स्वै ।
क्षिप्तोऽप्यसद्विषयलालस आत्ममोह युष्मत्कथामृतनिषेवक उद्व्युदस्येत् ॥४४॥

ब्राह्मणा ऊचु

त्व क्रतुस्त्व हविस्त्व हुताश स्वय त्व हि मन्त्र समिद्दर्भपात्राणि च ।
त्व सदस्यर्त्विजो दम्पती देवता अग्निहोत्र स्वधा सोम आज्य पशु ॥४५॥
त्व पुरा गा रसाया महासूकरो दष्ट्रया पद्मिनीं वारणेन्द्रो यथा ।
स्तूयमानो नदँल्लीलया योगिभिर्व्युज्जहर्थ त्रयीगात्र यज्ञक्रतु ॥४६॥
स प्रसीद त्वमस्माकमाकाङ्क्षता दर्शन ते परिभ्रष्टसत्कर्मणाम् ।
कीर्त्यमाने नृभिर्नाम्नि यज्ञेश ते यज्ञविघ्ना क्षय यान्ति तस्मै नम ॥४७॥

मैत्रेय उवाच

इति दक्ष कविर्यज्ञ भद्र रुद्रावमर्शितम् । कीर्त्यमाने हृषीकेशे सनिन्ये यज्ञभावने ॥४८॥
भगवान् स्वेन भागेन सर्वात्मा सर्वभागभुक् । दक्ष बभाष आभाष्य प्रीयमाण इवानघ ॥४९॥

श्रीभगवानुवाच

अह ब्रह्मा च शर्वश्च जगत कारण परम् । आत्मेश्वर उपद्रष्टा स्वयदृगविशेषण ॥५०॥
आत्ममाया समाविश्य सोऽह गुणमयीं द्विज । सृजन् रक्षन् हरन् विश्व दध्रे सज्ञा क्रियोचिताम् ॥५१॥
तस्मिन् ब्रह्मण्यद्वितीये केवले परमात्मनि । ब्रह्मरुद्रौ च भूतानि भेदेनाज्ञोऽनुपश्यति ॥५२॥
यथा पुमान्न स्वाङ्गेषु शिर पाण्यादिषु क्वचित् । पारक्यबुद्धिं कुरुते एव भूतेषु मत्पर ॥५३॥
त्रयाणामेकभावाना यो न पश्यति वै भिदाम् । सर्वभूतात्मना ब्रह्मन् स शान्तिमधिगच्छति ॥५४॥

मैत्रेय उवाच

एव भगवताऽऽदिष्ट प्रजापतिपतिर्हरिम् । अर्चित्वा क्रतुना स्वेन देवानुभयतोऽयजत् ॥५५॥
रुद्र च स्वेन भागेन ह्युपाधावत्समाहित । कर्मणोदवसानेन सोमपानितरानपि ।
उदवस्य सहर्त्विग्भि सस्नाववभृथ तत ॥ ५६ ॥
तस्मा अप्यनुभावेन स्वेनैवावाप्तराधसे । धर्म एव मतिं दत्त्वा त्रिदशास्ते दिव ययु ॥५७॥
एव दाक्षायणी हित्वा सती पूर्वकलेवरम् । जज्ञे हिमवत क्षेत्रे मेनायामिति शुश्रुम ॥५८॥
तमेव दयित भूय आवृङ्क्ते पतिमम्बिका । अनन्यभावैकगतिं शक्ति सुप्तेव पूरुषम् ॥५९॥
एतद्भगवत शम्भो कर्म दक्षाध्वरद्रुह । श्रुत भागवताच्छिष्यादुद्धवान्मे बृहस्पते ॥६०॥
पवित्र परमीशचेष्टित यशस्यमायुष्यमघौघमर्षणम् ।
नरे धुनो ॥

इति पारमहस्या सहितायां चतुर्थस्कन्धे ध्याय ॥७॥

अथाष्टमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

सनकाद्या नारदश्च ऋभुर्हंसोऽरुणिर्यतिः । नैते गृहान् ब्रह्मसुता ह्यावसन्नूर्ध्वरेतसः ॥ १ ॥
मृषाधर्मस्य भार्याऽऽसीद्दम्भं मायां च शत्रुहन् । असूत मिथुनं तत्तु निर्ऋतिर्जगृहेऽप्रजः ॥ २ ॥
तयोः समभवल्लोभो निकृतिश्च महामते । ताभ्यां क्रोधश्च हिंसा च यद्दुरुक्तिः स्वसा कलिः ३
दुरुक्तौ कलिराधत्त भयं मृत्युं च सत्तम । तयोश्च मिथुनं जज्ञे यातना निरयस्तथा ॥ ४ ॥
संग्रहेण मयाऽऽख्यातः प्रतिसर्गस्तवानघ । त्रिः श्रुत्वैतत्पुमान् पुण्यं विधुनोत्यात्मनो मलम् ॥
अथातः कीर्तये वंशं पुण्यकीर्तेः कुरूद्वह । स्वायंभुवस्यापि मनोर्हरेरंशांशजन्मनः ॥ ६ ॥
प्रियव्रतोत्तानपादौ शतरूपापतेः सुतौ । वासुदेवस्य कलया रक्षायां जगतः स्थितौ ॥ ७ ॥
जाये उत्तानपादस्य सुनीतिः सुरुचिस्तयोः । सुरुचिः प्रेयसी पत्युर्नेतरा यत्सुतो ध्रुवः ॥ ८ ॥
एकदा सुरुचेः पुत्रमङ्कमारोप्य लालयन् । उत्तमं नारुरुक्षन्तं ध्रुवं राजाभ्यनन्दत ॥ ९ ॥
तथा चिकीर्षमाणं तं सपत्न्यास्तनयं ध्रुवम् । सुरुचिः शृण्वतो राज्ञः सेर्ष्यमाहातिगर्विता ॥१०॥
न वत्स नृपतेर्धिष्ण्यं भवानारोढुमर्हति । न गृहीतो मया यत्त्वं कुक्षावपि नृपात्मजः ॥११॥
बालोऽसि बत नात्मानमन्यस्त्रीगर्भसम्भृतम् । नूनं वेद भवान् यस्य दुर्लभेऽर्थे मनोरथः ॥१२॥
तपसाऽऽराध्य पुरुषं तस्यैवानुग्रहेण मे । गर्भे त्वं साधयात्मानं यदीच्छसि नृपासनम् ॥१३॥

मैत्रेय उवाच

मातुः सपत्न्याः स दुरुक्तिविद्धः श्वसन् रुषा दण्डहतो यथाहिः ।
हित्वा मिषन्तं पितरं सन्नवाचं जगाम मातुः प्ररुदन् सकाशम् ॥ १४ ॥
तं निःश्वसन्तं स्फुरिताधरोष्ठं सुनीतिरुत्सङ्ग उदूह्य बालम् ।
निशम्य तत्पौरमुखान्नितान्तं सा विव्यथे यद्गदितं सपत्न्या ॥ १५ ॥
सोत्सृज्य धैर्यं विललाप शोकदावाग्निना दावलतेव बाला ।
वाक्यं सपत्न्याः स्मरती सरोजश्रिया दृशा बाष्पकलामुवाह ॥ १६ ॥
दीर्घं श्वसन्ती वृजिनस्य पारमपश्यती बालकमाह बाला ।
मामङ्गलं तात परेषु मंस्था भुङ्क्ते जनो यत्परदुःखदस्तत् ॥ १७ ॥
सत्यं सुरुच्याभिहितं भवान्मे यद् दुर्भगाया उदरे गृहीतः ।
स्तन्येन वृद्धश्च विलज्जते यां भार्येति वा वोढुमिडस्पतिर्माम् ॥ १८ ॥
आतिष्ठ तत्तात विमत्सरस्त्वमुक्तं समात्रापि यदव्यलीकम् ।
आराधयाधोक्षजपादपद्मं यदीच्छसेऽध्यासनमुत्तमो यथा ॥ १९ ॥

यस्याङ्घ्रिपद्म परिचय विश्वविभावनायात्तगुणाभिपत्ते ।
अजोऽध्यतिष्ठत् खलु पारमेष्ठ्य पदं जितात्मश्वसनाभिवन्द्यम् ॥ २० ॥
तथा मनुर्वो भगवान् पितामहो यमेकमत्या पुरुदक्षिणैर्मखै ।
इष्ट्वाभिपेदे दुरवापमन्यतो भौम सुखं दिव्यमथापवर्ग्यम् ॥ २१ ॥
तमेव वत्साश्रय भृत्यवत्सलं मुमुक्षुभिर्मृग्यपदाब्जपद्धतिम् ।
अनन्यभावे निजधर्मभाविते मनस्यवस्थाप्य भजस्व पूरुषम् ॥ २२ ॥
नान्य तत पद्मपलाशलोचनाद् दु खच्छिद ते मृगयामि कचन ।
यो मृग्यते हस्तगृहीतपद्मया श्रियेतरैरङ्ग विमृग्यमाणया ॥ २३ ॥

मैत्रेय उवाच

एव सञ्जल्पित मातुराकर्ण्यार्थागम वच । सन्नियम्यात्मनाऽऽत्मान निश्चक्राम पितु पुरात् ॥
नारदस्तदुपाकर्ण्य ज्ञात्वा तस्य चिकीर्षितम् । स्पृष्ट्वा मूर्धन्यघघ्नेन पाणिना प्राह विस्मित ॥२५॥
अहो तेज क्षत्रियाणा मानभङ्गममृष्यताम् । बालोऽप्यय हृदा धत्ते यत्समातुरसद्वच ॥२६॥

नारद उवाच

नाधुनाप्यवमान ते सम्मान वापि पुत्रक । लक्षयाम कुमारस्य सक्तस्य क्रीडनादिषु ॥२७॥
विकल्पे विद्यमानेऽपि न ह्यसन्तोषहेतव । पुसो मोहमृते भिन्ना यल्लोके निजकर्मभि ॥२८॥
परितुष्येत् ततस्तात तावन्मात्रेण पूरुष । दैवोपसादित यावद् वीक्ष्येश्वरगतिं बुध ॥२९॥
अथ मात्रोपदिष्टेन योगेनावरुरुत्सति । यत्प्रसाद स वै पुसा दुराराध्यो मतो मम ॥३०॥
मुनय पदवीं यस्य नि सङ्गेनोरुजन्मभि । न विदुर्मृगयन्तोऽपि तीव्रयोगसमाधिना ॥३१॥
अतो निवर्ततामेष निर्बन्धस्तव निष्फल । यतिष्यति भवान् काले श्रेयसा समुपस्थिते ॥३२॥
यस्य यद् दैवविहित स तेन सुखदु खयो । आत्मान तोषयन् देही तमस पारमृच्छति ॥३३॥
गुणाधिकान्मुद लिप्सेदनुक्रोश गुणाधमात् । मैत्रीं समानादन्विच्छेन्न तापैरभिभूयते ॥३४॥

ध्रुव उवाच

सोऽय शमो भगवता सुखदु खहतात्मनाम् । दर्शित कृपया पुसा दुर्दर्शोऽस्मद्विधैस्तु य ॥३५॥
अथापि मेऽविनीतस्य क्षात्त्र घोरमुपेयुष । सुरुच्या दुर्वचोबाणैर्न भिन्ने श्रयते हृदि ॥३६॥
पद त्रिभुवनोत्कृष्ट जिगीषो साधु वर्त्म मे । ब्रूह्यस्मत्पितृभिर्ब्रह्मन्नन्यैरप्यनधिष्ठितम् ॥३७॥
नून भवान् भगवतो योऽङ्गज परमेष्ठिन । वितुदन्नटते वीणा हितार्थं जगतोऽर्कवत् ॥३८॥

मैत्रेय उवाच

इत्युदाहृतमाकर्ण्य भगवान् ... ९। प्रीत प्रत्याह त बाल सद्वाक्यमनुकम्पया ॥३९॥

...रद उवाच

जनन्याभिहित पन्था ... ते । भगवान् वासुदेवस्त भज

धर्मार्थकाममोक्षाख्यं य इच्छेच्छ्रेय आत्मनः । एकमेव हरेस्तत्र कारणं पादसेवनम् ॥४१॥
तत्तात गच्छ भद्रं ते यमुनायास्तटं शुचि । पुण्यं मधुवनं यत्र सान्निध्यं नित्यदा हरेः ॥४२॥
स्नात्वानुसवनं तस्मिन् कालिन्द्याः सलिले शिवे । कृत्वोचितानि निवसन्नात्मनः कल्पितासनः ॥४३॥
प्राणायामेन त्रिवृता प्राणेन्द्रियमनोमलम् । शनैर्व्युदस्याभिध्यायेन्मनसा गुरुणा गुरुम् ॥४४॥
प्रसादाभिमुखं शश्वत्प्रसन्नवदनेक्षणम् । सुनासं सुभ्रुवं चारुकपोलं सुरसुन्दरम् ॥४५॥
तरुणं रमणीयाङ्गमरुणोष्ठेक्षणाधरम् । प्रणताश्रयणं नृम्णं शरण्यं करुणार्णवम् ॥४६॥
श्रीवत्साङ्कं घनश्यामं पुरुषं वनमालिनम् । शङ्खचक्रगदापद्मैरभिव्यक्तचतुर्भुजम् ॥४७॥
किरीटिनं कुण्डलिनं केयूरवलयान्वितम् । कौस्तुभाभरणग्रीवं पीतकौशेयवाससम् ॥४८॥
काञ्चीकलापपर्यस्तं लसत्काञ्चननूपुरम् । दर्शनीयतमं शान्तं मनोनयनवर्धनम् ॥४९॥
पद्भ्यां नखमणिश्रेण्या विलसद्भ्यां समर्चताम् । हृत्पद्मकर्णिकाधिष्ण्यमाक्रम्यात्मन्यवस्थितम् ॥५०॥
स्मयमानमभिध्यायेत् सानुरागावलोकनम् । नियतेनैकभूतेन मनसा वरदर्षभम् ॥५१॥
एवं भगवतो रूपं सुभद्रं ध्यायतो मनः । निर्वृत्या परया तूर्णं सम्पन्नं न निवर्तते ॥५२॥
जप्यश्च परमो गुह्यः श्रूयतां मे नृपात्मज । यं सप्तरात्रं प्रपठन् पुमान् पश्यति खेचरान् ॥५३॥
"ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।"
मन्त्रेणानेन देवस्य कुर्याद् द्रव्यमयीं बुधः । सपर्यां विविधैर्द्रव्यैर्देशकालविभागवित् ॥५४॥
सलिलैः शुचिभिर्माल्यैर्वन्यैर्मूलफलादिभिः । शस्ताङ्कुरांशुकैश्चार्चेत् तुलस्या प्रियया प्रभुम् ॥५५॥
लब्ध्वा द्रव्यमयीमर्चां क्षित्यम्ब्वादिषु वार्चयेत् । आभृतात्मा मुनिः शान्तो यतवाङ् मितवन्यभुक् ॥५६॥
स्वेच्छावतारचरितैरचिन्त्यनिजमायया । करिष्यत्युत्तमश्लोकस्तद्ध्यायेद्धृदयङ्गमम् ॥५७॥
परिचर्या भगवतो यावत्यः पूर्वसेविताः । ता मन्त्रहृदयेनैव प्रयुञ्ज्यान्मन्त्रमूर्तये ॥५८॥
एवं कायेन मनसा वचसा च मनोगतम् । परिचर्यमाणो भगवान् भक्तिमत्परिचर्यया ॥५९॥
पुंसाममायिनां सम्यग्भजतां भाववर्धनः । श्रेयो दिशत्यभिमतं यद्धर्मादिषु देहिनाम् ॥६०॥
विरक्तश्चेन्द्रियरतौ भक्तियोगेन भूयसा । तं निरन्तरभावेन भजेताद्धा विमुक्तये ॥६१॥
इत्युक्तस्तं परिक्रम्य प्रणम्य च नृपार्भकः । ययौ मधुवनं पुण्यं हरेश्चरणचर्चितम् ॥६२॥
तपोवनं गते तस्मिन् प्रविष्टोऽन्तःपुरं मुनिः । अर्हितार्हणको राज्ञा सुखासीन उवाच तम् ॥६३॥

नारद उवाच

राजन् किं ध्यायसे दीर्घं मुखेन परिशुष्यता । किं वा न रिष्यते कामो धर्मो वार्थेन संयुतः ॥६४॥

राजोवाच

सुतो मे बालको ब्रह्मन् स्त्रैणेनाकरुणात्मना । निर्वासितः पञ्चवर्षः सह मात्रा महान् कविः ॥६५॥
अप्यनाथं वने ब्रह्मन् मा स्मादन्त्यर्भकं वृकाः । श्रान्तं शयानं क्षुधितं परिम्लानमुखाम्बुजम् ॥६६॥

अहो मे बत दौरात्म्य स्त्रीजितस्योपधारय । योऽङ्क प्रेम्णाऽऽरुरुक्षन्त नाभ्यनन्दमसत्तम ।६७।

नारद उवाच

मा मा शुच स्वतनय देवगुप्त विशाम्पते । तत्प्रभावमविज्ञाय प्रावृङ्क्ते यद्यशो जगत् ॥६८॥

सुदुष्कर कर्म कृत्वा लोकपालैरपि प्रभु । एष्यत्यचिरतो राजन् यशो विपुलयस्तव ॥६९॥

मैत्रेय उवाच

इति देवर्षिणा प्रोक्त विश्रुत्य जगतीपति । राजलक्ष्मीमनादृत्य पुत्रमेवान्वचिन्तयत् ॥७०॥

तत्राभिषिक्त प्रयतस्तामुपोष्य विभावरीम् । समाहित पर्यचरदृष्यादेशेन पूरुषम् ॥७१॥

त्रिरात्रान्त त्रिरात्रान्ते कपित्थबदराशन । आत्मवृत्त्यनुसारेण मास निन्येऽर्चयन् हरिम्॥७२॥

द्वितीय च तथा मास षष्ठे षष्ठेऽर्भको दिने । तृणपर्णादिभि शीर्णै कृतान्नोऽभ्यर्चयन् विभुम्७३

तृतीय चानयन्मास नवमे नवमेऽहनि । अब्भक्ष उत्तमश्लोकमुपाधावत्समाधिना ॥७४॥

चतुर्थमपि वै मास द्वादशे द्वादशेऽहनि । वायुभक्षो जितश्वासो ध्यायन् देवमधारयत् ॥७५॥

पञ्चमे मास्यनुप्राप्ते जितश्वासो नृपात्मज । ध्यायन् ब्रह्म पदैकेन तस्थौ स्थाणुरिवाचल ॥७६॥

सर्वतो मन आकृष्य हृदि भूतेन्द्रियाशयम् । ध्यायन् भगवतो रूप नाद्राक्षीत् किञ्चनापरम् ।७७।

आधार महदादीना प्रधानपुरुषेश्वरम् । ब्रह्म धारयमाणस्य त्रयो लोकाश्चकम्पिरे ॥७८॥

यदैकपादेन स पार्थिवार्भकस्तस्थौ तदङ्गुष्ठनिपीडिता मही ।
ननाम तत्रार्धमिभेन्द्रधिष्ठिता तरीव सव्येतरत पदे पदे ॥ ७९ ॥

तस्मिन्नभिध्यायति विश्वमात्मनो द्वार निरुध्यासुमनन्यया धिया ।
लोका निरुच्छ्वासनिपीडिता भृश सलोकपाला शरण ययुर्हरिम् ॥ ८० ॥

देवा ऊचु

नैव विदामो भगवन् प्राणरोध चराचरस्याखिलसत्त्वधाम्न ।
विधेहि तन्नो वृजिनाद्विमोक्ष प्राप्ता वय त्वा शरण शरण्यम् ॥ ८१ ॥

श्रीभगवानुवाच

मा भैष्ट बाल तपसो दुरत्ययान्निवर्तयिष्ये प्रतियात स्वधाम ।
यतो हि व प्राणनिरोध आसीदौत्तानपादिर्मयि सगतात्मा ॥ ८२ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायां चतुर्थस्कन्धे ध्रुवचरितेऽष्टमोऽध्याय ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्याय:

मैत्रेय उवाच

... उरुक्रमे कृतावनामा
ततो गरुत्मता मधोर्वन भृत्य

स वै धिया योगविपाकतीव्रया हृत्पद्मकोशे स्फुरितं तडित्प्रभम् ।
तिरोहितं सहसैवोपलक्ष्य बहिः स्थितं तदवस्थं ददर्श ॥ २ ॥
तद्दर्शनेनागतसाध्वसः क्षिताववन्दताङ्गं विनमय्य दण्डवत् ।
दृग्भ्यां प्रपश्यन् प्रपिबन्निवार्भकश्चुम्बन्निवास्येन भुजैरिवाश्लिषन् ॥ ३ ॥
स तं विवक्षन्तमतद्विदं हरिर्ज्ञात्वास्य सर्वस्य च हृद्यवस्थितः ।
कृताञ्जलिं ब्रह्ममयेन कम्बुना पस्पर्श बालं कृपया कपोले ॥ ४ ॥
स वै तदैव प्रतिपादितां गिरं दैवीं परिज्ञातपरात्मनिर्णयः ।
तं भक्तिभावोऽभ्यगृणादसत्वरं परिश्रुतोरुश्रवसं ध्रुवक्षितिः ॥ ५ ॥

ध्रुव उवाच

योऽन्तः प्रविश्य मम वाचमिमां प्रसुप्तां सञ्जीवयत्यखिलशक्तिधरः स्वधाम्ना ।
अन्यांश्च हस्तचरणश्रवणत्वगादीन् प्राणान्नमो भगवते पुरुषाय तुभ्यम् ॥ ६ ॥
एकस्त्वमेव भगवन्निदमात्मशक्त्या मायाख्ययोरुगुणया महदाद्यशेषम् ।
सृष्ट्वानुविश्य पुरुषस्तदसद्गुणेषु नानेव दारुषु विभावसुवद्विभासि ॥ ७ ॥
त्वद्दत्तया वयुनयेदमचष्ट विश्वं सुप्तप्रबुद्ध इव नाथ भवत्प्रपन्नः ।
तस्यापवर्ग्यशरणं तव पादमूलं विस्मर्यते कृतविदा कथमार्तबन्धो ॥ ८ ॥
नूनं विमुष्टमतयस्तव मायया ते ये त्वां भवाप्ययविमोक्षणमन्यहेतोः ।
अर्चन्ति कल्पकतरुं कुणपोपभोग्यमिच्छन्ति यत्स्पर्शजं निरयेऽपि नृणाम् ॥ ९ ॥
या निर्वृतिस्तनुभृतां तव पादपद्मध्यानाद्भवज्जनकथाश्रवणेन वा स्यात् ।
सा ब्रह्मणि स्वमहिमन्यपि नाथ मा भूत्किं त्वन्तकासिलुलितात्पततां विमानात् ॥ १० ॥
भक्तिं मुहुः प्रवहतां त्वयि मे प्रसङ्गो भूयादनन्त महताममलाशयानाम् ।
येनाञ्जसोल्बणमुरुव्यसनं भवाब्धिं नेष्ये भवद्गुणकथामृतपानमत्तः ॥ ११ ॥
ते न स्मरन्त्यतितरां प्रियमीश मर्त्यं ये चान्वदः सुतसुहृद्गृहवित्तदाराः ।
ये त्वब्जनाभ भवदीयपदारविन्दसौगन्ध्यलुब्धहृदयेषु कृतप्रसङ्गाः ॥ १२ ॥
तिर्यङ्नगद्विजसरीसृपदेवदैत्यमर्त्यादिभिः परिचितं सदसद्विशेषम् ।
रूपं स्थविष्ठमज ते महदाद्यनेकं नातः परं परम वेद्मि न यत्र वादः ॥ १३ ॥
कल्पान्त एतदखिलं जठरेण गृह्णन् शेते पुमान् स्वदृगनन्तसखस्तदङ्के ।
यन्नाभिसिन्धुरुहकाञ्चनलोकपद्मगर्भे द्युमान् भगवते प्रणतोऽस्मि तस्मै ॥ १४ ॥
त्वं नित्यमुक्तपरिशुद्धविबुद्ध आत्मा कूटस्थ आदिपुरुषो भगवांस्त्र्यधीशः ।
यद्बुद्ध्यवस्थितिमखण्डितया स्वदृष्ट्या द्रष्टा स्थितावधिमखो व्यतिरिक्त आस्से ॥ १५ ॥

यस्मिन् विरुद्धगतयो ह्यनिशं पतन्ति विद्यादयो विविधशक्तय आनुपूर्व्यात् ।
तद्ब्रह्म विश्वभवमेकमनन्तमाद्यमानन्दमात्रमविकारमहं प्रपद्ये ॥ १६ ॥
सत्याशिषो हि भगवंस्तव पादपद्ममाशीस्तथानुभजत पुरुषार्थमूर्ते ।
अप्येवमर्य भगवान् परिपाति दीनान् वाश्रेव वत्सकमनुग्रहकातरोऽस्मान् ॥ १७ ॥

मैत्रेय उवाच

अथाभिष्टुत एवं वै सत्सङ्कल्पेन धीमता । भृत्यानुरक्तो भगवान् प्रतिनन्द्येदमब्रवीत् ॥१८॥

श्रीभगवानुवाच

वेदाहं ते व्यवसितं हृदि राजन्यबालक । तत्प्रयच्छामि भद्रं ते दुरापमपि सुव्रत ॥१९॥
नान्यैरधिष्ठितं भद्र यद्भ्राजिष्णु ध्रुवक्षिति । यत्र ग्रहर्क्षताराणां ज्योतिषां चक्रमाहितम् ॥२०॥
मेढ्यां गोचक्रवत्स्थास्नु परस्तात्कल्पवासिनाम् । धर्मोऽग्निः कश्यपः शुक्रो मुनयो ये वनौकसः ।
चरन्ति दक्षिणीकृत्य भ्रमन्तो यत्सतारकाः ॥२१॥
प्रस्थिते तु वनं पित्रा दत्त्वा गां धर्मसंश्रयः । षट्त्रिंशद्वर्षसाहस्रं रक्षिताव्याहतेन्द्रियः ॥२२॥
त्वद्भ्रातर्युत्तमे नष्टे मृगयायां तु तन्मनाः । अन्वेषन्ती वनं माता दावाग्निं सा प्रवेक्ष्यति ॥२३॥
इष्ट्वा मां यज्ञहृदयं यज्ञैः पुष्कलदक्षिणैः । भुक्त्वा चेहाशिषः सत्या अन्ते मां संस्मरिष्यसि ॥२४॥
ततो गन्तासि मत्स्थानं सर्वलोकनमस्कृतम् । उपरिष्टादृषिभ्यस्त्वं यतो नावर्तते गतः ॥२५॥

मैत्रेय उवाच

इत्यर्चितः स भगवानतिदिश्यात्मनः पदम् । बालस्य पश्यतो धाम स्वमगाद्गरुडध्वजः ॥२६॥
सोऽपि सङ्कल्पजं विष्णोः पादसेवोपसादितम् । प्राप्य सङ्कल्पनिर्वाणं नातिप्रीतोऽभ्यगात् पुरम् २७

विदुर उवाच

सुदुर्लभं यत्परमं पदं हरेर्मायाविनस्तच्चरणार्चनार्जितम् ।
लब्ध्वाप्यसिद्धार्थमिवैकजन्मना कथं स्वमात्मानममन्यतार्थवित् ॥२८॥

मैत्रेय उवाच

मातुः सपत्न्या वाग्बाणैर्हृदि विद्धस्तु तान् स्मरन् । नैच्छन्मुक्तिपतेर्मुक्तिं तस्मात्तापमुपेयिवान् ॥२९॥

ध्रुव उवाच

समाधिना नैकभवेन यत्पदं विदुः सनन्दादय ऊर्ध्वरेतसः ।
मासैरहं षड्भिरमुष्य पादयोश्छायामुपेत्यापगतः पृथङ्मतिः ॥३०॥
अहो बत ममानात्म्यं मन्दभाग्यस्य पश्यत । भवच्छिदः पादमूलं गत्वायाचे यदन्तवत् ॥३१॥
मतिर्विदूषिता देवैः पतद्भिरसहिष्णुभिः । यो नारदवचस्तथ्यं नाग्राहिषमसत्तमः ॥३२॥
दैवीं मायामुपाश्रित्य प्रसुप्त इव भिन्नदृक् । तप्ये द्वितीयेऽप्यसति भ्रातृभ्रातृव्यहृद्रुजा ॥३३॥

तमेनमङ्गात्मनि मुक्तविग्रहे व्यपाश्रितं निर्गुणमेकमक्षरम् ।
आत्मानमन्विच्छ विमुक्तमात्मदृग् यस्मिन्निदं भेदमसत्प्रतीयते ॥ २९ ॥
त्वं प्रत्यगात्मनि तदा भगवत्यनन्त आनन्दमात्र उपपन्नसमस्तशक्तौ ।
भक्तिं विधाय परमां शनकैरविद्याग्रन्थिं विभेत्स्यसि ममाहमिति प्ररूढम् ॥ ३० ॥
संयच्छ रोषं भद्रं ते प्रतीपं श्रेयसां परम् । श्रुतेन भूयसा राजन्नगदेन यथाऽऽमयम् ॥३१॥
येनोपसृष्टात्पुरुषाल्लोक उद्विजते भृशम् । न बुधस्तद्वशं गच्छेदिच्छन्नभयमात्मनः ॥३२॥
हेलनं गिरिशभ्रातुर्धनदस्य त्वया कृतम् । यज्जघ्निवान् पुण्यजनान् भ्रातृघ्नानित्यमर्षितः ॥३३॥
तं प्रसादय वत्साशु सन्नत्या प्रश्रयोक्तिभिः । न यावन्महतां तेजः कुलं नोऽभिभविष्यति ॥३४॥
एवं स्वायम्भुवः पौत्रमनुशास्य मनुर्ध्रुवम् । तेनाभिवन्दितः साकमृषिभिः स्वपुरं ययौ ॥३५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे एकादशोऽध्यायः ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

ध्रुवं निवृत्तं प्रतिबुद्ध्य वैशसादपेतमन्युं भगवान् धनेश्वरः ।
तत्रागतश्चारणयक्षकिन्नरैः संस्तूयमानोऽभ्यवदत् कृताञ्जलिम् ॥ १ ॥

धनद उवाच

भो भोः क्षत्रियदायाद परितुष्टोऽस्मि तेऽनघ । यत्त्वं पितामहादेशाद्वैरं दुस्त्यजमत्यजः ॥ २ ॥
न भवानवधीद्यक्षान्न यक्षा भ्रातरं तव । काल एव हि भूतानां प्रभुरप्ययभावयोः ॥ ३ ॥
अहं त्वमित्यपार्था धीरज्ञानात्पुरुषस्य हि । स्वाप्नीवाभात्यतद्ध्यानाद्यया बन्धविपर्ययौ ॥ ४ ॥
तद्गच्छ ध्रुव भद्रं ते भगवन्तमधोक्षजम् । सर्वभूतात्मभावेन सर्वभूतात्मविग्रहम् ॥ ५ ॥
भजस्व भजनीयाङ्घ्रिमभवाय भवच्छिदम् । युक्तं विरहितं शक्त्या गुणमय्याऽऽत्ममायया॥ ६ ॥
वृणीहि कामं नृप यन्मनोगतं मत्तस्त्वमौत्तानपदेऽविशङ्कितः ।
वरं वरार्होऽम्बुजनाभपादयोरनन्तरं त्वां वयमङ्ग शुश्रुम ॥ ७ ॥

मैत्रेय उवाच

स राजराजेन वराय चोदितो ध्रुवो महाभागवतो महामतिः ।
हरौ स वव्रेऽचलितां स्मृतिं यया तरत्ययत्नेन दुरत्ययं तमः ॥ ८ ॥
तस्य प्रीतेन मनसा तां दत्त्वैडविडस्ततः । पश्यतोऽन्तर्दधे सोऽपि स्वपुरं प्रत्यपद्यत ॥ ९ ॥
अथायजत यज्ञेशं क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः । द्रव्यक्रियादेवतानां कर्म कर्मफलप्रदम् ॥१०॥
सर्वात्मन्यच्युतेऽसर्वे तीव्रौघां भक्तिमुद्वहन् । ददर्शात्मनि भूतेषु तमेवावस्थितं विभुम् ॥११॥

तमेव शीलसम्पन्न ब्रह्मण्य दीनवत्सलम् । गोप्तार धर्मसेतूना मेनिरे पितर प्रजा ॥१२॥
षट्त्रिंशद्वर्षसाहस्र शशास क्षितिमण्डलम् । भोगै पुण्यक्षय कुर्वन्नभोगैरशुभक्षयम् ॥१३॥
एव बहुसव काल महात्माविचलेन्द्रिय । त्रिवर्गौपयिक नीत्वा पुत्रायादा न्नृपासनम् ॥१४॥
मन्यमान इद विश्व मायारचितमात्मनि । अविद्यारचितस्वप्नग न्धर्वनगरोपमम् ॥१५॥

आत्मस्त्र्यपत्यसुहृदो बलमृद्धकोशमन्त पुर परिविहारभुवश्च रम्या ।
भूमण्डल जलधिमेखलमाकलय्य कालोपसृष्टमिति स प्रययौ विशालाम् ॥ १६ ॥
तस्या विशुद्धकरण शिववार्विगाह्य बद्ध्वाऽऽसन जितमरु न्मनसा हृताक्ष ।
स्थूले दधार भगवत्प्रतिरूप एतद् ध्यायस्तदव्यवहितो व्यसृजत्समाधौ ॥ १७ ॥
भक्ति हरौ भगवति प्रवहन्नजस्रमान न्दबाष्पकलया मुहुरर्द्यमान ।
विक्लिद्यमानहृदय पुलकाचिताङ्गो नात्मानमस्मरदसाविति मुक्तलिङ्ग ॥ १८ ॥
स ददर्श विमानाग्र्य नभसोऽवतरद् ध्रुव । विभ्राजयद्दश दिशो राकापतिमिवोदितम् ॥१९॥

तत्रानु देवप्रवरौ चतुर्भुजौ श्यामौ किशोरावरुणाम्बुजेक्षणौ ।
स्थिताववष्टभ्य गदा सुवाससौ किरीटहाराङ्गदचारुकुण्डलौ ॥२०॥
विज्ञाय तावुत्तमगायकिङ्करावभ्युत्थित साध्वसविस्मृतक्रम ।
ननाम नामानि गृणन् मधुद्विष पार्षत्प्रधानाविति सहृताञ्जलि ॥२१॥
त कृष्णपादाभिनिविष्टचेतस बद्धाञ्जलि प्रश्रयनम्रकन्धरम् ।
सुन न्दनन्दावुपसृत्य सस्मित प्रत्यूचतु पुष्करनाभसम्मतौ ॥२२॥

सुनन्दनन्दावूचतु

भो भो राजन् सुभद्र ते वाच नोऽवहित शृणु । य पञ्चवर्षस्तपसा भवान् देवमतीतृपत् ॥२३॥
तस्याखिलजगद्धातुरावा देवस्य शार्ङ्गिण । पार्षदाविह सम्प्राप्तौ नेतु त्वा भगवत्पदम् ॥२४॥

सुदुर्जय विष्णुपद जित त्वया यत्सूरयोऽप्राप्य विचक्षते परम् ।
आतिष्ठ तच्चन्द्रदिवाकरादयो ग्रहर्क्षतारा परियन्ति दक्षिणम् ॥ २५ ॥

अनास्थित ते पितृभिरन्यैरप्यङ्ग कर्हिचित् । आतिष्ठ जगता वन्द्य तद्विष्णो परम पदम् ॥२६॥
एतद्विमानप्रवरमुत्तमश्लोकमौलिना । उपस्थापितमायुष्मन्नधिरोढु त्वमर्हसि ॥२७॥

मैत्रेय उवाच

निशम्य वैकुण्ठनियोज्यमुख्ययोर्मधुच्युत वाचमुरुक्रमप्रिय ।
कृता [illegible] मुनीन् प्रणम्याशिषमभ्यवादयत् ॥ २८ ॥
परीत्याभ्यर्च्य [illegible] च । इयेष तदधिष्ठातु बिभ्रद्रूप हिरण्मयम्

तदोत्तानपद पुत्रो ददर्शान्तकमागतम् । मृत्योर्मूर्ध्नि पद दत्त्वा आरुरोहाद्भुत गृहम् ॥३०॥
तदा दुन्दुभयो नेदुर्मृदङ्गपणवादय । गन्धर्वमुख्या प्रजगु पेतु कुसुमवृष्टय ॥३१॥
स च स्वर्लोकमारोक्ष्यन् सुनीतिं जननीं ध्रुव । अन्वस्मरदग हित्वा दीना यास्ये त्रिविष्टपम् ॥३२॥
इति व्यवसित तस्य व्यवसाय सुरोत्तमौ । दर्शयामासतुर्देवीं पुरो यानेन गच्छतीम् ॥३३॥
तत्र तत्र प्रशसद्भि पथि वैमानिकै सुरै । अवकीर्यमाणो ददृशे कुसुमै क्रमशो ग्रहान् ॥३४॥
त्रिलोकीं देवयानेन सोऽतिव्रज्य मुनीनपि । परस्ताद्यद् ध्रुवगतिर्विष्णो पदमथाभ्यगात् ॥३५॥
यद् भ्राजमान स्वरुचैव सर्वतो लोकास्त्रयो ह्यनु विभ्राजन्त एते ।
यन्नाव्रजञ्जन्तुषु येऽननुग्रहा व्रजन्ति भद्राणि चरन्ति येऽनिशम् ॥ ३६ ॥
शान्ता समदृश शुद्धा सर्वभूतानुरञ्जना । यान्त्यञ्जसाच्युतपदमच्युतप्रियबान्धवा ॥३७॥
इत्युत्तानपद पुत्रो ध्रुव कृष्णपरायण । अभूत्त्रयाणा लोकाना चूडामणिरिवामल ॥३८॥
गम्भीरवेगोऽनिमिष ज्योतिषा चक्रमाहितम् । यस्मिन् भ्रमति कौरव्य मेढ्यामिव गवा गण ॥३९॥
महिमान विलोक्यास्य नारदो भगवानृषि । आतोद्य वितुदञ्छ्लोकान् सत्रेऽगायत्प्रचेतसाम् ४०

नारद उवाच

नून सुनीते पतिदेवताया स्तप प्रभावस्य सुतस्य ता गतिम् ।
दृष्ट्वाभ्युपायानपि वेदवादिनो नैवाधिगन्तु प्रभवन्ति किं नृपा ॥ ४१ ॥
य पञ्चवर्षो गुरुदारवाक्शरैर्भिन्नेन यातो हृदयेन दूयता ।
वन मदादेशकरोऽजित प्रभु जिगाय तद्भक्तगुणै पराजितम् ॥ ४२ ॥
य क्षत्रबन्धुर्भुवि तस्याधिरूढमन्वारुरुक्षेदपि वर्षपूगै ।
षट्पञ्चवर्षो यदहोभिरल्पै प्रसाद्य वैकुण्ठमवाप तत्पदम् ॥ ४३ ॥

मैत्रेय उवाच

एतत्तेऽभिहित सर्वं यत्पृष्टोऽहमिह त्वया । ध्रुवस्योद्दामयशसश्चरित सम्मत सताम् ॥४४॥
धन्य यशस्यमायुष्य पुण्य स्वस्त्ययन महत् । स्वर्ग्य ध्रौव्य सौमनस्य प्रशस्यमघमर्षणम् ॥४५॥
श्रुत्वैतच्छ्रद्धयाभीक्ष्णमच्युतप्रियचेष्टितम् । भवेद्भक्तिर्भगवति यया स्यात्क्लेशसक्षय ॥४६॥
महत्त्वमिच्छता तीर्थं श्रोतु शीलादयो गुणा । यत्र तेजस्तदिच्छूना मानो यत्र मनस्विनाम् ॥४७॥
प्रयत कीर्तयेत्प्रात समवाये द्विजन्मनाम् । साय च पुण्यश्लोकस्य ध्रुवस्य चरित महत् ॥४८॥
पौर्णमास्या सिनीवाल्या द्वादश्या श्रवणेऽथवा । दिनक्षये व्यतीपाते सक्रमेऽर्कदिनेऽपि वा ॥४९॥
श्रावयेच्छ्रद्दधानाना तीर्थपादपदाश्रय । नेच्छस्तत्रात्मनाऽऽत्मान सन्तुष्ट इति सिध्यति ५०
ज्ञानमज्ञाततत्त्वाय यो दद्यात्सत्पथेऽमृतम् । कृपालोर्दीननाथस्य देवास्तस्यानुगृह्णते ॥५१॥

इद मया तेऽभिहितं कुरूद्वह ध्रुवस्य विख्यातविशुद्धकर्मण ।
हित्वार्भक क्रीडनकानि मातुर्गृह च विष्णु शरण यो जगाम ॥५२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायां चतुर्थस्कन्धे ध्रुवचरित नाम द्वादशोऽध्याय ॥१२॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

सूत उवाच

निशम्य कौषारविणोपवर्णित ध्रुवस्य वैकुण्ठपदाधिरोहणम् ।
प्ररूढभावो भगवत्यधोक्षजे प्रष्टु पुनस्त विदुर प्रचक्रमे ॥ १ ॥

विदुर उवाच

के ते प्रचेतसो नाम कस्यापत्यानि सुव्रत । कस्यान्ववाये प्रख्याता कुत्र वा सत्रमासत ॥ २ ॥
मन्ये महाभागवत नारद देवदर्शनम् । येन प्रोक्त क्रियायोग परिचयाविधिर्हरे ॥ ३ ॥
स्वधर्मशीलै पुरुषैर्भगवान् यज्ञपूरुष । इज्यमानो भक्तिमता नारदेनेरित किल ॥ ४ ॥
यास्ता देवर्षिणा तत्र वर्णिता भगवत्कथा । मह्य शुश्रूषवे ब्रह्मन् कात्स्न्येनाचष्टुमर्हसि ॥ ५ ॥

मैत्रेय उवाच

ध्रुवस्य चोत्कल पुत्र पितरि प्रस्थिते वनम् । सार्वभौमश्रिय नैच्छदधिराजासन पितु ॥ ६ ॥
स जन्मनोपशान्तात्मा नि सङ्ग समदर्शन । ददर्श लोके विततमात्मान लोकमात्मनि ॥ ७ ॥
आत्मान ब्रह्म निर्वाण प्रत्यस्तमितविग्रहम् । अवबोधरसैकात्म्यमानन्दमनुसततम् ॥ ८ ॥
अव्यवच्छिन्नयोगाग्निदग्धकर्ममलाशय । स्वरूपमवरुन्धानो नात्मनोऽन्य तदैक्षत ॥ ९ ॥
जडान्धबधिरोन्मत्तमूकाकृतिरतन्मति । लक्षित पथि बालाना प्रशान्तार्चिरिवानल ॥१०॥
मत्वा त जडमुन्मत्त कुलवृद्धा समन्त्रिण । वत्सर भूपतिं चक्रुर्यवीयास भ्रमे सुतम् ॥११॥
स्वर्वीथिर्वत्सरस्येष्टा भार्यासूत षडात्मजान् । पुष्पार्ण तिग्मकेतु च इषमूर्जं वसु जयम् ॥१२॥
पुष्पार्णस्य प्रभा भार्या दोषा च द्वे बभूवतु । प्रातर्मध्यदिन सायमिति ह्यासन् प्रभासुता ॥१३॥
प्रदोषो निशिथो व्युष्ट इति दोषासुतास्त्रय । व्युष्ट सुत पुष्करिण्या सर्वतेजसमादधे ॥१४॥
स चक्षु सुतमाकूत्या पत्न्या मनुमवाप ह । मनोरसूत महिषी विरजान्नड्वला सुतान् ॥१५॥
पुरु कुत्स त्रित द्युम्न सत्यवन्तमृत व्रतम् । अग्निष्टोममतीरात्र प्रद्युम्न शिबिमुल्मुकम् ॥१६॥
उल्मुकोऽजनयत्पुत्रान् पुष्करिण्या षडुत्तमान् । अङ्ग सुमनसं ख्यातिं क्रतुमङ्गिरस गयम् ॥१७॥
सुनीथाङ्गस्य या पत्नी सुषुवे वेनमुल्बणम् । यद्दौ शील्यात्स राजर्षिर्निर्विण्णो निरगात्पुरात् १८
यमङ्ग शेपु कुपिता वाग्वज्रा मुनय किल । गतासोस्तस्य भूयस्ते ममन्थुर्दक्षिण करम् ॥१९॥
अराजके तदा लोके दस्युभि पीडिता प्रजा । जातो नारायणांशेन पृथुराद्य क्षितीश्वर ॥२०॥

तदोत्तानपदः पुत्रो ददर्शान्तकमागतम् । मृत्योर्मूर्ध्नि पदं दत्त्वा आरुरोहाद्भुतं गृहम् ॥३०॥
तदा दुन्दुभयो नेदुर्मृदङ्गपणवादयः । गन्धर्वमुख्याः प्रजगुः पेतुः कुसुमवृष्टयः ॥३१॥
स च स्वर्लोकमारोक्ष्यन् सुनीतिं जननीं ध्रुवः । अन्वस्मरदगं हित्वा दीनां यास्ये त्रिविष्टपम् ॥३२॥
इति व्यवसितं तस्य व्यवसाय सुरोत्तमौ । दर्शयामासतुर्देवीं पुरो यानेन गच्छतीम् ॥३३॥
तत्र तत्र प्रशंसद्भिः पथि वैमानिकैः सुरैः । अवकीर्यमाणो ददृशे कुसुमैः क्रमशो ग्रहान् ॥३४॥
त्रिलोकीं देवयानेन सोऽतिव्रज्य मुनीनपि । परस्ताद्यद् ध्रुवगतिर्विष्णोः पदमथाभ्यगात् ॥३५॥

यद् भ्राजमानं स्वरुचैव सर्वतो लोकास्त्रयो ह्यनु विभ्राजन्त एते ।
यन्नाव्रजञ्जन्तुषु येऽननुग्रहा व्रजन्ति भद्राणि चरन्ति येऽनिशम् ॥ ३६ ॥

शान्ताः समदृशः शुद्धाः सर्वभूतानुरञ्जनाः । यान्त्यञ्जसाच्युतपदमच्युतप्रियबान्धवाः ॥३७॥
इत्युत्तानपदः पुत्रो ध्रुवः कृष्णपरायणः । अभूत्त्रयाणां लोकानां चूडामणिरिवामलः ॥३८॥
गम्भीरवेगोऽनिमिषं ज्योतिषां चक्रमाहितम् । यस्मिन् भ्रमति कौरव्य मेढ्यामिव गवां गणः ॥३९॥
महिमानं विलोक्यास्य नारदो भगवानृषिः । आतोद्यं वितुदञ्श्लोकान् सत्रेऽगायत्प्रचेतसाम् ४०

नारद उवाच

नूनं सुनीतेः पतिदेवतायास्तपःप्रभावस्य सुतस्य तां गतिम् ।
दृष्ट्वाभ्युपायानपि वेदवादिनो नैवाधिगन्तुं प्रभवन्ति किं नृपाः ॥ ४१ ॥
यः पञ्चवर्षो गुरुदारवाक्शरैर्भिन्नेन यातो हृदयेन दूयता ।
वनं मदादेशकरोऽजितं प्रभुं जिगाय तद्भक्तगुणैः पराजितम् ॥ ४२ ॥
यः क्षत्रबन्धुर्भुवि तस्याधिरूढमन्वारुरुक्षेदपि वर्षपूगैः ।
षट्पञ्चवर्षो यदहोभिरल्पैः प्रसाद्य वैकुण्ठमवाप तत्पदम् ॥ ४३ ॥

मैत्रेय उवाच

एतत्तेऽभिहितं सर्वं यत्पृष्टोऽहमिह त्वया । ध्रुवस्योद्दामयशसश्चरितं संमतं सताम् ॥४४॥
धन्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं स्वस्त्ययनं महत् । स्वर्ग्यं ध्रौव्यं सौमनस्यं प्रशस्यमघमर्षणम् ॥४५॥
श्रुत्वैतच्छ्रद्धयाभीक्ष्णमच्युतप्रियचेष्टितम् । भवेद्भक्तिर्भगवति यया स्यात्क्लेशसंक्षयः ॥४६॥
महत्त्वमिच्छतां तीर्थं श्रोतुः शीलादयो गुणाः । यत्र तेजस्तदिच्छूनां मानो यत्र मनस्विनाम् ॥४७॥
प्रयतः कीर्तयेत्प्रातः समवाये द्विजन्मनाम् । सायं च पुण्यश्लोकस्य ध्रुवस्य चरितं महत् ॥४८॥
पौर्णमास्यां सिनीवाल्यां द्वादश्यां श्रवणेऽथवा । दिनक्षये व्यतीपाते सङ्क्रमेऽर्कदिनेऽपि वा ॥४९॥
श्रावयेच्छ्रद्दधानानां तीर्थपादपदाश्रयः । नेच्छंस्तत्रात्मनात्मानं सन्तुष्ट इति सिध्यति ५०
ज्ञानमज्ञाततत्त्वाय यो दद्यात्सत्पथेऽमृतम् । कृपालोर्दीननाथस्य देवास्तस्यानुगृह्णते ॥५१॥

कदपत्यं वरं मन्ये सदपत्याच्छुचां पदात् । निर्विद्येत गृहान्मर्त्यो यत्क्लेशनिवहा गृहाः ॥४६॥

एवं स निर्विण्णमना नृपो गृहान्निशीथ उत्थाय महोदयोदयात् ।
अलब्धनिद्रोऽनुपलक्षितो नृभिर्हित्वा गतो वेनसुवं प्रसुप्ताम् ॥ ४७ ॥
विज्ञाय निर्विद्य गतं पतिं प्रजाः पुरोहितामात्यसुहृद्गणादयः ।
विचिक्युरुर्व्यामतिशोककातरा यथा निगूढं पुरुषं कुयोगिनः ॥ ४८ ॥
अलक्षयन्तः पदवीं प्रजापतेर्हतोद्यमाः प्रत्युपसृत्य ते पुरीम् ।
ऋषीन् समेतानभिवन्द्य साश्रवो न्यवेदयन् पौरव भर्तृविप्लवम् ॥ ४९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

भृग्वादयस्ते मुनयो लोकानां क्षेमदर्शिनः । गोप्तर्यसति वै नृणां पश्यन्तः पशुसाम्यताम् ॥ १ ॥
वीरमातरमाहूय सुनीथां ब्रह्मवादिनः । प्रकृत्यसम्मतं वेनमभ्यषिञ्चन् पतिं भुवः ॥ २ ॥
श्रुत्वा नृपासनगतं वेनमत्युग्रशासनम् । निलिल्युर्दस्यवः सद्यः सर्पत्रस्ता इवाखवः ॥ ३ ॥
स आरूढनृपस्थान उन्नद्धोऽष्टविभूतिभिः । अवमेने महाभागान् स्तब्धः सम्भावितः स्वतः ॥४॥
एवं मदान्ध उत्सिक्तो निरङ्कुश इव द्विपः । पर्यटन् रथमास्थाय कम्पयन्निव रोदसी ॥ ५ ॥
न यष्टव्यं न दातव्यं न होतव्यं द्विजाः क्वचित् । इति न्यवारयद्धर्मं भेरीघोषेण सर्वशः ॥ ६ ॥
वेनस्यावेक्ष्य मुनयो दुर्वृत्तस्य विचेष्टितम् । विमृश्य लोकव्यसनं कृपयोचुः स्म सत्रिणः ॥ ७ ॥
अहो उभयतः प्राप्तं लोकस्य व्यसनं महत् । दारुण्युभयतो दीप्ते इव तस्करपालयोः ॥ ८ ॥
अराजकभयादेष कृतो राजातदर्हणः । ततोऽप्यासीद्भयं त्वद्य कथं स्यात्स्वस्ति देहिनाम् ॥९॥
अहेरिव पयःपोषः पोषकस्याप्यनर्थभृत् । वेनः प्रकृत्यैव खलः सुनीथागर्भसम्भवः ॥१०॥
निरूपितः प्रजापालः स जिघांसति वै प्रजाः । तथापि सान्त्वयेमामुं नास्मांस्तत्पातकं स्पृशेत् ॥११॥
तद्विद्वद्भिरसद्वृत्तो वेनोऽस्माभिः कृतो नृपः । सान्त्वितो यदि नो वाचं न ग्रहीष्यत्यधर्मकृत् ॥१२॥
लोकधिक्कारसन्दग्धं दहिष्याम स्वतेजसा । एवमध्यवसायैनं मुनयो गूढमन्यवः ।
उपव्रज्याब्रुवन् वेनं सान्त्वयित्वा च सामभिः ॥ १३ ॥

मुनय ऊचुः

नृपवर्य निबोधैतद्यत्ते विज्ञापयाम भोः । आयुःश्रीबलकीर्तीनां तव तात विवर्धनम् ॥१४॥
धर्म आचरितः पुंसां वाङ्मनःकायबुद्धिभिः । लोकान् विशोकान् वितरत्यथानन्त्यमसङ्गिनाम् ॥१५
स ते मा विनशेद्वीर प्रजानां क्षेमलक्षणः । यस्मिन् विनष्टे नृपतिरैश्वर्यादवरोहति ॥१६॥

विदुर उवाच

तस्य शीलनिधेः साधोर्ब्रह्मण्यस्य महात्मनः । राज्ञः कथमभूद्दुष्टा प्रजा यद्विमना ययौ ॥२१॥
किं वांहो वेन उद्दिश्य ब्रह्मदण्डमयूयुजन् । दण्डव्रतधरे राज्ञि मुनयो धर्मकोविदाः ॥२२॥
नावध्येयः प्रजापालः प्रजाभिरघवानपि । यदसौ लोकपालानां बिभर्त्योजः स्वतेजसा ॥२३॥
एतदाख्याहि मे ब्रह्मन् सुनीथात्मजचेष्टितम् । श्रद्दधानाय भक्ताय त्वं परावरवित्तम ॥२४॥

मैत्रेय उवाच

अङ्गोऽश्वमेधं राजर्षिराजहार महाक्रतुम् । नाजग्मुर्देवतास्तस्मिन्नाहूता ब्रह्मवादिभिः ॥२५॥
तमूचुर्विस्मितास्तत्र यजमानमथर्त्विजः । हवींषि हूयमानानि न ते गृह्णन्ति देवताः ॥२६॥
राजन् हवींष्यदुष्टानि श्रद्धयाऽऽसादितानि ते । छन्दांस्ययातयामानि योजितानि धृतव्रतैः ॥२७॥
न विदामेह देवानां हेलनं वयमण्वपि । यन्न गृह्णन्ति भागान् स्वान् ये देवाः कर्मसाक्षिणः ॥२८॥

मैत्रेय उवाच

अङ्गो द्विजवचः श्रुत्वा यजमानः सुदुर्मनाः । तत्प्रष्टुं व्यसृजद्वाचं सदस्यांस्तदनुज्ञया ॥२९॥
नागच्छन्त्याहुता देवा न गृह्णन्ति ग्रहानिह । सदसस्पतयो ब्रूत किमवद्यं मया कृतम् ॥३०॥

सदसस्पतय ऊचुः

नरदेवेह भवतो नाघं तावन्मनाक् स्थितम् । अस्त्येकं प्राक्तनमघं यदिहेदृक् त्वमप्रजः ॥३१॥
तथा साधय भद्रं ते आत्मानं सुप्रजं नृप । इष्टस्ते पुत्रकामस्य पुत्रं दास्यति यज्ञभुक् ॥३२॥
तथा स्वभागधेयानि ग्रहीष्यन्ति दिवौकसः । यद्यज्ञपुरुषः साक्षादपत्याय हरिर्वृतः ॥३३॥
तांस्तान् कामान् हरिर्दद्याद्यान् यान् कामयते जनः । आराधितो यथैवैष तथा पुंसां फलोदयः ॥३४॥
इति व्यवसिता विप्रास्तस्य राज्ञः प्रजातये । पुरोडाशं निरवपन् शिपिविष्टाय विष्णवे ॥३५॥
तस्मात्पुरुष उत्तस्थौ हेममाल्यमलाम्बरः । हिरण्मयेन पात्रेण सिद्धमादाय पायसम् ॥३६॥
स विप्रानुमतो राजा गृहीत्वाञ्जलिनौदनम् । अवघ्राय मुदा युक्तः प्रादात्पत्न्या उदारधीः ॥३७॥
सा तत्पुंसवनं राज्ञी प्राश्य वै पत्युरादधे । गर्भं काल उपावृत्ते कुमारं सुषुवेऽप्रजा ॥३८॥
स बाल एव पुरुषो मातामहमनुव्रतः । अधर्मांशोद्भवं मृत्युं तेनाभवदधार्मिकः ॥३९॥
स शरासनमुद्यम्य मृगयुर्वनगोचरः । हन्त्यसाधुर्मृगान् दीनान् वेनोऽसावित्यरौज्जनः ॥४०॥
आक्रीडे क्रीडतो बालान् वयस्यानतिदारुणः । प्रसह्य निरनुक्रोशः पशुमारममारयत् ॥४१॥
तं विचक्ष्य खलं पुत्रं शासनैर्विविधैर्नृपः । यदा न शासितुं कल्पो भृशमासीत्सुदुर्मनाः ॥४२॥
प्रायेणाभ्यर्चितो देवो येऽप्रजा गृहमेधिनः । कदपत्यभृतं दुःखं ये न विन्दन्ति दुर्भरम् ॥४३॥
यतः पापीयसी कीर्तिरधर्मश्च महान्नृणाम् । यतो विरोधः सर्वेषां यत आधिरनन्तकः ॥४४॥
कस्तं प्रजापदेशं वै मोहबन्धनमात्मनः । पण्डितो बहु मन्येत यदर्थाः क्लेशदा गृहाः ॥४५॥

ऽदपत्य वर मन्ये सदपत्यान्छुचा पदात् । निर्विद्येत गृहान्मर्त्यो यत्क्लेशनिवहा गृहा ॥४६॥
एव स निर्विण्णमना नृपो गृहान्निशीथ उत्थाय महोदयोदयात् ।
अलब्धनिद्रोऽनुपलक्षितो नृभिर्हित्वा गतो वेनसुव प्रसुप्ताम् ॥ ४७ ॥
विज्ञाय निर्विद्य गत पतिं प्रजा पुरोहितामात्यसुहृद्गणादय ।
विचिक्युरुर्व्यामतिशोककातरा यथा निगूढ पुरुष कुयोगिन ॥ ४८ ॥
अलक्षयन्त पदवीं प्रजापतेर्हतोद्यमा प्रत्युपसृत्य ते पुरीम् ।
ऋषीन् समेतानभिवन्द्य साश्रवो न्यवेदयन् पौरव भर्तृविप्लवम् ॥ ४९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे त्रयोदशोऽध्याय ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

भृग्वादयस्ते मुनयो लोकाना क्षेमदर्शिन । गोप्तर्यसति वै नृणा पश्यन्त पशुसाम्यताम् ॥ १ ॥
वीर मातरमाहूय सुनीथा ब्रह्मवादिन । प्रकृत्यसमत वेनमभ्यषिञ्चन् पतिं भुव ॥ २ ॥
श्रुत्वा नृपासनगत वेनमत्युग्रशासनम् । निलिल्युर्दस्यव सद्य सर्पत्रस्ता इवाखव ॥ ३ ॥
स आरूढनृपस्थान उन्नद्धोऽष्टविभूतिभि । अवमेने महाभागान् स्तब्ध सम्भावित स्वत ।४।
एव मदान्ध उत्सिक्तो निरङ्कुश इव द्विप । पर्यटन् रथमास्थाय कम्पयन्निव रोदसी ॥ ५ ॥
न यष्टव्य न दातव्य न होतव्य द्विजा क्वचित् । इति न्यवारयद्धर्मं भेरीघोषेण सर्वश ॥ ६ ॥
वेनस्यावेक्ष्य मुनयो दुर्वृत्तस्य विचेष्टितम् । विमृश्य लोकव्यसन कृपयोचु स्म सत्रिण ॥ ७ ॥
अहो उभयत प्राप्त लोकस्य व्यसन महत् । दारुण्युभयतो दीप्त इव तस्करपालयो ॥ ८ ॥
अराजकभयादेष कृतो राजातदर्हण । ततोऽप्यासीद्भय त्वद्य कथ स्यात्स्वस्ति देहिनाम् ।९।
अहेरिव पय पोष पोषकस्याप्यनर्थभृत् । वेन प्रकृत्यैव खल सुनीथागर्भसम्भव ॥१०॥
निरूपित प्रजापाल स जिघांसति वै प्रजा । तथापि सान्त्वयेमामु नास्मास्तत्पातक स्पृशेत्॥११॥
तद्विद्वद्भिरसद्वृत्तो वेनोऽस्माभि कृतो नृप । सान्त्वितो यदि नो वाच न ग्रहीष्यत्यधर्मकृत्॥१२॥
लोकधिक्कारसन्दग्ध दहिष्याम स्वतेजसा । एवमध्यवसायैन मुनयो गूढमन्यव ।
उपव्रज्याब्रुवन् वेन सान्त्वयित्वा च सामभि ॥ १३ ॥

मुनय ऊचु

नृपवर्य निबोधैतद्यत्ते विज्ञापयाम भो । आयु श्रीबलकीर्तीना तव तात विवर्धनम् ॥१४॥
धर्म आचरित पुसा वाड्मन कायबुद्धिभि । लोकान् विशोकान् वितरत्यथानन्त्यमसङ्गिनाम्॥१५
स ते मा विनशेद्वीर प्रजाना क्षेमलक्षण । यस्मिन् विनष्टे नृपतिरैश्वर्यादवरोहति ॥१६॥

राजन्साध्वमात्येभ्यश्चोरादिभ्य प्रजा नृप । रक्षन् यथा बलि गृह्णन्निह प्रेत्य च मोदते ॥१७॥
यस्य राष्ट्रे पुरे चैव भगवान् यज्ञपूरुष । इज्यते स्वेन धर्मेण जनैर्वर्णाश्रमान्वितै ॥१८॥
तस्य राज्ञो महाभाग भगवान् भूतभावन । परितुष्यति विश्वात्मा तिष्ठतो निजशासने ॥१९॥
तस्मिंस्तुष्टे किमप्राप्य जगतामीश्वरेश्वरे । लोका सपाला ह्येतस्मै हरन्ति बलिमादृता ॥२०॥

त सर्वलोकामरयज्ञसग्रह त्रयीमय द्रव्यमय तपोमयम् ।
यज्ञैर्विचित्रैर्यजतो भवाय ते राजन् स्वदेशाननुरोद्धुमर्हसि ॥ २१ ॥
यज्ञेन युष्मद्विषये द्विजातिभिर्वितायमानेन सुरा कला हरे ।
स्विष्टा सुतुष्टा प्रदिशन्ति वाञ्छित तद्धेलन नार्हसि वीर चेष्टितुम् ॥ २२ ॥

वेन उवाच

बालिशा बत यूय वा अधर्मे धर्ममानिन । ये वृत्तिद पति हित्वा जार पतिमुपासते ॥२३॥
अवजानन्त्यमी मूढा नृपरूपिणमीश्वरम् । नानुविन्दन्ति ते भद्रमिह लोके परत्र च ॥२४॥
को यज्ञपुरुषो नाम यत्र वो भक्तिरीदृशी । भर्तृस्नेहविदूराणा यथा जारे कुयोषिताम् ॥२५॥
विष्णुर्विरिञ्चो गिरिश इन्द्रो वायुर्यमो रवि । पर्जन्यो धनद सोम क्षितिरग्निरपाम्पति ॥२६॥
एते चान्ये च विबुधा प्रभवो वरशापयो । देहे भवन्ति नृपते सर्वदेवमयो नृप ॥२७॥
तस्मान्मा कर्मभिर्विप्रा यजध्व गतमत्सरा । बलि च मह्य हरत मत्तोऽन्य कोऽग्रभुक् पुमान् ॥२८॥

मैत्रेय उवाच

इत्थ विपर्ययमति पापीयानुत्पथ गत । अनुनीयमानस्तद्याच्ञा न चक्रे भ्रष्टमङ्गल ॥२९॥
इति तेऽसत्कृतास्तेन द्विजा पण्डितमानिना । भग्नाया भव्ययाच्ञाया तस्मै विदुर चुक्रुधु ॥३०॥
हन्यता हन्यतामेष पाप प्रकृतिदारुण । जीवञ्जगदसावाशु कुरुते भस्मसाद् ध्रुवम् ॥३१॥
नायमर्हत्यसद्वृत्तो नरदेववरासनम् । योऽधियज्ञपति विष्णु विनिन्दत्यनपत्रप ॥३२॥
को वैन परिचक्षीत वेनमेकमृतेऽशुभम् । प्राप्त ईदृशमैश्वर्य यदनुग्रहभाजन ॥३३॥
इत्थ व्यवसिता हन्तुमृषयो रूढमन्यव । निजघ्नुर्हुङ्कृतैर्वेन हतमच्युतनिन्दया ॥३४॥
ऋषिभि स्वाश्रमपद गते पुत्रकलेवरम् । सुनीथा पालयामास विद्यायोगेन शोचती ॥३५॥
एकदा मुनयस्ते तु सरस्वत्सलिलाप्लुता । हुत्वाग्नीन् सत्कथाश्चक्रुरुपविष्टा सरित्तटे ॥३६॥
वीक्ष्योत्थितान् महोत्पातानाहुर्लोकभयङ्करान् । अप्यभद्रमनाथाया दस्युभ्यो न भवेद्भुव ॥३७॥
एव मृशन्त ऋषयो धावता सर्वतोदिशम् । पासु समुत्थितो भूरिश्चोराणामभिलुम्पताम् ॥३८॥
तदुपद्रवमाज्ञाय लोकस्य वसु लुम्पताम् । भर्तर्युपरते तस्मिन्नन्योन्य च जिघासताम् ॥३९॥
चोरप्राय जनपद हीनसत्त्वमराजकम् । लोकान्नावारयन् शक्ता अपि तद्दोषदर्शिन ॥४०॥
ब्राह्मण समदृक् शान्तो दीनाना समुपेक्षक । स्रवते ब्रह्म तस्यापि भिन्नभाण्डात्पयो यथा ॥४१॥

नाङ्गस्य वंशो राजर्षेरेष संस्थातुमर्हति । अमोघवीर्या हि नृपा वंशेऽस्मिन् केशवाश्रयाः ॥४२॥
विनिश्चित्यैवमृषयो विपन्नस्य महीपतेः । ममन्थुरूरुं तरसा तत्रासीद्बाहुको नरः ॥४३॥
काककृष्णोऽतिह्रस्वाङ्गो ह्रस्वबाहुर्महाहनुः । ह्रस्वपान्निम्ननासाग्रो रक्ताक्षस्ताम्रमूर्धजः ॥४४॥
तं तु तेऽवनतं दीनं किं करोमीति वादिनम् । निषीदेत्यब्रुवंस्तात स निषादस्ततोऽभवत् ॥४५॥
तस्य वंश्यास्तु नैषादा गिरिकाननगोचराः । येनाहरज्जायमानो वेनकल्मषमुल्बणम् ॥४६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे पृथुचरिते निषादोत्पत्तिर्नाम चतुर्दशोऽध्यायः १४

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

अथ तस्य पुनर्विप्रैरपुत्रस्य महीपतेः । बाहुभ्यां मथ्यमानाभ्यां मिथुनं समपद्यत ॥ १ ॥
तद् दृष्ट्वा मिथुनं जातमृषयो ब्रह्मवादिनः । ऊचुः परमसन्तुष्टा विदित्वा भगवत्कलाम् ॥ २ ॥

ऋषय ऊचुः

एष विष्णोर्भगवतः कला भुवनपालिनी । इयं च लक्ष्म्याः सम्भूतिः पुरुषस्यानपायिनी ॥ ३ ॥
अयं तु प्रथमो राज्ञां पुमान् प्रथयिता यशः । पृथुर्नाम महाराजो भविष्यति पृथुश्रवाः ॥ ४ ॥
इयं च सुदती देवी गुणभूषणभूषणा । अर्चिर्नाम वरारोहा पृथुमेवावरुन्धती ॥ ५ ॥
एष साक्षाद्धरेरंशो जातो लोकरिरक्षया । इयं च तत्परा हि श्रीरनुजज्ञेऽनपायिनी ॥ ६ ॥

मैत्रेय उवाच

प्रशंसन्ति स्म तं विप्रा गन्धर्वप्रवरा जगुः । मुमुचुः सुमनोधाराः सिद्धा नृत्यन्ति स्वःस्त्रियः ।७।
शङ्खतूर्यमृदङ्गाद्या नेदुर्दुन्दुभयो दिवि । तत्र सर्व उपाजग्मुर्देवर्षिपितृणां गणाः ॥ ८ ॥
ब्रह्मा जगद्गुरुर्देवैः सहासृत्य सुरेश्वरैः । वैन्यस्य दक्षिणे हस्ते दृष्ट्वा चिह्नं गदाभृतः ॥ ९ ॥
पादयोररविन्दं च तं वै मेने हरेः कलाम् । यस्याप्रतिहतं चक्रमंशः स परमेष्ठिनः ॥१०॥
तस्याभिषेक आरब्धो ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः । आभिषेचनिकान्यस्मा आजह्रुः सर्वतो जनाः ।११।
सरित्समुद्रा गिरयो नागा गावः खगा मृगाः । द्यौः क्षितिः सर्वभूतानि समाजह्रुरुपायनम् ॥१२॥
सोऽभिषिक्तो महाराजः सुवासाः साध्वलङ्कृतः । पत्न्यार्चिषालङ्कृतया विरेजेऽग्निरिवापरः ॥१३॥
तस्मै जहार धनदो हैमं वीर वरासनम् । वरुणः सलिलस्रावमातपत्रं शशिप्रभम् ॥१४॥
वायुश्च वालव्यजने धर्मः कीर्तिमयीं स्रजम् । इन्द्रः किरीटमुत्कृष्टं दण्डं संयमनं यमः ॥१५॥
ब्रह्मा ब्रह्ममयं वर्म भारती हारमुत्तमम् । हरिः सुदर्शनं चक्रं तत्पत्न्यव्याहतां श्रियम् ॥१६॥
दशचन्द्रमसिं रुद्रः शतचन्द्रं तथाम्बिका । सोमोऽमृतमयानश्वांस्त्वष्टा रूपाश्रयं रथम् ॥१७॥
अग्निराजगवं [illegible] । भूः पादुके योगमय्यौ द्यौः पुष्पावलिमन्वहम् ।१८।

नाट्य सुगीत वादित्रमन्तधान च खेचरा । ऋषयश्चाशिष सत्या समुद्र शङ्खमात्मजम् ॥१९॥
सिन्धव पर्वता नद्यो रथवीथीर्महात्मन । सूतोऽथ मागधो वन्दी त स्तोतुमुपतस्थिरे ॥२०॥
स्तावकास्तानभिप्रेत्य पृथुर्वैन्य प्रतापवान् । मेघनिर्ह्रादया वाचा प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥२१॥

पृथुरुवाच

भो सूत हे मागध सौम्य वन्दिँल्लोकेऽधुनास्पष्टगुणस्य मे स्यात् ।
किमाश्रयो मे स्तव एष योज्यता मा मय्यभूवन् वितथा गिरो व ॥ २२ ॥
तस्मात्परोक्षेऽस्मदुपश्रुतान्यलं करिष्यथ स्तोत्रमपीच्यवाच ।
सत्युत्तमश्लोकगुणानुवादे जुगुप्सित न स्तवयन्ति सभ्या ॥ २३ ॥
महद्गुणानात्मनि कर्तुमीश क स्तावकै स्तावयतेऽसतोऽपि ।
तेऽस्याभविष्यन्निति विप्रलब्धो जनावहास कुमतिर्न वेद ॥ २४ ॥
प्रभवो ह्यात्मन स्तोत्र जुगुप्सन्त्यपि विश्रुता । ह्रीमन्त परमोदारा पौरुष वा विगर्हितम् ॥२५॥
वय त्वविदिता लोके सूताद्यापि वरीमभि । कर्मभि कथमात्मान गापयिष्याम बालवत् ॥२६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्या सहितायां चतुर्थस्कन्धे पृथुचरिते पञ्चदशोऽध्याय ॥ १५ ॥

अथ षोडशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

इति ब्रुवाण नृपति गायका मुनिचोदिता । तुष्टुवुस्तुष्टमनसस्तद्वागमृतसेवया ॥ १ ॥
नाल वय ते महिमानुवर्णने यो देववर्योऽवततार मायया ।
वेनाङ्गजातस्य च पौरुषाणि ते वाचस्पतीनामपि बभ्रमुर्धिय ॥ २ ॥
अथाप्युदारश्रवस पृथोर्हरे कलावतारस्य कथामृतादृता ।
यथोपदेश मुनिभि प्रचोदिता श्लाघ्यानि कर्माणि वय वितन्महि ॥ ३ ॥
एष धर्मभृता श्रेष्ठो लोक धर्मेऽनुवर्तयन् । गोप्ता च धर्मसेतूना शास्ता तत्परिपन्थिनाम् ॥ ४ ॥
एष वै लोकपालाना बिभर्त्येकस्तनौ तनू । काले काले यथाभाग लोकयोरुभयोर्हितम् ॥ ५ ॥
वसु काल उपादत्ते काले चाय विमुञ्चति । सम सर्वेषु भूतेषु प्रतपन् सूर्यवद्विभु ॥ ६ ॥
तितिक्षत्यक्रम वैन्य उपर्याक्रमतामपि । भूताना करुण शश्वदार्ताना क्षितिवृत्तिमान् ॥ ७ ॥
देवेऽवर्षत्यसौ देवो नरदेववपुर्हरि । कृच्छ्रप्राणा प्रजा ह्येष रक्षिष्यत्यञ्जसेन्द्रवत् ॥ ८ ॥
आप्याययत्यसौ लोक वदनामृतमूर्तिना । सानुरागावलोकेन विशदस्मितचारुणा ॥ ९ ॥
अव्यक्तवर्त्मैष निगूढकार्यो गम्भीरवेधा उपगुप्तवित्त ।
अनन्तमाहात्म्यगुणैकधामा पृथु प्रचेता इव सवृतात्मा ॥ १० ॥

ब्राह्मणप्रमुखान् वर्णान् भृत्यामात्यपुरोधस । पौराञ्जानपदान् श्रेणी प्रकृती समपूजयत् ॥२॥

विदुर उवाच

कस्माद्दधार गोरूप धरित्री बहुरूपिणी । या दुदोह पृथुस्तत्र को वत्सो दोहन च किम् ॥३॥
प्रकृत्या विषमा देवी कृता तेन समा कथम् । तस्य मेध्य हय देव कस्य हेतोरपाहरत् ॥४॥
सनत्कुमाराद्भगवतो ब्रह्मन् ब्रह्मविदुत्तमात् । लब्ध्वा ज्ञानं सविज्ञानं राजर्षि का गतिं गत ॥५॥
यच्चान्यदपि कृष्णस्य भवान् भगवत प्रभो । श्रव सुश्रवस पुण्य पूर्वदेहकथाश्रयम् ॥६॥
भक्ताय मेऽनुरक्ताय तव चाधोक्षजस्य च । वक्तुमर्हसि योऽदुह्यद्वैन्यरूपेण गामिमाम् ॥७॥

सूत उवाच

चोदितो विदुरेणैव वासुदेवकथा प्रति । प्रशस्य त प्रीतमना मैत्रेय प्रत्यभाषत ॥८॥

मैत्रेय उवाच

यदाभिषिक्त पृथुरङ्ग विप्रैरामन्त्रितो जनतायाश्च पाल ।
प्रजा निरन्ने क्षितिपृष्ठ एत्य क्षुत्क्षामदेहा पतिमभ्यवोचन् ॥ ९ ॥
वय राजञ्जाठरेणाभितप्ता यथाग्निना कोटरस्थेन वृक्षा ।
त्वामद्य याता शरण शरण्य य साधितो वृत्तिकर पतिर्न ॥१०॥
तन्नो भवानीहतु रातवेऽन्न क्षुधार्दितानां नरदेवदेव ।
यावन्न नङ्क्ष्यामह उज्झितोर्जा वार्तापतिस्त्व किल लोकपाल ॥११॥

मैत्रेय उवाच

पृथु प्रजाना करुण निशम्य परिदेवितम् । दीर्घ दध्यौ कुरुश्रेष्ठ निमित्त सोऽन्वपद्यत ॥१२॥
इति व्यवसितो बुद्ध्या प्रगृहीतशरासन । सन्दधे विशिख भूमे क्रुद्धस्त्रिपुरहा यथा ॥१३॥
प्रवेपमाना धरणी निशाम्योदायुध च तम् । गौ सत्यपाद्रवद्भीता मृगीव मृगयुद्रुता ॥१४॥
तामन्वधावत्तद्वैन्य कुपितोऽत्यरुणेक्षण । शर धनुषि सन्धाय यत्र यत्र पलायते ॥१५॥
सा दिशो विदिशो देवी रोदसी चान्तर तयो । धावन्ती तत्र तत्रैन ददर्शानूद्यतायुधम् ॥१६॥
लोके नाविन्दत त्राण वैन्यान्मृत्योरिव प्रजा । त्रस्ता तदा निववृते हृदयेन विदूयता ॥१७॥
उवाच च महाभाग धर्मज्ञापन्नवत्सल । त्राहि मामपि भूताना पालनेऽवस्थितो भवान् ॥१८॥
स त्व जिघांससे कस्माद्दीनामकृतकिल्बिषाम् । अहनिष्यत्कथ योषा धर्मज्ञ इति यो मत ॥१९॥
प्रहरन्ति न वै स्त्रीषु कृतागस्स्वपि जन्तव । किमुत त्वद्विधा राजन् करुणा दीनवत्सला ॥२०॥
मा विपाट्याजरा नाव यत्र विश्व प्रतिष्ठितम् । आत्मान च प्रजाश्चेमा कथमम्भसि धास्यसि ॥२१॥

पृथुरुवाच

त्वा वधिष्यामि मच्छासनपराङ्मुखीम् । भाग बर्हिषि या वृङ्क्ते न तनोति च नो वसु ॥२२॥

यवसं जग्ध्यनुदिन नैव दोग्ध्यौधस पय । तस्यामेव हि दुष्टाया दण्डो नात्र न शस्यते ॥२३॥
त्व खल्वोषधिबीजानि प्राक् सृष्टानि स्वयभुवा । न मुञ्चस्यात्मरुद्धानि मामवज्ञाय मन्दधी ॥२४॥
अमूषा क्षुत्परीतानामार्तानां परिदेवितम् । शमयिष्यामि मद्बाणैर्भिन्नायास्तव मेदसा ॥२५॥
पुमान् योषिदुत क्लीव आत्मसम्भावनोऽधम । भूतेषु निरनुक्रोशो नृपाणा तद्वधोऽवध ॥२६॥
त्वा स्तब्धा दुर्मदा नीत्वा मायागा तिलश शरै । आत्मयोगबलेनेमा धारयिष्याम्यह प्रजा ॥२७॥
एव मन्युमयीं मूर्ति कृतान्तमिव बिभ्रतम् । प्रणता प्राञ्जलि प्राह मही सञ्जातवेपथु ॥२८॥

धरोवाच

नम परस्मै पुरुषाय मायया विन्यस्तनानातनवेऽगुणात्मने ।
नम स्वरूपानुभवेन निर्धुतद्रव्यक्रियाकारकविभ्रमोर्मये ॥ २९ ॥
येनाहमात्मायतन विनिर्मिता धात्रा यतोऽय गुणसर्गसङ्ग्रह ।
स एव मा हन्तुमुदायुध स्वराडुपस्थितोऽन्यं शरण कमाश्रये ॥ ३० ॥
य एतदादावसृजच्चराचर स्वमाययाऽऽत्माश्रययावितर्क्यया ।
तयैव सोऽय किल गोप्तुमुद्यत कथ नु मा धर्मपरो जिघांसति ॥ ३१ ॥
नून बतेशस्य समीहित जनैस्तन्मायया दुर्जययाकृतात्मभि ।
न लक्ष्यते यस्त्वकरोदकारयद्योऽनेक एक परतश्च ईश्वर ॥ ३२ ॥
सर्गादि योऽस्यानुरुणद्धि शक्तिभिर्द्रव्यक्रियाकारकचेतनात्मभि ।
तस्मै समुन्नद्धनिरुद्धशक्तये नम परस्मै पुरुषाय वेधसे ॥ ३३ ॥
स वै भवानात्मविनिर्मित जगद्भूतेन्द्रियान्त करणात्मक विभो ।
सस्थापयिष्यन्नज मा रसातलादभ्युज्जहाराम्भस आदिसूकर ॥ ३४ ॥
अपामुपस्थे मयि नाव्यवस्थिता प्रजा भवानद्य रिरक्षिषु किल ।
स वीरमूर्ति समभूद्धराधरो यो मा पयस्युग्रशरो जिघांसति ॥ ३५ ॥
नून जनैरीहितमीश्वराणामस्मद्विधैस्तद्गुणसर्गमायया ।
न ज्ञायते मोहितचित्तवर्त्मभिस्तेभ्यो नमो वीरयशस्करेभ्य ॥ ३६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्या सहितायां चतुर्थस्कन्धे पृथुविजये धरित्रीनिग्रहो नाम सप्तदशोऽध्याय १७

अथाष्टादशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

इत्थ पृथुमभिष्टूय रुषा प्रस्फुरिताधरम् । पुनराहावनिर्भीता सस्तभ्यात्मानमात्मना ॥ १ ॥
सन्नियच्छाभिभो मन्यु निबोध श्रावित च मे । सर्वत सारमादत्ते यथा मधुकरो बुध ॥ २ ॥

अस्मिँल्लोकेऽथवामुष्मिन् मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभि । दृष्टा योगा प्रयुक्ताश्च पुसा श्रेय प्रसिद्धये ॥ ३ ॥
तानातिष्ठति य सम्यगुपायान् पूर्वदर्शितान् । अवर श्रद्धयोपेत उपेयान् विन्दतेऽञ्जसा ॥ ४ ॥
ताननादृत्य यो विद्वानर्थानारभते स्वयम् । तस्य व्यभिचरन्त्यर्था आरब्धाश्च पुन पुन ॥ ५ ॥
पुरा सृष्टा ह्योषधयो ब्रह्मणा या विशाम्पते । भुज्यमाना मया दृष्टा असद्भिरधृतव्रतै ॥ ६ ॥
अपालितानादृता च भवद्भिर्लोकपालकै । चोरीभूतेऽथ लोकेऽहं यज्ञार्थेऽग्रसमोषधी ॥ ७ ॥
नूनं ता वीरुध क्षीणा मयि कालेन भूयसा । तत्र योगेन दृष्टेन भवानादातुमर्हति ॥ ८ ॥
वत्स कल्पय मे वीर येनाहं वत्सला तव । धोक्ष्ये क्षीरमयान् कामाननुरूपं च दोहनम् ॥ ९ ॥
दोग्धारं च महाबाहो भूतानां भूतभावन । अन्नमीप्सितमूर्जस्वद्भगवान् वाञ्छते यदि ॥ १० ॥
समां च कुरु मां राजन् देववृष्टं यथा पय । अपर्तावपि भद्रं ते उपावर्तेत मे विभो ॥ ११ ॥
इति प्रियं हितं वाक्यं भुव आदाय भूपति । वत्सं कृत्वा मनुं पाणावदुहत् सकलौषधी ॥ १२ ॥
तथा परे च सर्वत्र सारमाददते बुधा । ततोऽन्ये च यथाकामं दुदुहु पृथुभाविताम् ॥ १३ ॥
ऋषयो दुदुहुर्देवीमिन्द्रियेष्वथ सत्तम । वत्सं बृहस्पतिं कृत्वा पयश्छन्दोमयं शुचि ॥ १४ ॥
कृत्वा वत्सं सुरगणा इन्द्रं सोममदूदुहन् । हिरण्मयेन पात्रेण वीर्यमोजो बलं पय ॥ १५ ॥
दैतेया दानवा वत्सं प्रह्लादमसुरर्षभम् । विधायादूदुहन् क्षीरमय पात्रे सुरासवम् ॥ १६ ॥
गन्धर्वाप्सरसोऽधुक्षन् पात्रे पद्ममये पय । वत्सं विश्वावसुं कृत्वा गान्धर्वं मधु सौभगम् ॥ १७ ॥
वत्सेन पितरोऽर्यम्णा कव्यं क्षीरमधुक्षत । आमपात्रे महाभागा श्रद्धया श्राद्धदेवता ॥ १८ ॥
प्रकल्प्य वत्सं कपिलं सिद्धा सङ्कल्पनामयीम् । सिद्धिं नभसि विद्यां च ये च विद्याधरादय ॥ १९ ॥
अन्ये च मायिनो मायामन्तर्धानाद्भुतात्मनाम् । मयं प्रकल्प्य वत्सं ते दुदुहुर्धारणामयीम् ॥ २० ॥
यक्षरक्षांसि भूतानि पिशाचा पिशिताशना । भूतेशवत्सा दुदुहु कपाले क्षतजासवम् ॥ २१ ॥
तथाहयो दन्दशूका सर्पा नागाश्च तक्षकम् । विधाय वत्सं दुदुहुर्बिलपात्रे विषं पय ॥ २२ ॥
पशवो यवसं क्षीरं वत्सं कृत्वा च गोवृषम् । अरण्यपात्रे चाधुक्षन् मृगेन्द्रेण च दंष्ट्रिण ॥ २३ ॥
क्रव्यादा प्राणिन क्रव्यं दुदुहु स्वे कलेवरे । सुपर्णवत्सा विहगाश्चरं चाचरमेव च ॥ २४ ॥
वटवत्सा वनस्पतय पृथग्रसमयं पय । गिरयो हिमवद्वत्सा नानाधातून् स्वसानुषु ॥ २५ ॥
सर्वे स्वमुख्यवत्सेन स्वे स्वे पात्रे पृथक् पय । सर्वकामदुघां पृथ्वीं दुदुहु पृथुभाविताम् ॥ २६ ॥
एवं पृथ्वादय पृथ्वीमन्नादा स्वन्नमात्मन । दोहवत्सादिभेदेन क्षीरभेदं कुरूद्वह ॥ २७ ॥
ततो महीपति प्रीत सर्वकामदुघां पृथु । दुहितृत्वे चकारेमां प्रेम्णा दुहितृवत्सल ॥ २८ ॥
चूर्णयन् स्वधनुष्कोट्या गिरिकूटानि राजराट् । भूमण्डलमिदं वैन्य प्रायश्चक्रे समं विभु ॥ २९ ॥
अथास्मिन् भगवान् वैन्य प्रजानां वृत्तिद पिता । निवासान् कल्पयाञ्चक्रे तत्र तत्र यथार्हत ॥ ३० ॥
ग्रामान् पुर पत्तनानि दुर्गाणि विविधानि च । घोषान् व्रजान् सशिबिरानाकरान् खेटखर्वटान् ३१

प्राक्पृथोरिह नैवैषा पुरग्रामादिकल्पना । यथासुखं वसन्ति स्म तत्र तत्राकुतोभयाः ॥३२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे पृथुविजयेऽष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

अथैकोनविंशतितमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

अथादीक्षत राजा तु हयमेधशतेन सः । ब्रह्मावर्ते मनोः क्षेत्रे यत्र प्राची सरस्वती ॥ १ ॥
तदभिप्रेत्य भगवान् कर्मातिशयमात्मनः । शतक्रतुर्न ममृषे पृथोर्यज्ञमहोत्सवम् ॥ २ ॥
यत्र यज्ञपतिः साक्षाद्भगवान् हरिरीश्वरः । अन्वभूयत सर्वात्मा सर्वलोकगुरुः प्रभुः ॥ ३ ॥
अन्वितो ब्रह्मशर्वाभ्यां लोकपालैः सहानुगैः । उपगीयमानो गन्धर्वैर्मुनिभिश्चाप्सरोगणैः ॥ ४ ॥
सिद्धा विद्याधरा दैत्या दानवा गुह्यकादयः । सुनन्दनन्दप्रमुखाः पार्षदप्रवरा हरेः ॥ ५ ॥
कपिलो नारदो दत्तो योगेशाः सनकादयः । तमन्वीयुर्भागवता ये च तत्सेवनोत्सुकाः ॥ ६ ॥
यत्र धर्मदुघा भूमिः सर्वकामदुघा सती । दोग्धि स्माभीप्सितानर्थान् यजमानस्य भारत ॥७॥
ऊहुः सर्वरसान्नद्यः क्षीरदध्यन्नगोरसान् । तरवो भूरिवर्ष्माणः प्रासूयन्त मधुच्युतः ॥ ८ ॥
सिन्धवो रत्ननिकरान् गिरयोऽन्नं चतुर्विधम् । उपायनमुपाजह्रुः सर्वे लोकाः सपालकाः ॥ ९ ॥
इति चाधोक्षजेशस्य पृथोस्तु परमोदयम् । असूयन् भगवानिन्द्रः प्रतिघातमचीकरत् ॥१०॥
चरमेणाश्वमेधेन यजमाने यजुष्पतिम् । वैन्ये यज्ञपशुं स्पर्धन्नपोवाह तिरोहितः ॥ ११ ॥
तमत्रिर्भगवानैक्षत्त्वरमाणं विहायसा । आमुक्तमिव पाखण्डं योऽधर्मे धर्मविभ्रमः ॥१२॥
अत्रिणा चोदितो हन्तुं पृथुपुत्रो महारथः । अन्वधावत संक्रुद्धस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥१३॥
तं तादृशाकृतिं वीक्ष्य मेने धर्मं शरीरिणम् । जटिलं भस्मनाच्छन्नं तस्मै बाणं न मुञ्चति ॥१४॥
वधान्निवृत्तं तं भूयो हन्तवेऽत्रिरचोदयत् । जहि यज्ञहनं तात महेन्द्रं विबुधाधमम् ॥१५॥
एवं वैन्यसुतः प्रोक्तस्त्वरमाणं विहायसा । अन्वद्रवदभिक्रुद्धो रावणं गृध्रराडिव ॥१६॥
सोऽश्वं रूपं च तद्धित्वा तस्मा अन्तर्हितः स्वराट् । वीरः स्वपशुमादाय पितुर्यज्ञमुपेयिवान् ॥१७॥
तत्तस्य चाद्भुतं कर्म विचक्ष्य परमर्षयः । नामधेयं ददुस्तस्मै विजिताश्व इति प्रभो ॥१८॥
उपसृज्य तमस्तीव्रं जहाराश्वं पुनर्हरिः । चषालयूपतश्छन्नो हिरण्यरशनं विभुः ॥१९॥
अत्रिः सन्दर्शयामास त्वरमाणं विहायसा । कपालखट्वाङ्गधरं वीरो नैनमबाधत ॥२०॥
अत्रिणा चोदितस्तस्मै सन्दधे विशिखं रुषा । सोऽश्वं रूपं च तद्धित्वा तस्थावन्तर्हितः स्वराट् २१
वीरश्चाश्वमुपादाय पितृयज्ञमथाव्रजत् । तदवद्यं हरे रूपं जगृहुर्ज्ञानदुर्बलाः ॥२२॥
यानि रूपाणि जगृहे इन्द्रो हयजिहीर्षया । तानि पापस्य खण्डानि लिङ्गं खण्डमिहोच्यते ॥२३॥
एवमिन्द्रे [illegible] जिघांसया । तद्गृहीतविसृष्टेषु पाखण्डेषु मतिर्नृणाम् ॥२४॥

धर्म इत्युपधर्मेषु नग्नरक्तपटादिषु । प्रायेण सज्जते भ्रान्त्या पेशलेषु च वाग्मिषु ॥२५॥
तदभिज्ञाय भगवान् पृथुः पृथुपराक्रमः । इन्द्राय कुपितो बाणमादत्तोद्यतकार्मुकः ॥२६॥
तमृत्विजः शक्रवधाभिसंधितं विचक्ष्य दुष्प्रेक्ष्यमसह्यरंहसम् ।
निवारयामासुरहो महामते न युज्यतेऽत्रान्यवधः प्रचोदितात् ॥ २७ ॥
वयं मरुत्वन्तमिहार्थनाशनं ह्वयामहे त्वच्छ्रवसा हतत्विषम् ।
अयातयामोपहवैरनन्तरं प्रसह्य राजन् जुहवाम तेऽहितम् ॥ २८ ॥
इत्यामन्त्र्य क्रतुपतिं विदुरास्यर्त्विजो रुषा । स्रुग्घस्ताञ्जुह्वतोऽभ्येत्य स्वयम्भूः प्रत्यषेधत ॥२९॥
न वध्यो भवतामिन्द्रो यद्यज्ञो भगवत्तनुः । यं जिघांसथ यज्ञेन यस्येष्टास्तनवः सुराः ॥३०॥
तदिदं पश्यत महद्धर्मव्यतिकरं द्विजाः । इन्द्रेणानुष्ठितं राज्ञः कर्मैतद्विजिघांसता ॥३१॥
पृथुकीर्तेः पृथोर्भूयात्तर्ह्येकोनशतक्रतुः । अलं ते क्रतुभिः स्विष्टैर्यद्भवान् मोक्षधर्मवित् ॥३२॥
नैवात्मने महेन्द्राय रोषमाहर्तुमर्हसि । उभावपि हि भद्रं ते उत्तमश्लोकविग्रहौ ॥३३॥
मास्मिन् महाराज कृथाः स्म चिन्तां निशामयास्मद्वच आदृतात्मा ।
यद्ध्यायतो दैवहतं नु कर्तुं मनोऽतिरुष्टं विशते तमोऽन्धम् ॥ ३४ ॥
क्रतुर्विरमतामेष देवेषु दुरवग्रहः । धर्मव्यतिकरो यत्र पाखण्डैरिन्द्रनिर्मितैः ॥३५॥
एभिरिन्द्रोपसंसृष्टैः पाखण्डैर्हारिभिर्जनम् । ह्रियमाणं विचक्ष्वैनं यस्ते यज्ञध्रुगश्वमुट् ॥३६॥
भवान् परित्रातुमिहावतीर्णो धर्मं जनानां समयानुरूपम् ।
वेनापचारादवलुप्तमद्य तद्देहतो विष्णुकलासि वैन्य ॥ ३७ ॥
स त्वं विमृश्यास्य भवं प्रजापते सङ्कल्पनं विश्वसृजां पिपीपृहि ।
ऐन्द्रीं च मायामुपधर्ममातरं प्रचण्डपाखण्डपथं प्रभो जहि ॥ ३८ ॥

मैत्रेय उवाच

इत्थं स लोकगुरुणा समादिष्टो विशाम्पतिः । तथा च कृत्वा वात्सल्यं मघोनापि च सन्दधे॥३९॥
कृतावभृथस्नानाय पृथवे भूरिकर्मणे । वरान् ददुस्ते वरदा ये तद्बर्हिषि तर्पिताः ॥४०॥
विप्राः सत्याशिषस्तुष्टाः श्रद्धया लब्धदक्षिणाः । आशिषो युयुजुः क्षत्तरादिराजाय सत्कृताः ॥४१॥
त्वयाऽऽहूता महाबाहो सर्व एव समागताः । पूजिता दानमानाभ्यां पितृदेवर्षिमानवाः ॥४२॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे पृथुविजये एकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥१९॥

अथ विंशतितमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

भगवानपि वैकुण्ठः साकं मघवता विभुः । यज्ञैर्यज्ञपतिस्तुष्टो यज्ञभुक् तमभाषत ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

एष तेऽकारषीद्भङ्गं हयमेधशतस्य ह । क्षमापयत आत्मानममुष्य क्षन्तुमर्हसि ॥ २ ॥
सुधियः साधवो लोके नरदेव नरोत्तमाः । नाभिद्रुह्यन्ति भूतेभ्यो यर्हि नात्मा कलेवरम् ॥ ३ ॥
पुरुषा यदि मुह्यन्ति त्वादृशा देवमायया । श्रम एव परं जातो दीर्घया वृद्धसेवया ॥ ४ ॥
अतः कायमिमं विद्वानविद्याकामकर्मभिः । आरब्ध इति नैवास्मिन्प्रतिबुद्धोऽनुषज्जते ॥ ५ ॥
असंसक्तः शरीरेऽस्मिन्नमुनोत्पादिते गृहे । अपत्ये द्रविणे वापि कः कुर्यान्ममतां बुधः ॥ ६ ॥
एकः शुद्धः स्वयंज्योतिर्निर्गुणोऽसौ गुणाश्रयः । सर्वगोऽनावृतः साक्षी निरात्मात्माऽऽत्मनः परः ७
य एवं सन्तमात्मानमात्मस्थं वेद पूरुषः । नाज्यते प्रकृतिस्थोऽपि तद्गुणैः स मयि स्थितः ।८।
यः स्वधर्मेण मां नित्यं निराशीः श्रद्धयान्वितः । भजते शनकैस्तस्य मनो राजन् प्रसीदति ॥ ९ ॥
परित्यक्तगुणः सम्यग्दर्शनो विशदाशयः । शान्तिं मे समवस्थानं ब्रह्म कैवल्यमश्नुते ॥१०॥
उदासीनमिवाध्यक्षं द्रव्यज्ञानक्रियात्मनाम् । कूटस्थमिममात्मानं यो वेदाप्नोति शोभनम् ॥११॥

भिन्नस्य लिङ्गस्य गुणप्रवाहो द्रव्यक्रियाकारकचेतनात्मनः ।
दृष्टासु सम्पत्सु विपत्सु सूरयो न विक्रियन्ते मयि बद्धसौहृदाः ॥ १२ ॥
समः समानोत्तममध्यमाधमः सुखे च दुःखे च जितेन्द्रियाशयः ।
मयोपक्लृप्ताखिललोकसंयुतो विधत्स्व वीराखिललोकरक्षणम् ॥ १३ ॥
श्रेयः प्रजापालनमेव राज्ञो यत्साम्पराये सुकृतात् षष्ठमंशम् ।
हर्तान्यथा हृतपुण्यः प्रजानामरक्षिता करहारोऽघमत्ति ॥ १४ ॥
एवं द्विजाग्र्यानुमतानुवृत्तधर्मप्रधानोऽन्यतमोऽविता स्याः ।
ह्रस्वेन कालेन गृहोपयातान् द्रष्टासि सिद्धाननुरक्तलोकः ॥ १५ ॥
वरं च मत् कञ्चन मानवेन्द्र वृणीष्व तेऽहं गुणशीलयन्त्रितः ।
नाहं मखैर्वै सुलभस्तपोभिर्योगेन वा यत्समचित्तवर्ती ॥ १६ ॥

मैत्रेय उवाच

स इत्थं लोकगुरुणा विष्वक्सेनेन विश्वजित् । अनुशासित आदेशं शिरसा जगृहे हरेः ॥१७॥
स्पृशन्तं पादयोः प्रेम्णा व्रीडितं स्वेन कर्मणा । शतक्रतुं परिष्वज्य विद्वेषं विससर्ज ह ॥१८॥
भगवानथ विश्वात्मा पृथुनोपहृतार्हणः । समुज्जिहानया भक्त्या गृहीतचरणाम्बुजः ॥१९॥
प्रस्थानाभिमुखोऽप्येनमनुग्रहविलम्बितः । पश्यन् पद्मपलाशाक्षो न प्रतस्थे सुहृत्सताम् ॥२०॥

स आदिराजो रचिताञ्जलिर्हरिं विलोकितुं नाशकदश्रुलोचनः ।
न किञ्चनोवाच स बाष्पविक्लवो हृदोपगुह्यामुमधादवस्थितः ॥ २१ ॥

धर्म इत्युपधर्मेषु नग्नरक्तपटादिषु । प्रायेण सज्जते भ्रान्त्या पेशलेषु च वाग्मिषु ॥२५॥
तदभिज्ञाय भगवान् पृथुः पृथुपराक्रमः । इन्द्राय कुपितो बाणमादत्तोद्यतकार्मुकः ॥२६॥
तमृत्विजः शक्रवधाभिसन्धितं विचक्ष्य दुष्प्रेक्ष्यमसह्यरंहसम् ।
निवारयामासुरहो महामते न युज्यतेऽत्रान्यवधः प्रचोदितात् ॥ २७ ॥
वयं मरुत्वन्तमिहार्थनाशनं ह्वयामहे त्वच्छ्रवसा हतत्विषम् ।
अयातयामोपहवैरनन्तरं प्रसह्य राजन् जुहवाम तेऽहितम् ॥ २८ ॥
इत्यामन्त्र्य क्रतुपतिं विदुरास्यर्त्विजो रुषा । स्रुग्घस्ताञ्जुह्वतोऽभ्येत्य स्वयम्भूः प्रत्यषेधत ॥२९॥
न वध्यो भवतामिन्द्रो यद्यज्ञो भगवत्तनुः । यं जिघांसथ यज्ञेन यस्येष्टास्तनवः सुराः ॥३०॥
तदिदं पश्यत महद्धर्मव्यतिकरं द्विजाः । इन्द्रेणानुष्ठितं राज्ञः कर्मैतद्विजिघांसता ॥३१॥
पृथुकीर्तेः पृथोर्भूयात्तर्ह्येकोनशतक्रतुः । अलं ते क्रतुभिः स्विष्टैर्यद्भवान् मोक्षधर्मवित् ॥३२॥
नैवात्मने महेन्द्राय रोषमाहर्तुमर्हसि । उभावपि हि भद्रं ते उत्तमश्लोकविग्रहौ ॥३३॥
मास्मिन् महाराज कृथाः स्म चिन्तां निशामयास्मद्वच आदृतात्मा ।
यद्ध्यायतो दैवहतं नु कर्तुं मनोऽतिरुष्टं विशते तमोऽन्धम् ॥ ३४ ॥
क्रतुर्विरमतामेष देवेषु दुरवग्रहः । धर्मव्यतिकरो यत्र पाखण्डैरिन्द्रनिर्मितैः ॥३५॥
एभिरिन्द्रोपसंसृष्टैः पाखण्डैर्हारिभिर्जनम् । ह्रियमाणं विचक्ष्वैनं यस्ते यज्ञध्रुगश्वमुट् ॥३६॥
भवान् परित्रातुमिहावतीर्णो धर्मं जनानां समयानुरूपम् ।
वेनापचारादवलुप्तमद्य तद्देहतो विष्णुकलासि वैन्य ॥ ३७ ॥
स त्वं विमृश्यास्य भवं प्रजापते सङ्कल्पनं विश्वसृजां पिपीपृहि ।
ऐन्द्रीं च मायामुपधर्ममातरं प्रचण्डपाखण्डपथं प्रभो जहि ॥ ३८ ॥

मैत्रेय उवाच

इत्थं स लोकगुरुणा समादिष्टो विशाम्पतिः । तथा च कृत्वा वात्सल्यं मघोनापि च सन्दधे ॥३९
कृतावभृथस्नानाय पृथवे भूरिकर्मणे । वरान् ददुस्ते वरदा ये तद्बर्हिषि तर्पिताः ॥४०
विप्राः सत्याशिषस्तुष्टाः श्रद्धया लब्धदक्षिणाः । आशिषो युयुजुः क्षत्तरादिराजाय सत्कृताः ॥४१॥
त्वयाऽऽहूता महाबाहो सर्व एव समागताः । पूजिता दानमानाभ्यां पितृदेवर्षिमानवाः ॥४२॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे पृथुविजये एकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥१९॥

अथ विंशतितमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

भगवानपि वैकुण्ठः साकं मघवता विभुः । यज्ञैर्यज्ञपतिस्तुष्टो यज्ञभुक् तमभाषत ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

एष तेऽकार्षीद्भङ्गं हयमेधशतस्य ह । क्षमापयत आत्मानममुष्य क्षन्तुमर्हसि ॥ २ ॥
सुधियः साधवो लोके नरदेव नरोत्तमाः । नाभिद्रुह्यन्ति भूतेभ्यो यर्हि नात्मा कलेवरम् ॥ ३ ॥
पुरुषा यदि मुह्यन्ति त्वादृशा देवमायया । श्रम एव परं जातो दीर्घया वृद्धसेवया ॥ ४ ॥
अतः कायमिमं विद्वानविद्याकामकर्मभिः । आरब्ध इति नैवास्मिन् प्रतिबुद्धोऽनुषज्जते ॥ ५ ॥
असंसक्तः शरीरेऽस्मिन्नमुनोत्पादिते गृहे । अपत्ये द्रविणे वापि कः कुर्यान्ममतां बुधः ॥ ६ ॥
एकः शुद्धः स्वयंज्योतिर्निर्गुणोऽसौ गुणाश्रयः । सर्वगोऽनावृतः साक्षी निरात्मात्मात्मनः परः ॥ ७ ॥
य एवं सन्तमात्मानमात्मस्थं वेद पूरुषः । नाज्यते प्रकृतिस्थोऽपि तद्गुणैः स मयि स्थितः ॥ ८ ॥
यः स्वधर्मेण मां नित्यं निराशीः श्रद्धयान्वितः । भजते शनकैस्तस्य मनो राजन् प्रसीदति ॥ ९ ॥
परित्यक्तगुणः सम्यग्दर्शनो विशदाशयः । शान्तिं मे समवस्थानं ब्रह्म कैवल्यमश्नुते ॥ १० ॥
उदासीनमिवाध्यक्षं द्रव्यज्ञानक्रियात्मनाम् । कूटस्थमिममात्मानं यो वेदाप्नोति शोभनम् ॥ ११ ॥

भिन्नस्य लिङ्गस्य गुणप्रवाहो द्रव्यक्रियाकारकचेतनात्मनः ।
दृष्टासु सम्पत्सु विपत्सु सूरयो न विक्रियन्ते मयि बद्धसौहृदाः ॥ १२ ॥
समः समानोत्तममध्यमाधमः सुखे च दुःखे च जितेन्द्रियाशयः ।
मयोपक्लृप्ताखिललोकसंयुतो विधत्स्व वीराखिललोकरक्षणम् ॥ १३ ॥
श्रेयः प्रजापालनमेव राज्ञो यत्साम्पराये सुकृतात् षष्ठमंशम् ।
हर्तान्यथा हृतपुण्यः प्रजानामरक्षिता करहारोऽघमत्ति ॥ १४ ॥
एवं द्विजाग्र्यानुमतानुवृत्तधर्मप्रधानोऽन्यतमोऽविताऽस्याः ।
ह्रस्वेन कालेन गृहोपयातान् द्रष्टासि सिद्धाननुरक्तलोकः ॥ १५ ॥
वरं च मत् कंचन मानवेन्द्र वृणीष्व तेऽहं गुणशीलयन्त्रितः ।
नाहं मखैर्वै सुलभस्तपोभिर्योगेन वा यत्समचित्तवर्ती ॥ १६ ॥

मैत्रेय उवाच

स इत्थं लोकगुरुणा विष्वक्सेनेन विश्वजित् । अनुशासित आदेशं शिरसा जगृहे हरेः ॥ १७ ॥
स्पृशन्तं पादयोः प्रेम्णा व्रीडितं स्वेन कर्मणा । शतक्रतुं परिष्वज्य विद्वेषं विससर्ज ह ॥ १८ ॥
भगवानथ विश्वात्मा पृथुनोपहृतार्हणः । समुज्जिहानया भक्त्या गृहीतचरणाम्बुजः ॥ १९ ॥
प्रस्थानाभिमुखोऽप्येनमनुग्रहविलम्बितः । पश्यन् पद्मपलाशाक्षो न प्रतस्थे सुहृत्सताम् ॥ २० ॥

स आदिराजो रचिताञ्जलिर्हरिं विलोकितुं नाशकदश्रुलोचनः ।
न किञ्चनोवाच स बाष्पविक्लवो हृदोपगुह्यामुमधादवस्थितः ॥

अथावमृज्याश्रुकला विलोकयन्नतृप्तदृग्गोचरमाह पूरुषम् ।
पदा स्पृशन्तं क्षितिमंस उन्नते विन्यस्तहस्ताग्रमुरङ्गविद्विषः ॥ २२ ॥

पृथुरुवाच

वरान् विभो त्वद्वरदेश्वराद् बुधः कथं वृणीते गुणविक्रियात्मनाम् ।
ये नारकाणामपि सन्ति देहिनां तानीश कैवल्यपते वृणे न च ॥ २३ ॥
न कामये नाथ तदप्यहं क्वचिन्न यत्र युष्मच्चरणाम्बुजासवः ।
महत्तमान्तर्हृदयान्मुखच्युतो विधत्स्व कर्णायुतमेष मे वरः ॥ २४ ॥
स उत्तमश्लोक महन्मुखच्युतो भवत्पदाम्भोजसुधाकणानिलः ।
स्मृतिं पुनर्विस्मृततत्त्ववर्त्मनां कुयोगिनां नो वितरत्यलं वरैः ॥ २५ ॥
यशः शिवं सुश्रव आर्यसङ्गमे यदृच्छया चोपशृणोति ते सकृत् ।
कथं गुणज्ञो विरमेद्विना पशुं श्रीर्यत्प्रवव्रे गुणसंग्रहेच्छया ॥ २६ ॥
अथाभजे त्वाखिलपूरुषोत्तमं गुणालयं पद्मकरेव लालसः ।
अप्यावयोरेकपतिस्पृधोः कलिर्न स्यात्कृतत्वच्चरणैकतानयोः ॥ २७ ॥
जगज्जनन्यां जगदीश वैशसं स्यादेव यत्कर्मणि नः समीहितम् ।
करोषि फल्ग्वप्युरु दीनवत्सलः स्व एव धिष्ण्येऽभिरतस्य किं तया ॥ २८ ॥
भजन्त्यथ त्वामत एव साधवो व्युदस्तमायागुणविभ्रमोदयम् ।
भवत्पदानुस्मरणादृते सतां निमित्तमन्यद्भगवन्न विद्महे ॥ २९ ॥
मन्ये गिरं ते जगतां विमोहिनीं वरं वृणीष्वेति भजन्तमात्थ यत् ।
वाचा नु तन्त्या यदि ते जनोऽसितः कथं पुनः कर्म करोति मोहितः ॥ ३० ॥
त्वन्माययाद्धा जन ईश खण्डितो यदन्यदाशास्त ऋतात्मनोऽबुधः ।
यथा चरेद्बालहितं पिता स्वयं तथा त्वमेवार्हसि नः समीहितुम् ॥ ३१ ॥

मैत्रेय उवाच

इत्यादिराजेन नुतः स विश्वदृक् तमाह राजन् मयि भक्तिरस्तु ते ।
दिष्ट्येदृशी धीर्मयि ते कृता यया मायां मदीयां तरति स्म दुस्त्यजाम् ॥ ३२ ॥
तत्त्वं कुरु मयाऽऽदिष्टमप्रमत्तः प्रजापते । मदादेशकरो लोकः सर्वत्राप्नोति शोभनम् ॥३३॥

मैत्रेय उवाच

इति वैन्यस्य राजर्षेः प्रतिनन्द्यार्थवद्वचः । पूजितोऽनुगृहीत्वैनं गन्तुं चक्रेऽच्युतो मतिम् ॥३४॥
देवर्षिपितृगन्धर्वसिद्धचारणपन्नगाः । किन्नराप्सरसो मर्त्याः खगा भूतान्यनेकशः ॥३५॥
राज्ञा वाग्विचाञ्जलिभक्तितः । सभाजिता ययुः सर्वे वैकुण्ठानुगतास्ततः ॥३६॥

भगवानपि राजर्षे सोपाध्यायस्य चाच्युत । हरन्निव मनोऽमुष्य स्वधाम प्रत्यपद्यत ॥३७॥
अदृष्टाय नमस्कृत्य नृप सदर्शितात्मने । अव्यक्ताय च देवानां देवाय स्वपुर ययौ ॥३८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

अथैकविंशतितमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

मौक्तिकै कुसुमस्रग्भिर्दुकूलै स्वर्णतोरणै । महासुरभिभिर्धूपैर्मण्डितं तत्र तत्र वै ॥ १ ॥
चन्दनागुरुतोयार्द्ररथ्याचत्वरमार्गवत् । पुष्पाक्षतफलैस्तोक्मैर्लाजैरर्चिभिरर्चितम् ॥ २ ॥
सवृन्दै कदलीस्तम्भै पूगपोतै परिष्कृतम् । तरुपल्लवमालाभि सर्वत समलङ्कृतम् ॥ ३ ॥
प्रजास्त दीपबलिभि सम्भृताशेषमङ्गलै । अभीयुर्मृष्टकन्याश्च मृष्टकुण्डलमण्डिता ॥ ४ ॥
शङ्खदुन्दुभिघोषेण ब्रह्मघोषेण चर्त्विजाम् । विवेश भवन वीर स्तूयमानो गतस्मय ॥ ५ ॥
पूजित पूजयामास तत्र तत्र महायशा । पौराञ्जानपदास्तास्तान् प्रीत प्रियवरप्रद ॥ ६ ॥

स एवमादीन्यनवद्यचेष्टित कर्माणि भूयासि महान् महत्तम ।
कुर्वन् शशासावनिमण्डल यश स्फीत निधायारुरुहे पर पदम् ॥ ७ ॥

सूत उवाच

तदादिराजस्य यशो विजृम्भित गुणैरशेषैर्गुणवत्सभाजितम् ।
क्षत्ता महाभागवत सदस्पते कौषारवि प्राह गृणन्तमर्चयन् ॥ ८ ॥

विदुर उवाच

सोऽभिषिक्त पृथुर्विप्रैर्लब्धाशेषसुरार्हण । बिभ्रत् स वैष्णव तेजो बाह्वोर्याभ्या दुदोह गाम् ॥९॥

को न्वस्य कीर्तिं न शृणोत्यभिज्ञो यद्विक्रमोच्छिष्टमशेषभूपा ।
लोका सपाला उपजीवन्ति काममद्यापि तन्मे वद कर्म शुद्धम् ॥१०॥

मैत्रेय उवाच

गङ्गायमुनयोर्नद्योरन्तराक्षेत्रमावसन् । आरब्धानेव बुभुजे भोगान् पुण्यजिहासया ॥११॥
सर्वत्रास्खलितादेश सप्तद्वीपैकदण्डधृक् । अन्यत्र ब्राह्मणकुलादन्यत्राच्युतगोत्रत ॥१२॥
एकदाऽऽसीन्महासत्रदीक्षा तत्र दिवौकसाम् । समाजो ब्रह्मर्षीणा च राजर्षीणा च सत्तम ॥१३॥
तस्मिन्नर्हत्सु सर्वेषु स्वर्चितेषु यथार्हत । उत्थित सदसो मध्ये ताराणामुडुराडिव ॥१४॥
प्राशु पीनायतभुजो गौर कञ्जारुणेक्षण । सुनास सुमुख सौम्य पीनास सुद्विजस्मित ॥१५॥
व्यूढवक्षा बृहच्छ्रोणिर्वलिवल्गुदलोदर । आवर्तनाभिरोजस्वी काञ्चनोरुरुदग्रपात् ॥१६॥
सूक्ष्मवक्रासितस्निग्धमूर्धज कम्बुकन्धर । महाधने दुकूलाग्र्ये परिधायोपवीय च ॥१७॥
व्यञ्जिताशेषगात्रश्रीर्नियमे न्यस्तभूषण । कृष्णाजिनधर श्रीमान् कुशपाणि कृतोचित ॥१८॥

अथावमृज्याश्रुकला विलोक्यन्नतृप्तदृग्गोचरमाह पूरुषम् ।
पदा स्पृशन्त क्षितिमंस उन्नते विन्यस्तहस्ताग्रमुरङ्गविद्विष ॥ २२ ॥

पृथुरुवाच

वरान् विभो त्वद्वरदेश्वराद् बुध कथ वृणीते गुणविक्रियात्मनाम् ।
ये नारकाणामपि सन्ति देहिना तानीश कैवल्यपते वृणे न च ॥ २३ ॥
न कामये नाथ तदप्यह क्वचिन्न यत्र युष्मच्चरणाम्बुजासव ।
महत्तमान्तर्हृदयान्मुखच्युतो विधत्स्व कर्णायुतमेष मे वर ॥ २४ ॥
स उत्तमश्लोक महन्मुखच्युतो भवत्पदाम्भोजसुधाकणानिल ।
स्मृतिं पुनर्विस्मृततत्त्ववर्त्मना कुयोगिना नो वितरत्यल वरै ॥ २५ ॥
यश शिव सुश्रव आर्यसङ्गमे यदृच्छया चोपशृणोति ते सकृत् ।
कथ गुणज्ञो विरमेद्विना पशु श्रीर्यत्प्रवव्रे गुणसग्रहेच्छया ॥ २६ ॥
अथाभजे त्वाखिलपूरुषोत्तम गुणालय पद्मकरेव लालस ।
अप्यावयोरेकपतिस्पृधो कलिर्न स्यात्कृतत्वच्चरणैकतानयो ॥ २७ ॥
जगज्जनन्या जगदीश वैशस स्यादेव यत्कर्मणि न समीहितम् ।
करोषि फल्ग्वप्युरु दीनवत्सल स्व एव धिष्ण्येऽभिरतस्य कि तया ॥ २८ ॥
भजन्त्यथ त्वामत एव साधवो व्युदस्तमायागुणविभ्रमोदयम् ।
भवत्पदानुस्मरणादृते सता निमित्तमन्यद्भगवन्न विद्महे ॥ २९ ॥
मन्ये गिर ते जगता विमोहिनीं वर वृणीष्वेति भजन्तमात्थ यत् ।
वाचा नु तन्त्या यदि ते जनोऽसित कथ पुन कर्म करोति मोहित ॥ ३० ॥
त्वन्माययाद्धा जन ईश खण्डितो यदन्यदाशास्त ऋतात्मनोऽबुध ।
यथा चरेद्बालहित पिता स्वय तथा त्वमेवार्हसि न समीहितुम् ॥ ३१ ॥

मैत्रेय उवाच

इत्यादिराजेन नुत स विश्वदृक् तमाह राजन् मयि भक्तिरस्तु ते ।
दिष्ट्येदृशी धीर्मयि ते कृता यया माया मदीया तरति स्म दुस्तराम् ॥ ३२ ॥
तत्त्व कुरु मयाऽऽदिष्टमप्रमत्त प्रजापते । मदादेशकरो लोक सर्वत्राप्नोति शोभनम् ॥

मैत्रेय उवाच

इति वैन्यस्य राजर्षे प्रतिनन्द्यार्थवद्वच । पूजितोऽनुगृहीत्वैन गन्तु चक्रेऽच्युतो मतिम्
देवर्षिपितृग सर्वसिद्धचारणपन्नगा । किन्नराप्सरसो मर्त्या खगा भूतान्यनेक
यज्ञेश्वरधिया राज्ञा वाग्वित्ताञ्जलिभक्तित । सभाजिता ययु सर्वे वै

यत्सेवयाशेषगुहाशय स्वराड् विप्रप्रियस्तुष्यति काममीश्वर ।
तदेव तद्धर्मपरैर्विनीतै सर्वात्मना ब्रह्मकुल निषेव्यताम् ॥ ३९ ॥
पुमाँल्लभेतानतिवेलमात्मन प्रसीदतोऽत्यन्तशम स्वत स्वयम् ।
यन्नित्यसम्बन्धनिषेवया तत परं किमत्रास्ति मुख हविर्भुजाम् ॥ ४० ॥
अश्नात्यनन्त खलु तत्त्वकोविदै श्रद्धाहुतं यन्मुख इज्यनामभि ।
न वै तथा चेतनया बहिष्कृत हुताशने पारमहंस्यपर्यगु ॥ ४१ ॥
यद्ब्रह्म नित्य विरज सनातनं श्रद्धातपोमङ्गलमौनसयमै ।
समाधिना बिभ्रति हार्थदृष्टये यत्रेदमादर्श इवावभासते ॥ ४२ ॥
तेषामह पादसरोजरेणुमार्या वहेमाधिकिरीटमायु ।
य नित्यदा बिभ्रत आशु पापं नश्यत्यमु सर्वगुणा भजन्ति ॥ ४३ ॥
गुणायन शीलधन कृतज्ञं वृद्धाश्रयं सवृणतेऽनु सम्पद ।
प्रसीदता ब्रह्मकुलं गवा च जनार्दन सानुचरश्च मह्यम् ॥ ४४ ॥

मैत्रेय उवाच

इति ब्रुवाण नृपतिं पितृदेवद्विजातय । तुष्टुवुर्हृष्टमनस साधुवादेन साधव ॥४५॥
पुत्रेण जयते लोकानिति सत्यवती श्रुति । ब्रह्मदण्डहत पापो यद्वेनोऽत्यतरत्तम ॥४६॥
हिरण्यकशिपुश्चापि भगवन्निन्दया तम । विविक्षुरत्यगात् सूनो प्रह्लादस्यानुभावत ॥४७॥
वीरवर्य पित पृथ्व्या समा सन्तु शाश्वती । यस्येदृश्यच्युते भक्ति सर्वलोकैकभर्तरि ॥४८॥
अहो वय ह्यद्य पवित्रकीर्ते त्वयैव नाथेन मुकुन्दनाथा ।
य उत्तमश्लोकतमस्य विष्णोर्ब्रह्मण्यदेवस्य कथा व्यनक्ति ॥ ४९ ॥
नात्यद्भुतमिद नाथ तवाजीव्यानुशासनम् । प्रजानुरागो महता प्रकृति करुणात्मनाम् ॥५०॥
अद्य नस्तमस पारस्त्वयोपासादित प्रभो । भ्राम्यता नष्टदृष्टीना कर्मभिर्दैवसंज्ञितै ॥५१॥
नमो विवृद्धसत्त्वाय पुरुषाय महीयसे । यो ब्रह्म क्षत्रमाविश्य बिभर्तीद स्वतेजसा ॥५२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे एकविंशतितमोऽध्याय ॥२१॥

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

जनेषु प्रगृणत्स्वेव पृथु पृथुलविक्रमम् । तत्रोपजग्मुर्मुनयश्चत्वार सूर्यवर्चस ॥ १ ॥
तांस्तु सिद्धेश्वरान् राजा व्योम्नोऽवतरतोऽर्चिषा । लोकानपापान् कुर्वत्या सानुगोऽचष्ट लक्षितान् ॥२॥
तद्दर्शनोद्गतान् प्राणान् प्रत्यादित्सुरिवोत्थित । ससदस्यानुगो वैन्य इन्द्रियेशो गुणानिव ॥ ३ ॥

शिशिरस्निग्धताराक्ष समैक्षत समन्तत । ऊचिवानिदमुर्वीश सद संहर्षयन्निव ॥१९॥
चारु चित्रपद श्लक्ष्ण मृष्ट गूढमविक्लवम् । सर्वेषामुपकारार्थं तदा अनुवदन्निव ॥२०॥

राजोवाच

सभ्या शृणुत भद्र व साधवो य इहागता । सत्सु जिज्ञासुभिर्धर्ममावेद्य स्वमनीषितम् ॥२१॥
अह दण्डधरो राजा प्रजानामिह योजित । रक्षिता वृत्तिद स्वेषु सेतुषु स्थापिता पृथक् ॥२२॥
तस्य मे तदनुष्ठानाद्यानाहुर्ब्रह्मवादिन । लोका स्यु कामसदोहा यस्य तुष्यति दिष्टदृक् २३
य उद्धरेत्कर राजा प्रजा धर्मेष्वशिक्षयन् । प्रजाना शमल भुङ्क्ते भग च स्व जहाति स ॥२४॥
तत् प्रजा भर्तृपिण्डार्थं स्वार्थमेवानसूयव । कुरुताधोक्षजधियस्तर्हि मेऽनुग्रह कृत ॥२५॥
यूय तदनुमोदध्व पितृदेवर्षयोऽमला । कर्तु शास्तुरनुज्ञातुस्तुल्य यत्प्रेत्य तत्फलम् ॥२६॥
अस्ति यज्ञपतिर्नाम केषाञ्चिदर्हसत्तमा । इहामुत्र च लक्ष्यन्ते ज्योत्स्नावत्य क्वचिद्भुव ।२७।
मनोरुत्तानपादस्य ध्रुवस्यापि महीपते । प्रियव्रतस्य राजर्षेरङ्गस्यास्मत्पितु पितु ॥२८॥
ईदृशानामथान्येषामजस्य च भवस्य च । प्रह्लादस्य बलेश्चापि कृत्यमस्ति गदाभृता ॥२९॥
दौहित्रादीनृते मृत्यो शोच्यान् धर्मविमोहितान् । वर्गस्वर्गापवर्गाणा प्रायेणैकात्म्यहेतुना ॥३०॥

यत्पादसेवाभिरुचिस्तपस्विनामशेषजन्मोपचित मल धिय ।
सद्य क्षिणोत्यन्वहमेधती सती यथा पदाङ्गुष्ठविनि सृता सरित् ॥ ३१ ॥
विनिर्धुताशेषमनोमल पुमानसङ्गविज्ञानविशेषवीर्यवान् ।
यदङ्घ्रिमूले कृतकेतन पुनर्न ससृति क्लेशवहा प्रपद्यते ॥ ३२ ॥
तमेव यूय भजतात्मवृत्तिभिर्मनोवच कायगुणै स्वकर्मभि ।
अमायिन कामदुघाङ्घ्रिपङ्कज यथाधिकारावसितार्थसिद्धय ॥ ३३ ॥
असाविहानेकगुणोऽगुणोऽध्वर पृथग्विधद्रव्यगुणक्रियोक्तिभि ।
सम्पद्यतेऽर्थाशयलिङ्गनामभिर्विशुद्धविज्ञानघन स्वरूपत ॥ ३४ ॥
प्रधानकालाशयधर्मसग्रहे शरीर एष प्रतिपद्य चेतनाम् ।
क्रियाफलत्वेन विभुर्विभाव्यते यथानलो दारुषु तद्गुणात्मक ॥ ३५ ॥
अहो ममामी वितरन्त्यनुग्रह हरि गुरु यज्ञभुजामधीश्वरम् ।
स्वधर्मयोगेन यजन्ति मामका निरन्तर क्षोणितले दृढव्रता ॥ ३६ ॥
मा जातु तेज प्रभवेन्महर्द्धिभिस्तितिक्षया तपसा विद्यया च ।
देदीप्यमानेऽजितदेवतानां कुले स्वय राजकुलाद् द्विजानाम् ॥ ३७ ॥
ब्रह्मण्यदेव पुरुष पुरातनो नित्य हरिर्यच्चरणाभिवन्दनात् ।
अवाप लक्ष्मीमनपायिनीं यशो जगत्पवित्र च महत्तमाग्रणी ॥ ३८ ॥

हरेर्मुहुस्तत्परकर्णपूरगुणाभिधानेन विजृम्भमाणया ।
भक्त्या ह्यसङ्ग सदसत्यनात्मनि स्यान्निर्गुणे ब्रह्मणि चाञ्जसा रति ॥ २५ ॥
यदा रतिर्ब्रह्मणि नैष्ठिकी पुमानाचार्यवान् ज्ञानविरागरहसा ।
दहत्यवीर्यं हृदय जीवकोश पञ्चात्मक योनिमिवोत्थितोऽग्नि ॥ २६ ॥
दग्धाशयो मुक्तसमस्ततद्गुणो नैवात्मनो बहिरन्तर्विचष्टे ।
परात्मनोर्यद् व्यवधान पुरस्तात् स्वप्ने यथा पुरुषस्तद्विनाशे ॥ २७ ॥
आत्मानमिन्द्रियार्थं च पर यदुभयोरपि । सत्याशय उपाधौ वै पुमान् पश्यति नान्यदा ॥२८॥
निमित्ते सति सर्वत्र जलादावपि पूरुष । आत्मनश्च परस्यापि भिदा पश्यति नान्यदा ॥२९॥
इन्द्रियैर्विषयाकृष्टैराक्षिप्त ध्यायता मन । चेतना हरते बुद्धे स्तम्बस्तोयमिव ह्रदात् ॥३०॥
भ्रश्यत्यनुस्मृतिश्चित्त ज्ञानभ्रश स्मृतिक्षये । तद्रोध कवय प्राहुरात्मापह्नवमात्मन ॥३१॥
नात परतरो लोके पुस स्वार्थव्यतिक्रम । यदध्यन्यस्य प्रेयस्त्वमात्मन स्वव्यतिक्रमात् ॥३२॥
अर्थेन्द्रियार्थाभिध्यान सर्वार्थापह्नवो नृणाम् । भ्रशितो ज्ञानविज्ञानाद्येनाविशति मुख्यताम् ॥३३॥
न कुर्यात् कर्हिचित्सङ्ग तमस्तीव्र तितीरिषु । धर्मार्थकाममोक्षाणा यदत्यन्तविघातकम् ॥३४॥
तत्रापि मोक्ष एवार्थ आत्यन्तिकतयेष्यते । त्रैवर्ग्योऽर्थो यतो नित्य कृतान्तभयसयुत ॥३५॥
परेऽवरे च ये भावा गुणव्यतिकरादनु । न तेषा विद्यते क्षेममीशविध्वसिताशिषाम् ॥३६॥
तत् त्व नरेन्द्र जगतामथ तस्थुषा च देहेन्द्रियासुधिषणात्मभिरावृतानाम् ।
य क्षेत्रवित्तपतया हृदि विष्वगाविः प्रत्यक् चकास्ति भगवास्तमवेहि सोऽस्मि ॥३७॥
यस्मिन्निद सदसदात्मतया विभाति माया विवेकविधुति स्रजि वाहिबुद्धिः ।
त नित्यमुक्तपरिशुद्धविबुद्धतत्त्व प्रत्यूढकर्मकलिलप्रकृतिं प्रपद्ये ॥३८॥
यत्पादपङ्कजपलाशविलासभक्त्या कर्माशय ग्रथितमुद्ग्रथयन्ति सन्त ।
तद्वन्नरिक्तमतयो यतयोऽपिरुद्धस्रोतोगणास्तमरण भज वासुदेवम् ॥३९॥
कृच्छ्रो महानिह भवार्णवमप्लवेशा षड्वर्गनक्रमसुखेन तितीरयन्ति ।
तत् त्व हरेर्भगवतो भजनीयमङ्घ्रिं कृत्वोडुप व्यसनमुत्तर दुस्तरार्णम् ॥४०॥

मैत्रेय उवाच

स एव ब्रह्मपुत्रेण कुमारेणात्ममेधसा । दर्शितात्मगति सम्यक्प्रशस्योवाच त नृप ॥४१॥

राजोवाच

कृतो मेऽनुग्रह पूर्वं हरिणाऽऽर्तानुकम्पिना । तमापादयितु ब्रह्मन् भगवन् यूयमागता ॥४२॥
निष्पादितश्च कार्त्स्न्येन भगवद्भिर्घृणालुभि । साधूच्छिष्ट हि मे सर्वमात्मना सह किं ददे ॥४३॥
प्राणा दारा सुता ब्रह्मन् गृहाश्च सपरिच्छदा । राज्य बल मही कोश इति सर्वं निवेदितम् ॥४४॥

गौरवायन्त्रित सभ्य प्रश्रयानतकन्धर । विधिवत्पूजयाञ्चक्रे गृहीताध्यर्हणासनान् ॥ ४ ॥
तत्पादशौचसलिलैर्मार्जितालकबन्धन । तत्र शीलवता वृत्तमाचरन्मानयन्निव ॥ ५ ॥
हाटकासन आसीनान् स्वधिष्ण्येष्विव पावकान् । श्रद्धासंयमसंयुक्त प्रीत प्राह भवाग्रजान् ॥ ६ ॥

पृथुरुवाच

अहो आचरित किं मे मङ्गल मङ्गलायना । यस्य वो दर्शन ह्यासीद् दुर्दर्शाना च योगिभि ॥७॥
किं तस्य दुर्लभतरमिह लोके परत्र च । यस्य विप्रा प्रसीदन्ति शिवो विष्णुश्च सानुग ॥८॥
नैव लक्ष्यते लोको लोकान् पर्यटतोऽपि यान् । यथा सर्वदृश सर्व आत्मान येऽस्य हेतव ॥ ९ ॥
अधना अपि ते धन्या साधवो गृहमेधिन । यद्गृहा ह्यर्हवर्याम्बुतृणभूमीश्वरावरा ॥१०॥
व्यालालयद्रुमा वै तेऽप्यरिक्ताखिलसम्पद । यद्गृहास्तीर्थपादीयपादतीर्थविवर्जिता ॥११॥
स्वागत वो द्विजश्रेष्ठा यद्व्रतानि मुमुक्षव । चरन्ति श्रद्धया धीरा बाला एव बृहन्ति च ॥१२॥
कच्चिन्न कुशल नाथा इन्द्रियार्थार्थवेदिनाम् । व्यसनावाप एतस्मिन् पतिताना स्वकर्मभि ॥१३॥
भवत्सु कुशलप्रश्न आत्मारामेषु नेष्यते । कुशलाकुशला यत्र न सन्ति मतिवृत्तय ॥१४॥
तदह कृतविश्रम्भ सुहृदो वस्तपस्विनाम् । सपृच्छे भव एतस्मिन् क्षेम केनाञ्जसा भवेत् १५
व्यक्तमात्मवतामात्मा भगवानात्मभावन । स्वानामनुग्रहायेमा सिद्धरूपी चरत्यज ॥१६॥

मैत्रेय उवाच

पृथोस्तत्सूक्तमाकर्ण्य सार सुष्ठु मित मधु । स्मयमान इव प्रीत्या कुमार प्रत्युवाच ह ॥१७॥

सनत्कुमार उवाच

साधु पृष्ट महाराज सर्वभूतहितात्मना । भवता विदुषा चापि साधूना मतिरीदृशी ॥१८॥
सङ्गम खलु साधूनामुभयेषा च सम्मत । यत्सम्भाषणसम्प्रश्न सर्वेषा वितनोति शम् ॥१९॥

अस्त्येव राजन् भवतो मधुद्विप पादारविन्दस्य गुणानुवादने ।
रतिर्दुरापा विधुनोति नैष्ठिकी काम कषाय मलमन्तरात्मन ॥ २० ॥
शास्त्रेष्वियानेव सुनिश्चितो नृणा क्षेमस्य सध्र्यग्विमृशेषु हेतु ।
असङ्ग आत्मव्यतिरिक्त आत्मनि दृढा रतिर्ब्रह्मणि निर्गुणे च या ॥ २१ ॥
सा श्रद्धया भगवद्धर्मचर्यया जिज्ञासयाऽऽध्यात्मिकयोगनिष्ठया ।
योगेश्वरोपासनया च नित्य पुण्यश्रव कथया पुण्यया च ॥ २२ ॥
अर्थेन्द्रियारामसगोष्ठ्यतृष्णया तत्सम्मतानामपरिग्रहेण च ।
विविक्तरुच्या परितोष आत्मन् विना हरेर्गुणपीयूषपानात् ॥ २३ ॥
अहिंसया पारमहंस्यचर्यया स्मृत्या मुकुन्दाचरिताग्र्यसीधुना ।
यमैरकामैर्नियमैश्चाप्यनिन्दया निरीहया द्वन्द्वतितिक्षया च ॥ २४ ॥

तत्राप्यदाभ्यनियमो वैखानससुसम्मत । आरब्ध उग्रतपसि यथा स्वविजये पुरा ॥४॥
कन्दमूलफलाहार शुष्कपर्णाशन क्वचित् । अब्भक्ष कतिचित्पक्षान् वायुभक्षस्तत परम् ॥५॥
ग्रीष्मे पञ्चतपा वीरो वर्षास्वासारषाण्मुनि । आकण्ठमग्न शिशिर उदके स्थण्डिलेशय ॥ ६ ॥
तितिक्षुर्यतवाग्दान्त ऊर्ध्वरेता जितानिल । आरिराधयिषु कृष्णमचरत्तप उत्तमम् ॥ ७ ॥
तेन क्रमानुसिद्धेन ध्वस्तकर्ममलाशय । प्राणायामै सनिरुद्धषड्वर्गश्छिन्नबन्धन ॥ ८ ॥
सनत्कुमारो भगवान् यदाहाध्यात्मिक परम् । योग तेनैव पुरुषमभजत्पुरुषर्षभ ॥ ९ ॥
भगवद्धर्मिण साधो श्रद्धया यतत सदा । भक्तिर्भगवति ब्रह्मण्यनन्यविषयाभवत् ॥१०॥
तस्यानया भगवत परिकर्मशुद्धसत्त्वात्मनस्तदनु सस्मरणानुपूर्त्या ।
ज्ञान विरक्तिमदभून्निशितेन येन चिच्छेद सशयपद निजजीवकोशम् ॥११॥
छिन्नान्यधीरधिगतात्मगतिर्निरीहस्तत्तत्यजेऽच्छिनदिद वयुनेन येन ।
तावन्न योगगतिभिर्यतिरप्रमत्तो यावद्गदाग्रजकथासु रति न कुर्यात् ॥१२॥
एव स वीरप्रवर सयोज्यात्मानमात्मनि । ब्रह्मभूतो दृढ काले तत्याज स्व कलेवरम् ॥१३॥
सम्पीड्य पायु पार्ष्णिभ्या वायुमुत्सारयन् शनै । नाभ्या कोष्ठेष्ववस्थाप्य हृदुर कण्ठशीर्षणि॥१४॥
उत्सर्पयस्तु त मूर्ध्नि क्रमेणावेश्य नि स्पृह । वायु वायौ क्षितौ काय तेजस्तेजस्ययूयुजत् ॥१५॥
खान्याकाशे द्रव तोये यथास्थान विभागश । क्षितिमम्भसि तत्तेजस्यदो वायौ नभस्यमुम् ॥१६॥
इन्द्रियेषु मनस्तानि तन्मात्रेषु यथोद्भवम् । भूतादिनामून्युत्कृष्य महत्यात्मनि सन्दधे ॥१७॥
त सर्वगुणविन्यास जीवे मायामये न्यधात् । त चानुशयमात्मस्थमसावनुशयी पुमान् ।
ज्ञानवैराग्यवीर्येण स्वरूपस्थोऽजहात्प्रभु ॥ १८ ॥
अर्चिर्नाम महाराज्ञी तत्पत्न्यनुगता वनम् । सुकुमार्यतदर्हा च यत्पद्भ्या स्पर्शन भुव ॥१९॥
अतीव भर्तुर्व्रतधर्मनिष्ठया शुश्रूषया चार्षदेहयात्रया ।
नाविन्दतार्ति परिकर्शितापि सा प्रेयस्करस्पर्शनमाननिर्वृति ॥ २० ॥
देह विपन्नाखिलचेतनादिक पत्यु पृथिव्या दयितस्य चात्मन ।
आलक्ष्य किञ्चिच्च विलप्य सा सती चितामथारोपयदद्रिसानुनि ॥ २१ ॥
विधाय कृत्य ह्रदिनीजलाप्लुता दत्त्वोदक भर्तुरुदारकर्मण ।
नत्वा दिविस्थास्त्रिदशास्त्रि परीत्य विवेश वह्नि ध्यायती भर्तृपादौ ॥ २२ ॥
विलोक्यानुगता साध्वीं पृथु वीरवर पतिम् । तुष्टुवुर्वरदा देवैर्देवपत्न्य सहस्रश ॥२३॥
कुर्वत्य कुसुमासार तस्मिन् मन्दरसानुनि । नदत्स्वमरतूर्येषु गृणन्ति स्म परस्परम् ॥२४॥

देव्य ऊचु

अहो इय वधूर्धन्या या चैव भूभुजा पतिम् । सर्वात्मना पति भेजे यज्ञेश श्रीर्वधूरिव ॥२५॥

मैत्रेय उवाच

इत्यनुक्रोशहृदयो भगवानाह ताञ्छिवः । बद्धाञ्जलीन् राजपुत्रान्नारायणपरो वचः ॥३२॥

श्रीरुद्र उवाच

जितं त आत्मविद्धुर्यस्वस्तये स्वस्तिरस्तु मे । भवता राधसा राद्धं सर्वस्मा आत्मने नमः ॥३३॥
नमः पङ्कजनाभाय भूतसूक्ष्मेन्द्रियात्मने । वासुदेवाय शान्ताय कूटस्थाय स्वरोचिषे ॥३४॥
सङ्कर्षणाय सूक्ष्माय दुरन्तायान्तकाय च । नमो विश्वप्रबोधाय प्रद्युम्नायान्तरात्मने ॥३५॥
नमो नमोऽनिरुद्धाय हृषीकेशेन्द्रियात्मने । नमः परमहंसाय पूर्णाय निभृतात्मने ॥३६॥
स्वर्गापवर्गद्वाराय नित्यं शुचिषदे नमः । नमो हिरण्यवीर्याय चातुर्होत्राय तन्तवे ॥३७॥
नम ऊर्ज इषे त्रय्याः पतये यज्ञरेतसे । तृप्तिदाय च जीवानां नमः सर्वरसात्मने ॥३८॥
सर्वसत्त्वात्मदेहाय विशेषाय स्थवीयसे । नमस्त्रैलोक्यपालाय सह ओजोबलाय च ॥३९॥
अर्थलिङ्गाय नभसे नमोऽन्तर्बहिरात्मने । नमः पुण्याय लोकाय अमुष्मै भूरिवर्चसे ॥४०॥
प्रवृत्ताय निवृत्ताय पितृदेवाय कर्मणे । नमोऽधर्मविपाकाय मृत्यवे दुःखदाय च ॥४१॥
नमस्त आशिषामीश मनवे कारणात्मने । नमो धर्माय बृहते कृष्णायाकुण्ठमेधसे ।
पुरुषाय पुराणाय साङ्ख्ययोगेश्वराय च ॥४२॥
शक्तित्रयसमेताय मीढुषेऽहङ्कृतात्मने । चेतआकूतिरूपाय नमो वाचोविभूतये ॥४३॥
दर्शनं नो दिदृक्षूणां देहि भागवतार्चितम् । रूपं प्रियतमं स्वानां सर्वेन्द्रियगुणाञ्जनम् ॥४४॥
स्निग्धप्रावृड्घनश्यामं सर्वसौन्दर्यसङ्ग्रहम् । चार्वायतचतुर्बाहु सुजातरुचिराननम् ॥४५॥
पद्मकोशपलाशाक्षं सुन्दरभ्रु सुनासिकम् । सुद्विजं सुकपोलास्यं समकर्णविभूषणम् ॥४६॥
प्रीतिप्रहसितापाङ्गमलकैरूपशोभितम् । लसत्पङ्कजकिञ्जल्कदुकूलं मृष्टकुण्डलम् ॥४७॥
स्फुरत्किरीटवलयहारनूपुरमेखलम् । शङ्खचक्रगदापद्ममालामण्युत्तमर्द्धिमत् ॥४८॥
सिंहस्कन्धत्विषो बिभ्रत्सौभगग्रीवकौस्तुभम् । श्रियानपायिन्याक्षिप्तनिकषाश्मोरसोल्लसत् ॥४९॥
पूररेचकसंविग्नवलिवल्गुदलोदरम् । प्रतिसङ्क्रामयद्विश्वं नाभ्यावर्तगभीरया ॥५०॥
श्यामश्रोण्यधिरोचिष्णुदुकूलस्वर्णमेखलम् । समचार्वङ्घ्रिजङ्घोरुनिम्नजानुसुदर्शनम् ॥५१॥
पदा शरत्पद्मपलाशरोचिषा नखद्युभिर्नोऽन्तरघं विधुन्वता ।
प्रदर्शय स्वीयमपास्तसाध्वसं पदं गुरो मार्गगुरुस्तमोजुषाम् ॥५२॥
एतद्रूपमनुध्येयमात्मशुद्धिमभीप्सताम् । यद्भक्तियोगोऽभयदः स्वधर्ममनुतिष्ठताम् ॥५३॥
भवान् भक्तिमता लभ्यो दुर्लभः सर्वदेहिनाम् । स्वाराज्यस्याप्यभिमत एकान्तेनात्मविद्गतिः ॥५४॥
तं दुराराध्यमाराध्य सतामपि दुरापया । एकान्तभक्त्या को वाञ्छेत्पादमूलं विना बहिः ॥५५॥
यत्र निर्विष्टमरणं कृतान्तो नाभिमन्यते । विश्वं विध्वंसयन् वीर्यशौर्यविस्फूर्जितभ्रुवा ॥५६॥

क्षणार्धेनापि तुलये न स्वर्गं नापुनर्भवम् । भगवत्सङ्गिसङ्गस्य मर्त्यानां किमुताशिषः ॥५७॥

अथानघाङ्घ्रेस्तव कीर्तितीर्थयोरन्तर्बहिः स्नानविधूतपाप्मनाम् ।
भूतेष्वनुक्रोशसुसत्त्वशीलिनां स्यात्सङ्गमोऽनुग्रह एष नस्तव ॥ ५८ ॥
न यस्य चित्तं बहिरर्थविभ्रमं तमोगुहायां च विशुद्धमाविशत् ।
यद्भक्तियोगानुगृहीतमञ्जसा मुनिर्विचष्टे ननु तत्र ते गतिम् ॥ ५९ ॥

यत्रेदं व्यज्यते विश्वं विश्वस्मिन्नवभाति यत् । तत् त्वं ब्रह्म परं ज्योतिराकाशमिव विस्तृतम् ॥६०॥

यो माययेदं पुरुरूपयासृजद्बिभर्ति भूयः क्षपयत्यविक्रियः ।
यद्भेदबुद्धिः सदिवात्मदुःस्थया तमात्मतन्त्रं भगवन् प्रतीमहि ॥ ६१ ॥
क्रियाकलापैरिदमेव योगिनः श्रद्धान्विताः साधु यजन्ति सिद्धये ।
भूतेन्द्रियान्तःकरणोपलक्षितं वेदे च तन्त्रे च त एव कोविदाः ॥ ६२ ॥
त्वमेक आद्यः पुरुषः सुप्तशक्तिस्तया रजःसत्त्वतमो विभिद्यते ।
महानहं खं मरुदग्निवार्धराः सुरर्षयो भूतगणा इदं यतः ॥ ६३ ॥
सृष्टं स्वशक्त्येदमनुप्रविष्टश्चतुर्विधं पुरमात्मांशकेन ।
अथो विदुस्तं पुरुषं सन्तमन्तर्भुङ्क्ते हृषीकैर्मधु सारघं यः ॥ ६४ ॥
स एष लोकानतिचण्डवेगो विकर्षसि त्वं खलु कालयानः ।
भूतानि भूतैरनुमेयतत्त्वो घनावलीर्वायुरिवाविषह्यः ॥ ६५ ॥
प्रमत्तमुच्चैरितिकृत्यचिन्तया प्रवृद्धलोभं विषयेषु लालसम् ।
त्वमप्रमत्तः सहसाभिपद्यसे क्षुल्लेलिहानोऽहिरिवाखुमन्तकः ॥ ६६ ॥
कस्त्वत्पदाब्जं विजहाति पण्डितो यस्तेऽवमानव्ययमानकेतनः ।
विशङ्कयास्मद्गुरुरर्चति स्म यद्विनोपपत्तिं मनवश्चतुर्दश ॥ ६७ ॥

अथ त्वमसि नो ब्रह्मन् परमात्मन् विपश्चिताम् । विश्वं रुद्रभयध्वस्तमकुतश्चिद्भया गतिः ॥ ६८ ॥
इदं जपत भद्रं वो विशुद्धा नृपनन्दनाः । स्वधर्ममनुतिष्ठन्तो भगवत्यर्पिताशयाः ॥ ६९ ॥
तमेवात्मानमात्मस्थं सर्वभूतेष्ववस्थितम् । पूजयध्वं गृणन्तश्च ध्यायन्तश्चासकृद्धरिम् ॥ ७० ॥
योगादेशमुपासाद्य धारयन्तो मुनिव्रताः । समाहितधियः सर्व एतदभ्यसतादृताः ॥ ७१ ॥
इदमाह पुरास्माकं भगवान् विश्वसृक्पतिः । भृग्वादीनामात्मजानां सिसृक्षुः संसिसृक्षताम् ॥७२॥
ते वयं नोदिताः सर्वे प्रजासर्गे प्रजेश्वराः । अनेन ध्वस्ततमसः सिसृक्ष्मो विविधाः प्रजाः ॥७३॥
अथेदं नित्यदा युक्तो जपन्नवहितः पुमान् । अचिराच्छ्रेय आप्नोति वासुदेवपरायणः ॥ ७४ ॥
श्रेयसामिह सर्वेषां ज्ञानं निःश्रेयसं परम् । सुखं तरति दुष्पारं ज्ञाननौर्व्यसनार्णवम् ॥ ७५ ॥
य इमं श्रद्धया युक्तो मद्गीतं भगवत्स्तवम् । अधीयानो दुराराध्यं हरिमाराधयत्यसौ ॥ ७६ ॥

नारद उवाच

इति तौ दम्पती तत्र उद्य समयं मिथः । तां प्रविश्य पुरीं राजन् मुमुदाते शतं समाः ॥४३
उपगीयमानो ललितं तत्र तत्र च गायकैः । क्रीडन् परिवृतः स्त्रीभिर्ह्रदिनीमाविशच्छुचौ ॥४४
सप्तोपरि कृता द्वारः पुरस्तस्यास्तु द्वे अधः । पृथग्विषयगत्यर्थं तस्यां यः कश्चनेश्वरः ॥४५
पञ्च द्वारस्तु पौरस्त्या दक्षिणैका तथोत्तरा । पश्चिमे द्वे अमूषां ते नामानि नृप वर्णये ॥४६
खद्योताविर्मुखी च प्राग्द्वारावेकत्र निर्मिते । विभ्राजितं जनपदं याति ताभ्यां द्युमत्सखः ॥४७
नलिनी नालिनी च प्राग्द्वारावेकत्र निर्मिते । अवधूतसखस्ताभ्यां विषयं याति सौरभम् ॥४८
मुख्या नाम पुरस्ताद् द्वास्तयाऽऽपणबहूदनौ । विषयौ याति पुरराड्रसज्ञविपणान्वितः ॥४९
पितृहूर्नृप पुर्या द्वार्दक्षिणेन पुरञ्जनः । राष्ट्रं दक्षिणपञ्चालं याति श्रुतधरान्वितः ॥५०
देवहूर्नाम पुर्या द्वा उत्तरेण पुरञ्जनः । राष्ट्रमुत्तरपञ्चालं याति श्रुतधरान्वितः ॥५१
आसुरी नाम पश्चाद् द्वास्तया याति पुरञ्जनः । ग्रामकं नाम विषयं दुर्मदेन समन्वितः ॥५२
निर्ऋतिर्नाम पश्चाद् द्वास्तया याति पुरञ्जनः । वैशसं नाम विषयं लुब्धकेन समन्वितः ॥५३
अन्धावमीषां पौराणां निर्वाक्पेशस्कृतावुभौ । अक्षण्वतामधिपतिस्ताभ्यां याति करोति च ॥५४
स यर्ह्यन्तःपुरगतो विषूचीनसमन्वितः । मोहं प्रसादं हर्षं वा याति जायात्मजोद्भवम् ॥५५
एवं कर्मसु संसक्तः कामात्मा वञ्चितोऽबुधः । महिषी यद्यदीहेत तत्तदेवान्ववर्तत ॥५६॥
क्वचित्पिबन्त्यां पिबति मदिरां मदविह्वलः । अश्नन्त्यां क्वचिदश्नाति जक्षत्यां सह जक्षिति॥५७॥
क्वचिद्गायति गायन्त्यां रुदत्यां रुदति क्वचित् । क्वचिद्धसन्त्यां हसति जल्पन्त्यामनु जल्पति ॥५८॥
क्वचिद्धावति धावन्त्यां तिष्ठन्त्यामनु तिष्ठति । अनु शेते शयानायामन्वास्ते क्वचिदासतीम् ॥५९॥
क्वचिच्छृणोति शृण्वन्त्यां पश्यन्त्यामनु पश्यति । क्वचिज्जिघ्रति जिघ्रन्त्यां स्पृशन्त्यां स्पृशति क्वचित् ॥६०॥
क्वचिच्च शोचतीं जायामनु शोचति दीनवत् । अनु हृष्यति हृष्यन्त्यां मुदितामनु मोदते ॥६१॥
विप्रलब्धो महिष्यैवं सर्वप्रकृतिवञ्चितः । नेच्छन्ननुकरोत्यज्ञः क्लैब्यात्क्रीडामृगो यथा ॥६२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे पुरञ्जनोपाख्याने पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥२५॥

अथ षड्विंशतितमोऽध्यायः

नारद उवाच

स एकदा महेष्वासो रथं पञ्चाश्वमाशुगम् । द्वीषं द्विचक्रमेकाक्षं त्रिवेणुं पञ्चबन्धुरम् ॥ १ ॥
एकरश्म्येकदमनमेकनीडं द्विकूबरम् । पञ्चप्रहरणं सप्तवरूथं पञ्चविक्रमम् ॥ २ ॥
हैमोपस्करमारुह्य स्वर्णवर्माक्षयेषुधिः । एकादशचमूनाथः पञ्चप्रस्थमगाद्वनम् ॥ ३ ॥
चचार मृगयां तत्र दृप्त आत्तेषुकार्मुकः । विहाय जायामतदर्हां मृगव्यसनलालसः ॥ ४ ॥

आसुरीं वृत्तिमाश्रित्य घोरात्मा निरनुग्रहः । न्यहनन्निशितैर्बाणैर्वनेषु वनगोचरान् ॥ ५ ॥
तीर्थेषु प्रतिदृष्टेषु राजा मेध्यान् पशून् वने । यावदर्थमलं लुब्धो हन्यादिति नियम्यते ॥ ६ ॥
य एवं कर्म नियतं विद्वान् कुर्वीत मानवः । कर्मणा तेन राजेन्द्र ज्ञानेन न स लिप्यते ॥ ७ ॥
अन्यथा कर्म कुर्वाणो मानारूढो निबध्यते । गुणप्रवाहपतितो नष्टप्रज्ञो व्रजत्यधः ॥ ८ ॥
तत्र निर्भिन्नगात्राणां चित्रवाजैः शिलीमुखैः । विप्लवोऽभूद् दुःखितानां दुःसहः करुणात्मनाम्॥ ९॥
शशान् वराहान् महिषान् गवयान् रुरुशल्यकान्। मेध्यानन्यांश्च विविधान् विनिघ्नन् श्रममभ्यगात्१०
ततः क्षुत्तृट्परिश्रान्तो निवृत्तो गृहमेयिवान् । कृतस्नानोचिताहारः संविवेश गतक्लमः ॥११॥
आत्मानमर्हयाञ्चक्रे धूपालेपस्रगादिभिः । साध्वलङ्कृतसर्वाङ्गो महिष्यामादधे मनः ॥१२॥
तृप्तो हृष्टः सुदृप्तश्च कन्दर्पाकृष्टमानसः । न व्यचष्ट वरारोहां गृहिणीं गृहमेधिनीम् ॥१३॥
अन्तःपुरस्त्रियोऽपृच्छद्विमना इव वेदिषत् । अपि वः कुशलं रामाः सेश्वरीणां यथा पुरा ॥१४॥
न तथैतर्हि रोचन्ते गृहेषु गृहसम्पदः । यदि न स्याद् गृहे माता पत्नी वा पतिदेवता ।
व्यङ्गे रथ इव प्राज्ञः को नामासीत दीनवत् ॥ १५ ॥
क्व वर्तते सा ललना मज्जन्तं व्यसनार्णवे । या मामुद्धरते प्रज्ञां दीपयन्ती पदे पदे ॥१६॥

रामा ऊचुः

नरनाथ न जानीमस्त्वत्प्रिया यद्व्यवस्यति । भूतले निरवस्तारे शयानां पश्य शत्रुहन् ॥१७॥

नारद उवाच

पुरञ्जनः स्वमहिषीं निरीक्ष्यावधुतां भुवि । तत्सङ्गोन्मथितज्ञानो वैक्लव्यं परमं ययौ ॥१८॥
सान्त्वयन् श्लक्ष्णया वाचा हृदयेन विदूयता । प्रेयस्याः स्नेहसंरम्भलिङ्गमात्मनि नाभ्यगात्॥१९॥
अनुनिन्येऽथ शनकैर्वीरोऽनुनयकोविदः । पस्पर्श पादयुगलमाह चोत्सङ्गलालिताम् ॥२०॥

पुरञ्जन उवाच

नूनं त्वकृतपुण्यास्ते भृत्या येष्वीश्वराः शुभे । कृतागस्स्वात्मसात्कृत्वा शिक्षादण्डं न युञ्जते॥२१॥
परमोऽनुग्रहो दण्डो भृत्येषु प्रभुणार्पितः । बालो न वेद तत्तन्वि बन्धुकृत्यममर्षणः ॥२२॥
सा त्वं मुखं सुदति सुभ्र्वनुरागभारव्रीडाविलम्बविलसद्धसितावलोकम् ।
नीलालकालिभिरुपस्कृतमुन्नसं नः स्वानां प्रदर्शय मनस्विनि वल्गुवाक्यम् ॥ २३ ॥
तस्मिन्दधे दममहं तव वीरपत्नि योऽन्यत्र भूसुरकुलात्कृतकिल्बिषस्तम् ।
पश्ये न वीतभयमुन्मुदितं त्रिलोक्यामन्यत्र वै मुररिपोरितरत्र दासात् ॥ २४ ॥
वक्त्रं न ते विहर्पि सरम्भभीममविमृष्टमपेतरागम् ।
पश्ये श्री सुजातौ बिम्बाधरं कः।

तन्मे प्रसीद सुहृद कृतकिल्बिषस्य स्वैरं गतस्य मृगया व्यसनातुरस्य ।
का देवरं वशगतं कुसुमास्त्रवेगविस्रस्तपौंस्नमुशती न भजेत कृत्ये ॥ २६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे पुरञ्जनोपाख्याने षड्विंशतितमोऽध्याय ॥२६॥

अथ सप्तविंशतितमोऽध्यायः

नारद उवाच

इत्थं पुरञ्जन सध्य्रग्वशमानीय विभ्रमै । पुरञ्जनी महाराज रेमे रमयती पतिम् ॥ १ ॥
स राजा महिषी राजन् सुस्नाता रुचिराननाम् । कृतस्वस्त्ययना तृप्तामभ्यनन्ददुपागताम् ॥ २ ॥

तयोपगूढ परिरब्धकन्धरो रहोऽनुमन्त्रैरपकृष्टचेतन ।
न कालरंहो बुबुधे दुरत्यय दिवा निशेति प्रमदापरिग्रह ॥ ३ ॥
शयान उन्नद्धमदो महामना महार्हतल्पे महिषीभुजोपधिः ।
तामेव वीरो मनुते परं यतस्तमोऽभिभूतो न निजं परं च यत् ॥ ४ ॥

तयैवं रममाणस्य कामकश्मलचेतस । क्षणार्धमिव राजेन्द्र व्यतिक्रान्तं नवं वय ॥ ५ ॥
तस्यामजनयत् पुत्रान् पुरञ्जन्यां पुरञ्जन । शतान्येकादश विराडायुषोऽर्धमथात्यगात् ॥ ६ ॥
दुहितृर्दशोत्तरशतं पितृमातृयशस्करी । शीलौदार्यगुणोपेता पौरञ्जन्य प्रजापते ॥ ७ ॥
स पञ्चालपति पुत्रान् पितृवंशविवर्धनान् । दारै संयोजयामास दुहितृ सदृशैर्वरै ॥ ८ ॥
पुत्राणां चाभवन् पुत्रा एकैकस्य शतं शतम् । यैर्वै पौरञ्जनो वंश पञ्चालेषु समेधित ॥ ९ ॥
तेषु तद्रिक्थहारेषु गृहकोशानुजीविषु । निरूढेन ममत्वेन विषयेष्वन्वबध्यत ॥१०॥
ईजे च क्रतुभिर्घोरैर्दीक्षित पशुमारकै । देवान् पितॄन् भूतपतीन्नानाकामो यथा भवान् ११।
युक्तेष्वेवं प्रमत्तस्य कुटुम्बासक्तचेतस । आससाद स वै कालो योऽप्रिय प्रिययोषिताम्।१२
चण्डवेग इति ख्यातो गन्धर्वाधिपतिर्नृप । गन्धर्वास्तस्य बलिन षष्ठ्युत्तरशतत्रयम् ॥१३॥
गन्धर्व्यस्तादृशीरस्य मैथुन्यश्च सितासिता । परिवृत्त्या विलुम्पन्ति सर्वकामविनिर्मिताम् ॥१४।
ते चण्डवेगानुचरा पुरञ्जनपुरं यदा । हर्तुमारेभिरे तत्र प्रत्यषेधत्प्रजागर ॥१५।
स सप्तभि शतैरेको विंशत्या च शतं समा । पुरञ्जनपुराध्यक्षो गन्धर्वैर्युयुधे बली ॥१६।
क्षीयमाणे स्वसम्बन्धे एकस्मिन् बहुभिर्युधा । चिन्तां परां जगामार्त सराष्ट्रपुरबान्धव ॥१७।
स एव पुर्यां मधुभुक् पञ्चालेषु स्वपार्षदै । उपनीतं बलिं गृह्णन् स्त्रीजितो नाविदद्भयम्॥१८।
कालस्य दुहिता काचित्त्रिलोकीं वरमिच्छती । पर्यटन्ती न बर्हिष्मन् प्रत्यनन्दत कश्चन ॥१९॥
दौर्भाग्येनात्मनो लोके विश्रुता दुर्भगेति सा । या तुष्टा राजर्षये तु वृतादात्पूरवे वरम् ॥२०॥
कदाचिदटमाना सा ब्रह्मलोकान्महीं गतम् । वव्रे बृहद्व्रतं मां तु जानती काममोहिता ॥२१॥

मयि संरभ्य विपुलमदाच्छापं सुदुःसहम् । स्थातुमर्हसि नैकत्र मद्याच्ञाविमुखो मुने ॥२२॥
ततो विहतसङ्कल्पा कन्यका यवनेश्वरम् । मयोपदिष्टमासाद्य वव्रे नाम्ना भयं पतिम् ॥२३॥
ऋषभं यवनानां त्वां वृणे वीरेप्सितं पतिम् । संकल्पस्त्वयि भूतानां कृतः किल न रिष्यति ॥२४॥
द्वाविमावनुशोचन्ति बालावसदवग्रहौ । यल्लोकशास्त्रोपनतं न राति न तदिच्छति ॥२५॥
अथो भजस्व मां भद्र भजन्तीं मे दयां कुरु । एतावान् पौरुषो धर्मो यदार्ताननुकम्पते ॥२६॥
कालकन्योदितवचो निशम्य यवनेश्वरः । चिकीर्षुर्देवगुह्यं स सस्मितं तामभाषत ॥२७॥
मया निरूपितस्तुभ्यं पतिरात्मसमाधिना । नाभिनन्दति लोकोऽयं त्वामभद्रामसम्मताम् ।२८।
त्वमव्यक्तगतिर्भुङ्क्ष्व लोकं कर्मविनिर्मितम् । या हि मे पृतनायुक्ता प्रजानाशं प्रणेष्यसि ॥२९॥
प्रज्वारोऽयं मम भ्राता त्वं च मे भगिनी भव । चराम्युभाभ्यां लोकेऽस्मिन्नव्यक्तो भीमसैनिकः ।३०।
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे पुरञ्जनोपाख्याने सप्तविंशतितमोऽध्यायः ।२७।

अथाष्टाविंशतितमोऽध्यायः

नारद उवाच

सैनिका भयनाम्नो ये बर्हिष्मन् दिष्टकारिणः । प्रज्वारकालकन्याभ्यां विचेरुरवनीमिमाम् ॥ १ ॥
त एकदा तु रभसा पुरञ्जनपुरीं नृप । रुरुधुर्भौमभोगाढ्यां जरत्पन्नगपालिताम् ॥ २ ॥
कालकन्यापि बुभुजे पुरञ्जनपुरं बलात् । ययाभिभूतः पुरुषः सद्यो निःसारतामियात् ॥ ३ ॥
तयोपभुज्यमानां वै यवनाः सर्वतोदिशम् । द्वार्भिः प्रविश्य सुभृशं प्रार्दयन् सकलां पुरीम् ॥ ४ ॥
तस्यां प्रपीड्यमानायामभिमानी पुरञ्जनः । अवापोरुविधांस्तापान् कुटुम्बी ममताकुलः ॥ ५ ॥
कन्योपगूढो नष्टश्रीः कृपणो विषयात्मकः । नष्टप्रज्ञो हृतैश्वर्यो गन्धर्वयवनैर्बलात् ॥ ६ ॥
विशीर्णां स्वपुरीं वीक्ष्य प्रतिकूलाननादृतान् । पुत्रान् पौत्रानुगामात्याञ्जायां च गतसौहृदाम् ।७।
आत्मानं कन्यया ग्रस्तं पञ्चालानरिदूषितान् । दुरन्तचिन्तामापन्नो न लेभे तत्प्रतिक्रियाम् ॥ ८ ॥
कामानभिलषन् दीनो यातयामांश्च कन्यया । विगतात्मगतिस्नेहः पुत्रदारांश्च लालयन् ॥ ९ ॥
गन्धर्वयवनाक्रान्तां कालकन्योपमर्दिताम् । हातुं प्रचक्रमे राजा तां पुरीमनिकामतः ॥१०॥
भयनाम्नोऽग्रजो भ्राता प्रज्वारः प्रत्युपस्थितः । ददाह तां पुरीं कृत्स्नां भ्रातुः प्रियचिकीर्षया ॥११॥
तस्यां संदह्यमानायां सपौरः सपरिच्छदः । कौटुम्बिकः कुटुम्बिन्या उपातप्यत सान्वयः ॥१२॥
यवनोपरुद्धायतनो ग्रस्तायां कालकन्यया । पुर्यां प्रज्वारसंसृष्टः पुरपालोऽन्वतप्यत ॥१३॥
न शेके सोऽवितुं तत्र पुरुकृच्छ्रोरुवेपथुः । गन्तुमैच्छत्ततो वृक्षकोटरादिव सानलात् ॥१४॥
शिथिलावयवो यर्हि गन्धर्वैर्हृतपौरुषः । यवनैररिभी राजन्नुपरुद्धो रुरोद ह ॥१५॥
दुहितॄः पुत्रपौत्रांश्च जामिजामातृपार्षदान् । स्वत्वावशिष्टं यत्किञ्चिद् गृहकोशपरिच्छदम् ॥१६॥

अहं ममेति स्वीकृत्य गृहेषु कुमतिर्गृही । दध्यौ प्रमदया दीनो विप्रयोग उपस्थिते ॥१७॥
लोकान्तरं गतवति मय्यनाथा कुटुम्बिनी । वर्तिष्यते कथं त्वेषा बालकाननुशोचती ॥१८॥
न मय्यनाशिते भुङ्क्ते नास्नाते स्नाति मत्परा । मयि रुष्टे सुसंत्रस्ता भर्त्सिते यतवाग्भयात् ॥१९॥
प्रबोधयति माविज्ञं व्युषिते शोककर्शिता । वर्त्मैतद् गृहमेधीयं वीरसूरपि नेष्यति ॥२०॥
कथं नु दारका दीना दारकीर्वापरायणाः । वर्तिष्यन्ते मयि गते भिन्ननाव इवोदधौ ॥२१॥
एवं कृपणया बुद्ध्या शोचन्तमतदर्हणम् । ग्रहीतुं कृतधीरेनं भयनामाभ्यपद्यत ॥२२॥
पशुवद्यवनैरेष नीयमानः स्वकं क्षयम् । अन्वद्रवन्ननुपथाः शोचन्तो भृशमातुराः ॥२३॥
पुरीं विहायोपगत उपरुद्धो भुजङ्गमः । यदा तमेवानु पुरी विशीर्णा प्रकृतिं गता ॥२४॥
विकृष्यमाणः प्रसभं यवनेन बलीयसा । नाविन्दत्तमसाऽऽविष्टः सखायं सुहृदं पुरः ॥२५॥
तं यज्ञपशवोऽनेन संज्ञप्ता येऽदयालुना । कुठारैश्चिच्छिदुः क्रुद्धाः स्मरन्तोऽमीवमस्य तत् ॥२६
अनन्तपारे तमसि मग्नो नष्टस्मृतिः समाः । शाश्वतीरनुभूयार्तिं प्रमदासङ्गदूषितः ॥२७॥
तामेव मनसा गृह्णन् बभूव प्रमदोत्तमा । अनन्तरं विदर्भस्य राजसिंहस्य वेश्मनि ॥२८॥
उपयेमे वीर्यपणां वैदर्भीं मलयध्वजः । युधि निर्जित्य राजन्यान् पाण्ड्यः परपुरञ्जय ॥२९॥
तस्यां स जनयाञ्चक्र आत्मजामसितेक्षणाम् । यवीयसः सप्त सुतान् सप्त द्रविडभूभृतः ॥३०॥
एकैकस्याभवत्तेषां राजन्नर्बुदमर्बुदम् । भोक्ष्यते यद्वंशधरैर्मही मन्वन्तरं परम् ॥३१॥
अगस्त्यः प्राग्दुहितरमुपयेमे धृतव्रताम् । यस्यां दृढच्युतो जात इध्मवाहात्मजो मुनिः ॥३२॥
विभज्य तनयेभ्यः क्ष्मां राजर्षिर्मलयध्वजः । आरिराधयिषुः कृष्णं स जगाम कुलाचलम् ॥३३॥
हित्वा गृहान् सुतान् भोगान् वैदर्भी मदिरेक्षणा । अन्वधावत पाण्ड्येशं ज्योत्स्नेव रजनीकरम् ॥३४॥
तत्र चन्द्रवसा नाम ताम्रपर्णी वटोदका । तत्पुण्यसलिलैर्नित्यमुभयत्रात्मनो मृजन् ॥३५॥
कन्दाष्टिभिर्मूलफलैः पुष्पपर्णैस्तृणोदकैः । वर्तमानः शनैर्गात्रकर्शनं तप आस्थितः ॥३६॥
शीतोष्णवातवर्षाणि क्षुत्पिपासे प्रियाप्रिये । सुखदुःखे इति द्वन्द्वान्यजयत्समदर्शनः ॥३७॥
तपसा विद्यया पक्वकषायो नियमैर्यमैः । युयुजे ब्रह्मण्यात्मानं विजिताक्षानिलाशयः ॥३८॥
आस्ते स्थाणुरिवैकत्र दिव्यं वर्षशतं स्थिरः । वासुदेवे भगवति नान्यद्वेदोद्वहन् रतिम् ॥३९॥
स व्यापकतयाऽऽत्मानं व्यतिरिक्ततयाऽऽत्मनि । विद्वान् स्वप्न इवामर्शसाक्षिणं विरराम ह ॥४०॥
साक्षाद्भगवतोक्तेन गुरुणा हरिणा नृप । विशुद्धज्ञानदीपेन स्फुरता विश्वतोमुखम् ॥४१॥
परे ब्रह्मणि चात्मानं परं ब्रह्म तथाऽऽत्मनि । वीक्षमाणो विहायेक्षामस्मादुपरराम ह ॥४२॥
पतिं परमधर्मज्ञं वैदर्भी मलयध्वजम् । प्रेम्णा पर्यचरद्धित्वा भोगान् सा पतिदेवता ॥४३
चीरवासा व्रतक्षामा वेणीभूतशिरोरुहा । बभावुपपतिं शान्ता शिखा शान्तमिवानलम् ॥४४
अजानती प्रियतमं यदोपरतमङ्गना । सुस्थिरासनमासाद्य यथापूर्वमुपाचरत् ॥४५

यदा नोपलभेताङ्घ्रावूष्माणं पत्युरर्चती । आसीत् संविग्नहृदया यूथभ्रष्टा मृगी यथा ॥४६॥
आत्मानं शोचती दीनमबन्धुं विक्लवाश्रुभिः । स्तनावासिच्य विपिने सुस्वरं प्ररुरोद सा ॥४७॥
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजर्षे इमामुदधिमेखलाम् । दस्युभ्यः क्षत्रबन्धुभ्यो बिभ्यतीं पातुमर्हसि ॥४८॥
एवं विलपती बाला विपिनेऽनुगता पतिम् । पतिता पादयोर्भर्तू रुदत्यश्रूण्यवर्तयत् ॥४९॥
चितिं दारुमयीं चित्वा तस्यां पत्युः कलेवरम् । आदीप्य चानुमरणे विलपन्ती मनो दधे ॥५०॥
तत्र पूर्वतरः कश्चित्सखा ब्राह्मण आत्मवान् । सान्त्वयन् वल्गुना साम्ना तामाह रुदतीं प्रभो॥५१॥

ब्राह्मण उवाच

का त्वं कस्यासि को वायं शयानो यस्य शोचसि । जानासि किं सखायं मां येनाग्रे विचचर्थ ह ॥५२॥
अपि स्मरसि चात्मानमविज्ञातसखं सखे । हित्वा मां पदमन्विच्छन् भौमभोगरतो गतः ॥५३॥
हंसावहं च त्वं चार्य सखायौ मानसायनौ । अभूतामन्तरा वौकः सहस्रपरिवत्सरान् ॥५४॥
स त्वं विहाय मां बन्धो गतो ग्राम्यमतिर्महीम् । विचरन् पदमद्राक्षीः कयाचिन्निर्मितं स्त्रिया॥५५॥
पञ्चारामं नवद्वारमेकपालं त्रिकोष्ठकम् । षट्कुलं पञ्चविपणं पञ्चप्रकृति स्त्रीधवम् ॥५६॥
पञ्चेन्द्रियार्था आरामा द्वारः प्राणा नव प्रभो । तेजोऽबन्नानि कोष्ठानि कुलमिन्द्रियसंग्रहः ॥५७॥
विपणस्तु क्रियाशक्तिर्भूतप्रकृतिरव्यया । शक्त्यधीशः पुमांस्त्वत्र प्रविष्टो नावबुध्यते ॥५८॥
तस्मिंस्त्वं रामया स्पृष्टो रममाणोऽश्रुतस्मृतिः । तत्सङ्गादीदृशीं प्राप्तो दशां पापीयसीं प्रभो ॥५९॥
न त्वं विदर्भदुहिता नायं वीरः सुहृत्तव । न पतिस्त्वं पुरञ्जन्या रुद्धो नवमुखे यया ॥६०॥
माया ह्येषा मया सृष्टा यत्पुमांसं स्त्रियं सतीम् । मन्यसे नोभयं यद्वै हंसौ पश्यावयोर्गतिम् ॥६१॥
अहं भवान्न चान्यस्त्वं त्वमेवाहं विचक्ष्व भोः । न नौ पश्यन्ति कवयश्छिद्रं जातु मनाक् [illegible] ॥६२॥
यथा पुरुष आत्मानमेकमादर्शचक्षुषोः । द्विधाभूतमवेक्षेत तथैवान्तरमावयोः ॥६३॥
एवं स मानसो हंसो हंसेन प्रतिबोधितः । स्वस्थस्तद्व्यभिचारेण नष्टामाप पुनः [illegible] ॥६४॥
बर्हिष्मन्नेतदध्यात्मं पारोक्ष्येण प्रदर्शितम् । यत्परोक्षप्रियो देवो भगवान् [illegible] ॥६५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे पुरञ्जनोपाख्यानेऽष्टाविंश[illegible] ॥२८॥

अथैकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः

प्राचीनबर्हिरुवाच

भगवंस्ते वचोऽस्माभिर्न सम्यगवगम्यते । कवयस्तद्विजानन्ति न वयं [illegible] ॥१॥

नारद उवाच

पुरुषं पुरञ्जनं विद्याद्य[illegible]पुरम् । एकद्वित्रिचतुष्पादं [illegible]
योऽविज्ञाताहृतस्तस्य [illegible] । यत्र [illegible]
यदा [illegible] । नवद्वा[illegible]

बुद्धिं तु प्रमदां विद्यान्ममाहमिति यत्कृतम् । यामधिष्ठाय देहेऽस्मिन् पुमान् भुङ्क्तेऽक्षभिर्गुणान् ५
सखाय इन्द्रियगणा ज्ञानं कर्म च यत्कृतम् । सख्यस्तद्वृत्तयः प्राणः पञ्चवृत्तिर्यथोरगः ॥ ६ ॥
बृहद्बलं मनो विद्यादुभयेन्द्रियनायकम् । पञ्चालाः पञ्च विषया यन्मध्ये नवखं पुरम् ॥ ७ ॥
अक्षिणी नासिके कर्णौ मुखं शिश्नगुदाविति । द्वे द्वे द्वारौ बहिर्याति यस्तदिन्द्रियसंयुतः ॥ ८ ॥
अक्षिणी नासिके आस्यमिति पञ्च पुरः कृताः । दक्षिणा दक्षिणः कर्ण उत्तरा चोत्तरः स्मृतः ॥ ९ ॥
पश्चिमे इत्यधो द्वारौ गुदं शिश्नमिहोच्यते । खद्योताऽऽविर्मुखी चात्र नेत्रे एकत्र निर्मिते ।
रूपं विभ्राजितं ताभ्यां विचष्टे चक्षुषेश्वरः ॥१०॥
नलिनी नालिनी नासे गन्धः सौरभ उच्यते । घ्राणोऽवधूतो मुख्यास्यं विपणो वाग्रसविद्रसः ॥११॥
आपणो व्यवहारोऽत्र चित्रमन्धो बहूदनम् । पितृहूर्दक्षिणः कर्ण उत्तरो देवहूः स्मृतः ॥१२॥
प्रवृत्तं च निवृत्तं च शास्त्रं पञ्चालसंज्ञितम् । पितृयानं देवयानं श्रोत्राच्छ्रुतधराद्व्रजेत् ॥१३॥
आसुरीमेढ्रमर्वाग्द्वार्व्यवायो ग्रामिणां रतिः । उपस्थो दुर्मदः प्रोक्तो निर्ऋतिर्गुद उच्यते ॥१४॥
वैशसं नरकं पायुर्लुब्धकोऽन्धौ तु मे शृणु । हस्तपादौ पुमांस्ताभ्यां युक्तो याति करोति च ॥१५॥
अन्तःपुरं च हृदयं विषूचिर्मन उच्यते । तत्र मोहं प्रसादं वा हर्षं प्राप्नोति तद्गुणैः ॥१६॥
यथा यथा विक्रियते गुणाक्ता विकरोति वा । तथा तथोपद्रष्टाऽऽत्मा तद्वृत्तीरनुकार्यते ॥१७॥
देहो रथस्त्विन्द्रियाश्वः संवत्सररयोऽगतिः । द्विकर्मचक्रस्त्रिगुणध्वजः पञ्चासुबन्धुरः ॥१८॥
मनोरश्मिर्बुद्धिसूतो हृन्नीडो द्वन्द्वकूबरः । पञ्चेन्द्रियार्थप्रक्षेपः सप्तधातुवरूथकः ॥१९॥
आकूतिर्विक्रमो बाह्यो मृगतृष्णां प्रधावति । एकादशेन्द्रियचमूः पञ्चसूनाविनोदकृत् ॥२०॥
संवत्सरश्चण्डवेगः कालो येनोपलक्षितः । तस्याहानीह गन्धर्वा गन्धर्व्यो रात्रयः स्मृताः ।
हरन्त्यायुः परिक्रान्त्या षष्ट्युत्तरशतत्रयम् ॥२१॥
कालकन्या जरा साक्षाल्लोकस्तां नाभिनन्दति । स्वसारं जगृहे मृत्युः क्षयाय यवनेश्वरः ॥२२॥
आधयो व्याधयस्तस्य सैनिका यवनाश्चराः । भूतोपसर्गाशुरयः प्रज्वारो द्विविधो ज्वरः ॥२३॥
एवं बहुविधैर्दुःखैर्दैवभूतात्मसम्भवैः । क्लिश्यमानः शतं वर्षं देहे देही तमोवृतः ॥२४॥
प्राणेन्द्रियमनोधर्मानात्मन्यध्यस्य निर्गुणः । शेते कामलवान् ध्यायन्ममाहमिति कर्मकृत् ॥२५॥
यदाऽऽत्मानमविज्ञाय भगवन्तं परं गुरुम् । पुरुषस्तु विषज्जेत गुणेषु प्रकृतेः स्वदृक् ॥२६॥
गुणाभिमानी स तदा कर्माणि कुरुतेऽवशः । शुक्लं कृष्णं लोहितं वा यथाकर्माभिजायते ॥२७॥
शुक्लात्प्रकाशभूयिष्ठाँल्लोकानाप्नोति कर्हिचित् । दुःखोदर्कान् क्रियायासांस्तमःशोकोत्कटान् क्वचित् ॥
क्वचित्पुमान् क्वचिच्च स्त्री क्वचिन्नोभयमन्धधीः । देवो मनुष्यस्तिर्यग्वा यथाकर्मगुणं भवः ॥२९॥
क्षुत्परीतो यथा दीनः सारमेयो गृहं गृहम् । चरन् विन्दति यद्दिष्टं दण्डमोदनमेव वा ॥३०॥
तथा कामाशयो जीव उच्चावचपथा भ्रमन् । उपर्यधो वा मध्ये वा याति दिष्टं प्रियाप्रियम् ॥३१॥

द्व एषेकतरेणापि दैवभूतात्महेतुषु । जीवस्य न व्यवच्छेद स्याच्चेत्तत्तत्प्रतिक्रिया॥३२॥
यथा हि पुरुषो भार शिरसा गुरुमुद्वहन् । त स्कन्धेन स आधत्ते तथा सर्वा प्रतिक्रिया ॥३३॥
नैकान्तत प्रतीकार कर्मणा कर्म केवलम् । द्वय ह्यविद्योपसृत स्वप्ने स्वप्न इवानघ ॥३४॥
अर्थे ह्यविद्यमानेऽपि ससृतिर्न निवर्तते । मनसा लिङ्गरूपेण स्वप्ने विचरतो यथा ॥३५॥
अथात्मनोऽर्थभूतस्य यतोऽनर्थपरम्परा । ससृतिस्तद्व्यवच्छेदो भक्त्या परमया गुरौ ॥३६॥
वासुदेवे भगवति भक्तियोग समाहित । सध्रीचीनेन वैराग्य ज्ञान च जनयिष्यति ॥३७॥
सोऽचिरादेव राजर्षे स्यादच्युतकथाश्रय । शृण्वत श्रद्दधानस्य नित्यदा स्यादधीयत ॥३८॥
यत्र भागवता राजन् साधवो विशदाशया । भगवद्गुणानुकथनश्रवणव्यग्रचेतस ॥३९॥
तस्मिन् महन्मुखरिता मधुभिच्चरित्रपीयूषशेषसरित परित स्रवन्ति ।
ता ये पिबन्त्यवितृषो नृप गाढकर्णैस्तान्न स्पृशन्त्यशनतृड्भयशोकमोहा ॥४०॥
एतैरुपद्रुतो नित्य जीवलोक स्वभावजै । न करोति हरेर्नून कथामृतनिधौ रतिम् ॥४१॥
प्रजापतिपति साक्षाद्भगवान् गिरिशो मनु । दक्षादय प्रजाध्यक्षा नैष्ठिका सनकादय ॥४२॥
मरीचिरत्र्यङ्गिरसौ पुलस्त्य पुलह क्रतु । भृगुर्वसिष्ठ इत्येते मदन्ता ब्रह्मवादिन ॥४३॥
अद्यापि वाचस्पतयस्तपोविद्यासमाधिभि । पश्यन्तोऽपि न पश्यन्ति पश्यन्त परमेश्वरम्॥४४॥
शब्दब्रह्माणि दुष्पारे चरन्त उरुविस्तरे । मन्त्रलिङ्गैर्व्यवच्छिन्न भजन्तो न विदु परम्॥४५॥
यदा यमनुगृह्णाति भगवानात्मभावित । स जहाति मतिं लोके वेदे च परिनिष्ठिताम्॥४६॥
तस्मात्कर्मसु बर्हिष्मन्नज्ञानादर्थकाशिषु । मार्थदृष्टि कृथा श्रोत्रस्पर्शिष्वस्पृष्टवस्तुषु ॥४७॥
स्व लोक न विदुस्ते वै यत्र देवो जनार्दन । आहुर्धूम्रधियो वेद सकर्मकमतद्विद ॥४८॥
आस्तीर्य दर्भै प्रागग्रै कार्त्स्न्येन क्षितिमण्डलम् । स्तब्धो बृहद्वधान्मानी कर्म नावैषि यत्परम् ।
तत्कर्म हरितोष यत्सा विद्या तन्मतिर्यया ॥४९॥
हरिर्देहभृतामात्मा स्वय प्रकृतिरीश्वर । तत्पादमूल शरण यत क्षेमो नृणामिह ॥५०॥
स वै प्रियतमश्चात्मा यतो न भयमण्वपि । इति वेद स वै विद्वान् यो विद्वान् स गुरुर्हरि ॥५१॥

नारद उवाच

प्रश्न एव हि सञ्छिन्नो भवत, पुरुषर्षभ । अत्र मे वदतो गुह्य निशामय सुनिश्चितम् ॥५२॥
क्षुद्रचर सुमनसा शरणे मिथित्वा रक्त षडङ्घ्रिगणसामसु लुब्धकर्णम् ।
अग्रे वृकानसुतृपोऽविगणय्य यान्त पृष्ठे मृग मृगय लुब्धकबाणभिन्नम्॥५३॥

[अस्यार्थ]

सुमन सधर्मणा स्त्रीणा शरण आश्रमे पुष्पमधुगन्धवत्क्षुद्रतम काम्यकर्मविपाकज काम
सुखलव जै ... तदभिनिवेशितमनस ...

मनोहृदयनितादिजनालापेष्वतितरामतिप्रलोभितकरणमग्रे वृकयूथवदात्मन आयुर्हरतोऽहोरात्रान् कालल्वविशेषानविगणय्य गृहेषु विहरन्त पृष्ठत एव परोक्षमनुप्रवृत्तो लुब्धक कृतान्तोऽन्तशरेण यमिह पराविध्यति तमिममात्मानमहो राजन् भिन्नहृदय द्रष्टुमर्हसीति ॥५४॥

स त्व विचक्ष्य मृगचेष्टितमात्मनोऽन्तश्चित्त नियच्छ हृदि कर्णधुनीं च चित्ते ।
जह्यङ्गनाश्रममसत्तमयूथगाथ प्रीणीहि हसशरण विरम क्रमेण ॥५५॥

राजोवाच

श्रुतम वीक्षित ब्रह्मन् भगवान् यदभाषत । नैतज्जानन्त्युपाध्याया कि न ब्रूयुर्विदुर्यदि ॥५६॥
सशयोऽत्र तु मे विप्र सञ्छिन्नस्तत्कृतो महान् । ऋषयोऽपि हि मुह्यन्ति यत्र नेन्द्रियवृत्तय ॥५७॥
कर्माण्यारभते येन पुमानिह विहाय तम् । अमुत्रान्येन देहेन जुष्टानि स यदश्नुते ॥५८॥
इति वेदविदा वाद श्रूयते तत्र तत्र ह । कर्म यत्क्रियते प्रोक्त परोक्ष न प्रकाशते ॥५९॥

नारद उवाच

येनैवारभते कर्म तेनैवामुत्र तत्पुमान् । भुङ्क्ते ह्यव्यवधानेन लिङ्गेन मनसा स्वयम् ॥६०॥
शयानमिममुत्सृज्य श्वसन्त पुरुषो यथा । कर्मात्मन्याहित भुङ्क्ते तादृशेनेतरेण वा ॥६१॥
ममैते मनसा यद्यदसावहमिति ब्रुवन् । गृह्णीयात्तत्पुमान् राद्धं कर्म येन पुनर्भव ॥६२॥
यथानुमीयते चित्तमुभयैरिन्द्रियेहितै । एव प्राग्देहज कर्म लक्ष्यते चित्तवृत्तिभि ॥६३॥
नानुभूत क्व चानेन देहेनादृष्टमश्रुतम् । कदाचिदुपलभ्येत यद्रूप यादृगात्मनि ॥६४॥
तेनास्य तादृश राजँल्लिङ्गिनो देहसम्भवम् । श्रद्धत्स्वाननुभूतोऽर्थो न मन स्प्रष्टुमर्हति ॥६५॥
मन एव मनुष्यस्य पूर्वरूपाणि शसति । भविष्यतश्च भद्र ते तथैव न भविष्यत ॥६६॥
अदृष्टमश्रुत चात्र क्वचिन्मनसि दृश्यते । यथा तथानुमन्तव्य देशकालक्रियाश्रयम् ॥६७॥
सर्वे क्रमानुरोधेन मनसीन्द्रियगोचरा । आयान्ति वर्गशो यान्ति सर्वे समनसो जना ॥६८॥
सत्त्वैकनिष्ठे मनसि भगवत्पार्श्ववर्तिनि । तमश्चन्द्रमसीवेदमुपरज्यावभासते ॥६९॥
नाहममेति भावोऽय पुरुषे व्यवधीयते । यावद्बुद्धिमनोऽक्षार्थगुणव्यूहो ह्यनादिमान् ॥७०॥
सुप्तिमूर्च्छोपतापेषु प्राणायनविघातत । नेहतेऽहमिति ज्ञान मृत्युप्रज्वारयोरपि ॥७१॥
गर्भे बाल्येऽप्यपौष्कल्यादेकादशविध तदा । लिङ्ग न दृश्यते यून कुह्वा चन्द्रमसो यथा ॥७२॥
अर्थे ह्यविद्यमानेऽपि ससृतिर्न निवर्तते । ध्यायतो विषयानस्य स्वप्नेऽनर्थागमो यथा ॥७३॥
एव पञ्चविध लिङ्ग त्रिवृत् षोडशविस्तृतम् । एष चेतनया युक्तो जीव इत्यभिधीयते ॥७४॥
अनेन पुरुषो देहानुपादत्ते विमुञ्चति । हर्ष शोक भय दु ख सुख चानेन विन्दति ॥७५॥
यथा तृणजलूकेय नापयात्यपयाति च । न त्यजेन्म्रियमाणोऽपि प्राग्देहाभिमति जन ॥७६॥
यावदन्य न विन्देत व्यवधानेन कर्मणाम् । मन एव मनुष्येन्द्र भूताना भवभावनम् ॥७७॥

यदाश्रैश्चरितान् ध्यायन् कर्माण्याचिनुतेऽसकृत् । सति कर्मण्यविद्याया बन्ध कर्मण्यनात्मन ॥७८॥
अतस्तदपवादार्थं भज सर्वात्मना हरिम् । पश्यस्तदात्मकं विश्वं स्थित्युत्पत्त्यप्यया यत ॥७९॥

मैत्रेय उवाच

भागवतमुख्यो भगवान्नारदो हसयोर्गतिम् । प्रदर्श्य ह्यमुमामन्त्र्य सिद्धलोकं ततोऽगमत् ॥८०॥
प्राचीनबर्हा राजर्षि प्रजासर्गाभिरक्षणे । आदिश्य पुत्रानगमत्तपसे कपिलाश्रमम् ॥८१॥
तत्रैकाग्रमना धीरो गोविन्दचरणाम्बुजम् । विमुक्तसङ्गोऽनुभजन् भक्त्या तत्साम्यतामगात् ८२
एतदध्यात्मपारोक्ष्य गीत देवर्षिणानघ । य श्रावयेद्य शृणुयात्स लिङ्गेन विमुच्यते ॥८३॥

एतन्मुकुन्दयशसा भुवन पुनान देवर्षिवर्यमुखनि सृतमात्मशौचम् ।
य कीर्त्यमानमधिगच्छति पारमेष्ठ्य नास्मिन् भवे भ्रमति मुक्तसमस्तबन्ध ॥८४॥

अध्यात्मपारोक्ष्यमिद मयाधिगतमद्भुतम् । एव स्त्रियाऽऽश्रम पुरञ्जनोऽमुत्र च सशय ८५

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे विदुरमैत्रेयसवादे
प्राचीनबर्हिर्नारदसवादो नामैकोनत्रिंशत्तमोऽध्याय ॥ २९ ॥

अथ त्रिंशत्तमोऽध्यायः

विदुर उवाच

ये त्वयाभिहिता ब्रह्मन् सुता प्राचीनबर्हिष । ते रुद्रगीतेन हरिं सिद्धिमापु प्रतोष्य काम् ॥ १ ॥

किं बार्हस्पत्येह परत्र वाथ कैवल्यनाथप्रियपार्श्ववर्तिन ।
आसाद्य देव गिरिश यदृच्छया प्रापु पर नूनमथ प्रचेतस ॥ २ ॥

मैत्रेय उवाच

प्रचेतसोऽन्तरुदधौ पितुरादेशकारिण । जपयज्ञेन तपसा पुरञ्जनमतोषयन् ॥ ३ ॥
दशवर्षसहस्रान्ते पुरुषस्तु सनातन । तेषामाविरभूत्कृच्छ्रं शान्तेन शमयन् रुचा ॥ ४ ॥
सुपर्णस्कन्धमारूढो मेरुशृङ्गमिवाम्बुद । पीतवासा मणिग्रीव कुर्वन् वितिमिरा दिश ॥ ५ ॥

काशिष्णुना कनककवर्णविभूषणेन भ्राजत्कपोलवदनो विलसत्किरीट ।
अष्टायुधैरनुचरैर्मुनिभि सुरेन्द्रैरासेवितो गरुडकिंनरगीतकीर्ति ॥ ६ ॥
पीनायताष्टभुजमण्डलमध्यलक्ष्म्या स्पर्धच्छ्रिया परिवृतो वनमालयाऽऽद्य ।
बर्हिष्मत पुरुष आह सुतान् प्रपन्नान् पर्जन्यनादरुतया सघृणावलोक ॥ ७ ॥

श्रीभगवानुवाच

वर वृणीध्व भद्र वो यूय मे नृपनन्दना । सौहार्देनापृथग्धर्मास्तुष्टोऽह सौहृदेन व ॥ ८ ॥
योऽनुस्मरति सन्ध्याया युष्माननुदिन नर । तस्य भ्रातृष्वात्मसाम्य तथा भूतेषु सौहृदम् ॥९॥
ये तु मा रुद्रगीतेन साय [illegible] । स्तुवन्त्यह कामवरान्दास्ये प्रज्ञा च शोभनाम् ॥१०॥

यूयं च पित्रान्वादेशमग्रहीष्ट मुदान्विताः । अथो व उशती कीर्तिर्लोकाननु भविष्यति ॥११॥
भविता विश्रुतः पुत्रोऽनवमो ब्रह्मणो गुणैः । य एतामात्मवीर्येण त्रिलोकीं पूरयिष्यति ॥१२॥
कण्डोः प्रम्लोचया लब्धा कन्या कमललोचना । तां चापविद्धां जगृहुर्भूरुहा नृपनन्दनाः ॥१३॥
क्षुत्क्षामाया मुखे राजा सोमः पीयूषवर्षिणीम् । देशिनीं रोदमानाया निदधे स दयान्वितः ॥१४॥
प्रजाविसर्ग आदिष्टाः पित्रा मामनुवर्तता । तत्र कन्यां वरारोहां तामुद्वहत मा चिरम् ॥१५॥
अपृथग्धर्मशीलानां सर्वेषां वः सुमध्यमा । अपृथग्धर्मशीलेयं भूयात्पत्न्यर्पिताशया ॥१६॥
दिव्यवर्षसहस्राणां सहस्रमहतौजसः । भौमान्भोक्ष्यथ भोगान्वै दिव्यांश्चानुग्रहान्मम ॥१७॥
अथ मय्यनपायिन्या भक्त्या पक्वगुणाशयाः । उपयास्यथ मद्धाम निर्विद्य निरयादतः ॥१८॥
गृहेष्वाविशतां चापि पुंसां कुशलकर्मणाम् । मद्वार्तायातयामानां न बन्धाय गृहा मताः ॥१९॥
नव्यवद्धृदये यज्ज्ञो ब्रह्मैतद्ब्रह्मवादिभिः । न मुह्यन्ति न शोचन्ति न हृष्यन्ति यतो गताः ॥२०॥

मैत्रेय उवाच

एवं ब्रुवाणं पुरुषार्थभाजनं जनार्दनं प्राञ्जलयः प्रचेतसः ।
तद्दर्शनध्वस्ततमोरजोमला गिरागृणन् गद्गदया सुहृत्तमम् ॥ २१ ॥

प्रचेतस ऊचुः

नमो नमः क्लेशविनाशनाय निरूपितोदारगुणाह्वयाय ।
मनोवचोवेगपुरोजवाय सर्वाक्षमार्गैरगताध्वने नमः ॥ २२ ॥
शुद्धाय शान्ताय नमः स्वनिष्ठया मनस्यपार्थं विलसद्द्वयाय ।
नमो जगत्स्थानलयोदयेषु गृहीतमायागुणविग्रहाय ॥ २३ ॥

नमो विशुद्धसत्त्वाय हरये हरिमेधसे । वासुदेवाय कृष्णाय प्रभवे सर्वसात्वताम् ॥२४॥
नमः कमलनाभाय नमः कमलमालिने । नमः कमलपादाय नमस्ते कमलेक्षण ॥२५॥
नमः कमलकिञ्जल्कपिशङ्गामलवाससे । सर्वभूतनिवासाय नमोऽयुङ्क्ष्महि साक्षिणे ॥२६॥
रूपं भगवता त्वेतदशेषक्लेशसंक्षयम् । आविष्कृतं नः क्लिष्टानां किमन्यदनुकम्पितम् ॥२७॥
एतावत्त्वं हि विभुभिर्भाव्यं दीनेषु वत्सलैः । यदनुस्मर्यते काले स्वबुद्ध्याभद्ररन्धन ॥२८॥
येनोपशान्तिर्भूतानां क्षुल्लकानामपीहताम् । अन्तर्हितोऽन्तर्हृदये कस्मान्नो वेद नाशिषः ॥२९॥
असावेव वरोऽस्माकमीप्सितो जगतः पते । प्रसन्नो भगवान् येषामपवर्गगुरुर्गतिः ॥३०॥
वरं वृणीमहेऽथापि नाथ त्वत्परतः परात् । न ह्यन्तस्त्वद्विभूतीनां सोऽनन्त इति गीयसे ॥३१॥
पारिजातेऽञ्जसा लब्धे सारङ्गोऽन्यन्न सेवते । त्वदङ्घ्रिमूलमासाद्य साक्षात्किं किं वृणीमहि ॥३२॥
यावत्ते मायया स्पृष्टा भ्रमाम इह कर्मभिः । तावद्भवत्प्रसङ्गानां सङ्गः स्यान्नो भवे भवे ॥३३॥
तुलयाम लवेनापि न स्वर्गं नापुनर्भवम् । भगवत्सङ्गिसङ्गस्य मर्त्यानां किमुताशिषः ॥३४॥

यत्रेड्यन्ते कथा मृष्टास्तृष्णाया प्रशमो यत । निर्वैर यत्र भूतेषु नोद्वेगो यत्र कश्चन ॥३५॥
यत्र नारायण साक्षाद्भगवान्न्यासिना गति । सस्तूयते सत्कथासु मुक्तसङ्गै पुन पुन ॥३६॥
तेषा विचरता पद्भ्या तीर्थाना पावनेच्छया । भीतस्य किं न रोचेत तावकाना समागम ॥३७॥

वय तु साक्षाद्भगवन् भवस्य प्रियस्य सख्यु क्षणसङ्गमेन ।
सुदुश्चिकित्स्यस्य भवस्य मृत्योर्भिषक्तम त्वाद्य गति गता स्म ॥ ३८ ॥
यन्न स्वधीत गुरव प्रसादिता विप्राश्च वृद्धाश्च सदानुवृत्त्या ।
आर्या नता सुहृदो भ्रातरश्च सर्वाणि भूतान्यनसूययैव ॥ ३९ ॥
यन्न सुतप्त तप एतदीश निरन्धसा कालमदभ्रमप्सु ।
सर्वं तदेतत्पुरुषस्य भूम्नो वृणीमहे ते परितोषणाय ॥ ४० ॥
मनु स्वयम्भूर्भगवान् भवश्च येऽन्ये तपोज्ञानविशुद्धसत्त्वा ।
अदृष्टपारा अपि यन्महिम्न स्तुवन्त्यथो त्वाऽऽत्मसम गृणीम ॥ ४१ ॥

नम समाय शुद्धाय पुरुषाय पराय च । वासुदेवाय सत्त्वाय तुभ्य भगवते नम ॥४२॥

मैत्रेय उवाच

इति प्रचेतोभिरभिष्टुतो हरि प्रीतस्तथेत्याह शरण्यवत्सल ।
अनिच्छता यानमतृप्तचक्षुषा ययौ स्वधामानपवर्गवीर्य ॥ ४३ ॥

अथ निर्याय सलिलात्प्रचेतस उदन्वत । वीक्ष्याकुप्यन् द्रुमैश्छन्ना गा गा रोद्धुमिवोच्छ्रितै ॥
ततोऽग्निमारुतौ राजन्नमुञ्चन् मुखतो रुषा । मही निर्वीरुध कर्तुं सवर्तक इवात्यये ॥४५॥
भस्मसात्क्रियमाणास्तान्द्रुमान् वीक्ष्य पितामह । आगत शमयामास पुत्रान् बर्हिष्मतो नयै ॥४६॥
तत्रावशिष्टा ये वृक्षा भीता दुहितर तदा । उज्जह्रुस्ते प्रचेतोभ्य उपदिष्टा स्वयम्भुवा ॥४७॥
ते च ब्रह्मण आदेशान्मारिषामुपयेमिरे । यस्या महदवज्ञानादजन्यजनयोनिज ॥४८॥
चाक्षुषे त्वन्तरे प्राप्ते प्राक्सर्गे कालविद्रुते । य ससर्ज प्रजा इष्टा स दक्षो दैवचोदित ॥४९॥
यो जायमान सर्वेषा तेजस्तेजस्विना रुचा । स्वयोपादत्त दाक्ष्याच्च कर्मणा दक्षमब्रुवन् ॥५०॥
त प्रजासर्गरक्षायामनादिरभिषिच्य च । युयोज युयुजेऽन्याश्च स वै सर्वप्रजापतीन् ॥५१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायां चतुर्थस्कन्धे त्रिंशत्तमोऽध्याय ॥ ३० ॥

अथैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

तत उत्पन्नविज्ञाना ... पितम् । स्मरन्त आत्मजे भार्यां विसृज्य प्राव्रजन्
दीक्षिता ब्रह्मसत्रेण । प्रतीच्या दिशि वेलाया सिद्धोऽभूद्यत्र

वाग्निर्जितप्राणमनोबचाद्दशो जितासनान् शान्तसमानविग्रहान् ।
परेऽमले ब्रह्मणि योजितात्मन सुरासुरेड्यो ददृशे स नारद ॥ ३ ॥
तमागत त उत्थाय प्रणिपत्याभिनन्द्य च । पूजयित्वा यथादेश सुखासीनमथाब्रुवन् ॥ ४ ॥

प्रचेतस ऊचु

स्वागत ते सुरर्षेऽद्य दिष्ट्या नो दर्शन गत । तव चङ्क्रमण ब्रह्मन्नभयाय यथा रवे ॥ ५ ॥
यदादिष्ट भगवता शिवेनाधोक्षजेन च । तद् गृहेषु प्रसक्ताना प्रायश क्षपित प्रभो ॥ ६ ॥
तन्न प्रद्योतयाध्यात्मज्ञान तत्त्वार्थदर्शनम् । येनाञ्जसा तरिष्यामो दुस्तर भवसागरम् ॥ ७ ॥

मैत्रेय उवाच

इति प्रचेतसा पृष्टो भगवान्नारदो मुनि । भगवत्युत्तमश्लोक आविष्टात्माब्रवीन्नृपान् ॥ ८ ॥

नारद उवाच

तज्जन्म तानि कर्माणि तदायुस्तन्मनो वच । नृणा येनेह विश्वात्मा सेव्यते हरिरीश्वर ॥ ९ ॥
कि जन्मभिस्त्रिभिर्वेह शौक्लसावित्रयाज्ञिकै । कर्मभिर्वा त्रयीप्रोक्तै पुसोऽपि विबुधायुषा ॥ १० ॥
श्रुतेन तपसा वा कि वचोभिश्चित्तवृत्तिभि । बुद्ध्या वा कि निपुणया बलेनेन्द्रियराधसा ॥ ११ ॥
किं वा योगेन साख्येन न्यासस्वाध्याययोरपि । कि वा श्रेयोभिरन्यैश्च न यत्रात्मप्रदो हरि ॥ १२ ॥
श्रेयसामपि सर्वेषामात्मा ह्यवधिरर्थत । सर्वेषामपि भूताना हरिरात्माऽऽत्मद प्रिय ॥ १३ ॥

यथा तरोर्मूलनिषेचनेन तृप्यन्ति तत्स्कन्धभुजोपशाखा ।
प्राणोपहाराच्च यथेन्द्रियाणा तथैव सर्वार्हणमच्युतेज्या ॥ १४ ॥
यथैव सूर्यात्प्रभवन्ति वार पुनश्च तस्मिन् प्रविशन्ति काले ।
भूतानि भूमौ स्थिरजङ्गमानि तथा हरावेव गुणप्रवाह ॥ १५ ॥
एतत्पद तज्जगदात्मन पर सकृद्विभात सवितुर्यथा प्रभा ।
यथासवो जाग्रति सुप्तशक्तयो द्रव्यक्रियाज्ञानभिदाभ्रमात्यय ॥ १६ ॥
यथा नभस्यभ्रतम प्रकाशा भवन्ति भूपा न भवन्त्यनुक्रमात् ।
एव परे ब्रह्मणि शक्तयस्त्वमू रजस्तम सत्त्वमिति प्रवाह ॥ १७ ॥
तेनैकमात्मानमशेषदेहिना काल प्रधान पुरुष परेशम् ।
स्वतेजसा ध्वस्तगुणप्रवाहमात्मैकभावेन भजध्वमद्धा ॥ १८ ॥

दयया सर्वभूतेषु सतुष्ट्या येन केन वा । सर्वेन्द्रियोपशान्त्या च तुष्यत्याशु जनार्दन ॥ १९ ॥
अपहतसकलैषणामलात्मन्यविरतमेधितभावनोपहूत ।
निजजनवशगत्वमात्मनोऽयन्न सरति छिद्रवदक्षर सता हि ॥ २० ॥

न भजति कुमनीषिणां स इज्यां हरिरधनात्मधनप्रियो रसज्ञः ।
श्रुतधनकुलकर्मणां मदैर्ये विदधति पापमकिञ्चनेषु सत्सु ॥ २१ ॥
श्रियमनुचरतीं तदर्थिनश्च द्विपदपतीन् विबुधांश्च यत्स्वपूर्णः ।
न भजति निजभृत्यवर्गतन्त्रः कथममुमुद्विसृजेत्पुमान् कृतज्ञः ॥ २२ ॥

मैत्रेय उवाच

इति प्रचेतसो राजन्नन्याश्च भगवत्कथाः । श्रावयित्वा ब्रह्मलोकं ययौ स्वायम्भुवो मुनिः ॥२३॥
तेऽपि तन्मुखनिर्यातं यशो लोकमलापहम् । हरेर्निशम्य तत्पादं ध्यायन्तस्तद्गतिं ययुः ॥२४॥
एतत्तेऽभिहितं क्षत्तर्यन्मां त्वं परिपृष्टवान् । प्रचेतसां नारदस्य संवादं हरिकीर्तनम् ॥२५॥

श्रीशुक उवाच

य एष उत्तानपदो मानवस्यानुवर्णितः । वंशः प्रियव्रतस्यापि निबोध नृपसत्तम ॥२६॥
यो नारदादात्मविद्यामधिगम्य पुनर्महीम् । भुक्त्वा विभज्य पुत्रेभ्य ऐश्वरं समगात्पदम् ॥२७॥

इमां तु कौषारविणोपवर्णितां क्षत्ता निशम्याजितवादसत्कथाम् ।
प्रवृद्धभावोऽश्रुकलाकुलो मुनेर्दधार मूर्ध्ना चरणं हृदा हरेः ॥ २८ ॥

विदुर उवाच

सोऽयमद्य महायोगिन् भवता करुणात्मना । दर्शितस्तमसः पारो यत्राकिञ्चनगो हरिः ॥२९॥

श्रीशुक उवाच

इत्यानम्य तमामन्त्र्य विदुरो गजसाह्वयम् । स्वानां दिदृक्षुः प्रययौ ज्ञातीनां निर्वृताशयः ॥३०॥
एतद्यः शृणुयाद्राजन् राज्ञां हर्यर्पितात्मनाम् । आयुर्धनं यशः स्वस्ति गतिमैश्वर्यमाप्नुयात् ॥३१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे प्रचेतउपाख्यानं नामैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

इति चतुर्थस्कन्धः समाप्तः ।

हरिः ॐ तत्सत्

ॐ श्रीपरमात्मने नमः

श्रीमद्भागवतम्

पञ्चमस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

राजोवाच

प्रियव्रतो भागवत आत्मारामः कथं मुने। गृहेऽरमत यन्मूलः कर्मबन्धः पराभवः ॥ १ ॥
न नूनं मुक्तसङ्गानां तादृशानां द्विजर्षभ। गृहेष्वभिनिवेशोऽयं पुंसां भवितुमर्हति ॥ २ ॥
महतां खलु विप्रर्षे उत्तमश्लोकपादयोः। छायानिर्वृतचित्तानां न कुटुम्बे स्पृहामतिः ॥ ३ ॥
संशयोऽयं महान् ब्रह्मन् दारागारसुतादिषु। सक्तस्य यत्सिद्धिरभूत् कृष्णे च मतिरच्युता ॥ ४ ॥

श्रीशुक उवाच

बाढमुक्तं भगवत उत्तमश्लोकस्य श्रीमच्चरणारविन्दमकरन्दरस आवेशितचेतसो भागवतपरमहंसदयितकथां किञ्चिदन्तरायविहतां स्वां शिवतमां पदवीं न प्रायेण हिन्वन्ति ॥ ५ ॥ यर्हि वाव ह राजन् स राजपुत्रः प्रियव्रतः परमभागवतो नारदस्य चरणोपसेवयाञ्जसावगतपरमार्थसतत्त्वो ब्रह्मसत्रेण दीक्षिष्यमाणोऽवनितलपरिपालनायाम्नातप्रवरगुणगणैकान्तभाजनतया स्वपित्रोपामन्त्रितो भगवति वासुदेव एवाव्यवधानसमाधियोगेन समावेशितसकलकारकक्रियाकलापो नैवाभ्यनन्दद्यद्यपि तदप्रत्याम्नातव्यं तदधिकरण आत्मनोऽन्यस्मादसतोऽपि पराभवमन्वीक्षमाणः ॥ ६ ॥ अथ ह भगवानादिदेव एतस्य गुणविसर्गस्य परिबृंहणानुध्यानव्यवसितसकलजगदभिप्राय आत्मयोनिरखिलनिगमनिजगणपरिवेष्टितः स्वभवनादवततार ॥ ७ ॥ स तत्र तत्र गगनतल उडुपतिरिव विमानावलिभिरनुपथममरपरिवृढैरभिपूज्यमानः पथि पथि च वरूथशः सिद्धगन्धर्वसाध्यचारणमुनिगणैरुपगीयमानो गन्धमादनद्रोणीमवभासयन्नुपससर्प ॥ ८ ॥ तत्र ह वा एनं देवर्षिर्हंसयानेन पितरं [illegible] सहसैवोत्थायार्हणेन सह [illegible] मवहिताञ्जलिरुपतस्थे ॥ ९ [illegible] तदुपनीतार्हण [illegible] गणावतारसुजय [illegible] इति होवाच ॥ १० ॥

श्रीभगवानुवाच

निबोध तातेदमृतं ब्रवीमि मासूयितुं देवमर्हस्यप्रमेयम्।
वयं भवस्ते तत एष महर्षिर्वहाम सर्वे विवशा यस्य दिष्टम्॥ ११॥
न तस्य कश्चित्तपसा विद्यया वा न योगवीर्येण मनीषया वा।
नैवार्थधर्मैः परतः स्वतो वा कृतं विहन्तुं तनुभृद्विभूयात्॥ १२॥
भवाय नाशाय च कर्म कर्तुं शोकाय मोहाय सदा भयाय।
सुखाय दुःखाय च देहयोगमव्यक्तदिष्टं जनताङ्ग धत्ते॥ १३॥
यद्वाचि तन्त्यां गुणकर्मदामभिः सुदुस्तरैर्वत्स वयं सुयोजिताः।
सर्वे वहामो बलिमीश्वराय प्रोता नसीव द्विपदे चतुष्पदः॥ १४॥
ईशाभिसृष्टं ह्यवरुन्ध्महेऽङ्ग दुःखं सुखं वा गुणकर्मसङ्गात्।
आस्थाय तत्तद्यदयुङ्क्त नाथश्चक्षुष्मतान्धा इव नीयमानाः॥ १५॥
मुक्तोऽपि तावद्बिभृयात्स्वदेहमारब्धमश्नन्नभिमानशून्यः।
यथानुभूतं प्रतियातनिद्रः किं त्वन्यदेहाय गुणान्न वृङ्क्ते॥ १६॥
भयं प्रमत्तस्य वनेष्वपि स्याद्यतः स आस्ते सहषट्सपत्नः।
जितेन्द्रियस्यात्मरतेर्बुधस्य गृहाश्रमः किं नु करोत्यवद्यम्॥ १७॥
यः षट्सपत्नान् विजिगीषमाणो गृहेषु निर्विश्य यतेत पूर्वम्।
अत्येति दुर्गाश्रित ऊर्जितारीन् क्षीणेषु कामं विचरेद्विपश्चित्॥ १८॥
त्वं त्वब्जनाभाङ्घ्रिसरोजकोशदुर्गाश्रितो निर्जितषट्सपत्नः।
भुङ्क्ष्वेह भोगान् पुरुषातिदिष्टान् विमुक्तसङ्गः प्रकृतिं भजस्व॥ १९॥

श्रीशुक उवाच

इति समभिहितो महाभागवतो भगवतस्त्रिभुवनगुरोरनुशासनमात्मनो लघुतयावनत
शिरोधरो बाढमिति सबहुमानमुवाह॥ २०॥ भगवानपि मनुना यथावदुपकल्पितापचितिः प्रियव्रतनारदयोरविषममभिसमीक्षमाणयोरात्मसमवस्थानमवाङ्मनसं क्षयमव्यवहृतं
प्रवर्तयन्नगमत्॥ २१॥

मनुरपि परेणैवं प्रतिसन्धितमनोरथः सुरर्षिवरानुमतेनात्मजमखिलधरामण्डलस्थितिगुप्तय
आस्थाप्य स्वयमतिविषमविषयविषजलाशयाशाया उपरराम॥ २२॥ इति ह वाव स
जगतीपतिरीश्वरेच्छयाधिनिवेशितकर्माधिकारोऽखिलजगद्बन्धध्वंसनपरानुभावस्य भगवत
आदिपुरुषस्याङ्घ्रियुगलानवरतध्यानानुभावेन परिरन्धितकषायाशयोऽवदातोऽपि मानवर्धनो
महतां महीतलमनुशशास॥ २३॥ अथ च दुहितरं प्रजापतेर्विश्वकर्मण उपयेमे बर्हिष्मतीं

नाम तस्यामु ह वाव आत्मजानात्मसमानशीलगुणकर्मरूपवीर्योदारान्दश भावयाबभूव कन्यां
च यवीयसीमूर्जस्वतीं नाम ॥ २४ ॥ आग्नीध्रेध्मजिह्वयज्ञबाहुमहावीरहिरण्यरेतोघृतपृष्ठ-
सवनमेधातिथिवीतिहोत्रकवय इति सर्व एवाग्निनामान ॥ २५ ॥ एतेषां कविर्महावीर
सवन इति त्रय आसन्नूर्ध्वरेतसस्त आत्मविद्यायामर्भभावादारभ्य कृतपरिचया पारमहंस्य-
मेवाश्रममभजन् ॥ २६ ॥ तस्मिन्नु ह वा उपशमशीला परमर्षय
भगवतो वासुदेवस्य भीतानां शरणभूतस्य श्रीमच्चरणारविन्दाविरत
योगानुभावेन परिभावितान्तर्हृदयाधिगते भगवति सर्वेषां
न्येवात्मनस्तादात्म्यमविशेषेण समीयु ॥ २७ ॥ अन्यस्यामपि जायायां
स्तामसो रैवत इति मन्वन्तराधिपतय ॥ २८ ॥

एवमुपशमायनेषु स्वतनयेष्वथ जगतीपतिर्जगतीम
मव्याहताखिलपुरुषकारसारसम्भृतदोर्दण्डयुगलापीडितमौर्वीगुणस्तनित
ध्मत्याश्चानुदिनमेधमानप्रमोदप्रसरणयौषिण्यव्रीडाप्रमुषितहासाव
मानविवेक इवानवबुध्यमान इव महामना बुभुजे ॥ २९ ॥
परिभ्रमन् भगवानादित्यो वसुधातलमर्धेनैव प्रतपत्यर्धेनावच्छादयति
चिततिपुरुषप्रभावस्तदनभिनन्दन् समजवेन रथेन ज्योतिर्मयेन
कृत्वस्तरणिमनुपर्यक्रामद् द्वितीय इव पतङ्ग ॥३०॥ ये वा उ ह
सप्त सिन्धव आसन् यत एव कृता सप्त भुवो द्वीपा ॥३१॥
पुष्करसञ्ज्ञास्तेषां परिमाणं पूर्वस्मात्पूर्वस्मादुत्तर उत्तरो यथा
उपक्लृप्ता ॥ ३२ ॥ क्षारोदेक्षुरसोदसुरोदघृतोदक्षीरोद
द्वीपपरिखा इवाभ्यन्तरद्वीपसमाना एकैकश्येन यथानुपूर्वं
उपकल्पितास्तेषु जम्ब्वादिषु बर्हिष्मतीपतिरनुव्रतान्
घृतपृष्ठमेधातिथिवीतिहोत्रसञ्ज्ञान् यथासङ्ख्येनैकैकस्मिन् ॥ ३३ ॥
चोर्जस्वतीं नामोशनसे प्रायच्छद्यस्यामासीद् देवयानी ॥ ३४ ॥

नैवंविध पुरुषकार उरुक्रमस्य पुंसां
चित्रं विदूरविगत सकृदाददीत यन्नाम
स एवमपरिमितबलपराक्रम एकदा तु
निर्वृतमिवात्मानं मन्यमान आत्मनिर्वेद इदमाह
ऽहमिन्द्रियैरविद्यारचितविषमविषयान्धकूपे तद्
गर्हयाञ्चकार ॥३७॥

विभज्य भुक्तभोगा च महिषीं मृतकमिव सहमहाविभूतिमपहाय स्वयं निहितनिर्वेदो हृदि गृहीतहरिविहारानुभावो भगवतो नारदस्य पदवीं पुनरेवानुससार ॥३८॥

तस्य ह वा एते श्लोका —

प्रियव्रतकृतं कर्म को नु कुर्याद्विनेश्वरम् । यो नेमिनिम्नैरकरोच्छायां घ्नन् सप्त वारिधीन् ॥३९॥
भूसंस्थानं कृतं येन सरिद्गिरिवनादिभिः । सीमा च भूतनिर्वृत्यै द्वीपे द्वीपे विभागशः ॥४०॥
भौमं दिव्यं मानुषं च महित्वं कर्मयोगजम् । यश्चक्रे निरयौपम्यं पुरुषानुजनप्रियः ॥४१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे प्रियव्रतविजये प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवं पितरि सम्प्रवृत्ते तदनुशासने वर्तमान आग्नीध्रो जम्बूद्वीपौकसः प्रजा औरसवद्धर्मावेक्षमाणः पर्यगोपायत् ॥ १ ॥ स च कदाचित्पितृलोककामः सुरवरवनिताक्रीडाचलद्रोण्यां भगवन्तं विश्वसृजां पतिमाभृतपरिचर्योपकरण आत्मैकाग्र्येण तपस्व्याराधयाम्बभूव ॥ २ ॥ तदुपलभ्य भगवानादिपुरुषः सदसि गायन्तीं पूर्वचित्तिं नामाप्सरसमभियापयामास ॥ ३ ॥ सा च तदाश्रमोपवनमतिरमणीयं विविधनिबिडविटपिविटपनिकरसंश्लिष्टपुरटलतारूढस्थलविहङ्गममिथुनैः प्रोच्यमानश्रुतिभिः प्रतिबोध्यमानसलिलकुक्कुटकारण्डवकलहंसादिभिर्विचित्रमुपकूजितामलजलाशयकमलाकरमुपबभ्राम ॥४॥ तस्याः सुललितगमनपदविन्यासगतिविलासायाश्चानुपदं खणखणायमानरुचिरचरणाभरणस्वनमुपाकर्ण्य नरदेवकुमारः समाधियोगेनामीलितनयननलिनमुकुलयुगलमीषद्विकचय्य व्यचष्ट ॥ ५ ॥ तामेवाविदूरे मधुकरीमिव सुमनस उपजिघ्रन्तीं दिविजमनुजमनोनयनाह्लाददुघैर्गतिविहारव्रीडाविनयावलोकसुस्वराक्षरावयवैर्मनसि नृणां कुसुमायुधस्य विदधतीं विवरं निजमुखविगलितामृतासवसहासभाषणामोदमदान्धमधुकरनिकरोपरोधेन द्रुतपदविन्यासेन वल्गुस्पन्दनस्तनकलशकबरभाररशनां देवीं तदवलोकनेन विवृतावसरस्य भगवतो मकरध्वजस्य वशमुपनीतो जडवदिति होवाच—॥ ६ ॥

का त्वं चिकीर्षसि च किं मुनिवर्य शैले मायासि कापि भगवत्परदेवताया: ।
विज्ये बिभर्षि धनुषी सुहृदात्मनोऽर्थे किं वा मृगान् मृगयसे विपिने प्रमत्तान् ॥ ७ ॥
बाणाविमौ भगवतः शतपत्रपत्रौ शान्तावपुङ्खरुचिरावतितिग्मदन्तौ ।
कस्मै युयुङ्क्षसि वने विचरन्न विद्मः क्षेमाय नो जडधियां तव विक्रमोऽस्तु ॥ ८ ॥
शिष्या इमे भगवतः परितः पठन्ति गायन्ति साम सरहस्यमजस्रमीशम् ।
युष्मच्छिखाविलुलिताः सुमनोऽभिवृष्टीः सर्वे भजन्त्यृषिगणा इव वेदशाखाः ॥ ९ ॥

वार्ता परं चरणपञ्जरतित्तिरीणां ब्रह्मन्नरूपमुखरा शृणवाम तुभ्यम् ।
लब्धा कदम्बरुचिरङ्कविटङ्कबिम्बे यस्यामलातपरिधिः क्व च वल्कलं ते ॥१०॥
किं सम्भृतं रुचिरयोर्द्विज शृङ्गयोस्ते मध्ये कृशो वहसि यत्र दृशिः श्रिता मे ।
पङ्कोऽरुणः सुरभिरात्मविषाण ईदृग् येनाश्रमं सुभग मे सुरभीकरोषि ॥११॥
लोकं प्रदर्शय सुहृत्तम तावकं मे यत्रत्य इत्थमुरसावयवावपूर्वौ ।
अस्मद्विधस्य मनउन्नयनौ बिभर्ति बह्वद्भुतं सरसराससुधादि वक्त्रे ॥१२॥
का वाऽऽत्मवृत्तिरदनाद्धविरङ्ग वाति विष्णोः कलास्यनिमिषोन्मकरौ च कर्णौ ।
उद्विग्नमीनयुगलं द्विजपङ्क्तिशोचिरासन्नभृङ्गनिकरं सर इन्मुखं ते ॥१३॥
योऽसौ त्वया करसरोजहतः पतङ्गो दिक्षु भ्रमन् भ्रमत एजयतेऽक्षिणी मे ।
मुक्तं न ते स्मरसि वक्रजटावरूथं कष्टोऽनिलो हरति लम्पट एष नीवीम् ॥१४॥
रूपं तपोधन तपश्चरतां तपोघ्नं ह्येतत्तु केन तपसा भवतोपलब्धम् ।
चर्तुं तपोऽर्हसि मया सह मित्र मह्यं किं वा प्रसीदति स वै भवभावनो मे ॥१५॥
न त्वां त्यजामि दयितं द्विजदेवदत्तं यस्मिन्मनो दृगपि नो न वियाति लग्नम् ।
मां चारुशृङ्ग्यर्हसि नेतुमनुव्रतं ते चित्तं यतः प्रतिसरन्तु शिवाः सचिव्यः ॥१६॥

श्रीशुक उवाच

इति ललनानुनयातिविशारदो ग्राम्यवैदग्ध्यया परिभाषया तां विबुधवधूं विबुधमतिरधिसभाजयामास ॥ १७ ॥ सा च ततस्तस्य वीरयूथपतेर्बुद्धिशीलरूपवयःश्रियौदार्येण पराक्षिप्तमनास्तेन सहायुतायुतपरिवत्सरोपलक्षणं कालं जम्बूद्वीपपतिना भौमस्वर्गभोगान् बुभुजे ॥ १८ ॥ तस्यामु ह वा आत्मजान् स राजवर आग्नीध्रो नाभिकिम्पुरुषहरिवर्षेलावृतरम्यकहिरण्मयकुरुभद्राश्वकेतुमालसंज्ञान्नव पुत्रानजनयत् ॥ १९ ॥

सा सूत्वाथ सुताननवानुवत्सरं गृह एवापहाय पूर्वचित्तिर्भूय एवाजं देवमुपतस्थे ॥२०॥ आग्नीध्रसुतास्ते मातुरनुग्रहादौत्पत्तिकेनैव संहननबलोपेताः पित्रा विभक्ता आत्मतुल्यनामानि यथाभागं जम्बूद्वीपवर्षाणि बुभुजुः ॥ २१ ॥ आग्नीध्रो राजातृप्तः कामानामप्सरसमेवानुदिनमधिमन्यमानस्तस्याः सलोकतां श्रुतिभिरवारुन्ध यत्र पितरो मादयन्ते ॥ २२ ॥ सम्परेते पितरि नव भ्रातरो मेरुदुहितॄर्मेरुदेवीं प्रतिरूपामुग्रदंष्ट्रीं लतां रम्यां श्यामां नारीं भद्रां देववीतिमिति संज्ञा नवोदवहन् ॥ २३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे आग्नीध्रवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नाभिरपत्यकामोऽप्रजया मेरुदेव्या भगवन्तं यज्ञपुरुषमवहितात्मायजत ॥ १ ॥ तस्य ह
वाव श्रद्धया विशुद्धभावेन यजतः प्रवर्ग्येषु प्रचरत्सु द्रव्यदेशकालमन्त्रर्त्विग्दक्षिणाविधानयोगो
पपत्त्या दुरधिगमोऽपि भगवान् भागवतवात्सल्यतया सुप्रतीक आत्मानमपराजितं निजजनाभि
प्रेतार्थविधित्सया गृहीतहृदयो हृदयङ्गमं मनोनयनानन्दनावयवाभिराममाविश्चकार ॥ २ ॥
अथ ह तमाविष्कृतभुजयुगलद्वयं हिरण्मयं पुरुषविशेषं कपिशकौशेयाम्बरधरमुरसि विलसच्छ्री
वत्सललामं दरवरवनरुहवनमालाच्छूर्यमृतमणिगदादिभिरुपलक्षितं स्फुटकिरणप्रवरमुकुट
कुण्डलकटककटिसूत्रहारकेयूरनूपुराद्यङ्गभूषणविभूषितमृत्विक्सदस्यगृहपतयोऽधना इवोत्तमध
नमुपलभ्य सबहुमानमर्हणेनावनतशीर्षाण उपतस्थुः ॥ ३ ॥

ऋत्विज ऊचुः

अर्हसि मुहुरर्हत्तमार्हणमस्माकमनुपथानां नमो नम इत्येतावत्सदुपशिक्षितं कोऽर्हति पुमान्
प्रकृतिगुणव्यतिकरमतिरनीश ईश्वरस्य परस्य प्रकृतिपुरुषयोरर्वाक्तनाभिर्नामरूपाकृतिभी रूपनि
रूपणम् ॥ ४ ॥ सकलजननिकायवृजिननिरसनशिवतमप्रवरगुणगणैकदेशकथनादृते ॥ ५ ॥
परिजनानुरागविरचितशबलसंशब्दसलिलसितकिसलयतुलसिकादूर्वाङ्कुरैरपि सम्भृतया सपर्यया किल
परम परितुष्यसि ॥ ६ ॥

अथानयापि न भवत इज्ययोरुभारभरया समुचितमर्थमिहोपलभामहे ॥ ७ ॥ आत्मन
एवानुसवनमञ्जसाव्यतिरेकेण बोभूयमानाशेषपुरुषार्थस्वरूपस्य किन्तु नाथाशिष आशासाना
नामेतदभिसंराधनमात्रं भवितुमर्हति ॥ ८ ॥ तद्यथा बालिशानां स्वयमात्मनः श्रेयः पर
मविदुषां परमपरमपुरुष प्रकर्षकरुणया स्वमहिमानं चापवर्गाख्यमुपकल्पयिष्यन् स्वयं नापचित
एवेतरवदिहोपलक्षितः ॥ ९ ॥ अथायमेव वरो ह्यर्हत्तम यर्हि बर्हिषि राजर्षेर्वरदर्षभो भवान्निज
पुरुषेक्षणविषय आसीत् ॥ १० ॥

असङ्गनिशितज्ञानानलविधूताशेषमलानां भवत्स्वभावानामात्मारामाणां मुनीनामनवरत
परिगुणितगुणगणपरममङ्गलायनगुणगणकथनोऽसि ॥ ११ ॥ अथ कथञ्चित्स्खलनक्षुत्पतनजृम्भण
दुरवस्थानादिषु विवशानां नः स्मरणाय ज्वरमरणदशायामपि सकलकश्मलनिरसनानि तव
गुणकृतनामधेयानि वचनगोचराणि भवन्तु ॥ १२ ॥

किञ्चायं राजर्षिरपत्यकामः प्रजां भवादृशीमाशासान ईश्वरमाशिषां स्वर्गापवर्गयोरपि
भवन्तमुपधावति प्रजायामर्थप्रत्ययो धनदमिवाधनः फलीकरणम् ॥ १३ ॥ को वा इह

तेऽपराजितोऽपराजितया माययानवसितपदव्यानावृतमतिर्विषयविषरयानावृतप्रकृतिरनुपासित महच्चरण ॥ १४ ॥ यदुह वाव तव पुनरदभ्रकर्तरिह समाहूतस्तत्रार्थधिया मन्दाना नस्तत्पद्देवहेलन देवदेवार्हसि साम्येन सर्वान् प्रतिवोढुमविदुषाम् ॥ १५ ॥

श्रीशुक उवाच

इति निगदेनाभिष्टूयमानो भगवाननिमिषर्षभो वर्षधराभिवादिताभिवन्दितचरण सदयमिदमाह ॥ १६ ॥

श्रीभगवानुवाच

अहो बताहमृषयो भवद्भिरवितथगीर्भिर्वरमसुलभमभियाचितो यदमुष्यात्मजो मया सदृशो भूयादिति ममाहमेवाभिरूप कैवल्यादथापि ब्रह्मवादो न मृषा भवितुमर्हति ममैव हि मुखं यद् द्विजदेवकुलम् ॥ १७ ॥ तत आग्नीध्रीयेंऽशकलयावतरिष्याम्यात्मतुल्यमनुपलभमान ॥ १८ ॥

श्रीशुक उवाच

इति निशामयन्त्या मेरुदेव्या पतिमभिधायान्तर्दधे भगवान् ॥ १९ ॥ बर्हिषि तस्मिन्नेव विष्णुदत्त भगवान् परमर्षिभि प्रसादितो नाभे प्रियचिकीर्षया तदवरोधायने मेरुदेव्या धर्मान् दर्शयितुकामो वातरशनाना श्रमणानामृषीणामूर्ध्वमन्थिना शुक्लया तनुवावततार ॥ २० ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे नाभिचरिते ऋषभावतारो नाम तृतीयोऽध्याय ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ ह तमुत्पत्त्यैवाभिव्यज्यमानभगवल्लक्षण साम्योपशमवैराग्यैश्वर्यमहाविभूतिभिरनुदिन मेधमानानुभाव प्रकृतय प्रजा ब्राह्मणा देवताश्चावनितलसमवनायातितरा जगृधु ॥ १ ॥ तस्य ह वा इत्थ वर्ष्मणा वरीयसा बृहच्छ्लोकेन चौजसा बलेन श्रिया यशसा वीर्यशौर्याभ्या च पिता ऋषभ इतीद नाम चकार ॥ २ ॥ तस्य हीन्द्र स्पर्धमानो भगवान् वर्षे न ववर्ष तदवधार्य भगवानृषभदेवो योगेश्वर प्रहस्यात्मयोगमायया स्ववर्षमजनाभ नामाभ्यवर्षत् ॥ ३ ॥ नाभिस्तु यथाभिलषित सुप्रजास्त्वमवरुध्यातिप्रमोदभरविह्वलो गद्गदाक्षरया गिरा स्वैरं गृहीत नरलोकसधर्मं भगवन्त पुराणपुरुष मायाविलसितमतिर्वत्स तातेति सानुरागमुपलालयन् परा निर्वृतिमुपगत ॥ ४ ॥ विदितानुरागमापौरप्रकृति जनपदो राजा नाभिरात्मज समयसेतुरक्षाया मभिषिच्य ब्राह्मणेषूपनिधाय सह मेरुदेव्या विशालाया प्रसन्ननिपुणेन तपसा समाधियोगेन नरनारायणाख्य भगवन्त वासुदेवमुपासीन कालेन तन्महिमानमवाप ॥ ५ ॥

यस्य ह पाण्डवेय

अथ तृतीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नाभिरपत्यकामोऽप्रजया मेरुदेव्या भगवन्त यज्ञपुरुषमवहितात्मायजत ॥१॥ तस्य ह वाव श्रद्धया विशुद्धभावेन यजत प्रवर्ग्येषु प्रचरत्सु द्रव्यदेशकालमन्त्रर्त्विग्दक्षिणाविधानयोगोपपत्त्या दुरधिगमोऽपि भगवान् भागवतवात्सल्यतया सुप्रतीक आत्मानमपराजित निजजनाभिप्रेतार्थविधित्सया गृहीतहृदयो हृदयङ्गम मनोनयनानन्दनावयवाभिराममाविश्चकार ॥ २ ॥ अथ ह तमाविष्कृतभुजयुगलद्वय हिरण्मय पुरुषविशेष कपिशकौशेयाम्बरधरमुरसि विलसच्छ्रीवत्सललाम दरवरवनरुहवनमालाच्छूर्यमृतमणिगदादिभिरुपलक्षित स्फुटकिरणप्रवरमुकुटकुण्डलकटककटिसूत्रहारकेयूरनूपुराद्यङ्गभूषणविभूषितमृत्विक्सदस्यगृहपतयोऽधना इवोत्तमधनमुपलभ्य सबहुमानमर्हणेनावनतशीर्षाण उपतस्थुः ॥ ३ ॥

ऋत्विज ऊचुः

अर्हसि मुहुरर्हत्तमार्हणमस्माकमनुपथाना नमो नम इत्येतावत्सदुपशिक्षित कोऽर्हति पुमान् प्रकृतिगुणव्यतिकरमतिरनीश ईश्वरस्य परस्य प्रकृतिपुरुषयोरव्यक्ताभिनामरूपाकृतिभी रूपनिरूपणम् ॥ ४ ॥ सकलजननिकायवृजिननिरसनशिवतमप्रवरगुणगणैकदेशकथनादृते ॥ ५ ॥ परिजनानुरागविरचितशबलसशब्दसलिलसितकिसलयतुलसिकादूर्वाङ्कुरैरपि सम्भृतया सपर्यया किल परम परितुष्यसि ॥ ६ ॥

अथानयापि न भवत इज्ययोरुभारभरया समुचितमर्थमिहोपलभामहे ॥ ७ ॥ आत्मन एवानुसवनमञ्जसाव्यतिरेकेण बोभूयमानाशेषपुरुषार्थस्वरूपस्य किन्तु नाथाशिष आशासानानामेतदभिसराधनमात्र भवितुमर्हति ॥ ८ ॥ तद्यथा बालिशाना स्वयमात्मन श्रेय परमविदुषा परमपरमपुरुष प्रकर्षकरुणया स्वमहिमान चापवर्गाख्यमुपकल्पयिष्यन् स्वय नापचित एवेतरवदिहोपलक्षित ॥ ९ ॥ अथायमेव वरो ह्यर्हत्तम यर्हि बर्हिषि राजर्षेर्वरदर्षभो भवान्निजपुरुषेक्षणविषय आसीत् ॥ १० ॥

असङ्गनिशितज्ञानानलविधूताशेषमलाना भवत्स्वभावानामात्मारामाणा मुनीनामनवरतपरिगुणितगुणगणपरममङ्गलायनगुणगणकथनोऽसि ॥११॥ अथ कथञ्चित्स्खलनक्षुत्पतनजृम्भणदुरवस्थानादिषु विवशाना न स्मरणाय ज्वरमरणदशायामपि सकलकश्मलनिरसनानि तव गुणकृतनामधेयानि वचनगोचराणि भवन्तु ॥१२॥

किञ्चाय राजर्षिरपत्यकाम प्रजा भवादृशीमाशासान ईश्वरमाशिषा स्वर्गापवर्गयोरपि भवन्तमुपधावति प्रजायामर्थप्रत्ययो धनदमिवाधन फलीकरणम् ॥ १३ ॥ को वा इह

तेऽपराजितोऽपराजितया माययानवसितपदव्यानावृतमतिर्विषयविषरयानावृतप्रकृतिरनुपासित महच्चरण ॥ १४ ॥ यदुह वाव तव पुनरदभ्रकर्तरिह समाहूतस्तत्रार्थधिया मन्दाना नस्तद्यद्देवहेलनं देवदेवार्हसि साम्येन सर्वान् प्रतिवोढुमविदुषाम् ॥ १५ ॥

श्रीशुक उवाच

इति निगदेनाभिष्टूयमानो भगवाननिमिषर्षभो वर्षधराभिवादिताभिवन्दितचरण सदयमिदमाह ॥ १६ ॥

श्रीभगवानुवाच

अहो बताहमृषयो भवद्भिरवितथगीर्भिर्वरमसुलभमभियाचितो यदमुष्यात्मजो मया सदृशो भूयादिति ममाहमेवाभिरूप कैवल्यादथापि ब्रह्मवादो न मृषा भवितुमर्हति ममैव हि मुखं यद् द्विजदेवकुलम् ॥१७॥तत आग्नीध्रीयेंऽशकलयावतरिष्याम्यात्मतुल्यमनुपलभमान ॥१८॥

श्रीशुक उवाच

इति निशामयन्त्या मेरुदेव्या पतिमभिधायान्तर्दधे भगवान् ॥ १९ ॥ बर्हिषि तस्मिन्नेव विष्णुदत्त भगवान् परमर्षिभि प्रसादितो नाभे प्रियचिकीर्षया तदवरोधायने मेरुदेव्या धर्मान् दर्शयितुकामो वातरशनाना श्रमणानामृषीणामूर्ध्वमन्थिना शुक्लया तनुवावततार ॥२०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे नाभिचरिते ऋषभावतारो नाम तृतीयोऽध्याय ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ ह तमुत्पत्त्यैवाभिव्यज्यमानभगवल्लक्षण साम्योपशमवैराग्यैश्वर्यमहाविभूतिभिरनुदिन मेधमानानुभाव प्रकृतय प्रजा ब्राह्मणा देवताश्चावनितलसमवनायातितरा जगृधु ॥ १ ॥ तस्य ह वा इत्थ वर्ष्मणा वरीयसा बृहच्छ्लोकेन चौजसा बलेन श्रिया यशसा वीर्यशौर्याभ्या च पिता ऋषभ इतीद नाम चकार ॥ २ ॥ तस्य हीन्द्र स्पर्धमानो भगवान् वर्षे न ववर्ष तदवधार्य भगवानृषभदेवो योगेश्वर प्रहस्यात्मयोगमायया स्ववर्षमजनाभ नामाभ्यवर्षत् ॥ ३ ॥ नाभिस्तु यथाभिलषित सुप्रजास्त्वमवरुध्यातिप्रमोदभरविह्वलो गद्गदाक्षरया गिरा स्वैर गृहीत नरलोकसधर्म भगवन्त पुराणपुरुष मायाविलसितमतिर्वत्स तातेति सानुरागमुपलालयन् परा निर्वृतिमुपगत ॥ ४ ॥ विदितानुरागमापौरप्रकृति जनपदो राजा नाभिरात्मज समयसेतुरक्षाया मभिषिच्य ब्राह्मणेषूपनिधाय सह मेरुदेव्या विशालाया प्रसन्ननिपुणेन तपसा समाधियोगेन नरनारायणाख्य भगवन्त वासुदेवमुपासीन कालेन तन्महिमानमवाप ॥ ५ ॥

यस्य ह पाण्डवेय श्लोकावुदाहरन्ति—

को नु तत्कर्म राजर्षेर्नाभेरन्वाचरेत्पुमान् । अपत्यतामगाद्यस्य हरिः शुद्धेन कर्मणा ॥ ६ ॥
ब्रह्मण्योऽन्यः कुतो नाभेर्विप्रा मङ्गलपूजिताः । यस्य बर्हिषि यज्ञेशं दर्शयामासुरोजसा ॥ ७ ॥
अथ ह भगवानृषभदेवः स्ववर्षं कर्मक्षेत्रमनुमन्यमानः प्रदर्शितगुरुकुलवासो
लब्धवरैर्गुरुभिरनुज्ञातो गृहमेधिनां धर्माननुशिक्षमाणो जयन्त्यामिन्द्रदत्तायामुभयलक्षणं
कर्म समाम्नायाम्नातमभियुञ्जन्नात्मजानामात्मसमानानां शतं जनयामास ॥ ८ ॥ येषां खलु
महायोगी भरतो ज्येष्ठः श्रेष्ठगुण आसीद्येनेदं वर्षं भारतमिति व्यपदिशन्ति ॥ ९ ॥ तमनु
कुशावर्त इलावर्तो ब्रह्मावर्तो मलयः केतुर्भद्रसेन इन्द्रस्पृग्विदर्भः कीकट इति नव नवति
प्रधानाः ॥ १० ॥
कविर्हविरन्तरिक्षः प्रबुद्धः पिप्पलायनः । आविर्होत्रोऽथ द्रुमिलश्चमसः करभाजनः ॥ ११ ॥
इति भागवतधर्मदर्शना नव महाभागवतास्तेषां सुचरितं भगवन्महिमोपबृंहितं
वसुदेवनारदसंवादमुपशमायनमुपरिष्टाद्वर्णयिष्यामः ॥ १२ ॥ यवीयांस एकाशीतिर्जायन्तेयाः
पितुरादेशकरा महाशालीना महाश्रोत्रिया यज्ञशीलाः कर्मविशुद्धा ब्राह्मणा बभूवुः ॥ १३ ॥
भगवानृषभसंज्ञ आत्मतन्त्रः स्वयं नित्यनिवृत्तानर्थपरम्परः केवलानन्दानुभव ईश्वर एव
विपरीतवत्कर्माण्यारभमाणः कालेनानुगतं धर्ममाचरणेनोपशिक्षयन्नतद्विदां सम उपशान्तो मैत्रः
कारुणिको धर्मार्थयशःप्रजानन्दामृतावरोधेन गृहेषु लोकं नियमयत् ॥ १४ ॥ यद्यच्छीर्षण्याचरितं
तत्तदनुवर्तते लोकः ॥ १५ ॥ यद्यपि स्वविदितं सकलधर्मं ब्राह्मं गुह्यं ब्राह्मणैर्दर्शितमार्गेण
सामादिभिरुपायैर्जनतामनुशशास ॥ १६ ॥ द्रव्यदेशकालवयःश्रद्धर्त्विग्विविधोद्देशोपचितैः सर्वैरपि
क्रतुभिर्यथोपदेशं शतकृत्व इयाज ॥ १७ ॥ भगवतर्षभेण परिरक्ष्यमाण एतस्मिन् वर्षे न कश्चन
पुरुषो वाञ्छत्यविद्यमानमिवात्मनोऽन्यस्मात्कथञ्चन किमपि कर्हिचिदवेक्षते भर्तर्यनुसवनं
विजृम्भितस्नेहातिशयमन्तरेण ॥ १८ ॥ स कदाचिदटमानो भगवानृषभो ब्रह्मावर्तगतो
ब्रह्मर्षिप्रवरसभायां प्रजानां निशामयन्तीनामात्मजानवहितात्मनः प्रश्रयप्रणयभरसुयन्त्रिता-
नप्युपशिक्षयन्निति होवाच ॥ १९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

ऋषभ उवाच

नायं देहो देहभाजां नृलोके कष्टान् कामानर्हते विड्भुजां ये ।
तपो दिव्यं पुत्रका येन सत्त्वं शुद्ध्येद्यस्माद् ब्रह्मसौख्यं त्वनन्तम् ॥ १ ॥
महत्सेवां द्वारमाहुर्विमुक्तेस्तमोद्वारं योषितां सङ्गिसङ्गम् ।
महान्तस्ते समचित्ताः प्रशान्ता विमन्यवः सुहृदः साधवो ये ॥ २ ॥

ये वा मयीशे कृतसौहृदार्था जनेषु देहम्भरवार्तिकेषु ।
गृहेषु जायात्मजरातिमत्सु न प्रीतियुक्ता यावदर्थाश्च लोके ॥ ३ ॥
नूनं प्रमत्तः कुरुते विकर्म यदिन्द्रियप्रीतय आपृणोति ।
न साधु मन्ये यत आत्मनोऽयमसन्नपि क्लेशद आस देहः ॥ ४ ॥
पराभवस्तावदबोधजातो यावन्न जिज्ञासत आत्मतत्त्वम् ।
यावत्क्रियास्तावदिदं मनो वै कर्मात्मकं येन शरीरबन्धः ॥ ५ ॥
एवं मनः कर्मवशं प्रयुङ्क्ते अविद्ययाऽऽत्मन्युपधीयमाने ।
प्रीतिर्न यावन्मयि वासुदेवे न मुच्यते देहयोगेन तावत् ॥ ६ ॥
यदा न पश्यत्ययथागुणेहां स्वार्थे प्रमत्तः सहसा विपश्चित् ।
गतस्मृतिर्विन्दति तत्र तापानासाद्य मैथुन्यमगारमज्ञः ॥ ७ ॥
पुंसः स्त्रिया मिथुनीभावमेतं तयोर्मिथो हृदयग्रन्थिमाहुः ।
अतो गृहक्षेत्रसुताप्तवित्तैर्जनस्य मोहोऽयमहं ममेति ॥ ८ ॥
यदा मनोहृदयग्रन्थिरस्य कर्मानुबद्धो दृढ आश्लथेत ।
तदा जनः सम्परिवर्ततेऽस्मा मुक्तः परं यात्यतिहाय हेतुम् ॥ ९ ॥
हंसे गुरौ मयि भक्त्यानुवृत्त्या वितृष्णया द्वन्द्वतितिक्षया च ।
सर्वत्र जन्तोर्व्यसनावगत्या जिज्ञासया तपसेहानिवृत्त्या ॥१०॥
मत्कर्मभिर्मत्कथया च नित्यं मद्देवसङ्गाद् गुणकीर्तनान्मे ।
निर्वैरसाम्योपशमेन पुत्रा जिहासया देहगेहात्मबुद्धेः ॥११॥
अध्यात्मयोगेन विविक्तसेवया प्राणेन्द्रियात्माभिजयेन सध्र्यक् ।
सच्छ्रद्धया ब्रह्मचर्येण शश्वदसम्प्रमादेन यमेन वाचाम् ॥१२॥
सर्वत्र मद्भावविचक्षणेन ज्ञानेन विज्ञानविराजितेन ।
योगेन धृत्युद्यमसत्त्वयुक्तो लिङ्गं व्यपोहेत्कुशलोऽहमाख्यम् ॥१३॥
कर्माशयं हृदयग्रन्थिबन्धमविद्ययाऽऽसादितमप्रमत्तः ।
अनेन योगेन यथोपदेशं सम्यग्व्यपोह्योपरमेत योगात् ॥१४॥
पुत्रांश्च शिष्यांश्च नृपो गुरुर्वा मल्लोककामो मदनुग्रहार्थः ।
इत्थं विमन्युरनुशिष्यादतज्ज्ञान योजयेत्कर्मसु कर्ममूढान् ।
कं योजयन्मनुजोऽर्थं लभेत निपातयन्नष्टदृशं हि गर्ते ॥१५॥
लोकः स्वयं श्रेयसि नष्टदृष्टिर्योऽर्थान् समीहेत निकामकामः ।
अन्योन्यवैरः सुखलेशहेतोरनन्तदुःखं च न वेद मूढः ॥

कस्तं स्वयं तदभिज्ञो विपश्चिदविद्यायामन्तरे वर्तमानम् ।
दृष्ट्वा पुनस्तं सघृणः कुबुद्धिं प्रयोजयेदुत्पथगं यथान्धम् ॥१७॥
गुरुर्न स स्यात्स्वजनो न स स्यात्पिता न स स्याज्जननी न सा स्यात् ।
दैवं न तत्स्यान्न पतिश्च स स्यान्न मोचयेद्यः समुपेतमृत्युम् ॥१८॥
इदं शरीरं मम दुर्विभाव्यं सत्त्वं हि मे हृदयं यत्र धर्मः ।
पृष्ठे कृतो मे यदधर्म आरादतो हि मामृषभं प्राहुरार्याः ॥१९॥
तस्माद्भवन्तो हृदयेन जाताः सर्वे महीयांसममुं सनाभम् ।
अक्लिष्टबुद्ध्या भरतं भजध्वं शुश्रूषणं तद्भरणं प्रजानाम् ॥२०॥
भूतेषु वीरुद्भ्य उदुत्तमा ये सरीसृपास्तेषु सबोधनिष्ठाः ।
ततो मनुष्याः प्रमथास्ततोऽपि गन्धर्वसिद्धा विबुधानुगा ये ॥२१॥
देवासुरेभ्यो मघवत्प्रधाना दक्षादयो ब्रह्मसुतास्तु तेषाम् ।
भवः परः सोऽथ विरिञ्चवीर्यः स मत्परोऽहं द्विजदेवदेवः ॥२२॥
न ब्राह्मणैस्तुलये भूतमन्यत्पश्यामि विप्राः किमतः परं तु ।
यस्मिन्नृभिः प्रहुतं श्रद्धयाहमश्नामि कामं न तथाग्निहोत्रे ॥२३॥
धृता तनूरुशती मे पुराणी येनेह सत्त्वं परमं पवित्रम् ।
शमो दमः सत्यमनुग्रहश्च तपस्तितिक्षानुभवश्च यत्र ॥२४॥
मत्तोऽप्यनन्तात्परतः परस्मात्स्वर्गापवर्गाधिपतेर्न किञ्चित् ।
येषां किमु स्यादितरेण तेषामकिञ्चनानां मयि भक्तिभाजाम् ॥२५॥
सर्वाणि मद्धिष्ण्यतया भवद्भिश्चराणि भूतानि सुता ध्रुवाणि ।
सम्भावितव्यानि पदे पदे वो विविक्तदृग्भिस्तदु हार्हणं मे ॥२६॥
मनोवचोदृक्करणेहितस्य साक्षात्कृतं मे परिबर्हणं हि ।
विना पुमान् येन महाविमोहात्कृतान्तपाशान्न विमोक्तुमीशेत् ॥२७॥

श्रीशुक उवाच

एवमनुशास्यात्मजान् स्वयमनुशिष्टानपि लोकानुशासनार्थं महानुभावः परमसुहृद्भगवा
नृषभापदेश उपशमशीलानामुपरतकर्मणां महामुनीनां भक्तिज्ञानवैराग्यलक्षणं पारमहंस्यधर्म
मुपशिक्षमाणः स्वतनयशतज्येष्ठं परमभागवतं भगवज्जनपरायणं भरतं धरणिपालनायाभिषिच्य
भवन एवोर्वरितशरीरमात्रपरिग्रह उन्मत्त इव गगनपरिधानः प्रकीर्णकेश आत्मन्या
रोपिताहवनीयो ब्रह्मावर्तात्प्रवव्राज ॥२८॥ जडान्धमूकबधिरपिशाचोन्मादकवदवधूतवेषोऽभिभाष्य
माणोऽपि जनानां गृहीतमौनव्रतस्तूष्णीं बभूव ॥२९॥ तत्र तत्र पुरग्रामाकरखेटवाटखर्वटशिबिर

वज्रयोषसार्थगिरिवनाश्रमादिष्वनुपथमवनिचरापसदै परिभूयमानो मक्षिकाभिरिव वनगजस्तर्जन ताडनावमेहनष्ठीवनग्रावशकृद्रज प्रक्षेपपूतिवातदुरुक्तैस्तदविगणयन्नेवासत्संस्थान एतस्मिन् देहो पलक्षणे सदपदेश उभयानुभवस्वरूपेण स्वमहिमावस्थानेनासमारोपिताहममाभिमानत्वाद विखण्डितमना पृथिवीमेकचर परिबभ्राम ॥ ३० ॥ अतिसुकुमारकरचरणोर स्थलविपुल बाहुसगलवदनाद्यवयवविन्यास प्रकृतिसुन्दरस्वभावहाससुमुखो नवनलिनदलायमानशिशिरतारा रुणायतनयनरुचिर सदृशसुभगकपोलकर्णकण्ठनासो विगूढस्मितवदनमहोत्सवेन पुरवनिताना मनसि कुसुमशरासनमुपदधान परागवलम्ब्यमानकुटिलजटिलकपिशकेशभूरिभारोऽवधूतमलिन निजशरीरेण ग्रहगृहीत इवादृश्यत ॥ ३१ ॥

यर्हि वाव स भगवान् लोकमिम योगस्याद्धा प्रतीपमिवाचक्षाणस्तत्प्रतिक्रियाकर्म बीभत्सितमिति व्रतमाजगरमास्थित शयान एवाश्नाति पिबति खादत्यवमेहति हदति स्म चेष्टमान उच्चरित आदिग्धोद्देश ॥ ३२ ॥ तस्य ह य पुरीषसुरभिसौगन्ध्यवायुस्त देश दशयोजन समन्तात्सुरभि चकार ॥ ३३ ॥ एव गोमृगकाकचर्यया व्रजस्तिष्ठन्नासीन शयान काकमृगगोचरित पिबति खादत्यवमेहति स्म ॥ ३४ ॥ इति नानायोगचर्याचरणो भगवान् कैवल्यपतिर्ऋषभोऽविरतपरम महानन्दानुभव आत्मनि सर्वेषा भूतानामात्मभूते भगवति वासुदेव आत्मनोऽव्यवधानानन्तरोदर भावेन सिद्धसमस्तार्थपरिपूर्णो योगैश्वर्याणि वैहायसमनोजवान्तर्धानपरकायप्रवेशदूरग्रहणादीनि यदृच्छयोपगतानि नाञ्जसा नृप हृदयेनाभ्यनन्दत् ॥ ३५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्या सहिताया पञ्चमस्कन्धे ऋषभदेवानुचरिते पञ्चमोऽध्याय ॥५॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

राजोवाच

न नून भगव आत्मारामाणा योगसमीरितज्ञानावभर्जितकर्मबीजानामैश्वर्याणि पुन क्लेशदानि भवितुमर्हन्ति यदृच्छयोपगतानि ॥ १ ॥

ऋषिरुवाच

सत्यमुक्त किन्त्विह वा एके न मनसोऽद्धा विश्रम्भमनवस्थानस्य शठकिरात इव सङ्गच्छन्ते ॥ २ ॥ तथा चोक्तम्—

न कुर्यात्कर्हिचित्सख्य मनसि ह्यनवस्थिते । यद्विश्रम्भाच्चिराच्चीर्ण चस्कन्द तप ऐश्वरम् ॥ ३ ॥
नित्य ददाति कामस्य च्छिद्र तमनु येऽरय । योगिन कृतमैत्रस्य पत्युर्जायेव पुंश्चली ॥ ४ ॥
कामो मन्युर्मदो लोभ शोकमोहभयादय । कर्मबन्धश्च यन्मूल स्वीकुर्यात्को नु तद् बुध ॥ ५ ॥

अथैवमखिललोकपालललामोऽपि विलक्षणैर्जडवदवधूतवेषभाषाचरितैरविलक्षितभगवत् प्रभावो योगिना साम्परायविधिमनुशिक्षयन् स्वकलेवर जिहासुरात्मन्यात्मानमसव्यवहितमनर्थान्तर

कस्त स्वय तदभिज्ञो विपश्चिदविद्यायामन्तरे वर्तमानम् ।
दृष्ट्वा पुनस्त सघृण कुबुद्धि प्रयोजयेदुत्पथग यथान्धम् ॥१७॥
गुरुर्न स स्यात्स्वजनो न स स्यात्पिता न स स्याज्जननी न सा स्यात् ।
दैव न तत्स्यान्न पतिश्च स स्यान्न मोचयेद्य समुपेतमृत्युम् ॥१८॥
इद शरीर मम दुर्विभाव्य सत्त्व हि मे हृदय यत्र धर्म ।
पृष्ठे कृतो मे यदधर्म आराद‌तो हि मामृषभ प्राहुरार्या ॥१९॥
तस्माद्भवन्तो हृदयाज्जाता सर्वे महीयासममु सनाभम् ।
अक्लिष्टबुद्ध्या भरत भजध्व शुश्रूषण तद्भरण प्रजानाम् ॥२०॥
भूतेषु वीरुद्भ्य उदुत्तमा ये सरीसृपास्तेषु सबोधनिष्ठा ।
ततो मनुष्या प्रमथास्ततोऽपि गन्धर्वसिद्धा विबुधानुगा ये ॥२१॥
देवासुरेभ्यो मघवत्प्रधाना दक्षादयो ब्रह्मसुतास्तु तेषाम् ।
भव पर सोऽथ विरिञ्चवीर्य स मत्परोऽह द्विजदेवदेव ॥२२॥
न ब्राह्मणैस्तुलये भूतमन्यत्पश्यामि विप्रा किमत पर तु ।
यस्मिन्नृभि प्रहुत श्रद्धयाहमश्नामि काम न तथाग्निहोत्रे ॥२३॥
धृता तनूरुशती मे पुराणी येनेह सत्त्व परम पवित्रम् ।
शमो दम सत्यमनुग्रहश्च तपस्तितिक्षानुभवश्च यत्र ॥२४॥
मत्तोऽप्यनन्तात्परत परस्मात्स्वर्गापवर्गाधिपतेर्न किञ्चित् ।
येषा किमु स्यादितरेण तेषामकिञ्चनाना मयि भक्तिभाजाम् ॥२५॥
सर्वाणि मद्धिष्ण्यतया भवद्भिश्चराणि भूतानि सुता ध्रुवाणि ।
सभावितव्यानि पदे पदे वो विविक्तदृग्भिस्तदुहार्हण मे ॥२६॥
मनोवचोदृक्करणेहितस्य साक्षात्कृत मे परिबर्हण हि ।
विना पुमान् येन महाविमोहात्कृतान्तपाशान्न विमोक्तुमीशेत् ॥२७॥

श्रीशुक उवाच

एवमनुशास्यात्मजान् स्वयमनुशिष्टानपि लोकानुशासनार्थं महानुभाव परमसुहृद्भगवानृषभापदेश उपशमशीलानामुपरतकर्मणा महामुनीना भक्तिज्ञानवैराग्यलक्षण पारमहंस्यधर्ममुपशिक्षमाण स्वतनयशतज्येष्ठ परमभागवत भगवज्जनपरायण भरत धरणिपालनायाभिषिच्य स्वय भवन एवोर्वरितशरीरमात्रपरिग्रह उन्मत्त इव गगनपरिधान प्रकीर्णकेश आत्मन्यारोपिताहवनीयो ब्रह्मावर्तात्प्रवव्राज ॥२८॥ जडान्धमूकबधिरपिशाचोन्मादकवदवधूतवेषोऽभिभाष्यमाणोऽपि जनाना गृहीतमौनव्रतस्तूष्णीं बभूव ॥२९॥ तत्र तत्र पुरग्रामाकरखेटवाटखर्वटशिबिर

मजघोषवत्सपगिरिजनाधमादिष्वनुपथमवनिचरावदे परिभूयमानो मक्षिकाभिरिव वनगजस्तर्जन ताडनावमेहनष्ठीवनग्रावशकृद्रज प्रक्षेपपूतिवातदुरुक्तैस्तदविगणयन्नेवासत्संस्थान एतस्मिन् देहो पलक्षण सदपदेश उभयानुभवस्वरूपेण स्वमहिमावस्थानेनासमारोपिताहममाभिमानत्वाद विखण्डितमना पृथिवीमेकचर परिबभ्राम ॥ ३० ॥ अतिसुकुमारकरचरणोर स्थलविपुल बाह्वंसगलवदनाद्यवयवविन्यास प्रकृतिसुन्दरस्वभावहासमुमुखो नवनलिनदलायमानशिशिरतारा रुणायतनयनरुचिर सदृशसुभगकपोलकर्णकण्ठनासो विगूढस्मितवदनमहोत्सवेन पुरवनिताना मनसि कुसुमशरासनमुपदधान परागवलम्बमानकुटिलजटिलकपिशकेशभूरिभारोऽवधूतमलिन निजशरीरेण ग्रहगृहीत इवादृश्यत ॥ ३१ ॥

यर्हि वाव स भगवान् लोकमिम योगस्याद्धा प्रतीपमिवाचक्षाणस्तत्प्रतिक्रियाकर्म बीभत्सितमिति व्रतमाजगरमास्थित शयान एवाश्नाति पिबति खादत्यवमेहति हदति स्म चेष्टमान उच्चरित आदिग्धोद्देश ॥ ३२ ॥ तस्य ह य पुरीषसुरभिसौगन्ध्यवायुस्त देश दशयोजन समन्तात्सुरभि चकार ॥ ३३ ॥ एव गोमृगकाकचर्यया व्रजस्तिष्ठन्नासीन शयान काकमृगगोचरित पिबति खादत्यवमेहति स्म ॥ ३४ ॥ इति नानायोगचर्याचरणो भगवान् कैवल्यपतिर्ऋषभोऽविरतपरम महानन्दानुभव आत्मनि सर्वेषा भूतानामात्मभूते भगवति वासुदेव आत्मनोऽव्यवधानानन्तरोदर भावेन सिद्धसमस्तार्थपरिपूर्णो योगैश्वर्याणि वैहायसमनोजवान्तर्धानपरकायप्रवेशदूरग्रहणादीनि यदृच्छयोपगतानि नाञ्जसा नृप हृदयेनाभ्यनन्दत् ॥ ३५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्या सहितायां पञ्चमस्कन्धे ऋषभदेवानुचरिते पञ्चमोऽध्याय ॥५॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

राजोवाच

न नून भगव आत्मारामाणा योगसमीरितज्ञानावभर्जितकर्मबीजानामैश्वर्याणि पुन क्लेशदानि भवितुमर्हन्ति यदृच्छयोपगतानि ॥ १ ॥

ऋषिरुवाच

सत्यमुक्त किन्त्विह वा एके न मनसोऽद्धा विश्रम्भमनवस्थानस्य शठकिरात इव सङ्गच्छन्ते ॥ २ ॥ तथा चोक्तम्—

न कुर्यात्कर्हिचित्सख्य मनसि ह्यनवस्थिते । यद्विश्रम्भाच्चिराच्चीर्णं चस्कन्द तप ऐश्वरम् ॥ ३ ॥
नित्य ददाति कामस्य च्छिद्र तमनु येऽरय । योगिन कृतमैत्रस्य पत्युर्जायेव पुंश्चली ॥ ४ ॥
कामो मन्युर्मदो लोभ शोकमोहभयादय । कर्मबन्धश्च यन्मूल स्वी [illegible]

प्रभावो योगिना [illegible] क्षयन् स्वकलेवर [illegible]

भावेनाबीक्षमाण उपरतानुवृत्तिरुपरराम ॥ ६ ॥ तस्य ह वा एव मुक्तलिङ्गस्य भगवत ऋषभस्य योगमायावासनया देह इमां जगतीमभिमानाभासेन संक्रममाणः कोङ्कवेङ्ककुटकान्दक्षिणकर्णाटकान् देशान् यदृच्छयोपगतः कुटकाचलोपवन आस्यकृताश्मकवल उन्माद इव मुक्तमूर्धजोऽसंवीत एव विचचार ॥ ७ ॥ अथ समीरवेगविधूतवेणुविकर्षणजातोग्रदावानलस्तद्वनमालेलिहानः सह तेन ददाह ॥ ८ ॥

यस्य किलानुचरितमुपाकर्ण्य कोङ्कवेङ्ककुटकानां राजार्हन्नामोपशिक्ष्य कलावधर्म उत्कृष्यमाणे भवितव्येन विमोहितः स्वधर्मपथमकुतोभयमपहाय कुपथपाखण्डमसमञ्जसं निजमनीषया मन्दः सम्प्रवर्तयिष्यते ॥ ९ ॥ येन ह वाव कलौ मनुजापसदा देवमायामोहिताः स्वविधिनियोगशौचचारित्रविहीना देवहेलनान्यपव्रतानि निजनिच्छया गृह्णाना अस्नानानाचमनाशौचकेशोल्लुञ्चनादीनि कलिनाधर्मबहुलेनोपहतधियो ब्रह्मब्राह्मणयज्ञपुरुषलोकविदूषकाः प्रायेण भविष्यन्ति ॥१०॥ ते च ह्यर्वाक्तनया निजलोकयात्रयान्धपरम्परयाऽऽश्वस्तास्तमस्यन्धे स्वयमेव प्रपतिष्यन्ति ॥११॥

अयमवतारो रजसोपप्लुतकैवल्योपशिक्षणार्थः ॥१२॥ तस्यानुगुणान् श्लोकान् गायन्ति—

अहो भुवः सप्तसमुद्रवत्या द्वीपेषु वर्षेष्वधिपुण्यमेतत् ।
गायन्ति यत्रत्यजना मुरारेः कर्माणि भद्राण्यवतारवन्ति ॥ १३ ॥
अहो नु वंशो यशसावदातः प्रैयव्रतो यत्र पुमान् पुराणः ।
कृतावतारः पुरुषः स आद्यश्चचार धर्मं यदकर्महेतुम् ॥ १४ ॥
को न्वस्य काष्ठामपरोऽनुगच्छेन्मनोरथेनाप्यभवस्य योगी ।
यो योगमायाः स्पृहयत्युदस्ता ह्यसत्तया येन कृतप्रयत्नाः ॥ १५ ॥

इति ह स्म सकलवेदलोकदेवब्राह्मणगवां परमगुरोर्भगवत ऋषभाख्यस्य विशुद्धाचरितमीरितं पुंसां समस्तदुश्चरिताभिहरणं परममहामङ्गलायनमिदमनुश्रद्धयोपचितयानुशृणोत्याश्रावयति वावहितो भगवति तस्मिन् वासुदेव एकान्ततो भक्तिरनयोरपि समनुवर्तते ॥ १६ ॥ यस्यामेव कवय आत्मानमविरतं विविधवृजिनसंसारपरितापोपतप्यमानमनुसवनं स्नापयन्तस्तयैव परया निर्वृत्या ह्यपवर्गमात्यन्तिकं परमपुरुषार्थमपि स्वयमासादितं नो एवाद्रियन्ते भगवदीयत्वेनैव परिसमाप्तसर्वार्थाः ॥ १७ ॥

राजन् पतिर्गुरुरलं भवतां यदूनां दैवं प्रियः कुलपतिः क्व च किङ्करो वः ।
अस्त्वेवमङ्ग भगवान् भजतां मुकुन्दो मुक्तिं ददाति कर्हिचित्स्म न भक्तियोगम् ॥ १८ ॥
नित्यानुभूतनिजलाभनिवृत्ततृष्णः श्रेयस्यतद्रचनया चिरसुप्तबुद्धेः ।
लोकस्य यः करुणयाभयमात्मलोकमाख्यान्नमो भगवते ऋषभाय तस्मै ॥ १९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे ऋषभदेवानुचरिते षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

भरतस्तु महाभागवतो यदा भगवतावनितलपरिपालनाय सञ्चिन्तितस्तदनुशासनपरः पञ्चजनीं विश्वरूपदुहितरमुपयेमे ॥ १ ॥ तस्यामु ह वा आत्मजान् कार्त्स्न्येनानुरूपानात्मनः पञ्च जनयामास भूतादिरिव भूतसूक्ष्माणि ॥ २ ॥ सुमतिं राष्ट्रभृतं सुदर्शनमावरणं धूम्रकेतुमिति । अजनाभं नामैतद्वर्षं भारतमिति यत आरभ्य व्यपदिशन्ति ॥ ३ ॥

स बहुविन्महीपतिः पितृपितामहवदुरुवत्सलतया स्वे स्वे कर्मणि वर्तमानाः प्रजाः स्वधर्ममनुवर्तमानः पर्यपालयत् ॥ ४ ॥ ईजे च भगवन्तं यज्ञक्रतुरूपं क्रतुभिरुच्चावचैः श्रद्धयाऽऽहृताग्निहोत्रदर्शपूर्णमासचातुर्मास्यपशुसोमानां प्रकृतिविकृतिभिरनुसवनं चातुर्होत्रविधिना ॥५॥ सम्प्रचरत्सु नानायागेषु विरचिताङ्गक्रियेष्वपूर्वं यत्तत्क्रियाफलं धर्माख्यं परे ब्रह्मणि यज्ञपुरुषे सर्वदेवतालिङ्गानां मन्त्राणामर्थनियामकतया साक्षात्कर्तरि परदेवतायां भगवति वासुदेव एव भावयमान आत्मनैपुण्यमृदितकषायो हविःष्वध्वर्युभिर्गृह्यमाणेषु स यजमानो यज्ञभाजो देवांस्तान् पुरुषावयवेष्वभ्यध्यायत् ॥ ६ ॥ एवं कर्मविशुद्ध्या विशुद्धसत्त्वस्यान्तर्हृदयाकाशशरीरे ब्रह्मणि भगवति वासुदेवे महापुरुषरूपोपलक्षणे श्रीवत्सकौस्तुभवनमालारिदरगदादिभिरुपलक्षिते निजपुरुषहृल्लिखितेनात्मनि पुरुषरूपेण विरोचमान उच्चैस्तरां भक्तिरनुदिनमेधमानरयाजायत ॥७॥

एवं वर्षायुतसहस्रपर्यन्तावसितकर्मनिर्वाणावसरोऽधिभुज्यमानं स्वतनयेभ्यो रिक्थं पितृपैतामहं यथादायं विभज्य स्वयं सकलसम्पन्निकेतात्स्वनिकेतात् पुलहाश्रमं प्रवव्राज ॥ ८ ॥ यत्र ह वाव भगवान् हरिरद्यापि तत्रत्यानां निजजनानां वात्सल्येन सन्निधाप्यत इच्छारूपेण ॥ ९ ॥ यत्राश्रमपदान्युभयतोनाभिभिर्दृषच्चक्रैश्चक्रनदी नाम सरित्प्रवरा सर्वतः पवित्रीकरोति ॥ १० ॥

तस्मिन् वाव किल स एकलः पुलहाश्रमोपवने विविधकुसुमकिसलयतुलसिकाम्बुभिः कन्दमूलफलोपहारैश्च समीहमानो भगवत आराधनं विविक्त उपरतविषयाभिलाष उपभृतोपशमः परां निर्वृतिमवाप ॥११॥ तयेत्थमविरतपुरुषपरिचर्यया भगवति प्रवर्धमानानुरागभरद्रुतहृदयशैथिल्यः प्रहर्षवेगेनात्मन्युद्भिद्यमानरोमपुलककुलक औत्कण्ठ्यप्रवृत्तप्रणयबाष्पनिरुद्धावलोकनयन एवं निजरमणारुणचरणारविन्दानुध्यानपरिचितभक्तियोगेन परिप्लुतपरमाह्लादगम्भीरहृदयह्रदावगाढधिषणस्तामपि क्रियमाणां भगवत्सपर्यां न सस्मार ॥ १२ ॥ इत्थं धृतभगवद्व्रत ऐणेयाजिनवाससानुसवनाभिषेकार्द्रकपिशकुटिलजटाकलापेन च विरोचमानः सूर्यर्चा भगवन्तं हिरण्मयं पुरुषमुज्जिहाने सूर्यमण्डलेऽभ्युपतिष्ठन्नेतदु होवाच—॥ १३ ॥

परोरज सवितुर्जातवेदो देवस्य भर्गो मनसेद जजान ।
सुरेतसाद पुनराविश्य चष्टे हस ग्रध्राण नृषद्रिङ्गिरामिम ॥ १४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे भरतचरिते भगवत्परिचर्यायां सप्तमोऽध्याय ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एकदा तु महानद्या कृताभिषेकनैयमिकावश्यको ब्रह्माक्षरमभिगृणानो मुहूर्तत्रयमुदकान्त
उपविवेश ॥ १ ॥ तत्र तदा राजन् हरिणी पिपासया जलाशयाभ्याशमेकैवोपजगाम ॥ २ ॥
तया पेपीयमान उदके तावदेवाविदूरेण नदतो मृगपतेरुन्नादो लोकभयकर उदपतत् ॥ ३ ॥
तमुपश्रुत्य सा मृगवधू प्रकृतिविक्लवा चकितनिरीक्षणा सुतरामपि हरिभयाभिनिवेशव्यग्रहृदया
पारिप्लवदृष्टिरगततृषा भयात्सहसैवोच्चक्राम ॥ ४ ॥

तस्या उत्पतन्त्या अन्तर्वत्न्या उरुभयावगलितो योनिनिर्गतो गर्भ स्रोतसि निपपात
॥ ५ ॥ तत्प्रसवोत्सर्पणभयखेदातुरा स्वगणेन वियुज्यमाना कस्याञ्चिद्दर्यां कृष्णसारसती
निपपाताथ च ममार ॥ ६ ॥

त त्वेणकुणक कृपण स्रोतसानूह्यमानमभिवीक्ष्यापविद्ध बन्धुरिवानुकम्पया राजर्षिर्भरत
आदाय मृतमातरमित्याश्रमपदमनयत् ॥ ७ ॥ तस्य ह वा एणकुणक उच्चैरेतस्मिन् कृतनिजाभि
मानस्याहरहस्तत्पोषणपालनलालनप्रीणनानुध्यानेनात्मनियमा सहयमा पुरुषपरिचर्यादय
एकैकश कतिपयेनाहर्गणेन वियुज्यमाना किल सर्व एवोदवसन् ॥८॥ अहो बताय हरिणकुणक
कृपण ईश्वररथचरणपरिभ्रमणरयेण स्वगणसुहृद्बन्धुभ्य परिवर्जित शरण च मोपसादितो
मामेव मातापितरौ भ्रातृज्ञातीन् यौथिकाश्चैवोपेयाय नान्य कञ्चन वेद मय्यतिविस्रब्धश्चात एव
मया मत्परायणस्य पोषणपालनप्रीणनलालनमनसूयुनानुष्ठेय शरण्योपेक्षादोषविदुषा ॥ ९ ॥
नून ह्यार्या साधव उपशमशीला कृपणसुहृद एवविधार्थे स्वार्थानपि गुरुतरानुपेक्षन्ते ॥१०॥

इति कृतानुषङ्ग आसनशयनाटनस्नानाशनादिषु सह मृगजहुना स्नेहानुबद्धहृदय आसीत्
॥ ११ ॥ कुशकुसुमसमित्पलाशफलमूलोदकान्याहरिष्यमाणो वृकसालावृकादिभ्यो भयमाशसमानो
यदा सह हरिणकुणकेन वन समाविशति ॥ १२ ॥ पथिषु च मुग्धभावेन तत्र तत्र विषक्त
मतिप्रणयभरहृदय कार्पण्यात्स्कन्धेनोद्वहति एवमुत्सङ्ग उरसि चाधायोपलाल्य मुद परमामवाप
॥ १३ ॥ क्रियाया निवर्त्यमानायामन्तरालेऽप्युत्थायोत्थाय यदैनमभिचक्षीत तर्हि वाव स
वर्षपति प्रकृतिस्थेन मनसा तस्मा आशिष आशास्ते स्वस्ति स्ताद्वत्स ते सर्वत इति ॥ १४ ॥

अन्यदा भृशमुद्विग्नमना नष्टद्रविण इव कृपण सकरुणमतितर्षेण हरिणकुणकविरहविह्वल हृदयसंतापस्तमेवानुशोचन् किल कश्मल महदभिरम्भित इति होवाच ॥ १५ ॥ अपि बत स वै कृपण एणबालको मृतहरिणीसुतोऽहो ममानार्यस्य शठकिरातमतेरकृतसुकृतस्य कृतविस्रम्भ आत्मप्रत्ययेन तदविगणयन् सुजन इवागमिष्यति ॥ १६ ॥ अपि क्षेमेणास्मिन्नाश्रमोपवने शष्पाणि चरन्त देवगुप्त द्रक्ष्यामि ॥ १७ ॥ अपि च न वृक सालावृकोऽन्यतमो वा नैकचर एकचरो वा भक्षयति ॥ १८ ॥ निम्लोचति ह भगवान् सकलजगत्क्षेमोदयस्त्रय्यात्माद्यापि मम न मृगवधून्यास आगच्छति ॥ १९ ॥ अपिस्विदकृतसुकृतमागत्य मा सुखयिष्यति हरिण राजकुमारो विविधरुचिरदर्शनीयनिजमृगदारकविनोदैरसन्तोष स्वानामपनुदन् ॥ २० ॥ क्ष्वेलिकायां मा मृषा समाधिनाऽऽमीलितदृशं प्रेमसंरम्भेण चकितचकित आगत्य पृषदपरुषविषाणाग्रेण लुठति ॥२१॥ आसादितहविषि बर्हिषि दूषिते मयोपालब्धो भीतभीत सपद्युपरतरास ऋषिकुमारवदवहितकरणकलाप आस्ते ॥ २२ ॥

किं वा अरे आचरित तपस्तपस्विन्यानया यदियमवनि सविनयकृष्णसारतनयतनुतर सुभगशिवतमाखरखुरपदपङ्क्तिभिर्द्रविणविधुरातुरस्य कृपणस्य मम द्रविणपदवीं सूचयन्त्या त्मान च सवत कृतकौतुक द्विजाना स्वर्गापवर्गकामाना देवयजन करोति ॥ २३ ॥ अपि स्विदसौ भगवानुडुपतिरेन मृगपतिभयान्मृतमातर मृगबालक स्वाश्रमपरिभ्रष्टमनुकम्पया कृपण जनवत्सल परिपाति ॥ २४ ॥ किं वाऽऽत्मजविश्लेषज्वरदवदहनशिखाभिरुपतप्यमानहृदयस्थल नलिनीक मामुपसृतमृगीतनय शिशिरशान्तानुरागगुणितनिजवदनसलिलामृतमयगभस्तिभि स्वधयतीति च ॥ २५ ॥

एवमघटमानमनोरथाकुलहृदयो मृगदारकाभासेन स्वारब्धकर्मणा योगारम्भणतो वि भ्रंशित स योगतापसो भगवदाराधनलक्षणाच्च कथमितरथा जात्यन्तर एणकुणक आसङ्ग साक्षान्नि श्रेयसप्रतिपक्षतया प्राक्परित्यक्तदुस्त्यजहृदयाभिजातस्य तस्यैवमन्तरायविहतयोगा रम्भणस्य राजर्षेर्भरतस्य तावन्मृगार्भकपोषणपालनप्रीणनलालनानुषङ्गेणाविगणयत आत्मानमहिरि वाखुबिल दुरतिक्रम काल करालरभस आपद्यत ॥ २६ ॥ तदानीमपि पार्श्ववर्तिनमात्मज मिवानुशोचन्तमभिवीक्षमाणो मृग एवाभिनिवेशितमना विसृज्य लोकमिम सह मृगेण कलेवर मृतमनु न मृतजन्मानुस्मृतिरितरवन्मृगशरीरमवाप ॥ २७ ॥ तत्रापि ह वा आत्मनो मृगत्व कारण भगवदाराधनसमीहानुभावेनानुस्मृत्य भृशमनुतप्यमान आह ॥ २८ ॥ अहो कष्ट भ्रष्टोऽहमात्मवतामनुपथाद्यद्विमुक्तसमस्तसङ्गस्य विविक्तपुण्यारण्यशरणस्यात्मवत आत्मनि सर्वेषामात्मना भगवति वासुदेवे तदनुश्रवणमननसङ्कीर्तनाराधनानुस्मरणाभियोगेनाशून्यसकलयामेन कालेन समावेशित समाहित कार्त्स्न्येन मनस्तत्तु पुनर्ममाबुधस्यारान्मृगसुतमनु परिसुस्राव ॥२९॥

इत्येव निगूढनिर्वेदो विसृज्य मृगीं मातरं पुनर्भगवत्क्षेत्रमुपशमशीलमुनिगणदयितं शालग्रामं पुलस्त्यपुलहाश्रमं कालञ्जरात्प्रत्याजगाम ॥ ३० ॥ तस्मिन्नपि कालं प्रतीक्षमाणः सङ्गाच्च भृशमुद्विग्न आत्मसहचरः शुष्कपर्णतृणवीरुधा वर्तमानो मृगत्वनिमित्तावसानमेव गणयन्मृगशरीरं तीर्थोदकक्लिन्नमुत्ससर्ज ॥ ३१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे भरतचरितेऽष्टमोऽध्यायः ॥८॥

अथ नवमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ कस्यचिद् द्विजवरस्याङ्गिरःप्रवरस्य शमदमतपःस्वाध्यायाध्ययनत्यागसन्तोषतितिक्षाप्रश्रयविद्यानसूयात्मज्ञानानन्दयुक्तस्यात्मसदृशश्रुतशीलाचाररूपौदार्यगुणा नव सोदर्या अङ्गजा बभूवुर्मिथुनं च यवीयस्यां भार्यायाम् ॥ १ ॥ यस्तु तत्र पुमांस्तं परमभागवतं राजर्षिप्रवरं भरतमुत्सृष्टमृगशरीरं चरमशरीरेण विप्रत्वं गतमाहुः ॥ २ ॥ तत्रापि स्वजनसङ्गाच्च भृशमुद्विजमानो भगवतः कर्मबन्धविध्वंसनश्रवणस्मरणगुणविवरणचरणारविन्दयुगलं मनसा विदधदात्मनः प्रतिघातमाशङ्कमानो भगवदनुग्रहेणानुस्मृतस्वपूर्वजन्मावलिरात्मानमुन्मत्तजडान्धबधिरस्वरूपेण दर्शयामास लोकस्य ॥ ३ ॥ तस्यापि ह वा आत्मजस्य विप्रः पुत्रस्नेहानुबद्धमना आ समावर्तनात् संस्कारान् यथोपदेशं विदधान उपनीतस्य च पुनः शौचाचमनादीन् कर्मनियमाननभिप्रेतानपि समशिक्षयदनुशिष्टेन हि भाव्यं पितुः पुत्रेणेति ॥ ४ ॥ स चापि तदु ह पितृसन्निधावेवासध्रीचीनमिव स्म करोति छन्दांस्यध्यापयिष्यन् सह व्याहृतिभिः सप्रणवशिरस्त्रिपदीं सावित्रीं ग्रैष्मवासन्तिकान्मासानधीयानमप्यसमवेतरूपं ग्राहयामास ॥ ५ ॥

एवं स्वतनुज आत्मन्यनुरागावेशितचित्तः शौचाध्ययनव्रतनियमगुर्वनलशुश्रूषणाद्यौपकुर्वाणककर्माण्यनभियुक्तान्यपि समनुशिष्टेन भाव्यमित्यसदाग्रहः पुत्रमनुशास्य स्वयं तावदनधिगतमनोरथः कालेनाप्रमत्तेन स्वयं गृह एव प्रमत्त उपसंहृतः ॥ ६ ॥ अथ यवीयसी द्विजसती स्वगर्भजातं मिथुनं सपत्न्या उपन्यस्य स्वयमनुसंस्थया पतिलोकमगात् ॥ ७ ॥

पितर्युपरते भ्रातर एनमतत्प्रभावविदस्त्रय्यां विद्यायामेव पर्यवसितमतयो न परविद्यायां जडमतिरिति भ्रातुरनुशासननिर्बन्धान्न्यवृत्सन्त ॥ ८ ॥ स च प्राकृतैर्द्विपदपशुभिरुन्मत्तजडबधिरेत्यभिभाष्यमाणो यदा तदनुरूपाणि प्रभाषते कर्माणि च स कार्यमाणः परेच्छया करोति विष्टितो वेतनतो वा याच्ञया यदृच्छया वोपसादितमल्पं बहु मृष्टं कदन्नं वाभ्यवहरति परं नेन्द्रियप्रीतिनिमित्तम् । नित्यनिवृत्तनिमित्तस्वसिद्धविशुद्धानुभवानन्दस्वात्मलाभाधिगमः सुखदुःखयोर्द्वन्द्वनिमित्तयोरसम्भावितदेहाभिमानः ॥ ९ ॥ शीतोष्णवातवर्षेषु वृष इवानावृताङ्ग

पीन संहननाङ्ग स्थण्डिलसंवेशनानुन्मर्दनामज्जनरजसा महामणिरिवानभिव्यक्तब्रह्मवर्चस
कुपटावृतकटिरुपवीतेनोरुमषिणा द्विजातिरिति ब्रह्मबन्धुरिति संज्ञयातज्ज्ञजनावमतो विचचार
॥ १० ॥ यदा तु परत आहार कर्मवेतनत ईहमान स्वभ्रातृभिरपि केदारकर्मणि निरूपितस्तदपि
करोति किन्तु न सम विषम न्यूनमधिकमिति वेद कणपिण्याकफलीकरणकुल्माषस्थालीपुरीषादी
न्यप्यमृतवदभ्यवहरति ॥ ११ ॥

अथ कदाचित्कश्चिद् वृषलपतिर्भद्रकाल्यै पुरुषपशुमालभतापत्यकाम ॥ १२ ॥ तस्य
ह दैवमुक्तस्य पशो पदवीं तदनुचरा परिधावन्तो निशि निशीथसमये तमसाऽऽवृतायामनधि
गतपशव आकस्मिकेन विधिना केदारान् वीरासनेन मृगवराहादिभ्य संरक्षमाणमङ्गिर प्रवरसुत
मपश्यन् ॥ १३ ॥ अथ त एनमनवद्यलक्षणमवमृश्य भर्तृकर्मनिष्पत्ति मन्यमाना बद्ध्वा रशनया
चण्डिकागृहमुपनिन्युर्मुदा विकसितवदना ॥ १४ ॥

अथ पणयस्त स्वविधिनाभिषिच्याहतेन वाससाऽऽच्छाद्य भूषणालेपस्रक्तिलकादिभिरुपस्कृत
भुक्तवन्त धूपदीपमाल्यलाजकिसलयाङ्कुरफलोपहारोपेतया वैशससंस्थया महता गीतस्तुतिमृदङ्ग
पणवघोषेण च पुरुषपशु भद्रकाल्या पुरत उपवेशयामासु ॥ १५ ॥ अथ वृषलराजपणि
पुरुषपशोरसृगासवेन देवीं भद्रकालीं यक्ष्यमाणस्तदभिमन्त्रितमसिमतिकरालनिशित
मुपाददे ॥ १६ ॥

इति तेषा वृषलाना रजस्तम प्रकृतीना धनमदरजउत्सिक्तमनसा भगवत्कलावीरकुल
कदर्थीकृत्योत्पथेन स्वैर विहरता हिंसाविहाराणा कर्मातिदारुण यद्ब्रह्मभूतस्य साक्षाद्ब्रह्मर्षिसुतस्य
निर्वैरस्य सर्वभूतसुहृद सूनायामप्यननुमतमालम्भन तदुपलभ्य ब्रह्मतेजसातिदुर्विषहेण दन्दह्यमानेन
वपुषा सहसोच्चचाट सैव देवी भद्रकाली ॥ १७ ॥ भृशममर्षरोषावेशरभसविलसितभ्रुकुटिविटप
कुटिलदंष्ट्रारुणेक्षणाटोपातिभयानकवदना हन्तुकामेवेद महाट्टहासमतिसंरम्भेण विमुञ्चन्ती तत
उत्पत्य पापीयसा दुष्टाना तेनैवासिना विवृक्णशीर्ष्णा गलात्स्रवन्तमसृगासवमत्युष्ण सह गणेन
निपीयातिपानमदविह्वलोच्चैस्तरा स्वपार्षदै सह जगौ ननर्त च विजहार च शिर कन्दुकलीलया
॥ १८ ॥ एवमेव खलु महदभिचारातिक्रम कार्त्स्न्येनात्मने फलति ॥ १९ ॥ न वा एतद्विष्णु
दत्त महदद्भुत यदसम्भ्रम स्वशिरश्छेदन आपतितेऽपि विमुक्तदेहाद्यात्मभावसुदृढहृदयग्रन्थीना
सर्वसत्त्वसुहृदात्मना निर्वैराणा साक्षाद्भगवतानिमिषारिवरायुधेनाप्रमत्तेन तैस्तैर्भावै परिरक्ष्य
माणाना तत्पादमूलमकुतश्चिद्भयमुपसृताना भागवतपरमहंसानाम् ॥ २० ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे जडभरतचरिते नवमोऽध्याय ॥९॥

अथ दशमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ सिन्धुसौवीरपते रहूगणस्य व्रजत इक्षुमत्यास्तटे तत्कुलपतिना शिबिकावाह-पुरुषान्वेषणसमये दैवेनोपसादितः स द्विजवर उपलब्ध एष पीवा युवा संहननाङ्गो गोखरवद्वोढुमलमिति पूर्वविष्टिगृहीतैः सह गृहीतः प्रसभमतदर्ह उवाह शिबिकां स महानुभावः ॥

यदा हि द्विजवरस्येषुमात्रावलोकानुगतेर्न समाहिता पुरुषगतिस्तदा वि-स्वशिबिकां रहूगण उपधार्य पुरुषानधिवहत आह हे वोढारः साध्वतिक्रमत किमिति वि-मुह्यते यानमिति ॥ २ ॥

अथ त ईश्वरवचः सोपालम्भमुपाकर्ण्योपायतुरीयाच्छङ्कितमनसस्तं विज्ञापयाम्ब
॥ ३ ॥ न वयं नरदेव प्रमत्ता भवन्नियमानुपथाः साध्वेव वहामः । अयमधुनैव नियुक्तोऽ-
द्रुतं व्रजति नानेन सह वोढुमु ह वयं पारयाम इति ॥ ४ ॥

सांसर्गिको दोष एव नूनमेकस्यापि सर्वेषां सांसर्गिकाणां भवितुमर्हतीति निश्चि-निशम्य कृपणवचो राजा रहूगण उपासितवृद्धोऽपि निसर्गेण बलात्कृत ईषदुत्थितमन्युरवि-स्पष्टतेजसं जातवेदसमिव रजसाऽऽवृतमतिराह ॥ ५ ॥
अहो कष्टं भ्रातर्व्यक्तमुरु परिश्रा-दीर्घमध्वानमेक एव ऊहिवान् सुचिरं नातिपीवा न संहननाङ्गो जरसा चोपद्रुतो भवान् सखे एवापर एते सङ्घट्टिन इति बहु विप्रलब्धोऽप्यविद्यया रचितद्रव्यगुणकर्माशयस्वचरमक-ऽवस्तुनि संस्थानविशेषेऽहंममेत्यनध्यारोपितमिथ्याप्रत्ययो ब्रह्मभूतस्तूष्णीं शिबिकां पूर्ववदुवाह॥

अथ पुनः स्वशिबिकायां विषमगतायां प्रकुपित उवाच रहूगणः किमिदमरे जीवन्मृतो मां कदर्थीकृत्य भर्तृशासनमतिचरसि प्रमत्तस्य च ते करोमि चिकित्सां दण्डपाणि जनताया यथा प्रकृतिं स्वां भजिष्यस इति ॥ ७ ॥

एवं बह्वबद्धमपि भाषमाणं नरदेवाभिमानं रजसा तमसानुविद्धेन मदेन तिरस्कृ-ताशेषभगवत्प्रियनिकेतं पण्डितमानिनं स भगवान् ब्राह्मणो ब्रह्मभूतः सर्वभूतसुहृदात्मा योगेश्वरचर्यायां नातिव्युत्पन्नमतिं स्मयमान इव विगतस्मय इदमाह—॥ ८ ॥

ब्राह्मण उवाच

त्वयोदितं व्यक्तमविप्रलब्धं भर्तुः स मे स्याद्यदि वीर भारः ।
गन्तुर्यदि स्यादधिगम्यमध्वा पीवेति राशौ न विदां प्रवादः ॥ ९ ॥
स्थौल्यं कार्श्यं व्याधय आधयश्च क्षुत्तृड् भयं कलिरिच्छा जरा च ।
निद्रा रतिर्मन्युरहंमदः शुचो देहेन जातस्य हि मे न सन्ति ॥१०॥

जीवन्मृतस्य नियमेन राजनाद्यन्तवद्विकृतस्य दृष्टम् ।
स्वस्वाम्यभावो ध्रुव ईड्य यत्र तर्ह्युच्यतेऽसौ विधिकृत्ययोग ॥११॥
विशेषबुद्धेर्विवर मनाक् च पश्याम यत्र व्यवहारतोऽन्यत् ।
क ईश्वरस्तत्र किमीशितव्य तथापि राजन् करवाम कि ते ॥१२॥
उन्मत्तमत्तजडवत्स्वसस्था गतस्य मे वीर चिकित्सितेन ।
अर्थ कियान् भवता शिक्षितेन स्तब्धप्रमत्तस्य च पिष्टपेष ॥१३॥

श्रीशुक उवाच

एतावदनुवादपरिभाषया प्रत्युदीर्य मुनिवर उपशमशील उपरतानात्म्यनिमित्त उपभोगेन कर्मारब्ध व्यपनयन् राजयानमपि तथोवाह ॥ १४ ॥ स चापि पाण्डवेय सिन्धुसौवीरपतिस्तत्त्वजिज्ञासाया सम्यक्श्रद्धयाधिकृताधिकारस्तद्धृदयग्रन्थिमोचन द्विजवच आश्रुत्य बहुयोगग्रन्थसमत त्वरयावरुह्य शिरसा पादमूलमुपसृत क्षमापयन् विगतनृपदेवस्मय उवाच ॥ १५ ॥

कस्त्व निगूढश्चरसि द्विजाना बिभर्षि सूत्र कतमोऽवधूत ।
कस्यासि कुत्रत्य इहापि कस्मात्क्षेमाय नश्चेदसि नोत शुक्ल ॥१६॥
नाह विशङ्के सुरराजवज्रान्न त्र्यक्षशूलान्न यमस्य दण्डात् ।
नाग्न्यर्कसोमानिलवित्तपास्त्राच्छङ्के भृश ब्रह्मकुलावमानात् ॥१७॥
तद् ब्रूह्यसङ्गो जडवन्निगूढविज्ञानवीर्यो विचरस्यपार ।
वचासि योगग्रथितानि साधो न न क्षमन्ते मनसापि भेत्तुम् ॥१८॥
अह च योगेश्वरमात्मतत्त्वविदा मुनीना परम गुरु वै ।
प्रष्टु प्रवृत्त किमिहारण तत् साक्षाद्धरिं ज्ञानकलावतीर्णम् ॥१९॥
स वै भवाँल्लोकनिरीक्षणार्थमव्यक्तलिङ्गो विचरत्यपिस्वित् ।
योगेश्वराणा गतिमन्धबुद्धि कथ विचक्षीत गृहानुबन्ध ॥२०॥
दृष्ट श्रम कर्मत आत्मनो वै भर्तुर्गन्तुर्भवतश्चानुमन्ये ।
यथासतोदानयनाद्यभावात्समूल इष्टो व्यवहारमार्ग ॥२१॥
स्थाल्यग्नितापात्पयसोऽभितापस्तत्तापतस्तण्डुलगर्भरन्धि ।
देहेन्द्रियास्वाशयसन्निकर्षात्तत्ससृति पुरुषस्यानुरोधात् ॥२२॥
शास्ताभिगोप्ता नृपति प्रजाना य किङ्करो वै न पिनष्टि पिष्टम् ।
स्वधर्ममाराधनमच्युतस्य यदीहमानो विजहात्यघौघम् ॥२३॥

तन्मे भवान्नरदेवाभिमानमदेन तुच्छीकृतसत्तमस्य ।
कृषीष्ट मैत्रीदृशमार्तबन्धो यथा तरे सदवध्यानमंह ॥२४॥
न विक्रिया विश्वसुहृत्सखस्य साम्येन वीताभिमतेस्तवापि ।
महद्विमानात्स्वकृताद्धि मादृङ्नङ्क्ष्यत्यदूरादपि शूलपाणि ॥२५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे दशमोऽध्याय ॥१०॥

अथैकादशोऽध्यायः

ब्राह्मण उवाच

अकोविद कोविदवादवादान् वदस्यथो नातिविदां वरिष्ठ ।
न सूरयो हि व्यवहारमेनं तत्त्वावमर्शेन सहामनन्ति ॥ १ ॥
तथैव राजन्नुरुगार्हमेधवितानविद्योरुविजृम्भितेषु ।
न वेदवादेषु हि तत्त्ववादः प्रायेण शुद्धो नु चकास्ति साधु ॥ २ ॥
न तस्य तत्त्वग्रहणाय साक्षाद्वरीयसीरपि वाचः समासन् ।
स्वप्ने निरुक्त्या गृहमेधिसौख्यं न यस्य हेयानुमितं स्वयं स्यात् ॥ ३ ॥
यावन्मनो रजसा पूरुषस्य सत्त्वेन वा तमसा वानुरुद्धम् ।
चेतोभिराकूतिभिरातनोति निरङ्कुशं कुशलं चेतरं वा ॥ ४ ॥
स वासनात्मा विषयोपरक्तो गुणप्रवाहो विकृतः षोडशात्मा ।
बिभ्रत्पृथङ्नामभि रूपभेदमन्तर्बहिष्ट्वं च पुरैस्तनोति ॥ ५ ॥
दुःखं सुखं व्यतिरिक्तं च तीव्रं कालोपपन्नं फलमाव्यनक्ति ।
आलिङ्ग्य मायारचितान्तरात्मा स्वदेहिनं संसृतिचक्रकूटः ॥ ६ ॥
तावानयं व्यवहारः सदाविः क्षेत्रज्ञसाक्ष्यो भवति स्थूलसूक्ष्मः ।
तस्मान्मनो लिङ्गमदो वदन्ति गुणागुणत्वस्य परावरस्य ॥ ७ ॥
गुणानुरक्तं व्यसनाय जन्तोः क्षेमाय नैर्गुण्यमथो मनः स्यात् ।
यथा प्रदीपो घृतवर्तिमश्नन् शिखाः सधूमा भजति ह्यन्यदा स्वम् ।
पदं तथा गुणकर्मानुबद्धं वृत्तीर्मनः श्रयतेऽन्यत्र तत्त्वम् ॥ ८ ॥
एकादशासन्मनसो हि वृत्तय आकूतयः पञ्च धियोऽभिमानः ।
मात्राणि कर्माणि पुरं च तासां वदन्ति हैकादश वीर भूमीः ॥ ९ ॥
गन्धाकृतिस्पर्शरसश्रवांसि विसर्गरत्यर्त्यभिजल्पशिल्पाः ।
एकादशं स्वीकरणं ममेति शय्यामहं द्वादशमेक आहुः ॥१०॥

द्रव्यस्वभावाशयकर्मकालैरेकादशामी मनसो विकारा ।
सहस्रश शतश कोटिशश्च क्षेत्रज्ञतो न मिथो न स्वत. स्यु ॥११॥
क्षेत्रज्ञ एता मनसो विभूतीर्जीवस्य मायारचितस्य नित्या ।
आविर्हिता क्वापि तिरोहिताश्च शुद्धो विचष्टे ह्यविशुद्धकर्तु ॥१२॥
क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुष पुराण साक्षात्स्वयंज्योतिरज परेश ।
नारायणो भगवान् वासुदेव स्वमाययाऽऽत्मन्यवधीयमान ॥१३॥
यथानिल स्थावरजङ्गमानामात्मस्वरूपेण निविष्ट ईशेत् ।
एवं परो भगवान् वासुदेव क्षेत्रज्ञ आत्मेदमनुप्रविष्ट ॥१४॥
न यावदेता तनुभृन्नरेन्द्र विधूय माया वयुनोदयेन ।
विमुक्तसङ्गो जितषट्सपत्नो वेदात्मतत्त्व भ्रमतीह तावत् ॥१५॥
न यावदेतन्मन आत्मलिङ्ग ससारतापावपन जनस्य ।
यच्छोकमोहामयरागलोभवैरानुबन्ध ममता विधत्ते ॥१६॥
भ्रातृव्यमेन तदवद्भ्रवीर्यमुपेक्षयाध्येधितमप्रमत्त ।
गुरोर्हरेश्चरणोपासनास्त्रो जहि व्यलीक स्वयमात्ममोषम् ॥१७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे ब्राह्मणरहूगणसंवादे एकादशोऽध्याय ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

रहूगण उवाच

नमो नम कारणविग्रहाय स्वरूपतुच्छीकृतविग्रहाय ।
नमोऽवधूत द्विजबन्धुलिङ्गनिगूढनित्यानुभवाय तुभ्यम् ॥ १ ॥
ज्वरामयार्तस्य यथागद सन्निदाघदग्धस्य यथा हिमाम्भ ।
कुदेहमानाहिविदष्टदृष्टेर्ब्रह्मन् वचस्तेऽमृतमौषध मे ॥ २ ॥
तस्माद्भवन्त मम सशयार्थं प्रक्ष्यामि पश्चादधुना सुबोधम् ।
अध्यात्मयोगग्रथित तवोक्तमाख्याहि कौतूहलचेतसो मे ॥ ३ ॥
यदाह योगेश्वर दृश्यमानं क्रियाफल सद्व्यवहारमूलम् ।
न ह्यञ्जसा तत्त्वविमर्शनाय भवानमुष्मिन् भ्रमते मनो मे ॥ ४ ॥

ब्राह्मण उवाच

अय जनो नाम चलन् पृथिव्या य पार्थिव पार्थिव कस्य हेतो ।
तस्यापि चाङ्घ्र्योरधि गुल्फजङ्घाजानूरुमध्योरशिरोधरांसा ॥ ५ ॥

अंसेऽपि दार्वी शिबिका च यस्या सौवीरराजेत्यपदेश आस्ते ।
यस्मिन् भवान् रूढनिजाभिमानो राजास्मि सिन्धुष्विति दुर्मदान्ध ॥ ६ ॥
शोच्यानिमास्त्वमधिकष्टदीनान् विष्ट्या निगृह्णन्निरनुग्रहोऽसि ।
जनस्य गोप्तास्मि विकत्थमानो न शोभसे वृद्धसभासु धृष्ट ॥ ७ ॥
यदा क्षितावेव चराचरस्य विदाम निष्ठा प्रभव च नित्यम् ।
तन्नामतोऽन्यद् व्यवहारमूल निरूप्यता सत् क्रिययानुमेयम् ॥ ८ ॥
एव निरुक्त क्षितिशब्दवृत्तमसन्निधानात्परमाणवो ये ।
अविद्यया मनसा कल्पितास्ते येषा समूहेन कृतो विशेष ॥ ९ ॥
एव कृश स्थूलमणुर्बृहद्यदसच्च सज्जीवमजीवमन्यत् ।
द्रव्यस्वभावाशयकालकर्मनाम्नाजयावेहि कृत द्वितीयम् ॥१०॥
ज्ञान विशुद्ध परमार्थमेकमनन्तर त्वबहिर्ब्रह्म सत्यम् ।
प्रत्यक् प्रशान्त भगवच्छब्दसञ्ज्ञ यद्वासुदेव कवयो वदन्ति ॥११॥
रहूगणैतत्तपसा न याति न चेज्यया निर्वपणाद् गृहाद्वा ।
नच्छन्दसा नैव जलाग्निसूर्यैर्विना महत्पादरजोऽभिषेकम् ॥१२॥
यत्रोत्तमश्लोकगुणानुवाद प्रस्तूयते ग्राम्यकथाविघात ।
निषेव्यमाणोऽनुदिन मुमुक्षोर्मति सती यच्छति वासुदेवे ॥१३॥
अह पुरा भरतो नाम राजा विमुक्तदृष्टश्रुतसङ्गबन्ध ।
आराधन भगवत ईहमानो मृगोऽभव मृगसङ्गाद्धतार्थ ॥१४॥
सा मा स्मृतिर्मृगदेहेऽपि वीर कृष्णार्चनप्रभवा नो जहाति ।
अथो अह जनसङ्गादसङ्गो विशङ्कमानोऽविवृतश्चरामि ॥१५॥
तस्मान्नरोऽसङ्गसुसङ्गजातज्ञानासिनेहैव विवृक्णमोह ।
हरिं तदीहाकथनश्रुताभ्या लब्धस्मृतिर्यात्यतिपारमध्वन ॥१६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे ब्राह्मणरहूगणसंवादे द्वादशोऽध्याय ॥१२॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

ब्राह्मण उवाच

दुरत्ययेऽध्वन्यजया निवेशितो रजस्तम सत्त्वविभक्तकर्मदृक् ।
स एष सार्थोऽर्थपर परिभ्रमन् भवाटवीं याति न शर्म विन्दति ॥ १ ॥
यस्यामिमे षण्नरदेव दस्यव सार्थं विलुम्पन्ति कुनायकं बलात् ।
गोमायवो यत्र हरन्ति सार्थिक प्रमत्तमाविश्य यथोरणं वृका ॥ २ ॥

प्रभूतवीरुत्तृणगुल्मगह्वरे कठोरदंशैर्मशकैरुपद्रुत ।
क्वचित्तु गन्धर्वपुरं प्रपश्यति क्वचित्क्वचिच्चाशुरयोल्मुकग्रहम् ॥ ३ ॥
निवासतोयद्रविणात्मबुद्धिस्ततस्ततो धावति भो अटव्याम् ।
क्वचिच्च वात्योत्थितपांसुधूम्रा दिशो न जानाति रजस्वलाक्ष ॥ ४ ॥
अदृश्यझिल्लीस्वनकर्णशूल उलूकवाग्भिर्व्यथितान्तरात्मा ।
अपुण्यवृक्षान् श्रयते क्षुधार्दितो मरीचितोयान्यभिधावति क्वचित्॥ ५ ॥
क्वचिद्वितोयाः सरितोऽभियाति परस्परं चालषते निरन्ध ।
आसाद्य दावं क्वचिदग्नितप्तो निर्विद्यते क्व च यक्षैर्हृतासुः ॥ ६ ॥
शूरैर्हृतस्व क्व च निर्विण्णचेताः शोचन् विमुह्यन्नुपयाति कश्मलम् ।
क्वचिच्च गन्धर्वपुरं प्रविष्टः प्रमोदते निर्वृतवन्मुहूर्तम् ॥ ७ ॥
चलन् क्वचित्कण्टकशर्कराङ्घ्रिर्नगारुरुक्षुर्विमना इवास्ते ।
पदे पदेऽभ्यन्तरवह्निनार्दितः कौटुम्बिकः क्रुध्यति वै जनाय ॥ ८ ॥
क्वचिन्निगीर्णोऽजगराहिना जनो नावैति किञ्चिद्विपिनेऽपविद्धः ।
दष्टः स्म शेते क्व च दन्दशूकैरन्धोऽन्धकूपे पतितस्तमिस्रे ॥ ९ ॥
कर्हि स्म चित्क्षुद्ररसान् विचिन्वंस्तन्मक्षिकाभिर्व्यथितो विमानः ।
तत्रातिकृच्छ्रात्प्रतिलब्धमानो बलाद्विलुम्पन्त्यथ तं ततोऽन्ये ॥१०॥
क्वचिच्च शीतातपवातवर्षप्रतिक्रियां कर्तुमनीश आस्ते ।
क्वचिन्मिथो विपणन् यच्च किञ्चिद्विद्वेषमृच्छत्युत वित्तशाठ्यात् ॥११॥
क्वचित्क्वचित्क्षीणधनस्तु तस्मिन् शय्यासनस्थानविहारहीनः ।
याचन् परादप्रतिलब्धकामः पारक्यदृष्टिर्लभतेऽवमानम् ॥१२॥
अन्योन्यवित्तव्यतिषङ्गवृद्धवैरानुबन्धो विवहन्मिथश्च ।
अध्वन्यमुष्मिन्नुरुकृच्छ्रवित्तबाधोपसर्गैर्विहरन् विपन्नः ॥१३॥
तांस्तान् विपन्नान् स हि तत्र तत्र विहाय जातं परिगृह्य सार्थः ।
आवर्ततेऽद्यापि न कश्चिदत्र वीराध्वनः पारमुपैति योगम् ॥१४॥
मनस्विनो निर्जितदिग्गजेन्द्रा ममेति सर्वे भुवि बद्धवैराः ।
मृधे शयीरन्न तु तद्व्रजन्ति यन्न्यस्तदण्डो गतवैरोऽभियाति ॥१५॥
प्रसज्जति क्वापि लताभुजाश्रयस्तदाश्रयाव्यक्तपदद्विजस्पृहः ।
क्वचित्कदाचिद्धरिचक्रतस्त्रसन् सख्यं विधत्ते बककङ्कगृध्रैः ॥१६॥

अंसेऽधि दार्वी शिबिका च यस्यां सौवीरराजेत्यपदेश आस्ते ।
यस्मिन् भवान् रूढनिजाभिमानो राजास्मि सिन्धुष्विति दुर्मदान्धः ॥ ६ ॥
शोच्यानिमांस्त्वमधिकष्टदीनान् विष्ट्या निगृह्णन्निरनुग्रहोऽसि ।
जनस्य गोप्तास्मि विकत्थमानो न शोभसे वृद्धसभासु धृष्टः ॥ ७ ॥
यदा क्षितावेव चराचरस्य विदाम निष्ठां प्रभवं च नित्यम् ।
तन्नामतोऽन्यद् व्यवहारमूलं निरूप्यतां सत् क्रिययानुमेयम् ॥ ८ ॥
एवं निरुक्तं क्षितिशब्दवृत्तमसन्निधानात्परमाणवो ये ।
अविद्यया मनसा कल्पितास्ते येषां समूहेन कृतो विशेषः ॥ ९ ॥
एवं कृशं स्थूलमणुर्बृहद्यदसच्च सज्जीवमजीवमन्यत् ।
द्रव्यस्वभावाशयकालकर्मनाम्नाजयावेहि कृतं द्वितीयम् ॥१०॥
ज्ञानं विशुद्धं परमार्थमेकमनन्तरं त्वबहिर्ब्रह्म सत्यम् ।
प्रत्यक् प्रशान्तं भगवच्छब्दसंज्ञं यद्वासुदेवं कवयो वदन्ति ॥११॥
रहूगणैतत्तपसा न याति न चेज्यया निर्वपणाद् गृहाद्वा ।
नच्छन्दसा नैव जलाग्निसूर्यैर्विना महत्पादरजोऽभिषेकम् ॥१२॥
यत्रोत्तमश्लोकगुणानुवादः प्रस्तूयते ग्राम्यकथाविघातः ।
निषेव्यमाणोऽनुदिनं मुमुक्षोर्मतिं सतीं यच्छति वासुदेवे ॥१३॥
अहं पुरा भरतो नाम राजा विमुक्तदृष्टश्रुतसङ्गबन्धः ।
आराधनं भगवत ईहमानो मृगोऽभवं मृगसङ्गाद्धतार्थः ॥१४॥
सा मां स्मृतिर्मृगदेहेऽपि वीर कृष्णार्चनप्रभवा नो जहाति ।
अथो अहं जनसङ्गादसङ्गो विशङ्कमानोऽविवृतश्चरामि ॥१५॥
तस्मान्नरोऽसङ्गसुसङ्गजातज्ञानासिनेहैव विवृक्णमोहः ।
हरिं तदीहाकथनश्रुताभ्यां लब्धस्मृतिर्यात्यतिपारमध्वनः ॥१६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे ब्राह्मणरहूगणसंवादे द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

ब्राह्मण उवाच

दुरत्ययेऽध्वन्यजया निवेशितो रजस्तमःसत्त्वविभक्तकर्मदृक् ।
स एष सार्थोऽर्थपरः परिभ्रमन् भवाटवीं याति न शर्म विन्दति ॥ १ ॥
यस्यामिमे षण्नरदेव दस्यवः सार्थं विलुम्पन्ति कुनायकं बलात् ।
गोमायवो यत्र हरन्ति सार्थिकं प्रमत्तमाविश्य यथोरणं वृकाः ॥ २ ॥

ऽध्वन्यापतित ईश्वरस्य भगवतो विष्णोर्वशवर्तिन्या मायया जीवलोकोऽयं यथा वणिक्सार्थोऽर्थपरः स्वदेहनिष्पादितकर्मानुभवः श्मशानवदशिवतमायां संसाराटव्यां गतो नाद्यापि विफलबहुप्रतियोगेहस्तत्तापोपशमनीं हरिगुरुचरणारविन्दमधुकरानुपदवीमवरुन्धे यस्यामु ह वा एते षडिन्द्रियनामानः कर्मणा दस्यव एव ते ॥ १ ॥ तद्यथा पुरुषस्य धनं यत्किञ्चिद्धर्मौपयिकं बहुकृच्छ्राधिगतं साक्षात्परमपुरुषाराधनलक्षणो योऽसौ धर्मस्तं तु साम्पराय उदाहरन्ति । तद्धर्म्यं धनं दर्शनस्पर्शनश्रवणास्वादनावघ्राणसङ्कल्पव्यवसायगृहग्राम्योपभोगेन कुनाथस्याजितात्मनो यथा सार्थस्य विलुम्पन्ति ॥ २ ॥ अथ च यत्र कौटुम्बिका दारापत्यादयो नाम्ना कर्मणा वृकसृगाला एवानिच्छतोऽपि कदर्यस्य कुटुम्बिन उरणकवत्संरक्ष्यमाणं मिषतोऽपि हरन्ति ॥ ३ ॥ यथा ह्यनुवत्सरं कृष्यमाणमप्यदग्धबीजं क्षेत्रं पुनरेवावपनकाले गुल्मतृणवीरुद्भिर्गह्वरमिव भवत्येवमेव गृहाश्रमः कर्मक्षेत्रं यस्मिन्न हि कर्माण्युत्सीदन्ति यदयं कामकरण्ड एष आवसथः ॥ ४ ॥

तत्र गतो दंशमशकसमापसदैर्मनुजैः शलभशकुन्ततस्करमूषकादिभिरुपरुध्यमानबहिःप्राणः क्वचित्परिवर्तमानोऽस्मिन्नध्वन्यविद्याकामकर्मभिरुपरक्तमनसानुपपन्नार्थं नरलोकं गन्धर्वनगरमुपपन्नमिति मिथ्यादृष्टिरनुपश्यति ॥ ५ ॥ तत्र च क्वचिदातपोदकनिभान् विषयानुपधावति पानभोजनव्यवायादिव्यसनलोलुपः ॥ ६ ॥ क्वचिच्चाशेषदोषनिषदनं पुरीषविशेषं तद्वर्णगुणनिर्मितमतिः सुवर्णमुपादित्सत्यग्निकामकातर इवोल्मुकपिशाचम् ॥ ७ ॥ अथ कदाचिन्निवासपानीयद्रविणाद्यनेकात्मोपजीवनाभिनिवेश एतस्यां संसाराटव्यामितस्ततः परिधावति ॥ ८ ॥ क्वचिच्च वात्यौपम्यया प्रमदयाऽऽरोहमारोपितस्तत्कालरजसा रजनीभूत इवासाधुमर्यादो रजस्वलाक्षोऽपि दिग्देवता अतिरजस्वलमतिर्न विजानाति ॥ ९ ॥ क्वचित्सकृदवगतविषयवैतथ्यः स्वयं पराभिध्यानेन विभ्रंशितस्मृतिस्तयैव मरीचितोयप्रायांस्तानेवाभिधावति ॥१०॥ क्वचिदुलूकझिल्लीस्वनवदतिपरुषरभसाटोपं प्रत्यक्षं परोक्षं वा रिपुराजकुलनिर्भर्त्सितेनातिव्यथितकर्णमूलहृदयः ॥११॥ स यदा दुग्धपूर्वसुकृतस्तदा कारस्करकाकतुण्डाद्यपुण्यद्रुमलताविषोदपानवदुभयार्थशून्यद्रविणाञ्जीवन्मृतान् स्वयं जीवन्म्रियमाण उपधावति ॥१२॥ एकदासत्प्रसङ्गान्निकृतमतिर्व्युदकस्रोतःस्खलनवदुभयतोऽपि दुःखदं पाखण्डमभियाति ॥१३॥ यदा तु परबाधयान्ध आत्मने नोपनमति तदा हि पितृपुत्रबर्हिष्मतः पितृपुत्रान् वा स खलु भक्षयति ॥१४॥ क्वचिदासाद्य गृहं दाववत्प्रियार्थविधुरमसुखोदर्कं शोकाग्निना दह्यमानो भृशं निर्वेदमुपगच्छति ॥१५॥ क्वचित्कालविषमितराजकुलरक्षसापहृतप्रियतमधनासुः प्रमृतक इव विगतजीवलक्षण आस्ते ॥१६॥ कदाचिन्मनोरथोपगतपितृपितामहाद्यसत्सदिति स्वप्ननिर्वृतिलक्षणमनुभवति ॥१७॥ क्वचिद् गृहाश्रमकर्मचोदनातिभरगिरिमारुरुक्षमाणो लोकव्यसनकर्षितमनाः कण्टकशर्कराक्षेत्रं प्रविशन्निव

तैर्वञ्चितो हंसकुलं समाविशन्नरोचयन् शीलमुपैति वानरान् ।
तज्जातिरासेन सुनिर्वृतेन्द्रिय परस्परोद्वीक्षणविस्मृतावधि ॥१७॥
द्रुमेषु रंस्यन् सुतदारवत्सलो व्यवायदीनो विवश स्वबन्धने ।
क्वचित्प्रमादाद्गिरिकन्दरे पतन् वल्ली गृहीत्वा गजभीत आस्थित ॥१८॥
अत कथञ्चित्स विमुक्त आपद पुनश्च सार्थं प्रविशत्यरिन्दम ।
अध्वन्यमुष्मिन्नजया निवेशितो भ्रमञ्जनोऽद्यापि न वेद कश्चन ॥१९॥
रहूगण त्वमपि ह्यध्वनोऽस्य सन्न्यस्तदण्ड कृतभूतमैत्र ।
असज्जितात्मा हरिसेवया शित ज्ञानासिमादाय तरातिपारम् ॥२०॥

राजोवाच

अहो नृजन्माखिलजन्मशोभन किं जन्मभिस्त्वपरैरप्यमुष्मिन् ।
न यद्धृषीकेशयश कृतात्मना महात्मना व प्रचुर समागम ॥२१॥
न ह्यद्भुत त्वच्चरणाब्जरेणुभिर्हताहसो भक्तिरधोक्षजेऽमला ।
मौहूर्तिकाद्यस्य समागमाच्च मे दुस्तर्कमूलोऽपहतोऽविवेक ॥२२॥
नमो महद्भ्योऽस्तु नम शिशुभ्यो नमो युवभ्यो नम आ वटुभ्य ।
ये ब्राह्मणा गामवधूतलिङ्गाश्चरन्ति तेभ्य शिवमस्तु राज्ञाम् ॥२३॥

श्रीशुक उवाच

इत्येवमुत्तरामात स वै ब्रह्मर्षिसुत सिन्धुपतय आत्मसतत्त्व विगणयत परानुभाव परमकारुणिकतयोपदिश्य रहूगणेन सकरुणमभिवन्दितचरण आपूर्णार्णव इव निभृतकरणोर्म्याशयो धरणिमिमा विचचार ॥२४॥ सौवीरपतिरपि सुजनसमवगतपरमात्मसतत्त्व आत्मन्यविद्याध्यारोपिता च देहात्ममतिं विससर्ज । एव हि नृप भगवदाश्रिताश्रितानुभाव ॥२५॥

राजोवाच

यो ह वा इह बहुविदा महाभागवत त्वयाभिहित परोक्षेण वचसा जीवलोकभवाध्वा स ह्यार्यमनीषया कल्पितविषयो नाञ्जसाव्युत्पन्नलोकसमधिगम । अथ तदेवैतद्दुरवगम समवेतानुकल्पेन निर्दिश्यतामिति ॥२६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे त्रयोदशोऽध्याय ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशोऽध्याय

स होवाच

स एष देहात्ममानिना सत्त्वादिगुणविशेषविकल्पितकुशलाकुशलसमवहारविनिर्मितविविधदेहावलिभिर्वियोगसयोगाद्यनादिससारानुभवस्य द्वारभूतेन षडिन्द्रियवर्गेण तस्मिन्दुर्गाध्ववदसुगमे

यदिद योगानुशासन न वा एतदवरुन्धते यन्न्यस्तदण्डा मुनय उपशमशीला उपरतात्मान समवगच्छन्ति ॥३९॥ यदपि दिगिभजयिनो यज्विनो ये वै राजर्षय किं तु पर मृधे शयीरन्नस्या मेव ममेयमिति कृतवैरानुबन्धाया विसृज्य स्वयमुपसहृता ॥ ४० ॥ कर्मवल्लीमवलम्ब्य तत आपद कथञ्चिन्नरकाद्विमुक्त पुनरप्येव ससाराध्वनि वर्तमानो नरलोकसार्थमुपयाति एवमुपरि गतोऽपि ॥ ४१ ॥

तस्येदमुपगायन्ति—

आर्षभस्येह राजर्षेर्मनसापि महात्मन । नानुवर्त्मार्हति नृपो मक्षिकेव गरुत्मत ॥४२॥
यो दुस्त्यजान्दारसुतान् सुहृद्राज्य हृदिस्पृश. । जहौ युवैव मलवदुत्तमश्लोकलालस ॥४३॥

यो दुस्त्यजान् क्षितिसुतस्वजनार्थदारान् प्रार्थ्यां श्रिय सुरवरै सदयावलोकाम् ।
नैच्छन्नृपस्तदुचित महता मधुद्विट्सेवानुरक्तमनसामभवोऽपि फल्गु ॥ ४४ ॥
यज्ञाय धर्मपतये विधिनैपुणाय योगाय साङ्ख्यशिरसे प्रकृतीश्वराय ।
नारायणाय हरये नम इत्युदार हास्यन्मृगत्वमपि य समुदाजहार ॥ ४५ ॥

य इद भागवतसभाजितावदातगुणकर्मणो राजर्षेर्भरतस्यानुचरित स्वस्त्ययनमायुष्य धन्य यशस्य स्वर्ग्यापवर्ग्य वानुश्रृणोत्याख्यास्यत्यभिनन्दति च सर्वा एवाशिष आत्मन आशास्ते न काञ्चन परत इति ॥ ४६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे भरतोपाख्याने पारोक्ष्यविवरण नाम चतुर्दशोऽध्याय ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

भरतस्यात्मज सुमतिनामाभिहितो यमु ह वाव केचित्पाखण्डिन ऋषभपदवीमनुवर्तमान चानार्या अवेदसमाम्नाता देवता स्वमनीषया पापीयस्या कलौ कल्पयिष्यन्ति ॥ १ ॥ तस्माद् वृद्धसेनाया देवताजिन्नाम पुत्रोऽभवत् ॥ २ ॥ अथासुर्यां तत्तनयो देवद्युम्नस्ततो धेनुमत्या सुत परमेष्ठी तस्य सुवर्चलाया प्रतीह उपजात ॥ ३ ॥ य आत्मविद्यामाख्याय स्वय सशुद्धो महापुरुषमनुसस्मार॥४॥प्रतीहात्सुवर्चलाया प्रतिहर्त्रादयस्त्रय आसन्निज्याकोविदा सूनव प्रतिहर्तु स्तुत्यामजभूमानावजनिषाताम् ॥ ५ ॥ भूम्न ऋषिकुल्यायामुद्गीथस्तत प्रस्तावो देवकुल्याया प्रस्तावान्नियुत्साया हृदयज आसीद्विभुर्विभोरत्या च पृथुषेणस्तस्मान्नक्त आकूत्या जज्ञे नक्ताद्द्रुतिपुत्रो गयो राजर्षिप्रवर उदारश्रवा अजायत साक्षाद्भगवतो विष्णोर्जगद्रिरक्षिषया गृहीतसत्त्वस्य कलाऽऽत्मवत्त्वादिलक्षणेन महापुरुषता प्राप्त ॥ ६ ॥ स वै स्वधर्मेण प्रजापालनपोषणप्रीणनोपलालनानुशासनलक्षणेनेज्यादिना च भगवति महापुरुषे परावरे ब्रह्मणि सर्वात्मनार्पितपरमार्थलक्षणेन

सीदति ॥१८॥ क्वचिच्च दु खेन कायाभ्यन्तरवह्निना गृहीतसार स्वकुटुम्बाय क्रुध्यति॥१९॥ स एव
पुनर्निद्राजगरगृहीतोऽन्धे तमसि मग्न शून्यारण्य इव शेते नान्यत्किञ्चन वेद शव इवापविद्ध २०
कदाचिद्भग्नमानदंष्ट्रो दुर्जनदन्दशूकैरलब्धनिद्राक्षणो व्यथितहृदयेनानुक्षीयमाणविज्ञानो
ऽन्धकूपेऽन्धवत्पतति॥२१॥कर्हि स्म चित्काममधुलवान् विचिन्वन् यदा परदारपरद्रव्याण्यवरु धानो
राज्ञा स्वामिभिर्वा निहत पतत्यपारे निरये ॥२२॥ अथ च तस्मादुभयथापि हि कर्मास्मिन्नात्मन
संसारावपनमुदाहरन्ति ॥२३॥ मुक्तस्ततो यदि ब न्धाद्देवदत्त उपाच्छिनत्ति तस्मादपि विष्णुमित्र
इत्यनवस्थिति ॥२४॥ क्वचिच्च शीतवाताद्यनेकाधिदैविकभौतिकात्मीयाना दशाना प्रतिनिवारणे
ऽकल्पो दुर न्तचिन्तया विषण्ण आस्ते ॥ २५ ॥ क्वचिन्मिथो व्यवहरन् यत्किञ्चिद्धनमन्येभ्यो वा
काकिणिकामात्रमप्यपहरन् यत्किञ्चिद्वा विद्वेषमेति वित्तशाठ्यात् ॥२६॥ अध्वन्यमुष्मिन्निम
उपसर्गास्तथा सुखदु खरागद्वेषभयाभिमानप्रमादोन्मादशोकमोहलोभमात्सर्येर्ष्यावमानक्षुत्पिपासा
धिव्याधिज न्मजरामरणादय ॥२७॥ क्वापि देवमायया स्त्रिया भुजलतोपगूढ प्रस्कन्नविवेक
विज्ञानो यद्विहारगृहारम्भाकुलहृदयस्तदाश्रयावसक्तसुतदुहितृकलत्रभाषितावलोकविचेष्टितापहृत
हृदय आत्मानमजितात्मापारेऽन्धे तमसि प्रहिणोति ॥२८॥ कदाचिदीश्वरस्य भगवतो विष्णो
श्चक्रात्परमाण्वादिद्विपरार्धापवर्गकालोपलक्षणात्परिवर्तितेन वयसा रहसा हरत आब्रह्मतृणस्तम्बादीना
भूतानामनिमिषतो मिषता वित्रस्तहृदयस्तमेवेश्वर कालचक्रनिजायुध साक्षाद्भगवन्त यज्ञपुरुषमना
दृत्य पाखण्डदेवता कङ्कगृध्रबककवटप्राया आर्यसमयपरिहृता साङ्केत्येनाभिधत्ते ॥२९॥ यदा
पाखण्डिभिरात्मवञ्चितैस्तैरुरु वञ्चितो ब्रह्मकुल समावसंस्तेषा शीलमुपनयनादिश्रौतस्मार्तकर्मानु
ष्ठानेन भगवतो यज्ञपुरुषस्याराधनमेव तदरोचयन् शूद्रकुल भजते निगमाचारेऽशुद्धितो यस्य
मिथुनीभाव कुटुम्बभरण यथा वानरजाते ॥३०॥ तत्रापि निरवरोध स्वैरेण विहरन्नतिकृपण
बुद्धिरन्योन्यमुखनिरीक्षणादिना ग्राम्यकर्मणैव विस्मृतकालावधि ॥३१॥ क्वचिद् द्रुमवदैहिकार्थेषु
गृहेषु रस्यन् यथा वानर सुतदारवत्सलो व्यवायक्षण ॥३२॥
एवमध्व न्यवरुन्धानो मृत्युगजभयात्तमसि गिरिकन्दरप्राये ॥ ३३ ॥ क्वचिच्छीतवाता
द्यनेकदैविकभौतिकात्मीयाना दु खाना प्रतिनिवारणेऽकल्पो दुरन्तविषयविषण्ण आस्ते ॥ ३४ ॥
क्वचिन्मिथो व्यवहरन् यत्किञ्चिद्धनमुपयाति वित्तशाठ्येन ॥ ३५ ॥ क्वचित्क्षीणधन शय्यासना
शनाद्युपभोगविहीनो यावदप्रतिलब्धमनोरथोपगतादानेऽवसितमतिस्ततस्ततोऽवमानादीनि
जनादभिलभत ॥ ३६ ॥ एव वित्तव्यतिषङ्गविवृद्धवैरानुब न्धोऽपि पूर्ववासनया मिथ उद्वहत्य
थापवहति ॥ ३७ ॥ एतस्मिन् संसाराध्वनि नानाक्लेशोपसर्गबाधित आपन्नविपन्नो यत्र यस्तमु ह
वावेतरस्तत्र विसृज्य जात जातमुपादाय शोचन्मुह्यन् बिभ्यद्विवदन् क्र न्दन् संहृष्यन् गायन्नह्यमान
साधुवर्जितो नैवावर्ततेऽद्यापि यत आरब्ध एष नरलोकसार्थो यमध्वन पारमुपदिशन्ति ॥३८॥

ऋषिरुवाच

न वै महाराज भगवतो मायागुणविभूते काष्ठा मनसा वचसा वाधिगन्तुमल विबुधायुषापि पुरुषस्तस्मात्प्राधान्येनैव भूगोलकविशेष नामरूपमानलक्षणतो व्याख्यास्याम ॥ ४ ॥ यो वाय द्वीप कुवलयकमलकोशाभ्यन्तरकोशो नियुतयोजनविशाल समवर्तुलो यथा पुष्करपत्रम् ॥ ५ ॥ यस्मिन्नव वर्षाणि नवयोजनसहस्रायामान्यष्टभिर्मर्यादागिरिभि सुविभक्तानि भवन्ति ॥ ६ ॥ एषा मध्ये इलावृत नामाभ्यन्तरवर्षं यस्य नाभ्यामवस्थित सर्वत सौवर्ण कुलगिरिराजो मेरुर्द्वीपायामसमुन्नाह कर्णिकाभूत कुवलयकमलस्य मूर्धनि द्वा त्रिंशत्सहस्रयोजनविततो मूले षोडशसहस्र तावतान्तर्भूम्या प्रविष्ट ॥७॥ उत्तरोत्तरेणेलावृत नील श्वेत शृङ्गवानिति त्रयो रम्यकहिरण्मयकुरूणा वर्षाणा मर्यादागिरय प्रागायता उभयत क्षारोदावधयो द्विसहस्रपृथव एकैकश पूर्वस्मात्पूर्वस्मादुत्तर उत्तरो दशाशाधिकाशेन दैर्घ्य एव ह्रसन्ति ॥ ८ ॥

एव दक्षिणेनेलावृत निषधो हेमकूटो हिमालय इति प्रागायता यथा नीलादयोऽयुत योजनोत्सेधा हरिवर्षकिम्पुरुषभारताना यथासख्यम् ॥ ९ ॥ तथैवेलावृतमपरेण पूर्वेण च माल्यवद्गन्धमादनावानीलनिषधायतौ द्विसहस्र पप्रथतु केतुमालभद्राश्वयो सीमान विदधाते ॥ १० ॥ मन्दरो मेरुमन्दर सुपार्श्व कुमुद इत्ययुतयोजनविस्तारोन्नाहा मेरोश्चतुर्दिशमवष्टम्भ गिरय उपक्लृप्ता ॥ ११ ॥ चतुर्ष्वेतेषु चूतजम्बूकदम्बन्यग्रोधाश्चत्वार पादपप्रवरा पर्वतकेतव इवाधिसहस्रयोजनोन्नाहास्तावद्विटपविततय शतयोजनपरिणाहा ॥ १२ ॥

ह्रदाश्चत्वार पयोमध्विक्षुरसमृष्टजला यदुपस्पर्शिन उपदेवगणा योगैश्वर्याणि स्वाभाविकानि भरतर्षभ धारयन्ति ॥ १३ ॥ देवोद्यानानि च भवन्ति चत्वारि नन्दन चैत्ररथ वैभ्राजक सर्वतोभद्रमिति ॥ १४ ॥ येष्वमरपरिवृढा सहसुरललनाललामयूथपतय उपदेवगणै रुपगीयमानमहिमान किल विहरन्ति ॥ १५ ॥

मन्दरोत्सङ्ग एकादशशतयोजनोत्तुङ्गदेवचूतशिरसो गिरिशिखरस्थूलानि फलान्यमृत कल्पानि पतन्ति ॥ १६ ॥ तेषा विशीर्यमाणानामतिमधुरसुरभिसुगन्धिबहुलारुणरसोदेनारुणोदा नाम नदी मन्दरगिरिशिखरान्निपतन्ती पूर्वेणेलावृतमुपप्लावयति ॥ १७ ॥ यदुपजोषणाद्भवान्या अनुचरीणा पुण्यजनवधूनामवयवस्पर्शसुगन्धवातो दशयोजन समन्तादनुवासयति ॥ १८ ॥ एव जम्बूफलानामत्युच्चनिपातविशीर्णानामनस्थिप्रायाणामिभकायनिभाना रसेन जम्बू नाम नदी मेरुमन्दरशिखरादयुतयोजनादवनितले निपतन्ती दक्षिणेनात्मान यावदिलावृतमुपस्यन्दयति ॥ १९ ॥ तावदुभयोरपि रोधसोर्या मृत्तिका तद्रसेनानुविध्यमाना वाय्वर्कसयोगविपाकेन

ब्रह्मचरणानुसेवयाऽऽपादितभगवद्भक्तियोगेन चाभीक्ष्णश परिभावितातिशुद्धमतिरुपरतानात्म्य आत्मनि स्वयमुपलभ्यमानब्रह्मात्मानुभवोऽपि निरभिमान एवावनिमजूगुपत् ॥ ७ ॥ तस्येमा गाथा पाण्डवेय पुराविद उपगायन्ति ॥ ८ ॥

गय नृप क प्रतियाति कर्मभिर्यज्वाभिमानी बहुविद्धर्मगोप्ता ।
समागतश्री सदसस्पति सता सत्सेवकोऽन्यो भगवत्कलामृते ॥ ९ ॥
यमभ्यषिञ्चन् परया मुदा सती सत्याशिषो दक्षकन्या सरिद्भि ।
यस्य प्रजाना दुदुहे धराऽऽशिषो निराशिषो गुणवत्सस्नुतोधा ॥ १० ॥
छन्दास्यकामस्य च यस्य कामान् दुदूहुराजह्रुरथो बलिं नृपा ।
प्रत्यञ्चिता युधि धर्मेण विप्रा यदाशिषा षष्ठमश परेत्य ॥ ११ ॥
यस्याध्वरे भगवानध्वरात्मा मघोनि माद्यत्युरुसोमपीथे ।
श्रद्धाविशुद्धाचलभक्तियोगसमर्पितेज्याफलमाजहार ॥ १२ ॥
यत्प्रीणनाद्बर्हिषि देवतिर्यङ्मनुष्यवीरुत्तृणमाविरिञ्चात् ।
प्रीयेत सद्य स ह विश्वजीव प्रीत स्वय प्रीतिमगाद्गयस्य ॥ १३ ॥

गयाद्गयन्त्या चित्ररथ सुगतिरवरोधन इति त्रय पुत्रा बभूवुश्चित्ररथादूर्णाया सम्राडजनिष्ट ॥ १४ ॥ तत उत्कलाया मरीचिर्मरीचेर्बिन्दुमत्या बिन्दुमानुदपद्यत तस्मात्सरघाया मधुर्नामाभवन्मधो सुमनसि वीरव्रतस्ततो भोजाया मन्थुप्रमन्थू जज्ञाते मन्थो सत्याया भौवनस्ततो दूषणाया त्वष्टाजनिष्ट त्वष्टुर्विरोचनाया विरजो विरजस्य शतजित्प्रवर पुत्रशत कन्या च विषूच्या किल जातम् ॥ १५ ॥

तत्राय श्लोक —

प्रैयव्रत वशमिम विरजश्चरमोद्भव । अकरोदत्यल कीर्त्या विष्णु सुरगण यथा ॥ १६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे प्रियव्रतवशानुकीर्तनं नाम पञ्चदशोऽध्याय ॥ १५ ॥

अथ षोडशोऽध्याय

राजोवाच

उक्तस्त्वया भूमण्डलायामविशेषो यावदादित्यस्तपति यत्र चासौ ज्योतिषा गणैश्चन्द्रमा वा सह दृश्यते ॥ १ ॥ तत्रापि प्रियव्रतरथचरणपरिखातै सप्तभि सप्त सिन्धव उपक्लृप्ता यत एतस्या सप्तद्वीपविशेषविकल्पस्त्वया भगवन् खलु सूचित एतदेवाखिलमह मानतो लक्षणतश्च सर्वं विजिज्ञासामि ॥ २ ॥ भगवतो गुणमये स्थूलरूप आवेशित मनो ह्यगुणेऽपि सूक्ष्मतम आत्मज्योतिषि परे ब्रह्मणि भगवति वासुदेवाख्ये क्षममावेशितु तदु हैतद्गुरोऽर्हस्यनुवर्णयितुमिति ॥ ३ ॥

सबहुमानमद्यापि जटाजूटैरुद्वहन्ति ॥ ३ ॥ ततोऽनेकसहस्रकोटिविमानानीकसङ्कुलदेवयानेनाव तरन्ती दुमण्डलमावार्य ब्रह्मसदने निपतति ॥ ४ ॥

तत्र चतुर्धा भिद्यमाना चतुर्भिर्नामभिश्चतुर्दिशमभिस्पन्दन्ती नदनदीपतिमेवाभिनिविशति सीतालकनन्दा चक्षुर्भद्रेति ॥ ५ ॥ सीता तु ब्रह्मसदनात्केसराचलादिगिरिशिखरेभ्योऽधोऽध प्रस्रवन्ती गन्धमादनमूर्धसु पतित्वान्तरेण भद्राश्ववर्षं प्राच्यां दिशि क्षारसमुद्रमभिप्रविशति॥६॥ एवं माल्यवच्छिखरान्निष्पतन्ती ततोऽनुपरतवेगा केतुमालमभि चक्षुः प्रतीच्यां दिशि सरित्पतिं प्रविशति ॥७॥ भद्रा चोत्तरतो मेरुशिरसो निपतिता गिरिशिखराद्गिरिशिखरमतिहाय शृङ्गवत शृङ्गादवस्यन्दमाना उत्तरांस्तु कुरूनभित उदीच्यां दिशि जलधिमभिप्रविशति ॥८॥ तथैवालक नन्दा दक्षिणेन ब्रह्मसदनाद्बहूनि गिरिकूटान्यतिक्रम्य हेमकूटाद्धैमकूटान्यतिरभसतररंहसा लुठयन्ती भारतमभि वर्षं दक्षिणस्यां दिशि जलधिमभिप्रविशति यस्यां स्नानार्थं चागच्छत पुंस पदे पदेऽश्वमेधराजसूयादीनां फलं न दुर्लभमिति ॥९॥ अन्ये च नदा नद्यश्च वर्षे वर्षे सन्ति बहुशो मेर्वादिगिरिदुहितरः शतशः ॥१०॥

तत्रापि भारतमेव वर्षं कर्मक्षेत्रमन्यान्यष्ट वर्षाणि स्वर्गिणां पुण्यशेषोपभोगस्थानानि भौमानि स्वर्गपदानि व्यपदिशन्ति ॥११॥ एषु पुरुषाणामयुतपुरुषायुर्वर्षाणां देवकल्पानां नागायुतप्राणानां वज्रसंहननबलवयोमोदप्रमुदितमहासौरतमिथुनव्यवायापवर्गवर्षधृतैकगर्भ कलत्राणां तत्र तु त्रेतायुगसमः कालो वर्तते ॥१२॥ यत्र ह देवपतयः स्वैः स्वैर्गणनायकैर्वि हितमहार्हणाः सर्वर्तुकुसुमस्तबकफलकिसलयश्रिया नम्यमानविटपलताविटपिभिरुपशुम्भमान-रुचिरकाननाश्रमायतनवर्षगिरिद्रोणीषु तथा चामलजलाशयेषु विकचविविधनववनरुहामोद मुदितराजहंसजलकुक्कुटकारण्डवसारसचक्रवाकादिभिर्मधुकरनिकराकृतिभिरुपकूजितेषु जल-क्रीडादिभिर्विचित्रविनोदैः सुललितसुरसुन्दरीणां कामकलिलविलासहासलीलावलोकाकृष्टमनोदृष्टयः स्वैरं विहरन्ति ॥१३॥

नवस्वपि वर्षेषु भगवान्नारायणो महापुरुषः पुरुषाणां तदनुग्रहायात्मतत्त्वव्यूहेनात्मना द्यापि सन्निधीयते ॥१४॥ इलावृते तु भगवान् भव एक एव पुमान् ह्यन्यस्तत्रापरो निर्विशति भवान्याः शापनिमित्तज्ञो यत्प्रवेक्ष्यतः स्त्रीभावस्तत्पश्चाद्वक्ष्यामि ॥१५॥ भवानीनाथैः स्त्रीगणार्बुदसहस्रैरवरुध्यमानो भगवतश्चतुर्मूर्तेर्महापुरुषस्य तुरीयां तामसीं मूर्तिं प्रकृतिमात्मनः सङ्कर्षणसंज्ञामात्मसमाधिरूपेण सन्निधाप्यैतदभिगृणन् भव उपधावति ॥१६॥

श्रीभगवानुवाच

ॐ नमो भगवते महापुरुषाय सर्वगुणसङ्ख्यानायानन्तायाव्यक्ताय नम इति ॥१७॥

सदामरलोकाभरण जाम्बूनद नाम सुवर्णं भवति ॥ २० ॥ यदु ह वाव विबुधादय सह युवतिभिर्मुकुटकटककटिसूत्राद्याभरणरूपेण खलु धारयन्ति ॥ २१ ॥

यस्तु महाकदम्ब सुपार्श्वनिरूढो यास्तस्य कोटरेभ्यो विनि सृता पञ्चायामपरिणाहा पञ्च मधुधारा सुपार्श्वशिखरात्पतन्त्योऽपरेणात्मानमिलावृतमनुमोदयन्ति ॥ २२ ॥ या ह्युपयुञ्जानाना मुखनिर्वासितो वायु समन्ताच्छतयोजनमनुवासयति ॥ २३ ॥

एव कुमुदनिरूढो य शतवल्शो नाम वटस्तस्य स्कन्धेभ्यो नीचीना पयोदधिमधुघृत गुडान्नाद्यम्बरशय्यासनाभरणादय सर्व एव कामदुघा नदा कुमुदाग्रात्पतन्तस्तमुत्तरेणेलावृतमुप योजयन्ति ॥ २४ ॥ यानुपजुषाणाना न कदाचिदपि प्रजाना वलीपलितक्लमस्वेददौर्गन्ध्यजरा मयमृत्युशीतोष्णवैवर्ण्योपसर्गादयस्तापविशेषा भवन्ति यावज्जीव सुख निरतिशयमेव ॥२५॥

कुरङ्गकुररकुसुम्भवैकङ्कत्रिकूटशिशिरपतङ्गरुचकनिषधशिनीवासकपिलशङ्खवैदूर्यजारुधिहस पॅभनागकालञ्जरनारदादयो विंशतिगिरयो मेरो कर्णिकाया इव केसरभूता मूलदेशे परित उपक्लृप्ता ॥ २६ ॥ जठरदेवकूटौ मेरु पूर्वेणाष्टादशयोजनसहस्रमुदगायतौ द्विसहस्र पृथुतुङ्गौ भवत । एवमपरेण पवनपारियात्रौ दक्षिणेन कैलासकरवीरौ प्रागायतावेवमुत्तरतस्त्रिशृङ्गमकरा वष्टभिरेतै परिसृतोऽग्निरिव परितश्चकास्ति काञ्चनगिरि ॥२७॥ मेरोर्मूर्धनि भगवत आत्मयोने र्मध्यत उपक्लृप्ता पुरीमयुतयोजनसाहस्रीं समचतुरस्रा शातकौम्भीं वदन्ति ॥२८॥ तामनु परितो लोकपालानामष्टाना यथादिश यथारूप तुरीयमानेन पुरोऽष्टावुपक्लृप्ता ॥२९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे भुवनकोशवर्णन नाम षोडशोऽध्याय ॥१६॥

अथ सप्तदशोऽध्याय:

श्रीशुक उवाच

तत्र भगवत साक्षाद्यज्ञलिङ्गस्य विष्णोर्विक्रमतो वामपादाङ्गुष्ठनखनिर्भिन्नोर्ध्वाण्डकटाह विवरेणान्त प्रविष्टा या बाह्यजलधारा तच्चरणपङ्कजावनेजनारुणकिञ्जल्कोपरञ्जिताखिलजगदघमल पहोपस्पर्शनामला साक्षाद्भगवत्पदीत्यनुपलक्षितवचोऽभिधीयमानातिमहता कालेन युगसहस्रोप लक्षणेन दिवो मूर्धन्यवततार यत्तद्विष्णुपदमाहु ॥ १ ॥ यत्र ह वाव वीरव्रत औत्तानपादि परमभागवतोऽस्मत्कुलदेवताचरणारविन्दोदकमिति यामनुसवनमुत्कृष्यमाणभगवद्भक्तियोगेन दृढ क्लिद्यमानान्तर्हृदय औत्कण्ठ्यविवशामीलितलोचनयुगलकुड्मलविगलितामलबाष्पकलया भिव्यज्यमानरोमपुलककुलकोऽधुनापि परमादरेण शिरसा बिभर्ति ॥ २ ॥

तत सप्त ऋषयस्तत्प्रभावाभिज्ञा या ननु तपस आत्यन्तिकी सिद्धिरेतावती भगवति सर्वात्मनि वासुदेवेऽनुपरतभक्तियोगलाभेनैवोपेक्षितान्यार्थात्मगतयो मुक्तिमिवागता मुमुक्षव इ

वेदान् युगान्ते तमसा तिरस्कृतान् रसातलाद्यो नृतुरङ्गविग्रह ।
प्रत्याददे वै कवयेऽभियाचते तस्मै नमस्तेऽवितथेहिताय इति ॥ ६ ॥

हरिवर्षे चापि भगवान्नरहरिरूपेणास्ते तद्रूपग्रहणनिमित्तमुत्तरत्राभिधास्ये तद्दयित रूप *महापुरुषगुणभाजनो महाभागवतो दैत्यदानवकुलतीर्थीकरणशीलाचरित प्रह्लादोऽव्यवधाना*नन्यभक्तियोगेन सह तद्वर्षपुरुषैरुपास्ते इद चोदाहरति ॥ ७ ॥ ॐ नमो भगवते नरसिंहाय नमस्तेजस्तेजसे आविराविर्भव वज्रनख वज्रदंष्ट्र कर्माशयान् रन्धय रन्धय तमो ग्रस ग्रस ॐ स्वाहा । अभयमभयमात्मनि भूयिष्ठा ॐ क्ष्रौम् ॥ ८ ॥

स्वस्त्यस्तु विश्वस्य खल प्रसीदतां ध्यायन्तु भूतानि शिव मिथो धिया ।
मनश्च भद्र भजतादधोक्षजे आवेश्यतां नो मतिरप्यहैतुकी ॥ ९ ॥
मागारदारात्मजवित्तबन्धुषु सङ्गो यदि स्याद्भगवत्प्रियेषु न ।
य प्राणवृत्त्या परितुष्ट आत्मवान् सिद्ध्यत्यदूरान्न तथेन्द्रियप्रिय ॥१०॥
यत्सङ्गलब्ध निजवीर्यवैभव तीर्थं मुहु सस्पृशता हि मानसम् ।
हरत्यजोऽन्त श्रुतिभिर्गतोऽङ्गज को वै न सेवेत मुकुन्दविक्रमम् ॥११॥
यस्यास्ति भक्तिर्भगवत्यकिञ्चना सर्वैर्गुणैस्तत्र समासते सुरा ।
हरावभक्तस्य कुतो महद्गुणा मनोरथेनासति धावतो बहि ॥१२॥
हरिर्हि साक्षाद्भगवान् शरीरिणामात्मा झषाणामिव तोयमीप्सितम् ।
हित्वा महास्त यदि सज्जते गृहे तदा महत्त्व वयसा दम्पतीनाम् ॥१३॥
तस्माद्रजोरागविषादमन्युमानस्पृहाभयदैन्याधिमूलम् ।
हित्वा गृह ससृतिचक्रवाल नृसिंहपाद भजताकुतोभयमिति ॥१४॥

केतुमालेऽपि भगवान् कामदेवस्वरूपेण लक्ष्म्या प्रियचिकीर्षया प्रजापतेर्दुहितृणा पुत्राणा तद्वर्षपतीना पुरुषायुषाहोरात्रपरिसख्यानाना यासा गर्भा महापुरुषमहास्त्रतेजसोद्वेजितमनसा *विध्वस्ता व्यसव सवत्सरान्ते विनिपतन्ति* ॥१५॥ अतीव *सुललितगतिविलासविलसितरुचिर*हासलेशावलोकलीलया किञ्चिदुत्तम्भितसुन्दरभ्रूमण्डलसुभगवदनारविन्दश्रिया रमा रमयन्निन्द्रियाणि रमयते ॥१६॥ तद्भगवतो मायामय रूप परमसमाधियोगेन रमा देवी सवत्सरस्य रात्रिषु प्रजापतेर्दुहितृभिरुपेताह सु च तद्भर्तृभिरुपास्ते इद चोदाहरति ॥ १७ ॥ ॐ ह्रा ह्रीं ह्रू ॐ नमो भगवते हृषीकेशाय सर्वगुणविशेषैर्विलक्षितात्मने आकूतीना चित्तीना चेतसा विशेषाणा चाधिपतये षोडशकलाय च्छन्दोमयायान्नमयायामृतमयाय सर्वमयाय सहसे ओजसे बलाय कान्ताय कामाय नमस्ते उभयत्र भूयात् ॥१८॥

भजे भजन्यारणपादपङ्कज भगस्य कृत्स्नस्य पर परायणम् ।
भक्तेष्वल भावितभूतभावन भवापह त्वा भवभावमीश्वरम् ॥ १८ ॥
न यस्य मायागुणचित्तवृत्तिभिर्निरीक्षतो ह्यण्वपि दृष्टिरज्यते ।
ईशे यथा नोऽजितमन्युरंहसा कस्त न मन्येत जिगीषुरात्मनः ॥ १९ ॥
असद्दृशो य प्रतिभाति मायया क्षीबेव मध्वासवताम्रलोचन ।
न नागवध्वोऽर्हण ईशिरे ह्रिया यत्पादयो स्पर्शनधर्षितेन्द्रिया ॥ २० ॥
यमाहुरस्य स्थितिजन्मसयम त्रिभिर्विहीन यमनन्तमृषय ।
न वेद सिद्धार्थमिव क्वचित्स्थितं भूमण्डल मूर्धसहस्रधामसु ॥ २१ ॥
यस्याद्य आसीद् गुणविग्रहो महान् विज्ञानधिष्ण्यो भगवानज किल ।
यत्सम्भवोऽह त्रिवृता स्वतेजसा वैकारिकं तामसमैन्द्रिय सृजे ॥ २२ ॥
एते वय यस्य वशे महात्मन स्थिता शकुन्ता इव सूत्रयन्त्रिता ।
महानह वैकृततामसेन्द्रिया सृजाम सर्वे यदनुग्रहादिदम् ॥ २३ ॥
यन्निर्मिता कर्ह्यपि कर्मपर्वणी माया जनोऽय गुणसर्गमोहित ।
न वेद निस्तारणयोगमञ्जसा तस्मै नमस्ते विलयोदयात्मने ॥ २४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे सप्तदशोऽध्याय ॥१७॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तथा च भद्रश्रवा नाम धर्मसुतस्तत्कुलपतय पुरुषा भद्राश्ववर्षे साक्षाद्भगवतो वासुदेवस्य प्रियां तनुं धर्ममयीं हयशीर्षाभिधानां परमेण समाधिना संनिधाप्येदमभिगृणन्त उपधावन्ति ॥ १ ॥

भद्रश्रवस ऊचु

ॐ नमो भगवते धर्मायात्मविशोधनाय नम इति ॥ २ ॥

अहो विचित्रं भगवद्विचेष्टित मन्त जनोऽय हि मिषन्न पश्यति ।
ध्यायन्नसद्यर्हि विकर्म सेवितु निर्हृत्य पुत्र पितर जिजीविषति ॥ ३ ॥
वदन्ति विश्व कवय स्म नश्वर पश्यन्ति चाध्यात्मविदो विपश्चित ।
तथापि मुह्यन्ति तवाज मायया सुविस्मित कृत्यमज नतोऽस्मि तम् ॥ ४ ॥
विश्वोद्भवस्थाननिरोधकर्म ते ह्यकर्तुरङ्गीकृतमप्यपावृत ।
युक्त न चित्रं त्वयि कार्यकारणे सर्वात्मनि व्यतिरिक्ते च वस्तुत ॥ ५ ॥

उत्तरेषु च कुरुषु भगवान् यज्ञपुरुषः कृतवराहरूप आस्ते तं तु देवी हैषा भूः सह कुरुभिरस्खलितभक्तियोगेनोपधावति इमां च परमामुपनिषदमावर्तयति ॥ ३४ ॥ ॐ नमो भगवते मन्त्रतत्त्वलिङ्गाय यज्ञक्रतवे महाध्वरावयवाय महापुरुषाय नमः कर्मशुक्लाय त्रियुगाय नमस्ते ॥ ३५ ॥

यस्य स्वरूपं कवयो विपश्चितो गुणेषु दारुष्विव जातवेदसम् ।
मथ्नन्ति मथ्ना मनसा दिदृक्षवो गूढं क्रियार्थैर्नम ईरितात्मने ॥ ३६ ॥
द्रव्यक्रियाहेत्वयनेशकर्तृभिर्मायागुणैर्वस्तुनिरीक्षितात्मने ।
अन्वीक्षयाङ्गातिशयात्मबुद्धिभिर्निरस्तमायाकृतये नमो नमः ॥ ३७ ॥
करोति विश्वस्थितिसंयमोदयं यस्येप्सितं नेप्सितमीक्षितुर्गुणैः ।
माया यथायो भ्रमते तदाश्रयं ग्राव्णो नमस्ते गुणकर्मसाक्षिणे ॥ ३८ ॥
प्रमथ्य दैत्यं प्रतिवारणं मृधे यो मां रसाया जगदादिसूकरः ।
कृत्वाग्रदंष्ट्रे निरगादुदन्वतः क्रीडन्निवेभः प्रणतास्मि तं विभुमिति ॥ ३९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे भुवनकोशवर्णनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

किंपुरुषे वर्षे भगवन्तमादिपुरुषं लक्ष्मणाग्रजं सीताभिरामं रामं तच्चरणसंनिकर्षाभिरतः परमभागवतो हनुमान् सह किम्पुरुषैरविरतभक्तिरुपास्ते ॥ १ ॥ आर्ष्टिषेणेन सह गन्धर्वैरनुगीयमानां परमकल्याणीं भर्तृभगवत्कथां समुपशृणोति स्वयं चेदं गायति ॥ २ ॥ ॐ नमो भगवते उत्तमश्लोकाय नम आर्यलक्षणशीलव्रताय नम उपशिक्षितात्मन उपासितलोकाय नमः साधुवादनिकषणाय नमो ब्रह्मण्यदेवाय महापुरुषाय महाराजाय नम इति ॥ ३ ॥

यत्तद्विशुद्धानुभवमात्रमेकं स्वतेजसा ध्वस्तगुणव्यवस्थम् ।
प्रत्यक् प्रशान्तं सुधियोपलम्भनं ह्यनामरूपं निरहं प्रपद्ये ॥ ४ ॥
मर्त्यावतारस्त्विह मर्त्यशिक्षणं रक्षोवधायैव न केवलं विभोः ।
कुतोऽन्यथा स्याद्रमतः स्व आत्मनः सीताकृतानि व्यसनानीश्वरस्य ॥ ५ ॥
न वै स आत्माऽऽत्मवतां सुहृत्तमः सक्तस्त्रिलोक्यां भगवान् वासुदेवः ।
न स्त्रीकृतं कश्मलमश्नुवीत न लक्ष्मणं चापि विहातुमर्हति ॥ ६ ॥
न जन्म नूनं महतो न सौभगं न वाङ्न बुद्धिर्नाकृतिस्तोषहेतुः ।
तैर्यद्विसृष्टानपि नो वनौकसश्चकार सख्ये बत लक्ष्मणाग्रजः ॥ ७ ॥

स्त्रियो व्रतैस्त्वा हृषीकेश्वर स्वतो ह्याराध्य लोके पतिमाशासतेऽन्यम् ।
तासां न ते वै परिपान्त्यपत्यं प्रियं धनायूंषि यतोऽस्वतन्त्राः ॥१९॥
स वै पतिः स्यादकुतोभयः स्वयं समन्ततः पाति भयातुरं जनम् ।
स एक एवेतरथा मिथो भयं नैवात्मलाभादधि मन्यते परम् ॥२०॥
या तस्य ते पादसरोरुहार्हणं निकामयेत्साखिलकामलम्पटा ।
तदेव रासीप्सितमीप्सितोऽर्चितो यद्भग्नयाच्ञा भगवन् प्रतप्यते ॥२१॥
मत्प्राप्तयेऽजेशसुरासुरादयस्तप्यन्त उग्रं तप ऐन्द्रियेधियः ।
ऋते भवत्पादपरायणान्न मां विन्दन्त्यहं त्वद्धृदया यतोऽजित ॥२२॥
स त्वं ममाप्यच्युत शीर्ष्णि वन्दितं कराम्बुजं यत्त्वदधायि सात्वताम् ।
बिभर्षि मां लक्ष्म वरेण्य मायया क ईश्वरस्येहितमूहितुं विभुरिति ॥२३॥

रम्यके च भगवतः प्रियतमं मात्स्यमवताररूपं तद्वर्षपुरुषस्य मनोः प्राक्प्रदर्शितं स इदानीमपि महता भक्तियोगेनाराधयतीदं चोदाहरति ॥२४॥ ॐ नमो भगवते मुख्यतमाय नमः सत्त्वाय प्राणायौजसे सहसे बलाय महामत्स्याय नम इति ॥२५॥

अन्तर्बहिश्चाखिललोकपालकैरदृष्टरूपो विचरस्युरुस्वनः ।
स ईश्वरस्त्वं य इदं वशेऽनयन्नाम्ना यथा दारुमयीं नरः स्त्रियम् ॥२६॥
यं लोकपालाः किल मत्सरज्वरा हित्वा यतन्तोऽपि पृथक् समेत्य च ।
पातुं न शेकुर्द्विपदश्चतुष्पदः सरीसृपं स्थाणु यदत्र दृश्यते ॥२७॥
भवान् युगान्तार्णव ऊर्मिमालिनि क्षोणीमिमामोषधिवीरुधां निधिम् ।
मया सहोरु क्रमतेऽज ओजसा तस्मै जगत्प्राणगणात्मने नम इति ॥२८॥

हिरण्मयेऽपि भगवान् निवसति कूर्मतनुं बिभ्राणस्तस्य तत्प्रियतमां तनुमर्यमा सह वर्षपुरुषैः पितृगणाधिपतिरुपधावति मन्त्रमिमं चानुजपति ॥२९॥ ॐ नमो भगवते अकूपाराय सर्वसत्त्वगुणविशेषणायानुपलक्षितस्थानाय नमो वर्ष्मणे नमो भूम्ने नमो नमोऽवस्थानाय नमस्ते ॥३०॥

यद्रूपमेतन्निजमाययार्पितमर्थस्वरूपं बहुरूपरूपितम् ।
संख्या न यस्यास्त्ययथोपलम्भनात्तस्मै नमस्तेऽव्यपदेशरूपिणे ॥३१॥
जरायुजं स्वेदजमण्डजोद्भिदं चराचरं देवर्षिपितृभूतमैन्द्रियम् ।
द्यौः खं क्षितिः शैलसरित्समुद्रद्वीपग्रहर्क्षेत्यभिधेय एकः ॥३२॥
यस्मिन्नसंख्येयविशेषनामरूपाकृतौ कविभिः कल्पितेयम् ।
संख्या यया तत्त्वदृशापनीयते तस्मै नमः सांख्यनिदर्शनाय ते इति ॥३३॥

सर्वभूतात्मन्यनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयने परमात्मनि वासुदेवेऽनन्यनिमित्तभक्तियोगलक्षणो नानागतिनिमित्ताविद्याग्रन्थिरन्धनद्वारेण यदा हि महापुरुषपुरुषप्रसङ्ग ॥ २० ॥

एतदेव हि देवा गायन्ति—

अहो अमीषा किमकारि शोभन प्रसन्न एषा स्विदुत स्वयं हरि ।
यैर्जन्म लब्ध नृषु भाराताजिरे मुकुन्दसेवौपयिक स्पृहा हि न ॥२१॥
कि दुष्करैर्न क्रतुभिस्तपोव्रतैर्दानादिभिर्वा द्युजयेन फल्गुना ।
न यत्र नारायणपादपङ्कजस्मृति प्रमुष्टातिशयेन्द्रियोत्सवात् ॥२२॥
कल्पायुषा स्थानजयात्पुनर्भवात् क्षणायुषा भारतभूजयो वरम् ।
क्षणेन मर्त्येन कृत मनस्विन सन्न्यस्य सयान्त्यभय पद हरे ॥२३॥
न यत्र वैकुण्ठकथासुधापगा न साधवो भागवतास्तदाश्रया ।
न यत्र यज्ञेशमखा महोत्सवा सुरेशलोकोऽपि न वै स सेव्यताम् ॥२४॥
प्राप्ता नृजाति त्विह ये च जन्तवो ज्ञानक्रियाद्रव्यकलापसभृताम् ।
न वै यतेरन्नपुनर्भवाय ते भूयो वनौका इव यान्ति बन्धनम् ॥२५॥
यै श्रद्धया बर्हिषि भागशो हविर्निरुप्तमिष्ट विधिमन्त्रवस्तुत ।
एक पृथङ्नामभिराहुतो मुदा गृह्णाति पूर्ण स्वयमाशिषा प्रभु ॥२६॥
सत्य दिशत्यर्थितमर्थितो नृणा नैवार्थदो यत्पुनरर्थिता यत ।
स्वय विधत्ते भजतामनिच्छतामिच्छापिधान निजपादपल्लवम् ॥२७॥
यद्यत्र न स्वर्गसुखावशेषित स्विष्टस्य सूक्तस्य कृतस्य शोभनम् ।
तेनाजनाभे स्मृतिमज्ज म न स्याद् वर्षे हरिर्यद्भजता श तनोति ॥२८॥

श्रीशुक उवाच

जम्बूद्वीपस्य च राजन्नुपद्वीपानष्टौ हैक उपदिशन्ति सगरात्मजैरश्वान्वेषण इमा महीं परितो निखनद्भिरुपकल्पितान् ॥ २९ ॥ तद्यथा स्वर्णप्रस्थश्चन्द्रशुक्ल आवर्तनो रमणको मन्दर हरिण पाञ्चजन्य सिंहलो लङ्केति ॥ ३० ॥ एव तव भारतोत्तम जम्बूद्वीपवर्षविभागो यथोपदेश मुपवर्णित इति ॥ ३१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहिताया पञ्चमस्कन्धे जम्बूद्वीपवर्णन नामैकोनविंशतितमोऽध्याय १९

अथ विंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अत पर प्लक्षादीना प्रमाणलक्षणसस्थानतो वर्षविभाग उपवर्ण्यते ॥१॥ जम्बूद्वीपोऽय यावत्प्रमाणविस्तारस्तावता क्षारोदधिना परिवेष्टितो यथा मेरुर्जम्ब्वाख्येन लवणोदधिरपि ततो

सुरोऽसुरो वाप्यथ वानरो नरः सर्वात्मना यः सुकृतज्ञमुत्तमम् ।
भजेत रामं मनुजाकृतिं हरिं य उत्तराननयत्कोसलान्दिवमिति ॥ ८ ॥

भारतेऽपि वर्षे भगवान् नरनारायणाख्य आकल्पान्तमुपचितधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्योपशमोप रमात्मोपलम्भनमनुग्रहायात्मवतामनुकम्पया तपोऽव्यक्तगतिश्चरति ॥ ९ ॥ तं भगवान् नारदो वर्णाश्रमवतीभिर्भारतीभिः प्रजाभिर्भगवत्प्रोक्ताभ्यां सांख्ययोगाभ्यां भगवदनुभावोपवर्णनं सावर्णेरुपदेक्ष्यमाणः परमभक्तिभावेनोपसरति इदं चाभिगृणाति ॥ १० ॥ ॐ नमो भगवते उपशमशीलायोपरतानात्म्याय नमोऽकिञ्चनवित्ताय ऋषिऋषभाय नरनारायणाय परमहंस परमगुरवे आत्मारामाधिपतये नमो नम इति ॥ ११ ॥ गायति चेदम्—

कर्तास्य सर्गादिषु यो न बध्यते न हन्यते देहगतोऽपि दैहिकैः ।
द्रष्टुर्न दृग्यस्य गुणैर्विदूष्यते तस्मै नमोऽसक्तविविक्तसाक्षिणे ॥ १२ ॥
इदं हि योगेश्वर योगनैपुणं हिरण्यगर्भो भगवान् जगाद यत् ।
यदन्तकाले त्वयि निर्गुणे मनो भक्त्या दधीतोज्झितदुष्कलेवरः ॥ १३ ॥
यथैहिकामुष्मिककामलम्पटः सुतेषु दारेषु धनेषु चिन्तयन् ।
शङ्केत विद्वान् कुकलेवरात्ययाद्यस्तस्य यत्नः श्रम एव केवलम् ॥ १४ ॥
तन्नः प्रभो त्वं कुकलेवरार्पितां त्वन्माययाहंममतामधोक्षज ।
भिन्द्याम येनाशु वयं सुदुर्भिदां विधेहि योगं त्वयि नः स्वभावमिति ॥ १५ ॥

भारतेऽप्यस्मिन् वर्षे सरिच्छैलाः सन्ति बहवो मलयो मङ्गलप्रस्थो मैनाकस्त्रिकूट ऋषभः कूटकः कोल्लकः सह्यो देवगिरिर्ऋष्यमूकः श्रीशैलो वेङ्कटो महेन्द्रो वारिधारो विन्ध्यः शुक्तिमानृक्षगिरिः पारियात्रो द्रोणश्चित्रकूटो गोवर्धनो रैवतकः ककुभो नीलो गोकामुख इन्द्रकीलः कामगिरिरिति चान्ये च शतसहस्रशः शैलास्तेषां नितम्बप्रभवा नदा नद्यश्च सन्त्यसङ्ख्याताः ॥ १६ ॥ एतासामपो भारत्यः प्रजा नामभिरेव पुनन्तीनामात्मना चोपस्पृशन्ति ॥ १७ ॥ चन्द्रवसा ताम्रपर्णी अवटोदा कृतमाला वैहायसी कावेरी वेणी पयस्विनी शर्करावर्ता तुङ्गभद्रा कृष्णा वेण्या भीमरथी गोदावरी निर्विन्ध्या पयोष्णी तापी रेवा सुरसा नर्मदा चर्मण्वती सिन्धुरन्धः शोणश्च नदौ महानदी वेदस्मृतिर्ऋषिकुल्या त्रिसामा कौशिकी मन्दाकिनी यमुना सरस्वती दृषद्वती गोमती सरयू रोधस्वती सप्तवती सुषोमा शतद्रूश्चन्द्रभागा मरुद्वृधा वितस्ता असिक्नी विश्वेति महानद्यः ॥ १८ ॥ अस्मिन्नेव वर्षे पुरुषैर्लब्धजन्मभिः शुक्ललोहितकृष्णवर्णेन स्वारब्धेन कर्मणा दिव्यमानुषनारकगतयो बह्व्य आत्मन आनुपूर्व्येण सर्वा ह्येव सर्वेषां विधीयन्ते यथावर्णविधानमपवर्गश्चापि भवति ॥ १९ ॥ योऽसौ भगवति

तथा घृतोदाद्बहि क्रौञ्चद्वीपो द्विगुण स्वमानेन क्षीरोदेन परित उपक्लृप्तो वृतो यथा कुशद्वीपो घृतोदेन यस्मिन् क्रौञ्चो नाम पर्वतराजो द्वीपनामनिर्वर्तक आस्ते ॥ १८ ॥ योऽसौ गुहप्रहरणोन्मथितनितम्बकुञ्जोऽपि क्षीरोदेनासिच्यमानो भगवता वरुणेनाभिगुप्तो विभयो बभूव ॥ १९ ॥ तस्मिन्नपि प्रैयव्रतो घृतपृष्ठो नामाधिपति स्वे द्वीपे वर्षाणि सप्त विभज्य तेषु पुत्रनामसु सप्त रिक्थादान् वर्षपान्निवेश्य स्वय भगवान् भगवत परमकल्याणयशस आत्मभूतस्य हरेश्चरणारविन्दमुपजगाम ॥ २० ॥ आमो मधुरुहो मेघपृष्ठ सुधामा भ्राजिष्ठो लोहितार्णो वनस्पतिरिति घृतपृष्ठसुतास्तेषा वर्षगिरय सप्त सप्तैव नद्यश्चाभिख्याता शुक्लो वर्धमानो भोजन उपबर्हिणो नन्दो नन्दन सर्वतोभद्र इति अभया अमृतौघा आर्यका तीर्थवती रुचिरूपवती पवित्रवती शुक्लेति ॥ २१ ॥ यासामम्भ पवित्रममलमुपयुञ्जाना पुरुषऋषभ द्रविणदेवकसज्ञा वर्षपुरुषा आपोमय देवमपा पूर्णेनाञ्जलिना यजन्त ॥ २२ ॥

आप पुरुषवीर्या स्थ पुनन्तीर्भूर्भुव सुव । ता न पुनीतामीवघ्नी स्पृशतामात्मना भुव इति २३

एव पुरस्तात्क्षीरोदात्परित उपवेशित शाकद्वीपो द्वात्रिंशल्लक्षयोजनायाम समानेन च दधिमण्डोदेन परीतो यस्मिन् शाको नाम महीरुह स्वक्षेत्रव्यपदेशको यस्य ह महासुरभि गन्धस्त द्वीपमनुवासयति ॥ २४ ॥ तस्यापि प्रैयव्रत एवाधिपतिर्नाम्ना मेधातिथि सोऽपि विभज्य सप्त वर्षाणि पुत्रनामानि तेषु स्वात्मजान् पुरोजवमनोजवपवमानधूम्रानीकचित्ररेफबहुरूप विश्वधारसज्ञान्निधाप्याधिपतीन् स्वय भगवत्यनन्त आवेशितमतिस्तपोवन प्रविवेश ॥२५॥ एतेषा वर्षमर्यादागिरयो नद्यश्च सप्त सप्तैव ईशान उरुशृङ्गो बलभद्र शतकेसर सहस्रस्रोतो देवपालो महानस इति अनघाऽऽयुर्दा उभयस्पृष्टिरपराजिता पञ्चपदी सहस्रस्रुतिर्निजधृतिरिति ॥ २६ ॥ तद्वर्षपुरुषा ऋतव्रतसत्यव्रतदानव्रतानुव्रतनामानो भगवन्त वाय्वात्मक प्राणायामविधूतरजस्तमस परमसमाधिना यजन्ते ॥ २७ ॥

अन्त प्रविश्य भूतानि यो बिभर्त्यात्मकेतुभि । अन्तर्यामीश्वर साक्षात्पातु नो यद्वशे स्फुटम् ।२८।

एवमेव दधिमण्डोदात्परतः पुष्करद्वीपस्ततो द्विगुणायाम समन्तत उपकल्पित समानेन स्वादूदकेन समुद्रेण बहिरावृतो यस्मिन् बृहत्पुष्कर ज्वलनशिखामलकनकपत्रायुतायुत भगवत कमलासनस्याध्यासन परिकल्पितम् ॥ २९ ॥ तद्द्वीपमध्ये मानसोत्तरनामैक एवार्वाचीनपराचीन वर्षयोर्मर्यादाचलोऽयुतयोजनोच्छ्रायायामो यत्र तु चतसृषु दिक्षु चत्वारि पुराणि लोकपालाना मिन्द्रादीना यदुपरिष्टात्सूर्यरथस्य मेरु परिभ्रमत सवत्सरात्मक चक्र देवानामहोरात्राभ्या परिभ्रमति ॥ ३० ॥ तद्द्वीपस्याप्यधिपति प्रैयव्रतो वीतिहोत्रो नामैतस्यात्मजौ रमणकधातकि नामानौ वर्षपती नियुज्य स स्वय पूर्वजवद्भगवत्कर्मशील एवास्ते ॥ ३१ ॥ तद्वर्षपुरुषा भगवन्त ब्रह्मरूपिण सकर्मकेण कर्मणाऽऽराधयन्तीद चोदाहरन्ति ॥ ३२ ॥

द्विगुणविशालेन प्लक्षाख्येन परिक्षिप्तो यथा परिखा बाह्योपवनेन । प्लक्षो जम्बूप्रमाणो द्वीपाख्याकरो हिरण्मय उत्थितो यत्राग्निरुपास्ते सप्तजिह्वस्तस्याधिपति प्रियव्रतात्मज इध्मजिह्व स्व द्वीप सप्तवर्षाणि विभज्य सप्तवर्षनामभ्य आत्मजेभ्य आकलय्य स्वयमात्मयोगेनोपरराम ॥ २ ॥ शिव यवस सुभद्र शान्त क्षेममृतमभयमिति वर्षाणि तेषु गिरयो नद्यश्च सप्तैवाभिज्ञाताः ॥ ३ ॥ मणिकूटो वज्रकूट इन्द्रसेनो ज्योतिष्मान् सुपर्णो हिरण्यष्ठीवो मेघमाल इति सेतुशैला । अरुणा नृम्णाऽऽङ्गिरसी सावित्री सुप्रभाता ऋतम्भरा सत्यम्भरा इति महानद्य । यासा जलोपस्पर्शनविधूतरजस्तमसो हसपतङ्गोर्ध्वायनसत्याङ्गसंज्ञाश्चत्वारो वर्णा सहस्रायुषो विबुधोपमसन्दर्शनप्रजनना स्वर्गद्वार त्रय्या विद्यया भगवन्त त्रयीमय सूर्यमात्मान यजन्ते ॥ ४ ॥
प्रत्नस्य विष्णो रूप यत्सत्यस्यर्तस्य ब्रह्मण । अमृतस्य च मृत्योश्च सूर्यमात्मानमीमहीति ॥५॥
प्लक्षादिषु पञ्चसु पुरुषाणामायुरिन्द्रियमोज सहो बल बुद्धिर्विक्रम इति च सर्वेषामौत्पत्तिकी सिद्धिरविशेषेण वर्तते ॥ ६ ॥

प्लक्ष स्वसमानेनेक्षुरसोदेनावृतो यथा तथा द्वीपोऽपि शाल्मलो द्विगुणविशाल समानेन सुरोदेनावृत परिवृङ्क्ते ॥७॥ यत्र ह वै शाल्मली प्लक्षायामा यस्या वाव किल निलयमाहुर्भगवतश्छन्द स्तुत पतत्त्रिराजस्य सा द्वीपहूतय उपलक्ष्यते ॥८॥ तद्द्वीपाधिपति प्रियव्रतात्मजो यज्ञबाहु स्वसुतेभ्य सप्तभ्यस्तन्नामानि सप्तवर्षाणि व्यभजत्सुरोचन सौमनस्य रमणक देववर्ष पारिभद्रमाप्यायनमविज्ञातमिति ॥९॥ तेषु वर्षाद्रयो नद्यश्च सप्तैवाभिज्ञाता स्वरस शतशृङ्गो वामदेव कुन्दो मुकुन्द पुष्पवर्ष सहस्रश्रुतिरिति । अनुमति सिनीवाली सरस्वती कुहू रजनी नन्दा राकेति ॥१०॥ तद्वर्षपुरुषा श्रुतधरवीर्यधरवसुन्धरेषन्धरसंज्ञा भगवन्त वेदमय सोममात्मान वेदेन यजन्ते ॥ ११ ॥
स्वगोभि पितृदेवेभ्यो विभजन् कृष्णशुक्लयो । प्रजाना सर्वासा राजान्ध सोमो न आस्त्विति ॥१२॥

एव सुरोदाद्बहिस्तद्द्विगुण समानेनावृतो घृतोदेन यथापूर्व कुशद्वीपो यस्मिन् कुशस्तम्बो देवकृतस्तद्द्वीपाख्याकरो ज्वलन इवापर स्वशष्परोचिषा दिशो विराजयति ॥१३॥ तद्द्वीपपति प्रैयव्रतो राजन् हिरण्यरेता नाम स्व द्वीप सप्तभ्य स्वपुत्रेभ्यो यथाभाग विभज्य स्वय तप आतिष्ठत वसुवसुदानदृढरुचिनाभिगुप्तस्तुत्यव्रतविविक्तवामदेवनामभ्य ॥ १४ ॥ तेषा वर्षेषु सीमागिरयो नद्यश्चाभिज्ञाता सप्त सप्तैव चक्रश्चतु शृङ्ग कपिलश्चित्रकूटो देवानीक ऊर्ध्वरोमा द्रविण इति रसकुल्या मधुकुल्या मित्रविन्दा श्रुतविन्दा देवगर्भा घृतच्युता मन्त्रमालेति ॥१५॥ यासा पयोभि कुशद्वीपौकस कुशलकोविदाभियुक्तकुलकसंज्ञा भगवन्त जातवेदसरूपिण कर्मकौशलेन यजन्ते ॥ १६ ॥
परस्य ब्रह्मणः साक्षाज्जातवेदोऽसि हव्यवाट् । देवाना पुरुषाङ्गाना यज्ञेन पुरुष यजेति ॥१७॥

॥ २ ॥ यन्मध्यगतो भगवांस्तपतांपतिस्तपन आतपेन त्रिलोकीं प्रतपत्यवभासयत्यात्मभासा स
एष उदगयनदक्षिणायनवैषुवतसंज्ञाभिर्मान्द्यशैघ्र्यसमानाभिर्गतिभिरारोहणावरोहणसमानस्थानेषु
यथासवनमभिपद्यमानो मकरादिषु राशिष्वहोरात्राणि दीर्घह्रस्वसमानानि विधत्ते ॥ ३ ॥ यदा
मेषतुलयोर्वर्तते तदाहोरात्राणि समानानि भवन्ति यदा वृषभादिषु पञ्चसु च राशिषु चरति
तदाहान्येव वर्धन्ते ह्रसति च मासि मास्येकैका घटिका रात्रिषु ॥ ४ ॥ यदा वृश्चिकादिषु पञ्चसु
वर्तते तदाहोरात्राणि विपर्ययाणि भवन्ति ॥ ५ ॥ यावद्दक्षिणायनमहानि वर्धन्ते यावदुदगयन
रात्रय ॥ ६ ॥

एव नव कोटय एकपञ्चाशल्लक्षाणि योजनाना मानसोत्तरगिरिपरिवर्तनस्योपदिशन्ति
तस्मिन्नैन्द्रीं पुरीं पूर्वस्मान्मेरोर्देवधानीं नाम दक्षिणतो याम्या सयमनीं नाम पश्चाद्वारुणीं
निम्लोचनीं नाम उत्तरत सौम्या विभावरीं नाम तासूदयमध्याह्नास्तमयनिशीथानीति भूताना
प्रवृत्तिनिवृत्तिनिमित्तानि समयविशेषेण मेरोश्चतुर्दिशम् ॥ ७ ॥ तत्रत्याना दिवसमध्यगत एव
सदाऽऽदित्यस्तपति सव्येनाचल दक्षिणेन करोति ॥ ८ ॥ यत्रोदेति तस्य ह समानसूत्रनिपाते
निम्लोचति यत्र क्वचन स्यन्देनाभितपति तस्य हैष समानसूत्रनिपाते प्रस्वापयति तत्र गत न
पश्यन्ति ये त समनुपश्येरन् ॥ ९ ॥

यदा चैन्द्र्या पुर्या प्रचलते पञ्चदशघटिकाभिर्याम्या सपादकोटिद्वय योजनाना
सार्धद्वादशलक्षाणि साधिकानि चोपयाति ॥१०॥ एव ततो वारुणीं सौम्यामैन्द्रीं च पुनस्तथान्ये
च ग्रहा सोमादयो नक्षत्रै सह ज्योतिश्चक्रे समभ्युद्यन्ति सह वा निम्लोचन्ति ॥ ११ ॥ एव
मुहूर्तेन चतुस्त्रिंशल्लक्षयोजनान्यष्टशताधिकानि सौरो रथस्त्रयीमयोऽसौ चतसृषु परिवर्तते
पुरीषु ॥ १२ ॥

यस्यैक चक्र द्वादशार षण्नेमि त्रिणाभि सवत्सरात्मक समामनन्ति तस्याक्षो मेरोर्मूर्धनि
कृतो मानसोत्तरे कृतेतरभागो यत्र प्रोत रविरथचक्र तैलयन्त्रचक्रवद् भ्रमन्मानसोत्तरगिरौ
परिभ्रमति ॥ १३ ॥ तस्मिन्नक्षे कृतमूलो द्वितीयोऽक्षस्तुर्यमानेन सम्मितस्तैलयन्त्राक्षवद् ध्रुवे
कृतोपरिभाग ॥ १४ ॥

रथनीडस्तु षट्त्रिंशल्लक्षयोजनायतस्तत्तुरीयभागविशालस्तावान् रविरथयुगो यत्र हयाश्छन्दो
नामान सप्तारुणयोजिता वहन्ति देवमादित्यम् ॥ १५ ॥ पुरस्तात्सवितुररुण पश्चाच्च नियुक्त
सौत्ये कर्मणि किलास्ते ॥ १६ ॥ तथा वालखिल्या ऋषयोऽङ्गुष्ठपर्वमात्रा षष्टिसहस्राणि पुरत
सूर्यं सूक्तवाकाय नियुक्ता सस्तुवन्ति ॥ १७ ॥ तथान्ये च ऋषयो गन्धर्वाप्सरसो नागा ग्रामण्यो
यातुधाना देवा इत्येकैकशो गणा सप्त चतुर्दश मासि मासि भगवन्त सूर्यमात्मान नानानामान
पृथङ्नानानामान पृथक्कर्मभिर्द्वन्द्वश उपासते ॥१८॥ लक्षोत्तर सार्धनवकोटियोजनपरिमण्डल

यत्तत्कर्ममयं लिङ्गं ब्रह्मलिङ्गं जनोऽर्चयेत् । एकान्तमद्वयं शान्तं तस्मै भगवते नम इति ॥३३॥

ऋषिरुवाच

ततः परस्ताल्लोकालोकनामाचलो लोकालोकयोरन्तराले परित उपक्षिप्तः ॥ ३४ ॥ यावन्मानसोत्तरमेर्वोरन्तरं तावती भूमिः काञ्चन्यन्याऽऽदर्शतलोपमा यस्यां प्रहितः पदार्थो न कथञ्चित्पुनः प्रत्युपलभ्यते तस्मात्सर्वसत्त्वपरिहृताऽऽसीत् ॥ ३५ ॥ लोकालोक इति समाख्या यदनेनाचलेन लोकालोकस्यान्तर्वर्तिनावस्थाप्यते ॥ ३६ ॥ स लोकत्रयान्ते परित ईश्वरेण विहितो यस्मात्सूर्यादीनां ध्रुवापवर्गाणां ज्योतिर्गणानां गभस्तयोऽर्वाचीनांस्त्रीँल्लोकानावितन्वाना न कदाचित्पराचीना भवितुमुत्सहन्ते तावदुन्नहनायामः ॥ ३७ ॥

एतावाँल्लोकविन्यासो मानलक्षणसंस्थाभिर्विचिन्तितः कविभिः स तु पञ्चाशत्कोटिगणितस्य भूगोलस्य तुरीयभागोऽयं लोकालोकाचलः ॥३८॥ तदुपरिष्टाच्चतसृष्वाशास्वात्मयोनिना खिलजगद्गुरुणाधिनिवेशिता ये द्विरदपतय ऋषभः पुष्करचूडो वामनोऽपराजित इति सकललोकस्थितिहेतवः ॥३९॥ तेषां स्वविभूतीनां लोकपालानां च विविधवीर्योपबृंहणाय भगवान् परममहापुरुषो महाविभूतिपतिरन्तर्याम्यात्मनो विशुद्धसत्त्वं धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याद्यष्टमहासिद्ध्युपलक्षणं विष्वक्सेनादिभिः स्वपार्षदप्रवरैः परिवारितो निजवरायुधोपशोभितैर्निजभुजदण्डैः सन्धारयमाणस्तस्मिन् गिरिवरे समन्तात्सकललोकस्वस्तय आस्ते ॥ ४० ॥ आकल्पमेवं वेषं गत एष भगवानात्मयोगमायया विरचितविविधलोकयात्रागोपीयायेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ योऽन्तर्विस्तार एतेन ह्यलोकपरिमाणं च व्याख्यातं यद्बहिर्लोकालोकाचलात् । ततः परस्ताद्योगेश्वरगतिं विशुद्धामुदाहरन्ति ॥ ४२ ॥

अण्डमध्यगतः सूर्यो द्यावाभूम्योर्यदन्तरम् । सूर्याण्डगोलयोर्मध्ये कोट्यः स्युः पञ्चविंशतिः ४३
मृतेऽण्ड एष एतस्मिन् यदभूत्ततो मार्तण्ड इति व्यपदेशः ।
हिरण्यगर्भ इति यद्धिरण्याण्डसमुद्भवः ॥ ४४ ॥
सूर्येण हि विभज्यन्ते दिशः खं द्यौर्मही भिदा । स्वर्गापवर्गौ नरका रसौकांसि च सर्वशः ॥४५॥
देवतिर्यङ्मनुष्याणां सरीसृपसवीरुधाम् । सर्वजीवनिकायानां सूर्य आत्मा दृगीश्वरः ॥४६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे भुवनकोशवर्णने समुद्रवर्षसन्निवेशपरिमाणलक्षणो विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

अथैकविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एतावानेव भूवलयस्य सन्निवेशः प्रमाणलक्षणतो व्याख्यातः ॥ १ ॥ एतेन हि दिवो मण्डलमानं तद्विद उपदिशन्ति यथा द्विदलयोर्निष्पावादीनां ते अन्तरेणान्तरिक्षं तदुभयसन्धितम्

वार्कस्य शीघ्रमान्द्यसाम्याभिर्गतिभिरर्कवच्चरति लोकाना नित्यदानुकूल एव प्रायेण वर्षयश्चारेणा नुमीयते स वृष्टिविष्टम्भग्रहोपशमन ॥ १२ ॥

उशनसा बुधो व्याख्यातस्तत उपरिष्टाद् द्विलक्षयोजनतो बुध सोमसुत उपलभ्यमान प्रायण शुभकृद्यदार्काद् व्यतिरिच्येत तदातिवाताभ्रप्रायानावृष्ट्यादिभयमाशसते ॥ १३ ॥ अत ऊर्ध्वमङ्गारकोऽपि योजनलक्षद्वितय उपलभ्यमानस्त्रिभिस्त्रिभि पक्षैरेकैकशो राशीन्द्वादशानुभुङ्क्ते यदि न वक्रेणाभिवर्तते प्रायणाशुभग्रहोऽघशस ॥ १४ ॥ तत उपरिष्टाद् द्विलक्षयोजनान्तरगतो भगवान् बृहस्पतिरेकैकस्मिन् राशौ परिवत्सर परिवत्सर चरति यदि न वक्र स्यात्प्रायेणानुकूलो ब्राह्मणकुलस्य ॥ १५ ॥

तत उपरिष्टाद्योजनलक्षद्वयात्प्रतीयमान शनैश्चर एकैकस्मिन् राशौ त्रिंशन्मासान् विलम्बमान सर्वानेवानुपर्येति तावद्भिरनुवत्सरै प्रायेण हि सर्वेषामशान्तिकर ॥ १६ ॥ तत उत्तरस्मादृषय एकादशलक्षयोजनान्तर उपलभ्यन्ते य एव लोकाना शमनुभावयन्तो भगवतो विष्णोर्यत्परम पद प्रदक्षिण प्रक्रमन्ति ॥ १७ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे ज्योति-चक्रवर्णने द्वाविंशतितमोऽध्याय ॥२२॥

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ तस्मात्परतस्त्रयोदशलक्षयोजनान्तरतो यत्तद्विष्णो परम पदमभिवदन्ति यत्र ह महाभागवतो ध्रुव औत्तानपादिरग्निनेन्द्रेण प्रजापतिना कश्यपन धर्मेण च समकालयुग्भि सबहुमान दक्षिणत क्रियमाण इदानीमपि कल्पजीविनामाजीव्य उपास्ते तस्येहानुभाव उपवर्णित ॥ १ ॥ स हि सर्वेषा ज्योतिर्गणाना ग्रहनक्षत्रादीनामनिमिषेणाव्यक्तरहसा भगवता कालेन भ्राम्यमाणाना स्थाणुरिवावष्टम्भ ईश्वरेण विहित शश्वदवभासते ॥ २ ॥ यथा मेढीस्तम्भ आक्रमणपशव सयोजितास्त्रिभिस्त्रिभि सवनैर्यथास्थान मण्डलानि चरन्त्येव भगणा ग्रहादय एतस्मिन्नन्तर्बहिर्योगेन कालचक्र आयोजिता ध्रुवमेवावलम्ब्य वायुनोदीर्यमाणा आकल्पान्त परिचङ्क्रमन्ति नभसि यथा मेघा श्येनादयो वायुवशा कर्मसारथय परिवर्तन्ते एव ज्योतिर्गणा प्रकृतिपुरुषसयोगानुगृहीता कर्मनिर्मितगतयो भुवि न पतन्ति ॥ ३ ॥

केचनैतज्ज्योतिरनीक शिशुमारसस्थानेन भगवतो वासुदेवस्य योगधारणायामनुवर्णयन्ति ॥ ४ ॥ यस्य पुच्छाग्रेऽवाक्शिरस कुण्डलीभूतदेहस्य ध्रुव उपकल्पितस्तस्य लाङ्गूले प्रजापति रग्निरिन्द्रो धर्म इति पुच्छमूले धाता विधाता च कट्या सप्तर्षय । तस्य दक्षिणावर्तकुण्डली भूतशरीरस्य यान्युदगयनानि दक्षिणपार्श्वे तु नक्षत्राण्युपकल्पयन्ति दक्षिणायनानि तु सव्ये । यथा शिशुमारस्य कुण्डलाभोगसनिवेशस्य पार्श्वयोरुभयोरप्यवयवा समसख्या भवन्ति । पृष्ठे

भूवलयस्य क्षणेन सगव्यूत्युत्तरं द्विसहस्रयोजनानि स भुङ्क्ते ॥ १९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे ज्योतिश्चक्रसूर्यरथमण्डलवर्णनं नामैकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

राजोवाच

यदेतद्भगवत आदित्यस्य मेरुं ध्रुवं च प्रदक्षिणेन परिक्रामतो राशीनामभिमुखं प्रचलितं चाप्रदक्षिणं भगवतोपवर्णितममुष्य वयं कथमनुमिमीमहीति ॥ १ ॥

स होवाच

यथा कुलालचक्रेण भ्रमता सह भ्रमतां तदाश्रयाणां पिपीलिकादीनां गतिरन्यैव प्रदेशान्तरेष्वप्युपलभ्यमानत्वादेवं नक्षत्रराशिभिरुपलक्षितेन कालचक्रेण ध्रुवं मेरुं च प्रदक्षिणेन परिधावता सह परिधावमानानां तदाश्रयाणां सूर्यादीनां ग्रहाणां गतिरन्यैव नक्षत्रान्तरे राश्यन्तरे चोपलभ्यमानत्वात् ॥ २ ॥ स एष भगवानादिपुरुष एव साक्षान्नारायणो लोकानां स्वस्त्य आत्मानं त्रयीमयं कर्मविशुद्धिनिमित्तं कविभिरपि च वेदेन विजिज्ञास्यमानो द्वादशधा विभज्य षट्सु वसन्तादिष्वृतुषु यथोपजोषमृतुगुणान् विदधाति ॥ ३ ॥ तमेतमिह पुरुषास्त्रय्या विद्यया वर्णाश्रमाचारानुपथा उच्चावचैः कर्मभिराम्नातैर्योगवितानैश्च श्रद्धया यजन्तोऽञ्जसा श्रेयः समधिगच्छन्ति ॥ ४ ॥ अथ स एष आत्मा लोकानां द्यावापृथिव्योरन्तरेण नभोवलयस्य कालचक्रगतो द्वादश मासान् भुङ्क्ते राशिसंज्ञान् संवत्सरावयवान् मासः पक्षद्वयं दिवा नक्तं चेति सपादर्क्षद्वयमुपदिशन्ति यावता षष्ठमंशं भुञ्जीत स वै ऋतुरित्युपदिश्यते संवत्सरावयवः ॥ ५ ॥

अथ च यावतार्धेन नभोवीथ्यां प्रचरति तं कालमयनमाचक्षते ॥ ६ ॥ अथ च यावन्नभोमण्डलं सह द्यावापृथिव्योर्मण्डलाभ्यां कार्त्स्न्येन स ह भुञ्जीत तं कालं संवत्सरं परिवत्सरमिडावत्सरमनुवत्सरं वत्सरमिति भानोर्मान्द्यशैघ्र्यसमगतिभिः समामनन्ति ॥ ७ ॥

एवं चन्द्रमा अर्कगभस्तिभ्य उपरिष्टाल्लक्षयोजनत उपलभ्यमानोऽर्कस्य संवत्सरभुक्तिं पक्षाभ्यां मासभुक्तिं सपादर्क्षाभ्यां दिनेनैव पक्षभुक्तिमग्रचारी द्रुततरगमनो भुङ्क्ते ॥८॥ अथ चापूर्यमाणाभिश्च कलाभिरमराणां क्षीयमाणाभिश्च कलाभिः पितॄणामहोरात्राणि पूर्वपक्षापरपक्षाभ्यां वितन्वानः सर्वजीवनिवहप्राणो जीवश्चैकमेकं नक्षत्रं त्रिंशता मुहूर्तैर्भुङ्क्ते ॥ ९ ॥ य एष षोडशकलः पुरुषो भगवान् मनोमयोऽन्नमयोऽमृतमयो देवपितृमनुष्यभूतपशुपक्षिसरीसृपवीरुधां प्राणाप्यायनशीलत्वात्सर्वमय इति वर्णयन्ति ॥ १० ॥

तत उपरिष्टात्त्रिलक्षयोजनतो नक्षत्राणि मेरुं दक्षिणेनैव कालायन ईश्वरयोजितानि सहाभिजिताष्टाविंशतिः ॥११॥ तत उपरिष्टादुशना द्विलक्षयोजनत उपलभ्यते पुरतः पश्चात्सहैव

वार्कस्य शैघ्यमान्द्यसाम्याभिर्गतिभिरऋवचरति लोकाना नित्यदानुकूल एव प्रायेण वर्षयश्चारेणा नुमीयते स वृष्टिविष्टम्भग्रहोपशमन ॥ १२ ॥

उशनसा बुधो व्याख्यातस्तत उपरिष्टाद् द्विलक्षयोजनतो बुध सोमसुत उपलभ्यमान प्रायेण शुभकृद्यदाकाद् व्यतिरिच्येत तदातिवाताभ्रप्रायानावृष्ट्यादिभयमाशंसते ॥ १३ ॥ अत ऊर्ध्वमङ्गारकोऽपि योजनलक्षद्वितय उपलभ्यमानस्त्रिभिस्त्रिभि पक्षैरेकैकशो राशीन् द्वादशानुभुङ्क्ते यदि न वक्रेणाभिवर्तते प्रायेणाशुभग्रहोऽघशस ॥ १४ ॥ तत उपरिष्टाद् द्विलक्षयोजनान्तरगतो भगवान् बृहस्पतिरेकैकस्मिन् राशौ परिवत्सर परिवत्सर चरति यदि न वक्र स्यात्प्रायेणानुकूलो ब्राह्मणकुलस्य ॥ १५ ॥

तत उपरिष्टाद्योजनलक्षद्वयात्प्रतीयमान शनैश्चर एकैकस्मिन् राशौ त्रिंशन्मासान् विलम्बमान सर्वानेवानुपर्येति तावद्भिरनुवत्सरै प्रायेण हि सर्वेषामशान्तिकर ॥ १६ ॥ तत उत्तरस्मादृषय एकादशलक्षयोजनान्तर उपलभ्यन्ते य एव लोकाना शमनुभावयन्तो भगवतो विष्णोर्यत्परम पद प्रदक्षिण प्रक्रमन्ति ॥ १७ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे ज्योतिश्चक्रवर्णने द्वाविंशतितमोऽध्याय ॥२२॥

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ तस्मात्परतस्त्रयोदशलक्षयोजनान्तरतो यत्तद्विष्णो परम पदमभिवदन्ति यत्र ह महाभागवतो ध्रुव औत्तानपादिरग्निनेन्द्रेण प्रजापतिना कश्यपेन धर्मेण च समकालयुग्भि सबहुमान दक्षिणत क्रियमाण इदानीमपि कल्पजीविनामाजीव्य उपास्ते तस्येहानुभाव उपवर्णित ॥ १ ॥ स हि सर्वेषा ज्योतिर्गणाना ग्रहनक्षत्रादीनामनिमिषेणाव्यक्तरंहसा भगवता कालेन भ्राम्यमाणाना स्थाणुरिवावष्टम्भ ईश्वरेण विहित शश्वदवभासते ॥ २ ॥ यथा मेढीस्तम्भ आक्रमणपशव संयोजितास्त्रिभिस्त्रिभि सवनैर्यथास्थान मण्डलानि चरन्त्येव भगणा ग्रहादय एतस्मिन्नन्तर्बहिर्योगेन कालचक्र आयोजिता ध्रुवमेवावलम्ब्य वायुनोदीर्यमाणा आकल्पान्त परिचङ्क्रमन्ति नभसि यथा मेघा श्येनादयो वायुवशा कर्मसारथय परिवर्तन्ते एव ज्योतिर्गणा प्रकृतिपुरुषसंयोगानुगृहीता कर्मनिर्मितगतयो भुवि न पतन्ति ॥ ३ ॥

केचनैतज्ज्योतिरनीक शिशुमारसंस्थानेन भगवतो वासुदेवस्य योगधारणायामनुवर्णयन्ति ॥ ४ ॥ यस्य पुच्छाग्रेऽवाक्शिरस कुण्डलीभूतदेहस्य ध्रुव उपकल्पितस्तस्य लाङ्गूले प्रजापतिरग्निरिन्द्रो धर्म इति पुच्छमूले धाता विधाता च कट्या सप्तर्षय । तस्य दक्षिणावर्तकुण्डलीभूतशरीरस्य यान्युदगयनानि दक्षिणपार्श्वे तु नक्षत्राण्युपकल्पयन्ति दक्षिणायनानि तु सव्ये । यथा शिशुमारस्य कुण्डलाभोगसन्निवेशस्य पार्श्वयोरुभयोरप्यवयवा समसंख्या भवन्ति । पृष्ठे

त्वचवीर्यां आकाशगङ्गा चोदरत ॥ ५ ॥ पुनर्वसुपुष्यौ दक्षिणवामयो श्रोण्योरार्द्राश्लेषे च दक्षिणवामयो पश्चिमया पादयोरभिजिदुत्तराषाढे दक्षिणवामयोर्नासिकयोर्यथासख्य श्रवण पूर्वाषाढे दक्षिणवामयोर्लोचनयोर्धनिष्ठा मूल च दक्षिणवामयो कर्णयोर्मघादीन्यष्ट नक्षत्राणि दक्षिणायनानि वामपार्श्ववङ्क्रिषु युञ्जीत तथैव मृगशीर्षादीन्युदगयनानि दक्षिणपार्श्ववङ्क्रिषु प्रातिलोम्येन प्रयुञ्जीत शतभिषाज्येष्ठे स्कन्धयोर्दक्षिणवामयोर्न्यसेत् ॥ ६ ॥ उत्तराहनावगस्ति रधराहनौ यमो मुखेषु चाङ्गारक शनैश्चर उपस्थे बृहस्पति ककुदि वक्षस्यादित्यो हृदये नारायणो मनसि चन्द्रो नाभ्यामुशना स्तनयोरश्विनौ बुध प्राणापानयो राहुर्गले केतव सर्वाङ्गेषु रोमसु सर्वे तारागणा ॥ ७ ॥

एतदु हैव भगवतो विष्णो सर्वदेवतामय रूपमहरह सन्ध्याया प्रयतो वाग्यतो निरीक्षमाण उपतिष्ठेत नमो ज्योतिर्लोकाय कालायनायानिमिषा पतये महापुरुषायाभिधीमहीति॥८॥

ग्रहर्क्षताराभयमाधिदैविक पापापह मन्त्रकृता त्रिकालम् ।
नमस्यत स्मरतो वा त्रिकाल नश्येत तत्कालजमाशु पापम् ॥ ९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे शिशुमारसस्थावर्णन नाम त्रयोविंशतितमोऽध्याय ॥ २३ ॥

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अधस्तात्सवितुर्योजनायुते स्वर्भानुर्नक्षत्रवच्चरतीत्येके योऽसावमरत्व ग्रहत्व चालभत भगवदनुकम्पया स्वयमसुरापसद सैंहिकेयो ह्यतदर्हस्तस्य तात जन्मकर्माणि चोपरिष्टाद्वक्ष्याम ॥ १ ॥ यददस्तरणेर्मण्डल प्रतपतस्तद्विस्तरतो योजनायुतमाचक्षते द्वादशसहस्र सोमस्य त्रयोदशसहस्र राहोर्य पर्वणि तद्व्यवधानकृद्वैरानुबन्ध सूर्याचन्द्रमसावभिधावति ॥ २ ॥ तन्निशम्योभयत्रापि भगवता रक्षणाय प्रयुक्त सुदर्शन नाम भागवत दयितमस्त्र तत्तेजसा दुर्विषह मुहु परिवर्तमानमभ्यवस्थितो मुहूर्तमुद्विजमानश्चकितहृदय आरादेव निवर्तते तदुपरागमिति वदन्ति लोका ॥ ३ ॥

ततोऽधस्तात्सिद्धचारणविद्याधराणा सदनानि तावन्मात्र एव ॥४॥ ततोऽधस्ताद्यक्षरक्ष पिशाचप्रेतभूतगणाना विहाराजिरमन्तरिक्ष यावद्वायु प्रवाति यावन्मेघा उपलभ्यन्ते ॥ ५ ॥ ततोऽधस्ताच्छतयोजनान्तर इय पृथ्वी यावद्धसभासश्येनसुपर्णादय पतत्त्रिप्रवरा उत्पतन्तीति॥६॥ उपवर्णित भूमेर्यथासन्निवेशावस्थानमवनेरप्यधस्तात्सप्त भूविवरा एकैकशो योजनायुतान्तरेणा यामविस्तारेणोपक्लृप्ता अतल वितल सुतल तलातल महातल रसातल पातालमिति ॥ ७ ॥

एतेषु हि बिलस्वर्गेषु स्वर्गादप्यधिककामभोगैश्वर्यानन्दभूतिविभूतिभि सुसमृद्धभवनोद्याना क्रीडविहारेषु दैत्यदानवकाद्रवेया नित्यप्रमुदितानुरक्तकलत्रापत्यबन्धुसुहृदनुचरा गृहपतय

ईश्वरादप्यप्रतिहतकामा मायाविनोदा निवसन्ति ॥ ८ ॥ येषु महाराज मयेन मायाविना विनिर्मिता पुरो नानामणिप्रवरप्रवेकविरचितविचित्रभवनप्राकारगोपुरसभाचैत्यचत्वरायतनादिभिर्नागासुरमिथुनपारावतशुकसारिकाकीर्णकृत्रिमभूमिभिर्विवरेश्वरगृहोत्तमै समलङ्कृताश्चकासति ॥ ९ ॥ उद्यानानि चातितरां मनइन्द्रियानन्दिभि कुसुमफलस्तबकसुभगकिसलयावनतरुचिरविटपविटपिनां लताङ्गालिङ्गितानां श्रीभि समिथुनविविधविहङ्गमजलाशयानाममलजलपूर्णानां झषकुलोल्लङ्घनक्षुभितनीरनीरजकुमुदकुवलयकह्लारनीलोत्पललोहितशतपत्रादिवनेषु कृतनिकेतनानामेकविहाराकुलमधुरविविधस्वनादिभिरिन्द्रियोत्सवैरमरलोकश्रियमतिशयितानि ॥ १० ॥ यत्र ह वाव न भयमहोरात्रादिभि कालविभागैरुपलक्ष्यते ॥ ११ ॥ यत्र हि महाहिप्रवरशिरोमणय सर्वं तम प्रबाधन्ते ॥ १२ ॥ न वा एतेषु वसतां दिव्यौषधिरसरसायनान्नपानस्नानादिभिराधयो व्याधयो वलीपलितजरादयश्च देहवैवर्ण्यदौर्गन्ध्यस्वेदक्लमग्लानिरिति वयोऽवस्थाश्च भवन्ति ॥ १३ ॥ न हि तेषां कल्याणानां प्रभवति कुतश्चन मृत्युर्विना भगवत्तेजसश्चक्रापदेशात् ॥ १४ ॥ यस्मिन् प्रविष्टेऽसुरवधूनां प्राय पुंसवनानि भयादेव स्रवन्ति पतन्ति च ॥ १५ ॥

अथातले मयपुत्रोऽसुरो बलो निवसति येन ह वा इह सृष्टा षण्णवतिर्माया काश्चनाद्यापि मायाविनो धारयन्ति यस्य च जृम्भमाणस्य मुखतस्त्रय स्त्रीगणा उदपद्यन्त स्वैरिण्य कामिन्य पुंश्चल्य इति या वै बिलायन प्रविष्टं पुरुष रसेन हाटकाख्येन साधयित्वा स्वविलासावलोकनानुरागस्मितसंलापोपगूहनादिभि स्वैरं किल रमयन्ति यस्मिन्नुपयुक्ते पुरुष ईश्वरोऽहं सिद्धोऽहमित्ययुतमहागजबलमात्मानमभिमन्यमान कत्थते मदान्ध इव ॥ १६ ॥

ततोऽधस्ताद्वितले हरो भगवान् हाटकेश्वर स्वपार्षदभूतगणावृत प्रजापतिसर्गोपबृंहणाय भवो भवान्या सह मिथुनीभूत आस्ते यत प्रवृत्ता सरित्प्रवरा हाटकी नाम भवयोर्वीर्येण यत्र चित्रभानुर्मातरिश्वना समिध्यमान ओजसा पिबति तन्निष्ठ्यूतं हाटकाख्यं सुवर्णं भूषणेनासुरेन्द्रावरोधेषु पुरुषा सह पुरुषीभिर्धारयन्ति ॥ १७ ॥

ततोऽधस्तात्सुतले उदारश्रवा पुण्यश्लोको विरोचनात्मजो बलिर्भगवता महेन्द्रस्य प्रियं चिकीर्षमाणेनादितेर्लब्धकायो भूत्वा वटुवामनरूपेण पराक्षिप्तलोकत्रयो भगवदनुकम्पयैव पुन प्रवेशित इन्द्रादिष्वविद्यमानया सुसमृद्धया श्रियाभिजुष्ट स्वधर्मेणाराधयंस्तमेव भगवन्तमाराधनीयमपगतसाध्वस आस्तेऽधुनापि ॥ १८ ॥ नो एवैतत्साक्षात्कारो भूमिदानस्य यत्तद्भगवत्यशेषजीवनिकायानां जीवभूतात्मभूते परमात्मनि वासुदेवे तीर्थतमे पात्र उपपन्ने परया श्रद्धया परमादरसमाहितमनसा सम्प्रतिपादितस्य साक्षादपवर्गद्वारस्य यद्बिलनिलयैश्वर्यम् ॥ १९ ॥ यस्य ह वाव क्षुतपतनप्रस्खलनादिषु विवश सकृन्नामाभिगृणन् पुरुष कर्मबन्धनमञ्जसा विधुनोति यस्य

हैव प्रतिबाधन मुमुक्षवोऽन्यथैवोपलभन्त ॥ २० ॥ तद्भक्तानामात्मवता सर्वेषामात्मन्यात्म
आत्मतयैव ॥२१॥ न वै भगवान्नूनममुष्यानुजग्राह यदुत पुनरात्मानुस्मृतिमोषण मायामय
भोगैश्वर्यमेवातनुतेति ॥२२॥ यत्तद्भगवतानधिगतान्योपायेन याच्ञाच्छलेनापहृतस्वशरीराव
शेषितलोकत्रयो वरुणपाशैश्च सप्रतिमुक्तो गिरिदर्यां चापविद्ध इति होवाच ॥२३॥ नून बता
भगवानर्थेषु न निष्णातो योऽसाविन्द्रो यस्य सचिवो मन्त्राय वृत एकान्ततो बृहस्पतिस्तमतिह
म्यवमुपेन्द्रेणात्मानमयाचतात्मनश्चाशिषो नो एव तद्दास्यमतिगम्भीरवयस कालस्य मन्वन्त
परिवृत्त कियल्लोकत्रयमिदम् ॥ २४ ॥ यस्यानुदास्यमेवास्मत्पितामह किल वव्रे न तु स्वपि
यदुताकुतोभय पद दीयमान भगवत परमिति भगवतोपरत खलु स्वपितरि ॥ २५ ॥ तस
महानुभावस्यानुपथममृजितकषाय को वास्मद्विध परिहीणभगवदनुग्रह उपजिगमिषतीति॥२६
तस्यानुचरितमुपरिष्टाद्विस्तरिष्यत यस्य भगवान् स्वयमखिलजगद्गुरुर्नारायणो द्वारि गदापाणि
रवतिष्ठते निजजनानुकम्पितहृदयो येनाङ्गुष्ठेन पदा दशकन्धरो योजनायुतायुत दिग्विज
उच्चाटित ॥२७॥

ततोऽधस्तात्तलातले मयो नाम दानवेन्द्रस्त्रिपुराधिपतिर्भगवता पुरारिणा त्रिलोकी
चिकीर्षुणा निर्दग्धस्वपुरत्रयस्तत्प्रसादाल्लब्धपदो मायाविनामाचार्यो महादेवेन परिरक्षि
विगतसुदर्शनभयो महीयत ॥ २८ ॥

ततोऽधस्तान्महातले काद्रवेयाणा सर्पाणा नैकशिरसा क्रोधवशो नाम गण
कुहकतक्षककालियसुषेणादिप्रधाना महाभोगवन्त पतत्त्रिराजाधिपते पुरुषवाहादनवर
मुद्विजमाना स्वकलत्रापत्यसुहृत्कुटुम्बसङ्गेन क्वचित्प्रमत्ता विहरन्ति ॥ २९ ॥

ततोऽधस्ताद्रसातले दैतेया दानवा पणयो नाम निवातकवचा कालेया हिरण्यपुरवासि
इति विबुधप्रत्यनीका उत्पत्त्या महौजसो महासाहसिनो भगवत सकललोकानुभावस्य हरे
तेजसा प्रतिहतबलावलेपा बिलेशया इव वसन्ति ये वै सरमयेन्द्रदूत्या वाग्भिर्मन्त्रवर्णाभिरिन्द्रा
बिभ्यति ॥ ३० ॥

ततोऽधस्तात्पाताले नागलोकपतयो वासुकिप्रमुखा शङ्खकुलिकमहाशङ्खश्वेतधनञ्ज
धृतराष्ट्रशङ्खचूडकम्बलाश्वतरदेवदत्तादयो महाभोगिनो महामर्षा निवसन्ति तेषामु ह
पञ्चसप्तदशशतसहस्रशीर्षाणा फणासु विरचिता महामणयो रोचिष्णव पातालविवरतिमिरनिकर
स्वरोचिषा विधमन्ति ॥ ३१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे राह्वादिस्थितिबिलस्वर्गमर्यादानिरूपण नाम
चतुर्विंशतितमोऽध्याय ॥२४॥

अथ पञ्चविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तस्य मूलदेशे त्रिंशद्योजनसहस्रान्तर आस्ते या वै कला भगवतस्तामसी समाख्यातानन्त इति सात्वतीया द्रष्टृदृश्ययोः सङ्कर्षणमहमित्यभिमानलक्षणं यं सङ्कर्षणमित्याचक्षते ॥ १ ॥

यस्येदं क्षितिमण्डलं भगवतोऽनन्तमूर्तेः सहस्रशिरस एकस्मिन्नेव शीर्षणि ध्रियमाणं सिद्धार्थ इव लक्ष्यते ॥ २ ॥ यस्य ह वा इदं कालेनोपसञ्जिहीर्षतोऽमर्षविरचितरुचिरभ्रमद्भ्रुवोरन्तरेण साङ्कर्षणो नाम रुद्र एकादशव्यूहस्त्र्यक्षस्त्रिशिखं शूलमुत्तम्भयन्नुदतिष्ठत् ॥ ३ ॥ यस्याङ्घ्रिकमलयुगलारुणविशदनखमणिषण्डमण्डलेष्वहिपतयः सह सात्वतर्षभैरेकान्तभक्तियोगेनावनमन्तः स्ववदनानि परिस्फुरत्कुण्डलप्रभामण्डितगण्डस्थलान्यतिमनोहराणि प्रमुदितमनसः खलु विलोकयन्ति ॥ ४ ॥ यस्यैव हि नागराजकुमार्य आशिष आशासानाश्चार्वङ्गवलयविलसितविशदविपुलधवलसुभगरुचिरभुजरजतस्तम्भेष्वगुरुचन्दनकुङ्कुमपङ्कानुलेपेनावलिम्पमानास्तदभिमर्शनोन्मथितहृदयमकरध्वजावेशरुचिरललितस्मितास्तदनुरागमदमुदितमदविघूर्णितारुणकरुणावलोकनयनवदनारविन्दं सव्रीडं किल विलोकयन्ति ॥ ५ ॥ स एव भगवाननन्तोऽनन्तगुणार्णव आदिदेव उपसंहृतामर्षरोषवेगो लोकानां स्वस्तय आस्ते ॥ ६ ॥

ध्यायमानः सुरासुरोरगसिद्धगन्धर्वविद्याधरमुनिगणैरनवरतमदमुदितविकृतविह्वललोचनः सुललितमुखरिकामृतेनाप्यायमानः स्वपार्षदविबुधयूथपतीनपरिम्लानरागनवतुलसिकामोदमध्वासवेन माद्यन्मधुकरव्रातमधुरगीतश्रियं वैजयन्तीं स्वां वनमालां नीलवासा एककुण्डलो हलककुदि कृतसुभगसुन्दरभुजो भगवान् माहेन्द्रो वारणेन्द्र इव काञ्चनीं कक्षामुदारलीलो बिभर्ति ॥ ७ ॥

य एष एवमनुश्रुतो ध्यायमानो मुमुक्षूणामनादिकालकर्मवासनाग्रथितमविद्यामयं हृदयग्रन्थिं सत्त्वरजस्तमोमयमन्तर्हृदयं गत आशु निर्भिनत्ति तस्यानुभावान् भगवान् स्वायम्भुवो नारदः सह तुम्बुरुणा सभायां ब्रह्मणः संश्लोकयामास ॥ ८ ॥

उत्पत्तिस्थितिलयहेतवोऽस्य कल्पाः सत्त्वाद्याः प्रकृतिगुणा यदीक्षयाऽऽसन् ।
यद्रूपं ध्रुवमकृतं यदेकमात्मन्नानाधात्कथमु ह वेद तस्य वर्त्म ॥ ९ ॥
मूर्तिं नः पुरुकृपया बभार सत्त्वं संशुद्धं सदसदिदं विभाति यत्र ।
यल्लीलां मृगपतिराददेऽनवद्यामादातुं स्वजनमनांस्युदारवीर्यः ॥१०॥
यन्नाम श्रुतमनुकीर्तयेदकस्मादार्तो वा यदि पतितः प्रलम्भनाद्वा ।
हन्त्यंहः सपदि नृणामशेषमन्यं कं शेषाद्भगवत आश्रयेन्मुमुक्षुः ॥११॥
मूर्धन्यर्पितमणुवत्सहस्रमूर्ध्नो भूगोलं सगिरिसरित्समुद्रसत्त्वम् ।
आनन्त्यादनिमितविक्रमस्य भूम्नः को वीर्याण्यधिगणयेत्सहस्रजिह्वः ॥१२॥

हैव प्रतिबाधन मुमुक्षवोऽन्यथैवोपलभन्ते ॥ २० ॥ तद्भक्तानामात्मवता सर्वेषामात्मन्यात्मद आत्मतयैव ॥२१॥ न वै भगवान्नूनममुष्यानुजग्राह यदुत पुनरात्मानुस्मृतिमोषण मायामय भोगैश्वर्यमेवातनुतेति ॥२२॥ यत्तद्भगवतानधिगतान्योपायेन याच्ञाच्छलेनापहृतस्वशरीराव शेषितलोकत्रयो वरुणपाशैश्च सम्प्रतिमुक्तो गिरिदर्या चापविद्ध इति होवाच ॥२३॥ नूनं बतायं भगवानर्थेषु न निष्णातो योऽसाविन्द्रो यस्य सचिवो मन्त्राय वृत एकान्ततो बृहस्पतिस्तमतिहाय स्वयमुपेन्द्रेणात्मानमयाचतात्मनश्चाशिषो नो एव तद्दास्यमतिगम्भीरवयस कालस्य मन्वन्तर परिवृत्त कियल्लोकत्रयमिदम् ॥ २४ ॥ यस्यानुदास्यमेवास्मत्पितामह किल वव्रे न तु स्वपित्र्यं यदुताकुतोभय पद दीयमान भगवत परमिति भगवतोपरत खलु स्वपितरि ॥ २५ ॥ तस्य महानुभावस्यानुपथममृजितकषाय को वास्मद्विध परिहीणभगवदनुग्रह उपजिगमिषतीति॥२६॥ तस्यानुचरितमुपरिष्टाद्विस्तरिष्यते यस्य भगवान् स्वयमखिलजगद्गुरुर्नारायणो द्वारि गदापाणि रवतिष्ठते निजजनानुकम्पितहृदयो येनाङ्गुष्ठेन पदा दशकन्धरो योजनायुतायुत दिग्विजय उच्चाटित ॥२७॥

ततोऽधस्तात्तलातले मयो नाम दानवेन्द्रस्त्रिपुराधिपतिर्भगवता पुरारिणा त्रिलोकीश चिकीर्षुणा निर्दग्धस्वपुरत्रयस्तत्प्रसादाल्लब्धपदो मायाविनामाचार्यो महादेवेन परिरक्षितो विगतसुदर्शनभयो महीयते ॥ २८ ॥

ततोऽधस्तान्महातले काद्रवेयाणा सर्पाणा नैकशिरसा क्रोधवशो नाम गण कुहकतक्षककालियसुषेणादिप्रधाना महाभोगवन्त पतत्त्रिराजाधिपते पुरुषवाहादनवरत मुद्विजमाना स्वकलत्रापत्यसुहृत्कुटुम्बसङ्गेन क्वचित्प्रमत्ता विहरन्ति ॥ २९ ॥

ततोऽधस्ताद्रसातले दैतेया दानवा पणयो नाम निवातकवचा कालेया हिरण्यपुरवासिन इति विबुधप्रत्यनीका उत्पत्त्या महौजसो महासाहसिनो भगवत सकललोकानुभावस्य हरेरेव तेजसा प्रतिहतबलावलेपा बिलेशया इव वसन्ति ये वै सरमयेन्द्रदूत्या वाग्भिर्मन्त्रवर्णाभिरिन्द्राद् बिभ्यति ॥ ३० ॥

ततोऽधस्तात्पाताले नागलोकपतयो वासुकिप्रमुखा शङ्खकुलिकमहाशङ्खश्वेतधनञ्जय धृतराष्ट्रशङ्खचूडकम्बलाश्वतरदेवदत्तादयो महाभोगिनो महामर्षा निवसन्ति येषामु ह वै पञ्चसप्तदशशतसहस्रशीर्षाणा फणासु विरचिता महामणयो रोचिष्णव पातालविवरतिमिरनिकर स्वरोचिषा विधमन्ति ॥ ३१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे राहुादिस्थितिबिलस्वर्गमर्यादानिरूपण
चतुर्विंशतितमोऽध्याय ॥२४॥

अथ पञ्चविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तस्य मूलदेशे त्रिंशद्योजनसहस्रान्तर आस्ते या वै कला भगवतस्तामसी समाख्यातानन्त
इति सात्वतीया द्रष्टृदृश्ययोः सङ्कर्षणमहमित्यभिमानलक्षणं यं सङ्कर्षणमित्याचक्षते ॥ १ ॥
यस्येदं क्षितिमण्डलं भगवतोऽनन्तमूर्तेः सहस्रशिरस एकस्मिन्नेव शीर्षणि ध्रियमाणं सिद्धार्थ
इव लक्ष्यते ॥ २ ॥ यस्य ह वा इदं कालेनोपसञ्जिहीर्षतोऽमर्षविरचितरुचिरभ्रमद्भ्रुवोरन्तरेण
साङ्कर्षणो नाम रुद्र एकादशव्यूहस्त्र्यक्षस्त्रिशिखं शूलमुत्तम्भयन्नुदतिष्ठत् ॥ ३ ॥ यस्याङ्घ्रिकमल-
युगलारुणविशदनखमणिषण्डमण्डलेष्वहिपतयः सह सात्वतर्षभैरेकान्तभक्तियोगेनावनमन्तः
स्ववदनानि परिस्फुरत्कुण्डलप्रभामण्डितगण्डस्थलान्यतिमनोहराणि प्रमुदितमनसः खलु
विलोकयन्ति ॥ ४ ॥ यस्यैव हि नागराजकुमार्य आशिष आशासानाश्चार्वङ्गवलयविलसित
विशदविपुलधवलसुभगरुचिरभुजरजतस्तम्भेष्वगुरुचन्दनकुङ्कुमपङ्कानुलेपनावलिम्पमानास्तदभि
मर्शनोन्मथितहृदयमकरध्वजावेशरुचिरललितस्मितास्तदनुरागमदमुदितमदविघूर्णितारुणकरुणाव
लोकनयनवदनारविन्दं सव्रीडं किल विलोकयन्ति ॥ ५ ॥ स एव भगवाननन्तोऽनन्तगुणार्णव
आदिदेव उपसंहृतामर्षरोषवेगो लोकानां स्वस्तय आस्ते ॥ ६ ॥

ध्यायमानः सुरासुरोरगसिद्धगन्धर्वविद्याधरमुनिगणैरनवरतमदमुदितविकृतविह्वललोचनः
सुललितमुखरिकामृतेनाप्यायमानः स्वपार्षदविबुधयूथपतीनपरिम्लानरागनवतुलसिकामोदमध्वा-
सवेन माद्यन्मधुकरव्रातमधुरगीतश्रियं वैजयन्तीं स्वां वनमालां नीलवासा एककुण्डलो हलककुदि
कृतसुभगसुन्दरभुजो भगवान् माहेन्द्रो वारणेन्द्र इव काञ्चनीं कक्षामुदारलीलो बिभर्ति ॥ ७ ॥

य एष एवमनुश्रुतो ध्यायमानो मुमुक्षूणामनादिकालकर्मवासनाग्रथितमविद्यामयं
हृदयग्रन्थिं सत्त्वरजस्तमोमयमन्तर्हृदयं गत आशु निर्भिनत्ति तस्यानुभावान् भगवान् स्वायम्भुवो
नारदः सह तुम्बुरुणा सभायां ब्रह्मणः संश्लोकयामास ॥ ८ ॥

उत्पत्तिस्थितिलयहेतवोऽस्य कल्प्याः सत्त्वाद्याः प्रकृतिगुणा यदीक्षयाऽऽसन् ।
यद्रूपं ध्रुवमकृतं यदेकमात्मन्नानाधात्कथमु ह वेद तस्य वर्त्म ॥ ९ ॥
मूर्तिं नः पुरुकृपया बभार सत्त्वं संशुद्धं सदसदिदं विभाति यत्र ।
यल्लीलां मृगपतिराददेऽनवद्यामादातुं स्वजनमनांस्युदारवीर्यः ॥ १० ॥
यन्नाम श्रुतमनुकीर्तयेदकस्मादार्तो वा यदि पतितः प्रलम्भनाद्वा ।
हन्त्यंहः सपदि नृणामशेषमन्यं कं शेषाद्भगवत आश्रयेन्मुमुक्षुः ॥ ११ ॥
मूर्धन्यर्पितमणुवत्सहस्रमूर्ध्नो भूगोलं सगिरिसरित्समुद्रसत्त्वम् ।
आनन्त्यादनिमितविक्रमस्य भूम्नः को वीर्याण्यधिगणयेत्सहस्रजिह्वः ॥ १२ ॥

एवंप्रभावो भगवाननन्तो दुरन्तवीर्योरुगुणानुभाव ।
मूले रसाया स्थित आत्मतन्त्रो यो लीलया क्ष्मा स्थितये बिभर्ति ॥१३॥

एता ह्येवेह नृभिरुपगन्तव्या गतयो यथाकर्मविनिर्मिता यथोपदेशमनुवर्णिता कामान् कामयमानै ॥ १४ ॥ एतावतीर्हि राजन् पुस प्रवृत्तिलक्षणस्य धर्मस्य विपाकगतय उच्चावचा विसदृशा यथाप्रश्न व्याचख्ये किमन्यत्कथयाम इति ॥ १५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्ध भूविवरविध्युपवर्णन नाम पञ्चविंशतितमोऽध्याय ॥२५॥

अथ षड्विंशतितमोऽध्यायः

राजोवाच

महर्ष एतद्वैचित्र्य लोकस्य कथमिति ॥ १ ॥

ऋषिरुवाच

त्रिगुणत्वात्कर्तु श्रद्धया कर्मगतय पृथग्विधा सर्वा एव सर्वस्य तारतम्येन भवन्ति ॥ २ ॥ अथेदानीं प्रतिषिद्धलक्षणस्याधर्मस्य तथैव कर्तु श्रद्धाया वैसादृश्यात्कर्मफल विसदृश भवति या ह्यनाद्यविद्यया कृतकामाना तत्परिणामलक्षणा सृतय सहस्रश प्रवृत्तास्तासा प्राचुर्येणानुवर्णयिष्याम ॥ ३ ॥

राजोवाच

नरका नाम भगवन् किं देशविशेषा अथवा बहिस्त्रिलोक्या आहोस्विदन्तराल इति ॥४॥

ऋषिरुवाच

अन्तराल एव त्रिजगत्यास्तु दिशि दक्षिणस्यामधस्ताद्भूमेरुपरिष्टाच्च जलाद्यस्यामग्निष्वात्तादय पितृगणा दिशि स्वाना गोत्राणा परमेण समाधिना सत्या एवाशिष आशासाना निवसन्ति ॥ ५ ॥ यत्र ह वाव भगवान् पितृराजो वैवस्वत स्वविषय प्रापितेषु स्वपुरुषैर्जन्तुषु सम्परेतेषु यथाकर्मावद्य दोषमेवानुल्लङ्घितभगवच्छासन सगणो दम धारयति ॥ ६ ॥ तत्र हैके नरकानेकविंशतिं गणयन्ति अथ तास्ते राजन्नामरूपलक्षणतोऽनुक्रमिष्यामस्तामिस्रोऽन्धतामिस्रो रौरवो महारौरव कुम्भीपाक कालसूत्रमसिपत्रवन सूकरमुखम धकूप कृमिभोजन सन्दश स्तप्तसूर्मिर्वज्रकण्टकशाल्मली वैतरणी पूयोद प्राणरोधो विशसनं लालाभक्ष सारमेयादनमवीचिरय पानमिति ॥ किञ्च क्षारकर्दमो रक्षोगणभोजन शूलप्रोतो दन्दशूकोऽवटनिरोधन पर्यावर्तन सूचीमुखमित्यष्टाविंशतिर्नरका विविधयातनाभूमय ॥ ७ ॥

तत्र यस्तु परवित्तापत्यकलत्राण्यपहरति स हि कालपाशबद्धो यमपुरुषैरतिभयानकै स्तामिस्रे नरके बलान्निपात्यते अनशनानुदपानदण्डताडनसन्तर्जनादिभिर्यातनाभिर्यात्यमानो जन्तुर्यत्र कश्मलमासादित एकदैव मूर्च्छामुपयाति तामिस्रप्राये ॥ ८ ॥ एवमेवा धतामिस्रे

यस्तु वञ्चयित्वा पुरुष दारादीनुपयुङ्क्ते यत्र शरीरी निपात्यमानो यातनास्थो वेदनया नष्टमतिर्नष्ट दृष्टिश्च भवति यथा वनस्पतिर्वृश्च्यमानमूलस्तस्मादन्धतामिस्र तमुपदिशन्ति ॥ ९ ॥

यस्त्विह वा एतदहमिति ममेदमिति भूतद्रोहेण केवल स्वकुटुम्बमेवानुदिन प्रपुष्णाति स तदिह विहाय स्वयमेव तदशुभेन रौरवे निपतति ॥१०॥ ये त्विह यथैवामुना विहिंसिता जन्तव परत्र यमयातनामुपगत त एव रुरवो भूत्वा तथा तमेव विहिंसन्ति तस्माद्रौरवमित्याहू रुरुरिति सर्पादतिक्रूरसत्त्वस्यापदेश ॥११॥ एवमेव महारौरवो यत्र निपतित पुरुष क्रव्यादा नाम रुरवस्त क्रव्येण घातयन्ति य केवल देहभर ॥ १२ ॥

यस्त्विह वा उग्र पशून् पक्षिणो वा प्राणत उपरन्धयति तमपकरुण पुरुषादैरपि वि गर्हितममुत्र यमानुचरा कुम्भीपाके तप्ततैले उपरन्धयन्ति ॥१३॥ यस्त्विह पितृविप्रब्रह्मध्रुक् स कालसूत्रसञ्ज्ञके नरके अयुतयोजनपरिमण्डले ताम्रमये तप्तखले उपर्यधस्तादग्न्यर्काभ्यामतितप्य मानेऽभिनिवेशित क्षुत्पिपासाभ्या च दह्यमानान्तर्बहि शरीर आस्ते शेते चेष्टतेऽवतिष्ठति परिधावति च यावन्ति पशुरोमाणि तावद्वर्षसहस्राणि ॥ १४ ॥

यस्त्विह वै निजवेदपथादनापद्यपगत पाखण्ड चोपगतस्तमसिपत्रवन प्रवेश्य कशया प्रहरन्ति तत्र हासावितस्ततो धावमान उभयतोधारैस्तालवनासिपत्रैश्छिद्यमानसर्वाङ्गो हा हतो ऽस्मीति परमया वेदनया मूर्च्छित पदे पदे निपतति स्वधर्महा पाखण्डानुगत फलं भुङ्क्ते ॥१५॥

यस्त्विह वै राजा राजपुरुषो वा अदण्ड्ये दण्ड प्रणयति ब्राह्मणे वा शरीरदण्ड स पापीयान्नरकेऽमुत्र सूकरमुखे निपतति तत्रातिबलैर्विनिष्पिष्यमाणावयवो यथैवेहेक्षुखण्ड आर्तस्वरेण स्वनयन् क्वचिन्मूर्च्छित कश्मलमुपगतो यथैवेहादृष्टदोषा उपरुद्धा ॥१६॥

यस्त्विह वै भूतानामीश्वरोपकल्पितवृत्तीनामविविक्तपरव्यथाना स्वय पुरुषोपकल्पितवृत्ति र्विविक्तपरव्यथो व्यथामाचरति स परत्रान्धकूपे तदभिद्रोहेण निपतति तत्र हासौ तैर्जन्तुभि पशुमृगपक्षिसरीसृपैर्मशकयूकामत्कुणमक्षिकादिभिर्ये के चाभिद्रुग्धास्तै सर्वतोऽभिद्रुह्यमाणस्तमसि विहतनिद्रानिर्वृतिरलब्धावस्थान परिक्रामति यथा कुशरीरे जीव ॥१७॥

यस्त्विह वा असविभज्याश्नाति यत्किञ्चनोपनतमनिर्मितपञ्चयज्ञो वायससस्तुत स परत्र कृमिभोजने नरकाधमे निपतति तत्र शतसहस्रयोजने कृमिकुण्डे कृमिभूत स्वय कृमिभिरेव भक्ष्यमाण कृमिभोजनो यावत्तदप्रत्ताप्रहुतादोऽनिर्वेशमात्मान यातयते ॥१८॥ यस्त्विह वै स्तेयेन बलाद्वा हिरण्यरत्नादीनि ब्राह्मणस्य [illegible] वानापदि पुरुषस्तममुत्र राजन् यमपुरुषा अयस्मयैरग्निपिण्डै [illegible] ॥१९॥ यस्त्विह वा अगम्या स्त्रियमगम्य वा पुरुष योषिदभिगच्छति [illegible] सूर्म्या लोहमय्या [illegible]

स्त्रिय च पुरुषरूपया सूर्म्या ॥ २० ॥ यस्त्विह वै सर्वाभिगमस्तममुत्र निरये वर्तमान
वज्रकण्टकशाल्मलीमारोप्य निष्कर्षन्ति ॥२१॥
ये त्विह वै राजन्या राजपुरुषा वा अपाखण्डा धर्मसेतून् भिन्दन्ति ते सम्परेत्य वैतरण्य
निपतन्ति भिन्नमर्यादास्तस्या निरयपरिखाभूताया नद्या यादोगणैरितस्ततो भक्ष्यमाणा आत्मना न
वियुज्यमानाश्चासुभिरुह्यमाना स्वाघेन कर्मपाकमनुस्मरन्तो विण्मूत्रपूयशोणितकेशनखास्थिमेदो
मांसवसावाहिन्यामुपतप्यन्ते ॥२२॥ ये त्विह वै वृषलीपतयो नष्टशौचाचारनियमास्त्यक्तलज्जा
पशुचर्यां चरन्ति ते चापि प्रेत्य पूयविण्मूत्रश्लेष्ममलापूर्णार्णवे निपतन्ति तदेवातिबीभत्सित
मश्नन्ति ॥२३॥ ये त्विह वै श्वगर्दभपतयो ब्राह्मणादयो मृगयाविहारा अतीर्थे च मृगान्निघ्नन्ति
तानपि सम्परेताँल्लक्ष्यभूतान् यमपुरुषा इषुभिर्विध्यन्ति ॥२४॥
ये त्विह वै दाम्भिका दम्भयज्ञेषु पशून् विशसन्ति तानमुष्मिँल्लोके वैशसे नरके
पतितान्निरयपतयो यातयित्वा विशसन्ति ॥२५॥ यस्त्विह वै सवर्णां भार्यां द्विजो रेत पायय
काममोहितस्तं पापकृतममुत्र रेत कुल्यायां पातयित्वा रेत सम्पाययन्ति ॥२६॥ ये त्विह
दस्यवोऽग्निदा गरदा ग्रामान् सार्थान् वा विलुम्पन्ति राजानो राजभटा वा तांश्चापि हि परेत
यमदूता वज्रदंष्ट्रा श्वान सप्तशतानि विंशतिश्च सरभस खादन्ति ॥२७॥
यस्त्विह वा अनृत वदति साक्ष्ये द्रव्यविनिमये दाने वा कथञ्चित्स वै प्रेत्य नरके
ऽवीचिमत्यध शिरा निरवकाशे योजनशतोच्छ्रायाद्गिरिमूर्ध्न सम्पात्यते यत्र जलमिव स्थलमश्मपृ
मवभासते तदवीचिमत्तिलशो विशीर्यमाणशरीरो न म्रियमाण पुनरारोपितो निपतति ॥२८॥
यस्त्विह वै विप्रो राजन्यो वैश्यो वा सोमपीथस्तत्कलत्रं वा सुरां व्रतस्थोऽपि वा पिबति प्रमाद
स्तेषां निरयं नीतानामुरसि पदाऽऽक्रम्यास्ये वह्निना द्रवमाणं कार्ष्णायसं निषिञ्चन्ति ॥२९
अथ च यस्त्विह वा आत्मसम्भावनेन स्वयमधमो जन्मतपोविद्याचारवर्णाश्रमवतो वरीयसो न ब
मन्येत स मृतक एव मृत्वा क्षारकर्दमे निरयेऽवाक्शिरा निपातितो दुरन्ता यातना ह्यश्नुते ॥३०
ये त्विह वै पुरुषा पुरुषमेधेन यजन्ते याश्च स्त्रियो नृपशून् खादन्ति तांश्च ते पशव इ
निहता यमसदने यातयन्तो रक्षोगणा सौनिका इव स्वधितिनावदायासृक् पिबन्ति नृत्यन्ति
गायन्ति च हृष्यमाणा यथेह पुरुषादा ॥३१॥ ये त्विह वा अनागसोऽरण्ये ग्रामे वा वैश्रम्भ
कैरुपसृतानुपविश्रम्भय्य जिजीविषून् शूलसूत्रादिषूपप्रोतान् क्रीडनकतया यातयन्ति तेऽपि च प्रे
यमयातनासु शूलादिषु प्रोता मान क्षुत्तृड्भ्यां चाभिहता कङ्कवटादिभिश्चेतस्ततस्तिग्मतुण्डै
र्हन्यमाना आत्मशमलं स्मरन्ति ॥ ३२ ॥
ये त्विह वै भूतान्युद्वेजयन्ति नरा उल्बणस्वभावा यथा दन्दशूकास्तेऽपि प्रेत्य न
दन्दशूकाख्ये निपतन्ति यत्र नृप दन्दशूका पञ्चमुखा सप्तमुखा उपसृत्य ग्रसन्ति य

ॐ श्रीपरमात्मने नम

श्रीमद्भागवतम्

षष्ठस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्याय॰

राजोवाच

निवृत्तिमार्गं कथित आदौ भगवता यथा। क्रमयोगोपलब्धेन ब्रह्मणा यदसंसृति ॥ १ ॥
प्रवृत्तिलक्षणश्चैव त्रैगुण्यविषयो मुने। योऽसावलीनप्रकृतेर्गुणसर्ग पुन पुन ॥ २ ॥
अधर्मलक्षणा नाना नरकाश्चानुवर्णिता। मन्वन्तरश्च व्याख्यात आद्य स्वायम्भुवो यत ॥ ३ ॥
प्रियव्रतोत्तानपदोर्वंशस्तच्चरितानि च। द्वीपवर्षसमुद्राद्रिनद्युद्यानवनस्पतीन् ॥ ४ ॥
धरामण्डलसंस्थान भागलक्षणमानत। ज्योतिषा विवराणा च यथेदमसृजद् विभु ॥ ५ ॥
अधुनेह महाभाग यथैव नरकान्नर। नानोग्रयातनान्नेयात्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ६ ॥

श्रीशुक उवाच

न चेदिहैवापचितिं यथांहस कृतस्य कुर्यान्मनउक्तिपाणिभि।
ध्रुव स वै प्रेत्य नरकानुपैति ये कीर्तिता मे भवतस्तिग्मयातना ॥ ७ ॥
तस्मात्पुरैवाश्विह पापनिष्कृतौ यतेत मृत्योरविपद्यताऽऽत्मना।
दोषस्य दृष्ट्वा गुरुलाघव यथा भिषक् चिकित्सेत रुजा निदानवित् ॥ ८ ॥

राजोवाच

दृष्टश्रुताभ्या यत्पाप जानन्नप्यात्मनोऽहितम्। करोति भूयो विवश प्रायश्चित्तमथो कथम् ॥ ९ ॥
क्वचिन्निवर्ततेऽभद्रात् क्वचिच्चरति तत्पुन। प्रायश्चित्तमतोऽपार्थं मन्ये कुञ्जरशौचवत् ॥ १० ॥

श्रीशुक उवाच

कर्मणा कर्मनिर्हारो न ह्यात्यन्तिक इष्यते। अविद्वदधिकारित्वात् प्रायश्चित्त विमर्शनम् ॥ ११ ॥
नाश्नत पथ्यमेवान्न व्याधयोऽभिभवन्ति हि। एव नियमकृद्राजन्शनै क्षेमाय कल्पते ॥ १२ ॥
तपसा ब्रह्मचर्येण शमेन च दमेन च। त्यागेन सत्यशौचाभ्या यमेन नियमेन च ॥ १३ ॥

देहवाग्बुद्धिजं धीरा धर्मज्ञा श्रद्धयान्विता । क्षिपन्त्यघं महदपि वेणुगुल्ममिवानल ॥१४॥
केचित्केवलया भक्त्या वासुदेवपरायणा । अघं धुन्वन्ति कार्त्स्न्येन नीहारमिव भास्कर ॥१५॥
न तथा ह्यघवान् राजन् पूयेत तप आदिभि । यथा कृष्णार्पितप्राणस्तत्पूरुषनिषेवया ॥१६॥
सध्रीचीनो ह्ययं लोके पन्था क्षेमोऽकुतोभय । सुशीला साधवो यत्र नारायणपरायणा ॥१७॥
प्रायश्चित्तानि चीर्णानि नारायणपराङ्मुखम् । न निष्पुनन्ति राजेन्द्र सुराकुम्भमिवापगा ॥१८॥

सकृन्मन कृष्णपदारविन्दयोर्निवेशितं तद्गुणरागि यैरिह ।

न ते यमं पाशभृतश्च तद्भटान् स्वप्नेऽपि पश्यन्ति हि चीर्णनिष्कृता ॥१९॥

अत्र चोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । दूतानां विष्णुयमयो संवादस्तं निबोध मे ॥२०॥
कान्यकुब्जे द्विज कश्चिद् दासीपतिरजामिल । नाम्ना नष्टसदाचारो दास्या संसर्गदूषित ॥२१॥
बन्द्यक्षकैतवैश्चौर्यैर्गर्हितां वृत्तिमास्थित । बिभ्रत्कुटुम्बमशुचिर्यातयामास देहिन ॥२२॥
एवं निवसतस्तस्य लालयानस्य तत्सुतान् । कालोऽत्यगान्महान् राजन्नष्टाशीत्यायुष समा २३
तस्य प्रवयस पुत्रा दश तेषां तु योऽवम । बालो नारायणो नाम्ना पित्रोश्च दयितो भृशम् ॥२४॥
स बद्धहृदयस्तस्मिन्नर्भके कलभाषिणि । निरीक्षमाणस्तल्लीलां मुमुदे जरठो भृशम् ॥२५॥
भुञ्जान प्रपिबन् खादन् बालकस्नेहयन्त्रित । भोजयन् पाययन् मूढो न वेदागतमन्तकम् ॥२६॥
स एवं वर्तमानोऽज्ञो मृत्युकाल उपस्थिते । मतिं चकार तनये बाले नारायणाह्वये ॥२७॥
स पाशहस्तांस्त्रीन् दृष्ट्वा पुरुषान् भृशदारुणान् । वक्रतुण्डानूर्ध्वरोम्ण आत्मानं नेतुमागतान् ॥२८॥
दूरे क्रीडनकासक्तं पुत्रं नारायणाह्वयम् । प्लावितेन स्वरेणोच्चैराजुहावाकुलेन्द्रिय ॥२९॥
निशम्य म्रियमाणस्य ब्रुवतो हरिकीर्तनम् । भर्तुर्नाम महाराज पार्षदा सहसाऽऽपतन् ॥३०॥
विकर्षतोऽन्तर्हृदयाद् दासीपतिमजामिलम् । यमप्रेष्यान् विष्णुदूता वारयामासुरोजसा ॥३१॥
ऊचुर्निषेधितास्तांस्ते वैवस्वतपुर सरा । के यूयं प्रतिषेद्धारो धर्मराजस्य शासनम् ॥३२॥
कस्य वा कुत आयाता कस्मादस्य निषेधथ । किं देवा उपदेवा वा यूयं किं सिद्धसत्तमा ॥३३॥
सर्वे पद्मपलाशाक्षा पीतकौशेयवासस । किरीटिन कुण्डलिनो लसत्पुष्करमालिन ॥३४॥
सर्वे च नूत्नवयस सर्वे चारुचतुर्भुजा । धनुर्निषङ्गासिगदाशङ्खचक्राम्बुजश्रिय ॥३५॥
दिशो वितिमिरालोका कुर्वन्त स्वेन रोचिषा । किमर्थं धर्मपालस्य किङ्करान्नो निषेधथ ॥३६॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्ते यमदूतैस्तैर्वासुदेवोक्तकारिण । तान् प्रत्यूचु प्रहस्येदं मेघनिर्ह्रादया गिरा ॥३७॥

विष्णुदूता ऊचु

यूयं वै धर्मराजस्य यदि निर्देशकारिण । ब्रूत धर्मस्य नस्तत्त्वं यच्च धर्मस्य लक्षणम् ॥३८॥
कथंस्विद् ध्रियते दण्ड किं वास्य स्थानमीप्सितम् । दण्ड्या किं कारिण सर्वे आहोस्वित्कतिचिन्नृणाम्

यमदूता ऊचुः

वेदप्रणिहितो धर्मो ह्यधर्मस्तद्विपर्ययः । वेदो नारायणः साक्षात्स्वयम्भूरिति शुश्रुम ॥४०॥
येन स्वधाम्न्यमी भावा रजःसत्त्वतमोमयाः । गुणनामक्रियारूपैर्विभाव्यन्ते यथातथम् ॥४१॥
सूर्योऽग्निः खं मरुद्गावः सोमः सन्ध्याहनी दिशः । कं कुः स्वयं धर्म इति ह्येते दैह्यस्य साक्षिणः ॥४२॥
एतैरधर्मो विज्ञातः स्थानं दण्डस्य युज्यते । सर्वे कर्मानुरोधेन दण्डमर्हन्ति कारिणः ॥४३॥
सम्भवन्ति हि भद्राणि विपरीतानि चानघाः । कारिणां गुणसङ्गोऽस्ति देहवान्न ह्यकर्मकृत् ॥४४॥
येन यावान् यथाधर्मो धर्मो वेह समीहितः । स एव तत्फलं भुङ्क्ते तथा तावदमुत्र वै ॥४५॥
यथेह देवप्रवरास्त्रैविध्यमुपलभ्यते । भूतेषु गुणवैचित्र्यात्तथान्यत्रानुमीयते ॥४६॥
वर्तमानोऽन्ययोः कालो गुणाभिज्ञापको यथा । एवं जन्मान्ययोरेतद्धर्माधर्मनिदर्शनम् ॥४७॥
मनसैव पुरे देवः पूर्वरूपं विपश्यति । अनुमीमांसतेऽपूर्वं मनसा भगवानजः ॥४८॥
यथाज्ञस्तमसा युक्त उपास्ते व्यक्तमेव हि । न वेद पूर्वमपरं नष्टजन्मस्मृतिस्तथा ॥४९॥
पञ्चभिः कुरुते स्वार्थान् पञ्च वेदाथ पञ्चभिः । एकस्तु षोडशेन त्रीन् स्वयं सप्तदशोऽश्नुते ॥५०॥
तदेतत् षोडशकलं लिङ्गं शक्तित्रयं महत् । धत्तेऽनुसंसृतिं पुंसि हर्षशोकभयार्तिदाम् ॥५१॥
देह्यज्ञोऽजितषड्वर्गो नेच्छन् कर्माणि कार्यते । कोशकार इवात्मानं कर्मणाऽऽच्छाद्य मुह्यति ॥५२॥
न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् । कार्यते ह्यवशः कर्म गुणैः स्वाभाविकैर्बलात् ॥५३॥
लब्ध्वा निमित्तमव्यक्तं व्यक्ताव्यक्तं भवत्युत । यथायोनि यथाबीजं स्वभावेन बलीयसा ॥५४॥
एष प्रकृतिसङ्गेन पुरुषस्य विपर्ययः । आसीत्स एव नचिरादीशसङ्गाद्विलीयते ॥५५॥
अयं हि श्रुतसम्पन्नः शीलवृत्तगुणालयः । धृतव्रतो मृदुर्दान्तः सत्यवान्मन्त्रविच्छुचिः ॥५६॥
गुर्वग्न्यतिथिवृद्धानां शुश्रूषुरनहङ्कृतः । सर्वभूतसुहृत्साधुर्मितवागनसूयकः ॥५७॥
एकदासौ वनं यातः पितृसन्देशकृद् द्विजः । आदाय तत आवृत्तः फलपुष्पसमित्कुशान् ॥५८॥
ददर्श कामिनं कञ्चिच्छूद्रं सह भुजिष्यया । पीत्वा च मधु मैरेयं मदाघूर्णितनेत्रया ॥५९॥
मत्तया विश्लथन्नीव्या व्यपेतं निरपत्रपम् । क्रीडन्तमनुगायन्तं हसन्तमनयान्तिके ॥६०॥
दृष्ट्वा तां कामलिप्तेन बाहुना परिरम्भिताम् । जगाम हृच्छयवशं सहसैव विमोहितः ॥६१॥
स्तम्भयन्नात्मनाऽऽत्मानं यावत्सत्त्वं यथाश्रुतम् । न शशाक समाधातुं मनो मदनवेपितम् ॥६२॥
तन्निमित्तस्मरव्याजग्रहग्रस्तो विचेतनः । तामेव मनसा ध्यायन् स्वधर्माद्विरराम ह ॥६३॥
तामेव तोषयामास पित्र्येणार्थेन यावता । ग्राम्यैर्मनोरमैः कामैः प्रसीदेत यथा तथा ॥६४॥
विप्रां स्वभार्यामप्रौढां कुले महति लम्भिताम् । विससर्जाचिरात्पापः स्वैरिण्यापाङ्गविद्धधीः ॥६५॥
यतस्ततश्चोपनिन्ये न्यायतोऽन्यायतो धनम् । बभारास्याः कुटुम्बिन्याः कुटुम्बं मन्दधीरयम् ६६
यदसौ शास्त्रमुल्लङ्घ्य स्वैरचार्यतिगर्हितः । अवर्तत चिरं कालमघायुरशुचिर्मलात् ॥६७॥

तत एनं दण्डपाणेः सकाशं कृतकिल्बिषम्। नेष्यामोऽकृतनिर्वेशं यत्र दण्डेन शुद्ध्यति॥६८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां षष्ठस्कन्धे अजामिलोपाख्याने प्रथमोऽध्यायः॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवं ते भगवद्दूता यमदूताभिभाषितम्। उपधार्याथ तान् राजन् प्रत्याहुर्नयकोविदाः॥१॥

विष्णुदूता ऊचुः

अहो कष्टं धर्मदृशामधर्मः स्पृशते सभाम्। यत्रादण्ड्येष्वपापेषु दण्डो यैर्ध्रियते वृथा॥२॥
प्रजानां पितरो ये च शास्तारः साधवः समाः। यदि स्यात्तेषु वैषम्यं कं यान्ति शरणं प्रजाः॥३॥
यद्यदाचरति श्रेयानितरस्तत्तदीहते। स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते॥४॥
यस्याङ्के शिर आधाय लोकः स्वपिति निर्वृतः। स्वयं धर्ममधर्मं वा न हि वेद यथा पशुः॥५॥
स कथं न्यर्पितात्मानं कृतमैत्रमचेतनम्। विस्रम्भणीयो भूतानां सघृणो दोग्धुमर्हति॥६॥
अयं हि कृतनिर्वेशो जन्मकोट्यंहसामपि। यद्व्याजहार विवशो नाम स्वस्त्ययनं हरेः॥७॥
एतेनैव ह्यघोनोऽस्य कृतं स्यादघनिष्कृतम्। यदा नारायणायेति जगाद चतुरक्षरम्॥८॥
स्तेनः सुरापो मित्रध्रुग्ब्रह्महा गुरुतल्पगः। स्त्रीराजपितृगोहन्ता ये च पातकिनोऽपरे॥९॥
सर्वेषामप्यघवतामिदमेव सुनिष्कृतम्। नामव्याहरणं विष्णोर्यतस्तद्विषया मतिः॥१०॥

न निष्कृतैरुदितैर्ब्रह्मवादिभिस्तथा विशुद्ध्यत्यघवान्व्रतादिभिः।
यथा हरेर्नामपदैरुदाहृतैस्तदुत्तमश्लोकगुणोपलम्भकम्॥११॥
नैकान्तिकं तद्धि कृतेऽपि निष्कृते मनः पुनर्धावति चेदसत्पथे।
तत्कर्मनिर्हारमभीप्सतां हरेर्गुणानुवादः खलु सत्त्वभावनः॥१२॥

अथैनं मापनयत कृताशेषाघनिष्कृतम्। यदसौ भगवन्नाम म्रियमाणः समग्रहीत्॥१३॥
साङ्केत्यं पारिहास्यं वा स्तोभं हेलनमेव वा। वैकुण्ठनामग्रहणमशेषाघहरं विदुः॥१४॥
पतितः स्खलितो भग्नः सन्दष्टस्तप्त आहतः। हरिरित्यवशेनाह पुमान्नार्हति यातनाम्॥१५॥
गुरूणां च लघूनां च गुरूणि च लघूनि च। प्रायश्चित्तानि पापानां ज्ञात्वोक्तानि महर्षिभिः॥१६॥
तैस्तान्यघानि पूयन्ते तपोदानजपादिभिः। नाधर्मजं तद्धृदयं तदपीशाङ्घ्रिसेवया॥१७॥
अज्ञानादथवा ज्ञानादुत्तमश्लोकनाम यत्। सङ्कीर्तितमघं पुंसो दहेदेधो यथानलः॥१८॥
यथागदं वीर्यतममुपयुक्तं यदृच्छया। अजानतोऽप्यात्मगुणं कुर्यान्मन्त्रोऽप्युदाहृतः॥१९॥

श्रीशुक उवाच

त एवं सुविनिर्णीय धर्मं भागवतं नृप। तं याम्यपाशान्निर्मुच्य विप्रं मृत्योरमूमुचन्॥२०॥
इति प्रत्युदिता याम्या दूता यात्वा यमान्तिकम्। यमराज्ञे यथा सर्वमाचचक्षुररिन्दम॥२१॥

द्विज पाशाद्विनिर्मुक्तो गतभी प्रकृतिं गत । ववन्दे शिरसा विष्णो किङ्करान्दर्शनोत्सव ॥२२॥
त विवक्षुमभिप्रेत्य महापुरुषकिङ्करा । सहसा पश्यतस्तस्य तत्रान्तदधिरेऽनघ ॥२३॥
अजामिलोऽप्यथाकर्ण्य दूताना यमकृष्णयो । धर्मं भागवत शुद्ध त्रैविद्य च गुणाश्रयम् ॥२४॥
भक्तिमान् भगवत्याशु माहात्म्यश्रवणाद्धरे । अनुतापो महानासीत्स्मरतोऽशुभमात्मन ॥२५॥
अहो मे परम कष्टमभूदविजितात्मन । येन विप्लावित ब्रह्म वृषल्या जायताऽऽत्मना॥२६॥
धिङ्मा विगर्हित सद्भिर्दुष्कृत कुलकज्जलम् । हित्वा बाला सतीं योऽह सुरापामसतीमगाम्॥२७॥
वृद्धावनाथौ पितरौ नान्यबन्धू तपस्विनौ । अहो मयाधुना त्यक्तावकृतज्ञेन नीचवत् ॥२८॥
सोऽह व्यक्त पतिष्यामि नरके भृशदारुणे । धर्मघ्ना कामिनो यत्र विन्दन्ति यमयातना ॥२९॥
किमिद स्वप्न आहोस्वित्साक्षाद् दृष्टमिहाद्भुतम् । क याता अद्य ते ये मा व्यकर्षन् पाशपाणय ॥३०॥
अथ ते क्व गता सिद्धाश्चत्वारश्चारुदर्शना । व्यमोचयन्नीयमान बद्ध्वा पाशैरधो भुव ॥३१॥
अथापि मे दुर्भगस्य विबुधोत्तमदर्शने । भवितव्य मङ्गलेन येनात्मा मे प्रसीदति ॥३२॥
अन्यथा म्रियमाणस्य नाशुचेर्वृषलीपतेः । वैकुण्ठनाम ग्रहण जिह्वा वक्तुमिहार्हति ॥३३॥
क्व चाह कितव पापो ब्रह्मघ्नो निरपत्रप । क्व च नारायणेत्येतद्भगवन्नाम मङ्गलम् ॥३४॥
सोऽह तथा यतिष्यामि यतचित्तेन्द्रियानिल । यथा न भूय आत्मानमन्धे तमसि मज्जये ॥३५॥
विमुच्य तमिम बन्धमविद्याकामकर्मजम् । सर्वभूतसुहृच्छान्तो मैत्र करुण आत्मवान् ॥३६॥
मोचये ग्रस्तमात्मान योषिन्मय्याऽऽत्ममायया । विक्रीडितो ययैवाह क्रीडामृग इवाधम ॥३७॥
ममाहमिति देहादौ हित्वामिथ्यार्थधीर्मतिम् । धास्ये मनो भगवति शुद्ध तत्कीर्तनादिभि ॥३८॥

श्रीशुक उवाच

इति जातसुनिर्वेद क्षणसङ्गेन साधुषु । गङ्गाद्वारमुपेयाय मुक्तसर्वानुबन्धन ॥३९॥
स तस्मिन्देवसदन आसीनो योगमाश्रित । प्रत्याहृतेन्द्रियग्रामो युयोज मन आत्मनि ॥४०॥
ततो गुणेभ्य आत्मान वियुज्यात्मसमाधिना । युयुजे भगवद्धाम्नि ब्रह्मण्यनुभवात्मनि ॥४१॥
यर्हि पारतधीस्तस्मिन्नद्राक्षीत्पुरुषान् पुर । उपलभ्योपलब्धान् प्राग्ववन्दे शिरसा द्विज ॥४२॥
हित्वा कलेवर तीर्थे गङ्गाया दर्शनादनु । सद्य स्वरूप जगृहे भगवत्पार्श्ववर्तिनाम् ॥४३॥
साक विहायसा विप्रो महापुरुषकिङ्करै । हैम विमानमारुह्य ययौ यत्र श्रिय पतिः ॥४४॥

एव स विप्लावितसर्वधर्मा दास्या पति पतितो गर्ह्यकर्मणा ।
निपात्यमानो निरये हतव्रत सद्यो विमुक्तो भगवन्नाम गृह्णन् ॥४५॥
नात पर कर्मनिबन्धकृन्तनं मुमुक्षता तीर्थपदानुकीर्तनात् ।
न यत्पुन कर्मसु सज्जते मनो रजस्तमोभ्या कलिल ततोऽन्यथा ॥४६॥

य एव परम गुह्यमितिहासमघापहम् । शृणुयाच्छ्रद्धया युक्तो यश्च भक्त्यानुकीर्तयेत् ॥४७॥

न वै स नरकं याति नेक्षितो यमकिङ्करैः । यद्यप्यमङ्गलो मर्त्यो विष्णुलोके महीयते ॥४८॥
म्रियमाणो हरेर्नाम गृणन् पुत्रोपचारितम् । अजामिलोऽप्यगाद्धाम किं पुन श्रद्धया गृणन् ४९

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या संहितायां षष्ठस्कन्धेऽजामिलोपाख्याने द्वितीयोऽध्याय ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्याय.

राजोवाच

निशम्य देव स्वभटोपवर्णितं प्रत्याह किं तान् प्रति धर्मराज ।
एवं हताज्ञो विहतान्मुरारेर्नैदेशिकैर्यस्य वशे जनोऽयम् ॥ १ ॥
यमस्य देवस्य न दण्डभङ्ग कुतश्चनर्षे श्रुतपूर्व आसीत् ।
एतन्मुने वृश्चति लोकसंशय न हि त्वदन्य इति मे विनिश्चितम् ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच

भगवत्पुरुषै राजन् याम्या प्रतिहतोद्यमा । पतिं विज्ञापयामासुर्यमं संयमनीपतिम् ॥ ३ ॥

यमदूता ऊचु

कति सन्तीह शास्तारो जीवलोकस्य वै प्रभो । त्रैविध्यं कुर्वत कर्म फलाभिव्यक्तिहेतव ॥ ४ ॥
यदि स्युर्बहवो लोके शास्तारो दण्डधारिण । कस्य स्यातां न वा कस्य मृत्युश्चामृतमेव वा ॥ ५ ॥
किन्तु शास्तृबहुत्वे स्याद्बहूनामिह कर्मिणाम् । शास्तृत्वमुपचारो हि यथा मण्डलवर्तिनाम्॥ ६ ॥
अतस्त्वमेको भूतानां सेश्वराणामधीश्वर । शास्ता दण्डधरो नृणां शुभाशुभविवेचन ॥ ७ ॥
तस्य ते विहितो दण्डो न लोके वर्ततेऽधुना । चतुर्भिरद्भुतैः सिद्धैराज्ञा ते विप्रलम्भिता ॥ ८ ॥
नीयमानं तवादेशादस्माभिर्यातनागृहान् । व्यमोचयन् पातकिनं छित्त्वा पाशान् प्रसह्य ते ॥९॥
तांस्ते वेदितुमिच्छामो यदि नो मन्यसे क्षमम् । नारायणेत्यभिहिते मा भैरित्याययुर्द्रुतम् ॥१०॥

श्रीशुक उवाच

इति देव स आपृष्ट प्रजासंयमनो यम । प्रीत स्वदूतान् प्रत्याह स्मरन् पादाम्बुजं हरे ११

यम उवाच

परो मदन्यो जगतस्तस्थुषश्च ओतं प्रोतं पटवद्यत्र विश्वम् ।
यदंशतोऽस्य स्थितिजन्मनाशा नस्योतवद्यस्य वशे च लोक ॥१२॥
यो नामभिर्वाचि जनान्निजाया बध्नाति तन्त्यामिव दामभिर्गा ।
यस्मै बलिं त इमे नामकर्मनिबन्धबद्धाश्चकिता वहन्ति ॥१३॥
अहं महेन्द्रो निर्ऋति प्रचेता सोमोऽग्निरीश पवनोऽर्को विरिञ्च ।
आदित्यविश्वे वसवोऽथ साध्या मरुद्गणा रुद्रगणा ससिद्धा ॥१४॥

अ ये च ये विश्वसृजोऽमरेशा भृग्वादयोऽस्पृष्टरजस्तमस्का ।
यस्येहित न विदु स्पृष्टमाया सत्त्वप्रधाना अपि किं ततोऽन्ये ॥१५॥
य वै न गोभिर्मनसासुभिर्वा हृदा गिरा वासुभृतो विचक्षते ।
आत्मानमन्तर्हृदि सन्तमात्मना चक्षुर्यथैवाकृतयस्तत परम् ॥१६॥
तस्यात्मतन्त्रस्य हरेरधीशितु परस्य मायाधिपतेर्महात्मन ।
प्रायेण दूता इह वै मनोहराश्चरन्ति तद्रूपगुणस्वभावा ॥१७॥
भूतानि विष्णो सुरपूजितानि दुर्दर्शलिङ्गानि महाद्भुतानि ।
रक्षन्ति तद्भक्तिमत परेभ्यो मत्तश्च मर्त्यानथ सर्वतश्च ॥१८॥
धर्मं तु साक्षाद्भगवत्प्रणीत न वै विदुर्ऋषयो नापि देवा ।
न सिद्धमुख्या असुरा मनुष्या कुतश्च विद्याधरचारणादय ॥१९॥
स्वयम्भूर्नारद शम्भु कुमार कपिलो मनु । प्रह्लादो जनको भीष्मो बलिर्वैयासकिर्वयम् ॥२०॥
द्वादशैते विजानीमो धर्मं भागवत भटा । गुह्य विशुद्ध दुर्बोध य ज्ञात्वामृतमश्नुते ॥२१॥
एतावानेव लोकेऽस्मिन् पुसा धर्म पर स्मृत । भक्तियोगो भगवति तन्नामग्रहणादिभि ॥२२॥
नामोच्चारणमाहात्म्य हरे पश्यत पुत्रका । अजामिलोऽपि येनैव मृत्युपाशादमुच्यत ॥२३॥
एतावतालमघनिर्हरणाय पुसा सङ्कीर्तन भगवतो गुणकर्मनाम्नाम् ।
विक्रुश्य पुत्रमघवान् यदजामिलोऽपि नारायणेति म्रियमाण इयाय मुक्तिम् ॥२४॥
प्रायेण वेद तदिद न महाजनोऽय देव्या विमोहितमतिर्बत माययालम् ।
त्रय्या जडीकृतमतिर्मधुपुष्पितायां वैतानिके महति कर्मणि युज्यमान ॥२५॥
एव विमृश्य सुधियो भगवत्यनन्ते सर्वात्मना विदधते खलु भावयोगम् ।
ते मे न दण्डमर्हन्त्यथ यद्यमीषा स्यात् पातक तदपि हन्त्युरुगायवाद ॥२६॥
ते देवसिद्धपरिगीतपवित्रगाथा ये साधव समदृशो भगवत्प्रपन्ना ।
तान् नोपसीदत हरेर्गदयाभिगुप्तान् नैषा वय न च वय प्रभवाम दण्डे ॥२७॥
तानानयध्वमसतो विमुखान् मुकुन्दपादारविन्दमकरन्दरसादजस्रम् ।
निष्किञ्चनै परमहसकुलै रसज्ञैर्जुष्टाद् गृहे निरयवर्त्मनि बद्धतृष्णान् ॥२८॥
जिह्वा न वक्ति भगवद्गुणनामधेय चेतश्च न स्मरति तच्चरणारविन्दम् ।
कृष्णाय नो नमति यच्छिर एकदापि तानानयध्वमसतोऽकृतविष्णुकृत्यान् ॥२९॥
तत् क्षम्यता स भगवान् पुरुष पुराणो नारायण स्वपुरुषैर्यदसत्कृत न ।
स्वानामहो न विदुषा रचिताञ्जलीना क्षान्तिर्गरीयसि नम पुरुषाय भूम्ने ॥३०॥
तस्मात् सङ्कीर्तन विष्णोर्जगन्मङ्गलमहसाम् । महतामपि कौरव्य विद्ध्यैकान्तिकनिष्कृतम् ।३

शृण्वता गृणता वीर्याण्युद्दामानि हरेर्मुहुः । यथा सुजातया भक्त्या शुद्ध्येन्नात्मा व्रतादिभिः ॥
कृष्णाङ्घ्रिपद्ममधुलिण्न पुनर्विसृष्टमायागुणेषु रमते वृजिनावहेषु ।
अन्यस्तु कामहत आत्मरजः प्रमार्ष्टुमीहेत कर्म यत एव रजः पुनः स्यात् ॥३३॥
इत्थं स्वभर्तृगदितं भगवन्महित्वं संस्मृत्य विस्मितधियो यमकिङ्करास्ते ।
नैवाच्युताश्रयजनं प्रतिशङ्कमाना द्रष्टुं च बिभ्यति ततः प्रभृति स्म राजन् ॥३४॥
इतिहासमिमं गुह्यं भगवान् कुम्भसम्भवः । कथयामास मलय आसीनो हरिमर्चयन् ॥३५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां षष्ठस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

राजोवाच

देवासुरनृणां सर्गो नागानां मृगपक्षिणाम् । सामासिकस्त्वया प्रोक्तो यस्तु स्वायम्भुवेऽन्तरे॥ १ ॥
तस्यैव व्यासमिच्छामि ज्ञातुं ते भगवन् यथा । अनुसर्गं यया शक्त्या ससर्ज भगवान् परः ॥ २ ॥

सूत उवाच

इति सम्प्रश्नमाकर्ण्य राजर्षेर्बादरायणिः । प्रतिनन्द्य महायोगी जगाद मुनिसत्तमाः ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच

यदा प्रचेतसः पुत्रा दश प्राचीनबर्हिषः । अन्तःसमुद्रादुन्मग्ना ददृशुर्गां द्रुमैर्वृताम् ॥ ४ ॥
द्रुमेभ्यः क्रुध्यमानास्ते तपोदीपितमन्यवः । मुखतो वायुमग्निं च ससृजुस्तद्दिधक्षया ॥ ५ ॥
ताभ्यां निर्दह्यमानांस्तानुपलभ्य कुरूद्वह । राजोवाच महान् सोमो मन्युं प्रशमयन्निव ॥ ६ ॥
मा द्रुमेभ्यो महाभागा दीनेभ्यो द्रोग्धुमर्हथ । विवर्धयिषवो यूयं प्रजानां पतयः स्मृताः ॥ ७ ॥
अहो प्रजापतिपतिर्भगवान् हरिरव्ययः । वनस्पतीनोषधीश्च ससर्जोर्जमिषं विभुः ॥ ८ ॥
अन्नं चराणामचरा ह्यपदः पादचारिणाम् । अहस्ता हस्तयुक्तानां द्विपदां च चतुष्पदः ॥ ९ ॥
यूयं च पित्रान्वादिष्टा देवदेवेन चानघाः । प्रजासर्गाय हि कथं वृक्षान् निर्दग्धुमर्हथ ॥१०॥
आतिष्ठत सतां मार्गं कोपं यच्छत दीपितम् । पित्रा पितामहेनापि जुष्टं वः प्रपितामहैः ॥११॥
तोकानां पितरौ बन्धू दृशः पक्ष्म स्त्रियाः पतिः । पतिः प्रजानां भिक्षूणां गृह्यज्ञानां बुधः सुहृत्॥१२॥
अन्तर्देहेषु भूतानामात्माऽऽस्ते हरिरीश्वरः । सर्वं तद्धिष्ण्यमीक्षध्वमेवं वस्तोषितो ह्यसौ ॥१३॥
यः समुत्पतितं देह आकाशान्मन्युमुल्बणम् । आत्मजिज्ञासया यच्छेत् स गुणानतिवर्तते ॥१४॥
अलं दग्धैर्द्रुमैर्दीनैः खिलानां शिवमस्तु वः । वार्क्षी ह्येषा वरा कन्या पत्नीत्वे प्रतिगृह्यताम्॥१५॥
इत्यामन्त्र्य वरारोहां कन्यामाप्सरसीं नृप । सोमो राजा ययौ दत्त्वा ते धर्मेणोपयेमिरे ॥१६॥
तेभ्यस्तस्यां समभवद्दक्षः प्राचेतसः किल । यस्य प्रजाविसर्गेण लोका आपूरितास्त्रयः ॥१७॥
यथा ससर्ज भूतानि दक्षो दुहितृवत्सलः । रेतसा मनसा चैव तन्ममावहितः शृणु ॥१८॥

मनसैवासृजत्पूर्वं प्रजापतिरिमा प्रजा । देवासुरमनुष्यादीन् नभस्थलजलौकस ॥१९॥
तमबृंहितमालोक्य प्रजासर्गं प्रजापति । विन्ध्यपादानुपव्रज्य सोऽचरद् दुष्करं तप ॥२०॥
तत्राघमर्षणं नाम तीर्थं पापहरं परम् । उपस्पृश्यानुसवनं तपसातोषयद्धरिम् ॥२१॥
अस्तौषीद्धंसगुह्येन भगवन्तमधोक्षजम् । तुभ्य तदभिधास्यामि कस्यातुष्यद्‍ यतो हरि ।२२।

प्रजापतिरुवाच

नम परायावितथानुभूतये गुणत्रयाभासनिमित्तबन्धवे ।
अदृष्टधाम्ने गुणतत्त्वबुद्धिभिर्निवृत्तमानाय दधे स्वयम्भुवे ॥२३॥
न यस्य सख्यं पुरुषोऽवैति सख्यु सखा वसन् संवसत पुरेऽस्मिन् ।
गुणो यथा गुणिनो व्यक्तदृष्टेस्तस्मै महेशाय नमस्करोमि ॥२४॥
देहोऽसवोऽक्षा मनवो भूतमात्रा नात्मानमन्य च विदु पर यत् ।
सर्वं पुमान् वेद गुणांश्च तज्ज्ञो न वेद सर्वज्ञमनन्तमीडे ॥२५॥
यदोपरामो मनसो नामरूपरूपस्य दृष्टस्मृतिसम्प्रमोषात् ।
य ईयते केवलया स्वसंस्थया हंसाय तस्मै शुचिसद्मने नम ॥२६॥
मनीषिणोऽन्तर्हृदि संनिवेशित स्वशक्तिभिर्नवभिश्च त्रिवृद्भि ।
वह्निं यथा दारुणि पाञ्चदश्य मनीषया निष्कर्षन्ति गूढम् ॥२७॥
स वै ममाशेषविशेषमायानिषेधनिर्वाणसुखानुभूति ।
स सर्वनामा स च विश्वरूप प्रसीदतामनिरुक्तात्मशक्ति ॥२८॥
यद् यन्निरुक्तं वचसा निरूपितं धियाक्षभिर्वा मनसा वोत यस्य ।
मा भूत्स्वरूपं गुणरूपं हि तत्तत् स वै गुणापायविसर्गलक्षण ॥२९॥
यस्मिन् यतो येन च यस्य यस्मै यद्यो यथा कुरुते कार्यते च ।
परावरेषां परमं प्राक् प्रसिद्धं तद् ब्रह्म तद्धेतुरनन्यदेकम् ॥३०॥
यच्छक्तयो वदतां वादिनां वै विवादसंवादभुवो भवन्ति ।
कुर्वन्ति चैषां मुहुरात्ममोहं तस्मै नमोऽनन्तगुणाय भूम्ने ॥३१॥
अस्तीति नास्तीति च वस्तुनिष्ठयोरेकस्थयोर्भिन्नविरुद्धधर्मयो ।
अवेक्षितं किञ्चन योगसांख्ययो समं परं ह्यनुकूलं बृहत् तत् ॥३२॥
योऽनुग्रहार्थं भजतां पादमूलमनामरूपो भगवाननन्त ।
नामानि रूपाणि च जन्मकर्मभिर्भेजे स मह्यं परम प्रसीदतु ॥३३॥
य प्राकृतैर्ज्ञानपथैर्जनानां यथाशयं देहगतो विभाति ।
यथानिल पार्थिवमाश्रितो गुणं स ईश्वरो मे कुरुतान्मनोरथम् ॥३४॥

श्रीशुक उवाच

इति स्तुत संस्तुवत स तस्मिन्नघमर्षणे । आविरासीत्कुरुश्रेष्ठ भगवान् भक्तवत्सल ॥३५॥
कृतपाद सुपर्णांसे प्रलम्बाष्टमहाभुज । चक्रशङ्खासिचर्मेषुधनु पाशगदाधर ॥३६॥
पीतवासा घनश्याम प्रसन्नवदनेक्षण । वनमालानिवीताङ्गो लसच्छ्रीवत्सकौस्तुभ ॥३७॥
महाकिरीटकटक स्फुरन्मकरकुण्डल । काञ्च्यङ्गुलीयवलयनूपुराङ्गदभूषित ॥३८॥
त्रैलोक्यमोहन रूप बिभ्रत् त्रिभुवनेश्वर । वृतो नारदनन्दाद्यै पार्षदै सुरयूथपै ॥३९॥
स्तूयमानोऽनुगायद्भि सिद्धगन्धर्वचारणै । रूप तन्महदाश्चर्य विचक्ष्यागतसाध्वस ॥४०॥
ननाम दण्डवद् भूमौ प्रहृष्टात्मा प्रजापति । न किञ्चनोदीरयितुमशकत् तीव्रया मुदा ।
आपूरितमनोद्वारैर्ह्रदिन्य इव निर्झरै ॥ ४१ ॥
त तथावनत भक्त प्रजाकाम प्रजापतिम् । चित्तज्ञ सर्वभूतानामिदमाह जनार्दन ॥४२॥

श्रीभगवानुवाच

प्राचेतस महाभाग ससिद्धस्तपसा भवान् । यच्छ्रद्धया मत्परया मयि भाव पर गत ॥४३॥
प्रीतोऽह ते प्रजानाथ यत्तेऽस्योद्बृहण तप । ममैष कामो भूताना यद्भूयासुर्विभूतय ॥४४॥
ब्रह्मा भवो भवन्तश्च मनवो विबुधेश्वरा । विभूतयो मम ह्येता भूताना भूतिहेतव ॥४५॥
तपो मे हृदय ब्रह्मस्तनुर्विद्या क्रियाऽऽकृति । अङ्गानि क्रतवो जाता धर्म आत्मासव सुरा ॥४६॥
अहमेवासमेवाग्रे नान्यत् किञ्चान्तर बहि । सज्ञानमात्रमव्यक्त प्रसुप्तमिव विश्वत ॥४७॥
मय्यनन्तगुणेऽनन्त गुणतो गुणविग्रह । यदाऽऽसीत्तत एवाद्य स्वयम्भू समभूदज ॥४८॥
स वै यदा महादेवो मम वीर्योपबृहित । मेने खिलमिवात्मानमुद्यत सर्गकर्मणि ॥४९॥
अथ मेऽभिहितो देवस्तपोऽतप्यत दारुणम् । नव विश्वसृजो युष्मान् येनादावसृजद्विभु ॥५०॥
एषा पञ्चजनस्याङ्ग दुहिता वै प्रजापते । असिक्नी नाम पत्नीत्वे प्रजेश प्रतिगृह्यताम् ॥५१॥
मिथुनव्यवायधर्मस्त्व प्रजासर्गमिम पुन । मिथुनव्यवायधर्मिण्या भूरिशो भावयिष्यसि॥५२॥
त्वत्तोऽधस्तात् प्रजा सर्वा मिथुनीभूय मायया । मदीयया भविष्यन्ति हरिष्यन्ति च मे बलिम्॥५३॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्त्वा मिषतस्तस्य भगवान् विश्वभावन । स्वप्नोपलब्धार्थ इव तत्रैवान्तर्दधे हरि ॥५४॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायां षष्ठस्कन्धे चतुर्थोऽध्याय ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्याय.

श्रीशुक उवाच

तस्या स पाञ्चजन्याां वै विष्णुमायोपबृहित । हर्यश्वसज्ञानयुत पुत्रानजनयद्विभु ॥ १ ॥
अपृथग्धर्मशीलास्ते सर्वे दाक्षायणा नृप । पित्रा प्रोक्ता प्रजासर्गे प्रतीचीं प्रययुर्दिशम्॥ २ ॥

तत्र नारायणसरस्तीर्थं सिन्धुसमुद्रयो । सङ्गमो यत्र सुमहन्मुनिसिद्धनिषेवितम् ॥ ३ ॥
तदुपस्पर्शनादेव विनिर्धूतमलाशया । धर्म पारमहंस्ये च प्रोत्पन्नमतयोऽप्युत ॥ ४ ॥
तेपिरे तप एवोग्र पित्रादेशेन यन्त्रिता । प्रजाविवृद्धये यत्तान् देवर्षिस्तान् ददर्श ह ॥ ५ ॥
उवाच चाथ हर्यश्वा कथ स्रक्ष्यथ वै प्रजा । अदृष्ट्वान्त भुवो यूय बालिशा बत पालका ॥ ६ ॥
तथैकपुरुष राष्ट्र बिल चादृष्टनिर्गमम् । बहुरूपा स्त्रिय चापि पुमास पुंश्चलीपतिम् ॥ ७ ॥
नदीमुभयतोवाहा पञ्चपञ्चाद्भुत गृहम् । क्वचिद्धस चित्रकथ क्षौरपव्य स्वयभ्रमिम् ॥ ८ ॥
कथ स्वपितुरादेशमविद्वासो विपश्चित । अनुरूपमविज्ञाय अहो सर्गं करिष्यथ ॥ ९ ॥

श्रीशुक उवाच

तन्निशम्याथ हर्यश्वा औत्पत्तिकमनीषया । वाच कूट तु देवर्षे स्वय विममृशुर्धिया ॥१०॥
भू क्षेत्र जीवसज्ञ यदनादि निजबन्धनम् । अदृष्ट्वा तस्य निर्वाण किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥११॥
एक एवेश्वरस्तुर्यो भगवान् स्वाश्रय पर । तमदृष्ट्वाभव पुस किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥१२॥
पुमान् नैवैति यद्गत्वा बिलस्वर्गं गतो यथा । प्रत्यग्धामाविद इह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥१३॥
नानारूपाऽऽत्मनो बुद्धि स्वैरिणीव गुणान्विता । तन्निष्ठामगतस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥१४॥
तत्सङ्गभ्रंशितैश्वर्यं ससरन्त कुभार्यवत् । तद्गतीरबुधस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥१५॥
सृष्ट्यप्ययकरीं माया वेलाकूलान्तवेगिताम् । मत्तस्य तामविज्ञस्य किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥१६॥
पञ्चविंशतितत्त्वाना पुरुषोऽद्भुतदर्पणम् । अध्यात्ममबुधस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥१७॥
ऐश्वर शास्त्रमुत्सृज्य बन्धमोक्षानुदर्शनम् । विविक्तपदमज्ञाय किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥१८॥
कालचक्र भ्रमिस्तीक्ष्ण सर्वं निष्कर्षयज्जगत् । स्वत त्रमबुधस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥१९॥
शास्त्रस्य पितुरादेश यो न वेद निवर्तकम् । कथ तदनुरूपाय गुणविस्रम्भ्युपक्रमेत् ॥२०॥
इति व्यवसिता राजन् हर्यश्वा एकचेतस । प्रययुस्त परिक्रम्य पन्थानमनिवर्तनम् ॥२१॥
स्वरब्रह्मणि निर्भातहृषीकेशपदाम्बुजे । अखण्ड चित्तमावेश्य लोकाननुचरन्मुनि ॥२२॥
नाश निशम्य पुत्राणा नारदाच्छीलशालिनाम् । अन्वतप्यत क शोचन् सुप्रजास्त्व शुचा पदम् ।२३।
स भूय पाञ्चजन्यायामजेन परिसान्त्वित । पुत्रानजनयद् दक्ष शबलाश्वान् सहस्रश ॥२४॥
तेऽपि पित्रा समादिष्टा प्रजासर्गे धृतव्रता । नारायणसरो जग्मुर्यत्र सिद्धा स्वपूर्वजा ॥२५॥
तदुपस्पर्शनादेव विनिर्धूतमलाशया । जपन्तो ब्रह्म परम तेपुस्तेऽत्र महत् तप ॥२६॥
अब्भक्षा कतिचिन्मासान् कतिचिद्वायुभोजना । आराधयन् मन्त्रमिममभ्यस्यन्त इडस्पतिम् ।२७।
ॐ नमो नारायणाय पुरुषाय महात्मने । विशुद्धसत्त्वधिष्ण्याय महाहसाय धीमहि ॥२८॥
इति तानपि राजेन्द्र मुनि । उपेत्य नारद प्राह वाच कूटानि पूर्ववत् ॥२९॥
दाक्षायणा मम । अन्विच्छतानुपदवीं भ्रातॄणा भ्रातृवत्सला ॥

भ्रातॄणा प्रायण भ्राता योऽनुतिष्ठति धर्मवित् । स पुण्यब धु पुरुषो मरुद्भि सह मोदते ॥३१॥
एतावदुक्त्वा प्रययौ नारदोऽमोघदर्शन । तेऽपि चान्वगम मार्ग भ्रातॄणामेव मारिष ॥३२॥
सध्रीचीन प्रतीचीन परस्यानुपथ गता । नाद्यापि ते निवर्तन्ते पश्चिमा यामिनीरिव ॥३३॥
एतस्मिन् काल उत्पातान् बहून् पश्यन् प्रजापति । पूर्ववन्नारदकृत पुत्रनाशमुपाशृणोत् ॥३४॥
चुक्रोध नारदायासौ पुत्रशोकविमूर्छित । देवर्षिमुपलभ्याह रोषाद्विस्फुरिताधर ॥३५॥

दक्ष उवाच

अहो असाधो साधूना साधुलिङ्गेन नस्त्वया । असाध्वकार्यर्भकाणा भिक्षोमार्ग प्रदर्शित ॥३६॥
ऋणैस्त्रिभिरमुक्तानाममीमासितकर्मणाम् । विघात श्रेयस पाप लोकयोरुभयो कृत ॥३७॥
एव त्व निरनुक्रोशो बालाना मतिभिद्धरे । पार्षदमध्ये चरसि यशोहा निरपत्रप ॥३८॥
ननु भागवता नित्य भूतानुग्रहकातरा । ऋते त्वा सौहृदघ्न वै वैरङ्करमवैरिणाम् ॥३९॥
नेत्थ पुसा विराग स्यात् त्वया केवलिना मृषा । मन्यसे यद्युपशम स्नेहपाशनिकृन्तनम् ॥४०॥
नानुभूय न जानाति पुमान् विषयतीक्ष्णताम् । निर्विद्येत स्वय तस्मान्न तथा भिन्नधी परैः ॥४१॥
यन्नस्त्व कर्मसधाना साधूना गृहमेधिनाम् । कृतवानसि दुर्मर्ष विप्रिय तव मर्षितम् ॥४२॥
तन्तुकृन्तन यन्नस्त्वमभद्रमचर पुन । तस्माल्लोकेषु ते मूढ न भवेद् भ्रमत पदम् ॥४३॥

श्रीशुक उवाच

प्रतिजग्राह तद्बाढ नारद साधुसम्मत । एतावान् साधुवादो हि तितिक्षेतेश्वर स्वयम्॥४४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां षष्ठस्कन्धे नारदशापो नाम पञ्चमोऽध्याय ॥ ५ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तत प्राचेतसोऽसिक्न्यामनुनीत स्वयम्भुवा । षष्टिं सञ्जनयामास दुहितॄ पितृवत्सला ॥ १ ॥
दश धर्माय कायेन्दोर्द्विषट् त्रिणव दत्तवान् । भूताङ्गिर कृशाश्वेभ्यो द्वे द्वे तार्क्ष्याय चापरा ॥ २ ॥
नामधेयान्यमूषा त्व सापत्याना च मे शृणु । यासा प्रसूतिप्रसवैर्लोका आपूरितास्त्रय ॥ ३ ॥
भानुर्लम्बा ककुब्जामिर्विश्वा साध्या मरुत्वती । वसुर्मुहूर्ता सङ्कल्पा धर्मपत्न्य सुतान् शृणु ॥ ४ ॥
भानोस्तु देवऋषभ इन्द्रसेनस्ततो नृप । विद्योत आसील्लम्बायास्ततश्च स्तनयित्नव ॥ ५ ॥
ककुभ सङ्कटस्तस्य कीकटस्तनयो यत । भुवो दुर्गाणि जामेय स्वर्गो नन्दिस्ततोऽभवत्॥६॥
विश्वेदेवास्तु विश्वाया अप्रजास्तान् प्रचक्षते । साध्यो गणस्तु साध्याया अर्थसिद्धिस्तु तत्सुत ॥७॥
मरुत्वाश्च जयन्तश्च मरुत्वत्या बभूवतु । जयन्तो वासुदेवाश उपेन्द्र इति य विदु ॥ ८ ॥
मौहूर्तिका देवगणा मुहूर्तायाश्च जज्ञिरे । ये वै फल प्रयच्छन्ति भूताना स्वस्वकालजम् ॥ ९ ॥
सङ्कल्पायाश्च सङ्कल्प काम सङ्कल्पज स्मृत । वसवोऽष्टौ वसो पुत्रास्तेषा नामानि मे शृणु॥१०॥

द्रोणः प्राणो ध्रुवोऽर्कोऽग्निर्दोषो वसुर्विभावसुः । द्रोणस्याभिमतेः पत्न्या हर्षशोकभयादयः ॥११॥
प्राणस्योर्जस्वती भार्या सह आयुः पुरोजवः । ध्रुवस्य भार्या धरणिरसूत विविधाः पुरः ॥१२॥
अर्कस्य वासना भार्या पुत्रास्तर्षादयः स्मृताः । अग्नेर्भार्या वसोर्धारा पुत्रा द्रविणकादयः ॥१३॥
स्कन्दश्च कृत्तिकापुत्रो ये विशाखादयस्ततः । दोषस्य शर्वरीपुत्रः शिशुमारो हरेः कला ॥१४॥
वसोराङ्गिरसीपुत्रो विश्वकर्माकृतीपतिः । ततो मनुश्चाक्षुषोऽभूद् विश्वे साध्या मनोः सुताः ॥१५॥
विभावसोरसूतोषा व्युष्टं रोचिषमातपम् । पञ्चयामोऽथ भूतानि येन जाग्रति कर्मसु ॥१६॥
सरूपासूत भूतस्य भार्या रुद्रांश्च कोटिशः । रैवतोऽजो भवो भीमो वाम उग्रो वृषाकपिः ॥१७॥
अजैकपादहिर्बुध्न्यो बहुरूपो महानिति । रुद्रस्य पार्षदाश्चान्ये घोराः भूतविनायकाः ॥१८॥
प्रजापतेरङ्गिरसः स्वधा पत्नी पितॄनथ । अथर्वाङ्गिरसं वेदं पुत्रत्वे चाकरोत् सती ॥१९॥
कृशाश्वोऽर्चिषि भार्यायां धूम्रकेतुमजीजनत् । धिषणायां वेदशिरो देवलं वयुनं मनुम् ॥२०॥
तार्क्ष्यस्य विनता कद्रूः पतङ्गी यामिनीति च । पतङ्ग्यसूत पतगान् यामिनी शलभानथ ॥२१॥
सुपर्णासूत गरुडं साक्षाद् यज्ञेशवाहनम् । सूर्यसूतमनूरुं च कद्रूर्नागाननेकशः ॥२२॥
कृत्तिकादीनि नक्षत्राणीन्दोः पत्न्यस्तु भारत । दक्षशापात् सोऽनपत्यस्तासु यक्ष्मग्रहार्दितः ॥२३॥
पुनः प्रसाद्य तं सोमः कला लेभे क्षये दिताः । शृणु नामानि लोकानां मातॄणां शङ्कराणि च ॥२४॥
अथ कश्यपपत्नीनां यत्प्रसूतमिदं जगत् । अदितिर्दितिर्दनुः काष्ठा अरिष्टा सुरसा इला ॥२५॥
मुनिः क्रोधवशा ताम्रा सुरभिः सरमा तिमिः । तिमेर्यादोगणा आसन् श्वापदाः सरमासुताः ॥२६॥
सुरभेर्महिषा गावो ये चान्ये द्विशफा नृप । ताम्रायाः श्येनगृध्राद्या मुनेरप्सरसां गणाः ॥२७॥
दन्दशूकादयः सर्पा राजन् क्रोधवशात्मजाः । इलाया भूरुहाः सर्वे यातुधानाश्च सौरसाः ॥२८॥
अरिष्टायाश्च गन्धर्वाः काष्ठाया द्विशफेतराः । सुता दनोरेकषष्टिस्तेषां प्राधानिकाञ्छृणु ॥२९॥
द्विमूर्धा शम्बरोऽरिष्टो हयग्रीवो विभावसुः । अयोमुखः शङ्कुशिराः स्वर्भानुः कपिलोऽरुणः ॥३०॥
पुलोमा वृषपर्वा च एकचक्रोऽनुतापनः । धूम्रकेशो विरूपाक्षो विप्रचित्तिश्च दुर्जयः ॥३१॥
स्वर्भानोः सुप्रभां कन्यामुवाह नमुचिः किल । वृषपर्वणस्तु शर्मिष्ठां ययातिर्नाहुषो बली ॥३२॥
वैश्वानरसुता याश्च चतस्रश्चारुदर्शनाः । उपदानवी हयशिरा पुलोमा कालका तथा ॥३३॥
उपदानवीं हिरण्याक्षः क्रतुर्हयशिरां नृप । पुलोमां कालकां च द्वे वैश्वानरसुते तु कः ॥३४॥
उपयेमेऽथ भगवान् कश्यपो ब्रह्मचोदितः । पौलोमाः कालकेयाश्च दानवा युद्धशालिनः ॥३५॥
तयोः षष्टिसहस्राणि यज्ञघ्नांस्ते पितुः पिता । जघान स्वर्गतो राजन्नेक इन्द्रप्रियङ्करः ॥३६॥
विप्रचित्तिः सिंहिकायां शतं चैकमजीजनत् । राहुज्येष्ठं केतुशतं ग्रहत्वं य उपागताः ॥३७॥
अथातः श्रूयतां वंशो योऽदितेरनुपूर्वशः । यत्र नारायणो देवः स्वांशेनावतरद्विभुः ॥३८॥
विवस्वानर्यमा पूषा त्वष्टाथ सविता भगः । धाता विधाता वरुणो मित्रः शक्र उरुक्रमः ॥३९॥

विवस्वत श्राद्धदेव सज्ञासूत वै मनुम् । मिथुन च महाभागा यम देव यमीं तथा ।
सैव भूत्वाथ वडवा नासत्यौ सुषुवे भुवि ॥४०॥
छाया शनैश्चर लेभे सावर्णि च मनु तत । कन्या च तपतीं या वै वव्रे सवरण पतिम् ॥४१॥
अर्यम्णो मातृका पत्नी तयोश्चर्षणय सुता । यत्र वै मानुषी जातिब्रह्मणा चोपकल्पिता ॥४२॥
पूषानपत्य पिष्टादो भग्नदन्तोऽभवत्पुरा । योऽसौ दक्षाय कुपित जहास विवृतद्विज ॥४३॥
त्वष्टुर्दैत्यानुजा भार्या रचना नाम कन्यका । सनिवेशस्तयोर्जज्ञे विश्वरूपश्च वीर्यवान् ॥४४॥
त वव्रिरे सुरगणा स्वस्त्रीय द्विषतामपि । विमतेन परित्यक्ता गुरुणाऽऽङ्गिरसेन यत् ॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्या सहितायां षष्ठस्कन्धे षष्ठोऽध्याय ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

राजोवाच

कस्य हेतो परित्यक्ता आचार्येणात्मन सुरा । एतदाचक्ष्व भगवञ्छिष्याणामक्रम गुरौ ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

इन्द्रस्त्रिभुवनैश्वर्यमदोल्लङ्घितसत्पथ । मरुद्भिर्वसुभी रुद्रैरादित्यैर्ऋभुभिर्नृप ॥ २ ॥
विश्वेदेवैश्च साध्यैश्च नासत्याभ्या परिश्रित । सिद्धचारणगन्धर्वैर्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभि ॥ ३ ॥
विद्याधराप्सरोभिश्च किन्नरै पतगोरगै । निषेव्यमाणो मघवान् स्तूयमानश्च भारत ॥ ४ ॥
उपगीयमानो ललितमास्थानाध्यासनाश्रित । पाण्डुरेणातपत्रेण चन्द्रमण्डलचारुणा ॥ ५ ॥
युक्तश्चान्यै पारमेष्ठ्यैश्चामरव्यजनादिभि । विराजमान पौलोम्या सहार्धासनया भृशम् ॥६॥
स यदा परमाचार्य देवानामात्मनश्च ह । नाभ्यनन्दत सम्प्राप्त प्रत्युत्थानासनादिभि ॥ ७ ॥
वाचस्पति मुनिवर सुरासुरनमस्कृतम् । नोच्चचालासनादिन्द्र पश्यन्नपि सभागतम्॥ ८ ॥
ततो निर्गत्य सहसा कविराङ्गिरस प्रभु । आययौ स्वगृह तूष्णीं विद्वाञ्श्रीमदविक्रियाम् ॥९॥
तर्ह्येव प्रतिबुध्येन्द्रो गुरुहेलनमात्मन । गर्हयामास सदसि स्वयमात्मानमात्मना ॥१०॥
अहो बत ममासाधु कृत वै दभ्रबुद्धिना । यन्मयैश्वर्यमत्तेन गुरु सदसि कात्कृत ॥११॥
को गृध्येत् पण्डितो लक्ष्मीं त्रिविष्टपपतेरपि । ययाहमासुर भाव नीतोऽद्य विबुधेश्वर ॥१२॥
ये पारमेष्ठ्य धिषणमधितिष्ठन् न कञ्चन । प्रत्युत्तिष्ठेदिति ब्रूयुर्धर्म ते न पर विदु ॥१३॥
तेषा कुपथदेष्टॄणा पतता तमसि ह्यध । ये श्रद्दध्युर्वचस्ते वै मज्जन्त्यश्मप्लवा इव ॥१४॥
अथाहममराचार्यमगाधधिषण द्विजम् । प्रसादयिष्ये निशठ शीर्ष्णा तच्चरण स्पृशन् ॥१५॥
एव चिन्तयतस्तस्य मघोनो भगवान् गृहात् । बृहस्पतिर्गतोऽदृष्टा गतिमध्यात्ममायया ॥१६॥
गुरोर्नाधिगत सज्ञा परीक्षन् भगवान् स्वराट् । ध्यायन् धिया सुरैर्युक्त शर्म नालभतात्मन ॥१७॥
तच्छ्रुत्वैवासुरा सर्व आश्रित्यौशनस मतम् । देवान् प्रत्युद्यम चक्रुर्दुर्मदा आततायिन ॥१८॥

तैर्विसृष्टेषुभिस्तीक्ष्णैर्निर्भिन्नाङ्गोरुबाहव । ब्रह्माण शरण जग्मु सहेन्द्रा नतकन्धरा ॥१९॥
तांस्तथाभ्यर्दितान् वीक्ष्य भगवानात्मभूरज । कृपया परया देव उवाच परिसान्त्वयन् ॥२०॥

ब्रह्मोवाच

अहो बत सुरश्रेष्ठा ह्यभद्र व कृत महत् । ब्रह्मिष्ठ ब्राह्मण दान्तमैश्वर्यान्नाभ्यनन्दत ॥२१॥
तस्यायमनयस्यासीत् परेभ्यो व पराभव । प्रक्षीणेभ्य स्ववैरिभ्य समृद्धाना च यत्सुरा ।२२।
मघवन् द्विषत पश्य प्रक्षीणान् गुर्वतिक्रमात् । सम्प्रत्युपचितान् भूय काव्यमाराध्य भक्तित ।
आददीरन् निलयन ममापि भृगुदेवता ॥२३॥
त्रिविष्टप किं गणयन्त्यभेद्यमन्त्रा भृगूणामनुशिक्षितार्था ।
न विप्रगोविन्दगवीश्वराणा भवन्त्यभद्राणि नरेश्वराणाम् ॥२४॥
तद्विश्वरूप भजताशु विप्र तपस्विन त्वाष्ट्रमथात्मवन्तम् ।
सभाजितोऽर्थान् स विधास्यते वो यदि क्षमिष्यध्वमुतास्य कर्म ॥ २५ ॥

श्रीशुक उवाच

त एवमुदिता राजन् ब्रह्मणा विगतज्वरा । ऋषिं त्वाष्ट्रमुपव्रज्य परिष्वज्येदमब्रुवन् ॥२६॥

देवा ऊचु

वय तेऽतिथय प्राप्ता आश्रम भद्रमस्तु ते । काम सम्पाद्यता तात पितृणा समयोचित ॥२७॥
पुत्राणा हि परो धर्म पितृशुश्रूषण सताम् । अपि पुत्रवता ब्रह्मन् किमुत ब्रह्मचारिणाम् ॥२८॥
आचार्यो ब्रह्मणो मूर्ति पिता मूर्ति प्रजापते । भ्राता मरुत्पतेर्मूर्तिर्माता साक्षात् क्षितेस्तनु ॥२९॥
दयाया भगिनी मूर्तिर्धर्मस्यात्मातिथि स्वयम् । अग्नेरभ्यागतो मूर्ति सर्वभूतानि चात्मन ॥३०॥
तस्मात् पितॄणामार्तानामार्तिं परपराभवम् । तपसापनयंस्तात सन्देश कर्तुमर्हसि ॥३१॥
वृणीमहे त्वोपाध्याय ब्रह्मिष्ठ ब्राह्मण गुरुम् । यथाञ्जसा विजेष्याम सपत्नांस्तव तेजसा ॥३२॥
न गर्हयन्ति ह्यर्थेषु यविष्ठाङ्घ्र्यभिवादनम् । छन्दोभ्योऽन्यत्र न ब्रह्मन् वयो ज्यैष्ठ्यस्य कारणम् ॥

ऋषिरुवाच

अभ्यर्थित सुरगणै पौरोहित्ये महातपा । स विश्वरूपस्तानाह प्रसन्न श्लक्ष्णया गिरा ॥३४॥

विश्वरूप उवाच

विगर्हित धर्मशीलैर्ब्रह्मवर्चउपव्ययम् । कथ नु मद्विधो नाथा लोकेशैरभियाचितम् ।
प्रत्याख्यास्यति तच्छिष्य स एव स्वार्थ उच्यते ॥३५॥
अकिञ्चनाना हि धन शिलोञ्छन तेनेह निर्वर्तितसाधुसत्क्रिय ।
कथ विगर्ह्यं नु करोम्यधीश्वरा पौरोधस हृष्यति येन दुर्मति ॥३६॥
तथापि न प्रतिब्रूया गुरुभि प्रार्थित कियत् । भवता प्रार्थित सर्व प्राणैरर्थैश्च साधये ॥३७॥

श्रीशुक उवाच

तेभ्य एव प्रतिश्रुत्य विश्वरूपो महातपा । पौरोहित्यं वृतश्चक्रे परमेण समाधिना ॥३८॥
सुरद्विषां श्रियं गुप्तामौशनस्यापि विद्यया । आच्छिद्यादान्महेन्द्राय वैष्णव्या विद्यया विभुः ॥३९॥
यया गुप्तः सहस्राक्षो जिग्येऽसुरचमूर्विभुः । तां प्राह स महेन्द्राय विश्वरूप उदारधीः ॥४०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां षष्ठस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

राजोवाच

यया गुप्तः सहस्राक्षः सवाहान् रिपुसैनिकान् । क्रीडन्निव विनिर्जित्य त्रिलोक्या बुभुजे श्रियम् ॥ १ ॥
भगवंस्तन्ममाख्याहि वर्म नारायणात्मकम् । यथाऽऽततायिनः शत्रून् येन गुप्तोऽजयन्मृधे ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच

वृतः पुरोहितस्त्वाष्ट्रो महेन्द्रायानुपृच्छते । नारायणाख्यं वर्माह तदिहैकमनाः शृणु ॥ ३ ॥

विश्वरूप उवाच

धौताङ्घ्रिपाणिराचम्य सपवित्र उदङ्मुखः । कृतस्वाङ्गकरन्यासो मन्त्राभ्यां वाग्यतः शुचिः ॥४॥
नारायणमयं वर्म संनह्येद् भय आगते । पादयोर्जानुनोरूर्वोरुदरे हृद्यथोरसि ॥ ५ ॥
मुखे शिरस्यानुपूर्व्यादोंकारादीनि विन्यसेत् । ॐ नमो नारायणायेति विपर्ययमथापि वा ॥ ६ ॥
करन्यासं ततः कुर्याद् द्वादशाक्षरविद्यया । प्रणवादियकारान्तमङ्गुल्यङ्गुष्ठपर्वसु ॥ ७ ॥
न्यसेद्धृदय ओङ्कारं विकारमनु मूर्धनि । षकारं तु भ्रुवोर्मध्ये णकारं शिखया दिशेत् ॥ ८ ॥
वेकारं नेत्रयोर्युञ्ज्यान्नकारं सर्वसन्धिषु । मकारमस्त्रमुद्दिश्य मन्त्रमूर्तिर्भवेद् बुधः ॥ ९ ॥
सविसर्गं फडन्तं तत् सर्वदिक्षु विनिर्दिशेत् । ॐ विष्णवे नम इति ॥१०॥
आत्मानं परमं ध्यायेद् ध्येयं षट्शक्तिभिर्युतम् । विद्यातेजस्तपोमूर्तिमिमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥११॥

ॐ हरिर्विदध्यान्मम सर्वरक्षां न्यस्ताङ्घ्रिपद्मः पतगेन्द्रपृष्ठे ।
दरारिचर्मासिगदेषुचापपाशान् दधानोऽष्टगुणोऽष्टबाहुः ॥ १२ ॥
जलेषु मां रक्षतु मत्स्यमूर्तिर्यादोगणेभ्यो वरुणस्य पाशात् ।
स्थलेषु मायावटुवामनोऽव्यात् त्रिविक्रमः खेऽवतु विश्वरूपः ॥ १३ ॥
दुर्गेष्वटव्याजिमुखादिषु प्रभुः पायान्नृसिंहोऽसुरयूथपारिः ।
विमुञ्चतो यस्य महाट्टहासं दिशो विनेदुर्न्यपतंश्च गर्भाः ॥ १४ ॥
रक्षत्वसौ माध्वनि यज्ञकल्पः स्वदंष्ट्रयोन्नीतधरो वराहः ।
रामोऽद्रिकूटेष्वथ विप्रवासे सलक्ष्मणोऽव्याद् भरताग्रजोऽस्मान् ॥ १५ ॥

मामुग्रधर्मादखिलात् प्रमादान्नारायण पातु नरश्च हासात् ।
दत्तस्त्वयोगादथ योगनाथ पायाद् गुणेशः कपिल कर्मबन्धात् ॥ १६ ॥
सनत्कुमारोऽवतु कामदेवाद्धयशीर्षा मा पथि देवहेलनात् ।
देवर्षिवर्य पुरुषार्चनान्तरात् कूर्मो हरिर्मा निरयादशेषात् ॥ १७ ॥
धन्वन्तरिर्भगवान्पात्वपथ्याद् द्वन्द्वाद् भयादृषभो निर्जितात्मा ।
यज्ञश्च लोकादवताज्जनान्ताद् बलो गणात् क्रोधवशादहीन्द्र ॥ १८ ॥
द्वैपायनो भगवानप्रबोधाद् बुद्धस्तु पाखण्डगणात् प्रमादात् ।
कल्कि कले कालमलात्प्रपातु धर्मावनायोरुकृतावतार ॥ १९ ॥
मा केशवो गदया प्रातरव्याद् गोविन्द आसङ्गवमात्तवेणु ।
नारायण प्राह्ण उदात्तशक्तिर्मध्यन्दिने विष्णुररीन्द्रपाणि ॥ २० ॥
देवोऽपराह्णे मधुहोग्रधन्वा सायं त्रिधामावतु माधवो माम् ।
दोषे हृषीकेश उतार्धरात्रे निशीथ एकोऽवतु पद्मनाभ ॥ २१ ॥
श्रीवत्सधामापररात्र ईश प्रत्यूष ईशोऽसिधरो जनार्दन ।
दामोदरोऽव्यादनुसन्ध्यं प्रभाते विश्वेश्वरो भगवान् कालमूर्ति ॥ २२ ॥
चक्रं युगान्तानलतिग्मनेमि भ्रमत् समन्ताद् भगवत्प्रयुक्तम् ।
दन्दग्धि दन्दग्ध्यरिसैन्यमाशु कक्षं यथा वातसखो हुताश ॥ २३ ॥
गदेऽशनिस्पर्शनविस्फुलिङ्गे निष्पिण्ढि निष्पिण्ढ्यजितप्रियासि ।
कूष्माण्डवैनायकयक्षरक्षोभूतग्रहांश्चूर्णय चूर्णयारीन् ॥ २४ ॥
त्वं यातुधानप्रमथप्रेतमातृपिशाचविप्रग्रहघोरदृष्टीन् ।
दरेन्द्र विद्रावय कृष्णपूरितो भीमस्वनोऽरेर्हृदयानि कम्पयन् ॥ २५ ॥
त्वं तिग्मधारासिवरारिसैन्यमीशप्रयुक्तो मम छिन्धि छिन्धि ।
चक्षूंषि चर्मञ्छतचन्द्र छादय द्विषामघोना हर पापचक्षुषाम् ॥ २६ ॥
यन्नो भयं ग्रहेभ्योऽभूत् केतुभ्यो नृभ्य एव च । सरीसृपेभ्यो दंष्ट्रिभ्यो भूतेभ्योऽंहोभ्य एव वा ॥२७॥
सर्वाण्येतानि भगवन्नामरूपास्त्रकीर्तनात् । प्रयान्तु सङ्क्षयं सद्यो ये न श्रेय प्रतीपका ॥२८॥
गरुडो भगवान् स्तोत्रस्तोमश्छन्दोमय प्रभु । रक्षत्वशेषकृच्छ्रेभ्यो विष्वक्सेन स्वनामभि ॥२९॥
सर्वापद्भ्यो हरेर्नामरूपयानायुधानि न । बुद्धीन्द्रियमन प्राणान् पान्तु पार्षदभूषणा ॥३०॥
तथा हि भगवानेव वस्तुत सदसच्च यत् । सत्येनानेन न सर्वे यान्तु नाशमुपद्रवा ॥३१॥
... स्वयम् । भूषणायुधलिङ्गाख्या धत्ते शक्ती स्वमायया ॥३२॥
तेनैव ... हरि । पातु सर्वै स्वरूपैर्न सदा सर्वत्र सर्वग ॥३३॥

विदिक्षु दिक्षूर्ध्वमध समन्तादन्तर्बहिर्भगवान् नारसिंह ।
प्रहापयँल्लोकभय स्वनेन स्वतेजसा ग्रस्तसमस्ततेजा ॥ ३४ ॥
मघवन्निदमाख्यात वर्म नारायणात्मकम् । विजेष्यस्यञ्जसा येन दंशितोऽसुरयूथपान् ॥३५॥
एतद् धारयमाणस्तु य य पश्यति चक्षुषा । पदा वा सस्पृशेत् सद्य साध्वसात् स विमुच्यते।३६।
न कुतश्चिद्भय तस्य विद्या धारयतो भवेत् । राजदस्युग्रहादिभ्यो व्याघ्रादिभ्यश्च कर्हिचित्॥३७॥
इमा विद्या पुरा कश्चित् कौशिको धारयन् द्विज । योगधारणया स्वाङ्ग जहौ स मरुधन्वनि ॥३८॥
तस्योपरि विमानेन गन्धर्वपतिरेकदा । ययौ चित्ररथ स्त्रीभिर्वृतो यत्र द्विजक्षय ॥३९॥
गगनान्न्यपतत् सद्य सविमानो ह्यवाक्शिरा । स वालखिल्यवचनादस्थीन्यादाय विस्मित ।
प्रास्य प्राचीसरस्वत्या स्नात्वा धाम स्वमन्वगात् ॥ ४० ॥

श्रीशुक उवाच

य इद शृणुयात् काले यो धारयति चादृत । त नमस्यन्ति भूतानि मुच्यते सर्वतो भयात् ॥४१॥
एता विद्यामधिगतो विश्वरूपाच्छतक्रतु । त्रैलोक्यलक्ष्मी बुभुजे विनिर्जित्य मृधेऽसुरान् ।४२।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायां षष्ठस्कन्धे नारायणवर्मकथन नामाष्टमोऽध्याय ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तस्यासन् विश्वरूपस्य शिरासि त्रीणि भारत । सोमपीथ सुरापीथमन्नादमिति शुश्रुम ॥ १ ॥
स वै बर्हिषि देवेभ्यो भाग प्रत्यक्षमुच्चकै । अवदद् यस्य पितरो देवा सप्रश्रय नृप ॥ २ ॥
स एव हि ददौ भाग परोक्षमसुरान् प्रति । यजमानोऽवहद् भाग मातृस्नेहवशानुग ॥ ३ ॥
तद् देवहेलन तस्य धर्मालीक सुरेश्वर । आलक्ष्य तरसा भीतस्तच्छीर्षाण्यच्छिनद् रुषा॥४॥
सोमपीथ तु यत्तस्य शिर आसीत् कपिञ्जल । कलविङ्क सुरापीथमन्नाद यत् स तित्तिरि ॥ ५ ॥
ब्रह्महत्यामञ्जलिना जग्राह यदपीश्वर । सवत्सरान्ते तदघ भूताना स विशुद्धये ।
भूम्यम्बुद्रुमयोषिद्भ्यश्चतुर्धा व्यभजद्धरि ॥ ६ ॥
भूमिस्तुरीय जग्राह खातपूरवरेण वै । इरिण ब्रह्महत्याया रूप भूमौ प्रदृश्यते ॥ ७ ॥
तुर्य छेदविरोहेण वरेण जगृहुर्द्रुमा । तेषा निर्यासरूपेण ब्रह्महत्या प्रदृश्यते ॥ ८ ॥
शश्वत् कामवरेणाहस्तुरीय जगृहु स्त्रिय । रजोरूपेण तास्वहो मासि मासि प्रदृश्यते ॥ ९ ॥
द्रव्यभूयोवरेणापस्तुरीय जगृहुर्मलम् । तासु बुद्बुदफेनाभ्या दृष्ट तद्धरति क्षिपन् ॥१०॥
हतपुत्रस्ततस्त्वष्टा जुहावेन्द्राय शत्रवे । इन्द्रशत्रो विवर्धस्व मा चिर जहि विद्विषम् ॥११॥
अथान्वाहार्यपचनादुत्थितो घोरदर्शन । कृतान्त इव लोकाना युगान्तसमये यथा ॥१२॥
विष्वग्विवर्धमान तमिषुमात्र दिने दिने । दग्धशैलप्रतीकाश सन्ध्याभ्रानीकवर्चसम् ॥१३॥

तप्ततामशिखाश्मश्रुं मध्याह्नार्कोग्रलोचनम् ॥ १४ ॥
देदीप्यमाने त्रिशिखे शूल आरोप्य रोदसी । नृत्यन्तमुन्नदन्तं च चालयन्तं पदा महीम् ॥१५॥
दरीगम्भीरवक्त्रेण पिबता च नभस्तलम् । लिहता जिह्वयर्क्षाणि ग्रसता भुवनत्रयम् ॥१६॥
महता रौद्रदंष्ट्रेण जृम्भमाणं मुहुर्मुहु । वित्रस्ता दुद्रुवुर्लोका वीक्ष्य सर्वे दिशो दश ॥१७॥
येनावृता इमे लोकास्तमसा त्वाष्ट्रमूर्तिना । स वै वृत्र इति प्रोक्त पाप परमदारुण ॥१८॥
त निजघ्नुरभिद्रुत्य सगणा विबुधर्षभा । स्वै स्वैर्दिव्यास्त्रशस्त्रौघै सोऽग्रसत् तानि कृत्स्नश ॥
ततस्ते विस्मिता सर्वे विषण्णा ग्रस्ततेजस । प्रत्यञ्चमादिपुरुषमुपतस्थु समाहिता ॥२०॥

देवा ऊचु

वाय्वम्बराग्न्यप्क्षितयस्त्रिलोका ब्रह्मादयो ये वयमुद्विजन्त ।
हराम यस्मै बलिमन्तकोऽसौ बिभेति यस्मादरण ततो न ॥२१॥
अविस्मित त परिपूर्णकाम स्वेनैव लाभेन सम प्रशान्तम् ।
विनोपसर्पत्यपर हि बालिश श्वलाङ्गुलेनातितितर्ति सिन्धुम् ॥२२॥
यस्योरुशृङ्गे जगतीं स्वनाव मनुर्यथाऽऽबध्य ततार दुर्गम् ।
स एव नस्त्वाष्ट्रभयाद् दुरन्तात् त्राताऽऽश्रितान् वारिचरोऽपि नूनम् ॥२३॥
पुरा स्वयभूरपि सयमाम्भस्युदीर्णवातोर्मिरवै कराले ।
एकोऽरविन्दात् पतितस्ततार तस्माद् भयाद् येन स नोऽस्तु पार ॥२४॥
य एक ईशो निजमायया न ससर्ज येनानुसृजाम विश्वम् ।
वय न यस्यापि पुर समीहत पश्याम लिङ्ग पृथगीशमानिन ॥२५॥
यो न सपत्नैर्भृशमर्द्यमाना देवर्षितिर्यङ्नृषु नित्य एव ।
कृतावतारस्तनुभि स्वमायया कृत्वाऽऽत्मसात्पाति युगे युगे च ॥२६॥
तमेव देव वयमात्मदैवत पर प्रधान पुरुष विश्वमन्यम् ।
व्रजाम सव शरण शरण्य स्वाना स नो धास्यति श महात्मा ॥२७॥

श्रीशुक उवाच

इति तेषा महाराज सुराणामुपतिष्ठताम् । प्रतीच्या दिश्यभूदावि शङ्खचक्रगदाधर ॥२८॥
आत्मतुल्यै षोडशभिर्विना श्रीवत्सकौस्तुभौ । पर्युपासितमुन्निद्रशरदम्बुरुहेक्षणम् ॥२९॥
दृष्ट्वा तमवनौ सर्वे ईक्षणाह्लादविक्लवा । दण्डवत् पतिता राजञ्छनैरुत्थाय तुष्टुवु ॥३०॥

देवा ऊचु

नमस्ते यज्ञवीर्याय वयसे उत ते नम । नमस्ते ह्यस्तचक्राय नम सुपुरुहूतये ॥३१॥
यत्ते गतीना तिसृणामीशितु परम पदम् । नार्वाचीनो विसर्गस्य धातर्वेदितुमर्हति ॥३२॥

ॐ नमस्तेऽस्तु भगवन्नारायण वासुदेवादिपुरुष महापुरुष महानुभाव परममङ्गल परमकल्याण परमकारुणिक केवल जगदाधार लोकैकनाथ सर्वेश्वर लक्ष्मीनाथ परमहंसपरिव्राजकै परमेणात्मयोगसमाधिना परिभावितपरिस्फुटपारमहंस्यधर्मेणोद्घाटिततम कपाटद्वारे चित्तेऽपावृत आत्मलोके स्वयमुपलब्धनिजसुखानुभवो भवान् ॥३३॥ दुरवबोध इव तवाय विहारयोगो यदशरणोऽशरीर इदमनवेक्षितास्मत्समवाय आत्मनैवाविक्रियमाणेन सगुणमगुण सृजसि पासि हरसि ॥३४॥ अथ तत्र भवान् किं देवदत्तवदिह गुणविसर्गपतित पारतन्त्र्येण स्वकृत कुशलाकुशल फलमुपाददात्याहोस्विदात्माराम उपशमशील समञ्जसदर्शन उदास्त इति ह वाव न विदाम ॥ ३५ ॥ न हि विरोध उभय भगवत्यपरिगणितगुणगण ईश्वरेऽनवगाह्य माहात्म्येऽर्वाचीनविकल्पवितर्कविचारप्रमाणाभासकुतर्कशास्त्रकलिलान्त करणाश्रयदुरवग्रहवादिना विवादानवसर उपरतसमस्तमायामये केवल एवात्ममायामन्तर्धाय को न्वर्थो दुर्घट इव भवति स्वरूपद्वयाभावात् ॥ ३६ ॥ समविषममतीना मतमनुसरसि यथा रज्जुखण्ड सर्पादि धियाम् ॥३७॥ स एव हि पुन सर्ववस्तुनि वस्तुस्वरूप सर्वेश्वर सकलजगत्कारणकारण भूत सर्वप्रत्यगात्मत्वात् सर्वगुणाभासोपलक्षित एक एव पर्यवशेषित ॥ ३८ ॥ अथ ह वाव तव महिमामृतरससमुद्रविप्रुषा सकृदवलीढया स्वमनसि निष्यन्दमानानवरतसुखेन विस्मारितदृष्टश्रुतविषयसुखलेशाभासा परमभागवता एकान्तिनो भगवति सर्वभूतप्रियसुहृदि सर्वात्मनि नितरा निरन्तर निर्वृतमनस कथमु ह वा एते मधुमथन पुन स्वार्थकुशला ह्यात्मप्रियसुहृद साधवस्त्वच्चरणाम्बुजानुसेवा विसृजन्ति न यत्र पुनरय ससारपर्यावर्त ॥ ३९ ॥ त्रिभुवनात्मभवन त्रिविक्रम त्रिनयन त्रिलोकमनोहरानुभाव तवैव विभूतयो दितिजदनुजादयश्चापि तेषामनुपक्रमसमयोऽयमिति स्वात्ममायया सुरनरमृगमिश्रितजलचराकृतिभिर्यथापराध दण्ड दण्डधर दधर्थ एवमेनमपि भगवञ्जहि त्वाष्ट्रमुत यदि मन्यसे ॥ ४० ॥ अस्माक तावकाना तव नताना तत ततामह तव चरणनलिनयुगलध्यानानुबद्धहृदयनिगडाना स्वलिङ्ग विवरणेनात्मसात्कृतानामनुकम्पानुरञ्जितविशदरुचिरशिशिरस्मितावलोकेन विगलितमधुरमुख रसामृतकलया चान्तस्तापमनघार्हसि शमयितुम् ॥ ४१ ॥ अथ भगवस्तवास्माभिरखिल जगदुत्पत्तिस्थितिलयनिमित्तायमानदिव्यमायाविनोदस्य सकलजीवनिकायानामन्तर्हृदयेषु बहिरपि च ब्रह्मप्रत्यगात्मस्वरूपेण प्रधानरूपेण च यथादेशकालदेहावस्थानविशेष तदुपादानोपलम्भक सर्वप्रत्ययसाक्षिण आकाशशरीरस्य साक्षात् परब्रह्मण परमात्मन कियानिह वा विज्ञापनीय स्याद् विस्फुलिङ्गादिभिरिव हिरण्यरेतस ॥ ४२ ॥ अत एव भगवत परमगुरोस्तव चरणशतपलाशच्छाया विविधवृजिनससार

अथो इन्द्र जहि त्वाष्ट्र ग्रसन्त भुवनत्रयम् । ग्रस्तानि येन न कृष्ण तेजास्यस्त्रायुधानि च ॥४४॥

हसाय दहनिलयाय निरीक्षकाय कृष्णाय मृष्टयशसे निरुपक्रमाय ।

सत्सग्रहाय भवपान्थनिजाश्रमाप्तावन्ते परीष्टगतये हरये नमस्ते ॥४५॥

श्रीशुक उवाच

अथैवमीडितो राजन् सादर त्रिदशैर्हरि । स्वमुपस्थानमाकर्ण्य प्राह तानभिनन्दित ॥४६॥

श्रीभगवानुवाच

प्रीतोऽह व सुरश्रेष्ठा मदुपस्थानविद्यया । आत्मैश्वर्यस्मृति पुसा भक्तिश्चैव यया मयि ॥४७॥

किं दुराप मयि प्रीते तथापि विबुधर्षभा । मय्येकान्तमतिर्नान्यन्मत्तो वाञ्छति तत्त्ववित् ॥४८॥

न वेद कृपण श्रेय आत्मनो गुणवस्तुदृक् । तस्य तानिच्छतो यच्छेद् यदि सोऽपि तथाविध ॥४९

स्वय नि श्रेयस विद्वान् न वक्त्यज्ञाय कर्म हि । न राति रोगिणोऽपथ्य वाञ्छतो हि भिषक्तम ॥५०॥

मघवन् यात भद्र वो दध्यञ्चमृषिसत्तमम् । विद्याव्रततप सार गात्र याचत माचिरम् ॥५१॥

स वा अधिगतो दध्यङ्ङश्विभ्या ब्रह्म निष्कलम् । यद्वा अश्वशिरो नाम तयोरमरता व्यधात् ॥५२॥

दध्यङ्ङाथर्वणस्त्वष्ट्रे वर्माभेद्य मदात्मकम् । विश्वरूपाय यत् प्रादात् त्वष्टा यत् त्वमधास्तत ५३

युष्मभ्य याचितोऽश्विभ्या धर्मज्ञोऽङ्गानि दास्यति । ततस्तैरायुधश्रेष्ठो विश्वकर्मविनिर्मित ।

येन वृत्रशिरो हर्ता मत्तेजउपबृंहित ॥५४॥

तस्मिन् विनिहते यूय तेजोऽस्त्रायुधसम्पद । भूय प्राप्स्यथ भद्र वो न हिंसन्ति च मत्परान् ॥५५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराण पारमहस्यां सहितायां षष्ठस्कन्धे नवमोऽध्याय ॥९॥

अथ दशमोऽध्याय

श्रीशुक उवाच

इन्द्रमेव समादिश्य भगवान् विश्वभावन । पश्यतामनिमेषाणा तत्रैवा [illegible] हरि ॥१॥

तथाभियाचितो देवैर्ऋषिराथर्वणो महान् । मोदमान उवाचेद प्रहसन्निव भारत ॥२॥

अपि वृन्दारका यूय न जानीथ शरीरिणाम् । सस्थाया यस्त्वभिद्रोहो दु[illegible]चेतनापह ॥३॥

जिजीविषूणा जीवानामात्मा प्रेष्ठ इहेप्सित । क उत्सहेत त दातु भिक्षमाणाय विष्णवे ॥४॥

देवा ऊचु

किं नु तद् दुस्त्यज ब्रह्मन् पुसा भूतानुकम्पिनाम् । भवद्विधाना महता पुण्यश्लोकेड्यकर्मणाम् [illegible]

ननु स्वार्थपरो लोको न वेद परसङ्कटम् । यदि वेद न याचेत नेति नाह यदी[illegible]

ऋषिरुवाच

धर्म व श्रोतुकामेन यूयं मे प्रत्युदाहृता । एष व प्रियमात्मान त्यज[illegible]

योऽध्रुवेणात्मना नाथा न धर्म [illegible]न् । ईहेत भूतदया स शोच्य [illegible]

एतावानव्ययो धर्मः पुण्यश्लोकैरुपासितः । यो भूतशोकहर्षाभ्यामात्मा शोचति हृष्यति ॥९॥
अहो दैन्यमहो कष्टं पारक्यैः क्षणभङ्गुरैः । यन्नोपकुर्यादस्वार्थैर्मर्त्यः स्वज्ञातिविग्रहैः ॥१०॥

श्रीशुक उवाच

एवं कृतव्यवसितो दध्यङ्ङाथर्वणस्तनुम् । परे भगवति ब्रह्मण्यात्मानं सन्नयञ्जहौ ॥११॥
यताक्षासुमनोबुद्धिस्तत्त्वदृग् ध्वस्तबन्धनः । आस्थितः परमं योगं न देहं बुबुधे गतम् ॥१२॥
अथेन्द्रो वज्रमुद्यम्य निर्मितं विश्वकर्मणा । मुनेः शक्तिभिरुत्सिक्तो भगवत्तेजसान्वितः ॥१३॥
वृतो देवगणैः सर्वैर्गजेन्द्रोपर्यशोभत । स्तूयमानो मुनिगणैस्त्रैलोक्यं हर्षयन्निव ॥१४॥
वृत्रमभ्यद्रवच्छक्तमसुरानीकयूथपैः । पर्यस्तमोजसा राजन् क्रुद्धो रुद्र इवान्तकम् ॥१५॥
ततः सुराणामसुरै रणः परमदारुणः । त्रेतामुखे नर्मदायामभवत् प्रथमे युगे ॥१६॥
रुद्रैर्वसुभिरादित्यैरश्विभ्यां पितृवह्निभिः । मरुद्भिर्ऋभुभिः साध्यैर्विश्वेदेवैर्मरुत्पतिम् ॥१७॥
दृष्ट्वा वज्रधरं शक्रं रोचमानं स्वया श्रिया । नामृष्यन्नसुरा राजन् मृधे वृत्रपुरःसराः ॥१८॥
नमुचिः शम्बरोऽनर्वा द्विमूर्धा ऋषभोऽम्बरः । हयग्रीवः शङ्कुशिरा विप्रचित्तिरयोमुखः ॥१९॥
पुलोमा वृषपर्वा च प्रहेतिर्हेतिरुत्कलः । दैतेया दानवा यक्षा रक्षांसि च सहस्रशः ॥२०॥
सुमालिमालिप्रमुखाः कार्तस्वरपरिच्छदाः । प्रतिषिध्येन्द्रसेनाग्रं मृत्योरपि दुरासदम् ॥२१॥
अभ्यर्दयन्नसम्भ्रान्ताः सिंहनादेन दुर्मदाः । गदाभिः परिघैर्बाणैः प्रासमुद्गरतोमरैः ॥२२॥
शूलैः परश्वधैः खड्गैः शतघ्नीभिर्भुशुण्डिभिः । सर्वतोऽवाकिरन् शस्त्रैरस्त्रैश्च विबुधर्षभान् ॥२३॥
न तेऽदृश्यन्त सञ्छन्नाः शरजालैः समन्ततः । पुङ्खानुपुङ्खपतितैर्ज्योतींषीव नभोघनैः ॥२४॥
न ते शस्त्रास्त्रवर्षौघा ह्यासेदुः सुरसैनिकान् । छिन्नाः सिद्धपथे देवैर्लघुहस्तैः सहस्रधा ॥२५॥
अथ क्षीणास्त्रशस्त्रौघा गिरिशृङ्गद्रुमोपलैः । अभ्यवर्षन् सुरबलं चिच्छिदुस्तांश्च पूर्ववत् ॥२६॥

तानक्षतान् स्वस्तिमतो निशाम्य शस्त्रास्त्रपूगैरथ वृत्रनाथाः ।
द्रुमैर्दृषद्भिर्विविधाद्रिशृङ्गैरविक्षतांस्तत्रसुरिन्द्रसैनिकान् ॥२७॥
सर्वे प्रयासा अभवन् विमोघाः कृताः कृता देवगणेषु दैत्यैः ।
कृष्णानुकूलेषु यथा महत्सु क्षुद्रैः प्रयुक्ता रुशती रूक्षवाचः ॥२८॥
ते स्वप्रयासं वितथं निरीक्ष्य हरावभक्ता हतयुद्धदर्पाः ।
पलायनायाजिमुखे विसृज्य पतिं मनस्ते दधुरात्तसाराः ॥२९॥
वृत्रोऽसुरांस्ताननुगान् मनस्वी प्रधावतः प्रेक्ष्य बभाष एतत् ।
पलायितं प्रेक्ष्य बलं च भग्नं भयेन तीव्रेण विहस्य वीरः ॥३०॥
कालोपपन्नां रुचिरां मनस्विनामुवाच वाचं पुरुषप्रवीरः ।
हे विप्रचित्ते नमुचे पुलोमन् मयानर्वञ्छम्बर मे शृणुध्वम् ॥३१॥

जातस्य मृत्युर्ध्रुव एष सर्वत प्रतिक्रिया यस्य न चेह क्लृप्ता ।
लोको यशश्चाथ ततो यदि ह्यमु को नाम मृत्यु न वृणीत युक्तम् ॥३२॥
द्वौ सम्मताविह मृत्यू दुरापौ यद् ब्रह्मसन्धारणया जितासु ।
कलेवर योगरतो विजह्याद् यदग्रणीर्वीरशयेऽनिवृत्त ॥३३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां षष्ठस्कन्धे इन्द्रवृत्रासुरयुद्धवर्णने नाम दशमोऽध्याय ॥१०॥

अथैकादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

त एव शसतो धर्मं वच पत्युरचेतस । नैवागृह्णन् भयत्रस्ता पलायनपरा नृप ॥ १ ॥
विशीर्यमाणा पृतनामासुरीमसुरर्षभ । कालानुकूलैस्त्रिदशै काल्यमानामनाथवत् ॥ २ ॥
दृष्ट्वातप्यत सक्रुद्ध इन्द्रशत्रुरमर्षित । तान्निवार्योजसा राजन्निर्भर्त्स्येदमुवाच ह ॥ ३ ॥
किं व उच्चरितैर्मातुर्धावद्भि पृष्ठतो हतै । न हि भीतवध श्लाघ्यो न स्वर्ग्य शूरमानिनाम् ४
यदि व प्रधने श्रद्धा सार वा क्षुल्लका हृदि । अग्रे तिष्ठत मात्र मे न चेद् ग्राम्यसुखे स्पृहा ॥ ५ ॥
एव सुरगणान् क्रुद्धो भीषयन् वपुषा रिपून् । व्यनदत् सुमहाप्राणो येन लोका विचेतस ॥ ६ ॥
तेन देवगणा सर्वे वृत्रविस्फोटनेन वै । निपेतुर्मूर्च्छिता भूमौ यथैवाशनिना हता ॥ ७ ॥

ममर्द पद्भ्या सुरसैन्यमातुर निमीलिताक्ष रणरङ्गदुर्मद ।
गा कम्पयन्नुद्यतशूल ओजसा नाल वन यूथपतिर्यथोन्मद ॥ ८ ॥
विलोक्य त वज्रधरोऽत्यमर्षित स्वशत्रवेऽभिद्रवते महागदाम् ।
चिक्षेप तामापततीं सुदु सहा जग्राह वामेन करेण लीलया ॥ ९ ॥
स इन्द्रशत्रु कुपितो भृश तया महेन्द्रवाह गदयोरुविक्रम ।
जघान कुम्भस्थल उन्नदन् मृधे तत्कर्म सर्वे समपूजयन् नृप ॥१०॥
ऐरावतो वृत्रगदाभिमृष्टो विघूर्णितोऽद्रि कुलिशाहतो यथा ।
अपासरद्भिन्नमुख सहेन्द्रो मुञ्चन्नसृक् सप्तधनुर्भृशार्त ॥११॥
न सन्नवाहाय विषण्णचेतसे प्रायुङ्क्त भूय स गदा महात्मा ।
इन्द्रोऽमृतस्यन्दिकराभिमर्शवीतव्यथक्षतवाहोऽवतस्थे ॥१२॥
स त नृपेन्द्राहवकाम्यया रिपु वज्रायुध भ्रातृहण विलोक्य ।
स्मरश्च तत्कर्म नृशसमह शोकेन मोहेन हसन्जगाद ॥१३॥

वृत्र उवाच

दिष्ट्या भवान् मे समवस्थितो रिपुर्यो ब्रह्महा गुरुहा भ्रातृहा च ।
दिष्ट्यानृणोऽद्याहमसत्तम त्वया मच्छूलनिर्भिन्नदृषद्धृदाचिरात् ॥१४॥

यो नोऽग्रजस्यात्मविदो द्विजातेर्गुरोरपापस्य च दीक्षितस्य ।
विश्रभ्य खड्गेन शिरांस्यवृश्चत् पशोरिवाकरुण स्वर्गकाम ॥१५॥
ह्रीश्रीदयाकीर्तिभिरुज्झित त्वा स्वकर्मणा पुरुषादैश्च गर्ह्यम् ।
कृच्छ्रेण मच्छूलविभिन्नदेहमस्पृष्टवह्नि समदन्ति गृध्रा ॥१६॥
अन्येऽनु ये त्वेह नृशसमज्ञा ये ह्युद्यतास्त्रा प्रहरन्ति मह्यम् ।
तैर्भूतनाथान् सगणान् निशातत्रिशूलनिर्भिन्नगलैर्यजामि ॥१७॥
अथो हरे मे कुलिशेन वीर हर्ता प्रमथ्यैव शिरो यदीह ।
तत्रानृणो भूतबलिं विधाय मनस्विना पादरज प्रपत्स्ये ॥१८॥
सुरेश कस्मान्न हिनोषि वज्र पुर स्थिते वैरिणि मय्यमोघम् ।
मा सशयिष्ठा न गदेव वज्र स्यान्निष्फल कृपणार्थेव याच्ञा ॥१९॥
नन्वेष वज्रस्तव शक्र तेजसा हरेर्दधीचेस्तपसा च तेजित ।
तेनैव शत्रुं जहि विष्णुयन्त्रितो यतो हरिर्विजय श्रीर्गुणास्तत ॥२०॥
अह समाधाय मनो यथाऽऽह सङ्कर्षणस्तच्चरणारविन्दे ।
त्वद्वज्ररहोलुलितग्राम्यपाशो गतिं मुनेर्याम्यपविद्धलोक ॥२१॥
पुसा किलैकान्तधिया स्वकाना या सपदो दिवि भूमौ रसायाम् ।
न राति यद् द्वेष उद्वेग आधिर्मद कलिर्व्यसन सप्रयास ॥२२॥
त्रैवर्गिकायासविघातमस्मत्पतिर्विधत्ते पुरुषस्य शक्र ।
ततोऽनुमेयो भगवत्प्रसादो यो दुर्लभोऽकिञ्चनगोचरोऽन्यै ॥२३॥
अह हरे तव पादैकमूलदासानुदासो भवितास्मि भूय ।
मन स्मरेतासुपतेर्गुणास्ते गृणीत वाक् कर्म करोतु काय ॥२४॥
न नाकपृष्ठ न च पारमेष्ठ्य न सार्वभौम न रसाधिपत्यम् ।
न योगसिद्धीरपुनर्भव वा समञ्जस त्वा विरहय्य काङ्क्षे ॥२५॥
अजातपक्षा इव मातर खगा स्तन्य यथा वत्सतरा क्षुधार्ता ।
प्रिय प्रियेव व्युषित विषण्णा मनोऽरविन्दाक्ष दिदृक्षते त्वाम् ॥२६॥
ममोत्तमश्लोकजनेषु सख्य ससारचक्रे भ्रमत स्वकर्मभि ।
त्वन्माययाऽऽत्मात्मजदारगेहेष्वासक्तचित्तस्य न नाथ भूयात् ॥२७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां षष्ठस्कन्धे वृत्रस्य गुणोपदेशो नाम एकादशोऽध्याय ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

ऋषिरुवाच

एवं जिहासुर्नृप देहमाजौ मृत्युं वरं विजयान्मन्यमानः ।
शूलं प्रगृह्याभ्यपतत् सुरेन्द्रं यथा महापुरुषं कैटभोऽप्सु ॥ १ ॥
ततो युगान्ताग्निकठोरजिह्वमाविध्य शूलं तरसासुरेन्द्रः ।
क्षिप्त्वा महेन्द्राय विनद्य वीरो हतोऽसि पापेति रुषा जगाद ॥ २ ॥
ख आपतत् तद् विचलद्ग्रहोल्कवन्निरीक्ष्य दुष्प्रेक्ष्यमजातविक्लवः ।
वज्रेण वज्री शतपर्वणाच्छिनद् भुजं च तस्योरगराजभोगम् ॥ ३ ॥
छिन्नैकबाहुः परिघेण वृत्रः संरब्ध आसाद्य गृहीतवज्रम् ।
हनौ तताडेन्द्रमथामरेभं वज्रं च हस्तान्न्यपतन्मघोनः ॥ ४ ॥
वृत्रस्य कर्मातिमहाद्भुतं तत् सुरासुराश्चारणसिद्धसङ्घाः ।
अपूजयंस्तत् पुरुहूतसङ्कटं निरीक्ष्य हाहेति विचुक्रुशुर्भृशम् ॥ ५ ॥
इन्द्रो न वज्रं जगृहे विलज्जितश्च्युतं स्वहस्तादरिसन्निधौ पुनः ।
तमाह वृत्रो हर आत्तवज्रो जहि स्वशत्रुं न विषादकालः ॥ ६ ॥
युयुत्सतां कुत्रचिदाततायिनां जयः सदैकत्र न वै परात्मनाम् ।
विनैकमुत्पत्तिलयस्थितीश्वरं सर्वज्ञमाद्यं पुरुषं सनातनम् ॥ ७ ॥

लोकाः सपाला यस्येमे श्वसन्ति विवशा वशे । द्विजा इव शिचा बद्धाः स काल इह कारणम् ॥ ८ ॥
ओजः सहो बलं प्राणममृतं मृत्युमेव च । तमज्ञाय जनो हेतुमात्मानं मन्यते जडम् ॥ ९ ॥
यथा दारुमयी नारी यथा यन्त्रमयो मृगः । एवं भूतानि मघवन्नीशतन्त्राणि विद्धि भोः ॥१०॥
पुरुषः प्रकृतिर्व्यक्तमात्मा भूतेन्द्रियाशयाः । शक्नुवन्त्यस्य सर्गादौ न विना यदनुग्रहात् ॥११॥
अविद्वानेवमात्मानं मन्यतेऽनीशमीश्वरम् । भूतैः सृजति भूतानि ग्रसते तानि तैः स्वयम् ॥१२॥
आयुः श्रीः कीर्तिरैश्वर्यमाशिषः पुरुषस्य याः । भवन्त्येव हि तत्काले यथानिच्छोर्विपर्ययाः ॥१३॥
तस्मादकीर्तियशसोर्जयापजययोरपि । समः स्यात् सुखदुःखाभ्यां मृत्युजीवितयोस्तथा ।१४।
सत्त्वं रजस्तम इति प्रकृतेर्नात्मनो गुणाः । तत्र साक्षिणमात्मानं यो वेद न स बध्यते ॥१५॥
पश्य मां निर्जितं शक्र वृक्णायुधभुजं मृधे । घटमानं यथाशक्ति तव प्राणजिहीर्षया ॥१६॥
प्राणग्लहोऽयं समर इष्वक्षो वाहनासनः । अत्र न ज्ञायतेऽमुष्य जयोऽमुष्य पराजयः ॥१७॥

श्रीशुक उवाच

इन्द्रो वृत्रवचः श्रुत्वा गतालीकमपूजयत् । गृहीतवज्रः प्रहसंस्तमाह गतविस्मयः ॥१८॥

इन्द्र उवाच

अहो दानव सिद्धोऽसि यस्य ते मतिरीदृशी । भक्तः सर्वात्मनाऽऽत्मानं सुहृदं जगदीश्वरम् ॥१९॥
भवानतार्षीन्मायां वै वैष्णवीं जनमोहिनीम् । यद् विहायासुरं भावं महापुरुषतां गतः ॥२०॥
खल्विदं महदाश्चर्यं यद् रजःप्रकृतेस्तव । वासुदेवे भगवति सत्त्वात्मनि दृढा मतिः ॥२१॥
यस्य भक्तिर्भगवति हरौ निःश्रेयसेश्वरे । विक्रीडतोऽमृताम्भोधौ किं क्षुद्रैः खातकोदकैः ॥२२॥

श्रीशुक उवाच

इति ब्रुवाणावन्योन्यं धर्मजिज्ञासया नृप । युयुधाते महावीर्याविन्द्रवृत्रौ युधाम्पती ॥२३॥
आविध्य परिघं वृत्रः कार्ष्णायसमरिन्दम । इन्द्राय प्राहिणोद् घोरं वामहस्तेन मारिष ॥२४॥
स तु वृत्रस्य परिघं करं च करभोपमम् । चिच्छेद युगपद्देवो वज्रेण शतपर्वणा ॥२५॥
दोर्भ्यामुत्कृत्तमूलाभ्यां बभौ रक्तस्रवोऽसुरः । छिन्नपक्षो यथा गोत्रः खाद् भ्रष्टो वज्रिणा हतः ॥२६॥
कृत्वाधरां हनुं भूमौ दैत्यो दिव्युत्तरां हनुम् । नभोगम्भीरवक्त्रेण लेलिहोल्बणजिह्वया ॥२७॥
दंष्ट्राभिः कालकल्पाभिर्ग्रसन्निव जगत्त्रयम् । अतिमात्रमहाकाय आक्षिपंस्तरसा गिरीन् ॥२८॥
गिरिराट् पादचारीव पद्भ्यां निर्जरयन् महीम् । जग्रास स समासाद्य वज्रिणं सहवाहनम् ॥२९॥
महाप्राणो महावीर्यो महासर्प इव द्विपम् । वृत्रग्रस्तं तमालक्ष्य सप्रजापतयः सुराः ।
हा कष्टमिति निर्विण्णाश्चुक्रुशुः समहर्षयः ॥ ३० ॥
निगीर्णोऽप्यसुरेन्द्रेण न ममारोदरं गतः । महापुरुषसन्नद्धो योगमायाबलेन च ॥३१॥
भित्त्वा वज्रेण तत्कुक्षिं निष्क्रम्य बलभिद् विभुः । उच्चकर्त शिरः शत्रोर्गिरिशृङ्गमिवौजसा ॥३२॥
वज्रस्तु तत्कन्धरमाशुवेगः कृन्तन् समन्तात् परिवर्तमानः ।
न्यपातयत् तावदहर्गणेन यो ज्योतिषामयने वार्त्रहत्ये ॥ ३३ ॥
तदा च खे दुन्दुभयो विनेदुर्गन्धर्वसिद्धाः समहर्षिसङ्घाः ।
वार्त्रघ्नलिङ्गैस्तमभिष्टुवाना मन्त्रैर्मुदा कुसुमैरभ्यवर्षन् ॥ ३४ ॥
वृत्रस्य देहान्निष्क्रान्तमात्मज्योतिररिन्दम । पश्यतां सर्वलोकानामलोकं समपद्यत ॥३५॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां षष्ठस्कन्धे वृत्रवधो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

वृत्रे हते त्रयो लोका विना शक्रेण भूरिद । सपाला ह्यभवन् सद्यो विज्वरा निर्वृतेन्द्रियाः ॥ १ ॥
देवर्षिपितृभूतानि दैत्या देवानुगाः स्वयम् । प्रतिजग्मुः स्वधिष्ण्यानि ब्रह्मेशेन्द्रादयस्ततः ॥ २ ॥

राजोवाच

इन्द्रस्यानिर्वृतेर्हेतुं श्रोतुमिच्छामि भो मुने । येनासन् सुखिनो देवा हरेर्दुःखं कुतोऽभवत् ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच

वृत्रविक्रमसंविग्ना सर्वे देवा सहर्षिभि । तद्वधायार्थयन्निन्द्र नैच्छद् भीतो बृहद्वधात् ॥ ४ ॥

इन्द्र उवाच

स्त्रीभूजलद्रुमैरेनो विश्वरूपवधोद्भवम् । विभक्तमनुगृह्णद्भिर्वृत्रहत्या क्व मार्ज्म्यहम् ॥ ५ ॥

श्रीशुक उवाच

ऋषयस्तदुपाकर्ण्य महेन्द्रमिदमब्रुवन् । याजयिष्याम भद्रं ते हयमेधेन मा स्म भै ॥ ६ ॥

हयमेधेन पुरुष परमात्मानमीश्वरम् । इष्ट्वा नारायण देव मोक्ष्यसेऽपि जगद्वधात् ॥ ७ ॥

ब्रह्महा पितृहा गोघ्नो मातृहाऽऽचार्यहाघवान् । श्वाद पुल्कसको वापि शुद्ध्येरन् यस्य कीर्तनात्।८।

तमश्वमेधेन महामखेन श्रद्धान्वितोऽस्माभिरनुष्ठितेन ।

हत्वापि सब्रह्म चराचर त्व न लिप्यसे किं खलनिग्रहेण ॥ ९ ॥

श्रीशुक उवाच

एव सञ्चोदितो विप्रैर्मरुत्वानहनद् रिपुम् । ब्रह्महत्या हते तस्मिन्नाससाद वृषाकपिम् ॥१०॥

तयेन्द्र स्मासहत्ताप निर्वृतिर्नामुमाविशत् । ह्रीमन्त वाच्यता प्राप्त सुखयन्त्यपि नो गुणा ।११।

ता ददर्शानुधावन्ती चाण्डालीमिव रूपिणीम् । जरया वेपमानाङ्गीं यक्ष्मग्रस्तामसृक्पटाम् ॥१२॥

विकीर्य पलितान् केशांस्तिष्ठ तिष्ठेति भाषिणीम् । मीनगन्ध्यसुगन्धेन कुर्वतीं मार्गदूषणम् ॥१३॥

नभो गतो दिश सर्वा सहस्राक्षो विशाम्पते । प्रागुदीचीं दिश तूर्ण प्रविष्टो नृप मानसम् ॥१४॥

स आवसत् पुष्करनालतन्तूनलब्धभोगो यदिहाग्निदूत ।

वर्षाणि साहस्रमलक्षितोऽन्त स चिन्तयन् ब्रह्मवधाद्विमोक्षम् ॥ १५ ॥

तावत् त्रिणाक नहुष शशास विद्यातपोयोगबलानुभाव ।

स सम्पदैश्वर्यमदान्धबुद्धिर्नीतस्तिरश्चा गतिमिन्द्रपत्न्या ॥ १६ ॥

ततो गतो ब्रह्मगिरोपहूत ऋतम्भरध्याननिवारिताघ ।

पापस्तु दिग्देवतया हतौजास्त नाभ्यभूदवित विष्णुपत्न्या ॥ १७ ॥

त च ब्रह्मर्षयोऽभ्येत्य हयमेधेन भारत । यथावद् दीक्षयाञ्चक्रु पुरुषाराधनेन ह ॥१८॥

अथेज्यमाने पुरुषे सर्वदेवमयात्मनि । अश्वमेधे महेन्द्रेण वितते ब्रह्मवादिभि ॥१९॥

स वै त्वाष्ट्रवधो भूयानपि पापचयो नृप । नीतस्तेनैव शून्याय नीहार इव भानुना ॥२०॥

स वाजिमेधेन यथोदितेन वितायमानेन मरीचिमिश्रै ।

इष्ट्वाधियज्ञ पुरुष पुराणमिन्द्रो महानास विधूतपाप ॥ २१ ॥

इद महाख्यानमशेषपाप्मना प्रक्षालन तीर्थपदानुकीर्तनम् ।

भक्त्युच्छ्रय भक्तजनानुवर्णन महेन्द्रमोक्ष विजय मरुत्वत ॥ २२ ॥

पठेयुराख्यानमिद सदा बुधा शृण्वन्त्यथो पर्वणि पर्वणीन्द्रियम् ।
धन्य यशस्य निखिलाघमोचन रिपुञ्जय स्वस्त्ययन तथाऽऽयुषम् ॥ २३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्या सहितायां षष्ठस्कन्धे इन्द्रविजयो नाम त्रयोदशोऽध्याय ॥१३॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

परीक्षिदुवाच

रजस्तम स्वभावस्य ब्रह्मन् वृत्रस्य पाप्मन । नारायणे भगवति कथमासीद् दृढा मति ॥ १ ॥
देवाना शुद्धसत्त्वानामृषीणा चामलात्मनाम् । भक्तिर्मुकुन्दचरणे न प्रायेणोपजायते ॥ २ ॥
रजोभि समसख्याता पार्थिवैरिह जन्तव । तेषा ये केचनेहन्त श्रेयो वै मनुजादय ॥ ३ ॥
प्रायो मुमुक्षवस्तेषा केचनैव द्विजोत्तम । मुमुक्षूणा सहस्रेषु कश्चिन्मुच्येत सिध्यति ॥ ४ ॥
मुक्तानामपि सिद्धाना नारायणपरायण । सुदुर्लभ प्रशान्तात्मा कोटिष्वपि महामुने ॥ ५ ॥
वृत्रस्तु स कथ पाप सर्वलोकोपतापन । इत्थं दृढमति कृष्ण आसीत् सग्राम उल्बणे ॥६॥
अत्र न सशयो भूयाञ्छ्रोतु कौतूहल प्रभो । य पौरुषेण समरे सहस्राक्षमतोषयत् ॥ ७ ॥

सूत उवाच

परीक्षितोऽथ सप्रश्न भगवान् बादरायणि । निशम्य श्रद्दधानस्य प्रतिनन्द्य वचोऽब्रवीत् ॥८॥

श्रीशुक उवाच

शृणुष्वावहितो राजन्नितिहासमिम यथा । श्रुत द्वैपायनमुखान्नारदाद् देवलादपि ॥ ९ ॥
आसीद् राजा सार्वभौम शूरसेनेषु वै नृप । चित्रकेतुरिति ख्यातो यस्यासीत् कामधुङ् मही १०
तस्य भार्यासहस्राणा सहस्राणि दशाभवन् । सान्तानिकश्चापि नृपो न लेभे तासु सन्ततिम् ॥११॥
रूपौदार्यवयोजन्मविद्यैश्वर्यश्रियादिभि । सम्पन्नस्य गुणै सर्वैश्चिन्ता वन्ध्यापतेरभूत् ॥१२॥
न तस्य सम्पद सर्वा महिष्यो वामलोचना । सार्वभौमस्य भूश्चेयमभवन् प्रीतिहेतव ॥१३॥
तस्यैकदा तु भवनमङ्गिरा भगवानृषि । लोकाननुचरन्नेतानुपागच्छद् यदृच्छया ॥१४॥
त पूजयित्वा विधिवत् प्रत्युत्थानार्हणादिभि । कृतातिथ्यमुपासीदत् सुखासीन समाहित ॥१५॥
महर्षिस्तमुपासीन प्रश्रयावनत क्षितौ । प्रतिपूज्य महाराज समाभाष्येदमब्रवीत ॥१६॥

अङ्गिरा उवाच

अपि तेऽनामय स्वस्ति प्रकृतीना तथाऽऽत्मन । यथा प्रकृतिभिर्गुप्त पुमान् राजापि सप्तभि ॥१७॥
आत्मान प्रकृतिष्वद्धा निधाय श्रेय आप्नुयात् । राज्ञा तथा प्रकृतयो नरदेवाहिताधय ॥१८॥
अपि दारा प्रजामात्या भृत्या श्रेण्योऽथ मन्त्रिण । पौरा जानपदा भूपा आत्मजा वशवर्तिन ॥१९॥
यस्यात्मानुवशश्चेत् स्यात् सर्वे तद्वशगा इमे । लोका सपाला यच्छन्ति सर्वे बलिमतन्द्रिता ॥२०॥
आत्मन प्रीयते नात्मा परत स्वत एव वा । लक्षयेऽलब्धकाम त्वा चिन्तया शबल मुखम् ॥२१॥

एवं विकल्पितो राजन् विदुषा मुनिनापि स । प्रश्रयावनतोऽभ्याह प्रजाकामस्ततो मुनिम् ॥२२॥

चित्रकेतुरुवाच

भगवन् किं न विदितं तपोज्ञानसमाधिभिः । योगिनां ध्वस्तपापानां बहिरन्तः शरीरिषु ॥२३॥
तथापि पृच्छतो ब्रूयां ब्रह्मन्नात्मनि चिन्तितम् । भवतो विदुषश्चापि चोदितस्त्वदनुज्ञया ॥२४॥
लोकपालैरपि प्रार्थ्याः साम्राज्यैश्वर्यसम्पदः । न नन्दयन्त्यप्रजं मां क्षुत्तृट्काममिवापरे ॥२५॥
ततः पाहि महाभाग पूर्वैः सह गतं तमः । यथा तरेम दुष्पारं प्रजया तद्विधेहि नः ॥२६॥

श्रीशुक उवाच

इत्यर्थितः स भगवान् कृपालुर्ब्रह्मणः सुतः । श्रपयित्वा चरुं त्वाष्ट्रं त्वष्टारमयजद्विभुः ॥२७॥
ज्येष्ठा श्रेष्ठा च या राज्ञो महिषीणां च भारत । नाम्ना कृतद्युतिस्तस्यै यज्ञोच्छिष्टमदाद् द्विजः २८
अथाह नृपतिं राजन् भवितैकस्तवात्मजः । हर्षशोकप्रदस्तुभ्यमिति ब्रह्मसुतो ययौ ॥२९॥
सापि तत्प्राशनादेव चित्रकेतोरधारयत् । गर्भं कृतद्युतिर्देवी कृत्तिकाग्नेरिवात्मजम् ॥३०॥
तस्या अनुदिनं गर्भः शुक्लपक्ष इवोडुपः । ववृधे शूरसेनेशतेजसा शनकैर्नृप ॥३१॥
अथ काल उपावृत्ते कुमारः समजायत । जनयञ्छूरसेनानां शृण्वतां परमां मुदम् ॥३२॥
हृष्टो राजा कुमारस्य स्नातः शुचिरलङ्कृतः । वाचयित्वाऽऽशिषो विप्रैः कारयामास जातकम् ३३
तेभ्यो हिरण्यं रजतं वासांस्याभरणानि च । ग्रामान् हयान् गजान् प्रादाद् धेनूनामर्बुदानि षट्
ववर्ष काममन्येषां पर्जन्य इव देहिनाम् । धन्यं यशस्यमायुष्यं कुमारस्य महामनाः ॥३५॥
कृच्छ्रलब्धेऽथ राजर्षेस्तनयेऽनुदिनं पितुः । यथा निःस्वस्य कृच्छ्राप्ते धने स्नेहोऽन्ववर्धत ॥३६॥
मातुस्त्वतितरां पुत्रे स्नेहो मोहसमुद्भवः । कृतद्युतेः सपत्नीनां प्रजाकामज्वरोऽभवत् ॥३७॥
चित्रकेतोरतिप्रीतिर्यथा दारे प्रजावति । न तथान्येषु सञ्जज्ञे बालं लालयतोऽन्वहम् ॥३८॥
ताः पर्यतप्यन्नात्मानं गर्हयन्त्योऽभ्यसूयया । आनपत्येन दुःखेन राज्ञोऽनादरणेन च ॥३९॥
धिगप्रजां स्त्रियं पापां पत्युश्चागृहसम्मताम् । सुप्रजाभिः सपत्नीभिर्दासीमिव तिरस्कृताम् ॥४०॥
दासीनां को नु सन्तापः स्वामिनः परिचर्यया । अभीक्ष्णं लब्धमानानां दास्या दासीव दुर्भगा ४१
एवं सन्दह्यमानानां सपत्न्याः पुत्रसम्पदा । राज्ञोऽसम्मतवृत्तीनां विद्वेषो बलवानभूत् ॥४२॥
विद्वेषनष्टमतयः स्त्रियो दारुणचेतसः । गरं ददुः कुमाराय दुर्मर्षा नृपतिं प्रति ॥४३॥
कृतद्युतिरजानन्ती सपत्नीनामघं महत् । सुप्त एवेति सञ्चिन्त्य निरीक्ष्य व्यचरद् गृहे ॥४४॥
शयानं सुचिरं बालमुपधार्य मनीषिणी । पुत्रमानय मे भद्रे इति धात्रीमचोदयत् ॥४५॥
सा शयानमुपव्रज्य दृष्ट्वा चोत्तारलोचनम् । प्राणेन्द्रियात्मभिस्त्यक्तं हतास्मीत्यपतद् भुवि ॥४६॥
तस्यास्तदाऽऽकर्ण्य भृशातुरं स्वरं घ्नन्त्याः कराभ्यामुर उच्चकैरपि ।
प्रविश्य राज्ञी त्वरयाऽऽत्मजान्तिकं ददर्श बालं सहसा मृतं सुतम् ॥ ४७ ॥

पपात भूमौ परिवृद्धया शुचा मुमोह विभ्रष्टशिरोरुहाम्बरा ॥ ४८ ॥
ततो नृपान्तःपुरवर्तिनो जना नराश्च नार्यश्च निशम्य रोदनम् ।
आगत्य तुल्यव्यसना सुदुःखितास्ताश्च व्यलीकं रुरुदुः कृतागसः ॥ ४९ ॥
श्रुत्वा मृतं पुत्रमलक्षितान्तकं विनष्टदृष्टिः प्रपतन् स्खलन् पथि ।
स्नेहानुबन्धैधितया शुचा भृशं विमूर्च्छितोऽनुप्रकृतिर्द्विजैर्वृतः ॥ ५० ॥
पपात बालस्य स पादमूले मृतस्य विस्रस्तशिरोरुहाम्बरः ।
दीर्घं श्वसन् बाष्पकलोपरोधतो निरुद्धकण्ठो न शशाक भाषितुम् ॥ ५१ ॥
पतिं निरीक्ष्योरुशुचार्पितं तदा मृतं च बालं सुतमेकसन्ततिम् ।
जनस्य राज्ञी प्रकृतेश्च हृद्रुजं सती दधाना विललाप चित्रधा ॥ ५२ ॥
स्तनद्वयं कुङ्कुमगन्धमण्डितं निषिञ्चती साञ्जनबाष्पबिन्दुभिः ।
विकीर्य केशान् विगलत्स्रजः सुतं शुशोच चित्रं कुररीव सुस्वरम् ॥ ५३ ॥
अहो विधातस्त्वमतीव बालिशो यस्त्वात्मसृष्ट्यप्रतिरूपमीहसे ।
परेऽनुजीवत्यपरस्य या मृतिर्विपर्ययश्चेत् त्वमसि ध्रुवः परः ॥ ५४ ॥
न हि क्रमश्चेदिह मृत्युजन्मनोः शरीरिणामस्तु तदात्मकर्मभिः ।
यः स्नेहपाशो निजसर्गवृद्धये स्वयं कृतस्ते तमिमं विवृश्चसि ॥ ५५ ॥
त्वं तात नार्हसि च मां कृपणामनाथां त्यक्तुं विचक्ष्व पितरं तव शोकतप्तम् ।
अञ्जस्तरेम भवताप्रजदुस्तरं यद् ध्वान्तं न याह्यकरुणेन यमेन दूरम् ॥ ५६ ॥
उत्तिष्ठ तात त इमे शिशवो वयस्यास्त्वामाह्वयन्ति नृपनन्दन संविहर्तुम् ।
सुप्तश्चिरं ह्यशनया च भवान् परीतो भुङ्क्ष्व स्तनं पिब शुचो हर नः स्वकानाम् ॥ ५७ ॥
नाहं तनूज ददृशे हतमङ्गला ते मुग्धस्मितं मुदितवीक्षणमाननाब्जम् ।
किं वा गतोऽस्यपुनरन्वयमन्यलोकं नीतोऽघृणेन न शृणोमि कला गिरस्ते ॥ ५८ ॥

श्रीशुक उवाच

विलपन्त्या मृतं पुत्रमिति चित्रविलापनैः । चित्रकेतुर्भृशं तप्तो मुक्तकण्ठो रुरोद ह ॥५९॥
तयोर्विलपतोः सर्वे दम्पत्योस्तदनुव्रताः । रुरुदुः स्म नरा नार्यः सर्वमासीदचेतनम् ॥६०॥
एवं कश्मलमापन्नं नष्टसंज्ञमनायकम् । ज्ञात्वाङ्गिरा नाम मुनिराजगाम सनारदः ॥६१॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां षष्ठस्कन्धे चित्रकेतुविलापो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

ऊचतुर्मृतकोपान्ते पतितं मृतकोपमम् । शोकाभिभूतं राजानं बोधयन्तौ सदुक्तिभिः ॥ १ ॥

कोऽयं स्यात्तव राजेन्द्र भवान् यमनुशोचति। त्वं चास्य कतमः सृष्टौ पुरेदानीमतः परम् ॥ २ ॥
यथा प्रयान्ति संयान्ति स्रोतोवेगेन बालुकाः। संयुज्यन्ते वियुज्यन्ते तथा कालेन देहिनः ॥ ३ ॥
यथा धानासु वै धाना भवन्ति न भवन्ति च। एवं भूतेषु भूतानि चोदितानीशमायया ॥ ४ ॥
वयं च त्वं च ये चेमे तुल्यकालाश्चराचराः। जन्ममृत्योर्यथा पश्चात् प्राङ्नैवमधुनापि भो ॥ ५ ॥
भूतैर्भूतानि भूतेशः सृजत्यवति हन्त्यजः। आत्मसृष्टैरस्वतन्त्रैरनपेक्षोऽपि बालवत् ॥ ६ ॥
देहेन देहिनो राजन् देहाद्देहोऽभिजायते। बीजादेव यथा बीजं देह्यर्थ इव शाश्वतः ॥ ७ ॥
देहदेहिविभागोऽयमविवेककृतः पुरा। जातिव्यक्तिविभागोऽयं यथा वस्तुनि कल्पितः ॥ ८ ॥

श्रीशुक उवाच

एवमाश्वासितो राजा चित्रकेतुर्द्विजोक्तिभिः। प्रमृज्य पाणिना वक्त्रमाधिम्लानमभाषत ॥ ९ ॥

राजोवाच

कौ युवां ज्ञानसम्पन्नौ महिष्ठौ च महीयसाम्। अवधूतेन वेषेण गूढाविह समागतौ ॥ १० ॥
चरन्ति ह्यवनौ कामं ब्राह्मणा भगवत्प्रियाः। मादृशां ग्राम्यबुद्धीनां बोधायोन्मत्तलिङ्गिनः ॥ ११ ॥
कुमारो नारद ऋभुरङ्गिरा देवलोऽसितः। अपान्तरतमो व्यासो मार्कण्डेयोऽथ गौतमः ॥ १२ ॥
वसिष्ठो भगवान् रामः कपिलो बादरायणिः। दुर्वासा याज्ञवल्क्यश्च जातूकर्ण्यस्तथाऽऽरुणिः ॥ १३ ॥
रोमशश्च्यवनो दत्त आसुरिः सपतञ्जलिः। ऋषिर्वेदशिरा बोध्यो मुनिः पञ्चशिरास्तथा ॥ १४ ॥
हिरण्यनाभः कौशल्यः श्रुतदेव ऋतध्वजः। एते परे च सिद्धेशाश्चरन्ति ज्ञानहेतवः ॥ १५ ॥
तस्माद् युवां ग्राम्यपशोर्मम मूढधियः प्रभू। अन्धे तमसि मग्नस्य ज्ञानदीप उदीर्यताम् ॥ १६ ॥

अङ्गिरा उवाच

अहं ते पुत्रकामस्य पुत्रदोऽस्म्यङ्गिरा नृप। एष ब्रह्मसुतः साक्षान्नारदो भगवानृषिः ॥ १७ ॥
इत्थं त्वां पुत्रशोकेन मग्नं तमसि दुस्तरे। अतदर्हमनुस्मृत्य महापुरुषगोचरम् ॥ १८ ॥
अनुग्रहाय भवतः प्राप्तावावामिह प्रभो। ब्रह्मण्यो भगवद्भक्तो नावसीदितुमर्हति ॥ १९ ॥
तदैव ते परं ज्ञानं ददामि गृहमागतः। ज्ञात्वान्याभिनिवेशं ते पुत्रमेव ददाम्यहम् ॥ २० ॥
अधुना पुत्रिणां तापो भवतैवानुभूयते। एवं दारा गृहा रायो विविधैश्वर्यसम्पदः ॥ २१ ॥
शब्दादयश्च विषयाश्चला राज्यविभूतयः। मही राज्यं बलं कोशो भृत्यामात्या सुहृज्जनाः ॥ २२ ॥
सर्वेऽपि शूरसेनेमे [illegible] । गन्धर्वनगरप्रख्याः स्वप्नमायामनोरथाः ॥ २३ ॥
दृश्यमाना विनार्थेन न [illegible] । कर्मभिर्ध्यायतो नानाकर्माणि मनसोऽभवन् [illegible]
अयं हि देहिनो देहो [illegible] । देहिनो विविधक्लेशसन्तापकृदुदाहृतः [illegible]
तस्मात् [illegible] ेन [illegible] । द्वैते ध्रुवार्थविश्रम्भं [illegible]

नारद उवाच

एता मन्त्रोपनिषदं प्रतीच्छ प्रयतो मम । या धारयन् सप्तरात्राद् द्रष्टा सङ्कर्षणं प्रभुम् ॥२७॥

यत्पादमूलमुपसृत्य नरेन्द्र पूर्वे शर्वादयो भ्रममिमं द्वितयं विसृज्य ।

सद्यस्तदीयमतुलानधिकं महित्वं प्रापुर्भवानपि परं नचिरादुपैति ॥२८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां षष्ठस्कन्धे चित्रकेतुसान्त्वनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५॥

अथ षोडशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ देवऋषी राजन् सम्परेतं नृपात्मजम् । दर्शयित्वेति होवाच ज्ञातीनामनुशोचताम् ॥ १ ॥

नारद उवाच

जीवात्मन् पश्य भद्रं ते मातरं पितरं च ते । सुहृदो बान्धवास्तप्ताः शुचा त्वत्कृतया भृशम् ॥ २ ॥

कलेवरं स्वमाविश्य शेषमायुः सुहृद्वृतः । भुङ्क्ष्व भोगान् पितृप्रत्तानधितिष्ठ नृपासनम् ॥ ३ ॥

जीव उवाच

कस्मिन् जन्मन्यमी मह्यं पितरो मातरोऽभवन् । कर्मभिर्भ्राम्यमाणस्य देवतिर्यङ्नृयोनिषु ॥ ४ ॥

बन्धुज्ञात्यरिमध्यस्थमित्रोदासीनविद्विषः । सर्व एव हि सर्वेषां भवन्ति क्रमशो मिथः ॥ ५ ॥

यथा वस्तूनि पण्यानि हेमादीनि ततस्ततः । पर्यटन्ति नरेष्वेवं जीवो योनिषु कर्तृषु ॥ ६ ॥

नित्यस्यार्थस्य सम्बन्धो ह्यनित्यो दृश्यते नृषु । यावद् यस्य हि सम्बन्धो ममत्वं तावदेव हि ॥ ७ ॥

एवं योनिगतो जीवः स नित्यो निरहङ्कृतः । यावद्यत्रोपलभ्येत तावत् स्वत्वं हि तस्य तत् ॥८॥

एष नित्योऽव्ययः सूक्ष्म एष सर्वाश्रयः स्वदृक् । आत्ममायागुणैर्विश्वमात्मानं सृजते प्रभुः ॥ ९ ॥

न ह्यस्यातिप्रियः कश्चिन्नाप्रियः स्वः परोऽपि वा । एकः सर्वधियां द्रष्टा कर्तॄणां गुणदोषयोः ॥१०॥

नादत्त आत्मा हि गुणं न दोषं न क्रियाफलम् । उदासीनवदासीनः परावरदृगीश्वरः ॥११॥

श्रीशुक उवाच

इत्युदीर्य गतो जीवो ज्ञातयस्तस्य ते तदा । विस्मिता मुमुचुः शोकं छित्त्वाऽऽत्मस्नेहशृङ्खलाम्१२

निर्हृत्य ज्ञातयो ज्ञातेर्देहं कृत्वोचिताः क्रियाः । तत्यजुर्दुस्त्यजं स्नेहं शोकमोहभयार्तिदम् ॥१३॥

बालघ्न्यो व्रीडितास्तत्र बालहत्याहतप्रभाः । बालहत्याव्रतं चेरुर्ब्राह्मणैर्यन्निरूपितम् ।

यमुनायां महाराज स्मरन्त्यो द्विजभाषितम् ॥ १४ ॥

स इत्थं प्रतिबुद्धात्मा चित्रकेतुर्द्विजोक्तिभिः । गृहान्धकूपान्निष्क्रान्तः सरःपङ्कादिव द्विपः ॥१५॥

कालिन्द्यां विधिवत्स्नात्वा कृतपुण्यजलक्रियः । मौनेन संयतप्राणो ब्रह्मपुत्राववन्दत ॥१६॥

अथ तस्मै प्रपन्नाय भक्ताय प्रयतात्मने । भगवान् नारदः प्रीतो विद्यामेतामुवाच ह ॥१७॥

ॐ नमस्तुभ्यं भगवते वासुदेवाय धीमहि । प्रद्युम्नायानिरुद्धाय नमः सङ्कर्षणाय च ॥१८॥
नमो विज्ञानमात्राय परमानन्दमूर्तये । आत्मारामाय शान्ताय निवृत्तद्वैतदृष्टये ॥१९॥
आत्मानन्दानुभूत्यैव न्यस्तशक्त्यूर्मये नमः । हृषीकेशाय महते नमस्ते विश्वमूर्तये ॥२०॥
वचस्युपरतेऽप्राप्य य एको मनसा सह । अनामरूपश्चिन्मात्रः सोऽव्यान्नः सदसत्परः ॥२१॥
यस्मिन्निदं यतश्चेदं तिष्ठत्यप्येति जायते । मृन्मयेष्विव मृज्जातिस्तस्मै ते ब्रह्मणे नमः ॥२२॥
यन्न स्पृशन्ति न विदुर्मनोबुद्धीन्द्रियासवः । अन्तर्बहिश्च विततं व्योमवत्तन्नतोऽस्म्यहम् ॥२३॥

देहेन्द्रियप्राणमनोधियोऽमी यदंशविद्धाः प्रचरन्ति कर्मसु ।
नैवान्यदा लोहमिवाप्रतप्तं स्थानेषु तद् द्रष्ट्रपदेशमेति ॥ २४ ॥

ॐ नमो भगवते महापुरुषाय महानुभावाय महाविभूतिपतये सकलसात्वतपरिवृढ-
निकरकरकमलकुड्मलोपलालितचरणारविन्दयुगल परम परमेष्ठिन् नमस्ते ॥ २५ ॥

श्रीशुक उवाच

भक्तायैतां प्रपन्नाय विद्यामादिश्य नारदः । ययावङ्गिरसा साकं धाम स्वायम्भुवं प्रभो ॥२६॥
चित्रकेतुस्तु तां विद्यां यथा नारदभाषिताम् । धारयामास सप्ताहमब्भक्षः सुसमाहितः ॥२७॥
ततश्च सप्तरात्रान्ते विद्यया धार्यमाणया । विद्याधराधिपत्यं स लेभेऽप्रतिहतं नृप ॥२८॥
ततः कतिपयाहोभिर्विद्ययेद्धमनोगतिः । जगाम देवदेवस्य शेषस्य चरणान्तिकम् ॥२९॥

मृणालगौरं शितिवाससं स्फुरत्किरीटकेयूरकटित्रकङ्कणम् ।
प्रसन्नवक्त्रारुणलोचनं वृतं ददर्श सिद्धेश्वरमण्डलैः प्रभुम् ॥ ३० ॥
तद्दर्शनध्वस्तसमस्तकिल्बिषः स्वच्छामलान्तःकरणोऽभ्ययान्मुनिः ।
प्रवृद्धभक्त्या प्रणयाश्रुलोचनः प्रहृष्टरोमानमदादिपूरुषम् ॥ ३१ ॥
स उत्तमश्लोकपदाब्जविष्टरं प्रेमाश्रुलेशैरुपमेहयन् मुहुः ।
प्रेमोपरुद्धाखिलवर्णनिर्गमो नैवाशकत् तं प्रसमीडितुं चिरम् ॥ ३२ ॥
ततः समाधाय मनो मनीषया बभाष एतत् प्रतिलब्धवागसौ ।
नियम्य सर्वेन्द्रियबाह्यवर्तनं जगद्गुरुं सात्वतशास्त्रविग्रहम् ॥ ३३ ॥

चित्रकेतुरुवाच

अजित जितः सममतिभिः साधुभिर्भवान् जितात्मभिर्भवता ।
विजितास्तेऽपि च भजतामकामात्मनां य आत्मदोऽतिकरुणः ॥ ३४ ॥
तव विभव खलु भगवञ्जगदुदयस्थितिलयादीनि ।
विश्वसृजस्तेंऽशांशास्तत्र मृषा स्पर्धन्ते पृथगभिमत्या ॥ ३५ ॥

परमाणुपरममहतोस्त्वमाद्यन्तान्तरवर्ती त्रयविधुरः ।
आदावन्तेऽपि च सत्त्वानां यद् ध्रुवं तदेवान्तरालेऽपि ॥ ३६ ॥
क्षित्यादिभिरेष किलावृतः सप्तभिर्दशगुणोत्तरैराण्डकोशः ।
यत्र पतत्यणुकल्पः सहाण्डकोटिकोटिभिस्तदनन्तः ॥ ३७ ॥
विषयतृषो नरपशवो य उपासते विभूतीर्न परं त्वाम् ।
तेषामाशिष ईश तदनु विनश्यन्ति यथा राजकुलम् ॥ ३८ ॥
कामधियस्त्वयि रचिता न परम रोहन्ति यथा करम्भबीजानि ।
ज्ञानात्मन्यगुणमये गुणगणतोऽस्य द्वन्द्वजालानि ॥ ३९ ॥
जितमजित तदा भवता यदाऽऽह भागवतं धर्ममनवद्यम् ।
निष्किञ्चना ये मुनय आत्मारामा यमुपासतेऽपवर्गाय ॥ ४० ॥
विषममतिर्न यत्र नृणां त्वमहमिति मम तवेति च यदन्यत्र ।
विषमधिया रचितो यः स ह्यविशुद्धः क्षयिष्णुरधर्मबहुलः ॥ ४१ ॥
कः क्षेमो निजपरयोः कियानर्थः स्वपरद्रुहा धर्मेण ।
स्वद्रोहात् तव कोपः परसम्पीडया च तथाधर्मः ॥ ४२ ॥
न व्यभिचरति तवेक्षा यया ह्यभिहितो भागवतो धर्मः ।
स्थिरचरसत्त्वकदम्बेष्वपृथग्धियो यमुपासते त्वार्याः ॥ ४३ ॥
न हि भगवन्नघटितमिदं त्वद्दर्शनान्नृणामखिलपापक्षयः ।
यन्नामसकृच्छ्रवणात् पुक्कसकोऽपि विमुच्यते संसारात् ॥ ४४ ॥
अथ भगवन् वयमधुना त्वदवलोकपरिमृष्टाशयमलाः ।
सुरऋषिणा यदुदितं तावकेन कथमन्यथा भवति ॥ ४५ ॥
विदितमनन्त समस्तं तव जगदात्मनो जनैरिहाचरितम् ।
विज्ञाप्यं परमगुरोः कियदिव सवितुरिव खद्योतैः ॥ ४६ ॥
नमस्तुभ्यं भगवते सकलजगत्स्थितिलयोदयेशाय ।
दुरवसितात्मगतये कुयोगिनां भिदा परमहंसाय ॥ ४७ ॥
यं वै श्वसन्तमनु विश्वसृजः श्वसन्ति यं चेकितानमनु चित्तय उच्चकन्ति ।
भूमण्डलं सर्षपायति यस्य मूर्ध्नि तस्मै नमो भगवतेऽस्तु सहस्रमूर्ध्ने ॥ ४८ ॥

श्रीशुक उवाच

संस्तुतो भगवानेवमनन्तस्तमभाषत । विद्याधरपतिं प्रीतश्चित्रकेतुं कुरूद्वह ॥४९॥

श्रीभगवानुवाच

यन्नारदाङ्गिरोभ्या ते व्याहृत मेऽनुशासनम् । ससिद्धोऽसि तया राजन् विद्यया दर्शनाच मे॥५०॥
अह वै सर्वभूतानि भूतात्मा भूतभावन । शब्दब्रह्म पर ब्रह्म ममोभे शाश्वती तनू ॥५१॥
लोके विततमात्मान लोक चात्मनि सततम् । उभय च मया व्याप्त मयि चैवोभय कृतम्॥५२॥
यथा सुपुप्त पुरुषो विश्व पश्यति चात्मनि । आत्मानमेकदेशस्थ मन्यते स्वप्न उत्थित ॥५३॥
एव जागरणादीनि जीवस्थानानि चात्मन । मायामात्राणि विज्ञाय तद्द्रष्टार पर स्मरेत् ॥५४॥
येन प्रसुप्त पुरुष स्वाप वेदात्मनस्तदा । सुख च निर्गुण ब्रह्म तमात्मानमवेहि माम् ॥५५॥
उभय स्मरत पुस प्रस्वापप्रतिबोधयो । अन्वेति व्यतिरिच्येत तज्ज्ञान ब्रह्म तत् परम् ॥५६॥
यदेतद् विस्मृत पुसो मद्भाव भिन्नमात्मन । तत ससार एतस्य देहाद् देहो मृतेर्मृति ॥५७॥
लब्ध्वेह मानुषीं योनिं ज्ञानविज्ञानसम्भवाम् । आत्मान यो न बुद्ध्येत न कचिच्छममाप्नुयात्॥५८॥
स्मृत्वेहाया परिक्लेश तत फलविपर्ययम् । अभय चाप्यनीहाया सङ्कल्पाद् विरमेत् कवि ॥५९॥
सुखाय दु खमोक्षाय कुर्वाते दम्पती क्रिया । ततोऽनिवृत्तिरप्राप्तिर्दु खस्य च सुखस्य च ॥६०॥
एव विपर्यय बुद्ध्वा नृणा विज्ञाभिमानिनाम् । आत्मनश्च गतिं सूक्ष्मा स्थानत्रयविलक्षणाम्॥६१॥
दृष्टश्रुताभिर्मात्राभिर्निर्मुक्त स्वेन तेजसा । ज्ञानविज्ञानसन्तुष्टो मद्भक्त पुरुषो भवेत् ॥६२॥
एतावानेव मनुजैर्योगनैपुणबुद्धिभि । स्वार्थ सर्वात्मना ज्ञेयो यत्परात्मैकदर्शनम् ॥६३॥
त्वमेतच्छ्रद्धया राजन्नप्रमत्तो वचो मम । ज्ञानविज्ञानसम्पन्नो धारयन्नाशु सिध्यसि ॥६४॥

श्रीशुक उवाच

आश्वास्य भगवानित्थ चित्रकेतु जगद्गुरु । पश्यतस्तस्य विश्वात्मा ततश्चान्तदधे हरि ॥६५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहिताया षष्ठस्कन्धे चित्रकेतो परमात्मदर्शन नाम षोडशोऽध्याय १

अथ सप्तदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

यतश्चान्तर्हितोऽनन्तस्तस्यै कृत्वा दिशे नम । विद्याधरश्चित्रकेतुश्चचार गगनेचर ॥ १ ॥
स लक्ष वर्षलक्षाणामव्याहतबलेन्द्रिय । स्तूयमानो महायोगी मुनिभि सिद्धचारणै ॥ २ ॥
कुलाचलेन्द्रद्रोणीषु नानासङ्कल्पसिद्धिषु । रेमे विद्याधरस्त्रीभिर्गापयन् हरिमीश्वरम् ॥ ३ ॥
एकदा स विमानेन विष्णुदत्तेन भास्वता । गिरिश ददृशे गच्छन् परीत सिद्धचारणै ॥ ४ ॥
आलिङ्ग्याङ्कीकृता देवीं बाहुना मुनिससदि । उवाच देव्या शृण्वत्या जहासोचैस्तदन्तिके॥ ५ ॥

चित्रकेतुरुवाच

एष लोकगुरु साक्षाद्धर्म वक्ता शरीरिणाम् । आस्ते मुख्य सभाया वै मिथुनीभूय भार्यया॥ ६ ॥

जटाधरस्तीव्रतपा ब्रह्मवादिसभापति । अङ्कीकृत्य स्त्रिय चास्ते गतह्री प्राकृतो यथा ॥ ७ ॥
प्रायश प्राकृताश्चापि स्त्रियं रहसि बिभ्रति । अयं महाव्रतधरो बिभर्ति सदसि स्त्रियम् ॥ ८ ॥

श्रीशुक उवाच

भगवानपि तच्छ्रुत्वा प्रहस्यागाधधीर्नृप । तूष्णीं बभूव सदसि सभ्याश्च तदनुव्रता ॥ ९ ॥
इत्यतद्वीर्यविदुषि ब्रुवाणे बह्वशोभनम् । रुषाऽऽह देवी धृष्टाय निर्जितात्माभिमानिने ॥१०॥

पार्वत्युवाच

अय किमधुना लोके शास्ता दण्डधर प्रभु । अस्मद्विधाना दुष्टाना निर्लज्जाना च विप्रकृत्॥११॥
न वेद धर्मं किल पद्मयोनिर्न ब्रह्मपुत्रा भृगुनारदाद्या ।
न वै कुमार कपिलो मनुश्च ये नो निषेधन्त्यतिवर्तिनं हरम् ॥ १२॥
एषामनुध्येयपदाब्जयुग्म जगद्गुरु मङ्गलमङ्गल स्वयम् ।
य क्षत्रबन्धु परिभूय सूरीन् प्रशास्ति धृष्टस्तदय हि दण्ड्य ॥ १३ ॥
नायमर्हति वैकुण्ठपादमूलोपसर्पणम् । सम्भावितमति स्तब्ध साधुभि पर्युपासितम् ।१४।
अत पापीयसीं योनिमासुरीं याहि दुर्मते । यथेह भूयो महता न कर्ता पुत्र किल्बिषम् ॥१५॥

श्रीशुक उवाच

एव शप्तश्चित्रकेतुर्विमानादवरुह्य स । प्रसादयामास सतीं मूर्ध्ना नम्रेण भारत ॥१६॥

चित्रकेतुरुवाच

प्रतिगृह्णामि ते शापमात्मनोऽञ्जलिनाम्बिके । देवैर्मर्त्याय यत् प्रोक्तं पूर्वदिष्ट हि तस्य तत्॥१७॥
ससारचक्र एतस्मिञ्जन्तुरज्ञानमोहित । भ्राम्यन् सुख च दु खं च भुङ्क्ते सर्वत्र सर्वदा।१८।
नैवात्मा न परश्चापि कर्ता स्यात् सुखदु खयो । कर्तार मन्यतेऽप्राज्ञ आत्मान परमेव च ॥१९॥
गुणप्रवाह एतस्मिन् क शाप को न्वनुग्रह । क स्वर्गो नरक को वा किं सुख दु खमेव वा।२०।
एक सृजति भूतानि भगवानात्ममायया । एषा बन्ध च मोक्ष च सुख दु खं च निष्कल ।२१।
न तस्य कश्चिद्दयित प्रतीपो न ज्ञातिबन्धुर्न परो न च स्व ।
समस्य सर्वत्र निरञ्जनस्य सुखे न राग कुत एव रोष ॥ २२ ॥
तथापि तच्छक्तिविसर्ग एषा सुखाय दु खाय हिताहिताय ।
बन्धाय मोक्षाय च मृत्युजन्मनो शरीरिणा ससृतयेऽवकल्पते ॥ २३ ॥
अथ प्रसादये न त्वा शापमोक्षाय भामिनि । यन्मन्यसे ह्यसाधूक्त मम तत् क्षम्यता सति ॥२४॥

श्रीशुक उवाच

इति प्रसाद्य गिरिशौ चित्रकेतुररिन्दम । जगाम स्वविमानेन पश्यतो स्मयतोस्तयो ॥२५॥

ततस्तु भगवान् रुद्रो रुद्राणीमिदमब्रवीत् । देवर्षिदैत्यसिद्धाना पार्षदाना च शृण्वताम् ॥२६॥

श्रीरुद्र उवाच

दृष्टवत्यसि सुश्रोणि हरेरद्भुतकर्मण । माहात्म्य भृत्यभृत्याना नि स्पृहाणा महात्मनाम् २७
नारायणपरा सर्वे न कुतश्चन बिभ्यति । स्वर्गापवर्गनरकेष्वपि तुल्यार्थदर्शिन ॥२८॥
देहिना देहसयोगाद् द्वन्द्वानीश्वरलीलया । सुख दु ख मृतिर्जन्म शापोऽनुग्रह एव च ॥२९॥
अविवेककृत पुसो ह्यर्थभेद इवात्मनि । गुणदोषविकल्पश्च भिदेव स्रजिवत् कृत ॥३०॥
वासुदेवे भगवति भक्तिमुद्वहता नृणाम् । ज्ञानवैराग्यवीर्याणा नेह कश्चिद् व्यपाश्रय ॥३१॥
नाह विरिञ्चो न कुमारनारदौ न ब्रह्मपुत्रा मुनय सुरेशा ।
विदाम यस्येहितमशकाशका न तत्स्वरूप पृथगीशमानिन ॥३२॥
न ह्यस्यास्ति प्रिय कश्चिन्नाप्रिय स्व. परोऽपि वा । आत्मत्वात् सर्वभूताना सर्वभूतप्रियो हरि ॥३३॥
तस्य चाय महाभागश्चित्रकेतु प्रियोऽनुग । सर्वत्र समदृक् शान्तो ह्यह चैवाच्युतप्रिय ॥३४॥
तस्मान्न विस्मय कार्य पुरुषेषु महात्मसु । महापुरुषभक्तेषु शान्तेषु समदर्शिषु ॥३५॥

श्रीशुक उवाच

इति श्रुत्वा भगवत शिवस्योमाभिभाषितम् । बभूव शान्तधी राजन् देवी विगतविस्मया ॥३६॥
इति भागवतो देव्या प्रतिशप्तुमलन्तम । मूर्ध्ना सजगृहे शापमेतावत् साधुलक्षणम् ॥३७॥
जज्ञे त्वष्टुर्दक्षिणाग्नौ दानवीं योनिमाश्रित । वृत्र इत्यभिविख्यातो ज्ञानविज्ञानसयुत ॥३८॥
एतत् ते सर्वमाख्यात यन्मा त्व परिपृच्छसि । वृत्रस्यासुरजातेश्च कारण भगवन्मते ॥३९॥
इतिहासमिम पुण्य चित्रकेतोर्महात्मन । माहात्म्य विष्णुभक्ताना श्रुत्वा बन्धाद्विमुच्यते४०
य एतत् प्रातरुत्थाय श्रद्धया वाग्यत पठेत् । इतिहास हरिं स्मृत्वा स याति परमा गतिम् ।४१।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायां षष्ठस्कन्धे चित्रकेतुशापो नाम सप्तदशोऽध्याय ॥१७॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

पृश्निस्तु पत्नी सवितु सावित्रीं व्याहृतिं त्रयीम् । अग्निहोत्र पशु सोम चातुर्मास्यं महामखान् ॥ १ ॥
सिद्धिर्भगस्य भार्याङ्ग महिमान विभु प्रभुम् । आशिष च वरारोहा कन्या प्रासूत सुव्रताम् ॥ २ ॥
धातु कुहू सिनीवाली राका चानुमतिस्तथा । साय दर्शमथ प्रात पूर्णमासमनुक्रमात् ॥ ३ ॥
अग्नीन् पुरीष्यानाधत्त क्रियाया समनन्तर । चर्षणी वरुणस्यासीद् यस्या जातो भृगु पुन ॥४॥
वाल्मीकिश्च महायोगी वल्मीकादभवत् किल । अगस्त्यश्च वसिष्ठश्च मित्रावरुणयोर्ऋषी ॥ ५ ॥
रेत [illegible] सुचिषौ द्रुतम् । रेवत्या मित्र उत्सर्गमरिष्टपिप्पल व्यधात् ॥ ६ ॥

पौलोम्यामिन्द्र आधत्त त्रीन् पुत्रानिति नः श्रुतम् । जयन्तमृषभं तात तृतीयं मीढुषं प्रभुः ॥ ७ ॥
उरुक्रमस्य देवस्य मायावामनरूपिणः । कीर्तौ पत्न्यां बृहच्छ्लोकस्तस्यासन् सौभगादयः ॥८॥
तत्कर्मगुणवीर्याणि काश्यपस्य महात्मनः । पश्चाद् वक्ष्यामहेऽदित्यां यथा चावततार ह ॥ ९ ॥
अथ कश्यपदायादान् दैतेयान् कीर्तयामि ते । यत्र भागवतः श्रीमान् प्रह्लादो बलिरेव च ॥१०॥
दितेर्द्वावेव दायादौ दैत्यदानववन्दितौ । हिरण्यकशिपुर्नाम हिरण्याक्षश्च कीर्तितौ ॥११॥
हिरण्यकशिपोर्भार्या कयाधुर्नाम दानवी । जम्भस्य तनया दत्ता सुषुवे चतुरः सुतान् ॥१२॥
संह्लादं प्रागनुह्लादं ह्लादं प्रह्लादमेव च । तत्स्वसा सिंहिका नाम राहुं विप्रचितोऽग्रहीत् ॥१३॥
शिरोऽहरद् यस्य हरिश्चक्रेण पिबतोऽमृतम् । संह्लादस्य कृतिर्भार्यासूत पञ्चजनं ततः ॥१४॥
ह्लादस्य धमनिर्भार्यासूत वातापिमिल्वलम् । योऽगस्त्याय त्वतिथये पेचे वातापिमिल्वलः ॥१५॥
अनुह्लादस्य सूर्म्यायां बाष्कलो महिषस्तथा । विरोचनस्तु प्राह्लादिर्देव्यां तस्याभवद् बलिः ॥१६॥
बाणज्येष्ठं पुत्रशतमशनायां ततोऽभवत् । तस्यानुभावं सुश्लोक्यं पश्चादेवाभिधास्यते ॥१७॥
बाण आराध्य गिरिशं लेभे तद्गणमुख्यताम् । यत्पार्श्वे भगवानास्ते ह्यद्यापि पुरपालकः ॥१८॥
मरुतश्च दितेः पुत्राश्चत्वारिंशन्नवाधिकाः । त आसन्नप्रजाः सर्वे नीता इन्द्रेण सात्मताम् ॥१९॥

राजोवाच

कथं त आसुरं भावमपोह्यौत्पत्तिकं गुरो । इन्द्रेण प्रापिताः सात्म्यं किं तत्साधु कृतं हि तैः ॥२०॥
इमे श्रद्दधते ब्रह्मन्नृषयो हि मया सह । परिज्ञानाय भगवंस्तन्नो व्याख्यातुमर्हसि ॥२१॥

सूत उवाच

तद्विष्णुरातस्य स बादरायणिर्वचो निशम्यादृतमल्पमर्थवत् ।
सभाजयन् सन्निभृतेन चेतसा जगाद सत्रायण सर्वदर्शनः ॥२२॥

श्रीशुक उवाच

हतपुत्रा दितिः शक्रपार्ष्णिग्राहेण विष्णुना । मन्युना शोकदीप्तेन ज्वलन्ती पर्यचिन्तयत् ॥२३॥
कदा नु भ्रातृहन्तारमिन्द्रियाराममुल्बणम् । अक्लिन्नहृदयं पापं घातयित्वा शये सुखम् ॥२४॥
कृमिविड्भस्मसंज्ञाऽऽसीद्यस्येशाभिहितस्य च । भूतध्रुक् तत्कृते स्वार्थं किं वेद निरयो यतः ॥२५॥
आशासानस्य तस्येदं ध्रुवमुन्नद्धचेतसः । मदशोषक इन्द्रस्य भूयाद् येन सुतो हि मे ॥२६॥
इति भावेन सा भर्तुराचचारासकृत्प्रियम् । शुश्रूषयानुरागेण प्रश्रयेण दमेन च ॥२७॥
भक्त्या परमया राजन् मनोज्ञैर्वल्गुभाषितैः । मनो जग्राह भावज्ञा सुस्मितापाङ्गवीक्षणैः ॥२८॥
एवं स्त्रिया जडीभूतो विद्वानपि मनोज्ञया । बाढमित्याह विवशो न तच्चित्रं हि योषिति ॥२९॥
विलोक्यैकान्तभूतानि भूतान्यादौ प्रजापतिः । स्त्रियं चक्रे स्वदेहार्धं यया पुंसां मतिर्हृता ॥३०॥
एवं शुश्रूषितस्तात भगवान् कश्यपः स्त्रिया । प्रहस्य परमप्रीतो दितिमाहाभिनन्द्य च ॥३१॥

कश्यप उवाच

वरं वरय वामोरु प्रीतस्तेऽहमनिन्दिते । स्त्रिया भर्तरि सुप्रीते कः काम इह चागमः ॥३२॥
पतिरेव हि नारीणां दैवतं परमं स्मृतम् । मानसः सर्वभूतानां वासुदेवः श्रियः पतिः ॥३३॥
स एव देवतालिङ्गैर्नामरूपविकल्पितैः । इज्यते भगवान् पुम्भिः स्त्रीभिश्च पतिरूपधृक् ॥३४॥
तस्मात् पतिव्रता नार्यः श्रेयस्कामाः सुमध्यमे । यजन्तेऽनन्यभावेन पतिमात्मानमीश्वरम् ॥३५॥
सोऽहं त्वयार्चितो भद्रे ईदृग्भावेन भक्तितः । तत् ते सम्पादये काममसतीनां सुदुर्लभम् ॥३६॥

दितिरुवाच

वरदो यदि मे ब्रह्मन् पुत्रमिन्द्रहणं वृणे । अमृत्युं मृतपुत्राहं येन मे घातितौ सुतौ ॥३७॥
निशम्य तद्वचो विप्रो विमनाः पर्यतप्यत । अहो अधर्मः सुमहानद्य मे समुपस्थितः ॥३८॥
अहो अर्थेन्द्रियारामो योषिन्मय्येह मायया । गृहीतचेताः कृपणः पतिष्ये नरके ध्रुवम् ॥३९॥
कोऽतिक्रमोऽनुवर्तन्त्याः स्वभावमिह योषितः । धिङ् मां बताबुधं स्वार्थे यदहं त्वजितेन्द्रियः ॥४०॥
शरत्पद्मोत्सवं वक्त्रं वचश्च श्रवणामृतम् । हृदयं क्षुरधाराभं स्त्रीणां को वेद चेष्टितम् ॥४१॥
न हि कश्चित् प्रियः स्त्रीणामञ्जसा स्वाशिषात्मनाम् । पतिं पुत्रं भ्रातरं वा घ्नन्त्यर्थे घातयन्ति च ॥४२॥
प्रतिश्रुतं ददामीति वचस्तन्न मृषा भवेत् । वधं नार्हति चेन्द्रोऽपि तत्रेदमुपकल्पते ॥४३॥
इति सञ्चिन्त्य भगवान् मारीचः कुरुनन्दन । उवाच किञ्चित् कुपित आत्मानं च विगर्हयन् ॥४४॥

कश्यप उवाच

पुत्रस्ते भविता भद्रे इन्द्रहा देवबान्धवः । संवत्सरं व्रतमिदं यद्यञ्जो धारयिष्यसि ॥४ ॥

दितिरुवाच

धारयिष्ये व्रतं ब्रह्मन् ब्रूहि कार्याणि यानि मे । यानि चेह निषिद्धानि न व्रतं घ्नन्ति यानि तु ॥४६॥

कश्यप उवाच

न हिंस्याद् भूतजातानि न शपेन्नानृतं वदेत् । न छिन्द्यान्नखरोमाणि न स्पृशेद् यदमङ्गलम् ॥४७॥
नाप्सु स्नायान्न कुप्येत न सम्भाषेत दुर्जनैः । न वसीताधौतवासः स्रजं च विधृतां क्वचित् ॥४८॥
नोच्छिष्टं चण्डिकान्नं च सामिषं वृषलाहृतम् । भुञ्जीतोदक्यया दृष्टं पिबेदञ्जलिना त्वपः ॥४९॥
नोच्छिष्टास्पृष्टसलिला सन्ध्यायां मुक्तमूर्धजा । अनर्चितासंयतवाङ् नासंवीता बहिश्चरेत् ॥५०॥
नाधौतपादाप्रयता नार्द्रपादो उदक्शिरा । शयीत नापराङ् नान्यैर्न नग्ना न च सन्ध्ययोः ॥५१॥
धौतवासा शुचिर्नित्यं सर्वमङ्गलसंयुता । पूजयेत् प्रातराशात् प्राग् गोविप्राञ्छ्रियमच्युतम् ॥५२॥
स्त्रियो वीरवतीश्चार्चेत् स्रग्गन्धबलिमण्डनैः । पतिं चार्च्योपतिष्ठेत ध्यायेत् कोष्ठगतं च तम् ॥५३॥
सांवत्सरं पुंसवनं व्रतमेतदविप्लुतम् । धारयिष्यसि चेत् तुभ्यं शक्रहा भविता सुतः ॥
। काश्यपं गर्भमाधत्त व्रतं चाञ्जो दधार

मातृष्वसुरभिप्रायमिन्द्र आज्ञाय मानद । शुश्रूषणेनाश्रमस्था दितिं पर्यचरत् कवि ॥५६॥
नित्यं वनात् सुमनस फलमूलसमित्कुशान् । पत्राङ्कुरमृदोऽपश्च काले काल उपाहरत् ॥५७॥
एवं तस्या व्रतस्थाया व्रतच्छिद्रं हरिर्नृप । प्रेप्सु पर्यचरज्जिह्मो मृगहेव मृगाकृति ॥५८॥
नाध्यगच्छद् व्रतच्छिद्रं तत्परोऽथ महीपते । चिन्ता तीव्रां गत शक्र केन मे स्याच्छिव त्विह ५९
एकदा सा तु सन्ध्यायामुच्छिष्टा व्रतकर्शिता । अस्पृष्टवार्यधौताङ्घ्रि सुष्वाप विधिमोहिता ॥६०॥
लब्ध्वा तदन्तरं शक्रो निद्रापहृतचेतस । दिते प्रविष्ट उदरं योगेशो योगमायया ॥६१॥
चकर्त सप्तधा गर्भं वज्रेण कनकप्रभम् । रुदन्तं सप्तधैकैकं मा रोदीरिति तान् पुन ॥६२॥
ते तमूचु पाट्यमाना सर्वे प्राञ्जलयो नृप । नो जिघांससि किमिन्द्र भ्रातरो मरुतस्तव ॥६३॥
मा भैष्ट भ्रातरो मह्यं यूयमित्याह कौशिक । अनन्यभावान् पार्षदानात्मनो मरुतां गणान् ॥६४॥
न ममार दितेर्गर्भ श्रीनिवासानुकम्पया । बहुधा कुलिशक्षुण्णो द्रौण्यस्त्रेण यथा भवान् ॥६५॥
सकृदिष्ट्वाऽऽदिपुरुषं पुरुषो याति साम्यताम् । संवत्सरं किञ्चिदूनं दित्या यद्धरिरर्चित ॥६६॥
सजूरिन्द्रेण पञ्चाशद् देवास्ते मरुतोऽभवन् । व्यपोह्य मातृदोषं ते हरिणा सोमपा कृता ॥६७॥
दितिरुत्थाय ददृशे कुमाराननलप्रभान् । इन्द्रेण सहितान् देवी पर्यतुष्यदनिन्दिता ॥६८॥
अथेन्द्रमाह ताताहमादित्यानां भयावहम् । अपत्यमिच्छन्त्यचरं व्रतमेतत् सुदुष्करम् ॥६९॥
एक सङ्कल्पित पुत्र सप्त सप्ताभवन् कथम् । यदि ते विदितं पुत्र सत्यं कथय मा मृषा ॥७०॥

इन्द्र उवाच

अम्ब तेऽहं व्यवसितमुपधार्यागतोऽन्तिकम् । लब्धान्तरोऽच्छिदं गर्भमर्थबुद्धिर्न धर्मवित् ॥७१॥
कृत्तो मे सप्तधा गर्भ आसन् सप्त कुमारका । तेऽपि चैकैकशो वृक्णा सप्तधा नापि मम्रिरे ॥७२॥
ततस्तत् परमाश्चर्यं वीक्ष्याध्यवसितं मया । महापुरुषपूजाया सिद्धि काप्यनुषङ्गिणी ॥७३॥
आराधनं भगवत ईहमाना निराशिष । ये तु नेच्छन्त्यपि परं ते स्वार्थकुशला स्मृता ७४
आराध्यात्मप्रदं देवं स्वात्मानं जगदीश्वरम् । को वृणीते गुणस्पर्शं बुध स्यान्नरकेऽपि यत् ॥७५॥
तदिदं मम दौर्जन्यं बालिशस्य महीयसि । क्षन्तुमर्हसि मातस्त्वं दिष्ट्या गर्भो मृतोत्थित ७६

श्रीशुक उवाच

इन्द्रस्तयाभ्यनुज्ञात शुद्धभावेन तुष्टया । मरुद्भि सह तां नत्वा जगाम त्रिदिवं प्रभु ॥७७॥
एवं ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि । मङ्गलं मरुतां जन्म किं भूय कथयामि ते ॥७८॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां षष्ठस्कन्धे मरुदुत्पत्तिकथनं नामाष्टादशोऽध्याय ॥१८॥

अथैकोनविंशतितमोऽध्याय:

राजोवाच

व्रतं पुंसवनं ब्रह्मन् भवता यदुदीरितम् । तस्य वेदितुमिच्छामि येन विष्णु प्रसीदति ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

शुक्ले मार्गशिरे पक्षे योषिद् भर्तुरनुज्ञया । आरभेत व्रतमिदं सार्वकामिकमादितः ॥ २ ॥
निशम्य मरुतां जन्म ब्राह्मणाननुमन्त्र्य च । स्नात्वा शुक्लदती शुक्ले वसीतालङ्कृताम्बरे ।
पूजयेत् प्रातराशात् प्राग् भगवन्तं श्रिया सह ॥ ३ ॥
अलं ते निरपेक्षाय पूर्णकाम नमोऽस्तु ते । महाविभूतिपतये नमः सकलसिद्धये ॥ ४ ॥
यथा त्वं कृपया भूत्या तेजसा महिनौजसा । जुष्ट ईशगुणैः सर्वैस्ततोऽसि भगवान् प्रभुः ॥ ५ ॥
विष्णुपत्नि महामाये महापुरुषलक्षणे । प्रीयेथा मे महाभागे लोकमातर्नमोऽस्तु ते ॥ ६ ॥
ॐ नमो भगवते महापुरुषाय महानुभावाय महाविभूतिपतये सह महाविभूतिभिर्बलि-
मुपहराणीति । अनेनाहरहर्मन्त्रेण विष्णोरावाहनार्घ्यपाद्योपस्पर्शनस्नानवासउपवीतविभूषणगन्ध
पुष्पधूपदीपोपहाराद्युपचारान् समाहित उपाहरेत् ॥ ७ ॥
हविःशेषं तु जुहुयादनले द्वादशाहुती ।
ॐ नमो भगवते महापुरुषाय महाविभूतिपतये स्वाहेति ॥ ८ ॥
श्रियं विष्णुं च वरदावाशिषां प्रभवावुभौ । भक्त्या सम्पूजयेन्नित्यं यदीच्छेत् सर्वसम्पदः ॥ ९ ॥
प्रणमेद् दण्डवद् भूमौ भक्तिप्रह्वेण चेतसा । दशवारं जपेन्मन्त्रं ततः स्तोत्रमुदीरयेत् ॥१०॥
युवां तु विश्वस्य विभू जगतः कारणं परम् । इयं हि प्रकृतिः सूक्ष्मा मायाशक्तिर्दुरत्यया ॥११॥
तस्या अधीश्वरः साक्षात् त्वमेव पुरुषः परः । त्वं सर्वयज्ञ इज्येयं क्रियेयं फलभुग् भवान् ॥१२॥
गुणव्यक्तिरियं देवी व्यञ्जको गुणभुग् भवान् । त्वं हि सर्वशरीर्यात्मा श्रीः शरीरेन्द्रियाशया ।
नामरूपे भगवती प्रत्ययस्त्वमपाश्रयः ॥ १३ ॥
यथा युवां त्रिलोकस्य वरदौ परमेष्ठिनौ । तथा म उत्तमश्लोक सन्तु सत्या महाशिषः ॥१४॥
इत्यभिष्टूय वरदं श्रीनिवासं श्रिया सह । तन्निःसार्योपहरणं दत्त्वाऽऽचमनमर्चयेत् ॥१५॥
ततः स्तुवीत स्तोत्रेण भक्तिप्रह्वेण चेतसा । यज्ञोच्छिष्टमवघ्राय पुनरभ्यर्चयेद्धरिम् ॥१६॥
पतिं च परया भक्त्या महापुरुषचेतसा । प्रियैस्तैस्तैरुपनमेत् प्रेमशीलः स्वयं पतिः ।
बिभृयात् सर्वकर्माणि पत्न्या उच्चावचानि च ॥ १७ ॥
कृतमेकतरेणापि दम्पत्योरुभयोरपि । पत्न्यां कुर्यादनर्हायां पतिरेतत् समाहितः ॥१८॥
विष्णोर्व्रतमिदं बिभ्रन्न विहन्यात् कथञ्चन । विप्रान् स्त्रियो वीरवतीः स्रग्गन्धबलिमण्डनैः ।
अर्चेदहरहर्भक्त्या देवं नियममास्थिता ॥ १९ ॥
उद्वास्य देवं स्वे धाम्नि तन्निवेदितमग्रतः । अद्यादात्मविशुद्ध्यर्थं सर्वकामर्द्धये तथा ॥२०॥
एतेन पूजाविधिना मासान् द्वादश हायनम् । नीत्वाथोपरमेत् साध्वी कार्तिके चरमेऽहनि ॥२१॥
श्वोभूते

पाकयज्ञविधानेन द्वादशैवाहुती पति ॥२२॥
आशिष शिरसाऽऽदाय द्विजै प्रीतै समीरिता । प्रणम्य शिरसा भक्त्या भुञ्जीत तदनुज्ञया ॥२३॥
आचार्यमग्रत कृत्वा वाग्यत सह बन्धुभि । दद्यात् पत्न्यै चरो शेष सुप्रजास्त्व सुसौभगम् २४
एतच्चरित्वा विधिवद् व्रत विभोरभीप्सितार्थं लभते पुमानिह ।
स्त्री त्वेतदास्थाय लभेत सौभग श्रिय प्रजा जीवपतिं यशो गृहम् ॥ २५ ॥
कन्या च वि देत समग्रलक्षण वर त्ववीरा हतकिल्बिषा गतिम् ।
मृतप्रजा जीवसुता धनेश्वरी सुदुर्भगा सुभगा रूपमग्र्यम् ॥ २६ ॥
विन्दद् विरूपा विरुजा विमुच्यते य आमयावीन्द्रियकल्यदेहम् ।
एतत् पठन्नभ्युदये च कर्मण्यनन्ततृप्ति पितृदेवतानाम् ॥ २७ ॥
तुष्टा प्रयच्छन्ति समस्तकामान् होमावसाने हुतभुक् श्रीहरिश्च ।
राजन् महन्मरुता ज म पुण्य दितेर्व्रत चाभिहित महत् ते ॥ २८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्र्या वैयासिक्यां सहितायां षष्ठस्कन्धे पुसवनव्रतकथन नामैकोनविंशतितमोऽध्याय ॥१९॥

इति षष्ठस्कन्ध समाप्त

हरि ॐ तत्सत्

ॐ श्रीपरमात्मने नम

श्रीमद्भागवतम्

सप्तमस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

राजोवाच

सम प्रिय सुहृद् ब्रह्मन् भूताना भगवान् स्वयम् । इन्द्रस्यार्थे कथ दैत्यानवधीद् विषमो यथा॥ १ ॥
न ह्यस्यार्थ सुरगणै साक्षान्नि श्रेयसात्मन । नैवासुरेभ्यो विद्वेषो नोद्वेगश्चागुणस्य हि ॥ २ ॥
इति न सुमहाभाग नारायणगुणान् प्रति । सशय सुमहाञ्जातस्तद् भवाञ्छेत्तुमर्हति ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच

साधु पृष्ट महाराज हरेश्चरितमद्भुतम् । यद् भागवतमाहात्म्य भगवद्भक्तिवर्धनम् ॥ ४ ॥
गीयते परम पुण्यमृषिभिर्नारदादिभि । नत्वा कृष्णाय मुनये कथयिष्ये हरे कथाम् ॥ ५ ॥
निर्गुणोऽपि ह्यजोऽव्यक्तो भगवान् प्रकृते पर । स्वमायागुणमाविश्य बाध्यबाधकता गत ॥ ६ ॥
सत्त्व रजस्तम इति प्रकृतेर्नात्मनो गुणा । न तेषा युगपद् राजन् ह्रास उल्लास एव वा ॥ ७ ॥
जयकाले तु सत्त्वस्य देवर्षीन् रजसोऽसुरान् । तमसो यक्षरक्षासि तत्कालानुगुणोऽभजत् ॥ ८ ॥
ज्योतिरादिरिवाभाति सङ्घातान्न विविच्यते । विदन्त्यात्मानमात्मस्थ मथित्वा कवयोऽन्तत । ९ ।

यदा सिसृक्षु पुर आत्मन परो रज सृजत्येष पृथक् स्वमायया ।
सत्त्व विचित्रासु रिरसुरीश्वर शयिष्यमाणस्तम ईरयत्यसौ ॥१०॥
काल चरन्त सृजतीश आश्रय प्रधानपुम्भ्या नरदेव सत्यकृत् ।
य एष राजन्नपि काल ईशिता सत्त्व सुरानीकमिवैधयत्यत ।
तत्प्रत्यनीकानसुरान् सुरप्रियो रजस्तमस्कान् प्रमिणोत्युरुश्रवा ॥११॥

अत्रैवोदाहृत पूर्वमितिहास सुरर्षिणा । प्रीत्या महाक्रतौ राजन् पृच्छतेऽजातशत्रवे ॥१२॥
दृष्ट्वा महाद्भुत राजा राजसूये महाक्रतौ । वासुदेवे भगवति सायुज्य चेदिभूभुज ॥१३॥
तत्रासीन सुरऋषि राजा पाण्डुसुत क्रतौ । पप्रच्छ विस्मितमना मुनीना शृण्वतामिदम् ॥१४॥

युधिष्ठिर उवाच

अहो अत्यद्भुत ह्येतद् दुर्लभैकान्तिनामपि । वासुदेवे परे तत्त्वे प्राप्तिश्चैद्यस्य विद्विष ॥१५॥

एतद् वेदितुमिच्छाम सर्व एव वयं मुने। भगवन्निन्दया वेनो द्विजैस्तमसि पातित ॥१६॥
दमघोषसुत पाप आरभ्य कलभाषणात्। सम्प्रत्यमर्षी गोविन्दे दन्तवक्त्रश्च दुर्मति ॥१७॥
शपतोरसकृद् विष्णु यद् ब्रह्म परमव्ययम्। श्वित्रो न जातो जिह्वाया नान्ध विविशतुस्तम ॥१८॥
कथ तस्मिन् भगवति दुरवग्राह्यधामनि। पश्यता सर्वलोकाना लयमीयतुरञ्जसा ॥१९॥
एतद् भ्राम्यति मे बुद्धिर्दीपार्चिरिव वायुना। ब्रूह्येतदद्भुततम भगवास्तत्र कारणम् ॥२०॥
श्रीशुक उवाच
राजस्तद् वच आकर्ण्य नारदो भगवानृषि। तुष्ट प्राह तमाभाष्य शृण्वत्यास्तत्सद कथा ॥२१॥
नारद उवाच
निन्दनस्तवसत्कारन्यक्कारार्थं कलेवरम्। प्रधानपरयो राजन्नविवेकेन कल्पितम् ॥२२॥
हिंसा तदभिमानेन दण्डपारुष्ययोर्यथा। वैषम्यमिह भूताना ममाहमिति पार्थिव ॥२३॥
यन्निबद्धोऽभिमानोऽय तद्वधात् प्राणिना वध। तथा न यस्य कैवल्यादभिमानोऽखिलात्मन।
परस्य दमकर्तुर्हि हिंसा केनास्य कल्प्यते ॥ २४ ॥
तस्माद् वैरानुबन्धेन निर्वैरेण भयेन वा। स्नेहात् कामेन वा युञ्ज्यात् कथञ्चिन्नेक्षते पृथक्२५
यथा वैरानुबन्धेन मर्त्यस्तन्मयतामियात्। न तथा भक्तियोगेन इति मे निश्चिता मति ॥२६॥
कीट पेशस्कृता रुद्ध कुड्याया तमनुस्मरन्। संरम्भभययोगेन विन्दते तत्सरूपताम् ॥२७॥
एव कृष्णे भगवति मायामनुज ईश्वरे। वैरेण पूतपाप्मानस्तमापुरनुचिन्तया ॥२८॥
कामाद् द्वेषाद् भयात् स्नेहाद् यथा भक्त्येश्वरे मन। आवेश्य तदघ हित्वा बहवस्तद्गति गता ॥२९॥
गोप्य कामाद् भयात् कसो द्वेषाच्चैद्यादयो नृपा। सम्बन्धाद् वृष्णय स्नेहाद् यूय भक्त्या वय विभो॥
कतमोऽपि न वेन स्यात् पञ्चाना पुरुष प्रति। तस्मात् केनाप्युपायेन मन कृष्णे निवेशयेत्॥३१॥
मातृष्वस्रेयो वश्चैद्यो दन्तवक्त्रश्च पाण्डव। पार्षदप्रवरौ विष्णोर्विप्रशापात् पदाच्च्युतौ ॥३२॥
युधिष्ठिर उवाच
कीदृश कस्य वा शापो हरिदासाभिमर्शन। अश्रद्धेय इवाभाति हरेरेकान्तिना भव ॥३३॥
देहेन्द्रियासुहीनाना वैकुण्ठपुरवासिनाम्। देहसम्बन्धसम्बद्धमेतदाख्यातुमर्हसि ॥३४॥
नारद उवाच
एकदा ब्रह्मण पुत्रा विष्णोर्लोक यदृच्छया। सनन्दनादयो जग्मुश्चरन्तो भुवनत्रयम् ॥३५॥
पञ्चषड्ढायनार्भाभा पूर्वेषामपि पूर्वजा। दिग्वाससु शिशून् मत्वा द्वा स्थौ तान् प्रत्यषेधताम्॥
अशपन् कुपिता एव युवा वास न चार्हथ। रजस्तमोभ्या रहिते पादमूले मधुद्विष।
पापिष्ठामासुरीं योनिं बालिशौ यातमाश्वत ॥ ३७ ॥
एव शप्तौ स्वभवनात् पतन्तौ तै कृपालुभि। प्रोक्तौ पुनर्जन्मभिर्वां त्रिभिर्लोकाय कल्पताम्॥३८॥

जज्ञाते तौ दितेः पुत्रौ दैत्यदानववन्दितौ । हिरण्यकशिपुर्ज्येष्ठो हिरण्याक्षोऽनुजस्ततः ॥३९॥
हतो हिरण्यकशिपुर्हरिणा सिंहरूपिणा । हिरण्याक्षो धरोद्धारे बिभ्रता शौकरं वपुः ॥४०॥
हिरण्यकशिपुः पुत्रं प्रह्लादं केशवप्रियम् । जिघांसुरकरोन्नाना यातना मृत्युहेतवे ॥४१॥
सर्वभूतात्मभूतं तं प्रशान्तं समदर्शनम् । भगवत्तेजसा स्पृष्टं नाशक्नोद्धन्तुमुद्यमैः ॥४२॥
ततस्तौ राक्षसौ जातौ केशिन्यां विश्रवः सुतौ । रावणः कुम्भकर्णश्च सर्वलोकोपतापनौ ॥४३॥
तत्रापि राघवो भूत्वा न्यहनच्छापमुक्तये । रामवीर्यं श्रोष्यसि त्वं मार्कण्डेयमुखात् प्रभो॥४४॥
तावेव क्षत्रियौ जातौ मातृष्वस्रात्मजौ तव । अधुना शापनिर्मुक्तौ कृष्णचक्रहतांहसौ ॥४५॥
वैरानुबन्धतीव्रेण ध्यानेनाच्युतसात्मताम् । नीतौ पुनर्हरेः पार्श्वं जग्मतुर्विष्णुपार्षदौ ॥४६॥

युधिष्ठिर उवाच

विद्वेषो दयिते पुत्रे कथमासीन्महात्मनि । ब्रूहि मे भगवन् येन प्रह्लादस्याच्युतात्मता ॥४७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां सप्तमस्कन्धे प्रह्लादचरित्रोपक्रमे प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

नारद उवाच

भ्रातर्येवं विनिहते हरिणा क्रोडमूर्तिना । हिरण्यकशिपू राजन् पर्यतप्यद् रुषा शुचा ॥ १ ॥
आह चेदं रुषा पूर्णः सन्दष्टदशनच्छदः । कोपोज्ज्वलद्भ्यां चक्षुर्भ्यां निरीक्षन् धूम्रमम्बरम्॥
करालदंष्ट्रोग्रदृष्ट्या दुष्प्रेक्ष्यभ्रुकुटीमुखः । शूलमुद्यम्य सदसि दानवानिदमब्रवीत् ॥ ३ ॥
भो भो दानवदैतेया द्विमूर्धंस्त्र्यक्ष शम्बर । शतबाहो हयग्रीव नमुचे पाक इल्वल ॥ ४ ॥
विप्रचित्ते मम वचः पुलोमन् शकुनादयः । शृणुतानन्तरं सर्वे क्रियतामाशु मा चिरम् ॥ ५ ॥
सपत्नैर्घातितः क्षुद्रैर्भ्राता मे दयितः सुहृत् । पार्ष्णिग्राहेण हरिणा समेनाप्युपधावनैः ॥ ६ ॥
तस्य त्यक्तस्वभावस्य घृणेर्मायावनौकसः । भजन्तं भजमानस्य बालस्येवास्थिरात्मनः ॥ ७ ॥
मच्छूलभिन्नग्रीवस्य भूरिणा रुधिरेण वा । रुधिरप्रियं तर्पयिष्ये भ्रातरं मे गतव्यथः ॥ ८ ॥
तस्मिन् कूटेऽहिते नष्टे कृत्तमूले वनस्पतौ । विटपा इव शुष्यन्ति विष्णुप्राणा दिवौकसः ॥ ९ ॥
तावद् यात भुवं यूयं ब्रह्मक्षत्रसमेधिताम् । सूदयध्वं तपोयज्ञस्वाध्यायव्रतदानिनः ॥१०॥
विष्णुर्द्विजक्रियामूलो यज्ञो धर्ममयः पुमान् । देवर्षिपितृभूतानां धर्मस्य च परायणम् ॥११॥
यत्र यत्र द्विजा गावो वेदा वर्णाश्रमाः क्रियाः । तं तं जनपदं यात सन्दीपयत वृश्चत ॥१२॥
इति ते भर्तृनिर्देशमादाय शिरसाऽऽदृताः । तथा प्रजानां कदनं विदधुः कदनप्रियाः ॥१३॥
पुरग्रामव्रजोद्यानक्षेत्रारामाश्रमाकरान् । खेटखर्वटघोषांश्च ददहुः पत्तनानि च ॥१४॥
केचित् खनित्रैर्बिभिदुः सेतुप्राकारगोपुरान् । आजीव्यांश्चिच्छिदुर्वृक्षान्
प्रजानां ज्वलितोल्मुकैः ॥ १५

एव विप्रकृते लोके दैत्येन्द्रानुचरैर्मुहु । दिव देवा परित्यज्य भुवि चेरुरलक्षिता ॥१६
हिरण्यकशिपुर्भ्रातु सम्परेतस्य दु खित । कृत्वा कटोदकादीनि भ्रातृपुत्रानसान्त्वयत् ॥१७
शकुनि शम्बर धृष्ट भूतसन्तापन वृकम् । कालनाभ महानाभ हरिश्मश्रुमथोत्कचम् ॥१८
त मातर रुषाभानु दितिं च जननीं गिरा । श्लक्ष्णया देशकालज्ञ इदमाह जनेश्वर ॥१९

हिरण्यकशिपुरुवाच

अम्बाम्ब हे वधू पुत्रा वीर मार्हथ शोचितुम् । रिपोरभिमुखे श्लाघ्य शूराणा वध ईप्सित ॥२०
भूतानामिह सवास प्रपायामिव सुव्रत । दैवेनैकत्र नीतानामुन्नीताना स्वकर्मभि ॥२१
नित्य आत्माऽव्यय शुद्ध सर्वग सर्ववित् पर । धत्तेऽसावात्मनो लिङ्ग मायया विसृजन् गुणान् ॥२२
यथाम्भसा प्रचलता तरवोऽपि चला इव । चक्षुषा भ्राम्यमाणेन दृश्यते चलतीव भू ॥२३
एव गुणैर्भ्राम्यमाणे मनस्यविकल पुमान् । याति तत्साम्यता भद्रे ह्यलिङ्गो लिङ्गवानिव ॥२४
एष आत्मविपर्यासो ह्यलिङ्गे लिङ्गभावना । एष प्रियाप्रियैर्योगो वियोग कर्मसंसृति ॥२५
सम्भवश्च विनाशश्च शोकश्च विविध स्मृत । अविवेकश्च चिन्ता च विवेकास्मृतिरेव च ॥२६
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहास पुरातनम् । यमस्य प्रेतबन्धूना सवाद त निबोधत ॥२७
उशीनरेष्वभूद् राजा सुयज्ञ इति विश्रुत । सपत्नैर्निहतो युद्धे ज्ञातयस्तमुपासत ॥२८
विशीर्णरत्नकवच विभ्रष्टाभरणस्रजम् । शरनिर्भिन्नहृदय शयानमसृगाविलम् ॥२९
प्रकीर्णकेश ध्वस्ताक्ष रभसा दष्टदच्छदम् । रज कुण्ठमुखाम्भोज छिन्नायुधभुज मृधे ॥३०

उशीनरेन्द्र विधिना तथा कृत पति महिष्य प्रसमीक्ष्य दु खिता ।
हता स्म नाथेति करैरुरो भृश घ्नन्त्यो मुहुस्तत्पदयोरुपापतन् ॥३१॥
रुदत्य उच्चैर्दयिताङ्घ्रिपङ्कज सिञ्चन्त्य अस्रै कुचकुङ्कुमारुणै ।
विस्रस्तकेशाभरणा शुच नृणा सृजन्त्य आक्रन्दनया विलेपिरे ॥३२॥
अहो विधात्राकरुणेन न प्रभो भवान् प्रणीतो दृगगोचरा दशाम् ।
उशीनराणामसि वृत्तिद पुरा कृतोऽधुना येन शुचा विवर्धन ॥३३॥
त्वया कृतज्ञेन वय महीपते कथ विना स्याम सुहृत्तमेन ते ।
तत्रानुयान तव वीर पादयो शुश्रूषतीना दिश यत्र यास्यसि ॥३४॥
एव विलपतीना वै परिगृह्य मृत पतिम् । अनिच्छतीना निर्हारमर्कोऽस्त सन्न्यवर्तत ॥३५॥
तत्र ह प्रेतबन्धूनामाश्रुत्य परिदेवितम् । आह तान् बालको भूत्वा यम स्वयमुपागत ॥३६॥

यम उवाच

अहो अमीषा वयसाधिकाना विपश्यता लोकविधि विमोह ।
य आगतस्तत्र गत मनुष्य स्वय सधर्मा अपि शोचन्त्यपार्थम् ॥३७॥

अहो वय धन्यतमा यदत्र त्यक्ता पितृभ्या न विचिन्तयाम ।
अभक्ष्यमाणा अबला वृकादिभि स रक्षिता रक्षति यो हि गर्भे ॥ ३८ ॥
य इच्छयेश सृजतीदमव्ययो य एव रक्षत्यवलुम्पते च य ।
तस्याबला क्रीडनमाहुरीशितुश्चराचर निग्रहसग्रहे प्रभु ॥ ३९ ॥
पथि च्युत तिष्ठति दिष्टरक्षित गृहे स्थित तद्विहत विनश्यति ।
जीवत्यनाथोऽपि तदीक्षितो वने गृहेऽपि गुप्तोऽस्य हतो न जीवति ॥ ४० ॥
भूतानि तैस्तैर्निजयोनिकर्मभिर्भवन्ति काले न भवन्ति सर्वश ।
न तत्र ह्यात्मा प्रकृतावपि स्थितस्तस्या गुणैरन्यतमो निबध्यते ॥ ४१ ॥
इद शरीर पुरुषस्य मोहज यथा पृथग् भौतिकमीयते गृहम् ।
यथौदकै पार्थिवतैजसैजन कालेन जातो विकृतो विनश्यति ॥ ४२ ॥
यथानलो दारुषु भिन्न ईयते यथानिलो देहगत पृथक् स्थित ।
यथा नभ सर्वगत न सज्जते तथा पुमान् सर्वगुणाश्रय पर ॥ ४३ ॥
सुयज्ञो नन्वय शेते मूढा यमनुशोचथ । य श्रोता योऽनुवक्तेह स न दृश्येत कर्हिचित् ॥४४॥
न श्रोता नानुवक्ताय मुख्योऽप्यत्र महानसु । यस्त्विहेन्द्रियवानात्मा स चान्य प्राणदेहयो ॥४५॥
भूतेन्द्रियमनोलिङ्गान् देहानुच्चावचान् विभु । भजत्युत्सृजति ह्यन्यस्तच्चापि स्वेन तेजसा ॥४६॥
यावल्लिङ्गान्वितो ह्यात्मा तावत् कर्मनिबन्धनम् । ततो विपर्यय क्लेशो मायायोगोऽनुवर्तते ॥४७॥
वितथाभिनिवेशोऽय यद्गुणेष्वर्थदृग्वच । यथा मनोरथ स्वप्न सर्वमैन्द्रियक मृषा ॥४८॥
अथ नित्यमनित्य वा नेह शोचन्ति तद्विद । नान्यथा शक्यते कर्तुं स्वभाव शोचतामिति॥४९॥
लुब्धको विपिने कश्चित् पक्षिणा निर्मितोऽन्तक । वितत्य जाल विदधे तत्र तत्र प्रलोभयन् ॥५०॥
कुलिङ्गमिथुन तत्र विचरत् समदृश्यत । तयो कुलिङ्गी सहसा लुब्धकेन प्रलोभिता ॥५१॥
सासज्जत शिचस्तस्या महिषी कालयन्त्रिता । कुलिङ्गस्ता तथाऽऽपन्ना निरीक्ष्य भृशदु खित ।
स्नेहादकल्य कृपण कृपणा पर्यदेवयत् ॥ ५२ ॥
अहो अकरुणो देव स्त्रियाऽऽकरुणया विभु । कृपण मानुशोचन्त्या दीनया किं करिष्यति ॥५३॥
काम नयतु मा देव किमर्धेनात्मनो हि मे । दीनेन जीवता दु खमनेन विधुरायुषा ॥५४॥
कथ त्वजातपक्षास्तान् मातृहीनान् बिभर्म्यहम् । मन्दभाग्या प्रतीक्षन्ते नीडे मे मातर प्रजा ॥५५॥
एव कुलिङ्ग विलपन्तमारात् प्रियावियोगातुरमश्रुकण्ठम् ।
स एव त शाकुनिक शरेण विव्याध कालप्रहितो विलीन ॥ ५६ ॥
एव [illegible] आत्मापाप्रमत्तस्य । नैन प्राप्स्यथ शोचन्त्य पति वर्षशतैरपि ॥५७॥

हिरण्यकशिपुरुवाच

बाल एव प्रवदति सर्वे विस्मितचेतस । ज्ञातयो मेनिरे सर्वमनित्यमयथोत्थितम् ॥५८॥
यम एतदुपाख्याय तत्रैवान्तरधीयत । ज्ञातयोऽपि सुयज्ञस्य चक्रुर्यत् साम्परायिकम्॥५९॥
तत शोचत मा यूय पर चात्मानमेव च । क आत्मा क परो वात्र स्वीय पारक्य एव वा ।
स्वपराभिनिवेशेन विनाज्ञानेन देहिनाम् ॥ ६० ॥

नारद उवाच

इति दैत्यपतेर्वाक्य दितिराकर्ण्य सस्नुषा । पुत्रशोक क्षणात् त्यक्त्वा तत्त्वे चित्तमधारयत् ॥६१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्या सहितायां सप्तमस्कन्धे दितिशोकापनयन नाम द्वितीयोऽध्याय ॥२॥

अथ तृतीयोऽध्याय.

नारद उवाच

हिरण्यकशिपू राजन्नजेयमजरामरम् । आत्मानमप्रतिद्वन्द्वमेकराज व्यधित्सत ॥ १ ॥
स तेपे मन्दरद्रोण्या तप परमदारुणम् । ऊर्ध्वबाहुर्नभोदृष्टि पादाङ्गुष्ठाश्रितावनि ॥ २ ॥
जटादीधितिभी रेजे सवर्ताक इवाशुभि । तस्मिंस्तपस्तप्यमाने देवा स्थानानि भेजिरे ॥ ३ ॥
तस्य मूर्ध्न समुद्भूत सधूमोऽग्निस्तपोमय । तिर्यगूर्ध्वमधोलोकानतपद् विष्वगीरित ॥ ४ ॥
चुक्षुभुर्नद्युदन्वन्त सद्वीपाद्रिश्चचाल भू । निपेतु सग्रहास्तारा जज्वलुश्च दिशो दश ॥ ५ ॥
तेन तप्ता दिव त्यक्त्वा ब्रह्मलोक ययु सुरा । धात्रे विज्ञापयामासुर्देवदेव जगत्पते ॥ ६ ॥
दैत्येन्द्रतपसा तप्ता दिवि स्थातु न शक्नुम । तस्य चोपशम भूमन् विधेहि यदि मन्यसे ।
लोका न यावन्नङ्क्ष्यन्ति बलिहारास्तवाभिभू ॥ ७ ॥
तस्याय किल सकल्पश्चरतो दुश्चर तप । श्रूयता किं न विदितस्तवाथापि निवेदित ॥ ८ ॥
सृष्ट्वा चराचरमिद तपोयोगसमाधिना । अध्यास्ते सर्वधिष्ण्येभ्य परमेष्ठी निजासनम् ॥९॥
तदह वर्धमानेन तपोयोगसमाधिना । कालात्मनोश्च नित्यत्वात् साधयिष्ये तथाऽऽत्मन १०
अन्यथेद विधास्येऽहमयथापूर्वमोजसा । किमन्यै कालनिर्धूतै कल्पान्ते वैष्णवादिभि ।११।
इति शुश्रुम निर्बन्ध तप परममास्थित । विधत्स्वानन्तर युक्त स्वय त्रिभुवनेश्वर ॥१२॥
तवासन द्विजगवा पारमेष्ठ्य जगत्पते । भवाय श्रेयसे भूत्यै क्षेमाय विजयाय च ॥१३॥
इति विज्ञापितो देवैर्भगवानात्मभूर्नृप । परीतो भृगुदक्षाद्यैर्ययौ दैत्येश्वराश्रमम् ॥१४॥
न ददर्श प्रतिच्छन्न वल्मीकतृणकीचकै । पिपीलिकाभिराचीर्णमेदस्त्वड्मासशोणितम् ॥१५॥
तपन्त तपसा लोकान् यथाभ्रापिहित रविम् । विलक्ष्य विस्मित प्राह प्रहसन् हसवाहन ॥१६॥

ब्रह्मोवाच

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्र ते तप सिद्धोऽसि काश्यप । वरदोऽहमनुप्राप्तो व्रियतामीप्सितो वर ॥१७॥

अद्राक्षमहमेतत् ते हृत्सारं महदद्भुतम् । दंशभक्षितदेहस्य प्राणा ह्यस्थिषु शेरते ॥१८॥
नैतत् पूर्वर्षयश्चक्रुर्न करिष्यन्ति चापरे । निरम्बुर्धारयेत् प्राणान् को वै दिव्यसमाः शतम् ॥१९॥
व्यवसायेन तेऽनेन दुष्करेण मनस्विनाम् । तपोनिष्ठेन भवता जितोऽहं दितिनन्दन ॥२०॥
ततस्त आशिषः सर्वा ददाम्यसुरपुङ्गव । मर्त्यस्य ते अमर्त्यस्य दर्शनं नाफलं मम ॥२१॥

नारद उवाच

इत्युक्त्वाऽऽदिभवो देवो भक्षिताङ्गं पिपीलिकैः । कमण्डलुजलेनौक्षद् दिव्येनामोघराधसा ॥२२॥
स तत्कीचकवल्मीकात् सहओजोबलान्वितः । सर्वावयवसम्पन्नो वज्रसंहननो युवा ।
उत्थितस्तप्तहेमाभो विभावसुरिवैधसः ॥ २३ ॥
स निरीक्ष्याम्बरे देवं हंसवाहमवस्थितम् । ननाम शिरसा भूमौ तद्दर्शनमहोत्सवः ॥२४॥
उत्थाय प्राञ्जलिः प्रह्व ईक्षमाणो दृशा विभुम् । हर्षाश्रुपुलकोद्भेदो गिरा गद्गदयागृणात् ॥२५॥

हिरण्यकशिपुरुवाच

कल्पान्ते कालसृष्टेन योऽन्धेन तमसाऽऽवृतम् । अभिव्यनग् जगदिदं स्वयंज्योतिः स्वरोचिषा २६
आत्मना त्रिवृता चेदं सृजत्यवति लुम्पति । रजःसत्त्वतमोधाम्ने पराय महते नमः ॥२७॥
नम आद्याय बीजाय ज्ञानविज्ञानमूर्तये । प्राणेन्द्रियमनोबुद्धिविकारैर्व्यक्तिमीयुषे ॥२८॥

त्वमीशिषे जगतस्तस्थुषश्च प्राणेन मुख्येन पतिः प्रजानाम् ।
चित्तस्य चित्तेर्मनइन्द्रियाणां पतिर्महान् भूतगुणाशयेशः ॥ २९ ॥
त्वं सप्ततन्तून् वितनोषि तन्वा त्रय्या चातुर्होत्रकविद्यया च ।
त्वमेक आत्माऽऽत्मवतामनादिरनन्तपारः कविरन्तरात्मा ॥ ३० ॥
त्वमेव कालोऽनिमिषो जनानामायुर्लवाद्यावयवैः क्षिणोषि ।
कूटस्थ आत्मा परमेष्ठ्यजो महांस्त्वं जीवलोकस्य च जीव आत्मा ॥ ३१ ॥
त्वत्तः परं नापरमप्यनेजदेजच्च किञ्चिद् व्यतिरिक्तमस्ति ।
विद्याः कलास्ते तनवश्च सर्वा हिरण्यगर्भोऽसि बृहत् त्रिपृष्ठः ॥ ३२ ॥
व्यक्तं विभो स्थूलमिदं शरीरं येनेन्द्रियप्राणमनोगुणांस्त्वम् ।
भुङ्क्षे स्थितो धामनि पारमेष्ठ्ये अव्यक्त आत्मा पुरुषः पुराणः ॥ ३३ ॥

अनन्ताव्यक्तरूपेण येनेदमखिलं ततम् । चिदचिच्छक्तियुक्ताय तस्मै भगवते नमः ॥३४॥
यदि दास्यस्यभिमतान् वरान् मे वरदोत्तम । भूतेभ्यस्त्वद्विसृष्टेभ्यो मृत्युर्मा भून्मम प्रभो॥३५॥
नान्तर्बहिर्दिवा नक्तमन्यस्मादपि चायुधैः । न भूमौ नाम्बरे मृत्युर्न नरैर्न मृगैरपि ॥३६॥
व्यसुभिर्वासुमद्भिर्वा सुरासुरमहोरगैः । अप्रतिद्वन्द्वतां युद्धे ऐकपत्यं च देहिनाम् ॥३७॥
सर्वेषां लोकपालानां महिमानं यथाऽऽत्मनः । तपोयोगप्रभावाणां यन्न रिष्यति कर्हिचित् ॥३८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे हिरण्यकशिपोर्वरयाचनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

इति ते संयतात्मान समाहितधियोऽमला । उपतस्थुर्हृषीकेशं विनिद्रा वायुभोजना ॥२३॥
तेषामाविरभूद् वाणी अरूपा मेघनिःस्वना । सन्नादयन्ती ककुभः साधूनामभयङ्करी ॥२४॥
मा भैष्ट विबुधश्रेष्ठा सर्वेषां भद्रमस्तु वः । मद्दर्शनं हि भूतानां सर्वश्रेयोपपत्तये ॥२५॥
ज्ञातमेतस्य दौरात्म्यं दैतेयापसदस्य च । तस्य शान्तिं करिष्यामि कालं तावत् प्रतीक्षत ॥२६॥
यदा देवेषु वेदेषु गोषु विप्रेषु साधुषु । धर्मे मयि च विद्वेषः स वा आशु विनश्यति ॥२७॥
निर्वैराय प्रशान्ताय स्वसुताय महात्मने । प्रह्लादाय यदा द्रुह्येद्धनिष्येऽपि वरोर्जितम् ॥२८॥

नारद उवाच

इत्युक्ता लोकगुरुणा तं प्रणम्य दिवौकसः । न्यवर्तन्त गतोद्वेगा मेनिरे चासुरं हतम् ॥२९॥
तस्य दैत्यपतेः पुत्राश्चत्वारः परमाद्भुताः । प्रह्लादोऽभून्महांस्तेषां गुणैर्महदुपासकः ॥३०॥
ब्रह्मण्यः शीलसम्पन्नः सत्यसन्धो जितेन्द्रियः । आत्मवत् सर्वभूतानामेकः प्रियसुहृत्तमः ॥३१॥
दासवत्सन्नतार्याङ्घ्रिः पितृवत् दीनवत्सलः । भ्रातृवत् सदृशे स्निग्धो गुरुष्वीश्वरभावनः ।
विद्यार्थरूपजन्माढ्यो मानस्तम्भविवर्जितः ॥ ३२ ॥
नोद्विग्नचित्तो व्यसनेषु निःस्पृहः श्रुतेषु दृष्टेषु गुणेष्ववस्तुदृक् ।
दान्तेन्द्रियप्राणशरीरधीः सदा प्रशान्तकामो रहितासुरोऽसुरः ॥३३॥
यस्मिन् महद्गुणा राजन् गृह्यन्ते कविभिर्मुहुः । न तेऽधुनापिधीयन्ते यथा भगवतीश्वरे ॥३४॥
यं साधुगाथासदसि रिपवोऽपि सुरा नृप । प्रतिमानं प्रकुर्वन्ति किमुतान्ये भवादृशाः ॥३५॥
गुणैरलमसङ्ख्येयैर्माहात्म्यं तस्य सूच्यते । वासुदेवे भगवति यस्य नैसर्गिकी रतिः ॥३६॥
न्यस्तक्रीडनको बालो जडवत् तन्मनस्तया । कृष्णग्रहगृहीतात्मा न वेद जगदीदृशम् ॥३७॥
आसीनः पर्यटन्नश्नन्शयानः प्रपिबन् ब्रुवन् । नानुसन्धत्त एतानि गोविन्दपरिरम्भितः ॥३८॥
क्वचिद् रुदति वैकुण्ठचिन्ताशबलचेतनः । क्वचिद्धसति तच्चिन्ताह्लाद उद्गायति क्वचित् ॥३९॥
नदति क्वचिदुत्कण्ठो विलज्जो नृत्यति क्वचित् । क्वचित् तद्भावनायुक्तस्तन्मयोऽनुचकार ह ॥४०॥
क्वचिदुत्पुलकस्तूष्णीमास्ते संस्पर्शनिर्वृतः । अस्पन्दप्रणयानन्दसलिलामीलितेक्षणः ॥४१॥
स उत्तमश्लोकपदारविन्दयोर्निषेवयाकिञ्चनसङ्गलब्धया ।
तन्वन् परां निर्वृतिमात्मनो मुहुर्दुःसङ्गदीनस्य मनः शमं व्यधात् ॥४२॥
तस्मिन् महाभागवते महाभागे महात्मनि । हिरण्यकशिपू राजन्नकरोदघमात्मजे ॥४३॥

युधिष्ठिर उवाच

देवर्ष एतदिच्छामो वेदितुं तव सुव्रत । यदात्मजाय शुद्धाय पितादात् साधवे ह्यघम् ॥४४॥
पुत्रान् विप्रतिकूलान् स्वान् पितरः पुत्रवत्सलाः । उपालभन्ते शिक्षार्थं नैवाघमपरो यथा ॥४५॥

किमुतानुवशान् साधूस्तादृशान् गुरुदैवतान् । एतत् कौतूहलं ब्रह्मन्नस्माकं विषमं प्रभो ।
पितुः पुत्राय यद् द्वेषो मरणाय प्रयोजितः ॥४६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां सप्तमस्कन्धे प्रह्लादचरिते चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

नारद उवाच

पौरोहित्याय भगवान् वृतः काव्यः किलासुरैः । शण्डामर्कौ सुतौ तस्य दैत्यराजगृहान्तिके ॥ १
तौ राज्ञा प्रापितं बालं प्रह्लादं नयकोविदम् । पाठयामासतुः पाठ्यानन्यांश्चासुरबालकान्॥ २
यत्र तत्र गुरुणा प्रोक्तं शुश्रुवेऽनुपपाठ च । न साधु मनसा मेने स्वपरासद्ग्रहाश्रयम् ॥ ३
एकदासुरराट् पुत्रमङ्कमारोप्य पाण्डव । पप्रच्छ कथ्यतां वत्स मन्यते साधु यद् भवान् ॥ ४

प्रह्लाद उवाच

तत् साधु मन्येऽसुरवर्य देहिनां सदा समुद्विग्नधियामसद्ग्रहात् ।
हित्वाऽऽत्मपातं गृहमन्धकूपं वनं गतो यद्धरिमाश्रयेत ॥ ५ ॥

नारद उवाच

श्रुत्वा पुत्रगिरो दैत्यः परपक्षसमाहिताः । जहास बुद्धिर्बालानां भिद्यते परबुद्धिभिः ॥ ६
सम्यग् विधार्यतां बालो गुरुगेहे द्विजातिभिः । विष्णुपक्षैः प्रतिच्छन्नैर्न भिद्येतास्य धीर्यथा ॥ ७
गृहमानीतमाहूय प्रह्लादं दैत्ययाजकाः । प्रशस्य श्लक्ष्णया वाचा समपृच्छन्त सामभिः ॥ ८
वत्स प्रह्लाद भद्रं ते सत्यं कथय मा मृषा । बालानति कुतस्तुभ्यमेष बुद्धिविपर्ययः ॥ ९
बुद्धिभेदः परकृत उताहो ते स्वतोऽभवत् । भण्यतां श्रोतुकामानां गुरूणां कुलनन्दन ॥१०

प्रह्लाद उवाच

स्वः परश्चेत्यसद्ग्राहः पुंसां यन्मायया कृतः । विमोहितधियां दृष्टस्तस्मै भगवते नमः ॥११॥
स यदानुव्रतः पुंसां पशुबुद्धिर्विभिद्यते । अन्य एष तथान्योऽहमिति भेदगतासती ॥१२॥
स एष आत्मा स्वपरेत्यबुद्धिभिर्दुरत्ययानुक्रमणो निरूप्यते ।
मुह्यन्ति यद्वर्त्मनि वेदवादिनो ब्रह्मादयो ह्येष भिनत्ति मे मतिम् ॥१३॥
यथा भ्राम्यत्ययो ब्रह्मन् स्वयमाकर्षसन्निधौ । तथा मे भिद्यते चेतश्चक्रपाणेर्यदृच्छया ॥१४॥

नारद उवाच

एतावद् ब्राह्मणायोक्त्वा विरराम महामतिः । तं निर्भर्त्स्याथ कुपितः स दीनो राजसेवकः ॥१५॥
आनीयतामरे वेत्रमस्माकमयशस्करः । कुलाङ्गारस्य दुर्बुद्धेश्चतुर्थोऽस्योदितो दमः ॥१६॥
दैतेयचन्दनवने जातोऽयं कण्टकद्रुमः । यन्मूलोन्मूलपरशोर्विष्णोर्नालायितोऽर्भकः ॥१७॥
इति तं विविधोपायैर्भीषयंस्तर्जनादिभिः । प्रह्लादं ग्राहयामास त्रिवर्गस्योपपादनम् ॥१८॥

तत एनं गुरुर्ज्ञात्वा ज्ञातज्ञेयचतुष्टयम्। दैत्येन्द्रं दर्शयामास मातृमृष्टमलङ्कृतम् ॥१९॥
पादयोः पतितं बालं प्रतिनन्द्याशिषासुरः। परिष्वज्य चिरं दोर्भ्यां परमामाप निर्वृतिम् ॥२०॥
आरोप्याङ्कमवघ्राय मूर्धन्यश्रुकलाम्बुभिः। आसिञ्चन् विकसद्वक्त्रमिदमाह युधिष्ठिर ॥२१॥

हिरण्यकशिपुरुवाच

प्रह्लादानूच्यतां तात स्वधीतं किञ्चिदुत्तमम्। कालेनैतावताऽऽयुष्मन् यदशिक्षद् गुरोर्भवान् २२

प्रह्लाद उवाच

श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम्। अर्चनं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ॥२३॥
इति पुंसार्पिता विष्णौ भक्तिश्चेन्नवलक्षणा। क्रियेत भगवत्यद्धा तन्मन्येऽधीतमुत्तमम् ॥२४॥
निशम्यैतत् सुतवचो हिरण्यकशिपुस्तदा। गुरुपुत्रमुवाचेदं रुषा प्रस्फुरिताधरः ॥२५॥
ब्रह्मबन्धो किमेतत् ते विपक्षं श्रयतासता। असारं ग्राहितो बालो मामनादृत्य दुर्मते ॥२६॥
सन्ति ह्यसाधवो लोके दुर्मैत्राश्छद्मवेषिणः। तेषामुदेत्यघं काले रोगः पातकिनामिव ॥२७॥

गुरुपुत्र उवाच

न मत्प्रणीतं न परप्रणीतं सुतो वदत्येष तवेन्द्रशत्रो।
नैसर्गिकीयं मतिरस्य राजन् नियच्छ मन्युं कददाः स्म मा नः ॥२८॥

नारद उवाच

गुरुणैवं प्रतिप्रोक्तो भूय आहासुरः सुतम्। न चेद् गुरुमुखीयं ते कुतोऽभद्रासती मतिः ॥२९॥

प्रह्लाद उवाच

मतिर्न कृष्णे परतः स्वतो वा मिथोऽभिपद्येत गृहव्रतानाम्।
अदान्तगोभिर्विशतां तमिस्रं पुनः पुनश्चर्वितचर्वणानाम् ॥३०॥
न ते विदुः स्वार्थगतिं हि विष्णुं दुराशया ये बहिरर्थमानिनः।
अन्धा यथान्धैरुपनीयमाना वाचीशतन्त्यामुरुदाम्नि बद्धाः ॥३१॥
नैषां मतिस्तावदुरुक्रमाङ्घ्रिं स्पृशत्यनर्थापगमो यदर्थः।
महीयसां पादरजोऽभिषेकं निष्किञ्चनानां न वृणीत यावत् ॥३२॥

इत्युक्त्वोपरतं पुत्रं हिरण्यकशिपू रुषा। अन्धीकृतात्मा स्वोत्सङ्गान्निरस्यत महीतले ॥३३॥
आहामर्षरुषाविष्टः कषायीभूतलोचनः। वध्यतामाश्वयं वध्यो निःसारयत नैरृताः ॥३४॥
अयं मे भ्रातृहा सोऽयं हित्वा स्वान् सुहृदोऽधमः। पितृव्यहन्तुः पादौ यो विष्णोर्दासवदर्चति ॥३५॥
विष्णोर्वा साध्वसौ किं नु करिष्यत्यसमञ्जसः। सौहृदं दुस्त्यजं पित्रोरहाद् यः पञ्चहायनः ॥३६॥

हितकृद् यथौषधं स्वदेहजोऽप्यामयवत् सुतोऽहितः।
यदुतात्मनोऽहितं शेषं सुखं जीवति यद्विवर्जनात् ॥३७॥

सर्वरूपायैर्हन्तव्य समोनशयनासने । सुहृल्लिङ्गधर शत्रुर्मुनेर्दुष्टमिवेन्द्रियम् ॥३८॥
नैर्ऋतास्ते समादिष्टा भर्त्रा वै शूलपाणय । तिग्मदंष्ट्रकरालास्यास्ताम्रश्मश्रुशिरोरुहा ॥३९॥
नदन्तो भैरवान् नादांश्छिन्धि भिन्धीति वादिन । आसीनं चाहनञ्छूलै प्रह्लाद सर्वमर्मसु ॥४०॥
परे ब्रह्मण्यनिर्देश्ये भगवत्यखिलात्मनि । युक्तात्मन्यफला आसन्नपुण्यस्येव सत्क्रिया ॥४१॥
प्रयासेऽपहृते तस्मिन् दैत्येन्द्र परिशङ्कित । चकार तद्वधोपायान् निर्बन्धेन युधिष्ठिर ॥४२॥
दिग्गजैर्दन्दशूकैश्च अभिचारावपातनै । मायाभि सन्निरोधैश्च गरदानैरभोजनै ॥४३॥
हिमवाय्वग्निसलिलै पर्वताक्रमणैरपि । न शशाक यदा हन्तुमपापमसुर सुतम् ।
चिन्ता दीर्घतमा प्राप्तस्तत् कर्तुं नाभ्यपद्यत ॥ ४४ ॥
एष मे बह्वसाधूक्तो वधोपायाश्च निर्मिता । तैस्तैर्द्रोहैरसद्धर्मैर्मुक्त स्वेनैव तेजसा ॥४५॥
वर्तमानोऽविदूरे वै बालोऽप्यजडधीरयम् । न विस्मरति मेऽनार्यं शुन शेप इव प्रभु ॥४६॥
अप्रमेयानुभावोऽयमकुतश्चिद्भयोऽमर । नूनमेतद्विरोधेन मृत्युर्मे भविता न वा ॥४७॥
इति त चिन्तया किञ्चिन्म्लानश्रियमधोमुखम् । शण्डामर्कावौशनसौ विविक्त इति होचतु ॥४८॥
जित त्वयैकेन जगत्त्रय भ्रुवोर्विजृम्भणत्रस्तसमस्तधिष्ण्यपम् ।
न तस्य चिन्त्य तव नाथ चक्ष्महे न वै शिशूना गुणदोषयो पदम् ॥४९॥
इम तु पाशैर्वरुणस्य बद्ध्वा निधेहि भीतो न पलायते यथा ।
बुद्धिश्च पुंसो वयसाऽऽर्यसेवया यावद् गुरुर्भार्गव आगमिष्यति ॥५०॥
तथेति गुरुपुत्रोक्तमनुज्ञायेदमब्रवीत् । धर्मो ह्यस्योपदेष्टव्यो राज्ञा यो गृहमेधिनाम् ॥५१॥
धर्ममर्थं च काम च नितरा चानुपूर्वश । प्रह्लादायोचतु राजन् प्रश्रितावनताय च ॥५२॥
यथा त्रिवर्गं गुरुभिरात्मने उपशिक्षितम् । न साधु मेने तच्छिक्षा द्वन्द्वारामोपवर्णिताम् ॥५३॥
यदाऽऽचार्य परावृत्तो गृहमेधीयकर्मसु । वयस्यैर्बालकैस्तत्र सोपहूत कृतक्षणै ॥५४॥
अथ ताञ्श्लक्ष्णया वाचा प्रत्याहूय महाबुध । उवाच विद्वांस्तन्निष्ठा कृपया प्रहसन्निव ॥५५॥
ते तु तद्गौरवात् सर्वे त्यक्तक्रीडापरिच्छदा । बाला अदूषितधियो द्वन्द्वारामेरितेहितै ॥५६॥
पर्युपासत राजेन्द्र तन्न्यस्तहृदयेक्षणा । तानाह करुणो मैत्रो महाभागवतोऽसुर ॥५७॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां सप्तमस्कन्धे प्रह्लादानुचरिते पञ्चमोऽध्याय ॥ ५ ॥

अथ षष्ठोऽध्याय.

प्रह्लाद उवाच

कौमार आचरेत् प्राज्ञो धर्मान् भागवतानिह । दुर्लभ मानुष जन्म तदप्यध्रुवमर्थदम् ॥ १ ॥
यथा हि पुरुषस्येह विष्णो पादोपसर्पणम् । यदेष सर्वभूताना प्रिय आत्मेश्वर सुहृत् ॥ २ ॥
सुखमैन्द्रियक दैत्या देहयोगेन देहिनाम् । सर्वत्र लभ्यते दैवाद् यथा दु खमयत्नत ॥ ३ ॥

तत्प्रयासो न कर्त्तव्यो यत आयुर्व्यय परम् । न तथा विन्दते क्षेम मुकुन्दचरणाम्बुजम् ॥ ४ ॥
ततो यतेत कुशल क्षेमाय भयमाश्रित । शरीर पौरुष यावन्न विपद्येत पुष्कलम् ॥ ५ ॥
पुंसो वर्षशत ह्यायुस्तदर्धं चाजितात्मन । निष्फलयदसौ रात्र्या शेतेऽन्ध प्रापितस्तम ॥ ६ ॥
मुग्धस्य बाल्ये कौमारे क्रीडतो याति विंशति । जरया ग्रस्तदेहस्य यात्यकल्पस्य विंशति ॥ ७ ॥
दुरापूरेण कामेन मोहेन च बलीयसा । शेष गृहेषु सक्तस्य प्रमत्तस्यापयाति हि ॥ ८ ॥
को गृहेषु पुमान् सक्तमात्मानमजितेन्द्रिय । स्नेहपाशैर्दृढैर्बद्धमुत्सहेत विमोचितुम् ॥ ९ ॥
को न्वर्थतृष्णा विसृजेत् प्राणेभ्योऽपि य इप्सित । य क्रीणात्यसुभि प्रेष्ठैस्तस्कर सेवको वणिक् ॥ १० ॥

कथ प्रियाया अनुकम्पिताया सङ्ग रहस्य रुचिराश्च मन्त्रान् ।
सुहृत्सु च स्नेहसित शिशूना कलाक्षराणामनुरक्तचित्त ॥ ११ ॥
पुत्रान् स्मरस्ता दुहितॄर्हृदय्या भ्रातॄन् स्वसॄर्वा पितरौ च दीनौ ।
गृहान् मनोज्ञोरुपरिच्छदाश्च वृत्तीश्च कुल्या पशुभृत्यवर्गान् ॥ १२ ॥
त्यजेत कोशस्कृदिवेहमान कर्माणि लोभादवितृप्तकाम ।
औपस्थ्यजैह्व्य बहु मन्यमान कथ विरज्येत दुरन्तमोह ॥ १३ ॥
कुटुम्बपोषाय वियन् निजायुर्न बुध्यतेऽर्थं विहत प्रमत्त ।
सर्वत्र तापत्रयदुःखितात्मा निर्विद्यते न स्वकुटुम्बराम ॥ १४ ॥
वित्तेषु नित्याभिनिविष्टचेता विद्वांश्च दोष परवित्तहर्तु ।
प्रेत्येह चाथाप्यजितेन्द्रियस्तदशान्तकामो हरते कुटुम्बी ॥ १५ ॥
विद्वानपीत्थ दनुजा कुटुम्ब पुष्णन् स्वलोकाय न कल्पते वै ।
य स्वीयपारक्यविभिन्नभावस्तम प्रपद्येत यथा विमूढ ॥ १६ ॥
यतो न कश्चित् क्व च कुत्रचिद् वा दीन स्वमात्मानमल समर्थ ।
विमोचितु कामदृशा विहारक्रीडामृगो यन्निगडो विसर्ग ॥ १७ ॥
ततो विदूरात् परिहृत्य दैत्या दैत्येषु सङ्ग विषयात्मकेषु ।
उपेत नारायणमादिदेव स मुक्तसङ्गैरिषितोऽपवर्ग ॥ १८ ॥

न ह्यच्युत प्रीणयतो बह्वायासोऽसुरात्मजा । आत्मत्वात् सर्वभूताना सिद्धत्वादिह सर्वत ॥ १९ ॥
परावरेषु भूतेषु ब्रह्मान्तस्थावरादिषु । भौतिकेषु विकारेषु भूतेष्वथ महत्सु च ॥ २० ॥
गुणेषु गुणसाम्ये च गुणव्यतिकरे तथा । एक एव परो ह्यात्मा भगवानीश्वरोऽव्यय ॥ २१ ॥
प्रत्यगात्मस्वरूपेण [illegible] च स्वयम् । व्याप्यव्यापकनिर्देश्यो ह्यनिर्देश्योऽविकल्पित [illegible]
केवलानुभवान[illegible] परमेश्वर । माययान्तर्हितैश्वर्य ईयते गुणस[illegible]
तस्मात् सर्वेषु [illegible] सौहृदम् । आसुर भावमुन्मुच्य यया [illegible]

तुष्टे च तत्र किमलभ्यमनन्त आद्ये किं तैर्गुणव्यतिकरादिह ये स्वसिद्धाः ।
धर्मादयः किमगुणेन च काङ्क्षितेन सारं जुषां चरणयोरुपगायतां नः ॥ २५ ॥
धर्मार्थकाम इति योऽभिहितस्त्रिवर्ग ईक्षा त्रयी नयदमौ विविधा च वार्ता ।
मन्ये तदेतदखिलं निगमस्य सत्यं स्वात्मार्पणं स्वसुहृदः परमस्य पुंसः ॥ २६ ॥
ज्ञानं तदेतदमलं दुरवापमाह नारायणो नरसखः किल नारदाय ।
एकान्तिनां भगवतस्तदकिञ्चनानां पादारविन्दरजसाऽऽप्लुतदेहिनां स्यात् ॥ २७ ॥
श्रुतमेतन्मया पूर्वं ज्ञानं विज्ञानसंयुतम् । धर्मं भागवतं शुद्धं नारदाद् देवदर्शनात् ॥२८॥

दैत्यपुत्रा ऊचुः

प्रह्राद त्वं वयं चापि नर्तेऽन्यं विद्महे गुरुम् । एताभ्यां गुरुपुत्राभ्यां बालानामपि हीश्वरौ ॥२९॥
बालस्यान्तःपुरस्थस्य महत्सङ्गो दुरन्वयः । छिन्धि नः संशयं सौम्य स्याच्चेद् विश्रम्भकारणम् ॥३०

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां सप्तमस्कन्धे प्रह्रादानुचरिते षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

नारद उवाच

एवं दैत्यसुतैः पृष्टो महाभागवतोऽसुरः । उवाच स्मयमानस्तान् स्मरन् मदनुभाषितम् ॥ १ ॥

प्रह्राद उवाच

पितरि प्रस्थितेऽस्माकं तपसे मन्दराचलम् । युद्धोद्यमं परं चक्रुर्विबुधा दानवान् प्रति ॥ २ ॥
पिपीलिकैरहिरिव दिष्ट्या लोकोपतापनः । पापेन पापोऽभक्षीति वादिनो वासवादयः ॥ ३ ॥
तेषामतिबलोद्योगं निशम्यासुरयूथपाः । वध्यमाना सुरैर्भीता दुद्रुवुः सर्वतोदिशम् ॥ ४ ॥
कलत्रपुत्रमित्राप्तान् गृहान् पशुपरिच्छदान् । नावेक्षमाणास्त्वरिताः सर्वे प्राणपरीप्सवः ॥ ५ ॥
व्यलुम्पन् राजशिबिरममरा जयकाङ्क्षिणः । इन्द्रस्तु राजमहिषीं मातरं मम चाग्रहीत् ॥ ६ ॥
नीयमानां भयोद्विग्नां रुदतीं कुररीमिव । यदृच्छयाऽऽगतस्तत्र देवर्षिर्ददृशे पथि ॥ ७ ॥
प्राह नैनां सुरपते नेतुमर्हस्यनागसम् । मुञ्च मुञ्च महाभाग सतीं परपरिग्रहम् ॥ ८ ॥

इन्द्र उवाच

आस्तेऽस्या जठरे वीर्यमविषह्यं सुरद्विषः । आस्यतां यावत्प्रसवं मोक्ष्येऽर्थपदवीं गतः ॥ ९ ॥

नारद उवाच

अयं निष्किल्बिषः साक्षान्महाभागवतो महान् । त्वया न प्राप्स्यते संस्थामनन्तानुचरो बली ॥१०॥
इत्युक्तस्तां विहायेन्द्रो देवर्षेर्मानयन् वचः । अनन्तप्रियभक्त्यैनां परिक्रम्य दिवं ययौ ॥११॥
ततो नो मातरमृषिः समानीय निजाश्रमम् । आश्वास्येहोष्यतां वत्से यावत् ते भर्तुरागमः ॥१२॥
तथेत्यवात्सीद् देवर्षेरन्ति साप्यकुतोभया । यावद् दैत्यपतिर्घोरात् तपसो न न्यवर्तत ॥१३॥

पिं पर्यचरत् तत्र भक्त्या परमया सती । अन्तर्वत्नी स्वगर्भस्य क्षेमायेच्छाप्रसूतये ॥१४॥
:पि कारुणिकस्तस्या प्रादादुभयमीश्वर । धर्मस्य तत्त्व ज्ञान च मामप्युद्दिश्य निर्मलम् ॥१५॥
[तु कालस्य दीर्घत्वात् स्त्रीत्वान्मातुस्तिरोदधे । ऋषिणानुगृहीत मा नाधुनाप्यजहात् स्मृति ।१६।
त्तामपि भूयामे यदि श्रद्धत्ते वच । वैशारदी धी श्रद्धात स्त्रीबालाना च मे यथा॥१७॥
न्माद्या षडिमे भावा दृष्टा देहस्य नात्मन । फलानामिव वृक्षस्य कालेनेश्वरमूर्तिना ॥१८॥
ात्मा नित्योऽव्यय शुद्ध एक क्षेत्रज्ञ आश्रय । अविक्रिय स्वदृग् हेतुर्व्यापकोऽसङ्ग्यनावृत ।१९।
तैर्द्वादशभिर्विद्वानात्मनो लक्षणै परै । अहममेत्यसद्भाव देहादौ मोहज त्यजेत् ॥२०॥

स्वर्ण यथा ग्रावसु हेमकार क्षेत्रेषु योगैस्तदभिज्ञ आप्नुयात् ।
क्षेत्रेषु देहेषु तथाऽऽत्मयोगैरध्यात्मविद् ब्रह्मगति लभेत ॥२१॥

अष्टौ प्रकृतय प्रोक्तास्त्रय एव हि तद्गुणा । विकारा षोडशाचार्यै पुमानेक समन्वयात् ।२२।
देहस्तु सर्वसङ्घातो जगत् तस्थुरिति द्विधा । अत्रैव मृग्य पुरुषो नेति नेतीत्यतत् त्यजन् ॥२३॥
अन्वयव्यतिरेकेण विवेकेनोशताऽऽत्मना । सर्गस्थानसमाम्नायैर्विमृशद्भिरसत्वरै ॥२४॥
बुद्धेर्जागरण स्वप्न सुषुप्तिरिति वृत्तय । ता येनैवानुभूयन्ते सोऽध्यक्ष पुरुष पर ॥२५॥
एभिस्त्रिवर्णै पर्यस्तैर्बुद्धिभेदै क्रियोद्भवै । स्वरूपमात्मनो बुध्येद् गन्धैर्वायुमिवान्वयात् ।२६।
एतद्द्वारो हि ससारो गुणकर्मनिबन्धन । अज्ञानमूलोऽपार्थोऽपि पुस स्वप्न इवेष्यते ॥२७॥
तस्माद्भवद्भि कर्तव्य कर्मणा त्रिगुणात्मनाम् । बीजनिर्हरण योग प्रवाहोपरमो धिय ॥२८॥
तत्रोपायसहस्राणामय भगवतोदित । यदीश्वरे भगवति यथा यैरञ्जसा रति ॥२९॥
गुरुशुश्रूषया भक्त्या सर्वलब्धार्पणेन च । सङ्गेन साधुभक्तानामीश्वराराधनेन च ॥३०॥
श्रद्धया तत्कथाया च कीर्तनैर्गुणकर्मणाम् । तत्पादाम्बुरुहध्यानात् तल्लिङ्गेक्षार्हणादिभि ॥३१॥
हरि सर्वेषु भूतेषु भगवानास्त ईश्वर । इति भूतानि मनसा कामैस्तै साधु मानयेत् ॥३२॥
एव निर्जितषड्वर्गै क्रियते भक्तिरीश्वरे । वासुदेवे भगवति यया सलभते रतिम् ॥३३॥

निशम्य कर्माणि गुणानतुल्यान् वीर्याणि लीलातनुभि कृतानि ।
यदातिहर्षोत्पुलकाश्रुगद्गद प्रोत्कण्ठ उद्गायति रौति नृत्यति ॥३४॥
यदा ग्रहग्रस्त इव क्वचिद् हसत्याक्रन्दते ध्यायति वन्दते जनम् ।
मुहु श्वसन् वक्ति हरे जगत्पते नारायणेत्यात्ममतिर्गतत्रप ॥३५॥
तदा पुमान् मुक्तसमस्तबन्धनस्तद्भावभावानुकृताशयाकृति ।
निर्दग्धबीजानुशयो महीयसा भक्तिप्रयोगेण समेत्यधोक्षजम् ॥३६॥
अधोक्षजालम्भमिहाशुभात्मन शरीरिण ससृतिचक्रशातनम् ।
 निर्वाणसुख विदुर्बुधास्ततो भजध्व हृदये हृदीश्वरम् ॥३७॥

तदा विमानावलिभिर्नभस्तलं दिदृक्षतां सङ्कुलमास नाकिनाम् ।
सुरानका दुन्दुभयोऽथ जघ्निरे गन्धर्वमुख्या ननृतुर्जगुः स्त्रियः ॥ ३६ ॥

तत्रोपव्रज्य विबुधा ब्रह्मेन्द्रगिरिशादयः । ऋषयः पितरः सिद्धा विद्याधरमहोरगाः ॥३७॥
मनवः प्रजानां पतयो गन्धर्वाप्सरचारणाः । यक्षाः किम्पुरुषास्तात वेतालाः सिद्धकिन्नराः ॥३८॥
ते विष्णुपार्षदाः सर्वे सुनन्दकुमुदादयः । मूर्ध्नि बद्धाञ्जलिपुटा आसीनं तीव्रतेजसम् ।
ईडिरे नरशार्दूलं नातिदूरचराः पृथक् ॥ ३९ ॥

ब्रह्मोवाच

नतोऽस्म्यनन्ताय दुरन्तशक्तये विचित्रवीर्याय पवित्रकर्मणे ।
विश्वस्य सर्गस्थितिसंयमान् गुणैः स्वलीलया सन्दधतेऽव्ययात्मने ॥ ४० ॥

श्रीरुद्र उवाच

कोपकालो युगान्तस्ते हतोऽयमसुरोऽल्पकः । तत्सुतं पाह्युपसृतं भक्तं ते भक्तवत्सल ॥४१॥

इन्द्र उवाच

प्रत्यानीताः परम भवता त्रायता नः स्वभागा दैत्याक्रान्तं हृदयकमलं त्वद्गृहं प्रत्यबोधि ।
कालग्रस्तं कियदिदमहो नाथ शुश्रूषतां ते मुक्तिस्तेषां न हि बहुमता नारसिंहापरैः किम् ॥४२॥

ऋषय ऊचुः

त्वं नस्तपः परममात्थ यदात्मतेजो येनेदमादिपुरुषात्मगतं ससर्ज ।
तद् विप्रलुप्तममुनाद्य शरण्यपाल रक्षागृहीतवपुषा पुनरन्वमंस्थाः ॥ ४३ ॥

पितर ऊचुः

श्राद्धानि नोऽधिबुभुजे प्रसभं तनूजैर्दत्तानि तीर्थसमयेऽप्यपिबत् तिलाम्बु ।
तस्योदरान्नखविदीर्णवपाद् य आर्च्छत् तस्मै नमो नृहरयेऽखिलधर्मगोप्त्रे ॥४४॥

सिद्धा ऊचुः

यो नो गतिं योगसिद्धामसाधुरहारषीद् योगतपोबलेन ।
नानादर्पं तं नखैर्निर्ददार तस्मै तुभ्यं प्रणताः स्मो नृसिंह ॥ ४५ ॥

विद्याधरा ऊचुः

विद्यां पृथग्धारणयानुराद्धां न्यषेधदज्ञो बलवीर्यदृप्तः ।
स येन संख्ये पशुवद्धतस्तं मायानृसिंहं प्रणताः स्म नित्यम् ॥ ४६ ॥

नागा ऊचुः

येन पापेन रत्नानि स्त्रीरत्नानि हृतानि नः । तद्वक्षःपाटनेनासां दत्तानन्द नमोऽस्तु ते ॥४७॥

मनव ऊचुः

मनवो वय तव निदेशकारिणो दितिजेन देव परिभूतसेतव ।
भवता खल स उपसंहृत प्रभो करवाम ते किमनुशाधि किङ्करान् ॥ ४८ ॥

प्रजापतय ऊचुः

प्रजेशा वय ते परेशाभिसृष्टा न येन प्रजा वै सृजामो निषिद्धा ।
स एष त्वया भिन्नवक्षा नु शेते जगन्मङ्गल सत्त्वमूर्तेऽवतार ॥ ४९ ॥

गन्धर्वा ऊचुः

वय विभो ते नटनाट्यगायका येनात्मसात् वीर्यबलौजसा कृता ।
स एष नीतो भवता दशामिमा किमुत्पथस्थ कुशलाय कल्पते ॥ ५० ॥

चारणा ऊचुः

हरे तवाङ्घ्रिपङ्कज भवापवर्गमाश्रिता । यदेष साधुहृच्छयस्त्वयासुर समापित ॥ ५१

यक्षा ऊचुः

वयमनुचरमुख्या कर्मभिस्ते मनोज्ञैस्त इह दितिसुतेन प्रापिता वाहकत्वम् ।
स तु जनपरिताप तत्कृत जानता ते नरहर उपनीत पञ्चता पञ्चविंश ॥ ५२

किम्पुरुषा ऊचुः

वय किंपुरुषास्त्व तु महापुरुष ईश्वर । अय कुपुरुषो नष्टो धिक्कृत साधुभिर्यदा ॥५३

वैतालिका ऊचुः

सभासु सत्रेषु तवामल यशो गीत्वा सपर्यां महतीं लभामहे ।
यस्ता व्यनैषीद् भृशमेष दुर्जनो दिष्ट्या हतस्ते भगवन् यथाऽऽमय ॥ ५४ ॥

किन्नरा ऊचुः

वयमीश किन्नरगणास्तवानुगा दितिजेन विष्टिममुनानु कारिता ।
भवता हरे स वृजिनोऽवसादितो नरसिंह नाथ विभवाय नो भव ॥ ५५ ॥

विष्णुपार्षदा ऊचुः

अद्यैतद्धरिनररूपमद्भुत ते दृष्ट न शरणद सर्वलोकशर्म ।
सोऽय त विधिकर ईश विप्रशप्तस्तस्येद निधनमनुग्रहाय विद्म ॥ ५६ ॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे सप्तमस्कन्धे प्रह्लादानुचरिते दैत्यराजवधे नृसिंहस्तवो नामाष्टमोऽध्याय ॥८॥

अथ नवमोऽध्यायः

नारद उवाच

एव सुरादय सर्वे ब्रह्मरुद्रपुर सरा । नोपैतुमशकन् मन्युसरम्भ सुदुरासदम् ॥ १ ॥

ल्क्ष्मी प्रेषिता देवैर्दृष्ट्वा तन्महदद्भुतम् । अदृष्टाश्रुतपूर्वत्वात् सा नोपेयाय शङ्किता ॥ २ ॥
प्रेषयामास ब्रह्मावस्थितमन्तिके । तात प्रशमयोपेहि स्वपित्रे कुपित प्रभुम् ॥ ३ ॥
ग्रानकै राजन् महाभागवतोऽर्भक । उपेत्य भुवि कायेन ननाम विधृताञ्जलि ॥ ४ ॥
स्वपादमूले पतित तमर्भक विलोक्य देव कृपया परिप्लुत ।
उत्थाप्य तच्छीर्ष्ण्यदधात् कराम्बुज कालाहिवित्रस्तधिया कृताभयम् ॥ ५ ॥
स तत्करस्पर्शधुताखिलाशुभ सपद्यभिव्यक्तपरात्मदर्शन ।
तत्पादपद्म हृदि निर्वृतो दधौ हृष्यत्तनु क्लिन्नहृदश्रुलोचन ॥ ६ ॥
पीदरिमेकाग्रमनसा सुसमाहित । प्रेमगद्गदया वाचा तन्न्यस्तहृदयेक्षण ॥ ७ ॥

प्रह्लाद उवाच

ब्रह्मादय सुरगणा मुनयोऽथ सिद्धा सत्त्वैकतानमतयो वचसा प्रवाहै ।
नाराधितु पुरुगुणैरधुनापि पिप्रु किं तोष्टुमर्हति स मे हरिरुग्रजाते ॥ ८ ॥
मन्ये धनाभिजनरूपतप श्रुतौजस्तेज प्रभावबलपौरुषबुद्धियोगा ।
नाराधनाय हि भवन्ति परस्य पुसो भक्त्या तुतोष भगवान् गजयूथपाय ॥ ९ ॥
विप्राद् द्विषड्गुणयुतादरविन्दनाभपादारविन्दविमुखाच्छ्वपच वरिष्ठम् ।
मन्ये तदर्पितमनोवचनेहितार्थप्राण पुनाति स कुल न तु भूरिमान ॥ १० ॥
नैवात्मन प्रभुरय निजलाभपूर्णो मान जनादविदुष करुणो वृणीते ।
यद् यज्जनो भगवते विदधीत मान तच्चात्मने प्रतिमुखस्य यथा मुखश्री ॥ ११ ॥
तस्मादह विगतविक्लव ईश्वरस्य सर्वात्मना महि गृणामि यथामनीषम् ।
नीचोऽजया गुणविसर्गमनुप्रविष्ट पूयेत येन हि पुमाननुवर्णितेन ॥ १२ ॥
सर्वे ह्यमी विधिकरास्तव सत्त्वधाम्नो ब्रह्मादयो वयमिवेश न चोद्विजन्त ।
क्षेमाय भूतय उतात्मसुखाय चास्य विक्रीडित भगवतो रुचिरावतारै ॥ १३ ॥
तद् यच्छ मन्युमसुरश्च हतस्त्वयाद्य मोदेत साधुरपि वृश्चिकसर्पहत्या ।
लोकाश्च निर्वृतिमिता प्रतियन्ति सर्वे रूप नृसिंह विभयाय जना स्मरन्ति ॥ १४ ॥
नाह बिभेम्यजित तेऽतिभयानकास्यजिह्वार्कनेत्रभ्रुकुटीरभसोग्रदंष्ट्रात् ।
आन्त्रस्रज क्षतजकेसरशङ्कुकर्णान्निर्ह्रादभीतदिगिभादरिभिन्नखाग्रात् ॥ १५ ॥
त्रस्तोऽस्म्यह कृपणवत्सल दु सहोग्रससारचक्रकदनाद् ग्रसता प्रणीत ।
बद्ध स्वकर्मभिरुशत्तम तेऽङ्घ्रिमूल प्रीतोऽपवर्गशरण ह्वयसे कदा नु ॥ १६ ॥
यस्मात् प्रियाप्रियवियोगसयोगजन्मशोकाग्निना सकलयोनिषु दह्यमान ।
दु खौषध तदपि [illegible]द्धियाह भूमन् भ्रमामि वद मे तव दास्ययोगम् ॥ १७ ॥

सोऽहं प्रियस्य सुहृदः परदेवताया लीलाकथास्तव नृसिंह विरिञ्चगीताः ।
अञ्जस्तितर्म्यनुगृणन् गुणविप्रमुक्तो दुर्गाणि ते पदयुगालयहंससङ्गः ॥ १८
बालस्य नेह शरणं पितरौ नृसिंह नार्तस्य चागदमुदन्वति मज्जतो नौः ।
तप्तस्य तत्प्रतिविधिर्य इहाञ्जसेष्टस्तावद् विभो तनुभृतां त्वदुपेक्षितानाम् ॥ १९
यस्मिन् यतो यर्हि येन च यस्य यस्माद् यस्मै यथा यदुत यस्त्वपरः परो वा ।
भावः करोति विकरोति पृथक्स्वभावः सञ्चोदितस्तदखिलं भवतः स्वरूपम् ॥ २०
माया मनः सृजति कर्ममयं बलीयः कालेन चोदितगुणानुमतेन पुंसः ।
छन्दोमयं यदजयार्पितषोडशारं संसारचक्रमज कोऽतितरेत् त्वदन्यः ॥ २१
स त्वं हि नित्यविजितात्मगुणः स्वधाम्ना कालो वशीकृतविसृज्यविसर्गशक्तिः ।
चक्रे विसृष्टमजयेश्वर षोडशारे निष्पीड्यमानमुपकर्ष विभो प्रपन्नम् ॥ २२
दृष्टा मया दिवि विभोऽखिलधिष्ण्यपानामायुः श्रियो विभव इच्छति याञ्जनोऽयम् ।
येऽस्मत्पितुः कुपितहासविजृम्भितभ्रूविस्फूर्जितेन लुलिताः स तु ते निरस्तः ॥ २३
तस्मादमूस्तनुभृतामहमाशिषोऽज्ञ आयुः श्रियं विभवमैन्द्रियमाविरिञ्च्यात् ।
नेच्छामि ते विलुलितानुरुविक्रमेण कालात्मनोपनय मां निजभृत्यपार्श्वम् ॥ २४ ॥
कुत्राशिषः श्रुतिसुखा मृगतृष्णिरूपाः क्वेदं कलेवरमशेषरुजां विरोहः ।
निर्विद्यते न तु जनो यदपीति विद्वान् कामानलं मधुलवैः शमयन् दुरापैः ॥ २५ ॥
क्वाहं रजःप्रभव ईश तमोऽधिकेऽस्मिञ्जातः सुरेतरकुले क्व तवानुकम्पा ।
न ब्रह्मणो न तु भवस्य न वै रमाया यन्मेऽर्पितः शिरसि पद्मकरः प्रसादः ॥ २६ ॥
नैषा परावरमतिर्भवतो ननु स्याज्जन्तोर्यथाऽऽत्मसुहृदो जगतस्तथापि ।
संसेवया सुरतरोरिव ते प्रसादः सेवानुरूपमुदयो न परावरत्वम् ॥ २७ ॥
एवं जनं निपतितं प्रभवाहिकूपे कामाभिकाममनु यः प्रपतन् प्रसङ्गात् ।
कृत्वाऽऽत्मसात् सुरर्षिणा भगवन् गृहीतः सोऽहं कथं नु विसृजे तव भृत्यसेवाम् ॥ २८ ॥
मत्प्राणरक्षणमनन्त पितुर्वधश्च मन्ये स्वभृत्यऋषिवाक्यमृतं विधातुम् ।
खड्गं प्रगृह्य यदवोचदसद्विधित्सुस्त्वामीश्वरो मदपरोऽवतु कं हरामि ॥ २९ ॥
एकस्त्वमेव जगदेतदमुष्य यत् त्वमाद्यन्तयोः पृथगवस्यसि मध्यतश्च ।
सृष्ट्वा गुणव्यतिकरं निजमाययेदं नानेव तैरवसितस्तदनुप्रविष्टः ॥ ३० ॥
त्वं वा इदं सदसदीश भवांस्ततोऽन्यो माया यदात्मपरबुद्धिरियं ह्यपार्था ।
यद् यस्य जन्म निधनं स्थितिरीक्षणं च तद् वै तदेव वसुकालवदष्टितर्वोः ॥ ३१ ॥

न्यस्येदमात्मनि जगद् विलयाम्बुमध्ये शेषेऽऽत्मना निजसुखानुभवो निरीह ।
योगेन मीलितदृगात्मनिपीतनिद्रस्तुर्ये स्थितो न तु तमो न गुणाश्च युङ्क्षे ॥ ३२ ॥
तस्यैव ते वपुरिद निजकालशक्त्या सञ्चोदितप्रकृतिधर्मण आत्मगूढम् ।
अम्भस्यनन्तशयनाद् विरमत्समाधेर्नाभेरभूत् स्वकणिकावटव महाब्जम् ॥ ३३ ॥
तत्सम्भव कविरतोऽन्यदपश्यमानस्त्वा बीजमात्मनि तत स्वबहिर्विचिन्त्य ।
नाविन्ददब्दशतमप्सु निमज्जमानो जातेऽङ्कुरे कथमु होपलभेत बीजम् ॥ ३४ ॥
स त्वात्मयोनिरतिविस्मित आस्थितोऽब्ज कालेन तीव्रतपसा परिशुद्धभाव ।
त्वामात्मनीश भुवि गन्धमिवातिसूक्ष्म भूतेन्द्रियाशयमये वितत ददर्श ॥ ३५ ॥
एव सहस्रवदनाङ्घ्रिशिर करोरुनासास्यकर्णनयनाभरणायुधाढ्यम् ।
मायामय सदुपलक्षितसन्निवेश दृष्ट्वा महापुरुषमाप मुद विरिञ्च ॥ ३६ ॥
तस्मै भवान् हयशिरस्तनुव च बिभ्रद् वेदद्रुहावतिबलौ मधुकैटभाख्यौ ।
हत्वाऽऽनयच्छ्रुतिगणास्तु रजस्तमश्च सत्त्व तव प्रियतमा तनुमामनन्ति ॥ ३७ ॥
इत्थ नृतिर्यगृषिदेवझषावतारैर्लोकान् विभावयसि हसि जगत्प्रतीपान् ।
धर्मं महापुरुष पासि युगानुवृत्त छन्न कलौ यदभवस्त्रियुगोऽथ स त्वम् ॥ ३८ ॥
नैतन्मनस्तव कथासु विकुण्ठनाथ सम्प्रीयते दुरितदुष्टमसाधु तीव्रम् ।
कामातुर हर्षशोकभयैषणार्त तस्मिन् कथ तव गतिं विमृशामि दीन ॥ ३९ ॥
जिह्वैकतोऽच्युत विकर्षति मावितृप्ता शिश्नोऽन्यतस्त्वगुदर श्रवण कुतश्चित् ।
घ्राणोऽन्यतश्चपलदृक् क्व च कर्मशक्तिर्बह्व्य सपत्न्य इव गेहपतिं लुनन्ति ॥ ४० ॥
एव स्वकर्मपतित भववैतरण्यामन्योन्यजन्ममरणाशनभीतभीतम् ।
पश्यञ्जन स्वपरविग्रहवैरमैत्र हन्तेति पारचर पीपृहि मूढमद्य ॥ ४१ ॥
को न्वत्र तेऽखिलगुरो भगवन् प्रयास उत्तारणेऽस्य भवसम्भवलोपहेतो ।
मूढेषु वै महदनुग्रह आर्तबन्धो किं तेन ते प्रियजनाननुसेवता न ॥ ४२ ॥
नैवोद्विजे पर दुरत्ययवैतरण्यास्त्वद्वीर्यगायनमहामृतमग्नचित्त ।
शोचे ततो विमुखचेतस इन्द्रियार्थमायासुखाय भरमुद्वहतो विमूढान् ॥ ४३ ॥
प्रायेण देव मुनय स्वविमुक्तिकामा मौन चरन्ति विजने न परार्थनिष्ठा ।
नैतान् विहाय कृपणान् विमुमुक्ष एको नान्य त्वदस्य शरण भ्रमतोऽनुपश्ये ॥ ४४ ॥
यन्मैथुनादि गृहमेधिसुख हि तुच्छ कण्डूयनेन करयोरिव दु खदु खम् ।
तृप्यन्ति नेह कृपणा बहुदु खभाज कण्डूतिवन्मनसिज विषहेत धीर ॥ ४५ ॥

मौनव्रतश्रुततपोऽध्ययनस्वधर्मव्याख्यारहोजपसमाधय आपवर्ग्याः ।
प्रायः परं पुरुष ते त्वजितेन्द्रियाणां वार्ता भवन्त्युत न वात्र तु दाम्भिकानाम् ॥ ४६ ॥
रूपे इमे सदसती तव वेदसृष्टे बीजाङ्कुराविव न चान्यदरूपकस्य ।
युक्ताः समक्षमुभयत्र विचिन्वते त्वां योगेन वह्निमिव दारुषु नान्यतः स्यात् ॥ ४७ ॥
त्वं वायुरग्निरवनिर्वियदम्बुमात्राः प्राणेन्द्रियाणि हृदयं चिदनुग्रहश्च ।
सर्वं त्वमेव सगुणो विगुणश्च भूमन् नान्यत् त्वदस्त्यपि मनोवचसा निरुक्तम् ॥ ४८ ॥
नैते गुणा न गुणिनो महदादयो ये सर्वे मनःप्रभृतयः सहदेवमर्त्याः ।
आद्यन्तवन्त उरुगाय विदन्ति हि त्वामेवं विमृश्य सुधियो विरमन्ति शब्दात् ॥ ४९ ॥
तत् तेऽर्हत्तम नमः स्तुतिकर्मपूजाः कर्म स्मृतिश्चरणयोः श्रवणं कथायाम् ।
संसेवया त्वयि विनेति षडङ्गया किं भक्तिं जनः परमहंसगतौ लभेत ॥ ५० ॥

नारद उवाच

एतावद्वर्णितगुणो भक्त्या भक्तेन निर्गुणः । प्रह्रादं प्रणतं प्रीतो यतमन्युरभाषत ॥५१॥

श्रीभगवानुवाच

प्रह्राद भद्र भद्रं ते प्रीतोऽहं तेऽसुरोत्तम । वरं वृणीष्वाभिमतं कामपूरोऽस्म्यहं नृणाम्॥५२॥
मामप्रीणत आयुष्मन् दर्शनं दुर्लभं हि मे । दृष्ट्वा मां न पुनर्जन्तुरात्मानं तप्तुमर्हति ॥५३॥
प्रीणन्ति ह्यथ मां धीराः सर्वभावेन साधवः । श्रेयस्कामा महाभागाः सर्वासामाशिषां पतिम्॥५४॥
एवं प्रलोभ्यमानोऽपि वरैर्लोकप्रलोभनैः । एकान्तित्वाद् भगवति नैच्छत् तानसुरोत्तमः ॥५५॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां सप्तमस्कन्धे प्रह्रादचरिते भगवत्स्तवो नाम नवमोऽध्यायः ९

अथ दशमोऽध्यायः

नारद उवाच

भक्तियोगस्य तत् सर्वमन्तरायतयार्भकः । मन्यमानो हृषीकेशं स्मयमान उवाच ह ॥ १ ॥

प्रह्राद उवाच

मा मां प्रलोभयोत्पत्त्याऽऽसक्तं कामेषु तैर्वरैः । तत्सङ्गभीतो निर्विण्णो मुमुक्षुस्त्वामुपाश्रितः ॥ २ ॥
भृत्यलक्षणजिज्ञासुर्भक्तं कामेष्वचोदयत् । भवान् संसारबीजेषु हृदयग्रन्थिषु प्रभो ॥ ३ ॥
नान्यथा तेऽखिलगुरो घटेत करुणात्मनः । यस्त आशिष आशास्ते न स भृत्यः स वै वणिक् ॥४॥
आशासानो न वै भृत्यः स्वामिन्याशिष आत्मनः । न स्वामी भृत्यतः स्वाम्यमिच्छन् यो राति चाशिषः
अहं त्वकामस्त्वद्भक्तस्त्वं च स्वाम्यनपाश्रयः । नान्यथेहावयोरर्थो राजसेवकयोरिव ॥ ६ ॥
यदि रासीश मे कामान् वरांस्त्वं वरदर्षभ । कामानां हृद्यसंरोहं भवतस्तु वृणे वरम् ॥ ७ ॥
इन्द्रियाणि मनः प्राण आत्मा धर्मो धृतिर्मतिः । ह्रीः श्रीस्तेजः स्मृतिः सत्यं यस्य नश्यन्ति जन्मना॥

मुञ्चति यदा कामान् मानवो मनसि स्थितान् । तर्ह्येव पुण्डरीकाक्ष भगवत्त्वाय कल्पते ॥ ९ ॥
मो भगवते तुभ्यं पुरुषाय महात्मने । हरयेऽद्भुतसिंहाय ब्रह्मणे परमात्मने ॥१०॥

नृसिंह उवाच

नैकान्तिनो मे मयि जात्विहाशिष आशासतेऽमुत्र च ये भवद्विधा ।
अथापि मन्वन्तरमेतदत्र दैत्येश्वराणामनुभुङ्क्ष्व भोगान् ॥ ११ ॥
कथा मदीया जुषमाण प्रियास्त्वमावेश्य मामात्मनि सन्तमेकम् ।
सर्वेषु भूतेष्वधियज्ञमीशं यजस्व योगेन च कर्म हिन्वन् ॥ १२ ॥
भोगेन पुण्यं कुशलेन पापं कलेवरं कालजवेन हित्वा ।
कीर्तिं विशुद्धां सुरलोकगीतां विताय मामेष्यसि मुक्तबन्ध ॥ १३ ॥

य एतत् कीर्तयेन्मह्यं त्वया गीतमिदं नर । त्वां च मां च स्मरन् काले कर्मबन्धात् प्रमुच्यते १४

प्रह्लाद उवाच

वर वरय एतत् ते वरदेशान्महेश्वर । यदनिन्दत् पिता मे त्वामविद्वांस्तेज ऐश्वरम् ॥१५॥
विद्धामर्षाशय साक्षात् सर्वलोकगुरुं प्रभुम् । भ्रातृहेति मृषादृष्टिस्त्वद्भक्ते मयि चाघवान् ॥१६॥
तस्मात् पिता मे पूयेत दुरन्ताद् दुस्तरादघात् । पूतस्तेऽपाङ्गसंदृष्टस्तदा कृपणवत्सल ॥१७॥

श्रीभगवानुवाच

त्रि सप्तभि पिता पूत पितृभि सह तेऽनघ । यत् साधोऽस्य गृहे जातो भवान् वै कुलपावन १८
यत्र यत्र च मद्भक्ता प्रशान्ता समदर्शिन । साधव समुदाचारास्ते पूयन्त्यपि कीकटा ॥१९॥
सर्वात्मना न हिंसन्ति भूतग्रामेषु किञ्चन । उच्चावचेषु दैत्येन्द्र मद्भावेन गतस्पृहा ॥२०॥
भवन्ति पुरुषा लोके मद्भक्तास्त्वामनुव्रता । भवान् मे खलु भक्तानां सर्वेषां प्रतिरूपधृक् ॥२१॥
कुरु त्वं प्रेतकार्याणि पितु पूतस्य सर्वश । मदङ्गस्पर्शनेनाङ्ग लोकान् यास्यति सुप्रजा ॥२२॥
पित्र्यं च स्थानमातिष्ठ यथोक्तं ब्रह्मवादिभि । मय्यावेश्य मनस्तात कुरु कर्माणि मत्पर ॥२३॥

नारद उवाच

प्रह्लादोऽपि तथा चक्रे पितुर्यत्साम्परायिकम् । यथाऽऽह भगवान् राजन्नभिषिक्तो द्विजोत्तमै २४
प्रसादसुमुखं दृष्ट्वा ब्रह्मा नरहरिं हरिम् । स्तुत्वा वाग्भि पवित्राभि प्राह देवादिभिर्वृत ।२५।

ब्रह्मोवाच

देवदेवाखिलाध्यक्ष भूतभावन पूर्वज । दिष्ट्या ते निहत पापो लोकसन्तापनोऽसुर ॥२६॥
योऽसौ लब्धवरो मत्तो न वध्यो मम सृष्टिभि । तपोयोगबलोन्नद्ध समस्तनिगमानहन् ॥२७।
दिष्ट्यास्य तनय साधुर्महाभागवतोऽर्भक । त्वया विमोचितो मृत्योर्दिष्ट्या त्वां समितोऽधुना

एतद् वपुस्ते भगवन् ध्यायत प्रयतात्मन । सर्वतो गोप्तृ सन्त्रासान्मृत्योरपि जिघांसत ॥२९॥

नृसिंह उवाच

मैव वरोऽसुराणा ते प्रदेय पद्मसम्भव । वर क्रूरनिसर्गाणामहीनाममृत यथा ॥३०॥

नारद उवाच

इत्युक्त्वा भगवान् राजस्ततैवान्तदधे हरि । अदृश्य सर्वभूताना पूजित परमेष्ठिना ॥३१॥
तत सम्पूज्य शिरसा ववन्दे परमेष्ठिनम् । भव प्रजापतीन् देवान् प्रह्लादो भगवत्कला ॥३२॥
तत काव्यादिभि सार्धं मुनिभि कमलासन । दैत्याना दानवाना च प्रह्लादमकरोत् पतिम् ॥३३॥
प्रतिनन्द्य ततो देवा प्रयुज्य परमाशिष । स्वधामानि ययू राजन् ब्रह्माद्या प्रतिपूजिताः॥३४॥
एव तौ पार्षदौ विष्णो पुत्रत्व प्रापितौ दिते । हृदि स्थितेन हरिणा वैरभावेन तौ हतौ ॥३५॥
पुनश्च विप्रशापेन राक्षसौ तौ बभूवतु । कुम्भकर्णदशग्रीवौ हतौ तौ रामविक्रमै ॥३६॥
शयानौ युधि निर्भिन्नहृदयौ रामसायकै । तच्चित्तौ जहतुर्देह यथा प्राक्तनजन्मनि ॥३७॥
ताविहाथ पुनर्जातौ शिशुपालकरूपजौ । हरौ वैरानुबन्धेन पश्यतस्ते समीयतु ॥३८॥
एन पूर्वकृत यत् तद् राजान कृष्णवैरिणः । जहुस्त्वन्ते तदात्मान कीट पेशस्कृतो यथा ॥३९॥
यथा यथा भगवतो भक्त्या परमयाभिदा । नृपाश्चैद्यादय सात्म्य हरेस्तच्चिन्तया ययु ॥४०॥
आख्यात सर्वमेतत् ते य मा त्व परिपृष्टवान् । दमघोषसुतादीना हरे सात्म्यमपि द्विषाम् ॥४१॥
एषा ब्रह्मण्यदेवस्य कृष्णस्य च महात्मन । अवतारकथा पुण्या वधो यत्रादिदैत्ययो ॥४२॥
प्रह्लादस्यानुचरित महाभागवतस्य च । भक्तिर्ज्ञान विरक्तिश्च याथात्म्य चास्य वै हरे ॥४३॥
सर्गस्थित्यप्ययेशस्य गुणकर्मानुवर्णनम् । परावरेषा स्थानाना कालेन व्यत्ययो महान् ॥४४॥
धर्मो भागवताना च भगवान् येन गम्यते । आख्यानेऽस्मिन् समाम्नातमाध्यात्मिकमशेषत ॥४५॥
य एतत् पुण्यमाख्यान विष्णोर्वीर्योपबृंहितम् । कीर्तयेच्छ्रद्धया श्रुत्वा कर्मपाशैर्विमुच्यते ॥४६॥

एतद् य आदिपुरुषस्य मृगेन्द्रलीला दैत्येन्द्रयूथपवध प्रयत पठेत ।
दैत्यात्मजस्य च सता प्रवरस्य पुण्य श्रुत्वानुभावमकुतोभयमेति लोकम् ॥ ४७ ॥
यूय नृलोके वत भूरिभागा लोक पुनाना मुनयोऽभियन्ति ।
येषा गृहानावसतीति साक्षाद् गूढ पर ब्रह्म मनुष्यलिङ्गम् ॥ ४८ ॥
स वा अय ब्रह्म महद्विमृग्यकैवल्यनिर्वाणसुखानुभूति ।
प्रिय सुहृद् व खलु मातुलेय आत्मार्हणीयो विधिकृद् गुरुश्च ॥ ४९ ॥
न यस्य साक्षाद् भवपद्मजादिभी रूप धिया वस्तुतयोपवर्णितम् ।
मौनेन भक्त्योपशमेन पूजित प्रसीदतामेष स सात्वता पति ॥ ५० ॥
` , विहत यश । पुरा रुद्रस्य देवस्य मयेनानन्तमायिना ॥५१॥

राजोवाच

कस्मिन् कर्मणि देवस्य मयोऽहञ्जगदीशितु । यथा चोपचिता कीर्ति कृष्णेनानेन कथ्यताम्॥५२॥

नारद उवाच

निर्जिता असुरा देवैर्युध्यनेनोपबृंहितै । मायिना परमाचार्यं मय शरणमाययु. ॥५३॥
स निर्माय पुरस्तिस्रो हैमीरौप्यायसीर्विभु । दुर्लक्ष्यापायसयोगा दुर्वितर्क्यपरिच्छदा ॥५४॥
ताभिस्तेऽसुरसेनान्यो लोकाास्त्रीन् सेश्वरान् नृप । स्मरन्तो नाशयाञ्चक्रु पूर्ववैरमलक्षिता ॥५५॥
ततस्ते सेश्वरा लोका उपासाद्येश्वर विभो । त्राहि नस्तावकान् देव विनष्टांस्त्रिपुरालयै ॥५६॥
अथानुगृह्य भगवान् मा भैष्टेति सुरान् विभु । शर धनुषि सन्धाय पुरेष्वस्त्र व्यमुञ्चत ॥५७॥
ततोऽग्निवर्णा इषव उत्पेतु सूर्यमण्डलात् । यथा मयूखसन्दोहा नादृश्यन्त पुरो यत ॥५८॥
तै स्पृष्टा व्यसव सर्वे निपेतु स्म पुरौकस । तानानीय महायोगी मय कूपरसेऽक्षिपत् ॥५९॥
सिद्धामृतरसस्पृष्टा वज्रसारा महौजस । उत्तस्थुर्मेघदलना वैद्युता इव वह्नय ॥६०॥
विलोक्य भग्नसङ्कल्प विमनस्क वृषध्वजम् । तदाय भगवान् विष्णुस्तत्रोपायमकल्पयत् ॥६१॥
वत्स आसीत्तदा ब्रह्मा स्वय विष्णुरयं हि गौ । प्रविश्य त्रिपुर काले रसकूपामृत पपौ ॥६२॥
तेऽसुरा ह्यपि पश्यन्तो न न्यषेधन् विमोहिता । तद् विज्ञाय महायोगी रसपालानिद जगौ ॥६३॥
स्वय विशोक शोकातान् स्मरन् दैवगतिं च ताम् । देवोऽसुरो नरोऽन्यो वा नेश्वरोऽस्तीह कश्चन६४
आत्मनोऽन्यस्य वा दिष्ट दैवेनापोहितु द्वयो । अथासौ शक्तिभि स्वाभि शम्भो प्राधनिक व्यधात्
धर्मज्ञानविरक्त्यृद्धितपोविद्याक्रियादिभि । रथ सूत ध्वज वाहान् धनुर्वर्म शरादि यत् ॥६६॥
सन्नद्धो रथमास्थाय शर धनुरुपाददे । शर धनुषि सन्धाय मुहूर्तेऽभिजितीश्वर ॥६७॥
ददाह तेन दुर्भेद्या हरोऽथ त्रिपुरो नृप । दिवि दुन्दुभयो नेदुर्विमानशतसङ्कुला ॥६८॥
देवर्षिपितृसिद्धेशा जयेति कुसुमोत्करै । अवाकिरञ्जगुर्हृष्टा ननृतुश्चाप्सरोगणा ॥६९॥
एव दग्ध्वा पुरस्तिस्रो भगवान् पुरहा नृप । ब्रह्मादिभि स्तूयमान स्वधाम प्रत्यपद्यत ॥७०॥

एवविधान्यस्य हरे स्वमायया विडम्बमानस्य नृलोकमात्मन ।
वीर्याणि गीतान्यृषिभिर्जगद्गुरोर्लोकान् पुनानान्यपर वदामि किम् ॥७१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे युधिष्ठिरनारदसवादे त्रिपुरविजयो नाम दशमोऽध्याय ॥१०॥

अथैकादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

श्रुत्वेहित साधुसभासभाजित महत्तमाग्रण्य उरुक्रमात्मन ।
युधिष्ठिरो दैत्यपतेर्मुदा युत पप्रच्छ भूयस्तनय स्वयम्भुव ॥१॥

युधिष्ठिर उवाच

भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि नृणा धर्मं सनातनम् । वर्णाश्रमाचारयुत यत् पुमान् विन्दते परम् ॥ २ ॥
भवान् प्रजापते साक्षादात्मज परमेष्ठिन । सुताना सम्मतो ब्रह्मस्तपोयोगसमाधिभि ॥ ३ ॥
नारायणपरा विप्रा धर्मं गुह्य पर विदु । करुणा साधव शान्तास्त्वद्विधा न तथापरे ॥ ४ ॥

नारद उवाच

नत्वा भगवतेऽजाय लोकाना धर्मसेतवे । वक्ष्ये सनातन धर्मं नारायणमुखाच्छ्रुतम् ॥ ५ ॥
योऽवतीर्यात्मनोंऽशेन दाक्षायण्या तु धर्मत । लोकाना स्वस्तयेऽध्यास्ते तपो बदरिकाश्रमे॥ ६ ॥
धर्ममूल हि भगवान् सर्ववेदमयो हरि । स्मृत च तद्विदा राजन् येन चात्मा प्रसीदति॥ ७ ॥
सत्य दया तप शौच तितिक्षेक्षा शमो दम । अहिंसा ब्रह्मचर्यं च त्याग स्वाध्याय आर्जवम् ८
सन्तोष समदृक् सेवा ग्राम्येहोपरम शनै । नृणा विपर्ययेहेक्षा मौनमात्मविमर्शनम् ॥ ९ ॥
अन्नाद्यादे सविभागो भूतेभ्यश्च यथार्हत । तेष्वात्मदेवताबुद्धि सुतरा नृषु पाण्डव ॥१०॥
श्रवण कीर्तन चास्य स्मरण महता गते । सेवेज्यावनतिर्दास्य सख्यमात्मसमर्पणम् ॥११॥
नृणामय परो धर्म सर्वेषा समुदाहृत । त्रिंशल्लक्षणवान् राजन् सर्वात्मा येन तुष्यति ।१२।
सस्कारा यत्राविच्छिन्ना स द्विजोऽजो जगाद यम् । इज्याध्ययनदानानि विहितानि द्विजन्मनाम् ।
जन्मकर्मावदाताना क्रियाश्चाश्रमचोदिता ॥ १३ ॥
विप्रस्याध्ययनादीनि षडन्यस्याप्रतिग्रह । राज्ञो वृत्ति प्रजागोप्तुरविप्राद् वा करादिभि १४
वैश्यस्तु वार्तावृत्तिश्च नित्य ब्रह्मकुलानुग । शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा वृत्तिश्च स्वामिनो भवेत् ॥१५॥
वार्ता विचित्रा शालीनयायावरशिलोञ्छनम् । विप्रवृत्तिश्चतुर्धेय श्रेयसी चोत्तरोत्तरा ॥१६॥
जघन्यो नोत्तमा वृत्तिमनापदि भजेन्नर । ऋते राजन्यमापत्सु सर्वेषामपि सर्वश ॥१७॥
ऋतामृताभ्या जीवेत मृतेन प्रमृतेन वा । सत्यानृताभ्या जीवेत न श्ववृत्त्या कथञ्चन ॥१८॥
ऋतमुञ्छशिल प्रोक्तममृत यदयाचितम् । *मृत तु नित्ययाच्ञा स्यात् प्रमृत कर्षण स्मृतम्॥१९॥*
सत्यानृत तु वाणिज्य श्ववृत्तिर्नीचसेवनम् । वर्जयेत् ता सदा विप्रो राजन्यश्च जुगुप्सिताम् ।
सर्ववेदमयो विप्र सर्वदेवमयो नृप ॥ २० ॥
शमो दमस्तप शौच सन्तोष क्षान्तिरार्जवम् । ज्ञान दयाच्युतात्मत्व सत्य च ब्रह्मलक्षणम् ॥२१॥
शौर्यं वीर्यं धृतिस्तेजस्त्याग आत्मजय क्षमा । ब्रह्मण्यता प्रसादश्च रक्षा च क्षत्रलक्षणम् ॥२२॥
देवगुर्वच्युते भक्तिस्त्रिवर्गपरिपोषणम् । आस्तिक्यमुद्यमो नित्य नैपुण वैश्यलक्षणम् ॥२३॥
शूद्रस्य सनति शौच सेवा स्वामिन्यमायया । अमन्त्रयज्ञो ह्यस्तेय सत्य गोविप्ररक्षणम् ॥२४॥
स्त्रीणा च पतिदेवाना तच्छुश्रूषानुकूलता । तद्बन्धुष्वनुवृत्तिश्च नित्य तद्व्रतधारणम् ॥२५॥
सम्मार्जनोपलेपाभ्या गृहमण्डलवर्तनै । स्वय च मण्डिता नित्य परिमृष्टपरिच्छदा ॥२६॥

कामैरुच्चावचै साध्वी प्रश्रयेण दमेन च। वाक्यै सत्यै प्रियै प्रेम्णा काले काले भजेत् पतिम्॥
सन्तुष्टालोलुपा दक्षा धर्मज्ञा प्रियसत्यवाक्। अप्रमत्ता शुचि स्निग्धा पतिं त्वपतितं भजेत्।२८।
या पतिं हरिभावेन भजेच्छ्रीरिव तत्परा। हर्यात्मना हरेर्लोके पत्या श्रीरिव मोदते ॥२९॥
वृत्ति सकरजातीना तत्तत्कुलकृता भवेत्। अचौराणामपापानामन्त्यजान्तेवसायिनाम् ॥३०॥
प्राय स्वभावविहितो नृणा धर्मो युगे युगे। वेददृग्भि स्मृतो राजन् प्रेत्य चेह च शर्मकृत्।३१।
वृत्त्या स्वभावकृतया वर्तमान स्वकर्मकृत्। हित्वा स्वभावज कर्म शनैर्निर्गुणतामियात् ॥३२॥
उप्यमान मुहु क्षेत्र स्वय निर्वीर्यतामियात्। न कल्पते पुन सूत्यै उप्त बीज च नश्यति ॥३३॥
एव कामाशय चित्त कामानामतिसेवया। विरज्येत यथा राजन्नाग्निवत् कामबिन्दुभि ॥३४॥
यस्य यल्लक्षण प्रोक्त पुसो वर्णाभिव्यञ्जकम्। यदन्यत्रापि दृश्येत तत् ते नैव विनिर्दिशेत् ॥३५॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे युधिष्ठिरनारदसवादे सदाचारनिर्णयो नामैकादशोऽध्याय ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

नारद उवाच

ब्रह्मचारी गुरुकुले वसन् दान्तो गुरोर्हितम्। आचरन् दासवन्नीचो गुरौ सुदृढसौहृद ॥ १ ॥
साय प्रातरुपासीत गुर्वग्न्यर्कसुरोत्तमान्। उभे सन्ध्ये च यतवाग् जपन् ब्रह्म समाहित ॥ २ ॥
छन्दास्यधीयीत गुरोराहूतश्चेत् सुयन्त्रित। उपक्रमेऽवसाने च चरणौ शिरसा नमेत् ॥ ३ ॥
मेखलाजिनवासासि जटादण्डकमण्डलून्। बिभृयादुपवीत च दर्भपाणिर्यथोदितम् ॥ ४ ॥
साय प्रातश्चरेद्भैक्ष गुरवे तन्निवेदयेत्। भुञ्जीत यद्यनुज्ञातो नोचेदुपवसेत् क्वचित् ॥ ५ ॥
सुशीलो मितभुग् दक्ष श्रद्दधानो जितेन्द्रिय। यावदर्थं व्यवहरेत् स्त्रीषु स्त्रीनिर्जितेषु च ॥ ६ ॥
वर्जयेत् प्रमदागाथामगृहस्थो बृहद्व्रत। इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्त्यपि यतेर्मन ॥ ७ ॥
केशप्रसाधनोन्मर्दस्नपनाभ्यञ्जनादिकम्। गुरुस्त्रीभिर्युवतिभि कारयेन्नात्मनो युवा ॥ ८ ॥
नन्वग्नि प्रमदा नाम घृतकुम्भसम पुमान्। सुतामपि रहो जह्यादन्यदा यावदर्थकृत् ॥ ९ ॥
कल्पयित्वाऽऽत्मना यावदाभासमिदमीश्वर। द्वैत तावन्न विरमेत् ततो ह्यस्य विपर्यय ॥१०॥
एतत् सर्वं गृहस्थस्य समाम्नात यतेरपि। गुरुवृत्तिर्विकल्पेन गृहस्थस्यर्तुगामिन ॥११॥
अञ्जनाभ्यञ्जनोन्मर्दस्त्र्यवलेखामिष मधु। स्रग्गन्धलेपालङ्कारास्त्यजेयुर्ये धृतव्रता ॥१२॥
उषित्वैव गुरुकुले द्विजोऽधीत्यावबुध्य च। त्रयीं साङ्गोपनिषद यावदर्थं यथाबलम् ॥१३॥
दत्त्वा वरमनुज्ञातो गुरो काम यदीश्वर। गृह वन वा प्रविशेत् प्रव्रजेत् तत्र वा वसेत् ॥१४॥
अग्नौ गुरावात्मनि च सर्वभूतेष्वधोक्षजम्। भूतै स्वधामभि, पश्येदप्रविष्ट प्रविष्टवत् ॥१५॥
एवविधो ब्रह्मचारी वानप्रस्थो यतिर्गृही। चरन् विदितविज्ञान पर ब्रह्माधिगच्छति ॥१६॥
[illegible] ॥१७॥

न कृष्टपच्यमश्नीयादकृष्टं चाप्यकालतः । अग्निपक्वमथामं वा अर्कपक्वमुताहरेत् ॥१८॥
वन्यैश्चरुपुरोडाशान्निर्वपेत्कालचोदितान् । लब्धे नवे नवेऽन्नाद्ये पुराणं तु परित्यजेत् ॥१९॥
अग्न्यर्थमेव शरणमुटजं वाद्रिकन्दरम् । श्रयेत हिमवाय्वग्निवर्षार्कातपषाट् स्वयम् ॥२०॥
केशरोमनखश्मश्रुमलानि जटिलो दधत् । कमण्डल्वजिने दण्डवल्कलाग्निपरिच्छदान् ॥२१॥
चरेद् वने द्वादशाब्दानष्टौ वा चतुरो मुनिः । द्वावेकं वा यथा बुद्धिर्न विपद्येत कृच्छ्रतः ॥२२॥
यदाकल्पः स्वक्रियायां व्याधिभिर्जरयाथवा । आन्वीक्षिक्यां वा विद्यायां कुर्यादनशनादिकम् ॥२३॥
आत्मन्यग्नीन् समारोप्य सन्न्यस्याहं ममात्मताम् । कारणेषु न्यसेत् सम्यक् संघातं तु यथार्हतः ॥२४॥
खे खानि वायौ निश्वासांस्तेजःसूष्माणमात्मवान् । अप्स्वसृक्श्लेष्मपूयानि क्षितौ शेषं यथोद्भवम् ॥२५॥
वाचमग्नौ सवक्तव्यामिन्द्रे शिल्पं करावपि । पदानि गत्या वयसि रत्योपस्थं प्रजापतौ ॥२६॥
मृत्यौ पायुं विसर्गं च यथास्थानं विनिर्दिशेत् । दिक्षु श्रोत्रं सनादेन स्पर्शमध्यात्मनि त्वचम् ॥२७॥
रूपाणि चक्षुषा राजन् ज्योतिष्यभिनिवेशयेत् । अप्सु प्रचेतसा जिह्वां घ्रेयैर्घ्राणं क्षितौ न्यसेत् ॥२८॥
मनो मनोरथैश्चन्द्रे बुद्धिं बोध्यैः कवौ परे । कर्माण्यध्यात्मना रुद्रे यदहंममताक्रिया ।
सत्त्वेन चित्तं क्षेत्रज्ञे गुणैर्वैकारिकं परे ॥२९॥
अप्सु क्षितिमपो ज्योतिष्यदो वायौ नभस्यमुम् । कूटस्थे तच्च महति तदव्यक्तेऽक्षरे च तत् ॥३०॥
इत्यक्षरतयात्मानं चिन्मात्रमवशेषितम् । ज्ञात्वाद्वयोऽथ विरमेद्दग्धयोनिरिवानलः ॥३१॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे युधिष्ठिरनारदसंवादे सदाचारनिर्णयो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः ।

नारद उवाच

कल्पस्त्वेवं परिव्रज्य देहमात्रावशेषितः । ग्रामैकरात्रविधिना निरपेक्षश्चरेन्महीम् ॥ १ ॥
बिभृयाद् यद्यसौ वासः कौपीनाच्छादनं परम् । त्यक्तं न दण्डलिङ्गादेरन्यत् किञ्चिदनापदि ॥ २ ॥
एक एव चरेद् भिक्षुरात्मारामोऽनपाश्रयः । सर्वभूतसुहृच्छान्तो नारायणपरायणः ॥ ३ ॥
पश्येदात्मन्यदो विश्वं परे सदसतोऽव्यये । आत्मानं च परं ब्रह्म सर्वत्र सदसन्मये ॥ ४ ॥
सुप्तिप्रबोधयोः सन्धावात्मनो गतिमात्मदृक् । पश्यन् बन्धं च मोक्षं च मायामात्रं न वस्तुतः ॥ ५ ॥
नाभिनन्देद् ध्रुवं मृत्युमध्रुवं वास्य जीवितम् । कालं परं प्रतीक्षेत भूतानां प्रभवाप्ययम् ॥ ६ ॥
नासच्छास्त्रेषु सज्जेत नोपजीवेत जीविकाम् । वादवादांस्त्यजेत् तर्कान् पक्षं कं च न संश्रयेत् ॥ ७ ॥
न शिष्याननुबध्नीत ग्रन्थान्नैवाभ्यसेद् बहून् । न व्याख्यामुपयुञ्जीत नारम्भानारभेत् क्वचित् ॥८॥
न यतेराश्रमः प्रायो धर्महेतुर्महात्मनः । शान्तस्य समचित्तस्य बिभृयादुत वा त्यजेत् ॥ ९ ॥
अव्यक्तलिङ्गो व्यक्तार्थो मनीष्युन्मत्तबालवत् । कविर्मूकवदात्मानं स दृष्ट्या दर्शयेन्नृणाम् ॥१०॥
पुरातनम् । प्रह्लादस्य च संवादं मुनेराजगरस्य च ॥११॥

क्वचिदल्पं क्वचिद् भूरि भुञ्जेऽन्नं स्वाद्वस्वादु वा । क्वचिद् भूरिगुणोपेतं गुणहीनमुत क्वचित् ॥३७
श्रद्धयोपाहृतं क्वापि कदाचिन्मानवर्जितम् । भुञ्जे भुक्त्वाथ कस्मिंश्चिद् दिवा नक्तं यदृच्छया ॥३८
क्षौमं दुकूलमजिनं चीरं वल्कलमेव वा । वसेऽन्यदपि सम्प्राप्तं दिष्टभुक् तुष्टधीरहम् ॥३९
क्वचिच्छये धरोपस्थे तृणपर्णाश्मभस्मसु । क्वचित् प्रासादपर्यङ्के कशिपौ वा परेच्छया ॥४०
क्वचित् स्नातोऽनुलिप्ताङ्गः सुवासाः स्रग्व्यलङ्कृतः । रथेभाश्वैश्चरे क्वापि दिग्वासा ग्रहवद् विभो ॥४१
नाहं निन्दे न च स्तौमि स्वभावविषमं जनम् । एतेषां श्रेय आशासे उतैकात्म्यं महात्मनि ॥४२
विकल्पं जुहुयाच्चित्तौ तां मनस्यर्थविभ्रमे । मनो वैकारिके हुत्वा तन्मायायां जुहोत्यनु ॥४३
आत्मानुभूतौ तां मायां जुहुयात् सत्यदृङ् मुनिः । ततो निरीहो विरमेत् स्वानुभूत्याऽऽत्मनि स्थितः ॥४४
स्वात्मवृत्तं मयेत्थं ते सुगुप्तमपि वर्णितम् । व्यपेतं लोकशास्त्राभ्यां भवान् हि भगवत्परः ॥४५

नारद उवाच

धर्मं पारमहंस्यं वै मुनेः श्रुत्वासुरेश्वरः । पूजयित्वा ततः प्रीत आमन्त्र्य प्रययौ गृहम् ॥४६

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे युधिष्ठिरनारदसंवादे यतिधर्मे त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

युधिष्ठिर उवाच

गृहस्थ एतां पदवीं विधिना येन चाञ्जसा । याति देवऋषे ब्रूहि मादृशो गृहमूढधीः ॥ १

नारद उवाच

गृहेष्ववस्थितो राजन् क्रियाः कुर्वन् यथोचिताः । वासुदेवार्पणं साक्षादुपासीत महामुनीन् ॥ २
शृण्वन् भगवतोऽभीक्ष्णमवतारकथामृतम् । श्रद्दधानो यथाकालमुपशान्तजनावृतः ॥ ३
सत्सङ्गाच्छनकैः सङ्गमात्मजायात्मजादिषु । विमुञ्चेन्मुच्यमानेषु स्वयं स्वप्नवदुत्थितः ॥ ४
यावदर्थमुपासीनो देहे गेहे च पण्डितः । विरक्तो रक्तवत् तत्र नृलोके नरतां न्यसेत् ॥ ५
ज्ञातयः पितरौ पुत्रा भ्रातरः सुहृदोऽपरे । यद् वदन्ति यदिच्छन्ति चानुमोदेत निर्ममः ॥ ६
दिव्यं भौमं चान्तरिक्षं वित्तमच्युतनिर्मितम् । तत् सर्वमुपयुञ्जान एतत् कुर्यात् स्वतो बुधः ॥ ७
यावद् भ्रियेत जठरं तावत् स्वत्वं हि देहिनाम् । अधिकं योऽभिमन्येत स स्तेनो दण्डमर्हति ॥ ८
मृगोष्ट्रखरमर्काखुसरीसृप्खगमक्षिकाः । आत्मनः पुत्रवत् पश्येत् तैरेषामन्तरं कियत् ॥ ९
त्रिवर्गं नातिकृच्छ्रेण भजेत गृहमेध्यपि । यथादेशं यथाकालं यावद्दैवोपपादितम् ॥१०
आश्वाघान्तेवसायिभ्यः कामान् संविभजेद् यथा । अप्येकामात्मनो दारां नृणां स्वत्वग्रहो यतः ॥११
जह्याद् यदर्थे स्वप्राणान् हन्याद् वा पितरं गुरुम् । तस्यां स्वत्वं स्त्रियां जह्याद् यस्तेन ह्यजितो जितः ॥१२
कृमिविड्भस्मनिष्ठान्तं क्वेदं तुच्छं कलेवरम् । क्व तदीयरतिर्भार्या क्वायमात्मा नभश्छदिः ॥१३
… कल्पयेद् वृत्तिमात्मनः । शेषे स्वत्वं त्यजन् प्राज्ञः पदवीं महतामियात् ॥१५

देवानृषीन् नृभूतानि पितॄनात्मानमन्वहम् । स्ववृत्त्यागतवित्तेन यजेत पुरुषं पृथक् ॥१५॥
यर्ह्यात्मनोऽधिकाराद्याः सर्वाः स्युर्यज्ञसम्पदः । वैतानिकेन विधिना अग्निहोत्रादिना यजेत् ॥१६॥
न ह्यग्निमुखतोऽयं वै भगवान् सर्वयज्ञभुक् । इज्येत हविषा राजन् यथा विप्रमुखे हुतैः ॥१७॥
तस्माद् ब्राह्मणदेवेषु मर्त्यादिषु यथार्हतः । तैस्तैः कामैर्यजस्वैनं क्षेत्रज्ञं ब्राह्मणाननु ॥१८॥
कुर्यादपरपक्षीयं मासि प्रौष्ठपदे द्विजः । श्राद्धं पित्रोर्यथावित्तं तद्बन्धूनां च वित्तवान् ॥१९॥
अयने विषुवे कुर्याद् व्यतीपाते दिनक्षये । चन्द्रादित्योपरागे च द्वादश्यां श्रवणेषु च ॥२०॥
तृतीयायां शुक्लपक्षे नवम्यामथ कार्तिके । चतसृष्वप्यष्टकासु हेमन्ते शिशिरे तथा ॥२१॥
माघे च सितसप्तम्यां मघाराकासमागमे । राकया चानुमत्या वा मासर्क्षाणि युतान्यपि ॥२२॥
द्वादश्यामनुराधा स्याच्छ्रवणस्तिस्र उत्तराः । तिसृष्वेकादशी वाऽऽसु जन्मर्क्षश्रोणयोगयुक् ॥२३॥
त एते श्रेयसः काला नृणां श्रेयोविवर्धनाः । कुर्यात् सर्वात्मनैतेषु श्रेयोऽमोघं तदायुषः ॥२४॥
एषु स्नानं जपो होमो व्रतं देवद्विजार्चनम् । पितृदेवनृभूतेभ्यो यद् दत्तं तद्ध्यनश्वरम् ॥२५॥
संस्कारकालो जायाया अपत्यस्यात्मनस्तथा । प्रेतसंस्था मृताहश्च कर्मण्यभ्युदये नृप ॥२६॥
अथ देशान् प्रवक्ष्यामि धर्मादिश्रेयआवहान् । स वै पुण्यतमो देशः सत्पात्रं यत्र लभ्यते ॥२७॥
बिम्बं भगवतो यत्र सर्वमेतच्चराचरम् । यत्र ह ब्राह्मणकुलं तपोविद्यादयान्वितम् ॥२८॥
यत्र यत्र हरेरर्चा स देशः श्रेयसां पदम् । यत्र गङ्गादयो नद्यः पुराणेषु च विश्रुताः ॥२९॥
सरांसि पुष्करादीनि क्षेत्राण्यर्हाश्रितान्युत । कुरुक्षेत्रं गयशिरः प्रयागः पुलहाश्रमः ॥३०॥
नैमिषं फाल्गुनं सेतुः प्रभासोऽथ कुशस्थली । वाराणसी मधुपुरी पम्पा बिन्दुसरस्तथा ॥३१॥
नारायणाश्रमो नन्दा सीतारामाश्रमादयः । सर्वे कुलाचला राजन् महेन्द्रमलयादयः ॥३२॥
एते पुण्यतमा देशा हरेरर्चाश्रिताश्च ये । एतान् देशान् निषेवेत श्रेयस्कामो ह्यभीक्ष्णशः ।
धर्मो ह्यत्रेहितः पुंसां सहस्राधिफलोदयः ॥३३॥
पात्रं त्वत्र निरुक्तं वै कविभिः पात्रवित्तमैः । हरिरेवैक उर्वीश यन्मयं वै चराचरम् ॥३४॥
देवर्ष्यर्हत्सु वै सत्सु तत्र ब्रह्मात्मजादिषु । राजन् यदग्रपूजायां मतः पात्रतयाच्युतः ॥३५॥
जीवराशिभिराकीर्ण आण्डकोशाङ्घ्रिपो महान् । तन्मूलत्वादच्युतेज्या सर्वजीवात्मतर्पणम् ॥३६॥
पुराण्यनेन सृष्टानि नृतिर्यगृषिदेवताः । शेते जीवेन रूपेण पुरेषु पुरुषो ह्यसौ ॥३७॥
तेष्वेषु भगवान् राजंस्तारतम्येन वर्तते । तस्मात् पात्रं हि पुरुषो यावानात्मा यथेयते ॥३८॥
दृष्ट्वा तेषां मिथो नृणामवज्ञानात्मतां नृप । त्रेतादिषु हरेरर्चा क्रियायै कविभिः कृता ॥३९॥
ततोऽर्चायां हरिं केचित् संश्रद्धाय सपर्यया । उपासत उपास्तापि नार्थदा पुरुषद्विषाम् ॥४०॥
पुरुषेष्वपि राजेन्द्र सुपात्रं ब्राह्मणं विदुः । तपसा विद्यया तुष्ट्या धत्ते वेदं हरेस्तनुम् ॥४१॥
नन्वस्य ब्राह्मणा राजन् कृष्णस्य जगदात्मनः । पुनन्तः पादरजसा त्रिलोकीं दैवतं महत् ॥४२॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां सप्तमस्कन्धे सदाचारनिर्णयो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

नारद उवाच

कर्मनिष्ठा द्विजाः केचित् तपोनिष्ठा नृपापरे । स्वाध्यायेऽन्ये प्रवचने ये केचिज्ज्ञानयोगयोः ॥ १ ॥
ज्ञाननिष्ठाय देयानि कव्यान्यानन्त्यमिच्छता । दैवे च तदभावे स्यादितरेभ्यो यथार्हतः ॥ २ ॥
द्वौ दैवे पितृकार्ये त्रीनेकैकमुभयत्र वा । भोजयेत् सुसमृद्धोऽपि श्राद्धे कुर्यान्न विस्तरम् ॥३॥
देशकालोचितश्रद्धाद्रव्यपात्रार्हणानि च । सम्यग् भवन्ति नैतानि विस्तरात् स्वजनार्पणात् ॥४॥
देशे काले च सम्प्राप्ते मुन्यन्नं हरिदैवतम् । श्रद्धया विधिवत् पात्रे न्यस्तं कामधुगक्षयम् ॥ ५ ॥
देवर्षिपितृभूतेभ्य आत्मने स्वजनाय च । अन्नं संविभजन् पश्येत् सर्वं तत् पुरुषात्मकम् ॥६॥
न दद्यादामिषं श्राद्धे न चाद्याद् धर्मतत्त्ववित् । मुन्यन्नैः स्यात् परा प्रीतिर्यथा न पशुहिंसया ॥ ७ ॥
नैतादृशः परो धर्मो नृणां सद्धर्ममिच्छताम् । न्यासो दण्डस्य भूतेषु मनोवाक्कायजस्य यः ॥ ८ ॥
एके कर्ममयान् यज्ञान् ज्ञानिनो यज्ञवित्तमाः । आत्मसंयमनेऽनीहा जुह्वति ज्ञानदीपिते ॥ ९ ॥
द्रव्ययज्ञैर्यक्ष्यमाणं दृष्ट्वा भूतानि बिभ्यति । एष माकरुणो हन्यादतज्ज्ञो ह्यसुतृप् ध्रुवम् ॥१०॥
तस्माद् दैवोपपन्नेन मुन्यन्नेनापि धर्मवित् । सन्तुष्टोऽहरहः कुर्यान्नित्यनैमित्तिकीः क्रियाः ॥११॥
विधर्मः परधर्मश्च आभास उपमा छलः । अधर्मशाखाः पञ्चेमा धर्मज्ञोऽधर्मवत् त्यजेत् ॥१२॥
धर्मबाधो विधर्मः स्यात् परधर्मोऽन्यचोदितः । उपधर्मस्तु पाखण्डो दम्भो वा शब्दभिच्छलः ॥१३॥
यस्त्विच्छया कृतः पुम्भिराभासो ह्याश्रमात् पृथक् । स्वभावविहितो धर्मः कस्य नेष्टः प्रशान्तये ॥१४॥
धर्मार्थमपि नेहेत यात्रार्थं वाधनो धनम् । अनीहानीहमानस्य महाहेरिव वृत्तिदा ॥१५॥
सन्तुष्टस्य निरीहस्य स्वात्मारामस्य यत् सुखम् । कुतस्तत् कामलोभेन धावतोऽर्थेहया दिशः ॥१६॥
सदा सन्तुष्टमनसः सर्वाः सुखमया दिशः । शर्कराकण्टकादिभ्यो यथोपानत्पदः शिवम् ॥१७॥
सन्तुष्टः केन वा राजन् न वर्तेतापि वारिणा । औपस्थ्यजैह्व्यकार्पण्याद् गृहपालायते जनः ॥१८॥
असन्तुष्टस्य विप्रस्य तेजो विद्या तपो यशः । स्रवन्तीन्द्रियलौल्येन ज्ञानं चैवावकीर्यते ॥१९॥
कामस्यान्तं च क्षुत्तृड्भ्यां क्रोधस्यैतत्फलोदयात् । जनो याति न लोभस्य जित्वा भुक्त्वा दिशो भुवः २०
पण्डिता बहवो राजन् बहुज्ञाः संशयच्छिदः । सदसस्पतयोऽप्येके असन्तोषात् पतन्त्यधः ॥२१॥
असङ्कल्पाज्जयेत् कामं क्रोधं कामविवर्जनात् । अर्थानर्थेक्षया लोभं भयं तत्त्वावमर्शनात् ॥२२॥
आन्वीक्षिक्या शोकमोहौ दम्भं महदुपासया । योगान्तरायान् मौनेन हिंसां कामाद्यनीहया ॥२३॥
कृपया भूतजं दुःखं दैवं जह्यात् समाधिना । आत्मजं योगवीर्येण निद्रां सत्त्वनिषेवया ॥२४॥
रजस्तमश्च सत्त्वेन सत्त्वं चोपशमेन च । एतत् सर्वं गुरौ भक्त्या पुरुषो ह्यञ्जसा जयेत् ॥२५॥
यस्य साक्षाद् भगवति ज्ञानदीपप्रदे गुरौ । मर्त्यासद्धीः श्रुतं तस्य सर्वं कुञ्जरशौचवत् ॥२६॥
एष वै भगवान् साक्षात् प्रधानपुरुषेश्वरः । योगेश्वरैर्विमृग्याङ्घ्रिर्लोको यं मन्यते नरम् ॥२७॥

षड्वर्गसंयमैकान्ता सर्वा नियमचोदना । तदन्ता यदि नो योगानावहेयु श्रमावहा ॥२८॥
यथा वार्तादयो ह्यर्था योगस्यार्थं न बिभ्रति । अनर्थाय भवेयुस्ते पूर्तमिष्टं तथासत ॥ २९॥
यश्चित्तविजये यत्त स्यान्नि सङ्गोऽपरिग्रह । एको विविक्तशरणो भिक्षुर्भैक्ष्यमिताशन ॥३०॥
देशे शुचौ समे राजन् संस्थाप्यासनमात्मन । स्थिर सम सुख तस्मिन्नासीतर्ज्वङ्ग ओमिति ॥३१॥
प्राणापानौ सन्निरुन्ध्यात् पूरकुम्भकरेचकै । यावन्मनस्त्यजेत् कामान् स्वनासाग्रनिरीक्षण ।३२।
यतो यतो नि सरति मन कामहत भ्रमत् । ततस्तत उपाहृत्य हृदि रुन्ध्याच्छनैर्बुध ॥३३॥
एवमभ्यसतश्चित्त कालेनाल्पीयसा यते । अनिश तस्य निर्वाण यात्यनिन्धनवह्निवत् ॥३४॥
कामादिभिरनाविद्ध प्रशान्ताखिलवृत्ति यत् । चित्त ब्रह्मसुखस्पृष्ट नैवोत्तिष्ठेत कर्हिचित् ॥३५॥
य प्रव्रज्य गृहात् पूर्वं त्रिवर्गावपनात् पुन । यदि सेवेत तान् भिक्षु स वै वान्ताश्यपत्रप ॥३६॥
यै स्वदेह स्मृतो नात्मा मर्त्यो विट्कृमिभस्मसात् । त एनमात्मसात्कृत्वा श्लाघयन्ति ह्यसत्तमा ॥३७॥
गृहस्थस्य क्रियात्यागो व्रतत्यागो वटोरपि । तपस्विनो ग्रामसेवा भिक्षोरिन्द्रियलोलता ॥३८॥
आश्रमापसदा ह्येते खल्वाश्रमविडम्बका । देवमायाविमूढांस्तानुपेक्षेतानुकम्पया ॥३९॥
आत्मान चेद् विजानीयात् पर ज्ञानधुताशय । किमिच्छन् कस्य वा हेतोर्देह पुष्णाति लम्पट ॥४०॥

आहु शरीर रथमिन्द्रियाणि हयानभीषून् मन इन्द्रियेशम् ।
वर्त्मानि मात्रा धिषणा च सूत सत्त्व बृहद् बन्धुरमीशसृष्टम् ॥ ४१ ॥
अक्ष दशप्राणमधर्मधर्मौ चक्रेऽभिमान रथिन च जीवम् ।
धनुर्हि तस्य प्रणव पठन्ति शर तु जीव परमेव लक्ष्यम् ॥ ४२ ॥

रागो द्वेषश्च लोभश्च शोकमोहौ भय मद । मानोऽवमानोऽसूया च माया हिंसा च मत्सर ।४३।
रज प्रमाद क्षुन्निद्रा शत्रवस्त्वेवमादय । रजस्तम प्रकृतय सत्त्वप्रकृतय क्वचित् ॥४४॥

यावन्नृकायरथमात्मवशोपकल्प धत्ते गरिष्ठचरणार्चनया निशातम् ।
ज्ञानासिमच्युतबलो दधदस्तशत्रु स्वाराज्यतुष्ट उपशान्त इद विजह्यात् ॥ ४५ ॥
नो चेत् प्रमत्तमसदिन्द्रियवाजिसूता नीत्वोत्पथ विषयदस्युषु निक्षिपन्ति ।
ते दस्यव सहयसूतममु तमोऽन्धे ससारकूप उरुमृत्युभये क्षिपन्ति ॥ ४६ ॥

प्रवृत्त च निवृत्त च द्विविध कर्म वैदिकम् । आवर्तेत प्रवृत्तेन निवृत्तेनाश्नुतेऽमृतम् ॥४७॥
हिंस्र द्रव्यमय काम्यमग्निहोत्राद्यशान्तिदम् । दर्शश्च पूर्णमासश्च चातुर्मास्य पशु सुत ॥४८॥
एतदिष्ट प्रवृत्ताख्य हुत प्रहुतमेव च । पूर्त सुरालयारामकूपाजीव्यादिलक्षणम् ॥४९॥
द्रव्यसूक्ष्मविपाकश्च धूमो रात्रिरपक्षय । अयन दक्षिण सोमो दर्श ओषधिवीरुध ॥५०॥
अन्न रेत इति क्ष्मेश पितृयान पुनर्भव । एकैकश्येनानुपूर्व भूत्वा भूत्वेह जायते ॥५१॥
निषेकादिश्मशानान्तै सस्कारै सस्कृतो द्विज । इन्द्रियेषु क्रियायज्ञाञ्ज्ञानदीपेषु जुह्वति ॥५२॥

इन्द्रियाणि मनस्यूर्मौ वाचि वैकारिकं मन । वाच वर्णसमाम्नाये तमोङ्कारे स्वरे न्यसेत् ।
ओङ्कार बिन्दौ नादे त त तु प्राणे महत्यमुम् ॥ ५३ ॥
अग्नि सूर्यो दिवा प्राह्ण शुक्लो राकोत्तर स्वराट् । विश्वश्च तैजस प्राज्ञस्तुय आत्मा समन्वयात् ।५४।
देवयानमिद प्राहुर्भूत्वा भूत्वानुपूर्वश । आत्मयाज्युपशान्तात्मा ह्यात्मस्थो न निवर्तते ।५५।
य एत पितृदेवानामयने वेदनिर्मिते । शास्त्रेण चक्षुषा वेद जनस्थोऽपि न मुह्यति ॥५६॥
आदावन्त जनाना सद् बहिरन्त परावरम् । ज्ञान ज्ञेय वचो वाच्य तमो ज्योतिस्त्वय स्वयम् ।५७।
आबाधितोऽपि ह्याभासो यथा वस्तुतया स्मृत । दुर्घटत्वादैन्द्रियकं तद्वदर्थविकल्पितम् ॥५८॥
क्षित्यादीनामिहार्थाना छाया न कतमापि हि । न सघातो विकारोऽपि न पृथङ् नान्वितो मृषा ॥५९॥
धातवोऽवयवित्वाच्च तन्मात्रावयवैर्विना । न स्युह्यसत्यवयविन्यसन्नवयवोऽन्तत ॥६०॥
स्यात् सादृश्यभ्रमस्तावद् विकल्पे सति वस्तुन । जाग्रत्स्वापौ यथा स्वप्ने तथा विधिनिषेधता ॥६१॥
भावाद्वैत क्रियाद्वैत द्रव्याद्वैत तथाऽऽत्मन । वर्तयन् स्वानुभूत्येह त्रीन् स्वप्नान् धुनुते मुनि ।६२
कार्यकारणवस्त्वैक्यमर्शन पटतन्तुवत् । अवस्तुत्वाद् विकल्पस्य भावाद्वैत तदुच्यते ॥६३॥
यद् ब्रह्मणि परे साक्षात् सर्वकर्मसमर्पणम् । मनोवाक्तनुभि पार्थ क्रियाद्वैत तदुच्यते ॥६४॥
आत्मजायासुतादीनामन्येषा सर्वदेहिनाम् । यत् स्वार्थकामयोरैक्य द्रव्याद्वैत तदुच्यते ॥६५॥
यद् यस्य वानिषिद्ध स्याद् येन यत्र यतो नृप । स तेनेहेत कर्माणि नरो नान्यैरनापदि ॥६६॥
एतैरन्यैश्च वेदोक्तैर्वर्तमान स्वकर्मभि । गृहेऽप्यस्य गतिं यायाद् राजस्तद्भक्तिभाङ् नर ।६।
यथा हि यूय नृपदेव दुस्त्यजादापद्गणादुत्तरतात्मन प्रभो ।
यत्पादपङ्केरुहसेवया भवानहारषीन्निर्जितदिग्गज क्रतून् ॥ ६८ ॥
अह पुराभव कश्चिद्गन्धर्व उपबर्हण । नाम्नातीते महाकल्पे गन्धर्वाणा सुसम्मत ॥६९
रूपपेशलमाधुर्यसौगन्ध्यप्रियदर्शन । स्त्रीणा प्रियतमो नित्य मत्तस्तु पुरलम्पट ॥७०
एकदा देवसत्रे तु गन्धर्वाप्सरसा गणा । उपहूता विश्वसृग्भिर्हरिगाथोपगायने ॥७१
अह च गायन्विद्वान् स्त्रीभि परिवृतो गत । ज्ञात्वा विश्वसृजस्तन्मे हेलन शेपुरोजसा ।
याहि त्व शूद्रतामाशु नष्टश्री कृतहेलन ॥ ७२ ॥
तावद्दास्यामह जज्ञे तत्रापि ब्रह्मवादिनाम् । शुश्रूषयानुषङ्गेण प्राप्तोऽह ब्रह्मपुत्रताम् ॥७३॥
धर्मस्ते गृहमेधीयो वर्णित पापनाशन । गृहस्थो येन पदवीमञ्जसा न्यासिनामियात् ॥७४॥
यूय नृलोके बत भूरिभागा लोक पुनाना मुनयोऽभियन्ति ।
येषा गृहानावसतीति साक्षाद् गूढ परं ब्रह्म मनुष्यलिङ्गम् ॥ ७५ ॥
स वा अय ब्रह्म महद्विमृग्यकैवल्यनिर्वाणसुखानुभूति ।
प्रिय सुहृद् व खलु मातुलेय आत्मार्हणीयो विधिकृद् गुरुश्च ॥ ७६ ॥

न यस्य साक्षाद्भवपद्मजादिभी रूपं धिया वस्तुतयोपवर्णितम् ।
मौनेन भक्त्योपशमेन पूजितः प्रसीदतामेष स सात्वतां पतिः ॥७७॥

श्रीशुक उवाच

इति देवर्षिणा प्रोक्तं निशम्य भरतर्षभः । पूजयामास सुप्रीतः कृष्णं च प्रेमविह्वलः ॥७८॥
कृष्णपार्थावुपामन्त्र्य पूजितः प्रययौ मुनिः । श्रुत्वा कृष्णं परं ब्रह्म पार्थः परमविस्मितः ॥७९॥
इति दाक्षायणीनां ते पृथग्वंशाः प्रकीर्तिताः । देवासुरमनुष्याद्या लोका यत्र चराचराः ॥८०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वैयासिक्यामष्टादशसाहस्र्यां पारमहंस्यां संहितायां सप्तमस्कन्धे प्रह्लादानुचरिते युधिष्ठिरनारदसंवादे सदाचारनिर्णयो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५॥

इति सप्तमस्कन्धः समाप्तः

हरिः ॐ तत्सत्

ॐ श्रीपरमात्मने नम

श्रीमद्भागवतम्

अष्टमस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

राजोवाच

स्वायम्भुवस्येह गुरो वंशोऽयं विस्तराच्छ्रुत । मत्र विश्वसृजा सर्गो मनूनन्यान् वदस्व न ॥ १ ॥
यत्र यत्र हरेर्जन्म कर्माणि च महीयस । गृणन्ति कवयो ब्रह्मंस्तानि नो वद शृण्वताम् ॥ २ ॥
यद् यस्मिन्नन्तरे ब्रह्मन् भगवान् विश्वभावन । कृतवान् कुरुते कर्ता ह्यतीतेऽनागतेऽद्य वा ॥ ३ ॥

ऋषिरुवाच

मनवोऽस्मिन् व्यतीता षट् कल्पे स्वायम्भुवादय । आद्यस्ते कथितो यत्र देवादीना च सम्भव ॥४॥
आकूत्या देवहूत्या च दुहित्रोस्तस्य वै मनो । धर्मज्ञानोपदेशार्थं भगवान् पुत्रता गत ॥ ५ ॥
कृत पुरा भगवत कपिलस्यानुवर्णितम् । आख्यास्ये भगवान् यज्ञो यच्चकार कुरूद्वह ॥ ६ ॥
विरक्त कामभोगेषु शतरूपापति प्रभु । विसृज्य राज्य तपसे सभार्यो वनमाविशत् ॥ ७ ॥
सुनन्दाया वर्षशत पदैकेन भुव स्पृशन् । तप्यमानस्तपो घोरमिदमन्वाह भारत ॥ ८ ॥

मनुरुवाच

येन चेतयते विश्व विश्व चेतयते न यम् । यो जागर्ति शयानेऽस्मिन्नाय त वेद वेद स ॥ ९ ॥
आत्मावास्यमिद विश्व यत् किञ्चिज्जगत्या जगत् । तेन त्यक्तेन भुञ्जीथा मा गृध कस्यस्विद्धनम् ॥ १० ॥
य न पश्यति पश्यन्त चक्षुर्यस्य न रिष्यति । त भूतनिलय देव सुपर्णमुपधावत ॥ ११ ॥
न यस्याद्यन्तौ मध्य च स्व परो नान्तर बहि । विश्वस्यामूनि यद् यस्माद् विश्व च तदृत महत् १२

स विश्वकाय पुरुहूत ईश सत्य स्वयज्योतिरज पुराण ।
धत्तेऽस्य जन्माद्यजयाऽऽत्मशक्त्या ता विद्ययोदस्य निरीह आस्ते ॥ १३ ॥

अथाग्रे ऋषय कर्माणीहन्तेऽकर्महेतवे । ईहमानो हि पुरुष प्रायोऽनीहा प्रपद्यते ॥ १४ ॥
ईहते भगवानीशो न हि तत्र विसज्जते । मेन ... न्ति येऽनु तम् ॥ १५ ॥

तमीहमानं निरहङ्कृतं बुधं निराशिषं पूर्णमनन्यचोदितम् ।
नॄन्शिक्षयन्तं निजवर्त्मसंस्थितं प्रभुं प्रपद्येऽखिलधर्मभावनम् ॥ १६ ॥

श्रीशुक उवाच

इति मन्त्रोपनिषदं व्याहरन्तं समाहितम् । दृष्ट्वासुरा यातुधाना जग्धुमभ्यद्रवन् क्षुधा ॥ १७ ॥
तांस्तथावसितान् वीक्ष्य यज्ञः सर्वगतो हरिः । यामैः परिवृतो देवैर्हत्वाशासत् त्रिविष्टपम् ॥ १८ ॥
स्वारोचिषो द्वितीयस्तु मनुरग्नेः सुतोऽभवत् । द्युमत्सुषेणरोचिष्मत्प्रमुखास्तस्य चात्मजाः ॥ १९ ॥
तत्रेन्द्रो रोचनस्त्वासीद् देवाश्च तुषितादयः । ऊर्जस्तम्भादयः सप्त ऋषयो ब्रह्मवादिनः ॥ २० ॥
ऋषेस्तु वेदशिरसस्तुषिता नाम पत्न्यभूत् । तस्यां जज्ञे ततो देवो विभुरित्यभिविश्रुतः ॥ २१ ॥
अष्टाशीतिसहस्राणि मुनयो ये धृतव्रताः । अन्वशिक्षन् व्रतं तस्य कौमारब्रह्मचारिणः ॥ २२ ॥
तृतीय उत्तमो नाम प्रियव्रतसुतो मनुः । पवनः सृञ्जयो यज्ञहोत्राद्यास्तत्सुता नृप ॥ २३ ॥
वसिष्ठतनयाः सप्त ऋषयः प्रमदादयः । सत्या वेदश्रुता भद्रा देवा इन्द्रस्तु सत्यजित् ॥ २४ ॥
धर्मस्य सूनृतायां तु भगवान् पुरुषोत्तमः । सत्यसेन इति ख्यातो जातः सत्यव्रतैः सह ॥ २५ ॥
सोऽनृतव्रतदुःशीलानसतो यक्षराक्षसान् । भूतद्रुहो भूतगणांस्त्ववधीत् सत्यजित्सखः ॥ २६ ॥
चतुर्थ उत्तमभ्राता मनुर्नाम्ना च तामसः । पृथुः ख्यातिर्नरः केतुरित्याद्या दश तत्सुताः ॥ २७ ॥
सत्यका हरयो वीरा देवास्त्रिशिख ईश्वरः । ज्योतिर्धामादयः सप्त ऋषयस्तामसेऽन्तरे ॥ २८ ॥
देवा वैधृतयो नाम विधृतेस्तनया नृप । नष्टाः कालेन यैर्वेदा विधृताः स्वेन तेजसा ॥ २९ ॥
तत्रापि जज्ञे भगवान् हरिण्यां हरिमेधसः । हरिरित्याहृतो येन गजेन्द्रो मोचितो ग्रहात् ॥ ३० ॥

राजोवाच

बादरायण एतत् ते श्रोतुमिच्छामहे वयम् । हरिर्यथा गजपतिं ग्राहग्रस्तममूमुचत् ॥ ३१ ॥
तत्कथासु महत् पुण्यं धन्यं स्वस्त्ययनं शुभम् । यत्र यत्रोत्तमश्लोको भगवान् गीयते हरिः ॥ ३२ ॥

सूत उवाच

परीक्षितैवं स तु बादरायणिः प्रायोपविष्टेन कथासु चोदितः ।
उवाच विप्राः प्रतिनन्द्य पार्थिवं मुदा मुनीनां सदसि स्म शृण्वताम् ॥ ३३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे मन्वन्तरानुचरिते प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

आसीद् गिरिवरो राजंस्त्रिकूट इति विश्रुतः । क्षीरोदेनावृतः श्रीमान् योजनायुतमुच्छ्रितः ॥ १ ॥
तावता विस्तृतः पर्यक् त्रिभिः शृङ्गैः पयोनिधिम् । दिशः खं रोचयन्नास्ते रौप्यायसहिरण्मयैः ॥ २ ॥
अन्यैश्च ककुभः सर्वा रत्नधातुविचित्रितैः । नानाद्रुमलतागुल्मैर्निर्घोषैर्निर्झराम्भसाम् ॥ ३ ॥

स चावनिज्यमानाङ्घ्रि समन्तात् पयऊर्मिभि । करोति श्यामलां भूमिं हरिन्मरकताश्मभि ॥ ४ ॥
सिद्धचारणगन्धर्वविद्याधरमहोरगै । किन्नरैरप्सरोभिश्च क्रीडद्भिर्जुष्टकन्दर ॥ ५ ॥
यत्र सङ्गीतसन्नादैर्नदद्गुहममर्षया । अभिगर्जन्ति हरय श्लाघिन परशङ्कया ॥ ६ ॥
नानारण्यपशुव्रातसङ्कुलद्रोण्यलङ्कृत । चित्रद्रुमसुरोद्यानकलकण्ठविहङ्गम ॥ ७ ॥
सरित्सरोभिरच्छोदै पुलिनैर्मणिवालुकै । देवस्त्रीमज्जनामोदसौरभाम्ब्वनिलैर्युत ॥ ८ ॥
तस्य द्रोण्यां भगवतो वरुणस्य महात्मन । उद्यानमृतुमन्नाम आक्रीडं सुरयोषिताम् ॥ ९ ॥
सर्वतोऽलङ्कृतं दिव्यैर्नित्य पुष्पफलद्रुमै । मन्दारै पारिजातैश्च पाटलाशोकचम्पकै ॥१०॥
चूतै प्रियालै पनसैराम्रैराम्रातकैरपि । क्रमुकैर्नालिकेरैश्च खर्जूरैर्बीजपूरकै ॥११॥
मधूकै सालतालैश्च तमालैरसनार्जुनै । अरिष्टोदुम्बरप्लक्षैर्वटै किंशुकचन्दनै ॥१२॥
पिचुमन्दैः कोविदारै सरलै सुरदारुभि । द्राक्षेक्षुरम्भाजम्बूभिर्बदर्यक्षाभयामलै ॥१३॥
बिल्वै कपित्थैर्जम्बीरैर्वृतो भल्लातकादिभि । तस्मिन् सर सुविपुलं लसत्काञ्चनपङ्कजम् ॥१४॥
कुमुदोत्पलकह्लारशतपत्रश्रियोर्जितम् । मत्तषट्पदनिर्घुष्टं शकुन्तैश्च कलस्वनै ॥१५॥
हंसकारण्डवाकीर्णं चक्राह्वै सारसैरपि । जलकुक्कुटकोयष्टिदात्यूहकुलकूजितम् ॥१६॥
मत्स्यकच्छपसञ्चारचलत्पद्मरज पय । कदम्बवेतसनलनीपवञ्जुलकैर्वृतम् ॥१७॥
कुन्दै कुरबकाशोकै शिरीषै कुटजेङ्गुदै । कुब्जकै स्वर्णयूथीभिर्नागपुन्नागजातिभि ॥१८॥
मल्लिकाशतपत्रैश्च माधवीजालकादिभि । शोभितं तीरजैश्चान्यैर्नित्यर्तुभिरलं द्रुमै ॥१९॥

तत्रैकदा तद्गिरिकाननाश्रय करेणुभिर्वारणयूथपश्चरन् ।
सकण्टकान् कीचकवेणुवेत्रवद्विशालगुल्मं प्ररुजन् वनस्पतीन् ॥ २० ॥
यद्गन्धमात्राद्धरयो गजेन्द्रा व्याघ्रादयो व्यालमृगा सखड्गा ।
महोरगाश्चापि भयाद् द्रवन्ति सगौरकृष्णा शरभाश्चमर्य ॥ २१ ॥
वृका वराहा महिषर्क्षशल्या गोपुच्छसालावृकमर्कटाश्च ।
अन्यत्र क्षुद्रा हरिणा शशादयश्चरन्त्यभीता यदनुग्रहेण ॥ २२ ॥
स घर्मतप्त करिभि करेणुभिर्वृतो मदच्युत्कलभैरनुद्रुत ।
गिरिं गरिम्णा परित प्रकम्पयन् निषेव्यमाणोऽलिकुलैर्मदाशनै ॥ २३ ॥
सरोऽनिलं पङ्कजरेणुरूषितं जिघ्रन् विदूरान्मदविह्वलेक्षण ।
वृत स्वयूथेन तृषार्दितेन तत्सरोवराभ्याशमथागमद् द्रुतम् ॥ २४ ॥
विगाह्य तस्मिन्नमृताम्बु निर्मलं हेमारविन्दोत्पलरेणुवासितम् ।
पपौ निकामं निजपुष्करोद्धृतमात्मानमद्भि स्नपयन् गतक्लम ॥ २५ ॥

स्वपुष्करेणोद्धृतशीकराम्बुभिर्निपाययन् संस्नपयन् यथा गृही ।
घृणी करेणुः कलभांश्च दुर्मदो नाचष्ट कृच्छ्रं कृपणोऽजमायया ॥ २६ ॥
तं तत्र कश्चिन्नृप दैवचोदितो ग्राहो बलीयांश्चरणे रुषाग्रहीत् ।
यदृच्छयैवं व्यसनं गतो गजो यथाबलं सोऽतिबलो विचक्रमे ॥ २७ ॥
तथाऽऽतुरं यूथपतिं करेणवो विकृष्यमाणं तरसा बलीयसा ।
विचुक्रुशुर्दीनधियोऽपरे गजाः पार्ष्णिग्रहास्तारयितुं न चाशकन् ॥ २८ ॥
नियुध्यतोरेवमिभेन्द्रनक्रयोर्विकर्षतोरन्तरतो बहिर्मिथः ।
समाः सहस्रं व्यगमन् महीपते सप्राणयोश्चित्रममंसतामराः ॥ २९ ॥
ततो गजेन्द्रस्य मनोबलौजसां कालेन दीर्घेण महानभूद् व्ययः ।
विकृष्यमाणस्य जलेऽवसीदतो विपर्ययोऽभूत् सकलं जलौकसः ॥ ३० ॥
इत्थं गजेन्द्रः स यदाऽऽप संकटं प्राणस्य देही विवशो यदृच्छया ।
अपारयन्नात्मविमोक्षणे चिरं दध्याविमां बुद्धिमथाभ्यपद्यत ॥ ३१ ॥
न मामिमे ज्ञातय आतुरं गजाः कुतः करिण्यः प्रभवन्ति मोचितुम् ।
ग्राहेण पाशेन विधातुरावृतोऽप्यहं च तं यामि परं परायणम् ॥ ३२ ॥
यः कश्चनेशो बलिनोऽन्तकोरगात् प्रचण्डवेगादभिधावतो भृशम् ।
भीतं प्रपन्नं परिपाति यद्भयान्मृत्युः प्रधावत्यरणं तमीमहि ॥ ३३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे मन्वन्तरानुवर्णने गजेन्द्रोपाख्याने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवं व्यवसितो बुद्ध्या समाधाय मनो हृदि । जजाप परमं जाप्यं प्राग्जन्मन्यनुशिक्षितम् ॥ १ ॥

गजेन्द्र उवाच

ॐ नमो भगवते तस्मै यत एतच्चिदात्मकम् । पुरुषायादिबीजाय परेशायाभिधीमहि ॥ २ ॥
यस्मिन्निदं यतश्चेदं येनेदं य इदं स्वयम् । योऽस्मात् परस्माच्च परस्तं प्रपद्ये स्वयम्भुवम् ॥ ३ ॥
यः स्वात्मनीदं निजमाययार्पितं क्वचिद् विभातं क्व च तत् तिरोहितम् ।
अविद्धदृक् साक्ष्युभयं तदीक्षते स आत्ममूलोऽवतु मां परात्परः ॥ ४ ॥
कालेन पञ्चत्वमितेषु कृत्स्नशो लोकेषु पालेषु च सर्वहेतुषु ।
तमस्तदाऽऽसीद् गहनं गभीरं यस्तस्य पारेऽभिविराजते विभुः ॥ ५ ॥
न यस्य देवा ऋषयः पदं विदुर्जन्तुः पुनः कोऽर्हति गन्तुमीरितुम् ।
यथा नटस्याकृतिभिर्विचेष्टतो दुरत्ययानुक्रमणः स मावतु ॥ ६ ॥

दिदृक्षवो यस्य पद सुमङ्गल विमुक्तसङ्गा मुनय सुसाधव ।
चरन्त्यलोकव्रतमव्रण वने भूतात्मभूता सुहृद स मे गति ॥ ७ ॥
न विद्यते यस्य च जन्म कर्म वा न नामरूपे गुणदोष एव वा ।
तथापि लोकाप्ययसम्भवाय य स्वमायया तान्यनुकालमृच्छति ॥ ८ ॥
तस्मै नम परेशाय ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये । अरूपायोरुरूपाय नम आश्चर्यकर्मणे ॥ ९ ॥
नम आत्मप्रदीपाय साक्षिणे परमात्मने । नमो गिरा विदूराय मनसश्चेतसामपि ॥१०॥
सत्त्वेन प्रतिलभ्याय नैष्कर्म्येण विपश्चिता । नम कैवल्यनाथाय निर्वाणसुखसंविदे ॥११॥
नम शान्ताय घोराय मूढाय गुणधर्मिणे । निर्विशेषाय साम्याय नमो ज्ञानघनाय च ॥१२॥
क्षेत्रज्ञाय नमस्तुभ्य सर्वाध्यक्षाय साक्षिणे । पुरुषायात्ममूलाय मूलप्रकृतये नम ॥१३॥
सर्वेन्द्रियगुणद्रष्ट्रे सर्वप्रत्ययहेतवे । असता च्छाययोक्ताय सदाभासाय ते नम ॥१४॥
नमो नमस्तेऽखिलकारणाय निष्कारणायाद्भुतकारणाय ।
सर्वागमाम्नायमहार्णवाय नमोऽपवर्गाय परायणाय ॥ १५ ॥
गुणारणिच्छन्नचिदूष्मपाय तत्क्षोभविस्फूर्जितमानसाय ।
नैष्कर्म्यभावेन विवर्जितागमस्वयप्रकाशाय नमस्करोमि ॥ १६ ॥
मादृक्प्रपन्नपशुपाशविमोक्षणाय मुक्ताय भूरिकरुणाय नमोऽलयाय ।
स्वांशेन सर्वतनुभृन्मनसि प्रतीतप्रत्यग्दृशे भगवते बृहते नमस्ते ॥ १७ ॥
आत्मात्मजाप्तगृहवित्तजनेषु सक्तैर्दुष्प्रापणाय गुणसङ्गविवर्जिताय ।
मुक्तात्मभि स्वहृदये परिभाविताय ज्ञानात्मने भगवते नम ईश्वराय ॥ १८ ॥
य धर्मकामार्थविमुक्तिकामा भजन्त इष्टा गतिमाप्नुवन्ति ।
किं त्वाशिषो रात्यपि देहमव्यय करोतु मेऽदभ्रदयो विमोक्षणम् ॥ १९ ॥
एकान्तिनो यस्य न कञ्चनार्थं वाञ्छन्ति ये वै भगवत्प्रपन्ना ।
अत्यद्भुत तच्चरित सुमङ्गल गायन्त आनन्दसमुद्रमग्ना ॥ २० ॥
तमक्षर ब्रह्म पर परेशमव्यक्तमाध्यात्मिकयोगगम्यम् ।
अतीन्द्रिय सूक्ष्ममिवातिदूरमनन्तमाद्य परिपूर्णमीडे ॥ २१ ॥
यस्य ब्रह्मादयो देवा वेदा लोकाश्चराचरा । नामरूपविभेदेन फल्ग्व्या च कलया कृता ॥२२॥
यथार्चिषोऽग्ने सवितुर्गभस्तयो निर्यान्ति संयान्त्यसकृत् स्वरोचिष ।
तथा [illegible] गुणसम्प्रवाहो बुद्धिर्मन खानि शरीरसर्गा ॥ २३ ॥
स [illegible]सुरमर्त्यतिर्यङ् न स्त्री न षण्ढो न [illegible] न जन्तु ।
[illegible] न सन् चासन् [illegible]

स्वपुष्करेणोद्धृतशीकराम्बुभिर्निपाययन् संस्नपयन् यथा गृही ।
घृणी करेणू कलभांश्च दुर्मदो नाचष्ट कृच्छ्रं कृपणोऽजमायया ॥ २६ ॥
तं तत्र कश्चिन्नृप दैवचोदितो ग्राहो बलीयांश्चरणे रुषाग्रहीत् ।
यदृच्छयैवं व्यसनं गतो गजो यथाबलं सोऽतिबलो विचक्रमे ॥ २७ ॥
तथाऽऽतुरं यूथपतिं करेणवो विकृष्यमाणं तरसा बलीयसा ।
विचुक्रुशुर्दीनधियोऽपरे गजाः पार्ष्णिग्रहास्तारयितुं न चाशकन् ॥ २८ ॥
नियुध्यतोरेवमिभेन्द्रनक्रयोर्विकर्षतोरन्तरतो बहिर्मिथः ।
समाः सहस्रं व्यगमन् महीपते सप्राणयोश्चित्रममंसतामराः ॥ २९ ॥
ततो गजेन्द्रस्य मनोबलौजसां कालेन दीर्घेण महानभूद् व्ययः ।
विकृष्यमाणस्य जलेऽवसीदतो विपर्ययोऽभूत् सकलं जलौकसः ॥ ३० ॥
इत्थं गजेन्द्रः स यदाऽऽप संकटं प्राणस्य देही विवशो यदृच्छया ।
अपारयन्नात्मविमोक्षणे चिरं दध्याविमां बुद्धिमथाभ्यपद्यत ॥ ३१ ॥
न मामिमे ज्ञातय आतुरं गजाः कुतः करिण्यः प्रभवन्ति मोचितुम् ।
ग्राहेण पाशेन विधातुरावृतोऽप्यहं च तं यामि परं परायणम् ॥ ३२ ॥
यः कश्चनेशो बलिनोऽन्तकोरगात् प्रचण्डवेगादभिधावतो भृशम् ।
भीतं प्रपन्नं परिपाति यद्भयान्मृत्युः प्रधावत्यरणं तमीमहि ॥ ३३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे मन्वन्तरानुवर्णने गजेन्द्रोपाख्याने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवं व्यवसितो बुद्ध्या समाधाय मनो हृदि । जजाप परमं जाप्यं प्राग्जन्मन्यनुशिक्षितम् ॥ १ ॥

गजेन्द्र उवाच

ॐ नमो भगवते तस्मै यत एतच्चिदात्मकम् । पुरुषायादिबीजाय परेशायाभिधीमहि ॥ २ ॥
यस्मिन्निदं यतश्चेदं येनेदं य इदं स्वयम् । योऽस्मात् परस्माच्च परस्तं प्रपद्ये स्वयम्भुवम् ॥ ३ ॥
यः स्वात्मनीदं निजमाययार्पितं क्वचिद् विभातं क्व च तत् तिरोहितम् ।
अविद्धदृक् साक्ष्युभयं तदीक्षते स आत्ममूलोऽवतु मां परात्परः ॥ ४ ॥
कालेन पञ्चत्वमितेषु कृत्स्नशो लोकेषु पालेषु च सर्वहेतुषु ।
तमस्तदाऽऽसीद् गहनं गभीरं यस्तस्य पारेऽभिविराजते विभुः ॥ ५ ॥
न यस्य देवा ऋषयः पदं विदुर्जन्तुः पुनः कोऽर्हति गन्तुमीरितुम् ।
यथा नटस्याकृतिभिर्विचेष्टतो दुरत्ययानुक्रमणः स मावतु ॥ ६ ॥

दिदृक्षवो यस्य पदं सुमङ्गलं विमुक्तसङ्गा मुनयः सुसाधवः ।
चरन्त्यलोकव्रतमव्रणं वने भूतात्मभूता सुहृदः स मे गतिः ॥ ७ ॥
न विद्यते यस्य च जन्म कर्म वा न नामरूपे गुणदोष एव वा ।
तथापि लोकाप्ययसम्भवाय यः स्वमायया तान्यनुकालमृच्छति ॥ ८ ॥
तस्मै नमः परेशाय ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये । अरूपायोरुरूपाय नम आश्चर्यकर्मणे ॥ ९ ॥
नम आत्मप्रदीपाय साक्षिणे परमात्मने । नमो गिरां विदूराय मनसश्चेतसामपि ॥१०॥
सत्त्वेन प्रतिलभ्याय नैष्कर्म्येण विपश्चिता । नमः कैवल्यनाथाय निर्वाणसुखसंविदे ॥११॥
नमः शान्ताय घोराय मूढाय गुणधर्मिणे । निर्विशेषाय साम्याय नमो ज्ञानघनाय च ॥१२॥
क्षेत्रज्ञाय नमस्तुभ्यं सर्वाध्यक्षाय साक्षिणे । पुरुषायात्ममूलाय मूलप्रकृतये नमः ॥१३॥
सर्वेन्द्रियगुणद्रष्ट्रे सर्वप्रत्ययहेतवे । असता च्छाययोक्ताय सदाभासाय ते नमः ॥१४॥
नमो नमस्तेऽखिलकारणाय निष्कारणायाद्भुतकारणाय ।
सर्वागमाम्नायमहार्णवाय नमोऽपवर्गाय परायणाय ॥ १५ ॥
गुणारणिच्छन्नचिदूष्मपाय तत्क्षोभविस्फूर्जितमानसाय ।
नैष्कर्म्यभावेन विवर्जितागमस्वयंप्रकाशाय नमस्करोमि ॥ १६ ॥
मादृक्प्रपन्नपशुपाशविमोक्षणाय मुक्ताय भूरिकरुणाय नमोऽलयाय ।
स्वांशेन सर्वतनुभृन्मनसि प्रतीतप्रत्यग्दृशे भगवते बृहते नमस्ते ॥ १७ ॥
आत्मात्मजाप्तगृहवित्तजनेषु सक्तैर्दुष्प्रापणाय गुणसङ्गविवर्जिताय ।
मुक्तात्मभिः स्वहृदये परिभाविताय ज्ञानात्मने भगवते नम ईश्वराय ॥ १८ ॥
यं धर्मकामार्थविमुक्तिकामा भजन्त इष्टां गतिमाप्नुवन्ति ।
किं त्वाशिषो रात्यपि देहमव्ययं करोतु मेऽदभ्रदयो विमोक्षणम् ॥ १९ ॥
एकान्तिनो यस्य न कञ्चनार्थं वाञ्छन्ति ये वै भगवत्प्रपन्नाः ।
अत्यद्भुतं तच्चरितं सुमङ्गलं गायन्त आनन्दसमुद्रमग्नाः ॥ २० ॥
तमक्षरं ब्रह्म परं परेशमव्यक्तमाध्यात्मिकयोगगम्यम् ।
अतीन्द्रियं सूक्ष्ममिवातिदूरमनन्तमाद्यं परिपूर्णमीडे ॥ २१ ॥
यस्य ब्रह्मादयो देवा वेदा लोकाश्चराचराः । नामरूपविभेदेन फल्ग्व्या च कलया कृताः ॥२२॥
यथार्चिषोऽग्नेः सवितुर्गभस्तयो निर्यान्ति संयान्त्यसकृत् स्वरोचिषः ।
तथा यतोऽयं गुणसम्प्रवाहो बुद्धिर्मनः खानि शरीरसर्गाः ॥ २३ ॥
स वै न [illegible] स्त्री न षण्ढो न पुमान् न जन्तुः ।
नायं [illegible] न सन्न चासन् निषेधशेषो जयतादशेषः ॥ २४ ॥

स्वपुष्करेणोद्धृतशीकराम्बुभिर्निपाययन् संस्नपयन् यथा गृही ।
घृणी करेणू कलभांश्च दुर्मदो नाचष्ट कृच्छ्रं कृपणोऽजमायया ॥ २६ ॥
तं तत्र कश्चिन्नृप दैवचोदितो ग्राहो बलीयांश्चरणे रुषाग्रहीत् ।
यदृच्छयैवं व्यसनं गतो गजो यथाबलं सोऽतिबलो विचक्रमे ॥ २७ ॥
तथाऽऽतुरं यूथपतिं करेणवो विकृष्यमाणं तरसा बलीयसा ।
विचुक्रुशुर्दीनधियोऽपरे गजाः पार्ष्णिग्रहास्तारयितुं न चाशकन् ॥ २८ ॥
नियुध्यतोरेवमिभेन्द्रनक्रयोर्विकर्षतोरन्तरतो बहिर्मिथः ।
समाः सहस्रं व्यगमन् महीपते सप्राणयोश्चित्रममंसतामराः ॥ २९ ॥
ततो गजेन्द्रस्य मनोबलौजसां कालेन दीर्घेण महानभूद् व्ययः ।
विकृष्यमाणस्य जलेऽवसीदतो विपर्ययोऽभूत् सकलं जलौकसः ॥ ३० ॥
इत्थं गजेन्द्रः स यदाऽऽप सङ्कटं प्राणस्य देही विवशो यदृच्छया ।
अपारयन्नात्मविमोक्षणे चिरं दध्याविमां बुद्धिमथाभ्यपद्यत ॥ ३१ ॥
न मामिमे ज्ञातय आतुरं गजाः कुतः करिण्यः प्रभवन्ति मोचितुम् ।
ग्राहेण पाशेन विधातुरावृतोऽप्यहं च तं यामि परं परायणम् ॥ ३२ ॥
यः कश्चनेशो बलिनोऽन्तकोरगात् प्रचण्डवेगादभिधावतो भृशम् ।
भीतं प्रपन्नं परिपाति यद्भयान्मृत्युः प्रधावत्यरणं तमीमहि ॥ ३३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे मन्वन्तरानुवर्णने गजेन्द्रोपाख्याने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवं व्यवसितो बुद्ध्या समाधाय मनो हृदि । जजाप परमं जाप्यं प्राग्जन्मन्यनुशिक्षितम् ॥ १ ॥

गजेन्द्र उवाच

ॐ नमो भगवते तस्मै यत एतच्चिदात्मकम् । पुरुषायादिबीजाय परेशायाभिधीमहि ॥ २ ॥
यस्मिन्निदं यतश्चेदं येनेदं य इदं स्वयम् । योऽस्मात् परस्माच्च परस्तं प्रपद्ये स्वयम्भुवम् ॥ ३ ॥
यः स्वात्मनीदं निजमाययार्पितं क्वचिद् विभातं क्व च तत् तिरोहितम् ।
अविद्धदृक् साक्ष्युभयं तदीक्षते स आत्ममूलोऽवतु मां परात्परः ॥ ४ ॥
कालेन पञ्चत्वमितेषु कृत्स्नशो लोकेषु पालेषु च सर्वहेतुषु ।
तमस्तदाऽऽसीद् गहनं गभीरं यस्तस्य पारेऽभिविराजते विभुः ॥ ५ ॥
न यस्य देवा ऋषयः पदं विदुर्जन्तुः पुनः कोऽर्हति गन्तुमीरितुम् ।
यथा नटस्याकृतिभिर्विचेष्टतो दुरत्ययानुक्रमणः स मावतु ॥ ६ ॥

दिदृक्षवो यस्य पद सुमङ्गल विमुक्तसङ्गा मुनय सुसाधव ।
चरन्त्यलोकव्रतमव्रण वने भूतात्मभूता सुहृद स मे गति ॥ ७ ॥
न विद्यते यस्य च जन्म कर्म वा न नामरूपे गुणदोष एव वा ।
तथापि लोकाप्ययसम्भवाय य स्वमायया तान्यनुकालमृच्छति ॥ ८ ॥
तस्मै नम परेशाय ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये । अरूपायोरुरूपाय नम आश्चर्यकर्मणे ॥ ९ ॥
नम आत्मप्रदीपाय साक्षिणे परमात्मने । नमो गिरा विदूराय मनसश्चेतसामपि ॥१०॥
सत्त्वेन प्रतिलभ्याय नैष्कर्म्येण विपश्चिता । नम कैवल्यनाथाय निर्वाणसुखसंविदे ॥११॥
नम शान्ताय घोराय मूढाय गुणधर्मिणे । निर्विशेषाय साम्याय नमो ज्ञानघनाय च ॥१२॥
क्षेत्रज्ञाय नमस्तुभ्य सर्वाध्यक्षाय साक्षिणे । पुरुषायात्ममूलाय मूलप्रकृतये नम ॥१३॥
सर्वेन्द्रियगुणद्रष्ट्रे सर्वप्रत्ययहेतवे । असता च्छाययोक्ताय सदाभासाय ते नम ॥१४॥
नमो नमस्तेऽखिलकारणाय निष्कारणायाद्भुतकारणाय ।
सर्वागमाम्नायमहार्णवाय नमोऽपवर्गाय परायणाय ॥ १५ ॥
गुणारणिच्छन्नचिदूष्मपाय तत्क्षोभविस्फूर्जितमानसाय ।
नैष्कर्म्यभावेन विवर्जितागमस्वयप्रकाशाय नमस्करोमि ॥ १६ ॥
मादृक्प्रपन्नपशुपाशविमोक्षणाय मुक्ताय भूरिकरुणाय नमोऽलयाय ।
स्वांशेन सर्वतनुभृन्मनसि प्रतीतप्रत्यग्दृशे भगवते बृहते नमस्ते ॥ १७ ॥
आत्मात्मजाप्तगृहवित्तजनेषु सक्तैर्दुष्प्रापणाय गुणसङ्गविवर्जिताय ।
मुक्तात्मभि स्वहृदये परिभाविताय ज्ञानात्मने भगवते नम ईश्वराय ॥ १८ ॥
य धर्मकामार्थविमुक्तिकामा भजन्त इष्टा गतिमाप्नुवन्ति ।
किं त्वाशिषो रात्यपि देहमव्यय करोतु मेऽदभ्रदयो विमोक्षणम् ॥ १९ ॥
एकान्तिनो यस्य न कञ्चनार्थं वाञ्छन्ति ये वै भगवत्प्रपन्ना ।
अत्यद्भुत तच्चरित सुमङ्गल गायन्त आनन्दसमुद्रमग्ना ॥ २० ॥
तमक्षर ब्रह्म पर परेशमव्यक्तमाध्यात्मिकयोगगम्यम् ।
अतीन्द्रिय सूक्ष्ममिवातिदूरमनन्तमाद्य परिपूर्णमीडे ॥ २१ ॥
यस्य ब्रह्मादयो देवा वेदा लोकाश्चराचरा । नामरूपविभेदेन फल्ग्व्या च कल्या कृता ॥२२॥
यथार्चिषोऽग्ने सवितुर्गभस्तयो निर्यान्ति सयान्त्यसकृत् स्वरोचिष ।
तथा यतोऽय गुणसम्प्रवाहो बुद्धिर्मन खानि शरीरसर्गा ॥ २३ ॥
स वै न देवासुरमर्त्यतिर्यङ्न स्त्री न षण्ढो न पुमान् न जन्तु ।
नाय गुण कर्म न सन्न चासन् निषेधशेषो जयतादशेष ॥ २४ ॥

जिजीविषे नाहमिहामुया किमन्तर्बहिश्चावृतयेभयोन्या ।
इच्छामि कालेन न यस्य विप्लवस्तस्यात्मलोकावरणस्य मोक्षम् ॥ २५ ॥
सोऽहं विश्वसृजं विश्वमविश्वं विश्ववेदसम् । विश्वात्मानमजं ब्रह्म प्रणतोऽस्मि परं पदम् ॥२६॥
योगरन्धितकर्माणो हृदि योगविभाविते । योगिनो यं प्रपश्यन्ति योगेशं तं नतोऽस्म्यहम् ।२७।
नमो नमस्तुभ्यमसह्यवेगशक्तित्रयायाखिलधीगुणाय ।
प्रपन्नपालाय दुरन्तशक्तये कदिन्द्रियाणामनवाप्यवर्त्मने ॥ २८ ॥
नायं वेद स्वमात्मानं यच्छक्त्याहंधिया हतम् । तं दुरत्ययमाहात्म्यं भगवन्तमितोऽस्म्यहम् ॥२९॥

श्रीशुक उवाच

एवं गजेन्द्रमुपवर्णितनिर्विशेषं ब्रह्मादयो विविधलिङ्गभिदाभिमानाः ।
नैते यदोपससृपुर्निखिलात्मकत्वात् तत्राखिलामरमयो हरिराविरासीत् ॥ ३० ॥
तं तद्वदार्तमुपलभ्य जगन्निवासः स्तोत्रं निशम्य दिविजैः सह संस्तुवद्भिः ।
छन्दोमयेन गरुडेन समुह्यमानश्चक्रायुधोऽभ्यगमदाशु यतो गजेन्द्रः ॥ ३१ ॥
सोऽन्तः सरस्युरुबलेन गृहीत आर्तो दृष्ट्वा गरुत्मति हरिं ख उपात्तचक्रम् ।
उत्क्षिप्य साम्बुजकरं गिरमाह कृच्छ्रान्नारायणाखिलगुरो भगवन् नमस्ते ॥ ३२ ॥
तं वीक्ष्य पीडितमजः सहसावतीर्य सग्राहमाशु सरसः कृपयोज्जहार ।
ग्राहाद् विपाटितमुखादरिणा गजेन्द्रं संपश्यतां हरिरमूमुचदुस्रियाणाम् ॥ ३३ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे गजेन्द्रमोक्षणे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तदा देवर्षिगन्धर्वा ब्रह्मेशानपुरोगमाः । मुमुचुः कुसुमासारं शंसन्तः कर्म तद्धरेः ॥ १ ॥
नेदुर्दुन्दुभयो दिव्या गन्धर्वा ननृतुर्जगुः । ऋषयश्चारणाः सिद्धास्तुष्टुवुः पुरुषोत्तमम् ॥ २ ॥
योऽसौ ग्राहः स वै सद्यः परमाश्चर्यरूपधृक् । मुक्तो देवलशापेन हूहूर्गन्धर्वसत्तमः ॥ ३ ॥
प्रणम्य शिरसाधीशमुत्तमश्लोकमव्ययम् । अगायत यशोधाम कीर्तन्यगुणसत्कथम् ॥ ४ ॥
सोऽनुकम्पित ईशेन परिक्रम्य प्रणम्य तम् । लोकस्य पश्यतो लोकं स्वमगान्मुक्तकिल्बिषः ॥ ५ ॥
गजेन्द्रो भगवत्स्पर्शाद् विमुक्तोऽज्ञानबन्धनात् । प्राप्तो भगवतो रूपं पीतवासाश्चतुर्भुजः ॥ ६ ॥
स वै पूर्वमभूद् राजा पाण्ड्यो द्रविडसत्तमः । इन्द्रद्युम्न इति ख्यातो विष्णुव्रतपरायणः ॥ ७ ॥
स एकदाऽऽराधनकाल आत्मवान् गृहीतमौनव्रत ईश्वरं हरिम् ।
जटाधरस्तापस आप्लुतोऽच्युतं समर्चयामास कुलाचलाश्रमः ॥ ८ ॥

यदृच्छया तत्र महायशा मुनि समागमच्छिष्यगणै परिश्रित ।
त वीक्ष्य तूष्णीमकृतार्हणादिक रहस्युपासीनमृषिश्चुकोप ह ॥ ९ ॥
तस्मा इम शापमदादसाधुरय दुरात्माकृतबुद्धिरद्य ।
विप्रावमन्ता विशता तमोऽन्ध यथा गज स्तब्धमति स एव ॥१०॥

श्रीशुक उवाच

एव शप्त्वा गतोऽगस्त्यो भगवान् नृप सानुग । इन्द्रद्युम्नोऽपि राजर्षिर्दिष्ट तदुपधारयन् ॥११॥
आपन्न कौञ्जरी योनिमात्मस्मृतिविनाशिनीम् । हर्यर्चनानुभावेन यद्गजत्वेऽप्यनुस्मृति ॥१२॥
एव विमोक्ष्य गजयूथपमब्जनाभस्तेनापि पार्षदगतिं गमितेन युक्त ।
गन्धर्वसिद्धविबुधैरुपगीयमानकर्माद्भुत स्वभवन गरुडासनोऽगात् ॥१३॥
एतन्महाराज तवेरितो मया कृष्णानुभावो गजराजमोक्षणम् ।
स्वर्ग्य यशस्य कलिकल्मषापह दु स्वप्ननाश कुरुवर्य शृण्वताम् ॥१४॥
यथानुकीर्तयन्त्येतच्छ्रेयस्कामा द्विजातय । शुचय प्रातरुत्थाय दु स्वप्नाद्युपशान्तये ॥१५॥
इदमाह हरि प्रीतो गजेन्द्र कुरुसत्तम । शृण्वता सर्वभूताना सर्वभूतमयो विभु ॥१६॥

श्रीभगवानुवाच

ये मा त्वा च सरश्चेद गिरिकन्दरकाननम् । वेत्रकीचकवेणूना गुल्मानि सुरपादपान् ॥१७॥
शृङ्गाणीमानि धिष्ण्यानि ब्रह्मणो मे शिवस्य च । क्षीरोद मे प्रियधाम श्वेतद्वीप च भास्वरम् ॥१८॥
श्रीवत्स कौस्तुभ माला गदा कौमोदकीं मम । सुदर्शन पाञ्चजन्य सुपर्ण पतगेश्वरम् ॥१९॥
शेष च मत्कला सूक्ष्मा श्रिय देवीं मदाश्रयाम् । ब्रह्माण नारदमृषि भव प्रह्लादमेव च ॥२०॥
मत्स्यकूर्मवराहाद्यैरवतारै कृतानि मे । कर्माण्यनन्तपुण्यानि सूर्य सोम हुताशनम् ॥२१॥
प्रणव सत्यमव्यक्त गोविप्रान् धर्ममव्ययम् । दाक्षायणीर्धर्मपत्नी सोमकश्यपयोरपि ॥२२॥
गङ्गा सरस्वतीं नन्दा कालिन्दीं सितवारणम् । ध्रुव ब्रह्मऋषीन् सप्त पुण्यश्लोकाश्च मानवान् ॥२३॥
उत्थायापररात्रान्ते प्रयता सुसमाहिता । स्मरन्ति मम रूपाणि मुच्यन्ते ह्येनसोऽखिलात् २४
ये मा स्तुवन्त्यनेनाङ्ग प्रतिबुध्य निशात्यये । तेषा प्राणात्यये चाह ददामि विमला मतिम् ॥२५॥

श्रीशुक उवाच

इत्यादिश्य हृषीकेश प्रध्माय जलजोत्तमम् । हर्षयन् विबुधानीकमारुरोह खगाधिपम् ॥२६॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे गजेन्द्रमोक्षण नाम चतुर्थोऽध्याय ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

राजन्नुदितमेतत् ते हरे कर्माघनाशनम् । गजेन्द्रमोक्षण पुण्य रैवत त्वन्तर शृणु ॥ १ ॥

पञ्चमो रैवतो नाम मनुस्तामससोदर । बलिविन्ध्यादयस्तस्य सुता अर्जुनपूर्वका ॥ २ ॥
विभुरिन्द्र सुरगणा राजन् भूतरयादय । हिरण्यरोमा वेदशिरा ऊर्ध्वबाह्वादयो द्विजा ॥ ३ ॥
पत्नी विकुण्ठा शुभ्रस्य वैकुण्ठै सुरसत्तमै । तयो स्वकलया जज्ञे वैकुण्ठो भगवान् स्वयम् ॥४॥
वैकुण्ठ कल्पितो येन लोको लोकनमस्कृत । रमया प्रार्थ्यमानेन देव्या तत्प्रियकाम्यया ॥ ५ ॥
तस्यानुभाव कथितो गुणाश्च परमोदया । भौमान् रेणून् स विममे यो विष्णोर्वर्णयेद् गुणान् ६
षष्ठश्च चक्षुष पुत्रश्चाक्षुषो नाम वै मनु । पूरुपूरुषसुद्युम्नप्रमुखाश्चाक्षुषात्मजा ॥ ७ ॥
इन्द्रो मन्त्रद्रुमस्तत्र देवा आप्यादयो गणा । मुनयस्तत्र वै राजन् हविष्मद्वीरकादय ॥ ८ ॥
तत्रापि देव सम्भूत्या वैराजस्याभवत् सुत । अजितो नाम भगवानंशेन जगत पति ॥ ९ ॥
पयोधिं येन निर्मथ्य सुराणां साधिता सुधा । भ्रममाणोऽम्भसि धृत कूर्मरूपेण मन्दर ॥१०॥

राजोवाच

यथा भगवता ब्रह्मन् मथित क्षीरसागर । यदर्थं वा यतश्चाद्रिं दधाराम्बुचरात्मना ॥११॥
यथामृत सुरै प्राप्त किञ्चान्यदभवत् तत । एतद् भगवत कर्म वदस्व परमाद्भुतम् ॥१२॥
त्वया सकथ्यमानेन महिम्ना सात्वतां पते । नातितृप्यति मे चित्त सुचिरं तापतापितम् ॥१३॥

सूत उवाच

सम्पृष्टो भगवानेवं द्वैपायनसुतो द्विजा । अभिनन्द्य हरेर्वीर्यमभ्याचष्टुं प्रचक्रमे ॥१४॥

श्रीशुक उवाच

यदा युद्धेऽसुरैर्देवा बाध्यमाना शितायुधै । गतासवो निपतिता नोत्तिष्ठेरन् स्म भूयश ॥१५॥
यदा दुर्वासस शापात् सेन्द्रा लोकास्त्रयो नृप । नि श्रीकाश्चाभवंस्तत्र नेशुरिज्यादय क्रिया ॥१६॥
निशाम्यैतत् सुरगणा महेन्द्रवरुणादय । नाध्यगच्छन् स्वय मन्त्रैर्मन्त्रयन्तो विनिश्चयम् ॥१७॥
ततो ब्रह्मसभां जग्मुर्मेरोर्मूर्धनि सर्वश । सर्वं विज्ञापयाञ्चक्रु प्रणता परमेष्ठिने ॥१८॥
स विलोक्येन्द्रवाय्वादीन् नि सत्त्वान् विगतप्रभान् । लोकानमङ्गलप्रायानसुरानयथा विभु ॥१९॥
समाहितेन मनसा संस्मरन् पुरुष परम् । उवाचोत्फुल्लवदनो देवान् स भगवान् पर ॥२०॥

अह भवो यूयमथोऽसुरादयो मनुष्यतिर्यग्द्रुमघर्मजातय ।
यस्यावतारांशकलाविसर्जिता व्रजाम सर्वे शरण तमव्ययम् ॥ २१ ॥
न यस्य वध्यो न च रक्षणीयो नोपेक्षणीयादरणीयपक्ष ।
अथापि सर्गस्थितिसयमार्थं धत्ते रज सत्त्वतमासि काले ॥ २२ ॥
अय च तस्य स्थितिपालनक्षण सत्त्व जुषाणस्य भवाय देहिनाम् ।
तस्माद् व्रजाम शरण जगद्गुरु स्वाना स नो धास्यति शं सुरप्रिय ॥ २३ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्याभाष्य सुरान् वेधा सह देवैररिन्दम । अजितस्य पद साक्षाज्जगाम तमस परम् ॥२४॥
तत्रादृष्टस्वरूपाय श्रुतपूर्वाय वै विभो । स्तुतिमब्रूत दैवीभिर्गीर्भिस्त्ववहितेन्द्रिय ॥२५॥

ब्रह्मोवाच

अविक्रिय सत्यमनन्तमाद्य गुहाशय निष्कलमप्रतर्क्यम् ।
मनोऽग्रयान वचसानिरुक्त नमामहे देववर वरेण्यम् ॥ २६ ॥
विपश्चित प्राणमनोधियात्मनामर्थेन्द्रियाभासमनिद्रमव्रणम् ।
छायातपौ यत्र न गृध्रपक्षौ तमक्षर स त्रियुज व्रजामहे ॥ २७ ॥
अजस्य चक्र त्वजयेर्यमाण मनोमय पञ्चदशारमाशु ।
त्रिणाभि विद्युच्चलमष्टनेमि यदक्षमाहुस्तमृत प्रपद्ये ॥ २८ ॥
य एकवर्ण तमस पर तदलोकमव्यक्तमनन्तपारम् ।
आसाञ्चकारोपसुपर्णमेनमुपासते योगरथेन धीरा ॥ २९ ॥
न यस्य कश्चातितितर्ति माया यया जनो मुह्यति वेद नार्थम् ।
त निर्जितात्मात्मगुण परेश नमाम भूतेषु सम चरन्तम् ॥ ३० ॥
इमे वय यत्प्रिययैव तन्वा सत्त्वेन सृष्टा बहिरन्तराविः ।
गति न सूक्ष्मामृषयश्च विद्महे कुतोऽसुराद्या इतरप्रधाना ॥ ३१ ॥
पादौ महीय स्वकृतैव यस्य चतुर्विधो यत्र हि भूतसर्ग ।
स वै महापूरुष आत्मतन्त्र प्रसीदता ब्रह्म महाविभूति ॥ ३२ ॥
अम्भस्तु यद्रेत उदारवीर्य सिध्यन्ति जीवन्त्युत वर्धमाना ।
लोका ययोऽथाखिललोकपाला प्रसीदता ब्रह्म महाविभूति ॥ ३३ ॥
सोम मनो यस्य समामनन्ति दिवौकसा वै बलमन्ध आयु ।
ईशो नगाना प्रजन प्रजाना प्रसीदता न स महाविभूति ॥ ३४ ॥
अग्निर्मुख यस्य तु जातवेदा जात क्रियाकाण्डनिमित्तजन्मा ।
अन्त समुद्रेऽनुपचन् स्वधातून् प्रसीदता न स महाविभूति ॥ ३५ ॥
यच्चक्षुरासीत् तरणिर्देवयान त्रयीमयो ब्रह्मण एष धिष्ण्यम् ।
द्वार च मुक्तेरमृत च मृत्यु प्रसीदता न स महाविभूति ॥ ३६ ॥
प्राणादभूद् यस्य चराचराणा प्राण सहो बलमोजश्च वायु ।
अन्वास्म सम्राजमिवानुगा वय प्रसीदता न स महाविभूति ॥ ३७ ॥

श्रोत्राद् दिशो यस्य हृदश्च खानि प्रजज्ञिरे खं पुरुषस्य नाभ्याः ।
प्राणेन्द्रियात्मासुशरीरकेतः प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ ३८ ॥
बलान्महेन्द्रस्त्रिदशाः प्रसादान्मन्योर्गिरीशो धिषणाद् विरिञ्चः ।
खेभ्यश्च छन्दांस्यृषयो मेढ्रतः कः प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ ३९ ॥
श्रीर्वक्षसः पितरश्छाययाऽऽसन् धर्मः स्तनादितरः पृष्ठतोऽभूत् ।
द्यौर्यस्य शीर्ष्णोऽप्सरसो विहारात् प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ ४० ॥
विप्रो मुखाद् ब्रह्म च यस्य गुह्यं राजन्य आसीद् भुजयोर्बलं च ।
ऊर्वोर्विडोजोऽङ्घ्रिरवेदशूद्रौ प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ ४१ ॥
लोभोऽधरात् प्रीतिरुपर्यभूद् द्युतिर्नस्तः पशव्यः स्पर्शेन कामः ।
भ्रुवोर्यमः पक्ष्मभवस्तु कालः प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ ४२ ॥
द्रव्यं वयः कर्म गुणान् विशेषं यद्योगमायाविहितान् वदन्ति ।
यद् दुर्विभाव्यं प्रबुधापबाधं प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ ४३ ॥
नमोऽस्तु तस्मा उपशान्तशक्तये स्वाराज्यलाभप्रतिपूरितात्मने ।
गुणेषु मायारचितेषु वृत्तिभिर्न सज्जमानाय नभस्वदूतये ॥ ४४ ॥

स त्वं नो दर्शयात्मानमस्मत्करणगोचरम् । प्रपन्नानां दिदृक्षूणां सस्मितं ते मुखाम्बुजम् ॥४५॥
तैस्तैः स्वेच्छाभृतै रूपैः काले काले स्वयं विभो । कर्म दुर्विषहं यन्नो भगवांस्तत् करोति हि ॥४६॥
क्लेशभूर्यल्पसाराणि कर्माणि विफलानि वा । देहिनां विषयार्तानां न तथैवार्पितं त्वयि ॥४७॥
नावमः कर्मकल्पोऽपि विफलायेश्वरार्पितः । कल्पते पुरुषस्यैव स ह्यात्मा दयितो हितः ॥४८॥
यथा हि स्कन्धशाखानां तरोर्मूलावसेचनम् । एवमाराधनं विष्णोः सर्वेषामात्मनश्च हि ॥४९॥
नमस्तुभ्यमनन्ताय दुर्वितर्क्यात्मकर्मणे । निर्गुणाय गुणेशाय सत्त्वस्थाय च साम्प्रतम् ॥५०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धेऽमृतमथने पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवं स्तुतः सुरगणैर्भगवान् हरिरीश्वरः । तेषामाविरभूद् राजन् सहस्रार्कोदयद्युतिः ॥ १ ॥
तेनैव सहसा सर्वे देवाः प्रतिहतेक्षणाः । नापश्यन् खं दिशः क्षोणिमात्मानं च कुतो विभुम् २
विरिञ्चो भगवान् दृष्ट्वा सह शर्वेण तां तनुम् । स्वच्छां मरकतश्यामां कञ्जगर्भारुणेक्षणाम् ॥ ३ ॥
तप्तहेमावदातेन लसत्कौशेयवाससा । प्रसन्नचारुसर्वाङ्गीं सुमुखीं सुन्दरभ्रुवम् ॥ ४ ॥
महामणिकिरीटेन केयूराभ्यां च भूषिताम् । कर्णाभरणनिर्भातकपोलश्रीमुखाम्बुजाम् ॥ ५ ॥
काञ्चीकलापवलयहारनूपुरशोभिताम् । कौस्तुभाभरणां लक्ष्मीं बिभ्रतीं वनमालिनीम् ॥ ६ ॥

सुदर्शनादिभि स्वास्त्रैर्मूर्तिमद्भिरुपासितम् । तुष्टाव देवप्रवर सशर्व पुरुष परम् ।
सर्वामरगणै साक सर्वाङ्गैरवनि गतै ॥७॥

ब्रह्मोवाच

अजातजन्मस्थितिसयमायागुणाय निर्वाणसुखार्णवाय ।
अणोरणिम्नेऽपरिगण्यधाम्ने महानुभावाय नमो नमस्ते ॥८॥
रूप तवैतत् पुरुषर्षभेज्य श्रेयोऽर्थिभिर्वैदिकतान्त्रिकेण ।
योगेन धात सह नस्त्रिलोकान् पश्याम्यमुष्मिन् नु ह विश्वमूर्तौ ॥९॥
त्वय्यग्र आसीत् त्वयि मध्य आसीत् त्वय्यन्त आसीदिदमात्मतन्त्रे ।
त्वमादिरन्तो जगतोऽस्य मध्य घटस्य मृत्स्नेव पर परस्मात् ॥१०॥
त्व माययात्माश्रयया स्वयेद निर्माय विश्व तदनुप्रविष्ट ।
पश्यन्ति युक्ता मनसा मनीषिणो गुणव्यवायेऽप्यगुण विपश्चित ॥११॥
यथाग्निमेधस्यमृत च गोषु भुव्यन्नमम्बूद्यमने च वृत्तिम् ।
योगैर्मनुष्या अधियन्ति हि त्वा गुणेषु बुद्ध्या कवयो वदन्ति ॥१२॥
त त्वा वय नाथ समुज्जिहान सरोजनाभातिचिरेप्सितार्थम् ।
दृष्ट्वा गता निर्वृतिमद्य सर्वे गजा दवार्ता इव गाङ्गमम्भ ॥१३॥
स त्व विधत्स्वाखिललोकपाला वय यदर्थास्तव पादमूलम् ।
समागतास्ते बहिरन्तरात्मन् कि वान्यविज्ञाप्यमशेषसाक्षिण ॥१४॥
अह गिरित्रश्च सुरादयो ये दक्षादयोऽग्नेरिव केतवस्ते ।
कि वा विदामेश पृथग्विभाता विधत्स्व श नो द्विजदेवमन्त्रम् ॥१५॥

श्रीशुक उवाच

एव विरिञ्चादिभिरीडितस्तद् विज्ञाय तेषा हृदय तथैव ।
जगाद जीमूतगभीरया गिरा बद्धाञ्जलीन् सवृतसर्वकारकान् ॥१६॥
एक एवेश्वरस्तस्मिन् सुरकार्ये सुरेश्वर । विहर्तुकामस्तानाह समुद्रोन्मथनादिभि ॥१७॥

श्रीभगवानुवाच ।१८।

हन्त ब्रह्मन्नहो शम्भो हे देवा मम भाषितम् । शृणुतावहिता सर्वे श्रेयो व स्याद् यथा सुरा ॥१९॥
यात दानवदैतेयैस्तावत् सन्धिर्विधीयताम् । कालेनानुगृहीतैस्तैर्यावद् वो भव आत्मन ॥२०॥
अरयोऽपि हि सन्धेया सति कार्यार्थगौरवे । अहिमूषकवद् देवा ह्यर्थस्य पदवीं गतै ॥२१॥
अमृतोत्पादने यत्न क्रियतामविलम्बितम् । यस्य पीतस्य वै जन्तुर्मृत्युग्रस्तोऽमरो भवेत् ॥२२॥
क्षिप्त्वा क्षीरोदधौ सर्वा वीरुत्तृणलतौषधी । मन्थान मन्दर कृत्वा नेत्र कृत्वा तु वासुकिम्

सहायेन मया देवा निर्मन्थध्वमतन्द्रिता । क्लेशभाजो भविष्यन्ति दैत्या यूय फलग्रहा ॥२३॥
यूय तदनुमोदध्व यदिच्छन्त्यसुरा सुरा । न संरम्भेण सिध्यन्ति सर्वेऽर्था सान्त्वया यथा ।२४।
न भेतव्य कालकूटाद् विषाज्जलधिसम्भवात् । लोभ कार्यो न वो जातु रोष कामस्तु वस्तुषु ।२५।

श्रीशुक उवाच

इति देवान् समादिश्य भगवान् पुरुषोत्तम । तेषामन्तर्दधे राजन् स्वच्छन्दगतिरीश्वर ॥२६॥
अथ तस्मै भगवते नमस्कृत्य पितामह । भवश्च जग्मतु स्व स्व धामोपेयुर्बलिं सुरा ॥२७॥
दृष्ट्वारीनप्यसयत्ताञ्जातक्षोभान् स्वनायकान् । न्यषेधद् दैत्यराट् श्लोक्य सन्धिविग्रहकालवित् २८
ते वैरोचनिमासीन गुप्तं चासुरयूथपै । श्रिया परमया जुष्ट जिताशेषमुपागमन् ॥२९॥
महेन्द्र श्लक्ष्णया वाचा सान्त्वयित्वा महामति । अभ्यभाषत तत् सर्वं शिक्षित पुरुषोत्तमात् ॥३०॥
तदरोचत दैत्यस्य तत्रान्ये येऽसुराधिपा । शम्बरोऽरिष्टनेमिश्च ये च त्रिपुरवासिन ॥३१॥
ततो देवासुरा कृत्वा सविद कृतसौहृदा । उद्यम परम चक्रुरमृतार्थे परन्तप ॥३२॥
ततस्ते मन्दरगिरिमोजसोत्पाट्य दुर्मदा । नदन्त उदधिं निन्यु शक्ता परिघबाहव ॥३३॥
दूरभारोद्वहश्रान्ता शक्रवैरोचनादय । अपारयन्तस्त वोढु विवशा विजहु पथि ॥३४॥
निपतन् स गिरिस्तत्र बहूनमरदानवान् । चूर्णयामास महता भारेण कनकाचल ॥३५॥
तास्तथा भग्नमनसो भग्नबाहूरुकन्धरान् । विज्ञाय भगवांस्तत्र बभूव गरुडध्वज ॥३६॥
गिरिपातविनिष्पिष्टान् विलोक्यामरदानवान् । ईक्षया जीवयामास निर्जरान् निर्व्रणान् यथा ॥३७॥
गिरिं चारोप्य गरुडे हस्तेनैकेन लीलया । आरुह्य प्रययावब्धिं सुरासुरगणैर्वृत ॥३८॥
अवरोप्य गिरिं स्कन्धात् सुपर्ण पतता वर । ययौ जलान्त उत्सृज्य हरिणा स विसर्जित ॥३९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धेऽमृतमथने मन्दराचलानयन नाम षष्ठोऽध्याय ६

अथ सप्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

ते नागराजमामन्त्र्य फलभागेन वासुकिम् । परिवीय गिरौ तस्मिन् नेत्रमब्धिं मुदान्विता ॥१॥
आरेभिरे सुसयत्ता अमृतार्थे कुरूद्वह । हरि पुरस्ताज्जगृहे पूर्वं देवास्ततोऽभवन् ॥२॥
तन्नैच्छन् दैत्यपतयो महापुरुषचेष्टितम् । न गृह्णीमो वय पुच्छमहेरङ्गममङ्गलम् ॥३॥
स्वाध्यायश्रुतसम्पन्ना प्रख्याता जन्मकर्मभि । इति तूष्णीं स्थितान् दैत्यान् विलोक्य पुरुषोत्तम ।
स्मयमानो विसृज्याग्र पुच्छ जग्राह सामर ॥४॥
कृतस्थानविभागास्त एव कश्यपनन्दना । ममन्थु परमायत्ता अमृतार्थे पयोनिधिम् ॥५॥
मथ्यमानेऽर्णवे सोऽद्रिरनाधारो ह्यपोऽविशत् । ध्रियमाणोऽपि बलिभिर्गौरवात् पाण्डुनन्दन ॥६॥

मुनिर्विण्णमनस परिम्लानमुखश्रिय । आसन् स्वपौरुषे नष्टे दैवेनातिबलीयसा ॥७॥
विलोक्य विघ्नेशविधिं तदेश्वरो दुरन्तवीर्योऽवितथाभिसन्धि ।
कृत्वा वपु काच्छपमद्भुत महत् प्रविश्य तोय गिरिमुज्जहार ॥८॥
तमुत्थित वीक्ष्य कुलाचल पुन समुत्थिता निर्मथितु सुरासुरा ।
दधार पृष्ठेन स लक्षयोजनप्रस्तारिणा द्वीप इवापरो महान् ॥९॥
सुरासुरेन्द्रैर्भुजवीर्यवेपित परिभ्रमन्त गिरिमङ्ग पृष्ठत ।
बिभ्रत् तदावर्तनमादिकच्छपो मेनेऽङ्गकण्डूयनमप्रमेय ॥१०॥
तथासुरानाविशदासुरेण रूपेण तेषा बलवीर्यमीरयन् ।
उद्दीपयन् देवगणाश्च विष्णुर्दैवेन नागेन्द्रमबोधरूप ॥११॥
उपर्यगेन्द्र गिरिराडिवान्य आक्रम्य हस्तेन सहस्रबाहु ।
तस्थौ दिवि ब्रह्मभवेन्द्रमुख्यैरभिष्टुवद्भि सुमनोऽभिवृष्ट ॥१२॥
उपर्यधश्चात्मनि गोत्रनेत्रयो परेण ते प्राविशता समेधिता ।
ममन्थुरब्धि तरसा मदोत्कटा महाद्रिणा क्षोभितनक्रचक्रम् ॥१३॥
अहीन्द्रसाहस्रकठोरदृङ्मुखश्वासाग्निधूमाहतवर्चसोऽसुरा ।
पौलोमकालेयबलील्वलादयो दवाग्निदग्धा सरला इवाभवन् ॥१४॥
देवाश्च तच्छ्वासशिखाहतप्रभान् धूम्राम्बरस्रग्वरकञ्चुकाननान् ।
समभ्यवर्षन् भगवद्वशा घना ववु समुद्रोर्म्युपगूढवायव ॥१५॥
मथ्यमानात् तथा सिन्धोर्देवासुरवरूथपै । यदा सुधा न जायेत निर्ममन्थाजित स्वयम् ॥१६॥
मेघश्याम कनकपरिधि कर्णविद्योतविद्युन्मूर्ध्नि भ्राजद्विलुलितकच स्रग्धरो रक्तनेत्र ।
जैत्रैर्दोर्भिर्जगदभयदैर्दन्दशूक गृहीत्वा मथ्नन् मथ्ना प्रतिगिरिरिवाशोभताथोद्धृताद्रि ॥१७॥
निर्मथ्यमानादुदधेरभूद्विष महोल्बण हालहलाह्वमग्रत ।
सम्भ्रान्तमीनोन्मकराहिकच्छपात् तिमिद्विपग्राहतिमिङ्गिलाकुलात् ॥१८॥
तदुग्रवेग दिशि दिश्युपर्यधो विसर्पदुत्सर्पदसह्यमप्रति ।
भीता प्रजा दुद्रुवुरङ्ग सेश्वरा अरक्ष्यमाणा शरणं सदाशिवम् ॥१९॥
विलोक्य त देववर त्रिलोक्या भवाय देव्याभिमत मुनीनाम् ।
आसीनमद्रावपवर्गहेतोस्तपो जुषाण स्तुतिभि प्रणेमु ॥२०॥

प्रजापतय ऊचु

देवदेव महादेव भूतात्मन् भूतभावन । त्राहि न शरणापन्नांस्त्रैलोक्यदहनाद् विषात् ॥२१॥
त्वमेक सर्वजगत ईश्वरो बन्धमोक्षयो । त त्वामर्चन्ति कुशला प्रपन्नार्तिहर गुरुम् ॥२२॥

गुणमय्या स्वशक्त्यास्य सर्गस्थित्यप्ययान् विभो। धत्से यदा स्वदृग् भूमन् ब्रह्मविष्णुशिवाभिधाम् २३
त्वं ब्रह्म परमं गुह्यं सदसद्भावभावनम्। नानाशक्तिभिराभातस्त्वमात्मा जगदीश्वरः ॥२४॥
त्वं शब्दयोनिर्जगदादिरात्मा प्राणेन्द्रियद्रव्यगुणस्वभावः।
कालः क्रतुः सत्यमृतं च धर्मस्त्वय्यक्षरं यत् त्रिवृदामनन्ति ॥२५॥
अग्निर्मुखं तेऽखिलदेवतात्मा क्षितिं विदुर्लोकभवाङ्घ्रिपङ्कजम्।
कालं गतिं तेऽखिलदेवतात्मनो दिशश्च कर्णौ रसनं जलेशम् ॥२६॥
नाभिर्नभस्ते श्वसनं नभस्वान् सूर्यश्च चक्षूंषि जलं स्म रेतः।
परावरात्माश्रयणं तवात्मा सोमो मनो द्यौर्भगवञ्छिरस्ते ॥२७॥
कुक्षिः समुद्रा गिरयोऽस्थिसङ्घा रोमाणि सर्वौषधिवीरुधस्ते।
छन्दांसि साक्षात् तव सप्त धातवस्त्रयीमयात्मन् हृदयं सर्वधर्मः ॥२८॥
मुखानि पञ्चोपनिषदस्तवेश यैस्त्रिंशदष्टोत्तरमन्त्रवर्गः।
यत् तच्छिवाख्यं परमार्थतत्त्वं देव स्वयंज्योतिरवस्थितिस्ते ॥२९॥
छाया त्वधर्मोर्मिषु यैर्विसर्गो नेत्रत्रयं सत्त्वरजस्तमांसि।
सांख्यात्मनः शास्त्रकृतस्तवेक्षा छन्दोमयो देव ऋषिः पुराणः ॥३०॥
न ते गिरित्राखिललोकपालविरिञ्चवैकुण्ठसुरेन्द्रगम्यम्।
ज्योतिः परं यत्र रजस्तमश्च सत्त्वं न यद् ब्रह्म निरस्तभेदम् ॥३१॥
कामाध्वरत्रिपुरकालगराद्यनेकभूतद्रुहः क्षपयतः स्तुतये न तत् ते।
यस्त्वन्तकाल इदमात्मकृतं स्वनेत्रवह्निस्फुलिङ्गशिखया भसितं न वेद ॥३२॥
ये त्वात्मरामगुरुभिर्हृदि चिन्तिताङ्घ्रिद्वन्द्वं चरन्तमुमया तपसाभितप्तम्।
कत्थन्त उग्रपरुषं निरतं श्मशाने ते नूनमूतिमविदंस्तव हातलज्जाः ॥३३॥
तत् तस्य ते सदसतोः परतः परस्य नाञ्जः स्वरूपगमने प्रभवन्ति भूम्नः।
ब्रह्मादयः किमुत संस्तवने वयं तु तत्सर्गसर्गविषया अपि शक्तिमात्रम् ॥३४॥
एतत् परं प्रपश्यामो न परं ते महेश्वर। मृडनाय हि लोकस्य व्यक्तिस्तेऽव्यक्तकर्मणः ॥३५॥

श्रीशुक उवाच

तद् वीक्ष्य व्यसनं तासां कृपया भृशपीडितः। सर्वभूतसुहृद् देव इदमाह सतीं प्रियाम् ॥३६॥

शिव उवाच

अहो बत भवान्येतत् प्रजानां पश्य वैशसम्। क्षीरोदमथनोद्भूतात् कालकूटादुपस्थितम् ॥३७॥
आसां प्राणपरीप्सूनां विधेयमभयं हि मे। एतावान् हि प्रभोरर्थो यद् दीनपरिपालनम् ॥३८॥
प्राणैः स्वैः प्राणिनः पान्ति साधवः क्षणभङ्गुरैः। बद्धवैरेषु भूतेषु मोहितेष्वात्ममायया ॥३९॥

तस्य कृपयतो भद्रे सर्वात्मा प्रीयते हरि । प्रीते हरौ भगवति प्रीयेऽहं सचराचर ।
तस्मादिदं गरं भुञ्जे प्रजानां स्वस्तिरस्तु मे ॥ ४० ॥

श्रीशुक उवाच

एवमामन्त्र्य भगवान् भवानीं विश्वभावन । तद् विषं जग्धुमारेभे प्रभावज्ञान्वमोदत ॥४१॥
ततः करतलीकृत्य व्यापि हालाहलं विषम् । अभक्षयन्महादेवः कृपया भूतभावनः ॥४२॥
तस्यापि दर्शयामास स्ववीर्यं जलकल्मषः । यच्चकार गले नीलं तच्च साधोर्विभूषणम् ॥४३॥
तप्यन्ते लोकतापेन साधवः प्रायशो जनाः । परमाराधनं तद्धि पुरुषस्याखिलात्मनः ॥४४॥
निशम्य कर्म तच्छम्भोर्देवदेवस्य मीढुषः । प्रजा दाक्षायणी ब्रह्मा वैकुण्ठश्च शशंसिरे ॥४५॥
प्रस्कन्नं पिबतः पाणेर्यत् किञ्चिज्जगृहुः स्म तत् । वृश्चिकाहिविषौषध्यो दन्दशूकाश्च येऽपरे ॥४६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धेऽमृतमथने सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

अथाष्टमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

पीते गरे वृषाङ्केण प्रीतास्तेऽमरदानवाः । ममन्थुस्तरसा सिन्धुं हविर्धानी ततोऽभवत् ॥ १ ॥
तामग्निहोत्रीमृषयो जगृहुर्ब्रह्मवादिनः । यज्ञस्य देवयानस्य मेध्याय हविषे नृप ॥ २ ॥
तत उच्चैःश्रवा नाम हयोऽभूच्चन्द्रपाण्डुरः । तस्मिन् बलिः स्पृहां चक्रे नेन्द्र ईश्वरशिक्षया ॥ ३ ॥
तत ऐरावतो नाम वारणेन्द्रो विनिर्गतः । दन्तैश्चतुर्भिः श्वेताद्रेर्हरन् भगवतो महिम् ॥ ४ ॥
कौस्तुभाख्यमभूद् रत्नं पद्मरागो महोदधेः । तस्मिन् हरिः स्पृहां चक्रे वक्षोऽलङ्करणे मणौ ॥ ५ ॥
ततोऽभवत् पारिजातः सुरलोकविभूषणम् । पूरयत्यर्थिनो योऽर्थैः शश्वद् भुवि यथा भवान्॥६॥
ततश्चाप्सरसो जाता निष्ककण्ठ्यः सुवाससः । रमण्यः स्वर्गिणां वल्गुगतिलीलावलोकनैः ॥ ७ ॥
ततश्चाविरभूत् साक्षाच्छ्री रमा भगवत्परा । रञ्जयन्ती दिशः कान्त्या विद्युत् सौदामनी यथा॥८॥
तस्यां चक्रुः स्पृहां सर्वे ससुरासुरमानवाः । रूपौदार्यवयोवर्णमहिमाक्षिप्तचेतसः ॥ ९ ॥
तस्या आसनमानिन्ये महेन्द्रो महदद्भुतम् । मूर्तिमत्यः सरिच्छ्रेष्ठा हेमकुम्भैर्जलं शुचि ॥१०॥
आभिषेचनिका भूमिराहरत् सकलौषधीः । गावः पञ्च पवित्राणि वसन्तो मधुमाधवौ ॥११॥
ऋषयः कल्पयाञ्चक्रुरभिषेकं यथाविधि । जगुर्भद्राणि गन्धर्वा नट्यश्च ननृतुर्जगुः ॥१२॥
मेघा मृदङ्गपणवमुरजानकगोमुखान् । व्यनादयञ्छङ्खवेणुवीणास्तुमुलनिःस्वनान् ॥१३॥
ततोऽभिषिषिचुर्देवीं श्रियं पद्मकरां सतीम् । दिगिभाः पूर्णकलशैः सूक्तवाक्यैर्द्विजेरितैः ॥१४॥
समुद्रः पीतकौशेयवाससी समुपाहरत् । वरुणः स्रजं वैजयन्तीं मधुना मत्तषट्पदाम् ॥१५॥
भूषणानि विचित्राणि विश्वकर्मा प्रजापतिः । हारं सरस्वती पद्ममजो नागाश्च कुण्डले ॥१६॥

ततः कृतस्वस्त्ययनोत्पलस्रजं नदद्द्विरेफां परिगृह्य पाणिना ।
चचाल वक्त्रं सुकपोलकुण्डलं सव्रीडहासं दधती सुशोभनम् ॥ १७ ॥
स्तनद्वयं चातिकृशोदरी समं निरन्तरं चन्दनकुङ्कुमोक्षितम् ।
ततस्ततो नूपुरवल्गुशिञ्जितैर्विसर्पती हेमलतेव सा बभौ ॥ १८ ॥
विलोकयन्ती निरवद्यमात्मनः पदं ध्रुवं चाव्यभिचारिसद्गुणम् ।
गन्धर्वयक्षासुरसिद्धचारणत्रैविष्टपेयादिषु नान्वविन्दत ॥ १९ ॥
नूनं तपो यस्य न मन्युनिर्जयो ज्ञानं क्वचित् तच्च न सङ्गवर्जितम् ।
कश्चिन्महांस्तस्य न कामनिर्जयः स ईश्वरः किं परतोव्यपाश्रयः ॥ २० ॥
धर्मः क्वचित् तत्र न भूतसौहृदं त्यागः क्वचित् तत्र न मुक्तिकारणम् ।
वीर्यं न पुंसोऽस्त्यजवेगनिष्कृतं न हि द्वितीयो गुणसङ्गवर्जितः ॥ २१ ॥
क्वचिच्चिरायुर्न हि शीलमङ्गलं क्वचित् तदप्यस्ति न वेद्यमायुषः ।
यत्रोभयं कुत्र च सोऽप्यमङ्गलः सुमङ्गलः कश्च न काङ्क्षते हि माम् ॥ २२ ॥
एवं विमृश्याव्यभिचारिसद्गुणैर्वरं निजैकाश्रयतयागुणाश्रयम् ।
वव्रे वरं सर्वगुणैरपेक्षितं रमा मुकुन्दं निरपेक्षमीप्सितम् ॥ २३ ॥
तस्यांसदेश उशतीं नवकञ्जमालां माद्यन्मधुव्रतवरूथगिरोपघुष्टाम् ।
तस्थौ निधाय निकटे तदुरः स्वधाम सव्रीडहासविकसन्नयनेन याता ॥ २४ ॥
तस्याः श्रियस्त्रिजगतो जनको जनन्या वक्षोनिवासमकरोत् परमं विभूतेः ।
श्रीः स्वाः प्रजाः सकरुणेन निरीक्षणेन यत्र स्थितैधयत साधिपतींस्त्रिलोकान्॥ २५॥

शङ्खतूर्यमृदङ्गानां वादित्राणां पृथुः स्वनः । देवानुगानां सस्त्रीणां नृत्यतां गायतामभूत् ॥२६॥
ब्रह्मरुद्राङ्गिरोमुख्याः सर्वे विश्वसृजो विभुम् । ईडिरेऽवितथैर्मन्त्रैस्तल्लिङ्गैः पुष्पवर्षिणः ॥२७॥
श्रिया विलोकिता देवाः सप्रजापतयः प्रजाः । शीलादिगुणसम्पन्ना लेभिरे निर्वृतिं पराम् ॥२८॥
निःसत्त्वा लोलुपा राजन् निरुद्योगा गतत्रपाः । यदा चोपेक्षिता लक्ष्म्या बभूवुर्दैत्यदानवाः ॥२९॥
आसीद् वारुणी देवी कन्या कमललोचना । असुरा जगृहुस्तां वै हरेरनुमतेन ते ॥३०॥
अथोदधेर्मथ्यमानात् काश्यपैरमृतार्थिभिः । उदतिष्ठन्महाराज पुरुषः परमाद्भुतः ॥३१॥
दीर्घपीवरदोर्दण्डः कम्बुग्रीवोऽरुणेक्षणः । श्यामलस्तरुणः स्रग्वी सर्वाभरणभूषितः ॥३२॥
पीतवासा महोरस्कः सुमृष्टमणिकुण्डलः । स्निग्धकुञ्चितकेशान्तः सुभगः सिंहविक्रमः ॥३३॥
अमृतापूर्णकलशं बिभ्रद् वलयभूषितः । स वै भगवतः साक्षाद्विष्णोरंशांशसम्भवः ॥३४॥
धन्वन्तरिरिति ख्यात आयुर्वेददृगिज्यभाक् । तमालोक्यासुराः सर्वे कलशं चामृताभृतम् ॥३५॥
लिप्सन्तः सर्ववस्तूनि कलशं तरसाहरन् । नीयमानेऽसुरैस्तस्मिन् कलशेऽमृतभाजने ॥३६॥

विषण्णमनसो देवा हरिं शरणमाययु । इति तद्दैन्यमालोक्य भगवान् भृत्यकामकृत् ।
मा खिद्यत मिथोऽर्थं व साधयिष्ये स्वमायया ॥ ३७ ॥
मिथ कलिरभूत्तेषा तदर्थे तर्षचेतसाम् । अह पूर्वमह पूर्वं न त्व न त्वमिति प्रभो ॥३८॥
देवा स्व भागमर्हन्ति ये तुल्यायासहेतव । सत्रयाग इवैतस्मिन्नेष धर्म सनातन ॥३९॥
इति स्वान् प्रत्यषेधन् वै दैतेया जातमत्सरा । दुर्बला प्रबलान् राजन् गृहीतकलशान् मुहु ॥४०॥
एतस्मिन्नन्तरे विष्णु सर्वोपायविदीश्वर । योषिद्रूपमनिर्देश्य दधार परमाद्भुतम् ॥ ४१॥
प्रेक्षणीयोत्पलश्याम सर्वावयवसुन्दरम् । समानकर्णाभरण सुकपोलोन्नसाननम् ॥४२॥
नवयौवननिर्वृत्तस्तनभारकृशोदरम् । मुखामोदानुरक्तालिझङ्कारोद्विग्नलोचनम् ॥४३॥
बिभ्रत् स्वकेशभारेण मालामुत्फुल्लमल्लिकाम् । सुग्रीवकण्ठाभरण सुभुजाङ्गदभूषितम् ॥४४॥
विरजाम्बरसवीतनितम्बद्वीपशोभया । काञ्च्या प्रविलसद्वल्गुचलच्चरणनूपुरम् ॥४५॥
सव्रीडस्मितविक्षिप्तभ्रूविलासावलोकनै । दैत्ययूथपचेत सु काममुद्दीपयन् मुहु ॥४६॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या संहितायामष्टमस्कन्धे भगवन्मायोपलम्भन नामाष्टमोऽध्याय ॥८॥

अथ नवमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तेऽन्योन्यतोऽसुरा पात्र हरन्तस्त्यक्तसौहृदा । क्षिपन्तो दस्युधर्माण आयान्तीं ददृशु स्त्रियम्॥१॥
अहो रूपमहो धाम अहो अस्या नव वय । इति ते तामभिद्रुत्य पप्रच्छुर्जातहृच्छया ॥ २ ॥
का त्व कञ्जपलाशाक्षि कुतो वा किं चिकीर्षसि । कस्यासि वद वामोरु मथ्नतीव मनासि न ॥ ३ ॥
न वय त्वामरैर्दैत्यै सिद्धगन्धर्वचारणै । नास्पृष्टपूर्वां जानीमो लोकेशैश्च कुतो नृभि ॥ ४ ॥
नून त्व विधिना सुभ्रू प्रेषितासि शरीरिणाम् । सर्वेन्द्रियमन प्रीति विधातु सघृणेन किम् ॥ ५ ॥
सा त्व न स्पर्धमानानामेकवस्तुनि मानिनि । ज्ञातीना बद्धवैराणा श विधत्स्व सुमध्यमे ॥ ६ ॥
वय कश्यपदायादा भ्रातर कृतपौरुषा । विभजस्व यथान्याय नैव भेदो यथा भवेत् ॥ ७ ॥
इत्युपामन्त्रितो दैत्यैर्मायायोषिद्वपुर्हरि । प्रहस्य रुचिरापाङ्गैर्निरीक्षन्निदमब्रवीत् ॥ ८ ॥

श्रीभगवानुवाच

कथ कश्यपदायादा पुंश्चल्या मयि सङ्गता । विश्वास पण्डितो जातु कामिनीषु न याति हि ॥ ९ ॥
सालावृकाणा स्त्रीणा च स्वैरिणीना सुरद्विष । सख्यान्याहुरनित्यानि नूत्नं नूत्न विचिन्वताम् ॥१०॥

श्रीशुक उवाच

इति ते क्ष्वेलितैस्तस्या आश्वस्तमनसोऽसुरा । जहसुर्भावगम्भीर ददुश्चामृतभाजनम् ॥११॥
ततो गृहीत्वामृतभाजन हरिर्बभाष ईषत्स्मितशोभया गिरा ।
यद्यभ्युपेत क्व च साध्वसाधु वा कृत मया वो विभजे सुधामिमाम् ॥१२॥

इत्यभिव्याहृतं तस्या आकर्ण्यासुरपुङ्गवा । अप्रमाणविदस्तस्यास्तत् तथेत्यन्वमंसत ॥१३॥
अथोपोष्य कृतस्नाना हुत्वा च हविषानलम् । दत्त्वा गोविप्रभूतेभ्य कृतस्वस्त्ययना द्विजै ॥१४॥
यथोपजोषं वासांसि परिधायाहतानि ते । कुशेषु प्राविशन् सर्वे प्रागग्रेष्वभिभूषिता ॥१५॥
प्राङ्मुखेषूपविष्टेषु सुरेषु दितिजेषु च । धूपामोदितशालाया जुष्टाया माल्यदीपकै ॥१६॥

तस्या नरेन्द्र करभोरुरुशद्दुकूलश्रोणीतटालसगतिर्मदविह्वलाक्षी ।
सा कूजती कनकनूपुरशिञ्जितेन कुम्भस्तनी कलशपाणिरथाविवेश ॥ १७ ॥
ता श्रीसखीं कनककुण्डलचारुकर्णनासाकपोलवदना परदेवताख्याम् ।
संवीक्ष्य सम्मुमुहुरुत्स्मितवीक्षणेन देवासुरा विगलितस्तनपट्टिकान्ताम् ॥ १८ ॥

असुराणा सुधादान सर्पाणामिव दुर्नयम् । मत्वा जातिनृशंसाना न ता व्यभजदच्युत ॥१९॥
कल्पयित्वा पृथक् पङ्क्तीरुभयेषा जगत्पति । ताश्चोपवेशयामास स्वेषु स्वेषु च पङ्क्तिषु ॥२०॥
दैत्यान् गृहीतकलशो वञ्चयन्नुपसञ्चरै । दूरस्थान् पाययामास जरामृत्युहरा सुधाम् ॥२१॥
ते पालयन्त समयमसुरा स्वकृत नृप । तूष्णीमासन् कृतस्नेहा स्त्रीविवादजुगुप्सया ॥२२॥
तस्या कृतातिप्रणया प्रणयापायकातरा । बहुमानेन चाबद्धा नोचु किञ्चन विप्रियम् ॥२३॥
देवलिङ्गप्रतिच्छन्न स्वर्भानुर्देवसंसदि । प्रविष्ट सोममपिबच्चन्द्रार्काभ्या च सूचित ॥२४॥
चक्रेण क्षुरधारेण जहार पिबत शिर । हरिस्तस्य कबन्धस्तु सुधयाप्लावितोऽपतत् ॥२५॥
शिरस्त्वमरता नीतमजो ग्रहमचीक्लृपत् । यस्तु पर्वणि चन्द्रार्कावभिधावति वैरधी ॥२६॥
पीतप्रायेऽमृते देवैर्भगवाँल्लोकभावन । पश्यतामसुरेन्द्राणा स्व रूप जगृहे हरि ॥२७॥

एव सुरासुरगणा समदेशकालहेत्वर्थकर्ममतयोऽपि फले विकल्पा ।
तत्रामृत सुरगणा फलमञ्जसाऽऽपुर्यत्पादपङ्कजरज श्रयणान्न दैत्या ॥ २८ ॥
यद् युज्यतेऽसुवसुकर्ममनोवचोभिर्देहात्मजादिषु नृभिस्तदसत् पृथक्त्वात् ।
तैरेव सद् भवति यत् क्रियतेऽपृथक्त्वात् सर्वस्य तद् भवति मूलनिषेचनं यत् ॥२९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धेऽमृतमथने नवमोऽध्याय ॥ ९ ॥

अथ दशमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इति दानवदैतेया नाविन्दन्नमृत नृप । युक्ता कर्मणि यत्ताश्च वासुदेवपराङ्मुखा ॥ १ ॥
साधयित्वामृत राजन् पाययित्वा स्वकान् सुरान् । पश्यता सर्वभूताना ययौ गरुडवाहन ॥ २ ॥
सपत्नाना परामृद्धिं दृष्ट्वा ते दितिनन्दना । अमृष्यमाणा उत्पेतुर्देवान् प्रत्युद्यतायुधा ॥ ३ ॥
तत सुरगणा सर्वे सुधया पीतयैधिता । प्रतिसंयुयुधु शस्त्रैर्नारायणपदाश्रया ॥ ४ ॥
तत्र दैवासुरो नाम रण परमदारुण । रोधस्युदन्वतो राजस्तुमुलो रोमहर्षण ॥ ५ ॥

तत्रान्योन्य सपत्नास्ते संरब्धमनसो रणे । समासाद्यासिभिर्बाणैर्निजघ्नुर्विविधायुधै ॥ ६ ॥
शङ्खतूर्यमृदङ्गाना भेरीडमरिणा महान् । हस्त्यश्वरथपत्तीना नदता निस्वनोऽभवत् ॥ ७ ॥
रथिनो रथिभिस्तत्र पत्तिभि सह पत्तय । हया हयैरिभाश्चेभै समसज्जन्त संयुगे ॥ ८ ॥
उष्ट्रै केचिदिभै केचिदपरे युयुधु खरै । केचिद् गौरमृगैर्ऋक्षैर्द्वीपिभिर्हरिभिर्भटा ॥ ९ ॥
गृध्रै कङ्कैर्बकैरन्ये श्येनभासैस्तिमिङ्गिलै । शरभैर्महिषै खड्गैर्गोवृषैर्गवयारुणै ॥१०॥
शिवाभिराखुभि केचित् कृकलासै शशैर्नरै । बस्तैरेके कृष्णसारैर्हंसैरन्ये च सूकरै ॥११॥
अन्ये जलस्थलखगै सत्त्वैर्विकृतविग्रहै । सेनयोरुभयो राजन् विविशुस्तेऽग्रतोऽग्रत ॥१२॥
चित्रध्वजपटै राजन्नातपत्रै सितामलै । महाधनैर्वज्रदण्डैर्व्यजनैर्बर्हचामरै ॥१३॥
वातोद्धूतोत्तरोष्णीषैरर्चिर्भिर्वर्मभूषणै. । स्फुरद्भिर्विशदै शस्त्रै सुतरा सूर्यरश्मिभि ॥१४॥
देवदानववीराणा ध्वजिन्यौ पाण्डुनन्दन । रेजतुर्वीरमालाभिर्यादसामिव सागरौ ॥१५॥
वैरोचनो बलि सङ्ख्ये सोऽसुराणा चमूपति । यान वैहायस नाम कामग मयनिर्मितम् ॥१६॥
सर्वसाङ्ग्रामिकोपेत सर्वाश्चर्यमय प्रभो । अप्रतर्क्यमनिर्देश्य दृश्यमानमदर्शनम् ॥१७॥
आस्थितस्तद् विमानाग्र्य सर्वानीकाधिपैर्वृत । वालव्यजनछत्राग्र्यै रेजे चन्द्र इवोदये ॥१८॥
तस्यासन् सर्वतो यानैर्यूथाना पतयोऽसुरा । नमुचि शम्बरो बाणो विप्रचित्तिरयोमुख ॥१९॥
द्विमूर्धा कालनाभोऽथ प्रहेतिर्हेतिरिल्वल । शकुनिर्भूतसन्तापो वज्रदंष्ट्रो विरोचन ॥२०॥
हयग्रीव शङ्कुशिरा कपिलो मेघदुन्दुभि । तारकश्चक्रदृक् शुम्भो निशुम्भो जम्भ उत्कल ।२१।
अरिष्टोऽरिष्टनेमिश्च मयश्च त्रिपुराधिप । अन्ये पौलोमकालेया निवातकवचादय ॥२२॥
अलब्धभागा सोमस्य केवल क्लेशभागिन । सर्व एते रणमुखे बहुशो निर्जितामरा ॥२३॥
सिंहनादान् विमुञ्चन्त शङ्खान् दध्मुर्महारवान् । दृष्ट्वा सपत्नानुत्सिक्तान् बलभित् कुपितो भृशम् ॥२४।
ऐरावत दिक्करिणमारूढ शुशुभे स्वराट् । यथा स्रवत्प्रस्रवणमुदयाद्रिमहर्पति ॥२५॥
तस्यासन् सर्वतो देवा नानावाहध्वजायुधा । लोकपाला सह गणैर्वाय्वग्निवरुणादय ॥२६॥
तेऽन्योन्यमभिसंसृत्य क्षिपन्तो मर्मभिर्मिथ । आह्वयन्तो विशन्तोऽग्रे युयुधुर्द्वन्द्वयोधिन ॥२७॥
युयोध बलिरिन्द्रेण तारकेण गुहोऽस्यत । वरुणो हेतिनायुध्यन्मित्रो राजन् प्रहेतिना ॥२८॥
यमस्तु कालनाभेन विश्वकर्मा मयेन वै । शम्बरो युयुधे त्वष्ट्रा सवित्रा तु विरोचन ॥२९॥
अपराजितेन नमुचिरश्विनौ वृषपर्वणा । सूर्यो बलिसुतैर्देवो बाणज्येष्ठै शतेन च ॥३०॥
राहुणा च तथा सोम पुलोम्ना युयुधेऽनिल । निशुम्भशुम्भयोर्देवी भद्रकाली तरस्विनी ॥३१॥
वृषाकपिस्तु जम्भेन महिषेण विभावसु । इल्वल सह वातापिर्ब्रह्मपुत्रैररिन्दम ॥३२॥
कामदेवेन दुर्मर्ष उत्कलो मातृभिः सह । बृहस्पतिश्चोशनसा नरकेण शनैश्चर ॥३३॥
मरुतो निवातकवचै कालेयैर्वसवोऽमराः । विश्वेदेवास्तु पौलोमै रुद्रा क्रोधवशै. सह ॥३४॥

त एवमाजावसुरा सुरेन्द्रा द्वन्द्वेन संहत्य च युध्यमाना ।
अन्योन्यमासाद्य निजघ्नुरोजसा जिगीषवस्तीक्ष्णशरासितोमरै ॥३५॥
भुशुण्डिभिश्चक्रगदर्ष्टिपट्टिशैः शक्त्युल्मुकैः प्रासपरश्वधैरपि ।
निस्त्रिंशभल्लैः परिघैः समुद्गरैः सभिन्दिपालैश्च शिरांसि चिच्छिदुः ॥३६॥
गजास्तुरङ्गाः सरथाः पदातयः सारोहवाहा विविधा विखण्डिताः ।
निकृत्तबाहूरुशिरोधराङ्घ्रयश्छिन्नध्वजेष्वासतनुत्रभूषणाः ॥३७॥
तेषां पदाघातरथाङ्गचूर्णितादायोधनादुल्बण उत्थितस्तदा ।
रेणुर्दिशः खं द्युमणिं च छादयन् न्यवर्ततासृक्स्रुतिभिः परिप्लुतात् ॥३८॥
शिरोभिरुद्धूतकिरीटकुण्डलैः संरम्भदृग्भिः परिदष्टदच्छदैः ।
महाभुजैः साभरणैः सहायुधैः सा प्रास्तृता भूः करभोरुभिर्बभौ ॥३९॥
कबन्धास्तत्र चोत्पेतुः पतितस्वशिरोऽक्षिभिः । उद्यतायुधदोर्दण्डैराधावन्तो भटान् मृधे ॥४०॥
बलिर्महेन्द्रं दशभिस्त्रिभिरैरावतं शरैः । चतुर्भिश्चतुरो वाहानेकेनारोहमार्च्छयत् ॥४१॥
स तानापततः शक्रस्तावद्भिः शीघ्रविक्रमः । चिच्छेद निशितैर्भल्लैरसम्प्राप्तान् हसन्निव ॥४२॥
तस्य कर्मोत्तमं वीक्ष्य दुर्मर्षः शक्तिमाददे । तां ज्वलन्तीं महोल्काभां हस्तस्थामच्छिनद्धरिः ॥४३॥
ततः शूलं ततः प्रासं ततस्तोमरमृष्टयः । यद् यच्छस्त्रं समादद्यात् सर्वं तदच्छिनद् विभुः ॥४४॥
ससर्जाथासुरीं मायामन्तर्धानगतोऽसुरः । ततः प्रादुरभूच्छैलः सुरानीकोपरि प्रभो ॥४५॥
ततो निपेतुस्तरवो दह्यमाना दवाग्निना । शिलाः सटङ्कशिखराश्चूर्णयन्त्यो द्विषद्बलम् ॥४६॥
महोरगाः समुत्पेतुर्दन्दशूकाः सवृश्चिकाः । सिंहव्याघ्रवराहाश्च मर्दयन्तो महागजान् ॥४७॥
यातुधान्यश्च शतशः शूलहस्ता विवाससः । छिन्धि भिन्धीति वादिन्यस्तथा रक्षोगणाः प्रभो ॥४८॥
ततो महाघना व्योम्नि गम्भीरपरुषस्वनाः । अङ्गारान् मुमुचुर्वातैराहताः स्तनयित्नवः ॥४९॥
सृष्टो दैत्येन सुमहान् वह्निः श्वसनसारथिः । सांवर्तक इवात्युग्रो विबुधध्वजिनीमधाक् ॥५०॥
ततः समुद्र उद्वेलः सर्वतः प्रत्यदृश्यत । प्रचण्डवातैरुद्धूततरङ्गावर्तभीषणः ॥५१॥
एवं दैत्यैर्महामायैरलक्ष्यगतिभीषणैः । सृज्यमानासु मायासु विषेदुः सुरसैनिकाः ॥५२॥
न तत्प्रतिविधिं यत्र विदुरिन्द्रादयो नृप । ध्यातः प्रादुरभूत् तत्र भगवान् विश्वभावनः ॥५३॥
ततः सुपर्णांसकृताङ्घ्रिपल्लवः पिशङ्गवासा नवकञ्जलोचनः ।
अदृश्यताष्टायुधबाहुरुल्लसच्छ्रीकौस्तुभानर्घ्यकिरीटकुण्डलः ॥५४॥
तस्मिन् प्रविष्टेऽसुरकूटकर्मजा माया विनेशुर्महिना महीयसः ।
स्वप्नो यथा हि प्रतिबोध आगते हरिस्मृतिः सर्वविपद्विमोक्षणम् ॥५५॥

दृष्ट्वा मृधे गरुडवाहमिभारिवाह आविध्य शूलमहिनोदथ कालनेमि ।
तल्लीलया गरुडमूर्ध्नि पतद् गृहीत्वा तनाहनत् उप सवाहमरिं व्यधीश ॥५६॥
माली सुमाल्यतिवलौ युधि पेततुर्यच्चक्रेण कृत्तशिरसावथ माल्यवांस्तम् ।
आहत्य तिग्मगदयाहनदण्डजेन्द्र तावच्छिरोऽच्छिनदरेर्नदतोऽरिणाऽऽद्य ॥५७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे देवासुरसङ्ग्रामे दशमोऽध्यायः ॥१०॥

अथैकादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथो सुरा प्रत्युपलब्धचेतस परस्य पुंस परयानुकम्पया ।
जघ्नुर्भृशं शक्रसमीरणादयस्तांस्तान् रणे यैरभिसंहता पुरा ॥ १ ॥
वैरोचनाय संरब्धो भगवान् पाकशासन । उदयच्छद् यदा वज्रं प्रजा हाहेति चुक्रुशु ॥ २ ॥
वज्रपाणिस्तमाहेद तिरस्कृत्य पुर स्थितम् । मनस्विन सुसम्पन्न विचरन्त महामृधे ॥ ३ ॥
नटवन्मूढ मायाभिर्मायेशान् नो जिगीषसि । जित्वा बालान् निबद्धाक्षान् नटो हरति तद्धनम् ॥४॥
आरुरुक्षन्ति मायाभिरुत्सिसृप्सन्ति ये दिवम् । तान् दस्यून् विधुनोम्यज्ञान् पूर्वस्माच्च पदादध ॥५॥
सोऽह दुर्मायिनस्तेऽद्य वज्रेण शतपर्वणा । शिरो हरिष्ये मन्दात्मन् घटस्व ज्ञातिभि सह ॥ ६ ॥

बलिरुवाच

सङ्ग्रामे वर्तमानाना कालचोदितकर्मणाम् । कीर्तिर्जयोऽजयो मृत्यु सर्वेषा स्युरनुक्रमात् ॥७॥
तदिद कालरशन जना पश्यन्ति सूरय । न हृष्यन्ति न शोचन्ति तत्र यूयमपण्डिता ॥८॥
न वय मन्यमानानामात्मान तत्र साधनम् । गिरो व साधुशोच्याना गृह्णीमो मर्मताडना ॥९॥

श्रीशुक उवाच

इत्याक्षिप्य विभु वीरो नाराचैर्वीरमर्दन । आकर्णपूर्णैरहनदाक्षेपैराहत पुन ॥१०॥
एव निराकृतो देवो वैरिणा तथ्यवादिना । नामृष्यत् तदधिक्षेप तोत्राहत इव द्विप ॥११॥
प्राहरत् कुलिश तस्मा अमोघ परमर्दन । सयानो न्यपतद् भूमौ छिन्नपक्ष इवाचलः ॥१२॥
सखाय पतित दृष्ट्वा जम्भो बलिसख सुहृत् । अभ्ययात् सौहृद सख्युर्हतस्यापि समाचरन् ॥१३॥
स सिंहवाह आसाद्य गदामुद्यम्य रहसा । जत्रावताडयच्छक्र गज च सुमहाबल ॥१४॥
गदाप्रहारव्यथितो भृश विह्वलितो गज । जानुभ्या धरणीं स्पृष्ट्वा कश्मल परम ययौ ॥१५॥
ततो रथो मातलिना हरिभिर्दशशतैर्वृत । आनीतो द्विपमुत्सृज्य रथमारुरुहे विभु ॥१६॥
तस्य तत् पूजयन् कर्म यन्तुर्दानवसत्तम । शूलेन ज्वलता त तु स्मयमानोऽहनन्मृधे ॥१७॥
सेहे रुज सुदुर्मर्षां सत्त्वमालम्ब्य मातलि । इन्द्रो जम्भस्य सङ्क्रुद्धो वज्रेणापाहरच्छिर ॥१८॥

जम्भं श्रुत्वा हतं तस्य ज्ञातयो नारदादृषेः । नमुचिश्च बलः पाकस्तत्रापेतुस्त्वरान्विताः ॥१९॥
वचोभिः परुषैरिन्द्रमर्दयन्तोऽस्य मर्मसु । शरैरवाकिरन् मेघा धाराभिरिव पर्वतम् ॥२०॥
हरीन् दशशतान्याजौ हर्यश्वस्य बलः शरैः । तावद्भिरर्दयामास युगपल्लघुहस्तवान् ॥२१॥
शताभ्यां मातलिं पाको रथं सावयवं पृथक् । सकृत्सन्धानमोक्षेण तदद्भुतमभूद् रणे ॥२२॥
नमुचिः पञ्चदशभिः स्वर्णपुङ्खैर्महेषुभिः । आहत्य व्यनदत् सङ्ख्ये सतोय इव तोयदः ॥२३॥
सर्वतः शरकूटेन शक्रं सरथसारथिम् । छादयामासुरसुराः प्रावृट्सूर्यमिवाम्बुदाः ॥२४॥

अलक्षयन्तस्तमतीव विह्वला विचुक्रुशुर्देवगणाः सहानुगाः ।
अनायकाः शत्रुबलेन निर्जिता वणिक्पथा भिन्ननवो यथार्णवे ॥२५॥
ततस्तुराषाडिषुबद्धपञ्जराद् विनिर्गतः साश्वरथध्वजाग्रणीः ।
बभौ दिशः खं पृथिवीं च रोचयन् स्वतेजसा सूर्य इव क्षपात्यये ॥२६॥

निरीक्ष्य पृतनां देवः परैरभ्यर्दितां रणे । उदयच्छद् रिपुं हन्तुं वज्रं वज्रधरो रुषा ॥२७॥
स तेनैवाष्टधारेण शिरसी बलपाकयोः । ज्ञातीनां पश्यतां राजञ्जहार जनयन् भयम् ॥२८॥
नमुचिस्तद्वधं दृष्ट्वा शोकामर्षरुषान्वितः । जिघांसुरिन्द्रं नृपते चकार परमोद्यमम् ॥२९॥
अश्मसारमयं शूलं घण्टावद्धेमभूषणम् । प्रगृह्याभ्यद्रवत् क्रुद्धो हतोऽसीति वितर्जयन् ।
प्राहिणोद् देवराजाय निनदन् मृगराडिव ॥३०॥

तदापतद् गगनतले महाजवं विचिच्छिदे हरिरिषुभिः सहस्रधा ।
तमाहनन्नृप कुलिशेन कन्धरे रुषान्वितस्त्रिदशपतिः शिरो हरन् ॥३१॥
न तस्य हि त्वचमपि वज्र ऊर्जितो बिभेद यः सुरपतिनौजसेरितः ।
तदद्भुतं परमतिवीर्यवृत्रभित् तिरस्कृतो नमुचिशिरोधरत्वचा ॥३२॥

तस्मादिन्द्रोऽबिभेच्छत्रोर्वज्रः प्रतिहतो यतः । किमिदं दैवयोगेन भूतं लोकविमोहनम् ॥३३॥
येन मे पूर्वमद्रीणां पक्षच्छेदः प्रजात्यये । कृतो निविशतां भारैः पतत्त्रैः पततां भुवि ॥३४॥
तपःसारमयं त्वाष्ट्रं वृत्रो येन विपाटितः । अन्ये चापि बलोपेताः सर्वास्त्रैरक्षतत्वचः ॥३५॥
सोऽयं प्रतिहतो वज्रो मया मुक्तोऽसुरेऽल्पके । नाहं तदाददे दण्डं ब्रह्मतेजोऽप्यकारणम् ॥३६॥
इति शक्रं विषीदन्तमाह वागशरीरिणी । नायं शुष्कैरथो नार्द्रैर्वधमर्हति दानवः ॥३७॥
मयास्मै यद् वरो दत्तो मृत्युर्नैवार्द्रशुष्कयोः । अतोऽन्यश्चिन्तनीयस्ते उपायो मघवन् रिपोः ॥३८॥
तां दैवीं गिरमाकर्ण्य मघवान् सुसमाहितः । ध्यायन् फेनमथापश्यदुपायमुभयात्मकम् ॥३९॥
न शुष्केण न चार्द्रेण जहार नमुचेः शिरः । तं तुष्टुवुर्मुनिगणा माल्यैश्चावाकिरन् विभुम् ॥४०॥
गन्धर्वमुख्यौ जगतुर्विश्वावसुपरावसू । देवदुन्दुभयो नेदुर्नर्तक्यो ननृतुर्मुदा ॥४१॥
अन्येऽप्येवं प्रतिद्वन्द्वान् वाय्वग्निवरुणादयः । सूदयामासुरस्त्रौघैर्मृगान् केसरिणो यथा ॥४२॥

ब्रह्मणा प्रेषितो देवान् देवर्षिर्नारदो नृप । वारयामास विबुधान् दृष्ट्वा दानवसंक्षयम् ॥४३॥

नारद उवाच

भवद्भिरमृतं प्राप्तं नारायणभुजाश्रयैः । श्रिया समेधिताः सर्व उपारमत विग्रहात् ॥४४॥

श्रीशुक उवाच

संयम्य मन्युसंरम्भं मानयन्तो मुनेर्वचः । उपगीयमानानुचरैर्ययुः सर्वे त्रिविष्टपम् ॥४५॥
येऽवशिष्टा रणे तस्मिन् नारदानुमतेन ते । बलिं विपन्नमादाय अस्तं गिरिमुपागमन् ॥४६॥
तत्राविनष्टावयवान् विद्यमानशिरोधरान् । उशना जीवयामास संजीविन्या स्वविद्यया ॥४७॥
बलिश्चोशनसा स्पृष्टः प्रत्यापन्नेन्द्रियस्मृतिः । पराजितोऽपि नाखिद्यल्लोकतत्त्वविचक्षणः ॥४८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे देवासुरसंग्रामे एकादशोऽध्यायः ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

श्रीबादरायणिरुवाच

वृषध्वजो निशम्येदं योषिद्रूपेण दानवान् । मोहयित्वा सुरगणान् हरिः सोममपाययत् ॥ १ ॥
वृषमारुह्य गिरिशः सर्वभूतगणैर्वृतः । सह देव्या ययौ द्रष्टुं यत्रास्ते मधुसूदनः ॥ २ ॥
सभाजितो भगवता सादरं सोमया भवः । सूपविष्ट उवाचेदं प्रतिपूज्य स्मयन् हरिम् ॥ ३ ॥

श्रीमहादेव उवाच

देवदेव जगद्व्यापिञ्जगदीश जगन्मय । सर्वेषामपि भावानां त्वमात्मा हेतुरीश्वरः ॥ ४ ॥
आद्यन्तावस्य यन्मध्यमिदमन्यदहं बहिः । यतोऽव्ययस्य नैतानि तत् सत्यं ब्रह्म चिद् भवान् ॥५
तवैव चरणाम्भोजं श्रेयस्कामा निराशिषः । विसृज्योभयतः सङ्गं मुनयः समुपासते ॥ ६ ॥

त्वं ब्रह्म पूर्णममृतं विगुणं विशोकमानन्दमात्रमविकारमनन्यदन्यत् ।
विश्वस्य हेतुरुदयस्थितिसंयमानामात्मेश्वरश्च तदपेक्षतयानपेक्षः ॥ ७ ॥
एकस्त्वमेव सदसद् द्वयमद्वयं च स्वर्णं कृताकृतमिवेह न वस्तुभेदः ।
अज्ञानतस्त्वयि जनैर्विहितो विकल्पो यस्माद् गुणैर्व्यतिकरो निरुपाधिकस्य ॥ ८ ॥
त्वां ब्रह्म केचिदवयन्त्युत धर्ममेके एके परं सदसतोः पुरुषं परेशम् ।
अन्येऽवयन्ति नवशक्तियुतं परं त्वां केचिन्महापुरुषमव्ययमात्मतन्त्रम् ॥ ९ ॥
नाहं परायुर्ऋषयो न मरीचिमुख्या जानन्ति यद्विरचितं खलु सत्त्वसर्गाः ।
यन्मायया मुषितचेतस ईश दैत्यमर्त्यादयः किमुत शश्वदभद्रवृत्ताः ॥१०॥
स त्वं समीहितमदः स्थितिजन्मनाशं भूतेहितं च जगतो भवबन्धमोक्षौ ।
तिः खं च चराचराख्यं सर्वं तदात्मकतयावगमोऽवरुन्त्से ॥११॥

अवतारा मया दृष्टा रममाणस्य ते गुणै । सोऽहं तद् द्रष्टुमिच्छामि यत् ते योषिद्वपुर्धृतम् ॥१२॥
येन सम्मोहिता दैत्या पायिताश्चामृत सुरा । तत् दिदृक्षव आयाता पर कौतूहल हि न ॥१३॥

श्रीशुक उवाच

एवमभ्यर्थितो विष्णुर्भगवान्शूलपाणिना । प्रहस्य भावगम्भीर गिरिश प्रत्यभाषत ॥१४॥

श्रीभगवानुवाच

कौतूहलाय दैत्याना योषिद्वेषो मया कृत । पश्यता सुरकार्याणि गते पीयूषभाजने ॥१५॥
तत् तेऽहं दर्शयिष्यामि दिदृक्षो सुरसत्तम । कामिना बहु मन्तव्य सङ्कल्पप्रभवोदयम् ॥१६॥

श्रीशुक उवाच

इति ब्रुवाणो भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत । सर्वतश्चारयश्चक्षुर्भव आस्ते सहोमया ॥१७॥

ततो ददर्शोपवने वरस्त्रिय विचित्रपुष्पारुणपल्लवद्रुमे ।
विक्रीडती कन्दुकलीलया लसद्दुकूलपर्यस्तनितम्बमेखलाम् ॥१८॥
आवर्तनोद्वर्तनकम्पितस्तनप्रकृष्टहारोरुभरै पदे पदे ।
प्रभज्यमानामिव मध्यतश्चलत्पदप्रवाल नयती ततस्तत ॥१९॥
दिक्षु भ्रमत्कन्दुकचापलैर्भृश प्रोद्विग्नतारायतलोललोचनाम् ।
स्वकर्णविभ्राजितकुण्डलोल्लसत्कपोलनीलालकमण्डिताननाम् ॥२०॥
श्लथद्दुकूल कबरीं च विच्युता सन्नह्यतीं वामकरेण वल्गुना ।
विनिघ्नतीमन्यकरेण कन्दुक विमोहयन्तीं जगदात्ममायया ॥२१॥
ता वीक्ष्य देव इति कन्दुकलीलयेषद्व्रीडास्फुटस्मितविसृष्टकटाक्षमुष्ट ।
स्त्रीप्रेक्षणप्रतिसमीक्षणविह्वलात्मा नात्मानमन्तिक उमा स्वगणाश्च वेद ॥२२॥
तस्या कराग्रात् स तु कन्दुको यदा गतो विदूर तमनुव्रजत्स्त्रिया ।
वास ससूत्र लघु मारुतोऽहरद् भवस्य देवस्य किलानुपश्यत ॥२३॥

एव ता रुचिरापाङ्गा दर्शनीया मनोरमाम् । दृष्ट्वा तस्या मनश्चक्रे विषज्जन्त्या भव किल ॥२४॥
तयापहृतविज्ञानस्तत्कृतस्मरविह्वल । भवान्या अपि पश्यन्त्या गतह्रीस्तत्पद ययौ ॥२५॥
सा तमायान्तमालोक्य विवस्त्रा व्रीडिता भृशम् । निलीयमाना वृक्षेषु हसन्ती नान्वतिष्ठत ॥२६॥
तामन्वगच्छद् भगवान् भव प्रमुषितेन्द्रिय । कामस्य च वश नीत करेणुमिव यूथप ॥२७॥
सोऽनुव्रज्यातिवेगेन गृहीत्वानिच्छतीं स्त्रियम् । केशबन्ध उपानीय बाहुभ्या परिषस्वजे ॥२८॥
सोपगूढा भगवता करिणा करिणी यथा । इतस्तत प्रसर्पन्ती विप्रकीर्णशिरोरुहा ॥२९॥
आत्मान मोचयित्वाङ्ग सुरर्षभभुजान्तरात् । प्राद्रवत् सा पृथुश्रोणी माया देवविनिर्मिता ॥३०॥
पदवीं रुद्रो विष्णोरद्भुतकर्मण । प्रत्यपद्यत कामेन वैरिणेव विनिर्जित ॥३१॥

वन्यानुयातो रेतश्चस्कन्दामोघरेतस. । शुष्मिणो यूथपस्येव वाशितामनु धावत. ॥३२॥
यत्र यत्रापतन्मह्या रेतस्तस्य महात्मन । तानि रूप्यस्य हेम्नश्च क्षेत्राण्यासन् महीपते ॥३३॥
सरित्सरस्सु शैलेषु वनेषूपवनेषु च । यत्र क्व चासन्नृषयस्तत्र संनिहितो हर: ॥३४॥
स्कन्ने रेतसि सोऽपश्यदात्मान देवमायया । जडीकृत नृपश्रेष्ठ सन्यवर्तत कश्मलात् ॥३५॥
अथावगतमाहात्म्य आत्मनो जगदात्मन । अपरिज्ञेयवीर्यस्य न मेने तदु हाद्भुतम् ॥३६॥
तमविक्लवमव्रीडमालक्ष्य मधुसूदन । उवाच परमप्रीतो बिभ्रत् स्वा पौरुषीं तनुम् ॥३७॥

श्रीभगवानुवाच

दिष्ट्या त्व विबुधश्रेष्ठ स्वा निष्ठामात्मना स्थित । यन्मे स्त्रीरूपया स्वैर मोहितोऽप्यङ्ग मायया ॥३८॥
को नु मेऽतितरेन्माया विषक्तस्त्वदृते पुमान् । तास्तान् विसृजतीं भावान् दुस्तरामकृतात्मभि. ३९
सेय गुणमयी माया न त्वामभिभविष्यति । मया समेता कालेन कालरूपेण भागश ॥४०॥

श्रीशुक उवाच

एव भगवता राजन्श्रीवत्साङ्केन सत्कृत । आमन्त्र्य त परिक्रम्य सगण स्वालय ययौ ॥४१॥
आत्मांशभूता ता माया भवानीं भगवान् भव । शसतामृषिमुख्याना प्रीत्याऽऽचष्टाय भारत ।४२।

अपि व्यपश्यस्त्वमजस्य माया परस्य पुस परदेवताया ।
अह कलानामृषभो विमुह्ये ययावशोऽन्ये किमुतास्वतन्त्रा ॥४३॥
य मामपृच्छस्त्वमुपेत्य योगात् समासहस्रान्त उपारत वै ।
स एष साक्षात् पुरुष पुराणो न यत्र कालो विशते न वेद ॥४४॥

श्रीशुक उवाच

इति तेऽभिहितस्तात विक्रम शार्ङ्गधन्वन । सिन्धोर्निर्मथने येन धृत पृष्ठे महाचल. ॥४५॥

एतन्मुहु कीर्तयतोऽनुशृण्वतो न रिष्यते जातु समुद्यम क्वचित् ।
यदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णन समस्तसंसारपरिश्रमापहम् ॥४६॥
असदविषयमङ्घ्रिं भावगम्य प्रपन्नानमृतममरवर्यानाशयत् सिन्धुमथ्यम् ।
कपटयुवतिवेषो मोहयन् य सुरारींस्तमहमुपसृताना कामपूर नतोऽस्मि ॥४७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे शङ्करमोहनं नाम द्वादशोऽध्याय ॥१२॥

अथ त्रयोदशोऽध्याय:

श्रीशुक उवाच

मनुर्विवस्वत पुत्र श्राद्धदेव इति श्रुत । सप्तमो वर्तमानो यस्तदपत्यानि मे शृणु ॥ १ ॥
इक्ष्वाकुर्नभगश्चैव धृष्ट शर्यातिरेव च । नरिष्यन्तोऽथ नाभाग सप्तमो दिष्ट उच्यते ॥ २ ॥

करूषश्च पृषध्रश्च दशमो वसुमान् स्मृत । मनोर्वैवस्वतस्यैते दश पुत्रा परन्तप ॥ ३
आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवा मरुद्गणा । अश्विनावृभवो राजन्निन्द्रस्तेषा पुरन्दर ॥ ४
कश्यपोऽत्रिर्वसिष्ठश्च विश्वामित्रोऽथ गौतम । जमदग्निर्भरद्वाज इति सप्तर्षय स्मृता ॥ ५
अत्रापि भगवज्जन्म कश्यपाददितेरभूत् । आदित्यानामवरजो विष्णुर्वामनरूपधृक् ॥ ६
सङ्क्षेपतो मयोक्तानि सप्त मन्वन्तराणि ते । भविष्याण्यथ वक्ष्यामि विष्णो शक्त्यान्वितानि च ॥
विवस्वतश्च द्वे जाये विश्वकर्मसुते उभे । सञ्ज्ञा छाया च राजेन्द्र ये प्रागभिहिते तव ॥ ८ ॥
तृतीया वडवामेके तासा सञ्ज्ञासुतास्त्रय । यमो यमी श्राद्धदेवश्छायायाश्च सुताञ्छृणु ॥ ९ ॥
सावर्णिस्तपती कन्या भार्या सवरणस्य या । शनैश्चरस्तृतीयोऽभूदश्विनौ वडवात्मजौ ॥१०॥
अष्टमेऽन्तर आयाते सावर्णिर्भविता मनु । निर्मोकविरजस्काद्या सावर्णितनया नृप ॥११॥
तत्र देवा सुतपसो विरजा अमृतप्रभा । तेषा विरोचनसुतो बलिरिन्द्रो भविष्यति ॥१२॥
दत्त्वेमा याचमानाय विष्णवे य पदत्रयम् । राद्धमिन्द्रपद हित्वा तत सिद्धिमवाप्स्यति ॥१३॥
योऽसौ भगवता बद्ध प्रीतेन सुतले पुन । निवेशितोऽधिके स्वर्गादधुनाऽऽस्ते स्वराडिव ॥१४॥
गालवो दीप्तिमान् रामो द्रोणपुत्र कृपस्तथा । ऋष्यशृङ्ग पितास्माक भगवान् बादरायण ॥१५॥
इमे सप्तर्षयस्तत्र भविष्यन्ति स्वयोगत । इदानीमासते राजन् स्वे स्व आश्रममण्डले ॥१६॥
देवगुह्यात् सरस्वत्या सार्वभौम इति प्रभु । स्थान पुरन्दराद्धृत्वा बलये दास्यतीश्वर ॥१७॥
नवमो दक्षसावर्णिर्मनुर्वरुणसम्भव । भूतकेतुर्दीप्तकेतुरित्याद्यास्तत्सुता नृप ॥१८॥
पारा मरीचिगर्भाद्या देवा इन्द्रोऽद्भुत स्मृत । द्युतिमत्प्रमुखास्तत्र भविष्यन्त्यृषयस्तत ॥१९॥
आयुष्मतोऽम्बुधारायामृषभो भगवत्कला । भविता येन सराद्धा त्रिलोकीं भोक्ष्यतेऽद्भुत ॥२०॥
दशमो ब्रह्मसावर्णिरुपश्लोकसुतो महान् । तत्सुता भूरिषेणाद्या हविष्मत्प्रमुखा द्विजा ॥२१॥
हविष्मान् सुकृति सत्यो जयो मूर्तिस्तदा द्विजा । सुवासनविरुद्धाद्या देवा शम्भु सुरेश्वर ॥२२॥
विष्वक्सेनो विषूच्या तु शम्भो सख्य करिष्यति । जात स्वांशेन भगवान् गृहे विश्वसृजो विभु ॥२३॥
मनुर्वै धर्मसावर्णिरेकादशम आत्मवान् । अनागतास्तत्सुताश्च सत्यधर्मादयो दश ॥२४॥
विहङ्गमा कामगमा निर्वाणरुचय सुरा । इन्द्रश्च वैधृतस्तेषामृषयश्चारुणादय ॥२५॥
आर्यकस्य सुतस्तत्र धर्मसेतुरिति स्मृत । वैधृताया हरेरंशस्त्रिलोकीं धारयिष्यति ॥२६॥
भविता रुद्रसावर्णी राजन् द्वादशमो मनु । देववानुपदेवश्च देवश्रेष्ठादय सुता ॥२७॥
ऋतधामा च तत्रेन्द्रो देवाश्च हरितादय । ऋषयश्च तपोमूर्तिस्तपस्व्याग्नीध्रकादय ॥२८॥
स्वधामाख्यो हरेरंश साधयिष्यति तन्मनो । अन्तर सत्यसहस सूनृताया सुतो विभु ॥२९॥
मनुस्त्रयोदशो भाव्यो देवसावर्णिरात्मवान् । चित्रसेनविचित्राद्या देवसावर्णिदेहजा ॥३०॥
देवा सुकर्मसुत्रामसञ्ज्ञा इन्द्रो दिवस्पति । निर्मोकतत्त्वदर्शाद्या भविष्यन्त्यृषयस्तदा ॥३१॥

देवहोत्रस्य तनय उपहर्ता दिवस्पते । योगेश्वरो हरेरंशो बृहत्या सम्भविष्यति ॥३२॥
मनुवा इन्द्रसावर्णिश्चतुर्दशम एष्यति । उरुगम्भीरबुद्धयाद्या इन्द्रसावर्णिवीर्यजा ॥३३॥
पवित्राश्चाक्षुषा देवा शुचिरिन्द्रो भविष्यति । अग्निर्बाहु शुचि शुद्धो मागधाद्यास्तपस्विन ।३४।
सत्रायणस्य तनयो बृहद्भानुस्तदा हरि । वितानाया महाराज क्रियातन्तून् वितायिता ॥३५॥
राजश्चतुर्दशैतानि त्रिकालानुगतानि ते । प्रोक्तान्येभिमित कल्पो युगसाहस्रपर्यय ॥३६॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या संहितायामष्टमस्कन्धे मन्वन्तरानुवर्णन नाम त्रयोदशोऽध्याय ॥१३॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

राजोवाच

मन्वन्तरेषु भगवन् यथा मन्वादयस्त्विमे । यस्मिन् कर्मणि ये येन नियुक्तास्तान् वदस्व मे ॥१॥

ऋषिरुवाच

मनवो मनुपुत्राश्च मुनयश्च महीपते । इन्द्रा सुरगणाश्चैव सर्वे पुरुषशासना ॥ २ ॥
यज्ञादयो या कथिता पौरुष्यस्तनवो नृप । मन्वादयो जगद्यात्रा नयन्त्याभि प्रचोदिता ॥ ३ ॥
चतुर्युगान्ते कालेन ग्रस्तान्छ्रुतिगणान् यथा । तपसा ऋषयोऽपश्यन् यतो धर्म सनातन ॥ ४ ॥
ततो धर्मं चतुष्पाद मनवो हरिणोदिता । युक्ता सञ्चारयन्त्यद्धा स्वे स्वे काले महीं नृप ॥ ५ ॥
पालयन्ति प्रजापाला यावदन्त विभागश । यज्ञभागभुजो देवा ये च तत्रान्विताश्च ते ॥ ६ ॥
इन्द्रो भगवता दत्ता त्रैलोक्यश्रियमूर्जिताम् । भुञ्जान पाति लोकांस्त्रीन् काम लोके प्रवर्षति ॥ ७ ॥
ज्ञान चानुयुग ब्रूते हरि सिद्धस्वरूपधृक् । ऋषिरूपधर कर्म योग योगेशरूपधृक् ॥ ८ ॥
सर्गं प्रजेशरूपेण दस्यून् हन्यात् स्वराड्वपु । कालरूपेण सर्वेषामभावाय पृथग्गुण ॥ ९ ॥
स्तूयमानो जनैरेभिर्मायया नामरूपया । विमोहितात्मभिर्नानादर्शनैर्न च दृश्यते ॥१०॥
एतत् कल्पविकल्पस्य प्रमाण परिकीर्तितम् । यत्र मन्वन्तराण्याहुश्चतुर्दश पुराविद ॥११॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे चतुर्दशोऽध्याय ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

राजोवाच

बले पदत्रय भूमे कस्माद्धरिरयाचत । भूत्वेश्वर कृपणवल्लब्धार्थोऽपि बबन्ध तम् ॥ १ ॥
एतद् वेदितुमिच्छामो महत् कौतूहल हि न । यज्ञेश्वरस्य पूर्णस्य बन्धन चाप्यनागस ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच

पराजितश्रीरसुभिश्च हापितो हीन्द्रेण राजन् भृगुभि स जीवित ।
सर्वात्मना तानभजद् भृगून् बलि शिष्यो महात्मार्थनिवेदनेन ॥ ३ ॥

तं ब्राह्मणा भृगवः प्रीयमाणा अयाजयन् विश्वजिता त्रिणाकम् ।
जिगीषमाणं विधिनाभिषिच्य महाभिषेकेण महानुभावाः ॥ ४ ॥
ततो रथः काञ्चनपट्टनद्धो हयाश्च हर्यश्वतुरङ्गवर्णाः ।
ध्वजश्च सिंहेन विराजमानो हुताशनादास हविर्भिरिष्टात् ॥ ५ ॥
धनुश्च दिव्यं पुरटोपनद्धं तूणावरिक्तौ कवचं च दिव्यम् ।
पितामहस्तस्य ददौ च मालामम्लानपुष्पां जलजं च शुक्रः ॥ ६ ॥
एवं स विप्रार्जितयोधनार्थस्तैः कल्पितस्वस्त्ययनोऽथ विप्रान् ।
प्रदक्षिणीकृत्य कृतप्रणामः प्रह्लादमामन्त्र्य नमश्चकार ॥ ७ ॥
अथारुह्य रथं दिव्यं भृगुदत्तं महारथः । सुस्रग्धरोऽथ संनह्य धन्वी खड्गी धृतेषुधिः ॥ ८ ॥
हेमाङ्गदलसद्बाहुः स्फुरन्मकरकुण्डलः । रराज रथमारूढो धिष्ण्यस्थ इव हव्यवाट् ॥ ९ ॥
तुल्यैश्वर्यबलश्रीभिः स्वयूथैर्दैत्ययूथपैः । पिबद्भिरिव खं दृग्भिर्दहद्भिः परिधीनिव ॥१०॥
वृतो विकर्षन् महतीमासुरीं ध्वजिनीं विभुः । ययाविन्द्रपुरीं स्वृद्धां कम्पयन्निव रोदसी ॥११॥
रम्यामुपवनोद्यानैः श्रीमद्भिर्नन्दनादिभिः । कूजद्विहङ्गमिथुनैर्गायन्मत्तमधुव्रतैः ॥१२॥
प्रवालफलपुष्पोरुभारशाखामरद्रुमैः । हंससारसचक्राह्वकारण्डवकुलाकुलाः ।
नलिन्यो यत्र क्रीडन्ति प्रमदाः सुरसेविताः ॥ १३ ॥
आकाशगङ्गया देव्या वृतां परिखभूतया । प्राकारेणाग्निवर्णेन साट्टालेनोन्नतेन च ॥१४॥
रुक्मपट्टकपाटैश्च द्वारैः स्फटिकगोपुरैः । जुष्टां विभक्तप्रपथां विश्वकर्मविनिर्मिताम् ॥१५॥
सभाचत्वररथ्याढ्यां विमानैर्न्यर्बुदैर्युताम् । शृङ्गाटकैर्मणिमयैर्वज्रविद्रुमवेदिभिः ॥१६॥
यत्र नित्यवयोरूपाः श्यामा विरजवाससः । भ्राजन्ते रूपवन्नार्यो ह्यर्चिर्भिरिव वह्नयः ॥१७॥
सुरस्त्रीकेशविभ्रष्टनवसौगन्धिकस्रजाम् । यत्रामोदमुपादाय मार्ग आवाति मारुतः ॥१८॥
हेमजालाक्षनिर्गच्छद्धूमेनागुरुगन्धिना । पाण्डुरेण प्रतिच्छन्नमार्गे यान्ति सुरप्रियाः ॥१९॥
मुक्तावितानैर्मणिहेमकेतुभिर्नानापताकावलभीभिरावृताम् ।
शिखण्डिपारावतभृङ्गनादितां वैमानिकस्त्रीकलगीतमङ्गलाम् ॥ २० ॥
मृदङ्गशङ्खानकदुन्दुभिस्वनैः सतालवीणामुरजर्ष्टिवेणुभिः ।
नृत्यैः सवाद्यैरुपदेवगीतकैर्मनोरमां स्वप्रभया जितप्रभाम् ॥ २१ ॥
यां न व्रजन्त्यधर्मिष्ठाः खला भूतद्रुहः शठाः । मानिनः कामिनो लुब्धा एभिर्हीना व्रजन्ति यत् २२
तां देवधानीं स वरूथिनीपतिर्बहिः समन्ताद् रुरुधे पृतन्यया ।
आचार्यदत्तं जलजं महास्वनं दध्मौ प्रयुञ्जन् भयमिन्द्रयोषिताम् ॥ २३ ॥
मघवांस्तमभिप्रेत्य बलेः परममुद्यमम् । सर्वदेवगणोपेतो गुरुमेतदुवाच ह ॥२४॥

भगवन्नुद्यमो भूयान् बलेर्न पूर्ववैरिण । अविषह्यमिम मन्ये केनासीत्तेजसोर्जित ॥२५॥
नैनं कश्चित् कुतो वापि प्रतिव्योढुमधीश्वर । पिबन्निव मुखेनेद लिहन्निव दिशो दश ।
दहन्निव दिशो दृग्भि संवर्ताग्निरिवोत्थित ॥ २६ ॥
ब्रूहि कारणमेतस्य दुर्धर्षत्वस्य मद्रिपो । ओज सहो बल तेजो यत एतत्समुद्यम ॥२७॥

गुरुरुवाच

जानामि मघवञ्छत्रोरुन्नतेरस्य कारणम् । शिष्यायोपभृत तेजो भृगुभिर्ब्रह्मवादिभि ॥२८॥
भवद्विधो भवान् वापि वर्जयित्वेश्वर हरिम् । नास्य शक्त पुर स्थातु कृतान्तस्य यथा जना २९
तस्मान्निलयमुत्सृज्य यूय सर्वे त्रिविष्टपम् । यात काल प्रतीक्षन्तो यत शत्रोर्विपर्यय ॥३०॥
एष विप्रबलोदर्क सम्प्रत्यूर्जितविक्रम । तेषामेवापमानेन सानुबन्धो विनङ्क्ष्यति ॥३१॥
एव सुमन्त्रितार्थास्ते गुरुणार्थानुदर्शिना । हित्वा त्रिविष्टप जग्मुर्गीर्वाणा कामरूपिण ॥३२॥
देवेष्वथ निलीनेषु बलिर्वैरोचन पुरीम् । देवधानीमधिष्ठाय वश निन्ये जगत्त्रयम् ॥३३॥
त विश्वजयिन शिष्य भृगव शिष्यवत्सला । शतेन हयमेधानामनुव्रतमयाजयन् ॥३४॥
ततस्तदनुभावेन भुवनत्रयविश्रुताम् । कीर्ति दिक्षु वितन्वान स रेज उडुराडिव ॥३५॥
बुभुजे च श्रिय स्वृद्धा द्विजदेवोपलम्भिताम् । कृतकृत्यमिवात्मान मन्यमानो महामना ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे पञ्चदशोऽध्याय ॥ १५ ॥

अथ षोडशोऽध्याय

श्रीशुक उवाच

एव पुत्रेषु नष्टेषु देवमातादितिस्तदा । हृते त्रिविष्टपे दैत्यै पर्यतप्यदनाथवत् ॥ १ ॥
एकदा कश्यपस्तस्या आश्रम भगवानगात् । निरुत्सव निरानन्द समाधेर्विरतश्चिरात् ॥ २ ॥
स पत्नीं दीनवदना कृतासनपरिग्रह । सभाजितो यथान्यायमिदमाह कुरूद्वह ॥ ३ ॥
अप्यभद्र न विप्राणा भद्रे लोकेऽधुनाऽऽगतम् । न धर्मस्य न लोकस्य मृत्योश्छन्दानुवर्तिन ॥ ४ ॥
अपि वाकुशल किञ्चिद् गृहेषु गृहमेधिनि । धर्मस्यार्थस्य कामस्य यत्र योगो ह्ययोगिनाम् ॥ ५ ॥
अपि वातिथयोऽभ्येत्य कुटुम्बासक्तया त्वया । गृहादपूजिता याता प्रत्युत्थानेन वा क्वचित् । ६ ।
गृहेषु येष्वतिथयो नार्चिता सलिलैरपि । यदि निर्यान्ति ते नूनं फेरुराजगृहोपमा ॥ ७ ॥
अप्यग्नयस्तु वेलाया न हुता हविषा सति । त्वयोद्विग्नधिया भद्रे प्रोषिते मयि कर्हिचित् ॥ ८ ॥
यत्पूजया कामदुघान् याति लोकान् गृहान्वित । ब्राह्मणोऽग्निश्च वै विष्णो सर्वदेवात्मनो मुखम् ।९।
अपि सर्वे कुशलिनस्तव पुत्रा मनस्विनि । लक्षयेऽस्वस्थमात्मान भवत्या लक्षणैरहम् ॥१०॥

अदितिरुवाच

भद्र द्विजगवा ब्रह्मन् धर्मस्यास्य जनस्य च । त्रिवर्गस्य पर क्षेत्र गृहमेधिन् गृहा इमे ॥११॥

अग्नयोऽतिथयो भृत्या भिक्षवो ये च लिप्सव । सर्वे भगवतो ब्रह्मन्नुध्यानान्न रिष्यति ॥१२॥
को नु मे भगवन् कामो न सम्पद्येत मानस । यस्या भवान् प्रजाध्यक्ष एवं धर्मान् प्रभाषते॥१३॥
तवैव मारीच मन शरीरजा प्रजा इमा सत्त्वरजस्तमोजुष ।
समो भवांस्तास्वसुरादिषु प्रभो तथापि भक्त भजते महेश्वर ॥ १४ ॥
तस्मादीश भजन्त्या मे श्रेयश्चिन्तय सुव्रत । हृतश्रियो हृतस्थानान् सपत्नै पाहि न प्रभो ॥१५॥
परैर्विवासिता साहं मग्ना व्यसनसागरे । ऐश्वर्यं श्रीर्यश स्थान हृतानि प्रबलैर्मम ॥१६॥
यथा तानि पुन साधो प्रपद्येरन् ममात्मजा । तथा विधेहि कल्याण धिया कल्याणकृत्तम ॥१७॥

श्रीशुक उवाच

एवमभ्यर्थितोऽदित्या कस्तामाह स्मयन्निव । अहो मायाबलं विष्णो स्नेहबद्धमिदं जगत् ॥१८॥
क्व देहो भौतिकोऽनात्मा क्व चात्मा प्रकृते पर । कस्य के पतिपुत्राद्या मोह एव हि कारणम् ॥१९॥
उपतिष्ठस्व पुरुष भगवन्त जनार्दनम् । सर्वभूतगुहावास वासुदेव जगद्गुरुम् ॥२०॥
स विधास्यति ते कामान् हरिर्दीनानुकम्पन । अमोघा भगवद्भक्तिर्नेतरेति मतिर्मम ॥२१॥

अदितिरुवाच

केनाहं विधिना ब्रह्मन्नुपस्थास्ये जगत्पतिम् । यथा मे सत्यसङ्कल्पो विदध्यात् स मनोरथम् ॥२२॥
आदिश त्व द्विजश्रेष्ठ विधि तदुपधावनम् । आशु तुष्यति मे देव सीदन्त्या सह पुत्रकै ॥२३॥

कश्यप उवाच

एतन्मे भगवान् पृष्ट प्रजाकामस्य पद्मज । यदाह ते प्रवक्ष्यामि व्रत केशवतोषणम् ॥२४॥
फाल्गुनस्यामले पक्षे द्वादशाह पयोव्रत । अर्चयेदरविन्दाक्ष भक्त्या परमयान्वित ॥२५॥
सिनीवाल्या मृदाऽऽलिप्य स्नायात् क्रोडविदीर्णया । यदि लभ्येत वै स्रोतस्येत मन्त्रमुदीरयेत्॥२६॥
त्व देव्यादिवराहेण रसाया स्थानमिच्छता । उद्धृतासि नमस्तुभ्य पाप्मान मे प्रणाशय ॥२७॥
निर्वर्तितात्मनियमो देवमर्चेत् समाहित । अर्चाया स्थण्डिले सूर्ये जले वह्नौ गुरावपि ॥२८॥
नमस्तुभ्य भगवते पुरुषाय महीयसे । सर्वभूतनिवासाय वासुदेवाय साक्षिणे ॥२९॥
नमोऽव्यक्ताय सूक्ष्माय प्रधानपुरुषाय च । चतुर्विंशद्गुणज्ञाय गुणसंख्यानहेतवे ॥३०॥
नमो द्विशीर्ष्णे त्रिपदे चतु शृङ्गाय तन्तवे । सप्तहस्ताय यज्ञाय त्रयीविद्यात्मने नम ॥३१॥
नम शिवाय रुद्राय नम शक्तिधराय च । सर्वविद्याधिपतये भूताना पतये नम ॥३२॥
नमो हिरण्यगर्भाय प्राणाय जगदात्मने । योगैश्वर्यशरीराय नमस्ते योगहेतवे ॥३३॥
नमस्त आदिदेवाय साक्षीभूताय ते नम । नारायणाय ऋषये नराय हरये नम ॥३४॥
नमो मरकतश्यामवपुषेऽधिगतश्रिये । केशवाय नमस्तुभ्य नमस्ते पीतवाससे ॥३५॥

त्व सर्ववरद पुसा वरेण्य वरदर्षभ । अतस्ते श्रेयसे धीरा पादरेणुमुपासते ॥३६॥
अन्ववर्तन्त य देवा श्रीश्च तत्पादपद्मयो. । स्पृहयन्त इवामोद भगवान् मे प्रसीदताम् ॥३७॥
एतैर्मन्त्रैर्हृषीकेशमावाहनपुरस्कृतम् । अर्चयेच्छ्रद्धया युक्त पाद्योपस्पर्शनादिभि ॥३८॥
अर्चित्वा गन्धमाल्याद्यै पयसा स्नपयेद् विभुम् । वस्त्रोपवीताभरणपाद्योपस्पर्शनैस्तत ।
गन्धधूपादिभिश्चार्चेद् द्वादशाक्षरविद्यया ॥ ३९ ॥
शृत पयसि नैवेद्य शाल्यन्न विभवे सति । ससर्पि सगुड दत्त्वा जुहुयान्मूलविद्यया ॥४०॥
निवेदित तद्भक्ताय दद्याद् भुञ्जीत वा स्वयम् । दत्त्वाऽऽचमनमर्चित्वा ताम्बूल च निवेदयेत् ॥४१॥
जपेदष्टोत्तरशत स्तुवीत स्तुतिभि प्रभुम् । कृत्वा प्रदक्षिण भूमौ प्रणमेद् दण्डवन्मुदा ॥४२॥
कृत्वा शिरसि तच्छेषा देवमुद्वासयेत् तत । द्व्यवरान् भोजयेद् विप्रान् पायसेन यथोचितम् ॥४३॥
भुञ्जीत तैरनुज्ञात शेष शेष सभाजितै । ब्रह्मचार्यथ तद्रात्र्या श्वोभूते प्रथमेऽहनि ॥४४॥
स्नात शुचिर्यथोक्तेन विधिना सुसमाहित । पयसा स्नापयित्वार्चेद् यावद्व्रतसमापनम् ॥४५॥
पयोभक्षो व्रतमिद चरेद् विष्ण्वर्चनादृत । पूर्ववज्जुहुयादग्नि ब्राह्मणाश्चापि भोजयेत् ॥४६॥
एव त्वहरह कुर्याद् द्वादशाह पयोव्रत । हरेराराधन होममर्हण द्विजतर्पणम् ॥४७॥
प्रतिपद्दिनमारभ्य यावच्छुक्लत्रयोदशी । ब्रह्मचर्यमध स्वप्न स्नान त्रिषवण चरेत् ॥४८॥
वर्जयेदसदालाप भोगानुच्चावचास्तथा । अहिंस्र सर्वभूताना वासुदेवपरायण ॥४९॥
त्रयोदश्यामथो विष्णो स्नपन पञ्चकैर्विभो । कारयेच्छास्त्रदृष्टेन विधिना विधिकोविदै ॥५०॥
पूजा च महतीं कुर्याद् वित्तशाठ्यविवर्जित । चरु निरूप्य पयसि शिपिविष्टाय विष्णवे ॥५१॥
शृतेन तेन पुरुष यजेत सुसमाहित । नैवेद्य चातिगुणवद् दद्यात् पुरुषतुष्टिदम् ॥५२॥
आचार्य ज्ञानसम्पन्न वस्त्राभरणधेनुभि । तोषयेदृत्विजश्चैव तद् विद्ध्याराधन हरे ॥५३॥
भोजयेत् तान् गुणवता सदन्नेन शुचिस्मिते । अन्याश्च ब्राह्मणाञ्छक्त्या ये च तत्र समागता ॥५४॥
दक्षिणा गुरवे दद्यादृत्विग्भ्यश्च यथार्हत । अन्नाद्येनाश्वपाकाश्च प्रीणयेत्समुपागतान् ॥५५॥
भुक्तवत्सु च सर्वेषु दीनान्धकृपणेषु च । विष्णोस्तत्प्रीणन विद्वान् भुञ्जीत सह बन्धुभि ॥५६॥
नृत्यवादित्रगीतैश्च स्तुतिभि स्वस्तिवाचकै । कारयेत्तत्कथाभिश्च पूजा भगवतोऽन्वहम् ॥५७॥
एतत्पयोव्रत नाम पुरुषाराधन परम् । पितामहेनाभिहित मया ते समुदाहृतम् ॥५८॥
त्व चानेन महाभागे सम्यक्चीर्णेन केशवम् । आत्मना शुद्धभावेन नियतात्मा भजाव्ययम् ॥५९॥
अय वै सर्वयज्ञाख्य सर्वव्रतमिति स्मृतम् । तप सारमिद भद्रे दान चेश्वरतर्पणम् ॥६०॥
त एव नियमा साक्षात्त एव च यमोत्तमा । तपो दान व्रत यज्ञो येन तुष्यत्यधोक्षज ॥६१॥
तस्मादेतद्व्रत भद्रे प्रयता श्रद्धया चर । भगवान् परितुष्टस्ते वरानाशु विधास्यति ॥६२॥
इति श्रीमद्भागवते ... सहितायामष्टमस्कन्धे पयोव्रतकथन नाम षोडशोऽध्याय ॥१६॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इत्युक्ता सादिती राजन् स्वभर्त्रा कश्यपेन वै । अन्वतिष्ठद् व्रतमिदं द्वादशाहमतन्द्रिता ॥ १ ॥
चिन्तयन्त्येकया बुद्ध्या महापुरुषमीश्वरम् । प्रगृह्येन्द्रियदुष्टाश्वान् मनसा बुद्धिसारथिः ॥ २ ॥
मनश्चैकाग्रया बुद्ध्या भगवत्यखिलात्मनि । वासुदेवे समाधाय चचार ह पयोव्रतम् ॥ ३ ॥
तस्याः प्रादुरभूत् तात भगवानादिपूरुषः । पीतवासाश्चतुर्बाहुः शङ्खचक्रगदाधरः ॥ ४ ॥
तं नेत्रगोचरं वीक्ष्य सहसोत्थाय सादरम् । ननाम भुवि कायेन दण्डवत् प्रीतिविह्वला ॥ ५ ॥

सोत्थाय बद्धाञ्जलिरीडितुं स्थिता नोत्सेह आनन्दजलाकुलेक्षणा ।
बभूव तूष्णीं पुलकाकुलाकृतिस्तद्दर्शनात्युत्सवगात्रवेपथुः ॥ ६ ॥
प्रीत्या शनैर्गद्गदया गिरा हरिं तुष्टाव सा देव्यदितिः कुरूद्वह ।
उद्वीक्षती सा पिबतीव चक्षुषा रमापतिं यज्ञपतिं जगत्पतिम् ॥ ७ ॥

अदितिरुवाच

यज्ञेश यज्ञपुरुषाच्युत तीर्थपाद तीर्थश्रवः श्रवणमङ्गलनामधेय ।
आपन्नलोकवृजिनोपशमोदयाद्य शं नः कृधीश भगवन्नसि दीननाथः ॥ ८ ॥
विश्वाय विश्वभवनस्थितिसंयमाय स्वैरं गृहीतपुरुशक्तिगुणाय भूम्ने ।
स्वस्थाय शश्वदुपबृंहितपूर्णबोधव्यापादितात्मतमसे हरये नमस्ते ॥ ९ ॥
आयुः परं वपुरभीष्टमतुल्यलक्ष्मीर्द्योभूरसाः सकलयोगगुणास्त्रिवर्गः ।
ज्ञानं च केवलमनन्त भवन्ति तुष्टात् त्वत्तो नृणां किमु सपत्नजयादिराशीः ॥१०॥

श्रीशुक उवाच

अदित्यैवं स्तुतो राजन् भगवान् पुष्करेक्षणः । क्षेत्रज्ञः सर्वभूतानामिति होवाच भारत ॥११॥

श्रीभगवानुवाच

देवमातर्भवत्या मे विज्ञातं चिरकाङ्क्षितम् । यत् सपत्नैर्हृतश्रीणां च्यावितानां स्वधामतः ॥१२॥
तान् विनिर्जित्य समरे दुर्मदानसुरर्षभान् । प्रतिलब्धजयश्रीभिः पुत्रैरिच्छस्युपासितुम् ॥१३॥
इन्द्रज्येष्ठैः स्वतनयैर्हतानां युधि विद्विषाम् । स्त्रियो रुदन्तीरासाद्य द्रष्टुमिच्छसि दुःखिताः ॥१४॥
आत्मजान् सुसमृद्धांस्त्वं प्रत्याहृतयशःश्रियः । नाकपृष्ठमधिष्ठाय क्रीडतो द्रष्टुमिच्छसि ॥१५॥

प्रायोऽधुना तेऽसुरयूथनाथा अपारणीया इति देवि मे मतिः ।
यत्तेऽनुकूलेश्वरविप्रगुप्ता न विक्रमस्तत्र सुखं ददाति ॥ १६ ॥
अथाप्युपायो मम देवि चिन्त्यः सन्तोषितस्य व्रतचर्यया ते ।
ममार्चनं नार्हति गन्तुमन्यथा श्रद्धानुरूपं फलहेतुकत्वात् ॥ १७ ॥

त्वयार्चितश्चाहमपत्यगुप्तये पयोव्रतेनानुगुण समेधित ।
स्वांशेन पुत्रत्वमुपेत्य ते सुतान् गोप्तास्मि मारीचतपस्यधिष्ठित ॥ १८ ॥
उपधाव पतिं भद्रे प्रजापतिमकल्मषम् । मा च भावयती पत्यावेवरूपमवस्थितम् ॥१९॥
नैतत् परस्मा आख्येय पृष्टयापि कथचन । सर्वं सम्पद्यते देवि देवगुह्य सुसवृतम् ॥२०॥

श्रीशुक उवाच

एतावदुक्त्वा भगवास्तत्रैवान्तरधीयत । अदितिर्दुर्लभ लब्ध्वा हरेर्जन्मात्मनि प्रभो ॥२१॥
उपाधावत् पति भक्त्या परया कृतकृत्यवत् । स वै समाधियोगेन कश्यपस्तदबुध्यत ॥२२॥
प्रविष्टात्मनि हरेरश हवितथेक्षण । सोऽदित्या वीर्यमाधत्त तपसा चिरसम्भृतम् ।
समाहितमना राजन् दारुण्यग्निं यथानिल ॥ २३ ॥
अदितेर्धिष्ठित गर्भं भगवन्त सनातनम् । हिरण्यगर्भो विज्ञाय समीडे गुह्यनामभि ॥२४॥

ब्रह्मोवाच

जयोरुगाय भगवन्नुरुक्रम नमोऽस्तु ते । नमो ब्रह्मण्यदेवाय त्रिगुणाय नमो नम ॥२५॥
नमस्ते पृश्निगर्भाय वेदगर्भाय वेधसे । त्रिनाभाय त्रिपृष्ठाय शिपिविष्टाय विष्णवे ॥२६॥
त्वमादिरन्तो भुवनस्य मध्यमनन्तशक्ति पुरुष यमाहु ।
कालो भवानाक्षिपतीश विश्व स्रोतो यथान्त पतित गभीरम् ॥ २७ ॥
त्व वै प्रजाना स्थिरजङ्गमाना प्रजापतीनामसि सम्भविष्णु ।
दिवौकसा देव दिवश्च्युताना परायण नौरिव मज्जतोऽप्सु ॥ २८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायामष्टमस्कन्धे वामनप्रादुर्भावे सप्तदशोऽध्याय ॥१७॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इत्थ विरिञ्चस्तुतकर्मवीर्य प्रादुर्बभूवामृतभूरदित्याम् ।
चतुर्भुज शङ्खगदाब्जचक्र पिशङ्गवासा नलिनायतेक्षण ॥ १ ॥
श्यामावदातो झषराजकुण्डलत्विषोल्लसच्छ्रीवदनाम्बुज पुमान् ।
श्रीवत्सवक्षा वलयाङ्गदोल्लसत्किरीटकाञ्चीगुणचारुनूपुर ॥ २ ॥
मधुव्रतव्रातविघुष्टया स्वया विराजित श्रीवनमालया हरि ।
प्रजापतेर्वेश्मतम स्वरोचिषा विनाशयन् कण्ठनिविष्टकौस्तुभ ॥ ३ ॥
दिश प्रसेदु सलिलाशयास्तदा प्रजा प्रहृष्टा ऋतवो गुणान्विता ।
द्यौरन्तरिक्ष क्षितिरग्निजिह्वा गावो द्विजा संजहृषुर्नगाश्च ॥ ४ ॥

श्रोणाया श्रवणद्वादश्या मुहूर्तेऽभिजिति प्रभु । सर्वे नक्षत्रताराद्याश्चक्रुस्तज्जन्म दक्षिणम् ॥ ५ ॥
द्वादश्या सविताविष्ठन्मध्यन्दिनगतो नृप । विजया नाम सा प्रोक्ता यस्या जन्म विदुर्हरे ॥ ६ ॥
शङ्खदुन्दुभयो नेदुर्मृदङ्गपणवानका । चित्रवादित्रतूर्याणा निर्घोषस्तुमुलोऽभवत् ॥ ७ ॥
प्रीताश्चाप्सरसोऽनृत्यन् गन्धर्वप्रवरा जगु । तुष्टुवुर्मुनयो देवा मनव पितरोऽग्नय ॥ ८ ॥
सिद्धविद्याधरगणा सकिम्पुरुषकिन्नरा । चारणा यक्षरक्षासि सुपर्णा भुजगोत्तमा ॥ ९ ॥
गायन्तोऽतिप्रशसन्तो नृत्यन्तो विबुधानुगा । आदित्या आश्रमपद कुसुमै समवाकिरन् ॥१०॥

दृष्ट्वादितिस्त निजगर्भसम्भव पर पुमास मुदमाप विस्मिता ।
गृहीतदेह निजयोगमायया प्रजापतिश्चाह जयेति विस्मित ॥ ११ ॥
यत् तद्वपुर्भातिविभूषणायुधैरव्यक्तचिद् व्यक्तमधारयद्धरि ।
बभूव तेनैव स वामनो वटु सम्पश्यतोर्दिव्यगतिर्यथा नट ॥ १२ ॥

त वटु वामन दृष्ट्वा मोदमाना महर्षय । कर्माणि कारयामासु पुरस्कृत्य प्रजापतिम् ॥१३॥
तस्योपनीयमानस्य सावित्री सवितात्रवीत् । बृहस्पतिर्ब्रह्मसूत्र मेखला कश्यपोऽददात् ॥१४॥
ददौ कृष्णाजिन भूमिर्दण्ड सोमो वनस्पति । कौपीनाच्छादन माता द्यौश्छत्र जगत पते ॥१५॥
कमण्डलु वेदगर्भ कुशान् सप्तर्षयो ददु । अक्षमाला महाराज सरस्वत्यव्ययात्मन ॥१६॥
तस्मा इत्युपनीताय यक्षराट् पात्रिकामदात् । भिक्षा भगवती साक्षादुमादादम्बिका सती ॥१७॥
स ब्रह्मवर्चसेनैव सभा सम्भावितो वटु । ब्रह्मर्षिगणसञ्जुष्टामत्यरोचत मारिष ॥१८॥
समिद्धमाहित वह्नि कृत्वा परिसमूहनम् । परिस्तीर्य समभ्यर्च्य समिद्भिरजुहोद् द्विज ॥१९॥

श्रुत्वाश्वमेधैर्यजमानमूर्जित बलि भृगूणामुपकल्पितैस्तत ।
जगाम तत्राखिलसारसम्भृतो भारेण गा सन्नमयन् पदे पदे ॥ २० ॥
त नर्मदायास्तट उत्तरे बलेर्य ऋत्विजस्ते भृगुकच्छसञ्ज्ञके ।
प्रवर्तयन्तो भृगव क्रतूत्तम व्यचक्षतारादुदित यथा रविम् ॥ २१ ॥
त ऋत्विजो यजमान सदस्या हतत्विषो वामनतेजसा नृप ।
सूर्य किलायात्युत वा विभावसु सनत्कुमारोऽथ दिदृक्षया क्रतो ॥ २२ ॥
इत्थ सशिष्येषु भृगुष्वनेकधा वितर्क्यमाणो भगवान् स वामन ।
छत्र सदण्ड सजल कमण्डलु विवेश बिभ्रद्धयमेधवाटम् ॥ २३ ॥

मौञ्ज्या मेखलया वीतमुपवीताजिनोत्तरम् । जटिल वामन विप्र मायामाणवक हरिम् ॥२४॥
प्रविष्ट वीक्ष्य भृगव सशिष्यास्ते सहाग्निभि । प्रत्यगृह्णन् समुत्थाय सक्षिप्तास्तस्य तेजसा ॥२५॥
यजमान प्रमुदितो दर्शनीय मनोरमम् । रूपानुरूपावयव तस्मा आसनमाहरत् ॥२६॥
स्वागतेनाभिनन्द्याथ पादौ भगवतो बलि । अवनिज्यार्चयामास मुक्तसङ्गमनोरमम् ॥२७॥

तत्पादशौचं जनकल्मषापहं स धर्मवि‌न्मूर्ध्न्यदधात् सुमङ्गलम् ।
यद् देवदेवो गिरिशश्चन्द्रमौलिर्दधार मूर्ध्ना परया च भक्त्या ॥२८॥

बलिरुवाच

स्वागतं ते नमस्तुभ्यं ब्रह्मन् किं करवाम ते । ब्रह्मर्षीणां तपः साक्षान्मन्ये त्वाऽऽर्य वपुर्धरम् ॥२९॥
अद्य नः पितरस्तृप्ता अद्य नः पावितं कुलम् । अद्य स्विष्टः क्रतुरयं यद् भवानागतो गृहान् ॥३०॥
अद्याग्नयो मे सुहुता यथाविधि द्विजात्मज त्वच्चरणावनेजनैः ।
हतांहसो वार्भिरियं च भूरहो तथा पुनीता तनुभिः पदैस्तव ॥ ३१ ॥
यद् यद् वटो वाञ्छसि तत् प्रतीच्छ मे त्वामर्थिनं विप्रसुतानुतर्कये ।
गां काञ्चनं गुणवद् धाम मृष्टं तथान्नपेयमुत वा विप्र कन्याम् ।
ग्रामान् समृद्धांस्तुरगान् गजान् वा रथांस्तथार्हत्तम सम्प्रतीच्छ ॥ ३२ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे वामनप्रादुर्भावे बलिवामनसंवादेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इति वैरोचनेर्वाक्यं धर्मयुक्तं स सूनृतम् । निशम्य भगवान् प्रीतः प्रतिनन्द्येदमब्रवीत् ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

वचस्तवैतज्जनदेव सूनृतं कुलोचितं धर्मयुतं यशस्करम् ।
यस्य प्रमाणं भृगवः साम्पराये पितामहः कुलवृद्धः प्रशान्तः ॥ २ ॥
न ह्येतस्मिन् कुले कश्चिन्निःसत्त्वः कृपणः पुमान् । प्रत्याख्याता प्रतिश्रुत्य यो वादाता द्विजातये ॥३॥
न सन्ति तीर्थे युधि चार्थिनार्थिताः पराङ्मुखा ये त्वमनस्विनो नृपाः ।
युष्मत्कुले यद्यशसामलेन प्रह्राद उद्भाति यथोडुपः खे ॥ ४ ॥
यतो जातो हिरण्याक्षश्चरन्नेक इमां महीम् । प्रतिवीरं दिग्विजये नाविन्दत गदायुधः ॥ ५ ॥
यं विनिर्जित्य कृच्छ्रेण विष्णुः क्ष्मोद्धार आगतम् । नात्मानं जयिनं मेने तद्वीर्यं भूर्यनुस्मरन् ॥ ६ ॥
निशम्य तद्वधं भ्राता हिरण्यकशिपुः पुरा । हन्तुं भ्रातृहणं क्रुद्धो जगाम निलयं हरेः ॥ ७ ॥
तमायान्तं समालोक्य शूलपाणिं कृतान्तवत् । चिन्तयामास कालज्ञो विष्णुर्मायाविनां वरः ॥ ८ ॥
यतो यतोऽहं तत्रासौ मृत्युः प्राणभृतामिव । अतोऽहमस्य हृदयं प्रवेक्ष्यामि पराग्दृशः ॥ ९ ॥
एवं स निश्चित्य रिपोः शरीरमाधावतो निर्विविशेऽसुरेन्द्र ।
श्वासानिलान्तर्हितसूक्ष्मदेहस्तत्प्राणरन्ध्रेण विविग्नचेताः ॥१०॥
स तन्निकेतं परिमृश्य शून्यमपश्यमानः कुपितो ननाद ।
क्ष्मां द्यां दिशः खं विवरान् समुद्रान् विष्णुं विचिन्वन् न ददर्श वीरः ॥११॥

अपश्यन्निति होवाच मयान्विष्टमिदं जगत् । भ्रातृहा मे गतो नूनं यतो नावर्तते पुमान् ॥१२॥
वैरानुबन्ध एतावानामृत्योरिह देहिनाम् । अज्ञानप्रभवो मन्युरहंमानोपबृंहितः ॥१३॥
पिता प्रह्लादपुत्रस्ते तद्विद्वान् द्विजवत्सलः । स्वमायुर्द्विजलिङ्गेभ्यो देवेभ्योऽदात् स याचितः ॥१४
भवानाचरितान् धर्मानास्थितो गृहमेधिभिः । ब्राह्मणैः पूर्वजैः शूरैरन्यैश्चोद्दामकीर्तिभिः ॥१५॥
तस्मात् त्वत्तो महीमीषद् वृणेऽहं वरदर्षभात् । पदानि त्रीणि दैत्येन्द्र संमितानि पदा मम ॥१६॥
नान्यत् ते कामये राजन् वदान्याज्जगदीश्वरात् । नैनः प्राप्नोति वै विद्वान् यावदर्थप्रतिग्रहः ॥१७॥

बलिरुवाच

अहो ब्राह्मणदायाद वाचस्ते वृद्धसम्मताः । त्वं बालो बालिशमतिः स्वार्थं प्रत्यबुधो यथा ॥१८॥
मां वचोभिः समाराध्य लोकानामेकमीश्वरम् । पदत्रयं वृणीते योऽबुद्धिमान् द्वीपदाशुषम् ॥१९॥
न पुमान् मामुपव्रज्य भूयो याचितुमर्हति । तस्माद् वृत्तिकरीं भूमिं वटो कामं प्रतीच्छ मे ॥२०॥

श्रीभगवानुवाच

यावन्तो विषयाः प्रेष्ठास्त्रिलोक्यामजितेन्द्रियम् । न शक्नुवन्ति ते सर्वे प्रतिपूरयितुं नृप ॥२१॥
त्रिभिः क्रमैरसन्तुष्टो द्वीपेनापि न पूर्यते । नववर्षसमेतेन सप्तद्वीपवरेच्छया ॥२२॥
सप्तद्वीपाधिपतयो नृपा वैन्यगयादयः । अर्थैः कामैर्गता नान्तं तृष्णाया इति नः श्रुतम् २३
यदृच्छयोपपन्नेन सन्तुष्टो वर्तते सुखम् । नासन्तुष्टस्त्रिभिर्लोकैरजितात्मोपसादितैः ॥२४॥
पुंसोऽयं संसृतेर्हेतुरसन्तोषोऽर्थकामयोः । यदृच्छयोपपन्नेन सन्तोषो मुक्तये स्मृतः ॥२५॥
यदृच्छालाभतुष्टस्य तेजो विप्रस्य वर्धते । तत् प्रशाम्यत्यसन्तोषादम्भसेवाशुशुक्षणिः ॥२६॥
तस्मात् त्रीणि पदान्येव वृणे त्वद् वरदर्षभात् । एतावतैव सिद्धोऽहं वित्तं यावत्प्रयोजनम् ॥२७॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्तः स हसन्नाह वाञ्छातः प्रतिगृह्यताम् । वामनाय महीं दातुं जग्राह जलभाजनम् ॥२८॥
विष्णवे क्ष्मां प्रदास्यन्तमुशना असुरेश्वरम् । जानंश्चिकीर्षितं विष्णोः शिष्यं प्राह विदां वरः ॥२९॥

शुक्र उवाच

एष वैरोचने साक्षाद् भगवान् विष्णुरव्ययः । कश्यपाददितेर्जातो देवानां कार्यसाधकः ॥३०॥
प्रतिश्रुतं त्वयैतस्मै यदनर्थमजानता । न साधु मन्ये दैत्यानां महानुपगतोऽनयः ॥३१॥
एष ते स्थानमैश्वर्यं श्रियं तेजो यशः श्रुतम् । दास्यत्याच्छिद्य शक्राय मायामाणवको हरिः ॥३२॥
त्रिविक्रमैरिमाँल्लोकान् विश्वकायः क्रमिष्यति । सर्वस्वं विष्णवे दत्त्वा मूढ वर्तिष्यसे कथम् ॥३३॥
क्रमतो गां पदैकेन द्वितीयेन दिवं विभोः । खं च कायेन महता तार्तीयस्य कुतो गतिः ॥३४॥
निष्ठां ते नरके मन्ये ह्यप्रदातुः प्रतिश्रुतम् । प्रतिश्रुतस्य योऽनीशः प्रतिपादयितुं भवान् ॥३५॥
न तद् दानं प्रशंसन्ति येन वृत्तिर्विपद्यते । दानं यज्ञस्तपः कर्म लोके वृत्तिमतो यतः ॥३६॥

धर्माय यशसेऽर्थाय कामाय स्वजनाय च । पञ्चधा विभजन् वित्तमिहामुत्र च मोदते ॥३७॥
अत्रापि बह्वृचैर्गीतं शृणु मेऽसुरसत्तम । सत्यमोमिति यत् प्रोक्तं यन्नेत्याहानृतं हि तत्॥३८॥
सत्यं पुष्पफलं विद्यादात्मवृक्षस्य गीयते । वृक्षेऽजीवति तन्न स्यादनृतं मूलमात्मनः ॥३९॥
तद् यथा वृक्ष उन्मूलः शुष्यत्युद्वर्ततेऽचिरात् । एवं नष्टानृतः सद्य आत्मा शुष्येन्न संशयः ॥४०॥
पराग् रिक्तमपूर्णं वा अक्षरं यत् तदोमिति । यत् किञ्चिदोमिति ब्रूयात् तेन रिच्येत वै पुमान् ।
भिक्षवे सर्वमोङ्कुर्वन्नालं कामेन चात्मने ॥४१॥
अथैतत् पूर्णमभ्यात्मं यच्च नेत्यनृतं वचः । सर्वं नेत्यनृतं ब्रूयात् स दुष्कीर्तिः श्वसन् मृतः ॥४२॥
स्त्रीषु नर्मविवाहे च वृत्त्यर्थे प्राणसङ्कटे । गोब्राह्मणार्थे हिंसायां नानृतं स्याज्जुगुप्सितम् ॥४३॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे वामनप्रादुर्भावे एकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥१९॥

अथ विंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

बलिरेवं गृहपतिः कुलाचार्येण भाषितः । तूष्णीं भूत्वा क्षणं राजन्नुवाचावहितो गुरुम् ॥ १ ॥

बलिरुवाच

सत्यं भगवता प्रोक्तं धर्मोऽयं गृहमेधिनाम् । अर्थं कामं यशो वृत्तिं यो न बाधेत कर्हिचित् ।२।
स चाहं वित्तलोभेन प्रत्याचक्षे कथं द्विजम् । प्रतिश्रुत्य ददामीति प्राह्लादिः कितवो यथा ॥ ३ ॥
न ह्यसत्यात् परोऽधर्म इति होवाच भूरियम् । सर्वं सोढुमलं मन्ये ऋतेऽलीकपरं नरम् ॥ ४ ॥
नाहं बिभेमि निरयान्नाधन्यादसुखार्णवात् । न स्थानच्यवनान्मृत्योर्यथा विप्रप्रलम्भनात् ॥ ५ ॥
यद् यद्धास्यति लोकेऽस्मिन् सम्परेतं धनादिकम् । तस्य त्यागे निमित्तं किं विप्रस्तुष्येन्न तेन चेत्॥६॥
श्रेयः कुर्वन्ति भूतानां साधवो दुस्त्यजासुभिः । दध्यङ्शिबिप्रभृतयः को विकल्पो धरादिषु ॥७॥
यैरियं बुभुजे ब्रह्मन् दैत्येन्द्रैरनिवर्तिभिः । तेषां कालोऽग्रसील्लोकान् न यशोऽधिगतं भुवि॥८॥
सुलभा युधि विप्रर्षे ह्यनिवृत्तास्तनुत्यजः । न तथा तीर्थ आयाते श्रद्धया ये धनत्यजः ॥ ९ ॥
मनस्विनः कारुणिकस्य शोभनं यदर्थिकामोपनयेन दुर्गतिः ।
कुतः पुनर्ब्रह्मविदां भवादृशां ततो वटोरस्य ददामि वाञ्छितम् ॥१०॥
यजन्ति यज्ञक्रतुभिर्यमादृता भवन्त आम्नायविधानकोविदाः ।
स एव विष्णुर्वरदोऽस्तु वा परो दास्याम्यमुष्मै क्षितिमीप्सितां मुने ॥११॥
यद्यप्यसावधर्मेण मां बध्नीयादनागसम् । तथाप्येनं न हिंसिष्ये भीतं ब्रह्मतनुं रिपुम् ॥१२॥
एष वा उत्तमश्लोको न जिहासति यद् यशः । हत्वा मैनां हरेद् युद्धे शयीत निहतो मया ॥१३॥

श्रीशुक उवाच

एवमश्रद्धितं शिष्यमनादेशकरं गुरुः । शशाप दैवप्रहितः सत्यसन्धं मनस्विनम् ॥१४॥

दृढ पण्डितमान्यज्ञ स्तब्धोऽस्यसतुपेक्षया । मच्छासनातिगो यस्त्वमचिराद् भ्रश्यसे श्रिय ॥१५॥
एव शप्त स्वगुरुणा सत्यान्न चलितो महान् । वामनाय ददावेनामर्चित्वोदकपूर्वकम् ॥१६॥
विन्ध्यावलिस्तदाऽऽगत्य पत्नी जालकमालिनी । आनिन्ये कलश हैममवनेजन्यपा भृतम् ॥१७॥
यजमान स्वय तस्य श्रीमत् पादयुगं मुदा । अवनिज्यावहन्मूर्ध्नि तदपो विश्वपावनी ॥१८॥
तदासुरेन्द्र दिवि देवतागणा गन्धर्वविद्याधरसिद्धचारणा ।
तत्कर्म सर्वेऽपि गृणन्त आर्जव प्रसूनवर्षैर्ववृषुर्मुदान्विता ॥१९॥
नेदुर्मुहुर्दुन्दुभय सहस्रशो गन्धर्वकिम्पूरुषकिंनरा जगु ।
मनस्विनानेन कृत सुदुष्कर विद्वानदाद् यद् रिपवे जगत्त्रयम् ॥२०॥
तद् वामन रूपमवर्धताद्भुत हरेरनन्तस्य गुणत्रयात्मकम् ।
भू खं दिशो द्यौर्विवरा पयोधयस्तिर्यङ्नृदेवा ऋषयो यदासत ॥२१॥
काये बलिस्तस्य महाविभूते सहर्त्विगाचार्यसदस्य एतत् ।
ददर्श विश्व त्रिगुण गुणात्मके भूतेन्द्रियार्थाशयजीवयुक्तम् ॥२२॥
रसामचष्टाङ्घ्रितलेऽथ पादयोर्महीं महीध्रान् पुरुषस्य जङ्घयो ।
पतत्त्रिणो जानुनि विश्वमूर्तेरूर्वोर्गणं मारुतमिन्द्रसेन, ॥२३॥
सन्ध्यां विभोर्वाससि गुह्य ऐक्षत् प्रजापतीञ्जघने आत्ममुख्यान् ।
नाभ्यां नभ कुक्षिषु सप्तसिन्धूनुरुक्रमस्योरसि चर्क्षमालाम् ॥२४॥
हृद्यङ्ग धर्मं स्तनयोर्मुरारेरृत च सत्य च मनस्यथेन्दुम् ।
श्रिय च वक्षस्यरविन्दहस्ता कण्ठे च सामानि समस्तरेफान् ॥२५॥
इन्द्रप्रधानानमरान् भुजेषु तत्कर्णयो ककुभो द्यौश्च मूर्ध्नि ।
केशेषु मेघाञ्छ्वसन नासिकायामक्ष्णोश्च सूर्यं वदने च वह्निम् ॥२६॥
वाण्या च छन्दासि रसे जलेशं भ्रुवोर्निषेध च विधिं च पक्ष्मसु ।
अहश्च रात्रिं च परस्य पुंसो मन्यु ललाटेऽधर एव लोभम् ॥२७॥
स्पर्शे च कामं नृप रेतसोऽम्भ पृष्ठे त्वधर्मं क्रमणेषु यज्ञम् ।
छायासु मृत्युं हसिते च माया तनूरुहेष्वोषधिजातयश्च ॥२८॥
नदीश्च नाडीषु शिला नखेषु बुद्धावज देवगणानृषींश्च ।
प्राणेषु गात्रे स्थिरजङ्गमानि सर्वाणि भूतानि ददर्श वीर ॥२९॥
सर्वात्मनीद भुवनं निरीक्ष्य सर्वेऽसुरा कश्मलमापुरङ्ग ।
सुदर्शन चक्रमसह्यतेजो धनुश्च शार्ङ्ग स्तनयित्नुघोषम् ॥३०॥

पर्जन्यघोषो जलज पाञ्चजन्य कौमोदकी विष्णुगदा तरस्विनी ।
विद्याधरोऽसि शतचन्द्रयुक्तस्तूणोत्तमावक्षयसायकौ च ॥३१॥
सुनन्दमुख्या उपतस्थुरीश पार्षदमुख्या सहलोकपाला ।
स्फुरत्किरीटाङ्गदमीनकुण्डलश्रीवत्सरत्नोत्तममेखलाम्बरै ॥३२॥
मधुव्रतस्रग्वनमालया वृतो रराज राजन् भगवानुरुक्रम ।
क्षितिं पदैकेन बलेर्विचक्रमे नभ शरीरेण दिशश्च बाहुभि ॥३३॥
पदं द्वितीय क्रमतस्त्रिविष्टप न वै तृतीयाय तदीयमण्वपि ।
उरुक्रमस्याङ्घ्रिरुपर्युपर्यथो महर्जनाभ्या तपस पर गत ॥३४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे विश्वरूपदर्शन नाम विंशतितमोऽध्याय ॥ २० ॥

अथैकविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

सत्य समीक्ष्याब्जभवो नखेन्दुभिर्हतस्वधामद्युतिरावृतोऽभ्यगात् ।
मरीचिमिश्रा ऋषयो बृहद्व्रता सनन्दनाद्या नरदेव योगिन ॥ १ ॥
वेदोपवेदा नियमान्विता यमास्तर्केतिहासाङ्गपुराणसहिता ।
ये चापरे योगसमीरदीपितज्ञानाग्निना रन्धितकर्मकल्मषा ।
ववन्दिरे यत्स्मरणानुभावत स्वायम्भुव धाम गता अकर्मकम् ॥ २ ॥
अथाङ्घ्रये प्रोन्नमिताय विष्णोरुपाहरत् पद्मभवोऽर्हणोदकम् ।
समर्च्य भक्त्याभ्यगृणाच्छुचिश्रवा यन्नाभिपङ्केरुहसम्भव स्वयम् ॥ ३ ॥
धातु कमण्डलुजल तदुरुक्रमस्य पादावनेजनपवित्रतया नरेन्द्र ।
स्वर्धुन्यभून्नभसि सा पतती निमार्ष्टि लोकत्रय भगवतो विशदेव कीर्ति ॥ ४ ॥
ब्रह्मादयो लोकनाथा स्वनाथाय समादृता । सानुगा बलिमाजह्रु सक्षिप्तात्मविभूतये ॥ ५ ॥
तोयै समर्हणै स्रग्भिर्दिव्यगन्धानुलेपनै । धूपैर्दीपै सुरभिभिर्लाजाक्षतफलाङ्कुरै ॥ ६ ॥
स्तवनैर्जयशब्दैश्च तद्वीर्यमहिमाङ्कितै । नृत्यवादित्रगीतैश्च शङ्खदुन्दुभिनि स्वनै ॥ ७ ॥
जाम्बवानृक्षराजस्तु भेरीशब्दैर्मनोजव । विजय दिक्षु सर्वासु महोत्सवमघोषयत् ॥ ८ ॥
महीं सर्वां हृतां दृष्ट्वा त्रिपदव्याजयाच्ञया । ऊचु स्वभर्तुरसुरा दीक्षितस्यात्यमर्षिता ॥ ९ ॥
न वा अयं ब्रह्मबन्धुर्विष्णुर्मायाविना वर । द्विजरूपप्रतिच्छन्नो देवकार्यं चिकीर्षति ॥१०॥
अनेन याचमानेन शत्रुणा वटुरूपिणा । सर्वस्व नो हृत भर्तुर्न्यस्तदण्डस्य बर्हिषि ॥ ११॥
सत्यव्रतस्य सतत दीक्षितस्य विशेषत । नानृत भाषितु शक्य ब्रह्मण्यस्य दयावत ॥१२॥
तस्मादस्य वधो धर्मो भर्तु शुश्रूषण च न । इत्यायुधानि जगृहुर्बलेरनुचरासुरा ॥१३॥

ते सर्वे वामन हन्तु शूलपट्टिशपाणयः । अनिच्छतो बले राजन् प्राद्रवञ्जातमन्यव ॥१४॥
तानभिद्रवतो दृष्ट्वा दितिजानीकपान् नृप । प्रहस्यानुचरा विष्णो प्रत्यषेधन्नुदायुधा ॥१५॥
नन्द सुनन्दोऽथ जयो विजय प्रबलो बल । कुमुद कुमुदाक्षश्च विष्वक्सेन पतत्त्रिराट् ॥१६॥
जयन्त श्रुतदेवश्च पुष्पदन्तोऽथ सात्वत । सर्वे नागायुतप्राणाश्चमू ते जघ्नुरासुरीम् ॥१७॥
हन्यमानान् स्वकान् दृष्ट्वा पुरुषानुचरैर्बलि । वारयामास सरब्धान् काव्यशापमनुस्मरन् ॥१८॥
हे विप्रचित्ते हे राहो हे नेमे श्रूयता वच । मा युध्यत निवर्तध्व न न कालोऽयमर्थकृत् ॥१९॥
य प्रभु सर्वभूताना सुखदु खोपपत्तये । त नातिवर्तितु दैत्या पौरुषैरीश्वर पुमान् ॥ २०॥
यो नो भवाय प्रागासीदभवाय दिवौकसाम् । स एव भगवानद्य वर्तते तद्विपर्ययम् ।२१॥
बलेन सचिवैर्बुद्ध्या दुर्गैर्मन्त्रौषधादिभि । सामादिभिरुपायैश्च काल नात्येति वै जन ॥२२॥
भवद्भिर्निर्जिता ह्येते बहुशोऽनुचरा हरे । दैवेनर्द्धैस्त एवाद्य युधि जित्वा नदन्ति न ॥२३॥
एतान् वय विजेष्यामो यदि दैव प्रसीदति । तस्मात् काल प्रतीक्षध्व यो नोऽर्थत्वाय कल्पते २४

श्रीशुक उवाच

पत्युर्निगदित श्रुत्वा दैत्यदानवयूथपा । रसा निर्विविशु राजन् विष्णुपार्षदताडिता ॥२५॥
अथ तार्क्ष्यसुतो ज्ञात्वा विराट्प्रभुचिकीर्षितम् । बबन्ध वारुणै पाशैर्बलि सौत्येऽहनि क्रतौ ॥२६॥
हाहाकारो महानासीद् रोदस्यो सर्वतोदिशम् । निगृह्यमाणेऽसुरपतौ विष्णुना प्रभविष्णुना ॥२७॥
त बद्ध वारुणै पाशैर्भगवानाह वामन । नष्टश्रिय स्थिरप्रज्ञमुदारयशस नृप ॥२८॥
पदानि त्रीणि दत्तानि भूमेर्मह्य त्वयासुर । द्वाभ्या क्रान्ता मही सर्वा तृतीयमुपकल्पय ॥२९॥
यावत् तपत्यसौ गोभिर्यावदिन्दु सहोडुभि । यावद् वर्षति पर्जन्यस्तावती भूरिय तव ॥३०॥
पदैकेन मया क्रान्तो भूर्लोक ख दिशस्तनो । स्वर्लोकस्तु द्वितीयेन पश्यतस्ते स्वमात्मना ॥३१॥
प्रतिश्रुतमदातुस्ते निरये वास इष्यते । विश त्व निरय तस्माद् गुरुणा चानुमोदित ।३२।
वृथा मनोरथस्तस्य दूरे स्वर्ग पतत्यध । प्रतिश्रुतस्यादानेन योऽर्थिन विप्रलम्भते ॥३३॥
विप्रलब्धो ददामीति त्वयाह चाढ्यमानिना । तद्व्यलीकफल भुड्क्ष्व निरय कतिचित् समा ३४

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे वामनप्रादुर्भावे बलिनिग्रहो नामैकविंशतितमोऽध्याय ॥२१॥

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एव विप्रकृतो राजन् बलिर्भगवतासुर । भिद्यमानोऽप्यभिन्नात्मा प्रत्याहाविक्लव वच ॥ १ ॥

बलिरुवाच

यद्युत्तमश्लोक भवान् ममेरित वचो व्यलीक सुरवर्य मन्यते ।
करोम्यृत तन्न भवेत् प्रलम्भन पद तृतीय कुरु शीर्ष्णि मे निजम् ॥ २ ॥

विभेमि नाहं निरयात् पदच्युतो न पाशबन्धाद् व्यसनाद् दुरत्ययात् ।
नैवार्थकृच्छ्राद् भवतो विनिग्रहादसाधुवादाद् भृशमुद्विजे यथा ॥ ३ ॥
पुंसां श्लाघ्यतमं मन्ये दण्डमर्हत्तमार्पितम् । यं न माता पिता भ्राता सुहृदश्चादिशन्ति हि । ४ ।
त्वं नूनमसुराणां नः पारोक्ष्यः परमो गुरुः । यो नोऽनेकमदान्धानां विभ्रंशं चक्षुरादिशत्॥ ५ ॥
यस्मिन् वैरानुबन्धेन रूढेन विबुधेतराः । बहवो लेभिरे सिद्धिं यामु हैकान्तयोगिनः ॥ ६ ॥
तेनाहं निगृहीतोऽस्मि भवता भूरिकर्मणा । बद्धश्च वारुणैः पाशैर्नातिव्रीडे न च व्यथे ॥ ७ ॥
पितामहो मे भवदीयसम्मतः प्रह्लाद आविष्कृतसाधुवादः ।
भवद्विपक्षेण विचित्रवैशसं सम्प्रापितस्त्वत्परमः स्वपित्रा ॥ ८ ॥
किमात्मनानेन जहाति योऽन्ततः किं रिक्थहारैः स्वजनाख्यदस्युभिः ।
किं जायया संसृतिहेतुभूतया मर्त्यस्य गेहैः किमिहायुषो व्ययः ॥ ९ ॥
इत्थं स निश्चित्य पितामहो महानगाधबोधो भवतः पादपद्मम् ।
ध्रुवं प्रपेदे ह्यकुतोभयं जनाद् भीतः स्वपक्षक्षपणस्य सत्तम ॥१०॥
अथाहमप्यात्मरिपोस्तवान्तिकं दैवेन नीतः प्रसभं त्याजितश्रीः ।
इदं कृतान्तान्तिकवर्ति जीवितं ययाध्रुवं स्तब्धमतिर्न बुध्यते ॥११॥

श्रीशुक उवाच

तस्येत्थं भाषमाणस्य प्रह्लादो भगवत्प्रियः । आजगाम कुरुश्रेष्ठ राकापतिरिवोत्थितः ॥१२॥
तमिन्द्रसेनः स्वपितामहं श्रिया विराजमानं नलिनायतेक्षणम् ।
प्रांशुं पिशङ्गाम्बरमञ्जनत्विषं प्रलम्बबाहुं सुभगं समैक्षत ॥१३॥
तस्मै बलिर्वारुणपाशयन्त्रितः समर्हणं नोपजहार पूर्ववत् ।
ननाम मूर्ध्नाश्रुविलोललोचनः सव्रीडनीचीनमुखो बभूव ह ॥१४॥
स तत्र हासीनमुदीक्ष्य सत्पतिं सुनन्दनन्दाद्यनुगैरुपासितम् ।
उपेत्य भूमौ शिरसा महामना ननाम मूर्ध्ना पुलकाश्रुविक्लवः ॥१५॥

प्रह्लाद उवाच

त्वयैव दत्तं पदमैन्द्रमूर्जितं हृतं तदेवाद्य तथैव शोभनम् ।
मन्ये महानस्य कृतो ह्यनुग्रहो विभ्रंशितो यच्छ्रिय आत्ममोहनात् ॥१६॥
यया हि विद्वानपि मुह्यते यतस्तत् को विचष्टे गतिमात्मनो यथा ।
तस्मै नमस्ते जगदीश्वराय वै नारायणायाखिललोकसाक्षिणे ॥१७॥

श्रीशुक उवाच

तस्यानुशृण्वतो राजन् प्रह्लादस्य कृताञ्जलेः । हिरण्यगर्भो भगवानुवाच मधुसूदनम् ॥१८॥

बद्ध वीक्ष्य पति साध्वी तत्पत्नी भयविह्वला । प्राञ्जलि प्रणतोपेन्द्र बभाषेऽवाङ्मुखी नृप ॥१९॥

विन्ध्यावलिरुवाच

क्रीडार्थमात्मन इद त्रिजगत् कृत ते स्वाम्य तु तत्र कुधियोऽपर ईश कुर्यु ।
कर्तु प्रभोस्तव किमस्यत आवहन्ति त्यक्तह्रियस्त्वदवरोपितकर्तृवादा ॥२०॥

ब्रह्मोवाच

भूतभावन भूतेश देवदेव जगन्मय । मुञ्चैन हृतसर्वस्व नायमर्हति निग्रहम् ॥२१॥
कृत्स्ना तेऽनेन दत्ता भूर्लोका कर्मार्जिताश्च ये । निवेदित च सर्वस्वमात्माविक्लवया धिया ॥२२॥
यत्पादयोरशठधी सलिल प्रदाय दूर्वाङ्कुरैरपि विधाय सती सपर्याम् ।
अप्युत्तमा गतिमसौ भजते त्रिलोकीं दाश्वानविक्लवमना कथमार्तिमृच्छेत् ॥२३॥

श्रीभगवानुवाच

ब्रह्मन् यमनुगृह्णामि तद्विशो विधुनोम्यहम् । यन्मद पुरुष स्तब्धो लोक मा चावमन्यते ॥२४॥
यदा कदाचिज्जीवात्मा सचरन् निजकर्मभि । नानायोनिष्वनीशोऽय पौरुषीं गतिमाव्रजेत् ॥२५॥
जन्मकर्मवयोरूपविद्यैश्वर्यधनादिभि । यद्यस्य न भवेत् स्तम्भस्तत्राय मदनुग्रह ॥२६॥
मानस्तम्भनिमित्ताना जन्मादीना समन्तत । सर्वश्रेय प्रतीपाना हन्त मुह्येन्न मत्पर ॥२७॥
एष दानवदैत्यानामग्रणी कीर्तिवर्धन । अजैषीदजया माया सीदन्नपि न मुह्यति ॥२८॥
क्षीणरिक्थश्च्युत स्थानात् क्षिप्तो बद्धश्च शत्रुभि । ज्ञातिभिश्च परित्यक्तो यातनामनुयापित ॥२९॥
गुरुणा भर्त्सित शप्तो जहौ सत्य न सुव्रत । छलैरुक्तो मया धर्मो नाय त्यजति सत्यवाक् ॥३०॥
एष मे प्रापित स्थान दुष्प्रापममरैरपि । सावर्णेरन्तरस्याय भवितेन्द्रो मदाश्रय ॥३१॥
तावत् सुतलमध्यास्ता विश्वकर्मविनिर्मितम् । यन्नाधयो व्याधयश्च क्लमस्तन्द्रा पराभव ।
नोपसर्गा निवसता सभवन्ति ममेक्षया ॥३२॥
इन्द्रसेन महाराज याहि भो भद्रमस्तु ते । सुतल स्वर्गिभि प्रार्थ्य ज्ञातिभि परिवारित ॥३३॥
न त्वामभिभविष्यन्ति लोकेशा किमुतापरे । त्वच्छासनातिगान् दैत्याश्चक्र मे सूदयिष्यति ॥३४॥
रक्षिष्ये सर्वतोऽह त्वा सानुग सपरिच्छदम् । सदा सन्निहित वीर तत्र मा द्रक्ष्यते भवान् ॥३५॥
तत्र दानवदैत्याना सङ्गात् ते भाव आसुर । दृष्ट्वा मदनुभाव वै सद्य कुण्ठो विनङ्क्ष्यति ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे वामनप्रादुर्भावे बलिवामनसवादो नाम द्वाविंशतितमोऽध्याय ॥२२॥

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इत्युक्तवन्त पुरुष पुरातन महानुभावोऽखिलसाधुसम्मत ।
बद्धाञ्जलिर्बाष्पकलाकुलेक्षणो भक्त्युत्कलो गद्गदया गिराब्रवीत् ॥ १ ॥

बलिरुवाच

अहो प्रणामाय कृत समुद्यम प्रपन्नभक्तार्थविधौ समाहित ।
यल्लोकपालैस्त्वदनुग्रहोऽमरैरलब्धपूर्वोऽपसदेऽसुरेऽर्पित ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्त्वा हरिमानम्य ब्रह्माण सभव तत । विवेश सुतल प्रीतो बलिर्मुक्त सहासुरै ॥ ३ ॥
एवमिन्द्राय भगवान् प्रत्यानीय त्रिविष्टपम् । पूरयित्वादितेः काममशासत् सकल जगत् ॥ ४ ॥
लब्धप्रसाद निर्मुक्त पौत्र वशधर बलिम् । निशाम्य भक्तिप्रवण प्रह्लाद इदमब्रवीत् ॥ ५ ॥

प्रह्लाद उवाच

नेम विरिञ्चो लभते प्रसाद न श्रीन शर्व किमुतापरे ते ।
यन्नोऽसुराणामसि दुर्गपालो विश्वाभिवन्द्यैरपि वन्दिताङ्घ्रि ॥ ६ ॥
यत्पादपद्ममकरन्दनिषेवणेन ब्रह्मादय शरणदाश्नुवते विभूती ।
कस्माद् वय कुसृतय खलयोनयस्ते दाक्षिण्यदृष्टिपदवीं भवत प्रणीता ॥ ७ ॥
चित्र तवेहितमहोऽमितयोगमायालीलाविसृष्टभुवनस्य विशारदस्य ।
सर्वात्मन समदृशो विषम स्वभावो भक्तप्रियो यदसि कल्पतरुस्वभाव ॥ ८ ॥

श्रीभगवानुवाच

वत्स प्रह्लाद भद्र ते प्रयाहि सुतलालयम् । मोदमान स्वपौत्रेण ज्ञातीना सुखमावह ॥ ९ ॥
नित्य द्रष्टासि मा तत्र गदापाणिमवस्थितम् । मद्दर्शनमहाह्लादध्वस्तकर्मनिबन्धन ॥१०॥

श्रीशुक उवाच

आज्ञा भगवतो राजन् प्रह्लादो बलिना सह । बाढमित्यमलप्रज्ञो मूर्ध्न्याधाय कृताञ्जलि ॥११॥
परिक्रम्यादिपुरुष सर्वासुरचमूपति । प्रणतस्तदनुज्ञात प्रविवेश महाबिलम् ॥१२॥
अथाहोशनस राजन् हरिर्नारायणोऽन्तिके । आसीनमृत्विजा मध्ये सदसि ब्रह्मवादिनाम् ॥१३॥
ब्रह्मन् सतनु शिष्यस्य कर्म च्छिद्र वितन्वत । यत् तत् कर्मसु वैषम्य ब्रह्मदृष्ट सम भवेत् ॥१४॥

शुक उवाच

कुतस्तत्कर्मवैषम्य यस्य कर्मेश्वरो भवान् । यज्ञेशो यज्ञपुरुष सर्वभावेन पूजित ॥१५॥
मन्त्रतस्तन्त्रतश्छिद्र देशकालार्हवस्तुत । सर्व करोति निश्छिद्र नामसङ्कीर्तन तव ॥१६॥
तथापि वदतो भूमन् करिष्याम्यनुशासनम् । एतच्छ्रेय पर पुसा यत् तवाज्ञानुपालनम् ॥१७॥

श्रीशुक उवाच

अभिनन्द्य हरेराज्ञामुशना भगवानिति । यज्ञच्छिद्र समाधत्त बलेर्विप्रर्षिभि सह ॥१८॥
एव बलेर्मही राजन् भिक्षित्वा वामनो हरि । ददौ भ्रात्रे महेन्द्राय त्रिदिव यत् परैर्हृतम् ॥१९॥

प्रजापतिपतिर्ब्रह्मा देवर्षिपितृभूमिपैः । दक्षभृग्वङ्गिरोमुख्यैः कुमारेण भवेन च ॥२०॥
कश्यपस्यादितेः प्रीत्यै सर्वभूतभवाय च । लोकानां लोकपालानामकरोद् वामनं पतिम्॥२१॥
वेदानां सर्वदेवानां धर्मस्य यशसः श्रियः । मङ्गलानां व्रतानां च कल्पं स्वर्गापवर्गयोः ॥२२॥
उपेन्द्रं कल्पयाञ्चक्रे पतिं सर्वविभूतये । तदा सर्वाणि भूतानि भृशं मुमुदिरे नृप ॥२३॥
ततस्त्विन्द्रः पुरस्कृत्य देवयानेन वामनम् । लोकपालैर्दिवं निन्ये ब्रह्मणा चानुमोदितः ॥२४॥
प्राप्य त्रिभुवनं चेन्द्र उपेन्द्रभुजपालितः । श्रिया परमया जुष्टो मुमुदे गतसाध्वसः ॥२५॥
ब्रह्मा शर्वः कुमारश्च भृग्वाद्या मुनयो नृप । पितरः सर्वभूतानि सिद्धा वैमानिकाश्च ये ॥२६॥
सुमहत् कर्म तद् विष्णोर्गायन्तः परमाद्भुतम् । धिष्ण्यानि स्वानि ते जग्मुरदितिं च शशंसिरे॥२७॥
सर्वमेतन्मयाऽऽख्यातं भवतः कुलनन्दन । उरुक्रमस्य चरितं श्रोतॄणामघमोचनम् ॥२८॥
पारं महिम्न उरु विक्रमतो गृणानो यः पार्थिवानि विममे स रजांसि मर्त्यः ।
किं जायमान उत जात उपैति मर्त्य इत्याह मन्त्रदृगृषिः पुरुषस्य यस्य ॥२९॥
य इदं देवदेवस्य हरेरद्भुतकर्मणः । अवतारानुचरितं शृण्वन् याति परां गतिम् ॥३०॥
क्रियमाणे कर्मणीदं दैवे पित्र्येऽथ मानुषे । यत्र यत्रानुकीर्त्येत तत् तेषां सुकृतं विदुः ॥३१॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे वामनावतारचरिते त्रयोविंशतितमोऽध्यायः २३

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

राजोवाच

भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि हरेरद्भुतकर्मणः । अवतारकथामाद्यां मायामत्स्यविडम्बनम् ॥ १ ॥
यदर्थमदधाद् रूपं मात्स्यं लोकजुगुप्सितम् । तमःप्रकृति दुर्मर्षं कर्मग्रस्त इवेश्वरः ॥ २ ॥
एतन्नो भगवन् सर्वं यथावद् वक्तुमर्हसि । उत्तमश्लोकचरितं सर्वलोकसुखावहम् ॥ ३ ॥

सूत उवाच

इत्युक्तो विष्णुरातेन भगवान् बादरायणिः । उवाच चरितं विष्णोर्मत्स्यरूपेण यत् कृतम्॥ ४ ॥

श्रीशुक उवाच

गोविप्रसुरसाधूनां छन्दसामपि चेश्वरः । रक्षामिच्छंस्तनूर्धत्ते धर्मस्यार्थस्य चैव हि ॥ ५ ॥
उच्चावचेषु भूतेषु चरन् वायुरिवेश्वरः । नोच्चावचत्वं भजते निर्गुणत्वाद्धियो गुणैः ॥ ६ ॥
आसीदतीतकल्पान्ते ब्राह्मो नैमित्तिको लयः । समुद्रोपप्लुतास्तत्र लोका भूरादयो नृप ॥ ७ ॥
कालेनागतनिद्रस्य धातुः शिशयिषोर्बली । मुखतो निःसृतान् वेदान् हयग्रीवोऽन्तिकेऽहरत् ८
ज्ञात्वा तद् दानवेन्द्रस्य हयग्रीवस्य चेष्टितम् । दधार शफरीरूपं भगवान् हरिरीश्वरः ॥ ९ ॥
तत्र राजऋषिः कश्चिन्नाम्ना सत्यव्रतो महान् । नारायणपरोऽतप्यत् तपः स सलिलाशनः ॥१०॥

योऽसावस्मिन् महाकल्पे तनय स विवस्वत । श्राद्धदेव इति ख्यातो मनुत्वे हरिणार्पित ॥११॥
एकदा कृतमालाया कुर्वतो जलतर्पणम् । तस्याञ्जल्युदके काचिच्छफर्येकाभ्यपद्यत ॥१२॥
सत्यव्रतोऽञ्जलिगता सह तोयेन भारत। उत्ससर्ज नदीतोये शफरीं द्रविडेश्वर ॥१३॥
तमाह सातिकरुण महाकारुणिक नृपम् । यादोभ्यो ज्ञातिघातिभ्यो दीना मा दीनवत्सल ।
कथ विसृजसे राजन् भीतामस्मिन् सरिज्जले ॥ १४ ॥
तमात्मनोऽनुग्रहार्थं प्रीत्या मत्स्यवपुर्धरम् । अजानन् रक्षणार्थाय शफर्या स मनो दधे ॥१५॥
तस्या दीनतर वाक्यमाश्रुत्य स महीपति । कलशाप्सु निधायैना दयालुर्निन्य आश्रमम् ॥१६॥
सा तु तत्रैकरात्रेण वर्धमाना कमण्डलौ । अलब्ध्वाऽऽत्मावकाश वा इदमाह महीपतिम् ॥१७॥
नाह कमण्डलावस्मिन् कृच्छ्र वस्तुमिहोत्सहे । कल्पयौक सुविपुल यत्राह निवसे सुखम् ॥१८॥
स एना तत आदाय न्यधादौदञ्चनोदके । तत्र क्षिप्ता मुहूर्तेन हस्तत्रयमवर्धत ॥१९॥
न म एतदल राजन् सुख वस्तुमुदञ्चनम् । पृथु देहि पद मह्य यत् त्वाह शरण गता ॥२०॥
तत आदाय सा राज्ञा क्षिप्ता राजन् सरोवरे । तदावृत्यात्मना सोऽय महामीनोऽन्ववर्धत ॥२१॥
नैतन्मे स्वस्तये राजन्नुदक सलिलौकस । निधेहि रक्षायोगेन ह्रदे मामविदासिनि ॥२२॥
इत्युक्त सोऽनयन्मत्स्य तत्र तत्राविदासिनि । जलाशये सम्मित त समुद्रे प्राक्षिपज्झषम् ॥२३॥
क्षिप्यमाणस्तमाहेदमिह मा मकरादय । अदन्त्यतिबला वीर मा नेहोत्स्रष्टुमर्हसि ॥२४॥
एव विमोहितस्तेन वदता वल्गुभारतीम् । तमाह को भवानस्मान् मत्स्यरूपेण मोहयन् ॥२५॥
नैववीर्यो जलचरो दृष्टोऽस्माभि श्रुतोऽपि च । यो भवान् योजनशतमह्नाभिव्यानशे सर ॥२६॥
नून त्व भगवान् साक्षाद्धरिर्नारायणोऽव्यय । अनुग्रहाय भूताना धत्से रूप जलौकसाम् ॥२७॥
नमस्ते पुरुषश्रेष्ठ स्थित्युत्पत्त्यप्ययेश्वर । भक्ताना न प्रपन्नाना मुख्यो ह्यात्मगतिर्विभो ॥२८॥
सर्वे लीलावतारास्ते भूताना भूतिहेतव । ज्ञातुमिच्छाम्यदो रूप यदर्थं भवता धृतम् ॥२९॥

न तेऽरविन्दाक्ष पदोपसर्पण मृषा भवेत् सर्वसुहृत्प्रियात्मन ।
यथेतरेषा पृथगात्मना सतामदीदृशो यद्वपुरद्भुत हि न ॥३०॥

श्रीशुक उवाच

इति ब्रुवाण नृपति जगत्पति सत्यव्रत मत्स्यवपुर्युगक्षये ।
विहर्तुकाम प्रलयार्णवेऽब्रवीच्चिकीर्षुरेकान्तजनप्रिय प्रियम् ॥३१॥

श्रीभगवानुवाच

सप्तमेऽद्यतनादूर्ध्वमहन्येतदरिन्दम । निमङ्क्ष्यत्यप्ययाम्भोधौ त्रैलोक्य भूर्भुवादिकम् ३२
त्रिलोक्या लीयमानाया संवर्ताम्भसि वै तदा । उपस्थास्यति नौ काचिद् विशाला त्वा मयेरिता ३३
त्व तावदोषधी [illegible]ान्युचावचानि च । सप्तर्षिभि परिवृत सर्वसत्त्वोपबृंहित ॥३४॥

ॐ श्रीपरमात्मने नम

श्रीमद्भागवतम्

नवमस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

राजोवाच

मन्वन्तराणि सर्वाणि त्वयोक्तानि श्रुतानि मे । वीर्याण्यनन्तवीर्यस्य हरेस्तत्र कृतानि च ॥ १ ॥
योऽसौ सत्यव्रतो नाम राजर्षिर्द्रविडेश्वर । ज्ञान योऽतीतकल्पान्ते लेभे पुरुषसेवया ॥ २ ॥
स वै विवस्वत पुत्रो मनुरासीदिति श्रुतम् । त्वत्तस्तस्य सुताश्चोक्ता इक्ष्वाकुप्रमुखा नृपा ॥ ३ ॥
तेषा वश पृथग् ब्रह्मन् वश्यानुचरितानि च । कीर्तयस्व महाभाग नित्य शुश्रूषता हि न ॥ ४ ॥
ये भूता ये भविष्याश्च भवन्त्यद्यतनाश्च ये । तेषा न पुण्यकीर्तीना सर्वेषा वद विक्रमान् ॥ ५ ॥

सूत उवाच

एव परीक्षिता राज्ञा सदसि ब्रह्मवादिनाम् । पृष्ट प्रोवाच भगवाञ्छुक परमधर्मवित् ॥ ६ ॥

श्रीशुक उवाच

श्रूयता मानवो वश प्राचुर्येण परतप । न शक्यते विस्तरतो वक्तु वर्षशतैरपि ॥ ७ ॥
परावरेषा भूतानामात्मा य पुरुष पर । स एवासीदिद विश्व कल्पान्तेऽन्यन्न किञ्चन ॥ ८ ॥
तस्य नाभे समभवत् पद्मकोशो हिरण्मय । तस्मिञ्जज्ञे महाराज स्वयम्भूश्चतुरानन ॥ ९ ॥
मरीचिर्मनसस्तस्य जज्ञे तस्यापि कश्यप । दाक्षायण्या ततोऽदित्या विवस्वानभवत् सुत ॥१०॥
ततो मनु श्राद्धदेव सज्ञायामास भारत । श्रद्धाया जनयामास दश पुत्रान् स आत्मवान् ॥११॥
इक्ष्वाकुनृगशर्यातिदिष्टधृष्टकरूषकान् । नरिष्यन्त पृषध्र च नभग च कविं विभु ॥१२॥
अप्रजस्य मनो पूर्वं वसिष्ठो भगवान् किल । मित्रावरुणयोरिष्टिं प्रजार्थमकरोत् प्रभु ॥१३॥
तत्र श्रद्धा मनो पत्नी होतार समयाचत । दुहित्रर्थमुपागम्य प्रणिपत्य पयोव्रता ॥१४॥
प्रेषितोऽध्वर्युणा होता ध्यायस्तत् सुसमाहित । हविषि व्यचरत् तेन वषट्कार गृणन् द्विज ॥१५॥
होतुस्तद्व्यभिचारेण कन्येला नाम साभवत् । ता विलोक्य मनु प्राह नातिहृष्टमना गुरुम् ॥१६॥

भगवन् किमिदं जातं कर्म वो ब्रह्मवादिनाम्। विपर्ययमहो कष्टं मैवं स्याद् ब्रह्मविक्रिया ॥१७॥
यूयं मन्त्रविदो युक्तास्तपसा दग्धकिल्बिषाः। कुतः सङ्कल्पवैषम्यमनृतं विबुधेष्विव ॥१८॥
तन्निशम्य वचस्तस्य भगवान् प्रपितामहः। होतुर्व्यतिक्रमं ज्ञात्वा बभाषे रविनन्दनम् ॥१९॥
एतत् सङ्कल्पवैषम्यं होतुस्ते व्यभिचारतः। तथापि साधयिष्ये ते सुप्रजास्त्वं स्वतेजसा ॥२०॥
एवं व्यवसितो राजन् भगवान् स महायशाः। अस्तौषीदादिपुरुषमिलायाः पुंस्त्वकाम्यया ॥२१॥
तस्मै कामवरं तुष्टो भगवान् हरिरीश्वरः। ददाविलाभवत् तेन सुद्युम्नः पुरुषर्षभः ॥२२॥
स एकदा महाराज विचरन् मृगयां वने। वृतः कतिपयामात्यैरश्वमारुह्य सैन्धवम् ॥२३॥
प्रगृह्य रुचिरं चापं शरांश्च परमाद्भुतान्। दंशितोऽनुमृगं वीरो जगाम दिशमुत्तराम् ॥२४॥
स कुमारो वनं मेरोरधस्तात् प्रविवेश ह। यत्रास्ते भगवाञ्छर्वो रममाणः सहोमया ॥२५॥
तस्मिन् प्रविष्ट एवासौ सुद्युम्नः परवीरहा। अपश्यत् स्त्रियमात्मानमश्वं च वडवां नृप ॥२६॥
तथा तदनुगाः सर्वे आत्मलिङ्गविपर्ययम्। दृष्ट्वा विमनसोऽभूवन् वीक्षमाणाः परस्परम् ॥२७॥

राजोवाच

कथमेवंगुणो देशः केन वा भगवन् कृतः। प्रश्नमेनं समाचक्ष्व परं कौतूहलं हि नः ॥२८॥

श्रीशुक उवाच

एकदा गिरिशं द्रष्टुमृषयस्तत्र सुव्रताः। दिशो वितिमिराभासाः कुर्वन्तः समुपागमन् ॥२९॥
तान् विलोक्याम्बिका देवी विवासा व्रीडिता भृशम्। भर्तुरङ्कात् समुत्थाय नीवीमाश्वथ पर्यधात् ॥३०॥
ऋषयोऽपि तयोर्वीक्ष्य प्रसङ्गं रममाणयोः। निवृत्ताः प्रययुस्तस्मान्नरनारायणाश्रमम् ॥३१॥
तदिदं भगवानाह प्रियायाः प्रियकाम्यया। स्थानं यः प्रविशेदेतत् स वै योषिद् भवेदिति ॥३२॥
ततः ऊर्ध्वं वनं तद् वै पुरुषा वर्जयन्ति हि। सा चानुचरसंयुक्ता विचचार वनाद् वनम् ॥३३॥
अथ तामाश्रमाभ्याशे चरन्तीं प्रमदोत्तमाम्। स्त्रीभिः परिवृतां वीक्ष्य चकमे भगवान् बुधः ॥३४॥
सापि तं चकमे सुभ्रूः सोमराजसुतं पतिम्। स तस्यां जनयामास पुरूरवसमात्मजम् ॥३५॥
एवं स्त्रीत्वमनुप्राप्तः सुद्युम्नो मानवो नृपः। सस्मार स्वकुलाचार्यं वसिष्ठमिति शुश्रुम ॥३६॥
स तस्य तां दशां दृष्ट्वा कृपया भृशपीडितः। सुद्युम्नस्याशयन् पुंस्त्वमुपाधावत शङ्करम् ॥३७॥
तुष्टस्तस्मै स भगवानृषये प्रियमावहन्। स्वां च वाचमृतां कुर्वन्निदमाह विशाम्पते ॥३८॥
मासं पुमान् स भविता मासं स्त्री तव गोत्रजः। इत्थं व्यवस्थया कामं सुद्युम्नोऽवतु मेदिनीम् ॥३९॥
आचार्यानुग्रहात् कामं लब्ध्वा पुंस्त्वं व्यवस्थया। पालयामास जगतीं नाभ्यनन्दन् स्म तं प्रजाः ॥४०॥
तस्योत्कलो गयो राजन् विमलश्च सुतास्त्रयः। दक्षिणापथराजानो बभूवुर्धर्मवत्सलाः ॥४१॥
ततः परिणते काले प्रतिष्ठानपतिः प्रभुः। पुरूरवस उत्सृज्य गां पुत्राय गतो वनम् ॥४२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे इलोपाख्याने प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एव गतेऽथ सुद्युम्ने मनुर्वैवस्वत सुते । पुत्रकामस्तपस्तेपे यमुनाया शत समा ॥ १ ॥
ततोऽयजत मनुर्देवमपत्यार्थं हरिं प्रभुम् । इक्ष्वाकुपूर्वजान् पुत्राँल्लेभे स्वसदृशान् दश ॥ २ ॥
पृषध्रस्तु मनो पुत्रो गोपालो गुरुणा कृत । पालयामास गा यत्तो रात्र्या वीरासनव्रत ॥ ३ ॥
एकदा प्राविशत् गोष्ठ शार्दूलो निशि वर्षति । शयाना गाव उत्थाय भीतास्ता बभ्रमुर्व्रजे ॥ ४ ॥
एका जग्राह बलवान् सा चुक्रोश भयातुरा । तस्यास्तत् क्रन्दित श्रुत्वा पृषध्रोऽभिससार ह ॥ ५ ॥
खड्गमादाय तरसा प्रलीनोडुगणे निशि । अजानन्नहनद् बभ्रो शिर शार्दूलशङ्कया ॥ ६ ॥
व्याघ्रोऽपि वृक्णश्रवणो निस्त्रिंशाग्राहतस्तत । निश्चक्राम भृश भीतो रक्त पथि समुत्सृजन् ॥ ७ ॥
मन्यमानो हत व्याघ्र पृषध्र परवीरहा । अद्राक्षीत् स्वहता बभ्रु व्युष्टाया निशि दु खित ८
त शशाप कुलाचार्य कृतागसमकामत । न क्षत्रबन्धु शूद्रस्त्व कर्मणा भवितामुना ॥ ९ ॥
एव शप्तस्तु गुरुणा प्रत्यगृह्णात् कृताञ्जलि । अधारयद् व्रत वीर ऊर्ध्वरेता मुनिप्रियम् ॥१०॥
वासुदेवे भगवति सर्वात्मनि परेऽमले । एकान्तित्व गतो भक्त्या सर्वभूतसुहृत् सम ॥११॥
विमुक्तसङ्ग शान्तात्मा सयताक्षोऽपरिग्रह । यदृच्छयोपपन्नेन कल्पयन् वृत्तिमात्मन ॥१२॥
आत्मन्यात्मानमाधाय ज्ञानतृप्त समाहित । विचचार महीमेता जडान्धबधिराकृति ॥१३॥
एववृत्तो वन गत्वा दृष्ट्वा दावाग्निमुत्थितम् । तेनोपयुक्तकरणो ब्रह्म प्राप पर मुनि ॥१४॥

कवि कनीयान् विषयेषु नि स्पृहो विसृज्य राज्य सह बन्धुभिर्वनम् ।
निवेश्य चित्ते पुरुष स्वरोचिष विवेश कैशोरवया पर गत ॥१५॥

करूषान्मानवादासन् कारूषा क्षत्रजातय । उत्तरापथगोप्तारो ब्रह्मण्या धर्मवत्सला ॥१६॥
धृष्टाद् धार्ष्टमभूत् क्षत्र ब्रह्मभूय गत क्षितौ । नृगस्य वश सुमतिर्भूतज्योतिस्ततो वसु ॥१७॥
वसो प्रतीकस्तत्पुत्र ओघवानोघवत्पिता । कन्या चौघवती नाम सुदर्शन उवाह ताम् ॥१८॥
चित्रसेनो नरिष्यन्ताद्दक्षस्तस्य सुतोऽभवत् । तस्य मीढ्वास्तत कूर्च इन्द्रसेनस्तु तत्सुत ॥१९॥
वीतिहोत्रस्त्विन्द्रसेनात् तस्य सत्यश्रवा अभूत् । उरुश्रवा सुतस्तस्य देवदत्तस्ततोऽभवत् ॥२०॥
ततोऽग्निवेश्यो भगवानग्नि स्वयमभूत् सुत । कानीन इति विख्यातो जातूकर्ण्यो महानृषि ॥२१॥
ततो ब्रह्मकुल जातमाग्निवेश्यायन नृप । नरिष्यन्तान्वय प्रोक्तो दिष्टवशमत शृणु ॥२२॥
नाभागो दिष्टपुत्रोऽन्य कर्मणा वैश्यता गत । भलन्दन सुतस्तस्य वत्सप्रीतिर्भलन्दनात् ॥२३॥
वत्सप्रीते सुत प्राशुस्तत्सुत प्रमतिं विदु । खनित्र प्रमतेस्तस्माच्चाक्षुषोऽथ विविंशति ॥२४॥
विविंशतिसुतो रम्भ खनिनेत्रोऽस्य धार्मिक । करन्धमो महाराज तस्यासीदात्मजो नृप ॥२५॥
तस्यावीक्षित् सुतो यस्य मरुत्तश्चक्रवर्त्यभूत् । सवर्तोऽयाजयद् य वै महायोग्यङ्गिर सुत ॥२६॥

मरुत्तस्य यथा यज्ञो न तथान्यस्य कश्चन । सर्वं हिरण्मयं त्वासीद् यत् किञ्चिच्चास्य शोभनम् २७
अमाद्यदिन्द्रः सोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातयः । मरुतः परिवेष्टारो विश्वेदेवाः सभासदः ॥२८॥
मरुत्तस्य दमः पुत्रस्तस्यासीद् राज्यवर्धनः । सुधृतिस्तत्सुतो जज्ञे सौधृतेयो नरः सुतः ॥२९॥
तत्सुतः केवलस्तस्माद् बन्धुमान् वेगवांस्ततः । बन्धुस्तस्याभवद् यस्य तृणबिन्दुर्महीपतिः ॥३०॥
तं भेजेऽलम्बुषा देवी भजनीयगुणालयम् । वराप्सरा यतः पुत्राः कन्या चेडविडाभवत्॥३१॥
तस्यामुत्पादयामास विश्रवा धनदं सुतम् । प्रादाय विद्यां परमामृषिर्योगेश्वरात् पितुः ॥३२॥
विशालः शून्यबन्धुश्च धूम्रकेतुश्च तत्सुताः । विशालो वंशकृद् राजा वैशालीं निर्ममे पुरीम् ।३३।
हेमचन्द्रः सुतस्तस्य धूम्राक्षस्तस्य चात्मजः । तत्पुत्रात् संयमादासीत् कृशाश्वः सहदेवजः ॥३४॥
कृशाश्वात् सोमदत्तोऽभूद् योऽश्वमेधैरिडस्पतिम्। इष्ट्वा पुरुषमापाग्र्यां गतिं योगेश्वराश्रितः ॥३५॥
सौमदत्तिस्तु सुमतिस्तत्सुतो जनमेजयः । एते वैशालभूपालास्तृणबिन्दोर्यशोधराः ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

शर्यातिर्मानवो राजा ब्रह्मिष्ठः स बभूव ह । यो वा अङ्गिरसां सत्रे द्वितीयमह ऊचिवान् ॥ १ ॥
सुकन्या नाम तस्यासीत् कन्या कमललोचना । तया सार्धं वनगतो ह्यगमच्च्यवनाश्रमम् ॥ २ ॥
सा सखीभिः परिवृता विचिन्वन्त्यङ्घ्रिपान् वने । वल्मीकरन्ध्रे ददृशे खद्योते इव ज्योतिषी ॥ ३ ॥
ते दैवचोदिता बाला ज्योतिषी कण्टकेन वै । अविध्यन्मुग्धभावेन सुस्रावासृक् ततो बहु ॥ ४ ॥
शकृन्मूत्रनिरोधोऽभूत् सैनिकानां च तत्क्षणात् । राजर्षिस्तमुपालक्ष्य पुरुषान् विस्मितोऽब्रवीत् ॥५॥
अप्यभद्रं न युष्माभिर्भार्गवस्य विचेष्टितम् । व्यक्तं केनापि नस्तस्य कृतमाश्रमदूषणम् ॥ ६ ॥
सुकन्या प्राह पितरं भीता किञ्चित् कृतं मया । द्वे ज्योतिषी अजानन्त्या निर्भिन्ने कण्टकेन वै ॥७॥
दुहितुस्तद् वचः श्रुत्वा शर्यातिर्जातसाध्वसः । मुनिं प्रसादयामास वल्मीकान्तर्हितं शनैः ॥ ८ ॥
तदभिप्रायमाज्ञाय प्रादाद् दुहितरं मुनेः । कृच्छ्रान्मुक्तस्तमामन्त्र्य पुरं प्रायात् समाहितः ॥९॥
सुकन्या च्यवनं प्राप्य पतिं परमकोपनम् । प्रीणयामास चित्तज्ञा अप्रमत्तानुवृत्तिभिः ॥१०॥
कस्यचित् त्वथ कालस्य नासत्यावाश्रमागतौ । तौ पूजयित्वा प्रोवाच वयो मे दत्तमीश्वरौ ॥११॥
ग्रहं ग्रहीष्ये सोमस्य यज्ञे वामप्यसोमपोः । क्रियतां मे वयो रूपं प्रमदानां यदीप्सितम् ॥१२॥
बाढमित्यूचतुर्विप्रमभिनन्द्य भिषक्तमौ । निमज्जतां भवानस्मिन् ह्रदे सिद्धविनिर्मिते ॥१३॥
इत्युक्त्वा जरया ग्रस्तदेहो धमनिसन्ततः । ह्रदं प्रवेशितोऽश्विभ्यां वलीपलितविप्रियः ॥१४॥
पुरुषास्त्रय उत्तस्थुरपीच्या वनिताप्रियाः । पद्मस्रजः कुण्डलिनस्तुल्यरूपाः सुवाससः ॥१५॥
निरीक्ष्य वरारोहा सरूपान् सूर्यवर्चसः । अजानती पतिं साध्वी अश्विनौ शरणं ययौ ॥१६॥

दर्शयित्वा पतिं तस्यै पातिव्रत्येन तोषितौ । ऋषिमामन्त्र्य ययतुर्विमानेन त्रिविष्टपम् ॥१७॥
यक्ष्यमाणोऽथ शर्यातिश्च्यवनस्याश्रम गत । ददर्श दुहितु पार्श्वे पुरुष सूर्यवर्चसम् ॥१८॥
राजा दुहितर प्राह कृतपादाभिवन्दनाम् । आशिषश्चाप्रयुञ्जानो नातिप्रीतमना इव ॥१९॥

चिकीर्षित ते किमिद पतिस्त्वया प्रलम्भितो लोकनमस्कृतो मुनि ।
यत् त्व जराग्रस्तमसत्यसमत विहाय जार भजसेऽमुमध्वगम् ॥ २० ॥
कथ मतिस्तेऽवगतान्यथा सता कुलप्रसूते कुलदूषण त्विदम् ।
बिभर्षि जार यदपत्रपा कुल पितुश्च भर्तुश्च नयस्यधस्तम ॥ २१ ॥

एव ब्रुवाण पितर स्मयमाना शुचिस्मिता । उवाच तात जामाता तवैष भृगुनन्दन ॥२२॥
शशस पित्रे तत् सर्वं वयोरूपाभिलम्भनम् । विस्मित परमप्रीतस्तनया परिषस्वजे ॥२३॥
सोमेन याजयन् वीर ग्रह सोमस्य चाग्रहीत् । असोमपोरप्यश्विनोश्च्यवन स्वेन तेजसा ॥२४॥
हन्तु तमाददे वज्र सद्योमन्युरमर्षित । सवज्र स्तम्भयामास भुजमिन्द्रस्य भार्गव ॥२५॥
अन्वजानस्तत सर्वे ग्रह सोमस्य चाश्विनो । भिषजाविति यत् पूर्वं सोमाहुत्या बहिष्कृतौ ॥२६॥
उत्तानबर्हिरानर्तो भूरिषेण इति त्रय । शर्यातेरभवन् पुत्रा आनर्ताद् रेवतोऽभवत् ॥२७॥
सोऽन्त समुद्रे नगरीं विनिर्माय कुशस्थलीम् । आस्थितोऽभुङ्क्त विषयानानर्तादीनरिन्दम ॥२८॥
तस्य पुत्रशत जज्ञे ककुद्मिज्येष्ठमुत्तमम् । ककुद्मी रेवतीं कन्या स्वामादाय विभु गत ॥२९॥
कन्यावर परिप्रष्टु ब्रह्मलोकमपावृतम् । आवर्तमाने गान्धर्वे स्थितोऽलब्धक्षण क्षणम् ।३०।
तदन्त आद्यमानम्य स्वाभिप्राय न्यवेदयत् । तच्छ्रुत्वा भगवान् ब्रह्मा प्रहस्य तमुवाच ह ॥३१॥
अहो राजन् निरुद्धास्ते कालेन हृदि ये कृता । तत्पुत्रपौत्रनप्तॄणा गोत्राणि च न शृण्महे ॥३२॥
कालोऽभियातस्त्रिणवचतुर्युगविकल्पित । तद् गच्छ देवदेवांशो बलदेवो महाबल ॥३३॥
कन्यारत्नमिद राजन् नररत्नाय देहि भो । भुवो भारावताराय भगवान् भूतभावन ॥३४॥
अवतीर्णो निजांशेन पुण्यश्रवणकीर्तन । इत्यादिष्टोऽभिवन्द्याज नृप स्वपुरमागत ।
त्यक्त पुण्यजनत्रासाद् भ्रातृभिर्दिक्ष्ववस्थितै ॥३५॥
सुता दत्त्वानवद्याङ्गीं बलाय बलशालिने । बदर्याख्य गतो राजा तप्तु नारायणाश्रमम् ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे तृतीयोऽध्याय ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नाभागो नभगापत्य य तत भ्रातर कविम् । यविष्ठ व्यभजन् दाय ब्रह्मचारिणमागतम् ॥ १ ॥
[illegible] भजाम पितर तव । त्वा ममार्यास्तताभाङ्क्षुर्मा पुत्रक तदादृथा ॥ २ ॥
इमे [illegible] सुमेधस । षष्ठ षष्ठमुपेत्याह कवे मुह्यन्ति कर्मणि ३ ॥

तास्त्व शसय सूक्ते द्वे वैश्वदेवे महात्मन । ते स्वर्यन्तो धन सत्रपरिशेषितमात्मन ॥ ४ ॥
दास्यन्ति तेऽथ तान् गच्छ तथा स कृतवान् यथा । तस्मै दत्त्वा ययुः स्वर्गं ते सत्रपरिशेषितम् ॥ ५ ॥
त कश्चित् स्वीकरिष्यन्त पुरुष कृष्णदर्शन । उवाचोत्तरतोऽभ्येत्य ममेद वास्तुक वसु ॥ ६ ॥
ममेदमृषिभिर्दत्तमिति तर्हि स्म मानव । स्यान्नौ ते पितरि प्रश्न पृष्टवान् पितर तथा ॥ ७ ॥
यज्ञवास्तुगत सर्वमुच्छिष्टमृषय क्वचित् । चक्रुर्विभाग रुद्राय स देव सर्वमर्हति ॥ ८ ॥
नाभागस्त प्रणम्याह तवेश किल वास्तुकम् । इत्याह मे पिता ब्रह्मञ्छिरसा त्वा प्रसादये ॥ ९ ॥
यत् ते पितावदद् धर्म त्व च सत्य प्रभाषसे । ददामि ते मन्त्रदृशो ज्ञान ब्रह्म सनातनम् ॥१०॥
गृहाण द्रविण दत्त मत्सत्रे परिशेषितम् । इत्युक्त्वान्तर्हितो रुद्रो भगवान् सत्यवत्सल ॥११॥
य एतत् सस्मरेत् प्रात साय च सुसमाहित । कविर्भवति मन्त्रज्ञो गति चैव तथाऽऽत्मन ॥१२॥
नाभागादम्बरीषोऽभून्महाभागवत कृती । नास्पृशद् ब्रह्मशापोऽपि य न प्रतिहत क्वचित् ॥१३॥

राजोवाच

भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि राजर्षेस्तस्य धीमत । न प्राभूद् यत्र निर्मुक्तो ब्रह्मदण्डो दुरत्यय ॥१४॥

श्रीशुक उवाच

अम्बरीषो महाभाग सप्तद्वीपवती महीम् । अव्यया च श्रिय लब्ध्वा विभव चातुल भुवि ॥१५॥
मेनेऽतिदुर्लभ पुसा सर्वं तत् स्वप्नसस्तुतम् । विद्वान् विभवनिर्वाण तमो विशति यत् पुमान् ॥१६॥
वासुदेवे भगवति तद्भक्तेषु च साधुषु । प्राप्तो भाव पर विश्व येनेद लोष्टवत् स्मृतम् ॥१७॥

स वै मन कृष्णपदारविन्दयोर्वचासि वैकुण्ठगुणानुवर्णने ।
करौ हरेर्मन्दिरमार्जनादिषु श्रुति चकाराच्युतसत्कथोदये ॥१८॥
मुकुन्दलिङ्गालयदर्शने दृशौ तद्भृत्यगात्रस्पर्शेऽङ्गसङ्गमम् ।
घ्राण च तत्पादसरोजसौरभे श्रीमत्तुलस्या रसना तदर्पिते ॥१९॥
पादौ हरे क्षेत्रपदानुसर्पणे शिरो हृषीकेशपदाभिवन्दने ।
काम च दास्ये न तु कामकाम्यया यथोत्तमश्लोकजनाश्रया रति ॥२०॥
एव सदा कर्मकलापमात्मन परेऽधियज्ञे भगवत्यधोक्षजे ।
सर्वात्मभाव विदधन्महीमिमा तन्निष्ठविप्राभिहित शशास ह ॥२१॥
ईजेऽश्वमेधैरधियज्ञमीश्वर महाविभूत्योपचिताङ्गदक्षिणै ।
ततैर्वसिष्ठासितगौतमादिभिर्धन्वन्यभिस्रोतमसौ सरस्वतीम् ॥२२॥

यस्य क्रतुषु गीर्वाणै सदस्या ऋत्विजो जना । तुल्यरूपाश्चानिमिषा व्यदृश्यन्त सुवासस ॥२३॥
स्वर्गो न प्रार्थितो यस्य मनुजैरमरप्रिय । शृण्वद्भिरुपगायद्भिरुत्तमश्लोकचेष्टितम् ॥२४॥
सम्मर्दयन्ति तान् कामा स्वाराज्यपरिभाविता । दुर्लभा नापि सिद्धाना मुकुन्द हृदि पश्यत ॥२५॥

स इत्थं भक्तियोगेन तपोयुक्तेन पार्थिव । स्वधर्मेण हरिं प्रीणन् सङ्गान् सर्वान्छनैर्जहौ ॥२६॥
गृहेषु दारेषु सुतेषु बन्धुषु द्विपोत्तमस्यन्दनवाजिपत्तिषु ।
अक्षय्यरत्नाभरणायुधादिष्वनन्तकोशेष्वकरोदसन्मतिम् ॥ २७ ॥
तस्मा अदाद्धरिश्चक्रं प्रत्यनीकभयावहम् । एकान्तभक्तिभावेन प्रीतो भृत्याभिरक्षणम् ॥२८॥
आरिराधयिषुः कृष्णं महिष्या तुल्यशीलया । युक्तः सांवत्सरं वीरो दधार द्वादशीव्रतम् ॥२९॥
व्रतान्ते कार्तिके मासि त्रिरात्रं समुपोषितः । स्नातः कदाचित् कालिन्द्यां हरिं मधुवनेऽर्चयत् ॥३०॥
महाभिषेकविधिना सर्वोपस्करसम्पदा । अभिषिच्याम्बराकल्पैर्गन्धमाल्यार्हणादिभिः ॥३१॥
तद्गतान्तरभावेन पूजयामास केशवम् । ब्राह्मणांश्च महाभागान् सिद्धार्थानपि भक्तितः ॥३२॥
गवां रुक्मविषाणीनां रूप्याङ्घ्रीणां सुवाससाम् । पयःशीलवयोरूपवत्सोपस्करसम्पदाम् ॥३३॥
प्रादिणोत् साधुविप्रेभ्यो गृहेषु न्यर्बुदानि षट् । भोजयित्वा द्विजानग्रे स्वाद्वन्नं गुणवत्तमम् ॥३४॥
लब्धकामैरनुज्ञातः पारणायोपचक्रमे । तस्य तर्ह्यतिथिः साक्षाद् दुर्वासा भगवानभूत् ॥३५॥
तमानर्चातिथिं भूपः प्रत्युत्थानासनार्हणैः । ययाचेऽभ्यवहाराय पादमूलमुपागतः ॥३६॥
प्रतिनन्द्य स तद्याच्ञां कर्तुमावश्यकं गतः । निममज्ज बृहद् ध्यायन् कालिन्दीसलिले शुभे ॥३७॥
मुहूर्तार्धावशिष्टायां द्वादश्यां पारणं प्रति । चिन्तयामास धर्मज्ञो द्विजैस्तद्धर्मसङ्कटे ॥३८॥
ब्राह्मणातिक्रमे दोषो द्वादश्यां यदपारणे । यत् कृत्वा साधु मे भूयादधर्मो वा न मां स्पृशेत् ॥३९॥
अम्भसा केवलेनाथ करिष्ये व्रतपारणम् । प्राहुरब्भक्षणं विप्रा ह्यशितं नाशितं च तत् ॥४०॥
इत्यप: प्राश्य राजर्षिश्चिन्तयन् मनसाच्युतम् । प्रत्यचष्ट कुरुश्रेष्ठ द्विजागमनमेव सः ॥४१॥
दुर्वासा यमुनाकूलात् कृतावश्यक आगतः । राज्ञाभिनन्दितस्तस्य बुबुधे चेष्टितं धिया ॥४२॥
मन्युना प्रचलद्गात्रो भ्रुकुटीकुटिलाननः । बुभुक्षितश्च सुतरां कृताञ्जलिमभाषत ॥४३॥
अहो अस्य नृशंसस्य श्रियोन्मत्तस्य पश्यत । धर्मव्यतिक्रमं विष्णोरभक्तस्येशमानिनः ॥४४॥
यो मामतिथिमायातमातिथ्येन निमन्त्र्य च । अदत्त्वा भुक्तवांस्तस्य सद्यस्ते दर्शये फलम् ॥४५॥
एवं ब्रुवाण उत्कृत्य जटां रोषविदीपितः । तया स निर्ममे तस्मै कृत्यां कालानलोपमाम् ॥४६॥
तामापतन्तीं ज्वलतीमसिहस्तां पदा भुवम् । वेपयन्तीं समुद्वीक्ष्य न चचाल पदान्नृप ॥४७॥
प्राग्दिष्टं भृत्यरक्षायां पुरुषेण महात्मना । ददाह कृत्यां तां चक्रं क्रुद्धाहिमिव पावकः ॥४८॥
तदभिद्रवदुद्वीक्ष्य स्वप्रयासं च निष्फलम् । दुर्वासा दुद्रुवे भीतो दिक्षु प्राणपरीप्सया ॥४९॥
तमन्वधावद् भगवद्रथाङ्गं दावाग्निरुद्धूतशिखो यथाहिम् ।
तथानुषक्तं मुनिरीक्षमाणो गुहां विविक्षुः प्रससार मेरोः ॥५०॥
दिशो नभः क्ष्मां विवरान् समुद्रॉंल्लोकान् सपालांस्त्रिदिवं गतः सः ।
यतो यतो धावति तत्र तत्र सुदर्शनं दुष्प्रसहं ददर्श ॥५१

अलब्धनाथ स यदा कुतश्चित् सन्त्रस्तचित्तोऽरणमेषमाण ।
देव विरिञ्च समगाद्विधातस्त्राह्यात्मयानेऽजिततेजसो माम् ॥ ५२ ॥

ब्रह्मोवाच

स्थान मदीय सहविश्वमेतत् क्रीडावसाने द्विपरार्धसज्ञे ।
भ्रूभङ्गमात्रेण हि सन्दिधक्षोः कालात्मनो यस्य तिरोभविष्यति ॥ ५३ ॥
अह भवो दक्षभृगुप्रधाना प्रजेशभूतेशसुरेशमुख्या ।
सर्वे वय यन्नियम प्रपन्ना मूर्ध्न्यर्पित लोकहित वहाम ॥ ५४ ॥
प्रत्याख्यातो विरिञ्चेन विष्णुचक्रोपतापित । दुर्वासा शरण यात सर्व कैलासवासिनम् ॥५५॥

श्रीरुद्र उवाच

वय न तात प्रभवाम भूम्नि यस्मिन् परेऽन्येऽप्यजजीवकोशा ।
भवन्ति काले न भवन्ति हीदृशा सहस्रशो यत्र वय भ्रमाम ॥ ५६ ॥
अह सनत्कुमारश्च नारदो भगवानज । कपिलोऽपान्तरतमो देवलो धर्म आसुरि ॥५७॥
मरीचिप्रमुखाश्चान्ये सिद्धेशा पारदर्शना । विदाम न वय सर्वे यन्मायां माययाऽऽवृता ॥५८॥
तस्य विश्वेश्वरस्येद शस्त्रं दुर्विषह हि न । तमेव शरण याहि हरिस्ते श विधास्यति ॥५९॥
ततो निराशो दुर्वासा पद भगवतो ययौ । वैकुण्ठाख्य यदध्यास्ते श्रीनिवास श्रिया सह॥६०॥
सन्दह्यमानोऽजितशस्त्रवह्निना तत्पादमूले पतित सवेपथु ।
आहाच्युतानन्त सदीप्सित प्रभो कृतागस माव हि विश्वभावन ॥ ६१ ॥
अजानता ते परमानुभाव कृत मयाघं भवत प्रियाणाम् ।
विधेहि तस्यापचितिं विधातर्मुच्येत यन्नाम्न्युदिते नारकोऽपि॥ ६२ ॥

श्रीभगवानुवाच

अह भक्तपराधीनो ह्यस्वतन्त्र इव द्विज । साधुभिर्ग्रस्तहृदयो भक्तैर्भक्तजनप्रिय ॥६३॥
नाहमात्मानमाशासे मद्भक्तै साधुभिर्विना । श्रिय चात्यन्तिकीं ब्रह्मन् येषा गतिरह परा ॥६४॥
ये दारागारपुत्राप्तान् प्राणान् वित्तमिम परम्। हित्वा मा शरण याता कथ तास्त्यक्तुमुत्सहे ॥६५॥
मयि निर्बद्धहृदया साधव समदर्शनाः । वशीकुर्वन्ति मा भक्त्या सत्स्त्रिय सत्पति यथा ।६६।
मत्सेवया प्रतीत च सालोक्यादिचतुष्टयम् । नेच्छन्ति सेवया पूर्णा कुतोऽन्यत् कालविद्रुतम्।६७।
साधवो हृदय मह्य साधूना हृदय त्वहम् । मदन्यत् ते न जानन्ति नाह तेभ्यो मनागपि ॥६८॥
उपाय कथयिष्यामि तव विप्र श्रृणुष्व तत् । अय ह्यात्माभिचारस्ते यतस्त यातु वै भवान् ।
साधुषु प्रहित तेज प्रहर्तु कुरुतेऽशिवम् ॥ ६९ ॥
विद्या च विप्राणा नि श्रेयसकरे उभे । ते एव दुर्विनीतस्य कल्पेते कर्तुरन्यथा ॥७०॥

ब्रह्मसद् गच्छ भद्रं ते नाभागतनय नृपम् । क्षमापय महाभाग तत शान्तिर्भविष्यति ॥७१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धेऽम्बरीषचरिते चतुर्थोऽध्याय ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एव भगवताऽऽदिष्टो दुर्वासाश्चक्रतापित । अम्बरीषमुपावृत्य तत्पादौ दु खितोऽग्रहीत्॥ १ ॥
तस्य सोद्यमन वीक्ष्य पादस्पर्शविलज्जित । अस्तावीत् तद्धरेरस्त्र कृपया पीडितो भृशम् ॥ २ ॥

अम्बरीष उवाच

त्वमग्निर्भगवान् सूर्यस्त्व सोमो ज्योतिषा पति । त्वमापस्त्व क्षितिर्व्योम वायुर्मात्रेन्द्रियाणि च॥ ३ ॥
सुदर्शन नमस्तुभ्य सहस्राराच्युतप्रिय । सर्वास्त्रघातिन् विप्राय स्वस्ति भूया इडस्पते ॥ ४ ॥
त्व धर्मस्त्वमृत सत्य त्व यज्ञोऽखिलयज्ञभुक् । त्व लोकपाल सर्वात्मा त्व तेज पौरुष परम् ॥ ५ ॥

नम सुनाभाखिलधर्मसेतवे ह्यधर्मशीलासुरधूमकेतवे ।
त्रैलोक्यगोपाय विशुद्धवर्चसे मनोजवायाद्भुतकर्मणे गृणे ॥ ६ ॥
त्वत्तेजसा धर्ममयेन संहृत तम प्रकाशश्च धृतो महात्मनाम् ।
दुरत्ययस्ते महिमा गिरा पते त्वद्रूपमेतत् सदसत् परावरम् ॥ ७ ॥
यदा विसृष्टस्त्वमनञ्जनेन वै बल प्रविष्टोऽजित दैत्यदानवम् ।
बाहूदरोर्वङ्घ्रिशिरोधराणि वृक्णन्नजस्र प्रधने विराजसे ॥ ८ ॥
स त्व जगत्त्राण खलप्रहाणये निरूपित सर्वसहो गदाभृता ।
विप्रस्य चास्मत्कुलदैवहेतवे विधेहि भद्र तदनुग्रहो हि न ॥ ९ ॥

यद्यस्ति दत्तमिष्ट वा स्वधर्मो वा स्वनुष्ठित । कुल नो विप्रदैव चेद् द्विजो भवतु विज्वर ॥१०॥
यदि नो भगवान् प्रीत एक सर्वगुणाश्रय । सर्वभूतात्मभावेन द्विजो भवतु विज्वर ॥११॥

श्रीशुक उवाच

इति सस्तुवतो राज्ञो विष्णुचक्र सुदर्शनम् । अशाम्यत् सर्वतो विप्र प्रदहद् राजयाच्ञया॥१२॥
स मुक्तोऽस्त्राग्नितापेन दुर्वासा स्वस्तिमास्तत । प्रशशस तमुर्वीश युञ्जान परमाशिष ॥१३॥

दुर्वासा उवाच

अहो अनन्तदासाना महत्त्व दृष्टमद्य मे । कृतागसोऽपि यद् राजन् मङ्गलानि समीहसे॥१४॥
दुष्कर को नु साधूना दुस्त्यजो वा महात्मनाम् । यै सगृहीतो भगवान् सात्वतामृषभो हरि ॥१५॥
यन्नामश्रुतिमात्रेण पुमान् भवति निर्मल । तस्य तीर्थपद किं वा दासानामवशिष्यते ॥१६॥
राज[illegible]ोऽह त्वयातिकरुणात्मना । मदघ पृष्ठत कृत्वा प्राणा यन्मेऽभिरक्षिता ॥१७॥
प्रत्यागमनकाङ्क्षया । चरणावुपसगृह्य प्रसाद्य समभोजयत् ॥१८॥

सोऽशित्वाऽऽहृतमानीतमातिथ्य सार्वकामिकम् । तृप्तात्मा नृपतिं प्राह भुज्यतामिति सादरम्॥१९॥
प्रीतोऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि तव भागवतस्य वै । दर्शनस्पर्शनालापैरातिथ्येनात्ममेधसा ॥२०॥
कर्मावदातमेतत् ते गायन्ति स्व स्त्रियो मुहु । कीर्तिं परमपुण्या च कीर्तयिष्यति भूरियम् ॥२१॥

श्रीशुक उवाच

एव सकीर्त्य राजान दुर्वासा परितोषित । ययौ विहायसाऽऽमन्त्र्य ब्रह्मलोकमहैतुकम् ॥२२॥
सवत्सरोऽत्यगात् तावद् यावता नागतो गत । मुनिस्तद्दर्शनाकाङ्क्षो राजाब्भक्षो बभूव ह ॥२३॥
गते च दुर्वाससि सोऽम्बरीषो द्विजोपयोगातिपवित्रमाहरत् ।
ऋषेर्विमोक्ष व्यसन च बुद्ध्वा मेने स्ववीर्यं च परानुभावम् ॥ २४ ॥
एवविधानेकगुण स राजा परात्मनि ब्रह्मणि वासुदेवे ।
क्रियाकलापै समुवाह भक्ति ययाऽऽविरिञ्च्यान् निरयाश्चकार॥ २५ ॥
अथाम्बरीपस्तनयेषु राज्य समानशीलेषु विसृज्य धीर ।
वन विवेशात्मनि वासुदेवे मनो दधद् ध्वस्तगुणप्रवाह ॥ २६ ॥
इत्येतत् पुण्यमाख्यानमम्बरीषस्य भूपते । सङ्कीर्तयन्ननुध्यायन् भक्तो भगवतो भवेत् ॥२७॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्या सहितायां नवमस्कन्धेऽम्बरीषचरित नाम पञ्चमोऽध्याय ॥५॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

विरूप केतुमाञ्छम्भुरम्बरीषसुतास्त्रय । विरूपात् पृषदश्वोऽभूत् तत्पुत्रस्तु रथीतर ॥ १ ॥
रथीतरस्याप्रजस्य भार्यायां तन्तवेऽर्थित । अङ्गिरा जनयामास ब्रह्मवर्चस्विन सुतान् ॥ २ ॥
एते क्षेत्रे प्रसूता वै पुनस्त्वाङ्गिरसा स्मृता । रथीतराणा प्रवरा क्षत्रोपेता द्विजातय ॥ ३ ॥
क्षुवतस्तु मनोर्जज्ञे इक्ष्वाकुर्घ्राणत सुत । तस्य पुत्रशतज्येष्ठा विकुक्षिनिमिदण्डका ॥ ४ ॥
तेषा पुरस्तादभवन्नार्यावर्ते नृपा नृप । पञ्चविंशति पश्चाच्च त्रयो मध्ये परेऽन्यत ॥ ५ ॥
स एकदाष्टकाश्राद्धे इक्ष्वाकु सुतमादिशत् । मासमानीयता मेध्य विकुक्षे गच्छ माचिरम् ॥ ६ ॥
तथेति स वन गत्वा मृगान् हत्वा क्रियार्हणान् । श्रान्तो बुभुक्षितो वीर शश चाददपस्मृति ॥ ७ ॥
शेष निवेदयामास पित्रे तेन च तद्गुरु । चोदित प्रोक्षणायाह दुष्टमेतदकर्मकम् ॥ ८ ॥
ज्ञात्वा पुत्रस्य तत् कर्म गुरुणाभिहित नृप । देशान्नि सारयामास सुत त्यक्तविधिं रुषा ॥ ९ ॥
स तु विप्रेण सवाद ज्ञापकेन समाचरन् । त्यक्त्वा कलेवर योगी स तेनावाप यत्परम् ॥१०॥
पितर्युपरतेऽभ्येत्य विकुक्षि पृथिवीमिमाम् । शासदीजे हरिं यज्ञै शशाद इति विश्रुत ॥११॥
पुरञ्जयस्तस्य सुत इन्द्रवाह इतीरित । ककुत्स्थ इति चाप्युक्त शृणु नामानि कर्मभि ।१२।
आसीत् समरो देवाना सह दानवै । पार्ष्णिग्राहो वृतो वीरो देवैर्दैत्यपराजितै ॥१३॥

वचनाद् देवदेवस्य विष्णोर्विश्वात्मन प्रभो । वाहनत्वे वृतस्तस्य बभूवेन्द्रो महावृष ॥१४॥
स सन्नद्धो धनुर्दिव्यमादाय विशिखाञ्छितान् । स्तूयमान समारुह्य युयुत्सु ककुदि स्थित ॥१५॥
तेजसाऽऽप्यायितो विष्णो पुरुषस्य परात्मन । प्रतीच्या दिशि दैत्याना न्यरुणत् त्रिदशै पुरम् ॥१६॥
तैस्तस्य चाभूत् प्रधन तुमुल लोमहर्षणम् । यमाय भल्लैरनयद् दैत्यान् येऽभिययुर्मृधे ॥१७॥
तस्येषुपाताभिमुख युगान्ताग्निमिवोल्बणम् । विसृज्य दुद्रुवुर्दैत्या हन्यमाना स्वमालयम् ॥१८॥
जित्वा पुर धन सर्वं सश्रीक वज्रपाणये । प्रत्ययच्छत् स राजर्षिरिति नामभिराहृत ॥१९॥
पुरञ्जयस्य पुत्रोऽभूदनेनास्तत्सुत पृथु । विश्वरन्धिस्ततश्चन्द्रो युवनाश्वश्च तत्सुत ॥२०॥
शावस्तस्तत्सुतो येन शावस्ती निर्ममे पुरी । बृहदश्वस्तु शावस्तिस्तत कुवलयाश्वक ॥२१॥
य प्रियार्थमुतङ्कस्य धुन्धुनामासुर बली । सुतानामेकविंशत्या सहस्रैरहनद् वृत ॥२२॥
धुन्धुमार इति ख्यातस्तत्सुतास्ते च जज्वलु । धुन्धोर्मुखाग्निना सर्वे त्रय एवावशेषिता ॥२३॥
दृढाश्व कपिलाश्वश्च भद्राश्व इति भारत । दृढाश्वपुत्रो हर्यश्वो निकुम्भस्तत्सुत स्मृत ॥२४॥
बर्हणाश्वो निकुम्भस्य कृशाश्वोऽथास्य सेनजित् । युवनाश्वोऽभवत् तस्य सोऽनपत्यो वन गत ॥२५॥
भार्याशतेन निर्विण्ण ऋषयोऽस्य कृपालव । इष्टिं स्म वर्तयाञ्चक्रुरैन्द्रीं ते सुसमाहिता ॥२६॥
राजा तद् यज्ञसदन प्रविष्टो निशि तर्षित । दृष्ट्वा शयानान् विप्रांस्तान् पपौ मन्त्रजल स्वयम् ॥२७॥
उत्थितास्ते निशाम्याथ व्युदक कलश प्रभो । पप्रच्छु कस्य कर्मेद पीत पुंसवन जलम् ॥२८॥
राज्ञा पीत विदित्वाथ ईश्वरप्रहितेन ते । ईश्वराय नमश्चक्रुरहो दैवबल बलम् ॥२९॥
तत काल उपावृत्ते कुक्षिं निर्भिद्य दक्षिणम् । युवनाश्वस्य तनयश्चक्रवर्ती जजान ह ॥३०॥
कं धास्यति कुमारोऽय स्तन्य रोरूयते भृशम् । मा धाता वत्स मा रोदीरितीन्द्रो देशिनीमदात् ॥३१॥
न ममार पिता तस्य विप्रदेवप्रसादत । युवनाश्वोऽथ तत्रैव तपसा सिद्धिमन्वगात् ॥३२॥
त्रसद्दस्युरितीन्द्रोऽङ्ग विदधे नाम तस्य वै । यस्मात् त्रसन्ति ह्युद्विग्ना दस्यवो रावणादय ॥३३॥
यौवनाश्वोऽथ मान्धाता चक्रवर्त्यवनीं प्रभु । सप्तद्वीपवतीमेक शशासाच्युततेजसा ॥३४॥
ईजे च यज्ञ क्रतुभिरात्मविद् भूरिदक्षिणै । सर्वदेवमय देव सर्वात्मकमतीन्द्रियम् ॥३५॥
द्रव्य मन्त्रो विधिर्यज्ञो यजमानस्तथर्त्विज । धर्मो देशश्च कालश्च सर्वमेतद् यदात्मकम् ॥३६॥
यावत् सूर्य उदेति स्म यावच्च प्रतितिष्ठति । सर्वं तद्यौवनाश्वस्य मान्धातु क्षेत्रमुच्यते ॥३७॥
शशबिन्दोर्दुहितरि बिन्दुमत्यामधान्नृप । पुरुकुत्समम्बरीष मुचुकुन्द च योगिनम् ।
तेषा स्वसार पञ्चाशत् सौभरिं वव्रिरे पतिम् ॥ ३८ ॥
यमुनान्तर्जले मग्नस्तप्यमान परन्तप । निर्वृतिं मीनराजस्य वीक्ष्य मैथुनधर्मिण ॥३९॥
जातस्पृहो नृप विप्र कन्यामेकामयाचत । सोऽप्याह गृह्यता ब्रह्मन् काम कन्या स्वयवरे ॥४०॥
स [illegible] जरठोऽयमसम्मत । वलीपलित एजत्क इत्यह प्रत्युदाहृत ॥

साधयिष्ये तथाऽऽत्मानं सुरस्त्रीणामपीप्सितम् । किं पुनर्मनुजेन्द्राणामिति व्यवसित प्रभु ॥४२॥
मुनि प्रवेशित क्षत्रा कन्यान्त पुरमृद्धिमत् । वृतश्च राजकन्याभिरेकः पञ्चाशता वर ॥४३॥
तासां कलिरभूद् भूयास्तदर्थेऽपोह्य सौहृदम् । ममानुरूपो नाय व इति तद्गतचेतसाम् ॥४४॥

स बह्वृचस्ताभिरपारणीयतप श्रियानर्घ्यपरिच्छदेषु ।
गृहेषु नानोपवनामलाम्भ सर सु सौगन्धिककाननेषु ॥ ४५ ॥
महार्हशय्यासनवस्त्रभूषणस्नानानुलेपाभ्यवहारमाल्यकै ।
स्वलङ्कृतस्त्रीपुरुषेषु नित्यदा रेमेऽनुगायद्द्विजभृङ्गवन्दिषु ॥ ४६ ॥

यद्गार्हस्थ्य तु संवीक्ष्य सप्तद्वीपवतीपति । विस्मित स्तम्भमजहात् सार्वभौमश्रियान्वितम् ॥४७॥
एव गृहेष्वभिरतो विषयान् विविधै सुखै । सेवमानो न चातुष्यदाज्यस्तोकैरिवानल ॥४८॥
स कदाचिदुपासीन आत्मापह्नवमात्मन । ददर्श बह्वृचाचार्यो मीनसङ्गसमुत्थितम् ॥४९॥

अहो इम पश्यत मे विनाश तपस्विन सच्चरितव्रतस्य ।
अन्तर्जले वारिचरप्रसङ्गात् प्रच्यावित ब्रह्म चिर धृत यत् ॥ ५० ॥
सङ्ग त्यजेत मिथुनव्रतिना मुमुक्षु सर्वात्मना न विसृजेद् बहिरिन्द्रियाणि ।
एकश्चरन् रहसि चित्तमनन्त ईशे युञ्जीत तद्व्रतिषु साधुषु चेत् प्रसङ्ग ॥ ५१ ॥
एकस्तपस्व्यहमथाम्भसि मत्स्यसङ्गात् पञ्चाशदासमुत पञ्चसहस्रसर्ग ।
नान्त व्रजाम्युभयकृत्यमनोरथाना मायागुणैर्हृतमतिर्विषयेऽर्थभाव ॥ ५२ ॥

एवं वसन् गृहे काल विरक्तो न्यासमास्थित । वन जगामानुययुस्तत्पत्न्य पतिदेवता ॥५३॥
तत्र तप्त्वा तपस्तीक्ष्णमात्मकर्शनमात्मवान् । सहैवाग्निभिरात्मान युयोज परमात्मनि ॥५४॥
ता स्वपत्युर्महाराज निरीक्ष्याध्यात्मिकीं गतिम् । अन्वीयुस्तत्प्रभावेण अग्निं शान्तमिवार्चिष ॥५५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे सौभर्याख्याने षष्ठोऽध्याय ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

मान्धातु पुत्रप्रवरो योऽम्बरीष प्रकीर्तित । पितामहेन प्रवृतो यौवनाश्वश्च तत्सुत ।
हारीतस्तस्य पुत्रोऽभून्मान्धातृप्रवरा इम ॥ १ ॥
नर्मदा भ्रातृभिर्दत्ता पुरुकुत्साय योरगै । तया रसातल नीतो भुजगेन्द्रप्रयुक्तया ॥ २ ॥
गन्धर्वानवधीत्तत्र वध्यान् वै विष्णुशक्तिधृक् । नागाल्लब्धवर सर्पादभय स्मरतामिदम् ॥ ३ ॥
त्रसद्दस्यु पौरुकुत्सो योऽनरण्यस्य देहकृत् । हर्यश्वस्तत्सुतस्तस्मादरुणोऽथ त्रिबन्धन ॥ ४ ॥
तस्य सत्यव्रत पुत्रस्त्रिशङ्कुरिति विश्रुत । प्राप्तश्चाण्डालतां शापाद् गुरो कौशिकतेजसा ॥ ५ ॥

सशरीरो गत स्वर्गमद्यापि दिवि दृश्यते । पातितोऽवाक्शिरा देवैस्तेनैव स्तम्भितो बलात् ६
त्रैशङ्कवो हरिश्चन्द्रो विश्वामित्रवसिष्ठयो । यन्निमित्तमभूद् युद्ध पक्षिणोर्बहुवार्षिकम् ॥ ७ ॥
सोऽनपत्यो विषण्णात्मा नारदस्योपदेशत । वरुण शरण यात पुत्रो मे जायता प्रभो ॥ ८ ॥
यदि वीरो महाराज तेनैव त्वा यजे इति । तथेति वरुणेनास्य पुत्रो जातस्तु रोहित ॥ ९ ॥
जात सुतो ह्यनेनाङ्ग मा यजस्वेति सोऽब्रवीत् । यदा पशुर्निर्दश स्यादथ मेध्यो भवेदिति ॥१०॥
निर्दशे च स आगत्य यजस्वेत्याह सोऽब्रवीत् । दन्ता पशोर्यज्जायेरन्नथ मेध्यो भवेदिति ॥११॥
जाता दन्ता यजस्वेति स प्रत्याहाथ सोऽब्रवीत् । यदा पतन्त्यस्य दन्ता अथ मेध्यो भवेदिति ॥१२॥
पशोर्निपतिता दन्ता यजस्वेत्याह सोऽब्रवीत् । यदा पशो पुनर्दन्ता जायन्तेऽथ पशु शुचि ॥१३॥
पुनर्जाता यजस्वेति स प्रत्याहाथ सोऽब्रवीत् । सान्नाहिको यदा राजन् राजन्योऽथ पशु शुचि १४
इति पुत्रानुरागेण स्नेहयन्त्रितचेतसा । काल वञ्चयता त तमुक्तो देवस्तमैक्षत ॥१५॥
रोहितस्तदभिज्ञाय पितु कर्म चिकीर्षितम् । प्राणप्रेप्सुर्धनुष्पाणिररण्य प्रत्यपद्यत ॥१६॥
पितर वरुणग्रस्त श्रुत्वा जातमहोदरम् । रोहितो ग्राममेयाय तमिन्द्र प्रत्यषेधत ॥१७॥
भूमे पर्यटन पुण्य तीर्थक्षेत्रनिषेवणै । रोहितायादिशच्छक्र सोऽप्यरण्येऽवसत् समाम् १८
एव द्वितीये तृतीये चतुर्थे पञ्चमे तथा । अभ्येत्याभ्येत्य स्थविरो विप्रो भूत्वाऽऽह वृत्रहा १९
षष्ठ सवत्सर तत्र चरित्वा रोहित पुरीम् । उपव्रजन्नजीगर्तादक्रीणा मध्यम सुतम् ॥२०॥
शुन शेप पशु पित्रे प्रदाय समवन्दत । तत पुरुषमेधेन हरिश्चन्द्रो महायशा ॥२१॥
मुक्तोदरोऽयजद् देवान् वरुणादीन् महत्कथ । विश्वामित्रोऽभवत् तस्मिन् होता चाध्वर्युरात्मवान् ॥
जमदग्निरभूद् ब्रह्मा वसिष्ठोऽयास्यसामग । तस्मै तुष्टो ददाविन्द्र शातकौम्भमय रथम् ॥२३॥
शुन शेपस्य माहात्म्यमुपरिष्टात्प्रचक्ष्यते । सत्यसारा धृतिं दृष्ट्वा सभार्यस्य च भूपते ॥२४॥
विश्वामित्रो भृश प्रीतो ददावविहता गतिम् । मन पृथिव्या तामद्भिस्तेजसापोऽनिलेन तत् ॥२५॥
खे वायु धारयस्तच्च भूतादौ त महात्मनि । तस्मिञ्ज्ञानकला ध्यात्वा तयाज्ञान विनिर्दहन् ।२६।
हित्वा ता स्वेन भावेन निर्वाणसुखसविदा । अनिर्देश्याप्रतर्क्येण तस्थौ विध्वस्तबन्धन ॥२७॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे हरिश्चन्द्रोपाख्यान नाम सप्तमोऽध्याय ।७।

अथाष्टमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

हरितो रोहितसुतश्चम्पस्तस्माद्विनिर्मिता । चम्पापुरी सुदेवोऽतो विजयो यस्य चात्मज ॥ १ ॥
भरुकस्तत्सुतस्तस्माद् वृकस्तस्यापि बाहुक । सोऽरिभिर्हृतभू राजा सभार्यो वनमाविशत् ॥ २ ॥
वृद्ध तं पञ्चता प्राप्त महिष्यनु मरिष्यती । और्वेण जानताऽऽत्मान प्रजावन्त निवारिता ॥ ३ ॥
आज्ञायास्यै सपत्नीभिर्गरो दत्तोऽन्धसा सह । सह तेनैव सजात सगराख्यो महायशा ॥ ४ ॥

सगरश्चक्रवर्त्यासीत् सागरो यत्सुतै कृत । यस्तालजङ्घान्यवनाञ्छकान्हैहयबर्बरान् ॥ ५ ॥
नावधीद् गुरुवाक्येन चक्रे विकृतवेषिण । मुण्डाञ्छ्मश्रुधरान् काश्चि मुक्तकेशार्धमुण्डितान् ६
अनन्तर्वाससः काश्चिदबहिर्वाससोऽपरान् । सोऽश्वमेधैरयजत सर्ववेदसुरात्मकम् ॥ ७ ॥
और्वोपदिष्टयोगेन हरिमात्मानमीश्वरम् । तस्योत्सृष्ट पशु यज्ञे जहाराश्व पुरदर ॥ ८ ॥
सुमत्यास्तनया दृप्ता पितुरादेशकारिण । हयमन्वेषमाणास्ते समन्तान्न्यखनन्महीम् ॥ ९ ॥
प्रागुदीच्या दिशि हय ददृशु कपिलान्तिके । एष वाजिहरश्चौर आस्ते मीलितलोचन ॥१०॥
हन्यता हन्यता पाप इति षष्टिसहस्रिण । उदायुधा अभिययुरुन्मिमेष तदा मुनि ॥११॥
स्वशरीराग्निना तावन्महेन्द्रहृतचेतस । महद्व्यतिक्रमहता भस्मसादभवन् क्षणात् ॥१२॥

न साधुवादो मुनिकोपभर्जिता नृपेन्द्रपुत्रा इति सत्त्वधामनि ।
कथ तमो रोषमय विभाव्यते जगत्पवित्रात्मनि खे रजो भुव ॥१३॥
यस्येरिता साङ्ख्यमयी दृढेह नौर्यया मुमुक्षुस्तरते दुरत्ययम् ।
भवार्णव मृत्युपथ विपश्चित परात्मभूतस्य कथ पृथङ्मति ॥१४॥

योऽसमञ्जस इत्युक्त स केशिन्या नृपात्मज । तस्य पुत्रोऽशुमान् नाम पितामहहिते रत ॥१५॥
असमञ्जस आत्मान दर्शयन्नसमञ्जसम् । जातिस्मर पुरा सङ्गाद् योगी योगाद् विचालित १६
आचरन् गर्हित लोके ज्ञातीना कर्म विप्रियम् । सरय्वा क्रीडतो बालान् प्रास्यदुद्वेजयञ्जनम् ॥१७॥
एववृत्त परित्यक्त पित्रा स्नेहमपोह्य वै । योगैश्वर्येण बालास्तान् दर्शयित्वा ततो ययौ ॥१८॥
अयोध्यावासिन सर्वे बालकान् पुनरागतान् । दृष्ट्वा विसिस्मिरे राजन् राजा चाप्यन्वतप्यत ॥१९॥
अशुमाश्चोदितो राज्ञा तुरङ्गान्वेषणे ययौ । पितृव्यखातानुपथ भस्मान्ति ददृशे हयम् ॥२०॥
तत्रासीन मुनिं वीक्ष्य कपिलाख्यमधोक्षजम् । अस्तौत् समाहितमना प्राञ्जलि प्रणतो महान्।२१।

अशुमानुवाच

न पश्यति त्वा परमात्मनोऽजनो न बुध्यतेऽद्यापि समाधियुक्तिभि ।
कुतोऽपरे तस्य मन शरीरधीविसर्गसृष्टा वयमप्रकाशा ॥२२॥
ये देहभाजस्त्रिगुणप्रधाना गुणान् विपश्यन्त्युत वा तमश्च ।
यन्मायया मोहितचेतसस्ते विदु स्वसस्थ न बहि प्रकाशा ॥२३॥
त त्वामह ज्ञानघन स्वभावप्रध्वस्तमायागुणभेदमोहै ।
सनन्दनाद्यैर्मुनिभिर्विभाव्य कथ हि मूढ परिभावयामि ॥२४॥
प्रशान्तमायागुणकर्मलिङ्गमनामरूप सदसद्विमुक्तम् ।
ज्ञानोपदेशाय गृहीतदेह नमामहे त्वा पुरुष पुराणम् ॥२५॥

त्वन्मायारचिते लोके वस्तुबुद्ध्या गृहादिषु । भ्रमन्ति कामलोभेर्ष्यामोहविभ्रान्तचेतस ॥२६॥

अद्य नः सर्वभूतात्मन् कामकर्मेन्द्रियाशयः । मोहपाशो दृढश्छिन्नो भगवंस्तव दर्शनात् ॥२७॥

श्रीशुक उवाच

इत्थं गीतानुभावस्तं भगवान् कपिलो मुनिः । अंशुमन्तमुवाचेदमनुगृह्य धिया नृप ॥२८॥

श्रीभगवानुवाच

अश्वोऽयं नीयतां वत्स पितामहपशुस्तव । इमे च पितरो दग्धा गङ्गाम्भोऽर्हन्ति नेतरत् ॥२९॥
तं परिक्रम्य शिरसा प्रसाद्य हयमानयत् । सगरस्तेन पशुना क्रतुशेषं समापयत् ॥३०॥
राज्यमंशुमति न्यस्य निःस्पृहो मुक्तबन्धनः । और्वोपदिष्टमार्गेण लेभे गतिमनुत्तमाम् ॥३१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे सगरोपाख्यानेऽष्टमोऽध्यायः ॥८॥

अथ नवमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अंशुमांश्च तपस्तेपे गङ्गानयनकाम्यया । कालं महान्तं नाशक्नोत् ततः कालेन संस्थितः ॥ १ ॥
दिलीपस्तत्सुतस्तद्वदशक्तः कालमेयिवान् । भगीरथस्तस्य सुतस्तेपे स सुमहत् तपः ॥ २ ॥
दर्शयामास तं देवी प्रसन्ना वरदास्मि ते । इत्युक्तः स्वमभिप्रायं शशंसावनतो नृपः ॥ ३ ॥
कोऽपि धारयिता वेगं पतन्त्या मे महीतले । अन्यथा भूतलं भित्त्वा नृप यास्ये रसातलम् ॥ ४ ॥
किं चाहं न भुवं यास्ये नरा मय्यामृजन्त्यघम् । मृजामि तदघं कुत्र राजंस्तत्र विचिन्त्यताम् ॥ ५ ॥

भगीरथ उवाच

साधवो न्यासिनः शान्ता ब्रह्मिष्ठा लोकपावनाः । हरन्त्यघं तेऽङ्गसङ्गात् तेष्वास्ते ह्यघभिद्धरिः ॥ ६ ॥
धारयिष्यति ते वेगं रुद्रस्त्वात्मा शरीरिणाम् । यस्मिन्नोतमिदं प्रोतं विश्वं शाटीव तन्तुषु ॥ ७ ॥
इत्युक्त्वा स नृपो देवं तपसातोषयच्छिवम् । कालेनाल्पीयसा राजंस्तस्येशः समतुष्यत ॥ ८ ॥
तथेति राज्ञाभिहितं सर्वलोकहितः शिवः । दधारावहितो गङ्गां पादपूतजलां हरेः ॥ ९ ॥
भगीरथः स राजर्षिर्निन्ये भुवनपावनीम् । यत्र स्वपितॄणां देहा भस्मीभूताः स्म शेरते ॥१०॥
रथेन वायुवेगेन प्रयान्तमनुधावती । देशान् पुनन्ती निर्दग्धानासिञ्चत् सगरात्मजान् ॥११
यज्जलस्पर्शमात्रेण ब्रह्मदण्डहता अपि । सगरात्मजा दिवं जग्मुः केवलं देहभस्मभिः ॥१२॥
भस्मीभूताङ्गसङ्गेन स्वर्याताः सगरात्मजाः । किं पुनः श्रद्धया देवीं ये सेवन्ते धृतव्रताः ॥१३॥
न ह्येतत् परमाश्चर्यं स्वर्धुन्या यदिहोदितम् । अनन्तचरणाम्भोजप्रसूताया भवच्छिदः ॥१४॥
संनिवेश्य मनो यस्मिन् श्रद्धया मुनयोऽमलाः । त्रैगुण्यं दुस्त्यजं हित्वा सद्यो यातास्तदात्मताम् ॥१५
श्रुतो भगीरथाज्जज्ञे तस्य नाभोऽपरोऽभवत् । सिन्धुद्वीपस्ततस्तस्मादयुतायुस्ततोऽभवत् ॥१६॥
ऋतुपर्णो नलसखो योऽश्वविद्यामयान्नलात् । दत्त्वाक्षहृदयं चास्मै सर्वकामस्तु तत्सुतः ॥१७॥

ततः सुदासस्तत्पुत्रो मदयन्तीपतिर्नृप । आहुर्मित्रसहं यं वै कल्माषाङ्घ्रिमुत क्वचित् ।
वसिष्ठशापाद् रक्षोऽभूदनपत्यः स्वकर्मणा ॥१८॥

राजोवाच

किंनिमित्तो गुरोः शापः सौदासस्य महात्मनः । एतद् वेदितुमिच्छामः कथ्यतां न रहो यदि ॥१९॥

श्रीशुक उवाच

सौदासो मृगयां किञ्चिच्चरन् रक्षो जघान ह । मुमोच भ्रातरं सोऽथ गतः प्रतिचिकीर्षया ॥२०॥
स चिन्तयन्नघं राज्ञः सूदरूपधरो गृहे । गुरवे भोक्तुकामाय पक्त्वा निन्ये नरामिषम् ॥२१॥
परिवेक्ष्यमाणं भगवान् विलोक्याभक्ष्यमञ्जसा । राजानमशपत् क्रुद्धो रक्षो ह्येवं भविष्यसि ॥२२॥
रक्षःकृतं तद्विदित्वा चक्रे द्वादशवार्षिकम् । सोऽप्यपोऽञ्जलिनाऽऽदाय गुरुं शप्तुं समुद्यतः २३
वारितो मदयन्त्यापो रुशतीः पादयोर्जहौ । दिशः खमवनीं सर्वं पश्यञ्जीवमयं नृप ॥२४॥
राक्षसं भावमापन्नः पादे कल्माषतां गतः । व्यवायकाले ददृशे वनौकोदम्पती द्विजौ ॥२५॥
क्षुधार्तो जगृहे विप्रं तत्पत्न्याहाकृतार्थवत् । न भवान् राक्षसः साक्षादिक्ष्वाकूणां महारथ ॥२६॥
मदयन्त्याः पतिर्वीर नाधर्मं कर्तुमर्हसि । देहि मेऽपत्यकामाया अकृतार्थं पतिं द्विजम् ॥२७॥
देहोऽयं मानुषो राजन् पुरुषस्याखिलार्थदः । तस्मादस्य वधो वीर सर्वार्थवध उच्यते ॥२८॥
एष हि ब्राह्मणो विद्वांस्तपःशीलगुणान्वितः । आरिराधयिषुर्ब्रह्म महापुरुषसंज्ञितम् ।
सर्वभूतात्मभावेन भूतेष्वन्तर्हितं गुणैः ॥२९॥
सोऽयं ब्रह्मर्षिवर्यस्ते राजर्षिप्रवराद् विभो । कथमर्हति धर्मज्ञ वधं पितुरिवात्मजः ॥३०॥
तस्य साधोरपापस्य भ्रूणस्य ब्रह्मवादिनः । कथं वधं यथा बभ्रोर्मन्यते सन्मतो भवान् ॥३१॥
यद्ययं क्रियते भक्षस्तर्हि मां खाद पूर्वतः । न जीविष्ये विना येन क्षणं च मृतकं यथा ॥३२॥
एवं करुणभाषिण्या विलपन्त्या अनाथवत् । व्याघ्रः पशुमिवाखादत् सौदासः शापमोहितः ।३३।
ब्राह्मणी वीक्ष्य दिधिषुं पुरुषादेन भक्षितम् । शोचन्त्यात्मानमुर्वीशमशपत् कुपिता सती॥३४॥
यस्मान्मे भक्षितः पाप कामार्तायाः पतिस्त्वया । तवापि मृत्युराधानादकृतप्रज्ञ दर्शितः ॥३५॥
एवं मित्रसहं शप्त्वा पतिलोकपरायणा । तदस्थीनि समिद्धेऽग्नौ प्रास्य भर्तुर्गतिं गता ॥३६॥
विशापो द्वादशाब्दान्ते मैथुनाय समुद्यतः । विज्ञाप्य ब्राह्मणीशापं महिष्या स निवारितः ॥३७॥
अत ऊर्ध्वं स तत्याज स्त्रीसुखं कर्मणाप्रजाः । वसिष्ठस्तदनुज्ञातो मदयन्त्यां प्रजामधात् ॥३८॥
सा वै सप्त समा गर्भमबिभ्रन्न व्यजायत । जघ्नेऽश्मनोदरं तस्याः सोऽश्मकस्तेन कथ्यते ॥३९॥
अश्मकान्मूलको जज्ञे यः स्त्रीभिः परिरक्षितः । नारीकवच इत्युक्तो निःक्षत्रे मूलकोऽभवत् ॥४०॥
ततो दशरथस्तस्मात् पुत्र ऐडविडस्ततः । राजा विश्वसहो यस्य खट्वाङ्गश्चक्रवर्त्यभूत् ॥४१॥
यो देवैरर्थितो दैत्यानवधीद् युधि दुर्जयः । मुहूर्तमायुर्ज्ञात्वैत्य स्वपुरं संदधे मनः ॥४२॥

ो ब्रह्मकुलात् प्राणा कुलदैवात्र चात्मजा । न श्रियो न मही राज्य न दाराश्चातिवल्लभा ॥४३॥
बाल्येऽपि मतिर्मह्यमधर्मे रमते क्वचित् । नापश्यमुत्तमश्लोकादन्यत् किंचन वस्त्वहम्॥४४॥
। कामवरो दत्तो मह्य त्रिभुवनेश्वरै । न वृणे तमहं काम भूतभावनभावन ॥४५॥
विक्षिप्तेन्द्रियधियो देवास्ते स्वहृदि स्थितम् । न विन्दन्ति प्रिय शश्वदात्मान किमुतापरे॥४६॥

अथेशमायारचितेषु सङ्ग गुणेषु गन्धर्वपुरोपमेषु ।
रूढ प्रकृत्याऽऽत्मनि विश्वकर्तुर्भावेन हित्वा तमहं प्रपद्ये ॥ ४७ ॥

ते व्यवसितो बुद्ध्या नारायणगृहीतया । हित्वान्यभावमज्ञान तत स्व भावमाश्रित ॥४८॥
त् तद् ब्रह्म पर सूक्ष्ममशून्य शून्यकल्पितम् । भगवान् वासुदेवेति य गृणन्ति हि सात्वता ॥४९॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे सूर्यवंशानुवर्णने नवमोऽध्याय ॥ ९ ॥

अथ दशमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

ट्वाङ्गाद् दीर्घबाहुश्च रघुस्तस्मात् पृथुश्रवा । अजस्ततो महाराजस्तस्माद् दशरथोऽभवत्॥ १ ॥
स्यापि भगवानेष साक्षाद् ब्रह्ममयो हरि । अंशांशेन चतुर्धागात् पुत्रत्व प्रार्थित सुरै ।
रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्ना इति संज्ञया ॥ २ ॥
स्यानुचरित राजन्नृषिभिस्तत्त्वदर्शिभि । श्रुत हि वर्णित भूरि त्वया सीतापतेर्मुहु ॥ ३ ॥

गुर्वर्थे त्यक्तराज्यो व्यचरदनुवन पद्मपद्भ्या प्रियाया
पाणिस्पर्शाक्षमाभ्या मृजितपथरुजो यो हरीन्द्रानुजाभ्याम् ।
वैरूप्याच्छूर्पणख्या प्रियविरहरुषाऽऽरोपितभ्रूविजृम्भ-
त्रस्ताब्धिर्बद्धसेतु खलदवदहन कोसलेन्द्रोऽवतान्न ॥ ४ ॥

श्वामित्राध्वरे येन मारीचाद्या निशाचरा । पश्यतो लक्ष्मणस्यैव हता नैर्ऋतपुङ्गवा ॥ ५ ॥

यो लोकवीरसमितौ धनुरैशमुग्र सीतास्वयंवरगृहे त्रिशतोपनीतम् ।
आदाय बालगजलील इवेक्षुयष्टिं सज्जीकृत नृप विकृष्य बभञ्ज मध्ये ॥ ६ ॥
जित्वानुरूपगुणशीलवयोऽङ्गरूपा सीताभिधा श्रियमुरस्यभिलब्धमानाम्।
मार्गे व्रजन् भृगुपतेर्व्यनयत् प्ररूढ दर्पं महीमकृत यस्त्रिरराजबीजाम् ॥ ७ ॥
य सत्यपाशपरिवीतपितुर्निदेश स्त्रैणस्य चापि शिरसा जगृहे सभार्य ।
राज्य श्रिय प्रणयिन सुहृदो निवास त्यक्त्वा ययौ वनमसूनिव मुक्तसङ्ग ॥ ८ ॥
रक्ष स्वसुर्व्यकृत रूपमशुद्धबुद्धेस्तस्या खरत्रिशिरदूषणमुख्यबन्धून् ।
जघ्ने चतुर्दशसहस्रमपारणीयकोदण्डपाणिरटमान उवास कृच्छ्रम् ॥ ९ ॥

तद्दु खरोषामर्षार्तिशोकवेगविमोहित । हा तात साधो धर्मिष्ठ त्यक्त्वास्मान् स्वर्गतो भवान् ॥
विलप्यैव पितुर्देहं निधाय भ्रातृषु स्वयम् । प्रगृह्य परशु राम क्षत्रान्ताय मनो दधे ॥१६॥
गत्वा माहिष्मतीं रामो ब्रह्मघ्नविहतश्रियम् । तेषां स शीर्षभी राजन् मध्ये चक्रे महागिरिम् ॥१७॥
तद्रक्तेन नदीं घोरामब्रह्मण्यभयावहाम् । हेतु कृत्वा पितृवधं क्षत्रेऽमङ्गलकारिणि ॥१८॥
त्रि सप्तकृत्व पृथिवीं कृत्वा नि क्षत्रियां प्रभु । समन्तपञ्चके चक्रे शोणितोदान् ह्रदान् नृप ॥१९॥
पितु कायेन सन्धाय शिर आदाय बर्हिषि । सर्वदेवमय देवमात्मानमयजन्मखै ॥२०॥
ददौ प्राचीं दिश होत्रे ब्रह्मणे दक्षिणां दिशम् । अध्वर्यवे प्रतीचीं वै उद्गात्रे उत्तरा दिशम् ॥२१॥
अन्येभ्योऽवान्तरदिश कश्यपाय च मध्यत । आर्यावर्तमुपद्रष्ट्रे सदस्येभ्यस्तत परम् ॥२२॥
ततश्चावभृथस्नानविधूताशेषकिल्बिष । सरस्वत्या ब्रह्मनद्या रेजे व्यभ्र इवांशुमान् ॥२३॥
स्वदेह जमदग्निस्तु लब्ध्वा सज्ञानलक्षणम् । ऋषीणां मण्डले सोऽभूत् सप्तमो रामपूजित ॥२४॥
जामदग्न्योऽपि भगवान् राम कमललोचन । आगामिन्यन्तरे राजन् वर्तयिष्यति वै बृहत् ॥२५॥
आस्तेऽद्यापि महेन्द्राद्रौ न्यस्तदण्ड प्रशान्तधी । उपगीयमानचरित सिद्धगन्धर्वचारणै ॥२६॥
एव भृगुषु विश्वात्मा भगवान् हरिरीश्वर । अवतीर्य पर भार भुवोऽहन् बहुशो नृपान् ॥२७॥
गाधेरभून्महातेजा समिद्ध इव पावक । तपसा क्षात्रमुत्सृज्य यो लेभे ब्रह्मवर्चसम् ॥२८॥
विश्वामित्रस्य चैवासन् पुत्रा एकशत नृप । मध्यमस्तु मधुच्छन्दा मधुच्छन्दस एव ते ॥२९॥
पुत्र कृत्वा शुन शेप देवरात च भार्गवम् । आजीगर्त सुतानाह ज्येष्ठ एष प्रकल्प्यताम् ॥३०॥
यो वै हरिश्चन्द्रमखे विक्रीत पुरुष पशु । स्तुत्वा देवान् प्रजेशादीन् मुमुचे पाशबन्धनात् ॥३१॥
यो रातो देवयजने देवैर्गाधिषु तापस । देवरात इति ख्यात शुन शेपः स भार्गव ॥३२॥
ये मधुच्छन्दसो ज्येष्ठा कुशल मेनिरे न तत् । अशपत् तान् मुनि क्रुद्धो म्लेच्छा भवत दुर्जना ॥३३॥
स होवाच मधुच्छन्दा सार्धं पञ्चाशता तत । यन्नो भवान् सजानीते तस्मिंस्तिष्ठामहे वयम् ॥३४॥
ज्येष्ठ मन्त्रदृश चक्रुस्त्वामन्वञ्चो वय स्म हि । विश्वामित्र सुतानाह वीरवन्तो भविष्यथ ।
ये मान मेऽनुगृह्णन्तो वीरवन्तमकर्त माम् ॥३५॥
एष व कुशिका वीरो देवरातस्तमन्वित । अन्ये चाष्टकहारीतजयक्रतुमदादय ॥३६॥
एव कौशिकगोत्र तु विश्वामित्रै पृथग्विधम् । प्रवरान्तरमापन्न तद्धि चैव प्रकल्पितम् ॥३७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे षोडशोऽध्याय ॥ १६ ॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

य पुरूरवस पुत्र आयुस्तस्याभवन् सुता । नहुष क्षत्रवृद्धश्च रजी रम्भश्च वीर्यवान् ॥ १ ॥
अनेना इति राजेन्द्र शृणु क्षत्रवृधोऽन्वयम् । क्षत्रवृद्धसुतस्यासन् सुहोत्रस्यात्मजास्त्रय ॥ २ ॥

काश्य कुशो गृत्समद इति गृत्समदादभूत् । शुनक शौनको यस्य बह्वृचप्रवरो मुनि ॥ ३ ॥
काश्यस्य काशिस्तत्पुत्रो राष्ट्रो दीर्घतम पिता । धन्वन्तरिर्दैर्घतम आयुर्वेदप्रवर्तक ॥ ४ ॥
यज्ञभुग्वासुदेवांश स्मृतमात्रार्तिनाशन । तत्पुत्र केतुमानस्य जज्ञे भीमरथस्तत ॥ ५ ॥
दिवोदासो द्युमांस्तस्मात् प्रतर्दन इति स्मृत । स एव शत्रुजिद् वत्स ऋतध्वज इतीरित ।
तथा कुवलयाश्वेति प्रोक्तोऽलर्कादयस्तत ॥ ६ ॥
षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च । नालर्कादपरो राजन् मेदिनीं बुभुजे युवा ॥ ७ ॥
अलर्कात् सन्ततिस्तस्मात् सुनीथोऽथ सुकेतन । धर्मकेतु सुतस्तस्मात् सत्यकेतुरजायत ॥ ८ ॥
धृष्टकेतु सुतस्तस्मात् सुकुमार क्षितीश्वर । वीतिहोत्रस्य भर्गोऽतो भार्गभूमिरभून्नृप ॥ ९ ॥
इतीमे काशयो भूपा क्षत्रवृद्धान्वयायिन । रम्भस्य रभस पुत्रो गम्भीरश्चाक्रियस्तत ॥१०॥
तस्य क्षेत्रे ब्रह्म जज्ञे शृणु वंशमनेनस । शुद्धस्तत शुचिस्तस्मात् त्रिककुद् धर्मसारथि ११
तत शान्तरयो जज्ञे कृतकृत्य स आत्मवान् । रजे पञ्चशतान्यासन् पुत्राणाममितौजसाम् ॥१२॥
देवैरभ्यर्थितो दैत्यान् हत्वेन्द्रायाददाद् दिवम् । इन्द्रस्तस्मै पुनर्दत्त्वा गृहीत्वा चरणौ रजे ॥१३॥
आत्मानमर्पयामास प्रह्रादाद्यरिशङ्कित । पितर्युपरते पुत्रा याचमानाय नो ददु ॥१४॥
त्रिविष्टप महेन्द्राय यज्ञभागान् समाददु । गुरुणा हूयमानेऽग्नौ बलभित् तनयान् रजे ॥१५॥
अवधीद् भ्रंशितान् मार्गान्न कश्चिदवशेषित । कुशात् प्रति क्षात्रवृद्धात् सञ्जयस्तत्सुतो जय १६
तत कृत कृतस्यापि जज्ञे हर्यवनो नृप । सहदेवस्ततो हीनो जयसेनस्तु तत्सुत ॥१७॥
सङ्कृतिस्तस्य च जय क्षत्रधर्मा महारथ । क्षत्रवृद्धान्वया भूपा शृणु वंशं च नाहुषात् ॥१८॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे चन्द्रवंशानुवर्णने सप्तदशोऽध्याय ॥ १७ ॥

अथाष्टादशोऽध्याय.

श्रीशुक उवाच

यतिर्ययाति संयातिरायतिर्वियति कृति । षडिमे नहुषस्यासन्निन्द्रियाणीव देहिन ॥ १ ॥
राज्यं नैच्छद् यति पित्रा दत्तं तत्परिणामवित् । यत्र प्रविष्ट पुरुष आत्मानं नावबुध्यते ॥ २ ॥
पितरि भ्रंशिते स्थानादिन्द्राण्या धर्षणाद् द्विजै । प्रापितेऽजगरत्वं वै ययातिरभवन्नृप ॥ ३ ॥
चतसृष्वादिशद् दिक्षु भ्रातॄन् भ्राता यवीयस । कृतदारो जुगोपोर्वीं काव्यस्य वृषपर्वण ॥ ४ ॥

राजोवाच

ब्रह्मर्षिर्भगवान् काव्य क्षत्रबन्धुश्च नाहुष । राजन्यविप्रयो कस्माद् विवाह प्रतिलोमक ॥५॥

श्रीशुक उवाच

एकदा दानवेन्द्रस्य शर्मिष्ठा नाम कन्यका । सखीसहस्रसंयुक्ता गुरुपुत्र्या च भामिनी ॥ ६ ॥

देवयान्या पुरोद्याने पुष्पितद्रुमसङ्कुले । व्यचरत् कलगीतालिनलिनीपुलिनेऽबला ॥ ७ ॥
ता जलाशयमासाद्य कन्याः कमललोचनाः । तीरे न्यस्य दुकूलानि विजह्रुः सिञ्चतीर्मिथः ॥८॥
वीक्ष्य व्रजन्तं गिरिशं सह देव्या वृषस्थितम् । सहसोत्तीर्य वासांसि पर्यधुर्व्रीडिताः स्त्रियः ॥ ९ ॥
शर्मिष्ठाजानती वासो गुरुपुत्र्याः समव्ययत् । स्वीयं मत्वा प्रकुपिता देवयानीदमब्रवीत् ॥१०॥
अहो निरीक्ष्यतामस्या दास्याः कर्म ह्यसाम्प्रतम् । अस्मद्धार्यं धृतवती शुनीव हविरध्वरे ॥११॥
यैरिदं तपसा सृष्टं मुखं पुंसः परस्य ये । धार्यते यैरिह ज्योतिः शिवः पन्थाः प्रदर्शितः ॥१२॥
यान् वन्दन्त्युपतिष्ठन्ते लोकनाथाः सुरेश्वराः । भगवानपि विश्वात्मा पावनः श्रीनिकेतनः ॥१३॥
वयं तत्रापि भृगवः शिष्योऽस्या नः पितासुरः । अस्मद्धार्यं धृतवती शूद्रो वेदमिवासती ॥१४॥
एवं क्षिपन्तीं शर्मिष्ठा गुरुपुत्रीमभाषत । रुषा श्वसन्त्युरङ्गीव धर्षिता दष्टदच्छदा ॥१५॥
आत्मवृत्तमविज्ञाय कत्थसे बहु भिक्षुकि । किं न प्रतीक्षसेऽस्माकं गृहान् बलिभुजो यथा ॥१६॥
एवंविधैः सुपरुषैः क्षिप्त्वाऽऽचार्यसुतां सतीम् । शर्मिष्ठा प्राक्षिपत् कूपे वासश्चादाय मन्युना ॥१७॥
तस्यां गतायां स्वगेहं ययातिर्मृगयां चरन् । प्राप्तो यदृच्छया कूपे जलार्थी तां ददर्श ह ॥१८॥
दत्त्वा स्वमुत्तरं वासस्तस्यै राजा विवाससे । गृहीत्वा पाणिना पाणिमुज्जहार दयापरः ॥१९॥
तं वीरमाहौशनसी प्रेमनिर्भरया गिरा । राजंस्त्वया गृहीतो मे पाणिः परपुरञ्जय ॥२०॥
हस्तग्राहोऽपरो मा भूद् गृहीतायास्त्वया हि मे । एष ईशकृतो वीर सम्बन्धो नौ न पौरुषः ।
यदिदं कूपमग्नाया भवतो दर्शनं मम ॥२१॥
न ब्राह्मणो मे भविता हस्तग्राहो महाभुज । कचस्य बार्हस्पत्यस्य शापाद् यमशपं पुरा ॥२२॥
ययातिरनभिप्रेतं दैवोपहृतमात्मनः । मनस्तु तद्गतं बुद्ध्वा प्रतिजग्राह तद्वचः ॥२३॥
गते राजनि सा धीरे तत्र स्म रुदती पितुः । न्यवेदयत् ततः सर्वमुक्तं शर्मिष्ठया कृतम् ॥२४॥
दुर्मना भगवान् काव्यः पौरोहित्यं विगर्हयन् । स्तुवन् वृत्तिं च कापोतीं दुहित्रा स ययौ पुरात् २५
वृषपर्वा तमाज्ञाय प्रत्यनीकविवक्षितम् । गुरुं प्रसादयन् मूर्ध्ना पादयोः पतितः पथि ॥२६॥
क्षणार्धमन्युर्भगवान् शिष्यं व्याचष्ट भार्गवः । कामोऽस्याः क्रियतां राजन् नैनां त्यक्तुमिहोत्सहे २७
तथेत्यवस्थिते प्राह देवयानी मनोगतम् । पित्रा दत्ता यतो यास्ये सानुगा यातु मामनु ॥२८॥
स्वानां तत् सङ्कटं वीक्ष्य तदर्थस्य च गौरवम् । देवयानीं पर्यचरत् स्त्रीसहस्रेण दासवत् ॥२९॥
नाहुषाय सुतां दत्त्वा सह शर्मिष्ठयोशना । तमाह राजञ्छर्मिष्ठामाधास्तल्पे न कर्हिचित् ॥३०॥
विलोक्यौशनसीं राजञ्छर्मिष्ठा सुप्रजां क्वचित् । तमेव वव्रे रहसि सख्याः पतिमृतौ सती ॥३१॥
राजपुत्र्यार्थितोऽपत्ये धर्मं चावेक्ष्य धर्मवित् । स्मरञ्छुक्रवचः काले दिष्टमेवाभ्यपद्यत ॥३२॥
यदुं च तुर्वसुं चैव देवयानी व्यजायत । द्रुह्युं चानुं च पूरुं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥३३॥
भर्तुर्विज्ञाय मानिनी । देवयानी पितुर्गेहं ययौ क्रोधविमूर्च्छिता ॥३४॥

प्रियामनुगत. कामी वचोभिरुपमन्त्रयन् । न प्रसादयितु शेके पादसवाहनादिभि ॥३५॥
शुक्रस्तमाह कुपित स्त्रीकामानृतपूरुष । त्वा जरा विशता मन्द विरूपकरणी नृणाम् ॥३६॥

ययातिरुवाच

अतृप्तोऽस्म्यद्य कामाना ब्रह्मन् दुहितरि स्म ते । व्यत्यस्यता यथाकाम वयसा योऽभिधास्यति॥ ३७॥
इति लब्धव्यवस्थान पुत्र ज्येष्ठमवोचत । यदो तात प्रतीच्छेमा जरा देहि निज वय ॥३८॥
मातामहकृता वत्स न तृप्तो विषयेष्वहम् । वयसा भवदीयेन रस्ये कतिपया समा ॥३९॥

यदुरुवाच

नोत्सहे जरसा स्थातुमन्तरा प्राप्तया तव । अविदित्वा सुख ग्राम्य वैतृष्ण्य नैति पूरुष ॥४०॥
तुर्वसुश्चोदित पित्रा द्रुह्युश्चानुश्च भारत । प्रत्याचख्युरधर्मज्ञा ह्यनित्ये नित्यबुद्धय ॥४१॥
अपृच्छत् तनय पूरुं वयसोन गुणाधिकम् । न त्वमग्रजवद् वत्स मा प्रत्याख्यातुमर्हसि ॥४२॥

पूरुरुवाच

को नु लोके मनुष्येन्द्र पितुरात्मकृत पुमान् । प्रतिकर्तुं क्षमो यस्य प्रसादाद् विन्दते परम् ॥४३॥
उत्तमश्चिन्तित कुर्यात् प्रोक्तकारी तु मध्यम । अधमोऽश्रद्धया कुर्यादकर्तोच्चरित पितु ॥४४॥
इति प्रमुदित पूरु प्रत्यगृह्णाज्जरा पितु । सोऽपि तद्वयसा कामान् यथावज्जुजुषे नृप ॥४५॥
सप्तद्वीपपति सम्यक् पितृवत् पालयन् प्रजा । यथोपजोष विषयाञ्जुजुषेऽव्याहतेन्द्रिय ॥४६॥
देवयान्यप्यनुदिन मनोवाग्देहवस्तुभि । प्रेयस परमा प्रीतिमुवाह प्रेयसी रह ॥४७॥
अयजद् यज्ञपुरुष क्रतुभिर्भूरिदक्षिणै । सर्वदेवमय देव सर्ववेदमय हरिम् ॥४८॥
यस्मिन्निद विरचित व्योम्नीव जलदावलि । नानेव भाति नाभाति स्वप्नमायामनोरथ ॥४९॥
तमेव हृदि विन्यस्य वासुदेव गुहाशयम् । नारायणमणीयास निराशीरयजत् प्रभुम् ॥५०॥
एव वर्षसहस्राणि मन षष्ठैर्मन सुखम् । विदधानोऽपि नातृप्यत् सार्वभौम कदिन्द्रियै ५१

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धेऽष्टादशोऽध्याय ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

स इत्थमाचरन् कामान् स्त्रैणोऽपह्नवमात्मन । बुद्ध्वा प्रियायै निर्विण्णो गाथामेतामगायत ॥ १ ॥
शृणु भार्गव्यमू गाथा मद्विधाचरिता भुवि । धीरा यस्यानुशोचन्ति वने ग्रामनिवासिन ॥ २ ॥
बस्त एको वने कश्चिद् विचिन्वन् प्रियमात्मन । ददर्श कूपे पतिता स्वकर्मवशगामजाम् ॥ ३ ॥
तस्या उद्धरणोपाय बस्त कामी विचिन्तयन् । व्यधत्त तीर्थमुद्धृत्य विषाणाग्रेण रोधसी ॥ ४ ॥
सोत्तीर्य कूपात् सुश्रोणी तमेव चकमे किल । तया वृत समुद्वीक्ष्य बह्वयोऽजा कान्तकामिनी ॥५॥
पीवान दमश्रुल प्रेष्ठ मीढ्वास याभकोविदम् । स एकोऽजवृषस्तासा बह्वीना रतिवर्धन ।

रेमे काममदमत्त आत्मानं नावबुध्यत ॥ ६ ॥

तमेव प्रेष्ठतमया रममाणमजान्यया । विलोक्य कूपसंविग्ना नामृष्यद्बस्तकर्म तत् ॥ ७ ॥
तं दुर्हृदं सुहृद्रूपं कामिनं क्षणसौहृदम् । इन्द्रियाराममुत्सृज्य स्वामिनं दुःखिता ययौ ॥ ८ ॥
सोऽपि चानुगतः स्त्रैणः कृपणस्तां प्रसादितुम् । कुर्वन्निडविडाकारं नाशक्नोत्पथि संधितुम् ॥ ९ ॥
तस्य तत्र द्विजः कश्चिदजास्वाम्यच्छिनद्रुषा । लम्बन्तं वृषणं भूयः सन्दधेऽर्थाय योगवित् ॥ १० ॥
सम्बद्धवृषणः सोऽपि ह्यजया कूपलब्धया । कालं बहुतिथं भद्रे कामैर्नाद्यापि तुष्यति ॥ ११ ॥
तथाहं कृपणः सुभ्रु भवत्याः प्रेमयन्त्रितः । आत्मानं नाभिजानामि मोहितस्तव मायया ॥ १२ ॥
यत् पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः । न दुह्यन्ति मनःप्रीतिं पुंसः कामहतस्य ते ॥ १३ ॥
न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति । हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते ॥ १४ ॥
यदा न कुरुते भावं सर्वभूतेष्वमङ्गलम् । समदृष्टेस्तदा पुंसः सर्वाः सुखमया दिशः ॥ १५ ॥
या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्जीर्यतो या न जीर्यते । तां तृष्णां दुःखनिवहां शर्मकामो द्रुतं त्यजेत् ॥ १६ ॥
मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा नाविविक्तासनो भवेत् । बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति ॥ १७ ॥
पूर्णं वर्षसहस्रं मे विषयान् सेवतोऽसकृत् । तथापि चानुसवनं तृष्णा तेषूपजायते ॥ १८ ॥
तस्मादेतामहं त्यक्त्वा ब्रह्मण्याधाय मानसम् । निर्द्वन्द्वो निरहङ्कारश्चरिष्यामि मृगैः सह ॥ १९ ॥
दृष्टं श्रुतमसद् बुद्ध्वा नानुध्यायेन्न सन्दिशेत् । संसृतिं चात्मनाशं च तत्र विद्वान् स आत्मदृक् ॥ २० ॥
इत्युक्त्वा नाहुषो जायां तदीयं पूरवे वयः । दत्त्वा स्वां जरसं तस्मादाददे विगतस्पृहः ॥ २१ ॥
दिशि दक्षिणपूर्वस्यां द्रुह्युं दक्षिणतो यदुम् । प्रतीच्यां तुर्वसुं चक्र उदीच्यामनुमीश्वरम् ॥ २२ ॥
भूमण्डलस्य सर्वस्य पूरुमर्हत्तमं विशाम् । अभिषिच्याग्रजांस्तस्य वशे स्थाप्य वनं ययौ ॥ २३ ॥
आसेवितं वर्षपूगान् षड्वर्गं विषयेषु सः । क्षणेन मुमुचे नीडं जातपक्ष इव द्विजः ॥ २४ ॥

स तत्र निर्मुक्तसमस्तसङ्ग आत्मानुभूत्या विधुतत्रिलिङ्गः ।
परेऽमले ब्रह्मणि वासुदेवे लेभे गतिं भागवतीं प्रतीतः ॥ २५ ॥

श्रुत्वा गाथां देवयानी मेने प्रस्तोभमात्मनः । स्त्रीपुंसोः स्नेहवैक्लव्यात् परिहासमिवेरितम् ॥ २६ ॥
सा सन्निवासं सुहृदां प्रपायामिव गच्छताम् । विज्ञायेश्वरतन्त्राणां मायाविरचितं प्रभोः ॥ २७ ॥
सर्वत्र सङ्गमुत्सृज्य स्वप्नौपम्येन भार्गवी । कृष्णे मनः समावेश्य व्यधुनोल्लिङ्गमात्मनः ॥ २८ ॥
नमस्तुभ्यं भगवते वासुदेवाय वेधसे । सर्वभूताधिवासाय शान्ताय बृहते नमः ॥ २९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे एकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥

अथ विंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

पूरोर्वंशं प्रवक्ष्यामि यत्र जातोऽसि भारत । यत्र राजर्षयो वंश्या ब्रह्मवंश्याश्च जज्ञिरे ॥ १ ॥

जनमेजयो ह्यभूत् पूरो॰ प्रचिन्वांस्तत्सुतस्तत । प्रवीरोऽथ नमस्युर्वै तस्माच्चारुपदोऽभवत् ॥ २ ॥
तस्य सुद्युरभूत् पुत्रस्तस्माद् बहुगवस्तत । संयातिस्तस्याहंयाती रौद्राश्वस्तत्सुत स्मृत ॥ ३ ॥
ऋतेयुस्तस्य कक्षेयु स्थण्डिलेयु कृतेयुक । जलेयु सन्ततेयुश्च धर्मसत्यव्रतेयव ॥ ४ ॥
दशैतेऽप्सरस पुत्रा वनेयुश्चावम स्मृत । घृताच्यामिन्द्रियाणीव मुख्यस्य जगदात्मन ॥ ५ ॥
ऋतेयो रन्तिभारोऽभूत् त्रयस्तस्यात्मजा नृप । सुमतिर्ध्रुवोऽप्रतिरथ कण्वोऽप्रतिरथात्मज ॥ ६ ॥
तस्य मेधातिथिस्तस्मात् प्रस्कण्वाद्या द्विजातय । पुत्रोऽभूत् सुमते रैभ्यो दुष्यन्तस्तत्सुतो मत ॥ ७ ॥
दुष्यन्तो मृगया यात कण्वाश्रमपदं गत । तत्रासीना स्वप्रभया मण्डयन्तीं रमामिव ॥ ८ ॥
विलोक्य सद्यो मुमुहे देवमायामिव स्त्रियम् । बभाषे ता वरारोहा भटै कतिपयैर्वृत ॥ ९ ॥
तद्दर्शनप्रमुदित संनिवृत्तपरिश्रम । पप्रच्छ कामसंतप्त प्रहसञ्श्लक्ष्णया गिरा ॥१०॥
का त्वं कमलपत्राक्षि कस्यासि हृदयङ्गमे । किं वा चिकीर्षितं त्वत्र भवत्या निर्जने वने ॥११॥
व्यक्तं राजन्यतनया वेद्म्यहं त्वा सुमध्यमे । न हि चेत पौरवाणामधर्मे रमते क्वचित् ॥१२॥

शकुन्तलोवाच

विश्वामित्रात्मजैवाहं त्यक्ता मेनकया वने । वेदैतद् भगवान् कण्वो वीर किं करवाम ते ॥१३॥
आस्यतां ह्यरविन्दाक्ष गृह्यतामर्हणं च न । भुज्यतां सन्ति नीवारा उष्यतां यदि रोचते ॥१४॥

दुष्यन्त उवाच

उपपन्नमिदं सुभ्रु जाताया कुशिकान्वये । स्वयं हि वृणुते राज्ञां कन्यका सदृशं वरम् ॥१५॥
ओमित्युक्ते यथाधर्ममुपयेमे शकुन्तलाम् । गान्धर्वविधिना राजा देशकालविधानवित् ॥१६॥
अमोघवीर्यो राजर्षिर्महिष्यां वीर्यमादधे । श्वोभूते स्वपुरं यात कालेनासूत सा सुतम् ॥१७॥
कण्व कुमारस्य वने चक्रे समुचिता क्रिया । बद्ध्वा मृगेन्द्रांस्तरसा क्रीडति स्म स बालक ॥१८॥
तं दुरत्ययविक्रान्तमादाय प्रमदोत्तमा । हरेरंशांशसम्भूतं भर्तुरन्तिकमागमत् ॥१९॥
यदा न जगृहे राजा भार्यापुत्रावनिन्दितौ । शृण्वतां सर्वभूतानां खे वागाहाशरीरिणी ॥२०॥
माता भस्त्रा पितुः पुत्रो येन जात स एव स । भरस्व पुत्रं दुष्यन्त मावमंस्था शकुन्तलाम् ॥२१॥
रेतोधा पुत्रो नयति नरदेव यमक्षयात् । त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुन्तला ॥२२॥
पितर्युपरते सोऽपि चक्रवर्ती महायशा । महिमा गीयते तस्य हरेरंशभुवो भुवि ॥२३॥
चक्रं दक्षिणहस्तेऽस्य पद्मकोशोऽस्य पादयो । ईजे महाभिषेकेण सोऽभिषिक्तोऽधिराड् विभु २४
पञ्चपञ्चाशता मेध्यैर्गङ्गायामनु वाजिभि । मामतेयं पुरोधाय यमुनायामनु प्रभु ॥२५॥
अष्टसप्ततिमेध्याश्वान् बबन्ध प्रददद् वसु । भरतस्य हि दौष्यन्तेरग्नि साचीगुणे चित ।
सहस्रं बद्वशो यस्मिन् ब्राह्मणा गा विभेजिरे ॥ २६ ॥
त्रयस्त्रिंशच्छतं ह्यश्वान् बद्ध्वा विस्मापयन् नृपान् । दौष्यन्तिरत्यगान्मायां देवानां गुरुमाययौ ॥२७॥

मृगाञ्छुक्लदत कृष्णान् हिरण्येन परीवृतान् । अदात् कर्मणि मष्णारे नियुतानि चतुर्दश ॥२८॥
भरतस्य महत् कर्म न पूर्वे नापरे नृपा । नैवापुर्नैव प्राप्स्यन्ति बाहुभ्यां त्रिदिवं यथा ॥२९॥
किरातहूणान्यवनानान्ध्रान्कङ्कान्खशाञ्छकान् । अब्रह्मण्यान्नृपांश्चाहन्म्लेच्छान्दिग्विजयेऽखिलान्
जित्वा पुरासुरा देवान् ये रसौकांसि भेजिरे । देवस्त्रियो रसां नीता प्राणिभि पुनराहरत् ॥३१॥
सर्वकामान् दुदुहतु प्रजाना तस्य रोदसी । समास्त्रिणवसाहस्रीर्दिक्षु चक्रमवर्तयत् ॥३२॥
स सम्राड् लोकपालाख्यमैश्वर्यमधिराट् श्रियम् । चक्रं चास्खलितं प्राणान् मृषेत्युपरराम ह ॥३३॥
तस्यासन् नृप वैदर्भ्य पत्न्यस्तिस्र सुसम्मता । जघ्नुस्त्यागभयात् पुत्रान् नानुरूपा इतीरिते ॥३४॥
तस्यैवं वितथ वंशे तदर्थं यजत सुतम् । मरुत्स्तोमेन मरुतो भरद्वाजमुपाददु ॥३५॥
अन्तर्वत्न्या भ्रातृपत्न्या मैथुनाय बृहस्पतिः । प्रवृत्तो वारितो गर्भं शप्त्वा वीर्यमवासृजत् ॥३६॥
तं त्यक्तुकामां ममतां भर्तुस्त्यागविशङ्किताम् । नामनिर्वचनं तस्य श्लोकमेनं सुरा जगु ॥३७॥
मूढे भर द्वाजमिमं भर द्वाजं बृहस्पते । यातौ यदुक्त्वा पितरौ भरद्वाजस्ततस्त्वयम् ॥३८॥
चोद्यमाना सुरैरेवं मत्वा वितथमात्मजम् । व्यसृजन् मरुतोऽबिभ्रन् दत्तोऽयं वितथेऽन्वये ॥३९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे विंशतितमोऽध्याय. ॥ २० ॥

अथैकविंशतितमोऽध्याय.

श्रीशुक उवाच

वितथस्य सुतो मन्युर्बृहत्क्षत्रो जयस्तत । महावीर्यो नरो गर्ग सङ्कृतिस्तु नरात्मज ॥ १ ॥
गुरुश्च रन्तिदेवश्च सङ्कृते पाण्डुनन्दन । रन्तिदेवस्य हि यश इहामुत्र च गीयते ॥ २ ॥
वियद्वित्तस्य ददतो लब्धं लब्धं बुभुक्षत । निष्किञ्चनस्य धीरस्य सकुटुम्बस्य सीदत ॥ ३ ॥
व्यतीयुरष्टचत्वारिंशदहान्यपिबत किल । घृतपायससंयावं तोयं प्रातरुपस्थितम् ॥ ४ ॥
कृच्छ्रप्राप्तकुटुम्बस्य क्षुत्तृड्भ्यां जातवेपथो । अतिथिर्ब्राह्मण काले भोक्तुकामस्य चागमत् ॥५॥
तस्मै संव्यभजत् सोऽन्नमादृत्य श्रद्धयान्वित । हरिं सर्वत्र संपश्यन् स भुक्त्वा प्रययौ द्विज ॥ ६ ॥
अथान्यो भोक्ष्यमाणस्य विभक्तस्य महीपते । विभक्तं व्यभजत् तस्मै वृषलाय हरिं स्मरन् ॥ ७ ॥
याते शूद्रे तमन्योऽगादतिथि श्वभिरावृत । राजन् मे दीयतामन्न सगणाय बुभुक्षते ॥ ८ ॥
स आदृत्यावशिष्टं यद् बहुमानपुरस्कृतम् । तच्च दत्त्वा नमश्चक्रे श्वभ्य श्वपतये विभु ॥ ९ ॥
पानीयमात्रमुच्छेषं तच्चैकपरितर्पणम् । पास्यत पुल्कसोऽभ्यागादपो देह्यशुभस्य मे ॥१०॥
तस्य तां करुणां वाचं निशम्य विपुलश्रमाम् । कृपया भृशसन्तप्त इदमाहामृतं वच ॥११॥

न कामयेऽहं गतिमीश्वरात् परामष्टर्द्धियुक्तामपुनर्भवं वा ।
आर्तिं प्रपद्येऽखिलदेहभाजामन्तःस्थितो येन भवन्त्यदु खा ॥ १२ ॥

क्षुत्तृड्श्रमो गात्रपरिभ्रमश्च दैन्यं क्लमः शोकविषादमोहाः ।
सर्वे निवृत्ताः कृपणस्य जन्तोर्जिजीविषोर्जीवजलार्पणान्मे ॥१३॥
इति प्रभाष्य पानीयं म्रियमाणः पिपासया । पुल्कसायाददाद्धीरो निसर्गकरुणो नृपः ॥१४॥
तस्य त्रिभुवनाधीशाः फलदाः फलमिच्छताम् । आत्मानं दर्शयाञ्चक्रुर्माया विष्णुविनिर्मिताः ॥१५॥
स वै तेभ्यो नमस्कृत्य निःसङ्गो विगतस्पृहः । वासुदेवे भगवति भक्त्या चक्रे मनः परम् ॥१६॥
ईश्वरालम्बनं चित्तं कुर्वतोऽनन्यराधसः । माया गुणमयी राजन् स्वप्नवत् प्रत्यलीयत ॥१७॥
तत्प्रसङ्गानुभावेन रन्तिदेवानुवर्तिनः । अभवन् योगिनः सर्वे नारायणपरायणाः ॥१८॥
गर्गाच्छिनिस्ततो गार्ग्यः क्षत्राद् ब्रह्म ह्यवर्तत । दुरितक्षयो महावीर्यात् तस्य त्रय्यारुणिः कविः ॥१९॥
पुष्करारुणिरित्यत्र ये ब्राह्मणगतिं गताः । बृहत्क्षत्रस्य पुत्रोऽभूद्धस्ती यद्धस्तिनापुरम् ॥२०॥
अजमीढो द्विमीढश्च पुरुमीढश्च हस्तिनः । अजमीढस्य वंश्याः स्युः प्रियमेधादयो द्विजाः ॥२१॥
अजमीढात् बृहदिषुस्तस्य पुत्रो बृहद्धनुः । बृहत्कायस्ततस्तस्य पुत्र आसीज्जयद्रथः ॥२२॥
तत्सुतो विशदस्तस्य सेनजित् समजायत । रुचिराश्वो दृढहनुः काश्यो वत्सश्च तत्सुताः ॥२३॥
रुचिराश्वसुतः पारः पृथुसेनस्तदात्मजः । पारस्य तनयो नीपस्तस्य पुत्रशतं त्वभूत् ॥२४॥
स कृत्व्यां शुककन्यायां ब्रह्मदत्तमजीजनत् । स योगी गवि भार्यायां विष्वक्सेनमधात् सुतम् २५
जैगीषव्योपदेशेन योगतन्त्रं चकार ह । उदक्स्वनस्ततस्तस्माद् भल्लादो बार्हदीषवाः २६
यवीनरो द्विमीढस्य कृतिमांस्तत्सुतः स्मृतः । नाम्ना सत्यधृतिर्यस्य दृढनेमिः सुपार्श्वकृत् ॥२७॥
सुपार्श्वात् सुमतिस्तस्य पुत्रः सन्नतिमांस्ततः । कृतिर्हिरण्यनाभाद् यो योगं प्राप्य जगौ स्म षट् २८
संहिताः प्राच्यसाम्नां वै नीपो ह्युग्रायुधस्ततः । तस्य क्षेम्यः सुवीरोऽथ सुवीरस्य रिपुञ्जयः ॥२९॥
ततो बहुरथो नाम पुरुमीढोऽप्रजोऽभवत् । नलिन्यामजमीढस्य नीलः शान्तिः सुतस्ततः ॥३०॥
शान्तेः सुशान्तिस्तत्पुत्रः पुरुजोऽर्कस्ततोऽभवत् । भर्म्याश्वस्तनयस्तस्य पञ्चासन् मुद्गलादयः ॥३१॥
यवीनरो बृहदिषुः काम्पिल्यः सञ्जयः सुताः । भर्म्याश्वः प्राह पुत्रा मे पञ्चानां रक्षणाय हि ॥३२॥
विषयाणामलमिमे इति पञ्चालसंज्ञिताः । मुद्गलाद् ब्रह्म निर्वृत्तं गोत्रं मौद्गल्यसंज्ञितम् ॥३३॥
मिथुनं मुद्गलाद् भार्म्याद् दिवोदासः पुमानभूत् । अहल्या कन्यका यस्यां शतानन्दस्तु गौतमात् ॥३४॥
तस्य सत्यधृतिः पुत्रो धनुर्वेदविशारदः । शरद्वांस्तत्सुतो यस्मादुर्वशीदर्शनात् किल ॥३५॥
शरस्तम्बेऽपतद् रेतो मिथुनं तदभूच्छुभम् । तद् दृष्ट्वा कृपयाऽगृह्णाच्छन्तनुर्मृगयां चरन् ।
कृपः कुमारः कन्या च द्रोणपत्न्यभवत् कृपी ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे एकविंशतितमोऽध्यायः ॥२१॥

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

मित्रेयुश्च दिवोदासाच्च्यवनस्तत्सुतो नृप । सुदास सहदेवोऽथ सोमको जन्तुजन्मकृत् ॥ १ ॥
तस्य पुत्रशत तेषा यवीयान् पृषत सुत । द्रुपदो द्रौपदी तस्य धृष्टद्युम्नादय सुता ॥ २ ॥
धृष्टद्युम्नाद् धृष्टकेतुर्भार्म्या पञ्चालका इमे । योऽजमीढसुतो ह्यन्य ऋक्ष संवरणस्तत ॥ ३ ॥
तपत्या सूर्यकन्याया कुरुक्षेत्रपति कुरु । परीक्षित् सुधनुर्जह्नुर्निषधश्च कुरो सुता ॥ ४ ॥
सुहोत्रोऽभूत् सुधनुषश्च्यवनोऽथ तत कृती । वसुस्तस्योपरिचरो बृहद्रथमुखास्तत ॥ ५ ॥
कुशाम्बमत्स्यप्रत्यग्रचेदिपाद्याश्च चेदिपा । बृहद्रथात् कुशाग्रोऽभूदृषभस्तस्य तत्सुत ॥ ६ ॥
जज्ञे सत्यहितोऽपत्य पुष्पवांस्तत्सुतो जहु । अन्यस्या चापि भार्याया शकले द्वे बृहद्रथात् ॥ ७ ॥
ते मात्रा बहिरुत्सृष्टे जरया चाभिसन्धिते । जीव जीवेति क्रीडन्त्या जरासन्धोऽभवत् सुत ॥ ८ ॥
ततश्च सहदेवोऽभूत् सोमापिर्यच्छ्रुतश्रवा । परीक्षिदनपत्योऽभूत् सुरथो नाम जाह्नव ॥ ९ ॥
ततो विदूरथस्तस्मात् सार्वभौमस्ततोऽभवत् । जयसेनस्तत्तनयो राधिकोऽतोऽयुतो ह्यभूत् ॥ १० ॥
ततश्च क्रोधनस्तस्माद् देवातिथिरमुष्य च । ऋष्यस्तस्य दिलीपोऽभूत् प्रतीपस्तस्य चात्मज ११
देवापि शन्तनुस्तस्य बाह्लीक इति चात्मजा । पितृराज्य परित्यज्य देवापिस्तु वन गत ॥ १२ ॥
अभवच्छन्तनू राजा प्राङ्महाभिषसञ्ज्ञित । य य कराभ्या स्पृशति जीर्ण यौवनमेति स ॥ १३ ॥
शान्तिमाप्नोति चैवाग्र्या कर्मणा तेन शन्तनु । समा द्वादश तद्राज्ये न ववर्ष यदा विभु ॥ १४ ॥
शन्तनुर्ब्राह्मणैरुक्त परिवेत्तायमग्रभुक् । राज्य देह्यग्रजायाशु पुरराष्ट्रविवृद्धये ॥ १५ ॥
एवमुक्तो द्विजैर्ज्येष्ठ छन्दयामास सोऽब्रवीत् । तन्मन्त्रिप्रहितैर्विप्रैर्वेदाद् विभ्रंशितो गिरा ॥ १६ ॥
वेदवादातिवादान् वै तदा देवो ववर्ष ह । देवापिर्योगमास्थाय कलापग्राममाश्रित ॥ १७ ॥
सोमवंशे कलौ नष्टे कृतादौ स्थापयिष्यति । बाह्लीकात् सोमदत्तोऽभूद् भूरिर्भूरिश्रवास्तत १८
शलश्च शन्तनोरासीद् गङ्गाया भीष्म आत्मवान् । सर्वधर्मविदा श्रेष्ठो महाभागवत कवि ॥ १९ ॥
वीरयूथाग्रणीर्येन रामोऽपि युधि तोषित । शन्तनोर्दासकन्याया जज्ञे चित्राङ्गद सुत ॥ २० ॥
विचित्रवीर्यश्चावरजो नाम्ना चित्राङ्गदो हत । यस्या पराशरात् साक्षादवतीर्णो हरे कला ॥ २१ ॥
वेदगुप्तो मुनि कृष्णो यतोऽहमिदमध्यगाम् । हित्वा स्वशिष्यान् पैलादीन् भगवान् बादरायण २२
मह्य पुत्राय शान्ताय पर गुह्यमिद जगौ । विचित्रवीर्योऽथोवाह काशिराजसुते बलात् ॥ २३ ॥
स्वयंवरादुपानीते अम्बिकाम्बालिके उभे । तयोरासक्तहृदयो गृहीतो यक्ष्मणा मृत ॥ २४ ॥
क्षेत्रेऽप्रजस्य वै भ्रातुर्मात्रोक्तो बादरायण । धृतराष्ट्र च पाण्डु च विदुर चाप्यजीजनत् ॥ २५ ॥
गान्धार्यां धृतराष्ट्रस्य जज्ञे पुत्रशत नृप । तत्र दुर्योधनो ज्येष्ठो दु शला चापि कन्यका ॥ २६ ॥
शापान्मैथुनरुद्धस्य पाण्डो कुन्त्या महारथा । जाता धर्मानिलेन्द्रेभ्यो युधिष्ठिरमुखास्त्रय ॥ २७ ॥

नकुल सहदेवश्च माद्रया नासत्यदस्रयो । द्रौपद्या पञ्च पञ्चभ्य पुत्रास्त पितरोऽभवन् ॥२८॥
युधिष्ठिरात् प्रतिविन्ध्य श्रुतसेनो वृकोदरात् । अर्जुनाच्छ्रुतकीर्तिस्तु शतानीकस्तु नाकुलि ॥२९॥
सहदेवसुतो राजञ्छ्रुतकर्मा तथापरे । युधिष्ठिरात् तु पौरव्या देवकोऽथ घटोत्कच ।३०।
भीमसेनाद्धिडिम्बाया काल्या सर्वगतस्तत । सहदेवात् सुहोत्र तु विजयासूत पार्वती ॥३१॥
करेणुमत्या नकुलो निरमित्र तथार्जुन । इरावन्तमुलूप्या वै सुताया बभ्रुवाहनम् ।
मणिपूरपते सोऽपि तत्पुत्र पुत्रिकासुत ॥३२॥
तव तात सुभद्रायामभिमन्युरजायत । सर्वातिरथजिद् वीर उत्तराया ततो भवान् ॥३३॥
परिक्षीणेषु कुरुषु द्रौणेर्ब्रह्मास्त्रतेजसा । त्वं च कृष्णानुभावेन सजीवो मोचितोऽन्तकात्३४
तवेमे तनयास्तात जनमेजयपूर्वका । श्रुतसेनो भीमसेन उग्रसेनश्च वीर्यवान् ॥३५॥
जनमेजयस्त्वा विदित्वा तक्षकान्निधनं गतम् । सर्पान् वै सर्पयागाग्नौ स होष्यति रुषान्वित ॥३६॥
कावषेय पुरोधाय तुर तुरगमेधयाट् । समन्तात् पृथिवीं सर्वां जित्वा यक्ष्यति चाध्वरै ३७
तस्य पुत्र शतानीको याज्ञवल्क्यात् त्रयीं पठन् । अस्त्रज्ञान क्रियाज्ञान शौनकात् परमेष्यति ॥३८॥
सहस्रानीकस्तत्पुत्रस्ततश्चैवाश्वमेधज । असीमकृष्णस्तस्यापि नेमिचक्रस्तु तत्सुत ॥३९॥
गजाह्वये हृते नद्या कौशाम्ब्यां साधु वत्स्यति । उक्तस्ततश्चित्ररथस्तस्मात् कविरथ सुत ॥४०॥
तस्माच्च वृष्टिमांस्तस्य सुषेणोऽथ महीपति । सुनीथस्तस्य भविता नृचक्षुर्यत्सुखीनलः ॥४१॥
परिप्लव सुतस्तस्मान्मेधावी सुनयात्मज । नृपञ्जयस्ततो दूर्वस्तिमिस्तस्माज्जनिष्यति ॥४२॥
तिमेर्बृहद्रथस्तस्माच्छतानीक सुदासज । शतानीकाद् दुर्दमनस्तस्यापत्य वहीनर ॥४३॥
दण्डपाणिर्निमिस्तस्य क्षेमको भविता नृप । ब्रह्मक्षत्रस्य वै प्रोक्तो वंशो देवर्षिसत्कृत ॥४४॥
क्षेमक प्राप्य राजान संस्था प्राप्स्यति वै कलौ । अथ मागधराजानो भवितारो वदामि ते ॥४५॥
भविता सहदेवस्य मार्जारिर्यच्छ्रुतश्रवा । ततो युतायुस्तस्यापि निरमित्रोऽथ तत्सुत ॥४६॥
सुनक्षत्र सुनक्षत्रात् बृहत्सेनोऽथ कर्मजित् । तत सुतञ्जयाद् विप्र शुचिस्तस्य भविष्यति ४७
क्षेमोऽथ सुव्रतस्तस्माद् धर्मसूत्र शमस्तत । द्युमत्सेनोऽथ सुमति सुबलो जनिता तत ॥४८॥
सुनीथ सत्यजिदथ विश्वजिद् यद् रिपुञ्जय । बार्हद्रथाश्च भूपाला भाव्या साहस्रवत्सरम् ॥४९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे द्वाविंशतितमोऽध्याय ॥ २२ ॥

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अनो सभानरश्चक्षु परोक्षश्च त्रय सुता । सभानरात् कालनर सृञ्जयस्तत्सुतस्तत ॥ १ ॥
जनमेजयस्तस्य पुत्रो महाशीलो महामना । उशीनरस्तितिक्षुश्च महामनस आत्मजौ ॥ २ ॥

शिबिर्वन शमिर्दक्षश्चत्वारोशीनरात्मजा । वृषादर्भ सुवीरश्च मद्र कैकय आत्मजा ॥ ३ ॥
शिनश्चत्वार एवासन्तितिक्षोश्च रुशद्रथ । ततो हेमोऽथ सुतपा बलि सुतपसोऽभवत् ॥ ४ ॥
अङ्गवङ्गकलिङ्गाद्या सुह्मपुण्ड्राभ्रसंज्ञिता । जज्ञिरे दीर्घतमसो बले क्षेत्रे महीक्षित ॥ ५ ॥
चक्रु स्वनाम्ना विषयान् षडिमान् प्राच्यकाश्च ते । खनपानोऽङ्गतो जज्ञे तस्माद् दिविरथस्तत ॥६॥
सुतो धर्मरथो यस्य जज्ञे चित्ररथोऽप्रजा । रोमपाद इति ख्यातस्तस्मै दशरथ सखा ॥ ७ ॥
शान्ता स्वकन्या प्रायच्छदृष्यशृङ्ग उवाह ताम् । देवेऽवर्षति य रामा आनिन्युर्हरिणीसुतम् ॥ ८ ॥
नाट्यसङ्गीतवादित्रैर्विभ्रमालिङ्गनार्हणै । स तु राज्ञोऽनपत्यस्य निरूप्येष्टिं मरुत्वत ॥ ९ ॥
प्रजामदाद् दशरथो येन लेभेऽप्रजा प्रजा । चतुरङ्गो रोमपादात् पृथुलाक्षस्तु तत्सुत ॥१०॥
बृहद्रथो बृहत्कर्मा बृहद्भानुश्च तत्सुता । आद्याद् बृहन्मनास्तस्माज्जयद्रथ उदाहृत ॥११॥
विजयस्तस्य सम्भूत्या ततो धृतिरजायत । ततो धृतव्रतस्तस्य सत्कर्माधिरथस्तत ॥१२॥
योऽसौ गङ्गातटे क्रीडन् मञ्जूषान्तर्गतं शिशुम् । कुन्त्यापविद्धं कानीनमनपत्योऽकरोत् सुतम् ॥१३॥
वृषसेन सुतस्तस्य कर्णस्य जगतीपते । द्रुह्योश्च तनयो बभ्रु सेतुस्तस्यात्मजस्तत ॥१४॥
आरब्धस्तस्य गान्धारस्तस्य धर्मस्ततो धृत । धृतस्य दुर्मनास्तस्मात् प्रचेताः प्राचेतसं शतम् १५
म्लेच्छाधिपतयोऽभूवन्नुदीचीं दिशमाश्रिता । तुर्वसोश्च सुतो वह्निर्वह्नेर्भर्गोऽथ भानुमान् ॥१६॥
त्रिभानुस्तत्सुतोऽस्यापि करन्धम उदारधी । मरुतस्तत्सुतोऽपुत्र पुत्र पौरवमन्वभूत् ॥१७॥
दुष्मन्त स पुनर्भेजे स्वं वंशं राज्यकामुक । ययातेर्ज्येष्ठपुत्रस्य यदोर्वंशं नरर्षभ ॥१८॥
वर्णयामि महापुण्यं सर्वपापहरं नृणाम् । यदोर्वंशं नर श्रुत्वा सर्वपापै प्रमुच्यते ॥१९॥
यत्रावतीर्णो भगवान् परमात्मा नराकृति । यदो सहस्रजित् क्रोष्टा नलो रिपुरिति श्रुता ॥२०॥
चत्वार सूनवस्तत्र शतजित् प्रथमात्मज । महाहयो वेणुहयो हैहयश्चेति तत्सुता ॥२१॥
धर्मस्तु हैहयसुतो नेत्र कुन्ते पिता तत । सोहञ्जिरभवत् कुन्तेर्महिष्मान् भद्रसेनक ॥२२॥
दुर्मदो भद्रसेनस्य धनक कृतवीर्यसू । कृताग्नि कृतवर्मा च कृतौजा धनकात्मजा ॥२३॥
अर्जुन कृतवीर्यस्य सप्तद्वीपेश्वरोऽभवत् । दत्तात्रेयाद्धरेरंशात् प्राप्तयोगमहागुण ॥२४॥
न नूनं कार्तवीर्यस्य गतिं यास्यन्ति पार्थिवा । यज्ञदानतपोयोगश्रुतवीर्यजयादिभि ॥२५॥
पञ्चाशीतिसहस्राणि ह्यव्याहतबल समा । अनष्टवित्तस्मरणो बुभुजेऽक्षय्यषड्वसु ॥२६॥
तस्य पुत्रसहस्रेषु पञ्चैवोर्वरिता मृधे । जयध्वज शूरसेनो वृषभो मधुरूर्जित ॥२७॥
जयध्वजात् तालजङ्घस्तस्य पुत्रशतं त्वभूत् । क्षत्रं यत् तालजङ्घाख्यमौर्वतेजोपसंहृतम् ॥२८॥
तेषां ज्येष्ठो वीतिहोत्रो वृष्णि पुत्रो मधो स्मृत । तस्य पुत्रशतं त्वासीद् वृष्णिज्येष्ठं यत कुलम् ॥२९॥
माधवा वृष्णयो राजन् यादवाश्चेति संज्ञिता । यदुपुत्रस्य च क्रोष्टो पुत्रो वृजिनवांस्तत ॥३०॥
स्वाहितोऽतो रुशेकुर्वै तस्य चित्ररथस्तत । शशबिन्दुर्महा[illegible] ॥३१॥

चतुर्दशमहारत्नश्चक्रवर्त्यपराजित । तस्य पत्नीसहस्राणां दशानां सुमहायशाः ॥३२॥
दशलक्षसहस्राणि पुत्राणां तास्वजीजनत् । तेषां तु षट्प्रधानानां पृथुश्रवस आत्मजः ॥३३॥
धर्मो नामोशना तस्य हयमेधशतस्य याट् । तत्सुतो रुचकस्तस्य पञ्चासन्नात्मजाः शृणु ॥३४॥
पुरुजिद्रुक्मरुक्मेषुपृथुज्यामघसंज्ञिताः । ज्यामघस्त्वप्रजोऽप्यन्यां भार्यां शैब्यापतिर्भयात् ३५
नाविन्दच्छत्रुभवनाद् भोज्यां कन्यामहारषीत् । रथस्थां तां निरीक्ष्याह शैब्या पतिममर्षिता ॥३६॥
केयं कुहक मत्स्थानं रथमारोपितेति वै । स्नुषा तवेत्यभिहिते स्मयन्ती पतिमब्रवीत् ॥३७॥
अहं वन्ध्यासपत्नी च स्नुषा मे युज्यते कथम् । जनयिष्यसि यं राज्ञि तस्येयमुपयुज्यते ॥३८॥
अन्वमोदन्त तद्विश्वेदेवाः पितर एव च । शैब्या गर्भमधात् काले कुमारं सुषुवे शुभम् ।
स विदर्भ इति प्रोक्त उपयेमे स्नुषां सतीम् ॥३९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे यदुवंशानुवर्णने त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तस्यां विदर्भोऽजनयत् पुत्रौ नाम्ना कुशक्रथौ । तृतीयं रोमपादं च विदर्भकुलनन्दनम् ॥ १ ॥
रोमपादसुतो बभ्रुर्बभ्रोः कृतिरजायत । उशिकस्तत्सुतस्तस्माच्चेदिश्चैद्यादयो नृप ॥ २ ॥
क्रथस्य कुन्तिः पुत्रोऽभूद् धृष्टिस्तस्याथ निर्वृतिः । ततो दशार्हो नाम्नाभूत्तस्य व्योमः सुतस्ततः ॥ ३ ॥
जीमूतो विकृतिस्तस्य यस्य भीमरथः सुतः । ततो नवरथः पुत्रो जातो दशरथस्ततः ॥ ४ ॥
करम्भिः शकुनेः पुत्रो देवरातस्तदात्मजः । देवक्षत्रस्ततस्तस्य मधुः कुरुवशादनुः ॥ ५ ॥
पुरुहोत्रस्त्वनोः पुत्रस्तस्यायुः सात्वतस्ततः । भजमानो भजिर्दिव्यो वृष्णिर्देवावृधोऽन्धकः ॥६॥
सात्वतस्य सुताः सप्त महाभोजश्च मारिष । भजमानस्य निम्लोचिः किङ्किणो धृष्टिरेव च ॥ ७ ॥
एकस्यामात्मजाः पत्न्यामन्यस्यां च त्रयः सुताः । शताजिच्च सहस्राजिदयुताजिदिति प्रभो ॥ ८ ॥
बभ्रुर्देवावृधसुतस्तयोः श्लोकौ पठन्त्यमू । यथैव शृणुमो दूरात् सम्पश्यामस्तथान्तिकात् ॥९॥
बभ्रुः श्रेष्ठो मनुष्याणां देवैर्देवावृधः समः । पुरुषाः पञ्चषष्टिश्च षट् सहस्राणि चाष्ट च ॥१०॥
येऽमृतत्वमनुप्राप्ता बभ्रोर्देवावृधादपि । महाभोजोऽपि धर्मात्मा भोजा आसंस्तदन्वये ॥११॥
वृष्णेः सुमित्रः पुत्रोऽभूद् युधाजिच्च परंतप । शिनिस्तस्यानमित्रश्च निघ्नोऽभूदनमित्रतः ॥१२॥
सत्राजितः प्रसेनश्च निघ्नस्याप्यासतुः सुतौ । अनमित्रसुतो योऽन्यः शिनिस्तस्य च सत्यकः ॥१३॥
युयुधानः सात्यकिर्वै जयस्तस्य कुणिस्ततः । युगन्धरोऽनमित्रस्य वृष्णिः पुत्रोऽपरस्ततः ॥१४॥
श्वफल्कश्चित्ररथश्च गान्दिन्यां च श्वफल्कतः । अक्रूरप्रमुखा आसन् पुत्रा द्वादश विश्रुताः ॥१५॥
आसङ्गः सारमेयश्च मृदुरो मृदुविद् गिरिः । धर्मवृद्धः सुकर्मा च क्षेत्रोपेक्षोऽरिमर्दनः ॥१६॥

नैषातिदु सहा क्षुन्मा त्यक्तोदमपि बाधते । पिबन्त त्वन्मुखाम्भोजच्युत हरिकथामृतम् ॥१३॥

सूत उवाच

एव निशम्य भृगुनन्दन साधुवाद वैयासकि स भगवानथ विष्णुरातम् ।
प्रत्यर्च्य कृष्णचरित कलिकल्मषघ्न व्याहर्तुमारभत भागवतप्रधान ॥१४॥

श्रीशुक उवाच

सम्यग्व्यवसिता बुद्धिस्तव राजर्षिसत्तम । वासुदेवकथाया ते यज्जाता नैष्ठिकी रति ॥१५॥
वासुदेवकथाप्रश्न पुरुषास्त्रीन् पुनाति हि । वक्तार पृच्छक श्रोतृ स्तत्पादसलिल यथा ॥१६॥
भूमिर्दृप्तनृपव्याजदैत्यानीकशतायुतै । आक्रान्ता भूरिभारेण ब्रह्माण शरण ययौ ॥१७॥
गौर्भूत्वाश्रुमुखी खिन्ना क्रन्दन्ती करुण विभो । उपस्थितान्तिके तस्मै व्यसन स्वमवोचत ॥१८॥
ब्रह्मा तदुपधार्याथ सह देवैस्तया सह । जगाम सत्रिनयनस्तीर क्षीरपयोनिधे ॥१९॥
तत्र गत्वा जगन्नाथ देवदेव वृषाकपिम् । पुरुष पुरुषसूक्तेन उपतस्थे समाहित ॥२०॥

गिर समाधौ गगने समीरिता निशम्य वेधास्त्रिदशानुवाच ह ।
गा पौरुषीं मे शृणुतामरा पुनर्विधीयतामाशु तथैव माचिरम् ॥२१॥
पुरैव पुसावधृतो धराज्वरो भवद्भिरंशैर्यदुषूपजन्यताम् ।
स यावदुर्व्या भरमीश्वरेश्वर स्वकालशक्त्या क्षपयश्चरेद् भुवि ॥२२॥

वसुदेवगृहे साक्षाद् भगवान् पुरुष पर । जनिष्यते तत्प्रियार्थं सम्भवन्तु सुरस्त्रिय ॥२३॥
वासुदेवकलानन्त सहस्रवदन स्वराट् । अग्रतो भविता देवो हरे प्रियचिकीर्षया ॥२४॥
विष्णोर्माया भगवती यया सम्मोहित जगत् । आदिष्टा प्रभुणाशेन कार्यार्थे सम्भविष्यति॥२५॥

श्रीशुक उवाच

इत्यादिश्यामरगणान् प्रजापतिपतिर्विभु । आश्वास्य च महीं गीर्भि स्वधाम परम ययौ ॥२६॥
शूरसेनो यदुपतिर्मथुरामावसन् पुरीम् । माथुराञ्छूरसेनाश्च विषयान् बुभुजे पुरा ॥२७॥
राजधानी तत साभूत् सर्वयादवभूभुजाम् । मथुरा भगवान् यत्र नित्य सनिहितो हरि ॥२८॥
तस्या तु कर्हिचिच्छौरिर्वसुदेव कृतोद्वह । देवक्या सूर्यया सार्धं प्रयाणे रथमारुहत् ॥२९॥
उग्रसेनसुत कस स्वसु प्रियचिकीर्षया । रश्मीन् हयाना जग्राह रौक्मै रथशतैर्वृत ॥३०॥
चतु शत पारिबर्हं गजाना हेममालिनाम् । अश्वानामयुत सार्धं रथाना च त्रिषट्शतम् ॥३१॥
दासीना सुकुमारीणा द्वे शते समलङ्कृते । दुहित्रे देवक प्रादाद् याने दुहितृवत्सल ॥३२॥
शङ्खतूर्यमृदङ्गाश्च नेदुर्दुन्दुभय समम् । प्रयाणप्रक्रमे तावद् वरवध्वो सुमङ्गलम् ॥३३॥
पथि प्रग्रहिण कसमाभाष्याहाशरीरवाक् । अस्यास्त्वामष्टमो गर्भो हन्ता या वहसेऽबुध ॥३४॥
इत्युक्त स खल पापो भोजाना कुलपासन । भगिनीं हन्तुमारब्ध खड्गपाणि कचेऽग्रहीत् ॥३५॥

तं जुगुप्सितकर्माणं नृशंसं निरपत्रपम् । वसुदेवो महाभाग उवाच परिसान्त्वयन् ॥३६॥

वसुदेव उवाच

श्लाघनीयगुणः शूरैर्भवान् भोजयशस्करः । स कथं भगिनीं हन्यात् स्त्रियमुद्वाहपर्वणि ॥३७॥
मृत्युर्जन्मवतां वीर देहेन सह जायते । अद्य वाब्दशतान्ते वा मृत्युर्वै प्राणिनां ध्रुवः ॥३८॥
देहे पञ्चत्वमापन्ने देही कर्मानुगोऽवशः । देहान्तरमनुप्राप्य प्राक्तनं त्यजते वपुः ॥३९॥
व्रजंस्तिष्ठन् पदैकेन यथैवैकेन गच्छति । यथा तृणजलूकैवं देही कर्मगतिं गतः ॥४०॥

स्वप्ने यथा पश्यति देहमीदृशं मनोरथेनाभिनिविष्टचेतनः ।
दृष्टश्रुताभ्यां मनसानुचिन्तयन् प्रपद्यते तत् किमपि ह्यपस्मृतिः ॥४१॥
यतो यतो धावति दैवचोदितं मनो विकारात्मकमाप पञ्चसु ।
गुणेषु मायारचितेषु देह्यसौ प्रपद्यमानः सह तेन जायते ॥४२॥
ज्योतिर्यथैवोदकपार्थिवेष्वदः समीरवेगानुगतं विभाव्यते ।
एवं स्वमायारचितेष्वसौ पुमान् गुणेषु रागानुगतो विमुह्यति ॥४३॥

तस्मान्न कस्यचिद् द्रोहमाचरेत् स तथाविधः । आत्मनः क्षेममन्विच्छन् द्रोग्धुर्वै परतो भयम् ॥४४॥
एषा तवानुजा बाला कृपणा पुत्रिकोपमा । हन्तुं नार्हसि कल्याणीमिमां त्वं दीनवत्सलः ॥४५॥

श्रीशुक उवाच

एवं स सामभिर्भेदैर्बोध्यमानोऽपि दारुणः । न न्यवर्तत कौरव्य पुरुषादाननुव्रतः ॥४६॥
निर्बन्धं तस्य तं ज्ञात्वा विचिन्त्यानकदुन्दुभिः । प्राप्तं कालं प्रतिव्योढुमिदं तत्रान्वपद्यत ॥४७॥
मृत्युर्बुद्धिमतापोह्यो यावद्बुद्धिबलोदयम् । यद्यसौ न निवर्तेत नापराधोऽस्ति देहिनः ॥४८॥
प्रदाय मृत्यवे पुत्रान् मोचये कृपणामिमाम् । सुता मे यदि जायेरन् मृत्युर्वा न म्रियेत चेत् ॥४९॥
विपर्ययो वा किं न स्याद् गतिर्धातुर्दुरत्यया । उपस्थितो निवर्तेत निवृत्तः पुनरापतेत् ॥५०॥

अग्नेर्यथा दारुवियोगयोगयोरदृष्टतोऽन्यन्न निमित्तमस्ति ।
एवं हि जन्तोरपि दुर्विभाव्यः शरीरसंयोगवियोगहेतुः ॥५१॥

एवं विमृश्य तं पापं यावदात्मनिदर्शनम् । पूजयामास वै शौरिर्बहुमानपुरःसरम् ॥५२॥
प्रसन्नवदनाम्भोजो नृशंसं निरपत्रपम् । मनसा दूयमानेन विहसन्निदमब्रवीत् ॥५३॥

वसुदेव उवाच

न ह्यस्यास्ते भयं सौम्य यद् वागाहाशरीरिणी । पुत्रान् समर्पयिष्येऽस्या यतस्ते भयमुत्थितम् ॥५४॥

श्रीशुक उवाच

स्वसुर्वधान्निववृते कंसस्तद्वाक्यसारवित् । वसुदेवोऽपि तं प्रीतः प्रशस्य प्राविशद् गृहम् ॥५५॥
अथ काल उपावृत्ते देवकी सर्वदेवता । पुत्रान् प्रसुषुवे चाष्टौ कन्यां चैवानुवत्सरम् ॥५६॥

कीर्तिमन्त प्रथमज कसायानकदुन्दुभि । अर्पयामास कृच्छ्रेण सोऽनृतादतिविह्वल ॥५७।
किं दु सह नु साधूना विदुषा किमपेक्षितम् । किमकार्यं कदर्याणा दुस्त्यज किं धृतात्मनाम् ।५८
दृष्ट्वा समत्व तच्छौरे सत्ये चैव व्यवस्थितिम् । कसस्तुष्टमना राजन् प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥५९।
प्रतियातु कुमारोऽय न ह्यस्मादस्ति मे भयम् । अष्टमाद् युवयोर्गर्भान्मृत्युर्मे विहित किल ॥६०।
तथेति सुतमादाय ययावानकदुन्दुभि । नाभ्यनन्दत तद्वाक्यमसतोऽविजितात्मन ॥६१।
नन्दाद्या ये व्रजे गोपा याश्चामीषा च योषित । वृष्णयो वसुदेवाद्या देवक्याद्या यदुस्त्रिय ॥६२।
सर्वे वै देवताप्राया उभयोरपि भारत । ज्ञातयो बन्धुसुहृदो ये च कसमनुव्रता ॥६३।
एतत् कसाय भगवाञ्छशसाभ्येत्य नारद । भूमेर्भारायमाणाना दैत्याना च वधोद्यमम् ॥६४।
ऋषेर्विनिर्गमे कसो यदून् मत्वा सुरानिति । देवक्या गर्भसभूत विष्णु च स्ववध प्रति ॥६५।
देवकीं वसुदेव च निगृह्य निगडैर्गृहे । जात जातमहन् पुत्र तयोरजनशङ्कया ॥६६।
मातर पितर भ्रातॄन् सर्वांश्च सुहृदस्तथा । घ्नन्ति ह्यसुतृपो लुब्धा राजान प्रायशो भुवि ॥६७।
आत्मानमिह सजात जानन् प्राग् विष्णुना हतम् । महासुर कालनेमिं यदुभि स व्यरुध्यत ॥६८।
उग्रसेन च पितर यदुभोजान्धकाधिपम् । स्वय निगृह्य बुभुजे शूरसेनान् महाबल ॥६९।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे श्रीकृष्णावतारोपक्रमे प्रथमोऽध्याय ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

प्रलम्बबकचाणूरतृणावर्तमहाशनै । मुष्टिकारिष्टद्विविदपूतनाकेशिधेनुकै ॥ १ ।
अन्यैश्चासुरभूपालैर्बाणभौमादिभिर्युत । यदूना कदन चक्रे बली मागधसश्रय ॥ २ ।
ते पीडिता निविविशु कुरुपञ्चालकेकयान् । शाल्वान् विदर्भान् निषधान् विदेहान् कोसलानपि ॥
एके तमनुरुन्धाना ज्ञातय पर्युपासते । हतेषु षट्सु बालेषु देवक्या औग्रसेनिना ॥ ४ ॥
सप्तमो वैष्णव धाम यमनन्त प्रचक्षते । गर्भो बभूव देवक्या हर्षशोकविवर्धन ॥ ५ ॥
भगवानपि विश्वात्मा विदित्वा कसज भयम् । यदूना निजनाथाना योगमाया समादिशत् ॥ ६ ॥
गच्छ देवि व्रज भद्रे गोपगोभिरलङ्कृतम् । रोहिणी वसुदेवस्य भार्याऽऽस्ते नन्दगोकुले ।
अन्याश्च कससविग्ना विवरेषु वसन्ति हि ॥ ७ ॥
देवक्या जठरे गर्भं शेषाख्य धाम मामकम् । तत् सनिकृष्य रोहिण्या उदरे सनिवेशय ॥ ८ ॥
अथाहमशभागेन देवक्या पुत्रता शुभे । प्राप्स्यामि त्व यशोदाया नन्दपत्न्या भविष्यसि । ९ ।
अर्चिष्यन्ति मनुष्यास्त्वा सर्वकामवरेश्वरीम् । धूपोपहारबलिभि सर्वकामवरप्रदाम् ॥१०॥
नामधेयानि कुर्वन्ति स्थानानि च नरा भुवि । दुर्गेति भद्रकालीति विजया वैष्णवीति च ॥११॥
कुमुदा चण्डिका कृष्णा माधवी कन्यकेति च । माया नारायणीशानी शारदेत्यम्बिकेति च ॥१२॥

गर्भसङ्कर्षणात्त वै प्राहु सङ्कर्षण भुवि । रामेति लोकरमणाद् बल बलवदुच्छ्रयात् ॥१३॥
सन्दिष्टैव भगवता तथेत्योमिति तद्वच । प्रतिगृह्य परिक्रम्य गा गता तत्तथाकरोत् ॥१४॥
गर्भे प्रणीते देवक्या रोहिणीं योगनिद्रया । अहो विस्रंसितो गर्भ इति पौरा विचुक्रुशु ॥१५॥
भगवानपि विश्वात्मा भक्तानामभयङ्कर । आविवेशांशभागेन मन आनकदुन्दुभे ॥१६॥
स बिभ्रत् पौरुष धाम भ्राजमानो यथा रवि । दुरासदोऽतिदुर्धर्षो भूताना सम्बभूव ह ॥१७॥

ततो जगन्मङ्गलमच्युतांश समाहित शूरसुतेन देवी ।
दधार सर्वात्मकमात्मभूत काष्ठा यथाऽऽनन्दकर मनस्त ॥ १८ ॥
सा देवकी सर्वजगन्निवासनिवासभूता नितरा न रेजे ।
भोजेन्द्रगेहेऽग्निशिखेव रुद्धा सरस्वती ज्ञानखले यथा सती ॥ १९ ॥
ता वीक्ष्य कस प्रभयाजितान्तरा विरोचयन्तीं भवन शुचिस्मिताम् ।
आहैष मे प्राणहरो हरिर्गुहा ध्रुव श्रितो यन्न पुरेयमीदृशी ॥ २० ॥
किमद्य तस्मिन् करणीयमाशु मे यदर्थतन्त्रो न विहन्ति विक्रमम् ।
स्त्रिया स्वसुर्गुरुमत्या वधोऽय यश श्रिय हन्त्यनुकालमायु ॥ २१ ॥
स एष जीवन् खलु सम्परेतो वर्तेत योऽत्यन्तनृशंसितेन ।
देहे मृते त मनुजा शपन्ति गन्ता तमोऽन्ध तनुमानिनो ध्रुवम् ॥ २२ ॥

इति घोरतमाद् भावात् सन्निवृत्त स्वय प्रभु । आस्ते प्रतीक्षस्तज्जन्म हरेर्वैरानुबन्धकृत् ॥२३॥
आसीन सविशस्तिष्ठन् भुञ्जान पर्यटन् महीम् । चिन्तयानो हृषीकेशमपश्यत् तन्मय जगत् ॥२४॥
ब्रह्मा भवश्च तत्रैत्य मुनिभिर्नारदादिभि । देवै सानुचरै साक गीर्भिर्वृषणमैडयन् ॥२५॥

सत्यव्रत सत्यपर त्रिसत्य सत्यस्य योनिं निहित च सत्ये ।
सत्यस्य सत्यमृतसत्यनेत्र सत्यात्मक त्वा शरण प्रपन्ना ॥ २६ ॥
एकायनोऽसौ द्विफलस्त्रिमूलश्चतूरस पञ्चविध षडात्मा ।
सप्तत्वगष्टविटपो नवाक्षो दशच्छदी द्विखगो ह्यादिवृक्ष ॥ २७ ॥
त्वमेक एवास्य सत प्रसूतिस्त्व सन्निधान त्वमनुग्रहश्च ।
त्वन्मायया संवृतचेतसस्त्वा पश्यन्ति नाना न विपश्चितो ये ॥ २८ ॥
बिभर्षि रूपाण्यवबोध आत्मा क्षेमाय लोकस्य चराचरस्य ।
सत्त्वोपपन्नानि सुखावहानि सतामभद्राणि मुहु खलानाम् ॥ २९ ॥
त्वय्यम्बुजाक्षाखिलसत्त्वधाम्नि समाधिनाऽऽवेशितचेतसैके ।
त्वत्पादपोतेन महत्कृतेन कुर्वन्ति गोवत्सपद भवाब्धिम् ॥ ३० ॥

स्वयं समुत्तीर्य सुदुस्तरं द्युमन् भवार्णवं भीममदभ्रसौहृदाः ।
भवत्पदाम्भोरुहनावमत्र ते निधाय याताः सदनुग्रहो भवान् ॥ ३१ ॥
येऽन्येऽरविन्दाक्ष विमुक्तमानिनस्त्वय्यस्तभावादविशुद्धबुद्धयः ।
आरुह्य कृच्छ्रेण परं पदं ततः पतन्त्यधोऽनादृतयुष्मदङ्घ्रयः ॥ ३२ ॥
तथा न ते माधव तावकाः क्वचिद् भ्रश्यन्ति मार्गात्त्वयि बद्धसौहृदाः ।
त्वयाभिगुप्ता विचरन्ति निर्भया विनायकानीकपमूर्धसु प्रभो ॥ ३३ ॥
सत्त्वं विशुद्धं श्रयते भवान् स्थितौ शरीरिणां श्रेयउपायनं वपुः ।
वेदक्रियायोगतपःसमाधिभिस्तवार्हणं येन जनः समीहते ॥ ३४ ॥
सत्त्वं न चेद् धातरिदं निजं भवेद् विज्ञानमज्ञानभिदापमार्जनम् ।
गुणप्रकाशैरनुमीयते भवान् प्रकाशते यस्य च येन वा गुणः ॥ ३५ ॥
न नामरूपे गुणजन्मकर्मभिर्निरूपितव्ये तव तस्य साक्षिणः ।
मनोवचोभ्यामनुमेयवर्त्मनो देव क्रियायां प्रतियन्त्यथापि हि ॥ ३६ ॥
शृण्वन् गृणन् संस्मरयंश्च चिन्तयन् नामानि रूपाणि च मङ्गलानि ते ।
क्रियासु यस्त्वच्चरणारविन्दयोराविष्टचेता न भवाय कल्पते ॥ ३७ ॥
दिष्ट्या हरेऽस्या भवतः पदो भुवो भारोऽपनीतस्तव जन्मनेशितुः ।
दिष्ट्याङ्किता त्वत्पदकैः सुशोभनैर्द्रक्ष्याम गां द्यां च तवानुकम्पिताम् ॥ ३८ ॥
न तेऽभवस्येश भवस्य कारणं विना विनोदं बत तर्कयामहे ।
भवो निरोधः स्थितिरप्यविद्यया कृता यतस्त्वय्यभयाश्रयात्मनि ॥ ३९ ॥
मत्स्याश्वकच्छपनृसिंहवराहहंसराजन्यविप्रविबुधेषु कृतावतारः ।
त्वं पासि नस्त्रिभुवनं च यथाधुनेश भारं भुवो हर यदूत्तम वन्दनं ते ॥ ४० ॥
दिष्ट्याम्ब ते कुक्षिगतः परः पुमानंशेन साक्षाद् भगवान् भवाय नः ।
मा भूद् भयं भोजपतेर्मुमूर्षोर्गोप्ता यदूनां भविता तवात्मजः ॥ ४१ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्यभिष्टूय पुरुषं यद्रूपमनिदं यथा । ब्रह्मेशानौ पुरोधाय देवाः प्रतिययुर्दिवम् ॥४२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे गर्भगतविष्णोर्ब्रह्मादिकृतस्तुतिर्नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ सर्वगुणोपेतः कालः परमशोभनः । यर्ह्येवाजनजन्मर्क्षं शान्तर्क्षग्रहतारकम् ॥ १ ॥

दिश प्रसेदुर्गगन निर्मलोडुगणोदयम् । मही मङ्गलभूयिष्ठपुरग्रामव्रजाकरा ॥ २ ॥
नद्य प्रसन्नसलिला ह्रदा जलरुहश्रिय । द्विजालिकुलसन्नादस्तबका वनराजय ॥ ३ ॥
ववौ वायु सुखस्पर्श पुण्यगन्धवह शुचि । अग्नयश्च द्विजातीना शान्तास्तत्र समिन्धत ॥ ४ ॥
मनास्यासन् प्रसन्नानि साधूनामसुरद्रुहाम् । जायमानेऽजने तस्मिन् नेदुर्दुन्दुभयो दिवि ॥ ५ ॥
जगु किन्नरगन्धर्वास्तुष्टुवु सिद्धचारणा । विद्याधर्यश्च ननृतुरप्सरोभि सम तदा ॥ ६ ॥
मुमुचुर्मुनयो देवा सुमनासि मुदान्विता । मन्द मन्द जलधरा जगर्जुरनुसागरम् ॥ ७ ॥
निशीथे तमउद्भूते जायमाने जनार्दने । देवक्या देवरूपिण्या विष्णु सर्वगुहाशय ।
आविरासीद् यथा प्राच्या दिशीन्दुरिव पुष्कल ॥ ८ ॥

तमद्भुत बालकमम्बुजेक्षण चतुर्भुज शङ्खगदार्युदायुधम् ।
श्रीवत्सलक्ष्म गलशोभिकौस्तुभ पीताम्बर सान्द्रपयोदसौभगम् ॥ ९ ॥
महार्हवैदूर्यकिरीटकुण्डलत्विषा परिष्वक्तसहस्रकुन्तलम् ।
उद्दामकाञ्च्यङ्गदकङ्कणादिभिर्विरोचमान वसुदेव ऐक्षत ॥ १० ॥
स विस्मयोत्फुल्लविलोचनो हरिं सुत विलोक्यानकदुन्दुभिस्तदा ।
कृष्णावतारोत्सवसम्भ्रमोऽस्पृशन्मुदा द्विजेभ्योऽयुतमाप्लुतो गवाम् ॥ ११ ॥
अथैनमस्तौदवधार्य पूरुष पर नताङ्ग कृतधी कृताञ्जलि ।
स्वरोचिषा भारत सूतिकागृह विरोचयन्त गतभी प्रभाववित् ॥ १२ ॥

वसुदेव उवाच

विदितोऽसि भवान् साक्षात् पुरुष प्रकृते पर । केवलानुभवानन्दस्वरूप सर्वबुद्धिदृक् ॥१३॥
स एव स्वप्रकृत्येद सृष्ट्वाग्रे त्रिगुणात्मकम् । तदनु त्व ह्यप्रविष्ट प्रविष्ट इव भाव्यसे ॥१४॥
यथेमेऽविकृता भावास्तथा ते विकृतै सह । नानावीर्या पृथग्भूता विराज जनयन्ति हि ॥१५॥
सन्निपत्य समुत्पाद्य दृश्यन्तेऽनुगता इव । प्रागेव विद्यमानत्वान्न तेषामिह सम्भव ॥१६॥

एव भवान् बुद्ध्यनुमेयलक्षणैर्ग्राह्यैर्गुणै सन्नपि तद्गुणाग्रह ।
अनावृतत्वाद् बहिरन्तर न ते सर्वस्य सर्वात्मन आत्मवस्तुनः ॥ १७ ॥
य आत्मनो दृश्यगुणेषु सन्निति व्यवस्यते स्वव्यतिरेकतोऽबुध ।
विनानुवाद न च त मनीषित सम्यग् यतस्त्यक्तमुपाददत् पुमान् ॥ १८ ॥
त्वत्तोऽस्य जन्मस्थितिसयमान् विभो वदन्त्यनीहादगुणादविक्रियात् ।
त्वयीश्वरे ब्रह्मणि नो विरुध्यते त्वदाश्रयत्वादुपचर्यते गुणै ॥ १९ ॥
स त्व त्रिलोकस्थितये स्वमायया बिभर्षि शुक्ल खलु वर्णमात्मन ।
सर्गाय रक्त रजसोपबृंहित कृष्ण च वर्ण तमसा जनात्यये ॥ २० ॥

त्वमस्य लोकस्य विभो रिरक्षिषुर्गृहेऽवतीर्णोऽसि ममाखिलेश्वर ।
राजन्यसंज्ञासुरकोटियूथपैर्निर्व्यूह्यमाना निहनिष्यसे चमूः ॥ २१ ॥
अयं त्वसभ्यस्तव जन्म नौ गृहे श्रुत्वाग्रजांस्ते न्यवधीत् सुरेश्वर ।
स तेऽवतारं पुरुषैः समर्पितं श्रुत्वाधुनैवाभिसरत्युदायुधः ॥ २२ ॥

श्रीशुक उवाच

अथैनमात्मजं वीक्ष्य महापुरुषलक्षणम् । देवकी तमुपाधावत् कंसाद् भीता शुचिस्मिता॥२३॥

देवक्युवाच

रूपं यत्तत् प्राहुरव्यक्तमाद्यं ब्रह्म ज्योतिर्निर्गुणं निर्विकारम् ।
सत्तामात्रं निर्विशेषं निरीहं स त्वं साक्षाद् विष्णुरध्यात्मदीपः ॥२४॥
नष्टे लोके द्विपरार्धावसाने महाभूतेष्वादिभूतं गतेषु ।
व्यक्तेऽव्यक्तं कालवेगेन याते भवानेकः शिष्यते शेषसंज्ञः ॥२५॥
योऽयं कालस्तस्य तेऽव्यक्तबन्धो चेष्टामाहुश्चेष्टते येन विश्वम् ।
निमेषादिर्वत्सरान्तो महीयांस्तं त्वेशानं क्षेमधाम प्रपद्ये ॥२६॥
मर्त्यो मृत्युव्यालभीतः पलायन् लोकान् सर्वान्निर्भयं नाध्यगच्छत् ।
त्वत्पादाब्जं प्राप्य यदृच्छयाद्य स्वस्थः शेते मृत्युरस्मादपैति ॥२७॥
स त्वं घोरादुग्रसेनात्मजान्नस्त्राहि त्रस्तान् भृत्यवित्रासहासि ।
रूपं चेदं पौरुषं ध्यानधिष्ण्यं मा प्रत्यक्षं मांसदृशां कृषीष्ठाः ॥२८॥
जन्म ते मय्यसौ पापो मा विद्यान्मधुसूदन । समुद्विजे भवद्धेतोः कंसादहमधीरधीः ॥२९
उपसंहर विश्वात्मन्नदो रूपमलौकिकम् । शङ्खचक्रगदापद्मश्रिया जुष्टं चतुर्भुजम् ॥३०
विश्वं यदेतत् स्वतनौ निशान्ते यथावकाशं पुरुषः परो भवान् ।
बिभर्ति सोऽयं मम गर्भगोऽभूदहो नृलोकस्य विडम्बनं हि तत् ॥३१॥

श्रीभगवानुवाच

त्वमेव पूर्वसर्गेऽभूः पृश्निः स्वायम्भुवे सति । तदायं सुतपा नाम प्रजापतिरकल्मषः ॥३२
युवां वै ब्रह्मणाऽऽदिष्टौ प्रजासर्गे यदा ततः । संनियम्येन्द्रियग्रामं तेपाथे परमं तपः ॥३३
वर्षवातातपहिमघर्मकालगुणाननु । सहमानौ श्वासरोधविनिर्धूतमनोमलौ ॥३४
शीर्णपर्णानिलाहारावुपशान्तेन चेतसा । मत्तः कामानभीप्सन्तौ मदाराधनमीहतुः ॥३५
एवं वां तप्यतोस्तीव्रं तपः परमदुष्करम् । दिव्यवर्षसहस्राणि द्वादशेयुर्मदात्मनोः ॥३६
तदा वां परितुष्टोऽहममुना वपुषानघे । तपसा श्रद्धया नित्यं भक्त्या च हृदि भावितः ।३७
प्रादुरासं वरदराड् युवयोः कामदित्सया । व्रियतां वर इत्युक्ते मादृशो वां वृतः सुतः ॥३८

अजुष्टग्राम्यविषयावनपत्यौ च दम्पती । न वव्राथेऽपवर्गं मे मोहितौ मम मायया ॥३९॥
गते मयि युवां लब्ध्वा वरं मत्सदृशं सुतम् । ग्राम्यान् भोगानभुञ्जाथां युवां प्राप्तमनोरथौ॥४०॥
अदृष्ट्वान्यतमं लोके शीलौदार्यगुणैः समम् । अहं सुतो वामभवं पृश्निगर्भ इति श्रुतः ॥४१॥
तयोर्वां पुनरेवाहमदित्यामास कश्यपात् । उपेन्द्र इति विख्यातो वामनत्वाच्च वामनः ॥४२॥
तृतीयेऽस्मिन् भवेऽहं वै तेनैव वपुषाथ वाम् । जातो भूयस्तयोरेव सत्यं मे व्याहृतं सति ॥४३॥
एतद् वां दर्शितं रूपं प्राग्जन्मस्मरणाय मे । नान्यथा मद्भवं ज्ञानं मर्त्यलिङ्गेन जायते ॥४४॥
युवां मां पुत्रभावेन ब्रह्मभावेन चासकृत् । चिन्तयन्तौ कृतस्नेहौ यास्येथे मद्गतिं पराम् ॥४५॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्त्वाऽऽसीद्धरिस्तूष्णीं भगवानात्ममायया । पित्रोः सम्पश्यतोः सद्यो बभूव प्राकृतः शिशुः ॥४६॥
ततश्च शौरिर्भगवत्प्रचोदितः सुतं समादाय स सूतिकागृहात् ।
यदा बहिर्गन्तुमियेष तर्ह्यजा या योगमायाजनि नन्दजायया ॥४७॥
तया हृतप्रत्ययसर्ववृत्तिषु द्वाःस्थेषु पौरेष्वपि शायितेष्वथ ।
द्वारस्तु सर्वाः पिहिता दुरत्यया बृहत्कपाटायसकीलशृङ्खलैः ॥४८॥
ताः कृष्णवाहे वसुदेव आगते स्वयं व्यवर्यन्त यथा तमो रवेः ।
ववर्ष पर्जन्य उपांशुगर्जितः शेषोऽन्वगाद् वारि निवारयन् फणैः ॥४९॥
मघोनि वर्षत्यसकृद् यमानुजा गम्भीरतोयौघजवोर्मिफेनिला ।
भयानकावर्तशताकुला नदी मार्गं ददौ सिन्धुरिव श्रियः पतेः ॥५०॥
नन्दव्रजं शौरिरुपेत्य तत्र तान् गोपान् प्रसुप्तानुपलभ्य निद्रया ।
सुतं यशोदाशयने निधाय तत्सुतामुपादाय पुनर्गृहानगात् ॥५१॥
देवक्याः शयने न्यस्य वसुदेवोऽथ दारिकाम् । प्रतिमुच्य पदोर्लोहमास्ते पूर्ववदावृतः ॥५२॥
यशोदा नन्दपत्नी च जातं परमबुध्यत । न तल्लिङ्गं परिश्रान्ता निद्रयापगतस्मृतिः ॥५३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे कृष्णजन्मनि तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

बहिरन्तःपुरद्वारः ... पूर्ववदावृताः । ततो बालध्वनिं श्रुत्वा गृहपालाः समुत्थिताः ॥ १ ॥
ते तु ... [illegible] र्भज म तत् । आचख्युर्भोजराजाय यदुद्विग्नः प्रतीक्षते ॥
स पू... [illegible] ।त विह्वल । सूतीगृहमगात् तूर्णं प्रस्खलन् ...

तमाह भ्रातर देवी कृपणा करुण सती । स्नुषेय तव कल्याण स्त्रियं मा हन्तुमर्हसि ॥ ४
बहवो हिंसिता भ्रात शिशव पावकोपमा । त्वया दैवनिसृष्टेन पुत्रिकैका प्रदीयताम् ॥ ५
नन्वह ते ह्यवरजा दीना हतसुता प्रभो । दातुमर्हसि मन्दाया अङ्गेमा चरमा प्रजाम् ॥ ६

श्रीशुक उवाच

उपगुह्यात्मजामेवं रुदत्या दीनदीनवत् । याचितस्ता विनिर्भर्त्स्य हस्तादाचिच्छिदे खल ॥७
ता गृहीत्वा चरणयोर्जातमात्रा स्वसु सुताम् । अपोथयच्छिलापृष्ठे स्वार्थोन्मूलितसौहृद ॥ ८
सा तद्धस्तात् समुत्पत्य सद्यो देव्यम्बर गता । अदृश्यतानुजा विष्णो सायुधाष्टमहाभुजा ॥ ९
दिव्यस्रगम्बरालेपरत्नाभरणभूषिता । धनु शूलेषुचर्मासिशङ्खचक्रगदाधरा ॥१०
सिद्धचारणगन्धर्वैरप्सर किन्नरोरगै । उपाहृतोरुबलिभि स्तूयमानेदमब्रवीत् ॥११
किं मया हतया मन्द जात खलु तवान्तकृत् । यत्र क्व वा पूर्वशत्रुर्मा हिंसी कृपणान् वृथा ॥१२
इति प्रभाष्य त देवी माया भगवती भुवि । बहुनामनिकेतेषु बहुनामा बभूव ह ॥१३
तयाभिहितमाकर्ण्य कस परमविस्मित । देवकीं वसुदेव च विमुच्य प्रश्रितोऽब्रवीत् ॥१४
अहो भगिन्यहो भाम मया वा बत पाप्मना । पुरुषाद इवापत्य बहवो हिंसिता सुता ॥१५
स त्वह त्यक्तकारुण्यस्त्यक्तज्ञातिसुहृत्खल । काँल्लोकान् वै गमिष्यामि ब्रह्महेव मृत श्वसन्॥१६
दैवमप्यनृत वक्ति न मर्त्या एव केवलम् । यद्विश्रम्भादह पाप स्वसुर्निहतवाञ्छिशून् ॥१७
मा शोचत महाभागावात्मजान् स्वकृतभुज । जन्तवो न सदैकत्र दैवाधीनास्तदाऽऽसते ॥१८
भुवि भौमानि भूतानि यथा यान्त्यपयान्ति च । नायमात्मा तथैतेषु विपर्येति यथैव भू ॥१९
यथानेवविदो भेदो यत आत्मविपर्यय । देहयोगवियोगौ च ससृतिर्न निवर्तते ॥२०
तस्माद् भद्रे स्वतनयान् मया व्यापादितानपि । मानुशोच यत सर्व स्वकृत विन्दतेऽवश ॥२१
यावद्धतोऽस्मि हन्तास्मीत्यात्मान मन्यतेऽस्वदृक् । तावत् तदभिमान्यज्ञो बाध्यबाधकतामियात् ।२
क्षमध्व मम दौरात्म्य साधवो दीनवत्सला । इत्युक्त्वाश्रुमुख पादौ श्याल स्वस्रोरथाग्रहीत् ।२३
मोचयामास निगडाद् विश्रब्ध कन्यकागिरा । देवकीं वसुदेव च दर्शयन्नात्मसौहृदम् ॥२४
भ्रातु समनुतप्तस्य क्षान्त्वा रोष च देवकी । व्यसृजद् वसुदेवश्च प्रहस्य तमुवाच ह ॥२५
एवमेत महाभाग यथा वदसि देहिनाम् । अज्ञानप्रभवाहधी स्वपरेति भिदा यत ॥२६
शोकहर्षभयद्वेषलोभमोहमदान्विता । मिथो घ्नन्त न पश्यन्ति भावैर्भाव पृथग्दृश ॥२७

श्रीशुक उवाच

कस एव प्रसन्नाभ्या विशुद्ध प्रतिभाषित । देवकीवसुदेवाभ्यामनुज्ञातोऽविशद् गृहम् ॥२८
तस्या रात्र्या व्यतीताया कंस आहूय मन्त्रिण । तेभ्य आचष्ट तत् सर्वं यदुक्त योगनिद्रया ॥२९
आकर्ण्य भर्तुर्गदित तमूचुर्देवशत्रव । देवान् प्रति कृतामर्षा दैतेया नातिकोविदा ॥३०

एव चेत्तर्हि भोजेन्द्र पुरग्रामव्रजादिषु । अनिर्दशान् निर्दशाश्च हनिष्यामोऽद्य वै शिशून् ।३१।
किमुद्यमै करिष्यन्ति देवा समरभीरव । नित्यमुद्विग्नमनसो ज्याघोषैर्धनुषस्तव ॥३२॥
अस्यतस्ते शरव्रातैर्हन्यमाना समन्तत । जिजीविषव उत्सृज्य पलायनपरा ययुः ॥३३॥
केचित् प्राञ्जल्यो दीना न्यस्तशस्त्रा दिवौकस । मुक्तकच्छशिखा केचिद् भीता स्म इति वादिन ३४
न त्व विस्मृतशस्त्रास्त्रान् विरथान् भयसवृतान् । हस्यन्यासक्तविमुखान् भग्नचापानयुध्यत ॥३५॥
किं क्षेमशूरैर्विबुधैरसयुगविकत्थनै । रहोजुषा किं हरिणा शम्भुना वा वनौकसा ।
किमिन्द्रेणाल्पवीर्येण ब्रह्मणा वा तपस्यता ॥३६॥
तथापि देवा सापत्न्यान्नोपेक्ष्या इति मन्महे । ततस्तन्मूलखनने नियुङ्क्ष्वास्माननुव्रतान् ॥३७॥
यथाऽऽमयोऽङ्गे समुपेक्षितो नृभिर्न शक्यते रूढपदश्चिकित्सितुम् ।
यथेन्द्रियग्राम उपेक्षितस्तथा रिपुर्महान् बद्धबलो न चाल्यते ॥ ३८ ॥
मूल हि विष्णुर्देवाना यत्र धर्म सनातन । तस्य च ब्रह्मगोविप्रास्तपोयज्ञा सदक्षिणा ॥३९॥
तस्मात् सर्वात्मना राजन् ब्राह्मणान् ब्रह्मवादिन । तपस्विनो यज्ञशीलान् गाश्च हन्मो हविर्दुघा ॥४०॥
विप्रा गावश्च वेदाश्च तप सत्य दम शम । श्रद्धा दया तितिक्षा च क्रतवश्च हरेस्तनू ॥४१॥
स हि सर्वसुराध्यक्षो ह्यसुरद्विड् गुहाशय । तन्मूला देवता सर्वाः सेश्वरा सचतुर्मुखा ।
अयं वै तद्वधोपायो यदृषीणा विहिंसनम् ॥४२॥

श्रीशुक उवाच

एव दुर्मन्त्रिभि कंस सह समन्त्र्य दुर्मति । ब्रह्महिंसा हित मेने कालपाशावृतोऽसुर ॥४३॥
सदिश्य साधुलोकस्य कदने कदनप्रियान् । कामरूपधरान् दिक्षु दानवान् गृहमाविशत्॥४४॥
ते वै रज प्रकृतयस्तमसा मूढचेतस । सता विद्वेषमाचेरुरारादागतमृत्यव ॥४५॥
आयु श्रिय यशो धर्म लोकानाशिष एव च । हन्ति श्रेयासि सर्वाणि पुसो महदतिक्रम ॥४६॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्या सहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे चतुर्थोऽध्याय ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नन्दस्त्वात्मज उत्पन्ने जाताह्लादो महामना । आहूय विप्रान् वेदज्ञान् स्नात शुचिरलङ्कृत ॥ १ ॥
वाचयित्वा स्वस्त्ययन जातकर्मात्मजस्य वै । कारयामास विधिवत् पितृदेवार्चन तथा ॥ २ ॥
धेनूना नियुते प्रादाद् विप्रेभ्य समलङ्कृते । तिलाद्रीन् सप्त रत्नौघशातकौम्भाम्बरावृतान्॥ ३ ॥
कालेन स्नानशौचाभ्या सस्कारैस्तपसेज्यया । शुध्यन्ति दानै सन्तुष्ट्या द्रव्याण्यात्माऽऽत्मविद्यया ४
सौमङ्गल्यगिरो विप्रा सूतमागधवन्दिन । गायकाश्च जगुर्नेदुर्भेर्यो दुन्दुभयो मुहु ॥ ५ ॥
व्रज सम्मृष्टसंसिक्तद्वाराजिरगृहान्तर । चित्रध्वजपताकास्रक्चैलपल्लवतोरणै ॥ ६ ॥

इषामात्रोग्रदंष्ट्रास्य गिरिकन्दरनासिकम् । गण्डशैलस्तन रौद्र प्रकीर्णारुणमूर्धजम् ॥१५॥
अन्धकूपगभीराक्ष पुलिनारोहभीषणम् । बद्धसेतुभुजोर्वङ्घ्रिशून्यतोयह्रदोदरम् ॥१६॥
सतत्रसु स्म तद् वीक्ष्य गोपा गोप्य कलेवरम् । पूर्वं तु तन्नि स्वनितभिन्नहृत्कर्णमस्तका ॥१७॥
बाल च तस्या उरसि क्रीडन्तमकुतोभयम् । गोप्यस्तूर्णं समभ्येत्य जगृहुर्जातसम्भ्रमाः ॥१८॥
यशोदारोहिणीभ्या ता सम बालस्य सर्वत । रक्षा विदधिरे सम्यग् गोपुच्छभ्रमणादिभि ॥१९॥
गोमूत्रेण स्नापयित्वा पुनर्गोरजसार्भकम् । रक्षा चक्रुश्च शकृता द्वादशाङ्गेषु नामभि ॥२०॥
गोप्य ससृष्टसलिला अङ्गेषु करयो पृथक् । न्यस्यात्मन्यथ बालस्य बीजन्यासमकुर्वत ॥२१॥

अव्यादजोऽङ्घ्रि मणिमांस्तव जान्वथोरू यज्ञोऽच्युत कटितट जठर हयास्य ।
हृत् केशवस्त्वदुर ईश इनस्तु कण्ठ विष्णुर्भुज मुखमुरुक्रम ईश्वर कम् ॥२२॥
चक्र्यग्रत सहगदो हरिरस्तु पश्चात्त्वत्पार्श्वयोर्धनुरसी मधुहाजनश्च ।
कोणेषु शङ्ख उरुगाय उपर्युपेन्द्रस्तार्क्ष्य क्षितौ हलधर पुरुष समन्तात् ॥२३॥

इन्द्रियाणि हृषीकेश प्राणान् नारायणोऽवतु । श्वेतद्वीपपतिश्चित्त मनो योगेश्वरोऽवतु ॥२४॥
पृश्निगर्भस्तु ते बुद्धिमात्मान भगवान् पर । क्रीडन्त पातु गोविन्द शयानं पातु माधव ॥२५॥
व्रजन्तमव्याद् वैकुण्ठ आसीन त्वा श्रिय पति । भुञ्जान यज्ञभुक् पातु सर्वग्रहभयङ्कर ॥२६॥
डाकिन्यो यातुधान्यश्च कूष्माण्डा येऽर्भकग्रहा । भूतप्रेतपिशाचाश्च यक्षरक्षोविनायका ॥२७॥
कोटरा रेवती ज्येष्ठा पूतना मातृकादय । उन्मादा ये ह्यपस्मारा देहप्राणेन्द्रियद्रुह ॥२८॥
स्वप्नदृष्टा महोत्पाता वृद्धबालग्रहाश्च ये । सर्वे नश्यन्तु ते विष्णोर्नामग्रहणभीरव ॥२९॥

श्रीशुक उवाच

इति प्रणयबद्धाभिर्गोपीभि कृतरक्षणम् । पाययित्वा स्तन माता सन्यवेशयदात्मजम् ॥३०॥
तावन्नन्दादयो गोपा मथुराया व्रज गता । विलोक्य पूतनादेह बभूवुरतिविस्मिता ॥३१॥
नून बतर्षि सजातो योगेशो वा समास स । स एव दृष्टो ह्युत्पातो यदाहानकदुन्दुभि ॥३२॥
कलेवर परशुभिश्छित्त्वा तत्ते व्रजौकस । दूरे क्षिप्त्वावयवशो न्यदहन् काष्ठधिष्ठितम् ॥३३॥
दह्यमानस्य देहस्य धूमश्चागुरुसौरभ । उत्थित कृष्णनिर्भुक्तसपद्याहतपाप्मन ॥३४॥
पूतना लोकबालघ्नी राक्षसी रुधिराशना । जिघांसयापि हरये स्तन दत्त्वाऽऽप सद्गतिम् ॥३५॥
किं पुन श्रद्धया भक्त्या कृष्णाय परमात्मने । यच्छन् प्रियतम किं नु रक्तास्तन्मातरो यथा ।३६।
पद्भ्या भक्तहृदिस्थाभ्या वन्द्याभ्या लोकवन्दितै । अङ्ग यस्या समाक्रम्य भगवानपिबत् स्तनम् ३७
यातुधान्यपि सा स्वर्गमवाप जननीगतिम् । कृष्णभुक्तस्तनक्षीरा किमु गावो नु मातर ॥३८॥
पयांसि यासामपिबत् पुत्रस्नेहस्नुतान्यलम् । भगवान् देवकी पुत्र कैवल्याद्यखिलप्रद ॥३९॥
तासामविरत कृष्णे कुर्वतीना सुतेक्षणम् । न पुन कल्पते राजन् ससारोऽज्ञानसम्भव ॥४०॥

वदधूमस्य सौरभ्यमवघ्राय व्रजौकस. । किमिद कुत एवेति वदन्तो व्रजमाययु. ॥४१॥
ते तत्र वर्णित गोपै पूतनागमनादिकम् । श्रुत्वा तन्निधन स्वस्ति शिशोश्चासन् सुविस्मिता ।४२।
नन्द स्वपुत्रमादाय प्रेत्यागतमुदारधी । मूर्ध्न्युपाघ्राय परमा मुद लेभे कुरूद्वह ॥४३॥
य एतत् पूतनामोक्ष कृष्णस्यार्भकमद्भुतम् । शृणुयाच्छ्रद्धया मर्त्यो गोविन्दे लभते रतिम् ॥४४॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे षष्ठोऽध्याय ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

राजोवाच

येन येनावतारेण भगवान् हरिरीश्वर । करोति कर्णरम्याणि मनोज्ञानि च न प्रभो ॥ १ ॥
यच्छृण्वतोऽपैत्यरतिर्वितृष्णा सत्त्व च शुद्धयत्यचिरेण पुस ।
भक्तिर्हरौ तत्पुरुषे च सख्य तदेव हार वद मन्यसे चेत् ॥ २ ॥
अथान्यदपि कृष्णस्य तोकाचरितमद्भुतम् । मानुष लोकमासाद्य तज्जातिमनुरुन्धत ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच

कदाचिदौत्थानिककौतुकाप्लवे जन्मर्क्षयोगे समवेतयोषिताम् ।
वादित्रगीतद्विजमन्त्रवाचकैश्चकार सूनोरभिषेचन सती ॥ ४ ॥
नन्दस्य पत्नी कृतमज्जनादिक विप्रै कृतस्वस्त्ययन सुपूजितै ।
अन्नाद्यवास स्रगभीष्टधेनुभि सजातनिद्राक्षमशीशयच्छनै ॥ ५ ॥
औत्थानिकौत्सुक्यमना मनस्विनी समागतान् पूजयती व्रजौकस ।
नैवाशृणोद् वै रुदितं सुतस्य सा रुदन् स्तनार्थी चरणावुदक्षिपत्॥ ६ ॥
अध शयानस्य शिशोरनोऽल्पकप्रवालमृद्वङ्घ्रिहतं व्यवर्तत ।
विध्वस्तनानारसकुप्यभाजन व्यत्यस्तचक्राक्षविभिन्नकूबरम् ॥ ७ ॥
दृष्ट्वा यशोदाप्रमुखा व्रजस्त्रिय औत्थानिके कर्मणि या समागता ।
नन्दादयश्चाद्भुतदर्शनाकुला कथ स्वय वै शकट विपर्यगात् ॥ ८ ॥
ऊचुरव्यवसितमतीन् गोपान् गोपीश्च बालका । रुदतानेन पादेन क्षिप्तमेतन्न सशय ॥ ९ ॥
न ते श्रद्दधिरे गोपा बालभाषितमित्युत । अप्रमेय बल तस्य बालकस्य न ते विदु ॥१०॥
रुदन्त सुतमादाय यशोदा ग्रहशङ्किता । कृतस्वस्त्ययन विप्रै सूक्तैः स्तनमपाययत् ॥११॥
पूर्ववत् स्थापित गोपैर्बलिभि सपरिच्छदम् । विप्रा हुत्वार्चयाञ्चक्रुर्दध्यक्षतकुशाम्बुभि ॥१२॥
येऽसूयानृतदम्भेर्ष्याहिंसामानविवर्जिता । न तेषा सत्यशीलानामाशिषो विफला कृता ।१३।
इति बालकमादाय [illegible] । जलै पवित्रौषधिभिरभिषिच्य [illegible]
वाचयित्वा [illegible] । हुत्वा चाग्निं द्विजाति[illegible]

गाव सर्वगुणोपेता वास स्रग्रुक्ममालिनी । आत्मजाभ्युदयायाय प्रादात्ते चान्वयुञ्जत ॥१६॥
विप्रा मन्त्रविदो युक्तास्तैर्या प्रोक्तास्तथाऽऽशिष । ता निष्फला भविष्यन्ति न कदाचिदपि स्फुटम्॥
एकदाऽऽरोहमारूढ लालयन्ती सुत सती । गरिमाण शिशोर्वोढु न सेहे गिरिकूटवत् ॥१८॥
भूमौ निधाय त गोपी विस्मिता भारपीडिता । महापुरुषमादध्यौ जगतामास कर्मसु ॥१९॥
दैत्यो नाम्ना तृणावर्त कसभृत्य प्रणोदित । चक्रवातस्वरूपेण जहारासीनमर्भकम् ॥२०॥
गोकुल सर्वमावृण्वन् मुष्णश्चक्षूषि रेणुभि । ईरयन् सुमहाघोरशब्देन प्रदिशो दिश ॥२१॥
मुहूर्तमभवद् गोष्ठ रजसा तमसाऽऽवृतम् । सुत यशोदा नापश्यत्तस्मिन् न्यस्तवती यत ॥२२॥
नापश्यत् कश्चनात्मान पर चापि विमोहित । तृणावर्तनिसृष्टाभि शर्कराभिरुपद्रुत ॥२३॥

इति खरपवनचक्रपासुवर्षे सुतपदवीमबलाविलक्ष्य माता ।
अतिकरुणमनुस्मरन्त्यशोचद् भुवि पतिता मृतवत्सका यथा गौ ॥२४॥
रुदितमनुनिशम्य तत्र गोप्यो भृशमनुतप्तधियोऽश्रुपूर्णमुख्य ।
रुरुदुरनुपलभ्य नन्दसूनु पवन उपारतपासुवर्षवेगे ॥२५॥

तृणावर्त शान्तरयो वात्यारूपधरो हरन् । कृष्ण नभोगतो गन्तु नाशक्नोद् भूरिभारभृत् ।२६।
तमश्मान मन्यमान आत्मनो गुरुमत्तया । गले गृहीत उत्स्रष्टु नाशक्नोदद्भुतार्भकम् ॥२७॥
गलग्रहणनिश्चेष्टो दैत्यो निर्गतलोचन । अव्यक्तरावो न्यपतत् सहबालो व्यसुर्व्रजे ॥२८॥

तमन्तरिक्षात् पतित शिलाया विशीर्णसर्वावयव करालम् ।
पुर यथा रुद्रशरेण विद्ध स्त्रियो रुदत्यो ददृशु समेता ॥२९॥
प्रादाय मात्रे प्रतिहृत्य विस्मिता कृष्ण च तस्योरसि लम्बमानम् ।
त स्वस्तिमन्त पुरुषादनीत विहायसा मृत्युमुखात् प्रमुक्तम् ।
गोप्यश्च गोपा किल नन्दमुख्या लब्ध्वा पुन प्रापुरतीव मोदम् ॥३०॥
अहो बतात्यद्भुतमेष रक्षसा बालो निवृत्तिं गमितोऽभ्यगात् पुन ।
हिस्र स्वपापेन विहिंसित खल साधु समत्वेन भयाद् विमुच्यते॥३१॥
किं नस्तपश्चीर्णमधोक्षजार्चन पूर्तेष्टदत्तमुत भूतसौहृदम् ।
यत् सपरेत पुनरेव बालको दिष्ट्या स्वबन्धून् प्रणयन्नुपस्थित ॥३२॥

दृष्ट्वाद्भुतानि बहुशो नन्दगोपो बृहद्वने । वसुदेववचो भूयो मानयामास विस्मित ॥३३॥
एकदार्भकमादाय स्वाङ्कमारोप्य भामिनी । प्रस्नुत पाययामास स्तन स्नेहपरिप्लुता ॥३४॥
पीतप्रायस्य जननी सा तस्य रुचिरस्मितम् । मुख लालयती राजन् जृम्भतो ददृशे इदम्॥३५॥

ख रोदसी ज्योतिरनीकमाशा सूर्येन्दुवह्निश्वसनाम्बुधींश्च ।
द्वीपान् नगास्तद्दुहितॄर्वनानि भूतानि यानि स्थिरजङ्गमानि ॥३६॥

सा वीक्ष्य विश्व सहसा राजन् सञ्जातवेपथु । सम्मील्य मृगशावाक्षी नेत्रे आसीत् सुविस्मिता।३७।
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे तृणावर्तमोक्षो नाम सप्तमोऽध्याय ॥७॥

अथाष्टमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

गर्ग पुरोहितो राजन् यदूना सुमहातपा । व्रज जगाम नन्दस्य वसुदेवप्रचोदित ॥ १ ॥
त दृष्ट्वा परमप्रीत प्रत्युत्थाय कृताञ्जलि । आनर्चाधोक्षजधिया प्रणिपातपुर सरम् ॥ २ ॥
सूपविष्ट कृतातिथ्य गिरा सूनृतया मुनिम् । नन्दयित्वाब्रवीद् ब्रह्मन् पूर्णस्य करवाम किम्॥३॥
महद्विचलन नृणा गृहिणा दीनचेतसाम् । नि श्रेयसाय भगवन् कल्पते नान्यथा क्वचित्॥४॥
ज्योतिषामयन साक्षाद् यत्तज्ज्ञानमतीन्द्रियम् । प्रणीत भवता येन पुमान् वेद परावरम् ॥ ५ ॥
त्व हि ब्रह्मविदा श्रेष्ठ सस्कारान् कर्तुमर्हसि । बालयोरनयोर्नृणा जन्मना ब्राह्मणो गुरु ॥ ६ ॥

गर्ग उवाच

यदूनामहमाचार्य ख्यातश्च भुवि सर्वत । सुत मया सस्कृत ते मन्यते देवकीसुतम् ॥ ७ ॥
कस पापमति सख्य तव चानकदुन्दुभे । देवक्या अष्टमो गर्भो न स्त्री भवितुमर्हति ॥ ८ ॥
इति सञ्चिन्तयञ्छ्रुत्वा देवक्या दारिकावच । अपि हन्ताऽऽगताशङ्कस्तर्हि तन्नोऽनयो भवेत्॥९॥

नन्द उवाच

अलक्षितोऽस्मिन् रहसि मामकैरपि गोव्रजे । कुरु द्विजातिसस्कार स्वस्तिवाचनपूर्वकम्॥१०॥

श्रीशुक उवाच

एव सम्प्रार्थितो विप्र स्वचिकीर्षितमेव तत् । चकार नामकरण गूढो रहसि बालयो ॥११॥

गर्ग उवाच

अय हि रोहिणीपुत्रो रमयन् सुहृदो गुणै । आख्यास्यते राम इति बलाधिक्याद् बल विदु ।
यदूनामपृथग्भावात् सङ्कर्षणमुशन्त्युत ॥ १२ ॥
आसन् वर्णास्त्रयो ह्यस्य गृह्णतोऽनुयुग तनू । शुक्लो रक्तस्तथा पीत इदानीं कृष्णता गत ॥१३॥
प्रागय वसुदेवस्य क्वचिज्जातस्तवात्मज । वासुदेव इति श्रीमानभिज्ञा सम्प्रचक्षते ॥१४॥
बहूनि सन्ति नामानि रूपाणि च सुतस्य ते । गुणकर्मानुरूपाणि तान्यह वेद नो जना ॥१५॥
एष व श्रेय आधास्यद् गोपगोकुलनन्दन । अनेन सर्वदुर्गाणि यूयमञ्जस्तरिष्यथ ॥१६॥
पुरानेन व्रजपते साधवो दस्युपीडिता । अराजके रक्ष्यमाणा जिग्युर्दस्यून् समेधिता ॥१७॥
य एतस्मिन् महाभागा प्रीतिं कुर्वन्ति मानवा । नारयोऽभिभवन्त्येतान् विष्णुपक्षानिवासुरा ॥१८॥
तस्मान्नन्दात्मजोऽय ते नारायणसमो गुणै । श्रिया कीर्त्यानुभावेन गोपायस्व समाहित ॥१९॥

इत्यात्मानं समादिश्य गर्गे च स्वगृहं गते । नन्दः प्रमुदितो मेने आत्मानं पूर्णमाशिषाम् ॥२०॥
कालेन व्रजताल्पेन गोकुले रामकेशवौ । जानुभ्यां सह पाणिभ्यां रिङ्गमाणौ विजह्रतुः ॥२१॥

तावङ्घ्रियुग्ममनुकृष्य सरीसृपन्तौ घोषप्रघोषरुचिरं व्रजकर्दमेषु ।
तन्नादहृष्टमनसावनुसृत्य लोकं मुग्धप्रभीतवदुपेयतुरन्ति मात्रोः ॥ २२ ॥
तन्मातरौ निजसुतौ घृणया स्नुवन्त्यौ पङ्काङ्गरागरुचिरावुपगृह्य दोर्भ्याम् ।
दत्त्वा स्तनं प्रपिबतोः स्म मुखं निरीक्ष्य मुग्धस्मिताल्पदशनं ययतुः प्रमोदम् ॥२३॥
यर्ह्यङ्गनादर्शनीयकुमारलीलावन्तर्व्रजे तदबलाः प्रगृहीतपुच्छैः ।
वत्सैरितस्तत उभावनुकृष्यमाणौ प्रेक्षन्त्य उज्झितगृहा जहृषुर्हसन्त्यः ॥ २४ ॥
शृङ्ग्यग्निदंष्ट्र्यसिजलद्विजकण्टकेभ्यः क्रीडापरावतिचलौ स्वसुतौ निषेद्धुम् ।
गृह्याणि कर्तुमपि यत्र न तज्जनन्यौ शेकात आपतुरलं मनसोऽनवस्थाम् ॥ २५ ॥

कालेनाल्पेन राजर्षे रामः कृष्णश्च गोकुले । अघृष्टजानुभिः पद्भिर्विचक्रमतुरञ्जसा ॥२६॥
ततस्तु भगवान् कृष्णो वयस्यैर्व्रजबालकैः । सहरामो व्रजस्त्रीणां चिक्रीडे जनयन् मुदम् ॥२७॥
कृष्णस्य गोप्यो रुचिरं वीक्ष्य कौमारचापलम् । शृण्वत्याः किल तन्मातुरिति होचुः समागताः ।२८।
वत्सान् मुञ्चन् क्वचिदसमये क्रोशसञ्जातहासः स्तेयं स्वाद्वत्त्यथ दधि पयः कल्पितैः स्तेययोगैः ।
मर्कान् भोक्ष्यन् विभजति स चेन्नात्ति भाण्डं भिनत्ति द्रव्यालाभे स गृहकुपितो यात्युपक्रोश्य तोकान् ।
हस्ताग्राह्ये रचयति विधिं पीठकोलूखलाद्यैश्छिद्रं ह्यन्तर्निहितवयुनः शिक्यभाण्डेषु तद्वित् ।
ध्वान्तागारे धृतमणिगणं स्वाङ्गमर्थप्रदीपं काले गोप्यो यर्हि गृहकृत्येषु सुव्यग्रचित्ताः ॥३०॥
एवं धाष्टर्यान्युशति कुरुते मेहनादीनि वास्तौ स्तेयोपायैर्विरचितकृतिः सुप्रतीको यथाऽऽस्ते ।
इत्थं स्त्रीभिः सभयनयनश्रीमुखालोकिनीभिर्व्याख्यातार्था प्रहसितमुखी न ह्युपालब्धुमैच्छत् ॥३१॥
एकदा क्रीडमानास्ते रामाद्या गोपदारकाः । कृष्णो मृदं भक्षितवानिति मात्रे न्यवेदयन् ॥३२॥
सा गृहीत्वा करे कृष्णमुपालभ्य हितैषिणी । यशोदा भयसम्भ्रान्तप्रेक्षणाक्षमभाषत ॥३३॥
कस्मान्मृदमदान्तात्मन् भवान् भक्षितवान् रहः । वदन्ति तावका ह्येते कुमारास्तेऽग्रजोऽप्ययम् ।३४।

श्रीकृष्ण उवाच

नाहं भक्षितवानम्ब सर्वे मिथ्याभिशंसिनः । यदि सत्यगिरस्तर्हि समक्षं पश्य मे मुखम् ॥३५॥
यद्येवं तर्हि व्यादेहीत्युक्तः स भगवान् हरिः । व्यादत्ताव्याहतैश्वर्यः क्रीडामनुजबालकः ॥३६॥
सा तत्र ददृशे विश्वं जगत् स्थास्नु च खं दिशः । साद्रिद्वीपाब्धिभूगोलं सवाय्वग्नीन्दुतारकम् ॥३७॥
ज्योतिश्चक्रं जलं तेजो नभस्वान् वियदेव च । वैकारिकाणीन्द्रियाणि मनो मात्रा गुणास्त्रयः ॥३८॥

एतद् विचित्रं सहजीवकालस्वभावकर्माशयलिङ्गभेदम् ।
सूनोस्तनौ वीक्ष्य विदारितास्ये व्रजं सहात्मानमवाप शङ्काम् ॥३९॥

किं स्वप्न एतदुत देवमाया किं वा मदीयो वत बुद्धिमोह ।
अथो अमुष्यैव ममार्भकस्य य कश्चनौत्पत्तिक आत्मयोग ॥४०॥
अथो यथावन्न वितर्कगोचर चेतोमन कर्मवचोभिरञ्जसा ।
यदाश्रय येन यत प्रतीयते सुदुर्विभाव्य प्रणतास्मि तत्पदम् ॥४१॥
अह ममासौ पतिरेष मे सुतो व्रजेश्वरस्याखिलवित्तपा सती ।
गोप्यश्च गोपा सहगोधनाश्च मे यन्माययेत्थ कुमति स मे गति ॥४२॥

इत्थ विदिततत्त्वाया गोपिकाया स ईश्वर । वैष्णवीं व्यतनोन्माया पुत्रस्नेहमयीं विभु ॥४३॥
सद्योनष्टस्मृतिर्गोपी साऽऽरोप्यारोहमात्मजम् । प्रवृद्धस्नेहकलिलहृदयाऽऽसीद् यथा पुरा ॥४४॥
त्रय्या चोपनिषद्भिश्च साख्ययोगैश्च सात्वतै । उपगीयमानमाहात्म्य हरिं साऽमन्यतात्मजम् ॥४५॥

राजोवाच

नन्द किमकरोद् ब्रह्मन् श्रेय एव महोदयम् । यशोदा च महाभागा पपौ यस्या स्तन हरि ॥४६॥
पितरौ नान्वविन्देता कृष्णोदारार्भकेहितम् । गायन्त्यद्यापि कवयो यल्लोकशमलापहम् ॥४७॥

श्रीशुक उवाच

द्रोणो वसूना प्रवरो धरया सह भार्यया । करिष्यमाण आदेशान् ब्रह्मणस्तमुवाच ह ॥४८॥
जातयोर्नौ महादेवे भुवि विश्वेश्वरे हरौ । भक्ति स्यात् परमा लोके ययाञ्जो दुर्गतिं तरेत् ॥४९॥
अस्त्वित्युक्त स भगवान् व्रजे द्रोणो महायशा । जज्ञे नन्द इति ख्यातो यशोदा सा धराभवत् ॥५०॥
ततो भक्तिर्भगवति पुत्रीभूते जनार्दने । दम्पत्योर्नितरामासीद् गोपगोपीषु भारत ॥५१॥
कृष्णो ब्रह्मण आदेश सत्य कर्तुं व्रजे विभु । सहरामो वसश्चक्रे तेषा प्रीतिं स्वलीलया ॥५२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे विश्वरूपदर्शनेऽष्टमोऽध्याय ॥८॥

अथ नवमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एकदा गृहदासीषु यशोदा नन्दगेहिनी । कर्मान्तरनियुक्तासु निर्ममन्थ स्वय दधि ॥ १ ॥
यानि यानीह गीतानि तद्बालचरितानि च । दधिनिर्मन्थने काले स्मरन्ती तान्यगायत ॥ २ ॥
क्षौम वास पृथुकटितटे बिभ्रती सूत्रनद्ध
पुत्रस्नेहस्नुतकुचयुग जातकम्प च सुभ्रू ।
रज्ज्वाकर्षश्रमभुजचलत्कङ्कणौ कुण्डले च
स्विन्न वक्त्र कबरविगलन्मालती निर्ममन्थ ॥ ३ ॥
ता स्तन्यकाम आसाद्य । गृहीत्वा दधिमन्थान न्यषेधत् प्रीतिमावहन् ॥ ४ ॥

तमङ्कमारूढमपाययत् स्तन स्नेहस्नुत सस्मितमीक्षती मुखम् ।
अतृप्तमुत्सृज्य जवेन सा ययावुत्सिच्यमाने पयसि त्वधिश्रिते ॥ ५ ॥
सञ्जातकोप स्फुरितारुणाधर सदश्य दद्भिर्दधिमन्थभाजनम् ।
भित्त्वा मृषाश्रुर्दृषदश्मना रहो जघास हैयङ्गवमन्तर गत ॥ ६ ॥
उत्तार्य गोपी सुशृत पय पुन प्रविश्य संदृश्य च दध्यमत्रकम् ।
भग्न विलोक्य स्वसुतस्य कर्म तज्जहास त चापि न तत्र पश्यती ॥ ७ ॥
उलूखलाङ्घ्रेरुपरि व्यवस्थित मर्काय काम ददत शिचि स्थितम् ।
हैयङ्गव चौर्यविशङ्कितेक्षण निरीक्ष्य पश्चात् सुतमागमच्छनै ॥ ८ ॥
तामात्तयष्टिं प्रसमीक्ष्य सत्वरस्ततोऽवरुह्यापससार भीतवत् ।
गोप्यन्वधावन्न यमाप योगिना क्षम प्रवेष्टु तपसेरित मन ॥ ९ ॥
अन्वञ्चमाना जननी बृहच्चलच्छ्रोणीभराक्रान्तगति सुमध्यमा ।
जवेन विस्रंसितकेशबन्धनच्युतप्रसूनानुगति परामृशत् ॥१०॥
कृतागस त प्ररुदन्तमक्षिणी कषन्तमञ्जन्मषिणी स्वपाणिना ।
उद्वीक्षमाण भयविह्वलेक्षण हस्ते गृहीत्वा भिषयन्त्यवागुरत् ॥११॥

त्यक्त्वा यष्टिं सुत भीत विज्ञायार्भकवत्सला । इयेष किल त बद्धु दाम्नातद्वीर्यकोविदा ॥१२॥
न चान्तन बहिर्यस्य न पूर्वं नापि चापरम् । पूर्वापर बहिश्चान्तर्जगतो यो जगच्च य ॥१३॥
त मत्वाऽऽत्मजमव्यक्त मर्त्यलिङ्गमधोक्षजम् । गोपिकोलूखले दाम्ना बबन्ध प्राकृत यथा ॥१४॥
तद् दाम बध्यमानस्य स्वार्भकस्य कृतागस । द्व्यङ्गुलोनमभूत्तेन सन्दधेऽन्यच्च गोपिका ॥१५॥
यदाऽऽसीत्तदपि न्यून तेनान्यदपि सन्दधे । तदपि द्व्यङ्गुल न्यून यद् यदादत्त बन्धनम् ॥१६॥
एव स्वगेहदामानि यशोदा सन्दधत्यपि । गोपीना सुस्मयन्तीना स्मयन्ती विस्मिताभवत् ॥१७
स्वमातु स्विन्नगात्राया विस्रस्तकबरस्रज । दृष्ट्वा परिश्रम कृष्ण कृपयाऽऽसीत् स्वबन्धने ॥१८
एव सन्दर्शिता ह्यङ्ग हरिणा भृत्यवश्यता । स्ववशेनापि कृष्णेन यस्येद सेश्वर वशे ॥१९॥
नेम विरिञ्चो न भवो न श्रीरप्यङ्गसंश्रया । प्रसाद लेभिरे गोपी यत्तत् प्राप विमुक्तिदात् ॥२०॥
नाय सुखापो भगवान् देहिना गोपिकासुत । ज्ञानिना चात्मभूताना यथा भक्तिमतामिह ॥२१॥
कृष्णस्तु गृहकृत्येषु व्यग्राया मातरि प्रभु । अद्राक्षीदर्जुनौ पूर्वं गुह्यकौ धनदात्मजौ ॥२२॥
पुरा नारदशापेन वृक्षता प्रापितौ मदात् । नलकूबरमणिग्रीवाविति ख्यातौ श्रियान्वितौ ॥२३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे गोपीप्रसादो नाम नवमोऽध्याय ॥९॥

अथ दशमोऽध्यायः

राजोवाच

कथ्यतां भगवन्नेतत्तयोः शापस्य कारणम् । यत्तद् विगर्हितं कर्म येन वा देवर्षेस्तम ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

रुद्रस्यानुचरौ भूत्वा सुदृप्तौ धनदात्मजौ । कैलासोपवने रम्ये मन्दाकिन्यां मदोत्कटौ ॥ २ ॥
वारुणीं मदिरां पीत्वा मदाघूर्णितलोचनौ । स्त्रीजनैरनुगायद्भिश्चेरतुः पुष्पिते वने ॥ ३ ॥
अन्तः प्रविश्य गङ्गायामम्भोजवनराजिनि । चिक्रीडतुर्युवतिभिर्गजाविव करेणुभिः ॥ ४ ॥
यदृच्छया च देवर्षिर्भगवांस्तत्र कौरव । अपश्यन्नारदो देवौ क्षीबाणौ समबुध्यत ॥ ५ ॥
तं दृष्ट्वा व्रीडिता देव्यो विवस्त्राः शापशङ्किताः । वासांसि पर्यधुः शीघ्रं विवस्त्रौ नैव गुह्यकौ ॥ ६ ॥
तौ दृष्ट्वा मदिरामत्तौ श्रीमदान्धौ सुरात्मजौ । तयोरनुग्रहार्थाय शापं दास्यन्निदं जगौ ॥ ७ ॥

नारद उवाच

न ह्यन्यो जुषतो जोष्यान् बुद्धिभ्रंशो रजोगुणः । श्रीमदादाभिजात्यादिर्यत्र स्त्री द्यूतमासवः ॥ ८ ॥
हन्यन्ते पशवो यत्र निर्दयैरजितात्मभिः । मन्यमानैरिमं देहमजरामृत्यु नश्वरम् ॥ ९ ॥
देवसंज्ञितमप्यन्ते कृमिविड्भस्मसंज्ञितम् । भूतध्रुक् तत्कृते स्वार्थं किं वेद निरयो यतः ॥ १० ॥
देहः किमन्नदातुः स्वं निषेक्तुर्मातुरेव च । मातुः पितुर्वा बलिनः क्रेतुरग्नेः शुनोऽपि वा ॥ ११ ॥
एवं साधारणं देहमव्यक्तप्रभवाप्ययम् । को विद्वानात्मसात् कृत्वा हन्ति जन्तूनृतेऽसतः ॥ १२ ॥
असतः श्रीमदान्धस्य दारिद्र्यं परमञ्जनम् । आत्मौपम्येन भूतानि दरिद्रः परमीक्षते ॥ १३ ॥
यथा कण्टकविद्धाङ्गो जन्तोर्नेच्छति तां व्यथाम् । जीवसाम्यं गतो लिङ्गैर्न तथाविद्धकण्टकः ॥ १४ ॥
दरिद्रो निरहंस्तम्भो मुक्तः सर्वमदैरिह । कृच्छ्रं यदृच्छयाऽऽप्नोति तद्धि तस्य परं तपः ॥ १५ ॥
नित्यं क्षुत्क्षामदेहस्य दरिद्रस्यान्नकाङ्क्षिणः । इन्द्रियाण्यनुशुष्यन्ति हिंसापि विनिवर्तते ॥ १६ ॥
दरिद्रस्यैव युज्यन्ते साधवः समदर्शिनः । सद्भिः क्षिणोति तं तर्षं तत आराद् विशुद्ध्यति ॥ १७ ॥
साधूनां समचित्तानां मुकुन्दचरणैषिणाम् । उपेक्ष्यैः किं धनस्तम्भैरसद्भिरसदाश्रयैः ॥ १८ ॥
तदहं मत्तयोर्माध्व्या वारुण्या श्रीमदान्धयोः । तमोमदं हरिष्यामि स्त्रैणयोरजितात्मनोः ॥ १९ ॥
यदिमौ लोकपालस्य पुत्रौ भूत्वा तमःप्लुतौ । न विवाससमात्मानं विजानीतः सुदुर्मदौ ॥ २० ॥
अतोऽर्हतः स्थावरतां स्यातां नैवं यथा पुनः । स्मृतिः स्यान्मत्प्रसादेन तत्रापि मदनुग्रहात् ॥ २१ ॥
वासुदेवस्य सान्निध्यं लब्ध्वा दिव्यशरच्छते । वृत्ते स्वर्लोकतां भूयो लब्धभक्ती भविष्यतः ॥ २२ ॥

श्रीशुक उवाच

एवमुक्त्वा स देवर्षिर्गतो नारायणाश्रमम् । नलकूवरमणिग्रीवावासतुर्यमलार्जुनौ ॥ २३ ॥

ऋषेर्भागवतमुख्यस्य सत्य कर्तुं वचो हरि । जगाम शनकैस्तत्र यत्रास्ता यमलार्जुनौ ॥
देवर्षिर्मे प्रियतमो यदिमौ धनदात्मजौ । तत्तथा साधयिष्यामि यद् गीत तन्महात्मना ॥
इत्यन्तरेणार्जुनयो कृष्णस्तु यमयोर्ययौ । आत्मनिर्वेशमात्रेण तिर्यग्गतमुलूखलम् ॥

बालेन निष्कर्षयतान्वगुलूखल तद् दामोदरेण तरसोत्कलिताङ्घ्रिबन्धौ ।
निष्पेततु परमविक्रमितातिवेपस्कन्धप्रवालविटपौ कृतचण्डशब्दौ ॥२७
तत्र श्रिया परमया ककुभ स्फुरन्तौ सिद्धावुपेत्य कुजयोरिव जातवेदा ।
कृष्ण प्रणम्य शिरसाखिललोकनाथ बद्धाञ्जली विरजसाविदमूचतु स्म ॥२८

कृष्ण कृष्ण महायोगिंस्त्वमाद्य पुरुष पर । व्यक्ताव्यक्तमिद विश्व रूप ते ब्राह्मणा विदु ॥
त्वमेक सर्वभूताना देहास्वात्मेन्द्रियेश्वर । त्वमेव कालो भगवान् विष्णुरव्यय ईश्वर ॥
त्व महान् प्रकृति सूक्ष्मा रज सत्त्वतमोमयी । त्वमेव पुरुषोऽध्यक्ष सर्वक्षेत्रविकारवित् ॥
गृह्यमाणैस्त्वमग्राह्यो विकारै प्राकृतैर्गुणै । को न्विहार्हति विज्ञातु प्राक्सिद्ध गुणसवृत ॥
तस्मै तुभ्य भगवते वासुदेवाय वेधसे । आत्मद्योतगुणैश्छन्नमहिम्ने ब्रह्मणे नम ॥
यस्यावतारा ज्ञायन्ते शरीरेष्वशरीरिण । तैस्तैरतुल्यातिशयैर्वीर्यैर्देहिष्वसङ्गतै ॥
स भवान् सर्वलोकस्य भवाय विभवाय च । अवतीर्णोऽशभागेन साम्प्रत पतिराशिषाम् ॥
नम परमकल्याण नम परममङ्गल । वासुदेवाय शान्ताय यदूना पतये नम ॥
अनुजानीहि नौ भूमस्तवानुचरकिङ्करौ । दर्शन नौ भगवत ऋषेरासीदनुग्रहात् ॥

वाणी गुणानुकथने श्रवणौ कथाया हस्तौ च कर्मसु मनस्तव पादयोर्न ।
स्मृत्या शिरस्तव निवासजगत्प्रणामे दृष्टि सता दर्शनेऽस्तु भवत्तनूनाम् ॥

श्रीशुक उवाच

इत्थ सकीर्तितस्ताभ्या भगवान् गोकुलेश्वर । दाम्ना चोलूखले बद्ध प्रहसन्नाह गुह्यकौ ।

श्रीभगवानुवाच

ज्ञात मम पुरैवैतदृषिणा करुणात्मना । यच्छ्रीमदान्धयोर्वाग्भिर्विभ्रशोऽनुग्रह कृत ॥४
साधूना समचित्ताना सुतरा मत्कृतात्मनाम् । दर्शनान्नो भवेद् बन्ध पुसोऽक्ष्णो सवितुर्यथा
तद् गच्छत मत्परमौ नलकूवर सादनम् । सजातो मयि भावो वामीप्सित परमोऽभव ॥४

श्रीशुक उवाच

इत्युक्तौ तौ परिक्रम्य प्रणम्य च पुन पुन । बद्धोलूखलमामन्त्र्य जग्मतुर्दिशमुत्तराम् ॥४

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे नारदशापो नाम दशमोऽध्याय ॥१

अथैकादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

गोपा नन्दादय श्रुत्वा द्रुमयो पततो रवम् । तत्राजग्मु कुरुश्रेष्ठ निर्घातभयशङ्किता ॥ १ ॥
भूम्या निपतितौ तत्र ददृशुर्यमलार्जुनौ । बभ्रमुस्तदविज्ञाय लक्ष्य पतनकारणम् ॥ २ ॥
उलूखल विकर्षन्त दाम्ना बद्ध च बालकम् । कस्येद कुत आश्चर्यमुत्पात इति कातरा ॥ ३ ॥
बाला ऊचुरनेनेति तिर्यग्गतमुलूखलम् । विकर्षता मध्यगेन पुरुषावप्यचक्ष्महि ॥ ४ ॥
न ते तदुक्त जगृहुर्न घटेतेति तस्य तत् । बालस्योत्पाटन तर्वो केचित् सन्दिग्धचेतस ॥५॥
उलूखल विकर्षन्त दाम्ना बद्ध स्वमात्मजम् । विलोक्य नन्द प्रहसद्वदनो विमुमोच ह ॥ ६ ॥
गोपीभि स्तोभितोऽनृत्यद् भगवान् बालवत् क्वचित् । उद्गायति क्वचिन्मुग्धस्तद्वशो दारुयन्त्रवत् ७
बिभर्ति क्वचिदाज्ञप्त पीठकोन्मानपादुकम् । बाहुक्षेप च कुरुते स्वाना च प्रीतिमावहन् ॥ ८ ॥
दर्शयस्तद्विदा लोक आत्मनो भृत्यवश्यताम् । व्रजस्योवाह वै हर्षं भगवान् बालचेष्टितै ॥ ९ ॥
क्रीणीहि भो फलानीति श्रुत्वा सत्वरमच्युत । फलार्थी धान्यमादाय ययौ सर्वफलप्रद ॥१०॥
फलविक्रयिणी तस्य च्युतधान्य करद्वयम् । फलैरपूरयद् रत्नै फलभाण्डमपूरि च ॥११॥
सरित्तीरगत कृष्ण भग्नार्जुनमथाह्वयत् । राम च रोहिणी देवी क्रीडन्त बालकैर्भृशम् ॥१२॥
नोपेयाता यदाऽऽहूतौ क्रीडासङ्गेन पुत्रकौ । यशोदा प्रेषयामास रोहिणी पुत्रवत्सलाम् ॥१३॥
क्रीडन्त सा सुत बालैरतिवेल सहाग्रजम् । यशोदाजोहवीत् कृष्ण पुत्रस्नेहस्नुतस्तनी ॥१४॥
कृष्ण कृष्णारविन्दाक्ष तात एहि स्तन पिब । अल विहारै क्षुत्क्षान्त क्रीडाश्रान्तोऽसि पुत्रक १५
हे रामागच्छ ताताशु सानुज कुलनन्दन । प्रातरेव कृताहारस्तद् भवान् भोक्तुमर्हति ॥१६॥
प्रतीक्षते त्वा दाशार्ह भोक्ष्यमाणो व्रजाधिप । एह्यावयो प्रिय धेहि स्वगृहान् यात बालका ॥१७॥
धूलिधूसरिताङ्गस्त्व पुत्र मज्जनमावह । जन्मर्क्षमद्य भवतो विप्रेभ्यो देहि गा शुचि ॥१८॥
पश्य पश्य वयस्यास्ते मातृमृष्टान् स्वलङ्कृतान् । त्व च स्नात कृताहारो विहरस्व स्वलङ्कृत ॥१९॥

इत्थ यशोदा तमशेषशेखर मत्वा सुत स्नेहनिबद्धधीर्नृप ।
हस्ते गृहीत्वा सहराममच्युत नीत्वा स्ववाट कृतवत्यथोदयम् ॥ २० ॥

गोपवृद्धा महोत्पातानतुभूय बृहद्वने । नन्दादय समागम्य व्रजकार्यममन्त्रयन् ॥२१॥
तत्रोपनन्दनामाऽऽह गोपो ज्ञानवयोऽधिक । देशकालार्थतत्त्वज्ञ प्रियकृद् रामकृष्णयो ॥२२॥
उत्थातव्यमितोऽस्माभिर्गोकुलस्य हितैषिभि । आयान्त्यत्र महोत्पाता बालाना नाशहेतव ॥२३॥
मुक्त कथञ्चिद् राक्षस्या बालघ्न्या बालको ह्यसौ । हरेरनुग्रहा नूनमनश्चोपरि नापतत् ॥२४॥
चक्रवातेन नीतोऽय दैत्येन विपद वियत् । शिलाया पतितस्तत्र परित्रात सुरेश्वरै ॥२५॥

यत्र म्रियेत द्रुमयोरन्तर प्राप्य बालक । असावन्यतमो वापि तदप्यच्युतरक्षणम् ॥२६॥
यावदौत्पातिकोऽरिष्टो व्रज नाभिभवेदित । तावद् बालानुपादाय यास्यामोऽन्यत्र सानुगा २७
वन वृन्दावन नाम पशव्य नवकाननम् । गोपगोपीगवा सेव्य पुण्याद्रितृणवीरुधम् ॥२८॥
तत्तत्राद्यैव यास्याम शकटान् युङ्क्त माचिरम् । गोधनान्यग्रतो यान्तु भवता यदि रोचते ॥२९॥
तच्छ्रुत्वैकधियो गोपा साधु साध्विति वादिन । व्रजान् स्वान् स्वान् समायुज्य ययू रूढपरिच्छदा ॥
वृद्धान् बालान् स्त्रियो राजन् सर्वोपकरणानि च । अन स्वारोप्य गोपाला यत्ता आत्तशरासना ॥३१॥
गोधनानि पुरस्कृत्य शृङ्गाण्यापूर्य सर्वत । तूर्यघोषेण महता ययु सहपुरोहिता ॥३२॥
गोप्यो रूढरथा नूत्नकुचकुङ्कुमकान्तय । कृष्णलीला जगु प्रीता निष्ककण्ठ्य सुवासस ३३
तथा यशोदारोहिण्यावेर शकटमास्थिते । रेजतु कृष्णरामाभ्या तत्कथाश्रवणोत्सुके ॥३४॥
वृन्दावन सम्प्रविश्य सर्वकालसुखावहम् । तत्र चक्रुर्व्रजावास शकटैरर्धचन्द्रवत् ॥३५॥
वृन्दावन गोवर्धन यमुनापुलिनानि च । वीक्ष्यासीदुत्तमा प्रीती राममाधवयोर्नृप ॥३६॥
एव व्रजौकसा प्रीतिं यच्छन्तौ बालचेष्टितै । कलवाक्यै स्वकालेन वत्सपालौ बभूवतु ॥३७॥
अविदूरे व्रजभुव सह गोपालदारकै । चारयामासतुर्वत्सान् नानाक्रीडापरिच्छदौ ॥३८॥
क्वचिद् वादयतो वेणु क्षेपणै क्षिपत क्वचित् । क्वचित् पादै किङ्किणीभि क्वचित् कृत्रिमगोवृषै ॥
वृषायमाणौ नदन्तौ युयुधाते परस्परम् । अनुकृत्य रुतैर्जन्तूंश्चेरतु प्राकृतौ यथा ॥४०॥
कदाचिद् यमुनातीरे वत्सांश्चारयतो स्वकै । वयस्यै कृष्णबलयोर्जिघांसुर्दैत्य आगमत् ॥४१॥
त वत्सरूपिणं वीक्ष्य वत्सयूथगतं हरि । दर्शयन् बलदेवाय शनैर्मुग्ध इवासदत् ॥४२॥
गृहीत्वापरपादाभ्या सहलाङ्गूलमच्युत । भ्रामयित्वा कपित्थाग्रे प्राहिणोद् गतजीवितम् ।
स कपित्थैर्महाकाय पात्यमानै पपात ह ॥४३॥
त वीक्ष्य विस्मिता बाला शशसु साधु साध्विति । देवाश्च परिसन्तुष्टा बभूवु पुष्पवर्षिण ॥४४॥
तौ वत्सपालकौ भूत्वा सर्वलोकैकपालकौ । सप्रातराशौ गोवत्सांश्चारयन्तौ विचेरतु ॥४५॥
स्व स्व वत्सकुल सर्वे पाययिष्यन्त एकदा । गत्वा जलाशयाभ्याश पाययित्वा पपुर्जलम् ॥४६॥
ते तत्र ददृशुर्बाला महासत्त्वमवस्थितम् । तत्रसुर्वज्रनिर्भिन्न गिरे शृङ्गमिव च्युतम् ॥४७॥
स वै बको नाम महानसुरो बकरूपधृक् । आगत्य सहसा कृष्ण तीक्ष्णतुण्डोऽग्रसद् बली४८
कृष्ण महाबकग्रस्तं दृष्ट्वा रामादयोऽर्भका । बभूवुरिन्द्रियाणीव विना प्राण विचेतस ॥४९॥
त तालुमूलं प्रदहन्तमग्निवद् गोपालसूनु पितर जगद्गुरो ।
चच्छर्द सद्योऽतिरुषाक्षत बकस्तुण्डेन हन्तु पुनरभ्यपद्यत ॥५०॥
तमापतन्त स निगृह्य तुण्डयोर्दोर्भ्यां बक कससखं सता पति ।
पश्यत्सु बालेषु ददार लीलया मुदावहो वीरणवद् दिवौकसाम् ॥५१॥

तदा नकारिं सुरलोकवासिन समाकिरन् नन्दनमल्लिकादिभि ।
समीडिरे चानकशङ्खसंस्तवैस्तद् वीक्ष्य गोपालसुता विसिस्मिरे ॥५२॥
मुक्तं बकास्यादुपलभ्य बालका रामादय प्राणमिवेन्द्रियो गण ।
स्थानागत त परिरभ्य निर्वृता प्रणीय वत्सान् व्रजमेत्य तज्जगु ॥५३॥
श्रुत्वा तद् विस्मिता गोपा गोप्यश्चातिप्रियादृता । प्रेत्यागतमिवौत्सुक्यादैक्षन्त तृषितेक्षणा ॥५४॥
अहो बतास्य बालस्य बहवो मृत्यवोऽभवन् । अप्यासीद् विप्रिय तेषा कृत पूर्वं यतो भयम्॥५५॥
अथाप्यभिभवन्त्येन नैव ते घोरदर्शना । जिघासयैनमासाद्य नश्यन्त्यग्नौ पतङ्गवत् ॥५६॥
अहो ब्रह्मविदा वाचो नासत्या सन्ति कर्हिचित् । गर्गो यदाह भगवानन्वभावि तथैव तत् ॥५७॥
इति नन्दादयो गोपा कृष्णरामकथा मुदा । कुर्वन्तो रममाणाश्च नाविन्दन् भववेदनाम्॥५८॥
एव विहारैः कौमारैः कौमार जहतुर्व्रजे । निलायनैः सेतुबन्धैर्मर्कटोत्प्लवनादिभि ॥५९॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे वत्सबकवधो नामैकादशोऽध्याय ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

क्वचिद् वनाशाय मनो दधद् व्रजात् प्रात समुत्थाय वयस्यवत्सपान् ।
प्रबोधयञ्छृङ्गरवेण चारुणा विनिर्गतो वत्सपुर सरो हरि ॥ १ ॥
तेनैव साक पृथुका सहस्रश स्निग्धा सुशिग्वेत्रविषाणवेणव ।
स्वान् स्वान् सहस्रोपरिसंख्ययान्वितान् वत्सान् पुरस्कृत्य विनिर्ययुर्मुदा ॥ २ ॥
कृष्णवत्सैरसंख्यातैर्यूथीकृत्य स्ववत्सकान् । चारयन्तोऽर्भलीलाभिर्विजह्रुस्तत्र तत्र ह ॥ ३ ॥
फलप्रवालस्तबकसुमन पिच्छधातुभि । काचगुञ्जामणिस्वर्णभूषिता अप्यभूषयन् ॥ ४ ॥
मुष्णन्तोऽन्योन्यशिक्यादीन् ज्ञातानाराच्च चिक्षिपु । तत्रत्याश्च पुनर्दूराद्धसन्तश्च पुनर्ददु ॥ ५ ॥
यदि दूर गत कृष्णो वनशोभेक्षणाय तम् । अह पूर्वमह पूर्वमिति संस्पृश्य रेमिरे ॥ ६ ॥
केचिद् वेणून् वादयन्तो ध्मान्त शृङ्गाणि केचन । केचिद् भृङ्गैः प्रगायन्त कूजन्त कोकिलै परे ७
विच्छायाभि प्रधावन्तो गच्छन्त साधु हंसकै । बकैरुपविशन्तश्च नृत्यन्तश्च कलापिभि ॥८॥
विकर्षन्त कीशबालानारोहन्तश्च तैर्द्रुमान् । विकुर्वन्तश्च तै साक प्लवन्तश्च पलाशिषु ॥९॥
साक भेकैर्विलङ्घन्त सरित्प्रस्रवसम्प्लुता । विहसन्त प्रतिच्छाया शपन्तश्च प्रतिस्वनान्॥१०॥
इत्थ सता ब्रह्मसुखानुभूत्या दास्य गताना परदैवतेन ।
मायाश्रिताना नरदारकेण साक विजह्रु कृतपुण्यपुञ्जा ॥ ११ ॥
यत्पादपांसुर्बहुजन्मकृच्छ्रतो धृतात्मभिर्योगिभिरप्यलभ्य ।
स एव यद्-[illegible] स्वय स्थितः किं वर्ण्यते दिष्टमतो व्रजौकसाम् ॥ १२ ॥

अथाघनामाभ्यपतन्महासुरस्तेषा सुखक्रीडनवीक्षणाक्षम ।
नित्य यदन्तर्निजजीवितेप्सुभि पीतामृतैरप्यमरै प्रतीक्ष्यते ॥ १३ ॥
दृष्ट्वार्भकान् कृष्णमुखानघासुर कंसानुशिष्ट स बकीबकानुज ।
अय तु मे सोदरनाशकृत्तयोर्द्वयोर्ममैन सबल हनिष्ये ॥ १४ ॥
एते यदा मत्सुहृदोस्तिलाप कृतास्तदा नष्टसमा व्रजौकस ।
प्राणे गते वर्ष्मसु का नु चिन्ता प्रजासव प्राणभृतो हि ये ते ॥ १५ ॥
इति व्यवस्याजगर बृहद् वपु स योजनायाममहाद्रिपीवरम् ।
धृत्वाद्भुत व्यात्तगुहानन तदा पथि व्यशेत ग्रसनाशया खल ॥ १६ ॥
धराधरोष्ठो जलदोत्तरोष्ठो दर्याननान्तो गिरिशृङ्गदंष्ट्र ।
ध्वान्तान्तरास्यो विततान्ध्वजिह्व परुषानिलश्वासदवेक्षणोष्ण ॥ १७ ॥

दृष्ट्वा त तादृश सर्वे मत्वा वृन्दावनश्रियम् । व्यात्ताजगरतुण्डेन ह्युत्प्रेक्षन्ते स्म लीलया ॥१८॥
अहो मित्राणि गदत सत्त्वकूट पुर स्थितम् । अस्मत्सग्रसनव्यात्तव्यालतुण्डायते न वा ॥१९॥
सत्यमर्ककरारक्तमुत्तराहनुवद्घनम् । अधराहनुवद् रोधस्तत्प्रतिच्छाययारुणम् ॥२०॥
प्रतिस्पर्धेते सृक्किभ्या सव्यासव्ये नगोदरे । तुङ्गशृङ्गालयोऽप्येतास्तद्दंष्ट्राभिश्च पश्यत ॥२१॥
आस्तृतायाममार्गोऽय रसना प्रतिगर्जति । एषामन्तर्गत ध्वान्तमेतदप्यन्तराननम् ॥२२॥
दावोष्णखरवातोऽय श्वासवद् भाति पश्यत । तद्दग्धसत्त्वदुर्गन्धोऽप्यन्तरामिषगन्धवत् ॥२३॥

अस्मान् किमत्र ग्रसिता निविष्टानय तथा चेद् बकवद् विनङ्क्ष्यति ।
क्षणादनेनेति बकार्युशन्मुख वीक्ष्योद्धसन्त करताडनैर्ययु ॥ २४ ॥
इत्थ मिथोऽतथ्यमतज्ज्ञभाषित श्रुत्वा विचिन्त्येत्यमृषा मृषायते ।
रक्षो विदित्वाखिलभूतहृत्स्थित स्वाना निरोद्धु भगवान् मनो दधे ॥ २५ ॥
तावत् प्रविष्टास्त्वसुरोदरान्तर पर न गीर्णा शिशव सवत्सा ।
प्रतीक्षमाणेन बकारिवेशन हतस्वकान्तस्मरणेन रक्षसा ॥ २६ ॥
तान् वीक्ष्य कृष्ण सकलाभयप्रदो ह्यनन्यनाथान् स्वकरादवच्युतान् ।
दीनाश्च मृत्योर्जठराग्निघासान् घृणार्दितो दिष्टकृतेन विस्मित ॥ २७ ॥
कृत्य किमत्रास्य खलस्य जीवन न वा अमीषा च सता विहिंसनम् ।
द्वय कथ स्यादिति संविचिन्त्य तज्ज्ञात्वाविशत्तुण्डमशेषदृग्घरि ॥ २८ ॥

तदा घनच्छदा देवा भयाद्धाहेति चुक्रुशु । जहृषुर्ये च कसाद्या कौणपास्त्वघबान्धवा ॥२९॥
तच्छ्रुत्वा भगवान् कृष्णस्त्वव्यय सार्भवत्सकम् । चूर्णीचिकीर्षोरात्मान तरसा ववृधे गले ॥३०॥

ततोऽतिकायस्य निरुद्धमार्गिणो ह्युद्गीर्णदृष्टेर्भ्रमतस्त्वितस्तत ।
पूर्णोऽन्तरङ्गे पवनो निरुद्धो मूर्धन् विनिष्पाट्य विनिर्गतो बहि ॥ ३१ ॥
तेनैव सर्वेषु बहिर्गतेषु प्राणेषु वत्सान् सुहृद परेतान् ।
दृष्ट्या स्वयोत्थाप्य तदन्वित पुनर्वक्त्रान्मुकुन्दो भगवान् विनिर्ययौ ॥ ३२ ॥
पीनाहिभोगोत्थितमद्भुत महज्ज्योति स्वधाम्ना ज्वलयद् दिशो दश ।
प्रतीक्ष्य खेऽवस्थितमीशनिर्गम विवेश तस्मिन् मिषता दिवौकसाम् ॥ ३३ ॥
ततोऽतिहृष्टा स्वकृतोऽकृतार्हण पुष्पै सुरा अप्सरसश्च नर्तनै ।
गीतै सुगा वाद्यधराश्च वाद्यकै स्तवैश्च विप्रा जयनि स्वनैर्गणा ॥ ३४ ॥
तदद्भुतस्तोत्रसुवाद्यगीतिकाजयादिनैकोत्सवमङ्गलस्वनान् ।
श्रुत्वा स्वधाम्नोऽन्त्यज आगतोऽचिराद् दृष्ट्वा महीशस्य जगाम विस्मयम् ॥ ३५ ॥
राजन्नाजगर चर्म शुष्क वृन्दावनेऽद्भुतम् । व्रजौकसा बहुतिथ बभूवाक्रीडगह्वरम् ॥ ३६ ॥
एतत् कौमारज कर्म हरेरात्माहिमोक्षणम् । मृत्यो पौगण्डके बाला दृष्ट्वोचुर्विस्मिता व्रजे ॥ ३७ ॥
नैतद् विचित्र मनुजार्भमायिन परावराणा परमस्य वेधस ।
अघोऽपि यत्स्पर्शनधौतपातक प्रापात्मसाम्य त्वसता सुदुर्लभम् ॥ ३८ ॥
सकृद् यदङ्गप्रतिमान्तराहिता मनोमयी भागवर्ती ददौ गतिम् ।
स एव नित्यात्मसुखानुभूत्यभि युदस्तमायोऽन्तगतो हि किं पुन ॥ ३९ ॥

सूत उवाच

इत्थ द्विजा यादवदेवदत्त श्रुत्वा स्वरातुश्चरित विचित्रम् ।
पप्रच्छ भूयोऽपि तदेव पुण्य वैयासकिं यन्निगृहीतचेता ॥ ४० ॥

राजोवाच

ब्रह्मन् कालान्तरकृत तत्कालीन कथ भवेत् । यत् कौमारे हरिकृत जगु पौगण्डकेऽर्भका ॥ ४१ ॥
तद् ब्रूहि मे महायोगिन् पर कौतूहल गुरो । नूनमेतद्धरेरेव माया भवति नान्यथा ॥ ४२ ॥
वय धन्यतमा लोके गुरोऽपि क्षत्रबन्धव । यद् पिबामो मुहुस्त्वत्त पुण्य कृष्णकथामृतम् ॥ ४३ ॥

सूत उवाच

इत्थ स्म पृष्ट स तु बादरायणिस्तत्स्मारितानन्तहृताखिलेन्द्रिय ।
कृच्छ्रात् पुनर्लब्धबहिर्दृशि शनै प्रत्याह त भागवतोत्तमोत्तम ॥ ४४ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे द्वादशोऽध्याय ।

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

साधु पृष्ट महाभाग त्वया भागवतोत्तम । यन्नूतनयसीशस्य शृण्वन्नपि कथा मुहु ॥ १ ॥
सतामय सारभृता निसर्गो यदर्थवाणीश्रुतिचेतसामपि ।
प्रतिक्षण नव्यवदच्युतस्य यत् स्त्रिया विटानामिव साधुवार्ता ॥ २ ॥
शृणुष्वावहितो राजन्नपि गुह्यं वदामि ते । ब्रूयु स्निग्धस्य शिष्यस्य गुरवो गुह्यमप्युत ॥ ३ ॥
तथाघवदनान्मृत्यो रक्षित्वा वत्सपालकान् । सरित्पुलिनमानीय भगवानिदमब्रवीत् ॥ ४ ॥
अहोऽतिरम्य पुलिन वयस्या स्वकेलिसम्पन्मृदुलाच्छवालुकम् ।
स्फुटत्सरोगन्धहृतालिपत्रिक ध्वनिप्रतिध्वानलसद्द्रुमाकुलम् ॥ ५ ॥
अत्र भोक्तव्यमस्माभिर्दिवारूढ क्षुधार्दिता । वत्सा समीपेऽप पीत्वा चरन्तु शनकैस्तृणम् ॥ ६ ॥
तथेति पाययित्वार्भा वत्सानारुध्य शाद्वले । मुक्त्वा शिक्यानि बुभुजु सम भगवता मुदा ॥ ७ ॥
कृष्णस्य विष्वक् पुरुराजिमण्डलैरभ्याननाः फुल्लदृशो व्रजार्भका ।
सहोपविष्टा विपिने विरेजुश्छदा यथाम्भोरुहकर्णिकाया ॥ ८ ॥
केचित् पुष्पैर्दलै केचित् पल्लवैरङ्कुरै फलै । शिग्भिस्त्वग्भिर्दृषद्भिश्च बुभुजु कृतभाजना ॥९॥
सर्वे मिथो दर्शयन्त स्वस्वभोज्यरुचि पृथक् । हसन्तो हासयन्तश्चाभ्यवजह्रु सहेश्वरा ॥१०॥
बिभ्रद् वेणु जठरपटयो शृङ्गवेत्रे च कक्षे वामे पाणौ मसृणकवल तत्फलान्यङ्गुलीषु ।
तिष्ठन् मध्ये स्वपरिसुहृदो हासयन् नर्मभि स्वै स्वर्गे लोके मिषति बुभुजे यज्ञभुग् बालकेलि ११
भारतैव वत्सपेषु भुञ्जानेष्वच्युतात्मसु । वत्सास्त्वन्तर्वने दूर विविशुस्तृणलोभिता ॥१२॥
तान् दृष्ट्वा भयसन्त्रस्तानूचे कृष्णोऽस्य भीभयम् । मित्राण्याशान्मा विरमतेहानेष्ये वत्सकानहम् १३
इत्युक्त्वाद्रिदरीकुञ्जगह्वरेष्वात्मवत्सकान् । विचिन्वन् भगवान् कृष्ण सपाणिकवलो ययौ १४
अम्भोजन्मजनिस्तदन्तरगतो मायार्भकस्येशितुर्द्रष्टु मञ्जु महित्वमन्यदपि तद्वत्सानितो वत्सपान् ।
नीत्वान्यत्र कुरूद्वहान्तरदधात्खेऽवस्थितो य पुरा दृष्ट्वाघासुरमोक्षण प्रभवत प्राप्त पर विस्मयम् ॥
ततो वत्सानदृष्ट्वैत्य पुलिनेऽपि च वत्सपान् । उभावपि वने कृष्णो विचिकाय समन्तत ॥१६॥
क्वाप्यदृष्ट्वान्तर्विपिने वत्सान् पालांश्च विश्ववित् । सर्वं विधिकृत कृष्ण सहसावजगाम ह ॥१७॥
तत कृष्णो मुद कर्तु तन्मातॄणा च कस्य च । उभयायितमात्मान चक्रे विश्वकृदीश्वर ॥१८॥
यावद् वत्सपवत्सकाल्पकवपुर्यावत् कराङ्घ्र्यादिक यावद् यष्टिविषाणवेणुदलशिग् यावद्विभूषाम्बरम्
यावच्छीलगुणाभिधाकृतिवयो यावद् विहारादिक सर्वं विष्णुमय गिरोऽङ्गवदज सर्वस्वरूपो बभौ १९
स्वयमात्माऽऽत्मगोवत्सान् प्रतिवार्यात्मवत्सपै । क्रीडन्नात्मविहारैश्च सर्वात्मा प्राविशद् व्रजम् ।२०।
तत्तद्वत्सान् पृथङ्नीत्वा तत्तद्गोष्ठे निवेश्य स । तत्तदात्माभवद् राजंस्तत्तत्सद्म प्रविष्टवान् ॥२१॥

तन्मातरो वेणुरवत्वरोत्थिता उत्थाप्य दोर्भिः परिरभ्य निर्भरम् ।
स्नेहस्नुतस्तन्यपयः सुधासवं मत्वा परं ब्रह्म सुतानपाययन् ॥ २२ ॥
ततो नृपोन्मर्दनमज्जलेपनालङ्काररक्षातिलकाशनादिभिः ।
संलालितः स्वाचरितैः प्रहर्षयन् सायं गतो यामयमेन माधव ॥ २३ ॥
गावस्ततो गोष्ठमुपेत्य सत्वरं हुङ्कारघोषैः परिहूतसङ्गतान् ।
स्वकान् स्वकान् वत्सतरानपाययन् मुहुर्लिहन्त्यः स्रवदौधसं पयः ॥ २४ ॥
गोगोपीनां मातृतास्मिन् सर्वा स्नेहर्द्धिकां विना । पुरोवदास्वपि हरेस्तोकता मायया विना ॥२५॥
व्रजौकसां स्वतोकेषु स्नेहवल्ल्याब्दमन्वहम् । शनैर्निःसीम ववृधे यथा कृष्णे त्वपूर्ववत् ॥२६॥
इत्थमात्माऽऽत्मनाऽऽत्मानं वत्सपालमिषेण सः । पालयन् वत्सपो वर्षं चिक्रीडे वनगोष्ठयोः ॥२७॥
एकदा चारयन् वत्सान् सरामो वनमाविशत् । पञ्चषासु त्रियामासु हायनापूरणीष्वजः ॥२८॥
ततो विदूराच्चरतो गावो वत्सानुपव्रजम् । गोवर्धनाद्रिशिरसि चरन्त्यो ददृशुस्तृणम् ॥२९॥
दृष्ट्वाथ तत्स्नेहवशोऽस्मृतात्मा स गोव्रजोऽत्यात्मपदुर्गमार्गः ।
द्विपात् ककुद्ग्रीव उदास्यपुच्छोऽगाद्धुङ्कृतैरास्रुपया जवेन ॥ ३० ॥
समेत्य गावोऽधो वत्सान् वत्सवत्योऽप्यपाययन् । गिलन्त्य इव चाङ्गानि लिहन्त्यः स्वौधसं पयः ।३१।
गोपास्तद्रोधनायासमौघ्यलज्जोरुमन्युना । दुर्गाध्वकृच्छ्रतोऽभ्येत्य गोवत्सैर्ददृशुः सुतान् ।३२।
तदीक्षणोत्प्रेमरसाप्लुताशया जातानुरागा गतमन्यवोऽर्भकान् ।
उदुह्य दोर्भिः परिरभ्य मूर्धनि घ्राणैरवापुः परमां मुदं ते ॥ ३३ ॥
ततः प्रवयसो गोपास्तोकाश्लेषसुनिर्वृताः । कृच्छ्राच्छनैरपगतास्तदनुस्मृत्युदश्रवः ॥३४॥
व्रजस्य रामः प्रेमर्धेर्वीक्ष्यौत्कण्ठ्यमनुक्षणम् । मुक्तस्तनेष्वपत्येष्वप्यहेतुविदचिन्तयत् ॥३५॥
किमेतदद्भुतमिव वासुदेवेऽखिलात्मनि । व्रजस्य सात्मनस्तोकेष्वपूर्वं प्रेम वर्धते ॥३६॥
केयं वा कुत आयाता दैवी वा नार्युतासुरी । प्रायो मायास्तु मे भर्तुर्नान्या मेऽपि विमोहिनी।३७।
इति सञ्चिन्त्य दाशार्हो वत्सान् सवयसानपि । सर्वानाचष्ट वैकुण्ठं चक्षुषा वयुनेन सः ॥३८॥
नैते सुरेशा ऋषयो न चैते त्वमेव भासीश भिदाश्रयेऽपि ।
सर्वं पृथक्त्वं निगमात् कथं वदेत्युक्तेन वृत्तं प्रभुणा बलोऽवैत् ॥ ३९ ॥
तावदेत्यात्मभूरात्ममानेन त्रुट्यनेहसा । पुरोवदब्दं क्रीडन्तं ददृशे सकलं हरिम् ॥४०॥
यावन्तो गोकुले बालाः सवत्साः सर्व एव हि । मायाशये शयाना मे नाद्यापि पुनरुत्थिताः ॥४१॥
इत एतेऽत्र कुत्रत्या मन्मायामोहितेतरे । तावन्त एव तत्राब्दं क्रीडन्तो विष्णुना समम्॥४२॥
एवमेतेषु भेदेषु चिरं ध्यात्वा स आत्मभूः । सत्याः के कतरे नेति ज्ञातुं नेष्टे कथञ्चन ॥४३॥
एवं सम्मोहयन् विष्णुं विमोहं विश्वमोहनम् । स्वयैव माययाजोऽपि स्वयमेव विमोहितः ॥४४॥

तस्या तमोवन्नैहार खद्योतार्चिरिवाहनि । महतीतरमायैश्य निहन्त्यात्मनि युञ्जत ॥४५॥
तावत् सर्वे वत्सपाला पश्यतोऽजस्य तत्क्षणात् । व्यदृश्यन्त घनश्यामा पीतकौशेयवाससः ॥४६॥
चतुर्भुजा शङ्खचक्रगदाराजीवपाणय । किरीटिन कुण्डलिनो हारिणो वनमालिन ॥४७॥
श्रीवत्साङ्गददोरत्नकम्बुकङ्कणपाणय । नूपुरै कटकैर्भाता कटिसूत्राङ्गुलीयकै ॥४८॥
आङ्घ्रिमस्तकमापूर्णास्तुलसीनवदामभि । कोमलै सर्वगात्रेषु भूरिपुण्यवदर्पितै ॥४९॥
चन्द्रिकाविशदस्मेरै सारुणापाङ्गवीक्षितै । स्वकार्थानामिव रज सत्त्वाभ्या स्रष्टृपालका ॥५०॥
आत्मादिस्तम्बपर्यन्तैर्मूर्तिमद्भिश्चराचरै । नृत्यगीताद्यनेकार्है पृथक् पृथगुपासिता ॥५१॥
अणिमाद्यैर्महिमभिरजाद्याभिर्विभूतिभि । चतुर्विंशतिभिस्तत्त्वै परीता महदादिभि ॥५२॥
कालस्वभावसंस्कारकामकर्मगुणादिभि । स्वमहिध्वस्तमहिभिर्मूर्तिमद्भिरुपासिता ॥५३॥
सत्यज्ञानानन्तानन्दमात्रैकरसमूर्तय । अस्पृष्टभूरिमाहात्म्या अपि ह्युपनिषद्दृशाम् ॥५४॥
एव सकृद् ददर्शाज परब्रह्मात्मनोऽखिलान् । यस्य भासा सर्वमिद विभाति सचराचरम् ॥५५॥
ततोऽतिकुतुकोद्वृत्तस्तिमितैकादशेन्द्रिय । तद्धाम्नाभूदजस्तूष्णीं पूर्देव्यन्तीव पुत्रिका ॥५६॥
इतीरेशेऽतर्क्ये निजमहिमनि स्वप्रमितिके परत्राजातोऽतन्निरसनमुखब्रह्मकमितौ ।
अनीशेऽपि द्रष्टु किमिदमिति वा मुह्यति सति चच्छादाजो ज्ञात्वा सपदि परमोऽजाजवनिकाम् ॥५७॥
ततोऽर्वाक्प्रतिलब्धाक्ष क परेतवदुत्थित । कृच्छ्रादुन्मील्य वै दृष्टीराचष्टेद सहात्मना ॥५८॥
सपद्येवाभित पश्यन् दिशोऽपश्यत् पुर स्थितम्। वृन्दावन जनाजीव्यद्रुमाकीर्णे समाप्रियम् ॥५९॥
यत्र नैसर्गदुर्वैरा सहासन् नृमृगादय । मित्राणीवाजितावासद्रुतरुट्तर्षकादिकम् ॥६०॥
तत्रोद्वहत् पशुपवशशिशुत्वनाट्य ब्रह्माद्वय परमनन्तमगाधबोधम् ।
वत्सान् सखीनिव पुरा परितो विचिन्वदेक सपाणिकवल परमेष्ठ्यचष्ट ॥६१॥
दृष्ट्वा त्वरेण निजधोरणतोऽवतीर्य पृथ्व्या वपु कनकदण्डमिवाभिपात्य ।
स्पृष्ट्वा चतुर्मुकुटकोटिभिरङ्घ्रियुग्म नत्वा मुदश्रुसुजलैरकृताभिषेकम् ॥६२॥
उत्थायोत्थाय कृष्णस्य चिरस्य पादयो पतन्। आस्ते महित्व प्राग्दृष्ट स्मृत्वा स्मृत्वा पुन पुन ६३
शनैरथोत्थाय विमृज्य लोचने मुकुन्दमुद्वीक्ष्य विनम्रकन्धर ।
कृताञ्जलि प्रश्रयवान् समाहित सवेपथुर्गद्गदयैलतेल्या ॥६४॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे त्रयोदशोऽध्याय ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

नौमीड्य तेऽभ्रवपुषे तडिदम्बराय गुञ्जावतंसपरिपिच्छलसन्मुखाय ।
वन्यस्रजे कवलवेत्रविषाणवेणुलक्ष्मश्रिये मृदुपदे पशुपाङ्गजाय ॥ १ ॥

अस्यापि देव वपुषो मदनुग्रहस्य स्वेच्छामयस्य न तु भूतमयस्य कोऽपि ।
नेशे महि त्ववसितु मनसाऽऽन्तरेण साक्षात्तवैव किमुतात्मसुखानुभूते ॥ २ ॥
ज्ञाने प्रयासमुदपास्य नमन्त एव जीवन्ति सन्मुखरितां भवदीयवार्ताम् ।
स्थाने स्थिता श्रुतिगतां तनुवाङ्मनोभिर्ये प्रायशोऽजित जितोऽप्यसि तैस्त्रिलोक्याम् ।३।
श्रेय स्रुतिं भक्तिमुदस्य ते विभो क्लिश्यन्ति ये केवलबोधलब्धये ।
तेषामसौ क्लेशल एव शिष्यते नान्यद् यथा स्थूलतुषावघातिनाम् ॥ ४ ॥
पुरेह भूमन् बहवोऽपि योगिनस्त्वदर्पितेहा निजकर्मलब्धया ।
विबुध्य भक्त्यैव कथोपनीतया प्रपेदिरेऽञ्जोऽच्युत ते गतिं पराम् ॥ ५ ॥
तथापि भूमन् महिमागुणस्य ते विबोद्धुमर्हत्यमलान्तरात्मभि ।
अविक्रियात् स्वानुभवादरूपतो ह्यनन्यबोध्यात्मतया न चान्यथा ॥ ६ ॥
गुणात्मनस्तेऽपि गुणान् विमातु हितावतीर्णस्य क ईशिरेऽस्य ।
कालेन यैर्वा विमिता सुकल्पैर्भूपांसव खे मिहिका द्युभास ॥ ७ ॥
तत्तेऽनुकम्पां सुसमीक्षमाणो भुञ्जान एवात्मकृत विपाकम् ।
हृद्वाग्वपुर्भिर्विदधन्नमस्ते जीवेत यो मुक्तिपदे स दायभाक् ॥ ८ ॥
पश्येश मेऽनार्यमनन्त आद्ये परात्मनि त्वय्यपि मायिमायिनि ।
माया वितत्येक्षितुमात्मवैभव ह्यहं कियानैच्छमिवार्चिरग्नौ ॥ ९ ॥
अत क्षमस्वाच्युत मे रजोभुवो ह्यजानतस्त्वत्पृथगीशमानिन ।
अजावलेपान्धतमोऽन्धचक्षुष एषोऽनुकम्प्यो मयि नाथवानिति ॥ १० ॥
क्वाहं तमोमहदहंखचराग्निवार्भूसंवेष्टिताण्डघटसप्तवितस्तिकाय ।
क्वेदृग्विधाविगणिताण्डपराणुचर्यावाताध्वरोमविवरस्य च ते महित्वम् ॥ ११ ॥
उत्क्षेपण गर्भगतस्य पादयो किं कल्पते मातुरधोक्षजागसे ।
किमस्तिनास्तिव्यपदेशभूषित तवास्ति कुक्षे कियदप्यनन्त ॥ १२ ॥
जगत्त्रयान्तोदधिसम्प्लवोदे नारायणस्योदरनाभिनालात् ।
विनिर्गतोऽजस्त्विति वाङ्न वै मृषा किं त्वीश्वर त्वन्न विनिर्गतोऽसि ॥ १३ ॥
नारायणस्त्वं न हि सर्वदेहिनामात्मास्यधीशाखिललोकसाक्षी ।
नारायणोऽङ्गं नरभूजलायनात्तच्चापि सत्यं न तवैव माया ॥ १४ ॥
तच्चेज्जलस्थं तव सज्जगद्वपु किं मे न दृष्टं भगवंस्तदैव ।
किं वा सुदृष्टं हृदि मे तदैव किं नो सपद्येव पुनर्व्यदर्शि ॥ १५ ॥

श्रीशुक उवाच

सर्वेषामपि भूताना नृप स्वात्मैव वल्लभ । इतरेऽपत्यवित्ताद्यास्तद्वल्लभतयैव हि ॥५०॥
तद् राजेन्द्र यथा स्नेह स्वस्वकात्मनि देहिनाम् । न तथा ममतालम्बिपुत्रवित्तगृहादिषु ॥५१॥
देहात्मवादिना पुसामपि राजन्यसत्तम । यथा देह प्रियतमस्तथा न ह्यनु ये च तम् ॥५२॥
देहोऽपि ममताभाक् चेत्तर्ह्यसौ नात्मवत् प्रिय । यज्जीर्यत्यपि देहेऽस्मिञ्जीविताशा बलीयसी ॥५३॥
तस्मात् प्रियतम स्वात्मा सर्वेषामपि देहिनाम् । तदर्थमेव सकल जगदेतच्चराचरम् ॥५४॥
कृष्णमेनमवेहि त्वमात्मानमखिलात्मनाम् । जगद्धिताय सोऽप्यत्र देहीवाभाति मायया ॥५५॥
वस्तुतो जानतामत्र कृष्ण स्थास्नु चरिष्णु च । भगवद्रूपमखिल नान्यद् वस्त्विह किञ्चन ॥५६॥
सर्वेषामपि वस्तूना भावार्थो भवति स्थित । तस्यापि भगवान् कृष्ण किमतद् वस्तु रूप्यताम् ॥५७

समाश्रिता ये पदपल्लवप्लव महत्पद पुण्ययशोमुरारे ।
भवाम्बुधिर्वत्सपद पर पद पद पद यद् विपदा न तेषाम् ॥५८॥

एतत्ते सर्वमाख्यात यत्पृष्टोऽहमिह त्वया । यत् कौमारे हरिकृत पौगण्डे परिकीर्तितम् ॥५९॥

एतत् सुहृद्भिश्चरित मुरारेरघार्दन शाद्वलजेमन च ।
व्यक्तेतरद् रूपमजोवभिष्टव श‍ृण्वन् गृणन्नेति नरोऽखिलार्थान् ॥६०॥

एव विहारै कौमारै कौमार जहतुर्व्रजे । निलायनै सेतुबन्धैर्मर्कटोत्प्लवनादिभि ॥६१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे ब्रह्मस्तुतिनाम चतुर्दशोऽध्याय ॥१४॥

अथ पञ्चदशोऽध्याय.

श्रीशुक उवाच

ततश्च पौगण्डवय श्रितौ व्रजे बभूवतुस्तौ पशुपालसम्मतौ ।
गाश्चारयन्तौ सखिभि सम पदैर्वृन्दावन पुण्यमतीव चक्रतु ॥ १ ॥
तन्माधवो वेणुमुदीरयन् वृतो गोपैर्गृणद्भि स्वयशो बलान्वित ।
पशून् पुरस्कृत्य पशव्यमाविशद् विहर्तुकाम कुसुमाकर वनम् ॥ २ ॥
तन्मञ्जुघोषालिमृगद्विजाकुल महन्मन प्रख्यपय सरस्वता ।
वातेन जुष्ट शतपत्रगन्धिना निरीक्ष्य रन्तु भगवान् मनो दधे ॥ ३ ॥
स तत्र तत्रारुणपल्लवश्रिया फलप्रसूनोरुभरेण पादयो ।
स्पृशच्छिखान् वीक्ष्य वनस्पतीन् मुदा स्मयन्निवाहाग्रजमादिपूरुष ॥ ४ ॥

श्रीभगवानुवाच

अहो अमी देववरामरार्चित पादाम्बुज ते सुमन फलार्हणम् ।
नमन्त्युपादाय शिखाभिरात्मनस्तमोऽपहत्यै तरुजन्म यत्कृतम् ॥ ५ ॥

एतेऽलिनस्तव यशोऽखिललोकतीर्थं गायन्त आदिपुरुषानुपदं भजन्ते ।
प्रायो अमी मुनिगणा भवदीयमुख्या गूढं वनेऽपि न जहत्यनघात्मदैवम् ॥ ६ ॥
नृत्यन्त्यमी शिखिन ईड्य मुदा हरिण्यः कुर्वन्ति गोप्य इव ते प्रियमीक्षणेन ।
सूक्तैश्च कोकिलगणा गृहमागताय धन्या वनौकस इयान् हि सतां निसर्गः ॥ ७ ॥
धन्येयमद्य धरणी तृणवीरुधस्त्वत्पादस्पृशो द्रुमलताः करजाभिमृष्टाः ।
नद्योऽद्रयः खगमृगाः सदयावलोकैर्गोप्योऽन्तरेण भुजयोरपि यत्स्पृहा श्रीः ॥ ८ ॥

श्रीशुक उवाच

एवं वृन्दावनं श्रीमत् कृष्णः प्रीतमनाः पशून् । रेमे सञ्चारयन्नद्रेः सरिद्रोधःसु सानुगः ॥ ९ ॥
क्वचिद् गायति गायत्सु मदान्धालिष्वनुव्रतैः । उपगीयमानचरितः स्रग्वी सङ्कर्षणान्वितः ॥१०॥
क्वचिच्च कलहंसानामनुकूजति कूजितम् । अभिनृत्यति नृत्यन्तं बर्हिणं हासयन् क्वचित्॥११॥
मेघगम्भीरया वाचा नामभिर्दूरगान् पशून् । क्वचिदाह्वयति प्रीत्या गोगोपालमनोज्ञया ॥१२॥
चकोरक्रौञ्चचक्राह्वभारद्वाजांश्च बर्हिणः । अनुरौति स्म सत्त्वानां भीतवद् व्याघ्रसिंहयोः ॥१३॥
क्वचित् क्रीडापरिश्रान्तं गोपोत्सङ्गोपबर्हणम् । स्वयं विश्रमयत्यार्यं पादसंवाहनादिभिः ॥१४॥
नृत्यतो गायतः क्वापि वल्गतो युध्यतो मिथः । गृहीतहस्तौ गोपालान् हसन्तौ प्रशशंसतुः ॥१५॥
क्वचित् पल्लवतल्पेषु नियुद्धश्रमकर्शितः । वृक्षमूलाश्रयः शेते गोपोत्सङ्गोपबर्हणः ॥१६॥
पादसंवाहनं चक्रुः केचित्तस्य महात्मनः । अपरे हतपाप्मानो व्यजनैः समवीजयन् ॥१७॥
अन्ये तदनुरूपाणि मनोज्ञानि महात्मनः । गायन्ति स्म महाराज स्नेहक्लिन्नधियः शनैः ॥१८॥

एवं निगूढात्मगतिः स्वमायया गोपात्मजत्वं चरितैर्विडम्बयन् ।
रेमे रमालालितपादपल्लवो ग्राम्यैः समं ग्राम्यवदीशचेष्टितः ॥१९॥

श्रीदामा नाम गोपालो रामकेशवयोः सखा । सुबलस्तोककृष्णाद्या गोपाः प्रेम्णेदमब्रुवन् ॥२०॥
राम राम महाबाहो कृष्ण दुष्टनिबर्हण । इतोऽविदूरे सुमहद् वनं तालालिसङ्कुलम् ॥२१॥
फलानि तत्र भूरीणि पतन्ति पतितानि च । सन्ति किन्त्ववरुद्धानि धेनुकेन दुरात्मना ॥२२॥
सोऽतिवीर्योऽसुरो राम हे कृष्ण खररूपधृक् । आत्मतुल्यबलैरन्यैर्ज्ञातिभिर्बहुभिर्वृतः ॥२३॥
तस्मात् कृतनराहाराद् भीतैर्नृभिरमित्रहन् । न सेव्यते पशुगणैः पक्षिसङ्घैर्विवर्जितम् ॥२४॥
विद्यन्तेऽभुक्तपूर्वाणि फलानि सुरभीणि च । एष वै सुरभिर्गन्धो विषूचीनोऽवगृह्यते ॥२५॥
प्रयच्छ तानि नः कृष्ण गन्धलोभितचेतसाम् । वाञ्छास्ति महती राम गम्यतां यदि रोचते ॥२६॥
एवं सुहृद्वचः श्रुत्वा सुहृत्प्रियचिकीर्षया । प्रहस्य जग्मतुर्गोपैर्वृतौ तालवनं प्रभू ॥२७॥
बलः प्रविश्य बाहुभ्यां तालान् सम्परिकम्पयन् । फलानि पातयामास मतङ्गज इवौजसा ॥२८॥
फलानां पततां शब्दं निशम्यासुररासभः । अभ्यधावत् क्षितितलं सनगं परिकम्पयन् ॥२९॥

ता कृष्णमातरमपत्यमनुप्रविष्टा तुल्यव्यथा समनुगृह्य शुच स्रवन्त्य ।
तास्ता व्रजप्रियकथा कथयन्त्य आसन् कृष्णाननेऽर्पितदृशो मृतकप्रतीका ॥२१॥
कृष्णप्राणान् निर्विशतो नन्दादीन् वीक्ष्य त ह्रदम् । प्रत्यषेधत् स भगवान् राम कृष्णानुभाववित् ॥
इत्थ स्वगोकुलमनन्यगतिं निरीक्ष्य सस्त्रीकुमारमतिदु खितमात्महेतो ।
आज्ञाय मर्त्यपदवीमनुवर्तमान स्थित्वा मुहूर्तमुदतिष्ठदुरङ्गबन्धात् ॥२३॥
तत्प्रथ्यमानवपुषा व्यथितात्मभोगस्त्यक्त्वोन्नमय्य कुपित स्वफणान् भुजङ्ग ।
तस्थौ श्वसञ्छ्वसनरन्ध्रविषाम्बरीषस्तब्धेक्षणोल्मुकमुखो हरिमीक्षमाण ॥२४॥
त जिह्वया द्विशिखया परिलेलिहान द्वे सृक्किणी ह्यतिकरालविषाग्निदृष्टिम् ।
क्रीडन्नमु परिससार यथा खगेन्द्रो बभ्राम सोऽप्यवसर प्रसमीक्षमाणः ॥२५॥
एव परिभ्रमहतौजसमुन्नतासमानम्य तत्पृथुशिर स्वधिरूढ आद्य ।
तन्मूर्धरत्ननिकरस्पर्शातिताम्रपादाम्बुजोऽखिलकलादिगुरुर्ननर्त ॥२६॥
त नर्तुमुद्यतमवेक्ष्य तदा तदीयगन्धर्वसिद्धसुरचारणदेववध्व ।
प्रीत्या मृदङ्गपणवानकवाद्यगीतपुष्पोपहारनुतिभि सहसोपसेदु ॥२७॥
यद् यच्छिरो न नमतेऽङ्ग शतैकशीर्ष्णस्तत्तन्ममर्द खरदण्डधरोऽङ्घ्रिपातै ।
क्षीणायुषो भ्रमत उल्बणमास्यतोऽसृङ् नस्तो वमन् परमकश्मलमाप नाग ॥२८॥
तस्याक्षिभिर्गरलमुद्वमत शिरस्सु यद् यत् समुन्नमति नि श्वसतो रुषोच्चै ।
नृत्यन् पदानुनमयन् दमयाम्बभूव पुष्पै प्रपूजित इवेह पुमान् पुराण ॥२९॥
तच्चित्रताण्डवविरुग्णफणातपत्रो रक्त मुखैरुरु वमन् नृप भग्नगात्रः ।
स्मृत्वा चराचरगुरु पुरुष पुराण नारायण तमरण मनसा जगाम ॥३०॥
कृष्णस्य गर्भजगतोऽतिभरावसन्न पार्ष्णिप्रहारपरिरुग्णफणातपत्रम् ।
दृष्ट्वाहिमाद्यमुपसेदुरमुष्य पत्न्य आर्ता श्लथद्वसनभूषणकेशबन्धा ॥३१॥
तास्त सुविग्नमनसोऽथ पुरस्कृतार्भा काय निधाय भुवि भूतपतिं प्रणेमु ।
साध्व्य कृताञ्जलिपुटा शमलस्य भर्तुर्मोक्षेप्सव शरणद शरण प्रपन्ना ॥३२॥

नागपत्न्य ऊचु

न्याय्यो हि दण्ड कृतकिल्बिषेऽस्मिस्तवावतार खलनिग्रहाय ।
रिपो सुतानामपि तुल्यदृष्टेर्धत्से दम फलमेवानुशसन् ॥३३॥
अनुग्रहोऽय भवत कृतो हि नो दण्डोऽसता ते खलु कल्मषापह ।
यद् दन्दशूकत्वममुष्य देहिन क्रोधोऽपि तेऽनुग्रह एव समत ॥३४॥

तप सुतप्तं किमनेन पूर्वं निरस्तमानेन च मानदेन।
धर्मोऽथ वा सर्वजनानुकम्पया यतो भवांस्तुष्यति सर्वजीव ॥३५॥
कस्यानुभावोऽस्य न देव विद्महे तवाङ्घ्रिरेणुस्पर्शाधिकार ।
यद्वाञ्छया श्रीर्ललनाऽऽचरत्तपो विहाय कामान् सुचिरं धृतव्रता॥३६॥
न नाकपृष्ठं न च सार्वभौमं न पारमेष्ठ्यं न रसाधिपत्यम्।
न योगसिद्धीरपुनर्भवं वा वाञ्छन्ति यत्पादरज प्रपन्ना ॥३७॥
तदेष नाथाप दुरापमन्यैस्तमोजनि क्रोधवशोऽप्यहीश ।
संसारचक्रे भ्रमत शरीरिणो यदिच्छत स्याद् विभव समक्ष ॥३८॥

नमस्तुभ्यं भगवते पुरुषाय महात्मने। भूतावासाय भूताय पराय परमात्मने ॥३९॥
ज्ञानविज्ञाननिधये ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये। अगुणायाविकाराय नमस्तेऽप्राकृताय च ॥४०॥
कालाय कालनाभाय कालावयवसाक्षिणे। विश्वाय तदुपद्रष्ट्रे तत्कर्त्रे विश्वहेतवे ॥४१॥
भूतमात्रेन्द्रियप्राणमनोबुद्ध्याशयात्मने । त्रिगुणेनाभिमानेन गूढस्वात्मानुभूतये ॥४२॥
नमोऽनन्ताय सूक्ष्माय कूटस्थाय विपश्चिते। नानावादानुरोधाय वाच्यवाचकशक्तये ॥४३॥
नम प्रमाणमूलाय कवये शास्त्रयोनये। प्रवृत्ताय निवृत्ताय निगमाय नमो नम ॥४४॥
नमः कृष्णाय रामाय वसुदेवसुताय च। प्रद्युम्नायानिरुद्धाय सात्वतां पतये नम ॥४५॥
नमो गुणप्रदीपाय गुणात्मच्छादनाय च। गुणवृत्त्युपलक्ष्याय गुणद्रष्ट्रे स्वसंविदे ॥४६॥
अव्याकृतविहाराय सर्वव्याकृतसिद्धये। हृषीकेश नमस्तेऽस्तु मुनये मौनशीलिने ॥४७॥
परावरगतिज्ञाय सर्वाध्यक्षाय ते नम । अविश्वाय च विश्वाय तद्द्रष्ट्रेऽस्य च हेतवे ॥४८॥

त्वं ह्यस्य जन्मस्थितिसंयमान् प्रभो गुणैरनीहोऽकृत कालशक्तिधृक्।
तत्तत्स्वभावान् प्रतिबोधयन् सत समीक्षयामोघविहार ईहसे ॥४९॥
तस्यैव तेऽमूस्तनवस्त्रिलोक्यां शान्ता अशान्ता उत मूढयोनय ।
शान्ता प्रियास्ते ह्यधुनावितुं सतां स्थातुश्च ते धर्मपरीप्सयेहत ॥५०॥

अपराध सकृद् भर्त्रा सोढव्य स्वप्रजाकृत । क्षन्तुमर्हसि शान्तात्मन् मूढस्य त्वामजानत ॥५१॥
अनुगृह्णीष्व भगवन् प्राणांस्त्यजति पन्नग । स्त्रीणां न साधुशोच्यानां पति प्राण प्रदीयताम् ॥
विधेहि ते किङ्करीणामनुष्ठेयं तवाज्ञया। यच्छ्रद्धयानुतिष्ठन् वै मुच्यते सर्वतोभयात् ॥५३॥

श्रीशुक उवाच

इत्थं स नागपत्नीभिर्भगवान् समभिष्टुत । मूर्च्छितं भग्नशिरस विससर्जाङ्घ्रिकुट्टनै ॥५४॥
प्रतिलब्धेन्द्रियप्राण कालिय शनकैर्हरिम्। कृच्छ्रात् समुच्छ्वसन् दीन कृष्णं प्राह कृताञ्जलि ॥

गोपीना परमानन्द आसीद् गोविन्ददर्शने । क्षण युगशतमिव यासा येन विनाभवत् ॥१६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे दावाग्निपान नामैकोनविंशतितमोऽध्याय ॥ १९ ॥

अथ विंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तयोस्तदद्भुत कर्म दावाग्नेर्मोक्षमात्मन । गोपा स्त्रीभ्य समाचख्यु प्रलम्बवधमेव च॥ १ ॥
गोपवृद्धाश्च गोप्यश्च तदुपाकर्ण्य विस्मिता । मेनिरे देवप्रवरौ कृष्णरामौ व्रज गतौ ॥ २ ॥
तत प्रावर्तत प्रावृट् सर्वसत्त्वसमुद्भवा । विद्योतमानपरिधिर्विस्फूर्जितनभस्तला ॥ ३ ॥
सान्द्रनीलाम्बुदैर्व्योम सविद्युत्स्तनयित्नुभि । अस्पष्टज्योतिराच्छन्न ब्रह्मेव सगुण बभौ ॥ ४ ॥
अष्टौ मासान् निपीत यद् भूम्याश्चोदमय वसु । स्वगोभिर्मोक्तुमारेभे पर्जन्य काल आगते ॥ ५ ॥
तडित्वन्तो महामेघाश्चण्डश्वसनवेपिता । प्रीणन जीवन ह्यस्य मुमुचु करुणा इव ॥ ६ ॥
तप कृशा देवमीढा आसीद् वर्षीयसी मही । यथैव काम्यतपसस्तनु सम्प्राप्य तत्फलम् ॥ ७ ॥
निशामुखेषु खद्योतास्तमसा भान्ति न ग्रहा । यथा पापेन पाखण्डा न हि वेदा कलौ युगे ॥ ८ ॥
श्रुत्वा पर्जन्यनिनद मण्डूका व्यसृजन् गिर । तूष्णीं शयाना प्राग् यद्वद् ब्राह्मणा नियमात्यये॥९॥
आसन्नुत्पथवाहिन्य क्षुद्रनद्योऽनुशुष्यती । पुसो यथास्वतन्त्रस्य देहद्रविणसम्पद ॥१०॥
हरिता हरिभि शष्पैरि द्रगोपैश्च लोहिता । उच्छिलीन्ध्रकृतच्छाया नृणा श्रीरिव भूरभूत्॥११॥
क्षेत्राणि सस्यसम्पद्भि कर्षकाणा मुद ददु । धनिनामुपताप च दैवाधीनमजानताम् ॥१२॥
जलस्थलौकस सर्वे नववारिनिषेवया । अबिभ्रद् रुचिर रूप यथा हरिनिषेवया ॥१३॥
सरिद्भि सङ्गत सिन्धुश्चुक्षुभे श्वसनोर्मिमान् । अपक्वयोगिनश्चित्त कामाक्त गुणयुग् यथा ॥१४॥
गिरयो वर्षधाराभिर्हन्यमाना न विव्यथु । अभिभूयमाना व्यसनैर्यथाधोक्षजचेतस ॥१५॥
मार्गा बभूवु सन्दिग्धास्तृणैश्छन्ना ह्यसंस्कृता । नाभ्यस्यमाना श्रुतयो द्विजै कालहता इव ॥१६॥
लोकबन्धुषु मेघेषु विद्युतश्चलसौहृदा । स्थैर्यं न चक्रु कामिन्य पुरुषेषु गुणिष्विव ॥१७॥
धनुर्वियति माहेन्द्र निर्गुण च गुणिन्यभात् । व्यक्ते गुणव्यतिकरेऽगुणवान् पुरुषो यथा ॥१८॥
न रराजोडुपश्छन्न स्वज्योत्स्नाराजितैर्घनै । अहमत्या भासितया स्वभासा पुरुषो यथा ॥१९॥
मेघागमोत्सवा हृष्टा प्रत्यनन्दञ्छिखण्डिन । गृहेषु तप्ता निर्विण्णा यथाच्युतजनागमे ॥२०॥
पीत्वाप पादपा पद्भिरासन् नानात्ममूर्तय । प्राक्क्षामास्तपसा श्रान्ता यथा कामानुसेवया॥२१॥
सरस्स्वशान्तरोधस्सु न्यूषुरङ्गापि सारसा । गृहेष्वशान्तकृत्येषु ग्राम्या इव दुराशया ॥२२॥
जलौघैर्निरभिद्यन्त सेतवो वर्षतीश्वरे । पाखण्डिनामसद्वादैर्वेदमार्गा कलौ यथा ॥२३॥

व्यमुञ्चन् वायुभिर्नुन्ना भूतेभ्योऽयामृत घना । यथाऽऽशिषो विश्पतय काले काले द्विजेरिता ॥२४॥
एव वन तद् वर्षिष्ठ पक्वखर्जूरजम्बुमत् । गोगोपालैर्वृतो रन्तु सबल प्राविशद्धरि ॥२५॥
धेनवो मन्दगामिन्य ऊधोभारेण भूयसा । ययुर्भगवताऽऽहूता द्रुत प्रीत्या स्नुतस्तनी ॥२६॥
वनौकस प्रमुदिता वनराजीर्मधुच्युत । जलधारा गिरेर्नादानासन्ना ददृशे गुहा ॥२७॥
क्वचिद् वनस्पतिक्रोडे गुहाया चाभिवर्षति । निर्विश्य भगवान् रेमे क दमूलफलाशन ॥२८॥
दध्योदन समानीत शिलाया सलिलान्तिके । सम्भोजनीयैर्बुभुजे गोपै सङ्कर्षणान्वित ॥२९॥
शाद्वलोपरि सविश्य चर्वतो मीलितेक्षणान् । तृप्तान् वृषान् वत्सतरान् गाश्च स्वोधोभरश्रमा ।३०।
प्रावृट्श्रिय च ता वीक्ष्य सर्वभूतमुदावहाम् । भगवान् पूजयाञ्चक्रे आत्मशक्त्युपबृहिताम् ॥३१॥
एव निवसतोस्तस्मिन् रामकेशवयोर्व्रजे । शरत् समभवद् व्यभ्रा स्वच्छाम्ब्वपरुषानिला॥३२॥
शरदा नीरजोत्पत्त्या नीराणि प्रकृतिं ययु । भ्रष्टानामिव चेतासि पुनर्योगनिषेवया ॥३३॥
व्योम्नोऽब्द भूतशाबल्य भुव पङ्कमपा मलम् । शरज्जहाराश्रमिणा कृष्णे भक्तिर्यथाशुभम् ॥३४॥
सर्वस्व जलदा हित्वा विरेजु शुभ्रवर्चस । यथा त्यक्तैषणा शान्ता मुनयो मुक्तकिल्बिषा ।३५।
गिरयो मुमुचुस्तोय क्वचिन्न मुमुचु शिवम् । यथा ज्ञानामृत काले ज्ञानिनो ददते न वा ॥३६॥
नैवाविदन् क्षीयमाण जल गाधजलेचरा । यथाऽऽयुरन्वह क्षय्यनरा मूढा कुटुम्बिन ॥३७॥
गाधवारिचरास्तापमविन्दञ्छरदर्कजम् । यथा दरिद्र कृपण कुटुम्ब्यविजितेन्द्रिय ॥३८॥
शनै शनैर्जहु पङ्क स्थलान्याम च वीरुध । यथाहममता धीरा शरीरादिष्वनात्मसु ॥३९॥
निश्चलाम्बुरभूत्तूष्णीं समुद्र शरदागमे । आत्मन्युपरते सम्यङ् मुनिर्व्युपरतागम ॥४०॥
केदारेभ्यस्त्वपोऽगृह्णन् कर्षका दृढसेतुभि । यथा प्राणै स्रवज्ज्ञान तन्निरोधेन योगिन ॥४१॥
शरदर्कांशुजास्तापान् भूतानामुडुपोऽहरत् । देहाभिमानज बोध मुकुन्दो व्रजयोषिताम् ॥४२॥
खमशोभत निर्मेघ शरद्विमलतारकम् । सत्त्वयुक्त यथा चित्त शब्दब्रह्मार्थदर्शनम् ॥४३॥
अखण्डमण्डलो व्योम्नि रराजोडुगणै शशी । यथा यदुपति कृष्णो वृष्णिचक्रावृतो भुवि ॥४४॥
आश्लिष्य समशीतोष्ण प्रसूनवनमारुतम् । जनास्ताप जहुर्गोप्यो न कृष्णहृतचेतस ॥४५॥
गावो मृगा खगा नार्य पुष्पिण्य शरदाभवन् । अन्वीयमाना स्ववृषै फलैरीशक्रिया इव ॥४६॥
उदहृष्यन् वारिजानि सूर्योत्थाने कुमुद् विना । राज्ञा तु निर्भया लोका यथा दस्यून् विना नृप॥४७॥
पुरग्रामेष्वाग्रयणैरिन्द्रियैश्च महोत्सवै । बभौ भू पक्वसस्याढ्या कलाभ्या नितरा हरे ॥४८॥
वणिङ्मुनिनृपस्नाता निर्गम्यार्थान् प्रपेदिरे । वर्षरुद्धा यथा सिद्धा स्वपिण्डान् काल आगते।४९।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे प्रावृट्शरद्वर्णन

नाम विंशतितमोऽध्याय ॥ २० ॥

अथैकविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इत्थं शरत्स्वच्छजलं पद्माकरसुगन्धिना । न्यविशद् वायुना वातं सगोगोपालकोऽच्युत ॥ १ ॥

कुसुमितवनराजिशुष्मिभृङ्गद्विजकुलघुष्टसर सरिन्महीध्रम् ।
मधुपतिरवगाह्य चारयन् गा सहपशुपालबलश्चुकूज वेणुम् ॥ २ ॥

तद् व्रजस्त्रिय आश्रुत्य वेणुगीतं स्मरोदयम् । काश्चित् परोक्षं कृष्णस्य स्वसखीभ्योऽन्ववर्णयन् ॥३॥

तद् वर्णयितुमारब्धा स्मरन्त्य कृष्णचेष्टितम् । नाशकन् स्मरवेगेन विक्षिप्तमनसो नृप ॥ ४ ॥

बर्हापीडं नटवरवपु कर्णयो कर्णिकारं बिभ्रद् वास कनककपिशं वैजयन्तीं च मालाम् ।
रन्ध्रान् वेणोरधरसुधया पूरयन् गोपवृन्दैर्वृन्दारण्यं स्वपदरमणं प्राविशद् गीतकीर्ति ॥ ५ ॥

इति वेणुरवं राजन् सर्वभूतमनोहरम् । श्रुत्वा व्रजस्त्रिय सर्वा वर्णयन्त्योऽभिरेभिरे ॥ ६ ॥

गोप्य ऊचु

अक्षण्वतां फलमिदं न परं विदाम सख्य पशूननुविवेशयतोर्वयस्यै ।
वक्त्रं व्रजेशसुतयोरनुवेणु जुष्टं यैर्वा निपीतमनुरक्तकटाक्षमोक्षम् ॥ ७ ॥

चूतप्रवालबर्हस्तबकोत्पलाब्जमालानुपृक्तपरिधानविचित्रवेषौ ।
मध्ये विरेजतुरलं पशुपालगोष्ठ्यां रङ्गे यथा नटवरौ क्व च गायमानौ ॥ ८ ॥

गोप्य किमाचरदयं कुशलं स्म वेणुर्दामोदराधरसुधामपि गोपिकानाम् ।
भुङ्क्ते स्वयं यदवशिष्टरसं ह्रदिन्यो हृष्यत्त्वचोऽश्रु मुमुचुस्तरवो यथाऽऽर्या ॥ ९ ॥

वृन्दावनं सखि भुवो वितनोति कीर्तिं यद् देवकीसुतपदाम्बुजलब्धलक्ष्मि ।
गोविन्दवेणुमनु मत्तमयूरनृत्यं प्रेक्ष्याद्रिसान्वपरतान्यसमस्तसत्त्वम् ॥१०॥

धन्या स्म मूढमतयोऽपि हरिण्य एता या नन्दनन्दनमुपात्तविचित्रवेषम् ।
आकर्ण्य वेणुरणितं सहकृष्णसारा पूजां दधुर्विरचितां प्रणयावलोकै ॥११॥

कृष्णं निरीक्ष्य वनितोत्सवरूपशीलं श्रुत्वा च तत्क्वणितवेणुविचित्रगीतम् ।
देव्यो विमानगतय स्मरनुन्नसारा भ्रश्यत्प्रसूनकबरा मुमुहुर्विनीव्य ॥१२॥

गावश्च कृष्णमुखनिर्गतवेणुगीतपीयूषमुत्तभितकर्णपुटै पिबन्त्य ।
शावा स्नुतस्तनपय कवला स्म तस्थुर्गोविन्दमात्मनि दृशाश्रुकला स्पृशन्त्य ॥१३॥

प्रायो बताम्ब विहगा मुनयो वनेऽस्मिन् कृष्णेक्षितं तदुदितं कलवेणुगीतम् ।
आरुह्य ये द्रुमभुजान् रुचिरप्रवालान् शृण्वन्त्यमीलितदृशो विगतान्यवाच ॥१४॥

नद्यस्तदा तदुपधार्य मुकुन्दगीतमावर्तलक्षितमनोभवभग्नवेगा ।
आलिङ्गनस्थगितमूर्मिभुजैर्मुरारेर्गृह्णन्ति पादयुगलं कमलोपहारा ॥१५॥

दृष्ट्वाऽऽतपे व्रजपशून् सह रामगोपैः सञ्चारयन्तमनु वेणुमुदीरयन्तम् ।
प्रेमप्रवृद्ध उदितः कुसुमावलीभिः सख्युर्व्यधात् स्ववपुषाम्बुद आतपत्रम् ॥ १६ ॥
पूर्णाः पुलिन्द्य उरुगायपदाब्जरागश्रीकुङ्कुमेन दयितास्तनमण्डितेन ।
तद्दर्शनस्मररुजस्तृणरूषितेन लिम्पन्त्य आननकुचेषु जहुस्तदाधिम् ॥ १७ ॥
हन्तायमद्रिरबला हरिदासवर्यो यद् रामकृष्णचरणस्पर्शप्रमोदः ।
मानं तनोति सहगोगणयोस्तयोर्यत् पानीयसूयवसकन्दरकन्दमूलैः ॥ १८ ॥
गा गोपकैरनुवनं नयतोरुदारवेणुस्वनैः कलपदैस्तनुभृत्सु सख्यः ।
अस्पन्दनं गतिमतां पुलकस्तरूणां निर्योगपाशकृतलक्षणयोर्विचित्रम् ॥ १९ ॥
एवंविधा भगवतो या वृन्दावनचारिणः । वर्णयन्त्यो मिथो गोप्यः क्रीडास्तन्मयतां ययुः ॥२०॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे वेणुगीतं नामैकविंशतितमोऽध्यायः ॥२१॥

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

हेमन्ते प्रथमे मासि नन्दव्रजकुमारिकाः । चेरुर्हविष्यं भुञ्जानाः कात्यायन्यर्चनव्रतम्॥ १ ॥
आप्लुत्याम्भसि कालिन्द्या जलान्ते चोदितेऽरुणे । कृत्वा प्रतिकृतिं देवीमानर्चुर्नृप सैकतीम् ॥ २ ॥
गन्धैर्माल्यैः सुरभिभिर्बलिभिर्धूपदीपकैः । उच्चावचैश्चोपहारैः प्रवालफलतण्डुलैः ॥ ३ ॥
कात्यायनि महामाये महायोगिन्यधीश्वरि । नन्दगोपसुतं देवि पतिं मे कुरु ते नमः ।
इति मन्त्रं जपन्त्यस्ताः पूजां चक्रुः कुमारिकाः ॥ ४ ॥
एवं मासं व्रतं चेरुः कुमार्यः कृष्णचेतसः । भद्रकालीं समानर्चुर्भूयान्नन्दसुतः पतिः ॥ ५ ॥
उषस्युत्थाय गोत्रैः स्वैरन्योन्याबद्धबाहवः । कृष्णमुच्चैर्जगुर्यान्त्यः कालिन्द्यां स्नातुमन्वहम् ॥६॥
नद्यां कदाचिदागत्य तीरे निक्षिप्य पूर्ववत् । वासांसि कृष्णं गायन्त्यो विजह्रुः सलिले मुदा ॥७॥
भगवांस्तदभिप्रेत्य कृष्णो योगेश्वरेश्वरः । वयस्यैरावृतस्तत्र गतस्तत्कर्मसिद्धये ॥ ८ ॥
तासां वासांस्युपादाय नीपमारुह्य सत्वरः । हसद्भिः प्रहसन् बालैः परिहासमुवाच ह ॥ ९ ॥
अत्रागत्याबलाः कामं स्वं स्वं वासः प्रगृह्यताम् । सत्यं ब्रवाणि नो नर्म यद् यूयं व्रतकर्शिताः ॥१०॥
न मयोदितपूर्वं वा अनृतं तदिमे विदुः । एकैकशः प्रतीच्छध्वं सहैवेति सुमध्यमाः ॥११॥
तस्य तत् क्ष्वेलितं दृष्ट्वा गोप्यः प्रेमपरिप्लुताः । व्रीडिताः प्रेक्ष्य चान्योन्यं जातहासा न निर्ययुः १२
एवं ब्रुवति गोविन्दे नर्मणाऽऽक्षिप्तचेतसः । आकण्ठमग्नाः शीतोदे वेपमानास्तमब्रुवन् ॥१३॥
मानयं भोः कृथास्त्वां तु नन्दगोपसुतं प्रियम् । जानीमोऽङ्ग व्रजश्लाघ्य देहि वासांसि वेपिताः ॥१४॥
श्यामसुन्दर ते दास्यः करवाम तवोदितम् । देहि वासांसि धर्मज्ञ नो चेद् राज्ञे ब्रुवामहे ॥१५॥

तास्तथा त्यक्तसर्वाशा प्राप्ता आत्मदिदृक्षया । विज्ञायाखिलदृग्द्रष्टा प्राह प्रहसिताननः ॥२४॥
स्वागतं वो महाभागा आस्यतां करवाम किम् । यन्नो दिदृक्षया प्राप्ता उपपन्नमिदं हि वः ॥२५॥
नन्वद्धा मयि कुर्वन्ति कुशलाः स्वार्थदर्शिनः । अहैतुक्यव्यवहितां भक्तिमात्मप्रिये यथा ॥२६॥
प्राणबुद्धिमनःस्वात्मदारापत्यधनादयः । यत्सम्पर्कात् प्रिया आसंस्ततः को न्वपरः प्रियः ॥२७॥
तद् यात देवयजनं पतयो वो द्विजातयः । स्वसत्रं पारयिष्यन्ति युष्माभिर्गृहमेधिनः ॥२८॥

पत्न्य ऊचुः

मैवं विभोऽर्हति भवान् गदितुं नृशंसं सत्यं कुरुष्व निगमं तव पादमूलम् ।
प्राप्ता वयं तुलसिदाम पदावसृष्टं केशैर्निवोढुमतिलङ्घ्य समस्तबन्धून् ॥२९॥
गृह्णन्ति नो न पतयः पितरौ सुता वा न भ्रातृबन्धुसुहृदः कुत एव चान्ये ।
तस्माद् भवत्प्रपदयोः पतितात्मनां नो नान्या भवेद् गतिररिन्दम तद् विधेहि ॥३०॥

श्रीभगवानुवाच

पतयो नाभ्यसूयेरन् पितृभ्रातृसुतादयः । लोकाश्च वो मयोपेता देवा अप्यनुमन्वते ॥३१॥
न प्रीतयेऽनुरागाय ह्यङ्गसङ्गो नृणामिह । तन्मनो मयि युञ्जाना अचिरान्मामवाप्स्यथ ॥३२॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्ता द्विजपत्न्यस्ता यज्ञवाटं पुनर्गताः । ते चानसूयवः स्वाभिः स्त्रीभिः सत्रमपारयन् ॥३३॥
तत्रैका विधृता भर्त्रा भगवन्तं यथाश्रुतम् । हृदोपगुह्य विजहौ देहं कर्मानुबन्धनम् ॥३४॥
भगवानपि गोविन्दस्तेनैवान्नेन गोपकान् । चतुर्विधेनाशयित्वा स्वयं च बुभुजे प्रभुः ॥३५॥
एवं लीलानरवपुर्नृलोकमनुशीलयन् । रेमे गोगोपगोपीनां रमयन् रूपवाक्कृतैः ॥३६॥
अथानुस्मृत्य विप्रास्ते अन्वतप्यन् कृतागसः । यद् विश्वेश्वरयोर्याच्ञामहन्म नृविडम्बयोः ॥३७॥
दृष्ट्वा स्त्रीणां भगवति कृष्णे भक्तिमलौकिकीम् । आत्मानं च तया हीनमनुतप्ता व्यगर्हयन् ॥३८॥
धिग् जन्म नस्त्रिवृद्विद्यां धिग् व्रतं धिग् बहुज्ञताम् । धिक् कुलं धिक् क्रियादाक्ष्यं विमुखा ये त्वधोक्षजे॥
नूनं भगवतो माया योगिनामपि मोहिनी । यद् वयं गुरवो नृणां स्वार्थे मुह्यामहे द्विजाः ॥४०॥
अहो पश्यत नारीणामपि कृष्णे जगद्गुरौ । दुरन्तभावं योऽविध्यन्मृत्युपाशान् गृहाभिधान्॥४१
नासां द्विजातिसंस्कारो न निवासो गुरावपि । न तपो नात्ममीमांसा न शौचं न क्रियाः शुभाः ॥४२॥
अथापि ह्युत्तमश्लोके कृष्णे योगेश्वरेश्वरे । भक्तिर्दृढा न चास्माकं संस्कारादिमतामपि ॥४३॥
ननु स्वार्थविमूढानां प्रमत्तानां गृहेहया । अहो नः स्मारयामास गोपवाक्यैः सतां गतिः ॥४४॥
अन्यथा पूर्णकामस्य कैवल्याद्याशिषां पतेः । ईशितव्यैः किमस्माभिरीशस्यैतद् विडम्बनम् ॥४५॥
हित्वान्यान् भजते यं श्रीः पादस्पर्शाशया सकृत् । आत्मदोषापवर्गेण तद्याच्ञा जनमोहिनी ॥४६॥

देश काल पृथग्द्रव्यं मन्त्रतन्त्रर्त्विजोऽग्नय । देवता यजमानश्च क्रतुर्धर्मश्च यन्मय ॥४७॥
स एष भगवान् साक्षाद् विष्णुर्योगेश्वरेश्वर । जातो यदुष्वित्यश्रृण्म ह्यपि मूढा न विद्महे ॥४८॥
अहो वय धन्यतमा येषा नस्तादृशी स्त्रिय । भक्त्या यासा मतिर्जाता अस्माकं निश्चला हरौ ॥४९॥
नमस्तुभ्य भगवते कृष्णायाकुण्ठमेधसे । यन्मायामोहितधियो भ्रमाम कर्मवर्त्मसु ॥५०॥
स वै न आद्य पुरुष स्वमायामोहितात्मनाम् । अविज्ञातानुभावाना क्षन्तुमर्हत्यतिक्रमम् ॥५१॥
इति स्वाघमनुस्मृत्य कृष्णे ते कृतहेलना । दिदृक्षवोऽप्यच्युतयो कसाद् भीता न चाचलन् ५२
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे यज्ञपत्न्युद्धरणं नाम त्रयोविंशतितमोऽध्याय ॥२३॥

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

भगवानपि तत्रैव बलदेवेन सयुत । अपश्यन्निवसन् गोपानिन्द्रयागकृतोद्यमान् ॥ १ ॥
तदभिज्ञोऽपि भगवान् सर्वात्मा सर्वदर्शन । प्रश्रयावनतोऽपृच्छद् वृद्धान् नन्दपुरोगमान् ॥२॥
कथ्यता मे पित कोऽय सम्भ्रमो व उपागत । किं फल कस्य चोद्देश केन वा साध्यते मख ॥ ३ ॥
एतद् ब्रूहि महान् कामो मह्य शुश्रूषवे पित । न हि गोप्य हि साधूना कृत्य सर्वात्मनामिह ॥ ४ ॥
अस्तस्वपरदृष्टीनाममित्रोदास्तविद्विषाम् । उदासीनोऽरिवद् वर्ज्य आत्मवत् सुहृदुच्यते ॥५॥
ज्ञात्वाज्ञात्वा च कर्माणि जनोऽयमनुतिष्ठति । विदुष कर्मसिद्धि स्यात्तथा नाविदुषो भवेत् ॥६॥
तत्र तावत् क्रियायोगो भवता किं विचारित । अथवा लौकिकस्तन्मे पृच्छत साधु भण्यताम् ॥७॥

नन्द उवाच

पर्जन्यो भगवानिन्द्रो मेघास्तस्यात्ममूर्तय । तेऽभिवर्षन्ति भूताना प्रीणनं जीवन पय ॥ ८ ॥
त तात वयमन्ये च वार्मुचा पतिमीश्वरम् । द्रव्यैस्तद्रेतसा सिद्धैर्यजन्ते क्रतुभिर्नरा ॥ ९ ॥
तच्छेषेणोपजीवन्ति त्रिवर्गफलहेतवे । पुसा पुरुषकाराणा पर्जन्य फलभावन ॥१०॥
य एव विसृजेद् धर्मं पारम्पर्यागत नर । कामाल्लोभाद् भयाद् द्वेषात् स वै नाप्नोति शोभनम्॥

श्रीशुक उवाच

वचो निशम्य नन्दस्य तथान्येषा व्रजौकसाम् । इन्द्राय मन्यु जनयन् पितर प्राह केशव ॥१२॥

श्रीभगवानुवाच

कर्मणा जायते जन्तु कर्मणैव विलीयते । सुख दु ख भय क्षेम कर्मणैवाभिपद्यते ॥१३॥
अस्ति चेदीश्वर कश्चित् फलरूप्यन्यकर्मणाम् । कर्तार भजते सोऽपि न ह्यकर्तु प्रभुर्हि स ॥१४॥
किमिन्द्रेणेह भूताना स्वस्वकर्मानुवर्तिनाम् । अनीशेनान्यथा कर्तुं स्वभावविहितं नृणाम् ॥१५॥

स्वभावतन्त्रो हि जन स्वभावमनुवर्तते । स्वभावस्थमिदं सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥१६॥
देहानुच्चावचाञ्जन्तु प्राप्योत्सृजति कर्मणा । शत्रुर्मित्रमुदासीन कर्मैव गुरुरीश्वर ॥१७॥
तस्मात् सम्पूजयेत् कर्म स्वभावस्थ स्वकर्मकृत् । अञ्जसा येन वर्तेत तदेवास्य हि दैवतम् ॥१८॥
आजी वैकतर भाव यस्त्वन्यमुपजीवति । न तस्माद् विन्दते क्षेम जारं नार्यसती यथा ॥१९॥
वर्तेत ब्रह्मणा विप्रो राजन्यो रक्षया भुवः । वैश्यस्तु वार्तया जीवेच्छूद्रस्तु द्विजसेवया ॥२०॥
कृषिवाणिज्यगोरक्षा कुसीद तुर्यमुच्यते । वार्ता चतुर्विधा तत्र वय गोवृत्तयोऽनिशम् ॥२१॥
सत्त्व रजस्तम इति स्थित्युत्पत्त्यन्तहेतव । रजसोत्पद्यते विश्वमन्योन्य विविधं जगत् ॥२२॥
रजसा चोदिता मेघा वर्षन्त्यम्बूनि सर्वत । प्रजास्तैरेव सिद्ध्यन्ति महेन्द्र किं करिष्यति ॥२३॥
न न पुरो जनपदा न ग्रामा न गृहा वयम् । नित्य वनौकसस्तात वनशैलनिवासिन ॥२४॥
तस्माद् गवा ब्राह्मणानामद्रेश्चारभ्यता मख । य इन्द्रयागसम्भारास्तैरय साध्यता मख ॥२५॥
पच्यता विविधा पाका सूपान्ता पायसादय । सयावापूपशष्कुल्य सर्वदोहश्च गृह्यताम् ॥२६॥
हूयन्तामग्नय सम्यग् ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभि । अन्न बहुविध तेभ्यो देय वो धेनुदक्षिणा ॥२७॥
अन्येभ्यश्चाश्वचाण्डालपतितेभ्यो यथार्हत । यवस च गवा दत्त्वा गिरये दीयता बलि ॥२८॥
स्वलङ्कृता भुक्तवन्त स्वनुलिप्ता सुवासस । प्रदक्षिण च कुरुत गोविप्रानलपर्वतान् ॥२९॥
एत मम मत तात क्रियता यदि रोचते । अय गोब्राह्मणाद्रीणा मह्य च दयितो मख ॥३०॥

श्रीशुक उवाच

कालात्मना भगवता शक्रदर्प जिघासता । प्रोक्त निशम्य नन्दाद्या साध्वगृह्णन्त तद्वच ॥३१॥
तथा च व्यदधु सर्वं यथाऽऽह मधुसूदन । वाचयित्वा स्वस्त्ययनं तद्द्रव्येण गिरिद्विजान् ॥३२॥
उपहृत्य बलीन् सर्वानादृता यवस गवाम् । गोधनानि पुरस्कृत्य गिरिं चक्रु प्रदक्षिणम् ॥३३॥
अनास्यनडुद्युक्तानि ते चारुह्य स्वलङ्कृता । गोप्यश्च कृष्णवीर्याणि गायन्त्य सद्विजाशिष ॥३४॥
कृष्णस्त्वन्यतम रूप गोपविश्रम्भण गत । शैलोऽस्मीति ब्रुवन् भूरि बलिमादद् बृहद्वपु ॥३५॥
तस्मै नमो व्रजजनै सह चक्रेऽऽत्मनाऽऽत्मने । अहो पश्यत शैलोऽसौ रूपी नोऽनुग्रह व्यधात् ॥३६॥
एषोऽवजानतो मर्त्यान् कामरूपी वनौकस । हन्ति ह्यस्मै नमस्याम शर्मणे आत्मनो गवाम् ॥३७॥
इत्यद्रिगोद्विजमख वासुदेवप्रणोदिता । यथा विधाय ते गोपा सहकृष्णा व्रज ययु ॥३८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे चतुर्विंशतितमोऽध्याय ॥२४॥

अथ पञ्चविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इन्द्रस्तदाऽऽत्मन पूजा विज्ञाय विहता नृप । गोपेभ्य कृष्णनाथेभ्यो नन्दादिभ्यश्चुकोप स ॥१॥

गणं सांवर्तकं नाम मेघानां चान्तकारिणाम्। इन्द्रः प्राचोदयत् क्रुद्धो वाक्यं चाहेशमान्युत॥ २ ॥
अहो श्रीमदमाहात्म्यं गोपानां काननौकसाम्। कृष्णं मर्त्यमुपाश्रित्य ये चक्रुर्देवहेलनम् ॥ ३ ॥
यथादृढैः कर्ममयैः क्रतुभिर्नामनौनिभैः। विद्यामान्वीक्षिकीं हित्वा तितीर्षन्ति भवार्णवम् ।४।
वाचालं बालिशं स्तब्धमज्ञं पण्डितमानिनम्। कृष्णं मर्त्यमुपाश्रित्य गोपा मे चक्रुरप्रियम् ॥ ५ ॥
एषां श्रियावलिप्तानां कृष्णेनाध्मापितात्मनाम्। धुनुत श्रीमदस्तम्भं पशून् नयत संक्षयम् ॥ ६ ॥
अहं चैरावतं नागमारुह्यानुव्रजे व्रजम्। मरुद्गणैर्महावीर्यैर्नन्दगोष्ठजिघांसया ॥ ७ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्थं मघवताऽऽज्ञप्ता मेघा निर्मुक्तबन्धनाः। नन्दगोकुलमासारैः पीडयामासुरोजसा ॥ ८ ॥
विद्योतमाना विद्युद्भिः स्तनन्तः स्तनयित्नुभिः। तीव्रैर्मरुद्गणैर्नुन्ना ववृषुर्जलशर्कराः ॥ ९ ॥
स्थूणास्थूला वर्षधारा मुञ्चत्स्वभ्रेष्वभीक्ष्णशः। जलौघैः प्लाव्यमाना भूर्नादृश्यत नतोन्नतम् ॥१०॥
अत्यासारातिवातेन पशवो जातवेपनाः। गोपा गोप्यश्च शीतार्ता गोविन्दं शरणं ययुः ॥११॥
शिरः सुतांश्च कायेन प्रच्छाद्यासारपीडिताः। वेपमाना भगवतः पादमूलमुपाययुः ॥१२॥
कृष्ण कृष्ण महाभाग त्वन्नाथं गोकुलं प्रभो। त्रातुमर्हसि देवान्नः कुपिताद् भक्तवत्सल ॥१३॥
शिलावर्षनिपातेन हन्यमानमचेतनम्। निरीक्ष्य भगवान् मेने कुपितेन्द्रकृतं हरिः ॥१४॥
अपर्त्वत्युल्बणं वर्षमतिवातं शिलामयम्। स्वयागे विहतेऽस्माभिरिन्द्रो नाशाय वर्षति ॥१५॥
तत्र प्रतिविधिं सम्यगात्मयोगेन साधये। लोकेशमानिनां मौढ्याद्धरिष्ये श्रीमदं तमः ॥१६॥
न हि सद्भावयुक्तानां सुराणामीशविस्मयः। मत्तोऽसतां मानभङ्गः प्रशमायोपकल्पते ॥१७॥
तस्मान्मच्छरणं गोष्ठं मन्नाथं मत्परिग्रहम्। गोपाये स्वात्मयोगेन सोऽयं मे व्रत आहितः ॥१८॥
इत्युक्त्वैकेन हस्तेन कृत्वा गोवर्धनाचलम्। दधार लीलया कृष्णश्छत्राकमिव बालकः ॥१९॥
अथाह भगवान् गोपान् हेऽम्ब तात व्रजौकसः। यथोपजोषं विशत गिरिगर्तं सगोधनाः ॥२०॥
न त्रास इह वः कार्यो मद्धस्ताद्रिनिपातने। वातवर्षभयेनालं तत्त्राणं विहितं हि वः ॥२१॥
तथा निर्विविशुर्गर्तं कृष्णाश्वासितमानसाः। यथावकाशं सधनाः सव्रजाः सोपजीविनः ॥२२॥
क्षुत्तृड्व्यथां सुखापेक्षां हित्वा तैर्व्रजवासिभिः। वीक्ष्यमाणो दधावद्रिं सप्ताहं नाचलत्पदात् ॥२३॥
कृष्णयोगानुभावं तं निशाम्येन्द्रोऽतिविस्मितः। निःस्तम्भो भ्रष्टसङ्कल्पः स्वान् मेघान् संन्यवारयत् ॥२४॥
खं व्यभ्रमुदितादित्यं वातवर्षं च दारुणम्। निशाम्योपरतं गोपान् गोवर्धनधरोऽब्रवीत् ॥२५॥
निर्यात त्यजत त्रासं गोपाः सस्त्रीधनार्भकाः। उपारतं वातवर्षं व्युदप्रायाश्च निम्नगाः ॥२६॥
ततस्ते निर्ययुर्गोपाः स्वं स्वमादाय गोधनम्। शकटोढोपकरणं स्त्रीबालस्थविराः शनैः ॥
भगवानपि तं शैलं स्वस्थाने पूर्ववत् प्रभुः। पश्यतां सर्वभूतानां स्थापयामास लीलया ॥

तं प्रेमवेगान्निभृता व्रजौकसो यथा समीयुः परिरम्भणादिभिः ।
गोप्यश्च सस्नेहमपूजयन् मुदा दध्यक्षताद्भिर्युयुजुः सदाशिषः ॥२९॥
यशोदा रोहिणी नन्दो रामश्च बलिनां वरः । कृष्णमालिङ्ग्य युयुजुराशिषः स्नेहकातराः ॥३०॥
दिवि देवगणाः साध्याः सिद्धगन्धर्वचारणाः । तुष्टुवुर्मुमुचुस्तुष्टाः पुष्पवर्षाणि पार्थिव ॥३१॥
शङ्खदुन्दुभयो नेदुर्दिवि देवप्रणोदिताः । जगुर्गन्धर्वपतयस्तुम्बुरुप्रमुखा नृप ॥३२॥
ततोऽनुरक्तैः पशुपैः परिश्रितो राजन् स गोष्ठं सबलोऽव्रजद्धरिः ।
तथाविधान्यस्य कृतानि गोपिका गायन्त्य ईयुर्मुदिता हृदिस्पृशः ॥ ३३ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥

अथ षड्विंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवंविधानि कर्माणि गोपाः कृष्णस्य वीक्ष्य ते । अतद्वीर्यविदः प्रोचुः समभ्येत्य सुविस्मिताः ॥ १ ॥
बालकस्य यदेतानि कर्माण्यत्यद्भुतानि वै । कथमर्हत्यसौ जन्म ग्राम्येष्वात्मजुगुप्सितम् ॥ २ ॥
यः सप्तहायनो बालः करेणैकेन लीलया । कथं बिभ्रद् गिरिवरं पुष्करं गजराडिव ॥ ३ ॥
तोकेनामीलिताक्षेण पूतनाया महौजसः । पीतः स्तनः सह प्राणैः कालेनेव वयस्तनोः ॥ ४ ॥
हिन्वतोऽधः शयानस्य मास्यस्य चरणावुदक् । अनोऽपतद् विपर्यस्तं रुदतः प्रपदाहतम् ॥ ५ ॥
एकहायन आसीनो ह्रियमाणो विहायसा । दैत्येन यस्तृणावर्तमहन् कण्ठग्रहातुरम् ॥ ६ ॥
क्वचिद्धैयङ्गवस्तैन्ये मात्रा बद्ध उदूखले । गच्छन्नर्जुनयोर्मध्ये बाहुभ्यां तावपातयत् ॥ ७ ॥
वने सञ्चारयन् वत्सान् सरामो बालकैर्वृतः । हन्तुकामं बकं दोर्भ्यां मुखतोऽरिमपाटयत् ॥ ८ ॥
वत्सेषु वत्सरूपेण प्रविशन्तं जिघांसया । हत्वा न्यपातयत्तेन कपित्थानि च लीलया ॥ ९ ॥
हत्वा रासभदैतेयं तद्बन्धूंश्च बलान्वितः । चक्रे तालवनं क्षेमं परिपक्वफलान्वितम् ॥१०॥
प्रलम्बं घातयित्वोग्रं बलेन बलशालिना । अमोचयद् व्रजपशून् गोपांश्चारण्यवह्नितः ॥११॥
आशीविषतमाहीन्द्रं दमित्वा विमदं ह्रदात् । प्रसह्योद्वास्य यमुनां चक्रेऽसौ निर्विषोदकाम् ॥१२॥
दुस्त्यजश्चानुरागोऽस्मिन् सर्वेषां नो व्रजौकसाम् । नन्द ते तनयेऽस्मासु तस्याप्यौत्पत्तिकः कथम् ॥ १३
क्व सप्तहायनो बालः क्व महाद्रिविधारणम् । ततो नो जायते शङ्का व्रजनाथ तवात्मजे ॥१४॥

नन्द उवाच

श्रूयतां मे वचो गोपा व्येतु शङ्का च वोऽर्भके । एनं कुमारमुद्दिश्य गर्गो मे यदुवाच ह ॥१५॥
वर्णास्त्रयः किलास्यासन् गृह्णतोऽनुयुगं तनूः । शुक्लो रक्तस्तथा पीत इदानीं कृष्णतां गतः ॥१६॥
प्रागयं वसुदेवस्य क्वचिज्जातस्तवात्मजः । वासुदेव इति श्रीमानभिज्ञाः सम्प्रचक्षते ॥१७॥
बहूनि सन्ति नामानि रूपाणि च सुतस्य ते । गुणकर्मानुरूपाणि तान्यहं वेद नो जनाः ॥१८॥

एष व श्रेय आधास्यद् गोपगोकुलनन्दन । अनेन सर्वदुर्गाणि यूयमञ्जस्तरिष्यथ ॥१९॥
पुरानेन व्रजपते साधवो दस्युपीडिता ।अराजके रक्ष्यमाणा जिग्युर्दस्यून् समेधिता ॥२०॥
य एतस्मिन् महाभागा प्रीतिं कुर्वन्ति मानवा । नारयोऽभिभवन्त्येतान् विष्णुपक्षानिवासुरा ।२१।
तस्मान्नन्द कुमारोऽयं नारायणसमो गुणै । श्रिया कीर्त्यानुभावेन तत्कर्मसु न विस्मय ॥२२॥
इत्यद्धा मा समादिश्य गर्गे च स्वगृहं गते । मन्ये नारायणस्यांशं कृष्णमक्लिष्टकारिणम् ॥२३॥
इति नन्दवच श्रुत्वा गर्गगीत व्रजौकस । मुदिता नन्दमानर्चु कृष्णं च गतविस्मया ॥२४॥

देवे वर्षति यज्ञविप्लवरुषा वज्राश्मवर्षानिलै
सीदत्पालपशुस्त्रि आत्मशरणं दृष्ट्वानुकम्प्युत्स्मयन् ।
उत्पाट्यैककरेण शैलमबलो लीलोच्छिलीन्ध्रं यथा
बिभ्रद् गोष्ठमपान्महेन्द्रमदभित् प्रीयान्न इन्द्रो गवाम् ॥ २५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे षड्विंशतितमोऽध्याय ॥ २६ ॥

अथ सप्तविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

गोवर्धने धृते शैल आसाराद् रक्षिते व्रजे । गोलोकादाव्रजत् कृष्णं सुरभि शक्र एव च ॥ १ ॥
विविक्त उपसङ्गम्य व्रीडितः कृतहेलन । पस्पर्श पादयोरेनं किरीटेनार्कवर्चसा ॥ २ ॥
दृष्टश्रुतानुभावोऽस्य कृष्णस्यामिततेजस । नष्टत्रिलोकेशमद इन्द्र आह कृताञ्जलि ॥ ३ ॥

इन्द्र उवाच

विशुद्धसत्त्वं तव धाम शान्तं तपोमयं ध्वस्तरजस्तमस्कम् ।
मायामयोऽयं गुणसम्प्रवाहो न विद्यते तेऽग्रहणानुबन्ध ॥ ४ ॥
कुतो नु तद्धेतव ईश तत्कृता लोभादयो येऽबुधलिङ्गभावा ।
तथापि दण्डं भगवान् बिभर्ति धर्मस्य गुप्त्यै खलनिग्रहाय ॥ ५ ॥
पिता गुरुस्त्वं जगतामधीशो दुरत्यय काल उपात्तदण्ड ।
हिताय स्वेच्छातनुभि समीहसे मानं विधुन्वञ्जगदीशमानिनाम् ॥ ६ ॥
ये मद्विधाज्ञा जगदीशमानिनस्त्वां वीक्ष्य कालेऽभयमाशु तन्मदम् ।
हित्वाऽऽर्यमार्गं प्रभजन्त्यपस्मया ईहा खलानामपि तेऽनुशासनम् ॥ ७ ॥
स त्वं ममैश्वर्यमदप्लुतस्य कृतागसस्तेऽविदुष प्रभावम् ।
क्षन्तुं प्रभोऽथार्हसि मूढचेतसो मैवं पुनर्भून्मतिरीश मेऽसती ॥ ८ ॥
तवावतारोऽयमधोक्षजेह स्वयम्भराणामुरुभारजन्मनाम् ।
चमूपतीनामभवाय देव भवाय युष्मच्चरणानुवर्तिनाम् ॥ ९ ॥

दुहन्त्योऽभिययु काश्चिद् दोहं हित्वा समुत्सुका । पयोऽधिश्रित्य संयावमनुद्वास्यापरा ययुः ॥ ५ ॥
परिवेषयन्त्यस्तद्धित्वा पाययन्त्य शिशून् पय । शुश्रूषन्त्य पतीन् काश्चिदश्नन्त्योऽपास्य भोजनम् ॥
लिम्पन्त्य प्रमृजन्त्योऽन्या अञ्जन्त्य काश्च लोचने। व्यत्यस्तवस्त्राभरणा काश्चित् कृष्णान्तिकं ययु ७
ता वार्यमाणा पतिभि पितृभिर्भ्रातृबन्धुभि । गोविन्दापहृतात्मानो न न्यवर्तन्त मोहिता ॥ ८ ॥
अन्तर्गृहगता काश्चिद् गोप्योऽलब्धविनिर्गमा । कृष्ण तद्भावनायुक्ता दध्युर्मीलितलोचनाः ॥ ९ ॥
दु सहप्रेष्ठविरहतीव्रतापधुताशुभा । ध्यानप्राप्ताच्युताश्लेषनिर्वृत्या क्षीणमङ्गला ॥१०॥
तमेव परमात्मानं जारबुद्ध्यापि सगता । जहुर्गुणमयं देहं सद्य प्रक्षीणबन्धना ॥११॥

राजोवाच

कृष्ण विदु पर कान्त न तु ब्रह्मतया मुने । गुणप्रवाहोपरमस्तासा गुणधिया कथम् ॥१२॥

श्रीशुक उवाच

उक्त पुरस्तादेतत्ते चैद्य सिद्धिं यथा गत । द्विषन्नपि हृषीकेश किमुताधोक्षजप्रिया ॥१३॥
नृणा नि श्रेयसार्थाय व्यक्तिर्भगवतो नृप । अव्ययस्याप्रमेयस्य निर्गुणस्य गुणात्मन ॥१४॥
काम क्रोध भय स्नेहमैक्य सौहृदमेव च । नित्य हरौ विदधतो यान्ति तन्मयता हि ते ॥१५॥
न चैव विस्मय कार्यो भवता भगवत्यजे । योगेश्वरेश्वरे कृष्णे यत एतद् विमुच्यते ॥१६॥
ता दृष्ट्वान्तिकमायाता भगवान् व्रजयोषित । अवदद् वदता श्रेष्ठो वाच पेशैर्विमोहयन् ॥१७॥

श्रीभगवानुवाच

स्वागत वो महाभागा प्रिय किं करवाणि व । व्रजस्यानामय कच्चिद् ब्रूतागमनकारणम् ॥१८॥
रजन्येषा घोररूपा घोरसत्त्वनिषेविता । प्रतियात व्रज नेह स्थेय स्त्रीभि सुमध्यमा ॥१९॥
मातर पितर पुत्रा भ्रातर पतयश्च व । विचिन्वन्ति ह्यपश्यन्तो मा कृढ्व बन्धुसाध्वसम् २०
दृष्ट वन कुसुमित राकेशकररञ्जितम् । यमुनानिललीलैजत्तरुपल्लवशोभितम् ॥२१॥
तद् यात माचिर गोष्ठ शुश्रूषध्व पतीन् सती । क्रन्दन्ति वत्सा बालाश्च तान् पाययत दुह्यत ॥२२॥
अथवा मदभिस्नेहाद् भवत्यो यन्त्रिताशया । आगता ह्युपपन्न व प्रीयन्ते मयि जन्तव ॥२३॥
भर्तु शुश्रूषण स्त्रीणा परो धर्मो ह्यमायया । तद्बन्धूना च कल्याण्य प्रजाना चानुपोषणम् ॥२४॥
दु शीलो दुर्भगो वृद्धो जडो रोग्यधनोऽपि वा । पति स्त्रीभिर्न हातव्यो लोकेप्सुभिरपातकी ॥२५॥
अस्वर्ग्यमयशस्य च फल्गु कृच्छ्र भयावहम् । जुगुप्सित च सर्वत्र औपपत्य कुलस्त्रिया ॥२६॥
श्रवणाद् दर्शनाद् ध्यानान्मयि भावोऽनुकीर्तनात् । न तथा सन्निकर्षेण प्रतियात ततो गृहान् ॥२७॥

श्रीशुक उवाच

इति विप्रियमाकर्ण्य गोप्यो गोविन्दभाषितम् । विषण्णा भग्नसङ्कल्पाश्चिन्तामापुर्दुरत्ययाम् ।२८।

कृत्वा मुखान्यव शुच श्वसनेन शुष्यद्बिम्बाधराणि चरणेन भुव लिखन्त्य ।
अस्रैरुपात्तमषिभि कुचकुङ्कुमानि तस्थुर्मृजन्त्य उरुदु खभरा स्म तूष्णीम् ॥२९॥
प्रेष्ठ प्रियेतरमिव प्रतिभाषमाण कृष्ण तदर्थविनिवर्तितसर्वकामा ।
नेत्रे विमृज्य रुदितोपहते स्म किञ्चित्संरम्भगद्गदगिरोऽब्रुवतानुरक्ता ॥३०॥

गोप्य ऊचु

मैव विभोऽर्हति भवान् गदितु नृशस सन्त्यज्य सर्वविषयास्तव पादमूलम् ।
भक्ता भजस्व दुरवग्रह मा त्यजास्मान् देवो यथाऽऽदिपुरुषो भजते मुमुक्षून् ॥३१॥
यत्पत्यपत्यसुहृदामनुवृत्तिरङ्ग स्त्रीणा स्वधर्म इति धर्मविदा त्वयोक्तम् ।
अस्त्वेवमेतदुपदेशपदे त्वयीशे प्रेष्ठो भवास्तनुभृता किल बन्धुरात्मा ॥३२॥
कुर्वन्ति हि त्वयि रतिं कुशला स्व आत्मन् नित्यप्रिये पतिसुतादिभिरार्तिदै किम् ।
तन्न प्रसीद परमेश्वर मा स्म छिन्द्या आशा भृता त्वयि चिरादरविन्दनेत्र ॥३३॥
चित्त सुखेन भवतापहृत गृहेषु यन्निर्विशत्युत करावपि गृह्यकृत्ये ।
पादौ पद न चलतस्तव पादमूलाद् याम कथ व्रजमथो करवाम किं वा ॥३४॥
सिञ्चाङ्ग नस्त्वदधरामृतपूरकेण हासावलोककलगीतजहृच्छयाग्निम् ।
नो चेद् वय विरहजाग्न्युपयुक्तदेहा ध्यानेन याम पदयो पदवीं सखे ते ॥३५॥
यर्ह्यम्बुजाक्ष तव पादतल रमाया दत्तक्षण क्वचिदरण्यजनप्रियस्य ।
अस्प्राक्ष्म तत्प्रभृति नान्यसमक्षमङ्ग स्थातु त्वयाभिरमिता बत पारयाम ॥३६॥
श्रीर्यत्पदाम्बुजरजश्चकमे तुलस्या लब्ध्वापि वक्षसि पद किल भृत्यजुष्टम् ।
यस्या स्ववीक्षणकृतेऽन्यसुरप्रयासस्तद्वद् वय च तव पादरज प्रपन्ना ॥३७॥
तन्न प्रसीद वृजिनार्दन तेऽङ्घ्रिमूल प्राप्ता विसृज्य वसतीस्त्वदुपासनाशा ।
त्वत्सुन्दरस्मितनिरीक्षणतीव्रकामतप्तात्मना पुरुषभूषण देहि दास्यम् ॥३८॥
वीक्ष्यालकावृतमुख तव कुण्डलश्रीगण्डस्थलाधरसुध हसितावलोकम् ।
दत्ताभय च भुजदण्डयुग विलोक्य वक्ष श्रियैकरमण च भवाम दास्य ॥३९॥
का स्त्र्यङ्ग ते कलपदायतमूर्च्छितेन सम्मोहितार्यचरितान्न चलेत्त्रिलोक्याम् ।
त्रैलोक्यसौभगमिद च निरीक्ष्य रूप यद् गोद्विजद्रुममृगा पुलकान्यबिभ्रन् ॥४०॥
व्यक्त भवान् व्रजभयार्तिहरोऽभिजातो देवो यथाऽऽदिपुरुष सुरलोकगोप्ता ।
तन्नो निधेहि करपङ्कजमार्तबन्धो तप्तस्तनेषु च शिरस्सु च किङ्करीणाम् ॥४१॥

श्रीशुक उवाच

इति विक्लवित तासा । प्रहस्य सदय गोपीरात्मारामोऽप्यरीरमत् ॥

ताभि समेताभिरुदारचेष्टित प्रियेक्षणोत्फुल्लमुखीभिरच्युत ।
उदारहासद्विजकुन्ददीधितिर्व्यरोचतैणाङ्क इवोडुभिर्वृत ॥४३॥
उपगीयमान उद्गायन् वनिताशतयूथप । माला बिभ्रद् वैजय तीं व्यचर मण्डयन् वनम्॥४४॥
नद्या पुलिनमाविश्य गोपीभिर्हिमवालुकम् । रेमे तत्तरलान दकुमुदामोदवायुना ॥४५॥
बाहुप्रसारपरिरम्भकरालकोरुनीवीस्तनालभननर्मनखाग्रपातै ।
क्ष्वेल्यावलोकहसितैर्व्रजसु दरीणामुत्तम्भयन् रतिपति रमयाञ्चकार ॥४६॥
एव भगवत कृष्णाल्लब्धमाना महात्मन । आत्मान मेनिरे स्त्रीणा मानिन्योऽभ्यधिक भुवि ॥४७॥
तासा तत् सौभगमद वीक्ष्य मान च केशव । प्रशमाय प्रसादाय तत्रैवान्तरधीयत ॥४८॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या संहितायां दशमस्कन्ध पूर्वार्धे भगवतो
रासक्रीडावर्णन नामैकोनात्रिंशत्तमोऽध्याय ॥२९॥

अथ त्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अ तर्हिते भगवति सहसैव व्रजाङ्गना । अतप्यस्तमचक्षाणा करिण्य इव यूथपम् ॥ १ ॥
गत्यानुरागस्मितविभ्रमेक्षितैर्मनोरमालापविहारविभ्रमै ।
आक्षिप्तचित्ता प्रमदा रमापतेस्तास्ता विचेष्टा जगृहुस्तदात्मिका ॥ २ ॥
गतिस्मितप्रेक्षणभाषणादिषु प्रिया प्रियस्य प्रतिरूढमूर्तय ।
असावह त्वित्यबलास्तदात्मिका न्यवेदिषु कृष्णविहारविभ्रमा ॥ ३ ॥
गायन्त्य उच्चैरमुमेव सहता विचिक्युरु मत्तकवद् वनाद् वनम् ।
पप्रच्छुराकाशवदन्तर बहिर्भूतेषु सन्त पुरुष वनस्पतीन् ॥ ४ ॥
दृष्टो व कच्चिदश्वत्थ प्लक्ष न्यग्रोध नो मन । नन्दसूनुर्गतो हृत्वा प्रेमहासावलोकनै ॥ ५ ॥
कच्चित् कुरबकाशोकनागपुन्नागचम्पका । रामानुजो मानिनीनामितो दर्पहरस्मित ॥ ६ ॥
कच्चित्तुलसि कल्याणि गोविन्दचरणप्रिये । सह त्वालिकुलैर्बिभ्रद् दृष्टस्तेऽतिप्रियोऽच्युत ॥७॥
मालत्यदर्शि व कच्चिन्मल्लिके जाति यूथिके । प्रीतिं वो जनयन् यात करस्पर्शेन माधव ॥ ८ ॥
चूतप्रियालपनसासनकोविदारजम्ब्वर्कबिल्वबकुलाम्रकदम्बनीपा ।
येऽन्ये परार्थभवका यमुनोपकूला शंस तु कृष्णपदवीं रहितात्मना न ॥ ९ ॥
किं ते कृत क्षिति तपो बत केशवाङ्घ्रिस्पर्शोत्सवोत्पुलकिताङ्गरुहैर्विभासि ।
अप्यङ्घ्रिसम्भव उरुक्रमविक्रमाद् वा आहो वराहवपुष परिरम्भणेन ॥१०॥
अप्येणपत्न्युपगत प्रिययेह गात्रैस्तन्वन् दृशा सखि सुनिर्वृतिमच्युतो व ।
कान्ताङ्गसङ्गकुचकुङ्कुमरञ्जिताया कु दस्रज कुलपतेरिह वाति ग ध ॥११॥

बाहुं प्रियांस उपधाय गृहीतपद्मो रामानुजस्तुलसिकालिकुलैर्मदान्धैः ।
अन्वीयमान इह वस्तरवः प्रणामं किं वाभिनन्दति चरन् प्रणयावलोकैः ॥१२॥

पृच्छतेमा लता बाहूनप्याश्लिष्टा वनस्पतेः । नूनं तत्करजस्पृष्टा बिभ्रत्युत्पुलकान्यहो ॥१३॥
इत्युन्मत्तवचो गोप्यः कृष्णान्वेषणकातराः । लीला भगवतस्तास्ता ह्यनुचक्रुस्तदात्मिकाः ॥१४॥
कस्याश्चित् पूतनायन्त्याः कृष्णायन्त्यपिबत् स्तनम् । तोकायित्वा रुदत्यन्या पदाहन् शकटायतीम् ॥१५॥
दैत्यायित्वा जहारान्यामेका कृष्णार्भभावनाम् । रिङ्गयामास काप्यङ्घ्री कर्षन्ती घोषनिःस्वनैः ॥१६॥
कृष्णरामायिते द्वे तु गोपायन्त्यश्च काश्चन । वत्सायतीं हन्ति चान्या तत्रैका तु बकायतीम् ॥१७॥
आहूय दूरगा यद्वत् कृष्णस्तमनुकुर्वतीम् । वेणुं क्वणन्तीं क्रीडन्तीमन्याः शंसन्ति साध्विति ॥१८॥
कस्याञ्चित् स्वभुजं न्यस्य चलन्त्याहापरा ननु । कृष्णोऽहं पश्यत गतिं ललितामिति तन्मनाः ॥१९॥
मा भैष्ट वातवर्षाभ्यां तत्त्राणं विहितं मया । इत्युक्त्वैकेन हस्तेन यतन्त्युन्निदधेऽम्बरम् ॥२०॥
आरुह्यैका पदाक्रम्य शिरस्याहापरां नृप । दुष्टाहे गच्छ जातोऽहं खलानां ननु दण्डधृक् ॥२१॥
तत्रैकोवाच हे गोपा दावाग्निं पश्यतोल्बणम् । चक्षूंष्याश्वपिदध्वं वो विधास्ये क्षेममञ्जसा ॥२२॥
बद्धान्यया स्रजा काचित्तन्वी तत्र उलूखले । भीता सुदृक् पिधायास्यं भेजे भीतिविडम्बनम् ॥२३॥
एवं कृष्णं पृच्छमाना वृन्दावनलतास्तरून् । व्यचक्षत वनोद्देशे पदानि परमात्मनः ॥२४॥
पदानि व्यक्तमेतानि नन्दसूनोर्महात्मनः । लक्ष्यन्ते हि ध्वजाम्भोजवज्राङ्कुशयवादिभिः ॥२५॥
तैस्तैः पदैस्तत्पदवीमन्विच्छन्त्योऽग्रतोऽबलाः । वध्वाः पदैः सुपृक्तानि विलोक्यार्ताः समब्रुवन् ॥२६॥
कस्याः पदानि चैतानि याताया नन्दसूनुना । अंसन्यस्तप्रकोष्ठायाः करेणोः करिणा यथा ॥२७॥
अनयाऽऽराधितो नूनं भगवान् हरिरीश्वरः । यन्नो विहाय गोविन्दः प्रीतो यामनयद् रहः ॥२८॥
धन्या अहो अमी आल्यो गोविन्दाङ्घ्र्यब्जरेणवः । यान् ब्रह्मेशो रमा देवी दधुर्मूर्ध्न्यघनुत्तये ॥२९॥
तस्या अमूनि नः क्षोभं कुर्वन्त्युच्चैः पदानि यत् । यैकापहृत्य गोपीनां रहो भुङ्क्तेऽच्युताधरम् ॥३०॥
न लक्ष्यन्ते पदान्यत्र तस्या नूनं तृणाङ्कुरैः । खिद्यत्सुजाताङ्घ्रितलामुन्निन्ये प्रेयसीं प्रियः ॥३१॥
इमान्यधिकमग्नानि पदानि वहतो वधूम् । गोप्यः पश्यत कृष्णस्य भाराक्रान्तस्य कामिनः ॥३२॥
अत्रावरोपिता कान्ता पुष्पहेतोर्महात्मना । अत्र प्रसूनावचयः प्रियार्थे प्रेयसा कृतः ।
प्रपदाक्रमणे एते पश्यतासकले पदे ॥ ३३ ॥

केशप्रसाधनं त्वत्र कामिन्याः कामिना कृतम् । तानि चूडयता कान्तामुपविष्टमिह ध्रुवम् ॥३४॥
रेमे तया चात्मरत आत्मारामोऽप्यखण्डितः । कामिनां दर्शयन् दैन्यं स्त्रीणां चैव दुरात्मताम् ॥३५॥
इत्येवं दर्शयन्त्यस्ताश्चेरुर्गोप्यो विचेतसः । यां गोपीमनयत् कृष्णो विहायान्याः स्त्रियो वने ॥३६॥
सा च [illegible] ...मम् । हित्वा गोपीः कामयाना मामसौ भजते प्रियः ॥३७॥
ततो गत्वा वनोद्देशं [illegible] । न पारयेऽहं चलितुं नय मां यत्र ते मनः ॥३८॥

एवमुक्त प्रियामाह स्कन्ध आरुह्यतामिति । ततश्चान्तर्दधे कृष्ण सा वधूरन्वतप्यत ॥३९॥
हा नाथ रमण प्रेष्ठ क्वासि क्वासि महाभुज । दास्यास्ते कृपणाया मे सखे दर्शय सन्निधिम् ॥४०॥
अन्विच्छन्त्यो भगवतो मार्गं गोप्योऽविदूरत । ददृशु प्रियविश्लेषमोहितां दु खितां सखीम् ॥४१॥
तया कथितमाकर्ण्य मानप्राप्तिं च माधवात् । अवमानं च दौरात्म्याद् विस्मय परमं ययु ॥४२॥
ततोऽविशन् वनं चन्द्रज्योत्स्ना यावद् विभाव्यते । तम प्रविष्टमालक्ष्य ततो निववृतु स्त्रिय ॥४३॥
तन्मनस्कास्तदालापास्तद्विचेष्टास्तदात्मिका । तद्गुणानेव गायन्त्यो नात्मागाराणि सस्मरु ॥४४॥
पुन पुलिनमागत्य कालिन्द्या कृष्णभावना । समवेता जगु कृष्ण तदागमनकाङ्क्षिता ॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्ध रासक्रीडायां कृष्णान्वेषण नाम त्रिंशत्तमोऽध्याय ॥ ३० ॥

अथैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

गोप्य ऊचु

जयति तेऽधिकं जन्मना व्रज श्रयत इन्दिरा शश्वदत्र हि ।
दयित दृश्यतां दिक्षु तावकास्त्वयि धृतासवस्त्वां विचिन्वते ॥ १ ॥
शरदुदाशये साधुजातसत्सरसिजोदरश्रीमुषा दृशा ।
सुरतनाथ तेऽशुल्कदासिका वरद निघ्नतो नेह किं वध ॥ २ ॥
विषजलाप्ययाद् व्यालराक्षसाद् वर्षमारुताद् वैद्युतानलात् ।
वृषमयात्मजाद् विश्वतोभयादृषभ ते वयं रक्षिता मुहु ॥ ३ ॥
न खलु गोपिकानन्दनो भवानखिलदेहिनामन्तरात्मदृक् ।
विखनसार्थितो विश्वगुप्तये सख उदेयिवान् सात्वतां कुले ॥ ४ ॥
विरचिताभयं वृष्णिधुर्य ते चरणमीयुषां संसृतेर्भयात् ।
करसरोरुहं कान्त कामदं शिरसि धेहि न श्रीकरग्रहम् ॥ ५ ॥
व्रजजनार्तिहन् वीर योषितां निजजनस्मयध्वंसनस्मित ।
भज सखे भवत्किङ्करी स्म नो जलरुहाननं चारु दर्शय ॥ ६ ॥
प्रणतदेहिनां पापकर्शनं तृणचरानुगं श्रीनिकेतनम् ।
फणिफणार्पितं ते पदाम्बुजं कृणु कुचेषु न कृन्धि हृच्छयम् ॥ ७ ॥
मधुरया गिरा वल्गुवाक्यया बुधमनोज्ञया पुष्करेक्षण ।
विधिकरीरिमा वीर मुह्यतीरधरसीधुनाऽऽप्याययस्व न ॥ ८ ॥
तव कथामृतं तप्तजीवनं कविभिरीडितं कल्मषापहम् ।
श्रवणमङ्गलं श्रीमदाततं भुवि गृणन्ति ते भूरिदा जना ॥ ९ ॥

प्रहसित प्रिय प्रेमवीक्षण विहरण च ते ध्यानमङ्गलम् ।
रहसि सविदो या हृदिस्पृश. कुहक नो मनः क्षोभयन्ति हि ॥१०॥
चलसि यद् व्रजाच्चारयन् पशून् नलिनसुन्दर नाथ ते पदम् ।
शिलतृणाङ्कुरै सीदतीति न कलिलता मन कान्त गच्छति ॥११॥
दिनपरिक्षये नीलकुन्तलैर्वनरुहानन विभ्रदावृतम् ।
घनरजस्वल दर्शयन् मुहुर्मनसि न स्मर वीर यच्छसि ॥१२॥
प्रणतकामद पद्मजार्चित धरणिमण्डन ध्येयमापदि ।
चरणपङ्कज शन्तम च ते रमण न स्तनेष्वर्पयाधिहन् ॥१३॥
सुरतवर्धन शोकनाशन स्वरितवेणुना सुष्ठु चुम्बितम् ।
इतररागविस्मारण नृणा वितर वीर नस्तेऽधरामृतम् ॥१४॥
अटति यद् भवानह्नि काननं त्रुटिर्युगायते त्वामपश्यताम् ।
कुटिलकुन्तल श्रीमुख च ते जड उदीक्षता पक्ष्मकृद् दृशाम् ॥१५॥
पतिसुतान्वयभ्रातृबान्धवानतिविलङ्घ्य तेऽन्त्यच्युतागता ।
गतिविदस्तवोद्गीतमोहिता कितव योषित कस्त्यजेन्निशि ॥१६॥
रहसि सविद हृच्छयोदय प्रहसिताननं प्रेमवीक्षणम् ।
बृहदुर श्रियो वीक्ष्य धाम ते मुहुरतिस्पृहा मुह्यते मन ॥१७॥
व्रजवनौकसा व्यक्तिरङ्ग ते वृजिनहन्त्र्यलं विश्वमङ्गलम् ।
त्यज मनाक् च नस्त्वत्स्पृहात्मना स्वजनहृद्रुजा यन्निषूदनम् ॥१८॥
यत्ते सुजातचरणाम्बुरुहं स्तनेषु भीता शनै प्रिय दधीमहि कर्कशेषु ।
तेनाटवीमटसि तद् व्यथते न किंस्वित् कूर्पादिभिर्भ्रमति धीर्भवदायुषा न ॥१९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे रासक्रीडायां गोपीगीतं नामैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३१॥

अथ द्वात्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इति गोप्य प्रगायन्त्य. प्रलपन्त्यश्च चित्रधा । रुरुदुः सुस्वरं राजन् कृष्णदर्शनलालसाः ॥ १ ॥
तासामाविरभूच्छौरि स्मयमानमुखाम्बुज । पीताम्बरधर स्रग्वी साक्षान्मन्मथमन्मथ ॥ २ ॥
त विलोक्यागत प्रेष्ठ प्रीत्युत्फुल्लदृशोऽबला. । उत्तस्थुर्युगपत् सर्वास्तन्व प्राणमिवागतम् ॥ ३ ॥
मुदा । काचिद् दधार तद्बाहुमंसे चन्दनरूषितम् ॥ ४ ॥
र्चितम् । एका तदङ्घ्रिकमलं सन्तप्ता स्तनयोरधात् ॥ ५ ॥

ताभिर्युत श्रममपोहितुमङ्गसङ्गघृष्टस्रज स कुचकुङ्कुमरञ्जिताया ।
गन्धर्वपालिभिरनुद्रुत आविशद् वा श्रान्तो गजीभिरिभराडिव भिन्नसेतु ॥ २३ ॥
सोऽम्भस्यल युवतिभि परिषिच्यमान प्रेम्णेक्षित प्रहसतीभिरितस्ततोऽङ्ग ।
वैमानिकै कुसुमवर्षिभिरीड्यमानो रेमे स्वय स्वरतिरत्र गजेन्द्रलील ॥ २४ ॥
ततश्च कृष्णोपवने जलस्थलप्रसूनगन्धानिलजुष्टदिक्तटे ।
चचार भृङ्गप्रमदागणावृतो यथा मदच्युद् द्विरद करेणुभि ॥ २५ ॥
एव शशाङ्कांशुविराजिता निशा स सत्यकामोऽनुरताबलागण ।
सिषेव आत्मन्यवरुद्धसौरत सर्वा शरत्काव्यकथारसाश्रया ॥ २६ ॥

राजोवाच

सस्थापनाय धर्मस्य प्रशमायेतरस्य च । अवतीर्णो हि भगवानशेन जगदीश्वर ॥२७॥
स कथ धर्मसेतूना वक्ता कर्ताभिरक्षिता । प्रतीपमाचरद् ब्रह्मन् परदाराभिमर्शनम् ॥२८॥
आप्तकामो यदुपति कृतवान् वै जुगुप्सितम् । किमभिप्राय एतन सशय छिन्धि सुव्रत ॥२९॥

श्रीशुक उवाच

धर्मव्यतिक्रमो दृष्ट ईश्वराणा च साहसम् । तेजीयसा न दोषाय वह्ने सर्वभुजो यथा ॥३०॥
नैतत् समाचरेज्जातु मनसापि ह्यनीश्वर । विनश्यत्याचरन् मौढ्याद् यथारुद्रोऽब्धिज विषम् ३१
ईश्वराणा वच सत्य तथैवाचरित क्वचित् । तेषा यत् स्ववचोयुक्त बुद्धिमास्तत् समाचरेत् ॥३२॥
कुशलाचरितेनैषामिह स्वार्थो न विद्यते । विपर्ययेण वानर्थो निरहकारिणा प्रभो ॥३३॥
किमुताखिलसत्त्वाना तिर्यङ्मर्त्यदिवौकसाम् । ईशितुश्चेशितव्याना कुशलाकुशलान्वय ॥३४॥

यत्पादपङ्कजपरागनिषेवतृप्ता योगप्रभावविधुताखिलकर्मबन्धा ।
स्वैर चरन्ति मुनयोऽपि न नह्यमानास्तस्येच्छयाऽऽत्तवपुष कुत एव बन्ध ॥ ३५ ॥

गोपीना तत्पतीना च सर्वेषामेव देहिनाम् । योऽन्तश्चरति सोऽध्यक्ष क्रीडनेनेह देहभाक् ॥३६॥
अनुग्रहाय भूताना मानुष देहमास्थित । भजते तादृशी क्रीडा या श्रुत्वा तत्परो भवेत् ॥३७
नासूयन् खलु कृष्णाय मोहितास्तस्य मायया । मन्यमाना स्वपार्श्वस्थान् स्वान् स्वान् दारान् व्रजौकस
ब्रह्मरात्र उपावृत्ते वासुदेवानुमोदिता । अनिच्छन्त्यो ययुर्गोप्य स्वगृहान् भगवत्प्रिया ॥३९
विक्रीडित व्रजवधूभिरिद च विष्णो श्रद्धान्वितोऽनुशृणुयादथ वर्णयेद् य ।
भक्ति परा भगवति प्रतिलभ्य काम हृद्रोगमाश्वपहिनोत्यचिरेण धीर ॥ ४० ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे रासक्रीडावर्णन नाम त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्याय ॥ ३३ ॥

अथ चतुस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एकदा देवयात्रायां गोपाला जातकौतुकाः । अनोभिरनडुद्युक्तैः प्रययुस्तेऽम्बिकावनम् ॥ १ ॥
तत्र स्नात्वा सरस्वत्यां देवं पशुपतिं विभुम् । आनर्चुरर्हणैर्भक्त्या देवीं च नृपतेऽम्बिकाम् ॥ २ ॥
गावो हिरण्यं वासांसि मधु मध्वन्नमादृताः । ब्राह्मणेभ्यो ददुः सर्वे देवो नः प्रीयतामिति ॥ ३ ॥
ऊषुः सरस्वतीतीरे जलं प्राश्य धृतव्रताः । रजनीं तां महाभागा नन्दसुनन्दकादयः ॥ ४ ॥
कश्चिन्महानहिस्तस्मिन् विपिनेऽतिबुभुक्षितः । यदृच्छयागतो नन्दं शयानमुरगोऽग्रसीत् ॥ ५ ॥
स चुक्रोशाहिना ग्रस्तः कृष्ण कृष्ण महानयम् । सर्पो मां ग्रसते तात प्रपन्नं परिमोचय ॥ ६ ॥
तस्य चाक्रन्दितं श्रुत्वा गोपालाः सहसोत्थिताः । ग्रस्तं च दृष्ट्वा विभ्रान्ताः सर्पं विव्यधुरुल्मुकैः ॥ ७ ॥
अलातैर्दह्यमानोऽपि नामुञ्चत्तमुरङ्गमः । तमस्पृशत् पदाभ्येत्य भगवान् सात्वतां पतिः ॥ ८ ॥
स वै भगवतः श्रीमत्पादस्पर्शहताशुभः । भेजे सर्पवपुर्हित्वा रूपं विद्याधरार्चितम् ॥ ९ ॥
तमपृच्छद्धृषीकेशः प्रणतं समुपस्थितम् । दीप्यमानेन वपुषा पुरुषं हेममालिनम् ॥ १० ॥
को भवान् परया लक्ष्म्या रोचतेऽद्भुतदर्शनः । कथं जुगुप्सितामेतां गतिं वा प्रापितोऽवशः ॥ ११ ॥

सर्प उवाच

अहं विद्याधरः कश्चित् सुदर्शन इति श्रुतः । श्रिया स्वरूपसंपत्त्या विमानेनाचरन् दिशः ॥ १२ ॥
ऋषीन् विरूपानङ्गिरसः प्राहसं रूपदर्पितः । तैरिमां प्रापितो योनिं प्रलब्धैः स्वेन पाप्मना ॥ १३ ॥
शापो मेऽनुग्रहायैव कृतस्तैः करुणात्मभिः । यदहं लोकगुरुणा पदा स्पृष्टो हताशुभः ॥ १४ ॥
तं त्वाहं भवभीतानां प्रपन्नानां भयापहम् । आपृच्छे शापनिर्मुक्तः पादस्पर्शादमीवहन् ॥ १५ ॥
प्रपन्नोऽस्मि महायोगिन् महापुरुष सत्पते । अनुजानीहि मां देव सर्वलोकेश्वरेश्वर ॥ १६ ॥
ब्रह्मदण्डाद् विमुक्तोऽहं सद्यस्तेऽच्युत दर्शनात् । यन्नाम गृह्णन्नखिलान् श्रोतॄनात्मानमेव च ।
सद्यः पुनाति किं भूयस्तस्य स्पृष्टः पदा हि ते ॥ १७ ॥
इत्यनुज्ञाप्य दाशार्हं परिक्रम्याभिवन्द्य च । सुदर्शनो दिवं यातः कृच्छ्रान्नन्दश्च मोचितः ॥ १८ ॥
निशाम्य कृष्णस्य तदात्मवैभवं व्रजौकसो विस्मितचेतसस्ततः ।
समाप्य तस्मिन् नियमं पुनर्व्रजं नृपाययुस्तत् कथयन्त आदृताः ॥ १९ ॥
कदाचिदथ गोविन्दो रामश्चाद्भुतविक्रमः । विजह्रतुर्वने रात्र्यां मध्यगौ व्रजयोषिताम् ॥ २० ॥
उपगीयमानौ ललितं [illegible] बद्धसौहृदैः । स्वलङ्कृतानुलिप्ताङ्गौ स्रग्विणौ विरजोऽम्बरौ ॥
निशामुखं [illegible]म् । मल्लिकागन्धमत्तालिजुष्टं [illegible]
जगतुः सर्वभूतानां [illegible] । तौ कल्पयन्तौ [illegible]

गोप्यस्तद्गीतमाकर्ण्य मूर्च्छिता नाविदन् नृप । स्रंसद्दुकूलमात्मानं स्रस्तकेशस्रजं ततः ॥२४॥
एवं विक्रीडतोः स्वैरं गायतोः सम्प्रमत्तवत् । शङ्खचूड इति ख्यातो धनदानुचरोऽभ्यगात् ॥२५॥
तयोर्निरीक्षतो राजंस्तन्नाथं प्रमदाजनम् । क्रोशन्तं कालयामास दिश्युदीच्यामशङ्कितः ॥२६॥
क्रोशन्तं कृष्ण रामेति विलोक्य स्वपरिग्रहम् । यथा गा दस्युना ग्रस्ता भ्रातरावन्वधावताम् ॥२७॥
मा भैष्टेत्यभयारावौ शालहस्तौ तरस्विनौ । आसेदतुस्तं तरसा त्वरितं गुह्यकाधमम् ॥२८॥
स वीक्ष्य तावनुप्राप्तौ कालमृत्यू इवोद्विजन् । विसृज्य स्त्रीजनं मूढः प्राद्रवज्जीवितेच्छया ॥२९॥
तमन्वधावद् गोविन्दो यत्र यत्र स धावति । जिहीर्षुस्तच्छिरोरत्नं तस्थौ रक्षन् स्त्रियो बलः ॥३०॥
अविदूर इवाभ्येत्य शिरस्तस्य दुरात्मनः । जहार मुष्टिनैवाङ्ग सहचूडामणिं विभुः ॥३१॥
शङ्खचूडं निहत्यैवं मणिमादाय भास्वरम् । अग्रजायाददात् प्रीत्या पश्यन्तीनां च योषिताम् ॥३२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे शङ्खचूडवधो नाम चतुस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

अथ पञ्चत्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

गोप्यः कृष्णे वनं याते तमनुद्रुतचेतसः । कृष्णलीलाः प्रगायन्त्यो निन्युर्दुःखेन वासरान् ॥१॥

गोप्य ऊचुः

वामबाहुकृतवामकपोलो वल्गितभ्रुरधरार्पितवेणुम् ।
कोमलाङ्गुलिभिराश्रितमार्गं गोप्य ईरयति यत्र मुकुन्दः ॥ २ ॥
व्योमयानवनिताः सह सिद्धैर्विस्मितास्तदुपधार्य सलज्जाः ।
काममार्गणसमर्पितचित्ताः कश्मलं ययुरपस्मृतनीव्यः ॥ ३ ॥
हन्त चित्रमबलाः शृणुतेदं हारहास उरसि स्थिरविद्युत् ।
नन्दसूनुरयमार्तजनानां नर्मदो यर्हि कूजितवेणुः ॥ ४ ॥
वृन्दशो व्रजवृषा मृगगावो वेणुवाद्यहृतचेतस आरात् ।
दन्तदष्टकवला धृतकर्णा निद्रिता लिखितचित्रमिवासन् ॥ ५ ॥
बर्हिणस्तबकधातुपलाशैर्बद्धमल्लपरिबर्हविडम्बः ।
कर्हिचित् सबल आलि स गोपैर्गाः समाह्वयति यत्र मुकुन्दः ॥ ६ ॥
तर्हि भग्नगतयः सरितो वै तत्पदाम्बुजरजोऽनिलनीतम् ।
स्पृहयतीर्वयमिवाबहुपुण्याः प्रेमवेपितभुजाः स्तिमितापः ॥ ७ ॥
अनुचरैः समनुवर्णितवीर्य आदिपूरुष इवाचलभूतिः ।
वनचरो गिरितटेषु चरन्तीर्वेणुनाऽऽह्वयति गाः स यदा हि ॥ ८ ॥

वनलतास्तरव आत्मनि विष्णुं व्यञ्जयन्त्य इव पुष्पफलाढ्याः ।
प्रणतभारविटपा मधुधाराः प्रेमहृष्टतनवः ससृजुः स्म ॥ ९ ॥
दर्शनीयतिलको वनमालादिव्यगन्धतुलसीमधुमत्तैः ।
अलिकुलैरलघुगीतमभीष्टमाद्रियन् यर्हि सन्धितवेणुः ॥ १० ॥
सरसि सारसहंसविहङ्गाश्चारुगीतहृतचेतस एत्य ।
हरिमुपासत ते यतचित्ता हन्त मीलितदृशो धृतमौनाः ॥ ११ ॥
सहबलः स्रगवतंसविलासः सानुषु क्षितिभृतो व्रजदेव्यः ।
हर्षयन् यर्हि वेणुरवेण जातहर्ष उपरम्भति विश्वम् ॥ १२ ॥
महदतिक्रमणशङ्कितचेता मन्दमन्दमनुगर्जति मेघः ।
सुहृदमभ्यवर्षत् सुमनोभिश्छायया च विदधत् प्रतपत्रम् ॥ १३ ॥
विविधगोपचरणेषु विदग्धो वेणुवाद्य उरुधा निजशिक्षाः ।
तव सुतः सति यदाधरबिम्बे दत्तवेणुरनयत् स्वरजातीः ॥ १४ ॥
सवनशस्तदुपधार्य सुरेशाः शक्रशर्वपरमेष्ठिपुरोगाः ।
कवय आनतकन्धरचित्ताः कश्मलं ययुरनिश्चिततत्त्वाः ॥ १५ ॥
निजपदाब्जदलैर्ध्वजवज्रनीरजाङ्कुशविचित्रललामैः ।
व्रजभुवः शमयन् खुरतोदं वर्ष्मधुर्यगतिरीडितवेणुः ॥ १६ ॥
व्रजति तेन वयं सविलासवीक्षणार्पितमनोभववेगाः ।
कुजगतिं गमिता न विदामः कश्मलेन कबरं वसनं वा ॥ १७ ॥
मणिधरः क्वचिदागणयन् गा मालया दयितगन्धतुलस्याः ।
प्रणयिनोऽनुचरस्य कदांसे प्रक्षिपन् भुजमगायत यत्र ॥ १८ ॥
क्वणितवेणुरववञ्चितचित्ताः कृष्णमन्वसत कृष्णगृहिण्यः ।
गुणगणार्णमनुगत्य हरिण्यो गोपिका इव विमुक्तगृहाशाः ॥ १९ ॥
कुन्ददामकृतकौतुकवेषो गोपगोधनवृतो यमुनायाम् ।
नन्दसूनुरनघे तव वत्सो नर्मदः प्रणयिनां विजहार ॥ २० ॥
मन्दवायुरुपवात्यनुकूलं मानयन् मलयजस्पर्शेन ।
वन्दिनस्तमुपदेवगणा ये वाद्यगीतबलिभिः परिवव्रुः ॥ २१ ॥
वत्सलो व्रजगवां यदगध्रो वन्द्यमानचरणः पथि वृद्धैः ।
कृत्स्नगोधनमुपोह्य दिनान्ते गीतवेणुरनुगेडितकीर्तिः ॥ २२ ॥

उत्सव श्रमरुचापि दृशीनामुन्नयन् खुररजश्छुरितस्रक् ।
दित्सयैति सुहृदाशिष एष देवकीजठरभूरुडुराज ॥ २३ ॥
मदविघूर्णितलोचन ईषन्मानद स्वसुहृदा वनमाली ।
बदरपाण्डुवदनो मृदुगण्ड मण्डयन् कनककुण्डललक्ष्म्या ॥ २४ ॥
यदुपतिर्द्विरदराजविहारो यामिनीपतिरिवैष दिनान्ते ।
मुदितवक्त्र उपयाति दुरन्त मोचयन् व्रजगवा दिनतापम् ॥ २५ ॥

श्रीशुक उवाच

एव व्रजस्त्रियो राजन् कृष्णलीला नु गायती । रेमिरेऽह सु तच्चित्तास्तन्मनस्का महोदया ॥२६॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे वृन्दावनक्रीडायां गोपिकायुगलगीत नाम पञ्चत्रिंशत्तमोऽध्याय ३

अथ षट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ तर्ह्यागतो गोष्ठमरिष्टो वृषभासुर । महीं महाककुत्काय कम्पयन् खुरविक्षताम् ॥ १ ॥
रम्भमाण खरतर पदा च विलिखन् महीम् । उद्यम्य पुच्छ वप्राणि विषाणाग्रेण चोद्धरन् ॥ २ ॥
किञ्चित् किञ्चिच्छकृन्मुञ्चन् मूत्रयन् स्तब्धलोचन ।यस्य निर्ह्रादितेनाङ्ग निष्ठुरेण गवा नृणाम्॥ ३ ॥
पतन्त्यकालतो गर्भा स्रवन्ति स्म भयेन वै । निर्विशन्ति घना यस्य ककुद्यचलशङ्कया ॥ ४ ॥
त तीक्ष्णशृङ्गमुद्वीक्ष्य गोप्यो गोपाश्च तत्रसु । पशवो दुद्रुवुर्भीता राजन् सत्यज्य गोकुलम् । ५ ।
कृष्ण कृष्णेति ते सर्वे गोविन्द शरण ययु । भगवानपि तद् वीक्ष्य गोकुल भयविद्रुतम् ॥ ६ ॥
मा भैष्टेति गिराऽऽश्वास्य वृषासुरमुपाह्वयत् । गोपालै पशुभिर्मन्द त्रासितै किमसत्तम ॥ ७ ॥
बलदर्पहाह दुष्टाना त्वद्विधाना दुरात्मनाम् । इत्यास्फोट्याच्युतोऽरिष्ट तलशब्देन कोपयन् ।८।
सख्युरसे भुजाभोग प्रसार्यावस्थितो हरिः । सोऽप्येव कोपितोऽरिष्ट खुरेणावनिमुल्लिखन् ।
उद्यत्पुच्छभ्रमन्मेघ क्रुद्ध कृष्णमुपाद्रवत् ॥ ९ ॥
अग्रन्यस्तविषाणाग्र स्तब्धासृग्लोचनोऽच्युतम् । कटाक्षिप्याद्रवत्तूर्णमिन्द्रमुक्तोऽशनिर्यथा ॥१०॥
गृहीत्वा शृङ्गयोस्त वा अष्टादश पदानि स । प्रत्यपोवाह भगवान् गज प्रतिगज यथा ॥११॥
सोऽपविद्धो भगवता पुनरुत्थाय सत्वर । आपतत् स्विन्नसर्वाङ्गो निश्वसन् क्रोधमूर्छित ।१२।
तमापतन्त स निगृह्य शृङ्गयो पदा समाक्रम्य निपात्य भूतले ।
निष्पीडयामास यथाऽऽर्द्रमम्बर कृत्वा विषाणेन जघान सोऽपतत् ॥ १३ ॥
असृग् वमन् मूत्रशकृत् समुत्सृजन् क्षिपश्च पादाननवस्थितेक्षण ।
जगाम कृच्छ्र निर्ऋतेरथ क्षय पुष्पैः किरन्तो हरिमीडिरे सुरा ॥ १४ ॥
एव ककुद्मिन हत्वा स्तूयमान स्वजातिभि । विवेश गोष्ठ सबलो गोपीना नयनोत्सव ॥१५॥

अरिष्टे निहते दैत्ये कृष्णेनाद्भुतकर्मणा । कंसायाथाह भगवान् नारदो देवदर्शनः ॥१६॥
यशोदायाः सुतां कन्यां देवक्याः कृष्णमेव च । रामं च रोहिणीपुत्रं वसुदेवेन बिभ्यता ॥१७॥
न्यस्तौ स्वमित्रे नन्दे वै याभ्यां ते पुरुषा हताः । निशम्य तद्भोजपतिः कोपात् प्रचलितेन्द्रियः ॥१८॥
निशातमसिमादत्त वसुदेवजिघांसया । निवारितो नारदेन तत्सुतौ मृत्युमात्मनः ॥१९॥
ज्ञात्वा लोहमयैः पाशैर्बबन्ध सह भार्यया । प्रतियाते तु देवर्षौ कंस आभाष्य केशिनम् ॥२०॥
प्रेषयामास हन्येतां भवता रामकेशवौ । ततो मुष्टिकचाणूरशलतोशलकादिकान् ॥२१॥
अमात्यान् हस्तिपांश्चैव समाहूयाह भोजराट् । भो भो निशम्यतामेतद् वीरचाणूरमुष्टिकौ ॥२२॥
नन्दव्रजे किलासाते सुतावानकदुन्दुभेः । रामकृष्णौ ततो मह्यं मृत्युः किल निदर्शितः ॥२३॥
भवद्भ्यामिह सम्प्राप्तौ हन्येतां मल्ललीलया । मञ्चाः क्रियन्तां विविधा मल्लरङ्गपरिश्रिताः ।
पौरा जानपदाः सर्वे पश्यन्तु स्वैरसंयुगम् ॥२४॥
महामात्र त्वया भद्र रङ्गद्वार्युपनीयताम् । द्विपः कुवलयापीडो जहि तेन ममाहितौ ॥२५॥
आरभ्यतां धनुर्यागश्चतुर्दश्यां यथाविधि । विशसन्तु पशून् मेध्यान् भूतराजाय मीढुषे ॥२६॥
इत्याज्ञाप्यार्थतन्त्रज्ञ आहूय यदुपुङ्गवम् । गृहीत्वा पाणिना पाणिं ततोऽक्रूरमुवाच ह ॥२७॥
भो भो दानपते मह्यं क्रियतां मैत्रमादृतः । नान्यस्त्वत्तो हिततमो विद्यते भोजवृष्णिषु ॥२८॥
अतस्त्वामाश्रितः सौम्य कार्यगौरवसाधनम् । यथेन्द्रो विष्णुमाश्रित्य स्वार्थमध्यगमद् विभुः ॥२९॥
गच्छ नन्दव्रजं तत्र सुतावानकदुन्दुभेः । आसाते ताविहानेन रथेनानय माचिरम् ॥३०॥
निसृष्टः किल मे मृत्युर्देवैर्वैकुण्ठसंश्रयैः । तावानय समं गोपैर्नन्दाद्यैः साभ्युपायनैः ॥३१॥
घातयिष्य इहानीतौ कालकल्पेन हस्तिना । यदि मुक्तौ ततो मल्लैर्घातये वैद्युतोपमैः ॥३२॥
तयोर्निहतयोस्तप्तान् वसुदेवपुरोगमान् । तद्बन्धून् निहनिष्यामि वृष्णिभोजदशार्हकान् ३३
उग्रसेनं च पितरं स्थविरं राज्यकामुकम् । तद्भ्रातरं देवकं च ये चान्ये विद्विषो मम ॥३४॥
ततश्चैषा मही मित्र भवित्री नष्टकण्टका । जरासन्धो मम गुरुर्द्विविदो दयितः सखा ॥३५॥
शम्बरो नरको बाणो मय्येव कृतसौहृदाः । तैरहं सुरपक्षीयान् हत्वा भोक्ष्ये महीं नृपान् ॥३६॥
एतज्ज्ञात्वाऽऽनय क्षिप्रं रामकृष्णाविहार्भकौ । धनुर्मखनिरीक्षार्थं द्रष्टुं यदुपुरश्रियम् ॥३७॥

अक्रूर उवाच

राजन् मनीषितं सध्र्यक् तव स्वावद्यमार्जनम् । सिद्ध्यसिद्ध्योः समं कुर्याद् दैवं हि फलसाधनम् ३८
मनोरथान् करोत्युच्चैर्जनो दैवहतानपि । युज्यते हर्षशोकाभ्यां तथाप्याज्ञां करोमि ते ॥३९॥

श्रीशुक उवाच

एवमादिश्य चाक्रूरं मन्त्रिणश्च विसृज्य सः । प्रविवेश गृहं कंसस्तथाक्रूरः स्वमालयम् ॥४०॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धेऽक्रूरसम्प्रेषणं नाम षट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३६॥

अथ सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

केशी तु कंसप्रहितः खुरैर्महीं महाहयो निर्जरयन् मनोजवः ।
सटावधूताभ्रविमानसङ्कुलं कुर्वन् नभो हेषितभीषिताखिलः ॥ १ ॥
विशालनेत्रो विकटास्यकोटरो बृहद्गलो नीलमहाम्बुदोपमः ।
दुराशयः कंसहितं चिकीर्षुर्व्रजं स नन्दस्य जगाम कम्पयन् ॥ २ ॥
तं त्रासयन्तं भगवान् स्वगोकुलं तद्धेषितैर्वालविघूर्णिताम्बुदम् ।
आत्मानमाजौ मृगयन्तमग्रणीरुपाह्वयत् स व्यनदन्मृगेन्द्रवत् ॥ ३ ॥
स तं निशाम्याभिमुखो मुखेन खं पिबन्निवाभ्यद्रवदत्यमर्षणः ।
जघान पद्भ्यामरविन्दलोचनं दुरासदश्चण्डजवो दुरत्ययः ॥ ४ ॥
तद् वञ्चयित्वा तमधोक्षजो रुषा प्रगृह्य दोर्भ्यां परिविध्य पादयोः ।
सावज्ञमुत्सृज्य धनुःशतान्तरे यथोरगं तार्क्ष्यसुतो व्यवस्थितः ॥ ५ ॥
सः लब्धसंज्ञः पुनरुत्थितो रुषा व्यादाय केशी तरसाऽऽपतद्धरिम् ।
सोऽप्यस्य वक्त्रे भुजमुत्तरं स्मयन् प्रवेशयामास यथोरगं बिले ॥ ६ ॥
दन्ता निपेतुर्भगवद्भुजस्पृशस्ते केशिनस्तप्तमयःस्पृशो यथा ।
बाहुश्च तद्देहगतो महात्मनो यथाऽऽमयः संववृधे उपेक्षितः ॥ ७ ॥
समेधमानेन स कृष्णबाहुना निरुद्धवायुश्चरणांश्च विक्षिपन् ।
प्रस्विन्नगात्रः परिवृत्तलोचनः पपात लेण्डं विसृजन् क्षितौ व्यसुः ॥ ८ ॥
तद्देहतः कर्कटिकाफलोपमाद् व्यसोरपाकृष्य भुजं महाभुजः ।
अविस्मितोऽयत्नहतारिरुत्स्मयैः प्रसूनवर्षैर्दिविषद्भिरीडितः ॥ ९ ॥
देवर्षिरुपसङ्गम्य भागवतप्रवरो नृप । कृष्णमक्लिष्टकर्माणं रहस्येतदभाषत ॥१०॥
कृष्ण कृष्णाप्रमेयात्मन् योगेश जगदीश्वर । वासुदेवाखिलावास सात्वतां प्रवर प्रभो ॥११॥
त्वमात्मा सर्वभूतानामेको ज्योतिरिवैधसाम् । गूढो गुहाशयः साक्षी महापुरुष ईश्वरः ॥१२॥
आत्मनाऽऽत्माश्रयः पूर्वं मायया ससृजे गुणान् । तैरिदं सत्यसङ्कल्पः सृजस्यत्स्यवसीश्वरः ॥१३॥
स त्वं भूधरभूतानां दैत्यप्रमथरक्षसाम् । अवतीर्णो विनाशाय सेतूनां रक्षणाय च ॥१४॥
दिष्ट्या ते निहतो दैत्यो लीलयायं हयाकृतिः । यस्य हेषितसंत्रस्तास्त्यजन्त्यनिमिषा दिवम् ॥१५॥
चाणूरं मुष्टिकं चैव मल्लानन्यांश्च हस्तिनम् । कंसं च निहतं द्रक्ष्ये परश्वोऽहनि ते विभो ॥१६॥
तस्यानु शङ्खयवनमुराणां नरकस्य च । पारिजातापहरणमिन्द्रस्य च पराजयम् ॥१७॥
उद्वाहं वीरकन्यानां वीर्यशुल्कादिलक्षणम् । नृगस्य मोक्षणं शापाद् द्वारकायां जगत्पते ॥१८॥

स्यमन्तकस्य च मणेरादान सह भार्यया । मृतपुत्रप्रदान च ब्राह्मणस्य स्वधामत ॥१९॥
पौण्ड्रकस्य वधपश्चात् काशिपुर्याश्च दीपनम् । दन्तवक्त्रस्य निधन चैद्यस्य च महाक्रतौ ॥२०॥
यानि चान्यानि वीर्याणि द्वारकामावसन् भवान्। कर्ता द्रक्ष्याम्यह तानि गेयानि कविभिर्भुवि॥२१॥
अथ ते कालरूपस्य क्षपयिष्णोरमुष्य वै । अक्षौहिणीना निधन द्रक्ष्याम्यर्जुनसारथे ॥२२॥
विशुद्धविज्ञानघन स्वसस्थया समाप्तसर्वार्थममोघवाञ्छितम् ।
स्वतेजसा नित्यनिवृत्तमायागुणप्रवाह भगवन्तमीमहि ॥ २३ ॥
त्वामीश्वर स्वाश्रयमात्ममायया विनिर्मिताशेषविशेषकल्पनम् ।
क्रीडार्थमद्यात्तमनुष्यविग्रह नतोऽस्मि धुर्यं यदुवृष्णिसात्वताम् ॥ २४ ॥

श्रीशुक उवाच

एव यदुपतिं कृष्ण भागवतप्रवरो मुनि । प्रणिपत्याभ्यनुज्ञातो ययौ तद्दर्शनोत्सव ॥२५॥
भगवानपि गोविन्दो हत्वा केशिनमाहवे । पशूनपालयत् पालै प्रीतैर्व्रजसुखावह ॥२६॥
एकदा ते पशून् पालाश्चारयन्तोऽद्रिसानुषु । चक्रुर्निलायनक्रीडाश्चोरपालापदेशत ॥२७॥
तत्रासन् कतिचिच्चोरा, पालाश्च कतिचिन्नृप । मेषायिताश्च तत्रैके विजह्रुरकुतोभया ॥२८॥
मयपुत्रो महामायो व्योमो गोपालवेषधृक् । मेषायितानपोवाह प्रायश्चोरायितो बहून् ॥२९॥
गिरिदर्या विनिक्षिप्य नीत नीत महासुर । शिलया पिदधे द्वार चतु पञ्चावशेषिता ॥३०॥
तस्य तत् कर्म विज्ञाय कृष्ण शरणद सताम् । गोपान् नयन्त जग्राह वृक हरिरिवौजसा ॥३१॥
स निज रूपमास्थाय गिरीन्द्रसदृश बली । इच्छन् विमोक्तुमात्मान नाशक्नोद् ग्रहणातुर ३२
त निगृह्याच्युतो दोर्भ्या पातयित्वा महीतले । पश्यता दिवि देवाना पशुमारममारयत् ॥३३॥
गुहापिधाननिर्भिद्य गोपान् नि सार्य कृच्छ्रत ।स्तूयमान सुरैर्गोपै प्रविवेश स्वगोकुलम् ॥३४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे व्योमासुरवधो नाम सप्तत्रिंशोऽध्याय ॥३७॥

अथाष्टत्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अक्रूरोऽपि च ता रात्रिं मधुपुर्यां महामति । उषित्वा रथमास्थाय प्रययौ नन्दगोकुलम् ॥ १ ॥
गच्छन् पथि महाभागो भगवत्यम्बुजेक्षणे । भक्तिं परामुपगत एवमेतदचिन्तयत् ॥ २ ॥
किं मयाऽऽचरित भद्र किं तप्त परम तप । किं वाथाप्यर्हते दत्त यद् द्रक्ष्याम्यद्य केशवम् ॥ ३ ॥
ममैतद् दुर्लभ मन्य उत्तमश्लोकदर्शनम् । विषयात्मनो यथा ब्रह्मकीर्तन शूद्रजन्मन ॥ ४ ॥
मैव ममाधमस्यापि स्यादेवाच्युतदर्शनम् । ह्रियमाण कालनद्या क्वचित्तरति कश्चन ॥ ५ ॥
ममाद्यामङ्गल नष्ट फलवाश्चैव मे भव । यन्नमस्ये भगवतो योगिध्येयाङ्घ्रिपङ्कजम् ॥ ६ ॥

कश्चो वताद्याकृत मेऽत्यनुग्रह द्रक्ष्येऽङ्घ्रिपद्म प्रहितोऽमुना हरे ।
कृतावतारस्य दुरत्यय तम पूर्वेऽतरन् यन्नखमण्डलत्विषा ॥ ७ ॥
यदर्चित ब्रह्मभवादिभि सुरै श्रिया च देव्या मुनिभि ससात्वतै ।
गोचारणायानुचरैश्चरद् वने यद् गोपिकाना कुचकुङ्कुमाङ्कितम् ॥ ८ ॥
द्रक्ष्यामि नून सुकपोलनासिक स्मितावलोकारुणकञ्जलोचनम् ।
मुख मुकुन्दस्य गुडालकावृत प्रदक्षिण मे प्रचरन्ति वै मृगा ॥ ९ ॥
अप्यद्य विष्णोर्मनुजत्वमीयुषो भारावताराय भुवो निजेच्छया ।
लावण्यधाम्नो भवितोपलम्भन मह्य न न स्यात् फलमञ्जसा दृश ॥१०॥
य ईक्षिताहरहितोऽप्यसत्सतो स्वतेजसापास्ततमोभिदाभ्रम ।
स्वमाययाऽऽत्मन् रचितैस्तदीक्षया प्राणाक्षधीभि सदनेष्वभीयते ॥११॥
यस्याखिलामीवहभि सुमङ्गलैर्वाचो विमिश्रा गुणकर्मजन्मभि ।
प्राणन्ति शुम्भन्ति पुनन्ति वै जगद् यास्तद्विरक्ता शवशोभना मता ॥१२॥
स चावतीर्ण किल सात्वतान्वये स्वसेतुपालामरवर्यशर्मकृत् ।
यशो वितन्वन् व्रज आस्त ईश्वरो गायन्ति देवा यदशेषमङ्गलम् ॥१३॥
त त्वद्य नून महता गतिं गुरु त्रैलोक्यकान्त दृशिमन्महोत्सवम् ।
रूप दधान श्रिय ईप्सितास्पद द्रक्ष्ये ममासन्नुषस सुदर्शना ॥१४॥
अथावरूढ सपदीशयो रथात् प्रधानपुसोश्चरण स्वलब्धये ।
धिया धृत योगिभिरप्यह ध्रुव नमस्य आभ्या च सखीन् वनौकस ॥१५॥
अप्यङ्घ्रिमूले पतितस्य मे विभु शिरस्यधास्यन्निजहस्तपङ्कजम् ।
दत्ताभय कालभुजङ्गरहसा प्रोद्वेजिताना शरणैषिणा नृणाम् ॥१६॥
समर्हण यत्र निधाय कौशिकस्तथा बलिश्चाप जगत्त्रयेन्द्रताम् ।
यद् वा विहारे व्रजयोषिता श्रम स्पर्शेन सौगन्धिकगन्ध्यपानुदत् ॥१७॥
न मय्युपैष्यत्यरिबुद्धिमच्युत कसस्य दूत प्रहितोऽपि विश्वदृक् ।
योऽन्तर्बहिश्चेतस एतदीहित क्षेत्रज्ञ ईक्षत्यमलेन चक्षुषा ॥१८॥
अप्यङ्घ्रिमूलेऽवहित कृताञ्जलिं मामीक्षिता सस्मितमार्द्रया दृशा ।
सपद्यपध्वस्तसमस्तकिल्बिषो वोढा मुद वीतविशङ्क ऊर्जिताम् ॥१९॥
सुहृत्तम ज्ञातिमनन्यदैवत दोर्भ्या बृहद्भ्या परिरप्स्यतेऽथ माम् ।
आत्मा हि तीर्थीक्रियते तदैव मे बन्धश्च कर्मात्मक उच्छ्वसित्यत ॥२०॥

लब्धाङ्गसङ्गं प्रणतं कृताञ्जलिं मां वक्ष्यतेऽक्रूर ततेत्युरुश्रवा ।
तदा वयं जन्मभृतो महीयसा नैवादृतो यो धिगमुष्य जन्म तत् ॥२१॥
न तस्य कश्चिद् दयितः सुहृत्तमो न चाप्रियो द्वेष्य उपेक्ष्य एव वा ।
तथापि भक्तान् भजते यथा तथा सुरद्रुमो यद्वदुपाश्रितोऽर्थदः ॥२२॥
किञ्चाग्रजो मावनतं यदूत्तमः स्मयन् परिष्वज्य गृहीतमञ्जलौ ।
गृहं प्रवेश्याप्तसमस्तसत्कृतं सम्प्रक्ष्यते कंसकृतं स्वबन्धुषु ॥२३॥

श्रीशुक उवाच

इति सञ्चिन्तयन् कृष्णं श्वफल्कतनयोऽध्वनि । रथेन गोकुलं प्राप्तः सूर्यश्चास्तगिरिं नृप ॥२४॥
पदानि तस्याखिललोकपालकिरीटजुष्टामलपादरेणोः ।
ददर्श गोष्ठे क्षितिकौतुकानि विलक्षितान्यब्जयवाङ्कुशाद्यैः ॥२५॥
तद्दर्शनाह्लादविवृद्धसम्भ्रमः प्रेम्णोर्ध्वरोमाश्रुकलाकुलेक्षणः ।
रथादवस्कन्द्य स तेष्वचेष्टत प्रभोरमून्यङ्घ्रिरजांस्यहो इति ॥२६॥
देहंभृतामियानर्थो हित्वा दम्भं भियं शुचम् । सन्देशाद्यो हरेर्लिङ्गदर्शनश्रवणादिभिः ॥२७॥
ददर्श कृष्णं रामं च व्रजे गोदोहनं गतौ । पीतनीलाम्बरधरौ शरदम्बुरुहेक्षणौ ॥२८॥
किशोरौ श्यामलश्वेतौ श्रीनिकेतौ बृहद्भुजौ । सुमुखौ सुन्दरवरौ बालद्विरदविक्रमौ ॥२९॥
ध्वजवज्राङ्कुशाम्भोजैश्चिह्नितैरङ्घ्रिभिर्व्रजम् । शोभयन्तौ महात्मानावनुक्रोशस्मितेक्षणौ ॥३०॥
उदाररुचिरक्रीडौ स्रग्विणौ वनमालिनौ । पुण्यगन्धानुलिप्ताङ्गौ स्नातौ विरजवाससौ ॥३१॥
प्रधानपुरुषावाद्यौ जगद्धेतू जगत्पती । अवतीर्णौ जगत्यर्थे स्वांशेन बलकेशवौ ॥३२॥
दिशो वितिमिरा राजन् कुर्वाणौ प्रभया स्वया । यथा मारकतः शैलो रौप्यश्च कनकाचितौ ॥३३॥
रथात्तूर्णमवप्लुत्य सोऽक्रूरः स्नेहविह्वलः । पपात चरणोपान्ते दण्डवद् रामकृष्णयोः ॥३४॥
भगवद्दर्शनाह्लादबाष्पपर्याकुलेक्षणः । पुलकाचिताङ्ग औत्कण्ठ्यात् स्वाख्याने नाशकन्नृप ॥
भगवांस्तमभिप्रेत्य रथाङ्गाङ्कितपाणिना । परिरेभेऽभ्युपाकृष्य प्रीतः प्रणतवत्सलः ॥३६॥
सङ्कर्षणश्च प्रणतमुपगुह्य महामनाः । गृहीत्वा पाणिना पाणी अनयत् सानुजो गृहम् ३७
पृष्ट्वाथ स्वागतं तस्मै निवेद्य च वरासनम् । प्रक्षाल्य विधिवत् पादौ मधुपर्कार्हणमाहरत् ॥३८॥
निवेद्य गां चातिथये संवाह्य श्रान्तमादृतः । अन्नं बहुगुणं मेध्यं श्रद्धयोपाहरद् विभुः ॥३९॥
तस्मै भुक्तवते प्रीत्या रामः परमधर्मवित् । मुखवासैर्गन्धमाल्यैः परां प्रीतिं व्यधात् पुनः ॥४०॥
पप्रच्छ सत्कृतं नन्दः कथं स्थ निरनुग्रहे । कंसे जीवति दाशार्ह सौनपाला इवावयः ॥४१॥
योऽवधीत् ... । किं नु स्वित्तत्प्रजानां वः कुशलं विमृशामहे ४२

इत्थ सूनृतया वाचा नन्देन सुखभाजित । अक्रूर परिपृष्टेन जहावध्वपरिश्रमम् ॥४३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धेऽक्रूरागमन नामाष्टत्रिंशत्तमोऽध्याय ॥३८॥

अथ एकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

सुखोपविष्ट पर्यङ्के रामकृष्णोरुमानित । लेभे मनोरथान् सर्वान् पथि यान् स चकार ह ॥१॥
किमलभ्य भगवति प्रसन्ने श्रीनिकेतने । तथापि तत्परा राजन् न हि वाञ्छन्ति किञ्चन ॥२॥
सायतनाशन कृत्वा भगवान् देवकीसुत । सुहृत्सु वृत्त कसस्य पप्रच्छान्यच्चिकीर्षितम् ॥ ३ ॥

श्रीभगवानुवाच

तात सौम्यागत कच्चित् स्वागत भद्रमस्तु व । अपि स्वज्ञातिबन्धूनामनमीवमनामयम् ॥ ४ ॥
किं नु न कुशल पृच्छे एधमाने कुलामये । कसे मातुलनाम्न्यङ्ग स्वाना नस्तत्प्रजासु च ॥ ५ ॥
अहो अस्मदभूद् भूरि पित्रोर्वृजिनमार्ययो । यद्धेतो पुत्रमरण यद्धेतोर्बन्धन तयो ॥६॥
दिष्ट्याद्य दर्शन स्वाना मह्य व सौम्य काङ्क्षितम् । सजात वर्ण्यता तात तवागमनकारणम् ॥ ७ ॥

श्रीशुक उवाच

पृष्टो भगवता सर्वं वर्णयामास माधव । वैरानुबन्ध यदुषु वसुदेववधोद्यमम् ॥ ८ ॥
यत्सदेशो यदर्थं वा दूत सम्प्रेषित स्वयम् । यदुक्त नारदेनास्य स्वजन्मानकदुन्दुभे ॥ ९ ॥
श्रुत्वाक्रूरवच कृष्णो बलश्च परवीरहा । प्रहस्य नन्द पितर राज्ञाऽऽदिष्ट विजज्ञतु ॥१०॥
गोपान् समादिशत् सोऽपि गृह्यता सर्वगोरसः । उपायनानि गृह्णीध्व युज्यन्ता शकटानि च ॥११॥
यास्याम श्वो मधुपुरीं दास्यामो नृपते रसान् । द्रक्ष्याम सुमहत् पर्व यान्ति जानपदा किल ।
एवमाघोषयत् क्षत्त्रा नन्दगोप स्वगोकुले ॥ १२ ॥
गोप्यस्तास्तदुपश्रुत्य बभूवुर्व्यथिता भृशम् । रामकृष्णौ पुरीं नेतुमक्रूर व्रजमागतम् ॥१३॥
काश्चित्तत्कृतहृत्तापश्वासम्लानमुखश्रिय । स्रसद्दुकूलवलयकेशग्रन्थ्यश्च काश्चन ॥१४॥
अन्याश्च तदनुध्याननिवृत्ताशेषवृत्तय । नाभ्यजानन्निम लोकमात्मलोक गता इव ॥१५॥
स्मरन्त्यश्चापराः शौरेरनुरागस्मितेरिता । हृदिस्पृशश्चित्रपदा गिर सम्मुमुहु स्त्रिय ॥१६॥
गतिं सुललिता चेष्टा स्निग्धहासावलोकनम् । शोकापहानि नर्माणि प्रोद्दामचरितानि च ॥१७॥
चिन्तयन्त्यो मुकुन्दस्य भीता विरहकातरा । समेता सङ्घश प्रोचुरश्रुमुख्योऽच्युताशया ॥१८॥

गोप्य ऊचु

अहो विधातस्तव न क्वचिद् दया सयोज्य मैत्र्या प्रणयेन देहिन ।
ताश्चाकृतार्थान् वियुनङ्क्ष्यपार्थक विक्रीडित तेऽर्भकचेष्टित यथा ॥१९॥

यस्त्व प्रदर्श्यासितकुन्तलावृत मुकुन्दवक्त्र सुकपोलमुन्नसम् ।
शोकापनोदस्मितलेशसुन्दर करोषि पारोक्ष्यमसाधु ते कृतम् ॥२०॥
क्रूरस्त्वमक्रूरसमाख्यया स नश्चक्षुर्हि दत्त हरसे बताज्ञवत् ।
येनैकदेशेऽखिलसर्गसौष्ठव त्वदीयमद्राक्ष्म वय मधुद्विष ॥२१॥
न नन्दसूनु क्षणभङ्गसौहृद समीक्षते न स्वकृतातुरा बत ।
विहाय गेहान् स्वजनान् सुतान् पतींस्तद्दास्यमद्धोपगता नवप्रिय ॥२२॥
सुख प्रभाता रजनीयमाशिष सत्या बभूवु पुरयोषिता ध्रुवम् ।
या सप्रविष्टस्य मुख व्रजस्पते पास्यन्त्यपाङ्गोत्कलितस्मितासवम् ॥२३॥
तासा मुकुन्दो मधुमञ्जुभाषितैर्गृहीतचित्त परवान् मनस्व्यपि ।
कथ पुनर्न प्रतियास्यतेऽबला ग्राम्या सलज्जस्मितविभ्रमैर्भ्रमन् ॥२४॥
अद्य ध्रुव तत्र दृशो भविष्यते दाशार्हभोजान्धकवृष्णिसात्वताम् ।
महोत्सव श्रीरमण गुणास्पद द्रक्ष्यन्ति ये चाध्वनि देवकीसुतम् ॥२५॥
मैतद्विधस्याकरुणस्य नाम भूदक्रूर इत्येतदतीव दारुण ।
योऽसावनाश्वास्य सुदुःखित जन प्रियात्प्रिय नेष्यति पारमध्वन ॥२६॥
अनार्द्रधीरेष समास्थितो रथ तमन्वमी च त्वरयन्ति दुर्मदा ।
गोपा अनोभि स्थविरैरुपेक्षित दैव च नोऽद्य प्रतिकूलमीहते ॥२७॥
निवारयाम समुपेत्य माधव किं नोऽकरिष्यन् कुलवृद्धबान्धवा ।
मुकुन्दसङ्गान्निमिषार्धदुस्त्यजाद् दैवेन विध्वसितदीनचेतसाम् ॥२८॥
यस्यानुरागललितस्मितवल्गुमन्त्रलीलावलोकपरिरम्भणरासगोष्ठ्याम् ।
नीता स्म न क्षणमिव क्षणदा विना त गोप्य कथ न्वतितरेम तमो दुरन्तम् ॥२९॥
योऽह्न क्षये व्रजमनन्तसख परीतो गोपैर्विशन् खुररजश्छुरितालकस्रक् ।
वेणु क्वणन् स्मितकटाक्षनिरीक्षणेन चित्त क्षिणोत्यमुमृते नु कथ भवेम ॥३०॥

श्रीशुक उवाच

एव ब्रुवाणा विरहातुरा भृश व्रजस्त्रिय कृष्णविषक्तमानसा ।
विसृज्य लज्जा रुरुदु स्म सुस्वर गोविन्द दामोदर माधवेति ॥३१॥
स्त्रीणामेव रुदन्तीनामुदिते सवितर्यथ । अक्रूरश्चोदयामास कृतमैत्रादिको रथम् ॥३२॥
गोपास्तमन्वसज्जन्त नन्दाद्या शकटैस्तत । आदायोपायन भूरि कुम्भान् गोरससम्भृतान् ॥३३॥
गोप्यश्च दयित कृष्णमनुव्रज्यानुरञ्जिता । प्रत्यादेश भगवत
तास्तथा ... । सान्त्वयामास सप्रेमैरायास्य इति

यावदालक्ष्यते केतुर्यावद् रेणू रथस्य च । अनुप्रस्थापितात्मानो लेख्यानीवोपलक्षिता ॥३६
ता निराशा निववृतुर्गोविन्दविनिवर्तने । विशोका अहनी निन्युर्गायन्त्य प्रियचेष्टितम् ॥३७
भगवानपि सम्प्राप्तो रामाक्रूरयुतो नृप । रथेन वायुवेगेन कालिन्दीमघनाशिनीम् ॥३८
तत्रोपस्पृश्य पानीय पीत्वा मृष्ट मणिप्रभम् । वृक्षषण्डमुपव्रज्य सरामो रथमाविशत् ॥३९
अक्रूरस्तावुपामन्त्र्य निवेश्य च रथोपरि । कालिन्द्या ह्रदमागत्य स्नान विधिवदाचरत् ॥४०
निमज्ज्य तस्मिन् सलिले जपन् ब्रह्म सनातनम् । तावेव ददृशेऽक्रूरो रामकृष्णौ समन्वितौ ॥४१
तौ रथस्थौ कथमिह सुतावानकदुन्दुभे । तर्हि स्वित् स्यन्दने न स्त इत्युन्मज्ज्य व्यचष्ट स
तत्रापि च यथापूर्वमासीनौ पुनरेव स । न्यमज्जद् दर्शन यन्मे मृषा किं सलिले तयो ॥४३
भूयस्तत्रापि सोऽद्राक्षीत् स्तूयमानमहीश्वरम् । सिद्धचारणगन्धर्वैरसुरैर्नतकन्धरै ॥४४
सहस्रशिरस देव सहस्रफणमौलिनम् । नीलाम्बर विसश्वेतं शृङ्गै श्वेतमिव स्थितम् ॥४५
तस्योत्सङ्गे घनश्याम पीतकौशेयवाससम् । पुरुष चतुर्भुज शान्त पद्मपत्रारुणेक्षणम् ॥४६
चारुप्रसन्नवदन चारुहासनिरीक्षणम् । सुभ्रून्नस चारुकर्ण सुकपोलारुणाधरम् ॥४७
प्रलम्बपीवरभुज तुङ्गांसोर स्थलश्रियम् । कम्बुकण्ठ निम्ननाभि वलिमत्पल्लवोदरम् ॥४८
बृहत्कटितटश्रोणिकरभोरुद्वयान्वितम् । चारुजानुयुग चारुजङ्घायुगलसयुतम् ॥४९
तुङ्गगुल्फारुणनखव्रातदीधितिभिर्वृतम् । नवाङ्गुल्यङ्गुष्ठदलैर्विलसत्पादपङ्कजम् ॥५०
सुमहार्हमणिव्रातकिरीटकटकाङ्गदै । कटिसूत्रब्रह्मसूत्रहारनूपुरकुण्डलै ॥५१
भ्राजमान पद्मकर शङ्खचक्रगदाधरम् । श्रीवत्सवक्षस भ्राजत्कौस्तुभ वनमालिनम् ॥५२
सुनन्दनन्दप्रमुखै पार्षदै सनकादिभि । सुरेशैर्ब्रह्मरुद्राद्यैर्नवभिश्च द्विजोत्तमै ॥५३
प्रह्लादनारदवसुप्रमुखैर्भागवतोत्तमै । स्तूयमान पृथग्भावैर्वचोभिरमलात्मभि ॥५४
श्रिया पुष्ट्या गिरा कान्त्या कीर्त्या तुष्ट्येलयोर्जया । विद्ययाविद्यया शक्त्या मायया च निषेवितम् ।५
विलोक्य सुभृश प्रीतो भक्त्या परमया युत । हृष्यत्तनूरुहो भावपरिक्लिन्नात्मलोचन ॥५६
गिरा गद्गदयास्तौषीत् सत्त्वमालम्ब्य सात्वत । प्रणम्य मूर्ध्नावहित कृताञ्जलिपुट शनै ॥५७

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धेऽक्रूरप्रतियाने एकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्याय ॥ ३९ ॥

अथ चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

अक्रूर उवाच

नतोऽस्म्यह त्वाखिलहेतुहेतु नारायण पूरुषमाद्यमव्ययम् ।
यन्नाभिजातादरविन्दकोशाद् ब्रह्माऽऽविरासीद् यत एष लोक ॥ १ ॥
भूस्तोयमग्नि पवन खमादिर्महानजादिर्मन इन्द्रियाणि ।
सर्वेन्द्रियार्था विबुधाश्च सर्वे ये हेतवस्ते जगतोऽङ्गभूता ॥ २ ॥

नैते स्वरूपं विदुरात्मनस्ते ह्यजादयोऽनात्मतया गृहीताः ।
अजोऽनुबद्धः स गुणैरजाया गुणात् परं वेद न ते स्वरूपम् ॥ ३ ॥
त्वां योगिनो यजन्त्यद्धा महापुरुषमीश्वरम् । साध्यात्मं साधिभूतं च साधिदैवं च साधवः ॥ ४ ॥
त्रय्या च विद्यया केचित्त्वां वै वैतानिका द्विजाः । यजन्ते विततैर्यज्ञैर्नानारूपामराख्यया ॥ ५ ॥
एके त्वाखिलकर्माणि सन्न्यस्योपशमं गताः । ज्ञानिनो ज्ञानयज्ञेन यजन्ति ज्ञानविग्रहम् ॥ ६ ॥
अन्ये च संस्कृतात्मानो विधिनाभिहितेन ते । यजन्ति त्वन्मयास्त्वां वै बहुमूर्त्येकमूर्तिकम् ॥ ७ ॥
त्वामेवान्ये शिवोक्तेन मार्गेण शिवरूपिणम् । बह्वाचार्यविभेदेन भगवन् समुपासते ॥ ८ ॥
सर्व एव यजन्ति त्वां सर्वदेवमयेश्वरम् । येऽप्यन्यदेवताभक्ता यद्यप्यन्यधियः प्रभो ॥ ९ ॥
यथाद्रिप्रभवा नद्यः पर्जन्यापूरिताः प्रभो । विशन्ति सर्वतः सिन्धुं तद्वत्त्वां गतयोऽन्ततः ॥१०॥
सत्त्वं रजस्तम इति भवतः प्रकृतेर्गुणाः । तेषु हि प्राकृताः प्रोता आब्रह्मस्थावरादयः ॥११॥
तुभ्यं नमस्तेऽस्त्वविषक्तदृष्टये सर्वात्मने सर्वधियां च साक्षिणे ।
गुणप्रवाहोऽयमविद्यया कृतः प्रवर्तते देवनृतिर्यगात्मसु ॥१२॥
अग्निर्मुखं तेऽवनिरङ्घ्रिरीक्षणं सूर्यो नभो नाभिरथो दिशः श्रुतिः ।
द्यौः कं सुरेन्द्रास्तव बाहवोऽर्णवाः कुक्षिर्मरुत् प्राणबलं प्रकल्पितम् ॥१३॥
रोमाणि वृक्षौषधयः शिरोरुहा मेघाः परस्यास्थिनखानि तेऽद्रयः ।
निमेषणं रात्र्यहनी प्रजापतिर्मेढ्रस्तु वृष्टिस्तव वीर्यमिष्यते ॥१४॥
त्वय्यव्ययात्मन् पुरुषे प्रकल्पिता लोकाः सपाला बहुजीवसङ्कुलाः ।
यथा जले सञ्जिहते जलौकसोऽप्युदुम्बरे वा मशका मनोमये ॥१५॥
यानि यानीह रूपाणि क्रीडनार्थं बिभर्षि हि । तैरामृष्टशुचो लोका मुदा गायन्ति ते यशः ॥१६॥
नमः कारणमत्स्याय प्रलयाब्धिचराय च । हयशीर्ष्णे नमस्तुभ्यं मधुकैटभमृत्यवे ॥१७॥
अकूपाराय बृहते नमो मन्दरधारिणे । क्षित्युद्धारविहाराय नमः सूकरमूर्तये ॥१८॥
नमस्तेऽद्भुतसिंहाय साधुलोकभयापह । वामनाय नमस्तुभ्यं क्रान्तत्रिभुवनाय च ॥१९॥
नमो भृगूणां पतये दृप्तक्षत्रवनच्छिदे । नमस्ते रघुवर्याय रावणान्तकराय च ॥२०॥
नमस्ते वासुदेवाय नमः सङ्कर्षणाय च । प्रद्युम्नायानिरुद्धाय सात्वतां पतये नमः ॥२१॥
नमो बुद्धाय शुद्धाय दैत्यदानवमोहिने । म्लेच्छप्रायक्षत्रहन्त्रे नमस्ते कल्किरूपिणे ॥२२॥
भगवञ्जीवलोकोऽयं मोहितस्तव मायया । अहंममेत्यसद्ग्राहो भ्राम्यते कर्मवर्त्मसु ॥२३॥
अहं चात्मात्मजागारदारार्थस्वजनादिषु । भ्रमामि स्वप्नकल्पेषु मूढः सत्यधिया विभो ॥२४॥
अनित्यानात्मदुःखेषु विपर्ययमतिर्ह्यहम् । द्वन्द्वारामस्तमोविष्टो न जाने त्व...
यथाबुधो जल... प्र... ...दये । अभ्येति मृगतृष्णां वै तद्वत्त्वाहं

एवं विकत्थमानस्य कुपितो देवकीसुतः । रजकस्य कराग्रेण शिरः कायादपातयत् ॥३७॥
तस्यानुजीविनः सर्वे वासःकोशान् विसृज्य वै । दुद्रुवुः सर्वतो मार्गं वासांसि जगृहेऽच्युतः ॥३८॥
वसित्वाऽऽत्मप्रिये वस्त्रे कृष्णः सङ्कर्षणस्तथा । शेषाण्यादत्त गोपेभ्यो विसृज्य भुवि कानिचित् ॥३९॥
ततस्तु वायकः प्रीतस्तयोर्वेषमकल्पयत् । विचित्रवर्णैश्चैलेयैराकल्पैरनुरूपतः ॥४०॥
नानालक्षणवेषाभ्यां कृष्णरामौ विरेजतुः । स्वलङ्कृतौ बालगजौ पर्वणीव सितेतरौ ॥४१॥
तस्य प्रसन्नो भगवान् प्रादात् सारूप्यमात्मनः । श्रियं च परमां लोके बलैश्वर्यस्मृतीन्द्रियम् ॥४२॥
ततः सुदाम्नो भवनं मालाकारस्य जग्मतुः । तौ दृष्ट्वा स समुत्थाय ननाम शिरसा भुवि ॥४३॥
तयोरासनमानीय पाद्यं चार्घ्यार्हणादिभिः । पूजां सानुगयोश्चक्रे स्रक्ताम्बूलानुलेपनैः ॥४४॥
प्राह नः सार्थकं जन्म पावितं च कुलं प्रभो । पितृदेवर्षयो मह्यं तुष्टा ह्यागमनेन वाम् ॥४५॥
भवन्तौ किल विश्वस्य जगतः कारणं परम् । अवतीर्णाविहांशेन क्षेमाय च भवाय च ॥४६॥
न हि वां विषमा दृष्टिः सुहृदोर्जगदात्मनोः । समयोः सर्वभूतेषु भजन्तं भजतोरपि ॥४७॥
तावाज्ञापयतं भृत्यं किमहं करवाणि वाम् । पुंसोऽत्यनुग्रहो ह्येष भवद्भिर्यन्नियुज्यते ॥४८॥
इत्यभिप्रेत्य राजेन्द्र सुदामा प्रीतमानसः । शस्तैः सुगन्धैः कुसुमैर्माला विरचिता ददौ ॥४९॥
ताभिः स्वलङ्कृतौ प्रीतौ कृष्णरामौ सहानुगौ । प्रणताय प्रपन्नाय ददतुर्वरदौ वरान् ॥५०॥
सोऽपि वव्रेऽचलां भक्तिं तस्मिन्नेवाखिलात्मनि । तद्भक्तेषु च सौहार्दं भूतेषु च दयां पराम् ॥५१॥
इति तस्मै वरं दत्त्वा श्रियं चान्वयवर्धिनीम् । बलमायुर्यशः कान्तिं निर्जगाम सहाग्रजः ॥५२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे पुरप्रवेशो नाम एकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥४१॥

अथ द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ व्रजन् राजपथेन माधवः स्त्रियं गृहीताङ्गविलेपभाजनाम् ।
विलोक्य कुब्जां युवतीं वराननां पप्रच्छ यान्तीं प्रहसन् रसप्रदः ॥ १ ॥
का त्वं वरोर्वेतदु हानुलेपनं कस्याङ्गने वा कथयस्व साधु नः ।
देह्यावयोरङ्गविलेपमुत्तमं श्रेयस्ततस्ते नचिराद् भविष्यति ॥ २ ॥

सैरन्ध्र्युवाच

दास्यस्म्यहं सुन्दर कंससम्मता त्रिवक्रनामा ह्यनुलेपकर्मणि ।
मद्भावितं भोजपतेरतिप्रियं विना युवां कोऽन्यतमस्तदर्हति ॥ ३ ॥
रूपपेशलमाधुर्यहसितालापवीक्षितैः । धर्षितात्मा ददौ सान्द्रमुभयोरनुलेपनम् ॥ ४ ॥
ततस्तावङ्गरागेण स्ववर्णेतरशोभिना । सम्प्राप्तपरभागेन शुशुभातेऽनुरञ्जितौ ॥ ५ ॥

प्रसन्नो भगवान् कुब्जा त्रिवक्रा रुचिराननाम् । ऋज्वीं कर्तुं मनश्चक्रे दर्शयन् दर्शने फलम् ॥ ६ ॥
पद्भ्यामाक्रम्य प्रपदे द्व्यङ्गुल्युत्तानपाणिना । प्रगृह्य चुबुकेऽध्यात्ममुदनीनमदच्युतः ॥ ७ ॥
सा तदर्जुसमानाङ्गी बृहच्छ्रोणिपयोधरा । मुकुन्दस्पर्शनात् सद्यो बभूव प्रमदोत्तमा ॥ ८ ॥
ततो रूपगुणौदार्यसपन्ना प्राह केशवम् । उत्तरीयान्तमाकृष्य स्मय ती जातहृच्छया ॥ ९ ॥
एहि वीर गृह यामो न त्वा त्यक्तुमिहोत्सहे । त्वयोन्मथितचित्ताया प्रसीद पुरुषर्षभ ॥१०॥
एव स्त्रिया याच्यमान कृष्णो रामस्य पश्यत । मुख वीक्ष्यानु गोपाना च प्रहसंस्तामुवाच ह ॥११॥
एष्यामि ते गृह सुभ्रू पुसामाधिविकर्शनम् । साधितार्थोऽगृहाणा न पान्थाना त्वपरायणम् ।१२।
विसृज्य माध्व्या वाण्या ता व्रजन् मार्गे वणिक्पथे । नानोपायनताम्बूलस्रग्गन्धै. साग्रजोऽर्चित ।१३।
तद्दर्शनस्मरक्षोभादात्मान नाविदन् स्त्रिय । विस्रस्तवास कबरवलया लेख्यमूर्तय ॥१४॥
तत पौरान् पृच्छमानो धनुष स्थानमच्युत । तस्मिन् प्रविष्टो ददृशे धनुरैन्द्रमिवाद्भुतम् ॥१५॥
पुरुषैर्बहुभिर्गुप्तमर्चित परमर्द्धिमत् । वार्यमाणो नृभि कृष्ण प्रसह्य धनुराददे ॥१६॥
करेण वामेन सलीलमुद्धृत सज्य च कृत्वा निमिषेण पश्यताम् ।
नृणा विकृष्य प्रबभञ्ज मध्यतो यथेक्षुदण्ड मदकर्युरुक्रमः ॥१७॥
धनुषो भज्यमानस्य शब्द ख रोदसी दिश । पूरयामास य श्रुत्वा कसस्त्रासमुपागमत् ॥१८॥
तद्रक्षिण सानुचरा कुपिता आततायिन । ग्रहीतुकामा आवव्रुर्गृह्यता वध्यतामिति ॥१९॥
अथ तान् दुरभिप्रायान् विलोक्य बलकेशवौ । क्रुद्धौ धन्वन आदाय शकले तांश्च जघ्नतु ॥२०॥
बल च कसप्रहित हत्वा शालामुखात्तत । निष्क्रम्य चेरतुर्हृष्टौ निरीक्ष्य पुरसम्पद ॥२१॥
तयोस्तदद्भुत वीर्यं निशाम्य पुरवासिन । तेज प्रागल्भ्य रूप च मेनिरे विबुधोत्तमौ ॥२२॥
तयोर्विचरतो स्वैरमादित्योऽस्तमुपेयिवान् । कृष्णरामौ वृतौ गोपै पुराच्छकटमीयतु ॥२३॥
गोप्यो मुकुन्दविगमे विरहातुरा या आशासताशिष ऋता मधुपुर्यभूवन् ।
सम्पश्यता पुरुषभूषणगात्रलक्ष्मीं हित्वेतरान् नु भजतश्चकमेऽयन श्री ॥२४॥
अवनिक्ताङ्घ्रियुगलौ भुक्त्वा क्षीरोपसेचनम् । ऊषतुस्ता सुख रात्रि ज्ञात्वा कसचिकीर्षितम् ।२५।
कसस्तु धनुषो भङ्ग रक्षिणा स्वबलस्य च । वध निशम्य गोविन्दरामविक्रीडित परम् ॥२६॥
दीर्घप्रजागरो भीतो दुर्निमित्तानि दुर्मति । बहून्यचष्टोभयथा मृत्योर्दौत्यकराणि च ॥२७॥
अदर्शन स्वशिरस प्रतिरूपे च सत्यपि । असत्यपि द्वितीये च द्वैरूप्य ज्योतिषा तथा ॥२८॥
छिद्रप्रतीतिश्छायाया प्राणघोषानुपश्रुति. । स्वर्णप्रतीतिर्वृक्षेषु स्वपदानामदर्शनम् ॥२९॥
स्वप्ने प्रेतपरिष्वङ्ग खरयान विषादनम् । यायान्नलदमाल्येकस्तैलाभ्यक्तो दिगम्बर ॥३०॥
अन्यानि चेत्थंभूतानि स्वप्नजागरितानि च । पश्यन् मरणसन्त्रस्तो निद्रां लेभे न चिन्तया ॥३१॥
व्युष्टाया निशि कौरव्य सूर्ये चाद्भ्य समुत्थिते । कारयामास वै कसो मल्लक्रीडामहोत्सवम् ॥३२॥

आनर्चुं पुरुषा रङ्ग तूर्यभेर्यश्च जघ्निरे । मञ्चाश्चालङ्कृता स्रग्भि पताकाचैलतोरणै ॥३३॥
तेषु पौरा जानपदा ब्रह्मक्षत्रपुरोगमा । यथोपजोष विविशू राजानश्च कृतासना ॥३४॥
कस परिवृतोऽमात्यै राजमञ्च उपाविशत् । मण्डलेश्वरमध्यस्थो हृदयेन विदूयता ॥३५॥
वाद्यमानेषु तूर्येषु मल्लतालोत्तरेषु च । मल्ला स्वलङ्कृता दृप्ता सोपाध्याया समाविशन् ३६
चाणूरो मुष्टिक कूट शलस्तोशल एव च । त आसेदुरुपस्थान वल्गुवाद्यप्रहर्षिता ॥३७॥
नन्दगोपादयो गोपा भोजराजसमाहुता । निवेदितोपायनास्ते एकस्मिन् मञ्च आविशन् ॥३८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे मल्लरङ्गोपवर्णन नाम द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्याय ॥ ४२ ॥

अथ त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ कृष्णश्च रामश्च कृतशौचौ परतप । मल्लदुन्दुभिनिर्घोष श्रुत्वा द्रष्टुमुपेयतु ॥ १ ॥
रङ्गद्वार समासाद्य तस्मिन् नागमवस्थितम् । अपश्यत् कुवलयापीड कृष्णोऽम्बष्ठप्रचोदितम् ॥२
बद्ध्वा परिकर शौरि समुह्य कुटिलालकान् । उवाच हस्तिप वाचा मेघनादगभीरया ॥ ३ ॥
अम्बष्ठाम्बष्ठ मार्ग नौ देह्यपक्रम माचिरम् । नो चेत् सकुञ्जर त्वाद्य नयामि यमसादनम् ॥ ४ ॥
एव निर्भर्त्सितोऽम्बष्ठ कुपित कोपित गजम् । चोदयामास कृष्णाय कालान्तकयमोपमम् ॥ ५ ॥
करीन्द्रस्तमभिद्रुत्य करेण तरसाग्रहीत् । कराद् विगलित सोऽमु निहत्याङ्घ्रिष्वलीयत ॥६॥
सक्रुद्धस्तमचक्षाणो घ्राणदृष्टि स केशवम् । परामृशत् पुष्करेण स प्रसह्य विनिर्गत ॥ ७ ॥
पुच्छे प्रगृह्यातिबल धनुष पञ्चविंशतिम् । विचकर्ष यथा नाग सुपर्ण इव लीलया ॥ ८ ॥
स पर्यावर्तमानेन सव्यदक्षिणतोऽच्युत । बभ्राम भ्राम्यमाणेन गोवत्सेनेव बालक ॥ ९ ॥
ततोऽभिमुखमभ्येत्य पाणिनाऽऽहत्य वारणम् । प्राद्रवन् पातयामास स्पृश्यमान पदे पदे ॥१०॥
स धावन् क्रीडया भूमौ पतित्वा सहसोत्थित । त मत्वा पतित क्रुद्धो दन्ताभ्या सोऽहनत् क्षितिम् ११
स्वविक्रमे प्रतिहते कुञ्जरेन्द्रोऽत्यमर्षित । चोद्यमानो महामात्रै कृष्णमभ्यद्रवद् रुषा ॥१२॥
तमापतन्तमासाद्य भगवान् मधुसूदन । निगृह्य पाणिना हस्त पातयामास भूतले ॥१३॥
पतितस्य पदाऽऽक्रम्य मृगेन्द्र इव लीलया । दन्तमुत्पाट्य तेनेभ हस्तिपाश्चाहनद्धरि ॥१४॥
मृतक द्विपमुत्सृज्य दन्तपाणि समाविशत् । असन्यस्तविषाणोऽसृङ्मदबिन्दुभिरङ्कित ।
विरूढस्वेदकणिकावदनाम्बुरुहो बभौ ॥ १५ ॥
वृतौ गोपै कतिपयैर्बलदेवजनार्दनौ । रङ्ग विविशतू राजन् गजदन्तवरायुधौ ॥१६॥
मल्लानामशनिर्नृणा नरवर स्त्रीणा स्मरो मूर्तिमान्
गोपाना स्वजनोऽसता क्षितिभुजा शास्ता स्वपित्रो शिशु ।

मृत्युर्भोजपतेर्विराडविदुषां तत्त्वं परं योगिनां
वृष्णीनां परदेवतेति विदितो रङ्गं गतः साग्रजः ॥ १७ ॥
हतं कुवलयापीडं दृष्ट्वा तावपि दुर्जयौ । कंसो मनस्व्यपि तदा भृशमुद्विविजे नृप ॥१८॥
तौ रेजतू रङ्गगतौ महाभुजौ विचित्रवेषाभरणस्रगम्बरौ ।
यथा नटावुत्तमवेषधारिणौ मनः क्षिपन्तौ प्रभया निरीक्षताम् ॥ १९ ॥
निरीक्ष्य तावुत्तमपूरुषौ जना मञ्चस्थिता नागरराष्ट्रका नृप ।
प्रहर्षवेगोत्कलितेक्षणाननाः पपुर्न तृप्ता नयनैस्तदाननम् ॥ २० ॥
पिबन्त इव चक्षुर्भ्यां लिहन्त इव जिह्वया । जिघ्रन्त इव नासाभ्यां श्लिष्यन्त इव बाहुभिः ।२१।
ऊचुः परस्परं ते वै यथादृष्टं यथाश्रुतम् । तद्रूपगुणमाधुर्यप्रागल्भ्यस्मारिता इव ॥२२॥
एतौ भगवतः साक्षाद्धरेर्नारायणस्य हि । अवतीर्णाविहांशेन वसुदेवस्य वेश्मनि ॥२३॥
एष वै किल देवक्यां जातो नीतश्च गोकुलम् । कालमेतं वसन् गूढो ववृधे नन्दवेश्मनि ॥२४॥
पूतनानेन नीतान्तं चक्रवातश्च दानवः । अर्जुनौ गुह्यकः केशी धेनुकोऽन्ये च तद्विधाः ।२५।
गावः सपाला एतेन दावाग्नेः परिमोचिताः । कालियो दमितः सर्प इन्द्रश्च विमदः कृतः ॥२६॥
सप्ताहमेकहस्तेन धृतोऽद्रिप्रवरोऽमुना । वर्षवाताशनिभ्यश्च परित्रातं च गोकुलम् ॥२७॥
गोप्योऽस्य नित्यमुदितहसितप्रेक्षणं मुखम् । पश्यन्त्यो विविधांस्तापांस्तरन्ति स्माश्रमं मुदा ।२८।
वदन्त्यनेन वंशोऽयं यदोः सुबहुविश्रुतः । श्रियं यशो महत्त्वं च लप्स्यते परिरक्षितः ॥२९॥
अयं चास्याग्रजः श्रीमान् रामः कमललोचनः । प्रलम्बो निहतो येन वत्सको ये बकादयः ॥३०॥
जनेष्वेवं ब्रुवाणेषु तूर्येषु निनदत्सु च । कृष्णरामौ समाभाष्य चाणूरो वाक्यमब्रवीत् ।३१।
हे नन्दसूनो हे राम भवन्तौ वीरसम्मतौ । नियुद्धकुशलौ श्रुत्वा राज्ञाऽऽहूतौ दिदृक्षुणा॥३२॥
प्रियं राज्ञः प्रकुर्वन्त्यः श्रेयो विन्दन्ति वै प्रजाः । मनसा कर्मणा वाचा विपरीतमतोऽन्यथा ॥३३॥
नित्यं प्रमुदिता गोपा वत्सपाला यथा स्फुटम् । वनेषु मल्लयुद्धेन क्रीडन्तश्चारयन्ति गाः ॥३४॥
तस्माद् राज्ञः प्रियं यूयं वयं च करवाम हे । भूतानि नः प्रसीदन्ति सर्वभूतमयो नृपः ॥३५॥
तन्निशम्याब्रवीत् कृष्णो देशकालोचितं वचः । नियुद्धमात्मनोऽभीष्टं मन्यमानोऽभिनन्द्य च ॥३६॥
प्रजा भोजपतेरस्य वयं चापि वनेचराः । करवाम प्रियं नित्यं तन्नः परमनुग्रहः ॥३७॥
बाला वयं तुल्यबलैः क्रीडिष्यामो यथोचितम् । भवेन्नियुद्धं माधर्मः स्पृशेन्मल्लसभासदः ॥३८॥

चाणूर उवाच

न बालो न किशोरस्त्वं बलश्च बलिनां वरः । लीलयेभो हतो येन सहस्रद्विपसत्त्वभृत् ॥३९॥
तस्माद् भवद्भ्यां बलिभिर्योद्धव्यं नानयोऽत्र वै। मयि विक्रम वार्ष्णेय बलेन सह मुष्टिकः ॥४०॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे कुवलयापीडवधो नाम त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

अथ चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवं चर्चितसङ्कल्पो भगवान् मधुसूदनः । आससादाथ चाणूरं मुष्टिकं रोहिणीसुतः ॥ १ ॥
हस्ताभ्यां हस्तयोर्बद्ध्वा पद्भ्यामेव च पादयोः । विचकर्षतुरन्योन्यं प्रसह्य विजिगीषया ॥ २ ॥
अरत्नी द्वे अरत्निभ्यां जानुभ्यां चैव जानुनी । शिरः शीर्ष्णोरसोरस्तावन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ ३ ॥
परिभ्रामणविक्षेपपरिरम्भावपातनैः । उत्सर्पणापसर्पणैश्चान्योन्यं प्रत्यरुन्धताम् ॥ ४ ॥
उत्थापनैरुन्नयनैश्चालनैः स्थापनैरपि । परस्परं जिगीषन्तावपचक्रतुरात्मनः ॥ ५ ॥
तद् बलाबलवद् युद्धं समेताः सर्वयोषितः । ऊचुः परस्परं राजन् सानुकम्पा वरूथशः ॥ ६ ॥
महानयं बताधर्म एषां राजसभासदाम् । ये बलाबलवद् युद्धं राज्ञोऽन्विच्छन्ति पश्यतः ॥ ७ ॥
क्व वज्रसारसर्वाङ्गौ मल्लौ शैलेन्द्रसंनिभौ । क्व चातिसुकुमाराङ्गौ किशोरौ नाप्तयौवनौ ॥ ८ ॥
धर्मव्यतिक्रमो ह्यस्य समाजस्य ध्रुवं भवेत् । यत्राधर्मः समुत्तिष्ठेन्न स्थेयं तत्र कर्हिचित् ॥ ९ ॥
न सभां प्रविशेत् प्राज्ञः सभ्यदोषाननुस्मरन् । अब्रुवन् विब्रुवन्नज्ञो नरः किल्बिषमश्नुते ॥१०॥
वल्गतः शत्रुमभितः कृष्णस्य वदनाम्बुजम् । वीक्ष्यतां श्रमवार्युप्तं पद्मकोशमिवाम्बुभिः ॥११॥
किं न पश्यत रामस्य मुखमाताम्रलोचनम् । मुष्टिकं प्रति सामर्षं हाससंरम्भशोभितम् ॥१२॥

पुण्या बत व्रजभुवो यदयं नृलिङ्गगूढः पुराणपुरुषो वनचित्रमाल्यः ।
गाः पालयन् सहबलः क्वणयंश्च वेणुं विक्रीडयाञ्चति गिरित्ररमार्चिताङ्घ्रिः ॥१३॥
गोप्यस्तपः किमचरन् यदमुष्य रूपं लावण्यसारमसमोर्ध्वमनन्यसिद्धम् ।
दृग्भिः पिबन्त्यनुसवाभिनवं दुरापमेकान्तधाम यशसः श्रिय ऐश्वरस्य ॥१४॥
या दोहनेऽवहनने मथनोपलेपप्रेङ्खेङ्खनार्भरुदितोक्षणमार्जनादौ ।
गायन्ति चैनमनुरक्तधियोऽश्रुकण्ठ्यो धन्या व्रजस्त्रिय उरुक्रमचित्तयानाः ॥१५॥
प्रातर्व्रजाद् व्रजत आविशतश्च सायं गोभिः समं क्वणयतोऽस्य निशम्य वेणुम् ।
निर्गम्य तूर्णमबलाः पथि भूरिपुण्याः पश्यन्ति सस्मितमुखं सदयावलोकम् ॥१६॥

एवं प्रभाषमाणासु स्त्रीषु योगेश्वरो हरिः । शत्रुं हन्तुं मनश्चक्रे भगवान् भरतर्षभ ॥१७॥
सभयाः स्त्रीगिरः श्रुत्वा पुत्रस्नेहशुचाऽऽतुरौ । पितरावन्वतप्येतां पुत्रयोरबुधौ बलम् ॥१८॥
तैस्तैर्नियुद्धविधिभिर्विविधैरच्युतेतरौ । युयुधाते यथान्योन्यं तथैव बलमुष्टिकौ ॥१९॥
भगवद्गात्रनिष्पातैर्वज्रनिष्पेषनिष्ठुरैः । चाणूरो भज्यमानाङ्गो मुहुर्ग्लानिमवाप ह ॥२०॥
स श्येनवेग उत्पत्य मुष्टीकृत्य करावुभौ । भगवन्तं वासुदेवं क्रुद्धो वक्षस्यबाधत ॥२१॥
नाचलत्तत्प्रहारेण मालाहत इव द्विपः । बाह्वोर्निगृह्य चाणूरं बहुशो भ्रामयन् हरिः ॥२२॥
भूपृष्ठे पोथयामास तरसा क्षीणजीवितम् । विस्रस्ताकल्पकेशस्रगिन्द्रध्वज इवापतत् ॥२३॥

तथैव मुष्टिक पूर्वे स्वमुष्ट्याभिहतेन वै । बलभद्रेण बलिना तलेनाभिहतो भृशम् ॥२४॥
प्रवेपित स रुधिरमुद्वमन् मुखतोऽर्दित । व्यसु पपातोर्व्युपस्थे वाताहत इवाङ्घ्रिप ॥२५॥
ततः कूटमनुप्राप्त राम प्रहरता वर । अवधील्लीलया राजन् सावज्ञ वाममुष्टिना ॥२६॥
तर्ह्येव हि शल कृष्णपदापहतशीर्षक । द्विधा विदीर्णस्तोशलक उभावपि निपेततु ॥२७॥
चाणूरे मुष्टिके कूटे शले तोशलके हते । शेषा प्रदुद्रुवुर्मल्ला सर्वे प्राणपरीप्सव ॥२८॥
गोपान् वयस्यानाकृष्य तै ससृज्य विजह्रतु । वाद्यमानेषु तूर्येषु वल्गन्तौ रुतनूपुरौ ॥२९॥
जना प्रजहृषु सर्वे कर्मणा रामकृष्णयो । ऋते कस विप्रमुख्या साधव साधु साध्विति॥३०॥
हतेषु मल्लवर्येषु विद्रुतेषु च भोजराट् । न्यवारयत् स्वतूर्याणि वाक्य चेदमुवाच ह ॥३१॥
निस्सारयत दुर्वृत्तौ वसुदेवात्मजौ पुरात् । धन हरत गोपाना नन्द बध्नीत दुर्मतिम् ॥३२॥
वसुदेवस्तु दुर्मेधा हन्यतामाश्वसत्तम । उग्रसेन पिता चापि सानुग परपक्षग ॥३३॥
एव विकत्थमाने वै कसे प्रकुपितोऽव्यय । लघिम्नोत्पत्य तरसा मञ्चमुत्तुङ्गमारुहत् ॥३४॥
तमाविश तमालोक्य मृत्युमात्मन आसनात् । मनस्वी सहसोत्थाय जगृहे सोऽसिचर्मणी ॥३५॥

त खड्गपाणिं विचरन्तमाशु श्येन यथा दक्षिणसव्यमम्बरे ।
समग्रहीद् दुर्विषहोग्रतेजा यथोरग तार्क्ष्यसुत प्रसह्य ॥३६॥
प्रगृह्य केशेषु चलत्किरीट निपात्य रङ्गोपरि तुङ्गमञ्चात् ।
तस्योपरिष्टात् स्वयमब्जनाभ पपात विश्वाश्रय आत्मतन्त्र ॥३७॥
त सपरेत विचकर्ष भूमौ हरिर्यथेभ जगतो विपश्यत ।
हाहेति शब्द सुमहास्तदाभूदुदीरित सर्वजनैर्नरेन्द्र ॥३८॥
स नित्यदोद्विग्नधिया तमीश्वर पिबन् वदन् वा विचरन् स्वपञ्छ्वसन् ।
ददर्श चक्रायुधमग्रतो यस्तदेव रूप दुरवापमाप ॥३९॥

तस्यानुजा भ्रातरोऽष्टौ कङ्कन्यग्रोधकादय । अभ्यधावन्नभिक्रुद्धा भ्रातुर्निर्वेशकारिण ॥४०॥
तथातिरभसास्तास्तु सयत्तान् रोहिणीसुत । अहन् परिघमुद्यम्य पशूनिव मृगाधिप ॥४१॥
नेदुर्दुन्दुभयो व्योम्नि ब्रह्मेशाद्या विभूतय । पुष्पै किरन्तस्त प्रीता शशसुर्ननृतु स्त्रिय ॥४२॥
तेषा स्त्रियो महाराज सुहृन्मरणदु खिता । तत्राभीयुर्विनिघ्नन्त्य शीर्षाण्यश्रुविलोचना ॥४३॥
शयानान् वीरशय्याया पतीनालिङ्ग्य शोचती । विलेपु सुस्वर नार्यो विसृजन्त्यो मुहु शुच ॥४४॥
हा नाथ प्रिय धर्मज्ञ करुणानाथवत्सल । त्वया हतेन निहता वय ते सगृहप्रजा ॥४५॥
त्वया विरहिता पत्या पुरीय पुरुषर्षभ । न शोभते वयमिव निवृत्तोत्सवमङ्गला ॥४६॥
अनागसा त्वं भूताना कृतवान् द्रोहमुल्बणम् । तेनेमा भो दशा नीतो भूतध्रुक् को लभेत शम्॥४७॥
सर्वेषामिह भूतानामेष हि प्रभवाप्यय । गोप्ता च तदवध्यायी न क्वचित् सुखमेधते ॥४८॥

श्रीशुक उवाच

राजयोषित आश्वास्य भगवाँल्लोकभावन । यामाहुर्लोकिकीं संस्थां हतानां समकारयत् ॥४९॥
मातरं पितरं चैव मोचयित्वाथ बन्धनात् । कृष्णरामौ ववन्दाते शिरसाऽऽस्पृश्य पादयोः ॥५०॥
देवकी वसुदेवश्च विज्ञाय जगदीश्वरौ । कृतसंवन्दनौ पुत्रौ सस्वजाते न शङ्कितौ ॥५१॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे कंसवधो नाम चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

अथ पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

पितरावुपलब्धार्थौ विदित्वा पुरुषोत्तमः । मा भूदिति निजां मायां ततान जनमोहिनीम् ॥ १ ॥
उवाच पितरावेत्य साग्रजः सात्वतर्षभः । प्रश्रयावनतः प्रीणन्नम्ब तातेति सादरम् ॥ २ ॥
नास्मत्तो युवयोस्तात नित्योत्कण्ठितयोरपि । बाल्यपौगण्डकैशोराः पुत्राभ्यामभवन् क्वचित् ॥३॥
न लब्धो दैवहतयोर्वासो नौ भवदन्तिके । यां बालाः पितृगेहस्था विन्दन्ते लालिता मुदम् ॥ ४ ॥
सर्वार्थसम्भवो देहो जनितः पोषितो यतः । न तयोर्याति निर्वेशं पित्रोर्मर्त्यः शतायुषा ॥ ५ ॥
यस्तयोरात्मजः कल्प आत्मना च धनेन च । वृत्तिं न दद्यात्तं प्रेत्य स्वमांसं खादयन्ति हि ॥ ६ ॥
मातरं पितरं वृद्धं भार्यां साध्वीं सुतं शिशुम् । गुरुं विप्रं प्रपन्नं च कल्पोऽबिभ्रच्छ्वसन् मृतः ॥७॥
तन्नावकल्पयोः कंसान्नित्यमुद्विग्नचेतसोः । मोघमेते व्यतिक्रान्ता दिवसा वामनर्चतोः ॥ ८ ॥
तत् क्षन्तुमर्हथस्तात मातर्नौ परतन्त्रयोः । अकुर्वतोर्वां शुश्रूषां क्लिष्टयोर्दुर्हृदा भृशम् ॥ ९ ॥

श्रीशुक उवाच

इति मायामनुष्यस्य हरेर्विश्वात्मनो गिरा । मोहितावङ्कमारोप्य परिष्वज्यापतुर्मुदम् ॥१०॥
सिञ्चन्तावश्रुधाराभिः स्नेहपाशेन चावृतौ । न किञ्चिदूचतू राजन् बाष्पकण्ठौ विमोहितौ ॥११॥
एवमाश्वास्य पितरौ भगवान् देवकीसुतः । मातामहं तूग्रसेनं यदूनामकरोन्नृपम् ॥१२॥
आह चास्मान् महाराज प्रजाश्चाज्ञप्तुमर्हसि । ययातिशापाद्यदुभिर्नासितव्यं नृपासने ॥१३॥
मयि भृत्य उपासीने भवतो विबुधादयः । बलिं हरन्त्यवनताः किमुतान्ये नराधिपाः ॥१४॥
सर्वान् स्वान् ज्ञातिसम्बन्धान् दिग्भ्यः कंसभयाकुलान् । यदुवृष्ण्यन्धकमधुदाशार्हकुकुरादिकान् ॥१५॥
सभाजितान् समाश्वास्य विदेशावासकर्शितान् । न्यवासयत् स्वगेहेषु वित्तैः संतर्प्य विश्वकृत् ॥१६॥
कृष्णसङ्कर्षणभुजैर्गुप्ता लब्धमनोरथाः । गृहेषु रेमिरे सिद्धाः कृष्णरामगतज्वराः ॥१७॥
वीक्षन्तोऽहरहः प्रीता मुकुन्दवदनाम्बुजम् । नित्यं प्रमुदितं श्रीमत् सदयस्मितवीक्षणम् ॥१८॥
तत्र प्रवयसोऽप्यासन् युवानोऽतिबलौजसः । पिबन्तोऽक्षैर्मुकुन्दस्य मुखाम्बुजसुधां मुहुः ॥१९॥
अथ नन्दं समासाद्य भगवान् देवकीसुतः । सङ्कर्षणश्च राजेन्द्र परिष्वज्येदमूचतुः ॥२०॥

पितर्युवाभ्यां स्निग्धाभ्यां पोषितौ लालितौ भृशम्। पित्रोरभ्यधिका प्रीतिरात्मजेष्वात्मनोऽपि हि ।२१।
स पिता सा च जननी यौ पुष्णीतां स्वपुत्रवत् । शिशून् बन्धुभिरुत्सृष्टानकल्पैः पोषरक्षणे ॥२२॥
यात यूयं व्रजं तात वयं च स्नेहदुःखितान् । ज्ञातीन् वो द्रष्टुमेष्यामो विधाय सुहृदां सुखम्॥२३॥
एवं सान्त्वय्य भगवान् नन्दं सव्रजमच्युतः । वासोऽलङ्कारकुप्याद्यैरर्हयामास सादरम् ॥२४॥
इत्युक्तस्तौ परिष्वज्य नन्दः प्रणयविह्वलः । पूरयन्नश्रुभिर्नेत्रे सह गोपैर्व्रजं ययौ ॥२५॥
अथ शूरसुतो राजन् पुत्रयोः समकारयत् । पुरोधसा ब्राह्मणैश्च यथावद् द्विजसंस्कृतिम् ॥२६॥
तेभ्योऽदाद् दक्षिणा गावो रुक्ममालाः स्वलङ्कृताः । स्वलङ्कृतेभ्यः सम्पूज्य सवत्साः क्षौममालिनीः २७
याः कृष्णरामजन्मर्क्षे मनोदत्ता महामतिः । ताश्चाददादनुस्मृत्य कंसेनाधर्मतो हृताः ॥२८॥
ततश्च लब्धसंस्कारौ द्विजत्वं प्राप्य सुव्रतौ । गर्गाद् यदुकुलाचार्याद् गायत्रं व्रतमास्थितौ ।२९।
प्रभवौ सर्वविद्यानां सर्वज्ञौ जगदीश्वरौ । नान्यसिद्धामलज्ञानं गूहमानौ नरेहितैः ॥३०॥
अथो गुरुकुले वासमिच्छन्तावुपजग्मतुः । काश्यं सान्दीपनिं नाम ह्यवन्तीपुरवासिनम् ॥३१॥
यथोपसाद्य तौ दान्तौ गुरौ वृत्तिमनिन्दिताम्। ग्राहयन्तावुपेतौ स्म भक्त्या देवमिवादृतौ ॥३२॥
तयोर्द्विजवरस्तुष्टः शुद्धभावानुवृत्तिभिः । प्रोवाच वेदानखिलान् साङ्गोपनिषदो गुरुः ॥३३॥
सरहस्यं धनुर्वेदं धर्मान् न्यायपथांस्तथा । तथा चान्वीक्षिकीं विद्यां राजनीतिं च षड्विधाम् ३४
सर्वं नरवरश्रेष्ठौ सर्वविद्याप्रवर्तकौ । सकृन्निगदमात्रेण तौ सञ्जगृहतुर्नृप ॥३५॥
अहोरात्रैश्चतुःषष्ट्या संयत्तौ तावतीः कलाः । गुरुदक्षिणयाऽऽचार्यं छन्दयामासतुर्नृप ॥३६॥
द्विजस्तयोस्तं महिमानमद्भुतं संलक्ष्य राजन्नतिमानुषीं मतिम् ।
सम्मन्त्र्य पत्न्या स महार्णवे मृतं बालं प्रभासे वरयाम्बभूव ह ॥ ३७ ॥
तथेत्यथारुह्य महारथौ रथं प्रभासमासाद्य दुरन्तविक्रमौ ।
वेलामुपव्रज्य निषीदतुः क्षणं सिन्धुर्विदित्वार्हणमाहरत्तयोः ॥ ३८ ॥
तमाह भगवानाशु गुरुपुत्रः प्रदीयताम् । योऽसाविह त्वया ग्रस्तो बालको महतोर्मिणा ॥३९॥

समुद्र उवाच

नैवाहार्षमहं देव दैत्यः पञ्चजनो महान् । अन्तर्जलचरः कृष्ण शङ्खरूपधरोऽसुरः ॥४०॥
आस्ते तेनाहृतो नूनं तच्छ्रुत्वा सत्वरं प्रभुः । जलमाविश्य तं हत्वा नापश्यदुदरेऽर्भकम् ॥४१॥
तदङ्गप्रभवं शङ्खमादाय रथमागमत् । ततः संयमनीं नाम यमस्य दयितां पुरीम् ॥४२॥
गत्वा जनार्दनः शङ्खं प्रदध्मौ सहलायुधः । शङ्खनिर्ह्रादमाकर्ण्य प्रजासंयमनो यमः ॥४३॥
तयोः सपर्यां महतीं चक्रे [illegible] । उवाचावनतः कृष्णं सर्वभूताशयालयम् ।
लीलामनुष्य [illegible] युवयोः करवाम किम् ॥ ४४ ॥

ा अमरिकाद्दृश्या भ्राम्यतीव महीयते । चित्ते कर्तरि तत्रात्मा कर्तयाहंधिया स्मृत ॥४१॥
योरेव नैवायमात्मजो भगवान् हरि । सर्वेषामात्मजो ह्यात्मा पिता माता स ईश्वर ॥४२॥

दृष्ट श्रुत भूतभवद्भविष्यत् स्थास्नुश्चरिष्णुर्महदल्पक च ।
विनाच्युताद् वस्तु तरा न वाच्य स एव सर्वं परमार्थभूत ॥ ४३ ॥
एव निशा सा ब्रुवतोर्व्यतीता नन्दस्य कृष्णानुचरस्य राजन् ।
गोप्य समुत्थाय निरूप्य दीपान् वास्तून् समभ्यर्च्य दधीन्यमन्थन्॥४४॥
ता दीपदीप्तैर्मणिभिर्विरेजू रज्जूर्विकर्षद्भुजकङ्कणस्रज ।
चलन्नितम्बस्तनहारकुण्डलत्विषत्कपोलारुणकुङ्कुमानना ॥ ४५ ॥
उद्गायतीनामरविन्दलोचन व्रजाङ्गनाना दिवमस्पृशद् ध्वनि ।
दध्नश्च निर्मन्थनशब्दमिश्रितो निरस्यते येन दिशाममङ्गलम् ॥ ४६ ॥

गवत्युदिते सूर्ये नन्दद्वारि व्रजौकस । दृष्ट्वा रथ शातकौम्भ कस्यायमिति चाब्रुवन् ॥४७॥
क्रूर आगत किं वा य कसस्यार्थसाधक । येन नीतो मधुपुरीं कृष्ण कमललोचन ॥४८॥
साधयिष्यत्यस्माभिर्भर्तु प्रेतस्य निष्कृतिम् । इति स्त्रीणा वदन्तीनामुद्धवोऽगात् कृताह्निक ४९
ते श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे नन्दशोकापनयन नाम षट्चत्वारिंशत्तमोऽध्याय ॥४६॥

अथ सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

त वीक्ष्य कृष्णानुचर व्रजस्त्रिय प्रलम्बबाहु नवकञ्जलोचनम् ।
पीताम्बरं पुष्करमालिन लसन्मुखारविन्द मणिमृष्टकुण्डलम् ॥ १ ॥
शुचिस्मिता कोऽयमपीच्यदर्शन कुतश्च कस्याच्युतवेषभूषण ।
इति स्म सर्वाः परिवव्रुरुत्सुकास्तमुत्तमश्लोकपदाम्बुजाश्रयम् ॥ २ ॥
त प्रश्रयेणावनता सुसत्कृत सव्रीडहासेक्षणसूनृतादिभि ।
रहस्यपृच्छन्नुपविष्टमासने विज्ञाय सन्देशहर रमापते ॥ ३ ॥

ानीमस्त्वा यदुपते पार्षदं समुपागतम् । भर्त्रेह प्रेषित पित्रोर्भवान् प्रियचिकीर्षया ॥ ४ ॥
न्यथा गोव्रजे तस्य स्मरणीय न चक्ष्महे । स्नेहानुबन्धो बन्धूना मुनेरपि सुदुस्त्यज ॥ ५ ॥
न्येष्वर्थकृता मैत्री यावदर्थविडम्बनम् । पुम्भि स्त्रीषु कृता यद्वत् सुमनस्स्विव षट्पदै ॥६॥
नि स्व त्यजन्ति गणिका अकल्प नृपतिं प्रजा । अधीतविद्या आचार्यमृत्विजो दत्तदक्षिणम् ॥ ७ ॥
खगा वीतफल वृक्ष भुक्त्वा चातिथयो गृहम् । दग्ध मृगास्तथारण्य जारो भुक्त्वा रता स्त्रियम् ॥
गोप्यो हि गोविन्द गतवाक्कायमानसा । कृष्णदूते व्रज याते उद्धवे त्यक्तलौकिका ॥ ९ ॥

गायन्त्य प्रियकर्माणि रुदत्यश्च गतह्रिय । तस्य संस्मृत्य संस्मृत्य यानि कैशोरबाल्ययो ॥१०॥
काचिन्मधुकर दृष्ट्वा ध्यायन्ती कृष्णसङ्गमम् । प्रियप्रस्थापित दूत कल्पयित्वेदमब्रवीत् ॥११॥

गोप्युवाच

मधुप कितवबन्धो मा स्पृशाङ्घ्रि सपत्न्या कुचविलुलितमालाकुङ्कुमश्मश्रुभिर्न ।
वहतु मधुपतिस्तन्मानिनीना प्रसाद यदुसदसि विडम्ब्य यस्य दूतस्त्वमीदृक् ॥१२॥
सकृदधरसुधा स्वा मोहिनीं पाययित्वा सुमनस इव सद्यस्तत्यजेऽस्मान् भवादृक् ।
परिचरति कथ तत्पादपद्म तु पद्मा ह्यपि बत हृतचेता उत्तमश्लोकजल्पै ॥१३॥
किमिह बहु षडङ्घ्रे गायसि त्व यदूनामधिपतिमगृहाणामग्रतो न पुराणम् ।
विजयसखसखीना गीयता तत्प्रसङ्ग क्षपितकुचरुजस्ते कल्पयन्तीष्टमिष्टा ॥१४॥
दिवि भुवि च रसाया का स्त्रियस्तद्दुरापा कपटरुचिरहासभ्रूविजृम्भस्य या स्यु ।
चरणरज उपास्ते यस्य भूतिर्वय का अपि च कृपणपक्षे ह्युत्तमश्लोकशब्द ॥१५॥
विसृज शिरसि पाद वेद्म्यह चाटुकारैरनुनयविदुषस्तेऽभ्येत्य दौत्यैर्मुकुन्दात् ।
स्वकृत इह विसृष्टापत्यपत्यन्यलोका व्यसृजदकृतचेता किं नु सन्धेयमस्मिन् ॥१६॥
मृगयुरिव कपीन्द्र विव्यधे लुब्धधर्मा स्त्रियमकृत विरूपा स्त्रीजित कामयानाम् ।
बलिमपि बलिमत्त्वावेष्टयद् ध्वाङ्क्षवद् यस्तदलमसितसख्यैर्दुस्त्यजस्तत्कथार्थ ॥१७॥
यदनुचरितलीलाकर्णपीयूषविप्रुट्सकृददनविधूतद्वन्द्वधर्मा विनष्टा ।
सपदि गृहकुटुम्ब दीनमुत्सृज्य दीना बहव इह विहङ्गा भिक्षुचर्यां चरन्ति ॥१८॥
वयमृतमिव जिह्मव्याहृत श्रद्दधाना कुलिकरुतमिवाज्ञा कृष्णवध्वो हरिण्य ।
ददृशुरसकृदेतत्तन्नखस्पर्शतीव्रस्मररुज उपमन्त्रिन् भण्यतामन्यवार्ता ॥१९॥
प्रियसख पुनरागा प्रेयसा प्रेषित किं वरय किमनुरुन्धे माननीयोऽसि मेऽङ्ग ।
नयसि कथमिहास्मान् दुस्त्यजद्वन्द्वपार्श्वं सततमुरसि सौम्य श्रीर्वधू साकमास्ते ॥२०॥
अपि बत मधुपुर्यामार्यपुत्रोऽधुनाऽऽस्ते स्मरति स पितृगेहान् सौम्य बन्धूश्च गोपान् ।
क्वचिदपि स कथा न किङ्करीणा गृणीते भुजमगुरुसुगन्ध मूर्ध्न्यधास्यत् कदा नु ॥२१॥

श्रीशुक उवाच

अथोद्धवो निशम्यैव कृष्णदर्शनलालसा । सान्त्वयन् प्रियसदेशैर्गोपीरिदमभाषत ॥२२॥

उद्धव उवाच

अहो यूय स्म पूर्णार्था भवत्यो लोकपूजिता । वासुदेवे भगवति यासामित्यर्पित मन ॥२३॥
दानव्रततपोहोमजपस्वाध्यायसयमै । श्रेयोभिर्विविधैश्चान्यै कृष्णे भक्तिर्हि साध्यते॥२४॥
भगवत्युत्तमश्लोके [illegible] ।

दिष्ट्या पुत्रान् पतीन् देहान् स्वजनान् भवनानि च । हित्वावृणीत यूय यत् कृष्णाख्य पुरुष परम्२६
सर्वात्मभावोऽधिकृतो भवतीनामधोक्षजे । विरहेण महाभागा महान् मेऽनुग्रह कृत ॥२७॥
श्रूयता प्रियस देशो भवतीना सुखावह । येमादायागतो भद्रा अह भर्तू रहस्कर ॥२८॥

श्रीभगवानुवाच

भवतीना वियोगो मे न हि सर्वात्मना क्वचित् । यथा भूतानि भूतेषु ख वाय्वग्निजल मही ।
तथाह च मन प्राणभूतेन्द्रियगुणाश्रय ॥२९॥
आत्म येवात्मनाऽऽत्मान सृजे हन्म्यनुपालये । आत्ममायानुभावेन भूतेन्द्रियगुणात्मना ॥३०॥
आत्मा ज्ञानमय शुद्धो व्यतिरिक्तोऽगुणान्वय । सुषुप्तिस्वप्नजाग्रद्भिर्मायावृत्तिभिरीयते ॥३१॥
येनेन्द्रियार्थान् ध्यायेत मृषा स्वप्नवदुत्थित । तन्निरुन्ध्यादिन्द्रियाणि विनिद्र प्रत्यपद्यत॥३२॥
एतदन्त समाम्नायो योग साङ्ख्य मनीषिणाम् । त्यागस्तपो दम सत्य समुद्रान्ता इवापगा ॥३३॥
यत्त्वह भवतीना वै दूरे वर्ते प्रियो दृशाम् । मनस सन्निकर्षार्थे मदनुध्यानकाम्यया ॥३४॥
यथा दूरचरे प्रेष्ठे मन आविश्य वर्तते । स्त्रीणा च न तथा चेत सन्निकृष्टेऽक्षिगोचरे ॥३५॥
मय्यावेश्य मन कृत्स्न विमुक्ताशेषवृत्ति यत् । अनुस्मरन्त्यो मा नित्यमचिरान्मामुपैष्यथ ॥३६॥
या मया क्रीडता रात्र्या वनेऽस्मिन् व्रज आस्थिता । अलब्धरासा कल्याण्यो माऽऽपुर्मद्वीर्यचिन्तया॥

श्रीशुक उवाच

एव प्रियतमादिष्टमाकर्ण्य व्रजयोषित । ता ऊचुरुद्धव प्रीतास्तत्सन्देशागतस्मृती ॥३८॥

गोप्य ऊचु

दिष्ट्याहितो हत कसो यदूना सानुगोऽघकृत् । दिष्ट्याऽऽप्तैर्लब्धसर्वार्थै कुशल्यास्तेऽच्युतोऽधुना॥
कच्चिद् गदाग्रज सौम्य करोति पुरयोषिताम् । प्रीतिं न स्निग्धसव्रीडहासोदारेक्षणार्चित ॥४०॥
कथ रतिविशेषज्ञ प्रियश्च वरयोषिताम् । नानुबध्येत तद्वाक्यैर्विभ्रमैश्चानुभाजित ॥४१॥
अपि स्मरति न साधो गोविन्द प्रस्तुते क्वचित् । गोष्ठीमध्ये पुरस्त्रीणा ग्राम्या स्वैरकथान्तरे ॥४२॥
ता किं निशा स्मरति यासु तदा प्रियाभिर्वृन्दावने कुमुदकुन्दशशाङ्करम्ये ।
रेमे क्वणच्चरणनूपुररासगोष्ठ्यामस्माभिरीडितमनोज्ञकथ कदाचित् ॥४३॥
अप्येष्यतीह दाशार्हस्तप्ता स्वकृतया शुचा । सञ्जीवयन् नु नो गात्रैर्यथेन्द्रो वनमम्बुदै ॥४४॥
कस्मात् कृष्ण इहायाति प्राप्तराज्यो हताहित । नरेन्द्रकन्या उद्वाह्य प्रीत सर्वसुहृद्वृत ॥४५॥
किमस्माभिर्वनौकोभिरन्याभिर्वा महात्मन । श्रीपतेराप्तकामस्य क्रियेतार्थ कृतात्मन ॥४६॥
पर सौख्य हि नैराश्य स्वैरिण्यप्याह पिङ्गला । तज्जानतीना न कृष्णे तथाप्याशा दुरत्यया ॥४७॥
क उत्सहेत सत्यक्तुमुत्तमश्लोकसंविदम् । अनिच्छतोऽपि यस्य श्रीरङ्गान्न च्यवते क्वचित् ४८
सरिच्छैलवनोद्देशा गावो वेणुरवा इमे । सङ्कर्षणसहायेन कृष्णेनाचरिता प्रभो ॥४९॥

पुन स्मारयति नन्दगोपसुत बत । श्रीनिकेतैस्तत्पदकैर्विस्मर्तुं नैव शक्नुम ॥५०॥
। ललितयोदारहासलीलावलोकनै । माध्व्या गिरा हृतधिय कथ त विस्मराम हे ॥५१॥
ाथ हे रमानाथ व्रजनाथार्तिनाशन । मग्नमुद्धर गोविन्द गोकुल वृजिनार्णवात् ॥५२॥

श्रीशुक उवाच

स्ता कृष्णसन्देशैर्व्यपेतविरहज्वरा । उद्धव पूजयाञ्चक्रुर्ज्ञात्वाऽऽत्मानमधोक्षजम् ॥५३॥
ास कतिचिन्मासान् गोपीना विनुदञ्छुच । कृष्णलीलाकथा गायन् रमयामास गोकुलम् ॥५४॥
न्त्यहानि नन्दस्य व्रजेऽवात्सीत् स उद्धव । व्रजौकसा क्षणप्रायाण्यासन् कृष्णस्य वार्तया ॥५५॥
द्वनगिरिद्रोणीर्वीक्षन् कुसुमितान् द्रुमान् । कृष्ण संस्मारयन् रेमे हरिदासो व्रजौकसाम् ॥५६॥
वमादि गोपीना कृष्णावेशात्मविक्लवम् । उद्धव परमप्रीतस्ता नमस्यन्निद जगौ ॥५७॥

एता पर तनुभृतो भुवि गोपवध्वो गोविन्द एव निखिलात्मनि रूढभावा ।
वाञ्छन्ति यद् भवभियो मुनयो वय च किं ब्रह्मजन्मभिरनन्तकथारसस्य ॥५८॥
क्वेमा स्त्रियो वनचरीर्व्यभिचारदुष्टा कृष्णे क्व चैष परमात्मनि रूढभाव ।
नन्वीश्वरोऽनुभजतोऽविदुषोऽपि साक्षाच्छ्रेयस्तनोत्यगदराज इवोपयुक्त ॥५९॥
नाय श्रियोऽङ्ग उ नितान्तरते प्रसाद स्वर्योषिता नलिनगन्धरुचा कुतोऽन्या ।
रासोत्सवेऽस्य भुजदण्डगृहीतकण्ठलब्धाशिषा य उदगाद् व्रजवल्लवीनाम् ॥६०॥
आसामहो चरणरेणुजुषामहं स्या वृन्दावने किमपि गुल्मलतौषधीनाम् ।
या दुस्त्यज स्वजनमार्यपथ च हित्वा भेजुर्मुकुन्दपदवी श्रुतिभिर्विमृग्याम् ॥६१॥
या वै श्रियार्चितमजादिभिराप्तकामैर्योगेश्वरैरपि यदात्मनि रासगोष्ठ्याम् ।
कृष्णस्य तद् भगवतश्चरणारविन्द न्यस्त स्तनेषु विजहु परिरभ्य तापम् ॥६२॥
न्दे नन्दव्रजस्त्रीणा पादरेणुमभीक्ष्णश । यासा हरिकथोद्गीत पुनाति भुवनत्रयम् ॥६३॥

श्रीशुक उवाच

अथ गोपीरनुज्ञाप्य यशोदा नन्दमेव च । गोपानामन्त्र्य दाशार्हो यास्यन्नारुरुहे रथम् ॥६४॥
त निर्गत समासाद्य नानोपायनपाणय । नन्दादयोऽनुरागेण प्रावोचन्नश्रुलोचना ॥६५॥
मनसो वृत्तयो न स्यु कृष्णपादाम्बुजाश्रया । वाचोऽभिधायिनीर्नाम्ना कायस्तत्प्रह्वणादिषु ॥६६॥
कर्मभिर्भ्राम्यमाणाना यत्र क्वापीश्वरेच्छया । मङ्गलाचरितैर्दानै रतिर्न कृष्ण ईश्वरे ॥६७॥
एव सभाजितो गोपै कृष्णभक्त्या नराधिप । उद्धव पुनरागच्छन्मथुरा कृष्णपालिताम् ॥६८॥
कृष्णाय प्रणिपत्याह भक्त्युद्रेक । वसुदेवाय रामाय राज्ञे चोपायनान्यदात् ॥६९॥

इति पूर्वार्धे उद्धवप्रतियाने सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्याय ॥४७॥

अथाष्टचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ विज्ञाय भगवान् सर्वात्मा सर्वदर्शनः । सैरन्ध्र्याः कामतप्ताया प्रियमिच्छन् गृहं ययौ ॥१॥
महार्होपस्करैराढ्यं कामोपायोपबृंहितम् । मुक्तादामपताकाभिर्वितानशयनासनैः ।

धूपैः सुरभिभिर्दीपैः स्रग्गन्धैरपि मण्डितम् ॥ २ ॥
गृहं तमायान्तमवेक्ष्य साऽऽसनात् सद्यः समुत्थाय हि जातसम्भ्रमा ।
यथोपसङ्गम्य सखीभिरच्युतं सभाजयामास सदासनादिभिः ॥ ३ ॥
तथोद्धवः साधु तयाभिपूजितो न्यषीददुर्व्यामभिमृश्य चासनम् ।
कृष्णोऽपि तूर्णं शयनं महाधनं विवेश लोकाचरितान्यनुव्रतः ॥ ४ ॥
सा मज्जनालेपदुकूलभूषणस्रग्गन्धताम्बूलसुधासवादिभिः ।
प्रसाधितात्मोपससार माधवं सव्रीडलीलोत्स्मितविभ्रमेक्षितैः ॥ ५ ॥
आहूय कान्तां नवसङ्गमह्रिया विशङ्किता कङ्कणभूषिते करे ।
प्रगृह्य शय्यामधिवेश्य रामया रेमेऽनुलेपार्पणपुण्यलेशया ॥ ६ ॥
सानङ्गतप्तकुचयोरुरसस्तथाक्ष्णोर्जिघ्रन्त्यनन्तचरणेन रुजो मृजन्ती ।
दोर्भ्यां स्तनान्तरगतं परिरभ्य कान्तमानन्दमूर्तिमजहादतिदीर्घतापम् ॥ ७ ॥

सैवं कैवल्यनाथं तं प्राप्य दुष्प्रापमीश्वरम् । अङ्गरागार्पणेनाहो दुर्भगेदमयाचत ॥ ८ ॥
आहोष्यतामिह प्रेष्ठ दिनानि कतिचिन्मया । रमस्व नोत्सहे त्यक्तुं सङ्गं तेऽम्बुरुहेक्षण ॥ ९ ॥
तस्यै कामवरं दत्त्वा मानयित्वा च मानदः । सहोद्धवेन सर्वेशः स्वधामागमदर्चितम् ॥१०॥
दुराराध्यं समाराध्य विष्णुं सर्वेश्वरेश्वरम् । यो वृणीते मनोग्राह्यमसत्त्वात् कुमनीष्यसौ ॥११॥
अक्रूरभवनं कृष्णः सहरामोद्धवः प्रभुः । किञ्चिच्चिकीर्षयन् प्रागादक्रूरप्रियकाम्यया ॥१२॥
स तान् नरवरश्रेष्ठानाराद् वीक्ष्य स्वबान्धवान् । प्रत्युत्थाय प्रमुदितः परिष्वज्याभिनन्द्य च ॥१३॥
ननाम कृष्णं रामं च स तैरप्यभिवादितः । पूजयामास विधिवत् कृतासनपरिग्रहान् ॥१४॥
पादावनेजनीरापो धारयञ्छिरसा नृप । अर्हणेनाम्बरैर्दिव्यैर्गन्धस्रग्भूषणोत्तमैः ॥१५॥
अर्चित्वा शिरसाऽऽनम्य पादावङ्कगतौ मृजन् । प्रश्रयावनतोऽक्रूरः कृष्णरामावभाषत ॥१६॥
दिष्ट्या पापो हतः कंसः सानुगो वामिदं कुलम् । भवद्भ्यामुद्धृतं कृच्छ्राद् दुरन्ताच्च समेधितम् ॥१७॥
युवां प्रधानपुरुषौ जगद्धेतू जगन्मयौ । भवद्भ्यां न विना किञ्चित् परमस्ति न चापरम् ॥१८॥
आत्मसृष्टमिदं विश्वमन्वाविश्य स्वशक्तिभिः । ईयते बहुधा ब्रह्मन् श्रुतप्रत्यक्षगोचरम् ॥१९॥

यथा हि भूतेषु चराचरेषु मह्यादयो योनिषु भान्ति नाना ।
एवं भवान् केवल आत्मयोनिष्वात्माऽऽत्मतन्त्रो बहुधा विभाति ॥२०॥
सृजस्यथो लुम्पसि पासि विश्वं रजस्तमःसत्त्वगुणैः स्वशक्तिभिः ।
न बध्यसे तद्गुणकर्मभिर्वा ज्ञानात्मनस्ते क्व च बन्धहेतुः ॥२१॥
देहाद्युपाधेरनिरूपितत्वाद् भवो न साक्षान्न भिदाऽऽत्मनः स्यात् ।
अतो न बन्धस्तव नैव मोक्षः स्यातां निकामस्त्वयि नोऽविवेकः ॥२२॥
त्वयोदितोऽयं जगतो हिताय यदा यदा वेदपथः पुराणः ।
बाध्येत पाखण्डपथैरसद्भिस्तदा भवान् सत्त्वगुणं बिभर्ति ॥२३॥
स त्वं प्रभोऽद्य वसुदेवगृहेऽवतीर्णः स्वांशेन भारमपनेतुमिहासि भूमेः ।
अक्षौहिणीशतवधेन सुरेतरांशराज्ञाममुष्य च कुलस्य यशो वितन्वन् ॥२४॥
अद्येश नो वसतयः खलु भूरिभागा यः सर्वदेवपितृभूतनृदेवमूर्तिः ।
यत्पादशौचसलिलं त्रिजगत् पुनाति स त्वं जगद्गुरुरधोक्षज या प्रविष्टः ॥२५॥
कः पण्डितस्त्वदपरं शरणं समीयाद् भक्तप्रियादृतगिरः सुहृदः कृतज्ञात् ।
सर्वान् ददाति सुहृदो भजतोऽभिकामानात्मानमप्युपचयापचयौ न यस्य ॥२६॥
दिष्ट्या जनार्दन भवानिह नः प्रतीतो योगेश्वरैरपि दुरापगतिः सुरेशैः ।
छिन्ध्याशु नः सुतकलत्रधनाप्तगेहदेहादिमोहरशनां भवदीयमायाम् ॥२७॥

श्रीशुक उवाच

इत्यर्चितः संस्तुतश्च भक्तेन भगवान् हरिः । अक्रूरं सस्मितं प्राह गीर्भिः संमोहयन्निव ॥२८॥

श्रीभगवानुवाच

त्वं नो गुरुः पितृव्यश्च श्लाघ्यो बन्धुश्च नित्यदा । वयं तु रक्ष्याः पोष्याश्च अनुकम्प्याः प्रजा हि वः २९
भवद्विधा महाभागा निषेव्या अर्हसत्तमाः । श्रेयस्कामैर्नृभिर्नित्यं देवाः स्वार्था न साधवः ॥३०॥
न ह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः । ते पुनन्त्युरुकालेन दर्शनादेव साधवः ॥३१॥
स भवान् सुहृदां वै नः श्रेयाञ्छ्रेयश्चिकीर्षया । जिज्ञासार्थं पाण्डवानां गच्छस्व त्वं गजाह्वयम् ॥३२॥
पितर्युपरते बालाः सह मात्रा सुदुःखिताः । आनीताः स्वपुरं राज्ञा वसन्त इति शुश्रुम ॥३३॥
तेषु राजाम्बिकापुत्रो भ्रातृपुत्रेषु दीनधीः । समो न वर्तते नूनं दुष्पुत्रवशगोऽन्धदृक् ॥३४॥
गच्छ जानीहि तद्वृत्तमधुना साध्वसाधु वा । विज्ञाय तद् विधास्यामो यथा शं सुहृदां भवेत् ॥३५॥
इत्यक्रूरं समादिश्य भगवान् हरिरीश्वरः । सङ्कर्षणोद्धवाभ्यां वै ततः स्वभवनं ययौ ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे अष्टचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

अथैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

स गत्वा हास्तिनपुरं पौरवेन्द्रयशोऽङ्कितम् । ददर्श तत्राम्बिकेयं सभीष्मं विदुरं पृथाम् ॥ १ ॥
सहपुत्रं च बाह्लीकं भारद्वाजं सगौतमम् । कर्णं सुयोधनं द्रौणिं पाण्डवान् सुहृदोऽपरान् ॥२॥
यथावदुपसङ्गम्य बन्धुभिर्गान्दिनीसुतः । सम्पृष्टस्तैः सुहृद्वार्तां स्वयं चापृच्छदव्ययम् ॥ ३ ॥
उवास कतिचिन्मासान् राज्ञो वृत्तविवित्सया । दुष्प्रजस्याल्पसारस्य खलच्छन्दानुवर्तिनः ॥ ४ ॥
तेज ओजो बलं वीर्यं प्रश्रयादींश्च सद्गुणान् । प्रजानुरागं पार्थेषु न सहद्भिश्चिकीर्षितम् ॥ ५ ॥
कृतं च धार्तराष्ट्रैर्यद् गरदानाद्यपेशलम् । आचख्यौ सर्वमेवास्मै पृथा विदुर एव च ॥ ६ ॥
पृथा तु भ्रातरं प्राप्तमक्रूरमुपसृत्य तम् । उवाच जन्मनिलयं स्मरन्त्यश्रुकलेक्षणा ॥ ७ ॥
अपि स्मरन्ति नः सौम्य पितरौ भ्रातरश्च मे । भगिन्यो भ्रातृपुत्राश्च जामयः सख्य एव च ॥ ८ ॥
भ्रात्रेयो भगवान् कृष्णः शरण्यो भक्तवत्सलः । पैतृष्वस्रेयान् स्मरति रामश्चाम्बुरुहेक्षणः ॥ ९ ॥
सापत्नमध्ये शोचन्तीं वृकाणां हरिणीमिव । सान्त्वयिष्यति मां वाक्यैः पितृहीनांश्च बालकान् ॥१०
कृष्ण कृष्ण महायोगिन् विश्वात्मन् विश्वभावन । प्रपन्नां पाहि गोविन्द शिशुभिश्चावसीदतीम् ॥११॥
नान्यत्तव पदाम्भोजात् पश्यामि शरणं नृणाम् । बिभ्यतां मृत्युसंसारादीश्वरस्यापवर्गिकात् ॥१२॥
नमः कृष्णाय शुद्धाय ब्रह्मणे परमात्मने । योगेश्वराय योगाय त्वामहं शरणं गता ॥१३॥

श्रीशुक उवाच

इत्यनुस्मृत्य स्वजनं कृष्णं च जगदीश्वरम् । प्रारुदद् दुःखिता राजन् भवतां प्रपितामही ॥१४॥
समदुःखसुखोऽक्रूरो विदुरश्च महायशाः । सान्त्वयामासतुः कुन्तीं तत्पुत्रोत्पत्तिहेतुभिः ॥१५॥
यास्यन् राजानमभ्येत्य विषमं पुत्रलालसम् । अवदत् सुहृदां मध्ये बन्धुभिः सौहृदोदितम् ।१६।

अक्रूर उवाच

भो भो वैचित्रवीर्य त्वं कुरूणां कीर्तिवर्धन । भ्रातर्युपरते पाण्डावधुनाऽऽसनमास्थितः ॥१७॥
धर्मेण पालयन्नुर्वीं प्रजाः शीलेन रञ्जयन् । वर्तमानः समः स्वेषु श्रेयः कीर्तिमवाप्स्यसि ॥१८॥
अन्यथा त्वाचरँल्लोके गर्हितो यास्यसे तमः । तस्मात् समत्वे वर्तस्व पाण्डवेष्वात्मजेषु च ॥१९॥
नेह चात्यन्तसंवासः कर्हिचित् केनचित् सह । राजन् स्वेनापि देहेन किमु जायात्मजादिभिः ।२०।
एकः प्रसूयते जन्तुरेक एव प्रलीयते । एकोऽनुभुङ्क्ते सुकृतमेक एव च दुष्कृतम् ॥२१॥
अधर्मोपचितं वित्तं हरन्त्यन्येऽल्पमेधसः । सम्भोजनीयापदेशैर्जलानीव जलौकसः ॥२२॥
पुष्णाति यानधर्मेण स्वबुद्ध्या तमपण्डितम् । तेऽकृतार्थं प्रहिण्वन्ति प्राणा रायः सुतादयः ॥२३॥
स्वयं किल्बिषमादाय तैस्त्यक्तो नार्थकोविदः । असिद्धार्थो विशत्यन्धं स्वधर्मविमुखस्तमः ॥२४॥

तस्माल्लोकमिमं राजन् स्वप्नमायामनोरथम् । वीक्ष्यायम्यात्मनाऽऽत्मानं सम शान्तो भव प्रभो॥२५॥

धृतराष्ट्र उवाच

यथा वदति कल्याणीं वाचं दानपते भवान् । तथानया न तृप्यामि मर्त्यः प्राप्य यथामृतम् ॥२६॥
तथापि सूनृता सौम्य हृदि न स्थीयते चले । पुत्रानुरागविषमे विद्युत् सौदामनी यथा ॥२७॥
ईश्वरस्य विधिं को नु विधुनोत्यन्यथा पुमान् । भूमेर्भारावताराय योऽवतीर्णो यदोः कुले ॥२८॥
यो दुर्विमर्शपथया निजमाययेदं सृष्ट्वा गुणान् विभजते तदनुप्रविष्टः ।
तस्मै नमो दुरवबोधविहारतन्त्रसंसारचक्रगतये परमेश्वराय ॥२९॥

श्रीशुक उवाच

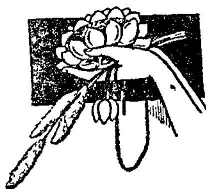
इत्यभिप्रेत्य नृपतेरभिप्रायं स यादवः । सुहृद्भिः समनुज्ञातः पुनर्यदुपुरीमगात् ॥३०॥
शशंस रामकृष्णाभ्यां धृतराष्ट्रविचेष्टितम् । पाण्डवान् प्रति कौरव्य यदर्थं प्रेषितः स्वयम्॥३१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वैयासिक्यामष्टादशसाहस्र्यां पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

इति दशमस्कन्धपूर्वार्धः समाप्तः

हरि ॐ तत्सत्

ॐ श्रीपरमात्मने नमः

श्रीमद्भागवतम्

दशमस्कन्धः

(उत्तरार्द्धः)

अथ पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अस्तिः प्राप्तिश्च कंसस्य महिष्यौ भरतर्षभ । मृते भर्तरि दुःखार्ते ईयतुः स्म पितुर्गृहान् ॥ १ ॥
पित्रे मगधराजाय जरासन्धाय दुःखिते । वेदयाञ्चक्रतुः सर्वमात्मवैधव्यकारणम् ॥ २ ॥
स तदप्रियमाकर्ण्य शोकामर्षयुतो नृप । अयादवीं महीं कर्तुं चक्रे परममुद्यमम् ॥ ३ ॥
अक्षौहिणीभिर्विंशत्या तिसृभिश्चापि संवृतः । यदुराजधानीं मथुरां न्यरुधत् सर्वतोदिशम् ॥ ४ ॥
निरीक्ष्य तद्बलं कृष्ण उद्वेलमिव सागरम् । स्वपुरं तेन संरुद्धं स्वजनं च भयाकुलम् ॥ ५ ॥
चिन्तयामास भगवान् हरिः कारणमानुषः । तद्देशकालानुगुणं स्वावतारप्रयोजनम् ॥ ६ ॥
हनिष्यामि बलं ह्येतद् भुवि भारं समाहितम् । मागधेन समानीतं वश्यानां सर्वभूभुजाम् ॥ ७ ॥
अक्षौहिणीभिः संख्यातं भटाश्वरथकुञ्जरैः । मागधस्तु न हन्तव्यो भूयः कर्ता बलोद्यमम् ॥ ८ ॥
एतदर्थोऽवतारोऽयं भूभारहरणाय मे । संरक्षणाय साधूनां कृतोऽन्येषां वधाय च ॥ ९ ॥
अन्योऽपि धर्मरक्षायै देहः संध्रियते मया । विरामायाप्यधर्मस्य काले प्रभवतः क्वचित् ॥ १० ॥
एवं ध्यायति गोविन्द आकाशात् सूर्यवर्चसौ । रथावुपस्थितौ सद्यः ससूतौ सपरिच्छदौ ॥ ११ ॥
आयुधानि च दिव्यानि पुराणानि यदृच्छया । दृष्ट्वा तानि हृषीकेशः सङ्कर्षणमथाब्रवीत् ॥ १२ ॥
पश्यार्य व्यसनं प्राप्तं यदूनां त्वावतां प्रभो । एष ते रथ आयातो दयितान्यायुधानि च ॥ १३ ॥
यानमास्थाय जह्येतद् व्यसनात् स्वान् समुद्धर । एतदर्थं हि नौ जन्म साधूनामीश शर्मकृत् ॥ १४ ॥
त्रयोविंशत्यनीकाख्यं भूमेर्भारमपाकुरु । एवं सम्मन्त्र्य दाशार्हौ दंशितौ रथिनौ पुरात् ॥ १५ ॥
निर्जग्मतुः स्वायुधाढ्यौ बलेनाल्पीयसाऽऽवृतौ । शङ्खं दध्मौ विनिर्गत्य हरिर्दारुकसारथिः ॥ १६ ॥
ततोऽभूत् परसैन्यानां हृदि वित्रासवेपथुः । तावाह मागधो वीक्ष्य हे कृष्ण पुरुषाधम ॥ १७ ॥
न त्वया योद्धुमिच्छामि बालेनैकेन लज्जया । गुप्तेन हि त्वया मन्द न योत्स्ये याहि बन्धुहन् ॥ १८ ॥
तव राम यदि श्रद्धा युध्यस्व धैर्यमुद्वह । हित्वा वा मच्छरैश्छिन्नं देहं स्वर्याहि मां जहि ॥ १९ ॥

श्रीभगवानुवाच

न वै शूरा विकत्थन्ते दर्शयन्त्येव पौरुषम् । न गृह्णीमो वचो राजन्नातुरस्य मुमूर्षत ॥२०॥

श्रीशुक उवाच

जरासुतस्तावभिसृत्य माधवौ महाबलौघेन बलीयसाऽऽवृणोत् ।
ससैन्ययानध्वजवाजिसारथी सूर्यानलौ वायुरिवाभ्ररेणुभि ॥ २१ ॥
सुपर्णतालध्वजचिह्नितौ रथावलक्षयन्त्यो हरिरामयोर्मृधे ।
स्त्रिय पुराट्टालकहर्म्यगोपुर समाश्रिता सम्मुमुहु शुचार्दिता ॥ २२ ॥
हरि परानीकपयोमुचा मुहु शिलीमुखात्युल्बणवर्षपीडितम् ।
स्वसैन्यमालोक्य सुरासुरार्चित व्यस्फूर्जयच्छार्ङ्गशरासनोत्तमम् ॥ २३ ॥
गृह्णन् निषङ्गादथ सन्दधच्छरान् विकृष्य मुञ्चन्शितबाणपूगान् ।
निघ्नन् रथान् कुञ्जरवाजिपत्तीन् निरन्तर यद्वदलातचक्रम् ॥ २४ ॥
निर्भिन्नकुम्भा करिणो निपेतुरनेकशोऽश्वा शरवृक्णकन्धरा ।
रथा हताश्वध्वजसूतनायका पदातयश्छिन्नभुजोरुकन्धरा ॥ २५ ॥
सञ्छिद्यमानद्विपदेभवाजिनामङ्गप्रसूता शतशोऽसृगापगा ।
भुजाहय पूरुषशीर्षकच्छपा हतद्विपद्वीपहयग्रहाकुला ॥ २६ ॥
करोरुमीना नरकेशशैवला धनुस्तरङ्गायुधगुल्मसङ्कुला ।
अच्छूरिकावर्तभयानका महामणिप्रवेकाभरणाश्मशर्करा ॥ २७ ॥
प्रवर्तिता भीरुभयावहा मृधे मनस्विना हर्षकरी परस्परम् ।
विनिघ्नतारीन् मुसलेन दुर्मदान् सङ्कर्षणेनापरिमेयतेजसा ॥ २८ ॥
बल तदङ्गार्णवदुर्गभैरव दुरन्तपार मगधेन्द्रपालितम् ।
क्षय प्रणीत वसुदेवपुत्रयोर्विक्रीडित तज्जगदीशयो परम् ॥ २९ ॥
स्थित्युद्भवान्त भुवनत्रयस्य य समीहतेऽनन्तगुण स्वलीलया ।
न तस्य चित्र परपक्षनिग्रहस्तथापि मर्त्यानुविधस्य वर्ण्यते ॥ ३० ॥
जग्राह विरथ रामो जरासन्ध महाबलम् । हतानीकावशिष्टासु सिंह सिंहमिवौजसा ॥ ३१ ॥
बध्यमान हतारातिं पाशैर्वारुणमानुषै । वारयामास गोविन्दस्तेन कार्यचिकीर्षया ॥ ३२ ॥
स मुक्तो लोकनाथाभ्या व्रीडितो वीरसम्मत । तपसे कृतसङ्कल्पो वारित पथि राजभि ॥ ३३ ॥
वाक्यै पवित्रार्थपदैर्नयनै प्राकृतैरपि । स्वकर्मबन्धप्राप्तोऽय यदुभिस्ते पराभव ॥ ३४ ॥
हतेषु सर्वानीकेषु नृपो बार्हद्रथस्तदा । उपेक्षितो भगवता मगधान् दुर्मना ययौ ॥ ३५ ॥
निस्तीर्णाखिलगार्णव । विकीर्यमाण कुसुमैस्त्रिदशैरनुमोदित ॥ ३६ ॥

माथुरैरुपसङ्गम्य विज्वरैर्मुदितात्मभि । उपगीयमानविजय सूतमागधवन्दिभि ॥३७॥
शङ्खदुन्दुभयो नेदुर्भेरीतूर्याण्यनेकश । वीणावेणुमृदङ्गानि पुरं प्रविशति प्रभौ ॥३८॥
सिक्तमार्गां हृष्टजना पताकाभिरलङ्कृताम् । निर्घुष्टा ब्रह्मघोषेण कौतुकाबद्धतोरणाम् ॥३९॥
निचीयमानो नारीभिर्माल्यदध्यक्षताङ्कुरै । निरीक्ष्यमाण सस्नेहप्रीत्युत्कलितलोचनै ॥४०॥
आयोधनगत वित्तमनन्त वीरभूषणम् । यदुराजाय तत् सर्वमाहृत प्रादिशत् प्रभु ॥४१॥
एव सप्तदशकृत्वस्तावत्यक्षौहिणीबल । युयुधे मागधो राजा यदुभि कृष्णपालितै ॥४२॥
अक्षिण्वस्तद्बल सर्वं वृष्णय कृष्णतेजसा । हतेषु स्वेष्वनीकेषु त्यक्तोऽयादरिभिर्नृप ॥४३॥
अष्टादशमसङ्ग्रामे आगामिनि तदन्तरा । नारदप्रेषितो वीरो यवन प्रत्यदृश्यत ॥४४॥
रुरोध मथुरामेत्य तिसृभिर्म्लेच्छकोटिभि । नृलोके चाप्रतिद्वन्द्वो वृष्णीञ्छ्रुत्वाऽऽत्मसम्मितान्॥४५
त दृष्ट्वाचिन्तयत् कृष्ण सङ्कर्षणसहायवान् । अहो यदूना वृजिन प्राप्तं ह्युभयतो महत् ॥४६॥
यवनोऽय निरुन्धेऽस्मानद्य तावन्महाबल । मागधोऽप्यद्य वा श्वो वा परश्वो वाऽऽगमिष्यति॥४७
आवयोर्युध्यतोरस्य यद्यागन्ता जरासुत । बन्धून् वधिष्यत्यथवा नेष्यते स्वपुर बली ॥४८॥
तस्मादद्य विधास्यामो दुर्गं द्विपददुर्गमम् । तत्र ज्ञातीन् समाधाय यवन घातयामहे ॥४९॥
इति सम्मन्त्र्य भगवान् दुर्गं द्वादशयोजनम् । अन्त समुद्रे नगर कृत्स्नाद्भुतमचीकरत् ॥५०॥
दृश्यते यत्र हि त्वाष्ट्रं विज्ञान शिल्पनैपुणम् । रथ्याचत्वरवीथीभिर्यथावास्तु विनिर्मितम् ॥५१॥
सुरद्रुमलतोद्यानविचित्रोपवनान्वितम् । हेमशृङ्गैर्दिविस्पृग्भि स्फाटिकाट्टालगोपुरै. ।५२।
राजतारकुटै कोष्ठैर्हेमकुम्भैरलङ्कृतै । रत्नकूटैर्गृहैर्हैमैर्महामरकतस्थलै ॥५३॥
वास्तोष्पतीना च गृहैर्वल्लभीभिश्च निर्मितम् । चातुर्वर्ण्यजनाकीर्णं यदुदेवगृहोल्लसत् ॥५४॥
सुधर्मां पारिजात च महेन्द्र प्राहिणोद्धरे । यत्र चावस्थितो मर्त्यो मर्त्यधर्मैर्न युज्यते ॥५५॥
श्यामैककर्णान् वरुणो हयाञ्छुक्लान् मनोजवान् । अष्टौ निधिपति कोशान् लोकपालो निजोदयान्॥५६
यद् यद् भगवता दत्तमाधिपत्य स्वसिद्धये । सर्वं प्रत्यर्पयामासुर्हरौ भूमिगते नृप ॥५७॥
तत्र योगप्रभावेण नीत्वा सर्वजन हरि । प्रजापालेन रामेण कृष्ण समनुमन्त्रित ।
निर्जगाम पुरद्वारात् पद्ममाली निरायुध ॥ ५८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे दुर्गनिवेशनं नाम पञ्चाशत्तमोऽध्याय ॥ ५० ॥

अथैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

त विलोक्य विनिष्क्रान्तमुज्जिहानमिवोडुपम् । दर्शनीयतम श्याम पीतकौशेयवाससम् ॥ १ ॥
श्रीवत्सवक्षस [illegible] । [illegible] [illegible]ङ्कजारुणेक्षणम् ॥ २ ॥

नित्यप्रमुदित श्रीमत्सुकपोल शुचिस्मितम् । मुखारविन्द बिभ्राण स्फुर मकरकुण्डलम् ॥ ३ ॥
वासुदेवो ह्ययमिति पुमाञ्छ्रीवत्सलाञ्छन । चतुर्भुजोऽरविन्दाक्षो वनमाल्यतिसुन्दर ॥ ४ ॥
लक्षणैर्नारदप्रोक्तैर्नान्यो भवितुमर्हति । निरायुधश्चलन् पद्भ्या योत्स्येऽनेन निरायुध ॥५॥
इति निश्चित्य यवन प्राद्रवन्त पराङ्मुखम् । अन्वधावज्जिघृक्षुस्त दुरापमपि योगिनाम् ॥ ६ ॥
हस्तप्राप्तमिवात्मान हरिणा स पदे पदे । नीतो दर्शयता दूर यवनेशोऽद्रिकन्दरम् ॥ ७ ॥
पलायन यदुकुले जातस्य तव नोचितम् । इति क्षिपन्ननुगतो नैन प्रापाहताशुभ ॥ ८ ॥
एव क्षिप्तोऽपि भगवान् प्राविशद् गिरिकन्दरम् । सोऽपि प्रविष्टस्तत्रान्य शयान ददृशे नरम् ॥ ९ ॥
नन्वसौ दूरमानीय शेते मामिह साधुवत् । इति मत्वाच्युत मूढस्त पदा समताडयत् ॥१०॥
स उत्थाय चिर सुप्त शनैरुन्मील्य लोचने । दिशो विलोकयन् पार्श्वे तमद्राक्षीदवस्थितम् ॥११॥
स तावत्तस्य रुष्टस्य दृष्टिपातेन भारत । देहजेनाग्निना दग्धो भस्मसादभवत् क्षणात् ॥१२॥

राजोवाच

को नाम स पुमान् ब्रह्मन् कस्य किंवीर्य एव च । कस्माद् गुहा गत शिश्ये किंतेजा यवनार्दन ॥१३॥

श्रीशुक उवाच

स इक्ष्वाकुकुले जातो मान्धातृतनयो महान् । मुचुकुन्द इति ख्यातो ब्रह्मण्य सत्यसङ्गर ॥१४॥
स याचित सुरगणैरिन्द्राद्यैरात्मरक्षणे । असुरेभ्य परित्रस्तैस्तद्रक्षा सोऽकरोच्चिरम् ॥१५॥
लब्ध्वा गुह ते स्व पाल मुचुकुन्दमथाब्रुवन् । राजन् विरमता कृच्छ्राद् भवान् न परिपालनात्॥१६
नरलोके परित्यज्य राज्य निहतकण्टकम् । अस्मान् पालयतो वीर कामास्ते सर्व उज्झिता ॥१७॥
सुता महिष्यो भवतो ज्ञातयोऽमात्यमन्त्रिण । प्रजाश्च तुल्यकालीया नाधुना सन्ति कालिता ॥१८॥
कालो बलीयान् बलिना भगवानीश्वरोऽव्यय । प्रजा कालयते क्रीडन् पशुपालो यथा पशून् ॥१९॥
वर वृणीष्व भद्र ते ऋते कैवल्यमद्य न । एक एवेश्वरस्तस्य भगवान् विष्णुरव्यय ॥२०॥
एवमुक्त स वै देवानभिवन्द्य महायशा । अशयिष्ट गुहाविष्टो निद्रया देवदत्तया ॥२१॥
स्वाप यात यस्तु मध्ये बोधयेत्त्वामचेतन । स त्वया दृष्टमात्रस्तु भस्मीभवतु तत्क्षणात् ॥२२॥
यवने भस्मसान्नीते भगवान् सात्वतर्षभ । आत्मान दर्शयामास मुचुकुन्दाय धीमते ॥२३॥
तमालोक्य घनश्याम पीतकौशेयवाससम् । श्रीवत्सवक्षस भ्राजत्कौस्तुभेन विराजितम् ॥२४॥
चतुर्भुज रोचमान वैजयन्त्या च मालया । चारुप्रसन्नवदन स्फुरन्मकरकुण्डलम् ॥२५॥
प्रेक्षणीय नृलोकस्य सानुरागस्मितेक्षणम् । अपीच्यवयस मत्तमृगेन्द्रोदारविक्रमम् ॥२६॥
पर्यपृच्छन्महाबुद्धिस्तेजसा तस्य धर्षित । शङ्कित शनकै राजा दुर्धर्षमिव तेजसा ॥२७॥

मुचुकुन्द उवाच

को भवानिह सम्प्राप्तो विपिने गिरिगह्वरे । पद्भ्या पद्मपलाशाभ्या विचरस्युरुकण्टके ॥२८॥

किंस्वित्तेजस्विना तेजो भगवान् वा विभावसुः । सूर्यः सोमो महेन्द्रो वा लोकपालोऽपरोऽपि वा ।२९।
मन्ये त्वां देवदेवानां त्रयाणां पुरुषर्षभम् । यद् बाधसे गुहाध्वान्तं प्रदीपः प्रभया यथा ॥३०॥
शुश्रूषतामव्यलीकमस्माकं नरपुङ्गव । स्वजन्म कर्म गोत्रं वा कथ्यतां यदि रोचते ।३१।
वयं तु पुरुषव्याघ्र ऐक्ष्वाकाः क्षत्रबन्धवः । मुचुकुन्द इति प्रोक्तो यौवनाश्वात्मजः प्रभो ।३२।
चिरप्रजागरश्रान्तो निद्रयोपहतेन्द्रियः । शयेऽस्मिन् विजने कामं केनाप्युत्थापितोऽधुना ३३
सोऽपि भस्मीकृतो नूनमात्मीयेनैव पाप्मना । अनन्तरं भवाञ्छ्रीमान् लक्षितोऽमित्रशातन ३४
तेजसा तेऽविषह्येण भूरि द्रष्टुं न शक्नुमः । इतौजसो महाभाग माननीयोऽसि देहिनाम् ।३५।
एवं सम्भाषितो राज्ञा भगवान् भूतभावनः । प्रत्याह प्रहसन् वाण्या मेघनादगभीरया ॥३६॥

श्रीभगवानुवाच

जन्मकर्माभिधानानि सन्ति मेऽङ्ग सहस्रशः । न शक्यन्तेऽनुसंख्यातुमनन्तत्वान्मयापि हि ॥३७॥
क्वचिद् रजांसि विममे पार्थिवान्युरुजन्मभिः । गुणकर्माभिधानानि न मे जन्मानि कर्हिचित् ।३८।
कालत्रयोपपन्नानि जन्मकर्माणि मे नृप । अनुक्रमन्तो नैवान्तं गच्छन्ति परमर्षयः ॥३९॥
तथाप्यद्यतनान्यङ्ग शृणुष्व गदतो मम । विज्ञापितो विरिञ्चेन पुराहं धर्मगुप्तये ।
भूमेर्भारायमाणानामसुराणां क्षयाय च ॥ ४० ॥
अवतीर्णो यदुकुले गृह आनकदुन्दुभेः । वदन्ति वासुदेवेति वसुदेवसुतं हि माम् ॥४१॥
कालनेमिर्हतः कंसः प्रलम्बाद्याश्च सद्द्विषः । अयं च यवनो दग्धो राजंस्ते तिग्मचक्षुषा ॥४२॥
सोऽहं तवानुग्रहार्थं गुहामेतामुपागतः । प्रार्थितः प्रचुरं पूर्वं त्वयाहं भक्तवत्सलः ॥४३॥
वरान् वृणीष्व राजर्षे सर्वान् कामान् ददामि ते । मां प्रपन्नो जनः कश्चिन्न भूयोऽर्हति शोचितुम् ।४४।

श्रीशुक उवाच

इत्युक्तस्तं प्रणम्याह मुचुकुन्दो मुदान्वितः । ज्ञात्वा नारायणं देवं गर्गवाक्यमनुस्मरन् ॥४५॥

मुचुकुन्द उवाच

विमोहितोऽयं जन ईश मायया त्वदीयया त्वां न भजत्यनर्थदृक् ।
सुखाय दुःखप्रभवेषु सज्जते गृहेषु योषित् पुरुषश्च वञ्चितः ॥ ४६ ॥
लब्ध्वा जनो दुर्लभमत्र मानुषं कथञ्चिदव्यङ्गमयत्नतोऽनघ ।
पादारविन्दं न भजत्यसन्मतिर्गृहान्धकूपे पतितो यथा पशुः ॥ ४७ ॥
ममैष कालोऽजित निष्फलो गतो राज्यश्रियोन्नद्धमदस्य भूपतेः ।
मर्त्यात्मबुद्धेः सुतदारकोशभूष्वासज्जमानस्य दुरन्तचिन्तया ॥ ४८ ॥
[illegible] निरूढमानो नरदेव इत्यहम् ।
वृतो [illegible] पर्यटंस्त्वागणयन् सुदुर्मदः ॥

प्रमत्तमुच्चैरितिकृत्यचिन्तया प्रवृद्धलोभं विषयेषु लालसम् ।
त्वमप्रमत्तः सहसाभिपद्यसे क्षुल्लेलिहानोऽहिरिवाखुमन्तकः ॥ ५० ॥
पुरा रथैर्हेमपरिष्कृतैश्चरन् मतङ्गजैर्वा नरदेवसंज्ञितः ।
स एव कालेन दुरत्ययेन ते कलेवरो विट्कृमिभस्मसंज्ञितः ॥ ५१ ॥
निर्जित्य दिक्चक्रमभूतविग्रहो वरासनस्थः समराजवन्दितः ।
गृहेषु मैथुन्यसुखेषु योषितां क्रीडामृगः पूरुष ईश नीयते ॥ ५२ ॥
करोति कर्माणि तपःसुनिष्ठितो निवृत्तभोगस्तदपेक्षया ददत् ।
पुनश्च भूयेयमहं स्वराडिति प्रवृद्धतर्षो न सुखाय कल्पते ॥ ५३ ॥
भवापवर्गो भ्रमतो यदा भवेज्जनस्य तर्ह्यच्युत सत्समागमः ।
सत्सङ्गमो र्यहि तदैव सद्गतौ परावरेशे त्वयि जायते मतिः ॥ ५४ ॥
मन्ये ममानुग्रह ईश ते कृतो राज्यानुबन्धापगमो यदृच्छया ।
यः प्रार्थ्यते साधुभिरेकचर्यया वनं विविक्षद्भिरखण्डभूमिपैः ॥ ५५ ॥
न कामयेऽन्यं तव पादसेवनादकिञ्चनप्रार्थ्यतमाद् वरं विभो ।
आराध्य कस्त्वा ह्यपवर्गदं हरे वृणीत आर्यो वरमात्मबन्धनम् ॥ ५६ ॥
तस्माद् विसृज्याशिष ईश सर्वतो रजस्तमःसत्त्वगुणानुबन्धनाः ।
निरञ्जनं निर्गुणमद्वयं परं त्वां ज्ञप्तिमात्रं पुरुषं व्रजाम्यहम् ॥ ५७ ॥
चिरमिह वृजिनार्तस्तप्यमानोऽनुतापैरवितृषषडमित्रोऽलब्धशान्तिः कथञ्चित् ।
शरणद समुपेतस्त्वत्पदाब्जं परात्मन्नभयमृतमशोकं पाहि माऽऽपन्नमीश ॥ ५८ ॥

श्रीभगवानुवाच

सार्वभौम महाराज मतिस्ते विमलोर्जिता । वरैः प्रलोभितस्यापि न कामैर्विहता यतः ॥५९॥
प्रलोभितो वरैर्यत्त्वमप्रमादाय विद्धि तत् । न धीर्मय्येकभक्तानामाशीर्भिर्भिद्यते क्वचित्॥६०॥
युञ्जानानामभक्तानां प्राणायामादिभिर्मनः । अक्षीणवासनं राजन् दृश्यते पुनरुत्थितम् ॥६१॥
विचरस्व महीं कामं मय्यावेशितमानसः । अस्त्वेवं नित्यदा तुभ्यं भक्तिर्मय्यनपायिनी ॥६२॥
क्षात्रधर्मस्थितो जन्तून् न्यवधीर्मृगयादिभिः । समाहितस्तत्तपसा जह्यघं मदुपाश्रितः ॥६३॥
जन्मन्यनन्तरे राजन् सर्वभूतसुहृत्तमः । भूत्वा द्विजवरस्त्वं वै मामुपैष्यसि केवलम् ॥६४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे मुचुकुन्दस्तुतिर्नामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

अथ द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

[illegible] कृष्णेनेक्ष्वाकुनन्दन । तं परिक्रम्य सन्नम्य निश्चक्राम गुहामुखात् ॥ १ ॥

स वीक्ष्य क्षुल्लकान् मर्त्यान् पशून् वीरुद्वनस्पतीन् । मत्वा कलियुगं प्राप्तं जगाम दिशमुत्तराम् ॥२॥
तप श्रद्धायुतो धीरो नि सङ्गो मुक्तसंशय । समाधाय मन कृष्णे प्राविशद् गन्धमादनम् ॥ ३ ॥
बदर्याश्रममासाद्य नरनारायणालयम् । सर्वद्वन्द्वसह शान्तस्तपसाऽऽराधयद्धरिम् ॥ ४ ॥
भगवान् पुनराव्रज्य पुरीं यवनवेष्टिताम् । हत्वा म्लेच्छबलं निन्ये तदीय द्वारका धनम् ॥ ५ ॥
नीयमाने धने गोभिर्नृभिश्चाच्युतचोदिते । आजगाम जरासन्धस्त्रयोविंशत्यनीकप ॥ ६ ॥
विलोक्य वेगरभस रिपुसैन्यस्य माधवौ । मनुष्यचेष्टामापन्नौ राजन् दुद्रुवतुर्द्रुतम् ॥ ७ ॥
विहाय वित्त प्रचुरमभीतौ भीरुभीतवत् । पद्भ्यां पद्मपलाशाभ्यां चेरतुर्बहुयोजनम् ॥ ८ ॥
पलायमानौ तौ दृष्ट्वा मागध प्रहसन् बली । अन्वधावद् रथानीकैरीशयोरप्रमाणवित् ॥ ९ ॥
प्रद्रुत्य दूर संश्रान्तौ तुङ्गमारुहतां गिरिम् । प्रवर्षणाख्यं भगवान् नित्यदा यत्र वर्षति ॥१०॥
गिरौ निलीनावाज्ञाय नाधिगम्य पद नृप । ददाह गिरिमेधोभि समन्तादग्निमुत्सृजन् ॥११॥
तत उत्पत्य तरसा दह्यमानतटादुभौ । दशैकयोजनोत्तुङ्गान्निपेततुरधो भुवि ॥१२॥
अलक्ष्यमाणौ रिपुणा सानुगेन यदूत्तमौ । स्वपुर पुनरायातौ समुद्रपरिखा नृप ॥१३॥
सोऽपि दग्धाविति मृषा मन्वानो बलकेशवौ । बलमाकृष्य सुमहन्मगधान् मागधो ययौ ॥१४॥
आनर्ताधिपति श्रीमान् रैवतो रेवतीं सुताम् । ब्रह्मणा चोदित प्रादाद् बलायेति पुरोदितम् ॥१५॥
भगवानपि गोविन्द उपयेमे कुरूद्वह । वैदर्भीं भीष्मकसुतां श्रियो मात्रां स्वयंवरे ॥१६॥
प्रमथ्य तरसा राज्ञ शाल्वादींश्चैद्यपक्षगान् । पश्यतां सर्वलोकानां तार्क्ष्यपुत्र सुधामिव ॥१७॥

राजोवाच

भगवान् भीष्मकसुतां रुक्मिणीं रुचिराननाम् । राक्षसेन विधानेन उपयेम इति श्रुतम् ॥१८॥
भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि कृष्णस्यामिततेजस । यथा मागधशाल्वादीन् जित्वा कन्यामुपाहरत् ॥१९॥
ब्रह्मन् कृष्णकथा पुण्या माध्वीर्लोकमलापहा । को नु तृप्येत शृण्वान श्रुतज्ञो नित्यनूतना ॥२०॥

श्रीशुक उवाच

राजाऽऽसीद् भीष्मको नाम विदर्भाधिपतिर्महान् । तस्य पञ्चाभवन् पुत्रा कन्यैका च वरानना ॥२१॥
रुक्म्यग्रजो रुक्मरथो रुक्मबाहुरनन्तर । रुक्मकेशो रुक्ममाली रुक्मिण्येषा स्वसा सती ॥२२॥
सोपश्रुत्य मुकुन्दस्य रूपवीर्यगुणश्रिय । गृहागतैर्गीयमानास्त मेने सदृश पतिम् ॥२३॥
तां बुद्धिलक्षणौदार्यरूपशीलगुणाश्रयाम् । कृष्णश्च सदृशीं भार्यां समुद्वोढु मनो दधे ॥२४॥
बन्धूनामिच्छतां दातु कृष्णाय भगिनीं नृप । ततो निवार्य कृष्णद्विड् रुक्मी चैद्यममन्यत ॥२५॥
तदवेत्यासितापाङ्गी वैदर्भी दुर्मना भृशम् । विचिन्त्याप्तं द्विज कञ्चित् कृष्णाय प्राहिणोद् द्रुतम् ॥
द्वारकां स समभ्येत्य ...ित । अपश्यदाद्य पुरुषमासीन काञ्चनासने ।
दृष्ट्वा ...५ । उपवेश्यार्हयाञ्चक्रे यथाऽऽत्मान ...

त नुत्तवन्त विश्रान्तमुपगम्य सता गति । पाणिनाभिमृशन् पादावव्यग्रस्तमपृच्छत ॥२९॥
कच्चिद् द्विजवरश्रेष्ठ धर्मस्ते वृद्धसम्मत । वर्तते नातिकृच्छ्रेण सतुष्टमनस सदा ॥३०॥
सतुष्टो यर्हि वर्तेत ब्राह्मणो येन केनचित् । अहीयमानः स्वाद् धर्मात् स ह्यस्याखिलकामधुक् ॥
असन्तुष्टोऽसकृल्लोकानाप्नोत्यपि सुरेश्वर । अकिञ्चनोऽपि सन्तुष्ट शेते सर्वाङ्गविज्वर ॥३२॥
विप्रान् स्वलाभसन्तुष्टान् साधून् भूतसुहृत्तमान् । निरहङ्कारिण शान्तान् नमस्ये शिरसासकृत् ॥३३॥
कच्चिद् व कुशल ब्रह्मन् राजतो यस्य हि प्रजा । सुख वसन्ति विषये पाल्यमाना स मे प्रिय ॥३४॥
यतस्त्वमागतो दुर्गं निस्तीर्येह यदिच्छया । सर्वं नो ब्रूह्यगुह्य चेत् किं कार्यं करवाम ते ॥३५॥
एव सम्पृष्टसम्प्रश्नो ब्राह्मण परमेष्ठिना । लीलागृहीतदेहेन तस्मै सर्वमवर्णयत् ॥३६॥

रुक्मिण्युवाच

श्रुत्वा गुणान् भुवनसुन्दर शृण्वता ते निर्विश्य कर्णविवरैर्हरतोऽङ्गतापम् ।
रूप दृशा दृशिमतामखिलार्थलाभ त्वय्यच्युताविशति चित्तमपत्रप मे ॥ ३७ ॥
का त्वा मुकुन्द महती कुलशीलरूपविद्यावयोद्रविणधामभिरात्मतुल्यम् ।
धीरा पतिं कुलवती न वृणीत कन्या काले नृसिंह नरलोकमनोऽभिरामम् ॥ ३८ ॥
त मे भवान् खलु वृत पतिरङ्ग जायामात्मार्पितश्च भवतोऽत्र विभो विधेहि ।
मा वीरभागमभिमर्शतु चैद्य आराद् गोमायुवन्मृगपतेर्बलिमम्बुजाक्ष ॥ ३९ ॥
पूर्तेष्टदत्तनियमव्रतदेवविप्रगुर्वर्चनादिभिरल भगवान् परेश ।
आराधितो यदि गदाग्रज एत्य पाणिं गृह्णातु मे न दमघोषसुतादयोऽन्ये ॥ ४० ॥
श्वोभाविनि त्वमजितोद्वहने विदर्भान् गुप्त समेत्य पृतनापतिभि परीत ।
निमथ्य चैद्यमगधेन्द्रबल प्रसह्य मा राक्षसेन विधिनोद्वह वीर्यशुल्काम् ॥ ४१ ॥
अन्त पुरान्तरचरीमनिहत्य बन्धूस्त्वामुद्वहे कथमिति प्रवदाम्युपायम् ।
पूर्वेद्युरस्ति महती कुलदेवियात्रा यस्या बहिर्नववधूर्गिरिजामुपेयात् ॥ ४२ ॥
यस्याङ्घ्रिपङ्कजरज स्नपन महान्तो वाञ्छन्त्युमापतिरिवात्मतमोऽपहत्यै ।
यर्ह्यम्बुजाक्ष न लभेय भवत्प्रसाद जह्यामसून् व्रतकृशाञ्छतजन्मभि स्यात् ॥ ४३ ॥

ब्राह्मण उवाच

इत्येते गुह्यसन्देशा यदुदेव मयाऽऽहृता । विमृश्य कर्तुं यच्चात्र क्रियता तदनन्तरम् ॥४४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे रुक्मिण्युद्वाहप्रस्तावे द्विपञ्चाशत्तमोऽध्याय ॥५२॥

अथ त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्याय.

श्रीशुक उवाच

वैदर्भ्या स तु स देश निशम्य यदुनन्दन । प्रगृह्य पाणिना पाणिं प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

हमपि तच्चित्तो निद्रा च न लभे निशि । वेदाह रुक्मिणा द्वेषान्ममोद्वाहो निवारित ॥ २ ॥
नयिष्य उन्मथ्य राजन्यापसदान्मृधे । मत्परामनवद्याङ्गीमेधसोऽग्निशिखामिव ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच

हर्क्षे च विज्ञाय रुक्मिण्या मधुसूदन । रथ सयुज्यतामाशु दारुकेत्याह सारथिम् ॥ ४ ॥
चाश्वै शैब्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकै । युक्त रथमुपानीय तस्थौ प्राञ्जलिरग्रत ॥ ५ ॥
ह्य स्यन्दन शौरिर्द्विजमारोप्य तूणगै । आनर्तादेकरात्रेण विदर्भानगमद्धयै ॥ ६ ॥
ा स कुण्डिनपति पुत्रस्नेहवश गत । शिशुपालाय स्वा कन्या दास्यन् कर्माण्यकारयत् ७
सम्मृष्टसिक्तमार्गरथ्याचतुष्पथम् । चित्रध्वजपताकाभिस्तोरणै समलङ्कृतम् ॥ ८ ॥
ा-धमाल्याभरणैर्विरजोऽम्बरभूषितै । जुष्ट स्त्रीपुरुषै श्रीमद्गृहैरगुरुधूपितै ॥ ९ ॥
न् देवान् समभ्यर्च्य विप्राश्च विधिवन्नृप । भोजयित्वा यथान्याय वाचयामास मङ्गलम् ॥१०॥
ाता सुदतीं कन्या कृतकौतुकमङ्गलाम् । अहताशुकयुग्मेन भूषिता भूषणोत्तमै ॥ ११ ॥
सामर्ग्यजुर्मन्त्रैर्वध्वा रक्षा द्विजोत्तमा । पुरोहितोऽथर्वविद् वै जुहाव ग्रहशान्तये ॥१२॥
ण्यरूप्यवासासि तिलाश्च गुडमिश्रितान् । प्रादाद् धेनूश्च विप्रेभ्यो राजा विधिविदा वर ।१३।
चेदिपती राजा दमघोष सुताय वै । कारयामास मन्त्रज्ञै सर्वमभ्युदयोचितम् ॥१४॥
र्न्युद्भिर्गजानीकै स्यन्दनैर्हेममालिभि । पत्त्यश्वसङ्कुलै सैन्यै परीत कुण्डिन ययौ ॥१५॥
वै विदर्भाधिपति समभ्येत्याभिपूज्य च । निवेशयामास मुदा कल्पितान्यनिवेशने ॥१६॥
शाल्वो जरासन्धो दन्तवक्त्रो विदूरथ । आजग्मुश्चैद्यपक्षीया पौण्ड्रकाद्या सहस्रश ॥१७॥
ष्णरामद्विषो यत्ता कन्या चैद्याय साधितुम् । यद्यागत्य हरेत् कृष्णो रामाद्यैर्यदुभिर्वृत ॥१८॥
त्स्याम सहतास्तेन इति निश्चितमानसा । आजग्मुर्भूभुज सर्वे समग्रबलवाहना ॥१९॥
त्वैतद् भगवान् रामो विपक्षीयनृपोद्यमम् । कृष्ण चैक गत हर्तुं कन्या कलहशङ्कित ॥२०॥
लेन महता सार्धं भ्रातृस्नेहपरिप्लुत । त्वरित कुण्डिन प्रागाद् गजाश्वरथपत्तिभि ॥२१॥
ष्मकन्या वरारोहा काङ्क्षन्त्यागमन हरे । प्रत्यापत्तिमपश्यन्ती द्विजस्याचिन्तयत्तदा ॥२२॥
हो त्रियामान्तरित उद्वाहो मेऽल्पराधस । नागच्छत्यरविन्दाक्षो नाह वेद्म्यत्र कारणम् ।
सोऽपि नावर्ततेऽद्यापि मत्सन्देशहरो द्विज ॥२३॥
ापि मय्यनवद्यात्मा दृष्ट्वा किञ्चिज्जुगुप्सितम् । मत्पाणिग्रहणे नून नायाति हि कृतोद्यम ॥२४॥
र्भगाया न मे धाता नानु । देवी वा विमुखा गौरी रुद्राणी गिरिजा सती ॥
व चिन्तयती बाला । न्यमीलयत कालज्ञा नेत्रे चाश्रुकलाकुले
व वध्वा प्रतीक्षन्त्या । वाम ऊरुर्भुजो नेत्रमस्फुरन् ि

अथ कृष्णविनिर्दिष्ट स एव द्विजसत्तम । अन्त पुरचरा देवीं राजपुत्रीं ददर्श ह ॥२८॥
सा त प्रहृष्टवदनमव्यग्रात्मगतिं सती । आलक्ष्य लक्षणाभिज्ञा समपृच्छच्छुचिस्मिता ।२९
तस्या आवेदयत् प्राप्त शशास यदुनन्दनम् । उक्त च सत्यवचनमात्मोपनयन प्रति ॥३०।
तमागत समाज्ञाय वैदर्भी हृष्टमानसा । न पश्यन्ती ब्राह्मणाय प्रियमन्यन्ननाम सा ॥३१।
प्राप्तौ श्रुत्वा स्वदुहितुरुद्वाहप्रेक्षणोत्सुकौ । अभ्ययात्तूर्यघोषेण रामकृष्णौ समर्हणै ॥३२।
मधुपर्कमुपानीय वासासि विरजासि स । उपायनान्यभीष्टानि विधिवत् समपूजयत् ॥३३।
तयोर्निवेशन श्रीमदुपाकल्प्य महामति । ससैन्ययो सानुगयोरातिथ्य विदधे यथा ॥३४॥
एव राज्ञा समेताना यथावीर्यं यथावय । यथाबल यथावित्त सर्वै कामै समर्हयत् ॥३५॥
कृष्णमागतमाकर्ण्य विदर्भपुरवासिन । आगत्य नेत्राञ्जलिभि पपुस्तन्मुखपङ्कजम् ॥३६॥
अस्यैव भार्या भवितु रुक्मिण्यर्हति नापरा । असावप्यनवद्यात्मा भैष्म्या समुचित पति ॥३७॥
किञ्चित् सुचरित यन्नस्तेन तुष्टस्त्रिलोककृत् । अनुगृह्णातु गृह्णातु वैदर्भ्या पाणिमच्युतः ॥३८॥
एव प्रेमकलाबद्धा वदन्ति स्म पौरौकस । कन्या चान्त पुरात् प्रागाद् भटैर्गुप्ताम्बिकालयम् ३९
पद्भ्या विनिर्ययौ द्रष्टु भवान्या पादपल्लवम् । सा चानुध्यायती सम्यङ्मुकुन्दचरणाम्बुजम् ।४०।
यतवाङ्मातृभि सार्धं सखीभि परिवारिता । गुप्ता राजभटै शूरै सन्नद्धैरुद्यतायुधै ।
मृदङ्गशङ्खपणवास्तूर्यभेर्यश्च जघ्निरे ॥ ४१ ॥
नानोपहारबलिभिर्वारमुख्या सहस्रश । स्रग्गन्धवस्त्राभरणैर्द्विजपत्न्य स्वलङ्कृता ॥४२॥
गायन्तश्च स्तुवन्तश्च गायका वाद्यवादका । परिवार्य वधू जग्मु सूतमागधवन्दिन ॥४३॥
आसाद्य देवीसदन धौतपादकराम्बुजा । उपस्पृश्य शुचि शान्ता प्रविवेशाम्बिकान्तिकम्४४
ता वै प्रवयसो बाला विधिज्ञा विप्रयोषित । भवानीं वन्दयाञ्चक्रुर्भवपत्नीं भवान्विताम् ॥४५॥
नमस्ये त्वाम्बिकेऽभीक्ष्ण स्वसन्तानयुता शिवाम् । भूयात् पतिर्मे भगवान् कृष्णस्तदनुमोदताम् ॥४६।
अद्भिर्गन्धाक्षतैर्धूपैर्वासः स्रङ्माल्यभूषणै । नानोपहारबलिभि प्रदीपावलिभि पृथक् ॥४७॥
विप्रस्त्रिय, पतिमतीस्तथा तैः समपूजयत् । लवणापूपताम्बूलकण्ठसूत्रफलेक्षुभि ॥४८॥
तस्यै स्त्रियस्ता प्रददु शेषा युयुजुराशिष । ताभ्यो देव्यै नमश्चक्रे शेषा च जगृहे वधू ॥४९॥
मुनिव्रतमथ त्यक्त्वा निश्चक्रामाम्बिकागृहात् । प्रगृह्य पाणिना भृत्या रत्नमुद्रोपशोभिना ॥५०॥

ता देवमायामिव धीरमोहिनीं सुमध्यमा कुण्डलमण्डिताननाम् ।
श्यामा नितम्बार्पितरत्नमेखला व्यञ्जत्स्तनीं कुन्तलशङ्कितेक्षणाम् ॥ ५१ ॥
शुचिस्मिता बिम्बफलाधरद्युतिशोणायमानद्विजकुन्दकुड्मलाम् ।
पदा चलन्तीं कलहंसगामिनीं सिञ्जत्कलानूपुरधामशोभिना ।
विलोक्य वीरा मुमुहु समागता यशस्विनस्तत्कृतहृच्छयार्दिता ॥ ५२ ॥

या वीक्ष्य ते नृपतयस्तदुदारहासव्रीडावलोकहृतचेतस उज्झितास्त्रा ।
पेतु क्षितौ गजरथाश्वगता विमूढा यानाच्छलेन हरयेऽर्पयतीं स्वशोभाम् ॥ ५३ ॥
सैव शनैश्चलयती चलपद्मकोशौ प्राप्ति तदा भगवत प्रसमीक्षमाणा ।
उत्सार्य वामकरजैरलकानपाङ्गै प्राप्तान् ह्रियैक्षत नृपान् ददृशेऽच्युत सा ॥ ५४ ॥
ता राजकन्या रथमारुरुक्षतीं जहार कृष्णो द्विषता समीक्षताम् ।
रथ समारोप्य सुपर्णलक्षण राजन्यचक्र परिभूय माधव ॥ ५५ ॥
ततो ययौ रामपुरोगमै शनै सृगालमध्यादिव भागहृद्धरि ॥ ५६ ॥
त मानिन स्वाभिभव यश क्षय परे जरासन्धवशा न सेहिरे ।
अहो धिगस्मान् यश आत्तधन्वना गोपैर्हृत केसरिणा मृगैरिव ॥ ५७ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्ध रुक्मिणीहरण नाम त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्याय ॥ ३ ॥

अथ चतु.पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इति सर्वे सुसंरब्धा वाहानारुह्य दंशिता । स्वै स्वैर्बलै परिक्रान्ता अन्वीयुधृतकार्मुका ॥१॥
तानापतत आलोक्य यादवानीकयूथपा । तस्थुस्तत्सम्मुखा राजन् विस्फूर्ज्य स्वधनूंषि ते ॥२॥
अश्वपृष्ठे गजस्कन्धे रथोपस्थे च कोविदा । मुमुचु शरवर्षाणि मेघा अद्रिष्वपो यथा ॥ ३ ॥
पत्युर्बल शरासारैश्छन्न वीक्ष्य सुमध्यमा । सव्रीडमैक्षत्तद्वक्त्र भयविह्वललोचना ॥ ४ ॥
प्रहस्य भगवानाह मा स्म भैर्वामलोचने । विनङ्क्ष्यत्यधुनैवैतत्तावकै शात्रव बलम् ॥ ५ ॥
तेषा तद्विक्रम वीरा गदसङ्कर्षणादय । अमृष्यमाणा नाराचैर्जघ्नुर्हयगजान् रथान् ॥ ६ ॥
पेतु शिरासि रथिनामश्विना गजिना भुवि । सकुण्डलकिरीटानि सोष्णीषाणि च कोटिश ॥७॥
हस्ता सासिगदेष्वासा करभा ऊरवोऽङ्घ्रय । अश्वाश्वतरनागोष्ट्रखरमर्त्यशिरांसि च ॥ ८ ॥
हन्यमानबलानीका वृष्णिभिर्जयकाङ्क्षिभि । राजानो विमुखा जग्मुर्जरासन्धपुर सरा ॥ ९ ॥
शिशुपाल समभ्येत्य हृतदारमिवातुरम् । नष्टत्विष गतोत्साह शुष्यद्वदनमब्रुवन् ॥१०॥
भो भो पुरुषशार्दूल दौर्मनस्यमिद त्यज । न प्रियाप्रिययो राजन् निष्ठा देहिषु दृश्यते ॥११॥
यथा दारुमयी योषिन्नृत्यते कुहकेच्छया । एवमीश्वरतन्त्रोऽयमीहते सुखदु खयो ॥१२॥
शौरे सप्तदशाह वै सयुगानि पराजित । त्रयोविंशतिभि सैन्यैर्जिग्ये एकमह परम् ॥१३॥
तथाप्यह न शोचामि न प्रहृष्यामि कर्हिचित् । कालेन दैवयुक्तेन जानन् विद्रावित जगत् ॥१४॥
अधुनापि वयं सर्वे वीरयूथपयूथपा । पराजिता फल्गुतन्त्रैर्यदुभि कृष्णपालितै ॥१५॥
। तदा वय।
रिपवो जिग्युरधुना ... ग पुरम् । इतयोरा पुनस्तेऽपि ययु स्व स्व
एव प्रबोधितो

रुक्मी तु राक्षसोद्वाहं कृष्णद्विडसहन् स्वसुः । पृष्ठतोऽन्वगमत् कृष्णमक्षौहिण्या वृतो बली ॥१८॥
रुक्म्यमर्षी सुसंरब्धः शृण्वतां सर्वभूभुजाम् । प्रतिजज्ञे महाबाहुर्दंशितः सशरासनः ॥१९॥
अहत्वा समरे कृष्णमप्रत्यूह्य च रुक्मिणीम् । कुण्डिनं न प्रवेक्ष्यामि सत्यमेतद् ब्रवीमि वः ॥२०॥
इत्युक्त्वा रथमारुह्य सारथिं प्राह सत्वरः । चोदयाश्वान् यतः कृष्णस्तस्य मे संयुगं भवेत् ।२१।
अद्याहं निशितैर्बाणैर्गोपालस्य सुदुर्मतेः । नेष्ये वीर्यमदं येन स्वसा मे प्रसभं हृता ॥२२॥
विकत्थमानः कुमतिरीश्वरस्याप्रमाणवित् । रथेनैकेन गोविन्दं तिष्ठ तिष्ठेत्यथाह्वयत् ॥२३॥
धनुर्विकृष्य सुदृढं जघ्ने कृष्णं त्रिभिः शरैः । आह चात्र क्षणं तिष्ठ यदूनां कुलपांसन ॥२४॥
कुत्र यासि स्वसारं मे मुषित्वा ध्वाङ्क्षवद्धविः । हरिष्येऽद्य मदं मन्द मायिनः कूटयोधिनः ॥२५॥
यावन्न मे हतो बाणैः शयीथा मुञ्च दारिकाम् । स्मयन् कृष्णो धनुश्छित्त्वा षड्भिर्विव्याध रुक्मिणम् ।
अष्टभिश्चतुरो वाहान् द्वाभ्यां सूतं ध्वजं त्रिभिः । स चान्यद् धनुरादाय कृष्णं विव्याध पञ्चभिः ।२७।
तैस्ताडितः शरौघैस्तु चिच्छेद धनुरच्युतः । पुनरन्यदुपादत्त तदप्यच्छिनदव्ययः ॥२८॥
परिघं पट्टिशं शूलं चर्मासी शक्तितोमरौ । यद् यदायुधमादत्त तत् सर्वं सोऽच्छिनद्धरिः ॥२९॥
ततो रथादवप्लुत्य खड्गपाणिर्जिघांसया । कृष्णमभ्यद्रवत् क्रुद्धः पतङ्ग इव पावकम् ॥३०॥
तस्य चापततः खड्गं तिलशश्चर्म चेषुभिः । छित्त्वासिमाददे तिग्मं रुक्मिणं हन्तुमुद्यतः ॥३१॥
दृष्ट्वा भ्रातृवधोद्योगं रुक्मिणी भयविह्वला । पतित्वा पादयोर्भर्तुरुवाच करुणं सती ॥३२॥
योगेश्वराप्रमेयात्मन् देवदेव जगत्पते । हन्तुं नार्हसि कल्याण भ्रातरं मे महाभुज ॥३३॥

श्रीशुक उवाच

तया परित्रासविकम्पिताङ्गया शुचावशुष्यन्मुखरुद्धकण्ठया ।
कातर्यविस्रंसितहेममालया गृहीतपादः करुणो न्यवर्तत ॥ ३४ ॥
चैलेन बद्ध्वा तमसाधुकारिणं सश्मश्रुकेशं प्रवपन् व्यरूपयत् ।
तावन्ममर्दुः परसैन्यमद्भुतं यदुप्रवीरा नलिनीं यथा गजाः ॥ ३५ ॥

कृष्णान्तिकमुपव्रज्य ददृशुस्तत्र रुक्मिणम् । तथाभूतं हतप्रायं दृष्ट्वा सङ्कर्षणो विभुः ।
विमुच्य बद्धं करुणो भगवान् कृष्णमब्रवीत् ॥ ३६ ॥

असाध्विदं त्वया कृष्ण कृतमस्मज्जुगुप्सितम् । वपनं श्मश्रुकेशानां वैरूप्यं सुहृदो वधः ॥३७॥
मैवास्मान् साध्व्यसूयेथा भ्रातुर्वैरूप्यचिन्तया । सुखदुःखदो न चान्योऽस्ति यतः स्वकृतभुक् पुमान् ।
बन्धुर्वधार्हदोषोऽपि न बन्धोर्वधमर्हति । त्याज्यः स्वेनैव दोषेण हतः किं हन्यते पुनः ॥३९॥
क्षत्रियाणामयं धर्मः प्रजापतिविनिर्मितः । भ्रातापि भ्रातरं हन्याद् येन घोरतरस्ततः ॥४०॥
राज्यस्य भूमेर्वित्तस्य स्त्रियो मानस्य तेजसः । मानिनोऽन्यस्य वा हेतोः श्रीमदान्धाः क्षिपन्ति हि ॥
तवेयं विषमा बुद्धिः सर्वभूतेषु दुर्हृदाम् । यन्मन्यसे सदाभद्रं सुहृदां भद्रमज्ञवत् ॥४२॥

आत्ममोहो नृणामेव कल्प्यते देवमायया । सुहृद् दुर्हृदुदासीन इति देहात्ममानिनाम् ॥४३॥
एक एव परो ह्यात्मा सर्वेषामपि देहिनाम् । नानेव गृह्यते मूढैर्यथा ज्योतिर्यथा नभ ॥४४॥
देह आद्यन्तवानेष द्रव्यप्राणगुणात्मक । आत्मन्यविद्यया क्लृप्त संसारयति देहिनम् ॥४५॥
नात्मनोऽन्येन संयोगो वियोगश्चासत सति । तद्धेतुत्वात्तत्प्रसिद्धेर्दृग्रूपाभ्या यथा रवे ॥४६॥
जन्मादयस्तु देहस्य विक्रिया नात्मन क्वचित् । कलानामिव नैवेन्दोर्मृतिर्ह्यस्य कुहूरिव ॥४७॥
यथा शयान आत्मान विषयान् फलमेव च । अनुभुङ्क्तेऽप्यसत्यर्थे तथाऽऽप्नोत्यबुधो भवम् ४८
तस्मादज्ञानज शोकमात्मशोषविमोहनम् । तत्त्वज्ञानेन निर्हृत्य स्वस्था भव शुचिस्मिते ॥४९॥

श्रीशुक उवाच

एव भगवता तन्वी रामेण प्रतिबोधिता । वैमनस्यं परित्यज्य मनो बुद्धया समादधे ॥५०॥
प्राणावशेष उत्सृष्टो द्विड्भिर्हतबलप्रभः । स्मरन् विरूपकरण वितथात्ममनोरथ ॥५१॥
चक्रे भोजकटं नाम निवासाय महत् पुरम् । अहत्वा दुर्मतिं कृष्णमप्रत्यूह्य यवीयसीम् ।
कुण्डिन न प्रवेक्ष्यामीत्युक्त्वा तत्रावसद् रुषा ॥ ५२ ॥
भगवान् भीष्मकसुतामेव निर्जित्य भूमिपान् । पुरमानीय विधिवदुपयेमे कुरूद्वह ॥५३॥
तदा महोत्सवो नृणा यदुपुर्यां गृहे गृहे । अभूदनन्यभावाना कृष्णे यदुपतौ नृप ॥५४॥
नरा नार्यश्च मुदिता प्रमृष्टमणिकुण्डला । पारिबर्हमुपाजह्रुर्वरयोश्चित्रवाससो ॥५५॥
सा वृष्णिपुर्युत्तभितेन्द्रकेतुभिर्विचित्रमाल्याम्बररत्नतोरणै ।
बभौ प्रतिद्वार्युपक्लृप्तमङ्गलैरापूर्णकुम्भागुरुधूपदीपकै ॥५६॥
सिक्तमार्गा मदच्युद्भिराहूतप्रेष्ठभूभुजाम् । गजैर्द्वास्सु परामृष्टरम्भापूगोपशोभिता ॥५७॥
कुरुसृञ्जयकैकेयविदर्भयदुकुन्तय । मिथो मुमुदिरे तस्मिन् सम्भ्रमात् परिधावताम् ॥५८॥
रुक्मिण्या हरण श्रुत्वा गीयमान ततस्तत । राजानो राजकन्याश्च बभूवुर्भृशविस्मिता ॥५९॥
द्वारकायामभूद् राजन् महामोद पुरौकसाम् । रुक्मिण्या रमयोपेत दृष्ट्वा कृष्ण श्रिय पतिम् ॥६०॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे रुक्मिण्युद्वाहे चतु पञ्चाशत्तमोऽध्याय ॥ ५४ ॥

अथ पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

कामस्तु वासुदेवांशो दग्ध । देहोपपत्तये भूयस्तमेव प्रत्यपद्यत ॥ १ ।
स एव जातो वैदर्भ्यां । प्रद्युम्न इति विख्यात सर्वतोऽनवम पितु ॥
त शम्बर कामरूपी । स विदित्वाऽऽत्मन शत्रु
त निजगार बलवान् । वृतो जालेन महता गृहीतो
त शम्बराय । सूदा महानस

दृष्ट्वा तदुदरे बालं मायावत्यै न्यवेदयन् । नारदोऽकथयत् सर्वं तस्याः शङ्कितचेतसः ।
बालस्य तत्त्वमुत्पत्तिं मत्स्योदरनिवेशनम् ॥ ६ ॥
सा च कामस्य वै पत्नी रतिर्नाम यशस्विनी । पत्युर्निर्दग्धदेहस्य देहोत्पत्तिं प्रतीक्षती ॥ ७ ॥
निरूपिता शम्बरेण सा सूपौदनसाधने । कामदेवं शिशुं बुद्ध्वा चक्रे स्नेहं तदार्भके ॥ ८ ॥
नातिदीर्घेण कालेन स कार्ष्णी रूढयौवनः । जनयामास नारीणां वीक्षन्तीनां च विभ्रमम् ॥ ९ ॥
सा तं पतिं पद्मदलायतेक्षणं प्रलम्बबाहुं नरलोकसुन्दरम् ।
सव्रीडहासोत्तभितभ्रुवेक्षती प्रीत्योपतस्थे रतिरङ्ग सौरतैः ॥१०॥
तामाह भगवान् कार्ष्णिर्मातस्ते मतिरन्यथा । मातृभावमतिक्रम्य वर्तसे कामिनी यथा ॥११॥

रतिरुवाच

भवान् नारायणसुतः शम्बरेणाहृतो गृहात् । अहं तेऽधिकृता पत्नी रतिः कामो भवान् प्रभो ॥१२॥
एष त्वानिर्दशं सिन्धावक्षिपच्छम्बरोऽसुरः । मत्स्योऽग्रसीत्तदुदरादिह प्राप्तो भवान् प्रभो ॥१३॥
तमिमं जहि दुर्धर्षं दुर्जयं शत्रुमात्मनः । मायाशतविदं त्वं च मायाभिर्मोहनादिभिः ॥१४॥
परिशोचति ते माता कुररीव गतप्रजा । पुत्रस्नेहाकुला दीना विवत्सा गौरिवातुरा ॥१५॥
प्रभाष्यैवं ददौ विद्यां प्रद्युम्नाय महात्मने । मायावती महामायां सर्वमायाविनाशिनीम् ॥१६॥
स च शम्बरमभ्येत्य संयुगाय समाह्वयत् । अविषह्यैस्तमाक्षेपैः क्षिपन् सञ्जनयन् कलिम् ॥१७॥
सोऽधिक्षिप्तो दुर्वचोभिः पादाहत इवोरगः । निश्चक्राम गदापाणिरमर्षात्ताम्रलोचनः ॥१८॥
गदामाविध्य तरसा प्रद्युम्नाय महात्मने । प्रक्षिप्य व्यनदन्नादं वज्रनिष्पेषनिष्ठुरम् ॥१९॥
तामापतन्तीं भगवान् प्रद्युम्नो गदया गदाम् । अपास्य शत्रवे क्रुद्धः प्राहिणोत् स्वगदां नृप ॥२०॥
स च मायां समाश्रित्य दैतेयीं मयदर्शिताम् । मुमुचेऽस्त्रमयं वर्षं कार्ष्णौ वैहायसोऽसुरः ॥२१॥
बाध्यमानोऽस्त्रवर्षेण रौक्मिणेयो महारथः । सत्त्वात्मिकां महाविद्यां सर्वमायोपमर्दिनीम् ॥२२॥
ततो गौह्यकगान्धर्वपैशाचोरगराक्षसीः । प्रायुङ्क्त शतशो दैत्यः कार्ष्णिर्व्यधमयत् स ताः ॥२३॥
निशातमसिमुद्यम्य सकिरीटं सकुण्डलम् । शम्बरस्य शिरः कायात्ताम्रश्मश्र्वोजसाहरत् ॥२४॥
आकीर्यमाणो दिविजैः स्तुवद्भिः कुसुमोत्करैः । भार्ययाम्बरचारिण्या पुरं नीतो विहायसा ॥२५॥
अन्तःपुरवरं राजन् ललनाशतसङ्कुलम् । विवेश पत्न्या गगनाद् विद्युतेव बलाहकः ॥२६॥
तं दृष्ट्वा जलदश्यामं पीतकौशेयवाससम् । प्रलम्बबाहुं ताम्राक्षं सुस्मितं रुचिराननम् ॥२७॥
स्वलङ्कृतमुखाम्भोजं नीलवक्रालकालिभिः । कृष्णं मत्वा स्त्रियो ह्रीता निलिल्युस्तत्र तत्र ह ॥२८॥
अवधार्य शनैरीषद्वैलक्षण्येन योषितः । उपजग्मुः प्रमुदिताः सस्त्रीरत्नं सुविस्मिताः ॥२९॥
अथ तत्रासितापाङ्गी वैदर्भी वल्गुभाषिणी । अस्मरत् स्वसुतं नष्टं स्नेहस्नुतपयोधरा ॥३०॥
को न्वयं नरवैदूर्यः कस्य वा कमलेक्षणः । धृतः कया वा जठरे केयं लब्धा त्वनेन वा ॥३१॥

मम चाप्यात्मजो नष्टो नीतो य सूतिकागृहात् । एतत्तुल्यवयोरूपो यदि जीवति कुत्रचित् ॥३२॥
कथ त्वनेन सम्प्राप्त सारूप्य शार्ङ्गधन्वन । आकृत्यावयवैर्गत्या स्वरहासावलोकनै ॥३३॥
स एव वा भवेन्नून यो मे गर्भे धृतोऽर्भक ।अमुष्मिन् प्रीतिरधिका वाम स्फुरति मे भुज ॥३४॥
एव मीमासमानाया वैदर्भ्या देवकीसुत । देवक्यानकदुन्दुभ्यामुत्तमश्लोक आगमत् ॥३५॥
विज्ञातार्थोऽपि भगवास्तूष्णीमास जनार्दन । नारदोऽकथयत् सर्व शम्बराहरणादिकम् ॥३६॥
तच्छ्रुत्वा महदाश्चर्य कृष्णान्त पुरयोषित । अभ्यनन्दन् बहूनब्दान् नष्ट मृतमिवागतम् ॥३७॥
देवकी वसुदेवश्च कृष्णरामौ तथा स्त्रिय । दम्पती तौ परिष्वज्य रुक्मिणी च ययुर्मुदम् ॥३८॥
नष्ट प्रद्युम्नमायातमाकर्ण्य द्वारकौकस । अहो मृत इवायातो बालो दिष्ट्येति हाब्रुवन् ॥३९॥
य वै मुहु पितृसरूपनिजेशभावास्तन्मातरो यदभजन् रहरूढभावा ।
चित्र न तत् खलु रमास्पदबिम्बबिम्बे कामे स्मरेऽक्षविषये किमुतान्यनार्य ॥४०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्ध उत्तरार्धे प्रद्युम्नोत्पत्तिनिरूपण नाम पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्याय ॥५५॥

अथ षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

सत्राजित स्वतनया कृष्णाय कृतकिल्बिष । स्यमन्तकेन मणिना स्वयमुद्यम्य दत्तवान् ॥ १ ॥

राजोवाच

सत्राजित किमकरोद् ब्रह्मन् कृष्णस्य किल्बिषम्।स्यमन्तक कुतस्तस्य कस्माद् दत्ता सुता हरे ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच

आसीत् सत्राजित सूर्य भक्तस्य परम सखा । प्रीतस्तस्मै मणि प्रादात् सूर्यस्तुष्ट स्यमन्तकम्॥३॥
स त बिभ्रन् मणि कण्ठे भ्राजमानो यथा रवि । प्रविष्टो द्वारका राजस्तेजसा नोपलक्षित ॥ ४ ॥
त विलोक्य जना दूरात्तेजसा मुष्टदृष्टय । दिव्यतेऽक्षैर्भगवते शशसु सूर्यशङ्किता ॥ ५ ॥
नारायण नमस्तेऽस्तु शङ्खचक्रगदाधर । दामोदरारविन्दाक्ष गोविन्द यदुनन्दन ॥ ६ ॥
एष आयाति सविता त्वा दिदृक्षुर्जगत्पते । मुष्णन् गभस्तिचक्रेण नृणा चक्षूषि तिग्मगु ॥ ७ ॥
नन्वन्विच्छन्ति ते मार्ग त्रिलोक्या विबुधर्षभा । ज्ञात्वाद्य गूढ यदुषु द्रष्टु त्वा यात्यज प्रभो॥ ८ ॥

श्रीशुक उवाच

निशम्य बालवचन प्रहस्याम्बुजलोचन । प्राह नासौ रविर्देव सत्राजिन्मणिना ज्वलन्॥ ९ ॥
सत्राजित् स्वगृह श्रीमत् कृतकौतुकमङ्गलम् । प्रविश्य देवसदने मणि विप्रैर्न्यवेशयत् ॥१०॥
दिने दिने स्वर्णभारानष्टौ स सृजति प्रभो । दुर्भिक्षमार्यरिष्टानि सर्पाधिव्याधयोऽशुभा ।

स याचितो मणि क्वापि यदुराजाय शौरिणा । [illegible]
तमेकदा मणि कण्ठे प्रतिमुच्य महाप्रभम् । प्रसेनो हयमारुह्य मृगया व्यचरद् वने ॥१३॥
प्रसेन सहय हत्वा मणिमाच्छिद्य केसरी । गिरि विशञ्जाम्बवता निहतो मणिमिच्छता ॥१४॥
सोऽपि चक्रे कुमारस्य मणि क्रीडनक बिले । अपश्यन् भ्रातर भ्राता सत्राजित् पर्यतप्यत ॥१५॥
प्राय कृष्णेन निहतो मणिग्रीवो वन गत । भ्राता ममेति तच्छ्रुत्वा कर्णे कर्णेऽजपञ्जना ॥१६॥
भगवांस्तदुपश्रुत्य दुर्यशो लिप्तमात्मनि । मार्ष्टुं प्रसेनपदवीमन्वपद्यत नागरै ॥१७॥
हत प्रसेनमश्व च वीक्ष्य केसरिणा वने । त चाद्रिपृष्ठे निहतमृक्षेण ददृशुर्जना ॥१८॥
ऋक्षराजबिल भीममन्धेन तमसाऽऽवृतम् । एको विवेश भगवानवस्थाप्य बहि प्रजा ॥१९॥
तत्र दृष्ट्वा मणिश्रेष्ठ बालक्रीडनक कृतम् । हर्तुं कृतमतिस्तस्मिन्नवतस्थेऽर्भकान्तिके ॥२०॥
तमपूर्व नर दृष्ट्वा धात्री चुक्रोश भीतवत् । तच्छ्रुत्वाभ्यद्रवत् क्रुद्धो जाम्बवान् बलिना वर ॥२१॥
स वै भगवता तेन युयुधे स्वामिनाऽऽत्मन । पुरुष प्राकृत मत्वा कुपितो नानुभाववित् ॥२२॥
द्वन्द्वयुद्ध सुतुमुलमुभयोर्विजिगीषतो । आयुधाश्मद्रुमैर्दोर्भि क्रव्यार्थे श्येनयोरिव ॥२३॥
आसीत्तदष्टाविंशाहमितरेतरमुष्टिभि । वज्रनिष्पेषपरुषैरविश्रममहर्निशम् ॥२४॥
कृष्णमुष्टिविनिष्पातनिष्पिष्टाङ्गोरुबन्धन । क्षीणसत्त्व स्विन्नगात्रस्तमाहातीव विस्मित ॥२५॥
जाने त्वा सर्वभूताना प्राण ओज सहो बलम् । विष्णु पुराणपुरुष प्रभविष्णुमधीश्वरम् ॥२६॥
त्व हि विश्वसृजा स्रष्टा सृज्यानामपि यच्च सत् । काल कलयतामीश पर आत्मा तथाऽऽत्मनाम् २७

यस्येषदुत्कलितरोषकटाक्षमोक्षैर्वर्त्मादिशत् क्षुभितनक्रतिमिङ्गिलोऽब्धि ।

सेतुः कृत स्वयश उज्ज्वलिता च लङ्का रक्ष शिरासि भुवि पेतुरिषुक्षतानि ॥२८॥

इति विज्ञातविज्ञानमृक्षराजानमच्युत । व्याजहार महाराज भगवान् देवकीसुत ॥२९॥
अभिमृश्यारविन्दाक्ष पाणिना शङ्करेण तम् । कृपया परया भक्त प्रेमगम्भीरया गिरा ॥३०॥
मणिहेतोरिह प्राप्ता वयमृक्षपते बिलम् । मिथ्याभिशाप प्रमृजन्नात्मनो मणिनामुना ॥३१॥
इत्युक्त स्वा दुहितर कन्या जाम्बवती मुदा । अर्हणार्थं स मणिना कृष्णायोपजहार ह ॥३२॥
अदृष्ट्वा निर्गम शौरे प्रविष्टस्य बिल जना । प्रतीक्ष्य द्वादशाहानि दु खिता स्वपुर ययु ॥३३॥
निशम्य देवकी देवी रुक्मिण्यानकदुन्दुभि । सुहृदो ज्ञातयोऽशोचन् बिलात् कृष्णमनिर्गतम् ३४
सत्राजित शपन्तस्ते दु खिता द्वारकौकस । उपतस्थुर्महामाया दुर्गां कृष्णोपलब्धये ॥३५॥
तेषा तु देव्युपस्थानात् प्रत्यादिष्टाशिषा स च । प्रादुर्बभूव सिद्धार्थ सदारो हर्षयन् हरि ॥३६॥
उपलभ्य हृषीकेश मृत पुनरिवागतम् । सह पत्न्या मणिग्रीव सर्वे जातमहोत्सवा ॥३७॥
सत्राजित समाहूय सभाया राजसन्निधौ । प्राप्ति चाख्याय भगवान् मणि तस्मै न्यवेदयत् ।३८।
स चातिव्रीडितो रत्न गृहीत्वावाङ्मुखस्तत । अनुतप्यमानो भवनमगमत् स्वेन पाप्मना ॥३९॥

सोऽनुध्यायंस्तदेवाघं बलवद्विग्रहाकुलः । कथं मृजाम्यात्मरजः प्रसीदेद्वाच्युतः कथम् ४०
किं कृत्वा साधु मह्यं स्यान्न शपेद्वा जनो यथा । अदीर्घदर्शनं क्षुद्रं मूढं द्रविणलोलुपम् ॥४१॥
दास्ये दुहितरं तस्मै स्त्रीरत्नं रत्नमेव च । उपायोऽयं समीचीनस्तस्य शान्तिर्न चान्यथा॥४२॥
एवं व्यवसितो बुद्ध्या सत्राजित् स्वसुतां शुभाम् । मणिं च स्वयमुद्यम्य कृष्णायोपजहार ह ॥४३॥
तां सत्यभामां भगवानुपयेमे यथाविधि । बहुभिर्याचितां शीलरूपौदार्यगुणान्विताम्॥४४॥
भगवानाह न मणिं प्रतीच्छामो वयं नृप । तवास्तां देवभक्तस्य वयं च फलभागिनः ॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे स्यमन्तकोपाख्याने षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५६॥

अथ सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

विज्ञातार्थोऽपि गोविन्दो दग्धानाकर्ण्य पाण्डवान् । कुन्तीं च कुल्यकरणे सहरामो ययौ कुरून्॥ १ ॥
भीष्मं कृपं सविदुरं गान्धारीं द्रोणमेव च । तुल्यदुःखौ च सङ्गम्य हा कष्टमिति होचतुः ॥ २ ॥
लब्ध्वैतदन्तरं राजन् शतधन्वानमूचतुः । अक्रूरकृतवर्माणौ मणिः कस्मान्न गृह्यते ॥ ३ ॥
योऽस्मभ्यं सम्प्रतिश्रुत्य कन्यारत्नं विगर्ह्य नः । कृष्णायादान्न सत्राजित् कस्माद् भ्रातरमन्वियात्४
एवंभिन्नमतिस्ताभ्यां सत्राजितमसत्तमः । शयानमवधील्लोभात् स पापः क्षीणजीवितः ॥ ५ ॥
स्त्रीणां विक्रोशमानानां क्रन्दन्तीनामनाथवत् । हत्वा पशून् सौनिकवन्मणिमादाय जग्मिवान्॥६॥
सत्यभामा च पितरं हतं वीक्ष्य शुचार्पिता । व्यलपत्तात तातेति हा हतास्मीति मुह्यती ॥ ७ ॥
तैलद्रोण्यां मृतं प्रास्य जगाम गजसाह्वयम् । कृष्णाय विदितार्थाय तप्ताऽऽचख्यौ पितुर्वधम्८
तदाकर्ण्येश्वरौ राजन्ननुसृत्य नृलोकताम् । अहो नः परमं कष्टमित्यस्राक्षौ विलेपतुः ॥ ९ ॥
आगत्य भगवांस्तस्मात् सभार्यः साग्रजः पुरम् । शतधन्वानमारेभे हन्तुं हर्तुं मणिं ततः ॥१०॥
सोऽपि कृष्णोद्यमं ज्ञात्वा भीतः प्राणपरीप्सया । साहाय्ये कृतवर्माणमयाचत स चाब्रवीत् ॥११॥
नाहमीश्वरयोः कुर्यां हेलनं रामकृष्णयोः । को नु क्षेमाय कल्पेत तयोर्वृजिनमाचरन् ॥१२॥
कंसः सहानुगोऽपीतो यद्द्वेषात् त्याजितः श्रिया । जरासन्धः सप्तदश संयुगान् विरथो गतः ॥१३॥
प्रत्याख्यातः स चाक्रूरं पार्ष्णिग्राहमयाचत । सोऽप्याह को विरुध्येत विद्वानीश्वरयोर्बलम्॥१४॥
य इदं लीलया विश्वं सृजत्यवति हन्ति च । चेष्टां विश्वसृजो यस्य न विदुर्मोहिताजया ॥१५॥
यः सप्तहायनः शैलमुत्पाट्यैकेन पाणिना । दधार लीलया बाल उच्छिलीन्ध्रमिवार्भकः ॥
नमस्तस्मै भगवते [illegible] । अनन्तायादिभूताय कूटस्थायात्मने नमः
प्रत्याख्यातः स [illegible] मणिम् । तस्मिन्न्यस्याश्वमारुह्य
गरुडध्वजमारुह्य [illegible] । अन्वयाता महावेगैरश्वैः राजन्

मिथिलायामुपवने विसृज्य पतितं हयम् । पद्भ्यामधावत् सन्त्रस्तः कृष्णोऽप्यन्वद्रवद् रुषा ॥
पदातेर्भगवांस्तस्य पदातिस्तिग्मनेमिना । चक्रेण शिर उत्कृत्य वाससो व्यचिनोन्मणिम्॥२१॥
अलब्धमणिरागत्य कृष्ण आहाग्रजान्तिकम् । वृथा हतः शतधनुर्मणिस्तत्र न विद्यते ॥२२॥
तत आह बलो नूनं स मणिः शतधन्वना । कस्मिंश्चित् पुरुषे न्यस्तस्तमन्वेष पुरं व्रज ॥२३॥
अहं विदेहमिच्छामि द्रष्टुं प्रियतमं मम । इत्युक्त्वा मिथिलां राजन् विवेश यदुनन्दन ॥२४॥
तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय मैथिलः प्रीतमानसः । अर्हयामास विधिवदर्हणीयं समर्हणैः ॥२५॥
उवास तस्यां कतिचिन्मिथिलायां समा विभुः । मानितः प्रीतियुक्तेन जनकेन महात्मना ।
ततोऽशिक्षद् गदां काले धार्तराष्ट्रः सुयोधनः ॥२६॥
केशवो द्वारकामेत्य निधनं शतधन्वनः । अप्राप्तिं च मणेः प्राह प्रियायाः प्रियकृद् विभुः ॥
ततः स कारयामास क्रिया बन्धोर्हतस्य वै । साकं सुहृद्भिर्भगवान् या याः स्युः साम्परायिकाः ॥
अक्रूरः कृतवर्मा च श्रुत्वा शतधनोर्वधम् । व्यूषतुर्भयवित्रस्तौ द्वारकायाः प्रयोजकौ ॥२९॥
अक्रूरे प्रोषितेऽरिष्टान्यासन् वै द्वारकौकसाम् । शारीरा मानसास्तापा मुहुर्दैविकभौतिकाः ॥३०॥
इत्यङ्गोपदिशन्त्येके विस्मृत्य प्रागुदाहृतम् । मुनिवासनिवासे किं घटेतारिष्टदर्शनम् ॥३१॥
देवेऽवर्षति काशीशः श्वफल्कायागताय वै । स्वसुतां गान्दिनीं प्रादात् ततोऽवर्षत् स्म काशिषु ।
तत्सुतस्तत्प्रभावोऽसावक्रूरो यत्र यत्र ह । देवोऽभिवर्षते तत्र नोपतापा न मारिकाः ॥३३॥
इति वृद्धवचः श्रुत्वा नैतावदिह कारणम् । इति मत्वा समानाय्य प्राहाक्रूरं जनार्दनः ॥३४॥
पूजयित्वाभिभाष्यैनं कथयित्वा प्रियाः कथाः । विज्ञाताखिलचित्तज्ञः स्मयमान उवाच ह ॥३५॥
ननु दानपते न्यस्तस्त्वय्यास्ते शतधन्वना । स्यमन्तको मणिः श्रीमान् विदितः पूर्वमेव नः ॥३६
सत्राजितोऽनपत्यत्वाद् गृह्णीयुर्दुहितुः सुताः । दायं निनीयापः पिण्डान् विमुच्यर्णं च शेषितम् ।
तथापि दुर्धरस्त्वन्यैस्त्वय्यास्तां सुव्रते मणिः । किन्तु मामग्रजः सम्यङ् न प्रत्येति मणिं प्रति ।३८
दर्शयस्व महाभाग बन्धूनां शान्तिमावह । अव्युच्छिन्ना मखास्तेऽद्य वर्तन्ते रुक्मवेदयः ।३९
एवं सामभिरालब्धः श्वफल्कतनयो मणिम् । आदाय वाससाच्छन्नं ददौ सूर्यसमप्रभम् ॥४०॥
स्यमन्तकं दर्शयित्वा ज्ञातिभ्यो रज आत्मनः । विमृज्य मणिना भूयस्तस्मै प्रत्यर्पयत् प्रभुः ॥४१
यस्त्वेतद् भगवत ईश्वरस्य विष्णोर्वीर्याढ्यं वृजिनहरं सुमङ्गलं च ।
आख्यानं पठति शृणोत्यनुस्मरेद् वा दुष्कीर्तिं दुरितमपोह्य याति शान्तिम्॥ ४२ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे स्यमन्तकोपाख्याने सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

अथाष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एकदा पाण्डवान् द्रष्टुं प्रतीतान् पुरुषोत्तमः । इन्द्रप्रस्थं गतः श्रीमान् युयुधानादिभिर्वृतः ॥ १

स तत्र समनुज्ञातः सुहृद्भिश्चानुमोदितः । आययौ द्वारकां भूयः सात्यकिप्रमुखैर्वृतः ॥२८॥
अथोपयेमे कालिन्दीं सुपुण्यर्त्वृक्ष ऊर्जिते । वितन्वन् परमानन्दं स्वानां परममङ्गलम् ॥२९॥
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ दुर्योधनवशानुगौ । स्वयंवरे स्वभगिनीं कृष्णे सक्तां न्यषेधताम् ॥३०॥
राजाधिदेव्यास्तनयां मित्रविन्दां पितृष्वसुः । प्रसह्य हृतवान् कृष्णो राजन् राज्ञां प्रपश्यताम् ॥३१॥
नग्नजिन्नाम कौशल्य आसीद्राजातिधार्मिकः । तस्य सत्याभवत्कन्या देवी नाग्नजिती नृप ॥३२॥
न तां शेकुर्नृपा वोढुमजित्वा सप्त गोवृषान् । तीक्ष्णशृङ्गान् सुदुर्धर्षान् वीर्यगन्धासहान् खलान् ३३
तां श्रुत्वा वृषजिल्लभ्यां भगवान् सात्वतां पतिः । जगाम कौशल्यपुरं सैन्येन महता वृतः ॥३४॥
स कोशलपतिः प्रीतः प्रत्युत्थानासनादिभिः । अर्हणेनापि गुरुणा पूजयन् प्रतिनन्दितः ॥३५॥

वरं विलोक्याभिमतं समागतं नरेन्द्रकन्या चकमे रमापतिम् ।
भूयादयं मे पतिराशिषोऽमलाः करोतु सत्या यदि मे धृतो व्रतैः ॥ ३६ ॥
यत्पादपङ्कजरजः शिरसा बिभर्ति श्रीरब्जजः सगिरिशः सह लोकपालैः ।
लीलातनुः स्वकृतसेतुपरीप्सया यः काले दधत् स भगवान् मम केन तुष्येत् ॥३७॥

अर्चितं पुनरित्याह नारायण जगत्पते । आत्मानन्देन पूर्णस्य करवाणि किमल्पकः ॥३८॥

श्रीशुक उवाच

तमाह भगवान् हृष्टः कृतासनपरिग्रहः । मेघगम्भीरया वाचा सस्मितं कुरुनन्दन ॥३९॥

श्रीभगवानुवाच

नरेन्द्र याच्ञा कविभिर्विगर्हिता राजन्यबन्धोर्निजधर्मवर्तिनः ।
तथापि याचे तव सौहृदेच्छया कन्यां त्वदीयां न हि शुल्कदा वयम् ॥ ४० ॥

राजोवाच

कोऽन्यस्तेऽभ्यधिको नाथ कन्यावर इहेप्सितः । गुणैकधाम्नो यस्याङ्गे श्रीर्वसत्यनपायिनी ॥४१॥
किन्त्वस्माभिः कृतः पूर्वं समयः सात्वतर्षभ । पुंसां वीर्यपरीक्षार्थं कन्यावरपरीप्सया ॥४२॥
सप्तैते गोवृषा वीर दुर्दान्ता दुरवग्रहाः । एतैर्भग्नाः सुबहवो भिन्नगात्रा नृपात्मजाः ॥४३॥
यदिमे निगृहीताः स्युस्त्वयैव यदुनन्दन । वरो भवानभिमतो दुहितुर्मे श्रियःपते ॥४४॥
एवं समयमाकर्ण्य बद्ध्वा परिकरं प्रभुः । आत्मानं सप्तधा कृत्वा न्यगृह्णाल्लीलयैव तान् ॥४५॥
बद्ध्वा तान् दामभिः शौरिर्भग्नदर्पान् हतौजसः । व्यकर्षल्लीलया बद्धान् बालो दारुमयान् यथा ॥४६॥
ततः प्रीतः सुतां राजा ददौ कृष्णाय विस्मितः । तां प्रत्यगृह्णाद्भगवान् विधिवत् सदृशीं प्रभुः ४७
राजपत्न्यश्च दुहितुः कृष्णं लब्ध्वा प्रियं पतिम् । लेभिरे परमानन्दं जातश्च परमोत्सवः ॥४८॥
शङ्खभेर्यानका नेदुर्गीतवाद्यद्विजाशिषः । नरा नार्यः प्रमुदिताः सुवासःस्रगलङ्कृताः ॥४९॥
दशधेनुसहस्राणि पारिबर्हमदाद्विभुः । युवतीनां त्रिसाहस्रं निष्कग्रीवसुवाससम् ॥५०॥

नवनागसहस्राणि नागाच्छतगुणान् रथान् । रथाच्छतगुणानश्वानश्वाच्छतगुणान् नरान् ॥५१॥
दम्पती रथमारोप्य महत्या सेनया वृतौ । स्नेहप्रक्लिन्नहृदयो यापयामास कोसल ॥५२॥
श्रुत्वैतद् रुरुधुर्भूपा नयन्तं पथि कन्यकाम् । भग्नवीर्याः सुदुमर्षा यदुभिर्गोवृषैः पुरा ॥५३॥
तानस्यतः शरव्रातान् बन्धुप्रियकृदर्जुन । गाण्डीवी कालयामास सिंहः क्षुद्रमृगानिव ॥५४॥
पारिबर्हमुपागृह्य द्वारकामेत्य सत्यया । रेमे यदूनामृषभो भगवान् देवकीसुत ॥५५॥
श्रुतकीर्तेः सुतां भद्रामुपयेमे पितृष्वसुः । कैकेयीं भ्रातृभिर्दत्तां कृष्णः सन्तर्दनादिभिः ॥५६॥
सुतां च मद्राधिपतेर्लक्ष्मणां लक्षणैर्युताम् । स्वयंवरे जहारैकः स सुपर्णः सुधामिव ॥५७॥
अन्याश्चैवंविधा भार्याः कृष्णस्यासन् सहस्रशः । भौमं हत्वा तन्निरोधादाहृताश्चारुदर्शनाः ॥५८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धेऽष्ट
महिष्युद्वाहो नामाष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

अथैकोनषष्टितमोऽध्यायः

राजोवाच

यथा हतो भगवता भौमो येन च ताः स्त्रियः । निरुद्धा एतदाचक्ष्व विक्रमं शार्ङ्गधन्वनः ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

इन्द्रेण हृतच्छत्रेण हृतकुण्डलबन्धुना । हृतामराद्रिस्थानेन ज्ञापितो भौमचेष्टितम् ।
सभार्यो गरुडारूढः प्राग्ज्योतिषपुरं ययौ ॥ २ ॥
गिरिदुर्गैः शस्त्रदुर्गैर्जलाग्न्यनिलदुर्गमम् । मुरपाशायुतैर्घोरैर्दृढैः सर्वत आवृतम् ॥ ३ ॥
गदया निर्बिभेदाद्रीन् शस्त्रदुर्गाणि सायकैः । चक्रेणाग्निं जलं वायुं मुरपाशांस्तथासिना ॥ ४ ॥
शङ्खनादेन यन्त्राणि हृदयानि मनस्विनाम् । प्राकारं गदया गुर्व्या निर्बिभेद गदाधरः ॥ ५ ॥
पाञ्चजन्यध्वनिं श्रुत्वा युगान्ताशनिभीषणम् । मुरः शयान उत्तस्थौ दैत्यः पञ्चशिरा जलात् ॥ ६ ॥
त्रिशूलमुद्यम्य सुदुर्निरीक्षणो युगान्तसूर्यानलरोचिरुल्बणः ।
ग्रसंस्त्रिलोकीमिव पञ्चभिर्मुखैरभ्यद्रवत्तार्क्ष्यसुतं यथोरगः ॥ ७ ॥
आविध्य शूलं तरसा गरुत्मते निरस्य वक्त्रैर्व्यनदत् स पञ्चभिः ।
स रोदसी सर्वदिशोऽन्तरं महानापूरयन्नण्डकटाहमावृणोत् ॥ ८ ॥
तदापतद् वै त्रिशिखं गरुत्मते हरिः शराभ्यामभिनत्त्रिधोजसा ।
मुखेषु तं चापि शरैरताडयत्तस्मै गदां सोऽपि रुषा व्यमुञ्चत ॥ ९ ॥
तामापतन्तीं गदया गदां मृधे गदाग्रजो निर्बिभिदे सहस्रधा ।
उद्यम्य बाहूनभिधावतोऽजितः शिरांसि चक्रेण जहार लीलया ॥१०॥

व्यसु पपाताम्भसि कृत्तशीर्षो निकृत्तशृङ्गोऽद्रिरिवेन्द्रतेजसा ।
तस्यात्मजा सप्त पितुर्वधातुरा प्रतिक्रियामर्षजुषः समुद्यता ॥११॥
ताम्रोऽन्तरिक्ष श्रवणो विभावसुर्वसुर्नभस्वानरुणश्च सप्तमः ।
पीठ पुरस्कृत्य चमूपति मृधे भौमप्रयुक्ता निरगन् धृतायुधा ॥१२॥
प्रायुञ्जतासाद्य शरानसीन् गदा शक्त्यृष्टिशूलान्यजिते रुषोल्बणा ।
तच्छस्त्रकूट भगवान् स्वमार्गणैरमोघवीर्यस्तिलशश्चकर्त ह ॥१३॥
तान् पीठमुख्याननयद् यमक्षय निकृत्तशीर्षोरुभुजाङ्घ्रिवर्मणः ।
स्वानीकपानच्युतचक्रसायकैस्तथा निरस्तान् नरको धरासुत ॥१४॥
निरीक्ष्य दुर्मर्षण आस्रवन्मदैर्गजै पयोधिप्रभवैर्निराक्रमत् ।
दृष्ट्वा सभार्यं गरुडोपरि स्थित सूर्योपरिष्टात् सतडिद्घन यथा ।
कृष्ण स तस्मै व्यसृजच्छतघ्नीं योधाश्च सर्वे युगपत् स वि यधु ॥१५॥
तद् भौमसैन्य भगवान् गदाग्रजो विचित्रवाजैर्निशितै शिलीमुखैः ।
निकृत्तबाहूरुशिरोध्रविग्रह चकार तर्ह्येव हताश्वकुञ्जरम् ॥१६॥
यानि योधै प्रयुक्तानि शस्त्रास्त्राणि कुरूद्वह । हरिस्तान्यच्छिनत्तीक्ष्णै शरैरेकैकशस्त्रिभि ॥१७॥
उह्यमान सुपर्णेन पक्षाभ्या निघ्नता गजान् । गरुत्मता हन्यमानास्तुण्डपक्षनखैर्गजा ॥१८॥
पुरमेवाविशन्नार्ता नरको युध्ययुध्यत । दृष्ट्वा विद्रावित सै य गरुडेनार्दित स्वकम् ॥१९॥
त भौम प्राहरच्छक्त्या वज्र प्रतिहतो यत । नाकम्पत तया विद्धो मालाहत इव द्विप ॥२०॥
शूल भौमोऽच्युत हन्तुमाददे वितथोद्यम । तद्विसर्गात् पूर्वमेव नरकस्य शिरो हरि ।
अपाहरद् गजस्थस्य चक्रेण क्षुरनेमिना ॥२१॥
सकुण्डल चारुकिरीटभूषण बभौ पृथिव्या पतित समुज्ज्वलत् ।
हाहेति साध्वित्यृषय सुरेश्वरा माल्यैर्मुकुन्द विकिरन्त ईडिरे ॥२२॥
ततश्च भू कृष्णमुपेत्य कुण्डले प्रतप्तजाम्बूनदरत्नभास्वरे ।
सवैजयन्त्या वनमाल्यार्पयत् प्राचेतस छत्रमयो महामणिम् ॥२३॥
अस्तौषीदथ विश्वेश देवी देववरार्चितम् । प्राञ्जलि प्रणता राजन् भक्तिप्रवणया धिया ॥२४॥

भूमिरुवाच

नमस्ते देवदेवेश शङ्खचक्रगदाधर । भक्तेच्छोपात्तरूपाय परमात्मन् नमोऽस्तु ते ॥२५॥
नम पङ्कजनाभाय नम पङ्कजमालिने । नम पङ्कजनेत्राय नमस्ते पङ्कजाङ्घ्रये ॥२६॥
नमो भगवते तुभ्य वासुदेवाय विष्णवे । पुरुषायादिबीजाय पूर्णबोधाय ते नम ॥२७॥
जनयित्रेऽस्य ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये । परावरात्मन् भूतात्मन् परमात्मन् नमोऽस्तु ते २८

त्वं वै सिसृक्षुः रज उत्कटं प्रभो तमो निरोधाय बिभर्ष्यसंवृतः ।
स्थानाय सत्त्वं जगतो जगत्पते कालः प्रधानं पुरुषो भवान् परः ॥२९॥
अहं पयो ज्योतिरथानिलो नभो मात्राणि देवा मन इन्द्रियाणि ।
कर्ता महानित्यखिलं चराचरं त्वय्यद्वितीये भगवन्नयं भ्रमः ॥३०॥
तस्यात्मजोऽयं तव पादपङ्कजं भीतः प्रपन्नार्तिहरोपसादितः ।
तत् पालयैनं कुरु हस्तपङ्कजं शिरस्यमुष्याखिलकल्मषापहम् ॥३१॥

श्रीशुक उवाच

इति भूम्यार्थितो वाग्भिर्भगवान् भक्तिनम्रया । दत्त्वाभयं भौमगृहं प्राविशत् सकलर्द्धिमत् ॥३२॥
तत्र राजन्यकन्यानां षट्सहस्राधिकायुतम् । भौमाहृतानां विक्रम्य राजभ्यो ददृशे हरिः ॥३३॥
तं प्रविष्टं स्त्रियो वीक्ष्य नरवीरं विमोहिताः । मनसा वव्रिरेऽभीष्टं पतिं दैवोपसादितम् ॥३४॥
भूयात् पतिरयं मह्यं धाता तदनुमोदताम् । इति सर्वाः पृथक् कृष्णे भावेन हृदयं दधुः ॥३५॥
ताः प्राहिणोद् द्वारवतीं सुमृष्टविरजोऽम्बराः । नरयानैर्महाकोशान् रथाश्वान् द्रविणं महत् ॥३६॥
ऐरावतकुलेभांश्च चतुर्दन्तांस्तरस्विनः । पाण्डुरांश्च चतुःषष्टिं प्रेषयामास केशवः ॥३७॥
गत्वा सुरेन्द्रभवनं दत्त्वादित्यै च कुण्डले । पूजितस्त्रिदशेन्द्रेण सहेन्द्राण्या च सप्रियः ॥३८॥
चोदितो भार्ययोत्पाट्य पारिजातं गरुत्मति । आरोप्य सेन्द्रान् विबुधान् निर्जित्योपानयत् पुरम् ॥
स्थापितः सत्यभामाया गृहोद्यानोपशोभनः । अन्वगुर्भ्रमराः स्वर्गात्तद्गन्धासवलम्पटाः ॥४०॥
ययाच आनम्य किरीटकोटिभिः पादौ स्पृशन्नच्युतमर्थसाधनम् ।
सिद्धार्थ एतेन विगृह्यते महानहो सुराणां च तमो धिगाढ्यताम् ॥४१॥
अथो मुहूर्त एकस्मिन् नानागारेषु ताः स्त्रियः । यथोपयेमे भगवांस्तावद्रूपधरोऽव्ययः ॥४२॥
गृहेषु तासामनपाय्यतर्क्यकृन्निरस्तसाम्यातिशयेष्ववस्थितः ।
रेमे रमाभिर्निजकामसम्प्लुतो यथेतरो गार्हकमेधिकांश्चरन् ॥४३॥
इत्थं रमापतिमवाप्य पतिं स्त्रियस्ता ब्रह्मादयोऽपि न विदुः पदवीं यदीयाम् ।
भेजुर्मुदाविरतमेधितयानुरागहासावलोकनवसङ्गमजल्पलज्जाः ॥४४॥
प्रत्युद्गमासनवरार्हणपादशौचताम्बूलविश्रमणवीजनगन्धमाल्यैः ।
केशप्रसारशयनस्नपनोपहार्यैर्दासीशता अपि विभोर्विदधुः स्म दास्यम् ॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे पारिजातहरणनरकवधो नामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥५९॥

अथ षष्टितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

कर्हिचित् सुखमासीनं स्वतल्पस्थं जगद्गुरुम् । पतिं पर्यचरद् भैष्मी व्यजनेन सखीजनैः ॥ १ ॥

यस्त्वेतल्लीलया विश्व सृजत्यत्त्यवतीश्वर । स हि जात स्वसेतूना गोपीथाय यदुष्वज ॥
तस्मिन्नन्तर्गृहे भ्राजन्मुक्तादामविलम्बिना । विराजिते वितानेन दीपैर्मणिमयैरपि ॥
मल्लिकादामभि पुष्पैर्द्विरेफकुलनादिते । जालरन्ध्रप्रविष्टैश्च गोभिश्चन्द्रमसोऽमलै ॥
पारिजातवनामोदवायुनोद्यानशालिना । धूपैरगुरुजै राजन् जालरन्ध्रविनिर्गतै ॥
पय फेननिभे शुभ्रे पर्यङ्के कशिपूत्तमे । उपतस्थे सुखासीन जगतामीश्वर पतिम् ॥
वालव्यजनमादाय रत्नदण्ड सखीकरात् । तेन वीजयती देवी उपासाञ्चक्र ईश्वरम् ॥
सोपाच्युत क्वणयती मणिनूपुराभ्या रेजेऽङ्गुलीयवलयव्यजनाग्रहस्ता ।
वस्त्रान्तगूढकुचकुङ्कुमशोणहारभासा नितम्बधृतया च परार्ध्यकाञ्च्या ॥ ८ ॥
ता रूपिणीं श्रियमनन्यगतिं निरीक्ष्य या लीलया धृततनोरनुरूपरूपा ।
प्रीत स्मयन्नलककुण्डलनिष्ककण्ठवक्त्रोल्लसत्स्मितसुधा हरिराबभाषे ॥ ९ ॥

श्रीभगवानुवाच

राजपुत्रीप्सिता भूपैर्लोकपालविभूतिभि । महानुभावै श्रीमद्भी रूपौदार्यबलोर्जितै ॥
तान् प्राप्तानर्थिनो हित्वा चैद्यादीन् स्मरदुर्मदान् । दत्ता भ्रात्रा स्वपित्रा च कस्मान्नो ववृषेऽसमान्
राजभ्यो बिभ्यत सुभ्रु समुद्र शरण गतान् । बलवद्भि कृतद्वेषान् प्रायस्त्यक्तनृपासनान् ॥
अस्पष्टवर्त्मना पुसामलोकपथमीयुषाम् । आस्थिता पदवीं सुभ्रु प्राय सीदन्ति योषित ।
निष्किञ्चना वय शश्वन्निष्किञ्चनजनप्रिया । तस्मात् प्रायेण न ह्याढ्या मा भजन्ति सुमध्यमे ।
ययोरात्मसम वित्त जन्मैश्वर्याकृतिर्भव । तयोर्विवाहो मैत्री च नोत्तमाधमयो क्वचित् ॥
वैदर्भ्येतदविज्ञाय त्वयादीर्घसमीक्षया । वृता वय गुणैर्हीना भिक्षुभि श्लाघिता मुधा ॥
अथात्मनोऽनुरूप वै भजस्व क्षत्रियर्षभम् । येन त्वमाशिष सत्या इहामुत्र च लप्स्यसे ॥
चैद्यशाल्वजरासन्धदन्तवक्त्रादयो नृपा । मम द्विषन्ति वामोरु रुक्मी चापि तवाग्रज ॥
तेषा वीर्यमदान्धाना दृप्ताना स्मयनुत्तये । आनीतासि मया भद्रे तेजोऽपहरतासताम् ॥
उदासीना वय नून न स्त्र्यपत्यार्थकामुका । आत्मलब्ध्याऽऽस्महे पूर्णा गेहयोर्ज्योतिरक्रिया

श्रीशुक उवाच

एतावदुक्त्वा भगवानात्मान वल्लभामिव । मन्यमानामविश्लेषात् तद्दर्पघ्न उपारमत ॥
इति त्रिलोकेशपतेस्तदाऽऽत्मन प्रियस्य देव्यश्रुतपूर्वमप्रियम् ।
आश्रुत्य भीता हृदि जातवेपथुश्चिन्ता दुरन्ता रुदती जगाम ह ॥२२॥
पदा सुजातेन नखारुणश्रिया भुव लिखन्त्यश्रुभिरञ्जनासितै ।
आसिञ्चती कुङ्कुमरूषितौ स्तनौ तस्थावधोमुख्यतिदु खरुद्धवाक् ॥२३॥

तस्याः सुदुःखभयशोकविनष्टबुद्धेर्हस्ताच्छ्लथद्वलयतो व्यजनं पपात ।
देहश्च विक्लवधियः सहसैव मुह्यन् रम्भेव वातविहता प्रविकीर्य केशान् ॥२४॥
तद्दृष्ट्वा भगवान् कृष्णः प्रियायाः प्रेमबन्धनम् । हास्यप्रौढिमजानन्त्याः करुणः सोऽन्वकम्पत ॥२५॥
पर्यङ्कादवरुह्याशु तामुत्थाप्य चतुर्भुजः । केशान् समुह्य तद्वक्त्रं प्रामृजत्पद्मपाणिना ॥२६॥
प्रमृज्याश्रुकले नेत्रे स्तनौ चोपहतौ शुचा । आश्लिष्य बाहुना राजन्ननन्यविषयां सतीम् ॥२७॥
सान्त्वयामास सान्त्वज्ञः कृपया कृपणां प्रभुः । हास्यप्रौढिभ्रमच्चित्तामतदर्हां सतां गतिः ॥२८॥

श्रीभगवानुवाच

मा मा वैदर्भ्यसूयेथा जाने त्वां मत्परायणाम् । त्वद्वचः श्रोतुकामेन क्ष्वेल्याऽऽचरितमङ्गने ॥२९॥
मुखं च प्रेमसंरम्भस्फुरिताधरमीक्षितुम् । कटाक्षेपारुणापाङ्गं सुन्दरभ्रुकुटीतटम् ॥३०॥
अयं हि परमो लाभो गृहेषु गृहमेधिनाम् । यन्नर्मैरीयते यामः प्रियया भीरु भामिनि ॥३१॥

श्रीशुक उवाच

सैवं भगवता राजन् वैदर्भी परिसान्त्विता । ज्ञात्वा तत्परिहासोक्तिं प्रियत्यागभयं जहौ ॥३२॥
बभाष ऋषभं पुंसां वीक्षन्ती भगवन्मुखम् । सव्रीडहासरुचिरस्निग्धापाङ्गेन भारत ॥३३॥

रुक्मिण्युवाच

नन्वेवमेतदरविन्दविलोचनाह यद्वै भवान् भगवतोऽसदृशी विभूम्नः ।
क्व स्वे महिम्न्यभिरतो भगवांस्त्र्यधीशः क्वाहं गुणप्रकृतिरज्ञगृहीतपादा ॥ ३४ ॥
सत्यं भयादिव गुणेभ्य उरुक्रमान्तः शेते समुद्र उपलम्भनमात्र आत्मा ।
नित्यं कदिन्द्रियगणैः कृतविग्रहस्त्वं त्वत्सेवकैर्नृपपदं विधुतं तमोऽन्धम् ॥ ३५ ॥
त्वत्पादपद्ममकरन्दजुषां मुनीनां वर्त्मास्फुटं नृपशुभिर्ननु दुर्विभाव्यम् ।
यस्मादलौकिकमिवेहितमीश्वरस्य भूमंस्तवेहितमथो अनु ये भवन्तम् ॥ ३६ ॥
निष्किञ्चनो ननु भवान्न यतोऽस्ति किञ्चिद्यस्मै बलिं बलिभुजोऽपि हरन्त्यजाद्याः ।
न त्वा विदन्त्यसुतृपोऽन्तकमाढ्यतान्धाः प्रेष्ठो भवान् बलिभुजामपि तेऽपि तुभ्यम् ॥३७॥
त्वं वै समस्तपुरुषार्थमयः फलात्मा यद्वाञ्छया सुमतयो विसृजन्ति कृत्स्नम् ।
तेषां विभो समुचितो भवतः समाजः पुंसः स्त्रियाश्च रतयोः सुखदुःखिनोर्न ॥ ३८ ॥
त्वं न्यस्तदण्डमुनिभिर्गदितानुभाव आत्माऽऽत्मदश्च जगतामिति मे वृतोऽसि ।
हित्वा भवद्भ्रुव उदीरितकालवेगध्वस्ताशिषोऽब्जभवनाकपतीन् कुतोऽन्ये ॥ ३९ ॥
जाड्यं वचस्तव गदाग्रज यस्तु भूपान् विद्राव्य शार्ङ्गनिनदेन जहर्थ मां त्वम् ।
सिंहो यथा स्वबलिमीश पशून् स्वभागं तेभ्यो भयाद्यदुदधिं शरणं प्रपन्नः ॥

यद्वाञ्छया नृपशिखामणयोऽङ्गवैन्यजायन्तनाहुषगयादय ऐक्यपत्यम् ।
राज्यं विसृज्य विविशुर्वनमम्बुजाक्ष सीदन्ति तेऽनुपदवीं त इहास्थिता किम् ॥ ४१ ॥
कान्यं श्रयेत तव पादसरोजगन्धमाघ्राय सन्मुखरितं जनतापवर्गम् ।
लक्ष्म्यालयं त्वविगणय्य गुणालयस्य मर्त्या सदोरुभयमर्थविविक्तदृष्टिः ॥ ४२ ॥
तं त्वानुरूपमभजं जगतामधीशमात्मानमत्र च परत्र च कामपूरम् ।
स्यान्मे तवाङ्घ्रिरणं सृतिभिर्भ्रमन्त्या यो वै भजन्तमुपयात्यनृतापवर्गः ॥ ४३ ॥
तस्याः स्युरच्युत नृपा भवतोपदिष्टाः स्त्रीणां गृहेषु खरगोश्वविडालभृत्याः ।
यत्कर्णमूलमरिकर्षण नोपयायाद् युष्मत्कथा मृडविरिञ्चसभासु गीता ॥ ४४ ॥
त्वक्श्मश्रुरोमनखकेशपिनद्धमन्तर्मांसास्थिरक्तकृमिविट्कफपित्तवातम् ।
जीवच्छवं भजति कान्तमतिर्विमूढा या ते पदाब्जमकरन्दमजिघ्रती स्त्री ॥ ४५ ॥
अस्त्वम्बुजाक्ष मम ते चरणानुराग आत्मन् रतस्य मयि चानतिरिक्तदृष्टेः ।
यर्ह्यस्य वृद्धय उपात्तरजोऽतिमात्रो मामीक्षसे तदु ह नः परमानुकम्पा ॥ ४६ ॥
नैवालीकमहं मन्ये वचस्ते मधुसूदन । अम्बाया इव हि प्रायः कन्याया स्याद् रतिः क्वचित् ॥
व्यूढायाश्चापि पुंश्चल्या मनोऽभ्येति नवं नवम् । बुधोऽसतीं न बिभृयात्तां बिभ्रदुभयच्युतः ॥४८॥

श्रीभगवानुवाच

साध्व्येतच्छ्रोतुकामैस्त्वं राजपुत्रि प्रलम्भिता । मयोदितं यदन्वात्थ सर्वं तत् सत्यमेव हि ॥ ४९ ॥
यान् यान् कामयसे कामान् मय्यकामाय भामिनि । सन्ति ह्येकान्तभक्तायास्तव कल्याणि नित्यदा ॥५०
उपलब्धं पतिप्रेम पातिव्रत्यं च तेऽनघे । यद्वाक्यैश्चाल्यमानाया न धीर्मय्यपकर्षिता ॥ ५१ ॥
ये मां भजन्ति दाम्पत्ये तपसा व्रतचर्यया । कामात्मानोऽपवर्गेशं मोहिता मम मायया ॥ ५२ ॥
मां प्राप्य मानिन्यपवर्गसम्पदं वाञ्छन्ति ये सम्पद एव तत्पतिम् ।
ते मन्दभाग्या निरयेऽपि ये नृणां मात्रात्मकत्वान्निरयः सुसङ्गमः ॥ ५३ ॥
दिष्ट्या गृहेश्वर्यसकृन्मयि त्वया कृतानुवृत्तिर्भवमोचनी खलैः ।
सुदुष्कराऽसौ सुतरां दुराशिषो ह्यसुम्भराया निकृतिं जुषः स्त्रियाः ॥ ५४ ॥
न त्वादृशीं प्रणयिनीं गृहिणीं गृहेषु पश्यामि मानिनि यया स्वविवाहकाले ।
प्राप्तान् नृपानवगणय्य रहोहरो मे प्रस्थापितो द्विज उपश्रुतसत्कथस्य ॥ ५५ ॥
भ्रातुर्विरूपकरणं युधि निर्जितस्य प्रोद्वाहपर्वणि च तद्वधमक्षगोष्ठ्याम् ।
दुःखं समुत्थमसहोऽस्मदयोगभीत्या नैवाब्रवीः किमपि तेन वयं जितास्ते ॥ ५६ ॥
दूतस्त्वयाऽऽत्मलभने सुविविक्तमन्त्रः प्रस्थापितो मयि चिरायति शून्यमेतत् ।
मत्वा जिहास इदमङ्गमनन्ययोग्यं तिष्ठेत तत्त्वयि वयं प्रतिनन्दयामः ॥ ५७ ॥

श्रीशुक उवाच

एवं सौरतसंलापैर्भगवाञ्जगदीश्वरः । स्वरतो रमया रेमे नरलोकं विडम्बयन् ॥ ५८ ॥
तथान्यासामपि विभुर्गृहेषु गृहवानिव । आस्थितो गृहमेधीयान् धर्मान् लोकगुरुर्हरिः ॥ ५९ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे कृष्णरुक्मिणीसंवादो नाम षष्टितमोऽध्यायः ॥६०॥

अथैकषष्टितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एकैकशस्ताः कृष्णस्य पुत्रान् दश दशाबलाः । अजीजनन्ननवमान् पितुः सर्वात्मसम्पदा ॥ १ ॥
गृहादनपगं वीक्ष्य राजपुत्र्योऽच्युतं स्थितम् । प्रेष्ठं न्यमंसत स्वं स्वं न तत्तत्त्वविदः स्त्रियः ॥ २ ॥
चार्वब्जकोशवदनायतबाहुनेत्रसप्रेमहासरसवीक्षितवल्गुजल्पैः ।
सम्मोहिता भगवतो न मनो विजेतुं स्वैर्विभ्रमैः समशकन् वनिता विभूम्नः ॥ ३ ॥
स्मायावलोकलवदर्शितभावहारिभ्रूमण्डलप्रहितसौरतमन्त्रशौण्डैः ।
पत्न्यस्तु षोडशसहस्रमनङ्गबाणैर्यस्येन्द्रियं विमथितुं करणैर्न शेकुः ॥ ४ ॥
इत्थं रमापतिमवाप्य पतिं स्त्रियस्ता ब्रह्मादयोऽपि न विदुः पदवीं यदीयाम्।
भेजुर्मुदाविरतमेधितयानुरागहासावलोकनवसङ्गमलालसाद्यम् ॥ ५ ॥
प्रत्युद्गमासनवरार्हणपादशौचताम्बूलविश्रमणवीजनगन्धमाल्यैः ।
केशप्रसारशयनस्नपनोपहार्यैर्दासीशता अपि विभोर्विदधुः स्म दास्यम् ॥ ६ ॥
तासां या दशपुत्राणां कृष्णस्त्रीणां पुरोदिताः । अष्टौ महिष्यस्तत्पुत्रान् प्रद्युम्नादीन् गृणामि ते॥७॥
चारुदेष्णः सुदेष्णश्च चारुदेहश्च वीर्यवान् । सुचारुश्चारुगुप्तश्च भद्रचारुस्तथापरः ॥ ८ ॥
चारुचन्द्रो विचारुश्च चारुश्च दशमो हरेः । प्रद्युम्नप्रमुखा जाता रुक्मिण्यां नावमाः पितुः ॥ ९ ॥
भानुः सुभानुः स्वर्भानुः प्रभानुर्भानुमांस्तथा । चन्द्रभानुर्बृहद्भानुरतिभानुस्तथाष्टमः ॥१०॥
श्रीभानुः प्रतिभानुश्च सत्यभामात्मजा दश । साम्बः सुमित्रः पुरुजिच्छतजिच्च सहस्रजित् ॥११॥
विजयश्चित्रकेतुश्च वसुमान् द्रविडः क्रतुः । जाम्बवत्याः सुता ह्येते साम्बाद्याः पितृसम्मताः ।१२।
वीरश्चन्द्रोऽश्वसेनश्च चित्रगुर्वेगवान् वृषः । आमः शङ्कुर्वसुः श्रीमान् कुन्तिर्नाग्नजितेः सुताः १३
श्रुतः कविर्वृषो वीरः सुबाहुर्भद्र एकलः । शान्तिर्दर्शः पूर्णमासः कालिन्द्याः सोमकोऽवरः १४
प्रघोषो गात्रवान् सिंहो बलः प्रबल ऊर्ध्वगः । माद्र्याः पुत्रा महाशक्तिः सह ओजोऽपराजितः १५
वृको हर्षोऽनिलो गृध्रो वर्धनोऽन्नाद एव च । महांशः पावनो वह्निर्मित्रविन्दात्मजाः क्षुधिः ॥१६॥
संग्रामजिद् बृहत्सेनः शूरः प्रहरणोऽरिजित् । जयः सुभद्रो भद्राया वाम आयुश्च सत्यकः ॥१७॥
दीप्तिमांस्ताम्रतप्ताद्या रोहिण्यास्तनया हरेः । प्रद्युम्नाच्चानिरुद्धोऽभूद् रुक्मवत्यां महाबलः ॥१८॥
पुत्र्यां तु रुक्मिणो राजन् नाम्ना भोजकटे पुरे । एतेषां पुत्रपौत्राश्च बभूवुः कोटिशो नृप ।

मातरः कृष्णजातीनां सहस्राणि च षोडश ॥ १९ ॥

राजोवाच

कथं रुक्म्यरिपुत्राय प्रादाद् दुहितरं युधि । कृष्णेन परिभूतस्तं हन्तुं रन्ध्रं प्रतीक्षते ।
एतदाख्याहि मे विद्वन् द्विषोर्वैवाहिकं मिथः ॥ २० ॥

अनागतमतीतं च वर्तमानमतीन्द्रियम् । विप्रकृष्टं व्यवहितं सम्यक् पश्यन्ति योगिनः ॥ २१ ॥

श्रीशुक उवाच

वृतः स्वयंवरे साक्षादनङ्गोऽङ्गयुतस्तया । राज्ञः समेतान् निर्जित्य जहारैकरथो युधि ॥ २२ ॥
यद्यप्यनुस्मरन् वैरं रुक्मी कृष्णावमानितः । व्यतरद् भागिनेयाय सुतां कुर्वन् स्वसुः प्रियम् ॥ २३ ॥
रुक्मिण्यास्तनयां राजन् कृतवर्मसुतो बली । उपयेमे विशालाक्षीं कन्यां चारुमतीं किल ॥ २४ ॥
दौहित्रायानिरुद्धाय पौत्रीं रुक्म्याददाद्धरेः । रोचनां बद्धवैरोऽपि स्वसुः प्रियचिकीर्षया ।
जानन्नधर्मं तद् यौनं स्नेहपाशानुबन्धनः ॥ २५ ॥
तस्मिन्नभ्युदये राजन् रुक्मिणी रामकेशवौ । पुरं भोजकटं जग्मुः साम्बप्रद्युम्नकादयः ॥ २६ ॥
तस्मिन् निवृत्त उद्वाहे कालिङ्गप्रमुखा नृपाः । दृप्तास्ते रुक्मिणं प्रोचुर्बलमक्षैर्विनिर्जय ॥ २७ ॥
अनक्षज्ञो ह्ययं राजन्नपि तद्व्यसनं महत् । इत्युक्तो बलमाहूय तेनाक्षै रुक्म्यदीव्यत ॥ २८ ॥
शतं सहस्रमयुतं रामस्तत्राददे पणम् । तं तु रुक्म्यजयत्तत्र कालिङ्गः प्राहसद् बलम् ।
दन्तान् सन्दर्शयन्नुच्चैर्नामृष्यत्तद्धलायुधः ॥ २९ ॥
ततो लक्षं रुक्म्यगृह्णाद् ग्लहं तत्राजयद् बलः । जितवानहमित्याह रुक्मी कैतवमाश्रितः ॥ ३० ॥
मन्युना क्षुभितः श्रीमान् समुद्र इव पर्वणि । जाम्बूनदाक्षोऽतिरुषा न्यर्बुदं ग्लहमाददे ॥ ३१ ॥
तं चापि जितवान् रामो धर्मेण छलमाश्रितः । रुक्मी जितं मयात्रेमे वदन्तु प्राश्निका इति ॥ ३२ ॥
तदाब्रवीन्नभोवाणी बलेनैव जितो ग्लहः । धर्मतो वचनेनैव रुक्मी वदति वै मृषा ॥ ३३ ॥
तामनादृत्य वैदर्भो दुष्टराजन्यचोदितः । सङ्कर्षणं परिहसन् बभाषे कालचोदितः ॥ ३४ ॥
नैवाक्षकोविदा यूयं गोपाला वनगोचराः । अक्षैर्दीव्यन्ति राजानो बाणैश्च न भवादृशाः ॥ ३५ ॥
रुक्मिणैवमधिक्षिप्तो राजभिश्चोपहासितः । क्रुद्धः परिघमुद्यम्य जघ्ने तं नृम्णसंसदि ॥ ३६ ॥
कलिङ्गराजं तरसा गृहीत्वा दशमे पदे । दन्तानपातयत् क्रुद्धो योऽहसद् विवृतैर्द्विजैः ॥ ३७ ॥
अन्ये निर्भिन्नबाहूरुशिरसो रुधिरोक्षिताः । राजानो दुद्रुवुर्भीता बलेन परिघार्दिताः ॥ ३८ ॥
निहते रुक्मिणि श्याले नाब्रवीत् साध्वसाधु वा । रुक्मिणीबलयो राजन् स्नेहभङ्गभयाद्धरिः ॥ ३९ ॥

ततोऽनिरुद्धं सह सूर्यया वरं रथं समारोप्य ययुः कुशस्थलीम् ।
रामादयो भोजकटाद् दशार्हाः सिद्धाखिलार्था मधुसूदनाश्रयाः ॥ ४० ॥

उत्तरार्धे अनिरुद्धविवाहे रुक्मिवधो नामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥६१॥

अथ द्विषष्टितमोऽध्यायः

राजोवाच

बाणस्य तनयामूषामुपयेमे यदूत्तम । तत्र युद्धमभूद् घोरं हरिशङ्करयोर्महत् ।
एतत् सर्वं महायोगिन् समाख्यातुं त्वमर्हसि ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

बाणः पुत्रशतज्येष्ठो बलेरासीन्महात्मनः । येन वामनरूपाय हरयेऽदायि मेदिनी ॥ २ ॥
तस्यौरसः सुतो बाणः शिवभक्तिरतः सदा । मान्यो वदान्यो धीमांश्च सत्यसन्धो दृढव्रतः ॥ ३ ॥
शोणिताख्ये पुरे रम्ये स राज्यमकरोत् पुरा । तस्य शम्भोः प्रसादेन किङ्करा इव तेऽमराः ।
सहस्रबाहुर्वाद्येन ताण्डवेऽतोषयन्मृडम् ॥ ४ ॥
भगवान् सर्वभूतेशः शरण्यो भक्तवत्सलः । वरेण च्छन्दयामास स तं वव्रे पुराधिपम् ॥ ५ ॥
स एकदाऽऽह गिरिशं पार्श्वस्थं वीर्यदुर्मदः । किरीटेनार्कवर्णेन संस्पृशंस्तत्पदाम्बुजम् ॥ ६ ॥
नमस्ये त्वां महादेव लोकानां गुरुमीश्वरम् । पुंसामपूर्णकामानां कामपूरामराङ्घ्रिपम् ॥ ७ ॥
दोःसहस्रं त्वया दत्तं परं भाराय मेऽभवत् । त्रिलोक्यां प्रतियोद्धारं न लभे त्वदृते समम् ॥ ८ ॥
कण्डूत्या निभृतैर्दोर्भिर्युयुत्सुर्दिग्गजानहम् । आद्यायां चूर्णयन्नद्रीन् भीतास्तेऽपि प्रदुद्रुवुः ॥ ९ ॥
तच्छ्रुत्वा भगवान् क्रुद्धः केतुस्ते भज्यते यदा । त्वद्दर्पघ्नं भवेन्मूढ संयुगं मत्समेन ते ॥ १० ॥
इत्युक्तः कुमतिर्हृष्टः स्वगृहं प्राविशन्नृप । प्रतीक्षन् गिरिशादेशं स्ववीर्यनशनं कुधीः ॥ ११ ॥
तस्योषा नाम दुहिता स्वप्ने प्राद्युम्निना रतिम् । कन्यालभत कान्तेन प्रागदृष्टश्रुतेन सा ॥ १२ ॥
सा तत्र तमपश्यन्ती क्वासि कान्तेति वादिनी । सखीनां मध्य उत्तस्थौ विह्वला व्रीडिता भृशम् ॥ १३ ॥
बाणस्य मन्त्री कुम्भाण्डश्चित्रलेखा च तत्सुता । सख्यपृच्छत् सखीमूषां कौतूहलसमन्विता ॥ १४ ॥
कं त्वं मृगयसे सुभ्रु कीदृशस्ते मनोरथः । हस्तग्राहं न तेऽद्यापि राजपुत्र्युपलक्षये ॥ १५ ॥

ऊषोवाच

दृष्टः कश्चिन्नरः स्वप्ने श्यामः कमललोचनः । पीतवासा बृहद्बाहुर्योषितां हृदयङ्गमः ॥ १६ ॥
तमहं मृगये कान्तं पाययित्वाधरं मधु । क्वापि यातः स्पृहयतीं क्षिप्त्वा मां वृजिनार्णवे ॥ १७ ॥

चित्रलेखोवाच

व्यसनं तेऽपकर्षामि त्रिलोक्यां यदि भाव्यते । तमानेष्ये नरं यस्ते मनोहर्ता तमादिश ॥ १८ ॥
इत्युक्त्वा देवगन्धर्वसिद्धचारणपन्नगान् । दैत्यविद्याधरान् यक्षान् मनुजांश्च यथालिखत् ॥ १९ ॥
मनुजेषु च सा वृष्णीन् शूरमानकदुन्दुभिम् । व्यलिखद् रामकृष्णौ च प्रद्युम्नं वीक्ष्य लज्जिता ॥ २० ॥
अनिरुद्धं विलिखितं वीक्ष्योषावाङ्मुखी ह्रिया । सोऽसावसाविति प्राह स्मयमाना महीपते ॥ २१ ॥

चित्रलेखा तमाज्ञाय पौत्रं कृष्णस्य योगिनी । ययौ विहायसा राजन् द्वारकां कृष्णपालिताम् ॥२२॥
तत्र सुप्तं सुपर्यङ्के प्राद्युम्निं योगमास्थिता । गृहीत्वा शोणितपुरं सख्यै प्रियमदर्शयत् ॥२३॥
सा च तं सुन्दरवरं विलोक्य मुदितानना । दुष्प्रेक्ष्ये स्वगृहे पुम्भी रेमे प्राद्युम्निना समम् ॥२४॥
परार्ध्यवासःस्रग्गन्धधूपदीपासनादिभिः । पानभोजनभक्ष्यैश्च वाक्यैः शुश्रूषणार्चितः ॥२५॥
गूढः कन्यापुरे शश्वत्प्रवृद्धस्नेहया तया । नाहर्गणान् स बुबुधे ऊषयापहृतेन्द्रियः ॥२६॥
तां तथा यदुवीरेण भुज्यमानां हतव्रताम् । हेतुभिर्लक्षयाञ्चक्रुरापीतां दुरवच्छदैः ॥२७॥
भटा आवेदयाञ्चक्रू राजंस्ते दुहितुर्वयम् । विचेष्टितं लक्षयाम कन्यायाः कुलदूषणम् ॥२८॥
अनपायिभिरस्माभिर्गुप्तायाश्च गृहे प्रभो । कन्याया दूषणं पुम्भिर्दुष्प्रेक्ष्याया न विद्महे ॥२९॥
ततः प्रव्यथितो बाणो दुहितुः श्रुतदूषणः । त्वरितः कन्यकागारं प्राप्तोऽद्राक्षीद् यदूद्वहम् ॥३०॥
कामात्मजं तं भुवनैकसुन्दरं श्यामं पिशङ्गाम्बरमम्बुजेक्षणम् ।
बृहद्भुजं कुण्डलकुन्तलत्विषा स्मितावलोकेन च मण्डिताननम् ॥३१॥
दीव्यन्तमक्षैः प्रिययाभिनृम्णया तदङ्गसङ्गस्तनकुङ्कुमस्रजम् ।
बाह्वोर्दधानं मधुमल्लिकाश्रितां तस्याग्र आसीनमवेक्ष्य विस्मितः ॥३२॥
स तं प्रविष्टं वृतमाततायिभिर्भटैरनीकैरवलोक्य माधवः ।
उद्यम्य मौर्वं परिघं व्यवस्थितो यथान्तको दण्डधरो जिघांसया ॥३३॥
जिघृक्षया तान् परितः प्रसर्पतः शुनो यथा शूकरयूथपोऽहनत् ।
ते हन्यमाना भवनाद् विनिर्गता निर्भिन्नमूर्धोरुभुजाः प्रदुद्रुवुः ॥३४॥
तं नागपाशैर्बलिनन्दनो बली घ्नन्तं स्वसैन्यं कुपितो बबन्ध ह ।
ऊषा भृशं शोकविषादविह्वला बद्धं निशम्याश्रुकलाक्ष्यरौदिषीत् ॥३५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धेऽनिरुद्धबन्धो नाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥६२॥

अथ त्रिषष्टितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अपश्यतां चानिरुद्धं तद्बन्धूनां च भारत । चत्वारो वार्षिका मासा व्यतीयुरनुशोचताम् ॥ १ ॥
नारदात्तदुपाकर्ण्य वार्तां बद्धस्य कर्म च । प्रययुः शोणितपुरं वृष्णयः कृष्णदेवताः ॥ २ ॥
प्रद्युम्नो युयुधानश्च गदः साम्बोऽथ सारणः । नन्दोपनन्दभद्राद्या रामकृष्णानुवर्तिनः ॥ ३ ॥
अक्षौहिणीभिर्द्वादशभिः समेताः सर्वतोदिशम् । रुरुधुर्बाणनगरं समन्तात् सात्वतर्षभाः ॥ ४ ॥
भज्यमानपुरोद्यानप्राकाराट्टालगोपुरम् । प्रेक्षमाणो रुषाविष्टस्तुल्यसैन्योऽभिनिर्ययौ ॥ ५ ॥
बाणार्थे भगवान् रुद्रः ससुतैः प्रमथैर्वृतः । आरुह्य नन्दिवृषभं युयुधे रामकृष्णयोः ॥ ६ ॥
आसीत् सुतुमुलं युद्धमद्भुतं रोमहर्षणम् । कृष्णशङ्करयो राजन् प्रद्युम्नगुहयोरपि ॥ ७ ॥

कुम्भाण्डकूपकर्णाभ्यां बलेन सह संयुगः । साम्बस्य बाणपुत्रेण बाणेन सह सात्यकेः ॥ ८ ॥
ब्रह्मादयः सुराधीशा मुनयः सिद्धचारणाः । गन्धर्वाप्सरसो यक्षा विमानैर्द्रष्टुमागमन् ॥ ९ ॥
शङ्करानुचराञ्छौरिर्भूतप्रमथगुह्यकान् । डाकिनीर्यातुधानांश्च वेतालान् सविनायकान् ॥१०॥
प्रेतमातृपिशाचांश्च कूष्माण्डान् ब्रह्मराक्षसान् । द्रावयामास तीक्ष्णाग्रैः शरैः शार्ङ्गधनुश्च्युतैः ॥११॥
पृथग्विधानि प्रायुङ्क्त पिनाक्यस्त्राणि शार्ङ्गिणे । प्रत्यस्त्रैः शमयामास शार्ङ्गपाणिरविस्मितः ॥१२॥
ब्रह्मास्त्रस्य च ब्रह्मास्त्रं वायव्यस्य च पार्वतम् । आग्नेयस्य च पार्जन्यं नैजं पाशुपतस्य च ॥१३॥
मोहयित्वा तु गिरिशं जृम्भणास्त्रेण जृम्भितम् । बाणस्य पृतनां शौरिर्जघानासिगदेषुभिः ॥१४॥
स्कन्दः प्रद्युम्नबाणौघैरर्द्यमानः समन्ततः । असृग्विमुञ्चन् गात्रेभ्यः शिखिनापाक्रमद् रणात् ॥
कुम्भाण्डः कूपकर्णश्च पेततुर्मुसलार्दितौ । दुद्रुवुस्तदनीकानि हतनाथानि सर्वतः ॥१६॥
विशीर्यमाणं स्वबलं दृष्ट्वा बाणोऽत्यमर्षणः । कृष्णमभ्यद्रवत् संख्ये रथी हित्वैव सात्यकिम् ॥१७॥
धनूंष्याकृष्य युगपद् बाणः पञ्चशतानि वै । एकैकस्मिञ्छरौ द्वौ द्वौ सन्दधे रणदुर्मदः ॥१८॥
तानि चिच्छेद भगवान् धनूंषि युगपद्धरिः । सारथिं रथमश्वांश्च हत्वा शङ्खमपूरयत् ॥१९॥
तन्माता कोटरा नाम नग्ना मुक्तशिरोरुहा । पुरोऽवतस्थे कृष्णस्य पुत्रप्राणरिरक्षया ॥२०॥
ततस्तिर्यङ्मुखो नग्नामनिरीक्षन् गदाग्रजः । बाणश्च तावद् विरथश्छिन्नधन्वाविशत् पुरम् ॥२१॥
विद्राविते भूतगणे ज्वरस्तु त्रिशिरास्त्रिपात् । अभ्यधावद् दाशार्हं दहन्निव दिशो दश ॥२२॥
अथ नारायणो देवस्तं दृष्ट्वा व्यसृजज्ज्वरम् । माहेश्वरो वैष्णवश्च युयुधाते ज्वरावुभौ ॥२३॥
माहेश्वरः समाक्रन्दन् वैष्णवेन बलार्दितः । अलब्ध्वाभयमन्यत्र भीतो माहेश्वरो ज्वरः ।
शरणार्थी हृषीकेशं तुष्टाव प्रयताञ्जलिः ॥ २४ ॥

ज्वर उवाच

नमामि त्वानन्तशक्तिं परेशं सर्वात्मानं केवलं ज्ञप्तिमात्रम् ।
विश्वोत्पत्तिस्थानसंरोधहेतुं यत्तद् ब्रह्म ब्रह्मलिङ्गं प्रशान्तम् ॥ २५ ॥
कालो दैवं कर्म जीवः स्वभावो द्रव्यं क्षेत्रं प्राण आत्मा विकारः ।
तत्सङ्घातो बीजरोहप्रवाहस्त्वन्मायैषा तन्निषेधं प्रपद्ये ॥ २६ ॥
नानाभावैर्लीलयैवोपपन्नैर्देवान् साधून्लोकसेतून् बिभर्षि ।
हंस्युन्मार्गान् हिंसया वर्तमानान् जन्मैतत्ते भारहाराय भूमेः ॥ २७ ॥
तप्तोऽहं ते तेजसा दुःसहेन शान्तोग्रेणात्युल्बणेन ज्वरेण ।
तावत्तापो देहिनां तेऽङ्घ्रिमूलं नो सेवेरन् यावदाशानुबद्धाः ॥ २८ ॥

श्रीभगवानुवाच

त्रिशिरस्ते प्रसन्नोऽस्मि व्येतु ते मज्ज्वराद् भयम् । यो नौ स्मरति संवादं तस्य त्वन्न भवेद् भयम् ॥२९॥

इत्युक्तोऽच्युतमानम्य गतो माहेश्वरो ज्वरः । बाणस्तु रथमारूढ प्रागाद् योत्स्यञ्जनार्दनम् ।३०।
ततो बाहुसहस्रेण नानायुधधरोऽसुर । मुमोच परमक्रुद्धो बाणाश्चक्रायुधे नृप ॥३१॥
तस्यास्यतोऽस्त्राण्यसकृच्चक्रेण क्षुरनेमिना । चिच्छेद भगवान् बाहून् शाखा इव वनस्पते ।३२।
बाहुषुच्छिद्यमानेषु बाणस्य भगवान् भव । भक्तानुकम्प्युपव्रज्य चक्रायुधमभाषत ॥३३॥

श्रीरुद्र उवाच

त्व हि ब्रह्म पर ज्योतिगूढ ब्रह्मणि वाङ्मये । यं पश्यन्त्यमलात्मान आकाशमिव केवलम् ॥३४॥
नाभिर्नभोऽग्निर्मुखमम्बु रेतो द्यौ शीर्षमाशा श्रुतिरङ्घ्रिरुर्वी ।
चन्द्रो मनो यस्य दृगर्क आत्मा अहं समुद्रो जठर भुजेन्द्र ॥३५॥
रोमाणि यस्यौषधयोऽम्बुवाहा केशा विरिञ्चो धिषणा विसर्ग ।
प्रजापतिर्हृदय यस्य धर्म स वै भवान् पुरुषो लोककल्प ॥३६॥
तवावतारोऽयमकुण्ठधामन् धर्मस्य गुप्त्यै जगतो भवाय ।
वय च सर्वे भवतानुभाविता विभावयामो भुवनानि सप्त ॥३७॥
त्वमेक आद्य पुरुषोऽद्वितीयस्तुर्य स्वदृग्धेतुरहेतुरीश ।
प्रतीयसेऽथापि यथाविकार स्वमायया सर्वगुणप्रसिद्ध्यै ॥३८॥
यथैव सूर्य पिहितच्छायया स्वया छाया च रूपाणि च सञ्चकास्ति ।
एव गुणेनापिहितो गुणास्त्वमात्मप्रदीपो गुणिनश्च भूमन् ॥३९॥
यन्मायामोहितधिय पुत्रदारगृहादिषु । उन्मज्जन्ति निमज्जन्ति प्रसक्ता वृजिनार्णवे ॥४०॥
देवदत्तमिम लब्ध्वा नृलोकमजितेन्द्रिय । यो नाद्रियेत त्वत्पादौ स शोच्यो ह्यात्मवञ्चक ।४१।
यस्त्वा विसृजते मर्त्य आत्मान प्रियमीश्वरम् । विपर्ययेन्द्रियार्थार्थं विषमत्त्यमृत त्यजन् ॥४२॥
अह ब्रह्माथ विबुधा मुनयश्चामलाशया । सर्वात्मना प्रपन्नास्त्वामात्मान प्रेष्ठमीश्वरम् ॥४३॥
त त्वा जगत्स्थित्युदयान्तहेतु सम प्रशान्त सुहृदात्मदैवम् ।
अनन्यमेक जगदात्मकेत भवापवर्गाय भजाम देवम् ॥ ४४ ॥
अय ममेष्टो दयितोऽनुवर्ती मयाभय दत्तममुष्य देव ।
सम्पाद्यता तद् भवत प्रसादो यथा हि ते दैत्यपतौ प्रसाद ॥ ४५ ॥

श्रीभगवानुवाच

यदात्थ भगवस्त्वन्न करवाम प्रिय तव । भवतो यद्व्यवसित त मे साध्वनुमोदितम् ॥४६॥
अवध्योऽय ममाप्येष वैरोचनिसुतोऽसुर । प्रह्लादाय वरो दत्तो न वध्यो मे तवान्वय ॥४७॥
दर्पोपशमनायास्य प्रवृक्णा बाहवो मया । सूदित च बल भूरि यच्च भारायित भुव ॥४८॥
चत्वारोऽस्य भुजा शिष्टा भविष्यन्त्यजरामरा । पार्षदमुख्यो भवतो न कुतश्चिद्भयोऽसुर ॥४९॥

इति लब्ध्वाभयं कृष्णं प्रणम्य शिरसासुरः । प्राद्युम्निं रथमारोप्य सवध्वा समुपानयत् ॥५०॥
अक्षौहिण्या परिवृतं सुवासःसमलङ्कृतम् । सपत्नीकं पुरस्कृत्य ययौ रुद्रानुमोदितः ॥५१॥
स्वराजधानीं समलङ्कृतां ध्वजैः सतोरणैरुक्षितमार्गचत्वराम् ।
विवेश शङ्खानकदुन्दुभिस्वनैरभ्युद्यतः पौरसुहृद्द्विजातिभिः ॥ ५२ ॥
य एवं कृष्णविजयं शङ्करेण च संयुगम् । संस्मरेत् प्रातरुत्थाय न तस्य स्यात् पराजयः ॥५३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धेऽनिरुद्धानयनं नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

अथ चतुःषष्टितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एकदोपवनं राजन् जग्मुर्यदुकुमारकाः । विहर्तुं साम्बप्रद्युम्नचारुभानुगदादयः ॥ १ ॥
क्रीडित्वा सुचिरं तत्र विचिन्वन्तः पिपासिताः । जलं निरुदके कूपे ददृशुः सत्त्वमद्भुतम् ॥ २ ॥
कृकलासं गिरिनिभं वीक्ष्य विस्मितमानसाः । तस्य चोद्धरणे यत्नं चक्रुस्ते कृपयान्विताः ॥ ३ ॥
चर्मजैस्तान्तवैः पाशैर्बद्ध्वा पतितमर्भकाः । नाशक्नुवन् समुद्धर्तुं कृष्णायाचख्युरुत्सुकाः ॥ ४ ॥
तत्रागत्यारविन्दाक्षो भगवान् विश्वभावनः । वीक्ष्योज्जहार वामेन तं करेण स लीलया ॥ ५ ॥
स उत्तमश्लोककराभिमृष्टो विहाय सद्यः कृकलासरूपम् ।
सन्तप्तचामीकरचारुवर्णः स्वर्ग्यद्भुतालङ्करणाम्बरस्रक् ॥ ६ ॥
पप्रच्छ विद्वानपि तन्निदानं जनेषु विख्यापयितुं मुकुन्दः ।
कस्त्वं महाभाग वरेण्यरूपो देवोत्तमं त्वां गणयामि नूनम् ॥ ७ ॥
दशामिमां वा कतमेन कर्मणा सम्प्रापितोऽस्यतदर्हः सुभद्र ।
आत्मानमाख्याहि विवित्सतां नो यन्मन्यसे नः क्षममत्र वक्तुम् ॥ ८ ॥

श्रीशुक उवाच

इति स्म राजा सम्पृष्टः कृष्णेनानन्तमूर्तिना । माधवं प्रणिपत्याह किरीटेनार्कवर्चसा ॥ ९ ॥

नृग उवाच

नृगो नाम नरेन्द्रोऽहमिक्ष्वाकुतनयः प्रभो । दानिष्वाख्यायमानेषु यदि ते कर्णमस्पृशम् ॥१०॥
किं नु तेऽविदितं नाथ सर्वभूतात्मसाक्षिणः । कालेनाव्याहतदृशो वक्ष्येऽथापि तवाज्ञया ॥११॥
यावत्यः सिकता भूमेर्यावत्यो दिवि [illegible] पृवत्यो वर्षधाराश्च तावतीरददां स्म गाः ॥१२॥
पयस्विनीस्तरुणीः [illegible] कपिलाः हेमशृङ्गीः ।
न्यायार्जिताः [illegible] ददावहम् ॥ १३ ॥

स्वलङ्कृतेभ्यो गुणशीलवद्भ्य सीदत्कुटुम्बेभ्य ऋतव्रतेभ्य ।
तप श्रुतब्रह्मवदान्यसद्भ्य प्रादा युवभ्यो द्विजपुङ्गवेभ्य ॥ १४ ॥
गोभूहिरण्यायतनाश्वहस्तिन कन्या सदासीस्तिलरूप्यशय्या ।
वासांसि रत्नानि परिच्छदान् रथानिष्ट च यज्ञैश्चरित च पूतम् ॥ १५ ॥
कस्यचिद् द्विजमुख्यस्य भ्रष्टा गौर्मम गोधने । सम्पृक्ताविदुषा सा च मया दत्ता द्विजातये ॥१६॥
ता नीयमाना तत्स्वामी दृष्ट्वोवाच ममेति तम् । ममेति प्रतिग्राह्याह नृगो मे दत्तवानिति ॥१७॥
विप्रौ विवदमानौ मामूचतु स्वार्थसाधकौ । भवान् दातापहर्तेति तच्छ्रुत्वा मेऽभवद् भ्रम ॥१८॥
अनुनीतावुभौ विप्रौ धर्मकृच्छ्रगतेन वै । गवा लक्षं प्रकृष्टाना दास्याम्येषा प्रदीयताम् ॥१९॥
भवन्तावनुगृह्णीता किङ्करस्याविजानत । समुद्धरत मा कृच्छ्रात् पतन्त निरयेऽशुचौ ॥२०॥
नाह प्रतीच्छे वै राजन्नित्युक्त्वा स्वाम्यपाक्रमत् । नान्यद् गवामप्ययुतमिच्छामीत्यपरो ययौ ॥२१॥
एतस्मिन्नन्तरे याम्यैर्दूतैर्नीतो यमक्षयम् । यमेन पृष्टस्तत्राह देवदेव जगत्पते ॥२२॥
पूर्वं त्वमशुभ भुङ्क्षे उताहो नृपते शुभम् । नान्त दानस्य धर्मस्य पश्ये लोकस्य भास्वत ॥२३॥
पूर्वं देवाशुभ भुञ्ज इति प्राह पतेति स । तावदद्राक्षमात्मान कृकलास पतन् प्रभो ॥२४॥
ब्रह्मण्यस्य वदान्यस्य तव दासस्य केशव । स्मृतिर्नाद्यापि विध्वस्ता भवत्सन्दर्शनार्थिन ॥२५॥
स त्व कथ मम विभोऽक्षिपथ परात्मा योगेश्वरै श्रुतिदृशामलहृद्विभाव्य ।
साक्षादधोक्षज उरुव्यसनान्धबुद्धे स्यान्मेऽनुदृश्य इह यस्य भवापवर्ग ॥ २६ ॥
देवदेव जगन्नाथ गोविन्द पुरुषोत्तम । नारायण हृषीकेश पुण्यश्लोकाच्युताव्यय ॥२७॥
अनुजानीहि मा कृष्ण यान्त देवगतिं प्रभो । यत्र क्वापि सतश्चेतो भूयान्मे त्वत्पदास्पदम् ॥२८॥
नमस्ते सर्वभावाय ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये । कृष्णाय वासुदेवाय योगाना पतये नम ॥२९॥
इत्युक्त्वा त परिक्रम्य पादौ स्पृष्ट्वा स्वमौलिना । अनुज्ञातो विमानाग्र्यमारुहत् पश्यता नृणाम् ॥३०॥
कृष्ण परिजन प्राह भगवान् देवकीसुत । ब्रह्मण्यदेवो धर्मात्मा राजन्याननुशिक्षयन् ॥३१॥
दुर्जर बत ब्रह्मस्व भुक्तमग्नेर्मनागपि । तेजीयसोऽपि किमुत राज्ञामीश्वरमानिनाम् ॥३२॥
नाह हालाहल मन्ये विष यस्य प्रतिक्रिया । ब्रह्मस्व हि विष प्रोक्तं नास्य प्रतिविधिर्भुवि ॥३३॥
हिनस्ति विषमत्तार वह्निरद्भि प्रशाम्यति । कुल समूलं दहति ब्रह्मस्वारणिपावक ॥३४॥
ब्रह्मस्व दुरनुज्ञात भुक्त हन्ति त्रिपूरुषम् । प्रसह्य तु बलाद् भुक्त दश पूर्वान् दशापरान् ॥३५॥
राजानो राजलक्ष्म्यान्धा नात्मपात विचक्षते । निरय येऽभिमन्यन्ते ब्रह्मस्व साधु बालिशा ॥३६॥
गृह्णन्ति यावत पांसून् क्रन्दतामश्रुबिन्दव । विप्राणा हृतवृत्तीना वदान्याना कुटुम्बिनाम् ॥३७॥
राजानो राजकुल्याश्च तावतोऽब्दान्निरङ्कुशा । कुम्भीपाकेषु पच्यन्ते ब्रह्मदायापहारिण ॥३८॥
स्वदत्ता परदत्ता वा ब्रह्मवृत्तिं हरेच्च य । षष्टिवर्षसहस्राणि विष्ठाया जायते कृमि ॥३९॥

न मे ब्रह्मधन भूयाद् यद् गृद्ध्वाल्पायुषो नरा । पराजिताश्च्युता राज्याद् भवन्त्युद्वेजिनोऽहय ४०
विप्र कृतागसमपि नैव द्रुह्यत मामका । घ्नन्त बहु शपन्त वा नमस्कुरुत नित्यश ॥४१॥
यथाह प्रणमे विप्राननुकाल समाहित । तथा नमत यूय च योऽन्यथा मे स दण्डभाक् ।४२।
ब्राह्मणार्थो ह्यपहृतो हर्तार पातयत्यध । अजानन्तमपि ह्येन नृग ब्राह्मणगौरिव ॥४३॥
एव विभाव्य भगवान् मुकुन्दो द्वारकौकस । पावन सर्वलोकाना विवेश निजमन्दिरम् ॥४४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्ध उत्तरार्धे नृगोपाख्यान नाम चतु षष्टितमोऽध्याय ॥ ६४ ॥

अथ पञ्चषष्टितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

बलभद्र कुरुश्रेष्ठ भगवान् रथमास्थित । सुहृद्दिदृक्षुरुत्कण्ठ प्रययौ नन्दगोकुलम् ॥ १ ॥
परिष्वक्तश्चिरोत्कण्ठैर्गोपैर्गोपीभिरेव च । रामोऽभिवाद्य पितरावाशीर्भिरभिनन्दित ॥ २ ॥
चिर न पाहि दाशार्ह सानुजो जगदीश्वर । इत्यारोप्याङ्कमालिङ्ग्य नेत्रै सिषिचतुर्जलै ॥ ३ ॥
गोपवृद्धाश्च विधिवद् यविष्ठैरभिवन्दित । यथावयो यथासख्य यथासम्बन्धमात्मन ॥ ४ ॥
समुपेत्याथ गोपालान् हास्यहस्तग्रहादिभि । विश्रान्त सुखमासीन पप्रच्छु पर्युपागताः ॥ ५ ॥
पृष्टाश्चानामय स्वेषु प्रेमगद्गदया गिरा । कृष्णे कमलपत्राक्षे सन्यस्ताखिलराधस ॥ ६ ॥
कच्चिन्नो बान्धवा राम सर्वे कुशलमासते । कच्चित् स्मरथ नो राम यूय दारसुतान्विता ॥ ७ ॥
दिष्ट्या कसो हत पापो दिष्ट्या मुक्ता सुहृज्जना । निहत्य निर्जित्य रिपून् दिष्ट्या दुर्गं समाश्रिता ।८।
गोप्यो हसन्त्य पप्रच्छू रामसन्दर्शनादृता । कच्चिदास्ते सुख कृष्ण पुरस्त्रीजनवल्लभ ॥ ९ ॥
कच्चित् स्मरति वा बन्धून् पितर मातर च स । अप्यसौ मातर द्रष्टु सकृदप्यागमिष्यति ।
अपि वा स्मरतेऽस्माकमनुसेवा महाभुज ॥ १० ॥
मातर पितर भ्रातॄन् पतीन् पुत्रान् स्वसॄरपि । यदर्थे जहिम दाशार्ह दुस्त्यजान् स्वजनान् प्रभो ११
ता न सद्य परित्यज्य गत सछिन्नसौहृद । कथ नु तादृश स्त्रीभिर्न श्रद्धीयेत भाषितम् ॥१२॥
कथ नु गृह्णन्त्यनवस्थितात्मनो वच कृतघ्नस्य बुधा पुरस्त्रिय ।
गृह्णन्ति वै चित्रकथस्य सुन्दरस्मितावलोकोच्छ्वसितस्मरातुरा ॥ १३ ॥
किं नस्तत्कथया गोप्य कथा कथयतापरा । यात्यस्माभिर्विना कालो यदि तस्य तथैव न ।१४।
इति प्रहसित शौरेर्जल्पित चारु वीक्षितम् । गतिं प्रेमपरिष्वङ्ग स्मरन्त्यो रुरुदु स्त्रिय ॥१५॥
सङ्कर्षणस्ता कृष्णस्य सन्देशैर्हृदयङ्गमै । सान्त्वयामास भगवान् नानानुनयकोविद ॥१६॥
द्वौ मासौ तत्र चावात्सीन्मधु माधवमेव च । राम क्षपासु भगवान् गोपीना रतिमावहन् ॥१७॥
पूर्णचन्द्रकलामृष्टे कौमुदीगन्धवायुना । यमुनोपवने रेमे सेविते स्त्रीगणैर्वृत ॥१८॥

वरुणप्रेषिता देवी वारुणी वृक्षकोटरात् । पतन्ती तद्वनं सर्वं स्वगन्धेनाध्यवासयत् ॥१९॥
तं गन्धं मधुधाराया वायुनोपहृतं बलः । आघ्रायोपगतस्तत्र ललनाभिः समं पपौ ॥२०॥
उपगीयमानचरितो वनिताभिर्हलायुधः । वनेषु व्यचरत् क्षीबो मदविह्वललोचनः ॥२१॥
स्रग्व्येककुण्डलो मत्तो वैजयन्त्या च मालया । बिभ्रत् स्मितमुखाम्भोजं स्वेदप्रालेयभूषितम् ॥२२॥
स आजुहाव यमुनां जलक्रीडार्थमीश्वरः । निजं वाक्यमनादृत्य मत्त इत्यापगां बलः ।
अनागतां हलाग्रेण कुपितो विचकर्ष ह ॥ २३ ॥
पापे त्वं मामवज्ञाय यन्नायासि मयाऽऽहुता । नेष्ये त्वां लाङ्गलाग्रेण शतधा कामचारिणीम् ॥२४॥
एवं निर्भर्त्सिता भीता यमुना यदुनन्दनम् । उवाच चकिता वाचं पतिता पादयोर्नृप ॥२५॥
राम राम महाबाहो न जाने तव विक्रमम् । यस्यैकांशेन विधृता जगती जगतः पते ॥२६॥
परं भावं भगवतो भगवन् मामजानतीम् । मोक्तुमर्हसि विश्वात्मन् प्रपन्नां भक्तवत्सल ॥२७॥
ततो व्यमुञ्चद् यमुनां याचितो भगवान् बलः । विजगाह जलं स्त्रीभिः करेणुभिरिवेभराट् ॥२८॥
कामं विहृत्य सलिलादुत्तीर्णायासिताम्बरे । भूषणानि महार्हाणि ददौ कान्तिः शुभां स्रजम् २९
वसित्वा वाससी नीले मालामामुच्य काञ्चनीम् । रेजे स्वलङ्कृतो लिप्तो माहेन्द्र इव वारणः ॥३०॥
अद्यापि दृश्यते राजन् यमुनाऽऽकृष्टवर्त्मना । बलस्यानन्तवीर्यस्य वीर्यं सूचयतीव हि ॥३१॥
एवं सर्वा निशा याता एकेव रमतो व्रजे । रामस्याक्षिप्तचित्तस्य माधुर्यैर्व्रजयोषिताम् ॥३२॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे बलदेवविजये यमुनाकर्षणं नाम पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥६५॥

अथ षट्षष्टितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नन्दव्रजं गते रामे करूषाधिपतिर्नृप । वासुदेवोऽहमित्यज्ञो दूतं कृष्णाय प्राहिणोत् ॥ १ ॥
त्वं वासुदेवो भगवानवतीर्णो जगत्पतिः । इति प्रस्तोभितो बालैर्मेन आत्मानमच्युतम् ॥ २ ॥
दूतं च प्राहिणोन्मन्दः कृष्णायाव्यक्तवर्त्मने । द्वारकायां यथा बालो नृपो बालकृतोऽबुधः ॥ ३ ॥
दूतस्तु द्वारकामेत्य सभायामास्थितं प्रभुम् । कृष्णं कमलपत्राक्षं राजसन्देशमब्रवीत् ॥ ४ ॥
वासुदेवोऽवतीर्णोऽहमेक एव न चापरः । भूतानामनुकम्पार्थं त्वं तु मिथ्याभिधां त्यज॥ ५ ॥
यानि त्वमस्मच्चिह्नानि मौढ्याद् बिभर्षि सात्वत । त्यक्त्वैहि मां त्वं शरणं नो चेद् देहि ममाहवम् ।६।

श्रीशुक उवाच

कत्थनं तदुपाकर्ण्य पौण्ड्रकस्याल्पमेधसः । उग्रसेनादयः सभ्या उच्चकैर्जहसुस्तदा ॥ ७ ॥
उवाच दूतं भगवान् परिहासकथामनु । उत्स्रक्ष्ये मूढ चिह्नानि यैस्त्वमेवं विकत्थसे ॥ ८ ॥
मुखं तदपिधायाज्ञ कङ्कगृध्रवटैर्वृतः । शयिष्यसे हतस्तत्र भविता शरणं शुनाम् ॥ ९ ॥
[illegible]क्षेपं स्वामिने सर्वमाहरत् । कृष्णोऽपि रथमास्थाय काशीमुपजगाम ह ॥१०॥

पौण्ड्रकोऽपि तदुद्योगमुपलभ्य महारथ । अक्षौहिणीभ्यां संयुक्तो निश्चक्राम पुराद् द्रुतम् ११
तस्य काशिपतिर्मित्रं पार्ष्णिग्राहोऽन्वयान्नृप । अक्षौहिणीभिस्तिसृभिरपश्यत् पौण्ड्रक हरि ॥१२॥
शङ्खार्यसिगदाशार्ङ्गश्रीवत्साद्युपलक्षितम् । बिभ्राण कौस्तुभमणि वनमालाविभूषितम् ॥१३॥
कौशेयवाससी पीते वसान गरुडध्वजम् । अमूल्यमौल्याभरण स्फुरन्मकरकुण्डलम् ॥१४॥
दृष्ट्वा तमात्मनस्तुल्यवेष कृत्रिममास्थितम् । यथा नट रङ्गगत विजहास भृश हरि ॥१५॥
शूलैर्गदाभि परिघै शक्त्यृष्टिप्रासतोमरै । असिभि पट्टिशैर्बाणै प्राहरन्नरयो हरिम् ॥१६॥

कृष्णस्तु तत्पौण्ड्रककाशिराजयोर्बलं गजस्यन्दनवाजिपत्तिमत् ।
गदासिचक्रेषुभिरार्दयद् भृश यथा युगान्ते हुतभुक् पृथक् प्रजा ॥१७॥
आयोधन तद्रथवाजिकुञ्जरद्विपत्खरोष्ट्रैररिणावखण्डितै ।
बभौ चित मोदवह मनस्विनामाक्रीडन भूतपतेरिवोल्बणम् ॥१८॥

अथाह पौण्ड्रक शौरिर्भो भो पौण्ड्रक यद् भवान् । दूतवाक्येन मामाह तान्यस्त्राण्युत्सृजामि ते।१९।
त्याजयिष्येऽभिधान मे यत् त्वयाज्ञ मृषा धृतम् । व्रजामि शरण तेऽद्य यदि नेच्छामि संयुगम्॥२०॥
इति क्षिप्त्वा शितैर्बाणैर्विरथीकृत्य पौण्ड्रकम् । शिरोऽवृश्चद् रथाङ्गेन वज्रेणेन्द्रो यथा गिरे ॥२१॥
तथा काशिपते कायाच्छिर उत्कृत्य पत्रिभि । न्यपातयत् काशिपुर्यां पद्मकोशमिवानिल ॥२२॥
एव मत्सरिण हत्वा पौण्ड्रक ससख हरि । द्वारकामाविशत् सिद्धैर्गीयमानकथामृत ॥२३॥
स नित्य भगवद्ध्यानप्रध्वस्ताखिलबन्धन । बिभ्राणश्च हरे राजन् स्वरूप तन्मयोऽभवत् ॥२४॥
शिर पतितमालोक्य राजद्वारे सकुण्डलम् । किमिद कस्य वा वक्त्रमिति सशिशियरे जना ॥२५॥
राज्ञ काशिपतेर्ज्ञात्वा महिष्य पुत्रबान्धवा । पौराश्च हा हता राजन् नाथ नाथेति प्रारुदन्॥२६॥
सुदक्षिणस्तस्य सुत कृत्वा संस्थाविधि पितु । निहत्य पितृहन्तार यास्याम्यपचिति पितु ॥२७॥
इत्यात्मनाभिसन्धाय सोपाध्यायो महेश्वरम् । सुदक्षिणोऽर्चयामास परमेण समाधिना ॥२८॥
प्रीतोऽविमुक्ते भगवांस्तस्मै वरमदाद् भव । पितृहन्तृवधोपाय स वव्रे वरमीप्सितम् ॥२९॥
दक्षिणाग्नि परिचर ब्राह्मणै सममृत्विजम् । अभिचारविधानेन स चाग्नि प्रमथैर्वृत ॥३०॥
साधयिष्यति सङ्कल्पमब्रह्मण्ये प्रयोजित । इत्यादिष्टस्तथा चक्रे कृष्णायाभिचरन् व्रती ॥३१॥
ततोऽग्निरुत्थित कुण्डान्मूर्तिमानतिभीषण । तप्तताम्रशिखाश्मश्रुरङ्गारोद्गारिलोचन ॥३२॥
दंष्ट्रोग्रभ्रुकुटीदण्डकठोरास्य स्वजिह्वया । आलिहन् सृक्किणी नग्नो विधुन्वस्त्रिशिख ज्वलन्३३
पद्भ्यां तालप्रमाणाभ्यां कम्पयन्नवनीतलम् । सोऽभ्यधावद् वृतो भूतैर्द्वारका प्रदहन् दिश ॥३४॥
तमाभिचारदहनमायान्त द्वारकौकस । विलोक्य तत्रसु सर्वे वनदाहे मृगा यथा ॥३५॥
अक्षै सभायां क्रीडन्त भगवन्त भयातुरा । त्राहि त्राहि त्रिलोकेश वह्ने प्रदहत पुरम् ॥३६॥
श्रुत्वा तज्जनवैक्लव्य दृष्ट्वा स्वाना च साध्वसम् । शरण्य सम्प्रहस्याह मा भैष्टेत्यवितास्म्यहम् ॥३७॥

सर्वस्यान्तर्बहि साक्षी कृत्वा माहेश्वरीं विभु । विज्ञाय तद्विघातार्थे पार्श्वस्थ चक्रमादिशत् ॥३८॥
तत् सूर्यकोटिप्रतिम सुदर्शन जाज्वल्यमान प्रलयानलप्रभम् ।
स्वतेजसा स ककुभोऽथ रोदसी चक्र मुकुन्दास्त्रमथाग्निमार्दयत् ॥३९॥
कृत्यानल प्रतिहत स रथाङ्गपाणेरस्त्रौजसा स नृप भग्नमुखो निवृत्त ।
वाराणसीं परिसमेत्य सुदक्षिण त सर्त्विग्जन समदहत् स्वकृतोऽभिचार ॥४०॥
चक्र च विष्णोस्तदनुप्रविष्ट वाराणसीं साट्टसभालयापणाम् ।
सगोपुराट्टालककोष्ठसङ्कुला सकोशहस्त्यश्वरथान्नशालाम् ॥४१॥
दग्ध्वा वाराणसीं सर्वां विष्णोश्चक्र सुदर्शनम् । भूय पार्श्वमुपातिष्ठत् कृष्णस्याक्लिष्टकर्मण ॥४२॥
य एतच्छ्रावयेन्मर्त्य उत्तमश्लोकविक्रमम् । समाहितो वा शृणुयात् सर्वपापै प्रमुच्यते ॥४३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे पौण्ड्रकादिवधो नाम षट्षष्टितमोऽध्याय ॥ ६६ ॥

अथ सप्तषष्टितमोऽध्यायः

राजोवाच

भूयोऽहं श्रोतुमिच्छामि रामस्याद्भुतकर्मण । अनन्तस्याप्रमेयस्य यदन्यत् कृतवान् प्रभु ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

नरकस्य सखा कश्चिद् द्विविदो नाम वानर । सुग्रीवसचिव सोऽथ भ्राता मैन्दस्य वीर्यवान् ॥२॥
सख्यु सोऽपचितिं कुर्वन् वानरो राष्ट्रविप्लवम् । पुरग्रामाकरान् घोषानदहद् वह्निमुत्सृजन् ॥ ३ ॥
कचित् स शैलानुत्पाट्य तैर्देशान् समचूर्णयत् । आनर्तान् सुतरामेव यत्रास्ते मित्रहा हरि ॥ ४ ॥
कचित् समुद्रमध्यस्थो दोर्भ्यामुत्क्षिप्य तज्जलम् । देशान् नागायुतप्राणो वेलाकूलानमज्जयत् ॥५॥
आश्रमानृषिमुख्याना कृत्वा भग्नवनस्पतीन् । अदूषयच्छकृन्मूत्रैरग्नीन् वैतानिकान् खल ॥ ६ ॥
पुरुषान् योषितो दृस क्ष्माभृद्द्रोणीगुहासु स । निक्षिप्य चाप्यधाच्छैलैः पेशस्कारीव कीटकम् ॥७॥
एव देशान् विप्रकुर्वन् दूषयश्च कुलस्त्रिय । श्रुत्वा सुललित गीत गिरिं रैवतक ययौ ॥ ८ ॥
तत्रापश्यद् यदुपतिं राम पुष्करमालिनम् । सुदर्शनीयसर्वाङ्ग ललनायूथमध्यगम् ॥ ९ ॥
गायन्त वारुणीं पीत्वा मदविह्वललोचनम् । विभ्राजमान वपुषा प्रभिन्नमिव वारणम् ॥१०॥
दुष्टः शाखामृग शाखामारूढ कम्पयन् द्रुमान् । चक्रे किलकिलाशब्दमात्मान सम्प्रदर्शयन् ॥११॥
तस्य धार्ष्ट्यं कपेर्वीक्ष्य तरुण्यो जातिचापला । हास्यप्रिया विजहसुर्बलदेवपरिग्रहा ॥१२॥
ता हेलयामास कपिर्भ्रूक्षेपै सम्मुखादिभि । दर्शयन् स्वगुद तासा रामस्य च निरीक्षत ॥१३॥
...बल प्रहरता वर । स वञ्चयित्वा ग्रावाण मदिराकलश कपि ॥१४॥
...न्नेस्त कोपयन् हसन् । निर्भिद्य कलश दुष्टो वासांस्यास्फालयद् बलम् ॥१५॥

कदर्थीकृत्य बलवान् विप्रचक्रे मदोद्धत । त तस्याविनय दृष्ट्वा देशाश्च तदुपद्रुतान् ॥१६॥
क्रुद्धो मुसलमादत्त हल चारिजिघासया । द्विविदोऽपि महावीर्यं शालमुद्यम्य पाणिना ॥१७॥
अभ्येत्य तरसा तेन बल मूर्धन्यताडयत् । त तु सङ्कर्षणो मूर्ध्नि पतन्तमचलो यथा ॥१८॥
प्रतिजग्राह बलवान् सुनन्देनाहनच्च तम् । मुसलाहतमस्तिष्को विरेजे रक्तधारया ॥१९॥
गिरिर्यथा गैरिकया प्रहार नानुचिन्तयन् । पुनरन्य समुत्क्षिप्य कृत्वा निष्पत्रमोजसा ॥२०॥
तेनाहनत् सुसक्रुद्धस्त बल शतधाच्छिनत् । ततोऽन्येन रुषा जघ्ने त चापि शतधाच्छिनत्॥२१॥
एव युध्यन् भगवता भग्ने भग्ने पुन पुन । आकृष्य सर्वतो वृक्षान् निर्वृक्षमकरोद् वनम् ॥२२॥
ततोऽमुञ्चच्छिलावर्षं बलस्योपर्यमर्षित । तत् सर्वं चूर्णयामास लीलया मुसलायुध ॥२३॥
स बाहू तालसङ्काशौ मुष्टीकृत्य कपीश्वर । आसाद्य रोहिणीपुत्र ताभ्या वक्षस्यरूरुजत् ॥२४॥
यादवेन्द्रोऽपि त दोर्भ्यां त्यक्त्वा मुसललाङ्गले । जत्रावभ्यर्दयत् क्रुद्ध सोऽपतद् रुधिर वमन् ॥२५॥
चकम्पे तेन पतता सटङ्क सवनस्पति । पर्वत कुरुशार्दूल वायुना नौरिवाम्भसि ॥२६॥
जयशब्दो नम शब्द साधु साध्विति चाम्बरे । सुरसिद्धमुनीन्द्राणामासीत् कुसुमवर्षिणाम् ॥२७॥
एव निहत्य द्विविद जगद्व्यतिकरावहम् । सस्तूयमानो भगवान् जनै स्वपुरमाविशत् ॥२८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे द्विविदवधो नाम सप्तषष्टितमोऽध्याय ॥ ६७ ॥

अथाष्टषष्टितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

दुर्योधनसुता राजन् लक्ष्मणा समितिञ्जय । स्वयवरस्थामहरत् साम्बो जाम्बवतीसुत ॥ १ ॥
कौरवा कुपिता ऊचुर्दुर्विनीतोऽयमर्भक । कदर्थीकृत्य न कन्यामकामामहरत् बलात् ॥ २ ॥
बध्नीतेम दुर्विनीत किं करिष्यन्ति वृष्णय । येऽस्मत्प्रसादोपचिता दत्ता नो भुञ्जते महीम् ॥ ३ ॥
निगृहीत सुत श्रुत्वा यद्येष्यन्तीह वृष्णय । भग्नदर्पा शम यान्ति प्राणा इव सुसयता ॥ ४ ॥
इति कर्ण शलो भूरिर्यज्ञकेतु सुयोधन । साम्बमारेभिरे बद्धु कुरुवृद्धानुमोदिता ॥ ५ ॥
दृष्ट्वानुधावत साम्बो धार्तराष्ट्रान् महारथ । प्रगृह्य रुचिर चाप तस्थौ सिंह इवैकल ॥ ६ ॥
त ते जिघृक्षव क्रुद्धास्तिष्ठ तिष्ठेति भाषिण । आसाद्य धन्विनो बाणै कर्णाग्रण्य समाकिरन् ॥ ७ ॥
सोऽपविद्ध कुरुश्रेष्ठ कुरुभिर्यदुनन्दन । नामृष्यत्तदचिन्त्यार्भ सिंह क्षुद्रमृगैरिव ॥ ८ ॥
विस्फूर्ज्य रुचिर चाप सर्वान् विव्याध सायकै । कर्णादीन् षड् रथान् वीरास्तावद्भिर्युगपत् पृथक् ॥ ९ ॥
चतुर्भिश्चतुरो वाहानेकैकेन च सारथीन् । रथिनश्च महेष्वासास्तस्य तत् तेऽभ्यपूजयन् ॥ १० ॥
त तु ते विरथ चक्रुश्चत्वारश्चतुरो हयान् । एकस्तु सारथि जघ्ने चिच्छेदान्य शरासनम् ॥ ११ ॥
त बद्ध्वा विरथीकृत्य कृच्छ्रेण कुरवो युधि । कुमार स्वस्य कन्या च स्वपुर जयिनोऽविशन् ॥ १२ ॥

सर्वस्यान्तर्बहि साक्षी कृत्वा माहेश्वरी विभु । विज्ञाय तद्विघातार्थे पार्श्वस्थं चक्रमादिशत् ॥३८॥
तत् सूर्यकोटिप्रतिम सुदर्शन जाज्वल्यमान प्रलयानलप्रभम् ।
स्वतेजसा स ककुभोऽथ रोदसी चक्र मुकुन्दास्त्रमथाग्निमार्दयत् ॥३९॥
कृत्यानल प्रतिहत स रथाङ्गपाणेरस्त्रौजसा स नृप भग्नमुखो निवृत्त ।
वाराणसीं परिसमेत्य सुदक्षिण त सर्त्विग्जन समदहत् स्वकृतोऽभिचार ॥४०॥
चक्र च विष्णोस्तदनुप्रविष्ट वाराणसीं साट्टसभालयापणाम् ।
सगोपुराट्टालककोष्ठसङ्कुला सकोशहस्त्यश्वरथान्नशालाम् ॥४१॥
दग्ध्वा वाराणसीं सर्वा विष्णोश्चक्र सुदर्शनम् । भूय पार्श्वमुपातिष्ठत् कृष्णस्याक्लिष्टकर्मण ॥४२॥
य एतच्छ्रावयेन्मर्त्य उत्तमश्लोकविक्रमम् । समाहितो वा शृणुयात् सर्वपापै: प्रमुच्यते ॥४३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे पौण्ड्रकादिवधो नाम षट्षष्टितमोऽध्याय ॥ ६६ ॥

अथ सप्तषष्टितमोऽध्यायः

राजोवाच

भूयोऽह श्रोतुमिच्छामि रामस्याद्भुतकर्मण । अनन्तस्याप्रमेयस्य यदन्यत् कृतवान् प्रभु ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

नरकस्य सखा कश्चिद् द्विविदो नाम वानर । सुग्रीवसचिव सोऽथ भ्राता मैन्दस्य वीर्यवान् ॥२॥
सख्यु सोऽपचितिं कुर्वन् वानरो राष्ट्रविप्लवम् । पुरग्रामाकरान् घोषानदहद् वह्निमुत्सृजन् ॥ ३ ॥
क्वचित् स शैलानुत्पाट्य तैर्देशान् समचूर्णयत् । आनर्तान् सुतरामेव यत्रास्ते मित्रहा हरि ॥ ४ ॥
क्वचित् समुद्रमध्यस्थो दोर्भ्यामुत्क्षिप्य तज्जलम् । देशान् नागायुतप्राणो वेलाकूलानमज्जयत् ॥५॥
आश्रमानृषिमुख्यानां कृत्वा भग्नवनस्पतीन् । अदूषयच्छकृन्मूत्रैरग्नीन् वैतानिकान् खल ॥ ६ ॥
पुरुषान् योषितो दृप्त क्ष्माभृद्द्रोणीगुहासु स । निक्षिप्य चाप्यधाच्छैलै पेशस्कारीव कीटकम् ॥७॥
एव देशान् विप्रकुर्वन् दूषयंश्च कुलस्त्रिय । श्रुत्वा सुललित गीत गिरिं रैवतक ययौ ॥ ८ ॥
तत्रापश्यद् यदुपतिं राम पुष्करमालिनम् । सुदर्शनीयसर्वाङ्ग ललनायूथमध्यगम् ॥ ९ ॥
गायन्त वारुणीं पीत्वा मदविह्वललोचनम् । विभ्राजमान वपुषा प्रभिन्नमिव वारणम् ॥१०॥
दुष्ट शाखामृग शाखामारूढ कम्पयन् द्रुमान् । चक्रे किलकिलाशब्दमात्मान सम्प्रदर्शयन् ॥११॥
तस्य धार्ष्ट्यं कपेर्वीक्ष्य तरुण्यो जातिचापला । हास्यप्रिया विजहसुर्बलदेवपरिग्रहा ॥१२॥
ता हेलयामास कपिर्भ्रूक्षेपै सम्मुखादिभि । दर्शयन् स्वगुद तासा रामस्य च निरीक्षत ॥१३॥
क्रुद्धो बल: प्रहरता वर । स वञ्चयित्वा ग्रावाण मदिराकलश कपि ॥१४॥
पूर्तस्त कोपयन् हसन् । निर्भिद्य कलश दुष्टो वासास्यास्फालयद् बलम् ॥१५॥

अहो ऐश्वर्यमत्ताना मत्तानामिव मानिनाम् । असम्बद्धा गिरो रूक्षा क सहतानुशासिता॥३९॥
अद्य निष्कौरवीं पृथ्वीं करिष्यामीत्यमर्षित । गृहीत्वा हलमुत्तस्थौ दहन्निव जगत्त्रयम् ॥४०॥
लाङ्गलाग्रेण नगरमुद्विदार्य गजाह्वयम् । विचकर्ष स गङ्गाया प्रहरिष्यन्नमर्षित ॥४१॥
जलयानमिवाघूर्णे गङ्गाया नगर पतत् । आकृष्यमाणमालोक्य कौरवा जातसम्भ्रमा ॥४२॥
तमेव शरण जग्मु सकुटुम्बा जिजीविषव । सलक्ष्मण पुरस्कृत्य साम्ब प्राञ्जलय प्रभुम्॥४३॥
राम रामाखिलाधार प्रभाव न विदाम ते । मूढानाम कुबुद्धीना क्षन्तुमर्हस्यतिक्रमम् ॥४४॥
स्थित्युत्पत्त्यप्ययाना त्वमेको हेतुर्निराश्रय । लोकान् क्रीडनकानीश क्रीडतस्ते वदन्ति हि॥४५॥
त्वमेव मूर्ध्नादमनन्त लीलया भूमण्डल बिभर्षि सहस्रमूर्धन् ।
अन्ते च य स्वात्मनि रुद्धविश्व शेषेऽद्वितीय परिशिष्यमाण ॥ ४६ ॥
कोपस्तेऽखिलशिक्षार्थं न द्वेषान्न च मत्सरात् । बिभ्रतो भगवन् सत्त्व स्थितिपालनतत्पर ॥४७॥
नमस्ते सर्वभूतात्मन् सर्वशक्तिधराव्यय । विश्वकर्मन् नमस्तेऽस्तु त्वा वय शरण गता ॥४८॥

श्रीशुक उवाच

एव प्रपन्नै सविग्नैर्वेपमानायनैर्बल । प्रसादित सुप्रसन्नो मा भैष्टेत्यभय ददौ ॥४९॥
दुर्योधन पारिबर्हं कुञ्जरान् षष्टिहायनान् । ददौ च द्वादशशतान्ययुतानि तुरङ्गमान् ॥५०॥
रथाना षट्सहस्राणि रौक्माणा सूर्यवर्चसाम् । दासीना निष्ककण्ठीना सहस्र दुहितृवत्सल ॥५१॥
प्रतिगृह्य तु तत् सर्वं भगवान् सात्वतर्षभ । ससुत सस्नुष प्रागात् सुहृद्भिरभिनन्दित ॥५२॥
तत प्रविष्ट स्वपुर हलायुध समेत्य बन्धूननुरक्तचेतस ।
शशंस सर्वं यदुपुङ्गवाना मध्ये सभाया कुरुषु स्वचेष्टितम् ॥ ५३ ॥
अद्यापि च पुर ह्येतत् सूचयद् रामविक्रमम् । समुन्नत दक्षिणतो गङ्गायामनुदृश्यते ॥५४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे हास्तिनपुरकर्षणरूपसङ्कर्षणविजयो नामाष्टषष्टितमोऽध्याय ॥ ६८ ॥

अथैकोनसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नरक निहत श्रुत्वा तथोद्वाह च योषिताम् । कृष्णेनैकेन बह्वीना तद्दिदृक्षु स्म नारद ॥ १ ॥
चित्र बतैतदेकेन वपुषा युगपत् पृथक् । गृहेषु द्व्यष्टसाहस्र स्त्रिय एक उदावहत् ॥ २ ॥
इत्युत्सुको द्वारवतीं देवर्षिर्द्रष्टुमागमत् । पुष्पितोपवनारामद्विजालिकुलनादिताम् ॥ ३ ॥
उत्फुल्लेन्दीवराम्भोजकह्लारकुमुदोत्पलै । छुरितेषु सरस्सूच्चै कूजिता हससारसै ॥ ४ ॥
प्रासादलक्षैर्नवभिर्जुष्टा स्फाटिकराजतै । महामरकतप्रख्यै स्वर्णरत्नपरिच्छदै ॥ ५ ॥

तच्छ्रुत्वा नारदोक्तेन राजन् सञ्जातमन्यव । कुरून् प्रत्युद्यम चक्रुरुग्रसेनप्रचोदिता ॥१३॥
सान्त्वयित्वा तु तान् राम सन्नद्धान् वृष्णिपुङ्गवान् । नैच्छत् कुरूणा वृष्णीना वलि कलिमलापह १४
जगाम हास्तिनपुर रथेनादित्यवर्चसा । ब्राह्मणै कुलवृद्धैश्च वृतश्चन्द्र इव ग्रहै ॥१५॥
गत्वा गजाह्वय रामो बाह्योपवनमास्थित । उद्धव प्रेषयामास धृतराष्ट्र बुभुत्सया ॥१६॥
सोऽभिवन्द्याम्बिकापुत्र भीष्म द्रोण च वाह्लिकम् । दुर्योधन च विधिवद् राममागतमब्रवीत् ॥१७॥
तेऽतिप्रीतास्तमाकर्ण्य प्राप्त राम सुहृत्तमम् । तमर्चयित्वाभिययु सर्वे मङ्गलपाणय ॥१८॥
त सङ्गम्य यथान्याय गामर्घ्यं च न्यवेदयन् । तेषा ये तत्प्रभावज्ञा प्रणेमु शिरसा बलम् ॥१९॥
बन्धून् कुशलिन श्रुत्वा पृष्ट्वा शिवमनामयम् । परस्परमथो रामो बभाषेऽविक्लव वच ॥२०॥
उग्रसेन क्षितीशेशो यद्व आज्ञापयत् प्रभु । तदव्यग्रधिय श्रुत्वा कुरुध्व माविलम्बितम् ॥२१॥
यद् यूय बहवस्त्वेक जित्वाधर्मेण धार्मिकम् । अबध्नीताथ तन्मृष्ये बन्धूनामैक्यकाम्यया ॥२२॥
वीर्यशौर्यबलोन्नद्धमात्मशक्तिसम वच । कुरवो बलदेवस्य निशम्योचु प्रकोपिता ॥२३॥
अहो महच्चित्रमिद कालगत्या दुरत्यया । आरुरुक्षत्युपानद् वै शिरो मुकुटसेवितम् ॥२४॥
एते यौनेन सम्बद्धा सहशय्यासनाशना । वृष्णयस्तुल्यता नीता अस्मद्दत्तनृपासना ॥२५॥
चामरव्यजने शङ्खमातपत्र च पाण्डुरम् । किरीटमासन शय्या भुञ्जन्त्यस्मदुपेक्षया ॥२६॥

अल यदूना नरदेवलाञ्छनैर्दातु प्रतीपै फणिनामिवामृतम् ।
येऽस्मत्प्रसादोपचिता हि यादवा आज्ञापयन्त्यद्य गतत्रपा बत ॥२७॥

कथमिन्द्रोऽपि कुरुभिर्भीष्मद्रोणार्जुनादिभि । अदत्तमवरुन्धीत सिंहग्रस्तमिवोरण ॥२८॥

श्रीशुक उवाच

जन्मबन्धुश्रियोन्नद्धमदास्ते भरतर्षभ । आश्राव्य राम दुर्वाच्यमसभ्या पुरमाविशन् ॥२९॥
दृष्ट्वा कुरूणा दौ शील्य श्रुत्वावाच्यानि चाच्युत । अवोचत् कोपसरब्धो दुष्प्रेक्ष्य प्रहसन् मुहु ॥३०॥
नून नानामदोन्नद्धा शान्ति नेच्छन्त्यसाधव । तेषा हि प्रशमो दण्ड पशूना लगुडो यथा ॥३१॥
अहो यदून् सुसरब्धान् कृष्ण च कुपित शनै । सान्त्वयित्वाहमेतेषा शममिच्छन्निहागत ॥३२॥
त इमे मन्दमतय कलहाभिरता खला । त मामवज्ञाय मुहुर्दुर्भाषान् मानिनोऽब्रुवन् ॥३३॥
नोग्रसेन किल विभुर्भोजवृष्ण्यन्धकेश्वर । शक्रादयो लोकपाला यस्यादेशानुवर्तिन ॥३४॥
सुधर्माऽऽक्रम्यते येन पारिजातोऽमराङ्घ्रिप । आनीय भुज्यते सोऽसौ न किलाध्यासनार्हण ॥३५॥
यस्य पादयुग साक्षात् श्रीरुपास्तेऽखिलेश्वरी । स नार्हति किल श्रीशो नरदेवपरिच्छदान् ॥३६॥

यस्याङ्घ्रिपङ्कजरजोऽखिललोकपालैर्मौल्युत्तमैर्धृतमुपासिततीर्थतीर्थम् ।
ब्रह्मा भवोऽहमपि यस्य कला कलाया श्रीश्चोद्वहेम चिरमस्य नृपासन क्व ॥३७॥

कुरुभिर्दत्त भूखण्ड वृष्णय किल । उपानह किल वय स्वय तु कुरव शिर ॥३८॥

अहो ऐश्वर्यमत्तानां मत्तानामिव मानिनाम् । असभ्या गिरो रूक्षाः क उद्वेतानुशासिता॥३९॥
अद्य निष्कौरवीं पृथ्वीं करिष्यामीत्यमर्षित । गृहीत्वा हलमुत्तस्थौ दहन्निव जगत्त्रयम् ॥४०॥
लाङ्गलाग्रेण नगरमुद्विदार्य गजाह्वयम् । विचकर्ष स गङ्गायां प्रहरिष्यन्नमर्षित ॥४१॥
जलयानमिवाघूर्णं गङ्गायां नगरं पतत् । आकृष्यमाणमालोक्य कौरवा जातसम्भ्रमा ॥४२॥
तमेव शरणं जग्मु सकुटुम्बा जिजीविषव । सलक्ष्मणं पुरस्कृत्य साम्बं प्राञ्जलय प्रभुम्॥४३॥
राम रामाखिलाधार प्रभाव न विदाम ते । मूढानां न कुबुद्धीनां क्षन्तुमर्हस्यतिक्रमम् ॥४४॥
स्थित्युत्पत्त्यप्ययानां त्वमेको हेतुर्निराश्रय । लोकान् क्रीडनकानीश क्रीडतस्ते वदन्ति हि॥४५॥
त्वमेव मूर्ध्नीदमनन्त लीलया भूमण्डलं बिभर्षि सहस्रमूर्धन् ।
अन्ते च य स्वात्मनि रुद्धविश्व शेषेऽद्वितीय परिशिष्यमाण ॥ ४६ ॥
कोपस्तेऽखिलशिक्षार्थं न द्वेषान्न च मत्सरात् । बिभ्रतो भगवन् सत्त्वं स्थितिपालनतत्पर ॥४७॥
नमस्ते सर्वभूतात्मन् सर्वशक्तिधराव्यय । विश्वकर्मन् नमस्तेऽस्तु त्वां वयं शरणं गता ॥४८॥

श्रीशुक उवाच

एवं प्रपन्नै संविग्नैर्वेपमानायनैर्बल । प्रसादित सुप्रसन्नो मा भैष्टेत्यभयं ददौ ॥४९॥
दुर्योधन पारिबर्हं कुञ्जरान् षष्टिहायनान् । ददौ च द्वादशशतान्ययुतानि तुरङ्गमान् ॥५०॥
रथानां षट्सहस्राणि रौक्माणां सूर्यवर्चसाम् । दासीनां निष्ककण्ठीनां सहस्रं दुहितृवत्सल ॥५१॥
प्रतिगृह्य तु तत् सर्वं भगवान् सात्वतर्षभ । ससुत ससुष प्रागात् सुहृद्भिरभिनन्दित ॥५२॥
तत प्रविष्ट स्वपुरं हलायुध समेत्य बन्धूननुरक्तचेतस ।
शशंस सर्वं यदुपुङ्गवानां मध्ये सभायां कुरुषु स्वचेष्टितम् ॥ ५३ ॥
अद्यापि च पुरं ह्येतत् सूचयद् रामविक्रमम् । समुन्नतं दक्षिणतो गङ्गायामनुदृश्यते ॥५४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे हास्तिनपुरकर्षणरूपसङ्कर्षणविजयो नामाष्टषष्टितमोऽध्याय ॥ ६८ ॥

अथैकोनसप्ततितमोऽध्याय.

श्रीशुक उवाच

नरकं निहतं श्रुत्वा तथोद्वाहं च योषिताम् । कृष्णेनैकेन बह्वीनां तद्दिदृक्षु स्म नारद ॥ १ ॥
चित्रं बतैतदेकेन वपुषा युगपत् पृथक् । गृहेषु द्व्यष्टसाहस्रं स्त्रिय एक उदावहत् ॥ २ ॥
इत्युत्सुको द्वारवतीं देवर्षिर्द्रष्टुमागमत् । पुष्पितोपवनारामद्विजालिकुलनादिताम् ॥ ३ ॥
उत्फुल्लेन्दीवराम्भोजकह्लारकुमुदोत्पलै । छुरितेषु सरस्सूच्चै कूजितां हससारसै ॥ ४ ॥
प्रासादलक्षैर्नवभिर्जुष्टां स्फाटिकराजतै । महामरकतप्रख्यै स्वर्णरत्नपरिच्छदै ॥ ५ ॥

विभक्तरथ्यापथचत्वरापणं शालासभाभी रुचिरां सुरालयै ।
ससिक्तमार्गाङ्गणवीथिदेहलीं पतत्पताकाध्वजवारितातपाम् ॥ ६ ॥
तस्यामन्त पुर श्रीमदर्चितं सर्वधिष्ण्यपै । हरे स्वकौशलं यत्र त्वष्ट्रा कार्त्स्न्येन दर्शितम्॥ ७ ॥
तत्र षोडशभि सद्मसहस्रै समलङ्कृतम् । विवेशैकतमं शौरे पत्नीनां भवनं महत् ॥ ८ ॥
विष्टब्ध विद्रुमस्तम्भैर्वैदूर्यफलकोत्तमै । इन्द्रनीलमयै कुड्यैर्जगत्या चाहतत्विषा ॥ ९ ॥
वितानैर्निर्मितैस्त्वष्ट्रा मुक्तादामविलम्बिभि । दान्तैरासनपर्यङ्कैर्मण्युत्तमपरिष्कृतै ॥१०॥
दासीभिर्निष्ककण्ठीभि सुवासोभिरलङ्कृतम् । पुम्भि सकञ्चुकोष्णीषसुवस्त्रमणिकुण्डलै ॥११॥
रत्नप्रदीपनिकरद्युतिभिर्निरस्तध्वान्तं विचित्रवलभीषु शिखण्डिनोऽङ्ग ।
नृत्यन्ति यत्र विहितागुरुधूपमक्षैर्निर्यान्तमीक्ष्य घनबुद्धय उन्नदन्त ॥ १२ ॥
तस्मिन् समानगुणरूपवयस्सुवेषदासीसहस्रयुतयानुसवं गृहिण्या ।
विप्रो ददर्श चमरव्यजनेन रुक्मदण्डेन सात्वतपतिं परिवीजयन्त्या ॥ १३ ॥
तं सन्निरीक्ष्य भगवान् सहसोत्थित श्रीपर्यङ्कत सकलधर्मभृतां वरिष्ठ ।
आनम्य पादयुगलं शिरसा किरीटजुष्टेन साञ्जलिरवीविशदासने स्वे ॥ १४ ॥
तस्यावनिज्य चरणौ तदप स्वमूर्ध्ना बिभ्रज्जगद्गुरुतरोऽपि सतां पतिर्हि ।
ब्रह्मण्यदेव इति यद्गुणनाम युक्तं तस्यैव यच्चरणशौचमशेषतीर्थम् ॥ १५ ॥
सम्पूज्य देवऋषिवर्यमृषि पुराणो नारायणो नरसखो विधिनोदितेन ।
वाण्याभिभाष्य मितयामृतमिष्टया तं प्राह प्रभो भगवते करवाम हे किम् ॥ १६ ॥

नारद उवाच

नैवाद्भुतं त्वयि विभोऽखिललोकनाथे मैत्री जनेषु सकलेषु दम खलानाम् ।
नि श्रेयसाय हि जगत्स्थितिरक्षणाभ्यां स्वैरावतार उरुगाय विदाम सुष्ठु ॥ १७ ॥
दृष्टं तवाङ्घ्रियुगलं जनतापवर्गं ब्रह्मादिभिर्हृदि विचिन्त्यमगाधबोधै ।
संसारकूपपतितोत्तरणावलम्बं ध्यायंश्चराम्यनुगृहाण यथा स्मृति स्यात् ॥ १८ ॥
ततोऽन्यदाविशद् गेहं कृष्णपत्न्या स नारद । योगेश्वरेश्वरस्याङ्ग योगमायाविवित्सया ॥१९॥
दीव्यन्तमक्षैस्तत्रापि प्रियया चोद्धवेन च । पूजित परया भक्त्या प्रत्युत्थानासनादिभि ॥२०॥
पृष्टश्चाविदुषेवासौ कदाऽऽयातो भवानिति । क्रियते किं नु पूर्णानामपूर्णैरस्मदादिभि ॥२१॥
अथापि ब्रूहि नो ब्रह्मन् जन्मैतच्छोभनं कुरु । स तु विस्मित उत्थाय तूष्णीमन्यदगाद् गृहम्॥२२॥
तत्राप्यचष्ट गोविन्दं लालयन्तं सुताञ्छिशून् । ततोऽन्यस्मिन् गृहेऽपश्यन्मज्जनाय कृतोद्यमम्॥२३॥
जुह्वन्तं च वितानाग्नीन् यजन्तं पञ्चभिर्मखै । भोजयन्तं द्विजान् क्वापि भुञ्जानमवशेषितम्॥२४॥
क्वापि सन्ध्यामुपासीनं जपन्तं ब्रह्म वाग्यतम् । एकत्र चासिचर्मभ्यां चरन्तमसिवर्त्मसु ॥२५॥

अश्वैर्गजै रथै क्वापि विचरन्त गदाग्रजम् । क्वचिच्छयान पर्यङ्के स्तूयमान च वन्दिभि ॥२६॥
मन्त्रयन्त च कस्मिंश्चि मन्त्रिभिश्चोद्धवादिभि । जलक्रीडारत क्वापि वारमुख्याबलावृतम् ॥२७॥
कुत्रचिद् द्विजमुख्येभ्यो ददत गा स्वलङ्कृता । इतिहासपुराणानि शृण्वन्त मङ्गलानि च ॥२८॥
हसन्त हास्यकथया कदाचित् प्रियया गृहे । क्वापि धर्मं सेवमानमर्थकामौ च कुत्रचित् ॥२९॥
ध्यायन्तमेकमासीन पुरुष प्रकृते परम् । शुश्रूषन्त गुरून् क्वापि कामैर्भोगै सपर्यया ॥३०॥
कुर्वन्त विग्रह कैश्चित् सन्धि चान्यत्र केशवम् । कुत्रापि सह रामेण चिन्तयन्त सता शिवम् ॥३१॥
पुत्राणा दुहितॄणा च काले विध्युपयापनम् । दारैर्वरैस्तत्सदृशै कल्पयन्त विभूतिभि ॥३२॥
प्रस्थापनोपानयनैरपत्याना महोत्सवान् । वीक्ष्य योगेश्वरेशस्य येषा लोका विसिस्मिरे ॥३३॥
यजन्त सकलान् देवान् क्वापि क्रतुभिरूर्जितै । पूर्तयन्त क्वचिद् धर्मं कूपाराममठादिभि ॥३४॥
चरन्त मृगया क्वापि हयमारुह्य सैन्धवम् । घ्नन्त तत पशून् मेध्यान् परीत यदुपुङ्गवै ॥३५॥
अव्यक्तलिङ्ग प्रकृतिष्वन्त पुरगृहादिषु । क्वचिच्चरन्त योगेश तत्तद्भावबुभुत्सया ॥३६॥
अथोवाच हृषीकेश नारद प्रहसन्निव । योगमायोदय वीक्ष्य मानुषीमीयुषो गतिम् ॥३७॥
विदाम योगमायास्ते दुर्दर्शा अपि मायिनाम् । योगेश्वरात्मन् निर्भाता भवत्पादनिषेवया ॥३८॥
अनुजानीहि मा देव लोकास्ते यशसाऽऽप्लुतान् । पर्यटामि तवोद्गायन् लीला भुवनपावनीम् ॥३९॥

श्रीभगवानुवाच

ब्रह्मन् धर्मस्य वक्ताह कर्ता तदनुमोदिता । तच्छिक्षयँल्लोकमिममास्थित पुत्र मा खिद ॥४०॥

श्रीशुक उवाच

इत्याचरन्त सद्धर्मान् पावनान् गृहमेधिनाम् । तमेव सर्वगेहेषु सन्तमेक ददर्श ह ॥४१॥
कृष्णस्यानन्तवीर्यस्य योगमायामहोदयम् । मुहुर्दृष्ट्वा ऋषिरभूद् विस्मितो जातकौतुक ॥४२॥
इत्यर्थकामधर्मेषु कृष्णेन श्रद्धितात्मना । सम्यक्सभाजित प्रीतस्तमेवानुस्मरन् ययौ ॥४३॥

एव मनुष्यपदवीमनुवर्तमानो नारायणोऽखिलभवाय गृहीतशक्ति ।
रेमेऽङ्ग षोडशसहस्रवराङ्गनाना सव्रीडसौहृदनिरीक्षणहासजुष्ट ॥ ४४ ॥
यानीह विश्वविलयोद्भववृत्तिहेतु कर्माण्यनन्यविषयाणि हरिश्चकार ।
यस्त्वङ्ग गायति शृणोत्यनुमोदते वा भक्तिर्भवेद् भगवति ह्यपवर्गमार्गे ॥ ४५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे कृष्णगार्हस्थ्यदर्शन नामैकोनसप्ततितमोऽध्याय ॥ ६९ ॥

अथ सप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथोपस्युपवृत्ताया कुक्कुटान् [illegible] । गृहीतकण्ठ्य पतिभिर्माधव्यो विरहातुरा ॥ १ ॥
वयासरूरुवन् कृष्ण बो[illegible] । गायत्स्वलिष्वनिद्राणि मन्दारवनवायुभि ॥ २ ॥

मुहूर्तं त तु वैदर्भी नामृष्यदतिशोभनम् । परिरम्भणविश्लेषात् प्रियबाह्वन्तर गता ॥ ३ ॥
ब्राह्मे मुहूर्त उत्थाय वार्युपस्पृश्य माधव । दध्यौ प्रसन्नकरण आत्मान तमस परम् ॥ ४ ॥
एक स्वयञ्ज्योतिरनन्यमव्यय स्वसस्थया नित्यनिरस्तकल्मषम् ।
ब्रह्माख्यमस्योद्भवनाशहेतुभि स्वशक्तिभिर्लक्षितभावनिर्वृतिम् ॥ ५ ॥
अथाप्लुतोऽम्भस्यमले यथाविधि क्रियाकलाप परिधाय वाससी ।
चकार सन्ध्योपगमादि सत्तमो हुतानल ब्रह्म जजाप वाग्यत ॥ ६ ॥
उपस्थायार्कमुद्यन्त तर्पयित्वाऽऽत्मन कला । देवानृषीन् पितॄन् वृद्धान् विप्रानभ्यर्च्य चात्मवान्॥७
धेनूना रुक्मशृङ्गीणा साध्वीना मौक्तिकस्रजाम् । पयस्विनीना गृष्टीना सवत्साना सुवाससाम् ॥ ८ ॥
ददौ रूप्यखुराग्राणा क्षौमाजिनतिलै सह । अलङ्कृतेभ्यो विप्रेभ्यो बद्व बद्व दिने दिने ॥ ९ ॥
गोविप्रदेवतावृद्धगुरून् भूतानि सर्वश । नमस्कृत्यात्मसम्भूतीर्मङ्गलानि समस्पृशत् ॥ १० ॥
आत्मान भूषयामास नरलोकविभूषणम् । वासोभिर्भूषणै स्वीयैर्दिव्यस्रगनुलेपनै ॥ ११ ॥
अवेक्ष्याज्य तथाऽऽदर्श गोवृषद्विजदेवता । कामाश्च सर्ववर्णाना पौरान्त पुरचारिणाम् ।
प्रदाप्य प्रकृती कामै प्रतोष्य प्रत्यनन्दत ॥ १२ ॥
सविभज्याग्रतो विप्रान् स्रक्ताम्बूलानुलेपनै । सुहृद प्रकृतीर्दारानुपायुङ्क्त तत स्वयम् ॥ १३ ॥
तावत् सूत उपानीय स्यन्दन परमाद्भुतम् । सुग्रीवाद्यैर्हयैर्युक्त प्रणम्यावस्थितोऽग्रत ॥ १४ ॥
गृहीत्वा पाणिना पाणी सारथेस्तमथारुहत् । सात्यकिउद्धवसयुक्त पूर्वाद्रिमिव भास्कर ॥ १५ ॥
ईक्षितोऽन्त पुरस्त्रीणा सव्रीडप्रेमवीक्षितै । कृच्छ्राद्विसृष्टो निरगाज्जातहासो हरन् मन ॥ १६ ॥
सुधर्माख्या सभा सर्वैर्वृष्णिभि परिवारित । प्राविशद् यन्निविष्टाना न सन्त्यङ्ग षडूर्मय ॥ १७ ॥
तत्रोपविष्ट परमासने विभुर्बभौ स्वभासा ककुभोऽवभासयन् ।
वृतो नृसिंहैर्यदुभिर्यदूत्तमो यथोडुराजो दिवि तारकागणै ॥ १८ ॥
तत्रोपमन्त्रिणो राजन् नानाहास्यरसैर्विभुम् । उपतस्थुर्नटाचार्या नर्तक्यस्ताण्डवै पृथक् ॥ १९ ॥
मृदङ्गवीणामुरजवेणुतालदरस्वनै । ननृतुर्जगुस्तुष्टुवुश्च सूतमागधवन्दिन ॥ २० ॥
तत्राहुर्ब्राह्मणा केचिदासीना ब्रह्मवादिन । पूर्वेषा पुण्ययशसा राज्ञा चाकथयन् कथा ॥ २१ ॥
तत्रैक पुरुषो राजन्नागतोऽपूर्वदर्शन । विज्ञापितो भगवते प्रतीहारै प्रवेशित ॥ २२ ॥
स नमस्कृत्य कृष्णाय परेशाय कृताञ्जलि । राज्ञामावेदयद् दु ख जरासन्धनिरोधजम् ॥ २३ ॥
ये च दिग्विजये तस्य सनति न ययुर्नृपा । प्रसह्य रुद्धास्तेनासन्नयुते द्वे गिरिव्रजे ॥ २४ ॥
कृष्ण कृष्णाप्रमेयात्मन् प्रपन्नभयभञ्जन । वय त्वा शरण यामो भवभीता पृथग्धिय ॥ २५ ॥
लोको विकर्मनिरत कुशले प्रमत्त कर्मण्यय त्वदुदिते भवदर्चने स्वे ।
यस्तावदस्य बलवानिह जीविताशा सद्यश्छिनत्त्यनिमिषाय नमोऽस्तु तस्मै ॥ २६ ॥

लोके भवाञ्जगदिनः कलयावतीर्णः सद्रक्षणाय खलनिग्रहणाय चान्यः ।
कश्चित् त्वदीयमतियाति निदेशमीश किं वा जनः स्वकृतमृच्छति तन्न विद्मः ॥ २७ ॥
स्वप्नायितं नृपसुखं परतन्त्रमीश शश्वद्भयेन मृतकेन धुरं वहामः ।
हित्वा तदात्मनि सुखं त्वदनीहलभ्यं क्लिश्यामहेऽतिकृपणास्तव माययेह ॥ २८ ॥
तन्नो भवान् प्रणतशोकहराङ्घ्रियुग्मो बद्धान् वियुङ्क्ष्व मगधाह्वयकर्मपाशात् ।
यो भूभुजोऽयुतमतङ्गजवीर्यमेको बिभ्रद् रुरोध भवने मृगराडिवावीः ॥ २९ ॥
यो वै त्वया द्विनवकृत्व उदात्तचक्र भग्नो मृधे खलु भवन्तमनन्तवीर्यम् ।
जित्वा नृलोकनिरतं सकृदूढदर्पो युष्मत्प्रजा रुजति नोऽजित तद् विधेहि ॥ ३० ॥

दूत उवाच

इति मागधसंरुद्धा भवद्दर्शनकाङ्क्षिणः । प्रपन्नाः पादमूलं ते दीनानां शं विधीयताम् ॥३१॥

श्रीशुक उवाच

राजदूते ब्रुवत्येवं देवर्षिः परमद्युतिः । बिभ्रत् पिङ्गजटाभारं प्रादुरासीद् यथा रविः ॥३२॥
तं दृष्ट्वा भगवान् कृष्णः सर्वलोकेश्वरेश्वरः । ववन्द उत्थितः शीर्ष्णा ससभ्यः सानुगो मुदा ।३३।
सभाजयित्वा विधिवत् कृतासनपरिग्रहम् । बभाषे सूनृतैर्वाक्यैः श्रद्धया तर्पयन् मुनिम् ॥३४॥
अपि स्विदद्य लोकानां त्रयाणामकुतोभयम् । ननु भूयान् भगवतो लोकान् पर्यटतो गुणः ॥३५॥
न हि तेऽविदितं किञ्चिल्लोकेष्वीश्वरकर्तृषु । अथ पृच्छामहे युष्मान् पाण्डवानां चिकीर्षितम् ३६

श्रीनारद उवाच

दृष्टा मया ते बहुशो दुरत्यया माया विभो विश्वसृजश्च मायिनः ।
भूतेषु भूमंश्चरतः स्वशक्तिभिर्वह्नेरिवच्छन्नरुचो न मेऽद्भुतम् ॥ ३७ ॥
तवेहितं कोऽर्हति साधु वेदितुं स्वमाययेदं सृजतो नियच्छतः ।
यद् विद्यमानात्मतयावभासते तस्मै नमस्ते स्वविलक्षणात्मने ॥ ३८ ॥
जीवस्य यः संसरतो विमोक्षणं न जानतोऽनर्थवहाच्छरीरतः ।
लीलावतारैः स्वयशः प्रदीपकं प्राज्वालयत् त्वा तमहं प्रपद्ये ॥ ३९ ॥

अथाप्याश्रावये ब्रह्म नरलोकविडम्बनम् । राज्ञः पैतृष्वसेयस्य भक्तस्य च चिकीर्षितम् ॥४०॥
यक्ष्यति त्वां मखेन्द्रेण राजसूयेन पाण्डवः । पारमेष्ठ्यकामो नृपतिस्तद् भवाननुमोदताम्॥४१॥
तस्मिन् देव क्रतुवरे भवन्तं वै सुरादयः । दिदृक्षवः समेष्यन्ति राजानश्च यशस्विनः ॥४२॥
श्रवणात् कीर्तनाद् ध्यानात् पूयन्तेऽन्तेवसायिनः । तव ब्रह्ममयस्येश किमुतेक्षाभिमर्शिनः ॥४३॥
यस्यामलं दिवि यशः प्रथितं रसायां भूमौ च ते भुवनमङ्गल दिग्वितानम् ।
मन्दाकिनीति दिवि भोगवतीति चाधो गङ्गेति चेह चरणाम्बु पुनाति विश्वम् ॥ ४४ ॥

श्रीशुक उवाच

तत्र तेष्वात्मपक्षेष्वगृह्णत्सु विजिगीषया । वाचः पेशैः स्मयन् भृत्यमुद्धवं प्राह केशवः ॥४५॥

श्रीभगवानुवाच

त्वं हि नः परमं चक्षुः सुहृन्मन्त्रार्थतत्त्ववित् । तथात्र ब्रूह्यनुष्ठेयं श्रद्दध्मः करवाम तत् ॥४६॥
इत्युपामन्त्रितो भर्त्रा सर्वज्ञेनापि मुग्धवत् । निदेशं शिरसाऽऽधाय उद्धवः प्रत्यभाषत ॥४७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे भगवद्यानविचारे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

अथैकसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इत्युदीरितमाकर्ण्य देवर्षेरुद्धवोऽब्रवीत् । सभ्यानां मतमाज्ञाय कृष्णस्य च महामतिः ॥ १ ॥

उद्धव उवाच

यदुक्तमृषिणा देव साचिव्यं यक्ष्यतस्त्वया । कार्यं पैतृष्वसेयस्य रक्षा च शरणैषिणाम् ॥ २ ॥
यष्टव्यं राजसूयेन दिक्चक्रजयिना विभो । अतो जरासुतजय उभयार्थो मतो मम ॥ ३ ॥
अस्माकं च महानर्थो ह्येतेनैव भविष्यति । यशश्च तव गोविन्द राज्ञो बद्धान् विमुञ्चतः ॥ ४ ॥
स वै दुर्विषहो राजा नागायुतसमो बले । बलिनामपि चान्येषां भीमं समबलं विना ॥ ५ ॥
द्वैरथे स तु जेतव्यो मा शताक्षौहिणीयुतः । ब्रह्मण्योऽभ्यर्थितो विप्रैर्न प्रत्याख्याति कर्हिचित् ॥ ६ ॥
ब्रह्मवेषधरो गत्वा तं भिक्षेत वृकोदरः । हनिष्यति न सन्देहो द्वैरथे तव संनिधौ ॥ ७ ॥
निमित्तं परमीशस्य विश्वसर्गनिरोधयोः । हिरण्यगर्भः शर्वश्च कालस्यारूपिणस्तव ॥ ८ ॥
गायन्ति ते विशदकर्म गृहेषु देव्यो राज्ञां स्वशत्रुवधमात्मविमोक्षणं च ।
गोप्यश्च कुञ्जरपतेर्जनकात्मजायाः पित्रोश्च लब्धशरणा मुनयो वयं च ॥ ९ ॥
जरासन्धवधः कृष्ण भूर्यर्थायोपकल्पते । प्रायः पाकविपाकेन तव चाभिमतः क्रतुः ॥१०॥

श्रीशुक उवाच

इत्युद्धववचो राजन् सर्वतोभद्रमच्युतम् । देवर्षिर्यदुवृद्धाश्च कृष्णश्च प्रत्यपूजयन् ॥११॥
अथादिशत् प्रयाणाय भगवान् देवकीसुतः । भृत्यान् दारुकजैत्रादीननुज्ञाप्य गुरून् विभुः ॥१२॥
निर्गमय्यावरोधान् स्वान् ससुतान् सपरिच्छदान् । सङ्कर्षणमनुज्ञाप्य यदुराजं च शत्रुहन् ।
सूतोपनीतं स्वरथमारुहद् गरुडध्वजम् ॥ १३ ॥
ततो रथद्विपभटसादिनायकैः करालया परिवृत आत्मसेनया ।
मृदङ्गभेर्यानकशङ्खगोमुखैः प्रघोषघोषितककुभो निराक्रमत् ॥ १४ ॥
नृवाजिकाञ्चनशिबिकाभिरच्युतं सहात्मजाः पतिमनु सुव्रता ययुः ।
वराम्बराभरणविलेपनस्रजः सुसंवृता नृभिरसिचर्मपाणिभिः ॥ १५ ॥

नरोष्ट्रगोमहिषखराश्वतर्यन करेणुभि परिजनवारयोषित ।
स्वलङ्कृता कटकुटिकम्बलाम्बराद्युपस्करा ययुरधियुज्य सर्वत ॥ १६ ॥
बल बृहद्ध्वजपटछत्रचामरैर्वरायुधाभरणकिरीटवर्मभि ।
दिवाशुभिस्तुमुलरव बभौ रवेर्यथार्णव क्षुभिततिमिङ्गिलोर्मिभि ॥ १७ ॥
अथो मुनिर्यदुपतिना सभाजित प्रणम्य त हृदि विदधद् विहायसा ।
निशम्य तद्व्यवसितमाहृतार्हणो मुकुन्दसन्दर्शननिर्वृतेन्द्रिय ॥ १८ ॥
राजदूतमुवाचेद भगवान् प्रीणयन् गिरा । मा भैष्ट दूत भद्र वो घातयिष्यामि मागधम् ॥१९॥
इत्युक्त प्रस्थितो दूतो यथावदवदन्नृपान् । तेऽपि सन्दर्शन शौरे प्रत्यैक्षन् य मुमुक्षव ॥२०॥
आनर्तसौवीरमरूंस्तीर्त्वा विनशन हरि । गिरीन् नदीरतीयाय पुरग्रामव्रजाकरान् ॥२१॥
ततो दृषद्वतीं तीर्त्वा मुकुन्दोऽथ सरस्वतीम् । पञ्चालानथ मत्स्याश्च शक्रप्रस्थमथागमत् ॥ २२ ॥
तमुपागतमाकर्ण्य प्रीतो दुर्दर्शन नृणाम् । अजातशत्रुर्निरगात् सोपाध्याय सुहृद्वृत ॥२३॥
गीतवादित्रघोषेण ब्रह्मघोषेण भूयसा । अभ्ययात् स हृषीकेश प्राणा प्राणमिवादृत ॥२४॥
दृष्ट्वा विक्लिन्नहृदय कृष्ण स्नेहेन पाण्डव । चिराद् दृष्ट प्रियतम सस्वजेऽथ पुन पुन ॥२५॥
दोर्भ्या परिष्वज्य रमामलालय मुकुन्दगात्र नृपतिर्हताशुभ ।
लेभे परा निर्वृतिमश्रुलोचनो हृष्यत्तनुर्विस्मृतलोकविभ्रम ॥२६॥
त मातुलेय परिरभ्य निर्वृतो भीम स्मयन् प्रेमजवाकुलेन्द्रिय ।
यमौ किरीटी च सुहृत्तम मुदा प्रवृद्धबाष्पा परिरेभिरेऽच्युतम् ॥२७॥
अर्जुनेन परिष्वक्तो यमाभ्यामभिवादित । ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य वृद्धेभ्यश्च यथार्हत ॥२८॥
मानितो मानयामास कुरुसृञ्जयकेकयान् । सूतमागधगन्धर्वा वन्दिनश्चोपमन्त्रिण ॥२९॥
मृदङ्गशङ्खपटहवीणापणवगोमुखै । ब्राह्मणाश्चारविन्दाक्ष तुष्टुवुर्ननृतुर्जगु ॥३०॥
एव सुहृद्भि पर्यस्त पुण्यश्लोकशिखामणि । संस्तूयमानो भगवान् विवेशालङ्कृत पुरम् ॥३१॥
ससिक्तवर्त्म करिणा मदगन्धतोयैश्चित्रध्वजै कनकतोरणपूर्णकुम्भै ।
मृष्टात्मभिर्नवदुकूलविभूषणस्रग्गन्धैर्नृभिर्युवतिभिश्च विराजमानम् ॥३२॥
उद्दीप्तदीपबलिभि प्रतिसद्मजालनिर्यातधूपरुचिर विलसत्पताकम् ।
मूर्धन्यहेमकलशै रजतोरुशृङ्गैर्जुष्ट ददर्श भवनै कुरुराजधाम ॥३३॥
प्राप्त निशम्य नरलोचनपानपात्रमौत्सुक्यविश्लथितकेशदुकूलबन्धा ।
सद्यो विसृज्य गृहकर्म पतींश्च तल्पे द्रष्टु ययुर्युवतय स्म नरेन्द्रमार्गे ॥३४॥
तस्मिन् सुसङ्कुल इभाश्वरथद्विपद्भि कृष्ण सभार्यमुपलभ्य गृहाधिरूढा ।
नार्यो विकीर्य कुसुमैर्मनसोपगुह्य सुस्वागत विदधुरुत्स्मयवीक्षितेन ॥३५

ऊचुः स्त्रियः पथि निरीक्ष्य मुकुन्दपत्नीस्तारा यथोडुपसहा किमकार्यमूभि ।
यच्च ुपा पुरुषमौलिरुदारहासलीलावलोककलयोत्सवमातनोति ॥३६॥
तत्र तत्रोपसङ्गम्य पौरा मङ्गलपाणय । चक्रु सपर्यां कृष्णाय श्रेणीमुख्या हतैनस ॥३७॥
अन्त पुरजनै प्रीत्या मुकुन्द फुल्ललोचनै । ससम्भ्रमैरभ्युपेत प्राविशद् राजमन्दिरम् ॥३८॥
पृथा विलोक्य भ्रात्रेय कृष्ण त्रिभुवनेश्वरम् । प्रीतात्मोत्थाय पर्यङ्कात् सस्नुषा परिषस्वजे ॥३९॥
गोविन्द गृहमानीय देवदेवेशमादृत । पूजाया नाविदत् कृत्य प्रमोदोपहतो नृप ॥४०॥
पितृष्वसुर्गुरुस्त्रीणा कृष्णश्चक्रेऽभिवादनम् । स्वय च कृष्णया राजन् भगिन्या चाभिवन्दित ॥
श्वश्र्वा सञ्चोदिता कृष्णा कृष्णपत्नीश्च सर्वश । आनर्च रुक्मिणीं सत्या भद्रा जाम्बवतीं तथा ॥४२॥
कालिन्दीं मित्रविन्दा च शैब्या नाग्नजितीं सतीम् । अन्याश्चाभ्यागता यास्तु वास स्रङ्मण्डनादिभि ॥
सुख निवासयामास धर्मराजो जनार्दनम् । ससैन्य सानुगामात्य सभार्यं च नव नवम् ॥४४॥
तर्पयित्वा खाण्डवेन वह्नि फाल्गुनसयुत । मोचयित्वा मय येन राज्ञे दिव्या सभा कृता ॥४५॥
उवास कतिचिन्मासान् राज्ञ प्रियचिकीर्षया । विहरन् रथमारुह्य फाल्गुनेन भटैर्वृत ॥४६॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे कृष्णस्येन्द्रप्रस्थगमन नामैकसप्ततितमोऽध्याय ॥७१॥

अथ द्विसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एकदा तु सभामध्य आस्थितो मुनिभिर्वृत । ब्राह्मणै क्षत्रियैर्वैश्यैर्भ्रातृभिश्च युधिष्ठिर ॥ १ ॥
आचार्यै कुलवृद्धैश्च ज्ञातिसम्बन्धिबान्धवै । शृण्वतामेव चैतेषामाभाष्येदमुवाच ह ॥ २ ॥
युधि

क्रतुराजेन गोविन्द राजसूयेन पाव न प्रभो ॥ ३ ॥
त्वत्पादुके अविरत परि ये । गृणन्ति ।
विन्दन्ति ते कमलनाभ यदि नान्य ॥ ४ ॥
तद् देवदेव भवत एष ।
ये त्वा भजन्ति न ॥ ५ ॥
न ब्रह्मण दर्श ।
मत्सेवता सुरतरोरिव त ॥ ६ ॥

सम्यग् व्यवसित ॥ ७ ॥
ऋषीणा न ८ ॥

विजित्य नृपतीन् सर्वान् कृत्वा च जगतीं वशे । सम्भृत्य सर्वसम्भारानाहरस्व महाक्रतुम् ॥ ९ ॥
एते ते भ्रातरो राजन् लोकपालांशसम्भवा । जितोऽस्म्यात्मवता तेऽहं दुर्जयो योऽकृतात्मभि १०
न कश्चिन्मत्पर लोके तेजसा यशसा श्रिया । विभूतिभिर्वाभिभवेद् देवोऽपि किमु पार्थिव ॥११॥

श्रीशुक उवाच

निशम्य भगवद्गीत प्रीत फुल्लमुखाम्बुज । भ्रातॄन् दिग्विजयेऽयुङ्क्त विष्णुतेजोपबृंहितान् १२
सहदेव दक्षिणस्यामादिशत् सह सृञ्जयै । दिशि प्रतीच्या नकुलमुदीच्या सव्यसाचिनम् ।
प्राच्या वृकोदर मत्स्यै केकयै सह मद्रकै ॥१३॥
ते विजित्य नृपान् वीरा आजह्रुर्दिग्भ्य ओजसा । अजातशत्रवे भूरि द्रविण नृप यक्ष्यते ॥१४॥
श्रुत्वाजित जरासन्ध नृपतेर्ध्यायतो हरि । आहोपाय तमेवाद्य उद्धवो यमुवाच ह ॥१५॥
भीमसेनोऽर्जुन कृष्णो ब्रह्मलिङ्गधरास्त्रय । जग्मुर्गिरिव्रज तात बृहद्रथसुतो यत ॥१६॥
ते गत्वाऽऽतिथ्यवेलाया गृहेषु गृहमेधिनम् । ब्रह्मण्य समयाचेरन् राजन्या ब्रह्मलिङ्गिन ॥१७॥
राजन् विद्ध्यतिथीन् प्राप्तानर्थिनो दूरमागतान् । तन्न प्रयच्छ भद्र ते यद् वय कामयामहे ॥१८॥
किं दुर्मर्षं तितिक्षूणा किमकार्यमसाधुभि । किं न देय वदान्यानां क पर समदर्शिनाम् ॥१९॥
योऽनित्येन शरीरेण सता गेय यशो ध्रुवम् । नाचिनोति स्वय कल्प स वाच्य शोच्य एव स २०
हरिश्चन्द्रो रन्तिदेव उञ्छवृत्ति शिबिर्बलि । व्याध कपोतो बहवो ह्यध्रुवेण ध्रुव गता ॥२१॥

श्रीशुक उवाच

स्वरैराकृतिभिस्तास्तु प्रकोष्ठैर्ज्याहतैरपि । राजन्यबन्धून् विज्ञाय दृष्टपूर्वानचिन्तयत् ॥२२॥
राजन्यबन्धवो ह्येते ब्रह्मलिङ्गानि बिभ्रति । ददामि भिक्षित तेभ्य आत्मानमपि दुस्त्यजम् २३
बलेर्नु श्रूयते कीर्तिर्वितता दिक्ष्वकल्मषा । ऐश्वर्याद् भ्रंशितस्यापि विप्रव्याजेन विष्णुना ॥२४॥
श्रिय जिहीर्षतेन्द्रस्य विष्णवे द्विजरूपिणे । जानन्नपि महीं प्रादाद् वार्यमाणोऽपि दैत्यराट् २५।
जीवता ब्राह्मणार्थाय को न्वर्थ क्षत्रबन्धुना । देहेन पतमानेन नेहता विपुल यश ॥२६॥
इत्युदारमति प्राह कृष्णार्जुनवृकोदरान् । हे विप्रा व्रियता कामो ददाम्यात्मशिरोऽपि व ॥२७॥

श्रीभगवानुवाच

युद्ध नो देहि राजेन्द्र द्वन्द्वशो यदि मन्यसे । युद्धार्थिनो वय प्राप्ता राजन्या नान्नकाङ्क्षिण ॥२८॥
असौ वृकोदर पार्थस्तस्य भ्रातार्जुनो ह्ययम् । अनयोर्मातुलेय मा कृष्ण जानीहि ते रिपुम् ॥२९॥
एवमावेदितो राजा जहासोच्चै स्म मागध । आह चामर्षितो मन्दा युद्ध तर्हि ददामि व ॥३०॥
न त्वया भीरुणा योत्स्ये युधि विक्लवचेतसा । मथुरा स्वपुरीं त्यक्त्वा समुद्र शरण गत ॥३१॥
अय तु वयसा तुल्यो नातिसत्त्वो न मे सम । अर्जुनो न भवेद् योद्धा भीमस्तुल्यबलो मम ॥३२॥
इत्युक्त्वा भीमसेनाय प्रादाय महतीं गदाम् । द्वितीया स्वयमादाय निर्जगाम पुराद् बहि ॥३३॥

तत एवं तले वीरौ संयुक्ताविततरौ । जघ्नतुर्वज्रकल्पाभ्यां गदाभ्यां रणदुर्मदौ ॥३४॥
मण्डलानि विचित्राणि सव्यं दक्षिणमेव च । चरतो शुशुभे युद्धं नटयोरिव रङ्गिणोः ॥३५॥
ततश्चटचटाशब्दो वज्रनिष्पेषसंनिभः । गदयोः क्षिप्तयो राजन् दन्तयोरिव दन्तिनोः ॥३६॥
ते वै गदे भुजजवेन निपात्यमाने अन्योन्यतोऽंसकटिपादकरोरुजत्रून् ।
चूर्णीबभूवतुरुपेत्य यथार्कशाखे संयुध्यतोर्द्विरदयोरिव दीप्तमन्व्वोः ॥३७॥
इत्थं तयोः प्रहतयोर्गदयोर्नृवीरौ क्रुद्धौ स्वमुष्टिभिरयःस्पर्शैरपिंष्टाम् ।
शब्दस्तयोः प्रहरतोरिभयोरिवासीन्निर्घातवज्रपरुषस्तलताडनोत्थः ॥३८॥
तयोरेवं प्रहरतोः समशिक्षाबलौजसोः । निर्विशेषमभूद् युद्धमक्षीणजवयोर्नृप ॥३९॥
एवं तयोर्महाराज युध्यतोः सप्तविंशतिः । दिनानि निरगंस्तत्र सुहृद्वन्निशि तिष्ठतोः ॥४०॥
एकदा मातुलेयं वै प्राह राजन् वृकोदरः । न शक्तोऽहं जरासन्धं निर्जेतुं युधि माधव ॥४१॥
शत्रोर्जन्ममृती विद्वान् जीवितं च जराकृतम् । पार्थमाप्याययन् स्वेन तेजसाचिन्तयद्धरिः ॥४२॥
संचिन्त्यारिवधोपायं भीमस्यामोघदर्शनः । दर्शयामास विटपं पाटयन्निव संज्ञया ॥४३॥
तद् विज्ञाय महासत्त्वो भीमः प्रहरतां वरः । गृहीत्वा पादयोः शत्रुं पातयामास भूतले ॥४४॥
एकं पादं पदाऽऽक्रम्य दोर्भ्यामन्यं प्रगृह्य सः । गुदतः पाटयामास शाखामिव महागजः ॥४५॥
एकपादोरुवृषणकटिपृष्ठस्तनांसके । एकबाह्वक्षिभ्रूकर्णे शकले ददृशुः प्रजाः ॥४६॥
हाहाकारो महानासीन्निहते मगधेश्वरे । पूजयामासतुर्भीमं परिरभ्य जयाच्युतौ ॥४७॥
सहदेवं तत्तनयं भगवान् भूतभावनः । अभ्यषिञ्चदमेयात्मा मगधानां पतिं प्रभुः ।
मोचयामास राजन्यान् संरुद्धा मागधेन ये ॥४८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे जरासन्धवधो नाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥७२॥

अथ त्रिसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अयुते द्वे शतान्यष्टौ लीलया युधि निर्जिताः । ते निर्गता गिरिद्रोण्यां मलिना मलवाससः ॥ १ ॥
क्षुत्क्षामाः शुष्कवदनाः संरोधपरिकर्शिताः । ददृशुस्ते घनश्यामं पीतकौशेयवाससम् ॥ २ ॥
श्रीवत्साङ्कं चतुर्बाहुं पद्मगर्भारुणेक्षणम् । चारुप्रसन्नवदनं स्फुरन्मकरकुण्डलम् ॥ ३ ॥
पद्महस्तं गदाशङ्खरथाङ्गैरुपलक्षितम् । किरीटहारकटककटिसूत्राङ्गदाञ्चितम् ॥ ४ ॥
भ्राजद्वरमणिग्रीवं निवीतं वनमालया । पिबन्त इव चक्षुर्भ्यां लिहन्त इव जिह्वया ॥ ५ ॥
जिघ्रन्त इव नासाभ्यां रम्भन्त इव बाहुभिः । प्रणेमुर्हतपाप्मानो मूर्धभिः पादयोर्हरेः ॥ ६ ॥
[illegible] । प्रशशंसुर्हृषीकेशं गीर्भिः प्राञ्जलयो नृपाः ॥ ७ ॥

राजान ऊचुः

नमस्ते देवदेवेश प्रपन्नार्तिहराव्यय । प्रपन्नान् पाहि न कृष्ण निर्विण्णान् घोरसंसृतेः॥८॥
नैनं नाथानसूयामो मागधं मधुसूदन । अनुग्रहो यद् भवतो राज्ञां राज्यच्युतिर्विभो ॥ ९ ॥
राज्यैश्वर्यमदोन्नद्धो न श्रेयो विन्दते नृप । त्वन्मायामोहितोऽनित्या मन्यते सम्पदोऽचलाः॥ १०
मृगतृष्णां यथा बाला मन्यन्त उदकाशयम् । एवं वैकारिकीं मायामयुक्ता वस्तु चक्षते ॥११॥
वयं पुरा श्रीमदनष्टदृष्टयो जिगीषयास्या इतरेतरस्पृधः ।
घ्नन्तः प्रजाः स्वा अतिनिर्घृणाः प्रभो मृत्युं पुरस्त्वाविगणय्य दुर्मदाः ॥ १२ ॥
त एव कृष्णाद्य गभीररंहसा दुरन्तवीर्येण विचालिताः श्रियः ।
कालेन तन्वा भवतोऽनुकम्पया विनष्टदर्पाश्चरणौ स्मराम ते ॥ १३ ॥
अथो न राज्यं मृगतृष्णिरूपितं देहेन शश्वत् पतता रुजां भुवा ।
उपासितव्यं स्पृहयामहे विभो क्रियाफलं प्रेत्य च कर्णरोचनम् ॥ १४ ॥
तं नः समादिशोपायं येन ते चरणाब्जयोः । स्मृतिर्यथा न विरमेदपि संसरतामिह ॥१५॥
कृष्णाय वासुदेवाय हरये परमात्मने । प्रणतक्लेशनाशाय गोविन्दाय नमो नमः ॥१६॥

श्रीशुक उवाच

संस्तूयमानो भगवान् राजभिर्मुक्तबन्धनैः । तानाह करुणस्तात शरण्यः श्लक्ष्णया गिरा ॥१७॥

श्रीभगवानुवाच

अद्यप्रभृति वो भूपा मय्यात्मन्यखिलेश्वरे । सुदृढा जायते भक्तिर्बाढमाशंसितं तथा ॥१८॥
दिष्ट्या व्यवसितं भूपा भवन्त ऋतभाषिणः । श्रियैश्वर्यमदोन्नाहं पश्य उन्मादकं नृणाम् ॥१९॥
हैहयो नहुषो वेनो रावणो नरकोऽपरे । श्रीमदाद् भ्रंशिताः स्थानाद् देवदैत्यनरेश्वराः ।२०।
भवन्त एतद् विज्ञाय देहाद्युत्पाद्यमन्तवत् । मां यजन्तोऽध्वरैर्युक्ताः प्रजा धर्मेण रक्षथ ॥२१॥
सन्तन्वन्तः प्रजातन्तून् सुखं दुःखं भवाभवौ । प्राप्तं प्राप्तं च सेवन्तो मच्चित्ता विचरिष्यथ ॥२२॥
उदासीनाश्च देहादावात्मारामा धृतव्रताः । मय्यावेश्य मनः सम्यङ्मामन्ते ब्रह्म यास्यथ॥२३॥

श्रीशुक उवाच

इत्यादिश्य नृपान् कृष्णो भगवान् भुवनेश्वरः । तेषां न्ययुङ्क्त पुरुषान् स्त्रियो मज्जनकर्मणि ॥२४॥
सपर्यां कारयामास सहदेवेन भारत । नरदेवोचितैर्वस्त्रैर्भूषणैः स्रग्विलेपनैः ॥२५॥
भोजयित्वा वरान्नेन सुस्नातान् समलङ्कृतान् । भोगैश्च विविधैर्युक्तांस्ताम्बूलाद्यैर्नृपोचितैः ॥२६॥
ते पूजिता मुकुन्देन [illegible] । विरेजुर्मोचिता क्लेशात् प्रावृडन्ते यथा ग्रहाः ॥२७॥
रथान् सदश्वानारोप्य [illegible] । प्रीणय्य सूनृतैर्वाक्यैः स्वदेशान् प्रत्ययापयत् ।२८।
त एवं मोचिता [illegible] । ययुस्तमेव ध्यायन्त कृतानि च जगत्पतेः ॥२९

तत समे खले वीरौ संयुक्ताविततरेतरौ । जघ्नतुर्वज्रकल्पाभ्यां गदाभ्यां रणदुर्मदौ ॥३४॥
मण्डलानि विचित्राणि सव्यं दक्षिणमेव च । चरतो शुशुभे युद्धं नटयोरिव रङ्गिणो ॥३५॥
ततश्चटचटाशब्दो वज्रनिष्पेषसंनिभ । गदयो क्षिप्तयो राजन् दन्तयोरिव दन्तिनो ॥३६॥
ते वै गदे भुजजवेन निपात्यमाने अन्योन्यतोऽसकटिपादकरोरुजत्रुम् ।
चूर्णीबभूवतुरुपेत्य यथार्कशाखे संयुध्यतोर्द्विरदयोरिव दीप्तमन्व्वो ॥३७॥
इत्थं तयो प्रहतयोर्गदयोर्नृवीरौ क्रुद्धौ स्वमुष्टिभिरय स्पर्शैरपिंष्टाम् ।
शब्दस्तयो प्रहरतोरिभयोरिवासीन्निर्घातवज्रपरुषस्तलताडनोत्थ ॥३८॥
तयोरेव प्रहरतो समशिक्षाबलौजसो । निर्विशेषमभूद् युद्धमक्षीणजवयोर्नृप ॥३९॥
एव तयोर्महाराज युध्यतो सप्तविंशति । दिनानि निरगंस्तत्र सुहृद्वन्निशि तिष्ठतो ॥४०॥
एकदा मातुलेयं वै प्राह राजन् वृकोदर । न शक्तोऽहं जरासन्धं निर्जेतुं युधि माधव ॥४१॥
शत्रोर्जन्ममृती विद्वान् जीवितं च जराकृतम् । पार्थमाप्याययन् स्वेन तेजसाचिन्तयद्धरि ॥४२॥
सञ्चिन्त्यारिवधोपाय भीमस्यामोघदर्शन । दर्शयामास विटपं पाटयन्निव सञ्ज्ञया ॥४३॥
तद् विज्ञाय महासत्त्वो भीम प्रहरतां वर । गृहीत्वा पादयो शत्रुं पातयामास भूतले ॥४४॥
एकं पादं पदाऽऽक्रम्य दोर्भ्यामन्यं प्रगृह्य स । गुदत पाटयामास शाखामिव महागज ॥४५॥
एकपादोरुवृषणकटिपृष्ठस्तनांसके । एकबाह्वक्षिभ्रूकर्णे शकले ददृशु प्रजा ॥४६॥
हाहाकारो महानासीन्निहते मगधेश्वरे । पूजयामासतुर्भीमं परिरभ्य जयाच्युतौ ॥४७॥
सहदेवं तत्तनय भगवान् भूतभावन । अभ्यषिञ्चदमेयात्मा मगधानां पतिं प्रभु ।
मोचयामास राजन्यान् संरुद्धा मागधेन ये ॥४८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे जरासन्धवधो नाम द्विसप्ततितमोऽध्याय ॥७२॥

अथ त्रिसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अयुते द्वे शतान्यष्टौ लीलया युधि निर्जिता । ते निर्गता गिरिद्रोण्यां मलिना मलवाससः ॥ १ ॥
क्षुत्क्षामा शुष्कवदना संरोधपरिकर्शिता । ददृशुस्ते घनश्यामं पीतकौशेयवाससम् ॥ २ ॥
श्रीवत्साङ्कं चतुर्बाहुं पद्मगर्भारुणेक्षणम् । चारुप्रसन्नवदनं स्फुरन्मकरकुण्डलम् ॥ ३ ॥
पद्महस्तं गदाशङ्खरथाङ्गैरुपलक्षितम् । किरीटहारकटककटिसूत्राङ्गदाञ्चितम् ॥ ४ ॥
भ्राजद्वरमणिग्रीवं निवीतं वनमालया । पिबन्त इव चक्षुर्भ्यां लिहन्त इव जिह्वया ॥ ५ ॥
जिघ्रन्त इव नासाभ्यां रम्भन्त इव बाहुभि । प्रणेमुर्हतपाप्मानो मूर्धभि पादयोर्हरे ॥ ६ ॥
। प्राशशुद्धसीकेश गीर्भि प्राञ्जलयो नृपा ॥ ७ ॥

राजान ऊचु

नमस्ते देवदेवेश प्रपन्नार्तिहराव्यय । प्रपन्नान् पाहि न कृष्ण निर्विण्णान् घोरसंसृतेः ॥८॥
नैन नाथान्वसूयामो मागध मधुसूदन । अनुग्रहो यद् भवतो राज्ञा राज्यच्युतिर्विभो ॥ ९ ॥
राज्यैश्वर्यमदोन्नद्धो न श्रेयो विन्दते नृप । त्वन्मायामोहितोऽनित्या मन्यते सम्पदोऽचला १०
मृगतृष्णा यथा बाला मन्यन्त उदकाशयम् । एव वैकारिकीं मायामयुक्ता वस्तु चक्षते ॥११॥

वय पुरा श्रीमदनष्टदृष्टयो जिगीषयास्या इतरेतरस्पृध ।
घ्नन्त प्रजा स्वा अतिनिर्घृणा प्रभो मृत्यु पुरस्त्वाविगणय्य दुर्मदा ॥ १२ ॥
त एव कृष्णाद्य गभीररहसा दुरन्तवीर्येण विचालिता श्रिय ।
कालेन तन्वा भवतोऽनुकम्पया विनष्टदर्पाश्चरणौ स्मराम ते ॥ १३ ॥
अथो न राज्य मृगतृष्णिरूपित देहेन शश्वत् पतता रुजा भुवा ।
उपासितव्य स्पृहयामहे विभो क्रियाफल प्रेत्य च कर्णरोचनम् ॥ १४ ॥

त न समादिशोपाय येन ते चरणाब्जयो । स्मृतिर्यथा न विरमेदपि संसरतामिह ॥१५॥
कृष्णाय वासुदेवाय हरये परमात्मने । प्रणतक्लेशनाशाय गोविन्दाय नमो नमः ॥१६॥

श्रीशुक उवाच

सस्तूयमानो भगवान् राजभिर्मुक्तबन्धनै । तानाह करुणस्तात शरण्य श्लक्ष्णया गिरा ॥१७॥

श्रीभगवानुवाच

अद्यप्रभृति वो भूपा मय्यात्मन्यखिलेश्वरे । सुदृढा जायते भक्तिर्बाढमाशसित तथा ॥१८॥
दिष्ट्या व्यवसित भूपा भवन्त ऋतभाषिण । श्रियैश्वर्यमदोन्नाह पश्य उन्मादक नृणाम् ॥१९॥
हैहयो नहुषो वेनो रावणो नरकोऽपरे । श्रीमदाद् भ्रंशिता स्थानाद् देवदैत्यनरेश्वरा ॥२०॥
भवन्त एतद् विज्ञाय देहाद्युत्पाद्यमन्तवत् । मा यजन्तोऽध्वरैर्युक्ता प्रजा धर्मेण रक्षथ ॥२१॥
सन्तन्वन्तः प्रजातन्तून् सुख दु ख भवाभवौ । प्राप्त प्राप्त च सेवन्तो मच्चित्ता विचरिष्यथ ॥२२॥
उदासीनाश्च देहादावात्मारामा धृतव्रता । मय्यावेश्य मन सम्यङ्मामन्ते ब्रह्म यास्यथ॥२३॥

श्रीशुक उवाच

इत्यादिश्य नृपान् कृष्णो भगवान् भुवनेश्वर । तेषा न्ययुङ्क्त पुरुषान् स्त्रियो मज्जनकर्मणि ॥२४॥
सपर्यां कारयामास सहदेवेन भारत । नरदेवोचितैर्वस्त्रैर्भूषणै स्रग्विलेपनै ॥२५॥
भोजयित्वा वरान्नेन सुस्नातान् समलङ्कृतान् । भोगैश्च विविधैर्युक्तास्ताम्बूलाद्यैर्नृपोचितै ॥२६॥
ते पूजिता मुकुन्देन राजानो मृष्टकुण्डला । विरेजुर्मोचिता क्लेशात् प्रावृडन्ते यथा ग्रहा ॥२७॥
रथान् सदश्वानारोप्य मणिकाञ्चनभूषितान् । प्रीणय्य सूनृतैर्वाक्यै स्वदेशान् प्रत्ययापयत् ॥२८॥
त एव मोचिता कृच्छ्रात् कृष्णेन सुमहात्मना । ययुस्तमेव ध्यायन्त कृतानि च जगत्पते ॥२९॥

तत समे खले वीरौ सयुक्तावितरेतरौ । जघ्नतुर्वज्रकल्पाभ्या गदाभ्या रणदुर्मदौ ॥३४॥
मण्डलानि विचित्राणि सव्य दक्षिणमेव च । चरतो शुशुभे युद्ध नटयोरिव रङ्गिणो ॥३५॥
ततश्चटचटाशब्दो वज्रनिष्पेषसनिभ । गदयो क्षिप्तयो राजन् दन्तयोरिव दन्तिनो ॥३६॥
त वै गदे भुजजवेन निपात्यमाने अन्योन्यतोऽसकटिपादकरोरुजत्रुम् ।
चूर्णीबभूवतुरुपेत्य यथार्कशाखे सयुध्यतोर्द्विरदयोरिव दीप्तमन्य्वो ॥३७॥
इत्थ तयो प्रहतयोर्गदयोर्नृवीरौ क्रुद्धौ स्वमुष्टिभिरय स्पर्शैरपिष्टाम् ।
शब्दस्तयो प्रहरतोरिभयोरिवासीन्निर्घातवज्रपरुषस्तलताडनोत्थ ॥३८॥
तयोरेव प्रहरतो समशिक्षाबलौजसो । निर्विशेषमभूद् युद्धमक्षीणजवयोर्नृप ॥३९॥
एव तयोर्महाराज युध्यतो सप्तविंशति । दिनानि निरगस्तत्र सुहृद्वन्निशि तिष्ठतो ॥४०॥
एकदा मातुलेय वै प्राह राजन् वृकोदर । न शक्तोऽह जरास ध निर्जेतुं युधि माधव ॥४१॥
शत्रोर्जन्ममृती विद्वान् जीवित च जराकृतम् । पार्थमाप्याययन् स्वेन तेजसाचिन्तयद्धरि ॥४२॥
सञ्चिन्त्यारिवधोपाय भीमस्यामोघदर्शन । दर्शयामास विटप पाटयन्निव सज्ञया ॥४३॥
तद् विज्ञाय महासत्त्वो भीम प्रहरता वर । गृहीत्वा पादयो शत्रु पातयामास भूतले ॥४४॥
एक पादं पदाऽऽक्रम्य दोर्भ्यामन्य प्रगृह्य स । गुदत पाटयामास शाखामिव महागज ॥४५॥
एकपादोरुवृषणकटिपृष्ठस्तनासके । एकबाह्वक्षिभ्रूकर्णे शकले ददृशु प्रजा ॥४६॥
हाहाकारो महानासीन्निहते मगधेश्वरे । पूजयामासतुर्भीम परिरभ्य जयाच्युतौ ॥४७॥
सहदेव तत्तनय भगवान् भूतभावन । अभ्यषिञ्चदमेयात्मा मगधाना पतिं प्रभु ।
मोचयामास राजन्यान् सरुद्धा मागधेन ये ॥४८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे जरासन्धवधो नाम द्विसप्ततितमोऽध्याय ॥७२॥

अथ त्रिसप्ततितमोऽध्याय.

श्रीशुक उवाच

अयुते द्वे शतान्यष्टौ लीलया युधि निर्जिता । ते निर्गता गिरिद्रोण्या मलिना मलवाससः ॥ १ ॥
क्षुत्क्षामा शुष्कवदना सरोधपरिकर्शिता । ददृशुस्ते घनश्याम पीतकौशेयवाससम् ॥ २ ॥
श्रीवत्साङ्क चतुर्बाहुं पद्मगर्भारुणेक्षणम् । चारुप्रसन्नवदन स्फुरन्मकरकुण्डलम् ॥ ३ ॥
पद्महस्तं गदाशङ्खरथाङ्गैरुपलक्षितम् । किरीटहारकटककटिसूत्राङ्गदाञ्चितम् ॥ ४ ॥
भ्राजद्वरमणिग्रीव निवीत वनमालया । पिबन्त इव चक्षुर्भ्या लिहन्त इव जिह्वया ॥ ५ ॥
जिघ्रन्त इव नासाभ्या रम्भन्त इव बाहुभि । प्रणेमुर्हतपाप्मानो मूर्धभि पादयोर्हरे ॥ ६ ॥
। प्रशशसुर्हृषीकेश गीर्भि प्राञ्जलयो नृपा ॥ ७ ॥

राजान ऊचु

नमस्ते देवदेवेश प्रपन्नार्तिहराव्यय । प्रपन्नान् पाहि न कृष्ण निर्विण्णान् घोरसंसृतेः ॥८॥
नैन नाथान्वसूयामो मागध मधुसूदन । अनुग्रहो यद् भवतो राज्ञां राज्यच्युतिर्विभो ॥ ९ ॥
राज्यैश्वर्यमदोन्नद्धो न श्रेयो विन्दते नृप । त्वन्मायामोहितोऽनित्या मन्यते सम्पदोऽचला १०
मृगतृष्णां यथा बाला म यन्त उदकाशयम् । एवं वैकारिकीं मायामयुक्ता वस्तु चक्षते ॥११॥
वय पुरा श्रीमदनष्टदृष्टयो जिगीषयास्या इतरेतरस्पृध ।
घ्नन्त प्रजा स्वा अतिनिर्घृणा प्रभो मृत्यु पुरस्त्वाविगणय्य दुर्मदा ॥ १२ ॥
त एव कृष्णाद्य गभीररंहसा दुरन्तवीर्येण विचालिता श्रिय ।
कालेन तन्वा भवतोऽनुकम्पया विनष्टदर्पाश्चरणौ स्मराम ते ॥ १३ ॥
अथो न राज्य मृगतृष्णिरूपित देहेन शश्वत् पतता रुजा भुवा ।
उपासितव्य स्पृहयामहे विभो क्रियाफल प्रेत्य च कर्णरोचनम् ॥ १४ ॥
त न समादिशोपाय येन ते चरणाब्जयो । स्मृतिर्यथा न विरमेदपि संसरतामिह ॥१५॥
कृष्णाय वासुदेवाय हरये परमात्मने । प्रणतक्लेशनाशाय गोविन्दाय नमो नम ॥१६॥

श्रीशुक उवाच

संस्तूयमानो भगवान् राजभिर्मुक्तबन्धनै । तानाह करुणस्तात शरण्य श्लक्ष्णया गिरा ॥१७॥

श्रीभगवानुवाच

अद्यप्रभृति वो भूपा मय्यात्मन्यखिलेश्वरे । सुदृढा जायते भक्तिर्बाढमाशंसित तथा ॥१८॥
दिष्ट्या व्यवसित भूपा भवन्त ऋतभाषिण । श्रियैश्वर्यमदोन्नाह पश्य उन्मादक नृणाम् ॥१९॥
हैहयो नहुषो वेनो रावणो नरकोऽपरे । श्रीमदाद् भ्रंशिता स्थानाद् देवदैत्यनरेश्वरा ।२०।
भवन्त एतद् विज्ञाय देहाद्युत्पाद्यमन्तवत् । मा यजन्तोऽध्वरैर्युक्ता प्रजा धर्मेण रक्षथ ॥२१॥
सन्तन्वन्तः प्रजातन्तून् सुख दु ख भवाभवौ । प्राप्त प्राप्त च सेवन्तो मच्चित्ता विचरिष्यथ ॥२२॥
उदासीनाश्च देहादावात्मारामा धृतव्रता । मय्यावेश्य मन सम्यङ्मामन्ते ब्रह्म यास्यथ॥२३॥

श्रीशुक उवाच

इत्यादिश्य नृपान् कृष्णो भगवान् भुवनेश्वर । तेषान्न्ययुङ्क्त पुरुषान् स्त्रियो मज्जनकर्मणि ॥२४॥
सपर्या कारयामास सहदेवेन भारत । नरदेवोचितैर्वस्त्रैर्भूषणै स्रग्विलेपनै ॥२५॥
भोजयित्वा वरान्नेन सुस्नातान् समलङ्कृतान् । भोगैश्च विविधैर्युक्तांस्ताम्बूलाद्यैर्नृपोचितै ॥२६॥
ते पूजिता मुकुन्देन राजानो मृष्टकुण्डला । विरेजुर्मोचिता क्लेशात् प्रावृडन्ते यथा ग्रहा ॥२७॥
रथान् सदश्वानारोप्य मणिकाञ्चनभूषितान् । प्रीणय्य सूनृतैर्वाक्यै स्वदेशान् प्रत्ययापयत् ।२८।
त एव मोचिता कृच्छ्रात् कृष्णेन सुमहात्मना । ययुस्तमेव ध्यायन्त कृतानि च जगत्पते ॥२९॥

जगतु प्रकृतिम्यस्ते महापुरुषचेष्टितम् । यथान्वशाशद् भगवांस्तथा चक्रुरतन्द्रिता ॥३०॥
जरासन्ध घातयित्वा भीमसेनेन केशव । पार्थाभ्या सयुत प्रायात् सहदेवेन पूजित ॥३१॥
गत्वा ते खाण्डवप्रस्थ शङ्खान् दध्मुर्जितारय । हर्षयन्तः स्वसुहृदो दुहृदा चासुखावहा ॥३२॥
तच्छ्रुत्वा प्रीतमनस इन्द्रप्रस्थनिवासिन । मेनिरे मागध शान्त राजा चाप्तमनोरथ ॥३३॥
अभिवन्द्याथ राजान भीमार्जुनजनार्दना । सर्वमाश्रावयाञ्चक्रुरात्मना यदनुष्ठितम् ॥३४॥
निशम्य धर्मराजस्तत् केशवेनानुकम्पितम् । आनन्दाश्रुकला मुञ्चन् प्रेम्णा नोवाच किञ्चन ३५

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायां दशमस्कन्ध उत्तरार्धे कृष्णागमने त्रिसप्ततितमोऽध्याय ७३

अथ चतुःसप्ततितमोऽध्याय.

श्रीशुक उवाच

एव युधिष्ठिरो राजा जरासन्धवध विभो । कृष्णस्य चानुभाव त श्रुत्वा प्रीतस्तमब्रवीत् । १ ।

युधिष्ठिर उवाच

ये स्युस्त्रैलोक्यगुरव सर्वे लोकमहेश्वरा । वहन्ति दुर्लभ लब्ध्वा शिरसैवानुशासनम् ॥ २ ॥
स भवानरविन्दाक्षो दीनानामीशमानिनाम् । धत्तेऽनुशासन भूमस्तदत्यन्तविडम्बनम् ॥ ३ ॥
न ह्येकस्याद्वितीयस्य ब्रह्मण परमात्मन । कर्मभिर्वर्धते तेजो ह्रसते च यथा रवे ॥ ४ ॥
न वै तेऽजित भक्ताना ममाहमिति माधव । त्व तवेति च नानाधी पशूनामिव वैकृता ॥ ५ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्त्वा यज्ञिये काले वव्रे युक्तान् स ऋत्विज । कृष्णानुमोदित पार्थो ब्राह्मणान् ब्रह्मवादिन ।६।
द्वैपायनो भरद्वाज सुमन्तुर्गोतमोऽसित । वसिष्ठश्च्यवन कण्वो मैत्रेय कवषस्त्रित ॥ ७ ॥
विश्वामित्रो वामदेव सुमतिर्जैमिनि क्रतु । पैल पराशरो गर्गो वैशम्पायन एव च ॥ ८ ॥
अथर्वा कश्यपो धौम्यो रामो भार्गव आसुरि । वीतिहोत्रो मधुच्छन्दा वीरसेनोऽकृतव्रण ॥ ९ ॥
उपहूतास्तथा चान्ये द्रोणभीष्मकृपादय । धृतराष्ट्र सहसुतो विदुरश्च महामति ॥१०॥
ब्राह्मणा क्षत्रिया वैश्या शूद्रा यज्ञदिदृक्षव । तत्रेयु सर्वराजानो राज्ञ प्रकृतयो नृप ॥११॥
ततस्ते देवयजन ब्राह्मणा स्वर्णलाङ्गलै । कृष्ट्वा तत्र यथाम्नाय दीक्षयाञ्चक्रिरे नृपम् ॥१२॥
हैमा किलोपकरणा वरुणस्य यथा पुरा । इन्द्रादयो लोकपाला विरिञ्चिभवसयुता ॥१३॥
सगणा सिद्धगन्धर्वा विद्याधरमहोरगा । मुनयो यक्षरक्षासि खगकिन्नरचारणा ॥१४॥
राजानश्च समाहूता राजपत्न्यश्च सर्वश । राजसूय समीयु स्म राज्ञ पाण्डुसुतस्य वै ॥१५॥
कृष्णभक्तस्य सूपपन्नमविस्मिता । अयाजयन् महाराज याजका देववर्चस ।
राजसूयेन विधिवत् प्राचेतसमिवामरा ॥१६॥

मुख्येऽहन्यवनीपालो याजकान् सदसस्पतीन् । अपूजयन्महाभागान् यथावत् सुसमाहित ॥१७॥
सदस्याग्र्यार्हणार्हं वै विमृशन्त सभासद । नाध्यगच्छन्ननैकान्त्यात् सहदेवस्तदाब्रवीत्॥१८॥
अर्हति ह्यच्युत श्रैष्ठ्य भगवान् सात्वता पति । एष वै देवता सर्वा देशकालधनादय ॥१९॥
यदात्मकमिद विश्व क्रतवश्च यदात्मका । अग्निराहुतयो मन्त्रा साङ्ख्य योगश्च यत्पर ॥२०॥
एक एवाद्वितीयोऽसावैतदात्म्यमिद जगत् । आत्मनाऽऽत्माश्रय सभ्या सृजत्यवति हन्त्यज ॥
विविधानीह कर्माणि जनयन् यदवेक्षया । ईहते यदय सर्व श्रेयो धर्मादिलक्षणम् ॥२२॥
तस्मात् कृष्णाय महते दीयता परमार्हणम् । एव चेत् सर्वभूतानामात्मनश्चार्हण भवेत् ॥२३॥
सर्वभूतात्मभूताय कृष्णायानन्यदर्शिने । देय शान्ताय पूर्णाय दत्तस्यानन्त्यमिच्छता ॥२४॥
इत्युक्त्वा सहदेवोऽभूत् तूष्णी कृष्णानुभाववित् । तच्छ्रुत्वा तुष्टुवु सर्वे साधु साध्विति सत्तमा ॥२५॥
श्रुत्वा द्विजेरित राजा ज्ञात्वा हार्दं सभासदाम् । समर्हयद्धृषीकेश प्रीत प्रणयविह्वल ॥२६॥
तत्पादाववनिज्याप शिरसा लोकपावनी । सभार्य सानुजामात्य सकुटुम्बोऽवहन्मुदा ॥२७॥
वासोभि पीतकौशेयैर्भूषणैश्च महाधनै । अर्हयित्वाश्रुपूर्णाक्षो नाशकत् समवेक्षितुम् ॥२८॥
इत्थ सभाजित वीक्ष्य सर्वे प्राञ्जलयो जना । नमो जयेति नेमुस्त निपेतु पुष्पवृष्टय ॥२९॥

इत्थ निशम्य दमघोषसुत स्वपीठादुत्थाय कृष्णगुणवर्णनजातमन्यु ।
उत्क्षिप्य बाहुमिदमाह सदस्यमर्षी सश्रावयन् भगवते परुषाण्यभीत ॥३०॥

ईशो दुरत्यय काल इति सत्यवती श्रुति । वृद्धानामपि यद् बुद्धिर्बालवाक्यैर्विभिद्यते ॥३१॥
यूय पात्रविदा श्रेष्ठा मा मन्ध्व बालभाषितम् । सदसस्पतय सर्वे कृष्णो यत् सम्मतोऽर्हणे ॥३२॥
तपोविद्याव्रतधरान् ज्ञानविध्वस्तकल्मषान् । परमर्षीन् ब्रह्मनिष्ठान् लोकपालैश्च पूजितान्॥३३॥
सदस्पतीनतिक्रम्य गोपाल कुलपासन । यथा काक पुरोडाश सपर्यां कथमर्हति ॥३४॥
वर्णाश्रमकुलापेत सर्वधर्मबहिष्कृत । स्वैरवर्ती गुणैर्हीन सपर्यां कथमर्हति ॥३५॥
ययातिनैषा हि कुल शप्त सद्भिर्बहिष्कृतम् । वृथापानरत शश्वत् सपर्यां कथमर्हति ॥३६॥
ब्रह्मर्षिसेवितान् देशान् हित्वैतेऽब्रह्मवर्चसम् । समुद्र दुर्गमाश्रित्य बाधन्ते दस्यव प्रजा ॥३७॥
एवमादीन्यभद्राणि बभाषे नष्टमङ्गल । नोवाच किञ्चिद् भगवान् यथा सिंह शिवारुतम्॥
भगवन्निन्दन श्रुत्वा दु सह तत्सभासद । कर्णौ पिधाय निर्जग्मु शपन्तश्चेदिप रुषा ॥३९॥
निन्दा भगवत शृण्वस्तत्परस्य जनस्य वा । ततो नापैति य सोऽपि यात्यध सुकृताच्च्युत ४०
तत पाण्डुसुता क्रुद्धा मत्स्यकैकयसृञ्जया । उदायुधा समुत्तस्थु शिशुपालजिघासव ॥४१॥
ततश्चैद्यस्त्वसम्भ्रान्तो जगृहे खड्गचर्मणी । भर्त्सयन् कृष्णपक्षीयान् राज्ञ सदसि भारत॥४२॥
तावदुत्थाय भगवान् स्वान् [illegible] रुषा । शिर क्षुरान्तचक्रेण जहारापततो रिपो ॥४३॥
[illegible] [illegible]न् । तस्यानुयायिनो भूपा दुद्रुवुर्जीवितैषिण ॥४४

चैद्यदेहोत्थित ज्योतिर्वासुदेवमुपाविशत् । पश्यता सर्वभूतानामुल्केव भुवि खाच्च्युता ॥४५॥
जन्मत्रयानुगुणितवैरसंरब्धया धिया । ध्यायंस्तन्मयतां यातो भावो हि भवकारणम् ॥४६॥
ऋत्विग्भ्य ससदस्येभ्यो दक्षिणा विपुलामदात् । सर्वान् सम्पूज्य विधिवच्चक्रेऽवभृथमेकराट् ॥४७॥
साधयित्वा क्रतु राज्ञ कृष्णो योगेश्वरेश्वर । उवास कतिचिन्मासान् सुहृद्भिरभियाचित ॥४८॥
ततोऽनुज्ञाप्य राजानमनिच्छन्तमपीश्वर । ययौ सभार्य सामात्य स्वपुर देवकीसुत ॥४९॥
वर्णित तदुपाख्यान मया ते बहुविस्तरम् । वैकुण्ठवासिनोर्जन्म विप्रशापात् पुन पुन ॥५०॥
राजसूयावभृथ्येन स्नातो राजा युधिष्ठिर । ब्रह्मक्षत्रसभामध्ये शुशुभे सुरराडिव ॥५१॥
राज्ञा सभाजिता सर्वे सुरमानवखेचरा । कृष्ण क्रतु च शसन्त स्वधामानि ययुर्मुदा ॥५२॥
दुर्योधनमृते पाप कलिं कुरुकुलामयम् । यो न सेहे श्रिय स्फीता दृष्ट्वा पाण्डुसुतस्य ताम् ॥५३॥
य इद कीर्तयेद् विष्णो कर्म चैद्यवधादिकम् । राजमोक्ष वितानं च सर्वपापै प्रमुच्यते ॥५४॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे शिशुपालवधो नाम चतु सप्ततितमोऽध्याय ॥ ७४ ॥

अथ पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः

राजोवाच

अजातशत्रोस्त दृष्ट्वा राजसूयमहोदयम् । सर्वे मुमुदिरे ब्रह्मन् नृदेवा ये समागता ॥ १ ॥
दुर्योधन वर्जयित्वा राजान सर्षय सुरा । इति श्रुत नो भगवंस्तत्र कारणमुच्यताम् ॥ २ ॥

ऋषिरुवाच

पितामहस्य ते यज्ञे राजसूये महात्मन । बान्धवा परिचर्याया तस्यासन् प्रेमबन्धना ॥ ३ ॥
भीमो महानसाध्यक्षो धनाध्यक्ष सुयोधन । सहदेवस्तु पूजाया नकुलो द्रव्यसाधने ॥ ४ ॥
गुरुशुश्रूषणे जिष्णु कृष्ण पादावनेजने । परिवेषणे द्रुपदजा कर्णो दाने महामना ॥ ५ ॥
युयुधानो विकर्णश्च हार्दिक्यो विदुरादय । बाह्लीकपुत्रा भूर्याद्या ये च सन्तर्दनादय ॥ ६ ॥
निरूपिता महायज्ञे नानाकर्मसु ते तदा । प्रवर्तन्ते स्म राजेन्द्र राज्ञ प्रियचिकीर्षव ॥ ७ ॥
ऋत्विक्सदस्यबहुवित्सु सुहृत्तमेषु स्विष्टेषु सूनृतसमर्हणदक्षिणाभि ।
चैद्ये च सात्वतपतेश्चरण प्रविष्टे चक्रुस्ततस्त्ववभृथस्नपन द्युनद्याम् ॥ ८ ॥
मृदङ्गशङ्खपणवधुन्धुर्यानकगोमुखा । वादित्राणि विचित्राणि नेदुरावभृथोत्सवे ॥ ९ ॥
नर्तक्यो ननृतुर्हृष्टा गायका यूथशो जगु । वीणावेणुतलोन्नादस्तेषा स दिवमस्पृशत् ॥१०॥
चित्रध्वजपताकाग्रैरिभेन्द्रस्यन्दनार्वभिः । स्वलङ्कृतैर्भटैर्भूपा निर्ययू रुक्ममालिन ॥११॥
यदुसृञ्जयकाम्बोजकुरुकेकयकोसला । कम्पयन्तो भुव सैन्यैर्यजमानपुर सरा ॥१२॥
ब्रह्मघोषेण भूयसा । देवर्षिपितृगन्धर्वास्तुष्टुवु पुष्पवर्षिण ॥१३॥

स्वलङ्कृता नरा नार्यो गन्धस्रग्भूषणाम्बरैः । विलिम्पन्त्योऽभिषिञ्चन्त्यो विजह्रुर्विविधै रसैः १४
तैलगोरसगन्धोदहरिद्रासान्द्रकुङ्कुमैः । पुम्भिर्लिप्ताः प्रलिम्पन्त्यो विजह्रुर्वारयोषितः ॥१५॥
गुप्ता नृभिर्निरगमन्नुपलब्धुमेतद् देव्यो यथा दिवि विमानवरैर्नृदेव्यः ।
ता मातुलेयसखिभिः परिषिच्यमानाः सव्रीडहासविकसद्वदना विरेजुः ॥ १६ ॥
ता देवरानुत सखीन् सिषिचुर्दृतीभिः क्लिन्नाम्बरा विवृतगात्रकुचोरुमध्याः ।
औत्सुक्यमुक्तकवराच्च्यवमानमाल्याः क्षोभं दधुर्मलधियां रुचिरैर्विहारैः ॥१७॥
स सम्राड् रथमारूढः सदश्वं रुक्ममालिनम् । व्यरोचत स्वपत्नीभिः क्रियाभिः क्रतुराडिव ॥१८॥
पत्नीसंयाजावभृथ्यैश्चरित्वा ते तमृत्विजः । आचान्तं स्नापयाञ्चक्रुर्गङ्गायां सह कृष्णया ॥१९॥
देवदुन्दुभयो नेदुर्नरदुन्दुभिभिः समम् । मुमुचुः पुष्पवर्षाणि देवर्षिपितृमानवाः ॥२०॥
सस्नुस्तत्र ततः सर्वे वर्णाश्रमयुता नराः । महापातक्यपि यतः सद्यो मुच्येत किल्बिषात्॥२१॥
अथ राजाहते क्षौमे परिधाय स्वलङ्कृतः । ऋत्विक्सदस्यविप्रादीनानर्चाभरणाम्बरैः ॥२२॥
बन्धुज्ञातिनृपान् मित्रसुहृदोऽन्यांश्च सर्वशः । अभीक्ष्णं पूजयामास नारायणपरो नृपः ॥२३॥
सर्वे जनाः सुररुचो मणिकुण्डलस्रगुष्णीषकञ्चुकदुकूलमहार्घ्यहाराः ।
नार्यश्च कुण्डलयुगालकवृन्दजुष्टवक्त्रश्रियः कनकमेखलया विरेजुः ॥२४॥
अथर्त्विजो महाशीलाः सदस्या ब्रह्मवादिनः । ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रा राजानो ये समागताः ॥२५॥
देवर्षिपितृभूतानि लोकपालाः सहानुगाः । पूजितास्तमनुज्ञाप्य स्वधामानि ययुर्नृप ॥२६॥
हरिदासस्य राजर्षे राजसूयमहोदयम् । नैवातृप्यन् प्रशंसन्तः पिबन् मर्त्योऽमृतं यथा २७
ततो युधिष्ठिरो राजा सुहृत्सम्बन्धिबान्धवान् । प्रेम्णा निवारयामास कृष्णं च त्यागकातरः ॥२८॥
भगवानपि तत्राङ्ग न्यवात्सीत्तत्प्रियङ्करः । प्रस्थाप्य यदुवीरांश्च साम्बादींश्च कुशस्थलीम्॥२९॥
इत्थं राजा धर्मसुतो मनोरथमहार्णवम् । सुदुस्तरं समुत्तीर्य कृष्णेनासीद् गतज्वरः ॥३०॥
एकदान्तःपुरे तस्य वीक्ष्य दुर्योधनः श्रियम् । अतप्यद् राजसूयस्य महित्वं चाच्युतात्मनः ॥३१॥
यस्मिन्नरेन्द्रदितिजेन्द्रसुरेन्द्रलक्ष्मीर्नाना विभान्ति किल विश्वसृजोपक्लृप्ताः ।
ताभिः पतीन् द्रुपदराजसुतोपतस्थे यस्यां विषक्तहृदयः कुरुराडतप्यत् ॥३२॥
यस्मिंस्तदा मधुपतेर्महिषीसहस्रं श्रोणीभरेण शनकैः क्वणदङ्घ्रिशोभम् ।
मध्ये सुचारु कुचकुङ्कुमशोणहारं श्रीमन्मुखं प्रचलकुण्डलकुन्तलाढ्यम् ॥३३॥
सभायां मयक्लृप्तायां क्वापि धर्मसुतोऽधिराट् । वृतोऽनुजैर्बन्धुभिश्च कृष्णेनापि स्वचक्षुषा ॥३४॥
आसीनः काञ्चने साक्षादासने मघवानिव । पारमेष्ठ्यश्रिया जुष्टः स्तूयमानश्च वन्दिभिः ॥३५॥
तत्र दुर्योधनो मानी परीतो भ्रातृभिर्नृप । किरीटमाली न्यविशदसिहस्तः क्षिपन् रुषा ॥३६॥
स्थलेऽभ्यगृह्णाद् वस्त्रान्तं जलं मत्वा स्थलेऽपतत्। जले च स्थलवद् भ्रान्त्या मयमायाविमोहितः ॥३७॥

जहास भीमस्त दृष्ट्वा स्त्रियो नृपतयोऽपरे । निवार्यमाणा अप्यङ्ग राज्ञा कृष्णानुमोदिता ।३८।
स व्रीडितोऽवाग्वदनो रुषा ज्वलन् निष्क्रम्य तूष्णीं प्रययौ गजाह्वयम् ।
हाहेति शब्द सुमहानभूत् सतामजातशत्रुर्विमना इवाभवत् ।
बभूव तूष्णीं भगवान् भुवो भर समुज्जिहीर्षुर्भ्रमति स्म यद्दृशा ।।३९।।
एतत्तेऽभिहित राजन् यत् पृष्टोऽहमिह त्वया । सुयोधनस्य दौरात्म्य राजसूये महाक्रतौ ।।४०।।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे दुर्योधनमानभङ्गो नाम पञ्चसप्ततितमोऽध्याय ।।७५।।

अथ षट्सप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथान्यदपि कृष्णस्य शृणु कर्माद्भुत नृप । क्रीडानरशरीरस्य यथा सौभपतिर्हत ।। १ ।।
शिशुपालसख शाल्वो रुक्मिण्युद्वाह आगत । यदुभिर्निर्जित सङ्ख्ये जरासन्धादयस्तथा।। २ ।।
शाल्व प्रतिज्ञामकरोत् शृण्वता सर्वभूभुजाम् । अयादवा क्ष्मा करिष्ये पौरुष मम पश्यत ।। ३ ।।
इति मूढ प्रतिज्ञाय देव पशुपतिं प्रभुम् । आराधयामास नृप पासुमुष्टिं सकृद् ग्रसन् ।। ४ ।।
सवत्सरान्ते भगवानाशुतोष उमापति । वरेणच्छन्दयामास शाल्व शरणमागतम् ।। ५ ।।
देवासुरमनुष्याणा गन्धर्वोरगरक्षसाम् । अभेद्य कामग वव्रे स यान वृष्णिभीषणम् ।। ६ ।।
तथेति गिरिशादिष्टो मय परपुरञ्जय । पुर निर्माय शाल्वाय प्रादात् सौभमयस्मयम्।। ७ ।।
स लब्ध्वा कामग यान तमोधाम दुरासदम् । ययौ द्वारवतीं शाल्वो वैर वृष्णिकृत स्मरन् ।। ८ ।।
निरुध्य सेनया शाल्वो महत्या भरतर्षभ । पुरीं बभञ्जोपवनान्युद्यानानि च सर्वश ।। ९ ।।
सगोपुराणि द्वाराणि प्रासादाट्टालतोलिका । विहारान् स विमानाग्र्यान्निपेतु शस्त्रवृष्टय ।।१०।।
शिला द्रुमाश्चाशनय सर्पा आसारशर्करा । प्रचण्डश्चक्रवातोऽभूद् रजसाऽऽच्छादिता दिश ।।
इत्यर्द्यमाना सौभेन कृष्णस्य नगरी भृशम् । नाभ्यपद्यत न राजस्त्रिपुरेण यथा मही ।।१२।।
प्रद्युम्नो भगवान् वीक्ष्य बाध्यमाना निजा प्रजा । मा भैष्टेत्यभ्यधाद् वीरो रथारूढो महायशा ।।१३।।
सात्यकिश्चारुदेष्णश्च साम्बोऽक्रूर सहानुज । हार्दिक्यो भानुविन्दश्च गदश्च शुकसारणौ ।।१४।।
अपरे च महेष्वासा रथयूथपयूथपा । निर्ययुर्दंशिता गुप्ता रथेभाश्वपदातिभि ।।१५।।
तत प्रववृते युद्ध शाल्वाना यदुभिः सह । यथासुराणा विबुधैस्तुमुल लोमहर्षणम् ।।१६।।
ताश्च सौभपतेर्माया दिव्यास्त्रै रुक्मिणीसुत । क्षणेन नाशयामास नैश तम इवोष्णगुः ।।१७।।
विव्याध पञ्चविंशत्या स्वर्णपुङ्खैरयोमुखैः । शाल्वस्य ध्वजिनीपाल शरै सन्नतपर्वभि ।।१८।।
शतेनाताडयच्छाल्वमेकैकेनास्य सैनिकान् । दशभिर्दशभिर्नेतॄन् वाहनानि त्रिभिस्त्रिभि ।।१९।।
कर्म प्रद्युम्नस्य महात्मन । दृष्ट्वा त पूजयामासु सर्वे स्वपरसैनिका ।।२०।।

बहुरूपैकरूप तद् दृश्यते न च दृश्यते । मायामयं मयकृत दुर्विभाव्य परैरभूत् ॥२१॥
क्वचिद् भूमौ क्वचिद् व्योम्नि गिरिमूर्ध्नि जले क्वचित् । अलातचक्रवद् भ्राम्यत् सौभ तद् दुरवस्थितम्॥
यत्र यत्रोपलक्ष्येत ससौभ सहसैनिक । शाल्वस्ततस्ततोऽमुञ्चन् शरान् सात्वतयूथपा ।२३।
शरैरग्न्यर्कसस्पर्शैराशीविषदुरासदैः । पीड्यमानपुरानीक शाल्वोऽमुह्यत् परेरिते ॥२४॥
शाल्वानीकपशस्त्रौघैर्वृष्णिवीरा भृशार्दिता । न तत्यजू रण स्व स्वं लोकद्वयजिगीषव ॥२५॥
शाल्वामात्यो द्युमान् नाम प्रद्युम्न प्राक्प्रपीडित । आसाद्य गदया मौर्व्या व्याहृत्य व्यनदद् बली।२६।
प्रद्युम्न गदया शीर्णवक्ष स्थलमरिन्दमम् । अपोवाह रणात् सूतो धर्मविद् दारुकात्मज ॥२७॥
लब्धसज्ञो मुहूर्तेन कार्ष्णि सारथिमब्रवीत् । अहो असाध्विदं सूत यद् रणान्मेऽपसर्पणम् ॥२८॥
न यदूना कुले जात श्रूयते रणविच्युत । विना मत् क्लीबचित्तेन सूतेन प्राप्तकिल्बिषात् ।२९।
किं नु वक्ष्येऽभिसङ्गम्य पितरौ रामकेशवौ । युद्धात् सम्यगपक्रान्त पृष्टस्तत्रात्मन क्षमम् ॥३०॥
व्यक्त मे कथयिष्यन्ति हसन्त्यो भ्रातृजामय । क्लैब्य कथ कथ वीर तवान्यै कथ्यता मृधे ॥३१॥

सारथिरुवाच

धर्मं विजानताऽऽयुष्मन् कृतमेतन्मया विभो । सूत कृच्छ्रगत रक्षेद् रथिन सारथिं रथी ॥३२॥
एतद् विदित्वा तु भवान् मयापोवाहितो रणात् । उपसृष्ट परेणेति मूर्च्छितो गदया हत ॥३३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे शाल्वयुद्धे षट्सप्ततितमोऽध्याय ॥ ७६ ॥

अथ सप्तसप्ततितमोऽध्याय

श्रीशुक उवाच

स तूपस्पृश्य सलिल दंशितो धृतकार्मुक । नय मा द्युमत पार्श्वं वीरस्येत्याह सारथिम्॥ १ ॥
विधमन्त स्वसैन्यानि द्युमन्त रुक्मिणीसुत । प्रतिहत्य प्रत्यविध्यन्नाराचैरष्टभि स्मयन्॥ २ ॥
चतुर्भिश्चतुरो वाहान् सूतमेकेन चाहनत् । द्वाभ्या धनुश्च केतु च शरेणान्येन वै शिर ॥ ३ ॥
गदसात्यकिसाम्बाद्या जघ्नु सौभपतेर्बलम् । पेतु समुद्रे सौभेया सर्वे सञ्छिन्नकन्धरा ॥ ४ ॥
एव यदूना शाल्वाना निघ्नतामितरेतरम् । युद्ध त्रिणवरात्र तदभूत्तुमुलमुल्बणम् ॥ ५ ॥
इन्द्रप्रस्थ गत कृष्ण आहूतो धर्मसूनुना । राजसूयेऽथ निर्वृत्ते शिशुपाले च संस्थिते ॥ ६ ॥
कुरुवृद्धाननुज्ञाप्य मुनींश्च ससुता पृथाम् । निमित्तान्यतिघोराणि पश्यन् द्वारवतीं ययौ ॥ ७ ॥
आह चाहमिहायात आर्यमिश्राभिसङ्गत । राजन्याश्चैद्यपक्षीया नून हन्यु पुरीं मम ॥ ८ ॥
वीक्ष्य तत् कदन स्वाना निरूप्य पुररक्षणम् । सौभ च शाल्वराज च दारुक प्राह केशव ॥ ९ ॥
रथ प्रापय मे सूत [illegible] सम्भ्रमस्ते न कर्तव्यो मायावी सौभराडयम् ॥१०॥
इत्युक्तश्चोदयामास [illegible] दद्दशु सर्वे स्वे परे चारुणानुजम् ॥११॥

शाल्वश्च कृष्णमालोक्य हतप्रायबलेश्वर । प्राहरत् कृष्णसूताय शक्तिं भीमरवां मृधे ॥१२॥
तामापतन्तीं नभसि महोल्कामिव रंहसा । भासयन्तीं दिशः शौरिः सायकैः शतधाच्छिनत् ॥१३॥
तं च षोडशभिर्विद्ध्वा बाणैः सौभं च खे भ्रमत् । अविध्यच्छरसन्दोहैः खं सूर्य इव रश्मिभिः ॥१४॥
शाल्वः शौरेस्तु दोः सव्यं सशार्ङ्गं शार्ङ्गधन्वनः । बिभेद न्यपतद्धस्तात् शार्ङ्गमासीत् तदद्भुतम् ॥१५॥
हाहाकारो महानासीद् भूतानां तत्र पश्यताम् । निनद्य सौभराडुच्चैरिदमाह जनार्दनम् ॥१६॥
यत्त्वया मूढ नः सख्युर्भ्रातुर्भार्या हृतेक्षताम् । प्रमत्तः स सभामध्ये त्वया व्यापादितः सखा ॥१७॥
तं त्वाद्य निशितैर्बाणैरपराजितमानिनम् । नयाम्यपुनरावृत्तिं यदि तिष्ठेर्ममाग्रतः ॥१८॥

श्रीभगवानुवाच

वृथा त्वं कत्थसे मन्द न पश्यस्यन्तिकेऽन्तकम् । पौरुषं दर्शयन्ति स्म शूरा न बहुभाषिणः ॥१९॥
इत्युक्त्वा भगवाञ्छाल्वं गदया भीमवेगया । तताड जत्रौ संरब्धः स चकम्पे वमन्नसृक् ॥२०॥
गदायां सन्निवृत्तायां शाल्वस्त्वन्तरधीयत । ततो मुहूर्त आगत्य पुरुषः शिरसाच्युतम् ।
देवक्या प्रहितोऽस्मीति नत्वा प्राह वचो रुदन् ॥ २१ ॥
कृष्ण कृष्ण महाबाहो पिता ते पितृवत्सल । बद्ध्वापनीतः शाल्वेन सौनिकेन यथा पशुः ॥२२॥
निशम्य विप्रियं कृष्णो मानुषीं प्रकृतिं गतः । विमनस्को घृणी स्नेहाद् बभाषे प्राकृतो यथा ॥२३॥
कथं राममसम्भ्रान्तं जित्वाजेयं सुरासुरैः । शाल्वेनाल्पीयसा नीतः पिता मे बलवान् विधिः २४
इति ब्रुवाणे गोविन्दे सौभराट् प्रत्युपस्थितः । वसुदेवमिवानीय कृष्णं चेदमुवाच सः ॥२५॥
एष ते जनिता तातो यदर्थमिह जीवसि । वधिष्ये वीक्षतस्तेऽमुमीशश्चेत् पाहि बालिश ॥२६॥
एवं निर्भर्त्स्य मायावी खड्गेनानकदुन्दुभेः । उत्कृत्य शिर आदाय खस्थं सौभं समाविशत् ॥२७॥
ततो मुहूर्तं प्रकृतावुपप्लुतः स्वबोध आस्ते स्वजनानुषङ्गतः ।
महानुभावस्तदबुध्यदासुरीं मायां स शाल्वप्रसृतां मयोदिताम् ॥ २८ ॥
न तत्र दूतं न पितुः कलेवरं प्रबुद्ध आजौ समपश्यदच्युतः ।
स्वाप्नं यथा चाम्बरचारिणं रिपुं सौभस्थमालोक्य निहन्तुमुद्यतः ॥ २९ ॥
एवं वदन्ति राजर्षे ऋषयः के च नान्विताः । यत् स्ववाचो विरुध्येत नूनं ते न स्मरन्त्युत ॥३०॥
क्व शोकमोहौ स्नेहो वा भयं वा येऽज्ञसम्भवाः । क्व चाखण्डितविज्ञानज्ञानैश्वर्यस्त्वखण्डितः ॥३१॥
यत्पादसेवोर्जितयाऽऽत्मविद्यया हिन्वन्त्यनाद्यात्मविपर्ययग्रहम् ।
लभन्त आत्मीयमनन्तमैश्वरं कुतो नु मोहः परमस्य सद्गतेः ॥ ३२ ॥
तं शस्त्रपूगैः प्रहरन्तमोजसा शाल्वं शरैः शौरिरमोघविक्रमः ।
विद्ध्वाच्छिनद् वर्म धनुः शिरोमणिं सौभं च शत्रोर्गदया रुरोज ह ॥ ३३ ॥

तत् कृष्णहस्तेरितया विचूर्णितं पपात तोये गदया सहस्रधा ।
विसृज्य तद् भूतलमास्थितो गदामुद्यम्य शाल्वोऽच्युतमभ्यगाद् द्रुतम् ॥ ३४ ॥
आधावतः सगदं तस्य बाहुं भल्लेन छित्त्वाथ रथाङ्गमद्भुतम् ।
वधाय शाल्वस्य लयार्कसन्निभं बिभ्रद् बभौ सार्क इवोदयाचलः ॥ ३५ ॥
जहार तेनैव शिरः सकुण्डलं किरीटयुक्तं पुरुमायिनो हरिः ।
वज्रेण वृत्रस्य यथा पुरन्दरो बभूव हाहेति वचस्तदा नृणाम् ॥ ३६ ॥
तस्मिन् निपतिते पापे सौभे च गदया हते । नेदुर्दुन्दुभयो राजन् दिवि देवगणेरिताः ।
सखीनामपचितिं कुर्वन् दन्तवक्त्रो रुषाभ्यगात् ॥३७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे सौभवधो नाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥७७॥

अथाष्टसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

शिशुपालस्य शाल्वस्य पौण्ड्रकस्यापि दुर्मतिः । परलोकगतानां च कुर्वन् पारोक्ष्यसौहृदम् ॥ १ ॥
एकः पदातिः सङ्क्रुद्धो गदापाणिः प्रकम्पयन् । पद्भ्यामिमां महाराज महासत्त्वो व्यदृश्यत ॥ २ ॥
तं तथाऽऽयान्तमालोक्य गदामादाय सत्वरः । अवप्लुत्य रथात् कृष्णः सिन्धुं वेलेव प्रत्यधात्॥३॥
गदामुद्यम्य कारूषो मुकुन्दं प्राह दुर्मदः । दिष्ट्या दिष्ट्या भवानद्य मम दृष्टिपथं गतः ॥ ४ ॥
त्वं मातुलेयो नः कृष्ण मित्रध्रुङ् मां जिघांससि । अतस्त्वां गदया मन्द हनिष्ये वज्रकल्पया ॥ ५ ॥
तर्ह्यानृण्यमुपैम्यज्ञ मित्राणां मित्रवत्सलः । बन्धुरूपमरिं हत्वा व्याधिं देहचरं यथा ॥ ६ ॥
एवं रूक्षैस्तुदन् वाक्यैः कृष्णं तोत्रैरिव द्विपम् । गदयाताडयन्मूर्ध्नि सिंहवद् व्यनदच्च सः ॥ ७ ॥
गदयाभिहतोऽप्याजौ न चचाल यदूद्वहः । कृष्णोऽपि तमहन् गुर्व्या कौमोदक्या स्तनान्तरे ८
गदानिर्भिन्नहृदय उद्वमन् रुधिरं मुखात् । प्रसार्य केशबाह्वङ्घ्रीन् धरण्यां न्यपतद् व्यसुः ॥९॥
ततः सूक्ष्मतरं ज्योतिः कृष्णमाविशदद्भुतम् । पश्यतां सर्वभूतानां यथा चैद्यवधे नृप ॥१०॥
विदूरथस्तु तद्भ्राता भ्रातृशोकपरिप्लुतः । आगच्छदसिचर्मभ्यामुच्छ्वसंस्तज्जिघांसया ॥११॥
तस्य चापततः कृष्णश्चक्रेण क्षुरनेमिना । शिरो जहार राजेन्द्र सकिरीटं सकुण्डलम् ॥१२॥
एवं सौभं च शाल्वं च दन्तवक्त्रं सहानुजम् । हत्वा दुर्विषहानन्यैरीडितः सुरमानवैः ॥१३॥
मुनिभिः सिद्धगन्धर्वैर्विद्याधरमहोरगैः । अप्सरोभिः पितृगणैर्यक्षैः किन्नरचारणैः ॥१४॥
उपगीयमानविजयः कुसुमैरभिवर्षितः । वृतश्च वृष्णिप्रवरैर्विवेशालङ्कृतां पुरीम् ॥१५॥
एवं योगेश्वरः कृष्णो भगवाञ्जगदीश्वरः । ईयते पशुदृष्टीनां निर्जितो जयतीति सः ॥
रामः । तीर्थाभिषेकव्याजेन मध्यस्थः प्रययौ किल

पृथूदकं बिन्दुसरस्त्रितकूपं सुदर्शनम् । विशालं ब्रह्मतीर्थं च चक्रं प्राचीं सरस्वतीम् ॥१९॥
यमुनामनु यान्येव गङ्गामनु च भारत । जगाम नैमिषं यत्र ऋषयः सत्रमासते ॥२०॥
तमागतमभिप्रेत्य मुनयो दीर्घसत्रिणः । अभिनन्द्य यथान्यायं प्रणम्योत्थाय चार्चयन् ॥२१॥
सोऽर्चितः सपरीवारः कृतासनपरिग्रहः । रोमहर्षणमासीनं महर्षेः शिष्यमैक्षत ॥२२॥
अप्रत्युत्थायिनं सूतमकृतप्रह्वणाञ्जलिम् । अध्यासीनं च तान् विप्रांश्चुकोपोद्वीक्ष्य माधवः ॥२३॥
कस्मादसाविमान् विप्रानध्यास्ते प्रतिलोमजः । धर्मपालांस्तथैवास्मान् वधमर्हति दुर्मतिः ॥२४॥
ऋषेर्भगवतो भूत्वा शिष्योऽधीत्य बहूनि च । सेतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि सर्वशः ॥२५॥
अदान्तस्याविनीतस्य वृथा पण्डितमानिनः । न गुणाय भवन्ति स्म नटस्येवाजितात्मनः ॥२६॥
एतदर्थो हि लोकेऽस्मिन्नवतारो मया कृतः । वध्या मे धर्मध्वजिनस्ते हि पातकिनोऽधिकाः ॥२७॥
एतावदुक्त्वा भगवान् निवृत्तोऽसद्वधादपि । भावित्वात् तं कुशाग्रेण करस्थेनाहनत् प्रभुः ॥२८॥
हाहेति वादिनः सर्वे मुनयः खिन्नमानसाः । ऊचुः सङ्कर्षणं देवमधर्मस्ते कृतः प्रभो ॥२९॥
अस्य ब्रह्मासनं दत्तमस्माभिर्यदुनन्दन । आयुश्चात्माक्लमं तावद् यावत् सत्रं समाप्यते ॥३०॥
अजानतैवाचरितस्त्वया ब्रह्मवधो यथा । योगेश्वरस्य भवतो नाम्नायोऽपि नियामकः ॥३१॥
यद्येतद्ब्रह्महत्यायाः पावनं लोकपावन । चरिष्यति भवाँल्लोकसङ्ग्रहोऽनन्यचोदितः ॥३२॥

श्रीभगवानुवाच

करिष्ये वधनिर्वेशं लोकानुग्रहकाम्यया । नियमः प्रथमे कल्पे यावान् स तु विधीयताम् ॥३३॥
दीर्घमायुर्बतैतस्य सत्त्वमिन्द्रियमेव च । आशासितं यत्तद् ब्रूत साधये योगमायया ॥३४॥

ऋषय ऊचुः

अस्त्रस्य तव वीर्यस्य मृत्योरस्माकमेव च । यथा भवेद् वचः सत्यं तथा राम विधीयताम् ॥३५॥

श्रीभगवानुवाच

आत्मा वै पुत्र उत्पन्न इति वेदानुशासनम् । तस्मादस्य भवेद् वक्ता आयुरिन्द्रियसत्त्ववान् ॥३६॥
किं वः कामो मुनिश्रेष्ठा ब्रूताहं करवाण्यथ । अजानतस्त्वपचितिं यथा मे चिन्त्यतां बुधाः ॥३७॥

ऋषय ऊचुः

इल्वलस्य सुतो घोरो बल्वलो नाम दानवः । स दूषयति नः सत्रमेत्य पर्वणि पर्वणि ॥३८॥
तं पापं जहि दाशार्ह तन्नः शुश्रूषणं परम् । पूयशोणितविण्मूत्रसुरामांसाभिवर्षिणम् ॥३९॥
ततश्च भारतं वर्षं परीत्य सुसमाहितः । चरित्वा द्वादश मासांस्तीर्थस्नायी विशुद्ध्यसे ॥४०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे ... बल्वलवधोपक्रमो नामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ७८

तस्मादेकतरस्येह युवयो समवीययो । न लक्ष्यते जयोऽन्यो वा विरमत्वफलो रण ॥२७॥
न तद्वाक्य जगृहतुर्बद्धवैरौ नृपार्थवत् । अनुस्मरन्तावन्योन्य दुरुक्तं दुष्कृतानि च ॥२८॥
दिष्ट तदनुमन्वानो रामो द्वारवतीं ययौ । उग्रसेनादिभि प्रीतैर्ज्ञातिभि समुपागत ॥२९॥
त पुनर्नैमिष प्राप्तमृषयोऽयाजयन् मुदा । क्रत्वङ्ग क्रतुभि सर्वैर्निवृत्ताखिलविग्रहम् ॥३०॥
तेभ्यो विशुद्धविज्ञान भगवान् व्यतरद् विभुः । येनैवात्मन्यदो विश्वमात्मान विश्वगं विदु ॥३१॥
स्वपत्न्यावभृथस्नातो ज्ञातिबन्धुसुहृद्वृत । रेजे स्वज्योत्स्नयेवेन्दु सुवासा सुष्ठ्वलङ्कृत ॥३२॥
ईदृग्विधान्यसङ्ख्यानि बलस्य बलशालिन । अनन्तस्याप्रमेयस्य मायामर्त्यस्य सन्ति हि ॥३३॥
योऽनुस्मरेत रामस्य कर्माण्यद्भुतकर्मण । सायं प्रातरनन्तस्य विष्णो स दयितो भवेत् ॥३४॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे बलदेवतीर्थयात्रानिरूपणं नामैकोनाशीतितमोऽध्याय ॥७९॥

अथाशीतितमोऽध्याय

राजोवाच

भगवन् यानि चान्यानि मुकुन्दस्य महात्मन । वीर्याण्यनन्तवीर्यस्य श्रोतुमिच्छामहे प्रभो ॥ १ ॥
को नु श्रुत्वासकृद् ब्रह्मन्नुत्तमश्लोकसत्कथा । विरमेत विशेषज्ञो विषण्ण काममार्गणै ॥ २ ॥

सा वाग् यया तस्य गुणान् गृणीते करौ च तत्कर्मकरौ मनश्च ।
स्मरेद् वसन्त स्थिरजङ्गमेषु शृणोति तत्पुण्यकथा स कर्ण ॥ ३ ॥
शिरस्तु तस्योभयलिङ्गमानमेत् तदेव यत् पश्यति तद्धि चक्षु ।
अङ्गानि विष्णोरथ तज्जनाना पादोदक यानि भजन्ति नित्यम् ॥ ४ ॥

सूत उवाच

विष्णुरातेन सम्पृष्टो भगवान् बादरायणि । वासुदेवे भगवति निमग्नहृदयोऽब्रवीत् ॥ ५ ॥

श्रीशुक उवाच

कृष्णस्यासीत् सखा कश्चिद् ब्राह्मणो ब्रह्मवित्तम । विरक्त इन्द्रियार्थेषु प्रशान्तात्मा जितेन्द्रिय ॥ ६ ॥
यदृच्छयोपपन्नेन वर्तमानो गृहाश्रमी । तस्य भार्या कुचैलस्य क्षुत्क्षामा च तथाविधा ॥ ७ ॥
पतिव्रता पतिं प्राह म्लायता वदनेन सा । दरिद्रा सीदमाना सा वेपमानाभिगम्य च ॥ ८ ॥
ननु ब्रह्मन् भगवत सखा साक्षाच्छ्रिय पति । ब्रह्मण्यश्च शरण्यश्च भगवान् सात्वतर्षभ ॥ ९ ॥
तमुपैहि महाभाग साधूना च परायणम् । दास्यति द्रविण भूरि सीदते ते कुटुम्बिने ॥ १० ॥
आस्तेऽधुना द्वारवत्या भोजवृष्ण्यन्धकेश्वर । स्मरत पादकमलमात्मानमपि यच्छति ।
किं न्वर्थकामान् भजतो नात्यभीष्टाञ्जगद्गुरु ॥ ११ ॥
एवं भार्यया विप्रो बहुश प्रार्थितो मृदु । अय हि परमो लाभ उत्तमश्लोकदर्शनम् ॥ १२ ॥

इति सञ्चिन्त्य मनसा गमनाय मतिं दधे । अप्यस्त्युपायनं किञ्चिद् गृहे कल्याणि दीयताम् १३
याचित्वा चतुरो मुष्टीन् विप्रान् पृथुकतण्डुलान् । चैलखण्डेन तान् बद्ध्वा भर्त्रे प्रादादुपायनम् १४
स तानादाय विप्राग्र्यः प्रययौ द्वारकां किल । कृष्णसन्दर्शनं मह्यं कथं स्यादिति चिन्तयन् ॥१५॥
त्रीणि गुल्मान्यतीयाय तिसृभिः कक्षाभिः द्विजः । विप्रोऽगम्यान्धकवृष्णीनां गृहेष्वच्युतधर्मिणाम् १६
गृहं द्व्यष्टसहस्राणां महिषीणां हरेर्द्विजः । विवेशैकतमं श्रीमद् ब्रह्मानन्दं गतो यथा ॥१७॥
तं विलोक्याच्युतो दूरात् प्रियापर्यङ्कमास्थितः । सहसोत्थाय चाभ्येत्य दोर्भ्यां पर्यग्रहीन्मुदा ॥१८॥
सख्युः प्रियस्य विप्रर्षेरङ्गसङ्गातिनिर्वृतः । प्रीतो व्यमुञ्चदब्बिन्दून् नेत्राभ्यां पुष्करेक्षणः ॥१९॥
अथोपवेश्य पर्यङ्के स्वयं सख्युः समर्हणम् । उपहृत्यावनिज्यास्य पादौ पादावनेजनीः ॥२०॥
अग्रहीच्छिरसा राजन् भगवाँल्लोकपावनः । व्यलिम्पद्दिव्यगन्धेन चन्दनागुरुकुङ्कुमैः ॥२१॥
धूपैः सुरभिभिर्मित्रं प्रदीपावलिभिर्मुदा । अर्चित्वावेद्य ताम्बूलं गां च स्वागतमब्रवीत् २२
कुचैलं मलिनं क्षामं द्विजं धमनिसन्ततम् । देवी पर्यचरत् साक्षाच्चामरव्यजनेन वै ॥२३॥
अन्तःपुरजनो दृष्ट्वा कृष्णेनामलकीर्तिना । विस्मितोऽभूदतिप्रीत्या अवधूतं सभाजितम् २४
किमनेन कृतं पुण्यमवधूतेन भिक्षुणा । श्रिया हीनेन लोकेऽस्मिन् गर्हितेनाधमेन च ॥२५॥
योऽसौ त्रिलोकगुरुणा श्रीनिवासेन सम्भृतः । पर्यङ्कस्थां श्रियं हित्वा परिष्वक्तोऽग्रजो यथा ॥२६॥
कथयाञ्चक्रतुर्गाथाः पूर्वा गुरुकुले सतोः । आत्मनोर्ललिता राजन् करौ गृह्य परस्परम् ॥२७॥

श्रीभगवानुवाच

अपि ब्रह्मन् गुरुकुलाद् भवता लब्धदक्षिणात् । समावृत्तेन धर्मज्ञ भार्योढा सदृशी न वा ॥२८॥
प्रायो गृहेषु ते चित्तमकामविहितं तथा । नैवातिप्रीयसे विद्वन् धनेषु विदितं हि मे ॥२९॥
केचित् कुर्वन्ति कर्माणि कामैरहतचेतसः । त्यजन्तः प्रकृतीर्दैवीर्यथाहं लोकसङ्ग्रहम् ॥३०॥
कच्चिद् गुरुकुले वासं ब्रह्मन् स्मरसि नौ यतः । द्विजो विज्ञाय विज्ञेयं तमसः पारमश्नुते ॥३१॥
स वै सत्कर्मणां साक्षाद् द्विजातेरिह सम्भवः । आद्योऽङ्ग यत्राश्रमिणां यथाहं ज्ञानदो गुरुः ॥३२॥
नन्वर्थकोविदा ब्रह्मन् वर्णाश्रमवतामिह । ये मया गुरुणा वाचा तरन्त्यञ्जो भवार्णवम् ३३
नाहमिज्याप्रजातिभ्यां तपसोपशमेन वा । तुष्येयं सर्वभूतात्मा गुरुशुश्रूषया यथा ॥३४॥
अपि नः स्मर्यते ब्रह्मन् वृत्तं निवसतां गुरौ । गुरुदारैश्चोदितानामिन्धनानयने क्वचित् ॥३५॥
प्रविष्टानां महारण्यमपर्तौ सुमहद् द्विज । वातवर्षमभूत् तीव्रं निष्ठुराः स्तनयित्नवः ॥३६॥
सूर्यश्चास्तं गतस्तावत् तमसा चावृता दिशः । निम्नं कूलं जलमयं न प्राज्ञायत किञ्चन ॥३७॥

वयं भृशं तत्र महानिलाम्बुभिर्निहन्यमाना मुहुरम्बुसम्प्लवे ।
दिशोऽविदन्तोऽथ परस्परं वने गृहीतहस्ताः परिबभ्रिमातुराः ॥ ३८ ॥

एतद् विदित्वा उदिते रवौ सान्दीपनिर्गुरुः । अन्वेषमाणो नः शिष्यानाचार्योऽपश्यदातुरान् ३९

अहो हे पुत्रका यूयमस्मदर्थेऽतिदु खिता । आत्मा वै प्राणिना प्रेष्ठस्तमनादृत्य मत्परा ।४०।
एतदेव हि सच्छिष्यै कर्तव्य गुरुनिष्कृतम् । यद् वै विशुद्धभावेन सर्वार्थात्मार्पण गुरौ ॥४१॥
तुष्टोऽह भो द्विजश्रेष्ठा सत्या सन्तु मनोरथा । छन्दास्ययातयामानि भवन्त्विह परत्र च ॥४२॥
इत्थविधान्यनेकानि वसता गुरुवेश्मसु । गुरोरनुग्रहेणैव पुमान् पूर्ण प्रशान्तये ॥४३॥

ब्राह्मण उवाच

किमस्माभिरनिर्वृत्त देवदेव जगद्गुरो । भवता सत्यकामेन येषा वासो गुरावभूत् ॥४४॥
यस्यच्छन्दोमय ब्रह्म देह आवपन विभो । श्रेयसा तस्य गुरुषु वासोऽत्यन्तविडम्बनम् ॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे श्रीदामचरितेऽशीतितमोऽध्याय ॥ ८० ॥

अथैकाशीतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

स इत्थ द्विजमुख्येन सह सकथयन् हरि । सर्वभूतमनोऽभिज्ञ स्मयमान उवाच तम् ॥ १ ॥
ब्रह्मण्यो ब्राह्मण कृष्णो भगवान् प्रहसन् प्रियम् । प्रेम्णा निरीक्षणेनैव प्रेक्षन् खलु सता गति ॥ २ ॥

श्रीभगवानुवाच

किमुपायनमानीत ब्रह्मन् मे भवता गृहात् । अण्वप्युपाहृत भक्तै प्रेम्णा भूर्येव मे भवेत् ।
भूर्यप्यभक्तोपहृत न मे तोषाय कल्पते ॥ ३ ॥
पत्र पुष्प फल तोय यो मे भक्त्या प्रयच्छति । तदह भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मन ॥ ४ ॥
इत्युक्तोऽपि द्विजस्तस्मै व्रीडित पतये श्रिय । पृथुकप्रसृतिं राजन् न प्रायच्छदवाङ्मुख ॥ ५ ॥
सर्वभूतात्मदृक् साक्षात् तस्यागमनकारणम् । विज्ञायाचिन्तयन्नाय श्रीकामो माभजत् पुरा॥ ६ ॥
पत्न्या पतिव्रतायास्तु सखा प्रियचिकीर्षया । प्राप्तो मामस्य दास्यामि सम्पदोऽमर्त्यदुर्लभा ।७।
इत्थ निश्चित्य वसनाच्चीरबद्धान् द्विजन्मन । स्वय जहार किमिदमिति पृथुकतण्डुलान् ॥ ८ ॥
नन्वेतदुपनीत मे परमप्रीणन सखे । तर्पयन्त्यङ्ग मा विश्वमेते पृथुकतण्डुला ॥ ९ ॥
इति मुष्टिं सकृज्जग्ध्वा द्वितीया जग्धुमाददे । तावच्छ्रीर्जगृहे हस्त तत्परा परमेष्ठिन ॥१०॥
एतावताल विश्वात्मन् सर्वसम्पत्समृद्धये । अस्मिँल्लोकेऽथवामुष्मिन् पुसस्त्वत्तोषकारणम् ११
ब्राह्मणस्ता तु रजनीमुषित्वाच्युतमन्दिरे । भुक्त्वा पीत्वा सुख मेने आत्मान स्वर्गत यथा।१२।
श्वोभूते विश्वभावेन स्वसुखेनाभिवन्दित । जगाम स्वालय तात पथ्यनुव्रज्य नन्दित ॥१३॥
स चालब्ध्वा धन कृष्णान्न तु याचितवान् स्वयम् । स्वगृहान् व्रीडितोऽगच्छन्महद्दर्शननिर्वृत ॥१४॥
अहो ब्रह्मण्यदेवस्य दृष्टा ब्रह्मण्यता मया । यद् दरिद्रतमो लक्ष्मीमाश्लिष्टो बिभ्रतोरसि ॥१५॥
दरिद्र पापीयान् क कृष्ण श्रीनिकेतन । ब्रह्मबन्धुरिति स्माह बाहुभ्या परिरम्भित ॥१६॥
प्रियाजुष्टे पर्यङ्के भ्रातरो यथा । महिष्या वीजित श्रान्तो वालव्यजनहस्तया ॥१७॥

शुश्रूषया परमया पादसंवाहनादिभि । पूजितो देवदेवेन विप्रदेवेन देववत् ॥१८॥
स्वर्गापवर्गयो पुंसा रसाया भुवि सम्पदाम् । सर्वासामपि सिद्धीना मूल तच्चरणार्चनम् ॥१९॥
अधनोऽय धन प्राप्य माद्यन्नुच्चैर्न मा स्मरेत् । इति कारुणिको नून धन मेऽभूरि नाददात् ॥२०॥
इति तच्चिन्तयन्नन्त प्राप्तो निजगृहान्तिकम् । सूर्यानलेन्दुसकाशैर्विमानै सर्वतो वृतम् ॥२१॥
विचित्रोपवनोद्यानै कूजद्द्विजकुलाकुलै । प्रोत्फुल्लकुमुदाम्भोजकह्लारोत्पलवारिभि ॥२२॥
जुष्ट स्वलङ्कृतै पुम्भि स्त्रीभिश्च हरिणाक्षिभि । किमिद कस्य वा स्थान कथ तदिदमित्यभूत् ॥२३॥
एव मीमासमान त नरा नार्योऽमरप्रभा । प्रत्यगृह्णन् महाभागं गीतवाद्येन भूयसा ॥२४॥
पतिमागतमाकर्ण्य पत्न्युद्धर्षातिसम्भ्रमा । निश्चक्राम गृहात्तूर्णं रूपिणी श्रीरिवालयात् ॥२५॥
पतिव्रता पति दृष्ट्वा प्रेमोत्कण्ठाश्रुलोचना । मीलिताक्ष्यनमद् बुद्ध्या मनसा परिषस्वजे ॥२६॥
पत्नीं वीक्ष्य विस्फुरन्तीं देवीं वैमानिकीमिव । दासीना निष्ककण्ठीना मध्ये भान्तीं स विस्मित २७
प्रीत स्वय तया युक्त प्रविष्टो निजमन्दिरम् । मणिस्तम्भशतोपेत महेन्द्रभवन यथा ॥२८॥
पय फेननिभा शय्या दान्ता रुक्मपरिच्छदा । पर्यङ्का हेमदण्डानि चामरव्यजनानि च ॥२९॥
आसनानि च हैमानि मृदूपस्तरणानि च । मुक्तादामविलम्बीनि वितानानि द्युमन्ति च ॥३०॥
स्वच्छस्फटिककुड्येषु महामारकतेषु च । रत्नदीपा भ्राजमाना ललनारत्नसयुता ॥३१॥
विलोक्य ब्राह्मणस्तत्र समृद्धी सर्वसम्पदाम् । तर्कयामास निर्व्यग्र स्वसमृद्धिमहैतुकीम् ॥३२॥

नून बतैतन्मम दुर्भगस्य शश्वद्दरिद्रस्य समृद्धिहेतु ।
महाविभूतेरवलोकतोऽन्यो नैवोपपद्येत यदूत्तमस्य ॥ ३३ ॥
नन्वब्रुवाणो दिशते समक्ष याचिष्णवे भूर्यपि भूरिभोज ।
पर्जन्यवत्तत् स्वयमीक्षमाणो दाशार्हकाणामृषभ सखा मे ॥ ३४ ॥
किञ्चित्करोत्युर्वपि यत् स्वदत्त सुहृत्कृत फल्ग्वपि भूरिकारी ।
मयोपनीत पृथुकैकमुष्टिं प्रत्यग्रहीत् प्रीतियुतो महात्मा ॥ ३५ ॥
तस्यैव मे सौहृदसख्यमैत्रीदास्य पुनर्जन्मनि जन्मनि स्यात् ।
महानुभावेन गुणालयेन विषजतस्तत्पुरुषप्रसङ्ग ॥ ३६ ॥
भक्ताय चित्रा भगवान् हि सम्पदो राज्य विभूतीर्न समर्थयत्यज ।
अदीर्घबोधाय विचक्षण स्वय पश्यन् निपात धनिना मदोद्भवम् ॥ ३७ ॥

इत्थ व्यवसितो बुद्ध्या भक्तोऽतीव जनार्दने । विषयाञ्जायया त्यक्ष्यन् बुभुजे नातिलम्पट ॥३८॥
तस्य वै देवदेवस्य हरेर्यज्ञपते प्रभो । ब्राह्मणा प्रभवो दैव न तेभ्यो विद्यते परम् ॥३९॥
एव स विप्रो भगवत्सुहृत्तदा दृष्ट्वा स्वभृत्यैरजित पराजितम् ।
तद्ध्यानवेगोद्ग्रथितात्मबन्धनस्तद्धाम लेभेऽचिरत सता गतिम् ॥ ४० ॥

एतद् ब्रह्मण्यदेवस्य श्रुत्वा ब्रह्मण्यता नरः । लब्धभावो भगवति कर्मबन्धाद् विमुच्यते ॥४१॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे पृथुकोपाख्यानं नामैकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

अथ द्व्यशीतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथैकदा द्वारवत्यां वसतो रामकृष्णयोः । सूर्योपरागः सुमहानासीत् कल्पक्षये यथा ॥ १ ॥
तं ज्ञात्वा मनुजा राजन् पुरस्तादेव सर्वतः । समन्तपञ्चकं क्षेत्रं ययुः श्रेयोविधित्सया ॥ २ ॥
निःक्षत्रियां महीं कुर्वन् रामः शस्त्रभृतां वरः । नृपाणां रुधिरौघेण यत्र चक्रे महाह्रदान् ॥ ३ ॥
ईजे च भगवान् रामो यत्रास्पृष्टोऽपि कर्मणा । लोकं संग्राहयन्नीशो यथान्योऽघापनुत्तये ॥ ४ ॥
महत्यां तीर्थयात्रायां तत्रागन् भारतीः प्रजाः । वृष्णयश्च तथाक्रूरवसुदेवाहुकादयः ॥ ५ ॥
ययुर्भारत तत् क्षेत्रं स्वमघं क्षपयिष्णवः । गदप्रद्युम्नसाम्बाद्याः सुचन्द्रशुकसारणैः ॥ ६ ॥
आस्तेऽनिरुद्धो रक्षायां कृतवर्मा च यूथपः । ते रथैर्देवधिष्ण्याभैर्हयैश्च तरलप्लवैः ॥ ७ ॥
गजैर्नदद्भिरभ्राभैर्नृभिर्विद्याधरद्युभिः । व्यरोचन्त महातेजाः पथि काञ्चनमालिनः ॥ ८ ॥
दिव्यस्रग्वस्त्रसन्नाहाः कलत्रैः खेचरा इव । तत्र स्नात्वा महाभागा उपोष्य सुसमाहिताः ॥ ९ ॥
ब्राह्मणेभ्यो ददुर्धेनूर्वासःस्रग्रुक्ममालिनीः । रामह्रदेषु विधिवत् पुनराप्लुत्य वृष्णयः ॥१०॥
ददुः स्वन्नं द्विजाग्र्येभ्यः कृष्णे नो भक्तिरस्त्विति । स्वयं च तदनुज्ञाता वृष्णयः कृष्णदेवताः ॥११॥
भुक्त्वोपविविशुः कामं स्निग्धच्छायाङ्घ्रिपाङ्घ्रिषु । तत्रागतांस्ते ददृशुः सुहृत्सम्बन्धिनो नृपान्॥१२
मत्स्योशीनरकौसल्यविदर्भकुरुसृञ्जयान् । काम्बोजकैकयान् मद्रान् कुन्तीनानर्तकेरलान्॥१३॥
अन्यांश्चैवात्मपक्षीयान् परांश्च शतशो नृप । नन्दादीन् सुहृदो गोपान् गोपीश्चोत्कण्ठिताश्चिरम्॥

अन्योन्यसन्दर्शनहर्षरंहसा प्रोत्फुल्लहृद्वक्त्रसरोरुहश्रियः ।
आश्लिष्य गाढं नयनैः स्रवज्जला हृष्यत्त्वचो रुद्धगिरो ययुर्मुदम् ॥ १५ ॥
स्त्रियश्च संवीक्ष्य मिथोऽतिसौहृदस्मितामलापाङ्गदृशोऽभिरेभिरे ।
स्तनैः स्तनान् कुङ्कुमपङ्करूषितान् निहत्य दोर्भिः प्रणयाश्रुलोचनाः ॥ १६ ॥

ततोऽभिवाद्य ते वृद्धान् यविष्ठैरभिवादिताः । स्वागतं कुशलं पृष्ट्वा चक्रुः कृष्णकथा मिथः ॥१७॥
पृथा भ्रातॄन् स्वसॄर्वीक्ष्य तत्पुत्रान् पितरावपि । भ्रातृपत्नीर्मुकुन्दं च जहौ सङ्कथया शुचः ॥१८॥

कुन्त्युवाच

आर्य भ्रातरहं मन्ये आत्मानमकृताशिषम् । यद् वा आपत्सु मद्वार्तां नानुस्मरथ सत्तमाः ॥१९॥
सुहृदो ज्ञातयः पुत्रा भ्रातरः पितरावपि । नानुस्मरन्ति स्वजनं यस्य दैवमदक्षिणम् ॥२०॥

वसुदेव उवाच

अम्ब मास्मानसूयेथा दैवक्रीडनकान् नरान् । ईशस्य हि वशे लोकः कुरुते कार्यतेऽथवा ॥२१॥

कंसप्रतापिता, सर्वे वय याता दि । दिशम् । एतर्ह्येव पुन स्थानं दैवेनासादिता स्वस. ॥२२॥

श्रीशुक उवाच

वसुदेवोग्रसेनाद्यैर्यदुभिस्तेऽर्चिता नृपा । आसन्नच्युतसंदर्शपरमानन्दनिर्वृता ॥२३॥
भीष्मो द्रोणोऽम्बिकापुत्रो गान्धारी ससुता तथा । सदाराः पाण्डवा कुन्ती सञ्जयो विदुर कृप २४
कुन्तिभोजो विराटश्च भीष्मको नग्नजिन्महान् । पुरुजिद् द्रुपद शल्यो धृष्टकेतु सकाशिराट् ॥२५॥
दमघोषो विशालाक्षो मैथिलो मद्रकेकयौ । युधामन्यु सुशर्मा च ससुता बाह्लिकादय ॥२६॥
राजानो ये च राजेन्द्र युधिष्ठिरमनुव्रता । श्रीनिकेतं वपु शौरे सस्त्रीक वीक्ष्य विस्मिता ।२७।
अथ ते रामकृष्णाभ्यां सम्यक्प्राप्तसमर्हणा । प्रशशंसुर्मुदा युक्ता वृष्णीन् कृष्णपरिग्रहान् ॥२८॥
अहो भोजपते यूय जन्मभाजो नृणामिह । यत् पश्यथासकृत् कृष्ण दुर्दर्शमपि योगिनाम् ॥२९॥
यद्विश्रुति श्रुतिनुतदमल पुनाति पादावनेजनपयश्च वचश्च शास्त्रम् ।
भू कालभर्जितभगापि यदङ्घ्रिपद्मस्पर्शोत्थशक्तिरभिवर्षति नोऽखिलार्थान् ॥३०॥
तद्दर्शनस्पर्शनानुपथप्रजल्पशय्यासनाशनसयौनसपिण्डबन्ध ।
येषा गृह निरयवर्त्मनि वर्तता व स्वर्गापवर्गविरम स्वयमास विष्णु ॥३१॥

श्रीशुक उवाच

नन्दस्तत्र यदून् प्राप्तान् ज्ञात्वा कृष्णपुरोगमान् । तत्रागमद् वृतो गोपैरन स्थार्थैर्दिदृक्षया ॥३२॥
तं दृष्ट्वा वृष्णयो हृष्टास्तन्व प्राणमिवोत्थिता । परिषस्वजिरे गाढ चिरदर्शनकातरा ॥३३॥
वसुदेव परिष्वज्य संप्रीत प्रेमविह्वलः । स्मरन् कंसकृतान् क्लेशान् पुत्रन्यास च गोकुले ।३४।
कृष्णरामौ परिष्वज्य पितरावभिवाद्य च । न किञ्चनोचतु प्रेम्णा साश्रुकण्ठौ कुरूद्वह ॥३५॥
तावात्मासनमारोप्य बाहुभ्या परिरभ्य च । यशोदा च महाभागा सुतौ विजहतुः शुचः ॥३६॥
रोहिणी देवकी चाथ परिष्वज्य व्रजेश्वरीम् । स्मरन्त्यौ तत्कृता मैत्रीं बाष्पकण्ठ्यौ समूचतु ।३७।
का विस्मरेत वा मैत्रीमनिवृत्ता व्रजेश्वरि । अवाप्याप्यैन्द्रमैश्वर्यं यस्या नेह प्रतिक्रिया ॥३८॥
एतावदृष्टपितरौ युवयो स्म पित्रो सम्प्रीणनाभ्युदयपोषणपालनानि ।
प्राप्योषतुर्भवति पक्ष्म ह यद्वदक्ष्णोर्न्यस्तावकुत्र च भयौ न सता पर स्व ॥३९॥

श्रीशुक उवाच

गोप्यश्च कृष्णमुपलभ्य चिरादभीष्ट यत्प्रेक्षणे दृशिषु पक्ष्मकृत शपन्ति ।
दृग्भिर्हृदीकृतमल परिरभ्य सर्वास्तद्भावमापुरपि नित्ययुजा दुरापम् ॥४०॥
भगवांस्तास्तथाभूता विविक्त उपसङ्गत । आश्लिष्यानामय पृष्ट्वा प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥४१॥
अपि स्मरथ न सख्य स्वानामर्थचिकीर्षया । गताश्चिरायिताञ्छत्रुपक्षक्षपणचेतस. ॥४२॥
अप्यवध्यायथास्मान् स्विद्‍...

वायुर्यथा घनानीकं तृणं तूलं रजांसि च । संयोज्याक्षिपते भूयस्तथा भूतानि भूतकृत् ॥४४॥
मयि भक्तिर्हि भूतानाममृतत्वाय कल्पते । दिष्ट्या यदासीन्मत्स्नेहो भवतीनां मदापनः ॥४५॥
अहं हि सर्वभूतानामादिरन्तोऽन्तरं बहिः । भौतिकानां यथा खं वार्भूर्वायुर्ज्योतिरङ्गनाः ॥४६॥
एवं ह्येतानि भूतानि भूतेष्वात्माऽऽत्मना ततः । उभयं मय्यथ परे पश्यताभातमक्षरे ॥४७॥

श्रीशुक उवाच

अध्यात्मशिक्षया गोप्य एवं कृष्णेन शिक्षिताः । तदनुस्मरणध्वस्तजीवकोशास्तमध्यगन् ॥४८॥
आहुश्च ते नलिननाभ पदारविन्दं योगेश्वरैर्हृदि विचिन्त्यमगाधबोधैः ।
संसारकूपपतितोत्तरणावलम्बं गेहंजुषामपि मनस्युदियात् सदा नः ॥४९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे वृष्णिगोपसङ्गमो नाम द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥८२॥

अथ त्र्यशीतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तथानुगृह्य भगवान् गोपीनां स गुरुर्गतिः । युधिष्ठिरमथापृच्छत् सर्वांश्च सुहृदोऽव्ययम् ॥१॥
त एवं लोकनाथेन परिपृष्टाः सुसत्कृताः । प्रत्यूचुर्हृष्टमनसस्तत्पादेक्षाहतांहसः ॥ २ ॥
कुतोऽशिवं त्वच्चरणाम्बुजासवं महन्मनस्तो मुखनिःसृतं क्वचित् ।
पिबन्ति ये कर्णपुटैरलं प्रभो देहंभृतां देहकृदस्मृतिच्छिदम् ॥ ३ ॥
हित्वाऽऽत्मधामविधुतात्मकृतत्र्यवस्थमानन्दसम्प्लवमखण्डमकुण्ठबोधम् ।
कालोपसृष्टनिगमावन आत्तयोगमायाकृतिं परमहंसगतिं नताः स्म ॥ ४ ॥

ऋषिरुवाच

इत्युत्तमश्लोकशिखामणिं जनेष्वभिष्टुवत्स्वन्धककौरवस्त्रियः ।
समेत्य गोविन्दकथा मिथोऽगृणंस्त्रिलोकगीताः शृणु वर्णयामि ते ॥ ५ ॥

द्रौपद्युवाच

हे वैदर्भ्यच्युतो भद्रे हे जाम्बवति कौशले । हे सत्यभामे कालिन्दि शैब्ये रोहिणि लक्ष्मणे॥ ६ ॥
हे कृष्णपत्न्य एतन्नो ब्रूते वो भगवान् स्वयम् । उपयेमे यथा लोकमनुकुर्वन् स्वमायया ॥ ७ ॥

रुक्मिण्युवाच

चैद्याय मार्पयितुमुद्यतकार्मुकेषु राजस्वजेयभटशेखरिताङ्घ्रिरेणुः ।
निन्ये मृगेन्द्र इव भागमजावियूथात् तच्छ्रीनिकेतचरणोऽस्तु ममार्चनाय ॥८॥

सत्यभामोवाच

यो मे सनाभिवधतप्तहृदा ततेन लिप्ताभिशापमपमार्ष्टुमुपाजहार ।
जित्वर्क्षराजमथ रत्नमदात् स तेन भीतः पिताऽदिशत मां प्रभवेऽपि दत्ताम् ॥ ९ ॥

जाम्बवत्युवाच

प्राशाय देहकृदमुं निजनाथदेवं सीतापतिं त्रिणवहान्यमुनाभ्ययुध्यत् ।
ज्ञात्वा परीक्षित उपाहरदर्हणं मां पादौ प्रगृह्य मणिनाहममुष्य दासी ॥१०॥

कालिन्द्युवाच

तपश्चरन्तीमाज्ञाय स्वपादस्पर्शनाशया । सख्योपेत्याग्रहीत् पाणिं योऽहं तद्गृहमार्जनी ॥११॥

मित्रविन्दोवाच

यो मां स्वयंवर उपेत्य विजित्य भूपान् निन्ये श्वयूथगमिवात्मबलिं द्विपारिः ।
भ्रातॄंश्च मेऽपकुरुतः स्वपुरं श्रियौकस्तस्यास्तु मेऽनुभवमङ्घ्र्यवनेजनत्वम् ॥१२॥

सत्योवाच

सप्तोक्षणोऽतिबलवीर्यसुतीक्ष्णशृङ्गान् पित्रा कृतान् क्षितिपवीर्यपरीक्षणाय ।
तान् वीरदुर्मदहनस्तरसा निगृह्य क्रीडन् बबन्ध ह यथा शिशवोऽजतोकान् ॥१३॥
य इत्थं वीर्यशुल्कां मां दासीभिश्चतुरङ्गिणीम् । पथि निर्जित्य राजन्यान् निन्ये तद्दास्यमस्तु मे ॥१४॥

भद्रोवाच

पिता मे मातुलेयाय स्वयमाहूय दत्तवान् । कृष्णे कृष्णाय तच्चित्तामक्षौहिण्या सखीजनैः ॥१५॥
अस्य मे पादसंस्पर्शो भवेज्जन्मनि जन्मनि । कर्मभिर्भ्राम्यमाणाया येन तच्छ्रेय आत्मनः ॥१६॥

लक्ष्मणोवाच

ममापि राज्यच्युतजन्मकर्म श्रुत्वा मुहुर्नारदगीतमास ह ।
चित्तं मुकुन्दे किल पद्महस्तया वृतः सुसंमृश्य विहाय लोकपान् ॥१७॥
ज्ञात्वा मम मतं साध्वि पिता दुहितृवत्सलः । बृहत्सेन इति ख्यातस्तत्रोपायमचीकरत् ॥१८॥
यथा स्वयंवरे राज्ञि मत्स्यः पार्थेप्सया कृतः । अयं तु बहिराच्छन्नो दृश्यते स जले परम् ॥१९॥
श्रुत्वैतत् सर्वतो भूपा आययुर्मत्पितुः पुरम् । सर्वास्त्रशस्त्रतत्त्वज्ञाः सोपाध्यायाः सहस्रशः ॥२०॥
पित्रा सम्पूजिताः सर्वे यथावीर्यं यथावयः । आददुः सशरं चापं वेद्धुं पर्षदि मद्धियः ॥२१॥
आदाय व्यसृजन् केचित् सज्यं कर्तुमनीश्वराः । आकोटि ज्यां समुत्कृष्य पेतुरेकेऽमुनाहताः ॥२२॥
सज्यं कृत्वा परे वीरा मागधाम्बष्ठचेदिपाः । भीमो दुर्योधनः कर्णो नाविन्दंस्तदवस्थितिम् ।२३।
मत्स्याभासं जले वीक्ष्य ज्ञात्वा च तदवस्थितिम् । पार्थो यत्तोऽसृजद् बाणं नाच्छिनत् पस्पृशे परम् ॥
राजन्येषु निवृत्तेषु भग्नमानेषु मानिषु । भगवान् धनुरादाय सज्यं कृत्वाथ लीलया ॥२५॥
[illegible] सकृज्जले । छित्त्वेषुणापातयत्तं सूर्ये चाभिजिति स्थिते ॥२६॥
दिवि दुन्दुभयो नेदुः [illegible] वि । देवाश्च कुसुमासारान् मुमुचुर्हर्षविह्वलाः

तद्रङ्गमाविशमहं कलनूपुराभ्यां पद्भ्यां प्रगृह्य कनकोज्ज्वलरत्नमालाम् ।
नूत्ने निवीय परिधाय च कौशिकाग्र्ये सव्रीडहासवदना कवरीधृतस्रक् ॥२८॥
उन्नीय वक्त्रमुरुकुन्तलकुण्डलत्विड्गण्डस्थलं शिशिरहासकटाक्षमोक्षैः ।
राज्ञो निरीक्ष्य परितः शनकैर्मुरारेरंसेऽनुरक्तहृदया निदधे स्वमालाम् ॥२९॥
तावन्मृदङ्गपटहाः शङ्खभेर्यानकादयः । निनेदुर्नटनर्तक्यो ननृतुर्गायका जगुः ॥३०॥
एवं वृते भगवति मयेशे नृपयूथपाः । न सेहिरे याज्ञसेनि स्पर्धन्तो हृच्छयातुराः ॥३१॥
मां तावद् रथमारोप्य हयरत्नचतुष्टयम् । शार्ङ्गमुद्यम्य सन्नद्धस्तस्थावाजौ चतुर्भुजः ॥३२॥
दारुकश्चोदयामास काञ्चनोपस्करं रथम् । मिषतां भूभुजां राज्ञि मृगाणां मृगराडिव ॥३३॥
तेऽन्वसज्जन्त राजन्या निषेद्धुं पथि केचन । संयत्ता उद्धृतेष्वासा ग्रामसिंहा यथा हरिम् ॥३४॥
ते शार्ङ्गच्युतबाणौघैः कृत्तबाह्वङ्घ्रिकन्धराः । निपेतुः प्रधने केचिदेके सन्त्यज्य दुद्रुवुः ॥३५॥
ततः पुरीं यदुपतिरत्यलङ्कृतां रविच्छदध्वजपटचित्रतोरणाम् ।
कुशस्थलीं दिवि भुवि चाभिसंस्तुतां समाविशत्तरणिरिव स्वकेतनम् ॥३६॥
पिता मे पूजयामास सुहृत्सम्बन्धिबान्धवान् । महार्हवासोऽलङ्कारैः शय्यासनपरिच्छदैः ॥३७॥
दासीभिः सर्वसम्पद्भिर्भटेभरथवाजिभिः । आयुधानि महार्हाणि ददौ पूर्णस्य भक्तितः ॥३८॥
आत्मारामस्य तस्येमा वयं वै गृहदासिकाः । सर्वसङ्गनिवृत्त्याद्धा तपसा च बभूविम ॥३९॥

महिष्य ऊचुः

भौमं निहत्य सगणं युधि तेन रुद्धा ज्ञात्वाथ नः क्षितिजये जितराजकन्याः ।
निर्मुच्य संसृतिविमोक्षमनुस्मरन्तीः पादाम्बुजं परिणिनाय य आप्तकामः ॥४०॥
न वयं साध्वि साम्राज्यं स्वाराज्यं भौज्यमप्युत । वैराज्यं पारमेष्ठ्यं च आनन्त्यं वा हरेः पदम् ॥४१॥
कामयामह एतस्य श्रीमत्पादरजः श्रियः । कुचकुङ्कुमगन्धाढ्यं मूर्ध्ना वोढुं गदाभृतः ॥४२॥
व्रजस्त्रियो यद् वाञ्छन्ति पुलिन्द्यस्तृणवीरुधः । गावश्चारयतो गोपाः पादस्पर्शं महात्मनः ॥४३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥८३॥

अथ चतुरशीतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

श्रुत्वा पृथा सुबलपुत्र्यथ याज्ञसेनी माधव्यथ क्षितिपपत्न्य उत स्वगोप्यः ।
कृष्णेऽखिलात्मनि हरौ प्रणयानुबन्धं सर्वा विसिस्म्युरलमश्रुकलाकुलाक्ष्यः ॥ १ ॥
इति सम्भाषमाणासु स्त्रीभिः स्त्रीषु नृभिर्नृषु । आययुर्मुनयस्तत्र कृष्णरामदिदृक्षया ॥ २ ॥
द्वैपायनो नारदश्च च्यवनो देवलोऽसितः । विश्वामित्रः शतानन्दो भरद्वाजोऽथ गौतमः ॥३॥

राम सशिष्यो भगवान् वसिष्ठो गालवो भृगु । पुलस्त्य कश्यपोऽत्रिश्च मार्कण्डेयो बृहस्पति ।४।
द्वितस्त्रितश्चैकतश्च ब्रह्मपुत्रास्तथाङ्गिरा । अगस्त्यो याज्ञवल्क्यश्च वामदेवादयोऽपरे ॥ ५ ॥
तान् दृष्ट्वा सहसोत्थाय प्रागासीना नृपादय । पाण्डवा कृष्णरामौ च प्रणेमुर्विश्ववन्दितान्॥ ६ ॥
तानानर्चुर्यथा सर्वे सहरामोऽच्युतोऽर्चयत् । स्वागतासनपाद्यार्घ्यमाल्यधूपानुलेपनै ॥ ७ ॥
उवाच सुखमासीनान् भगवान् धर्मगुप्तनु । सदसस्तस्य महतो यतवाचोऽनुश्रृण्वत ॥ ८ ॥

श्रीभगवानुवाच

अहो वय जन्मभृतो लब्ध कात्स्न्र्येन तत्फलम् । देवानामपि दुष्प्राप यद् योगेश्वरदर्शनम् ॥ ९ ॥
किं स्वल्पतपसा नृणामर्चाया देवचक्षुषाम् । दर्शनस्पर्शनप्रश्नप्रह्वपादार्चनादिकम् ॥१०॥
न ह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामया । ते पुनन्त्युरुकालेन दर्शनादेव साधव ॥११॥

नाग्निर्न सूर्यो न च चन्द्रतारका न भूर्जल ख श्वसनोऽथ वाङ्मन ।
उपासिता भेदकृतो हरन्त्यघ विपश्चितो घ्नन्ति मुहूर्तसेवया ॥१२॥
यस्यात्मबुद्धि कुणपे त्रिधातुके स्वधी कलत्रादिषु भौम इज्यधी ।
यत्तीर्थबुद्धि सलिले न कर्हिचिज्जनेष्वभिज्ञेषु स एव गोखर ॥१३॥

श्रीशुक उवाच

निशम्येत्थ भगवत कृष्णस्याकुण्ठमेधस । वचो दुरन्वय विप्रास्तूष्णीमासन् भ्रमद्धिय ॥१४॥
चिर विमृश्य मुनय ईश्वरस्येशितव्यताम् । जनसग्रह इत्यूचु स्मयन्तस्त जगद्गुरुम् ॥१५॥

मुनय ऊचु

यन्मायया तत्त्वविदुत्तमा वय विमोहिता विश्वसृजामधीश्वरा ।
यदीशितव्यायति गूढ ईहया अहो विचित्र भगवद्विचेष्टितम् ॥१६॥
अनीह एतद् बहुधैक आत्मना सृजत्यवत्यत्ति न बध्यते यथा ।
भौमैर्हि भूमिर्बहुनामरूपिणी अहो विभूम्नश्चरित विडम्बनम् ॥१७॥
अथापि काले स्वजनाभिगुप्तये बिभर्षि सत्त्व खलनिग्रहाय च ।
स्वलीलया वेदपथ सनातन वर्णाश्रमात्मा पुरुष परो भवान् ॥१८॥

ब्रह्म ते हृदय शुक्ल तप स्वाध्यायसयमै । यत्रोपलब्ध सद् व्यक्तमव्यक्त च तत परम् ॥१९॥
तस्माद् ब्रह्मकुल ब्रह्मन् शास्त्रयोनेस्त्वमात्मन । सभाजयसि सद्धाम तद् ब्रह्मण्याग्रणीर्भवान्॥२०॥
अद्य नो जन्मसाफल्य विद्यायास्तपसो दृश । त्वया सगम्य सद्गत्या यदन्त श्रेयसा पर ॥२१॥
नमस्तस्मै भगवते कृष्णायाकुण्ठमेधसे । स्वयोगमाययाच्छन्नमहिम्ने परमात्मने ॥२२॥
न य विदन्त्यमी भूपा [illegible] वृष्णय । मायाजवनिकाच्छन्नमात्मान कालमीश
यथा शयान [illegible] गुणतत्त्वदृक् । नाममात्रेन्द्रियाभात न वेद

एव त्वा नाममात्रेषु विषयेष्विन्द्रियेहया । मायया विभ्रमच्चित्तो न वेद स्मृत्युपप्लवात् ॥२५॥
तस्याद्य ते ददृशिमाङ्घ्रिमघौघमर्षतीर्थास्पद हृदि कृत सुविपक्वयोगै ।
उत्सिक्तभक्त्युपहताशयजीवकोशा आपुर्भवद्गतिमथोऽनुगृहाण भक्तान् ॥२६॥

श्रीशुक उवाच

इत्यनुज्ञाप्य दाशार्ह धृतराष्ट्र युधिष्ठिरम् । राजर्षे स्वाश्रमान् गन्तु मुनयो दधिरे मन ॥२७॥
तद् वीक्ष्य तानुपव्रज्य वसुदेवो महायशा । प्रणम्य चोपसगृह्य बभाषेद सुयन्त्रित ॥२८॥

वसुदेव उवाच

नमो व सर्वदेवेभ्य ऋषय श्रोतुमर्हथ । कर्मणा कर्मनिर्हारो यथा स्यान्नस्तदुच्यताम् ॥२९॥

नारद उवाच

नातिचित्रमिद विप्रा वसुदेवो बुभुत्सया । कृष्ण मत्वार्भक यन्न पृच्छति श्रेय आत्मन ॥३०॥
सन्निकर्षो हि मर्त्यानामनादरणकारणम् । गाङ्ग हित्वा यथान्याम्भस्तत्रत्यो याति शुद्धये ॥३१॥
यस्यानुभूति कालेन लयोत्पत्त्यादिनास्य वै । स्वतोऽन्यस्माच्च गुणतो न कुतश्चन रिष्यति ॥३२॥
त क्लेशकर्मपरिपाकगुणप्रवाहैरव्याहतानुभवमीश्वरमद्वितीयम् ।
प्राणादिभि स्वविभवैरुपगूढमन्यो मन्येत सूर्यमिव मेघहिमोपरागै ॥३३॥
अथोचुर्मुनयो राजन्नाभाष्यानकदुन्दुभिम् । सर्वेषा शृण्वता राज्ञा तथैवाच्युतरामयो ॥३४॥
कर्मणा कर्मनिर्हार एष साधु निरूपित । यच्छ्रद्धया यजेद् विष्णु सर्वयज्ञेश्वर मखै ॥३५॥
चित्तस्योपशमोऽय वै कविभि शास्त्रचक्षुषा । दर्शित सुगमो योगो धर्मश्चात्ममुदावह ॥३६॥
अय स्वस्त्ययन पन्था द्विजातेर्गृहमेधिन । यच्छ्रद्धयाऽऽप्तवित्तेन शुक्लेनेज्येत पूरुष ॥३७॥
वित्तैषणा यज्ञदानैर्गृहैर्दारसुतैषणाम् । आत्मलोकैषणा देव कालेन विसृजेद् बुध ।
ग्रामे त्यक्तैषणा सर्वे ययुर्धीरास्तपोवनम् ॥३८॥
ऋणैस्त्रिभिर्द्विजो जातो देवर्षिपितृणा प्रभो । यज्ञाध्ययनपुत्रैस्तान्यनिस्तीर्य त्यजन् पतेत् ॥३९॥
त्व त्वद्य मुक्तो द्वाभ्या वै ऋषिपित्रोर्महामते । यज्ञैर्देवर्णमुन्मुच्य निर्ऋणोऽशरणो भव ॥४०॥
वसुदेव भवान् नून भक्त्या परमया हरिम् । जगतामीश्वर प्राच स यद् वा पुत्रता गत ॥४१॥

श्रीशुक उवाच

इति तद्वचन श्रुत्वा वसुदेवो महामना । तानृषीनृत्विजो वव्रे मूर्ध्नाऽऽनम्य प्रसाद्य च ॥४२॥
त एनमृषयो राजन् वृता धर्मेण धार्मिकम् । तस्मिन्नयाजयन् क्षेत्रे मखैरुत्तमकल्पकै ॥४३॥
तद्दीक्षाया प्रवृत्ताया वृष्णय पुष्करस्रज । स्नाता सुवाससो राजन् राजान सुष्ठ्वलङ्कृता ॥४४॥
तन्महिष्यश्च मुदिता निष्ककण्ठ्य सुवाससा । दीक्षाशालामुपाजग्मुरालिप्ता वस्तुपाणय ॥४५॥

ेदुमृदङ्गपटहशङ्खभेर्यानकादय । ननृतुर्नटनर्तक्यस्तुष्टुवु सूतमागधा ।
जगु सुकण्ठ्यो गन्धर्व्य सङ्गीत सहभर्तृका ॥ ४६ ॥
ामभ्यषिञ्चन् विधिवदक्तमभ्यक्तमृत्विज । पत्नीभिरष्टादशभि सोमराजमिवोडुभि ॥४७॥
ाभिर्दुकूलवलयैर्हारनूपुरकुण्डलै । स्वलङ्कृताभिर्विबभौ दीक्षितोऽजिनसंवृत ॥४८॥
स्यर्त्विजो महाराज रत्नकौशेयवासस । ससदस्या विरेजुस्ते यथा वृत्रहणोऽध्वरे ॥४९॥
दा रामश्च कृष्णश्च स्वै स्वैर्बन्धुभिरन्वितौ । रेजतु स्वसुतैर्दारैर्जीवेशौ स्वविभूतिभि ॥५०॥
ईजेऽनुयज्ञ विधिना अग्निहोत्रादिलक्षणै । प्राकृतैर्वैकृतैर्यज्ञैर्द्रव्यज्ञानक्रियेश्वरम् ॥५१॥
अथर्त्विग्भ्योऽददात् काले यथाम्नात स दक्षिणा । स्वलङ्कृतेभ्योऽलङ्कृत्य गोभूकन्या महाधना ५२
पत्नीसयाजावभृथ्यैश्चरित्वा ते महर्षय । सस्नू रामहृदे विप्रा यजमानपुर सरा ॥५३॥
स्नातोऽलङ्कारवासासि वन्दिभ्योऽदात् तथा स्त्रिय । तत स्वलङ्कृतो वर्णानाश्वभ्योऽन्नेन पूजयत् ५४
बन्धून् सदारान् ससुतान् पारिबर्हेण भूयसा । विदर्भकोसलकुरून् काशिकेकयसृञ्जयान् ॥५५॥
सदस्यर्त्विक्सुरगणान् नृभूतपितृचारणान् । श्रीनिकेतमनुज्ञाप्य शसन्त प्रययु क्रतुम् ॥५६॥
धृतराष्ट्रोऽनुज पार्था भीष्मो द्रोण पृथा यमौ । नारदो भगवान् व्यास सुहृत्सम्बन्धिबान्धवा ५७
बन्धून् परिष्वज्य यदून् सौहृदाक्लिन्नचेतस । ययुर्विरहकृच्छ्रेण स्वदेशाश्चापरे जना ॥५८॥
नन्दस्तु सह गोपालैर्बृहत्या पूजयार्चित । कृष्णरामोग्रसेनाद्यैर्न्यवात्सीद् बन्धुवत्सल ॥५९॥
वसुदेवोऽञ्जसोत्तीर्य मनोरथमहार्णवम् । सुहृद्वृत प्रीतमना नन्दमाह करे स्पृशन् ॥६०॥

वसुदेव उवाच

भ्रातरीशकृत पाशो नृणा य स्नेहसंज्ञित । त दुस्त्यजमह मन्ये शूराणामपि योगिनाम् ॥६१॥
अस्मास्वप्रतिकल्पेय यत् कृताज्ञेषु सत्तमै । मैत्र्यर्पिताफला चापि न निवर्तेत कर्हिचित् ॥६२॥
प्रागकल्पाच्च कुशल भ्रातर्वो नाचराम हि । अधुना श्रीमदान्धाक्षा न पश्याम पुर सत ॥६३॥
मा राज्यश्रीरभूत् पुस श्रेयस्कामस्य मानद । स्वजनानुत बन्धून् वा न पश्यति ययान्धदृक् ॥६४॥

श्रीशुक उवाच

एव सौहृदशैथिल्यचित्त आनकदुन्दुभि । रुरोद तत्कृता मैत्री स्मरन्नश्रुविलोचन ॥६५॥
नन्दस्तु सख्यु प्रियकृत् प्रेम्णा गोविन्दरामयो । अद्य श्व इति मासास्त्रीन् यदुभिर्मानितोऽवसत् ॥
तत कामै पूर्यमाण सव्रज सहबान्धव । परार्ध्याभरणक्षौमनानानर्घ्यपरिच्छदै ॥६७॥
वसुदेवोग्रसेनाभ्या कृष्णोद्धवबलादिभि । दत्तमादाय पारिबर्ह यापितो यदुभिर्ययौ ॥६८॥
नन्दो गोपाश्च गोप्यश्च गोविन्दचरणाम्बुजे । मन क्षिप्त पुनर्हर्तुमनीशा मथुरा ययु ॥६९॥
बन्धुषु प्रतियातेषु वृष्णय *कृष्णदेवता । वीक्ष्य प्रावृषमासन्ना ययुर्द्वारवतीं पुन ॥७०॥

एव त्वा नाममात्रेषु विषयेष्विन्द्रियेहया । मायया विभ्रमच्चित्तो न वेद स्मृत्युपप्लवात् ॥२५॥
तस्याद्य ते ददृशिमाङ्घ्रिमघौघमर्षतीर्थास्पद हृदि कृत सुविपक्वयोगै ।
उत्सिक्तभक्त्युपहताशयजीवकोशा आपुर्भवद्गतिमथोऽनुगृहाण भक्तान् ॥२६॥

श्रीशुक उवाच

इत्यनुज्ञाप्य दाशार्हं धृतराष्ट्र युधिष्ठिरम् । राजर्षे स्वाश्रमान् गन्तु मुनयो दधिरे मन ॥२७॥
तद् वीक्ष्य तानुपव्रज्य वसुदेवो महायशा । प्रणम्य चोपसगृह्य बभाषेद सुयन्त्रित ॥२८॥

वसुदेव उवाच

नमो व सर्वदेवेभ्य ऋषय श्रोतुमर्हथ । कर्मणा कर्मनिर्हारो यथा स्यान्नस्तदुच्यताम् ॥२९॥

नारद उवाच

नातिचित्रमिद विप्रा वसुदेवो बुभुत्सया । कृष्ण मत्वार्भक यन्न पृच्छति श्रेय आत्मन ॥३०॥
सन्निकर्षो हि मर्त्यानामनादरणकारणम् । गाङ्ग हित्वा यथान्याम्भस्तत्रत्यो याति शुद्धये ॥३१॥
यस्यानुभूति कालेन लयोत्पत्त्यादिनास्य वै । स्वतोऽन्यस्माच्च गुणतो न कुतश्चन रिष्यति ॥३२॥
त क्लेशकर्मपरिपाकगुणप्रवाहैरव्याहतानुभवमीश्वरमद्वितीयम् ।
प्राणादिभि स्वविभवैरुपगूढमन्यो मन्येत सूर्यमिव मेघहिमोपरागै ॥३३॥
अथोचुर्मुनयो राजन्नाभाष्यानकदुन्दुभिम् । सर्वेषा शृण्वता राज्ञा तथैवाच्युतरामयो ॥३४॥
कर्मणा कर्मनिर्हार एष साधु निरूपित । यच्छ्रद्धया यजेद् विष्णु सर्वयज्ञेश्वर मखे ॥३५॥
चित्तस्योपशमोऽय वै कविभि शास्त्रचक्षुषा । दर्शित सुगमो योगो धर्मश्चात्ममुदावह ॥३६॥
अय स्वस्त्ययन पन्था द्विजातेर्गृहमेधिन । यच्छ्रद्धयाऽऽप्तवित्तेन शुक्लेनेज्येत पूरुष ॥३७॥
वित्तैषणा यज्ञदानैर्गृहैर्दारसुतैषणाम् । आत्मलोकैषणा देव कालेन विसृजेद् बुध ।
ग्रामे त्यक्तैषणा सर्वे ययुर्धीरास्तपोवनम् ॥३८॥
ऋणैस्त्रिभिर्द्विजो जातो देवर्षिपितॄणा प्रभो । यज्ञाध्ययनपुत्रैस्तान्यनिस्तीर्य त्यजन् पतेत् ॥३९॥
त्व त्वद्य मुक्तो द्वाभ्या वै ऋषिपित्रोर्महामते । यज्ञैर्देवर्णमुन्मुच्य निरृणोऽशरणो भव ॥४०॥
वसुदेव भवान् नून भक्त्या परमया हरिम् । जगतामीश्वर प्रार्च स यद् वा पुत्रता गत ॥४१॥

श्रीशुक उवाच

इति तद्वचन श्रुत्वा वसुदेवो महामना । तानृषीनृत्विजो वव्रे मूर्ध्नाऽऽनम्य प्रसाद्य च ॥४२॥
त एनमृषयो राजन् वृता धर्मेण धार्मिकम् । तस्मिन्नयाजयन् क्षेत्रे मखैरुत्तमकल्पकै ॥४३॥
तद्दीक्षाया प्रवृत्ताया वृष्णय पुष्करस्रज । स्नाता सुवाससो राजन् राजान सुष्ठ्वलङ्कृता ॥४४॥
तन्महिष्यश्च मुदिता निष्ककण्ठ्य सुवासस । दीक्षाशालामुपाजग्मुरालिप्ता वस्तुपाणय ॥४५॥

नेदुर्मृदङ्गपणवशङ्खभेर्यानकादय । ननृतुर्नटनर्तक्यस्तुष्टुवु सूतमागधा ।
जगु सुकण्ठ्यो गन्धर्व्य सङ्गीत सहभर्तृका ॥ ४६ ॥
तमभ्यषिञ्चन् विधिवदक्तमभ्यक्तमृत्विज । पत्नीभिरष्टादशभि सोमराजमिवोडुभि ॥४७॥
ताभिर्दुकूलवलयैर्हारनूपुरकुण्डलै । स्वलङ्कृताभिर्विबभौ दीक्षितोऽजिनसंवृत ॥४८॥
तस्यर्त्विजो महाराज रत्नकौशेयवासस । ससदस्या विरेजुस्ते यथा वृत्रहणोऽध्वरे ॥४९॥
तदा रामश्च कृष्णश्च स्वै स्वैर्बन्धुभिरन्वितौ । रेजतु स्वसुतैर्दारैर्जीवेशौ स्वविभूतिभि ॥५०॥
ईजेऽनुयज्ञ विधिना अग्निहोत्रादिलक्षणै । प्राकृतैर्वैकृतैर्यज्ञैर्द्रव्यज्ञानक्रियेश्वरम् ॥५१॥
अथर्त्विग्भ्योऽददात् काले यथाम्नात स दक्षिणा । स्वलङ्कृतेभ्योऽलङ्कृत्य गोभूकन्या महाधना ५२
पत्नीसंयाजावभृथ्यैश्चरित्वा ते महर्षय । सस्नू रामह्रदे विप्रा यजमानपुर सरा ॥५३॥
स्नातोऽलङ्कारवासांसि वन्दिभ्योऽदात् तथा स्त्रिय । तत स्वलङ्कृतो वर्णानाश्वभ्योऽन्नेन पूजयत् ५४
बन्धून् सदारान् ससुतान् पारिबर्हेण भूयसा । विदर्भकोशलकुरून् काशिकेकयसृञ्जयान् ॥५५॥
सदस्यर्त्विक्सुरगणान् नृभूतपितृचारणान् । श्रीनिकेतमनुज्ञाप्य शंसन्त प्रययु क्रतुम् ॥५६॥
धृतराष्ट्रोऽनुजः पार्था भीष्मो द्रोण पृथा यमौ । नारदो भगवान् व्यास सुहृत्सम्बन्धिबान्धवा ५७
बन्धून् परिष्वज्य यदून् सौहृदाक्लिन्नचेतस । ययुर्विरहकृच्छ्रेण स्वदेशांश्चापरे जना ॥५८॥
नन्दस्तु सह गोपालैर्बृहत्या पूजयार्चित । कृष्णरामोग्रसेनाद्यैर्न्यवात्सीद् बन्धुवत्सल ॥५९॥
वसुदेवोऽञ्जसोत्तीर्य मनोरथमहार्णवम् । सुहृद्वृत प्रीतमना नन्दमाह करे स्पृशन् ॥६०॥

वसुदेव उवाच

भ्रातरीशकृत पाशो नृणा य स्नेहसंज्ञित । त दुस्त्यजमह मन्ये शूराणामपि योगिनाम् ॥६१॥
अस्मास्वप्रतिकल्पेय यत् कृताज्ञेषु सत्तमै । मैत्र्यर्पिताफला चापि न निवर्तेत कर्हिचित् ॥६२॥
प्रागकल्पाच्च कुशल भ्रातर्वो नाचराम हि । अधुना श्रीमदान्धाक्षा न पश्याम पुर सत ॥६३॥
मा राज्यश्रीरभूत् पुस श्रेयस्कामस्य मानद । स्वजनानुत बन्धून् वा न पश्यति ययान्धदृक् ॥६४॥

श्रीशुक उवाच

एव सौहृदशैथिल्यचित्त आनकदुन्दुभि । रुरोद तत्कृता मैत्रीं स्मरन्नश्रुविलोचन ॥६५॥
नन्दस्तु सख्यु प्रियकृत् प्रेम्णा गोविन्दरामयो । अद्य श्व इति मासांस्त्रीन् यदुभिर्मानितोऽवसत् ॥
तत कामै पूर्यमाण सव्रज सहबान्धव । परार्ध्याभरणक्षौमनानानर्घ्यपरिच्छदै ॥६७॥
वसुदेवोग्रसेनाभ्या कृष्णोद्धवबलादिभि । दत्तमादाय पारिबर्ह यापितो यदुभिर्ययौ ॥६८॥
नन्दो गोपाश्च गोप्यश्च गोविन्दचरणाम्बुजे । मन क्षिप्त पुनर्हर्तुमनीशा मथुरा ययु ॥६९॥
बन्धुषु प्रतिय[illegible] । वीक्ष्य प्रावृषमासन्ना ययुर्द्वारवतीं पुन ॥७०॥

जनेभ्य वथयाञ्चकुर्यदुदेवमहोत्सवम् । यदासीत्तीर्थयात्रायां सुहृत्सन्दर्शनादिकम् ॥७१॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे तीर्थयात्रानुवर्णनं नाम चतुरशीतितमोऽध्याय ॥८४॥

अथ पञ्चाशीतितमोऽध्याय.

श्रीबादरायणिरुवाच

अथैकदाऽऽत्मजौ प्राप्तौ कृतपादाभिवन्दनौ । वसुदेवोऽभिनन्द्याह प्रीत्या सङ्कर्षणाच्युतौ ॥ १ ॥
मुनीनां स वच श्रुत्वा पुत्रयोर्धामसूचकम् । तद्वीर्यैर्जातविश्रम्भ परिभाष्याभ्यभाषत ॥ २ ॥
कृष्ण कृष्ण महायोगिन् सङ्कर्षण सनातन । जाने वामस्य यत् साक्षात् प्रधानपुरुषौ परौ ॥ ३ ॥
यत्र येन यतो यस्य यस्मै यद् यद् यथा यदा । स्यादिदं भगवान् साक्षात् प्रधानपुरुषेश्वर ॥ ४ ॥
एतन्नानाविधं विश्वमात्मसृष्टमधोक्षज । आत्मनानुप्रविश्यात्मन् प्राणो जीवो बिभर्ष्यज ॥५॥
प्राणादीनां विश्वसृजां शक्तयो या परस्य ता । पारतन्त्र्याद् वैसादृश्याद् द्वयोश्चेष्टैव चेष्टताम् ॥६॥
कान्तिस्तेज प्रभा सत्ता चन्द्राग्न्यर्कर्क्षविद्युताम् । यत् स्थैर्यं भूभृतां भूमेर्वृत्तिर्गन्धोऽर्थतो भवान् ॥७॥
तर्पणं प्राणनमपां देवत्वं ताश्च तद्रस । ओज सहो बलं चेष्टा गतिर्वायोस्तवेश्वर ॥ ८ ॥
दिशां त्वमवकाशोऽसि दिश खं स्फोट आश्रय । नादो वर्णस्त्वमोङ्कार आकृतीनां पृथक्कृति ॥९॥
इन्द्रियं त्विन्द्रियाणां त्वं देवाश्च तदनुग्रह । अवबोधो भवान् बुद्धेर्जीवस्यानुस्मृति सती ॥१०॥
भूतानामसि भूतादिरिन्द्रियाणां च तैजस । वैकारिको विकल्पानां प्रधानमनुशायिनाम् ॥११॥
नश्वरेष्विह भावेषु तदसि त्वमनश्वरम् । यथा द्रव्यविकारेषु द्रव्यमात्रं निरूपितम् ॥१२॥
सत्त्वं रजस्तम इति गुणास्तद्वृत्तयश्च या । त्वय्यद्धा ब्रह्मणि परे कल्पिता योगमायया ॥१३॥
तस्मान्न सन्त्यमी भावा यर्हि त्वयि विकल्पिता । त्वं चामीषु विकारेषु ह्यन्यदाव्यावहारिक ॥१४॥
गुणप्रवाह एतस्मिन्नबुधास्त्वखिलात्मन । गतिं सूक्ष्मामबोधेन संसरन्तीह कर्मभि ॥१५॥
यदृच्छया नृतां प्राप्य सुकल्पामिह दुर्लभाम् । स्वार्थे प्रमत्तस्य वयो गतं त्वन्माययेश्वर ॥१६॥
असावहं ममैवैते देहे चास्यान्वयादिषु । स्नेहपाशैर्निबध्नाति भवान् सर्वमिदं जगत् ॥१७॥
युवां न न सुतौ साक्षात् प्रधानपुरुषेश्वरौ । भूभारक्षत्रक्षपण अवतीर्णौ तथाऽऽत्थ ह ॥१८॥

तत्ते गतोऽस्म्यरणमद्य पदारविन्दमापन्नसंसृतिभयापहमार्तबन्धो ।
एतावतालमलमिन्द्रियलालसेन मर्त्यात्मदृक् त्वयि परे यदपत्यबुद्धि ॥ १९ ॥
सूतीगृहे ननु जगाद भवानजो नौ सञ्जज्ञ इत्यनुयुगं निजधर्मगुप्त्यै ।
नानातनूर्गगनवद् विदधज्जहासि को वेद भूम्न उरुगाय विभूतिमायाम् ॥ २० ॥

श्रीशुक उवाच

पितुर्वाक्य भगवान् सात्वतर्षभ । प्रत्याह प्रश्रयानम्र प्रहसञ्श्लक्ष्णया गिरा ॥२१॥

श्रीभगवानुवाच

वचो व समवेतार्थं तातैतदुपमन्महे । यन्न पुत्रान् समुद्दिश्य तत्त्वग्राम उदाहृत ॥२२॥
अहं यूयमसावार्य इमे च द्वारकौकस । सर्वेऽप्येव यदुश्रेष्ठ विमृग्या सचराचरम् ॥२३॥
आत्मा ह्येक स्वयज्योतिर्नित्योऽन्यो निर्गुणो गुणै । आत्मसृष्टैस्तत्कृतेषु भूतेषु बहुधेयते ॥२४॥
ख वायुर्ज्योतिरापो भूस्तत्कृतेषु यथाशयम् । आविस्तिरोऽल्पभूर्येको नानात्व यात्यसावपि॥२५॥

श्रीशुक उवाच

एव भगवता राजन् वसुदेव उदाहृतम् । श्रुत्वा विनष्टनानाधीस्तूष्णीं प्रीतमना अभूत्॥२६॥
अथ तत्र कुरुश्रेष्ठ देवकी सर्वदेवता । श्रुत्वाऽऽनीत गुरो पुत्रमात्मजाभ्या सुविस्मिता २७
कृष्णरामौ समाश्राव्य पुत्रान् कसविहिंसितान् । स्मरन्ती कृपण प्राह वैक्लव्यादश्रुलोचना ॥२८॥

देवक्युवाच

राम रामाप्रमेयात्मन् कृष्ण योगेश्वरेश्वर । वेदाह वा विश्वसृजामीश्वरावादिपूरुषौ ॥२९॥
कालविध्वस्तसत्त्वाना राज्ञामुच्छास्त्रवर्तिनाम् । भूमेर्भारायमाणानामवतीर्णौ क्षयाय मे ॥३०॥
यस्यांशांशांशभागेन विश्वोत्पत्तिलयोदया । भवन्ति किल विश्वात्मस्त त्वाद्याह गतिं गता॥३१॥
चिरान्मृतसुतादाने गुरुणा कालचोदितौ । आनिन्यथु पितृस्थानाद् गुरवे गुरुदक्षिणाम्॥३२॥
तथा मे कुरुत काम युवा योगेश्वरेश्वरौ । भोजराजहतान् पुत्रान् कामये द्रष्टुमाहृतान् ॥३३॥

ऋषिरुवाच

एव सञ्चोदितौ मात्रा राम कृष्णश्च भारत । सुतल सविविशतुर्योगमायामुपाश्रितौ ॥३४॥
तस्मिन् प्रविष्टावुपलभ्य दैत्यराड् विश्वात्मदैव सुतरा तयाऽऽत्मन ।
तद्दर्शनाह्लादपरिप्लुताशयः सद्य समुत्थाय ननाम सान्वय ॥ ३५ ॥
तयो समानीय वरासन मुदा निविष्टयोस्तत्र महात्मनोस्तयो ।
दधार पादाववनिज्य तज्जल सवृन्द आब्रह्म पुनद् यदम्बु ह ॥ ३६ ॥
समर्हयामास स तौ विभूतिभिर्महार्हवस्त्राभरणानुलेपनै ।
ताम्बूलदीपामृतभक्षणादिभि स्वगोत्रवित्तात्मसमर्पणेन च ॥ ३७ ॥
स इन्द्रसेनो भगवत्पदाम्बुज बिभ्रन्मुहु प्रेमविभिन्नया धिया ।
उवाच हानन्दजलाकुलेक्षण प्रहृष्टरोमा नृप गद्गदाक्षरम् ॥ ३८ ॥

बलिरुवाच

नमोऽनन्ताय बृहते नम कृष्णाय वेधसे । साख्ययोगवितानाय ब्रह्मणे परमात्मने ॥३९॥
दर्शन वा हि भूताना दुष्प्राप चाप्यदुर्लभम् । रजस्तम स्वभावाना यन्न प्राप्तौ यदृच्छया ॥४०॥
दैत्यदानवगन्धर्वा सिद्धविद्याध्रचारणा । यक्षरक्ष पिशाचाश्च भूतप्रमथनायका ॥४१॥

विशुद्धसत्त्वधाम्न्यद्धा त्वयि शास्त्रशरीरिणि । नित्यं निबद्धवैरास्ते वयं चान्ये च तादृशाः ॥४२॥
केचनोद्बद्धवैरेण भक्त्या केचन कामतः । न तथा सत्त्वसंरब्धाः सन्निकृष्टाः सुरादयः ॥४३॥
इदमित्थमिति प्रायस्तव योगेश्वरेश्वर । न विदन्त्यपि योगेशा योगमायां कुतो वयम् ॥४४॥
तन्नः प्रसीद निरपेक्षविमृग्ययुष्मत्पादारविन्दधिषणान्यगृहान्धकूपात् ।
निष्क्रम्य विश्वशरणाङ्घ्र्युपलब्धवृत्तिः शान्तो यथैक उत सर्वसखैश्चरामि ॥४५॥
शाध्यस्मानीशितव्येश निष्पापान् कुरु नः प्रभो । पुमान् यच्छ्रद्धयातिष्ठंश्चोदनाया विमुच्यते ४६

श्रीभगवानुवाच

आसन् मरीचेः षट् पुत्रा ऊर्णायां प्रथमेऽन्तरे । देवाः कं जहसुर्वीक्ष्य सुतं यभितुमुद्यतम् ॥४७॥
तेनासुरीमगन् योनिमधुनावद्यकर्मणा । हिरण्यकशिपोर्जाता नीतास्ते योगमायया ॥४८॥
देवक्या उदरे जाता राजन् कंसविहिंसिताः । सा तान् शोचत्यात्मजान् स्वांस्त इमेऽध्यासतेऽन्तिके
इत एतान् प्रणेष्यामो मातृशोकापनुत्तये । ततः शापाद् विनिर्मुक्ता लोकं यास्यन्ति विज्वराः ॥
स्मरोद्गीथः परिष्वङ्गः पतङ्गः क्षुद्रभृद् घृणी । षडिमे मत्प्रसादेन पुनर्यास्यन्ति सद्गतिम् ॥५१॥
इत्युक्त्वा तान् समादाय इन्द्रसेनेन पूजितौ । पुनर्द्वारवतीमेत्य मातुः पुत्रानयच्छताम् ॥५२॥
तान् दृष्ट्वा बालकान् देवी पुत्रस्नेहस्नुतस्तनी । परिष्वज्याङ्कमारोप्य मूर्ध्न्यजिघ्रदभीक्ष्णशः ॥५३॥
अपाययत् स्तनं प्रीता सुतस्पर्शपरिस्नुतम् । मोहिता मायया विष्णोर्यया सृष्टिः प्रवर्तते ॥५४॥
पीत्वामृतं पयस्तस्याः पीतशेषं गदाभृतः । नारायणाङ्गसंस्पर्शप्रतिलब्धात्मदर्शनाः ॥५५॥
ते नमस्कृत्य गोविन्दं देवकीं पितरं बलम् । मिषतां सर्वभूतानां ययुर्धाम दिवौकसाम् ॥५६॥
तं दृष्ट्वा देवकी देवी मृतागमननिर्गमम् । मेने सुविस्मिता मायां कृष्णस्य रचितां नृप ॥५७॥
एवंविधान्यद्भुतानि कृष्णस्य परमात्मनः । वीर्याण्यनन्तवीर्यस्य सन्त्यनन्तानि भारत ॥५८॥

सूत उवाच

य इदमनुशृणोति श्रावयेद् वा मुरारेश्चरितममृतकीर्तेर्वर्णितं व्यासपुत्रैः ।
जगदघभिदलं तद्भक्तसत्कर्णपूरं भगवति कृतचित्तो याति तत्क्षेमधाम ॥५९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे मृताग्रजानयनं नाम पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

अथ षडशीतितमोऽध्यायः

राजोवाच

ब्रह्मन् वेदितुमिच्छामः स्वसारं रामकृष्णयोः । यथोपयेमे विजयो या ममासीत् पितामही ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

अर्जुनस्तीर्थयात्रायां पर्यटन्नवनीं प्रभुः । गतः प्रभासमशृणोन्मातुलेयीं स आत्मनः ॥ २ ॥

दुर्योधनाय रामस्तां दास्यतीति न चापरः । तल्लिप्सुः स यतिर्भूत्वा त्रिदण्डी द्वारकामगात् ।३।
तत्र वै वार्षिकान् मासान्ऽवात्सीत् स्वार्थसाधकः । पौरैः सभाजितोऽभीक्ष्णं रामेणाजानता च सः ।४।
एकदा गृहमानीय आतिथ्येन निमन्त्र्य तम् । श्रद्धयोपहृतं भैक्ष्यं बलेन बुभुजे किल ॥ ५ ॥
सोऽपश्यत्तत्र महतीं कन्यां वीरमनोहराम् । प्रीत्युत्फुल्लेक्षणस्तस्यां भावक्षुब्धं मनो दधे ॥ ६ ॥
सापि तं चकमे वीक्ष्य नारीणां हृदयङ्गमम् । हसन्ती व्रीडितापाङ्गी तन्न्यस्तहृदयेक्षणा ॥ ७ ॥
तां परं समनुध्यायन्नन्तरं प्रेप्सुरर्जुनः । न लेभे शं भ्रमच्चित्तः कामेनातिबलीयसा ॥ ८ ॥
महत्यां देवयात्रायां रथस्थां दुर्गनिर्गताम् । जहारानुमतः पित्रोः कृष्णस्य च महारथः ॥ ९ ॥
रथस्थो धनुरादाय शूरांश्चारुन्धतो भटान् । विद्राव्य क्रोशतां स्वानां स्वभागं मृगराडिव ।१०।
तच्छ्रुत्वा क्षुभितो रामः पर्वणीव महार्णवः । गृहीतपादः कृष्णेन सुहृद्भिश्चान्वशाम्यत ॥११॥
प्राहिणोत् पारिबर्हाणि वरवध्वोर्मुदा बलः । महाधनोपस्करेभरथाश्वनरयोषितः ॥१२॥

श्रीशुक उवाच

कृष्णस्यासीद् द्विजश्रेष्ठः श्रुतदेव इति श्रुतः । कृष्णैकभक्त्या पूर्णार्थः शान्तः कविरलम्पटः ।१३।
स उवास विदेहेषु मिथिलायां गृहाश्रमी । अनीहयागताहार्यनिर्वर्तितनिजक्रियः ॥१४॥
यात्रामात्रं त्वहरहर्दैवादुपनमत्युत । नाधिकं तावता तुष्टः क्रियाश्चक्रे यथोचिताः ॥१५॥
तथा तद्राष्ट्रपालोऽङ्ग बहुलाश्व इति श्रुतः । मैथिलो निरहम्मान उभावप्यच्युतप्रियौ ॥१६॥
तयोः प्रसन्नो भगवान् दारुकेणाहृतं रथम् । आरुह्य साकं मुनिभिर्विदेहान् प्रययौ प्रभुः ॥१७॥
नारदो वामदेवोऽत्रिः कृष्णो रामोऽसितोऽरुणिः । अहं बृहस्पतिः कण्वो मैत्रेयश्च्यवनादयः ॥१८॥
तत्र तत्र तमायान्तं पौरा जानपदा नृप । उपतस्थुः सार्घ्यहस्ता ग्रहैः सूर्यमिवोदितम् ॥१९॥

आनर्तधन्वकुरुजाङ्गलकङ्कमत्स्यपाञ्चालकुन्तिमधुकेकयकोशलार्णाः ।
अन्ये च तन्मुखसरोजमुदारहासस्निग्धेक्षणं नृप पपुर्दृशिभिर्नृनार्यः ॥ २० ॥
तेभ्यः स्ववीक्षणविनष्टतमिस्रदृग्भ्यः क्षेमं त्रिलोकगुरुरर्थदृशं च यच्छन् ।
शृण्वन् दिगन्तधवलं स्वयशोऽशुभघ्नं गीतं सुरैर्नृभिरगाच्छनकैर्विदेहान्॥ २१ ॥

तेऽच्युतं प्राप्तमाकर्ण्य पौरा जानपदा नृप । अभीयुर्मुदितास्तस्मै गृहीतार्हणपाणयः ॥२२॥
दृष्ट्वा त उत्तमश्लोकं प्रीत्युत्फुल्लाननाशयाः । कैर्धृताञ्जलिभिर्नेमुः श्रुतपूर्वांस्तथा मुनीन् ॥२३॥
स्वानुग्रहाय सम्प्राप्तं मन्वानौ तं जगद्गुरुम् । मैथिलः श्रुतदेवश्च पादयोः पेततुः प्रभोः ॥२४॥
न्यमन्त्रयेतां दाशार्हमातिथ्येन सह द्विजैः । मैथिलः श्रुतदेवश्च युगपत् संहताञ्जली ॥२५॥
भगवांस्तदभिप्रेत्य द्वयोः प्रियचिकीर्षया । उभयोराविशद् गेहमुभाभ्यां तदलक्षितः ॥२६॥
श्रोतुमप्यसतां दूरान् जनकः स्वगृहागतान् । आनीतेष्वासनाग्र्येषु सुखासीनान् महामनाः ।२७।
प्रवृद्धभक्त्या [illegible]श्रुताविलेक्षणः । नत्वा तदङ्घ्रीन्

सकुटुम्बो वहन् मूर्ध्ना पूजयाञ्चक्र ईश्वरान् । गन्धमाल्याम्बराकल्पधूपदीपार्घ्यगोवृषैः ॥२९॥
वाचा मधुरया प्रीणन्निदमाहान्नतर्पितान् । पादावङ्कगतौ विष्णोः संस्पृशञ्छनकैर्मुदा ॥३०॥

राजोवाच

भवान् हि सर्वभूतानामात्मा साक्षी स्वदृग्विभो । अथ नस्त्वत्पदाम्भोजं स्मरतां दर्शनं गतः ॥३१॥
स्ववचस्तदृतं कर्तुमस्मद्दृग्गोचरो भवान् । यदात्थैकान्तभक्तान् मे नानन्तः श्रीरजः प्रियः ३२
को नु त्वच्चरणाम्भोजमेवंविद् विसृजेत् पुमान् । निष्किञ्चनानां शान्तानां मुनीनां यस्त्वमात्मदः ३३
योऽवतीर्य यदोर्वंशे नृणां संसरतामिह । यशो वितेने तच्छान्त्यै त्रैलोक्यवृजिनापहम्॥३४॥
नमस्तुभ्यं भगवते कृष्णायाकुण्ठमेधसे । नारायणाय ऋषये सुशान्तं तप ईयुषे ॥३५॥
दिनानि कतिचिद् भूमन् गृहान् नो निवस द्विजैः । समेतः पादरजसा पुनीहीदं निमेः कुलम्॥३६॥
इत्युपामन्त्रितो राज्ञा भगवाँल्लोकपावनः । उवास कुर्वन् कल्याणं मिथिलानरयोषिताम् ॥३७॥
श्रुतदेवोऽच्युतं प्राप्तं स्वगृहाञ्जनको यथा । नत्वा मुनीन् सुसंहृष्टो धुन्वन् वासो ननर्त ह ॥३८॥
तृणपीठबृसीष्वेतानानीतेषूपवेश्य सः । स्वागतेनाभिनन्द्याङ्घ्रीन् सभार्योऽवनिजे मुदा ॥३९॥
तदम्भसा महाभाग आत्मानं सगृहान्वयम् । स्नापयाञ्चक्र उद्धर्षो लब्धसर्वमनोरथः ॥४०॥

फलार्हणोशीरशिवामृताम्बुभिर्मृदा सुरभ्या तुलसीकुशाम्बुजैः ।
आराधयामास यथोपपन्नया सपर्यया सत्त्वविवर्धनान्धसा ॥ ४१ ॥
स तर्कयामास कुतो ममान्वभूद् गृहान्धकूपे पतितस्य सङ्गमः ।
यः सर्वतीर्थास्पदपादरेणुभिः कृष्णेन चास्यात्मनिकेतभूसुरैः ॥ ४२ ॥

सूपविष्टान् कृतातिथ्यान् श्रुतदेव उपस्थितः । सभार्यस्वजनापत्य उवाचाङ्घ्र्यभिमर्शनः ॥४३॥

श्रुतदेव उवाच

नाद्य नो दर्शनं प्राप्तः परं परमपूरुषः । यर्हीदं शक्तिभिः सृष्ट्वा प्रविष्टो ह्यात्मसत्तया ॥४४॥
यथा शयानः पुरुषो मनसैवात्ममायया । सृष्ट्वा लोकं परं स्वाप्नमनुविश्यावभासते ॥४५॥
शृण्वतां गदतां शश्वदर्चतां त्वाभिवन्दताम् । नृणां संवदतामन्तर्हृदि भास्यमलात्मनाम् ॥४६॥
हृदिस्थोऽप्यतिदूरस्थः कर्मविक्षिप्तचेतसाम् । आत्मशक्तिभिरग्राह्योऽप्यन्त्युपेतगुणात्मनाम् ॥४७॥

नमोऽस्तु तेऽध्यात्मविदां परात्मने अनात्मने स्वात्मविभक्तमृत्यवे ।
सकारणाकारणलिङ्गमीयुषे स्वमाययासंवृतरुद्धदृष्टये ॥ ४८ ॥

स त्वं शाधि स्वभृत्यान् नः किं देव करवाम हे । एतदन्तो नृणां क्लेशो यद् भवानक्षिगोचरः ॥४९॥

श्रीशुक उवाच

तदुक्तमित्युपाकर्ण्य भगवान् प्रणतार्तिहा । गृहीत्वा पाणिना पाणिं प्रहसंस्तमुवाच ह ॥५०॥

श्रीभगवानुवाच

ब्रह्मंस्तेऽनुग्रहार्थाय सम्प्राप्तान् विद्ध्यमून् मुनीन् । सञ्चरन्ति मया लोकान् पुनन्तः पादरेणुभिः ५१
देवाः क्षेत्राणि तीर्थानि दर्शनस्पर्शनार्चनैः । शनैः पुनन्ति कालेन तदप्यर्हत्तमेक्षया ॥५२॥
ब्राह्मणो जन्मना श्रेयान् सर्वेषां प्राणिनामिह । तपसा विद्यया तुष्ट्या किमु मत्कलया युतः ॥५३॥
न ब्राह्मणान्मे दयितं रूपमेतच्चतुर्भुजम् । सर्ववेदमयो विप्रः सर्वदेवमयो ह्यहम् ॥५४॥
दुष्प्रज्ञा अविदित्वैवमवजानन्त्यसूयवः । गुरुं मां विप्रमात्मानमर्चादाविज्यदृष्टयः ॥५५॥
चराचरमिदं विश्वं भावा ये चास्य हेतवः । मद्रूपाणीति चेतस्याधत्ते विप्रो मदीक्षया ॥५६॥
तस्माद् ब्रह्मऋषीनेतान् ब्रह्मन् मच्छ्रद्धयार्चय । एवं चेदर्चितोऽस्म्यद्धा नान्यथा भूरिभूतिभिः ।५७।

श्रीशुक उवाच

स इत्थं प्रभुणाऽऽदिष्टः सहकृष्णान् द्विजोत्तमान् । आराध्यैकात्मभावेन मैथिलश्चाप सद्गतिम् ५८
एवं स्वभक्तयो राजन् भगवान् भक्तभक्तिमान् । उषित्वाऽऽदिश्य सन्मार्गं पुनर्द्वारवतीमगात् ५९

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे श्रुतदेवानुग्रहो नाम षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

अथ सप्ताशीतितमोऽध्यायः

परीक्षिदुवाच

ब्रह्मन् ब्रह्मण्यनिर्देश्ये निर्गुणे गुणवृत्तयः । कथं चरन्ति श्रुतयः साक्षात् सदसतः परे ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

बुद्धीन्द्रियमनःप्राणान् जनानामसृजत् प्रभुः । मात्रार्थं च भवार्थं च आत्मनेऽकल्पनाय च ॥ २ ॥
सैषा ह्युपनिषद् ब्राह्मी पूर्वेषां पूर्वजैर्धृता । श्रद्धया धारयेद् यस्तां क्षेमं गच्छेदकिञ्चनः ॥ ३ ॥
अत्र ते वर्णयिष्यामि गाथां नारायणान्विताम् । नारदस्य च संवादमृषेर्नारायणस्य च ॥ ४ ॥
एकदा नारदो लोकान् पर्यटन् भगवत्प्रियः । सनातनमृषिं द्रष्टुं ययौ नारायणाश्रमम् ॥ ५ ॥
यो वै भारतवर्षेऽस्मिन् क्षेमाय स्वस्तये नृणाम् । धर्मज्ञानशमोपेतमाकल्पादास्थितस्तपः ॥ ६ ॥
तत्रोपविष्टमृषिभिः कलापग्रामवासिभिः । परीतं प्रणतोऽपृच्छदिदमेव कुरूद्वह ॥ ७ ॥
तस्मै ह्यवोचद् भगवानृषीणां शृण्वतामिदम् । यो ब्रह्मवादः पूर्वेषां जनलोकनिवासिनाम् ॥ ८ ॥

श्रीभगवानुवाच

स्वायम्भुव ब्रह्मसत्रं जनलोकेऽभवत् पुरा । तत्रस्थानां मानसानां मुनीनामूर्ध्वरेतसाम् ॥ ९ ॥
श्वेतद्वीपं गतवति त्वयि द्रष्टुं तदीश्वरम् । ब्रह्मवादः सुसंवृत्तः श्रुतयो यत्र शेरते ।
तत्र हायमभूत् प्रश्नस्त्वं मां यमनुपृच्छसि ॥१०॥
तुल्यश्रुततपःशीलास्तुल्यस्वीयारिमध्यमाः । अपि चक्रुः प्रवचनमेकं शुश्रूषवोऽपरे ॥११॥

सनन्दन उवाच

स्वसृष्टमिदमापीय शयानं सह शक्तिभिः । तदन्ते बोधयांचक्रुस्तल्लिङ्गैः श्रुतयः परम् ॥१२॥
यथा शयानं सम्राजं वन्दिनस्तत्पराक्रमैः । प्रत्यूषेऽभेत्य सुश्लोकैर्बोधयन्त्यनुजीविनः ॥१३॥

श्रुतय ऊचुः

जय जय जह्यजामजित दोषगृभीतगुणां त्वमसि यदात्मना समवरुद्धसमस्तभगः ।
अगजगदोकसामखिलशक्त्यवबोधक ते क्वचिदजयात्मना च चरतोऽनुचरेन्निगमः ॥१४॥
बृहदुपलब्धमेतदवयन्त्यवशेषतया यत उदयास्तमयौ विकृतेर्मृदि वाविकृतात् ।
अत ऋषयो दधुस्त्वयि मनोवचनाचरितं कथमयथा भवन्ति भुवि दत्तपदानि नृणाम् ॥१५॥
इति तव सूरयस्त्र्यधिपतेऽखिललोकमलक्षपणकथामृताब्धिमवगाह्य तपांसि जहुः ।
किमुत पुनः स्वधामविधुताशयकालगुणाः परम भजन्ति ये पदमजस्रसुखानुभवम् ॥१६॥
दृतय इव श्वसन्त्यसुभृतो यदि तेऽनुविधा महदहमादयोऽण्डमसृजन् यदनुग्रहतः ।
पुरुषविधोऽन्वयोऽत्र चरमोऽन्नमयादिषु यः सदसतः परं त्वमथ यदेष्ववशेषमृतम् ॥१७॥
उदरमुपासते य ऋषिवर्त्मसु कूर्पदृशः परिसरपद्धतिं हृदयमारुणयो दहरम् ।
तत उदगादनन्त तव धाम शिरः परमं पुनरिह यत् समेत्य न पतन्ति कृतान्तमुखे ॥१८॥
स्वकृतविचित्रयोनिषु विशन्निव हेतुतया तरतमतश्चकास्स्यनलवत् स्वकृतानुकृतिः ।
अथ वितथास्वमूष्ववितथं तव धाम समं विरजधियोऽन्वयन्त्यभिविपण्यव एकरसम् ॥१९॥
स्वकृतपुरेष्वमीष्वबहिरन्तरसंवरणं तव पुरुषं वदन्त्यखिलशक्तिधृतोंऽशकृतम् ।
इति नृगतिं विविच्य कवयो निगमावपनं भवत उपासतेऽङ्घ्रिमभवं भुवि विश्वसिताः ॥२०॥
दुरवगमात्मतत्त्वनिगमाय तवात्ततनोश्चरितमहामृताब्धिपरिवर्तपरिश्रमणाः ।
न परिलषन्ति केचिदपवर्गमपीश्वर ते चरणसरोजहंसकुलसङ्गविसृष्टगृहाः ॥२१॥
त्वदनुपथं कुलायमिदमात्मसुहृत्प्रियवच्चरति तथोन्मुखे त्वयि हिते प्रिय आत्मनि च ।
न बत रमन्त्यहो असदुपासनयात्महनो यदनुशया भ्रमन्त्युरुभये कुशरीरभृतः ॥२२॥
निभृतमरुन्मनोऽक्षदृढयोगयुजो हृदि यन्मुनय उपासते तदरयोऽपि ययुः स्मरणात् ।
स्त्रिय उरगेन्द्रभोगभुजदण्डविषक्तधियो वयमपि ते समाः समदृशोऽङ्घ्रिसरोजसुधाः ॥२३॥
क इह नु वेद बतावरजन्मलयोऽग्रसरं यत उदगादृषिर्यमनु देवगणा उभये ।
तर्हि न सन्न चासदुभयं न च कालजवः किमपि न तत्र शास्त्रमवकृष्य शयीत यदा ॥२४॥
जनिमसतः सतो मृतिमुतात्मनि ये च भिदां विपणमृतं स्मरन्त्युपदिशन्ति त आरुपितैः ।
त्रिगुणमयः पुमानिति भिदा यदबोधकृता त्वयि न ततः परत्र स भवेदवबोधरसे ॥२५॥

सदिव मनस्त्रिवृत्त्वयि विभात्यसदामनुजात् सदभिमृशन्त्यशेषमिदमात्मतयाऽऽत्मविदः ।
न हि विकृतिं त्यजन्ति कनकस्य तदात्मतया स्वकृतमनुप्रविष्टमिदमात्मतयावसितम् ॥२६॥
तव परि ये चरन्त्यखिलसत्त्वनिकेततया त उत पदाऽऽक्रमन्त्यविगणय्य शिरो निर्ऋतेः ।
परिवयसे पशूनिव गिरा विबुधानपि तांस्त्वयि कृतसौहृदाः खलु पुनन्ति न ये विमुखाः ॥२७॥
त्वमकरणः स्वराडखिलकारकशक्तिधरस्तव बलिमुद्वहन्ति समदन्त्यजयानिमिषाः ।
वर्षभुजोऽखिलक्षितिपतेरिव विश्वसृजो विदधति यत्र ये त्वधिकृता भवतश्चकिताः ॥२८॥
स्थिरचरजातयः स्युरजयोत्थनिमित्तयुजो विहर उदीक्षया यदि परस्य विमुक्त ततः ।
न हि परमस्य कश्चिदपरो न परश्च भवेद् वियत इवापदस्य तव शून्यतुलां दधतः ॥२९॥
अपरिमिता ध्रुवास्तनुभृतो यदि सर्वगतास्तर्हि न शास्यतेति नियमो ध्रुव नेतरथा ।
अजनि च यन्मयं तदविमुच्य नियन्तृ भवेत् सममनुजानतां यदमतं मतदुष्टतया ॥३०॥
न घटत उद्भवः प्रकृतिपूरुषयोरजयोरुभययुजा भवन्त्यसुभृतो जलबुद्बुदवत् ।
त्वयि त इमे ततो विविधनामगुणैः परमे सरित इवार्णवे मधुनि लिल्युरशेषरसाः ॥३१॥
नृषु तव मायया भ्रममभीष्ववगत्य भृशं त्वयि सुधियोऽभवे दधति भावमनुप्रभवम् ।
कथमनुवर्ततां भवभयं तव यद् भ्रुकुटिः सृजति मुहुस्त्रिणेमिरभवच्छरणेषु भयम् ॥३२॥
विजितहृषीकवायुभिरदान्तमनस्तुरगं य इह यतन्ति यन्तुमतिलोलमुपायखिदः ।
व्यसनशतान्विताः समवहाय गुरोश्चरणं वणिज इवाज सन्त्यकृतकर्णधरा जलधौ ॥३३॥
स्वजनसुतात्मदारधनधामधरासुरथैस्त्वयि सति किं नृणां श्रयत आत्मनि सर्वरसे ।
इति सदजानतां मिथुनतो रतये चरतां सुखयति को न्विह स्वविहते स्वनिरस्तभगे ॥३४॥
भुवि पुरुपुण्यतीर्थसदनान्यृषयो विमदास्त उत भवत्पदाम्बुजहृदोऽघभिदङ्घ्रिजलाः ।
दधति सकृन्मनस्त्वयि य आत्मनि नित्यसुखे न पुनरुपासते पुरुषसारहरावसथान् ॥३५॥
सत इदमुत्थितं सदिति चेन्ननु तर्कहतं व्यभिचरति क्व च क्व च मृषा न तथोभययुक् ।
व्यवहृतये विकल्प इषितोऽन्धपरम्परया भ्रमयति भारती त उरुवृत्तिभिरुक्थजडान् ॥३६॥
न यदिदमग्र आस न भविष्यदतो निधनादनुमितमन्तरा त्वयि विभाति मृषैकरसे ।
अत उपमीयते द्रविणजातिविकल्पपथैर्वितथमनोविलासमृतमित्यवयन्त्यबुधाः ॥३७॥
स यदजया त्वजामनुशयीत गुणांश्च जुषन् भजति सरूपतां तदनु मृत्युमपेतभगः ।
त्वमुत जहासि तामहिरिव त्वचमात्तभगो महसि महीयसेऽष्टगुणितेऽपरिमेयभगः ॥३८॥
यदि न समुद्धरन्ति यतयो हृदि कामजटा दुरधिगमोऽसतां हृदि गतोऽस्मृतकण्ठमणिः ।
असुतृपयोगिनामुभयतोऽप्यसुखं भगवन्ननपगतान्तकादनधिरूढपदाद् भवतः ॥३९॥

अनुयुगमन्वह सगुण गीतपरम्परया श्रवणभृतो यतयस्तमपवर्गगतिमनुज ॥४०॥
द्युपतय एव ते न ययुरन्तमनन्ततया त्वमपि यदन्तराण्डनिचया ननु सावरणा ।
ख इव रजासि वान्ति वयसा सह यच्छ्रुतयस्त्वयि हि फलन्त्यतन्निरसनेन भवन्निधना ॥४१॥

श्रीभगवानुवाच

इत्येतद् ब्रह्मण पुत्रा आश्रुत्यात्मानुशासनम् । सनन्दनमथानर्चु सिद्धा ज्ञात्वाऽऽत्मनो गतिम् ४२
इत्यशेषसमाम्नायपुराणोपनिषद्रस । समुद्धृत पूर्वजातै र्व्योमयानैर्महात्मभि ॥४३॥
त्व चैतद् ब्रह्मदायाद श्रद्धयाऽऽत्मानुशासनम् । धारयश्चर गा काम कामाना भर्जन नृणाम् ॥४४॥

श्रीशुक उवाच

एव स ऋषिणाऽऽदिष्ट गृहीत्वा श्रद्धयाऽऽत्मवान् । पूर्ण श्रुतधरो राजन्नाह वीरव्रतो मुनि ॥४५॥

नारद उवाच

नमस्तस्मै भगवते कृष्णायामलकीर्तये । यो धत्ते सर्वभूतानामभवायोशती कला ॥४६॥
इत्याद्यमृषिमानम्य तच्छिष्यांश्च महात्मन । ततोऽगादाश्रम साक्षात् पितुर्द्वैपायनस्य मे ॥४७॥
सभाजितो भगवता कृतासनपरिग्रह । तस्मै तद् वर्णयामास नारायणमुखाच्छ्रुतम् ॥४८॥
इत्येतद् वर्णित राजन् यन्न प्रश्न कृतस्त्वया । यथा ब्रह्मण्यनिर्देश्ये निर्गुणेऽपि मनश्चरेत् ॥४९॥
योऽस्योत्प्रेक्षक आदिमध्यनिधने योऽव्यक्तजीवेश्वरो
य सृष्ट्वेदमनुप्रविश्य ऋषिणा चक्रे पुर शास्ति ता ।
य सम्पद्य जहात्यजामनुशयी सुप्त कुलाय यथा
त कैवल्यनिरस्तयोनिमभय ध्यायेदजस्र हरिम् ॥५०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे नारदनारायणसवादे वेदस्तुतिर्नाम सप्ताशीतितमोऽध्याय ।८७।

अथाष्टाशीतितमोऽध्याय:

राजोवाच

देवासुरमनुष्येषु ये भजन्त्यशिव शिवम् । प्रायस्ते धनिनो भोजा न तु लक्ष्म्या पति हरिम् । १ ।
एतद् वेदितुमिच्छाम स देहोऽत्र महान् हि न । विरुद्धशीलयो प्रभ्वोर्विरुद्धा भजता गति ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच

शिव शक्तियुत शश्वत् त्रिलिङ्गो गुणसवृत । वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चेत्यह त्रिधा ॥ ३ ॥
ततो विकारा अभवन् षोडशामीषु कञ्चन । उपधावन् विभूतीना सर्वासामश्नुते गतिम् ॥ ४ ॥
निर्गुण साक्षात् पुरुष प्रकृते पर । स सर्वदृगुपद्रष्टा त भजन् निर्गुणो भवेत् ॥ ५ ॥

निवृत्तेष्वश्वमेधेषु राजा युष्मत्पितामहः । शृण्वन् भगवतो धर्मानपृच्छदिदमच्युतम् ॥ ६ ॥
स आह भगवांस्तस्मै प्रीतः शुश्रूषवे प्रभुः । नृणां निःश्रेयसार्थाय योऽवतीर्णो यदोः कुले ॥ ७ ॥

श्रीभगवानुवाच

यस्याहमनुगृह्णामि हरिष्ये तद्धनं शनैः । ततोऽधनं त्यजन्त्यस्य स्वजना दुःखदुःखितम् ॥ ८ ॥
स यदा वितथोद्योगो निर्विण्णः स्याद् धनेहया । मत्परैः कृतमैत्रस्य करिष्ये मदनुग्रहम् ॥ ९ ॥
तद् ब्रह्म परमं सूक्ष्मं चिन्मात्रं सदनन्तकम् । अतो मां सुदुराराध्यं हित्वान्यान् भजते जनः ॥१०॥
ततस्त आशुतोषेभ्यो लब्धराज्यश्रियोद्धताः । मत्ताः प्रमत्ता वरदान् विस्मरन्त्यवजानते ॥११॥

श्रीशुक उवाच

शापप्रसादयोरीशा ब्रह्मविष्णुशिवादयः । सद्यः शापप्रसादोऽङ्ग शिवो ब्रह्मा न चाच्युतः ॥१२॥
अत्र चोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । वृकासुराय गिरिशो वरं दत्त्वाऽऽप सङ्कटम् ॥१३॥
वृको नामासुरः पुत्रः शकुनेः पथि नारदम् । दृष्ट्वाऽऽशुतोषं पप्रच्छ देवेषु त्रिषु दुर्मतिः ॥१४॥
स आह देवं गिरिशमुपाधावाशु सिद्ध्यसि । योऽल्पाभ्यां गुणदोषाभ्यामाशु तुष्यति कुप्यति ॥१५॥
दशास्यबाणयोस्तुष्टः स्तुवतोर्वन्दिनोरिव । ऐश्वर्यमतुलं दत्त्वा तत आप सुसङ्कटम् ॥१६॥
इत्यादिष्टस्तमसुर उपाधावत् स्वगात्रतः । केदार आत्मक्रव्येण जुह्वानोऽग्निमुखं हरम् ॥१७॥
देवोपलब्धिमप्राप्य निर्वेदात् सप्तमेऽहनि । शिरोऽवृश्चत् स्वधितिना तत्तीर्थक्लिन्नमूर्धजम् ॥१८॥
तदा महाकारुणिकः स धूर्जटिर्यथा वयं चाग्निरिवोत्थितोऽनलात् ।
निगृह्य दोर्भ्यां भुजयोर्न्यवारयत् तत्स्पर्शनाद् भूय उपस्कृताकृतिः ॥ १९ ॥
तमाह चाङ्गालमलं वृणीष्व मे यथाभिकामं वितरामि ते वरम् ।
प्रीयेय तोयेन नृणां प्रपद्यतामहो त्वयाऽऽत्मा भृशमर्द्यते वृथा ॥ २० ॥
देवं स वव्रे पापीयान् वरं भूतभयावहम् । यस्य यस्य करं शीर्ष्णि धास्ये स म्रियतामिति ॥२१॥
तच्छ्रुत्वा भगवान् रुद्रो दुर्मना इव भारत । ओमिति प्रहसंस्तस्मै ददेऽहेरमृतं यथा ॥२२॥
इत्युक्तः सोऽसुरो नूनं गौरीहरणलालसः । स तद्वरपरीक्षार्थं शम्भोर्मूर्ध्नि किलासुरः ।
स्वहस्तं धातुमारेभे सोऽबिभ्यत् स्वकृताच्छिवः ॥२३॥
तेनोपसृष्टः सन्त्रस्तः पराधावन् सवेपथुः । यावदन्तं दिवो भूमेः काष्ठानामुदगादुदक् ॥२४॥
अजानन्तः प्रतिविधिं तूष्णीमासन् सुरेश्वराः । ततो वैकुण्ठमगमद् भास्वरं तमसः परम् ॥२५॥
यत्र नारायणः साक्षान्न्यासिनां परमा गतिः । शान्तानां न्यस्तदण्डानां यतो नावर्तते गतः ॥२६॥
स तथाव्यसनं दृष्ट्वा [illegible] जनार्दनः । दूरात् प्रत्युदियाद् भूत्वा वटुको योगमायया ॥२७॥
[illegible] ज्वलन् । अभिवादयामास च तं [illegible]

श्रीभगवानुवाच

शाकुनेय भवान् व्यक्त श्रान्त किं दूरमागत । क्षण विश्रम्यता पुस आत्माय सर्वकामधुक् ॥२९॥
यदि न श्रवणायाल युष्मद्व्यवसित विभो । भण्यता प्रायश पुम्भिर्धृतै स्वार्थान् समीहते ।३०।

श्रीशुक उवाच

एव भगवता पृष्टो वचसामृतवर्षिणा । गतक्लमोऽब्रवीत् तस्मै यथापूर्वमनुष्ठितम् ॥३१॥

श्रीभगवानुवाच

एव चेत्तर्हि तद्वाक्य न वय श्रद्दधीमहि । यो दक्षशापात् पैशाच्य प्राप्त प्रेतपिशाचराट् ३२
यदि वस्तत्र विश्रम्भो दानवेन्द्र जगद्गुरौ । तर्ह्यङ्गाशु स्वशिरसि हस्त न्यस्य प्रतीयताम् ॥३३॥
यद्यसत्य वच शम्भो कथञ्चिद् दानवर्षभ । तदैन जह्यसद्वाच न यद्वक्तानृत पुन ॥३४॥
इत्थ भगवतश्चित्रैर्वचोभिः स सुपेशलै । भिन्नधीर्विस्मृत शीर्ष्णि स्वहस्त कुमतिर्न्यधात् ३५
अथापतद् भिन्नशिरा वज्राहत इव क्षणात् । जयशब्दो नम शब्द साधुशब्दोऽभवद् दिवि ।३६।
मुमुचु पुष्पवर्षाणि हते पापे वृकासुरे । देवर्षिपितृगन्धर्वा मोचित सङ्कटाच्छिव ॥३७॥
मुक्त गिरिशमभ्याह भगवान् पुरुषोत्तम । अहो देव महादेव पापोऽय स्वेन पाप्मना ॥३८॥
हत को नु महत्स्वीश जन्तुर्वै कृतकिल्बिष । क्षेमी स्यात् किमु विश्वेशे कृतागस्को जगद्गुरौ ।३९।

य एवमव्याकृतशक्त्युदन्वत परस्य साक्षात् परमात्मनो हरे ।
गिरित्रमोक्ष कथयेच्छृणोति वा विमुच्यते ससृतिभिस्तथारिभि ॥४०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे रुद्रमोक्षण नामाष्टाशीतितमोऽध्याय ॥८८॥

अथैकोननवतितमोऽध्याय.

श्रीशुक उवाच

सरस्वत्यास्तटे राजन्नृषय सत्रमासत । वितर्क समभूत्तेषा त्रिष्वधीशेषु को महान् ॥ १ ॥
तस्य जिज्ञासया ते वै भृगु ब्रह्मसुत नृप । तज्ज्ञप्त्यै प्रेषयामासु सोऽभ्यगाद् ब्रह्मण सभाम् २
न तस्मै प्रह्वण स्तोत्र चक्रे सत्त्वपरीक्षया । तस्मै चुक्रोध भगवान् प्रज्वलन् स्वेन तेजसा ॥ ३ ॥
स आत्मन्युत्थित मन्युमात्मजायात्मना प्रभु । अशीशमद् यथा वह्नि स्वयोन्या वारिणाऽऽत्मभू ।४।
तत कैलासमगमत् स त देवो महेश्वर । परिरब्धु समारेभे उत्थाय भ्रातर मुदा ॥ ५ ॥
नैच्छत्त्वमस्युत्पथग इति देवश्चुकोप ह । शूलमुद्यम्य त हन्तुमारेभे तिग्मलोचन ॥ ६ ॥
पतित्वा पादयोर्देवी सान्त्वयामास त गिरा । अथो जगाम वैकुण्ठ यत्र देवो जनार्दन ॥ ७ ॥
श्रिय उत्सङ्गे पदा वक्षस्यताडयत् । तत उत्थाय भगवान् सह लक्ष्म्या सता गति ॥ ८ ॥

स्वतत्पादवरुह्याय ननाम शिरसा मुनिम् । आह ते स्वागत ब्रह्मन् निषीदात्रासने क्षणम् ।
अजानतामागतान् व. क्षन्तुमर्हथ न प्रभो ॥ ९ ॥
अतीव कोमलौ तात चरणौ ते महामुने । इत्युक्त्वा विप्रचरणौ मर्दयन् स्वेन पाणिना ॥१०॥
पुनीहि सहलोक मा लोकपालाश्च मद्गतान् । पादोदकेन भवतस्तीर्थाना तीर्थकारिणा ॥११॥
अद्याह भगवँल्लक्ष्म्या आसमेकान्तभाजनम् । वत्स्यत्युरसि मे भूतिर्भवत्पादहताहस. ॥१२॥

श्रीशुक उवाच

एव ब्रुवाणे वैकुण्ठे भृगुस्त मन्द्रया गिरा । निर्वृतस्तर्पितस्तूष्णीं भक्त्युत्कण्ठोऽश्रुलोचन ॥१३॥
पुनश्च सत्रमाव्रज्य मुनीना ब्रह्मवादिनाम् । स्वानुभूतमशेषेण राजन् भृगुरवर्णयत् ॥१४॥
तन्निशम्याथ मुनयो विस्मिता मुक्तसशया । भूयास श्रद्दधुर्विष्णु यत शान्तिर्यतोऽभयम् ॥१५॥
धर्म साक्षाद् यतो ज्ञान वैराग्य च तदन्वितम् । ऐश्वर्यं चाष्टधा यस्माद् यशश्चात्ममलापहम् ॥१६॥
मुनीना न्यस्तदण्डाना शान्ताना समचेतसाम् । अकिञ्चनाना साधूना यमाहु परमा गतिम् ॥१७॥
सत्त्व यस्य प्रिया मूर्तिर्ब्राह्मणास्त्विष्टदेवता । भजन्त्यनाशिष शान्ता य वा निपुणबुद्धय ॥१८॥
त्रिविधाकृतयस्तस्य राक्षसा असुरा सुरा । गुणिन्या मायया सृष्टा सत्त्व तत्तीर्थसाधनम् ॥१९॥

श्रीशुक उवाच

एव सारस्वता विप्रा नृणा सशयनुत्तये । पुरुषस्य पदाम्भोजसेवया तद्गति गता ॥२०॥

सूत उवाच

इत्येतन्मुनितनयास्यपद्मगन्धपीयूष भवभयभित् परस्य पुस ।
सुश्लोक श्रवणपुटै पिबत्यभीक्ष्ण पान्थोऽध्वभ्रमणपरिश्रम जहाति ॥२१॥

श्रीशुक उवाच

एकदा द्वारवत्या तु विप्रपत्न्या कुमारक । जातमात्रो भुव स्पृष्ट्वा ममार किल भारत ॥२२॥
विप्रो गृहीत्वा मृतक राजद्वार्युपधाय स । इद प्रोवाच विलपन्नातुरो दीनमानस ॥२३॥
ब्रह्मद्विष शठधियो लुब्धस्य विषयात्मन । क्षत्रबन्धो कर्मदोषात् पञ्चत्व मे गतोऽर्भक ।२४।
हिंसाविहार नृपतिं दु शीलमजितेन्द्रियम् । प्रजा भजन्त्य सीदन्ति दरिद्रा नित्यदु खिता॥ २५
एव द्वितीय विप्रर्षिस्तृतीय त्वेवमेव च । विसृज्य स नृपद्वारि ता गाथा समगायत ॥२६॥
तामर्जुन उपश्रुत्य कर्हिचित् केशवान्तिके । परेते नवमे बाले ब्राह्मण समभाषत ॥२७॥
किंस्विद् ब्रह्मस्त्वन्निवासे इह नास्ति धनुर्धर । राजन्यबन्धुरेते वै ब्राह्मणा सत्र आसते ॥२८॥
धनदारात्मजापृक्ता यत्र शोचन्ति ब्राह्मणा । ते वै राजन्यवेषेण नटा जीवन्त्यसुम्भरा ॥२९॥
अह प्रजा वा भगवन् [illegible] । अनिस्तीर्णप्रतिज्ञोऽग्निं प्रवेक्ष्ये हतकल्मष ॥३०॥

ब्राह्मण उवाच

सङ्कर्षणो वासुदेव प्रद्युम्नो धन्विना वर । अनिरुद्धोऽप्रतिरथो न त्रातु शक्नुवन्ति यत् ॥३१॥
तत्कथ नु भवान् कर्म दुष्कर जगदीश्वरै । चिकीर्षसि त्व बालिश्यात् तन्न श्रद्दध्महे वयम् ॥३२॥

अर्जुन उवाच

नाह सङ्कर्षणो ब्रह्मन् न कृष्णः कार्ष्णिरेव च । अह वा अर्जुनो नाम गाण्डीव यस्य वै धनुः ॥३३॥
मावमस्था मम ब्रह्मन् वीर्य त्र्यम्बकतोषणम् । मृत्यु विजित्य प्रधने आनेष्ये ते प्रजा प्रभो ॥३४॥
एव विश्रम्भितो विप्र फाल्गुनेन परतप । जगाम स्वगृह प्रीतः पार्थवीर्य निशामयन् ॥३५॥
प्रसूतिकाल आसन्ने भार्याया द्विजसत्तमः । पाहि पाहि प्रजा मृत्योरित्याहार्जुनमातुरः ॥३६॥
स उपस्पृश्य शुच्यम्भो नमस्कृत्य महेश्वरम् । दिव्यान्यस्त्राणि सस्मृत्य सज्य गाण्डीवमाददे ३७
न्यरुणत् सूतिकागार शरैर्नानास्त्रयोजितै । तिर्यगूर्ध्वमध पार्थश्चकार शरपञ्जरम् ॥३८॥
तत कुमार सञ्जातो विप्रपत्न्या रुदन् मुहु । सद्योऽदर्शनमापेदे सशरीरो विहायसा ॥३९॥
तदाऽऽह विप्रो विजय विनिन्दन् कृष्णसन्निधौ । मौढ्य पश्यत मे योऽह श्रद्दधे क्लीबकत्थनम् ॥४०॥
न प्रद्युम्नो नानिरुद्धो न रामो न च केशव । यस्य शेकु परित्रातु कोऽन्यस्तदवितेश्वरः ॥४१॥
धिगर्जुन मृषावाद धिगात्मश्लाघिनो धनु । दैवोपसृष्ट यो मौढ्यादानिनीषति दुर्मतिः ॥४२॥
एव शपति विप्रर्षौ विद्यामास्थाय फाल्गुन । ययौ सयमनीमाशु यत्रास्ते भगवान् यम ॥४३॥
विप्रापत्यमचक्षाणस्तत ऐन्द्रीमगात् पुरीम् । आग्नेयीं नैर्ऋतीं सौम्या वायव्या वारुणीमथ ।
रसातल नाकपृष्ठ धिष्ण्यान्यन्यान्युदायुध ॥४४॥
ततोऽलब्धद्विजसुतो ह्यनिस्तीर्णप्रतिश्रुत । अग्नि विविक्षु कृष्णेन प्रत्युक्त प्रतिषेधता ।४५।
दर्शये द्विजसूनूस्ते मावज्ञात्मानमात्मना । ये ते न कीर्ति विमला मनुष्याः स्थापयिष्यन्ति ४६
इति सभाष्य भगवानर्जुनेन सहेश्वरः । दिव्य स्वरथमास्थाय प्रतीचीं दिशमाविशत् ।४७।
सप्त द्वीपान् सप्त सिन्धून् सप्तसप्तगिरीनथ । लोकालोकं तथातीत्य विवेश सुमहत्तम ॥४८॥
तत्राश्वा शैब्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकाः । तमसि भ्रष्टगतयो बभूवुर्भरतर्षभ ॥४९॥
तान् दृष्ट्वा भगवान् कृष्णो महायोगेश्वरेश्वरः । सहस्रादित्यसकाश स्वचक्र प्राहिणोत् पुरः ॥५०॥

तम सुघोर गहन कृत महद् विदारयद् भूरितरेण रोचिषा ।
मनोजव निर्विविशे सुदर्शन गुणच्युतो रामशरो यथा चमूः ॥५१॥
द्वारेण चक्रानुपथेन तत्तम पर परं ज्योतिरनन्तपारम् ।
समश्नुवान प्रसमीक्ष्य फाल्गुन प्रताडिताक्षोऽपिदधेऽक्षिणी उभे ॥५२॥
तत प्रविष्टः सलिल नभस्वता बलीयसैजद्बृहदूर्मिभूषणम् ।
तत्राद्भुत वै भवन द्युमत्तम भ्राजन्मणिस्तम्भसहस्रशोभितम् ॥५३॥

किं वा नश्चलशोद्ध्द सरति त कसाद्दजामो वय क्षौद्रालपय कामद श्रियमृत सैवैकनिष्ठा स्त्रियाम्॥
इतीदृशेन भावेन कृष्णे योगेश्वरेश्वरे । क्रियमाणेन माधव्यो लेभिरे परमा गतिम् ॥२५॥
श्रुतमात्रोऽपि य स्त्रीणा प्रसह्याकर्षते मन । उरुगायोरुगीतो वा पश्यन्तीना कुत पुन ॥२६॥
या सम्पर्यचरन् प्रेम्णा पादसवाहनादिभि । जगद्गुरु भर्तृबुद्ध्या तासा कि वर्ण्यते तप ॥२७॥
एव वेदोदित धर्ममनुतिष्ठन् सता गति । गृह धर्मार्थकामाना मुहुश्चादर्शयत् पदम् ॥२८॥
आस्थितस्य पर धर्म कृष्णस्य गृहमेधिनाम् । आसन् षोडशसाहस्रं महिष्यश्च शताधिकम् ॥२९॥
तासा स्त्रीरत्नभूतानामष्टौ या प्रागुदाहृता । रुक्मिणीप्रमुखा राजस्तत्पुत्राश्चानुपूर्वश ॥३०॥
एकैकस्या दश दश कृष्णोऽजीजनदात्मजान् । यावत्य आत्मनो भार्या अमोघगतिरीश्वर ॥३१॥
तेषामुद्दामवीर्याणामष्टादश महारथा । आसन्नुदारयशसस्तेषा नामानि मे शृणु ॥३२॥
प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च दीप्तिमान् भानुरेव च । साम्बो मधुर्बृहद्भानुश्चित्रभानुर्वृकोऽरुण ॥३३॥
पुष्करो वेदबाहुश्च श्रुतदेव सुनन्दन । चित्रबाहुर्विरूपश्च कविर्न्यग्रोध एव च ॥३४॥
एतेषामपि राजेन्द्र तनुजाना मधुद्विष । प्रद्युम्न आसीत् प्रथम पितृवद् रुक्मिणीसुत ॥३५॥
स रुक्मिणो दुहितरमुपयेमे महारथ । तस्मात् सुतोऽनिरुद्धोऽभून्नागायुतबलान्वित ॥३६॥
स चापि रुक्मिण पौत्रीं दौहित्रो जगृहे तत । वज्रस्तस्याभवद् यस्तु मौसलादवशेषित ॥३७॥
प्रतिबाहुरभूत्तस्मात् सुबाहुस्तस्य चात्मज । सुबाहो शान्तसेनोऽभूत् शतसेनस्तु तत्सुत ॥३८॥
न ह्येतस्मिन् कुले जाता अधना अबहुप्रजा । अल्पायुषोऽल्पवीर्याश्च अब्रह्मण्याश्च जज्ञिरे ॥३९॥
यदुवंशप्रसूताना पुसा विख्यातकर्मणाम् । सख्या न शक्यते कर्तुमपि वर्षायुतैर्नृप ॥४०॥
तिस्र कोट्य सहस्राणामष्टाशीतिशतानि च । आसन् यदुकुलाचार्या कुमाराणामिति श्रुतम् ४१
सख्यान यादवाना क करिष्यति महात्मनाम् । यत्रायुतानामयुतलक्षेणास्त स आहुक ॥४२॥
देवासुराहवहता दैतेया ये सुदारुणा । ते चोत्पन्ना मनुष्येषु प्रजा दृप्ता बबाधिरे ॥४३॥
तन्निग्रहाय हरिणा प्रोक्ता देवा यदो कुले । अवतीर्णा कुलशत तेषामेकाधिक नृप ॥४४॥
तेषा प्रमाण भगवान् प्रभुत्वेनाभवद्धरि । ये चानुवर्तिनस्तस्य ववृधु सर्वयादवा ॥४५॥
शय्यासनाटनालापक्रीडास्नानादिकर्मसु । न विदु सन्तमात्मान वृष्णय कृष्णचेतस ॥४६॥

तीर्थं चक्रे नृपोन यदजनि यदुषु स्व सरित्पादशौच
विद्विट्स्निग्धा स्वरूप ययुरजितपरा श्रीयदर्थेऽन्ययत्न ।
यन्नामामङ्गलघ्न श्रुतमथ गदित यत्कृतो गोत्रधर्म
कृष्णस्यैतन्न चित्र क्षितिभरहरण कालचक्रायुधस्य ॥४७॥

जयति जननिवासो देवकीजन्मवादो यदुवरपर्षत्स्वैर्दोर्भिरस्यन्नधर्मम् ।
स्थिरचरवृजिनघ्न सुस्मितश्रीमुखेन व्रजपुरवनिताना वर्धयन् कामदेवम्॥४८॥

विजहार विगाह्याम्भो ह्रदिनीषु महोदयः । कुचकुङ्कुमलिप्ताङ्ग परिरब्धश्च योषिताम् ॥ ७
उपगीयमानो गन्धर्वैर्मृदङ्गपणवानकान् । वादयद्भिर्मुदा वीणा सूतमागधवन्दिभि ॥ ८
सिच्यमानोऽच्युतस्ताभिर्हसन्तीभि स्म रेचकै । प्रतिषिञ्चन् विचिक्रीडे यक्षीभिर्यक्षराडिव ॥ ९

ता क्लिन्नवस्त्रविवृतोरुकुचप्रदेशा सिञ्चन्त्य उद्धृतबृहत्कवरप्रसूना ।
कान्त स्म रेचकजिहीर्षयोपगुह्य जातस्मरोत्सवलसद्वदना विरेजु ॥१०॥
कृष्णस्तु तत्स्तनविषज्जितकुङ्कुमस्रक् क्रीडाभिषङ्गधुतकुन्तलवृन्दबन्ध ।
सिञ्चन् मुहुर्युवतिभि प्रतिषिच्यमानो रेमे करेणुभिरिवेभपति परीत ॥११॥

नटाना नर्तकीना च गीतवाद्योपजीविनाम् । क्रीडालङ्कारवासासि कृष्णोऽदात्तस्य च स्त्रियः॥१
कृष्णस्यैव विहरतो गत्यालापेक्षितस्मिते । नर्मक्ष्वेलिपरिष्वङ्गै स्त्रीणा किल हृता धिय ॥१३
ऊचुर्मुकुन्दैकधियोऽगिर उन्मत्तवज्जडम् । चिन्तयन्त्योऽरविन्दाक्ष तानि मे गदत शृणु ॥१

महिष्य ऊचु

कुररि विलपसि त्व वीतनिद्रा न शेषे स्वपिति जगति रात्र्यामीश्वरो गुप्तबोध ।
वयमिव सखि कच्चिद् गाढनिर्भिन्नचेता नलिननयनहासोदारलीलेक्षितेन ॥१५
नेत्रे निमीलयसि नक्तमदृष्टबन्धुस्त्व रोरवीषि करुण बत चक्रवाकि ।
दास्य गता वयमिवाच्युतपादजुष्टा कि वा स्रज स्पृहयसे कबरेण वोढुम् ॥१६
भो भो सदा निष्टनसे उदन्वन्नलब्धनिद्रोऽधिगतप्रजागर ।
कि वा मुकुन्दापहृतात्मलाञ्छन प्राप्ता दशा त्व च गतो दुरत्ययाम् ॥१७
त्व यक्ष्मणा बलवतासि गृहीत इन्दो क्षीणस्तमो न निजदीधितिभि क्षिणोषि ।
कच्चिन्मुकुन्दगदितानि यथा वय त्व विस्मृत्य भोः स्थगितगीरुपलक्ष्यसे न ॥१८
कि त्वाचरितमस्माभिर्मलयानिल तेऽप्रियम् । गोविन्दापाङ्गनिर्भिन्ने हृदीरयसि न स्मरम् ॥१९
मेघ श्रीमस्त्वमसि दयितो यादवेन्द्रस्य नून श्रीवत्साङ्क वयमिव भवान् ध्यायति प्रेमबद्ध ।
अत्युत्कण्ठ शबलहृदयोऽस्मद्विधो बाष्पधारा स्मृत्वा स्मृत्वा विसृजसि मुहुर्दुःखदस्तत्प्रसङ्ग ।२

प्रियरावपदानि भाषसे मृतसञ्जीविकयानया गिरा ।
करवाणि किमद्य ते प्रिय वद मे वल्गितकण्ठ कोकिल ॥२१॥
न चलसि न वदस्युदारबुद्धे क्षितिधर चिन्तयसे महान्तमर्थम् ।
अपि बत वसुदेवनन्दनाङ्घ्रि वयमिव कामयसे स्तनैर्विधर्तुम् ॥२२॥
शुष्यद्ध्रदा कर्शिता बत सिन्धुपत्न्य सम्प्रत्यपास्तकमलश्रिय इष्टभर्तु ।
यद्वद् वय मधुपतेः प्रणयावलोकमप्राप्य मुष्टहृदया पुरुकर्शिता स्म ॥२३॥
हे सहस शौरे कथा दूत त्वा नु विदाम कच्चिदजित स्वस्त्यास्त उक्तं पुर

ॐ श्रीपरमात्मने नम

श्रीमद्भागवतम्

एकादशस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

श्रीबादरायणिरुवाच

कृत्वा दैत्यवध कृष्ण सरामो यदुभिर्वृत । भुवोऽवतारयद् भार जविष्ठ जनयन् कलिम् ॥ १ ॥

ये कोपिता सुबहु पाण्डुसुता सपत्नैर्दुर्द्यूतहेलनकचग्रहणादिभिस्तान् ।

कृत्वा निमित्तमितरेतरत समेतान् हत्वा नृपान् निरहरत् क्षितिभारमीश ॥ २ ॥

भूभारराजपृतना यदुभिर्निरस्य गुप्तै स्वबाहुभिरचिन्तयदप्रमेय ।

मन्येऽवनेर्ननु गतोऽप्यगत हि भार यद् यादव कुलमहो अविषह्यमास्ते ॥ ३ ॥

नैवान्यत परिभवोऽस्य भवेत् कथञ्चिन्मत्संश्रयस्य विभवोन्नहनस्य नित्यम् ।

अन्त कलि यदुकुलस्य विधाय वेणुस्तम्बस्य वह्निमिव शान्तिमुपैमि धाम ॥ ४ ॥

एवं व्यवसितो राजन् सत्यसङ्कल्प ईश्वर । शापव्याजेन विप्राणा सजह्रे स्वकुल विभु ॥ ५ ॥

स्वमूर्त्या लोकलावण्यनिर्मुक्त्या लोचन नृणाम् । गीर्भिस्ता स्मरता चित्त पदैस्तानीक्षता क्रिया ।६।

आच्छिद्य कीर्ति सुश्लोका वितत्य ह्यञ्जसा नु कौ । तमोऽनया तरिष्यन्तीत्यगात् स्व पदमीश्वर ७

राजोवाच

ब्रह्मण्याना वदान्याना नित्य वृद्धोपसेविनाम् । विप्रशाप कथमभूद् वृष्णीना कृष्णचेतसाम्॥८॥

यन्निमित्तः स वै शापो यादृशो द्विजसत्तम । कथमेकात्मना भेद एतत् सर्वं वदस्व मे ॥९॥

श्रीशुक उवाच

बिभ्रद् वपु सकलसुन्दरसन्निवेश कर्माचरन् भुवि सुमङ्गलमाप्तकाम ।

आस्थाय धाम रममाण उदारकीर्ति संहर्तुमैच्छत कुल स्थितकृत्यशेष ॥१०॥

कर्माणि पुण्यनिवहानि सुमङ्गलानि गायज्जगत्कलिमलापहराणि कृत्वा ।

कालात्मना निवसता यदुदेवगेहे पिण्डारक समगमन् मुनयो निसृष्टा ॥११॥

इत्थं परस्य निजवर्त्मरिरक्षयाऽऽत्तलीलातनोस्तदनुरूपविडम्बनानि ।
कर्माणि कर्मकषणानि यदूत्तमस्य श्रूयादमुष्य पदयोरनुवृत्तिमिच्छन् ॥४९॥
मर्त्यस्तयानुसवमेधितया मुकुन्दश्रीमत्कथाश्रवणकीर्तनचिन्तयैति ।
तद्धाम दुस्तरकृतान्तजवापवर्गं ग्रामाद् वनं क्षितिभुजोऽपि ययुर्यदर्थाः ॥५०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वैयासिक्यामष्टादशसाहस्र्यां पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे श्रीकृष्णचरितानुवर्णनं नाम नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

इति दशमस्कन्धोत्तरार्धः समाप्त.

हरिः ॐ तत्सत्

परइति विशेष्वात्मनि वा भिदा । सर्वभूतसम शान्त स वै भागवतोत्तम ॥५२॥
त्रिभुवनविभवहेतवेऽप्यकुण्ठस्मृतिरजितात्मसुरादिभिर्विमृग्यात् ।
न चलति भगवत्पदारविन्दाल्लवनिमिषार्धमपि य स वैष्णवाग्र्य ॥५३॥
भगवत उरुविक्रमाङ्घ्रिशाखानखमणिचन्द्रिकया निरस्ततापे ।
हृदि कथमुपसीदता पुन स प्रभवति चन्द्र इवोदितेऽर्कताप ॥५४॥
विसृजति हृदय न यस्य साक्षाद्धरिरवशाभिहितोऽप्यघौघनाश ।
प्रणयरशनया धृताङ्घ्रिपद्म स भवति भागवतप्रधान उक्त ॥५५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे द्वितीयोऽध्याय ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

राजोवाच

ारीशस्य मायिनामपि मोहिनीम् । मायां वेदितुमिच्छामो भगवन्तो ब्रुवन्तु न ॥ १ ॥
ृप्ये युष्मद्वचो हरिकथामृतम् । संसारतापनिस्तप्तो मर्त्यस्तत्तापभेषजम् ॥ २ ॥

अन्तरिक्ष उवाच

भूतात्मा महाभूतैर्महाभुज । ससर्जोच्चावचान्याद्य स्वमात्रात्मप्रसिद्धये ॥ ३ ॥
भूतानि प्रविष्ट पञ्चधातुभि । एकधा दशधाऽऽत्मानं विभजञ्जुषते गुणान् । ४ ।
भुञ्जान आत्मप्रद्योतितै प्रभु । मन्यमान इद सृष्टमात्मानमिह सज्जते ॥ ५ ॥
मे कुर्वन्निमित्तानि देहभृत् । तत्तत्कर्मफल गृह्णन् भ्रमतीह सुखेतरम् ॥ ६ ॥
गच्छन् बह्वभद्रवहा पुमान् । आभूतसम्प्लवात् सर्गप्रलयावश्नुतेऽवश ॥ ७ ॥
पने व्यक्त द्रव्यगुणात्मकम् । अनादिनिधन कालो ह्यव्यक्तायापकर्षति ॥ ८ ॥
वृष्टिर्भविष्यत्युल्बणा भुवि । तत्कालोपचितोष्णार्को लोकांस्त्रीन् प्रतपिष्यति । ९ ।
स्य सङ्कर्षणमुखानल । दहन्नूर्ध्वशिखो विष्वग् वर्धते वायुनेरित ॥१०॥
णो वर्षति स्म शत समा । धाराभिर्हस्तिहस्ताभिर्लीयते सलिले विराट् ॥११॥
ज्य वैराज पुरुषो नृप । अव्यक्त विशते सूक्ष्म निरिन्धन इवानल ॥१२॥
ा भू सलिलत्वाय कल्पते । सलिल तद्धृतरस ज्योतिष्ट्वायोपकल्पते ॥१३॥
। वायौ ज्योति प्रलीयते । हृतस्पर्शोऽवकाशेन वायुर्नभसि लीयते ॥१४॥
ण नभ आत्मनि लीयते । इन्द्रियाणि मनो बुद्धि सह वैकारिकैर्नृप ।
प्रविशन्ति ह्यहङ्कार स्वगुणैरहमात्मनि ॥ १५ ॥
सर्गस्थित्यन्तकारिणी । त्रिवर्णा वर्णितास्माभि किं भूय श्रोतुमिच्छसि ।१६।

ये वै भगवता प्रोक्ता उपाया ह्यात्मलब्धये । अञ्ज पुंसामविदुषां विद्धि भागवतान् हि तान् ३४
यानास्थाय नरो राजन् न प्रमाद्येत कर्हिचित् । धावन् निमील्य वा नेत्रे न स्खलेन्न पतेदिह ॥३५॥

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्याऽऽत्मना वानुसृतस्वभावात् ।
करोति यद् यत् सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पयेत्तत् ॥३६॥
भयं द्वितीयाभिनिवेशतः स्यादीशादपेतस्य विपर्ययोऽस्मृतिः ।
तन्माययातो बुध आभजेत्तं भक्त्यैकयेशं गुरुदेवतात्मा ॥३७॥
अविद्यमानोऽप्यवभाति हि द्वयो ध्यातुर्धिया स्वप्नमनोरथौ यथा ।
तत् कर्मसङ्कल्पविकल्पकं मनो बुधो निरुन्ध्यादभयं ततः स्यात् ॥३८॥
शृण्वन् सुभद्राणि रथाङ्गपाणेर्जन्मानि कर्माणि च यानि लोके ।
गीतानि नामानि तदर्थकानि गायन् विलज्जो विचरेदसङ्गः ॥३९॥
एवंव्रतः स्वप्रियनामकीर्त्या जातानुरागो द्रुतचित्त उच्चैः ।
हसत्यथो रोदिति रौति गायत्युन्मादवन्नृत्यति लोकबाह्यः ॥४०॥
खं वायुमग्निं सलिलं महीं च ज्योतींषि सत्त्वानि दिशो द्रुमादीन् ।
सरित्समुद्रांश्च हरेः शरीरं यत्किञ्च भूतं प्रणमेदनन्यः ॥४१॥
भक्तिः परेशानुभवो विरक्तिरन्यत्र चैष त्रिक एककालः ।
प्रपद्यमानस्य यथाश्नतः स्युस्तुष्टिः पुष्टिः क्षुदपायोऽनुघासम् ॥४२॥
इत्यच्युताङ्घ्रिं भजतोऽनुवृत्त्या भक्तिर्विरक्तिर्भगवत्प्रबोधः ।
भवन्ति वै भागवतस्य राजंस्ततः परां शान्तिमुपैति साक्षात् ॥४३॥

राजोवाच

अथ भागवतं ब्रूत यद्धर्मो यादृशो नृणाम् । यथा चरति यद् ब्रूते यैर्लिङ्गैर्भगवत्प्रियः ॥४४॥

हरिरुवाच

सर्वभूतेषु यः पश्येद् भगवद्भावमात्मनः । भूतानि भगवत्यात्मन्येष भागवतोत्तमः ॥४५॥
ईश्वरे तदधीनेषु बालिशेषु द्विषत्सु च । प्रेममैत्रीकृपोपेक्षा यः करोति स मध्यमः ॥४६॥
अर्चायामेव हरये पूजां यः श्रद्धयेहते । न तद्भक्तेषु चान्येषु स भक्तः प्राकृतः स्मृतः ॥४७॥
गृहीत्वापीन्द्रियैरर्थान् यो न द्वेष्टि न हृष्यति । विष्णोर्मायामिदं पश्यन् स वै भागवतोत्तमः ॥४८

देहेन्द्रियप्राणमनोधियां यो जन्माप्ययक्षुद्भयतर्षकृच्छ्रैः ।
संसारधर्मैरविमुह्यमानः स्मृत्या हरेर्भागवतप्रधानः ॥४९॥

न कामकर्मबीजानां यस्य चेतसि सम्भवः । वासुदेवैकनिलयः स वै भागवतोत्तमः ॥५०
न यस्य जन्मकर्मभ्यां न वर्णाश्रमजातिभिः । सज्जतेऽस्मिन्नहंभावो देहे वै स हरेः प्रियः ॥५१

न यस्य स्व पर इति वित्तेष्वात्मनि वा भिदा । सर्वभूतसम शान्त स वै भागवतोत्तम ॥५२॥
त्रिभुवनविभवहेतवेऽप्यकुण्ठस्मृतिरजितात्मसुरादिभिर्विमृग्यात् ।
न चलति भगवत्पदारविन्दाल्लवनिमिषार्धमपि य स वैष्णवाग्र्य ॥५३॥
भगवत उरुविक्रमाङ्घ्रिशाखानखमणिचन्द्रिकया निरस्ततापे ।
हृदि कथमुपसीदता पुन स प्रभवति चन्द्र इवोदितेऽर्कताप ॥५४॥
विसृजति हृदय न यस्य साक्षाद्धरिरवशाभिहितोऽप्यघौघनाश ।
प्रणयरशनया धृताङ्घ्रिपद्म स भवति भागवतप्रधान उक्त ॥५५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे द्वितीयोऽध्याय ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

राजोवाच

परस्य विष्णोरीशस्य मायिनामपि मोहिनीम् । मायां वेदितुमिच्छामो भगवन्तो ब्रुवन्तु न ॥ १ ॥
नानुतृप्ये जुषन् युष्मद्वचो हरिकथामृतम् । संसारतापनिस्तप्तो मर्त्यस्तत्तापभेषजम् ॥ २ ॥

अन्तरिक्ष उवाच

एभिर्भूतानि भूतात्मा महाभूतैर्महाभुज । ससर्जोच्चावचान्याद्य स्वमात्रात्मप्रसिद्धये ॥ ३ ॥
एव सृष्टानि भूतानि प्रविष्ट पञ्चधातुभि । एकधा दशधाऽऽत्मान विभजञ्जुषते गुणान् । ४ ।
गुणैर्गुणान् स भुञ्जान आत्मप्रद्योतितै प्रभु । मन्यमान इद सृष्टमात्मानमिह सज्जते ॥ ५ ॥
कर्माणि कर्मभि कुर्वन् सनिमित्तानि देहभृत् । तत्तत्कर्मफल गृह्णन् भ्रमतीह सुखेतरम् ॥ ६ ॥
इत्थ कर्मगतीर्गच्छन् बह्वभद्रवहा पुमान् । आभूतसम्प्लवात् सर्गप्रलयावश्नुतेऽवश ॥ ७ ॥
धातूपप्लव आसन्ने व्यक्त द्रव्यगुणात्मकम् । अनादिनिधन कालो ह्यव्यक्तायापकर्षति ॥ ८ ॥
शतवर्षा ह्यनावृष्टिर्भविष्यत्युल्बणा भुवि । तत्कालोपचितोष्णार्को लोकांस्त्रीन् प्रतपिष्यति । ९ ।
पातालतलमारभ्य सङ्कर्षणमुखानल । दहन्नूर्ध्वशिखो विष्वग् वर्धते वायुनेरित ॥१०॥
सांवर्तको मेघगणो वर्षति स्म शत समा । धाराभिर्हस्तिहस्ताभिर्लीयते सलिले विराट् ॥११॥
ततो विराजमुत्सृज्य वैराज पुरुषो नृप । अव्यक्त विशते सूक्ष्म निरिन्धन इवानल ॥१२॥
वायुना हृतगन्धा भू सलिलत्वाय कल्पते । सलिल तद्धृतरस ज्योतिष्ट्वायोपकल्पते ॥१३॥
हृतरूप तु तमसा वायौ ज्योति प्रलीयते । हृतस्पर्शोऽवकाशेन वायुर्नभसि लीयते ॥१४॥
कालात्मना हृतगुण नभ आत्मनि लीयते । इन्द्रियाणि मनो बुद्धि सह वैकारिकैर्नृप ।
प्रविशन्ति ह्यहङ्कार स्वगुणैरहमात्मनि ॥ १५ ॥
एषा माया भगवत सर्गस्थित्यन्तकारिणी । त्रिवर्णा वर्णितास्माभि किं भूय श्रोतुमिच्छसि ।१६।

राजोवाच

यथैतामैश्वरीं मायां दुस्तरामकृतात्मभिः । तरन्त्यञ्जः स्थूलधियो महर्ष इदमुच्यताम् ॥१७॥

प्रबुद्ध उवाच

कर्माण्यारभमाणानां दुःखहत्यै सुखाय च । पश्येत् पाकविपर्यासं मिथुनीचारिणां नृणाम् ॥१८॥
नित्यार्तिदेन वित्तेन दुर्लभेनात्ममृत्युना । गृहापत्याप्तपशुभिः का प्रीतिः साधितैश्चलैः ॥१९॥
एवं लोकं परं विद्यान्नश्वरं कर्मनिर्मितम् । सतुल्यातिशयध्वंसं यथा मण्डलवर्तिनाम् ॥२०॥
तस्माद् गुरुं प्रपद्येत जिज्ञासुः श्रेय उत्तमम् । शाब्दे परे च निष्णातं ब्रह्मण्युपशमाश्रयम् ॥२१॥
तत्र भागवतान् धर्मान् शिक्षेद् गुर्वात्मदैवतः । अमाययानुवृत्त्या यैस्तुष्येदात्माऽऽत्मदो हरिः ॥२२॥
सर्वतो मनसोऽसङ्गमादौ सङ्गं च साधुषु । दयां मैत्रीं प्रश्रयं च भूतेष्वद्धा यथोचितम् ॥२३॥
शौचं तपस्तितिक्षां च मौनं स्वाध्यायमार्जवम् । ब्रह्मचर्यमहिंसां च समत्वं द्वन्द्वसंज्ञयोः ॥२४॥
सर्वत्रात्मेश्वरान्वीक्षां कैवल्यमनिकेतताम् । विविक्तचीरवसनं सन्तोषं येन केनचित् ॥२५॥
श्रद्धां भागवते शास्त्रेऽनिन्दामन्यत्र चापि हि । मनोवाक्कर्मदण्डं च सत्यं शमदमावपि ॥२६॥
श्रवणं कीर्तनं ध्यानं हरेरद्भुतकर्मणः । जन्मकर्मगुणानां च तदर्थेऽखिलचेष्टितम् ॥२७॥
इष्टं दत्तं तपो जप्तं वृत्तं यच्चात्मनः प्रियम् । दारान् सुतान् गृहान् प्राणान् यत् परस्मै निवेदनम्॥
एवं कृष्णात्मनाथेषु मनुष्येषु च सौहृदम् । परिचर्यां चोभयत्र महत्सु नृषु साधुषु ॥२९॥
परस्परानुकथनं पावनं भगवद्यशः । मिथो रतिर्मिथस्तुष्टिर्निवृत्तिर्मिथ आत्मनः ॥३०॥
स्मरन्तः स्मारयन्तश्च मिथोऽघौघहरं हरिम् । भक्त्या सञ्जातया भक्त्या बिभ्रत्युत्पुलकां तनुम् ॥

क्वचिद् रुदन्त्यच्युतचिन्तया क्वचिद्धसन्ति नन्दन्ति वदन्त्यलौकिकाः ।
नृत्यन्ति गायन्त्यनुशीलयन्त्यजं भवन्ति तूष्णीं परमेत्य निर्वृताः ॥३२॥

इति भागवतान् धर्मान् शिक्षन् भक्त्या तदुत्थया । नारायणपरो मायामञ्जस्तरति दुस्तराम् ॥३३॥

राजोवाच

नारायणाभिधानस्य ब्रह्मणः परमात्मनः । निष्ठामर्हथ नो वक्तुं यूयं हि ब्रह्मवित्तमाः ॥३४॥

पिप्पलायन उवाच

स्थित्युद्भवप्रलयहेतुरहेतुरस्य यत् स्वप्नजागरसुषुप्तिषु सद् बहिश्च ।
देहेन्द्रियासुहृदयानि चरन्ति येन सञ्जीवितानि तदवेहि परं नरेन्द्र ॥३५॥
नैतन्मनो विशति वागुत चक्षुरात्मा प्राणेन्द्रियाणि च यथानलमर्चिषः स्वाः ।
शब्दोऽपि बोधकनिषेधतयाऽऽत्ममूलमर्थोक्तमाह यदृते न निषेधसिद्धिः ॥३६॥
सत्त्वं रजस्तम इति त्रिवृदेकमादौ सूत्रं महानहमिति प्रवदन्ति जीवम् ।
ज्ञानक्रियार्थफलरूपतयोरुशक्ति ब्रह्मैव भाति सदसच्च तयोः परं यत् ॥३७॥

नात्मा जजान न मरिष्यति नैधतेऽसौ न क्षीयते सवनविद् व्यभिचारिणा हि ।
सर्वत्र शश्वदनपाय्युपलब्धिमात्रं प्राणो यथेन्द्रियबलेन विकल्पितं सत् ॥३८॥
अण्डेषु पेशिषु तरुष्वविनिश्चितेषु प्राणो हि जीवमुपधावति तत्र तत्र ।
सन्ने यदिन्द्रियगणेऽहमि च प्रसुप्ते कूटस्थ आशयमृते तदनुस्मृतिर्नः ॥३९॥
यर्ह्यब्जनाभचरणैषणयोरुभक्त्या चेतोमलानि विधमेद् गुणकर्मजानि ।
तस्मिन् विशुद्ध उपलभ्यत आत्मतत्त्वं साक्षाद् यथामलदृशो सवितृप्रकाशः ॥४०॥

राजोवाच

कर्मयोगं वदत नः पुरुषो येन संस्कृतः । विधूयेहाशु कर्माणि नैष्कर्म्यं विन्दते परम् ।४१।
एवं प्रश्नमृषीन् पूर्वमपृच्छं पितुरन्तिके । नाब्रुवन् ब्रह्मणः पुत्रास्तत्र कारणमुच्यताम् ॥४२॥

आविर्होत्र उवाच

कर्माकर्मविकर्मेति वेदवादो न लौकिकः । वेदस्य चेश्वरात्मत्वात्तत्र मुह्यन्ति सूरयः ॥४३॥
परोक्षवादो वेदोऽयं बालानामनुशासनम् । कर्ममोक्षाय कर्माणि विधत्ते ह्यगदं यथा ॥४४॥
नाचरेद् यस्तु वेदोक्तं स्वयमज्ञोऽजितेन्द्रियः । विकर्मणा ह्यधर्मेण मृत्योर्मृत्युमुपैति सः ॥४५॥
वेदोक्तमेव कुर्वाणो निःसङ्गोऽर्पितमीश्वरे । नैष्कर्म्यां लभते सिद्धिं रोचनार्था फलश्रुतिः ॥४६॥
य आशु हृदयग्रन्थिं निर्जिहीर्षुः परात्मनः । विधिनोपचरेद् देवं तन्त्रोक्तेन च केशवम् ॥४७॥
लब्ध्वानुग्रह आचार्यात् तेन संदर्शितागमः । महापुरुषमभ्यर्चेन्मूर्त्याभिमतयाऽऽत्मनः ॥४८॥
शुचिः सम्मुखमासीनः प्राणसंयमनादिभिः । पिण्डं विशोध्य संन्यासकृतरक्षोऽर्चयेद्धरिम् ॥४९॥
अर्चादौ हृदये चापि यथालब्धोपचारकैः । द्रव्यक्षित्यात्मलिङ्गानि निष्पाद्य प्रोक्ष्य चासनम् ॥
पाद्यादीनुपकल्प्याथ संनिधाप्य समाहितः । हृदादिभिः कृतन्यासो मूलमन्त्रेण चार्चयेत्॥५१॥
साङ्गोपाङ्गां सपार्षदां तां तां मूर्तिं स्वमन्त्रतः । पाद्यार्घ्याचमनीयाद्यैः स्नानवासोविभूषणैः ॥५२॥
गन्धमाल्याक्षतस्रग्भिर्धूपदीपोपहारकैः । साङ्गं सम्पूज्य विधिवत् स्तवैः स्तुत्वा नमेद्धरिम्५३
आत्मानं तन्मयं ध्यायन् मूर्तिं सम्पूजयेद्धरेः । शेषामाधाय शिरसि स्वधाम्न्युद्वास्य सत्कृतम् ।५४।
एवमग्न्यर्कतोयादावतिथौ हृदये च यः । यजतीश्वरमात्मानमचिरान्मुच्यते हि सः ॥५५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

राजोवाच

यानि यानीह कर्माणि [illegible] भिः । चक्रे करोति कर्ता वा हरिस्तानि ब्रुवन्तु नः ॥ १ ॥

द्रुमिल उवाच

यो वा अनन्तस्य गुणाननन्ताननुक्रमिष्यन् स तु बालबुद्धि ।
रजांसि भूमेर्गणयेत् कथञ्चित् कालेन नैवाखिलशक्तिधाम्न ॥ २ ॥
भूतैर्यदा पञ्चभिरात्मसृष्टै पुर विराज विरचय्य तस्मिन् ।
स्वांशेन विष्ट पुरुषाभिधानमवाप नारायण आदिदेव ॥ ३ ॥
यत्काय एष भुवनत्रयसंनिवेशो यस्येन्द्रियैस्तनुभृतामुभयेन्द्रियाणि ।
ज्ञान स्वत श्वसनतो बलमोज ईहा सत्त्वादिभि स्थितिलयोद्भव आदिकर्ता ॥ ४ ॥
आदावभूच्छतधृती रजसास्य सर्गे विष्णु स्थितौ क्रतुपतिर्द्विजधर्मसेतुः ।
रुद्रोऽप्ययाय तमसा पुरुष स आद्य इत्युद्भवस्थितिलया सतत प्रजासु ॥ ५ ॥
धर्मस्य दक्षदुहितर्यजनिष्ट मूर्त्यां नारायणो नर ऋषिप्रवर प्रशान्त ।
नैष्कर्म्यलक्षणमुवाच चचार कर्म योऽद्यापि चास्त ऋषिवर्यनिषेविताङ्घ्रि ॥ ६ ॥
इन्द्रो विशङ्क्य मम धाम जिघृक्षतीति काम न्ययुङ्क्त सगण स बदर्युपाख्यम् ।
गत्वाप्सरोगणवसन्तसुमन्दवातै स्त्रीप्रेक्षणेषुभिरविध्यदतन्महिज्ञ ॥ ७ ॥
विज्ञाय शक्रकृतमक्रममादिदेव प्राह प्रहस्य गतविस्मय एजमानान् ।
मा भैष्ट भो मदन मारुत देववध्वो गृह्णीत नो बलिमशून्यमिम कुरुध्वम् ॥ ८ ॥
इत्थ ब्रुवत्यभयदे नरदेव देवा सव्रीडनम्रशिरस सघृण तमूचु ।
नैतद् विभो त्वयि परेऽविकृते विचित्र स्वारामधीरनिकरानतपादपद्मे ॥ ९ ॥
त्वा सेवता सुरकृता बहवोऽन्तराया स्वौको विलङ्घ्य परम व्रजता पद ते ।
नान्यस्य बर्हिषि बलीन् ददत स्वभागान् धत्ते पद त्वमविता यदि विघ्नमूर्ध्नि ॥१०॥
क्षुत्तृट्त्रिकालगुणमारुतजैह्व्यशैश्न्यानस्मानपारजलधीनतितीर्य केचित् ।
क्रोधस्य यान्ति विफलस्य वश पदे गोर्मज्जन्ति दुश्चरतपश्च वृथोत्सृजन्ति ॥११॥
इति प्रगृणता तेषा स्त्रियोऽत्यद्भुतदर्शना । दर्शयामास शुश्रूषा स्वर्चिता कुर्वतीर्विभु ॥१२॥
ते देवानुचरा दृष्ट्वा स्त्रिय श्रीरिव रूपिणी । गन्धेन मुमुहुस्तासा रूपौदार्यहतश्रिय ॥१३॥
तानाह देवदेवेश प्रणतान् प्रहसन्निव । आसामेकतमा वृङ्ध्व सवर्णा स्वर्गभूषणाम्॥१४॥
ओमित्यादेशमादाय नत्वा त सुरवन्दिन । उर्वशीमप्सर श्रेष्ठा पुरस्कृत्य दिव ययु ॥१५॥
इन्द्रायानम्य सदसि शृण्वता त्रिदिवौकसाम् । ऊचुर्नारायणबल शक्रस्तत्रास विस्मित ॥१६॥
हसस्वरूप्यवददच्युत आत्मयोग दत्त कुमार ऋषभो भगवान् पिता न ।
विष्णु शिवाय जगता कलयावतीर्णस्तेनाहृता मधुभिदा श्रुतयो हयास्ये ॥१७॥

गुप्तोऽप्यये मनुरिलौषधयश्च मात्स्ये क्रौडे हतो दितिज उद्धरताम्भसः क्ष्माम् ।
कौर्मे धृतोऽद्रिरमृतोन्मथने स्वपृष्ठे ग्राहात् प्रपन्नमिभराजममुञ्चदार्तम् ॥ १८ ॥
संस्तुन्वतोऽब्धिपतितान्छ्रमणानृषींश्च शक्रं च वृत्रवधतस्तमसि प्रविष्टम् ।
देवस्त्रियोऽसुरगृहे पिहिता अनाथा जघ्नेऽसुरेन्द्रमभयाय सतां नृसिंहे ॥ १९ ॥
देवासुरे युधि च दैत्यपतीन् सुरार्थे हत्वान्तरेषु भुवनान्यदधात् कलाभिः ।
भूत्वाथ वामन इमामहरद् बलेः क्ष्मां याच्ञाच्छलेन समदाददितेः सुतेभ्यः ॥ २० ॥
निःक्षत्रियामकृत गां च त्रिःसप्तकृत्वो रामस्तु हैहयकुलाप्ययभार्गवाग्निः ।
सोऽब्धिं बबन्ध दशवक्त्रमहन् सलङ्कं सीतापतिर्जयति लोकमलघ्नकीर्तिः ॥ २१ ॥
भूमेर्भरावतरणाय यदुष्वजन्मा जातः करिष्यति सुरैरपि दुष्कराणि ।
वादैर्विमोहयति यज्ञकृतोऽतदर्हान् शूद्रान् कलौ क्षितिभुजो न्यहनिष्यदन्ते ॥ २२ ॥
एवंविधानि कर्माणि जन्मानि च जगत्पतेः । भूरीणि भूरियशसो वर्णितानि महाभुज ॥ २३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे चतुर्थोऽध्यायः ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

राजोवाच

लोके व्यवायामिषमद्यसेवा नित्यास्तु जन्तोर्न हि तत्र चोदना ।
व्यवस्थितिस्तेषु विवाहयज्ञसुराग्रहैरासु निवृत्तिरिष्टा ॥११॥
धनं च धर्मैकफलं यतो वै ज्ञानं सविज्ञानमनुप्रशान्ति ।
गृहेषु युञ्जन्ति कलेवरस्य मृत्युं न पश्यन्ति दुरन्तवीर्यम् ॥१२॥
यद् घ्राणभक्षो विहितः सुरायास्तथा पशोरालभनं न हिंसा ।
एवं व्यवायः प्रजया न रत्या इमं विशुद्धं न विदुः स्वधर्मम् ॥१३॥
ये त्वनेवंविदोऽसन्तः स्तब्धाः सदभिमानिनः । पशून् द्रुह्यन्ति विस्रब्धाः प्रेत्य खादन्ति ते च तान् ॥१४॥
द्विषन्तः परकायेषु स्वात्मानं हरिमीश्वरम् । मृतके सानुबन्धेऽस्मिन् बद्धस्नेहाः पतन्त्यधः ॥१५॥
ये कैवल्यमसम्प्राप्ता ये चातीताश्च मूढताम् । त्रैवर्गिका ह्यक्षणिका आत्मानं घातयन्ति ते ॥१६॥
एत आत्महनोऽशान्ता अज्ञाने ज्ञानमानिनः । सीदन्त्यकृतकृत्या वै कालध्वस्तमनोरथाः ॥१७॥
हित्वात्यायासरचिता गृहापत्यसुहृच्छ्रियः । तमो विशन्त्यनिच्छन्तो वासुदेवपराङ्मुखाः ॥१८॥

राजोवाच

कस्मिन् काले स भगवान् किंवर्णः कीदृशो नृभिः । नाम्ना वा केन विधिना पूज्यते तदिहोच्यताम् ॥१९॥

करभाजन उवाच

कृतं त्रेता द्वापरं च कलिरित्येषु केशवः । नानावर्णाभिधाकारो नानैव विधिनेज्यते ॥२०॥
कृते शुक्लश्चतुर्बाहुर्जटिलो वल्कलाम्बरः । कृष्णाजिनोपवीताक्षान् बिभ्रद् दण्डकमण्डलू ॥२१॥
मनुष्यास्तु तदा शान्ता निर्वैराः सुहृदः समाः । यजन्ति तपसा देवं शमेन च दमेन च ॥२२॥
हंसः सुपर्णो वैकुण्ठो धर्मो योगेश्वरोऽमलः । ईश्वरः पुरुषोऽव्यक्तः परमात्मेति गीयते ॥२३॥
त्रेतायां रक्तवर्णोऽसौ चतुर्बाहुस्त्रिमेखलः । हिरण्यकेशस्त्रय्यात्मा स्रुक्स्रुवाद्युपलक्षणः ॥२४॥
तं तदा मनुजा देवं सर्वदेवमयं हरिम् । यजन्ति विद्यया त्रय्या धर्मिष्ठा ब्रह्मवादिनः ॥२५॥
विष्णुर्यज्ञः पृश्निगर्भः सर्वदेव उरुक्रमः । वृषाकपिर्जयन्तश्च उरुगाय इतीर्यते ॥२६॥
द्वापरे भगवाञ्छ्यामः पीतवासा निजायुधः । श्रीवत्सादिभिरङ्कैश्च लक्षणैरुपलक्षितः ॥२७॥
तं तदा पुरुषं मर्त्या महाराजोपलक्षणम् । यजन्ति वेदतन्त्राभ्यां परं जिज्ञासवो नृप ॥२८॥
नमस्ते वासुदेवाय नमः सङ्कर्षणाय च । प्रद्युम्नायानिरुद्धाय तुभ्यं भगवते नमः ॥२९॥
नारायणाय ऋषये पुरुषाय महात्मने । विश्वेश्वराय विश्वाय सर्वभूतात्मने नमः ॥३०॥
इति द्वापर उर्वीश स्तुवन्ति जगदीश्वरम् । नानातन्त्रविधानेन कलावपि यथा शृणु ॥३१॥
कृष्णवर्णं त्विषाकृष्णं साङ्गोपाङ्गास्त्रपार्षदम् । यज्ञैः सङ्कीर्तनप्रायैर्यजन्ति हि सुमेधसः ॥३२॥
ध्येयं सदा परिभवघ्नमभीष्टदोहं तीर्थास्पदं शिवविरिञ्चिनुतं शरण्यम् ।
भृत्यार्तिहं प्रणतपाल भवाब्धिपोतं वन्दे महापुरुष ते चरणारविन्दम् ॥ ३३ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ ब्रह्माऽऽत्मजैर्देवैः प्रजेशैरावृतोऽभ्यगात् । भवश्च भूतभव्येशो ययौ भूतगणैर्वृतः ॥ १ ॥
इन्द्रो मरुद्भिर्भगवानादित्या वसवोऽश्विनौ । ऋभवोऽङ्गिरसो रुद्रा विश्वे साध्याश्च देवताः ।२।
गन्धर्वाप्सरसो नागाः सिद्धचारणगुह्यकाः । ऋषयः पितरश्चैव सविद्याधरकिन्नराः ॥ ३ ॥
द्वारकामुपसंजग्मुः सर्वे कृष्णदिदृक्षवः । वपुषा येन भगवान् नरलोकमनोरमः ।
यशो वितेने लोकेषु सर्वलोकमलापहम् ॥ ४ ॥
तस्यां विभ्राजमानायां समृद्धायां महर्द्धिभिः । व्यचक्षतावितृप्ताक्षाः कृष्णमद्भुतदर्शनम् ॥ ५ ॥
स्वर्गोद्यानोपगैर्माल्यैश्छादयन्तो यदूत्तमम् । गीर्भिश्चित्रपदार्थाभिस्तुष्टुवुर्जगदीश्वरम् ॥ ६ ॥

देवा ऊचुः

नताः स्म ते नाथ पदारविन्दं बुद्धीन्द्रियप्राणमनोवचोभिः ।
यच्चिन्त्यतेऽन्तर्हृदि भावयुक्तैर्मुमुक्षुभिः कर्ममयोरुपाशात् ॥ ७ ॥
त्वं मायया त्रिगुणयाऽऽत्मनि दुर्विभाव्यं व्यक्तं सृजस्यवसि लुम्पसि तद्गुणस्थः ।
नैतैर्भवानजित कर्मभिरज्यते वै यत् स्वे सुखेऽव्यवहितेऽभिरतोऽनवद्यः ॥ ८ ॥
शुद्धिर्नृणां न तु तथेड्य दुराशयानां विद्याश्रुताध्ययनदानतपःक्रियाभिः ।
सत्त्वात्मनामृषभ ते यशसि प्रवृद्धसच्छ्रद्धया श्रवणसम्भृतया यथा स्यात् ॥ ९ ॥
स्यान्नस्तवाङ्घ्रिरशुभाशयधूमकेतुः क्षेमाय यो मुनिभिरार्द्रहृदोह्यमानः ।
यः सात्वतैः समविभूतय आत्मवद्भिर्व्यूहेऽर्चितः सवनशः स्वरतिक्रमाय ॥ १० ॥
यश्चिन्त्यते प्रयतपाणिभिरध्वराग्नौ त्रय्या निरुक्तविधिनेश हविर्गृहीत्वा ।
अध्यात्मयोग उत योगिभिरात्ममायां जिज्ञासुभिः परमभागवतैः परीष्टः ॥ ११ ॥
पर्युष्टया तव विभो वनमालयेयं संस्पर्धिनी भगवती प्रतिपत्निवच्छ्रीः ।
यः सुप्रणीतममुयार्हणमाददन्नो भूयात् सदाङ्घ्रिरशुभाशयधूमकेतुः ॥ १२ ॥
केतुस्त्रिविक्रमयुतस्त्रिपतत्पताको यस्ते भयाभयकरोऽसुरदेवचम्वोः ।
स्वर्गाय साधुषु खलेष्वितराय भूमन् पादः पुनातु भगवन् भजतामघं नः ॥ १३ ॥
नस्योतगाव इव यस्य वशे भवन्ति ब्रह्मादयस्तनुभृतो मिथुरर्द्यमानाः ।
कालस्य ते प्रकृतिपूरुषयोः परस्य शं नस्तनोतु चरणः पुरुषोत्तमस्य ॥ १४ ॥
अस्यासि हेतुरुदयस्थितिसंयमानामव्यक्तजीवमहतामपि कालमाहुः ।
सोऽयं त्रिणाभिरखिलापचये प्रवृत्तः कालो गभीररय उत्तमपूरुषस्त्वम् ॥ १५ ॥

त्वत्त पुमान् समधिगम्य यया स्ववीर्यं धत्ते महान्तमिव गर्भममोघवीर्य ।
सोऽय तयानुगत आत्मन आण्डकोश हैम ससर्ज बहिरावरणैरुपेतम् ॥ १६ ॥
तत्तस्युपश्च जगतश्च भवानधीशो यन्माययोत्थगुणविक्रिययोपनीतान् ।
अर्थाञ्जुषन्नपि हृषीकपते न लिप्तो येऽन्ये स्वत परिहृतादपि बिभ्यति स्म ॥ १७ ॥
स्मायावलोकलवदर्शितभावहारिभ्रूमण्डलप्रहितसौरतमन्त्रशौण्डै ।
पत्न्यस्तु षोडशसहस्रमनङ्गबाणैर्यस्येन्द्रिय विमथितु करणैर्न विभ्व्य ॥ १८ ॥
विभ्व्यस्तवामृतकथोदवहास्त्रिलोक्या पादावनेजसरित शमलानि हन्तुम् ।
आनुश्रव श्रुतिभिरङ्घ्रिजमङ्गसङ्गैस्तीर्थद्वय शुचिषदस्त उपस्पृशन्ति ॥ १९ ॥

बादरायणिरुवाच

इत्यभिष्टूय विबुधै सेश शतधृतिर्हरिम् । अभ्यभाषत गोविन्द प्रणम्याम्बरमाश्रित ॥२०॥

ब्रह्मोवाच

भूमेर्भारावताराय पुरा विज्ञापित प्रभो । त्वमस्माभिरशेषात्मन्स्तत्तथैवोपपादितम् ॥२१॥
धर्मश्च स्थापित सत्सु सत्यसन्धेषु वै त्वया । कीर्तिश्च दिक्षु विक्षिप्ता सर्वलोकमलापहा ॥२२॥
अवतीर्य यदोर्वंशे बिभ्रद् रूपमनुत्तमम् । कर्माण्युद्दामवृत्तानि हिताय जगतोऽकृथा ॥२३॥
यानि ते चरितानीश मनुष्या साधव कलौ । शृण्वन्त कीर्तयन्तश्च तरिष्यन्त्यञ्जसा तम ॥२४॥
यदुवंशेऽवतीर्णस्य भवत पुरुषोत्तम । शरच्छत व्यतीयाय पञ्चविंशाधिक प्रभो ॥२५॥
नाधुना तेऽखिलाधार देवकार्यावशेषितम् । कुल च विप्रशापेन नष्टप्रायमभूदिदम् ॥२६॥
तत स्वधाम परम विशस्व यदि मन्यसे । सलोकाँल्लोकपालान् न पाहि वैकुण्ठकिङ्करान् ॥२७॥

श्रीभगवानुवाच

अवधारितमेतन्मे यदात्थ विबुधेश्वर । कृत व कार्यमखिल भूमेर्भारोऽवतारित ॥२८॥
तदिद यादवकुल वीर्यशौर्यश्रियोद्धतम् । लोक जिघृक्षद् रुद्ध मे वेलयेव महार्णव ॥२९॥
यद्यसहृत्य दृप्ताना यदूना विपुल कुलम् । गन्तास्म्यनेन लोकोऽयमुद्वेलेन विनङ्क्ष्यति ॥३०॥
इदानीं नाश आरब्ध कुलस्य द्विजशापत । यास्यामि भवन ब्रह्मन्नेतदन्ते तवानघ ॥३१॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्तो लोकनाथेन स्वयम्भू प्रणिपत्य तम् । सह देवगणैर्देव स्वधाम समपद्यत ॥३२॥
अथ तस्या महोत्पातान् द्वारवत्या समुत्थितान् । विलोक्य भगवानाह यदुवृद्धान् समागतान् ॥३३॥

श्रीभगवानुवाच

एते वै सुमहोत्पाता व्युत्तिष्ठन्तीह सर्वत । शापश्च न कुलस्यासीद् ब्राह्मणेभ्यो दुरत्यय ॥३४॥
न वस्तव्यमिहास्माभिर्जिजीविषुभिरार्यका । प्रभास सुमहत्पुण्य यास्यामोऽद्यैव माचिरम् ॥३५॥

श्रीसेठिया जैन ग्रन्थालय । बीकानेर ।

यत्र स्नात्वा दक्षशापाद् गृहीतो यक्ष्मणोडुराट् । विमुक्तः किल्बिषात् सद्यो भेजे भूयः कलोदयम् ॥३६॥
वयं च तस्मिन्नाप्लुत्य तर्पयित्वा पितॄन् सुरान् । भोजयित्वोशिजो विप्रान् नानागुणवतान्धसा ॥३७॥
तेषु दानानि पात्रेषु श्रद्धयोप्त्वा महान्ति वै । वृजिनानि तरिष्यामो दानैर्नौभिरिवार्णवम् ॥३८॥

श्रीशुक उवाच

एवं भगवताऽऽदिष्टा यादवाः कुलनन्दन । गन्तुं कृतधियस्तीर्थं स्यन्दनान् समयूयुजन् ॥३९॥
तन्निरीक्ष्योद्धवो राजन् श्रुत्वा भगवतोदितम् । दृष्ट्वारिष्टानि घोराणि नित्यं कृष्णमनुव्रतः ॥४०॥
विविक्त उपसङ्गम्य जगतामीश्वरेश्वरम् । प्रणम्य शिरसा पादौ प्राञ्जलिस्तमभाषत ॥४१॥

उद्धव उवाच

देवदेवेश योगेश पुण्यश्रवणकीर्तन । संहृत्यैतत् कुलं नूनं लोकं सन्त्यक्ष्यते भवान् ।
विप्रशापं समर्थोऽपि प्रत्यहन्न यदीश्वरः ॥४२॥
नाहं तवाङ्घ्रिकमलं क्षणार्धमपि केशव । त्यक्तुं समुत्सहे नाथ स्वधाम नय मामपि ॥४३॥
तव विक्रीडितं कृष्ण नृणां परममङ्गलम् । कर्णपीयूषमास्वाद्य त्यजत्यन्यस्पृहां जनः ॥४४॥
शय्यासनाटनस्थानस्नानक्रीडाशनादिषु । कथं त्वां प्रियमात्मानं वयं भक्तास्त्यजेमहि ॥४५॥
त्वयोपभुक्तस्रग्गन्धवासोऽलङ्कारचर्चिताः । उच्छिष्टभोजिनो दासास्तव मायां जयेमहि ॥४६॥
वातरशना य ऋषयः श्रमणा ऊर्ध्वमन्थिनः । ब्रह्माख्यं धाम ते यान्ति शान्ताः सन्न्यासिनोऽमलाः ४७
वयं त्विह महायोगिन् भ्रमन्तः कर्मवर्त्मसु । त्वद्वार्तया तरिष्यामस्तावकैर्दुस्तरं तमः ॥४८॥
स्मरन्तः कीर्तयन्तस्ते कृतानि गदितानि च । गत्युत्स्मितेक्षणक्ष्वेलि यन्नृलोकविडम्बनम् ॥४९॥

श्रीशुक उवाच

एवं विज्ञापितो राजन् भगवान् देवकीसुतः । एकान्तिनं प्रियं भृत्यमुद्धवं समभाषत ॥५०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

यदात्थ मां महाभाग तच्चिकीर्षितमेव मे । ब्रह्मा भवो लोकपालाः स्वर्वासं मेऽभिकाङ्क्षिणः ॥१॥
मया निष्पादितं ह्यत्र देवकार्यमशेषतः । यदर्थमवतीर्णोऽहमंशेन ब्रह्मणार्थितः ॥ २ ॥
कुलं वै शापनिर्दग्धं नङ्क्ष्यत्यन्योन्यविग्रहात् । समुद्रः सप्तमेऽह्न्येतां पुरीं च प्लावयिष्यति ॥ ३ ॥
यर्ह्येवायं मया त्यक्तो लोकोऽयं नष्टमङ्गलः । भविष्यत्यचिरात् साधो कलिनापि निराकृतः ॥ ४ ॥
न वस्तव्यं त्वयैवेह मया त्यक्ते महीतले । जनोऽभद्ररुचिर्भद्र भविष्यति कलौ युगे ॥ ५ ॥
त्वं तु सर्वं परित्यज्य स्नेहं स्वजनबन्धुषु । मय्यावेश्य मनः सम्यक् समदृग् विचरस्व गाम् ॥ ६ ॥

यदिदं मनसा वाचा चक्षुर्भ्यां श्रवणादिभिः । नश्वरं गृह्यमाणं च विद्धि मायामनोमयम् ॥ ७ ॥
पुंसोऽयुक्तस्य नानार्थो भ्रमः स गुणदोषभाक् । कर्माकर्मविकर्मेति गुणदोषधियो भिदा ॥ ८ ॥
तस्माद् युक्तेन्द्रियग्रामो युक्तचित्त इदं जगत् । आत्मनीक्षस्व विततमात्मानं मय्यधीश्वरे ॥ ९ ॥
ज्ञानविज्ञानसंयुक्त आत्मभूतः शरीरिणाम् । आत्मानुभवतुष्टात्मा नान्तरायैर्विहन्यसे ॥१०॥
दोषबुद्ध्योभयातीतो निषेधान्न निवर्तते । गुणबुद्ध्या च विहितं न करोति यथार्भकः ॥११॥
सर्वभूतसुहृच्छान्तो ज्ञानविज्ञाननिश्चयः । पश्यन् मदात्मकं विश्वं न विपद्येत वै पुनः ॥१२॥

श्रीशुक उवाच

इत्यादिष्टो भगवता महाभागवतो नृप । उद्धवः प्रणिपत्याह तत्त्वजिज्ञासुरच्युतम् ॥१३॥

उद्धव उवाच

योगेश योगविन्यास योगात्मन् योगसम्भव । निःश्रेयसाय मे प्रोक्तस्त्यागः संन्यासलक्षणः ॥१४॥
त्यागोऽयं दुष्करो भूमन् कामानां विषयात्मभिः । सुतरां त्वयि सर्वात्मन्नभक्तैरिति मे मतिः ॥१५॥
सोऽहं ममाहमिति मूढमतिर्विगाढस्त्वन्मायया विरचितात्मनि सानुबन्धे ।
तत्त्वञ्जसा निगदितं भवता यथाहं संसाधयामि भगवन्ननुशाधि भृत्यम् ॥ १६ ॥
सत्यस्य ते स्वदृश आत्मन आत्मनोऽन्यं वक्तारमीश विबुधेष्वपि नानुचक्षे ।
सर्वे विमोहितधियस्तव माययेमे ब्रह्मादयस्तनुभृतो बहिरर्थभावाः ॥ १७ ॥
तस्माद् भवन्तमनवद्यमनन्तपारं सर्वज्ञमीश्वरमकुण्ठविकुण्ठधिष्ण्यम् ।
निर्विण्णधीरहमु ह वृजिनाभितप्तो नारायणं नरसखं शरणं प्रपद्ये ॥ १८ ॥

श्रीभगवानुवाच

प्रायेण मनुजा लोके लोकतत्त्वविचक्षणाः । समुद्धरन्ति ह्यात्मानमात्मनैवाशुभाशयात् ॥१९॥
आत्मनो गुरुरात्मैव पुरुषस्य विशेषतः । यत् प्रत्यक्षानुमानाभ्यां श्रेयोऽसावनुविन्दते ॥२०॥
पुरुषत्वे च मां धीराः सांख्ययोगविशारदाः । आविस्तरां प्रपश्यन्ति सर्वशक्त्युपबृंहितम् ॥२१॥
एकद्वित्रिचतुष्पादो बहुपादस्तथापदः । बह्व्यः सन्ति पुरः सृष्टास्तासां मे पौरुषी प्रिया ॥२२॥
अत्र मां मृगयन्त्यद्धा युक्ता हेतुभिरीश्वरम् । गृह्यमाणैर्गुणैर्लिङ्गैरग्राह्यमनुमानतः ॥२३॥
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । अवधूतस्य संवादं यदोरमिततेजसः ॥२४॥
अवधूतं द्विजं कञ्चिच्चरन्तमकुतोभयम् । कविं निरीक्ष्य तरुणं यदुः पप्रच्छ धर्मवित् ॥२५॥

यदुरुवाच

कुतो बुद्धिरियं ब्रह्मन्नकर्तुः सुविशारदा । यामासाद्य भवाँल्लोकं विद्वांश्चरति बालवत् ॥२६॥
प्रायो धर्मार्थकामेषु विवित्सायां च मानवाः । हेतुनैव समीहन्त आयुषो यशसः श्रियः ॥२७॥
त्वं तु कल्पः कविः [illegible] णः । न कर्ता नेहसे किञ्चिज्जडोन्मत्तपिशाचवत् ॥२८॥

जनेषु दह्यमानेषु कामलोभदवाग्निना । न तप्यसेऽग्निना मुक्तो गङ्गाम्भःस्थ इव द्विपः ॥२९॥
त्वं हि नः पृच्छतां ब्रह्मन्नात्मन्यानन्दकारणम् । ब्रूहि स्पर्शविहीनस्य भवतः केवलात्मनः ॥३०॥

श्रीभगवानुवाच

यदुनैवं महाभागो ब्रह्मण्येन सुमेधसा । पृष्टः सभाजितः प्राह प्रश्रयावनतं द्विजः ॥३१॥

ब्राह्मण उवाच

सन्ति मे गुरवो राजन् बहवो बुद्ध्युपाश्रिताः । यतो बुद्धिमुपादाय मुक्तोऽटामीह तान्शृणु ॥३२॥
पृथिवी वायुराकाशमापोऽग्निश्चन्द्रमा रविः । कपोतोऽजगरः सिन्धुः पतङ्गो मधुकृद्गजः ॥३३॥
मधुहा हरिणो मीनः पिङ्गला कुररोऽर्भकः । कुमारी शरकृत् सर्प ऊर्णनाभिः सुपेशकृत् ॥३४॥
एते मे गुरवो राजश्चतुर्विंशतिराश्रिताः । शिक्षा वृत्तिभिरेतेषामन्वशिक्षमिहात्मनः ॥३५॥
यतो यदनुशिक्षामि यथा वा नाहुषात्मज । तत्तथा पुरुषव्याघ्र निबोध कथयामि ते ॥३६॥
भूतैराक्रम्यमाणोऽपि धीरो दैववशानुगैः । तद्विद्वान् न चलेन्मार्गादन्वशिक्षं क्षितेर्व्रतम् ॥
शश्वत्परार्थसर्वेहः परार्थैकान्तसम्भवः । साधुः शिक्षेत भूभृत्तो नगशिष्यः परात्मताम् ॥३८॥
प्राणवृत्त्यैव सन्तुष्येन्मुनिर्नैवेन्द्रियप्रियैः । ज्ञानं यथा न नश्येत नावकीर्येत वाङ्मनः ॥३९॥
विषयेष्वाविशन् योगी नानाधर्मेषु सर्वतः । गुणदोषव्यपेतात्मा न विषज्जेत वायुवत् ॥४०॥
पार्थिवेष्विह देहेषु प्रविष्टस्तद्गुणाश्रयः । गुणैर्न युज्यते योगी गन्धैर्वायुरिवात्मदृक् ॥४१॥

अन्तर्हितश्च स्थिरजङ्गमेषु ब्रह्मात्मभावेन समन्वयेन ।
व्याप्त्याव्यवच्छेदमसङ्गमात्मनो मुनिर्नभस्त्वं विततस्य भावयेत् ॥४२॥

तेजोऽबन्नमयैर्भावैर्मेघाद्यैर्वायुनेरितैः । न स्पृश्यते नभस्तद्वत् कालसृष्टैर्गुणैः पुमान् ॥४३॥
स्वच्छः प्रकृतितः स्निग्धो माधुर्यस्तीर्थभूर्नृणाम् । मुनिः पुनात्यपां मित्रमीक्षोपस्पर्शकीर्तनैः ॥४४॥
तेजस्वी तपसा दीप्तो दुर्धर्षोदरभाजनः । सर्वभक्ष्योऽपि युक्तात्मा नादत्ते मलमग्निवत् ॥४५॥
क्वचिच्छन्नः क्वचित् स्पष्ट उपास्यः श्रेय इच्छताम् । भुङ्क्ते सर्वत्र दातॄणां दहन् प्रागुत्तराशुभम् ॥४६॥
स्वमायया सृष्टमिदं सदसल्लक्षणं विभुः । प्रविष्ट ईयते तत्तत्स्वरूपोऽग्निरिवैधसि ॥४७॥
विसर्गाद्याः श्मशानान्ता भावा देहस्य नात्मनः । कलानामिव चन्द्रस्य कालेनाव्यक्तवर्त्मना ॥४८॥
कालेन ह्योघवेगेन भूतानां प्रभवाप्ययौ । नित्यावपि न दृश्येते आत्मनोऽग्नेर्यथार्चिषाम् ॥४९॥
गुणैर्गुणानुपादत्ते यथाकालं विमुञ्चति । न तेषु युज्यते योगी गोभिर्गा इव गोपतिः ॥५०॥
बुध्यते स्वे न भेदेन व्यक्तिस्थ इव तद्गतः । लक्ष्यते स्थूलमतिभिरात्मा चावस्थितोऽर्कवत् ॥५१॥
नातिस्नेहः प्रसङ्गो वा कर्तव्यः क्वापि केनचित् । कुर्वन् विन्देत सन्तापं कपोत इव दीनधीः ॥५२॥
कपोतः कश्चनारण्ये कृतनीडो वनस्पतौ । कपोत्या भार्यया सार्धमुवास कतिचित् समाः ॥५३॥
स्नेहगुणितहृदयौ गृहधर्मिणौ । दृष्टिं दृष्ट्याङ्गमङ्गेन बुद्धिं बुद्ध्या बबन्धतुः ॥५४॥

शय्यासनाटनस्थान वार्ताक्रीडाशनादिकम् । मिथुनीभूय विस्रब्धौ चेरतुर्वनराजिषु ॥५५॥
य य वाञ्छति सा राजस्तर्पयन्त्यनुकम्पिता । त त समनयत् काम कृच्छ्रेणाप्यजितेन्द्रिय ॥५६॥
कपोती प्रथमं गर्भं गृह्णती काल आगते । अण्डानि सुषुवे नीडे स्वपत्यु सन्निधौ सती ॥५७॥
तेषु काले व्यजायन्त रचितावयवा हरे । शक्तिभिर्दुर्विभाव्याभि कोमलाङ्गतनूरुहा ॥५८॥
प्रजा पुपुषतु प्रीतौ दम्पती पुत्रवत्सलौ । शृण्वन्तौ कूजित तासा निर्वृतौ कलभाषितै ॥५९॥
तासा पतत्रै सुस्पर्शैं कूजितैर्मुग्धचेष्टितै । प्रत्युद्गमैरदीनाना पितरौ मुदमापतु ॥६०॥
स्नेहानुबद्धहृदयावन्योन्य विष्णुमायया । विमोहितौ दीनधियौ शिशून् पुपुषतुः प्रजा ॥६१॥
एकदा जग्मतुस्तासामन्नार्थं तौ कुटुम्बिनौ । परित कानने तस्मिन्नर्थिनौ चेरतुश्चिरम् ॥६२॥
दृष्ट्वा ताँल्लुब्धक कश्चिद् यदृच्छातो वनेचर । जगृहे जालमातत्य चरत स्वालयान्तिके ॥६३॥
कपोतश्च कपोती च प्रजापोषे सदोत्सुकौ । गतौ पोषणमादाय स्वनीडमुपजग्मतु ॥६४॥
कपोती स्वात्मजान् वीक्ष्य बालकाञ्जालसवृतान् । तानभ्यधावत् क्रोशन्ती क्रोशतो भृशदु खिता ॥६५॥
सासकृत् स्नेहगुणिता दीनचित्ताजमायया । स्वय चाबध्यत शिचा बद्धान् पश्यन्त्यपस्मृति ॥६६॥
कपोतश्चात्मजान् बद्धानात्मनोऽप्यधिकान् प्रियान् । भार्यां चात्मसमा दीनो विललापातिदु खित ६७
अहो मे पश्यतापायमल्पपुण्यस्य दुर्मते । अतृप्तस्याकृतार्थस्य गृहस्त्रैवर्गिको हत ॥६८॥
अनुरूपानुकूला च यस्य मे पतिदेवता । शून्ये गृहे मा सत्यज्य पुत्रै स्वर्याति साधुभि ॥६९॥
सोऽह शून्ये गृहे दीनो मृतदारो मृतप्रज । जिजीविषे किमर्थं वा विधुरो दु खजीवित ॥७०॥
तास्तथैवावृताञ्छिग्भिर्मृत्युग्रस्तान् विचेष्टत । स्वय च कृपण शिक्षु पश्यन्नप्यबुधोऽपतत् ॥७१॥
त लब्ध्वा लुब्धक क्रूर कपोत गृहमेधिनम् । कपोतकान् कपोतीं च सिद्धार्थ प्रययौ गृहम् ॥७२॥
एव कुटुम्ब्यशान्तात्मा द्वन्द्वाराम पतत्रिवत् । पुष्णन् कुटुम्ब कृपण सानुबन्धोऽवसीदति ॥७३॥
य प्राप्य मानुष लोक मुक्तिद्वारमपावृतम् । गृहेषु खगवत् सक्तस्तमारूढच्युत विदु ॥७४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायामेकादशस्कन्धे सप्तमोऽध्याय ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

ब्राह्मण उवाच

सुखमैन्द्रियक राजन् स्वर्गे नरक एव च । देहिना यद् यथा दु ख तस्मान्नेच्छेत तद् बुध ॥१॥
ग्रास सुमृष्ट विरस महान्त स्तोकमेव वा । यदृच्छयैवापतित ग्रसेदाजगरोऽक्रिय ॥२॥
शयीताहानि भूरीणि निराहारोऽनुपक्रम । यदि नोपनमेद् ग्रासो महाहिरि[illegible] ॥३॥
ओज सहोबलयुत बिभ्रद् देहमकर्मकम् । शयानो वीतनिद्रश्च ने[illegible]
मुनि प्रसन्नगम्भीरो [illegible]त्यय । अनन्तपारो ह्यक्षोभ्य स्तिमितो[illegible]

समृद्धकामो हीनो वा नारायणपरो मुनि । नोत्सर्पेत न शुष्यत सरिद्भिरिव सागर ॥ ६ ॥
दृष्ट्वा स्त्रिय देवमाया तद्भावैरजितेन्द्रिय । प्रलोभित पतत्यन्धे तमस्यग्नौ पतङ्गवत् ॥ ७ ॥

योषिद्धिरण्याभरणाम्बरादिद्रव्येषु मायारचितेषु मूढ ।
प्रलोभितात्मा ह्युपभोगबुद्धया पतङ्गवन्नश्यति नष्टदृष्टि, ॥ ८ ॥

स्तोक स्तोक ग्रसेद् ग्रास देहो वर्तेत यावता । गृहानहिंसन्नातिष्ठेद् वृत्ति माधुकरी मुनि ॥ ९ ॥
अणुभ्यश्च महद्भ्यश्च शास्त्रेभ्य कुशलो नर । सर्वत सारमादद्यात् पुष्पेभ्य इव षट्पद ॥१०॥
सायतन श्वस्तन वा न सङ्गृह्णीत भिक्षितम् । पाणिपात्रोदरामत्रो मक्षिकेव न सङ्ग्रही ॥११॥
सायतन श्वस्तन वा न सङ्गृह्णीत भिक्षुक । मक्षिका इव सङ्गृह्णन् सह तेन विनश्यति ॥१२॥
पदापि युवतीं भिक्षुर्न स्पृशेद् दारवीमपि । स्पृशन् करीव बध्येत करिण्या अङ्गसङ्गत ॥१३॥
नाधिगच्छेत् स्त्रियं प्राज्ञ कर्हिचि मृत्युमात्मन । बलाधिकै स हन्येत गजैरन्यैर्गजो यथा ॥१४॥
न देय नोपभोग्य च लुब्धैर्यद् दु खसञ्चितम् । भुङ्क्ते तदपि तच्चान्यो मधुहेवार्यविन्मधु ॥१५॥
सुदु खोपार्जितैर्वित्तैराशासाना गृहाशिष । मधुहेवाग्रतो भुङ्क्ते यतिर्वै गृहमेधिनाम् ॥१६॥
ग्राम्यगीत न शृणुयाद् यतिर्वनचर क्वचित् । शिक्षेत हरिणाद् बद्धा मृगयोर्गीतमोहितात् ॥१७॥
नृत्यवादित्रगीतानि जुषन् ग्राम्याणि योषिताम् । आसा क्रीडनको वश्य ऋष्यशृङ्गो मृगीसुत ॥१८॥
जिह्वयातिप्रमाथिन्या जनो रसविमोहित । मृत्युमृच्छत्यसद्बुद्धिर्मीनस्तु बडिशैर्यथा ॥१९॥
इन्द्रियाणि जयन्त्याशु निराहारा मनीषिण । वर्जयित्वा तु रसन तन्निरन्नस्य वर्धते ॥२०॥
तावज्जितेन्द्रियो न स्याद् विजितान्येन्द्रिय पुमान् । न जयेद् रसन यावज्जित सर्वं जिते रसे ॥२१॥
पिङ्गला नाम वेश्याऽऽसीद् विदेहनगरे पुरा । तस्या मे शिक्षित किञ्चिन्निबोध नृपनन्दन ॥२२॥
सा स्वैरिण्येकदा कान्त सङ्केत उपनेष्यती । अभूत् काले बहिर्द्वारि बिभ्रती रूपमुत्तमम् ॥२३॥
मार्ग आगच्छतो वीक्ष्य पुरुषान् पुरुषर्षभ । तान्छुल्कदान् वित्तवत कान्तान् मेनेऽर्थकामुका ॥
आगतेष्वपयातेषु सा सङ्केतोपजीविनी । अप्यन्यो वित्तवान् कोऽपि मामुपैष्यति भूरिद २५
एव दुराशया ध्वस्तनिद्रा द्वार्यवलम्बती । निर्गच्छन्ती प्रविशती निशीथ समपद्यत ॥२६॥
तस्या वित्ताशया शुष्यद्वक्त्राया दीनचेतस । निर्वेद परमो जज्ञे चिन्ताहेतु सुखावह ॥२७॥
तस्या निर्विण्णचित्ताया गीत शृणु यथा मम । निर्वेद आशापाशाना पुरुषस्य यथा ह्यसि ॥२८॥
न ह्यङ्गाजातनिर्वेदो देहबन्ध जिहासति । यथा विज्ञानरहितो मनुजो ममता नृप ॥२९॥

पिङ्गलोवाच

अहो मे मोहविततिं पश्यताविजितात्मन । या कान्तादसत काम कामये येन बालिशा ॥३०॥

सन्त समीप रमण रतिप्रद वित्तप्रद नित्यमिम विहाय ।
अकामद दु खभयाधिशोकमोहप्रद तुच्छमह भजेऽज्ञा ॥ ३१ ॥

अहो मयाऽऽत्मा परितापितो वृथा साङ्केत्यवृत्त्यातिविगर्ह्यवार्तया ।
स्त्रैणान्नराद् यार्थतृषोऽनुशोच्यात् क्रीतेन वित्तं रतिमात्मनेच्छती ॥३२॥
यदस्थिभिर्निर्मितवंशवंश्यस्थूणं त्वचा रोमनखैः पिनद्धम् ।
क्षरन्नवद्वारमगारमेतद् विण्मूत्रपूर्णं मदुपैति कान्या ॥३३॥
विदेहानां पुरे ह्यस्मिन्नहमेकैव मूढधीः । यान्यमिच्छन्त्यसत्यस्मादात्मदात् काममच्युतात् ३४
सुहृत् प्रेष्ठतमो नाथ आत्मा चायं शरीरिणाम् । तं विक्रीयात्मनैवाहं रमेऽनेन यथा रमा ॥३५॥
कियत् प्रियं ते व्यभजन् कामा ये कामदा नराः । आद्यन्तवन्तो भार्याया देवा वा कालविद्रुताः ॥३६॥
नूनं मे भगवान् प्रीतो विष्णुः केनापि कर्मणा । निर्वेदोऽयं दुराशाया यन्मे जातः सुखावहः ॥३७॥
मैवं स्युर्मन्दभाग्यायाः क्लेशा निर्वेदहेतवः । येनानुबन्धं निर्हृत्य पुरुषः शममृच्छति ॥३८॥
तेनोपकृतमादाय शिरसा ग्राम्यसङ्गताः । त्यक्त्वा दुराशाः शरणं व्रजामि तमधीश्वरम् ॥३९॥
संतुष्टा श्रद्दधत्येतद् यथालाभेन जीवती । विहराम्यमुनैवाहमात्मना रमणेन वै ॥४०॥
संसारकूपे पतितं विषयैर्मुषितेक्षणम् । ग्रस्तं कालाहिनाऽऽत्मानं कोऽन्यस्त्रातुमधीश्वरः ४१
आत्मैव ह्यात्मनो गोप्ता निर्विद्येत यदाखिलात् । अप्रमत्त इदं पश्येद् ग्रस्तं कालाहिना जगत् ॥४२॥

ब्राह्मण उवाच

एवं व्यवसितमतिर्दुराशां कान्ततर्षजाम् । छित्त्वोपशममास्थाय शय्यामुपविवेश सा ॥४३॥
आशा हि परमं दुःखं नैराश्यं परमं सुखम् । यथा संछिद्य कान्ताशां सुखं सुष्वाप पिङ्गला ॥४४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्यायः

ब्राह्मण उवाच

परिग्रहो हि दुःखाय यद् यत् प्रियतमं नृणाम् । अनन्तं सुखमाप्नोति तद् विद्वान् यस्त्वकिञ्चनः १
सामिषं कुररं जघ्नुर्बलिनो ये निरामिषाः । तदामिषं परित्यज्य स सुखं समविन्दत ॥ २ ॥
न मे मानापमानौ स्तो न चिन्ता गेहपुत्रिणाम् । आत्मक्रीड आत्मरतिर्विचरामीह बालवत् ॥ ३ ॥
द्वावेव चिन्तया मुक्तौ परमानन्द आप्लुतौ । यो विमुग्धो जडो बालो यो गुणेभ्यः परं गतः ।४।
क्वचित् कुमारी त्वात्मानं वृणानान् गृहमागतान् । स्वयं तानर्हयामास क्वापि यातेषु बन्धुषु ॥ ५ ॥
तेषामभ्यवहारार्थं शालीन् रहसि पार्थिव । अवघ्नन्त्याः प्रकोष्ठस्थाश्चक्रुः शङ्खाः स्वनं महत् ।६।
सा तज्जुगुप्सितं मत्वा महती व्रीडिता ततः । बभञ्जैकैकशः शङ्खान् द्वौ द्वौ पाण्योरशेषयत् ॥७॥
उभयोरप्यभूद् घोषो ह्यवघ्नन्त्याः स्म शङ्खयोः । तत्राप्येकं निरभिददेकस्मान्नाभवद् ध्वनिः ॥ ८ ॥
अन्वशिक्षमिमं तस्या उपदेशमरिन्दम । लोकाननुचरन्नेताँल्लोकतत्त्वविवित्सया ॥ ९ ॥

वासे बहूना कलहो भवेद् वार्ता द्वयोरपि । एक एव चरेत् तस्मात् कुमार्या इव कङ्कण ॥१०॥
मन एकत्र संयुज्याज्जितश्वासो जितासन । वैराग्याभ्यासयोगेन ध्रियमाणमतन्द्रित ॥११॥

यस्मिन् मनो लब्धपदं यदेतच्छनै शनैर्मुञ्चति कर्मरेणून् ।
सत्त्वेन वृद्धेन रजस्तमश्च विधूय निर्वाणमुपैत्यनिन्धनम् ॥१२॥
तदैवमात्मन्यवरुद्धचित्तो न वेद किञ्चिद् बहिरन्तरं वा ।
यथेषुकारो नृपति व्रजन्तमिषौ गतात्मा न ददर्श पार्श्वे ॥१३॥

एकचार्यनिकेत स्यादप्रमत्तो गुहाशय । अलक्ष्यमाण आचारैर्मुनिरेकोऽल्पभाषण ॥१४॥
गृहारम्भोऽतिदु खाय विफलश्चाध्रुवात्मन । सर्प परकृत वेश्म प्रविश्य सुखमेधते ॥१५॥
एको नारायणो देव पूर्वसृष्ट स्वमायया । संहृत्य कालकलया कल्पान्त इदमीश्वर ॥१६॥
एक एवाद्वितीयोऽभूदात्माधारोऽखिलाश्रय । कालेनात्मानुभावेन साम्य नीतासु शक्तिषु ।

सत्त्वादिष्वादिपुरुष प्रधानपुरुषेश्वर ॥ १७ ॥

परावराणा परम आस्ते कैवल्यसंज्ञित । केवलानुभवानन्दसन्दोहो निरुपाधिक ॥१८॥
केवलात्मानुभावेन स्वमाया त्रिगुणात्मिकाम् । संक्षोभयन् सृजत्यादौ तया सूत्रमरिन्दम ॥१९॥
तामाहुस्त्रिगुणव्यक्तिं सृजन्तीं विश्वतोमुखम् । यस्मिन् प्रोतमिदं विश्वं येन संसरते पुमान् ॥२०॥
यथोर्णनाभिर्हृदयादूर्णां सन्तत्य वक्त्रत । तया विहृत्य भूयस्ता ग्रसत्येवं महेश्वर ॥२१॥
यत्र यत्र मनो देही धारयेत् सकल धिया । स्नेहाद् द्वेषाद् भयाद् वापि याति तत्तत्स्वरूपताम् २२
कीट पेशस्कृत ध्यायन् कुड्या तेन प्रवेशित । याति तत्सात्मता राजन् पूर्वरूपमसन्त्यजन् ॥२३॥
एव गुरुभ्य एतेभ्य एषा मे शिक्षिता मति । स्वात्मोपशिक्षिता बुद्धिं शृणु मे वदत प्रभो ॥२४॥

देहो गुरुर्मम विरक्तिविवेकहेतुर्बिभ्रत् स्म सत्त्वनिधनं सततार्त्युदर्कम् ।
तत्त्वान्यनेन विमृशामि यथा तथापि पारक्यमित्यवसितो विचराम्यसङ्ग ॥२५॥
जायात्मजार्थपशुभृत्यगृहाप्तवर्गान् पुष्णाति यत्प्रियचिकीर्षया वितन्वन् ।
स्वान्ते सकृच्छ्रमवरुद्धधन स देह सृष्ट्वास्य बीजमवसीदति वृक्षधर्मा ॥२६॥
जिह्वैकतोऽमुमपकर्षति कर्हि तर्षा शिश्नोऽन्यतस्त्वगुदरं श्रवणं कुतश्चित् ।
घ्राणोऽन्यतश्चपलदृक् क्व च कर्मशक्तिर्बह्व्य सपत्न्य इव गेहपतिं लुनन्ति ॥२७॥
सृष्ट्वा पुराणि विविधान्यजयाऽऽत्मशक्त्या वृक्षान् सरीसृपपशून् खगदंशमत्स्यान् ।
तैस्तैरतुष्टहृदय पुरुष विधाय ब्रह्मावलोकधिषण मुदमाप देव ॥२८॥
लब्ध्वा सुदुर्लभमिदं बहुसम्भवान्ते मानुष्यमर्थदमनित्यमपीह धीर ।
तूर्णं यतेत न पतेदनुमृत्यु यावन्नि श्रेयसाय विषय खलु सर्वत स्यात् ॥२९॥

एवं सञ्जातवैराग्यो विज्ञानालोक आत्मनि । विचरामि महीमेता मुक्तसङ्गोऽनहङ्कृति ॥३०॥

न ह्येकस्माद् गुरोर्ज्ञानं सुस्थिरं स्यात् सुपुष्कलम् । ब्रह्मैतदद्वितीयं वै गीयते बहुधर्षिभिः ॥३१॥

श्रीभगवानुवाच

इत्युक्त्वा स यदुं विप्रस्तमामन्त्र्य गभीरधीः । वन्दितोऽभ्यर्थितो राज्ञा ययौ प्रीतो यथागतम् ॥३२॥
अवधूतवचः श्रुत्वा पूर्वेषां नः स पूर्वजः । सर्वसङ्गविनिर्मुक्तः समचित्तो बभूव ह ॥३३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे नवमोऽध्यायः ॥९॥

अथ दशमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

मयोदितेष्ववहितः स्वधर्मेषु मदाश्रयः । वर्णाश्रमकुलाचारमकामात्मा समाचरेत् ॥ १ ॥
अन्वीक्षेत विशुद्धात्मा देहिनां विषयात्मनाम् । गुणेषु तत्त्वध्यानेन सर्वारम्भविपर्ययम् ॥ २ ॥
सुप्तस्य विषयालोको ध्यायतो वा मनोरथः । नानात्मकत्वाद् विफलस्तथा भेदात्मधीर्गुणैः ॥ ३ ॥
निवृत्तं कर्म सेवेत प्रवृत्तं मत्परस्त्यजेत् । जिज्ञासायां सम्प्रवृत्तो नाद्रियेत् कर्मचोदनाम् ॥ ४ ॥
यमानभीक्ष्णं सेवेत नियमान् मत्परः क्वचित् । मदभिज्ञं गुरुं शान्तमुपासीत मदात्मकम् ॥ ५ ॥
अमान्यमत्सरो दक्षो निर्ममो दृढसौहृदः । असत्वरोऽर्थजिज्ञासुरनसूयुरमोघवाक् ॥ ६ ॥
जायापत्यगृहक्षेत्रस्वजनद्रविणादिषु । उदासीनः समं पश्यन् सर्वेष्वर्थमिवात्मनः ॥ ७ ॥
विलक्षणः स्थूलसूक्ष्माद् देहादात्मेक्षिता स्वदृक् । यथाग्निर्दारुणो दाह्याद् दाहकोऽन्यः प्रकाशकः ॥८॥
निरोधोत्पत्त्यणुबृहन्नानात्वं तत्कृतान् गुणान् । अन्तः प्रविष्ट आधत्त एवं देहगुणान् परः ॥ ९ ॥
योऽसौ गुणैर्विरचितो देहोऽयं पुरुषस्य हि । संसारस्तन्निबन्धोऽयं पुंसो विद्याच्छिदात्मनः ॥१०॥
तस्माज्जिज्ञासयाऽऽत्मानमात्मस्थं केवलं परम् । सङ्गम्य निरसेदेतद्वस्तुबुद्धिं यथाक्रमम् ॥११॥
आचार्योऽरणिराद्यः स्यादन्तेवास्युत्तरारणिः । तत्सन्धानं प्रवचनं विद्यासन्धिः सुखावहः ॥१२॥
वैशारदी सातिविशुद्धबुद्धिर्धुनोति मायां गुणसम्प्रसूताम् ।
गुणांश्च सन्दह्य यदात्ममेतत् स्वयं च शाम्यत्यसमिद् यथाग्निः ॥ १३ ॥
अथैषां कर्मकर्तॄणां भोक्तॄणां सुखदुःखयोः । नानात्वमथ नित्यत्वं लोककालागमात्मनाम् ॥१४॥
मन्यसे सर्वभावानां संस्था ह्यौत्पत्तिकी यथा । तत्तदाकृतिभेदेन जायते भिद्यते च धीः ॥१५॥
एवमप्यङ्ग सर्वेषां देहिनां देहयोगतः । कालावयवतः सन्ति भावा जन्मादयोऽसकृत् ॥१६॥
अत्रापि कर्मणां कर्तुरस्वातन्त्र्यं च लक्ष्यते । भोक्तुश्च दुःखसुखयोः को न्वर्थो विवशं भजेत् १७
न देहिनां सुखं किञ्चिद् विद्यते विदुषामपि । तथा च दुःखं मूढानां वृथाहङ्करणं परम् ॥१८॥
यदि प्राप्तिं विघातं च जानन्ति सुखदुःखयोः । तेऽप्यद्धा न विदुर्योगं मृत्युर्न प्रभवेद् यथा ॥१९॥
को न्वर्थः सुखयत्येनं कामो वा मृत्युरन्तिके । आघातं नीयमानस्य वध्यस्येव न तुष्टिदः ॥२०॥

श्रुत च दृष्टवद् दुष्ट स्पर्धासूयात्ययव्ययै । बह्वन्तरायकामत्वात् कृषिवच्चापि निष्फलम् ॥२१॥
अन्तरायैरविहतो यदि धर्म स्वनुष्ठित । तेनापि निर्जित स्थान यथा गच्छति तच्छृणु ॥२२॥
इष्ट्वेह देवता यज्ञै स्वर्लोक याति याज्ञिक । भुञ्जीत देववत्तत्र भोगान् दिव्यान् निजार्जितान् ॥
स्वपुण्योपचिते शुभ्रे विमान उपगीयते । गन्धर्वैर्विहरन् मध्ये देवीना हृद्यवेषधृक् ॥२४॥
स्त्रीभि कामगयानेन किङ्किणीजालमालिना । क्रीडन् न वेदात्मपात सुराक्रीडेषु निर्वृत ॥२५॥
तावत् प्रमोदते स्वर्गे यावत् पुण्य समाप्यते । क्षीणपुण्य पतत्यर्वागनिच्छन् कालचालित ॥२६॥
यद्यधर्मरत सङ्गादसता वाजितेन्द्रिय । कामात्मा कृपणो लुब्धः स्त्रैणो भूतविहिंसक ॥२७॥
पशूनविधिनाऽऽलभ्य प्रेतभूतगणान् यजन् । नरकानवशो जन्तुर्गत्वा यात्युल्बण तम ॥२८॥
कर्माणि दु खोदर्काणि कुर्वन् देहेन तै पुन । देहमाभजते तत्र किं सुख मर्त्यधर्मिण ॥२९॥
लोकाना लोकपालाना मद्भय कल्पजीविनाम् । ब्रह्मणोऽपि भय मत्तो द्विपरार्धपरायुष ॥३०॥
गुणा सृजन्ति कर्माणि गुणोऽनुसृजते गुणान् । जीवस्तु गुणसयुक्तो भुङ्क्ते कर्मफलान्यसौ ॥३१॥
यावत् स्याद् गुणवैषम्य तावन्नानात्वमात्मन । नानात्वमात्मनो यावत् पारतन्त्र्य तदैव हि ॥३२॥
यावदस्यास्वतन्त्रत्व तावदीश्वरतो भयम् । य एतत् समुपासीरस्ते मुह्यन्ति शुचार्पिता ॥३३॥
काल आत्माऽऽगमो लोक स्वभावो धर्म एव च । इति मा बहुधा प्राहुर्गुणव्यतिकरे सति ॥३४॥

उद्धव उवाच

गुणेषु वर्तमानोऽपि देहजेष्वनपावृत । गुणैर्न बध्यते देही बध्यते वा कथ विभो ॥३५॥
कथ वर्तेत विहरेत् कैर्वा ज्ञायेत लक्षणै । किं भुञ्जीतोत विसृजेच्छयीतासीत याति वा ॥३६॥
एतदच्युत मे ब्रूहि प्रश्न प्रश्नविदा वर । नित्यमुक्तो नित्यबद्ध एक एवेति मे भ्रम ॥३७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे भगवदुद्धवसवादे दशमोऽध्याय ॥१०॥

अथैकादशोऽध्याय

श्रीभगवानुवाच

बद्धो मुक्त इति व्याख्या गुणतो मे न वस्तुत । गुणस्य मायामूलत्वान्न मे मोक्षो न बन्धनम् ॥ १ ॥
शोकमोहौ सुख दु ख देहापत्तिश्च मायया । स्वप्नो यथाऽऽत्मन ख्याति ससृतिर्न तु वास्तवी ॥
विद्याविद्ये मम तनू विद्ध्युद्धव शरीरिणाम् । मोक्षबन्धकरी आद्ये मायया मे विनिर्मिते ॥ ३ ॥
एकस्यैव ममांशस्य जीवस्यैव महामते । बन्धोऽस्याविद्ययानादिर्विद्यया च तथेतर ॥ ४ ॥
अथ बद्धस्य मुक्तस्य वैलक्षण्य वदामि ते । विरुद्धधर्मिणोस्तात स्थितयोरेकधर्मिणि ॥ ५ ॥
सुपर्णावेतौ सदृशौ सखायौ यदृच्छयैतौ कृतनीडौ च वृक्षे ।
एकस्तयो खादति पिप्पलान्नमन्यो निरन्नोऽपि बलेन भूयान् ॥ ६ ॥

आत्मानमन्य च स वेद विद्वानपिप्पलादो न तु पिप्पलाद ।
योऽविद्यया युक् स तु नित्यबद्धो विद्यामयो यः स तु नित्यमुक्त ॥ ७ ॥
देहस्थोऽपि न देहस्थो विद्वान् स्वप्नाद् यथोत्थित । अदेहस्थोऽपि देहस्थ कुमति स्वप्नदृग् यथा॥८॥
इन्द्रियैरिन्द्रियार्थेषु गुणैरपि गुणेषु च । गृह्यमाणेष्वहं कुर्यान्न विद्वान् यस्त्वविक्रिय ।९।
दैवाधीने शरीरेऽस्मिन् गुणभाव्येन कर्मणा । वर्तमानोऽबुधस्तत्र कर्तास्मीति निबध्यते॥१०॥
एव विरक्त शयन आसनाटनमज्जने । दर्शनस्पर्शनघ्राणभोजनश्रवणादिषु ॥११॥
न तथा बध्यते विद्वांस्तत्र तत्रादयन् गुणान् । प्रकृतिस्थोऽप्यसंसक्तो यथा ख सवितानिल ॥१२॥
वैशारद्येक्षयासङ्गशितया छिन्नसंशय । प्रतिबुद्ध इव स्वप्नान्नानात्वाद् विनिवर्तते ॥१३॥
यस्य स्युर्वीतसङ्कल्पा प्राणेन्द्रियमनोधियाम् । वृत्तय स विनिर्मुक्तो देहस्थोऽपि हि तद्गुणै ।१४।
यस्यात्मा हिंस्यते हिंस्रैर्येन किञ्चिद् यदृच्छया । अर्च्यते वा क्वचित्तत्र न व्यतिक्रियते बुध ॥१५॥
न स्तुवीत न निन्देत कुर्वत साध्वसाधु वा । वदतो गुणदोषाभ्या वर्जित समदृङ्मुनि ॥१६॥
न कुर्यान्न वदेत् किञ्चिन्न ध्यायेत् साध्वसाधु वा । आत्मारामोऽनया वृत्त्या विचरेज्जडवन्मुनि ॥१७॥
शब्दब्रह्मणि निष्णातो न निष्णायात् परे यदि । श्रमस्तस्य श्रमफलो ह्यधेनुमिव रक्षत ॥१८॥
गा दुग्धदोहामसतीं च भार्यां देह पराधीनमसत्प्रजा च ।
वित्त त्वतीर्थीकृतमङ्ग वाच हीना मया रक्षति दु खदु खी ॥ १९ ॥
यस्या न मे पावनमङ्ग कर्म स्थित्युद्भवप्राणनिरोधमस्य ।
लीलावतारेप्सितजन्म वा स्याद् वन्ध्या गिर ता बिभृयान्न धीर ॥ २० ॥
एव जिज्ञासयापोह्य नानात्वभ्रममात्मनि । उपारमेत विरज मनो मय्यर्प्य सर्वगे ॥२१॥
यद्यनीशो धारयितु मनो ब्रह्मणि निश्चलम् । मयि सर्वाणि कर्माणि निरपेक्ष समाचर ॥२२॥
श्रद्धालुर्मे कथा शृण्वन् सुभद्रा लोकपावनी । गायन्ननुस्मरन् कर्म जन्म चाभिनयन् मुहु ॥२३॥
मदर्थे धर्मकामार्थानाचरन् मदपाश्रय । लभते निश्चला भक्तिं मय्युद्धव सनातने ॥२४॥
सत्सङ्गलब्धया भक्त्या मयि मा स उपासिता । स वै मे दर्शित सद्भिरञ्जसा विन्दते पदम्॥२५॥

उद्धव उवाच

साधुस्तवोत्तमश्लोक मत कीदृग्विध प्रभो । भक्तिस्त्वय्युपयुज्येत कीदृशी सद्भिरादृता ॥२६॥
एतन्मे पुरुषाध्यक्ष लोकाध्यक्ष जगत्प्रभो । प्रणतायानुरक्ताय प्रपन्नाय च कथ्यताम् ॥२७॥
त्व ब्रह्म परम व्योम पुरुष प्रकृते पर । अवतीर्णोऽसि भगवन् स्वेच्छोपात्तपृथग्वपु ॥२८॥

श्रीभगवानुवाच

कृपालुरकृतद्रोहस्तितिक्षु सर्वदेहिनाम् । सत्यसारोऽनवद्यात्मा सम सर्वोपकारक ॥२९॥
कामैरहतधीर्दान्तो मृदु शुचिरकिञ्चन । अनीहो मितभुक् शान्त स्थिरो मच्छरणो मुनि ।३०।

अप्रमत्तो गभीरात्मा धृतिमाञ्जितषड्गुण । अमानी मानद कल्यो मैत्र कारुणिक कवि ॥३१॥
आज्ञायैव गुणान् दोषान् मयाऽऽदिष्टानपि स्वकान् । धर्मान् सन्त्यज्य य सर्वान् मा भजेत स सत्तम ॥
ज्ञात्वाज्ञात्वाथ ये वै मा यावान् यश्चास्मि यादृश । भजन्त्यनन्यभावेन ते मे भक्ततमा मता ॥३३॥
मल्लिङ्गमद्भक्तजनदर्शनस्पर्शनार्चनम् । परिचर्या स्तुति प्रह्वगुणकर्मानुकीर्तनम् ॥३४॥
मत्कथाश्रवणे श्रद्धा मदनुध्यानमुद्धव । सर्वलाभोपहरण दास्येनात्मनिवेदनम् ॥३५॥
मज्जन्मकर्मकथन मम पर्वानुमोदनम् । गीतताण्डववादित्रगोष्ठीभिर्मद्गृहोत्सव ॥३६॥
यात्रा बलिविधान च सर्ववार्षिकपर्वसु । वैदिकी तान्त्रिकी दीक्षा मदीयव्रतधारणम् ॥३७॥
ममार्चास्थापने श्रद्धा स्वत सहत्य चोद्यम । उद्यानोपवनाक्रीडपुरमन्दिरकर्मणि ॥३८॥
सम्मार्जनोपलेपाभ्या सेकमण्डलवर्तनै । गृहशुश्रूषण मह्य दासवद् यदमायया ॥३९॥
अमानित्वमदम्भित्व कृतस्यापरिकीर्तनम् । अपि दीपावलोक मे नोपयुञ्ज्यान्निवेदितम् ॥४०॥
यद् यदिष्टतम लोके यच्चातिप्रियमात्मन । तत्तन्निवेदयेन्मह्य तदानन्त्याय कल्पते ॥४१॥
सूर्योऽग्निर्ब्राह्मणो गावो वैष्णव ख मरुज्जलम् । भूरात्मा सर्वभूतानि भद्र पूजापदानि मे ॥४२॥
सूर्ये तु विद्यया त्रय्या हविषाग्नौ यजेत माम् । आतिथ्येन तु विप्राग्र्ये गोष्वङ्ग यवसादिना ॥४३॥
वैष्णवे बन्धुसत्कृत्या हृदि खे ध्याननिष्ठया । वायौ मुख्यधिया तोये द्रव्यैस्तोयपुरस्कृतै ॥४४॥
स्थण्डिले मन्त्रहृदयैर्भोगैरात्मानमात्मनि । क्षेत्रज्ञ सर्वभूतेषु समत्वेन यजेत माम् ॥४५॥
धिष्ण्येष्वेष्विति मद्रूप शङ्खचक्रगदाम्बुजै । युक्त चतुर्भुज शान्त ध्यायन्नर्चेत् समाहित ॥४६॥
इष्टापूर्तेन मामेव यो यजेत समाहित । लभते मयि सद्भक्ति मत्स्मृति साधुसेवया ॥४७॥
प्रायेण भक्तियोगेन सत्सङ्गेन विनोद्धव । नोपायो विद्यते सध्र्यङ् प्रायण हि सतामहम् ॥४८॥
अथैतत् परम गुह्य शृण्वतो यदुनन्दन । सुगोप्यमपि वक्ष्यामि त्व मे भृत्य सुहृत् सखा ४९

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्या सहितायामेकादशस्कन्धे एकादशोऽध्याय ॥ ११ ॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

न रोधयति मा योगो न साख्य धर्म एव च । न स्वाध्यायस्तपस्त्यागो नेष्टापूर्त न दक्षिणा ॥ १ ॥
व्रतानि यज्ञश्छन्दासि तीर्थानि नियमा यमा । यथावरुन्धे सत्सङ्ग सर्वसङ्गापहो हि माम् ॥ २ ॥
सत्सङ्गेन हि दैतेया यातुधाना मृगा खगा । गन्धर्वाप्सरसो नागा सिद्धाश्चारणगुह्यका ॥ ३ ॥
विद्याधरा मनुष्येषु वैश्या शूद्रा स्त्रियोऽन्त्यजा । रजस्तम प्रकृतयस्तस्मिस्तस्मिन् युगेऽनघ ॥४॥
बहवो मत्पद प्राप्तास्त्वाष्ट्रकायाधवादय । वृषपर्वा बलिर्बाणो मयश्चाथ विभीषण ॥ ५ ॥
सुग्रीवो हनुमानृक्षो गजो गृध्रो वणिक्पथ । व्याधः कुब्जा व्रजे गोप्यो यज्ञपत्न्यस्तथापरे ॥ ६ ॥

ते नाधीतश्रुतिगणा नोपासितमहत्तमा । अव्रतातप्ततपस सत्सङ्गान्मामुपागता ॥ ७ ॥
केवलेन हि भावेन गोप्यो गावो नगा मृगा । येऽन्ये मूढधियो नागा सिद्धा मामीयुरञ्जसा ॥८॥
य न योगेन साङ्ख्येन दानव्रततपोऽध्वरै । व्याख्यास्वाध्यायसन्यासै प्राप्नुयाद् यत्नवानपि ९

रामेण सार्धं मथुरा प्रणीते श्वाफल्किना मय्यनुरक्तचित्ता ।
विगाढभावेन न मे वियोगतीव्राधयोऽन्य ददृशु सुखाय ॥१०॥
तास्ता क्षपा प्रेष्ठतमेन नीता मयैव वृन्दावनगोचरेण ।
क्षणार्धवत्ता पुनरङ्ग तासा हीना मया कल्पसमा बभूवु ॥११॥
ता नाविदन् मय्यनुषङ्गबद्धधिय स्वमात्मानमदस्तथेदम् ।
यथा समाधौ मुनयोऽब्धितोये नद्य प्रविष्टा इव नामरूपे ॥१२॥

मत्कामा रमण जारमस्वरूपविदोऽबला । ब्रह्म मा परम प्रापु सङ्गाच्छतसहस्रश ॥१३॥
तस्मात्त्वमुद्धवोत्सृज्य चोदना प्रतिचोदनाम् । प्रवृत्त च निवृत्त च श्रोतव्य श्रुतमेव च ॥१४॥
मामेकमेव शरणमात्मान सर्वदेहिनाम् । याहि सर्वात्मभावेन मया स्या ह्यकुतोभय ॥१५॥

उद्धव उवाच

सशय शृण्वतो वाच तव योगेश्वरेश्वर । न निवर्तत आत्मस्थो येन भ्राम्यति मे मन ॥१६॥

श्रीभगवानुवाच

स एष जीवो विवरप्रसूति प्राणेन घोषेण गुहा प्रविष्ट ।
मनोमय सूक्ष्ममुपेत्य रूप मात्रा स्वरो वर्ण इति स्थविष्ठ ॥१७॥
यथानल खेऽनिलबन्धुरूष्मा बलेन दारुण्यधिमथ्यमान ।
अणु प्रजातो हविषा समिध्यते तथैव मे व्यक्तिरिय हि वाणी ॥१८॥
एव गदि कर्म गतिर्विसर्गो घ्राणो रसो दृक् स्पर्श श्रुतिश्च ।
सङ्कल्पविज्ञानमथाभिमान सूत्र रज सत्त्वतमोविकार ॥१९॥
अय हि जीवस्त्रिवृदब्जयोनिरव्यक्त एको वयसा स आद्य ।
विश्लिष्टशक्तिर्बहुधेव भाति बीजानि योनि प्रतिपद्य यद्वत् ॥२०॥
यस्मिन्निद प्रोतमशेषमोत पटो यथा तन्तुवितानसस्थ ।
य एष ससारतरु पुराण कर्मात्मक पुष्पफले प्रसूते ॥२१॥
द्वे अस्य बीजे शतमूलस्त्रिनाल पञ्चस्कन्ध पञ्चरसप्रसूति ।
दशैकशाखो द्विसुपर्णनीडस्त्रिवल्कलो द्विफलोऽर्के प्रविष्ट ॥२२॥
अदन्ति चैक फलमस्य गृध्रा ग्रामेचरा एकमरण्यवासा ।
हसा य एक बहुरूपमिज्यैर्मायामय वेद स वेद वेदम् ॥२३॥

एव गुरूपासनयैकभक्त्या विद्याकुठारेण शितेन धीर ।
विवृश्च्य जीवाशयमप्रमत्त सम्पद्य चात्मानमथ त्यजास्त्रम् ॥२४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे द्वादशोऽध्याय ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

सत्त्व रजस्तम इति गुणा बुद्धेर्न चात्मन । सत्त्वेनान्यतमौ हन्यात् सत्त्व सत्त्वेन चैव हि॥ १ ॥
सत्त्वाद् धर्मो भवेद् वृद्धात् पुसो मद्भक्तिलक्षण । सात्त्विकोपासया सत्त्व ततो धर्म प्रवर्तते ॥ २ ॥
धर्मो रजस्तमो हन्यात् सत्त्ववृद्धिरनुत्तम । आशु नश्यति तन्मूलो ह्यधर्म उभये हते ॥ ३ ॥
आगमोऽप प्रजा देश काल कर्म च जन्म च । ध्यान मन्त्रोऽथ संस्कारो दशैते गुणहेतव ॥ ४ ॥
तत्तत्सात्त्विकमेवैषा यद् यद् वृद्धा प्रचक्षते । निन्दन्ति तामस तत्तद् राजस तदुपेक्षितम्॥ ५ ॥
सात्त्विकान्येव सेवेत पुमान् सत्त्वविवृद्धये । ततो धर्मस्ततो ज्ञान यावत्स्मृतिरपोहनम् ॥ ६ ॥
वेणुसङ्घर्षजो वह्निर्दग्ध्वा शाम्यति तद् वनम् । एव गुणव्यत्ययजो देह शाम्यति तत्क्रिय ॥ ७ ॥

उद्धव उवाच

विदन्ति मर्त्या प्रायेण विषयान् पदमापदाम् । तथापि भुञ्जते कृष्ण तत्कथ श्वखराजवत् ॥ ८ ॥

श्रीभगवानुवाच

अहमित्यन्यथाबुद्धि प्रमत्तस्य यथा हृदि । उत्सर्पति रजो घोर ततो वैकारिकं मन ॥ ९ ॥
रजोयुक्तस्य मनस सङ्कल्पः सविकल्पक । तत कामो गुणध्यानाद् दु सहः स्याद्धि दुर्मते ॥
करोति कामवशग कर्माण्यविजितेन्द्रिय । दु खोदर्काणि सम्पश्यन् रजोवेगविमोहित ॥११॥
रजस्तमोभ्या यदपि विद्वान् विक्षिप्तधी पुन । अतन्द्रितो मनो युञ्जन् दोषदृष्टिर्न सज्जते ॥१२॥
अप्रमत्तोऽनुयुञ्जीत मनो मय्यर्पयञ्छनै । अनिर्विण्णो यथाकाल जितश्वासो जितासन ॥१३॥
एतावान् योग आदिष्टो मच्छिष्यै सनकादिभि । सर्वतो मन आकृष्य मय्यद्धाऽऽवेश्यते यथा॥१४॥

उद्धव उवाच

यदा त्व सनकादिभ्यो येन रूपेण केशव । योगमादिष्टवानेतद् रूपमिच्छामि वेदितुम्॥१५॥

श्रीभगवानुवाच

पुत्रा हिरण्यगर्भस्य मानसाः सनकादय । पप्रच्छु पितर सूक्ष्मा योगस्यैकान्तिकीं गतिम् १६

सनकादय ऊचु

गुणेष्वाविशते चेतो गुणाश्चेतसि च प्रभो । कथमन्योन्यसत्यागो मुमुक्षोरतितितीर्षो ॥१७॥

श्रीभगवानुवाच

एव पृष्टो महादेव स्वयम्भूर्भूतभावनः । ध्यायमान प्रश्नबीज नाभ्यपद्यत कर्मधीः ॥१८॥

स मामचिन्तयद् देव प्रश्नपारतितीर्षया । तस्याहं हंसरूपेण सकाशमगमं तदा ॥१९॥
दृष्ट्वा मा त उपव्रज्य कृत्वा पादाभिवन्दनम् । ब्रह्माणमग्रत कृत्वा पप्रच्छु को भवानिति ॥२०॥
इत्यहं मुनिभि पृष्टस्तत्त्वजिज्ञासुभिस्तदा । यदवोचमहं तेभ्यस्तदुद्धव निबोध मे ॥२१॥
वस्तुनो यद्यनानात्वमात्मन प्रश्न ईदृश । कथं घटेत वो विप्रा वक्तुर्वा मे क आश्रय ॥२२॥
पञ्चात्मकेषु भूतेषु समानेषु च वस्तुत । को भवानिति व. प्रश्नो वाचारम्भो ह्यनर्थक ॥२३॥
मनसा वचसा दृष्ट्या गृह्यतेऽन्यैरपीन्द्रियै । अहमेव न मत्तोऽन्यदिति बुध्यध्वमञ्जसा ॥२४॥
गुणेष्वाविशते चेतो गुणाश्चेतसि च प्रजा । जीवस्य देह उभयं गुणाश्चेतो मदात्मन ॥२५॥
गुणेषु चाविशच्चित्तमभीक्ष्णं गुणसेवया । गुणाश्च चित्तप्रभवा मद्रूप उभयं त्यजेत् ॥२६॥
जाग्रत् स्वप्न सुषुप्तं च गुणतो बुद्धिवृत्तयः । तासां विलक्षणो जीव साक्षित्वेन विनिश्चित ॥२७॥
यर्हि संसृतिबन्धोऽयमात्मनो गुणवृत्तिद । मयि तुर्ये स्थितो जह्यात् त्यागस्तद्गुणचेतसाम् ॥२८॥
अहङ्कारकृतं बन्धमात्मनोऽर्थविपर्ययम् । विद्वान् निर्विद्य संसारचिन्तां तुर्ये स्थितस्त्यजेत् ॥
यावन्नानार्थधी पुंसो न निवर्तेत युक्तिभि । जागर्त्यपि स्वपन्नज्ञ स्वप्ने जागरणं यथा ॥३०॥
असत्त्वादात्मनोऽन्येषां भावानां तत्कृता भिदा। गतयो हेतवश्चास्य मृषा स्वप्नदृशो यथा ॥३१॥

यो जागरे बहिरनुक्षणधर्मिणोऽर्थान् भुङ्क्ते समस्तकरणैर्हृदि तत्सदृक्षान् ।
स्वप्ने सुषुप्त उपसंहरते स एक स्मृत्यन्वयात्त्रिगुणवृत्तिदृगिन्द्रियेश ॥३२॥
एवं विमृश्य गुणतो मनसस्त्र्यवस्था मन्मायया मयि कृता इति निश्चितार्था ।
सञ्छिद्य हार्दमनुमानसदुक्तितीक्ष्णज्ञानासिना भजत माखिलसंशयाधिम् ॥३३॥
ईक्षेत विभ्रममिदं मनसो विलासं दृष्टं विनष्टमतिलोलमलातचक्रम् ।
विज्ञानमेकमुरुधेव विभाति माया स्वप्नस्त्रिधा गुणविसर्गकृतो विकल्प ॥३४॥
दृष्टिं ततः प्रतिनिवर्त्य निवृत्ततृष्णस्तूष्णीं भवेन्निजसुखानुभवो निरीह ।
सन्दृश्यते क्व च यदीदमवस्तुबुद्ध्या त्यक्तं भ्रमाय न भवेत् स्मृतिरानिपातात् ॥३५॥
देहं च नश्वरमवस्थितमुत्थितं वा सिद्धो न पश्यति यतोऽध्यगमत् स्वरूपम् ।
दैवादपेतमुत दैववशादुपेतं वासो यथा परिकृतं मदिरामदान्ध ॥३६॥
देहोऽपि दैववशग खलु कर्म यावत् स्वारम्भकं प्रतिसमीक्षत एव सासु ।
तं सप्रपञ्चमधिरूढसमाधियोग स्वाप्नं पुनर्न भजते प्रतिबुद्धवस्तु ॥३७॥

मयैतदुक्तं वो विप्रा गुह्यं यत् सांख्ययोगयो । जानीत माऽऽगतं यज्ञं युष्मद्धर्मविवक्षया ॥३८॥
अहं योगस्य सांख्यस्य सत्यस्यर्तस्य तेजस । परायणं द्विजश्रेष्ठा श्रिय कीर्तेर्दमस्य च ॥३९॥
मां भजन्ति गुणा सर्वे निर्गुणं निरपेक्षकम् । सुहृदं प्रियमात्मानं साम्यासङ्गादयोऽगुणा ॥४०॥
इति मे छिन्नसन्देहा मुनय सनकादय । सभाजयित्वा परया भक्त्यागृणत संस्तवै ॥४१॥

तैरहं पूजित सम्यक् संस्तुत परमर्षिभि । प्रत्येयाय स्वकं धाम पश्यत परमेष्ठिन ॥४२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे त्रयोदशोऽध्याय ॥१३॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

उद्धव उवाच

वदन्ति कृष्ण श्रेयांसि बहूनि ब्रह्मवादिन । तेषां विकल्पप्राधान्यमुताहो एकमुख्यता ॥ १ ॥
भवतोदाहृत स्वामिन् भक्तियोगोऽनपेक्षित । निरस्य सर्वत सङ्ग येन त्वय्याविशेन्मन ॥ २ ॥

श्रीभगवानुवाच

कालेन नष्टा प्रलये वाणीय वेदसंज्ञिता । मयाऽऽदौ ब्रह्मणे प्रोक्ता धर्मो यस्यां मदात्मक ।३।
तेन प्रोक्ता च पुत्राय मनवे पूर्वजाय सा । ततो भृग्वादयोऽगृह्णन् सप्त ब्रह्ममहर्षय ॥ ४ ॥
तेभ्य पितृभ्यस्तत्पुत्रा देवदानवगुह्यका । मनुष्या सिद्धगन्धर्वा सविद्याधरचारणा ॥ ५ ॥
किंदेवा किन्नरा नागा रक्ष किम्पुरुषादय । बहुयस्तेषां प्रकृतयो रज सत्त्वतमोभुवः ॥ ६ ॥
याभिर्भूतानि भिद्यन्ते भूतानां मतयस्तथा । यथाप्रकृति सर्वेषां चित्रा वाच स्रवन्ति हि ॥ ७ ॥
एवं प्रकृतिवैचित्र्याद् भिद्यन्ते मतयो नृणाम् । पारपर्येण केषाञ्चित् पाखण्डमतयोऽपरे ॥ ८ ॥
मन्मायामोहितधिय पुरुषाः पुरुषर्षभ । श्रेयो वदन्त्यनेकान्त यथाकर्म यथारुचि ॥ ९ ॥
धर्ममेके यशश्चान्ये कामं सत्यं दमं शमम् । अन्ये वदन्ति स्वार्थं वा ऐश्वर्यं त्यागभोजनम् ॥१०॥
केचिद् यज्ञतपोदानं व्रतानि नियमान् यमान् । आद्यन्तवन्त एवैषां लोका कर्मविनिर्मिता ।
दु खोदर्कास्तमोनिष्ठा क्षुद्रानन्दा शुचार्पिता ॥११॥
मय्यर्पितात्मनः सभ्य निरपेक्षस्य सर्वत । मयाऽऽत्मना सुखं यत्तद् कुत स्याद् विषयात्मनाम् ।
अकिञ्चनस्य दान्तस्य शान्तस्य समचेतस । मया सन्तुष्टमनस सर्वा सुखमया दिश ॥१३॥
न पारमेष्ठ्य न महेन्द्रधिष्ण्य न सार्वभौम न रसाधिपत्यम् ।
न योगसिद्धीरपुनर्भव वा मय्यर्पितात्मेच्छति मद्विनान्यत् ॥१४॥
न तथा मे प्रियतम आत्मयोनिर्न शङ्कर । न च सङ्कर्षणो न श्रीर्नैवात्मा च यथा भवान् ॥१५॥
निरपेक्ष मुनिं शान्त निर्वैर समदर्शनम् । अनुव्रजाम्यहं नित्यं पूयेयेत्यङ्घ्रिरेणुभि ॥१६॥
निष्किञ्चना मय्यनुरक्तचेतस शान्ता महान्तोऽखिलजीववत्सला ।
कामैरनालब्धधियो जुषन्ति यत् तन्नैरपेक्ष्यं न विदु सुखं मम ॥१७॥
बाध्यमानोऽपि मद्भक्तो विषयैरजितेन्द्रिय । प्राय प्रगल्भया भक्त्या विषयैर्नाभिभूयते ॥१८॥
यथाग्निः सुसमृद्धार्चि करोत्येधांसि भस्मसात् । तथा मद्विषया भक्तिरुद्धवैनांसि कृत्स्नश ॥१९॥
न साधयति मां योगो न सांख्य धर्म उद्धव । न स्वाध्यायस्तपस्त्यागो यथा भक्तिर्ममोर्जिता ॥२०॥

भक्त्याहमेकया ग्राह्य श्रद्धयाऽऽत्मा प्रिय सताम्। भक्ति पुनाति मन्निष्ठा श्वपाकानपि सम्भवात् २१
धर्म सत्यदयोपेतो विद्या वा तपसान्विता। मद्भक्त्यापेतमात्मान न सम्यक् प्रपुनाति हि ॥२२॥
कथ विना रोमहर्ष द्रवता चेतसा विना। विनाऽऽनन्दाश्रुकलया शुध्येद् भक्त्या विनाऽऽशय
वाग् गद्गदा द्रवते यस्य चित्त रुदत्यभीक्ष्ण हसति क्वचिच्च।
विलज्ज उद्गायति नृत्यते च मद्भक्तियुक्तो भुवन पुनाति ॥२४॥
यथाग्निना हेम मल जहाति ध्मात पुन स्व भजते च रूपम्।
आत्मा च कर्मानुशय विधूय मद्भक्तियोगेन भजत्यथो माम् ॥२५॥
यथा यथाऽऽत्मा परिमृज्यतेऽसौ मत्पुण्यगाथाश्रवणाभिधानै।
तथा तथा पश्यति वस्तु सूक्ष्म चक्षुर्यथैवाञ्जनसम्प्रयुक्तम् ॥ २६ ॥
विषयान् ध्यायतश्चित्त विषयेषु विषज्जते। मामनुस्मरतश्चित्त मय्येव प्रविलीयते ॥२७॥
तस्मादसदभिध्यान यथा स्वप्नमनोरथम्। हित्वा मयि समाधत्स्व मनो मद्भावभावितम्॥२८॥
स्त्रीणा स्त्रीसङ्गिना सङ्ग त्यक्त्वा दूरत आत्मवान्। क्षेमे विविक्त आसीनश्चिन्तयेन्मामतन्द्रित ॥२९॥
न तथास्य भवेत् क्लेशो बन्धश्चान्यप्रसङ्गत। योषित्सङ्गाद् यथा पुसो यथा तत्सङ्गिसङ्गत ॥३०॥

उद्धव उवाच

यथा त्वामरविन्दाक्ष यादृश वा यदात्मकम्। ध्यायेन्मुमुक्षुरेतन्मे ध्यान त्व वक्तुमर्हसि ॥३१॥

श्रीभगवानुवाच

सम आसन आसीन समकायो यथासुखम्। हस्तावुत्सङ्ग आधाय स्वनासाग्रकृतेक्षण ॥३२॥
प्राणस्य शोधयेन्मार्ग पूरकुम्भकरेचकै। विपर्ययेणापि शनैरभ्यसेन्निर्जितेन्द्रिय ॥३३॥
हृद्यविच्छिन्नमोङ्कार घण्टानादं बिसोर्णवत्। प्राणेनोदीर्य तत्राथ पुन सवेशयेत् स्वरम् ॥३४॥
एव प्रणवसयुक्त प्राणमेव समभ्यसेत्। दशकृत्वस्त्रिषवण मासादर्वाग्जितानिल ॥३५॥
हृत्पुण्डरीकमन्त स्थमूर्ध्वनालमधोमुखम्। ध्यात्वोर्ध्वमुखमुन्निद्रमष्टपत्र सकर्णिकम् ॥३६॥
कर्णिकाया न्यसेत् सूर्यसोमाग्नीनुत्तरोत्तरम्। वह्निमध्ये स्मरेद् रूप ममैतद् ध्यानमङ्गलम् ॥३७॥
सम प्रशान्त सुमुख दीर्घचारुचतुर्भुजम्। सुचारुसुन्दरग्रीव सुकपोल शुचिस्मितम् ॥३८॥
समानकर्णविन्यस्तस्फुरन्मकरकुण्डलम्। हेमाम्बर घनश्याम श्रीवत्सश्रीनिकेतनम् ॥३९॥
शङ्खचक्रगदापद्मवनमालाविभूषितम्। नूपुरैर्विलसत्पाद कौस्तुभप्रभया युतम् ॥४०॥
द्युमत्किरीटकटककटिसूत्राङ्गदायुतम्। सर्वाङ्गसुन्दर हृद्य प्रसादसुमुखेक्षणम्।
सुकुमारमभिध्यायेत् सर्वाङ्गेषु मनो दधत् ॥४१॥
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यो मनसाऽऽकृष्य तन्मन। बुद्ध्या सारथिना धीर प्रणयेन्मयि सर्वत ॥४२॥
तत् सर्वव्यापक चित्तमाकृष्यैकत्र धारयेत्। नान्यानि चिन्तयेद् भूय सुस्मितभावयेन्मुखम्॥४३॥

तत्र लब्धपदं चित्तमाकृष्य व्योम्नि धारयेत् । तच्च त्यक्त्वा मदारोहो न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥४४॥
एवं समाहितमतिर्मामेवात्मानमात्मनि । विचष्टे मयि सर्वात्मन् ज्योतिर्ज्योतिषि संयुतम् ॥४५॥
ध्यानेनेत्थं सुतीव्रेण युञ्जतो योगिनो मनः । संयास्यत्याशु निर्वाणं द्रव्यज्ञानक्रियाभ्रमः ॥४६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

जितेन्द्रियस्य युक्तस्य जितश्वासस्य योगिनः । मयि धारयतश्चेत उपतिष्ठन्ति सिद्धयः ॥ १ ॥

उद्धव उवाच

कया धारणया कास्वित् कथंस्वित् सिद्धिरच्युत । कति वा सिद्धयो ब्रूहि योगिनां सिद्धिदो भवान् ॥२॥

श्रीभगवानुवाच

सिद्धयोऽष्टादश प्रोक्ता धारणायोगपारगैः । तासामष्टौ मत्प्रधाना दशैव गुणहेतवः ॥ ३ ॥
अणिमा महिमा मूर्तेर्लघिमा प्राप्तिरिन्द्रियैः । प्राकाम्यं श्रुतदृष्टेषु शक्तिप्रेरणमीशिता ॥ ४ ॥
गुणेष्वसङ्गो वशिता यत्कामस्तदवस्यति । एता मे सिद्धयः सौम्य अष्टावौत्पत्तिका मताः ॥ ५ ॥
अनूर्मिमत्त्वं देहेऽस्मिन् दूरश्रवणदर्शनम् । मनोजवः कामरूपं परकायप्रवेशनम् ॥ ६ ॥
स्वच्छन्दमृत्युर्देवानां सहक्रीडानुदर्शनम् । यथासङ्कल्पसंसिद्धिराज्ञाप्रतिहता गतिः ॥ ७ ॥
त्रिकालज्ञत्वमद्वन्द्वं परचित्ताद्यभिज्ञता । अग्न्यर्काम्बुविषादीनां प्रतिष्टम्भोऽपराजयः ॥ ८ ॥
एताश्चोद्देशतः प्रोक्ता योगधारणसिद्धयः । यया धारणया या स्याद् यथा वा स्यान्निबोध मे ॥ ९ ॥
भूतसूक्ष्मात्मनि मयि तन्मात्रं धारयेन्मनः । अणिमानमवाप्नोति तन्मात्रोपासको मम ॥१०॥
महत्यात्मन्मयि परे यथासंस्थं मनो दधत् । महिमानमवाप्नोति भूतानां च पृथक् पृथक् ॥११॥
परमाणुमये चित्तं भूतानां मयि रञ्जयन् । कालसूक्ष्मार्थतां योगी लघिमानमवाप्नुयात् ॥१२॥
धारयन् मय्यहंतत्त्वे मनो वैकारिकेऽखिलम् । सर्वेन्द्रियाणामात्मत्वं प्राप्तिं प्राप्नोति मन्मनाः ॥१३॥
महत्यात्मनि यः सूत्रे धारयेन्मयि मानसम् । प्राकाम्यं पारमेष्ठ्यं मे विन्दतेऽव्यक्तजन्मनः ॥१४॥
विष्णौ त्र्यधीश्वरे चित्तं धारयेत् कालविग्रहे । स ईशित्वमवाप्नोति क्षेत्रज्ञक्षेत्रचोदनाम् ॥१५॥
नारायणे तुरीयाख्ये भगवच्छब्दशब्दिते । मनो मय्यादधद् योगी मद्धर्मा वशितामियात् ॥१६॥
निर्गुणे ब्रह्मणि मयि धारयन् विशदं मनः । परमानन्दमाप्नोति यत्र कामोऽवसीयते ॥१७॥
श्वेतद्वीपपतौ चित्तं शुद्धे धर्ममये मयि । धारयञ्छ्वेततां याति षडूर्मिरहितो नरः ॥१८॥
मय्याकाशात्मनि प्राणे मनसा घोषमुद्वहन् । तत्रोपलब्धा भूतानां हंसो वाचः शृणोत्यसौ ॥१९॥
चक्षुस्त्वष्टरि संयोज्य त्वष्टारमपि चक्षुषि । मां तत्र मनसा ध्यायन् विश्वं पश्यति सूक्ष्मदृक् ॥२०॥
मनो मयि सुसंयोज्य देहं तदनु वायुना । मद्धारणानुभावेन तत्रात्मा यत्र वै मनः ॥२१॥

यदा मन उपादाय यद् यद् रूप बुभूषति । तत्तद् भवेन्मनोरूप मद्योगबलमाश्रय ॥२२॥
परकाय विशन् सिद्ध आत्मान तत्र भावयेत् । पिण्ड हित्वा विशेत् प्राणो वायुभूत षडङ्घ्रिवत् २३
पाष्ण्याऽऽपीड्य गुद प्राण हृदुर कण्ठमूर्धसु । आरोप्य ब्रह्मरन्ध्रेण ब्रह्म नीत्वोत्सृजेत्तनुम् ॥२४॥
विहरिष्यन् सुराक्रीडे मत्स्थ सत्त्व विभावयेत् । विमानेनोपतिष्ठन्ति सत्त्ववृत्ती सुरस्त्रिय ॥२५॥
यथा सङ्कल्पयेद् बुद्ध्या यदा वा मत्पर पुमान् । मयि सत्ये मनो युञ्जस्तथा तत् समुपाश्नुते ॥२६॥
यो वै मद्भावमापन्न ईशितुर्वशितु पुमान् । कुतश्चिन्न विहन्येत तस्य चाज्ञा यथा मम ॥२७॥
मद्भक्त्या शुद्धसत्त्वस्य योगिनो धारणाविद । तस्य त्रैकालिकी बुद्धिर्जन्ममृत्यूपबृंहिता ॥२८॥
अग्न्यादिभिर्न हन्येत मुनेर्योगमय वपु । मद्योगश्रान्तचित्तस्य यादसामुदक यथा ॥२९॥
मद्विभूतीरभिध्यायन् श्रीवत्सास्त्रविभूषिता । ध्वजातपत्रव्यजनै स भवेदपराजित ॥३०॥
उपासकस्य मामेव योगधारणया मुने । सिद्धय पूर्वकथिता उपतिष्ठन्त्यशेषत ॥३१॥
जितेन्द्रियस्य दान्तस्य जितश्वासात्मनो मुने । मद्धारणा धारयत का सा सिद्धि सुदुर्लभा ॥३२॥
अन्तरायान् वदन्त्येता युञ्जतो योगमुत्तमम् । मया सम्पद्यमानस्य कालक्षपणहेतव ॥३३॥
जन्मौषधितपोमन्त्रैर्यावतीरिह सिद्धय । योगेनाप्नोति ता सर्वा नान्यैर्योगगतिं व्रजेत् ॥३४॥
सर्वासामपि सिद्धीना हेतु पतिरह प्रभु । अह योगस्य साङ्ख्यस्य धर्मस्य ब्रह्मवादिनाम् ॥३५॥
अहमात्माऽऽन्तरो बाह्योऽनावृत सर्वदेहिनाम् । यथा भूतानि भूतेषु बहिरन्त स्वय तथा ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे पञ्चदशोऽध्याय ॥ १५ ॥

अथ षोडशोऽध्यायः

उद्धव उवाच

त्व ब्रह्म परम साक्षादनाद्यन्तमपावृतम् । सर्वेषामपि भावाना त्राणस्थित्यप्ययोद्भव ॥ १ ॥
उच्चावचेषु भूतेषु दुर्ज्ञेयमकृतात्मभि । उपासते त्वा भगवन् याथातथ्येन ब्राह्मणा ॥ २ ॥
येषु येषु च भावेषु भक्त्या त्वा परमर्षय । उपासीना प्रपद्यन्ते ससिद्धि तद् वदस्व मे ॥ ३ ॥
गूढश्चरसि भूतात्मा भूताना भूतभावन । न त्वा पश्यन्ति भूतानि पश्यन्त मोहितानि ते ॥ ४ ॥
या काश्च भूमौ दिवि वै रसाया विभूतयो दिक्षु महाविभूते ।
ता मह्यमाख्याह्यनुभावितास्ते नमामि ते तीर्थपदाङ्घ्रिपद्मम् ॥ ५ ॥

श्रीभगवानुवाच

एवमेतदह पृष्ट प्रश्न प्रश्नविदा वर । युयुत्सुना विनशने सपत्नैरर्जुनेन वै ॥ ६ ॥
ज्ञात्वा ज्ञातिवध गर्ह्यमधर्म राज्यहेतुकम् । ततो निवृत्तो हन्ताह हतोऽयमिति लौकिक ॥ ७ ॥
स तदा पुरुषव्याघ्रो युक्त्या मे प्रतिबोधित । अभ्यभाषत मामेव यथा त्व रणमूर्धनि ॥ ८ ॥

अहमात्मोद्धवामीषा भूताना सुहृदीश्वर । अहं सर्वाणि भूतानि तेषा स्थित्युद्भवाप्यय ॥ ९ ॥
अह गतिर्गतिमता काल कलयतामहम् । गुणाना चाप्यहं साम्य गुणिन्यौत्पत्तिको गुण ।१०।
गुणिनामप्यह सूत्रं महता च महानहम् । सूक्ष्माणामप्यह जीवो दुर्जयानामह मन ॥११॥
हिरण्यगर्भो वेदाना मन्त्राणा प्रणवस्त्रिवृत् । अक्षराणामकारोऽस्मि पदानिच्छन्दसामहम् ॥१२॥
इन्द्रोऽह सर्वदेवाना वसूनामस्मि हव्यवाट् । आदित्यानामह विष्णू रुद्राणा नीललोहित ॥१३॥
ब्रह्मर्षीणा भृगुरह राजर्षीणामह मनु । देवर्षीणा नारदोऽह हविर्धान्यस्मि धेनुषु ॥१४॥
सिद्धेश्वराणा कपिल सुपर्णोऽह पतत्त्रिणाम् । प्रजापतीना दक्षोऽह पितॄणामहमर्यमा ॥१५॥
मा विद्ध्युद्धव दैत्याना प्रह्लादमसुरेश्वरम् । सोम नक्षत्रौषधीना धनेश यक्षरक्षसाम् ॥१६॥
ऐरावत गजेन्द्राणा यादसा वरुण प्रभुम् । तपता द्युमता सूर्यं मनुष्याणा च भूपतिम् ॥१७॥
उच्चैःश्रवास्तुरङ्गाणा धातूनामस्मि काञ्चनम् । यम सयमता चाह सर्पाणामस्मि वासुकि ॥१८॥
नागेन्द्राणामनन्तोऽह मृगेन्द्रः शृङ्गिदंष्ट्रिणाम् । आश्रमाणामह तुर्यो वर्णाना प्रथमोऽनघ ॥१९॥
तीर्थाना स्रोतसा गङ्गा समुद्र सरसामहम् । आयुधाना धनुरह त्रिपुरघ्नो धनुष्मताम् ॥२०॥
धिष्ण्यानामस्म्यह मेरुर्गहनाना हिमालय । वनस्पतीनामश्वत्थ ओषधीनामहं यव ॥२१॥
पुरोधसा वसिष्ठोऽह ब्रह्मिष्ठाना बृहस्पति । स्कन्दोऽह सर्वसेनान्यामग्रण्या भगवानज ॥२२॥
यज्ञाना ब्रह्मयज्ञोऽह व्रतानामविहिंसनम् । वाय्वग्न्यर्काम्बुवागात्मा शुचीनामप्यह शुचि ।२३।
योगानामात्मसरोधो मन्त्रोऽस्मि विजिगीषताम् । आन्वीक्षिकी कौशलाना विकल्प ख्यातिवादिनाम्
स्त्रीणा तु शतरूपाह पुसा स्वायम्भुवो मनुः । नारायणो मुनीना च कुमारो ब्रह्मचारिणाम् ॥२५॥
धर्माणामस्मि सन्यासः क्षेमाणामबहिर्मतिः । गुह्याना सूनृत मौन मिथुनानामजस्त्वहम् ॥२६॥
सवत्सरोऽस्म्यनिमिषामृतूना मधुमाधवौ । मासाना मार्गशीर्षोऽह नक्षत्राणा तथाभिजित् ।२७।
अह युगाना च कृत धीराणा देवलोऽसित । द्वैपायनोऽस्मि व्यासाना कवीना काव्य आत्मवान् ॥
वासुदेवो भगवता त्व तु भागवतेष्वहम् । किंपुरुषाणा हनुमान् विद्याध्राणा सुदर्शन ॥२९॥
रत्नाना पद्मरागोऽस्मि पद्मकोश सुपेशसाम् । कुशोऽस्मि दर्भजातीना गव्यमाज्य हवि ष्वहम् ३०
व्यवसायिनामह लक्ष्मी कितवाना छलग्रह । तितिक्षास्मि तितिक्षूणा सत्त्व सत्त्ववतामहम् ॥३१॥
ओज सहो बलवता कर्माह विद्धि सात्त्वताम् । सात्त्वता नवमूर्तीनामादिमूर्तिरह परा ॥३२॥
विश्वावसु पूर्वचित्तिर्गन्धर्वाप्सरसामहम् । भूधराणामह स्थैर्य गन्धमात्रमह भुव ॥३३॥
अपा रसश्च परमस्तेजिष्ठाना विभावसु । प्रभा सूर्येन्दुताराणा शब्दोऽह नभस पर ॥३४॥
ब्रह्मण्याना बलिरह वीराणामहमर्जुनः । भूताना स्थितिरुत्पत्तिरह वै प्रतिसक्रम ॥३५॥
गत्युक्त्युत्सर्गोपादानमानन्दस्पर्शलक्षणम् । आस्वादश्रुत्यवघ्राणमह सर्वेन्द्रियेन्द्रियम् ॥३६॥
आपो ज्योतिरह महान् । विकार पुरुषोऽव्यक्त रज सत्त्व तमः परम् ॥३७॥

अहमेतत्प्रसख्यान ज्ञान तत्त्वविनिश्चय । मयेश्वरेण जीवेन गुणेन गुणिना विना ।
सर्वात्मनापि सर्वेण न भावो विद्यते क्वचित् ॥३८॥
सख्यान परमाणूना कालेन क्रियते मया । न तथा मे विभूतीना सृजतोऽण्डानि कोटिश ।३९।
तेज श्री कीर्तिरैश्वर्यं ह्रीस्त्याग सौभग भग । वीर्यं तितिक्षा विज्ञान यत्र यत्र स मेंऽशक ॥४०॥
एतास्ते कीर्तिता सर्वा सक्षेपेण विभूतय । मनोविकारा एवैते यथा वाचाभिधीयते ॥४१॥
वाच यच्छ मनो यच्छ प्राणान् यच्छेन्द्रियाणि च । आत्मानमात्मना यच्छ न भूय कल्पसेऽध्वने ४२
यो वै वाङ्मनसी सम्यगसयच्छन् धिया यति । तस्य व्रत तपो दान स्रवत्यामघटाम्बुवत् ॥४३॥
तस्मान्मनोवच प्राणान् नियच्छेन्मत्परायण । मद्भक्तियुक्तया बुद्धया तत परिसमाप्यते ॥४४॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायामेकादशस्कन्धे षोडशोऽध्याय ॥ १६ ॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

उद्धव उवाच

यस्त्वयाभिहित पूर्वं धर्मस्त्वद्भक्तिलक्षण । वर्णाश्रमाचारवता सर्वेषा द्विपदामपि ॥ १ ॥
यथानुष्ठीयमानेन त्वयि भक्तिर्नृणा भवेत् । स्वधर्मेणारविन्दाक्ष तत् समाख्यातुमर्हसि ॥ २ ॥
पुरा किल महाबाहो धर्मं परमक प्रभो । यत्तेन हसरूपेण ब्रह्मणेऽभ्यात्थ माधव ॥ ३ ॥
स इदानीं सुमहता कालेनामित्रकर्शन । न प्रायो भविता मर्त्यलोके प्रागनुशासित ॥ ४ ॥
वक्ता कर्ताविता नान्यो धर्मस्याच्युत ते भुवि । सभायामपि वैरिञ्च्या यत्र मूर्तिधरा कला ॥ ५ ॥
कर्त्रावित्रा प्रवक्त्रा च भवता मधुसूदन । त्यक्ते महीतले देव विनष्ट क प्रवक्ष्यति ॥ ६ ॥
तत्त्व न सर्वधर्मज्ञ धर्मस्त्वद्भक्तिलक्षण । यथा यस्य विधीयेत तथा वर्णय मे प्रभो ॥ ७ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्थ स्वभृत्यमुख्येन पृष्ट स भगवान्हरि । प्रीत क्षेमाय मर्त्याना धर्मानाह सनातनान् ॥ ८ ॥

श्रीभगवानुवाच

धर्म्य एष तव प्रश्नो नै श्रेयसकरो नृणाम् । वर्णाश्रमाचारवता तमुद्धव निबोध मे ॥ ९ ॥
आदौ कृतयुगे वर्णो नृणा हस इति स्मृत । कृतकृत्या प्रजा जात्या तस्मात् कृतयुग विदु १०
वेद प्रणव एवाग्रे धर्मोऽह वृषरूपधृक् । उपासते तपोनिष्ठा हस मा मुक्तकिल्बिषा ॥११॥
त्रेतामुखे महाभाग प्राणान्मे हृदयात्त्रयी । विद्या प्रादुरभूत्तस्या अहमास त्रिवृन्मख ॥१२॥
विप्रक्षत्रियविट्शूद्रा मुखबाहूरुपादजाः । वैराजात् पुरुषाज्जाता य आत्माचारलक्षणा १३
गृहाश्रमो जघनतो ब्रह्मचर्यं हृदो मम । वक्ष स्थानाद् वने वासो न्यास शीर्षणि सस्थित
वर्णानामाश्रमाणा च ... आसन् प्रकृतयो नृणा नीचैर्नीचोत्तमोत्तमाः

शमो दमस्तप शौच सन्तोष क्षान्तिरार्जवम् । मद्भक्तिश्च दया सत्य ब्रह्मप्रकृतयस्त्विमा ॥१६॥
तेजो बल धृति शौर्यं तितिक्षौदार्यमुद्यम । स्थैर्यं ब्रह्मण्यतैश्वर्यं क्षत्रप्रकृतयस्त्विमा ॥१७॥
आस्तिक्य दाननिष्ठा च अदम्भो ब्रह्मसेवनम् । अतुष्टिरर्थोपचयैर्वैश्यप्रकृतयस्त्विमा ॥१८॥
शुश्रूषण द्विजगवा देवाना चाप्यमायया । तत्र लब्धेन सन्तोष शूद्रप्रकृतयस्त्विमा ॥१९॥
अशौचमनृत स्तेय नास्तिक्य शुष्कविग्रह । काम क्रोधश्च तर्षश्च स्वभावोऽन्तेवसायिनाम् ॥
अहिंसा सत्यमस्तेयमकामक्रोधलोभता । भूतप्रियहितेहा च धर्मोऽय सार्ववर्णिक ॥२१॥
द्वितीय प्राप्यानुपूर्व्याज्जन्मोपनयन द्विज । वसन् गुरुकुले दान्तो ब्रह्माधीयीत चाहुत ॥२२॥
मेखलाजिनदण्डाक्षब्रह्मसूत्रकमण्डलून् । जटिलोऽधौतदद्वासोऽरक्तपीठ कुशान् दधत् २३
स्नानभोजनहोमेषु जपोच्चारे च वाग्यत । न च्छिन्द्यान्नखरोमाणि कक्षोपस्थगतान्यपि ॥२४॥
रेतो नावकिरेज्जातु ब्रह्मव्रतधर स्वयम् । अवकीर्णेऽवगाह्याप्सु यतासुस्त्रिपदीं जपेत् ॥२५॥
अग्न्यर्काचार्यगोविप्रगुरुवृद्धसुराञ्छुचि । समाहित उपासीत सन्ध्ये च यतवाग् जपन् ॥२६॥
आचार्यं मा विजानीयान्नावमन्येत कर्हिचित् । न मर्त्यबुद्ध्यासूयेत सर्वदेवमयो गुरु ॥२७॥
साय प्रातरुपानीय भैक्ष्य तस्मै निवेदयेत् । यच्चान्यदप्यनुज्ञातमुपयुञ्जीत सयत ॥२८॥
शुश्रूषमाण आचार्यं सदोपासीत नीचवत् । यानशय्यासनस्थानैर्नातिदूरे कृताञ्जलि ॥२९॥
एववृत्तो गुरुकुले वसेद् भोगविवर्जित । विद्या समाप्यते यावद् बिभ्रद् व्रतमखण्डितम् ३०
यद्यसौ छन्दसा लोकमारोक्ष्यन् ब्रह्मविष्टपम् । गुरवे विन्यसेद् देह स्वाध्यायार्थं बृहद्व्रत ॥३१॥
अग्नौ गुरावात्मनि च सर्वभूतेषु मा परम् । अपृथग्धीरुपासीत ब्रह्मवर्चस्व्यकल्मष ॥३२॥
स्त्रीणा निरीक्षणस्पर्शसलापक्ष्वेलनादिकम् । प्राणिनो मिथुनीभूतानगृहस्थोऽग्रतस्त्यजेत् ॥३३॥
शौचमाचमन स्नान सन्ध्योपासनमार्जवम् । तीर्थसेवा जपोऽस्पृश्याभक्ष्यासम्भाष्यवर्जनम् ।३४।
सर्वाश्रमप्रयुक्तोऽय नियम कुलनन्दन । मद्भाव सर्वभूतेषु मनोवाक्कायसयम ॥३५॥
एव बृहद्व्रतधरो ब्राह्मणोऽग्निरिव ज्वलन् । मद्भक्तस्तीव्रतपसा दग्धकर्माशयोऽमल ॥३६॥
अथानन्तरमावेक्ष्यन् यथा जिज्ञासितागम । गुरवे दक्षिणा दत्त्वा स्नायाद् गुर्वनुमोदित ॥३७॥
गृह वन वोपविशेत् प्रव्रजेद् वा द्विजोत्तम । आश्रमादाश्रम गच्छेन्नान्यथा मत्परश्चरेत् ॥३८॥
गृहार्थी सदृशीं भार्यामुद्वहेदजुगुप्सिताम् । यवीयसीं तु वयसा ता सवर्णामनु क्रमात् ॥३९॥
इज्याध्ययनदानानि सर्वेषा च द्विजन्मनाम् । प्रतिग्रहोऽध्यापन च ब्राह्मणस्यैव याजनम् ॥४०॥
प्रतिग्रह मन्यमानस्तपस्तेजोयशोनुदम् । अन्याभ्यामेव जीवेत शिलैर्वा दोषदृक् तयो ॥४१॥
ब्राह्मणस्य हि देहोऽय क्षुद्रकामाय नेष्यते । कृच्छ्राय तपसे चेह प्रेत्यानन्तसुखाय च ॥४२॥
शिलोञ्छवृत्त्या परितुष्टचित्तो धर्मं महान्त विरज जुषाण ।
मय्यर्पितात्मा गृह एव तिष्ठन् नातिप्रसक्त समुपैति शान्तिम् ॥ ४३ ॥

समुद्धरन्ति ये विप्रं सीदन्तं मत्परायणम्। तानुद्धरिष्ये नचिरादापद्भ्यो नौरिवार्णवात्॥४४॥
सर्वाः समुद्धरेद् राजा पितेव व्यसनात् प्रजाः। आत्मानमात्मना धीरो यथा गजपतिर्गजान्॥४५॥
एवंविधो नरपतिर्विमानेनार्कवर्चसा। विधूयेहाशुभं कृत्स्नमिन्द्रेण सह मोदते॥४६॥
सीदन् विप्रो वणिग्वृत्त्या पण्यैरेवापदं तरेत्। खड्गेन वाऽऽपदाक्रान्तो न श्ववृत्त्या कथञ्चन॥४७॥
वैश्यवृत्त्या तु राजन्यो जीवेन्मृगययाऽऽपदि। चरेद् वा विप्ररूपेण न श्ववृत्त्या कथञ्चन॥४८॥
शूद्रवृत्तिं भजेद् वैश्यः शूद्रः कारुकटक्रियाम्। कृच्छ्रान्मुक्तो न गर्ह्येण वृत्तिं लिप्सेत कर्मणा॥४९॥
वेदाध्यायस्वधास्वाहाबल्यन्नाद्यैर्यथोदयम्। देवर्षिपितृभूतानि मद्रूपाण्यन्वहं यजेत्॥५०॥
यदृच्छयोपपन्नेन शुक्लेनोपार्जितेन वा। धनेनापीडयन् भृत्यान् न्यायेनैवाहरेत् क्रतून्॥५१॥
कुटुम्बेषु न सज्जेत न प्रमाद्येत् कुटुम्ब्यपि। विपश्चिन्नश्वरं पश्येददृष्टमपि दृष्टवत्॥५२॥
पुत्रदाराप्तबन्धूनां सङ्गमः पान्थसङ्गमः। अनुदेहं वियन्त्येते स्वप्नो निद्रानुगो यथा॥५३॥
इत्थं परिमृशन् मुक्तो गृहेष्वतिथिवद् वसन्। न गृहैरनुबध्येत निर्ममो निरहङ्कृतः॥५४॥
कर्मभिर्गृहमेधीयैरिष्ट्वा मामेव भक्तिमान्। तिष्ठेद् वनं वोपविशेत् प्रजावान् वा परिव्रजेत्॥५५॥
यस्त्वासक्तमतिर्गेहे पुत्रवित्तैषणातुरः। स्त्रैणः कृपणधीर्मूढो ममाहमिति बध्यते॥५६॥
अहो मे पितरौ वृद्धौ भार्या बालात्मजाऽऽत्मजाः। अनाथा मामृते दीनाः कथं जीवन्ति दुःखिताः॥
एवं गृहाशयाक्षिप्तहृदयो मूढधीरयम्। अतृप्तस्ताननुध्यायन् मृतोऽन्धं विशते तमः॥५८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे सप्तदशोऽध्यायः॥१७॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

वनं विविक्षुः पुत्रेषु भार्यां न्यस्य सहैव वा। वन एव वसेच्छान्तस्तृतीयं भागमायुषः॥१॥
कन्दमूलफलैर्वन्यैर्मेध्यैर्वृत्तिं प्रकल्पयेत्। वसीत वल्कलं वासस्तृणपर्णाजिनानि च॥२॥
केशरोमनखश्मश्रुमलानि बिभृयाद् दतः। न धावेदप्सु मज्जेत त्रिकालं स्थण्डिलेशयः॥३॥
ग्रीष्मे तप्येत पञ्चाग्नीन् वर्षास्वासारषाड् जले। आकण्ठमग्नः शिशिर एवंवृत्तस्तपश्चरेत्॥४॥
अग्निपक्वं समश्नीयात् कालपक्वमथापि वा। उलूखलाश्मकुट्टो वा दन्तोलूखल एव वा॥५॥
स्वयं सञ्चिनुयात् सर्वमात्मनो वृत्तिकारणम्। देशकालबलाभिज्ञो नाददीतान्यदाहृतम्॥६॥
वन्यैश्चरुपुरोडाशैर्निर्वपेत् कालचोदितान्। न तु श्रौतेन पशुना मां यजेत वनाश्रमी॥७॥
अग्निहोत्रं च दर्शश्च पूर्णमासश्च पूर्ववत्। चातुर्मास्यानि च मुनेराम्नातानि च नैगमैः॥८॥
एवं चीर्णेन तपसा मुनिर्धमनिसन्ततः। मां तपोमयमाराध्य ऋषिलोकादुपैति माम्॥९॥
यस्त्वेतत् कृच्छ्रतश्चीर्णं तपो निःश्रेयसं महत्। कामायाल्पीयसे युञ्ज्याद् बालिशः कोऽपरस्ततः॥१०

यदासौ नियमेऽकल्पो जरया जातवेपथु । आत्मन्यग्नीन् समारोप्य मच्चित्तोऽग्निं समाविशेत्॥
यदा कर्मविपाकेषु लोकेषु निरयात्मसु । विरागो जायते सम्यङ्न्यस्ताग्निः प्रव्रजेत्तत १२
इष्ट्वा यथोपदेशं मां दत्त्वा सर्वस्वमृत्विजे । अग्नीन् स्वप्राण आवेश्य निरपेक्ष परिव्रजेत्॥१३॥
विप्रस्य वै संन्यसतो देवा दारादिरूपिण । विघ्नान् कुर्वन्त्ययं ह्यस्मानाक्रम्य समियात्परम् ॥
बिभृयाच्चेन्मुनिर्वास कौपीनाच्छादनं परम् । त्यक्तं न दण्डपात्राभ्यामन्यत् किञ्चिदनापदि।१५।
दृष्टिपूतं न्यसेत् पादं वस्त्रपूतं पिबेज्जलम् । सत्यपूतां वदेद् वाचं मनःपूतं समाचरेत् ॥१६॥
मौनानीहानिलायामा दण्डा वाग्देहचेतसाम् । न ह्येते यस्य सन्त्यङ्ग वेणुभिर्न भवेद् यति ॥१७॥
भिक्षां चतुर्षु वर्णेषु विगर्ह्यान् वर्जयश्चरेत् । सप्तागारानसंक्लृप्तांस्तुष्येल्लब्धेन तावता ॥१८॥
बहिर्जलाशयं गत्वा तत्रोपस्पृश्य वाग्यत । विभज्य पावितं शेषं भुञ्जीताशेषमाहृतम् ॥१९॥
एकश्चरेन्महीमेतां नि सङ्ग संयतेन्द्रिय । आत्मक्रीड आत्मरत आत्मवान् समदर्शन ॥२०॥
विविक्तक्षेमशरणो मद्भावविमलाशय । आत्मानं चिन्तयेदेकमभेदेन मया मुनि ॥२१॥
अन्वीक्षेतात्मनो बन्धं मोक्षं च ज्ञाननिष्ठया । बन्ध इन्द्रियविक्षेपो मोक्ष एषां च संयम ॥२२॥
तस्मान्नियम्य षड्वर्गं मद्भावेन चरेन्मुनि । विरक्त क्षुल्लकामेभ्यो लब्ध्वाऽऽत्मनि सुखं महत् ॥
पुरग्रामव्रजान् सार्थान् भिक्षार्थं प्रविशंश्चरेत् । पुण्यदेशसरिच्छैलवनाश्रमवतीं महीम् ॥२४॥
वानप्रस्थाश्रमपदेष्वभीक्ष्णं भैक्ष्यमाचरेत् । संसिध्यत्याश्वसंमोह शुद्धसत्त्व शिलान्धसा ॥२५॥
नैतद् वस्तुतया पश्येद् दृश्यमानं विनश्यति । असक्तचित्तो विरमेदिहामुत्र चिकीर्षितात् ॥२६॥
यदेतदात्मनि जगन्मनोवाक्प्राणसंहतम् । सर्वं मायेति तर्केण स्वस्थस्त्यक्त्वा न तत् स्मरेत् २७
ज्ञाननिष्ठो विरक्तो वा मद्भक्तो वानपेक्षक । सलिङ्गानाश्रमांस्त्यक्त्वा चरेदविधिगोचर ॥२८॥
बुधो बालकवत् क्रीडेत् कुशलो जडवच्चरेत् । वदेदुन्मत्तवद् विद्वान् गोचर्यां नैगमश्चरेत् ॥२९॥
वेदवादरतो न स्यान्न पाखण्डी न हैतुक । शुष्कवादविवादे न कञ्चित् पक्षं समाश्रयेत् ॥३०॥
नोद्विजेत जनाद् धीरो जनं चोद्वेजयेन्न तु । अतिवादांस्तितिक्षेत नावमन्येत कञ्चन ।
देहमुद्दिश्य पशुवद् वैरं कुर्यान्न केनचित् ॥३१॥

एक एव परो ह्यात्मा भूतेष्वात्मन्यवस्थित । यथेन्दुरुदपात्रेषु भूतान्येकात्मकानि च ॥३२॥
अलब्ध्वा न विषीदेत काले कालेऽशनं क्वचित् । लब्ध्वा न हृष्येद् धृतिमानुभयं दैवतन्त्रितम् ।३३।
आहारार्थं समीहेत युक्तं तत् प्राणधारणम् । तत्त्वं विमृश्यते तेन तद् विज्ञाय विमुच्यते ॥३४॥
यदृच्छयोपपन्नान्नमद्याच्छ्रेष्ठमुतापरम् । तथा वासस्तथा शय्यां प्राप्तं प्राप्तं भजेन्मुनि ॥
शौचमाचमनं स्नानं न तु चोदनया चरेत् । अन्यांश्च नियमाञ्ज्ञानी यथाहं लीलयेश्वर ॥३६॥
न हि तस्य विकल्पाख्या या च मद्वीक्षया हता । आदेहान्तात् क्वचित् ख्यातिस्तत सम्पद्यते मया॥
दु खोदर्केषु कामेषु जातनिर्वेद आत्मवान् । अजिज्ञासितमद्धर्मो गुरु मुनिमुपाव्रजेत् ॥३८॥

तावत् परिचरेद् भक्त श्रद्धावाननसूयक । यावद् ब्रह्म विजानीयान्मामेव गुरुमादृत ॥३९॥
यस्त्वसंयतषड्वर्ग प्रचण्डेन्द्रियसारथि । ज्ञानवैराग्यरहितस्त्रिदण्डमुपजीवति ॥४०॥
सुरानात्मानमात्मस्थ निह्नुते मा च धर्महा । अविपक्वकषायोऽस्मादमुष्माच्च विहीयते ॥४१॥
भिक्षोर्धर्म शमोऽहिंसा तप ईक्षा वनौकस । गृहिणो भूतरक्षेज्या द्विजस्याचार्यसेवनम् ॥४२॥
ब्रह्मचर्य तप शौच सन्तोषो भूतसौहृदम् । गृहस्थस्याप्यृतौ गन्तु सर्वेषा मदुपासनम् ॥४३॥
इति मा य स्वधर्मेण भजन् नित्यमनन्यभाक् । सर्वभूतेषु मद्भावो मद्भक्ति विन्दते दृढाम् ॥४४॥
मद्भक्त्योद्धवानपायिन्या सर्वलोकमहेश्वरम् । सर्वोत्पत्त्यप्ययं ब्रह्म कारण मोपयाति स ॥४५॥
इति स्वधर्मनिर्णिक्तसत्त्वो निर्ज्ञातमद्गति । ज्ञानविज्ञानसम्पन्नो नचिरात् समुपैति माम् ॥४६॥
वर्णाश्रमवता धर्म एष आचारलक्षण । स एव मद्भक्तियुतो नि श्रेयसकर पर ॥४७॥
एतत्तेऽभिहित साधो भवान् पृच्छति यच्च माम् । यथा स्वधर्मसयुक्तो भक्तो मा समियात् परम्॥४८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्या संहितायामेकादशस्कन्धेऽष्टादशोऽध्याय ॥१८॥

अथैकोनविंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

यो विद्याश्रुतसम्पन्न आत्मवान् नानुमानिक । मायामात्रमिद ज्ञात्वा ज्ञान च मयि सन्न्यसेत्॥ १ ॥
ज्ञानिनस्त्वहमेवेष्ट स्वार्थो हेतुश्च सम्मत । स्वर्गश्चैवापवर्गश्च नान्योऽर्थो मदृते प्रिय ॥ २ ॥
ज्ञानविज्ञानससिद्धा पद श्रेष्ठ विदुर्मम । ज्ञानी प्रियतमोऽतो मे ज्ञानेनासौ बिभर्ति माम् ॥३॥
तपस्तीर्थं जपो दान पवित्राणीतराणि च । नाल कुर्वन्ति ता सिद्धि या ज्ञानकलया कृता ॥ ४ ॥
तस्माज्ज्ञानेन सहित ज्ञात्वा स्वात्मानमुद्धव । ज्ञानविज्ञानसम्पन्नो भज मा भक्तिभावित ॥ ५ ॥
ज्ञानविज्ञानयज्ञेन मामिष्ट्वाऽऽत्मानमात्मनि । सर्वयज्ञपतिं मा वै ससिद्धि मुनयोऽगमन् ॥ ६ ॥

त्वय्युद्धवाश्रयति यस्त्रिविधो विकारो मायान्तराऽऽपतति नाद्यपवर्गयोर्यत् ।
जन्मादयोऽस्य यदमी तव तस्य किं स्युराद्यन्तयोर्यदसतोऽस्ति तदेव मध्ये ॥ ७ ॥

उद्धव उवाच

ज्ञान विशुद्ध विपुल यथैतद् वैराग्यविज्ञानयुत पुराणम् ।
आख्याहि विश्वेश्वर विश्वमूर्ते त्वद्भक्तियोग च महद्विमृग्यम् ॥ ८ ॥
तापत्रयेणाभिहतस्य घोरे सतप्यमानस्य भवाध्वनीश ।
पश्यामि [illegible] तवाङ्घ्रिद्वन्द्वातपत्रादमृताभिवर्षात् ॥ ९ ॥
दष्ट [illegible]ऽस्मिन् कालाहिना क्षुद्रसुखोरुतर्षम् ।
[illegible] महानुभाव ॥१०॥

दण्डन्यास पर दान कामत्यागस्तप स्मृतम् । स्वभावविजय शौर्यं सत्य च समदर्शनम् ॥३७॥
ऋत च सूनृता वाणी कविभि परिकीर्तिता । कर्मस्वसङ्गम शौच त्याग सन्यास उच्यते ॥३८॥
धर्म इष्ट धन नृणा यज्ञोऽह भगवत्तम । दक्षिणा ज्ञानसन्देश प्राणायाम परबलम् ॥३९॥
भगो म ऐश्वरो भावो लाभो मद्भक्तिरुत्तम । विद्याऽऽत्मनि भिदाबाधो जुगुप्सा ह्रीरकर्मसु॥४०॥
श्रीर्गुणा नैरपेक्ष्याद्या सुख दु खसुखात्यय । दु ख कामसुखापेक्षा पण्डितो बन्धमोक्षवित्॥४१॥
मूर्खो देहाद्यहबुद्धि पन्था मन्निगम स्मृत । उत्पथश्चित्तविक्षेप स्वर्ग सत्त्वगुणोदय ॥४२॥
नरकस्तमउन्नाहो बन्धुर्गुरुरह सखे । गृह शरीर मानुष्य गुणाढ्यो ह्याढ्य उच्यते ॥४३॥
दरिद्रो यस्त्वसतुष्ट कृपणो योऽजितेन्द्रिय । गुणेष्वसक्तधीरीशो गुणसङ्गो विपयय ॥४४॥
एत उद्धव ते प्रश्ना सर्वे साधु निरूपिता । किं वर्णितेन बहुना लक्षण गुणदोषयो ।
गुणदोषदृशिर्दोषो गुणस्तूभयवर्जित ॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायामेकादशस्कन्धे एकोनविंशतितमोऽध्याय ॥ १९ ॥

अथ विंशतितमोऽध्यायः

उद्धव उवाच

विधिश्च प्रतिषेधश्च निगमो ह्यीश्वरस्य ते । अवेक्षतेऽरविन्दाक्ष गुण दोष च कर्मणाम् ॥ १ ॥
वर्णाश्रमविकल्प च प्रतिलोमानुलोमजम् । द्रव्यदेशवय कालान् स्वर्ग नरकमेव च ॥ २ ॥
गुणदोषभिदादृष्टिमन्तरेण वचस्तव । नि श्रेयस कथ नृणा निषेधविधिलक्षणम् ॥ ३ ॥
पितृदेवमनुष्याणा वेदश्चक्षुस्तवेश्वर । श्रेयस्त्वनुपलब्धेऽर्थे साध्यसाधनयोरपि ॥ ४ ॥
गुणदोषभिदादृष्टिर्निगमात्ते न हि स्वत । निगमेनापवादश्च भिदाया इति ह भ्रम ॥ ५ ॥

श्रीभगवानुवाच

योगास्त्रयो मया प्रोक्ता नृणा श्रेयोविधित्सया । ज्ञान कर्म च भक्तिश्च नोपायोऽन्योऽस्ति कुत्रचित्६
निर्विण्णाना ज्ञानयोगो न्यासिनामिह कर्मसु । तेष्वनिर्विण्णचित्ताना कर्मयोगस्तु कामिनाम् ॥७॥
यदृच्छया मत्कथादौ जातश्रद्धस्तु य पुमान् । न निर्विण्णो नातिसक्तो भक्तियोगोऽस्य सिद्धिद ८
तावत् कर्माणि कुर्वीत न निर्विद्येत यावता । मत्कथाश्रवणादौ वा श्रद्धा यावन्न जायते ॥ ९ ॥
स्वधर्मस्थो यजन् यज्ञैरनाशी काम उद्धव । न याति स्वर्गनरकौ यद्यन्यन्न समाचरेत् ॥१०॥
अस्मिँल्लोके वर्तमान स्वधर्मस्थोऽनघ शुचि । ज्ञान विशुद्धमाप्नोति मद्भक्तिं वा यदृच्छया ॥११॥
स्वर्गिणोऽप्येतमिच्छन्ति लोक निरयिणस्तथा । साधक ज्ञानभक्तिभ्यामुभय तदसाधकम् ॥१२॥
न नर स्वर्गतिं काङ्क्षेन्नारकीं वा विचक्षण । नेम लोक च काङ्क्षेत देहावेशात् प्रमाद्यति ॥१३॥
एतद् विद्वान् पुरा मृत्योरभवाय घटेत स । अप्रमत्त इद ज्ञात्वा मर्त्यमप्यर्थसिद्धिदम् ॥१४॥

छिद्यमानं यमैरेतैः कृतनीडं वनस्पतिम्। खगः स्वकेतमुत्सृज्य क्षेमं याति ह्यलम्पटः ॥१५॥
अहोरात्रैश्छिद्यमानं बुद्ध्वाऽऽयुर्भयवेपथुः। मुक्तसङ्गः परं बुद्ध्वा निरीह उपशाम्यति ॥१६॥
नृदेहमाद्यं सुलभं सुदुर्लभं प्लवं सुकल्पं गुरुकर्णधारम्।
मयानुकूलेन नभस्वतेरितं पुमान् भवाब्धिं न तरेत् स आत्महा ॥१७॥
यदाऽऽरम्भेषु निर्विण्णो विरक्तः संयतेन्द्रियः। अभ्यासेनात्मनो योगी धारयेदचलं मनः ॥१८॥
धार्यमाणं मनो यर्हि भ्राम्यदाश्वनवस्थितम्। अतन्द्रितोऽनुरोधेन मार्गेणात्मवशं नयेत् ॥१९॥
मनोगतिं न विसृजेज्जितप्राणो जितेन्द्रियः। सत्त्वसम्पन्नया बुद्ध्या मन आत्मवशं नयेत् ॥२०॥
एष वै परमो योगो मनसः सङ्ग्रहः स्मृतः। हृदयज्ञत्वमन्विच्छन् दम्यस्येवार्वतो मुहुः ॥२१॥
साङ्ख्येन सर्वभावानां प्रतिलोमानुलोमतः। भवाप्ययावनुध्यायेन्मनो यावत् प्रसीदति ॥२२॥
निर्विण्णस्य विरक्तस्य पुरुषस्योक्तवेदिनः। मनस्त्यजति दौरात्म्यं चिन्तितस्यानुचिन्तया ॥२३॥
यमादिभिर्योगपथैरान्वीक्षिक्या च विद्यया। ममार्चोपासनाभिर्वा नान्यैर्योग्यं स्मरेन्मनः ॥२४॥
यदि कुर्यात् प्रमादेन योगी कर्म विगर्हितम्। योगेनैव दहेदंहो नान्यत्तत्र कदाचन ॥२५॥
स्वे स्वेऽधिकारे या निष्ठा स गुणः परिकीर्तितः। कर्मणां जात्यशुद्धानामनेन नियमः कृतः।
गुणदोषविधानेन सङ्गानां त्याजनेच्छया ॥२६॥
जातश्रद्धो मत्कथासु निर्विण्णः सर्वकर्मसु। वेद दुःखात्मकान् कामान् परित्यागेऽप्यनीश्वरः २७
ततो भजेत मां प्रीतः श्रद्धालुर्दृढनिश्चयः। जुषमाणश्च तान् कामान् दुःखोदर्कांश्च गर्हयन् ॥२८॥
प्रोक्तेन भक्तियोगेन भजतो मासकृन्मुनेः। कामा हृदय्या नश्यन्ति सर्वे मयि हृदि स्थिते ॥२९॥
भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः। क्षीयन्ते चास्य कर्माणि मयि दृष्टेऽखिलात्मनि ॥३०॥
तस्मान्मद्भक्तियुक्तस्य योगिनो वै मदात्मनः। न ज्ञानं न च वैराग्यं प्रायः श्रेयो भवेदिह ॥३१॥
यत् कर्मभिर्यत्तपसा ज्ञानवैराग्यतश्च यत्। योगेन दानधर्मेण श्रेयोभिरितरैरपि ॥३२॥
सर्वं मद्भक्तियोगेन मद्भक्तो लभतेऽञ्जसा। स्वर्गापवर्गं मद्धाम कथञ्चिद् यदि वाञ्छति ॥३३॥
न किञ्चित् साधवो धीरा भक्ता ह्येकान्तिनो मम। वाञ्छन्त्यपि मया दत्तं कैवल्यमपुनर्भवम् ॥३४॥
नैरपेक्ष्यं परं प्राहुर्निःश्रेयसमनल्पकम्। तस्मान्निराशिषो भक्तिर्निरपेक्षस्य मे भवेत् ॥३५॥
न मय्येकान्तभक्तानां गुणदोषोद्भवा गुणाः। साधूनां समचित्तानां बुद्धेः परमुपेयुषाम् ॥३६॥
एवमेतान् मयाऽऽदिष्टाननुतिष्ठन्ति मे पथः। क्षेमं विन्दन्ति मत्स्थानं यद् ब्रह्म परमं विदुः ॥३७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

अथैकविंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

य एतान् मत्पथो हित्वा भक्तिज्ञानक्रियात्मकान्। क्षुद्रान् कामांश्चलैः प्राणैर्जुषन्तः संसरन्ति ते ॥१॥

स्वे स्वेऽधिकारे या निष्ठा स गुण परिकीर्तित । विपर्ययस्तु दोष स्यादुभयोरेष निश्चयः ॥ २ ॥
शुद्ध्यशुद्धी विधीयेते समानेष्वपि वस्तुषु । द्रव्यस्य विचिकित्सार्थं गुणदोषौ शुभाशुभौ ॥ ३ ॥
धर्मार्थं व्यवहारार्थं यात्रार्थमिति चानघ । दर्शितोऽय मयाऽऽचारो धर्ममुद्वहता धुरम् ॥ ४ ॥
भूम्यम्ब्वग्न्यनिलाकाशा भूताना पञ्च धातव । आब्रह्मस्थावरादीना शारीरा आत्मसयुता ॥ ५ ॥
वेदेन नामरूपाणि विषमाणि समेष्वपि । धातुषूद्धव कल्प्यन्ते एतेषा स्वार्थसिद्धये ॥ ६ ॥
देशकालादिभावाना वस्तूना मम सत्तम । गुणदोषौ विधीयेते नियमार्थं हि कर्मणाम् ॥ ७ ॥
अकृष्णसारो देशानामब्रह्मण्योऽशुचिर्भवेत् । कृष्णसारोऽप्यसौवीरकीकटासस्कृतेरिणम् ॥ ८ ॥
कर्मण्यो गुणवान् कालो द्रव्यत स्वत एव वा । यतो निवर्तते कर्म स दोषोऽकर्मक स्मृत ॥ ९ ॥
द्रव्यस्य शुद्ध्यशुद्धी च द्रव्येण वचनेन च । सस्कारेणाथ कालेन महत्त्वाल्पतयाथवा ॥१०॥
शक्त्याशक्त्याथवा बुद्ध्या समृद्ध्या च यदात्मने । अघ कुर्वन्ति हि यथा देशावस्थानुसारत ॥११॥
धान्यदार्वस्थितन्तूना रसतैजसचर्मणाम् । कालवाय्वग्निमृत्तोयै पार्थिवाना युतायुतै ॥१२॥
अमेध्यलिप्त यद् येन गन्ध लेप व्यपोहति । भजते प्रकृतिं तस्य तच्छौच तावदिष्यते ॥१३॥
स्नानदानतपोऽवस्थावीर्यसस्कारकर्मभि । मत्स्मृत्या चात्मन शौच शुद्ध कर्माचरेद् द्विज १४
मन्त्रस्य च परिज्ञान कर्मशुद्धिर्मदर्पणम् । धर्म सपद्यते षड्भिरधर्मस्तु विपर्यय ॥१५॥
क्वचिद् गुणोऽपि दोष स्याद् दोषोऽपि विधिना गुण । गुणदोषार्थनियमस्तद्भिदामेव बाधते॥१६॥
समानकर्माचरण पतिताना न पातकम् । औत्पत्तिको गुण सङ्गो न शयान पतत्यध ॥१७॥
यतो यतो निवर्तेत विमुच्येत ततस्तत । एष धर्मो नृणा क्षेम शोकमोहभयापह ॥१८॥
विषयेषु गुणाध्यासात् पुस सङ्गस्ततो भवेत् । सङ्गात्तत्र भवेत् काम कामादेव कलिर्नृणाम् ।१९।
कलेर्दुर्विषह क्रोधस्तमस्तमनुवर्तते । तमसा ग्रस्यते पुसश्चेतना व्यापिनी द्रुतम् ॥२०॥
तया विरहित साधो जन्तु शून्याय कल्पते । ततोऽस्य स्वार्थविभ्रशो मूर्च्छितस्य मृतस्य च॥२१॥
विषयाभिनिवेशेन नात्मान वेद नापरम् । वृक्षजीविकया जीवन् व्यर्थं भस्त्रेव य श्वसन्॥२२॥
फलश्रुतिरिय नृणा न श्रेयो रोचन परम् । श्रेयोविवक्षया प्रोक्त यथा भैषज्यरोचनम् ॥२३॥
उत्पत्त्यैव हि कामेषु प्राणेषु स्वजनेषु च । आसक्तमनसो मर्त्या आत्मनोऽनर्थहेतुषु ॥२४॥
न तानविदुष स्वार्थं भ्राम्यतो वृजिनाध्वनि । कथ युञ्ज्यात् पुनस्तेषु तास्तमो विशतो बुध २५।
एव व्यवसित केचिदविज्ञाय कुबुद्धय । फलश्रुतिं कुसुमिता न वेदज्ञा वदन्ति हि ॥२६॥
कामिन कृपणा लुब्धा पुष्पेषु फलबुद्धय । अग्निमुग्धा धूमतान्ता स्व लोक न विदन्ति ते ।२७।
न ते मामङ्ग जानन्ति हृदिस्थ य इद यत । उक्थशस्त्रा ह्यसुतृपो यथा नीहारचक्षुष ॥२८॥
ते मे मतमविज्ञाय परोक्ष विषयात्मका । हिंसाया यदि राग स्याद् यज्ञ एव न चोदना॥२९॥
हिंसाविहारा ह्यालब्धै पशुभि स्वसुखेच्छया । यजन्ते देवता यज्ञै पितृभूतपतीन् खला ॥३०॥

स्वप्नोपममम् लोकमसन्तं श्रवणप्रियम् । आशिषो हृदि सङ्कल्प्य त्यजन्त्यर्थान् यथा वणिक् ॥३१॥
रज सत्त्वतमोनिष्ठा रज सत्त्वतमोजुषः । उपासत इन्द्रमुख्यान् देवादीन् न तथैव माम् ॥३२॥
इष्ट्वेह देवता यज्ञैर्गत्वा रंस्यामहे दिवि । तस्यान्त इह भूयास्म महाशाला महाकुला ॥३३॥
एवं पुष्पितया वाचा व्याक्षिप्तमनसां नृणाम् । मानिनां चातिस्तब्धानां मद्वार्तापि न रोचते ॥३४॥
वेदा ब्रह्मात्मविषयास्त्रिकाण्डविषया इमे । परोक्षवादा ऋषयः परोक्षं मम च प्रियम् ॥३५॥
शब्दब्रह्म सुदुर्बोधं प्राणेन्द्रियमनोमयम् । अनन्तपारं गम्भीरं दुर्विगाह्यं समुद्रवत् ॥३६॥
मयोपबृंहितं भूम्ना ब्रह्मणानन्तशक्तिना । भूतेषु घोषरूपेण विसेषूर्णेव लक्ष्यते ॥३७॥
यथोर्णनाभिर्हृदयादूर्णामुद्वमते मुखात् । आकाशाद् घोषवान् प्राणो मनसा स्पर्शरूपिणा ॥३८॥
छन्दोमयोऽमृतमयः सहस्रपदवीं प्रभुः । ओङ्काराद् व्यञ्जितस्पर्शस्वरोष्मान्तःस्थभूषिताम् ॥३९॥
विचित्रभाषाविततां छन्दोभिश्चतुरुत्तरैः । अनन्तपारां बृहतीं सृजत्याक्षिपते स्वयम् ॥४०॥
गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च बृहती पङ्क्तिरेव च । त्रिष्टुब्जगत्यतिच्छन्दो ह्यत्यष्ट्यतिजगद्विराट् ॥४१॥
किं विधत्ते किमाचष्टे किमनूद्य विकल्पयेत् । इत्यस्या हृदयं लोके नान्यो मद् वेद कश्चन ॥४२॥
मां विधत्तेऽभिधत्ते मां विकल्प्यापोह्यते त्वहम् । एतावान् सर्ववेदार्थः शब्द आस्थाय मां भिदाम्।
मायामात्रमनूद्यान्ते प्रतिषिध्य प्रसीदति ॥ ४३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे एकविंशतितमोऽध्याय ॥ २१ ॥

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

उद्धव उवाच

कति तत्त्वानि विश्वेश सङ्ख्यातान्यृषिभिः प्रभो । नवैकादश पञ्च त्रीण्यात्थ त्वमिह शुश्रुम ॥ १ ॥
केचित् षड्विंशतिं प्राहुरपरे पञ्चविंशतिम् । सप्तैके नव षट् केचिच्चत्वार्येकादशापरे ॥ २ ॥
केचित् सप्तदश प्राहुः षोडशैके त्रयोदश । एतावत्त्वं हि संख्यानामृषयो यद्विवक्षया ।
गायन्ति पृथगायुष्मन्निदं नो वक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥

श्रीभगवानुवाच

युक्तं च सन्ति सर्वत्र भाषन्ते ब्राह्मणा यथा । मायां मदीयामुद्गृह्य वदतां किं नु दुर्घटम् ॥ ४ ॥
नैतदेवं यथाऽऽत्थ त्वं यदहं वच्मि तत्तथा । एवं विवदतां हेतुं शक्तयो मे दुरत्यया ॥ ५ ॥
यासां व्यतिकरादासीद् विकल्पो वदतां पदम् । प्राप्ते शमदमेऽप्येति वादस्तमनु शाम्यति ॥ ६ ॥
परस्परानुप्रवेशात् तत्त्वानां पुरुषर्षभ । पौर्वापर्यप्रसंख्यानं यथा वक्तुर्विवक्षितम् ॥ ७ ॥
एकस्मिन्नपि दृश्यन्ते प्रविष्टानीतराणि च । पूर्वस्मिन् वा परस्मिन् वा तत्त्वे तत्त्वानि सर्वशः ॥ ८ ॥
पौर्वापर्यमतोऽमीषां प्रसंख्यानमभीप्सताम् । यथा विविक्तं यद्वक्त्रं गृह्णीमो युक्तिसम्भवात् ॥ ९ ॥

अनाद्यविद्यायुक्तस्य पुरुषस्यात्मवेदनम् । स्वतो न सम्भवादन्यस्तत्त्वज्ञो ज्ञानदो भवेत् ॥१०॥
पुरुषेश्वरयोरत्र न वैलक्षण्यमण्वपि । तदन्यकल्पनापार्था ज्ञानं च प्रकृतेर्गुणः ॥११॥
प्रकृतिर्गुणसाम्यं वै प्रकृतेर्नात्मनो गुणाः । सत्त्वं रजस्तम इति स्थित्युत्पत्त्यन्तहेतवः ॥१२॥
सत्त्वं ज्ञानं रजः कर्म तमोऽज्ञानमिहोच्यते । गुणव्यतिकरः कालः स्वभावः सूत्रमेव च ॥१३॥
पुरुषः प्रकृतिर्व्यक्तमहङ्कारो नभोऽनिलः । ज्योतिरापः क्षितिरिति तत्त्वान्युक्तानि मे नव ॥१४॥
श्रोत्रं त्वग्दर्शनं घ्राणो जिह्वेति ज्ञानशक्तयः । वाक्पाण्युपस्थपाय्वङ्घ्रिकर्माण्यङ्गोभयं मनः ॥१५॥
शब्दः स्पर्शो रसो गन्धो रूपं चेत्यर्थजातयः । गत्युक्त्युत्सर्गशिल्पानि कर्मायतनसिद्धयः ॥१६॥
सर्गादौ प्रकृतिर्ह्यस्य कार्यकारणरूपिणी । सत्त्वादिभिर्गुणैर्धत्ते पुरुषोऽव्यक्त ईक्षते ॥१७॥
व्यक्तादयो विकुर्वाणा धातवः पुरुषेक्षया । लब्धवीर्याः सृजन्त्यण्डं संहताः प्रकृतेर्बलात् ॥१८॥
सप्तैव धातव इति तत्रार्थाः पञ्च खादयः । ज्ञानमात्मोभयाधारस्ततो देहेन्द्रियासवः ॥१९॥
षडित्यत्रापि भूतानि पञ्च षष्ठः परः पुमान् । तैर्युक्त आत्मसम्भूतैः सृष्ट्वेदं समुपाविशत् ॥२०॥
चत्वार्येवेति तत्रापि तेज आपोऽन्नमात्मनः । जातानि तैरिदं जातं जन्मावयविनः खलु ॥२१॥
सङ्ख्याने सप्तदशके भूतमात्रेन्द्रियाणि च । पञ्च पञ्चैकमनसा आत्मा सप्तदशः स्मृतः ॥२२॥
तद्वत् षोडशसङ्ख्याने आत्मैव मन उच्यते । भूतेन्द्रियाणि पञ्चैव मन आत्मा त्रयोदश ॥२३॥
एकादशत्व आत्मासौ महाभूतेन्द्रियाणि च । अष्टौ प्रकृतयश्चैव पुरुषश्च नवेत्यथ ॥२४॥
इति नानाप्रसङ्ख्यानं तत्त्वानामृषिभिः कृतम् । सर्वं न्याय्यं युक्तिमत्त्वाद् विदुषां किमशोभनम् ॥२५

उद्धव उवाच

प्रकृतिः पुरुषश्चोभौ यद्यप्यात्मविलक्षणौ । अन्योन्यापाश्रयात् कृष्ण दृश्यते न भिदा तयोः २६
प्रकृतौ लक्ष्यते ह्यात्मा प्रकृतिश्च तथाऽऽत्मनि । एवं मे पुण्डरीकाक्ष महान्तं संशयं हृदि ।
छेत्तुमर्हसि सर्वज्ञ वचोभिर्नयनैपुणैः ॥ २७ ॥
त्वत्तो ज्ञानं हि जीवानां प्रमोषस्तेऽत्र शक्तितः । त्वमेव ह्यात्ममायाया गतिं वेत्थ न चापरः ॥२८॥

श्रीभगवानुवाच

प्रकृतिः पुरुषश्चेति विकल्पः पुरुषर्षभ । एष वैकारिकः सर्गो गुणव्यतिकरात्मकः ॥२९॥
ममाङ्ग माया गुणमय्यनेकधा विकल्पबुद्धीश्च गुणैर्विधत्ते ।
वैकारिकस्त्रिविधोऽध्यात्ममेकमथाधिदैवमधिभूतमन्यत् ॥ ३० ॥
दृग् [illegible] रन्ध्रे परस्परं सिध्यति यः स्वतः खे ।
यः आद्यः स्वयानुभूत्याखिलसिद्धसिद्धिः ।
[illegible] चक्षुर्जिह्वादि नासादि च चित्तयुक्तम् ॥

योऽसौ गुणक्षोभकृतो विकार प्रधानमूलान्महत प्रसूतः ।
अह त्रिवृन्मोहविकल्पहेतुर्वैकारिकस्तामस ऐन्द्रियश्च ॥ ३२ ॥
आत्मा परिज्ञानमयो विवादो ह्यस्तीति नास्तीति भिदार्थनिष्ठ ।
व्यर्थोऽपि नैवोपरमेत पुसा मत्त परावृत्तधिया स्वलोकात् ॥ ३३ ॥

उद्धव उवाच

त्वत्त परावृत्तधिय स्वकृतै कर्मभि प्रभो । उच्चावचान् यथा देहान् गृह्णन्ति विसृजन्ति च ३४
त ममाख्याहि गोविन्द दुर्विभाव्यमनात्मभि । न ह्येतत् प्रायशो लोके विद्वास सन्ति वञ्चिता ३५

श्रीभगवानुवाच

मन कर्ममय नृणामिन्द्रियै पञ्चभिर्युतम् । लोकाल्लोक प्रयात्यन्य आत्मा तदनुवर्तते ॥३६॥
ध्याय मनोऽनुविषयान् दृष्टान् वानुश्रुतानथ । उद्यत् सीदत् कर्मतन्त्र स्मृतिस्तदनु शाम्यति।३७।
विषयाभिनिवेशेन नात्मान यत् स्मरेत् पुन । जन्तोर्वै कस्यचिद्धेतोर्मृत्युरत्यन्तविस्मृति ॥३८॥
जन्म त्वात्मतया पुस सर्वभावेन भूरिद । विषयस्वीकृतिं प्राहुर्यथा स्वप्नमनोरथ ॥३९॥
स्वप्न मनोरथ चेत्थ प्राक्तन न स्मरत्यसौ । तत्र पूर्वमिवात्मानमपूर्वं चानुपश्यति ॥४०॥
इन्द्रियायनसृष्ट्येद त्रैविध्य भाति वस्तुनि । बहिरन्तर्भिदाहेतुर्जनोऽसज्जनकृद् यथा ॥४१॥
नित्यदा ह्यङ्ग भूतानि भवन्ति न भवन्ति च । कालेनालक्ष्यवेगेन सूक्ष्मत्वात्तन्न दृश्यते ॥४२॥
यथार्चिषा स्रोतसा च फलाना वा वनस्पते । तथैव सर्वभूताना वयोऽवस्थादय कृता ॥४३॥
सोऽय दीपोऽर्चिषा यद्वत् स्रोतसा तदिद जलम् । सोऽय पुमानिति नृणा मृषा गीर्धीर्मृषायुषाम्।४४।
मा स्वस्य कर्मबीजेन जायते सोऽप्यय पुमान् । म्रियते वामरो भ्रान्त्या यथाग्निर्दारुसयुतः ॥४५॥
निषेकगर्भजन्मानि बाल्यकौमारयौवनम् । वयोमध्य जरा मृत्युरित्यवस्थास्तनोर्नव ॥४६॥
एता मनोरथमयीर्ह्यन्यस्योच्चावचास्तनू । गुणसङ्गादुपादत्ते क्वचित् कश्चिज्जहाति च ॥४७॥
आत्मन पितृपुत्राभ्यामनुमेयौ भवाप्ययौ । न भवाप्ययवस्तूनामभिज्ञो द्वयलक्षण ॥४८॥
तरोर्बीजविपाकाभ्या यो विद्वाञ्जन्मसयमौ । तरोर्विलक्षणो द्रष्टा एव द्रष्टा तनो पृथक् ॥४९॥
प्रकृतेरेवमात्मानमविविच्याबुध पुमान् । तत्त्वेन स्पर्शसमूढ ससार प्रतिपद्यते ॥५०॥
सत्त्वसङ्गादृषीन् देवान् रजसासुरमानुषान् । तमसा भूततिर्यक्त्व भ्रामितो याति कर्मभि ॥५१॥
नृत्यतो गायत पश्यन् यथैवानुकरोति तान् । एव बुद्धिगुणान् पश्यन्ननीहोऽप्यनुकार्यते ॥५२॥
यथाम्भसा प्रचलता तरवोऽपि चला इव । चक्षुषा भ्राम्यमाणेन दृश्यते भ्रमतीव भू ॥५३॥
यथा मनोरथधियो विषयानुभवो मृषा । स्वप्नदृष्टाश्च दाशार्ह तथा ससार आत्मन ॥५४॥
अर्थे ह्यविद्यमानेऽपि ससृतिर्न निवर्तते । ध्यायतो विषयानस्य स्वप्नेऽनर्थागमो यथा ॥५५॥
—— मा भुङ्क्ष्व विषयानसदिन्द्रियै । आत्माग्रहणनिर्भात पश्य वैकल्पिक भ्रमम् ॥५६॥

क्षिप्तोऽवमानितोऽसद्भि प्रलब्धोऽसूयितोऽथवा। ताडित सन्निबद्धो वा वृत्त्या वा परिहापित ।५७।
निष्ठितो मूत्रितो वाज्ञैर्बहुधैवं प्रकम्पित । श्रेयस्काम कृच्छ्रगत आत्मनाऽऽत्मानमुद्धरेत् ५८

उद्धव उवाच

यथैवमनुबुध्येय वद नो वदता वर । सुदु सहमिम मन्ये आत्मन्यसदतिक्रमम् ॥५९॥
विदुषामपि विश्वात्मन् प्रकृतिर्हि बलीयसी । ऋते त्वद्धर्मनिरता् शान्तास्ते चरणालयान्॥६०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या संहितायामेकादशस्कन्धे द्वाविंशतितमोऽध्याय ॥ २२ ॥

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

बादरायणिरुवाच

स एवमाशंसित उद्धवेन भागवतमुख्येन दाशार्हमुख्य ।
सभाजयन् भृत्यवचो मुकुन्दस्तमाबभाषे श्रवणीयवीर्य ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

बार्हस्पत्य स वै नात्र साधुर्वै दुर्जनेरितै । दुरुक्तैर्भिन्नमात्मान य समाधातुमीश्वर ॥ २ ॥
न तथा तप्यते विद्ध पुमान् बाणै सुमर्मगै । यथा तुदन्ति मर्मस्था ह्यसता परुषेषव ॥ ३ ॥
कथयन्ति महत्पुण्यमितिहासमिहोद्धव । तमहं वर्णयिष्यामि निबोध सुसमाहित ॥ ४ ॥
केनचिद् भिक्षुणा गीत परिभूतेन दुर्जनै । स्मरता धृतियुक्तेन विपाक निजकर्मणाम् ॥ ५ ॥
अवन्तिषु द्विज कश्चिदासीदाढ्यतम श्रिया । वार्तावृत्ति कदर्यस्तु कामी लुब्धोऽतिकोपन ॥ ६ ॥
ज्ञातयोऽतिथयस्तस्य वाङ्मात्रेणापि नार्चिता । शून्यावसथ आत्मापि काले कामैरनर्चित ॥ ७ ॥
दु शीलस्य कदर्यस्य द्रुह्यन्ते पुत्रबान्धवा । दारा दुहितरो भृत्या विषण्णा नाचरन् प्रियम्॥८॥
तस्यैव यक्षवित्तस्य च्युतस्योभयलोकत । धर्मकामविहीनस्य चुक्रुधु पञ्चभागिन ॥ ९ ॥
तदवध्यानविस्रस्तपुण्यस्कन्धस्य भूरिद । अर्थोऽप्यगच्छन्निधन बह्वायासपरिश्रम ॥१०॥
ज्ञातयो जगृहु किञ्चित् किञ्चिद् दस्यव उद्धव । दैवत कालत किञ्चिद् ब्रह्मबन्धोर्नृपार्थिवात्।११।
स एव द्रविणे नष्टे धर्मकामविवर्जित । उपेक्षितश्च स्वजनैश्चिन्तामाप दुरत्ययाम् ॥१२॥
तस्यैव ध्यायतो दीर्घं नष्टरायस्तपस्विन । खिद्यतो बाष्पकण्ठस्य निर्वेद सुमहानभूत् ॥१३॥
स चाहेदमहो कष्ट वृथाऽऽत्मा मेऽनुतापित । न धर्माय न कामाय यस्यार्थायास ईदृश ॥१४॥
प्रायेणार्था कदर्याणा न सुखाय कदाचन । इह चात्मोपतापाय मृतस्य नरकाय च ॥१५॥
यशो यशस्विना शुद्ध श्लाघ्या ये गुणिना गुणा । लोभ स्वल्पोऽपि तान् हन्ति श्वित्रो रूपमिवेप्सितम्
अर्थस्य साधने सिद्ध उत्कर्षे रक्षणे व्यये । नाशोपभोग आयासस्त्रासश्चिन्ता भ्रमो नृणाम्।१७।
स्तेयं हिंसानृत दम्भ काम क्रोध स्मयो मद । भेदो वैरमविश्वास संस्पर्धा व्यसनानि च ॥१८॥

एते पञ्चदशानर्था ह्यर्थमूला मता नृणाम् । तस्मादनर्थमर्थाख्यं श्रेयोऽर्थी दूरतस्त्यजेत् ॥१९॥
भिद्यन्ते भ्रातरो दारा पितर सुहृदस्तथा । एकास्निग्धा काकिणिना सद्य सर्वेऽरय कृता ।२०।
अर्थेनाल्पीयसा ह्येते संरब्धा दीप्तमन्यव । त्यजन्त्याशु स्पृधो घ्नन्ति सहसोत्सृज्य सौहृदम्।२१।
लब्ध्वा जन्मामरप्रार्थ्यं मानुष्यं तद् द्विजाग्र्यताम् । तदनादृत्य ये स्वार्थं घ्नन्ति यान्त्यशुभां गतिम्२२
स्वर्गापवर्गयोर्द्वारं प्राप्य लोकमिमं पुमान् । द्रविणे कोऽनुषज्जेत मर्त्योऽनर्थस्य धामनि ॥२३॥
देवर्षिपितृभूतानि ज्ञातीन् बन्धूंश्च भागिन । असंविभज्य चात्मानं यक्षवित्त पतत्यध ॥२४॥
व्यर्थयार्थेहया वित्तं प्रमत्तस्य वयो बलम् । कुशला येन सिध्यन्ति जरठ किं नु साधये ॥२५॥
कस्मात् संक्लिश्यते विद्वान् व्यर्थयार्थेहयासकृत् । कस्यचिन्मायया नूनं लोकोऽयं सुविमोहित ॥२६॥
किं धनैर्धनदैर्वा किं कामैर्वा कामदैरुत । मृत्युना ग्रस्यमानस्य कर्मभिर्वोत जन्मदै ॥२७॥
नूनं मे भगवांस्तुष्ट सर्वदेवमयो हरि । येन नीतो दशामेतां निर्वेदश्चात्मन प्लव ॥२८॥
सोऽहं कालावशेषेण शोषयिष्येऽङ्गमात्मन । अप्रमत्तोऽखिलस्वार्थे यदि स्यात् सिद्ध आत्मनि २९
तत्र मामनुमोदेरन् देवास्त्रिभुवनेश्वरा । मुहूर्तेन ब्रह्मलोकं खट्वाङ्ग समसाधयत् ॥३०॥

श्रीभगवानुवाच

इत्यभिप्रेत्य मनसा ह्यावन्त्यो द्विजसत्तम । उन्मुच्य हृदयग्रन्थीन् शान्तो भिक्षुरभून्मुनि ।३१।
स चचार महीमेतां संयतात्मेन्द्रियानिल । भिक्षार्थं नगरग्रामानसङ्गोऽलक्षितोऽविशत् ॥३२॥
तं वै प्रवयसं भिक्षुमवधूतमसज्जना । दृष्ट्वा पर्यभवन् भद्र बह्वीभि परिभूतिभि ॥३३॥
केचित्त्रिवेणुं जगृहुरेके पात्रं कमण्डलुम् । पीठं चैकेऽक्षसूत्रं च कन्थां चीराणि केचन॥३४॥
प्रदाय च पुनस्तानि दर्शितान्याददुर्मुने । अन्नं च भैक्ष्यसम्पन्नं भुञ्जानस्य सरित्तटे ॥३५॥
मूत्रयन्ति च पापिष्ठा ष्ठीवन्त्यस्य च मूर्धनि । यतवाचं वाचयन्ति ताडयन्ति न वक्ति चेत्॥३६॥
तर्जयन्त्यपरे वाग्भि स्तेनोऽयमिति वादिन । बध्नन्ति रज्ज्वा तं केचिद् बध्यतां बध्यतामिति।३७।
क्षिपन्त्येकेऽवजानन्त एष धर्मध्वज शठ । क्षीणवित्त इमां वृत्तिमग्रहीत् स्वजनोज्झित ॥३८॥
अहो एष महासारो धृतिमान् गिरिराडिव । मौनेन साधयत्यर्थं बकवद् दृढनिश्चय ॥३९॥
इत्येके विहसन्त्येनमेके दुर्वातयन्ति च । तं बबन्धुर्निरुरुधुर्यथा क्रीडनकं द्विजम् ॥४०॥
एवं स भौतिकं दु ख दैविकं दैहिकं च यत् । भोक्तव्यमात्मनो दिष्टं प्राप्तं प्राप्तमबुध्यत ॥४१॥
परिभूत इमां गाथामगायत नराधमै । पातयद्भि स्वधर्मस्थो धृतिमास्थाय सात्त्विकीम्।४२।

द्विज उवाच

नायं जनो मे सुखदु खहेतुर्न देवतात्मा ग्रहकर्मकाला ।
मन परं कारणमामनन्ति संसारचक्रं परिवर्तयेद् यत् ॥ ४३ ॥

मनो गुणान् वै सृजते बलीयस्ततश्च कर्माणि विलक्षणानि ।
शुक्लानि कृष्णान्यथ लोहितानि तेभ्य सवर्णा सृतयो भवन्ति ॥ ४४ ॥
अनीह आत्मा मनसा समीहता हिरण्मयो मत्सख उद्विचष्टे ।
मन स्वलिङ्ग परिगृह्य कामान् जुषन् निबद्धो गुणसङ्गतोऽसौ ॥ ४५ ॥
दान स्वधर्मो नियमो यमश्च श्रुतञ्च कर्माणि च सद्व्रतानि ।
सर्वे मनोनिग्रहलक्षणान्ता परो हि योगो मनस समाधि ॥ ४६ ॥
समाहित यस्य मन प्रशान्त दानादिभि कि वद तस्य कृत्यम् ।
असयत यस्य मनो विनश्यद् दानादिभिश्चेदपर किमेभि ॥ ४७ ॥
मनोवशेऽन्ये ह्यभवन् स्म देवा मनश्च नान्यस्य वश समेति ।
भीष्मो हि देव सहस सहीयान् युञ्ज्याद् वशे त स हि देवदेव ॥ ४८ ॥
त दुर्जय शत्रुमसह्यवेगमरुन्तुद तन्न विजित्य केचित् ।
कुर्वन्त्यसद्विग्रहमत्र मर्त्यैर्मित्राण्युदासीनरिपून् विमूढा ॥ ४९ ॥
देह मनोमात्रमिम गृहीत्वा ममाहमित्यन्धधियो मनुष्या ।
एषोऽहमन्योऽयमिति भ्रमेण दुरन्तपारे तमसि भ्रमन्ति ॥ ५० ॥
जनस्तु हेतु सुखदु खयोश्चेत् किमात्मनश्चात्र ह भौमयोस्तत् ।
जिह्वा क्वचित् सदशति स्वदद्भिस्तद्वेदनाया कतमाय कुप्येत् ॥ ५१ ॥
दु खस्य हेतुर्यदि देवतास्तु किमात्मनस्तत्र विकारयोस्तत् ।
यदङ्गमङ्गेन निहन्यते क्वचित् क्रुध्येत कस्मै पुरुष स्वदेहे ॥ ५२ ॥
आत्मा यदि स्यात् सुखदु खहेतु किमन्यतस्तत्र निजस्वभाव ।
न ह्यात्मनोऽन्यद् यदि तन्मृषा स्यात् क्रुध्येत कस्मान्न सुख न दु खम् ॥ ५३ ॥
ग्रहा निमित्त सुखदु खयोश्चेत् किमात्मनोऽजस्य जनस्य ते वै ।
ग्रहैर्ग्रहस्यैव वदन्ति पीडा क्रुध्येत कस्मै पुरुषस्ततोऽन्य ॥ ५४ ॥
कर्मास्तु हेतु सुखदु खयोश्चेत् किमात्मनस्तद्धि जडाजडत्वे ।
देहस्त्वचित् पुरुषोऽय सुपर्ण क्रुध्येत कस्मै न हि कर्ममूलम् ॥ ५५ ॥
कालस्तु हेतु सुखदु खयोश्चेत् किमात्मनस्तत्र तदात्मकोऽसौ ।
नाग्नेर्हि तापो न हिमस्य तत् स्यात् क्रुध्येत कस्मै न परस्य द्वन्द्वम् ॥ ५६ ॥
न केनचित् क्वापि कथञ्चनास्य द्वन्द्वोपराग परत परस्य ।
यथाहम ससृतिरूपिण स्यादेव प्रबुद्धो न बिभेति भूतै ॥ ५७ ॥

एतां स आस्थाय परात्मनिष्ठामध्यासितां पूर्वतमैर्महर्षिभिः ।
अहं तरिष्यामि दुरन्तपारं तमो मुकुन्दाङ्घ्रिनिषेवयैव ॥ ५८ ॥

श्रीभगवानुवाच

निर्विद्य नष्टद्रविणो गतक्लमः प्रव्रज्य गां पर्यटमान इत्थम् ।
निराकृतोऽसद्भिरपि स्वधर्मादकम्पितोऽमुं मुनिराह गाथाम् ॥ ५९ ॥

सुखदुःखप्रदो नान्यः पुरुषस्यात्मविभ्रमः । मित्रोदासीनरिपवः संसारस्तमसः कृतः ॥६०॥
तस्मात् सर्वात्मना तात निगृहाण मनो धिया । मय्यावेशितया युक्त एतावान् योगसंग्रहः ॥६१॥
य एतां भिक्षुणा गीतां ब्रह्मनिष्ठां समाहितः । धारयञ्छ्रावयञ्छृण्वन् द्वन्द्वैर्नैवाभिभूयते ॥६२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

अथ ते सम्प्रवक्ष्यामि सांख्यं पूर्वैर्विनिश्चितम् । यद् विज्ञाय पुमान् सद्यो जह्याद् वैकल्पिकं भ्रमम् ॥
आसीज्ज्ञानमथो ह्यर्थ एकमेवाविकल्पितम् । यदा विवेकनिपुणा आदौ कृतयुगेऽयुगे ॥ २ ॥
तन्मायाफलरूपेण केवलं निर्विकल्पितम् । वाङ्मनोऽगोचरं सत्यं द्विधा समभवद् बृहत् ॥ ३ ॥
तयोरेकतरो ह्यर्थः प्रकृतिः सोभयात्मिका । ज्ञानं त्वन्यतमो भावः पुरुषः सोऽभिधीयते ॥ ४ ॥
तमो रजः सत्त्वमिति प्रकृतेरभवन् गुणाः । मया प्रक्षोभ्यमाणायाः पुरुषानुमतेन च ॥ ५ ॥
तेभ्यः समभवत् सूत्रं महान् सूत्रेण संयुतः । ततो विकुर्वतो जातोऽहङ्कारो यो विमोहनः ॥ ६ ॥
वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चेत्यहं त्रिवृत् । तन्मात्रेन्द्रियमनसां कारणं चिदचिन्मयः ॥ ७ ॥
अर्थस्तन्मात्रिकाज्जज्ञे तामसादिन्द्रियाणि च । तैजसाद् देवता आसन्नेकादश च वैकृतात् ॥ ८ ॥
मया सञ्चोदिता भावाः सर्वे संहत्यकारिणः । अण्डमुत्पादयामासुर्ममायतनमुत्तमम् ॥ ९ ॥
तस्मिन्नहं समभवमण्डे सलिलसंस्थितौ । मम नाभ्यामभूत् पद्मं विश्वाख्यं तत्र चात्मभूः ॥१०॥
सोऽसृजत्तपसा युक्तो रजसा मदनुग्रहात् । लोकान् सपालान् विश्वात्मा भूर्भुवः स्वरिति त्रिधा॥
देवानामोक आसीत् स्वर्भूतानां च भुवः पदम् । मर्त्यादीनां च भूर्लोकः सिद्धानां त्रितयात् परम् १२
अधोऽसुराणां नागानां भूमेरोकोऽसृजत् प्रभुः । त्रिलोक्यां गतयः सर्वाः कर्मणां त्रिगुणात्मनाम् १३
योगस्य तपसश्चैव न्यासस्य गतयोऽमलाः । महर्जनस्तपः सत्यं भक्तियोगस्य मद्गतिः ॥१४॥
मया कालात्मना धात्रा कर्मयुक्तमिदं जगत् । गुणप्रवाह एतस्मिन्नुन्मज्जति निमज्जति ॥१५॥
अणुर्बृहत् कृशः स्थूलो यो यो भावः प्रसिध्यति । सर्वोऽप्युभयसंयुक्तः प्रकृत्या पुरुषेण च ॥१६॥
यस्तु यस्यादिरन्तश्च स वै मध्यं च तस्य सन् । विकारो व्यवहारार्थो यथा तैजसपार्थिवाः ॥१७॥

यदुपादाय पूर्वस्तु भावो विकुरुतेऽपरम् । आदिरन्तो यदा यस्य तत् सत्यमभिधीयते ॥१८॥
प्रकृतिर्ह्यस्योपादानमाधार पुरुष पर । सतोऽभिव्यञ्जक कालो ब्रह्म तत्त्रितयं त्वहम् ॥१९॥
सर्ग प्रवर्तते तावत् पौर्वापर्येण नित्यश । महान् गुणविसर्गार्थ स्थित्यन्तो यावदीक्षणम् २०
विराण्मयाऽऽसाद्यमानो लोककल्पविकल्पक । पञ्चत्वाय विशेषाय कल्पते भुवनै सह ॥२१॥
अन्ने प्रलीयते मर्त्यमन्न धानासु लीयते । धाना भूमौ प्रलीयन्ते भूमिर्गन्धे प्रलीयते ॥२२॥
अप्सु प्रलीयते गन्ध आपश्च स्वगुणे रसे । लीयते ज्योतिषि रसो ज्योती रूपे प्रलीयते ॥२३॥
रूप वायौ स च स्पर्शो लीयते सोऽपि चाम्बरे । अम्बर शब्दतन्मात्र इन्द्रियाणि स्वयोनिषु ॥२४॥
योनिर्वैकारिके सौम्य लीयते मनसीश्वरे । शब्दो भूतादिमप्येति भूतादिर्महति प्रभु ॥२५॥
स लीयते महान् स्वेषु गुणेषु गुणवत्तम । तेऽव्यक्ते सप्रलीयन्ते तत् काले लीयतेऽव्यये ॥२६॥
कालो मायामये जीवे जीव आत्मनि मय्यजे । आत्मा केवल आत्मस्थो विकल्पापायलक्षण ॥२७॥
एवमन्वीक्षमाणस्य कथ वैकल्पिको भ्रम । मनसो हृदि तिष्ठेत व्योम्नीवार्कोदये तम ॥२८॥
एष साख्यविधि प्रोक्त सशयग्रन्थिभेदन । प्रतिलोमानुलोमाभ्या परावरदृशा मया ॥२९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायामेकादशस्कन्धे चतुर्विंशतितमोऽध्याय ॥२४॥

अथ पञ्चविंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

गुणानामसमिश्राणा पुमान् येन यथा भवेत् । तन्मे पुरुषवर्यदमुपधारय [illegible] ॥ १ ॥
शमो दमस्तितिक्षेक्षा तप सत्य दया स्मृति । तुष्टिस्त्यागोऽस्पृहा श्रद्धा [illegible]
काम ईहा मदस्तृष्णा स्तम्भ आशीर्भिदा सुखम् । मदोत्साहो यश प्रीतिर्हास्य [illegible] ॥ ३ ॥
क्रोधो लोभोऽनृत हिंसा याच्ञा दम्भ क्लम कलि । शोकमोहौ विषादार्ती निद्राशा [illegible]
सत्त्वस्य रजसश्चैतास्तमसश्चानुपूर्वश । वृत्तयो [illegible] ॥ ५ ॥
सनिपातस्त्वहमिति ममेत्युद्धव या मति । व्यवहार [illegible]
धर्मे चार्थे च कामे च यदासौ परिनिष्ठित । गुणाना [illegible]
प्रवृत्तिलक्षणे निष्ठा पुमान् यर्हि गृहाश्रमे । स्वधर्मे [illegible]
पुरुष [illegible] । [illegible]
यदा भजति मा भक्त्या [illegible] । [illegible]
यदा आशिष [illegible] । [illegible]
सत्त्व रजस्तम इति [illegible] मे । [illegible]
यदेतरौ जयेत् [illegible] । [illegible]

यदा जयेत्तम सत्त्व रज सङ्ग भिदा चलम् । तदा दु खेन युज्येत कमणा यशसा श्रिया ॥१४॥
यदा जयेद् रज सत्त्व तमो मूढ ल्य जडम् । युज्येत शोकमोहाभ्या निद्रया हिसयाऽऽशया ॥१५॥
यदा चित्त प्रसीदेत इन्द्रियाणा च निर्वृति । देहेऽभय मनोऽसङ्ग तत्सत्त्व विद्धि मत्पदम् ॥१६॥
विकुर्वन् क्रियया चाधीरनिर्वृतिश्च चेतसाम् । गात्रास्वास्थ्य मनो भ्रान्त रज एतैर्निशामय ॥१७॥
सीदच्चित्त विलीयेत चेतसो ग्रहणेऽक्षमम् । मनो नष्ट तमो ग्लानिस्तमस्तदुपधारय ॥१८॥
एधमाने गुणे सत्त्वे देवाना बलमेधते । असुराणा च रजसि तमस्युद्धव रक्षसाम् ॥१९॥
सत्त्वाज्जागरण विद्याद् रजसा स्वप्नमादिशेत् । प्रस्वाप तमसा जन्तोस्तुरीय त्रिषु सततम् ॥२०॥
उपर्युपरि गच्छन्ति सत्त्वेन ब्राह्मणा जना । तमसाधोऽध आमुख्याद् रजसान्तरचारिण ॥२१॥
सत्त्वे प्रलीना स्वर्यान्ति नरलोक रजोलया । तमोलयास्तु निरय यान्ति मामेव निर्गुणा ॥२२॥
मदर्पण निष्फल वा सात्त्विक निजकर्म तत् । राजस फलसङ्कल्प हिंसाप्रायादि तामसम् ॥२३॥
कैवल्य सात्त्विक ज्ञान रजो वैकल्पिक च यत् । प्राकृत तामस ज्ञान मन्निष्ठ निर्गुण स्मृतम् ॥२४॥
वन तु सात्त्विको वासो ग्रामो राजस उच्यते । तामस द्यूतसदन मन्निकेत तु निर्गुणम् ॥२५॥
सात्त्विक कारकोऽसङ्गी रागान्धो राजस स्मृत । तामस स्मृतिविभ्रष्टो निर्गुणो मदपाश्रय ॥२६॥
सात्त्विक्याध्यात्मिकी श्रद्धा कर्मश्रद्धा तु राजसी । तामस्यधर्मे या श्रद्धा मत्सेवाया तु निर्गुणा ॥२७॥
पथ्य पूतमनायस्तमाहार्य सात्त्विक स्मृतम् । राजस चेन्द्रियप्रेष्ठ तामस चार्तिदाशुचि ॥२८॥
सात्त्विक सुखमात्मोत्थ विषयोत्थ तु राजसम् । तामस मोहदैन्योत्थ निर्गुण मदपाश्रयम् ॥२९॥
द्रव्य देश फल कालो ज्ञान कर्म च कारक । श्रद्धावस्थाऽऽकृतिर्निष्ठा त्रैगुण्य सर्व एव हि ॥३०॥
सर्व गुणमया भावा पुरुषाव्यक्तधिष्ठिता । दृष्ट श्रुतमनुध्यात बुद्ध्या वा पुरुषर्षभ ॥३१॥
एता ससृतय पुसो गुणकर्मनिबन्धना । येनेमे निर्जिता सौम्य गुणा जीवेन चित्तजा ।
भक्तियोगेन मन्निष्ठो मद्भावाय प्रपद्यते ॥ ३२ ॥

तस्माद् देहमिम लब्ध्वा ज्ञानविज्ञानसम्भवम् । गुणसङ्ग विनिर्धूय मा भजन्तु विचक्षणा ॥३३॥
नि सङ्गो मा भजेद् विद्वानप्रमत्तो जितेन्द्रिय । रजस्तमश्चाभिजयेत् सत्त्वसंसेवया मुनि ॥३४॥
सत्त्व चाभिजयेद् युक्तो नैरपेक्ष्येण शान्तधी । सम्पद्यते गुणैर्मुक्तो जीवो जीव विहाय माम् ॥३५॥
जीवो जीवविनिर्मुक्तो गुणैश्चाशयसम्भवै । मयैव ब्रह्मणा पूर्णो न बहिर्नान्तरश्चरेत् ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे पञ्चविंशतितमोऽध्याय ॥ २५ ॥

अथ षड्विंशतितमोऽध्याय.

श्रीभगवानुवाच

मल्लक्षणमिम काय लब्ध्वा मद्धर्म आस्थित । आनन्द परमात्मानमात्मस्थ समुपैति माम् ॥ १ ॥

गुणमय्या जीवयोन्या विमुक्तो ज्ञाननिष्ठया । गुणेषु मायामात्रेषु दृश्यमानेष्ववस्तुत ।
वर्तमानोऽपि न पुमान् युज्यतेऽवस्तुभिर्गुणै ॥ २ ॥
सङ्ग न कुर्यादसता शिश्नोदरतृपा क्वचित् । तस्यानुगस्तमस्यन्धे पतत्यन्धानुगान्धवत् ॥ ३ ॥
ऐल सम्राडिमा गाथामगायत् बृहच्छ्रवा । उर्वशीविरहान्मुह्यन् निर्विण्ण शोकसयमे ॥ ४ ॥
त्यक्त्वाऽऽत्मान व्रजन्तीं ता नग्न उन्मत्तवन्नृप । विलपन्नन्वगाज्जाये घोरे तिष्ठेति विक्लव ॥ ५ ॥
कामानतृप्तोऽनुजुषन् क्षुल्लकान् वर्षयामिनी । न वेद यान्तीर्नायान्तीरुर्वश्याकृष्टचेतन ॥ ६ ॥

ऐल उवाच

अहो मे मोहविस्तार कामकश्मलचेतस । देव्या गृहीतकण्ठस्य नायु खण्डा इमे स्मृता ॥७॥
नाह वेदाभिनिर्मुक्त सूर्या वाभ्युदितोऽमुया । मुषितो वर्षपूगाना बताहानि गतान्युत ॥ ८ ॥
अहो मे आत्मसमोहो येनात्मा योषिता कृत । क्रीडामृगश्चक्रवर्ती नरदेवशिखामणि ॥ ९ ॥
सपरिच्छदमात्मान हित्वा तृणमिवेश्वरम् । यान्तीं स्त्रिय चान्वगम नग्न उन्मत्तवद् रुदन् ॥१०॥
कुतस्तस्यानुभाव स्यात् तेज ईशत्वमेव वा । योऽन्वगच्छ स्त्रिय यान्तीं खरवत् पादताडित ११
कि विद्यया किं तपसा किं त्यागेन श्रुतेन वा । किं विविक्तेन मौनेन स्त्रीभिर्यस्य मनोहृतम् ॥१२॥
स्वार्थस्याकोविद धिङ्मा मूर्ख पण्डितमानिनम् । योऽहमीश्वरता प्राप्य स्त्रीभिर्गोखरवज्जित ॥१३॥
सेवतो वर्षपूगान् मे उर्वश्या अधरासवम् । न तृप्यत्यात्मभू कामो वह्निराहुतिभिर्यथा॥१४॥
पुंश्चल्यापहृत चित्त को न्वन्यो मोचितु प्रभु । आत्मारामेश्वरमृते भगवन्तमधोक्षजम् ॥१५॥
बोधितस्यापि देव्या मे सूक्तवाक्येन दुर्मते । मनोगतो महामोहो नापयात्यजितात्मन ॥१६॥
किमेतया नोऽपकृत रज्ज्वा वा सर्पचेतस । रज्जुस्वरूपाविदुषो योऽह यदजितेन्द्रिय ॥१७॥
क्वाय मलीमस कायो दौर्गन्ध्याद्यात्मकोऽशुचि । क्व गुणा सौमनस्याद्या ह्यध्यासोऽविद्यया कृत ॥
पित्रो किं स्व नु भार्याया स्वामिनोऽग्ने श्वगृध्रयो । किमात्मन किं सुहृदामिति यो नावसीयते१९
तस्मिन् कलेवरेऽमेध्ये तुच्छनिष्ठे विषज्जते । अहो सुभद्र सुनस सुस्मित च मुख स्त्रिय ॥२०॥
त्वङ्मासरुधिरस्नायुमेदोमज्जास्थिसहतौ । विण्मूत्रपूये रमता कृमीणा कियदन्तरम् ॥२१॥
अथापि नोपसज्जेत स्त्रीषु स्त्रैणेषु चार्थवित् । विषयेन्द्रियसयोगान्मन क्षुभ्यति नान्यथा॥२२॥
अदृष्टादश्रुताद् भावान्न भाव उपजायते । असम्प्रयुञ्जत प्राणान् शाम्यति स्तिमित मन २३
तस्मात् सङ्गो न कर्तव्य स्त्रीषु स्त्रैणेषु चेन्द्रियै । विदुषा चाप्यविश्रब्ध षड्वर्ग किमु मादृशाम् ॥

श्रीभगवानुवाच

एव प्रगायन् नृपदेवदेव स उर्वशीलोकमथो विहाय ।
आत्मानमात्मन्यवगम्य मा वै उपारमज्ज्ञानविधूतमोह ॥ २५ ॥
ततो दु सङ्गमुत्सृज्य सत्सु सज्जेत बुद्धिमान् । सन्त एतस्य छिन्दन्ति मनोव्यासङ्गमुक्तिभि ॥२६॥

सन्तोऽनपेक्षा मच्चित्ता प्रशान्ता समदर्शिन । निर्ममा निरहङ्कारा निर्द्वन्द्वा निष्परिग्रहा ॥२७॥
तेषु नित्य महाभाग महाभागेषु मत्कथा । सम्भवन्ति हिता नृणा जुषता प्रपुनन्त्यघम् ॥२८॥
ता ये शृण्वन्ति गायन्ति ह्यनुमोदन्ति चादृता । मत्परा श्रद्दधानाश्च भक्ति विन्दन्ति ते मयि॥२९॥
भक्ति लब्धवत साधो किमन्यदवशिष्यते । मय्यनन्तगुणे ब्रह्मण्यानन्दानुभवात्मनि ॥३०॥
यथोपश्रयमाणस्य भगवन्त विभावसुम् । शीत भय तमोऽप्येति साधून् सेवतस्तथा ॥३१॥
निमज्ज्योन्मज्जता घोरे भवाब्धौ परमायनम् । सन्तो ब्रह्मविद शान्ता नौर्दृढेवाप्सु मज्जताम्॥३२॥
अन्न हि प्राणिना प्राण आर्ताना शरण त्वहम् । धर्मो वित्त नृणा प्रेत्य सन्तोऽर्वाग् बिभ्यतोऽरणम् ॥
सन्तो दिशन्ति चक्षूषि बहिरर्क समुत्थित । देवता बान्धवा सन्त सन्त आत्माहमेव च॥३४॥
वैतसेनस्ततोऽप्येवमुर्वश्या लोकनिस्पृह । मुक्तसङ्गो महीमेतामात्मारामश्चचार ह ॥३५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या संहितायामेकादशस्कन्धे षड्विंशतितमोऽध्याय ॥ २६ ॥

अथ सप्तविंशतितमोऽध्यायः

उद्धव उवाच

क्रियायोग समाचक्ष्व भवदाराधन प्रभो । यस्मात्त्वा ये यथार्चन्ति सात्वता सात्वतर्षभ ॥१॥
एतद् वदन्ति मुनयो मुहुर्नि श्रेयस नृणाम् । नारदो भगवान् व्यास आचार्योऽङ्गिरस सुत ॥२॥
नि सृत ते मुखाम्भोजाद् यदाह भगवानज । पुत्रेभ्यो भृगुमुख्येभ्यो देव्यै च भगवान् भव ॥३॥
एतद् वै सर्ववर्णानामाश्रमाणा च सम्मतम् । श्रेयसामुत्तम मन्ये स्त्रीशूद्राणा च मानद ॥४॥
एतत् कमलपत्राक्ष कर्मबन्धविमोचनम् । भक्ताय चानुरक्ताय ब्रूहि विश्वेश्वरेश्वर ॥५॥

श्रीभगवानुवाच

न ह्यन्तोऽनन्तपारस्य कर्मकाण्डस्य चोद्धव । संक्षिप्त वर्णयिष्यामि यथावदनुपूर्वश ॥ ६ ॥
वैदिकस्तान्त्रिको मिश्र इति मे त्रिविधो मख । त्रयाणामीप्सितेनैव विधिना मा समर्चयेत् ॥ ७ ॥
यदा स्वनिगमेनोक्त द्विजत्व प्राप्य पूरुष । यथा यजेत मा भक्त्या श्रद्धया तन्निबोध मे ॥ ८ ॥
अर्चाया स्थण्डिलेऽग्नौ वा सूर्ये वाप्सु हृदि द्विजे । द्रव्येण भक्तियुक्तोऽर्चेत् स्वगुरु माममायया॥ ९ ॥
पूर्व स्नान प्रकुर्वीत धौतदन्तोऽङ्गशुद्धये । उभयैरपि च स्नान मन्त्रैर्मृद्ग्रहणादिना ॥१०॥
सन्ध्योपास्त्यादिकर्माणि वेदेनाचोदितानि मे । पूजा तै कल्पयेत् सम्यक्सङ्कल्प कर्मपावनीम् ११
शैली दारुमयी लौही लेप्या लेख्या च सैकती । मनोमयी मणिमयी प्रतिमाष्टविधा स्मृता ॥१२॥
चलाचलेति द्विविधा प्रतिष्ठा जीवमन्दिरम् । उद्वासावाहने न स्त स्थिरायामुद्धवार्चने ॥१३॥
अस्थिरायां विकल्प स्यात् स्थण्डिले तु भवेद् द्वयम् । स्नपन त्वविलेप्यायामन्यत्र परिमार्जनम्॥१४॥
द्रव्यै प्रसिद्धैर्मद्याग प्रतिमादिष्वमायिन । भक्तस्य च यथालब्धैर्हृदि भावेन चैव हि ॥१५॥

स्नानालङ्करण प्रेष्ठमर्चायामेव तूद्धव । स्थण्डिले तत्त्वविन्यासो वह्नावाज्यप्लुत हवि ॥१६॥
सूय चाभ्यर्हण प्रेष्ठ सलिले सलिलादिभि । श्रद्धयोपाहृत प्रेष्ठ भक्तेन मम वार्यपि ॥१७॥
भूर्यप्यभक्तोपहृत न मे तोषाय कल्पते । ग धो धूप सुमनसो दीपोऽन्नाद्य च कि पुन ॥१८॥
शुचि सभृतसम्भार प्राग्दर्भै कल्पितासन । आसीन प्रागुदग् वार्चदर्चायामथ सम्मुख ॥१९॥
कृतन्यास कृतन्यासा मदर्चा पाणिना मृजेत् । कलश प्रोक्षणीय च यथावदुपसाधयेत् ॥२०॥
तदद्भिर्देवयजन द्रव्याण्यात्मानमेव च । प्रोक्ष्य पात्राणि त्रीण्यद्भिस्तैस्तैर्द्र०यैश्च साधयेत् ।२१।
पाद्यार्घ्याचमनीयार्थं त्रीणि पात्राणि दैशिक । हृदा शीर्ष्णाथ शिखया गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत् ॥
पिण्डे वाय्वग्निसशुद्धे हृत्पद्मस्था परा मम । अण्वीं जीवकला ध्यायेन्नादान्ते सिद्धभाविताम् ॥
तयाऽऽत्मभूतया पिण्डे व्याप्ते सम्पूज्य त मय । आवाह्यार्चादिषु स्थाप्य न्यस्ताङ्ग मा प्रपूजयेत् २४
पाद्योपस्पर्शार्हणादीनुपचारान् प्रकल्पयेत् । धर्मादिभिश्च नवभि कल्पयित्वाऽऽसन मम॥२५॥
पद्ममष्टदल तत्र कर्णिकाकेसरोज्ज्वलम् । उभाभ्या वेदतन्त्राभ्या मह्य तूभयसिद्धये ॥२६॥
सुदर्शन पाञ्चजन्य गदासीषुधनुर्हलान् । मुसल कौस्तुभ माला श्रीवत्स चानुपूजयेत् ॥२७॥
नन्द सुन द गरुड प्रचण्ड चण्डमेव च । महाबल बल चैव कुमुद कुमुदेक्षणम् ॥२८॥
दुर्गा विनायक व्यास विष्वक्सेन गुरून् सुरान् । स्वे स्वे स्थाने त्वभिमुखान् पूजयेत् प्रोक्षणादिभि ॥
च दनोशीरकर्पूरकुङ्कुमागुरुवासितै । सलिलै स्नापयेन्मन्त्रैर्नित्यदा विभवे सति ॥३०॥
स्वर्णघर्मानुवाकेन महापुरुषविद्यया । पौरुषेणापि सूक्तेन सामभी राजनादिभि ॥३१॥
वस्त्रोपवीताभरणपत्रस्रग्गन्धलेपनै । अलङ्कुर्वीत सप्रेम मद्भक्तो मा यथोचितम् ॥३२॥
पाद्यमाचमनीय च गन्ध सुमनसोऽक्षतान् । धूपदीपोपहार्याणि दद्या मे श्रद्धयार्चक ॥३३॥
गुडपायससर्पींषि शष्कुल्यापूपमोदकान् । सयावदधिसूपाश्च नैवेद्य सति कल्पयेत् ॥३४॥
अभ्यङ्गो मर्दनादर्शदन्तधावाभिषेचनम् । अन्नाद्यगीतनृत्यादि पर्वणि स्युरुतान्वहम् ॥३५॥
विधिना विहिते कुण्डे मेखलागर्तवेदिभि । अग्निमाधाय परित समूहेत् पाणिनोदितम् ॥३६॥
परिस्तीर्याथ पर्युक्षेदन्वाधाय यथाविधि । प्रोक्षण्याऽऽसाद्य द्रव्याणि प्रोक्ष्याग्नौ भावयेत माम्३७
तप्तजाम्बूनदप्रख्य शङ्खचक्रगदाम्बुजै । लसच्चतुर्भुज शान्त पद्मकिञ्जल्कवाससम् ॥३८॥
स्फुरत्किरीटकटककटिसूत्रवराङ्गदम् । श्रीवत्सवक्षस भ्राजत्कौस्तुभ वनमालिनम् ॥३९॥
ध्यायन्नभ्यर्च्य दारूणि हविषाभिघृतानि च । प्रास्याज्यभागावाघारौ दत्त्वा चाज्यप्लुत हवि ४०
जुहुयान्मूलमन्त्रेण षोडशर्चावदानत । धर्मादिभ्यो यथान्याय म न्त्रै स्विष्टकृत बुध ॥४१॥
अभ्यर्च्याथ नमस्कृत्य पार्षदेभ्यो बलिं हरेत् । मूलम न्त्र जपेद् ब्रह्म स्मरन् नारायणात्मकम्॥४२॥
दत्त्वाऽऽचमनमुच्छेष विष्वक्सेनाय कल्पयेत् । मुखवास सुरभिमत् ताम्बूलाद्यमथार्हयेत् ॥४३॥
उपगायन् गृणन् नृत्यन् कर्माण्यभिनयन् मम । मत्कथा श्रावयञ्छृण्वन् मुहूर्तं क्षणिको भवेत् ४४

स्तवैरुच्चावचै स्तोत्रै पौराणै प्राकृतैरपि। स्तुत्वा प्रसीद भगवन्निति वन्देत दण्डवत् ॥४५॥
शिरो मत्पादयो कृत्वा बाहुभ्या च परस्परम्। प्रपन्न पाहि मामीश भीत मृत्युग्रहार्णवात् ॥४६॥
इति शेषा मया दत्ता शिरस्याधाय सादरम्। उद्वासयेच्चेदुद्वास्य ज्योतिर्ज्योतिषि तत् पुन ॥४७॥
अर्चादिषु यदा यत्र श्रद्धा मा तत्र चार्चयेत्। सर्वभूतेष्वात्मनि च सर्वात्माहमवस्थितः ॥४८॥
एव क्रियायोगपथै पुमान् वैदिकतान्त्रिकै । अर्चन्नुभयत सिद्धिं मत्तो विन्दत्यभीप्सिताम् ॥४९॥
मदर्चा सप्रतिष्ठाप्य मन्दिर कारयेद् दृढम्। पुष्पोद्यानानि रम्याणि पूजायात्रोत्सवाश्रितान् ॥५०॥
पूजादीना प्रवाहार्थं महापर्वस्वथान्वहम्। क्षेत्रापणपुरग्रामान् दत्त्वा मत्सार्ष्टितामियात् ॥५१॥
प्रतिष्ठया सार्वभौम सद्मना भुवनत्रयम्। पूजादिना ब्रह्मलोक त्रिभिर्मत्साम्यतामियात् ॥५२॥
मामेव नैरपेक्ष्येण भक्तियोगेन विन्दति। भक्तियोग स लभते एव य पूजयेत माम् ॥५३॥
य स्वदत्ता परैर्दत्ता हरेत सुरविप्रयो। वृत्तिं स जायते विड्भुग् वर्षाणामयुतायुतम् ॥५४॥
कर्तुश्च सारथेर्हेतोरनुमोदितुरेव च। कर्मणा भागिन प्रेत्य भूयो भूयसि तत्फलम् ॥५५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायामेकादशस्कन्धे सप्तविंशतितमोऽध्याय ॥ २७॥

अथाष्टाविंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

परस्वभावकर्माणि न प्रशसेन्न गर्हयेत्। विश्वमेकात्मक पश्यन् प्रकृत्या पुरुषेण च ॥ १ ॥
परस्वभावकर्माणि य प्रशसति निन्दति। स आशु भ्रश्यते स्वार्थादसत्यभिनिवेशत ॥ २ ॥
तैजसे निद्रयाऽऽपन्ने पिण्डस्थो नष्टचेतन। मायां प्राप्नोति मृत्यु वा तद्वन्नानार्थदृक् पुमान् ॥३॥
किं भद्र किमभद्र वा द्वैतस्यावस्तुन कियत्। वाचोदित तदनृत मनसा ध्यातमेव च ॥ ४ ॥
छायाप्रत्याह्वयाभासा ह्यसन्तोऽप्यर्थकारिण। एव देहादयो भावा यच्छन्त्यामृत्युतो भयम् ॥ ५ ॥
आत्मैव तदिद विश्व सृज्यते सृजति प्रभु। त्रायते त्राति विश्वात्मा ह्रियते हरतीश्वर ॥ ६ ॥
तस्मान्न ह्यात्मनोऽन्यस्मादन्यो भावो निरूपित। निरूपितेय त्रिविधा निर्मूला भातिरात्मनि।
इद गुणमय विद्धि त्रिविध मायया कृतम् ॥ ७ ॥
एतद् विद्वान् मदुदित ज्ञानविज्ञाननैपुणम्। न निन्दति न च स्तौति लोके चरति सूर्यवत् ॥ ८ ॥
प्रत्यक्षेणानुमानेन निगमेनात्मसंविदा। आद्यन्तवदसज्ज्ञात्वा नि सङ्गो विचरेदिह ॥ ९ ॥

उद्धव उवाच

नैवात्मनो न देहस्य सस्रृतिर्द्रष्टृदृश्ययो। अनात्मस्वदृशोरीश कस्य स्यादुपलभ्यते ॥१०॥
आत्माव्ययोऽगुण शुद्ध स्वयज्योतिरनावृत। अग्निवद् दारुवदचिद् देह कस्येह सस्रृति ॥११॥

श्रीभगवानुवाच

यावद् देहेन्द्रियप्राणैरात्मन सन्निकर्षणम्। ससार फलवास्तावदपार्थोऽप्यविवेकिन ॥१२॥

अर्थे ह्यविद्यमानेऽपि संसृतिर्न निवर्तते । ध्यायतो विषयानस्य स्वप्नेऽनर्थागमो यथा ॥१३॥
यथा ह्यप्रतिबुद्धस्य प्रस्वापो बह्वनर्थभृत् । स एव प्रतिबुद्धस्य न वै मोहाय कल्पते ॥१४॥
शोकहर्षभयक्रोधलोभमोहस्पृहादय । अहङ्कारस्य दृश्यन्ते जन्म मृत्युश्च नात्मन ॥१५॥

देहेन्द्रियप्राणमनोऽभिमानो जीवोऽन्तरात्मा गुणकर्ममूर्ति ।
सूत्र महानित्युरुधेव गीत ससार आधावति कालतन्त्र ॥१६॥
अमूलमेतद् बहुरूपरूपित मनोवच प्राणशरीरकर्म ।
ज्ञानासिनोपासनया शितेनच्छित्त्वा मुनिर्गा विचरत्यतृष्ण ॥१७॥
ज्ञान विवेको निगमस्तपश्च प्रत्यक्षमैतिह्यमथानुमानम् ।
आद्यन्तयोरस्य यदेव केवल कालश्च हेतुश्च तदेव मध्ये ॥१८॥
यथा हिरण्य स्वकृत पुरस्तात् पश्चाच्च सर्वस्य हिरण्मयस्य ।
तदेव मध्ये व्यवहार्यमाण नानापदेशैरहमस्य तद्वत् ॥१९॥
विज्ञानमेतत्त्रियवस्थमङ्ग गुणत्रय कारणकार्यकर्तृ ।
समन्वयेन व्यतिरेकतश्च येनैव तुर्येण तदेव सत्यम् ॥२०॥
न यत् पुरस्तादुत यन्न पश्चान्मध्ये च तन्न व्यपदेशमात्रम् ।
भूत प्रसिद्ध च परेण यद् यत्तदेव तत् स्यादिति मे मनीषा ॥२१॥
अविद्यमानोऽप्यवभासते यो वैकारिको राजससर्ग एष ।
ब्रह्म स्वय ज्योतिरतो विभाति ब्रह्मेन्द्रियार्थात्मविकारचित्रम् ॥२२॥
एव स्फुट ब्रह्मविवेकहेतुभि परापवादेन विशारदेन ।
छित्त्वाऽऽत्मसन्देहमुपारमेत स्वानन्दतुष्टोऽखिलकामुकेभ्य ॥२३॥
नात्मा वपु पार्थिवमिन्द्रियाणि देवा ह्यसुर्वायुर्जल हुताश ।
मनोऽन्नमात्र धिषणा च सत्त्वमहङ्कृति ख क्षितिरर्थसाम्यम् ॥२४॥
समाहितै क करणैर्गुणात्मभिर्गुणो भवेन्मत्सुविविक्तधाम्न ।
विक्षिप्यमाणैरुत किं नु दूषण घनैरुपेतैर्विगतै रवे किम् ॥२५॥
यथा नभो वाय्वनलाम्बुभूगुणैर्गतागतैर्वर्तुगुणैर्न सज्जते ।
तथाक्षर सत्त्वरजस्तमोमलैरहमते ससृतिहेतुभि परम् ॥२६॥
तथापि सङ्ग परिवर्जनीयो गुणेषु मायारचितेषु तावत् ।
मद्भक्तियोगेन दृढेन यावद् रजो निरस्येत मन कषाय ॥२७॥
यथाऽऽमयोऽसाधुचिकित्सितो नृणा पुन पुन सतुदति प्ररोहन् ।
एव मनोऽपक्वकषायकर्म कुयोगिन विध्यति सर्वसङ्गम् ॥२८॥

सुविविक्त तव प्रश्न मयैतदपि धारयेत् । सनातन ब्रह्मगुह्य पर ब्रह्माधिगच्छति ॥२५॥
य एतन्मम भक्तेषु सम्प्रदद्यात् सुपुष्कलम् । तस्याह ब्रह्मदायस्य ददाम्यात्मानमात्मना ॥२६॥
य एतत् समधीयीत पवित्र परम शुचि । स पूयेताहरहर्मां ज्ञानदीपेन दर्शयन् ॥२७॥
य एतच्छ्रद्धया नित्यमव्यग्र श‍ृणुयान्नर । मयि भक्ति परा कुर्वन् कर्मभिर्न स बध्यते ॥२८॥
अप्युद्धव त्वया ब्रह्म सखे समवधारितम् । अपि ते विगतो मोह शोकश्चासौ मनोभव ॥२९॥
नैतत्त्वया दाम्भिकाय नास्तिकाय शठाय च । अशुश्रूषोरभक्ताय दुर्विनीताय दीयताम् ॥३०॥
एतैर्दोषैर्विहीनाय ब्रह्मण्याय प्रियाय च । साधवे शुचये ब्रूयाद् भक्ति स्याच्छूद्रयोषिताम् ॥
नैतद् विज्ञाय जिज्ञासोर्ज्ञातव्यमवशिष्यते । पीत्वा पीयूषममृत पातव्य नावशिष्यते ॥३२॥
ज्ञाने कर्मणि योगे च वार्तायां दण्डधारणे । यावानर्थो नृणा तात तावांस्तेऽह चतुर्विध ॥३३॥

मर्त्यो यदा त्यक्तसमस्तकर्मा निवेदितात्मा विचिकीर्षितो मे ।
तदामृतत्व प्रतिपद्यमानो मयाऽऽत्मभूयाय च कल्पते वै ॥ ३४ ॥

श्रीशुक उवाच

स एवमादर्शितयोगमार्गस्तदोत्तमश्लोकवचो निशम्य ।
बद्धाञ्जलि प्रीत्युपरुद्धकण्ठो न किञ्चिदूचेऽश्रुपरिप्लुताक्ष ॥ ३५ ॥
विष्टभ्य चित्त प्रणयावघूर्ण धैर्येण राजन् बहु मन्यमान ।
कृताञ्जलि प्राह यदुप्रवीर शीर्ष्णा स्पृशंस्तच्चरणारविन्दम् ॥ ३६ ॥

उद्धव उवाच

विद्रावितो मोहमहान्धकारो य आश्रितो मे तव सन्निधानात् ।
विभावसो किं नु समीपगस्य शीत तमो भी प्रभवन्त्यजाद्य ॥ ३७ ॥
प्रत्यर्पितो मे भवतानुकम्पिना भृत्याय विज्ञानमय प्रदीप ।
हित्वा कृतज्ञस्तव पादमूल कोऽन्यत् समीयाच्छरण त्वदीयम् ॥ ३८ ॥
वृक्णश्च मे सुदृढ स्नेहपाशो दाशार्हवृष्ण्यन्धकसात्वतेषु ।
प्रसारित सृष्टिविवृद्धये त्वया स्वमायया ह्यात्मसुबोधहेतिना ॥ ३९ ॥
नमोऽस्तु ते महायोगिन् प्रपन्नमनुशाधि माम् । यथा त्वच्चरणाम्भोजे रति स्यादनपायिनी ॥४०॥

श्रीभगवानुवाच

गच्छोद्धव मयाऽऽदिष्टो बदर्याख्य ममाश्रमम् । तत्र मत्पादतीर्थोदे स्नानोपस्पर्शनै शुचि ॥४१॥
ईक्षयालकनन्दाया विधूताशेषकल्मष । वसानो वल्कलान्यङ्ग वन्यभुक् सुखनि स्पृह ॥४२॥
सुशील सयतेन्द्रिय । शान्त समाहितधिया ज्ञानविज्ञानसयुत ॥४३॥

मत्तोऽनुशिक्षितं यत्ते विविक्तमनुभावयन्। मय्यावेशितवाक्चित्तो मद्धर्मनिरतो भव।
अतिव्रज्य गतीस्तिस्रो मामेष्यसि ततः परम् ॥ ४४ ॥

श्रीशुक उवाच

स एवमुक्तो हरिमेधसोद्धवः प्रदक्षिणं तं परिसृत्य पादयोः।
शिरो निधायाश्रुकलाभिरार्द्रधीर्न्यषिञ्चदद्वन्द्वपरोऽप्युपक्रमे ॥ ४५ ॥
सुदुस्त्यजस्नेहवियोगकातरो न शक्नुवंस्तं परिहातुमातुरः।
कृच्छ्रं ययौ मूर्धनि भर्तृपादुके बिभ्रन्नमस्कृत्य ययौ पुनः पुनः ॥ ४६ ॥
ततस्तमन्तर्हृदि संनिवेश्य गतो महाभागवतो विशालाम्।
यथोपदिष्टां जगदेकबन्धुना तपः समास्थाय हरेरगाद् गतिम् ॥ ४७ ॥
य एतदानन्दसमुद्रसम्भृतं ज्ञानामृतं भागवताय भाषितम्।
कृष्णेन योगेश्वरसेविताङ्घ्रिणा सच्छ्रद्धयाऽऽसेव्य जगद् विमुच्यते ॥ ४८ ॥
भवभयमपहन्तुं ज्ञानविज्ञानसारं निगमकृदुपजह्रे भृङ्गवद् वेदसारम्।
अमृतमुदधितश्चापाययद् भृत्यवर्गान् पुरुषमृषभमाद्यं कृष्णसंज्ञं नतोऽस्मि ॥४९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे एकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २९ ॥

अथ त्रिंशत्तमोऽध्यायः

राजोवाच

ततो महाभागवत उद्धवे निर्गते वनम्। द्वारवत्यां किमकरोद् भगवान् भूतभावनः ॥ १ ॥
ब्रह्मशापोपसंसृष्टे स्वकुले यादवर्षभः। प्रेयसीं सर्वनेत्राणां तनुं स कथमत्यजत् ॥ २ ॥
प्रत्याक्रष्टुं नयनमबला यत्र लग्नं न शेकुः कर्णाविष्टं न सरति ततो यत् सतामात्मलग्नम्।
यच्छ्रीर्वाचां जनयति रतिं किं नु मानं कवीनां दृष्ट्वा जिष्णोर्युधि रथगतं यच्च तत्साम्यमीयुः ॥ ३ ॥

ऋषिरुवाच

दिवि भुव्यन्तरिक्षे च महोत्पातान् समुत्थितान्। दृष्ट्वाऽऽसीनान् सुधर्मायां कृष्णः प्राह यदूनिदम् ॥४॥
एते घोरा महोत्पाता द्वार्वत्यां यमकेतवः। मुहूर्तमपि न स्थेयमत्र नो यदुपुङ्गवाः ॥ ५ ॥
स्त्रियो बालाश्च वृद्धाश्च शङ्खोद्धारं व्रजन्त्वितः। वयं प्रभासं यास्यामो यत्र प्रत्यक्सरस्वती ॥ ६ ॥
तत्राभिषिच्य शुचय उपोष्य सुसमाहिताः। देवताः पूजयिष्यामः स्नपनालेपनार्हणैः ॥ ७ ॥
ब्राह्मणांस्तु महाभागान् कृतस्वस्त्ययना वयम्। गोभूहिरण्यवासोभिर्गजाश्वरथवेश्मभिः ॥ ८ ॥
विधिरेष ह्यरिष्टघ्नो मङ्गलायनमुत्तमम्। देवद्विजगवां पूजा भूतेषु परमो भवः ॥ ९ ॥
इति सर्वे समाकर्ण्य यदुवृद्धा मधुद्विषः। तथेति नौभिरुत्तीर्य प्रभासं प्रययू रथैः ॥१०॥

तस्मिन् भगवताऽऽदिष्टं यदुदेवेन यादवाः । चक्रुः परमया भक्त्या सर्वश्रेयोपबृंहितम् ॥११॥
ततस्तस्मिन् महापानं पपुर्मैरेयकं मधु । दिष्टविभ्रंशितधियो यद्द्रवैर्भ्रश्यते मतिः ॥१२॥
महापानाभिमत्तानां वीराणां दृप्तचेतसाम् । कृष्णमायाविमूढानां सङ्घर्षः सुमहानभूत् ॥१३॥
युयुधुः क्रोधसंरब्धा वेलायामाततायिनः । धनुर्भिरसिभिर्भल्लैर्गदाभिस्तोमरर्ष्टिभिः ॥१४॥
पतत्पताकै रथकुञ्जरादिभिः खरोष्ट्रगोभिर्महिषैर्नरैरपि ।
मिथः समेत्याश्वतरैः सुदुर्मदा न्यहन्छरैर्दद्भिरिव द्विपा वने ॥ १५ ॥
प्रद्युम्नसाम्बौ युधि रूढमत्सरावक्रूरभोजावनिरुद्धसात्यकी ।
सुभद्रसङ्ग्रामजितौ सुदारुणौ गदौ सुमित्रासुरथौ समीयतुः ॥ १६ ॥
अन्ये च ये वै निशठोल्मुकादयः सहस्रजिच्छतजिद्भानुमुख्याः ।
अन्योन्यमासाद्य मदान्धकारिता जघ्नुर्मुकुन्देन विमोहिता भृशम् ॥ १७ ॥
दाशार्हवृष्ण्यन्धकभोजसात्वता मध्वर्बुदा माथुरशूरसेनाः ।
विसर्जनाः कुकुराः कुन्तयश्च मिथस्ततस्तेऽथ विसृज्य सौहृदम् ॥ १८ ॥
पुत्रा अयुध्यन् पितृभिर्भ्रातृभिश्च स्वस्रीयदौहित्रपितृव्यमातुलैः ।
मित्राणि मित्रैः सुहृदः सुहृद्भिर्ज्ञातींस्त्वहञ्ज्ञातय एव मूढाः ॥ १९ ॥
शरेषु क्षीयमाणेषु भज्यमानेषु धन्वसु । शस्त्रेषु क्षीयमाणेषु मुष्टिभिर्जह्रुरेरकाः ॥२०॥
ता वज्रकल्पा ह्यभवन् परिघा मुष्टिना भृताः । जघ्नुर्द्विषस्तैः कृष्णेन वार्यमाणास्तु तं च ते ॥२१॥
प्रत्यनीकं मन्यमाना बलभद्रं च मोहिताः । हन्तुं कृतधियो राजन्नापन्ना आततायिनः ॥२२॥
अथ तावपि सङ्क्रुद्धावुद्यम्य कुरुनन्दन । एरकामुष्टिपरिघौ चरन्तौ जघ्नतुर्युधि ॥२३॥
ब्रह्मशापोपसृष्टानां कृष्णमायावृतात्मनाम् । स्पर्धाक्रोधः क्षयं निन्ये वैणवोऽग्निर्यथा वनम् ॥२४॥
एवं नष्टेषु सर्वेषु कुलेषु स्वेषु केशवः । अवतारितो भुवो भार इति मेनेऽवशेषितः ॥२५॥
रामः समुद्रवेलायां योगमास्थाय पौरुषम् । तत्याज लोकं मानुष्यं संयोज्यात्मानमात्मनि ॥२६॥
रामनिर्याणमालोक्य भगवान् देवकीसुतः । निषसाद धरोपस्थे तूष्णीमासाद्य पिप्पलम् ॥२७॥
बिभ्रच्चतुर्भुजं रूपं भ्राजिष्णु प्रभया स्वया । दिशो वितिमिराः कुर्वन् विधूम इव पावकः ॥२८॥
श्रीवत्साङ्कं घनश्यामं तप्तहाटकवर्चसम् । कौशेयाम्बरयुग्मेन परिवीतं सुमङ्गलम् ॥२९॥
सुन्दरस्मितवक्त्राब्जं नीलकुन्तलमण्डितम् । पुण्डरीकाभिरामाक्षं स्फुरन्मकरकुण्डलम् ॥३०॥
कटिसूत्रब्रह्मसूत्रकिरीटकटकाङ्गदैः । हारनूपुरमुद्राभिः कौस्तुभेन विराजितम् ॥३१॥
वनमालापरीताङ्गं मूर्तिमद्भिर्निजायुधैः । कृत्वोरौ दक्षिणे पादमासीनं पङ्कजारुणम् ॥३२॥
मुसलावशेषायःखण्डकृतेषुर्लुब्धको जरा । मृगास्याकारं तच्चरणं विव्याध मृगशङ्कया ॥३३॥
चतुर्भुजं तं पुरुषं दृष्ट्वा स कृतकिल्बिषः । भीतः पपात शिरसा पादयोरसुरद्विषः ॥३४॥

अजानता कृतमिद पापेन मधुसूदन । क्षन्तुमर्हसि पापस्य उत्तमश्लोक मेऽनघ ॥३५॥
यस्यानुस्मरण नृणामज्ञानध्वान्तनाशनम् । वदन्ति तस्य ते विष्णो मयासाधु कृत प्रभो ॥३६॥
त माऽद्य जहि वैकुण्ठ पाप्मान मृगलुब्धकम् । यथा पुनरह त्वेव न कुर्यां सदतिक्रमम् ॥३७॥
यस्यात्मयोगरचित न विदुर्विरिञ्चो रुद्रादयोऽस्य तनया पतयो गिरा ये ।
त्वन्मायया पिहितदृष्टय एतदञ्ज कि तस्य ते वयमसद्गतयो गृणीम ॥ ३८ ॥

श्रीभगवानुवाच

मा भैर्जरे त्वमुत्तिष्ठ काम एष कृतो हि मे । याहि त्व मदनुज्ञात स्वर्गं सुकृतिना पदम् ॥३९॥
इत्यादिष्टो भगवता कृष्णेनेच्छाशरीरिणा । त्रि परिक्रम्य त नत्वा विमानेन दिव ययौ ॥४०॥
दारुक कृष्ण पदवीमन्विच्छन्नधिगम्य ताम् । वायु तुलसिकामोदमाघ्रायाभिमुख ययौ ॥४१॥
त तत्र तिग्मद्युभिरायुधैर्वृत ह्यश्वत्थमूले कृतकेतन पतिम् ।
स्नेहप्लुतात्मा निपपात पादयो रथादवप्लुत्य सबाष्पलोचन ॥ ४२ ॥
अपश्यतस्त्वच्चरणाम्बुज प्रभो दृष्टि प्रनष्टा तमसि प्रविष्टा ।
दिशो न जाने न लभे च शान्ति यथा निशायामुडुपे प्रनष्टे ॥ ४३ ॥
इति ब्रुवति सूते वै रथो गरुडलाञ्छन । खमुत्पपात राजेन्द्र साश्वध्वज उदीक्षत ॥४४॥
तमन्वगच्छन् दिव्यानि विष्णुप्रहरणानि च । तेनातिविस्मितात्मान सूतमाह जनार्दन ॥४५॥
गच्छ द्वारवतीं सूत ज्ञातीना निधन मिथ । सङ्कर्षणस्य निर्याण बन्धुभ्यो ब्रूहि मद्दशाम् ॥४६॥
द्वारकाया च न स्थेय भवद्भिश्च स्वबन्धुभि । मया त्यक्ता यदुपुरीं समुद्र प्लावयिष्यति ॥४७॥
स्व स्व परिग्रह सर्वे आदाय पितरौ च न । अर्जुनेनाविता सर्व इन्द्रप्रस्थ गमिष्यथ ॥४८॥
त्व तु मद्धर्ममास्थाय ज्ञाननिष्ठ उपेक्षक । मन्मायारचनामेता विज्ञायोपशम व्रज ॥४९॥
इत्युक्तस्त परिक्रम्य नमस्कृत्य पुन पुन । तत्पादौ शीर्ष्ण्युपाधाय दुर्मना प्रययौ पुरीम् ॥५०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायामेकादशस्कन्धे त्रिंशत्तमोऽध्याय ॥ ३० ॥

अथैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ तत्रागमद् ब्रह्मा भवान्या च सम भव । महेन्द्रप्रमुखा देवा मुनय सप्रजेश्वरा ॥ १ ॥
पितर सिद्धगन्धर्वा विद्याधरमहोरगा । चारणा यक्षरक्षासि किन्नराप्सरसो द्विजा ॥ २ ॥
द्रष्टुकामा भगवतो निर्याण परमोत्सुका । गायन्तश्च गृणन्तश्च शौरे कर्माणि जन्म च ॥ ३ ॥

इत्थं हरेर्भगवतो रुचिरावतारवीर्याणि बालचरितानि च शन्तमानि ।
अन्यत्र चेह च श्रुतानि गृणन् मनुष्यो भक्तिं परां परमहंसगतौ लभेत ॥ २८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वैयासिक्यामष्टादशसाहस्र्यां पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे एकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

इत्येकादशस्कन्धः समाप्तः ।

हरिः ॐ तत्सत्

ॐ श्रीपरमात्मने नम

श्रीमद्भागवतम्

द्वादशस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

राजोवाच

स्वधामानुगते कृष्णे यदुवशविभूषणे । कस्य वशोऽभवत् पृथ्व्यामेतदाचक्ष्व मे मुने ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

योऽन्त्य पुरञ्जयो नाम भाव्यो बार्हद्रथो नृप । तस्यामात्यस्तु शुनको हत्वा स्वामिनमात्मजम् ॥२॥
प्रद्योतसञ्ज्ञ राजान कर्ता यत् पालक सुत । विशाखयूपस्तत्पुत्रो भविता राजकस्तत ॥ ३ ॥
नन्दिवधनस्तत्पुत्र पञ्च प्रद्योतना इमे । अष्टत्रिंशोत्तरशत भोक्ष्यन्ति पृथिवीं नृपा ॥ ४ ॥
शिशुनागस्ततो भाव्य काकवर्णस्तु तत्सुत । क्षेमधर्मा तस्य सुत क्षेत्रज्ञ क्षेमधर्मज ॥ ५ ॥
विधिसार सुतस्तस्याजातशत्रुर्भविष्यति । दर्भकस्तत्सुतो भावी दर्भकस्याजय स्मृत ॥ ६ ॥
नन्दिवधन आजेयो महानन्दि सुतस्तत । शिशुनागा दशैवैते षष्ट्युत्तरशतत्रयम् ॥ ७ ॥
समा भोक्ष्यन्ति पृथिवीं कुरुश्रेष्ठ कलौ नृपा । महानन्दिसुतो राजन् शूद्रीगर्भोद्भवो बली ॥ ८ ॥
महापद्मपति कश्चिन्नन्द क्षत्रविनाशकृत् । ततो नृपा भविष्यन्ति शूद्रप्रायास्त्वधार्मिका ॥ ९ ॥
स एकच्छत्रा पृथिवीमनुल्लङ्घितशासन । शासिष्यति महापद्मो द्वितीय इव भार्गव ॥१०॥
तस्य चाष्टौ भविष्यन्ति सुमाल्यप्रमुखा सुता । य इमा भोक्ष्यन्ति महीं राजान स्म शत समा ।११।
नव नन्दान् द्विज कश्चित् प्रपन्नानुद्धरिष्यति । तेषामभावे जगतीं मौर्या भोक्ष्यन्ति वै कलौ ॥१२॥
स एव चन्द्रगुप्त वै द्विजो राज्येऽभिषेक्ष्यति । तत्सुतो वारिसारस्तु ततश्चाशोकवर्धन ॥१३॥
सुयशा भविता तस्य सगत सुयश सुत । शालिशूकस्ततस्तस्य सोमशर्मा भविष्यति ॥१४॥
शतधन्वा ततस्तस्य भविता तद् बृहद्रथ । मौर्या ह्येते दश नृपा सप्तत्रिंशच्छतोत्तरम् ।
समा भोक्ष्यन्ति पृथिवीं कलौ कुरुकुलोद्वह ॥ १५ ॥
हत्वा बृहद्रथ मौर्यं तस्य सेनापति कलौ । पुष्पमित्रस्तु शुङ्गाह्व स्वय राज्य करिष्यति ।
अग्निमित्रस्ततस्तस्मात् सुज्येष्ठोऽथ भविष्यति ॥ १६ ॥
वसुमित्रो भद्रकश्च पुलिन्दो [illegible] नत । ततो घोष सुतस्तस्माद् वज्रमित्रो भविष्यति ।१७।
ततो भागवतस्तस्माद् [illegible] । शुङ्गा दशैते भोक्ष्यन्ति भूमिं वर्षशताधिकम्॥ १

तत कण्वानियं भूमिर्यास्यत्यल्पगुणान् नृप । शुङ्गं हत्वा देवभूतिं कण्वोऽमात्यस्तु कामिनम् ।१९।
स्वयं करिष्यते राज्यं वसुदेवो महामति । तस्य पुत्रस्तु भूमित्रस्तस्य नारायण सुत ।
नारायणस्य भविता सुशर्मा नाम विश्रुत ॥ २० ॥

काण्वायना इमे भूमिं चत्वारिंशच्च पञ्च च । शतानि त्रीणि भोक्ष्यन्ति वर्षाणां च कलौ युगे २१
हत्वा काण्वं सुशर्माणं तद्भृत्यो वृषलो बली । गां भोक्ष्यत्यन्ध्रजातीय कञ्चित् कालमसत्तम ॥२२॥
कृष्णनामाथ तद्भ्राता भविता पृथिवीपतिः । श्रीशान्तकर्णस्तत्पुत्र पौर्णमासस्तु तत्सुत ॥२३॥
लम्बोदरस्तु तत्पुत्रस्तस्माच्चिबिलको नृप । मेघस्वातिश्चिबिलकादटमानस्तु तस्य च ॥२४॥
अनिष्टकर्मा हालेयस्तलकस्तस्य चात्मज । पुरीषभीरुस्तत्पुत्रस्ततो राजा सुनन्दन ॥२५॥
चकोरो बहवो यत्र शिवस्वातिररिन्दम । तस्यापि गोमतीपुत्र पुरीमान् भविता तत ॥२६॥
मेद शिरा शिवस्कन्दो यज्ञश्रीस्तत्सुतस्तत । विजयस्तत्सुतो भाव्यश्चन्द्रविज्ञ सलोमधि ॥२७॥
एते त्रिंशन्नृपतयश्चत्वार्यब्दशतानि च । षट्पञ्चाशच्च पृथिवीं भोक्ष्यन्ति कुरुनन्दन ॥२८॥
सप्ताभीरा आवभृत्या दश गर्दभिनो नृपा । कङ्का षोडश भूपाला भविष्यन्त्यतिलोलुपा ।२९।
ततोऽष्टौ यवना भाव्याश्चतुर्दश तुरुष्कका । भूयो दश गुरुण्डाश्च मौना एकादशैव तु ॥३०॥
एते भोक्ष्यन्ति पृथिवीं दशवर्षशतानि च । नवाधिकां च नवतिं मौना एकादश क्षितिम् ॥३१॥
भोक्ष्यन्त्यब्दशतान्यङ्ग त्रीणि तै संस्थिते तत । किलिकिलायां नृपतयो भूतनन्दोऽथ वङ्गिरि ।३२।
शिशुनन्दिश्च तद्भ्राता यशोनन्दि प्रवीरक । इत्येते वै वर्षशतं भविष्यन्त्यधिकानि षट् ॥३३॥
तेषां त्रयोदश सुता भवितारश्च बाह्लिका । पुष्पमित्रोऽथ राजन्यो दुर्मित्रोऽस्य तथैव च ॥३४॥
एककाला इमे भूपा सप्तान्ध्रा सप्त कोसला । विदूरपतयो भाव्या निषधास्तत एव हि ॥३५॥
मागधानां तु भविता विश्वस्फूर्जि पुरञ्जय । करिष्यत्यपरो वर्णान् पुलिन्दयदुमद्रकान् ॥३६॥
प्रजाश्चाब्रह्मभूयिष्ठा स्थापयिष्यति दुर्मतिः । वीर्यवान् क्षत्रमुत्साद्य पद्मवत्यां स वै पुरि ।
अनुगङ्गामाप्रयागं गुप्तां भोक्ष्यति मेदिनीम् ॥ ३७ ॥

सौराष्ट्रावन्त्याभीराश्च शूरा अर्बुदमालवा । व्रात्या द्विजा भविष्यन्ति शूद्रप्राया जनाधिपा ।३८।
सिन्धोस्तटं चन्द्रभागां कौन्तीं काश्मीरमण्डलम् । भोक्ष्यन्ति शूद्रा व्रात्याद्या म्लेच्छाश्चाब्रह्मवर्चस ॥
तुल्यकाला इमे राजन् म्लेच्छप्रायाश्च भूभृत । एतेऽधर्मानृतपरा फल्गुदास्तीव्रमन्यव ॥४०॥
स्त्रीबालगोद्विजघ्नाश्च परदारधनादृता । उदितास्तमितप्राया अल्पसत्त्वाल्पकायुष ॥४१॥
असंस्कृता क्रियाहीना रजसा तमसाऽऽवृता । प्रजास्ते भक्षयिष्यन्ति म्लेच्छा राजन्यरूपिण ।४२।
तन्नाथास्ते जनपदास्तच्छीलाचारवादिन । अन्योन्यतो राजभिश्च क्षयं यास्यन्ति पीडिताः ।४३।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वादशस्कन्धे प्रथमोऽध्याय ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

ततश्चानुदिनं धर्मः सत्यं शौचं क्षमा दया । कालेन बलिना राजन् नङ्क्ष्यत्यायुर्बलं स्मृतिः ॥१॥
वित्तमेव कलौ नृणां जन्माचारगुणोदयः । धर्मन्यायव्यवस्थायां कारणं बलमेव हि ॥ २ ॥
दाम्पत्येऽभिरुचिर्हेतुर्मायैव व्यावहारिके । स्त्रीत्वे पुंस्त्वे च हि रतिर्विप्रत्वे सूत्रमेव हि ॥ ३ ॥
लिङ्गमेवाश्रमख्यातावन्योन्यापत्तिकारणम् । अवृत्त्या न्यायदौर्बल्यं पाण्डित्ये चापलं वचः ॥ ४ ॥
अनाढ्यतैवासाधुत्वे साधुत्वे दम्भ एव तु । स्वीकार एव चोद्वाहे स्नानमेव प्रसाधनम् ॥ ५ ॥
दूरे वार्ययनं तीर्थं लावण्यं केशधारणम् । उदरम्भरता स्वार्थः सत्यत्वे धार्ष्ट्यमेव हि ॥ ६ ॥
दाक्ष्यं कुटुम्बभरणं यशोऽर्थे धर्मसेवनम् । एवं प्रजाभिर्दुष्टाभिराकीर्णे क्षितिमण्डले ॥ ७ ॥
ब्रह्मविट्क्षत्रशूद्राणां यो बली भविता नृपः । प्रजा हि लुब्धै राजन्यैर्निर्घृणैर्दस्युधर्मभिः ॥ ८ ॥
आच्छिन्नदारद्रविणा यास्यन्ति गिरिकाननम् । शाकमूलामिषक्षौद्रफलपुष्पाष्टिभोजनाः ॥ ९ ॥
अनावृष्ट्या विनङ्क्ष्यन्ति दुर्भिक्षकरपीडिताः । शीतवातातपप्रावृड्हिमैरन्योन्यतः प्रजाः ॥१०॥
क्षुत्तृड्भ्यां व्याधिभिश्चैव सन्तप्स्यन्ते च चिन्तया । त्रिंशद्विंशतिवर्षाणि परमायुः कलौ नृणाम् ॥११॥
क्षीयमाणेषु देहेषु देहिनां कलिदोषतः । वर्णाश्रमवतां धर्मे नष्टे वेदपथे नृणाम् ॥१२॥
पाखण्डप्रचुरे धर्मे दस्युप्रायेषु राजसु । चौर्यानृतवृथाहिंसानानावृत्तिषु वै नृषु ॥१३॥
शूद्रप्रायेषु वर्णेषु च्छागप्रायासु धेनुषु । गृहप्रायेष्वाश्रमेषु यौनप्रायेषु बन्धुषु ॥१४॥
अणुप्रायास्वोषधीषु शमीप्रायेषु स्थास्नुषु । विद्युत्प्रायेषु मेघेषु शून्यप्रायेषु सद्मसु ॥१५॥
इत्थं कलौ गतप्राये जने तु खरधर्मिणि । धर्मत्राणाय सत्त्वेन भगवानवतरिष्यति ॥१६॥
चराचरगुरोर्विष्णोरीश्वरस्याखिलात्मनः । धर्मत्राणाय साधूनां जन्म कर्मापनुत्तये ॥१७॥
शम्भलग्राममुख्यस्य ब्राह्मणस्य महात्मनः । भवने विष्णुयशसः कल्किः प्रादुर्भविष्यति ॥१८॥
अश्वमाशुगमारुह्य देवदत्तं जगत्पतिः । असिनासाधुदमनमष्टैश्वर्यगुणान्वितः ॥१९॥
विचरन्नाशुना क्षोण्यां हयेनाप्रतिमद्युतिः । नृपलिङ्गच्छदो दस्यून् कोटिशो निहनिष्यति ॥२०॥
अथ तेषां भविष्यन्ति मनांसि विशदानि वै । वासुदेवाङ्गरागातिपुण्यगन्धानिलस्पृशाम् ।
पौरजानपदानां वै हतेष्वखिलदस्युषु ॥ २१ ॥
तेषां प्रजाविसर्गश्च स्थविष्ठः सम्भविष्यति । वासुदेवे भगवति सत्त्वमूर्तौ हृदि स्थिते ॥२२॥
यदावतीर्णो भगवान् कल्किर्धर्मपतिर्हरिः । कृतं भविष्यति तदा प्रजासूतिश्च सात्त्विकी ॥२३॥
यदा चन्द्रश्च सूर्यश्च तथा तिष्यबृहस्पती । एकराशौ समेष्यन्ति तदा भवति तत् कृतम् ॥२४॥
येऽतीता वर्तमाना ये भविष्यन्ति च पार्थिवाः । ते त वंशीयाः सोमसूर्ययोः ॥२५॥

आरभ्य भवतो जन्म यावन्नन्दाभिषेचनम् । एतद् वर्षसहस्रं तु शतं पञ्चदशोत्तरम् ॥२६॥
सप्तर्षीणां तु यौ पूर्वौ दृश्येते उदितौ दिवि । तयोस्तु मध्ये नक्षत्रं दृश्यते यत् समं निशि ॥२७॥
तेनैत ऋषयो युक्तास्तिष्ठन्त्यब्दशतं नृणाम् । ते त्वदीये द्विजा काले अधुना चाश्रिता मघा २८
विष्णोर्भगवतो भानुः कृष्णाख्योऽसौ दिवं गतः । तदाविशत् कलिर्लोकं पापे यद् रमते जनः ॥२९॥
यावत् स पादपद्माभ्यां स्पृशन्नास्ते रमापतिः । तावत् कलिर्वै पृथिवीं पराक्रान्तुं न चाशकत् ।३०।
यदा देवर्षयः सप्त मघासु विचरन्ति हि । तदा प्रवृत्तस्तु कलिर्द्वादशाब्दशतात्मकः ॥३१॥
यदा मघाभ्यो यास्यन्ति पूर्वाषाढां महर्षयः । तदा नन्दात् प्रभृत्येष कलिर्वृद्धिं गमिष्यति ।३२।
यस्मिन् कृष्णो दिवं यातस्तस्मिन्नेव तदाहनि । प्रतिपन्नं कलियुगमिति प्राहुः पुराविदः ॥३३॥
दिव्याब्दानां सहस्रान्ते चतुर्थे तु पुनः कृतम् । भविष्यति यदा नृणां मन आत्मप्रकाशकम् ॥३४॥
इत्येष मानवो वंशो यथा सङ्ख्यायते भुवि । तथा विट्शूद्रविप्राणां तास्ता ज्ञेया युगे युगे ।३५।
एतेषां नामलिङ्गानां पुरुषाणां महात्मनाम् । कथामात्रावशिष्टानां कीर्तिरेव स्थिता भुवि ॥३६॥
देवापिः शान्तनोर्भ्राता मरुश्चेक्ष्वाकुवंशजः । कलापग्राम आसाते महायोगबलान्वितौ ॥३७॥
ताविहैत्य कलेरन्ते वासुदेवानुशिक्षितौ । वर्णाश्रमयुतं धर्मं पूर्ववत् प्रथयिष्यतः ॥३८॥
कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चेति चतुर्युगम् । अनेन क्रमयोगेन भुवि प्राणिषु वर्तते ॥३९॥
राजन्नेते मया प्रोक्ता नरदेवास्तथापरे । भूमौ ममत्वं कृत्वान्ते हित्वेमां निधनं गताः ॥४०॥
कृमिविड्भस्मसंज्ञान्ते राजनाम्नोऽपि यस्य च । भूतध्रुक् तत्कृते स्वार्थं किं वेद निरयो यतः ॥४१॥
कथं सेयमखण्डा भूः पूर्वैर्मे पुरुषैर्धृता । मत्पुत्रस्य च पौत्रस्य मत्पूर्वा वंशजस्य वा ॥४२॥
तेजोऽबन्नमयं कायं गृहीत्वाऽऽत्मतयाबुधाः । महीं ममतया चोभौ हित्वान्तेऽदर्शनं गताः ॥४३॥
ये ये भूपतयो राजन् भुञ्जन्ति भुवमोजसा । कालेन ते कृताः सर्वे कथामात्राः कथासु च ।४४।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वादशस्कन्धे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

दृष्ट्वाऽऽत्मनि जये व्यग्रान् नृपान् हसति भूरियम् । अहो मा विजिगीषन्ति मृत्योः क्रीडनका नृपाः ।१।
काम एष नरेन्द्राणां मोघः स्याद् विदुषामपि । येन फेनोपमे पिण्डे येऽतिविश्रम्भिता नृपाः ॥२॥
पूर्वं निर्जित्य षड्वर्गं जेष्यामो राजमन्त्रिणः । ततः सचिवपौराप्तकरीन्द्रानस्य कण्टकान् ॥ ३ ॥
एवं क्रमेण जेष्यामः पृथ्वीं सागरमेखलाम् । इत्याशाबद्धहृदया न पश्यन्त्यन्तिकेऽन्तकम् ॥४॥
समुद्रावरणां जित्वा मां विशन्त्यब्धिमोजसा । कियदात्मजयस्यैतन्मुक्तिरात्मजये फलम् ॥ ५ ॥
विसृज्यैव मनवस्तत्सुताश्च कुरूद्वह । गता यथागतं युद्धे तां मां जेष्यन्त्यबुद्धयः ॥ ६ ॥

मत्कृते पितृपुत्राणां भ्रातॄणां चापि विग्रहः । जायते ह्यसतां राज्ये ममतावद्धचेतसाम् ॥ ७ ॥
ममैवेयं मही कृत्स्ना न ते मूढेति वादिनः । स्पर्धमाना मिथो घ्नन्ति म्रियन्ते मत्कृते नृपाः ॥ ८ ॥
पृथुः पुरूरवा गाधिर्नहुषो भरतोऽर्जुनः । मान्धाता सगरो रामः खट्वाङ्गो धुन्धुहा रघुः ॥९॥
तृणबिन्दुर्ययातिश्च शर्यातिः शन्तनुर्गयः । भगीरथः कुवलयाश्वः ककुत्स्थो नैषधो नृगः ॥१०॥
हिरण्यकशिपुर्वृत्रो रावणो लोकरावणः । नमुचिः शम्बरो भौमो हिरण्याक्षोऽथ तारकः ॥११॥
अन्ये च बहवो दैत्या राजानो ये महेश्वराः । सर्वे सर्वविदः शूराः सर्वे सर्वजितोऽजिताः ॥१२॥
ममतां मय्यवर्तन्त कृत्वोच्चैर्मर्त्यधर्मिणः । कथावशेषाः कालेन ह्यकृतार्थाः कृता विभो ॥१३॥

कथा इमास्ते कथिता महीयसां विताय लोकेषु यशः परेयुषाम् ।
विज्ञानवैराग्यविवक्षया विभो वचोविभूतीर्न तु पारमार्थ्यम् ॥१४॥
यस्तूत्तमश्लोकगुणानुवादः सङ्गीयतेऽभीक्ष्णममङ्गलघ्नः ।
तमेव नित्यं शृणुयादभीक्ष्णं कृष्णेऽमलां भक्तिमभीप्समानः ॥१५॥

राजोवाच

...नोपायेन भगवन् कलेर्दोषान् कलौ जनाः । विधमिष्यन्त्युपचितांस्तन्मे ब्रूहि यथा मुने ॥१६॥
...गानि युगधर्मांश्च मानं प्रलयकल्पयोः । कालस्येश्वररूपस्य गतिं विष्णोर्महात्मनः ॥१७॥

श्रीशुक उवाच

...ते प्रवर्तते धर्मश्चतुष्पात्तज्जनैर्धृतः । सत्यं दया तपो दानमिति पादा विभोर्नृप ॥१८॥
...तुष्टाः करुणा मैत्राः शान्ता दान्तास्तितिक्षवः । आत्मारामाः समदृशः प्रायशः श्रमणा जनाः ॥१९॥
...ताया धर्मपादानां तुर्यांशो हीयते शनैः । अधर्मपादैरनृतहिंसासन्तोषविग्रहैः ॥२०॥
...दा क्रियातपोनिष्ठा नातिहिंस्रा न लम्पटाः । त्रैवर्गिकास्त्रयीवृद्धा वर्णा ब्रह्मोत्तरा नृप ॥२१॥
...र सत्यदयादानेष्वर्धं ह्रसति द्वापरे । हिंसातुष्ट्यनृतद्वेषैर्धर्मस्याधर्मलक्षणैः ॥२२॥
...यशस्विनो महाशालाः स्वाध्यायाध्ययने रताः । आढ्याः कुटुम्बिनो हृष्टा वर्णाः क्षत्रद्विजोत्तराः २३
...लौ तु धर्महेतूनां तुर्यांशोऽधर्महेतुभिः । एधमानैः क्षीयमाणो ह्यन्ते सोऽपि विनङ्क्ष्यति २४
...र्मेल्लुब्धा दुराचारा निर्दयाः शुष्कवैरिणः । दुर्भगा भूरितर्षाश्च शूद्रदाशोत्तराः प्रजाः ॥२५॥
...त्त्वं रजस्तम इति दृश्यन्ते पुरुषे गुणाः । कालसञ्चोदितास्ते वै परिवर्तन्त आत्मनि ॥२६॥
...भवन्ति यदा सत्त्वे मनोबुद्धीन्द्रियाणि च । तदा कृतयुगं विद्याज्ज्ञाने तपसि यद्रुचिः ॥२७॥
...दा धर्मार्थकामेषु भक्तिर्भवति देहिनाम् । तदा त्रेता रजोवृत्तिरिति जानीहि बुद्धिमन् ॥२८॥
...दा [illegible] । कर्मणा चापि काम्यानां द्वापरं तद्रजस्तमः ॥२९॥
...दा मायानृतं [illegible] ...नम् । शोको मोहो भयं दैन्यं स कलिस्तामसः स्मृतः ॥३०॥

दस्यूत्कृष्टा जनपदा वेदा पाखण्डदूषिता । राजानश्च प्रजाभक्षा शिश्नोदरपरा द्विजा ॥३२॥
अव्रता बटवोऽशौचा भिक्षवश्च कुटुम्बिन । तपस्विनो ग्रामवासा न्यासिनोऽत्यर्थलोलुपा ॥३३॥
ह्रस्वकाया महाहारा भूर्यपत्या गतह्रिय । शश्वत्कटुकभाषिण्यश्चौर्यमायोरुसाहसा ॥३४॥
पणयिष्यन्ति वै क्षुद्रा किराटा कूटकारिण । अनापद्यपि मंस्यन्ते वार्तां साधुजुगुप्सिताम् ॥३५॥
पतिं त्यक्ष्यन्ति निर्द्रव्यं भृत्या अप्यखिलोत्तमम् । भृत्यं विपन्नं पतय कौलं गाश्चापयस्विनी ॥३६॥
पितृभ्रातृसुहृज्ज्ञातीन् हित्वा सौरतसौहृदा । ननान्द्दृश्यालसंवादा दीना स्त्रैणा कलौ नरा ३७
शूद्रा प्रतिग्रहीष्यन्ति तपोवेषोपजीविन । धर्मं वक्ष्यन्त्यधर्मज्ञा अधिरुह्योत्तमासनम् ॥३८॥
नित्यमुद्विग्नमनसो दुर्भिक्षकरकर्शिता । निरन्ने भूतले राजन्ननावृष्टिभयातुरा ॥३९॥
वासोऽन्नपानशयनव्यवायस्नानभूषणै । हीनाः पिशाचसन्दर्शा भविष्यन्ति कलौ प्रजाः ॥४०॥
कलौ काकिणिकेऽप्यर्थे विगृह्य त्यक्तसौहृदा । त्यक्ष्यन्ति च प्रियान् प्राणान् हनिष्यन्ति स्वकानपि
न रक्षिष्यन्ति मनुजा स्थविरौ पितरावपि । पुत्रान् सर्वार्थकुशलान् क्षुद्रा शिश्नोदरम्भरा ४२

कलौ न राजञ्जगता परं गुरुं त्रिलोकनाथानतपादपङ्कजम् ।
प्रायेण मर्त्या भगवन्तमच्युतं यक्ष्यन्ति पाखण्डविभिन्नचेतस ॥४३॥
यन्नामधेयं म्रियमाण आतुर पतन् स्खलन् वा विवशो गृणन् पुमान् ।
विमुक्तकर्मार्गल उत्तमां गतिं प्राप्नोति यक्ष्यन्ति न तं कलौ जना ॥४४॥

पुंसां कलिकृतान् दोषान् द्रव्यदेशात्मसम्भवान् । सर्वान् हरति चित्तस्थो भगवान् पुरुषोत्तम ॥४५॥
श्रुत सङ्कीर्तितो ध्यात पूजितश्चादृतोऽपि वा । नृणां धुनोति भगवान् हृत्स्थो जन्मायुताशुभम् ४६
यथा हेम्नि स्थितो वह्निर्दुर्वर्णं हन्ति धातुजम् । एवमात्मगतो विष्णुर्योगिनामशुभाशयम् ॥४७॥

विद्यातप प्राणनिरोधमैत्रीतीर्थाभिषेकव्रतदानजप्यै, ।
नात्यन्तशुद्धिं लभतेऽन्तरात्मा यथा हृदिस्थे भगवत्यनन्ते ॥४८॥

तस्मात् सर्वात्मना राजन् हृदिस्थं कुरु केशवम् । म्रियमाणो ह्यवहितस्ततो यासि परां गतिम् ॥४९॥
म्रियमाणैरभिध्येयो भगवान् परमेश्वर । आत्मभावं नयत्यङ्ग सर्वात्मा सर्वसंश्रय ॥५०॥
कलेर्दोषनिधे राजन्नस्ति ह्येको महान् गुण । कीर्तनादेव कृष्णस्य मुक्तसङ्ग परं व्रजेत् ॥५१॥
कृते यद् ध्यायतो विष्णुं त्रेतायां यजतो मखै । द्वापरे परिचर्यायां कलौ तद्धरिकीर्तनात् ॥५२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वादशस्कन्धे तृतीयोऽध्याय ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्याय

श्रीशुक उवाच

कालस्ते परमाण्वादिर्द्विपरार्धावधिर्नृप । कथितो युगमानं च शृणु कल्पलयावपि ॥ १ ॥

चतुर्युगसहस्रं च ब्रह्मणो दिनमुच्यते । स कल्पो यत्र मनवश्चतुर्दश विशाम्पते ॥ २ ॥
तदन्ते प्रलयस्तावान् ब्राह्मी रात्रिरुदाहृता । त्रयो लोका इमे तत्र कल्पन्ते प्रलयाय हि ॥ ३ ॥
एष नैमित्तिकः प्रोक्तः प्रलयो यत्र विश्वसृक् । शेतेऽनन्तासनो विश्वमात्मसात्कृत्य चात्मभूः ॥ ४ ॥
द्विपरार्धे त्वतिक्रान्ते ब्रह्मणः परमेष्ठिनः । तदा प्रकृतयः सप्त कल्पन्ते प्रलयाय वै ॥ ५ ॥
एष प्राकृतिको राजन् प्रलयो यत्र लीयते । आण्डकोशस्तु सङ्घातो विघात उपसादिते॥ ६ ॥
पर्जन्यः शतवर्षाणि भूमौ राजन् न वर्षति । तदा निरन्ने ह्यन्योन्यं भक्षमाणाः क्षुधार्दिताः ॥७॥
क्षयं यास्यन्ति शनकैः कालेनोपद्रुताः प्रजाः । सामुद्रं दैहिकं भौमं रसं सांवर्तको रविः ॥ ८ ॥
रश्मिभिः पिबते घोरैः सर्वं नैव विमुञ्चति । ततः संवर्तको वह्निः सङ्कर्षणमुखोत्थितः ॥ ९ ॥
दहत्यनिलवेगोत्थः शून्यान् भूविवरानथ । उपर्यधः समन्ताच्च शिखाभिर्वह्निसूर्ययोः ॥१०॥
दह्यमानं विभात्यण्डं दग्धगोमयपिण्डवत् । ततः प्रचण्डपवनो वर्षाणामधिकं शतम् ॥११॥
परः सांवर्तको वाति धूम्रं खं रजसाऽऽवृतम् । ततो मेघकुलान्यङ्ग चित्रवर्णान्यनेकशः ॥१२॥
शतं वर्षाणि वर्षन्ति नदन्ति रभसस्वनैः । तत एकोदकं विश्वं ब्रह्माण्डविवरान्तरम् ॥१३॥
तदा भूमेर्गन्धगुणं ग्रसन्त्याप उदप्लवे । ग्रस्तगन्धा तु पृथिवी प्रलयत्वाय कल्पते ॥१४॥
अपां रसमथो तेजस्ता लीयन्तेऽथ नीरसाः । ग्रसते तेजसो रूपं वायुस्तद्रहितं तदा ॥१५॥
लीयते चानिले तेजो वायोः खं ग्रसते गुणम् । स वै विशति खं राजंस्ततश्च नभसो गुणम् ॥१६॥
शब्दं ग्रसति भूतादिर्नभस्तमनुलीयते । तैजसश्चेन्द्रियाण्यङ्ग देवान् वैकारिको गुणैः ॥१७॥
महान् ग्रसत्यहङ्कारं गुणाः सत्त्वादयश्च तम् । ग्रसतेऽव्याकृतं राजन् गुणान् कालेन चोदितम् १८
न तस्य कालावयवैः परिणामादयो गुणाः । अनाद्यनन्तमव्यक्तं नित्यं कारणमव्ययम् ॥१९॥
न यत्र वाचो न मनो न सत्त्वं तमो रजो वा महदादयोऽमी ।
न प्राणबुद्धीन्द्रियदेवता वा न सन्निवेशः खलु लोककल्पः ॥२०॥
न स्वप्नजाग्रन्न च तत् सुषुप्तं न खं जलं भूरनिलोऽग्निरर्कः ।
संसुप्तवच्छून्यवदप्रतर्क्यं तन्मूलभूतं पदमामनन्ति ॥२१॥
लयः प्राकृतिको ह्येष पुरुषाव्यक्तयोर्यदा । शक्तयः सम्प्रलीयन्ते विवशाः कालविद्रुताः ॥२२॥
बुद्धीन्द्रियार्थरूपेण ज्ञानं भाति तदाश्रयम् । दृश्यत्वाव्यतिरेकाभ्यामाद्यन्तवदवस्तु यत् ॥२३॥
दीपश्चक्षुश्च रूपं च ज्योतिषो न पृथग् भवेत् । एवं धीः खानि मात्राश्च न स्युरन्यतमादृतात् २४
बुद्धेर्जागरणं स्वप्नः सुषुप्तिरिति चोच्यते । मायामात्रमिदं राजन् नानात्वं प्रत्यगात्मनि॥२५॥
यथा जलधरा व्योम्नि भवन्ति न भवन्ति च । ब्रह्मणीदं तथा विश्वमवयव्युदयाप्ययात् ॥२६॥
सत्यं ह्यवयवः प्रोक्तः सर्वावयविनामिह । विनार्थेन प्रतीयेरन् पटस्येवाङ्ग तन्तवः ॥२७॥
यत् सामान्यविशेषाभ्यामुपलभ्येत स भ्रमः । अन्योन्यापाश्रयात् सर्वमाद्यन्तवदवस्तु यत् ॥२८॥

विकार ख्यायमानाऽपि प्रत्यगात्मानमन्तरा । न निरूप्योऽस्त्यणुरपि स्याच्चेच्चित्सम आत्मवत् ॥२९॥
न हि सत्यस्य नानात्वमविद्वान् यदि मन्यते । नानात्वं छिद्रयोर्यद्वज्ज्योतिषोर्वातयोरिव ॥३०॥
यथा हिरण्यं बहुधा समीयते नृभिः क्रियाभिर्व्यवहारवर्त्मसु ।
एवं वचोभिर्भगवानधोक्षजो व्याख्यायते लौकिकवैदिकैर्जनैः ॥३१॥
यथा घनोऽर्कप्रभवोऽर्कदर्शितो ह्यर्कांशभूतस्य च चक्षुषस्तमः ।
एवं त्वहं ब्रह्मगुणस्तदीक्षितो ब्रह्मांशकस्यात्मन आत्मबन्धनः ॥३२॥
घनो यदार्कप्रभवो विदीर्यते चक्षुः स्वरूपं रविमीक्षते तदा ।
यदा ह्यहङ्कार उपाधिरात्मनो जिज्ञासया नश्यति तर्ह्यनुस्मरेत् ॥३३॥
यदैवमेतेन विवेकहेतिना मायामयाहङ्करणात्मबन्धनम् ।
छित्त्वाच्युतात्मानुभवोऽवतिष्ठते तमाहुरात्यन्तिकमङ्ग सम्प्लवम् ॥३४॥
नित्यदा सर्वभूतानां ब्रह्मादीनां परन्तप । उत्पत्तिप्रलयावेके सूक्ष्मज्ञाः सम्प्रचक्षते ॥३५॥
कालस्रोतोजवेनाशु ह्रियमाणस्य नित्यदा । परिणामिनामवस्थास्ता जन्मप्रलयहेतवः ॥३६॥
अनाद्यन्तवतानेन कालेनेश्वरमूर्तिना । अवस्था नैव दृश्यन्ते वियति ज्योतिषामिव ॥३७॥
नित्यो नैमित्तिकश्चैव तथा प्राकृतिको लयः । आत्यन्तिकश्च कथितः कालस्य गतिरीदृशी ॥३८॥
एताः कुरुश्रेष्ठ जगद्विधातुर्नारायणस्याखिलसत्त्वधाम्नः ।
लीलाकथास्ते कथिताः समासतः कार्त्स्न्येन नाजोऽप्यभिधातुमीशः ॥३९॥
संसारसिन्धुमतिदुस्तरमुत्तितीर्षोर्नान्यः प्लवो भगवतः पुरुषोत्तमस्य ।
लीलाकथारसनिषेवणमन्तरेण पुंसो भवेद् विविधदुःखदवार्दितस्य ॥४०॥
पुराणसंहितामेतामृषिर्नारायणोऽव्ययः । नारदाय पुरा प्राह कृष्णद्वैपायनाय सः ॥४१॥
स वै मह्यं महाराज भगवान् बादरायणः । इमां भागवतीं प्रीतः संहितां वेदसम्मिताम् ॥४२॥
एतां वक्ष्यत्यसौ सूत ऋषिभ्यो नैमिषालये । दीर्घसत्रे कुरुश्रेष्ठ सम्पृष्टः शौनकादिभिः ॥४३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वादशस्कन्धे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अत्रानुवर्ण्यतेऽभीक्ष्णं विश्वात्मा भगवान् हरिः । यस्य प्रसादजो ब्रह्मा रुद्रः क्रोधसमुद्भवः ॥ १ ॥
त्वं तु राजन् मरिष्येति पशुबुद्धिमिमां जहि । न जातः प्रागभूतोऽद्य देहवत्त्वं न नङ्क्ष्यसि ॥ २ ॥
न भविष्यसि भूत्वा त्वं पुत्रपौत्रादिरूपवान् । बीजाङ्कुरवद् देहादेर्व्यतिरिक्तो यथानलः ॥ ३ ॥
स्वप्ने यथा शिरश्छेदं पञ्चत्वाद्यात्मनः स्वयम् । यस्मात् पश्यति देहस्य ततः आत्मा ह्यजोऽमरः ॥४॥

घटे भिन्ने यथाऽऽकाश आकाश स्याद्यथा पुरा। एव देहे मृते जीवो ब्रह्म सम्पद्यते पुन ॥ ५ ॥
मन सृजति वै देहान् गुणान् कर्माणि चात्मन । तन्मन सृजते माया ततो जीवस्य सस्तृति ॥ ६ ॥
स्नेहाधिष्ठानवर्त्यग्निसयोगो यावदीयते। ततो दीपस्य दीपत्वमेव देहकृतो भव ।
रज सत्त्वतमोवृत्त्या जायतेऽथ विनश्यति ॥ ७ ॥
न तत्रात्मा स्वयज्योतिर्यो व्यक्ताव्यक्तयो पर । आकाश इव चाधारो ध्रुवोऽनन्तोपमस्तत ॥ ८ ॥
एवमात्मानमात्मस्थमात्मनैवामृश प्रभो। बुद्ध्यानुमानगर्भिण्या वासुदेवानुचिन्तया ॥ ९ ॥
चोदितो विप्रवाक्येन न त्वा धक्ष्यति तक्षक । मृत्यवो नोपधक्ष्यन्ति मृत्यूना मृत्युमीश्वरम् ॥ १० ॥
अह ब्रह्म पर धाम ब्रह्माह परम पदम्। एव समीक्ष्य आत्मानमात्मन्याधाय निष्कले ॥ ११ ॥
दशन्त तक्षक पादे लेलिहान विषाननै । न द्रक्ष्यसि शरीर च विश्व च पृथगात्मन ॥ १२ ॥
एतत्ते कथित तात यथाऽऽत्मा पृष्टवान् नृप। हरेर्विश्वात्मनश्चेष्टा किं भूय श्रोतुमिच्छसि ॥ १३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्या सहितायां द्वादशस्कन्धे ब्रह्मोपदेशो नाम पञ्चमोऽध्याय ॥ ५ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

सूत उवाच

एतन्निशम्य मुनिनाभिहित परीक्षिद् व्यासात्मजेन निखिलात्मदृशा समेन।
तत्पादमूलमुपसृत्य नतेन मूर्ध्ना बद्धाञ्जलिस्तमिदमाह स विष्णुरात ॥ १ ॥

राजोवाच

सिद्धोऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि भवता करुणात्मना। श्रावितो यच्च मे साक्षादनादिनिधनो हरि ॥ २ ॥
नात्यद्भुतमह मन्ये महतामच्युतात्मनाम्। अज्ञेषु तापतप्तेषु भूतेषु यदनुग्रह ॥ ३ ॥
पुराणसहितामेतामश्रौष्म भवतो वयम्। यस्या खलूत्तमश्लोको भगवाननुवर्ण्यते ॥ ४ ॥
भगवस्तक्षकादिभ्यो मृत्युभ्यो न बिभेम्यहम्। प्रविष्टो ब्रह्म निर्वाणमभय दर्शित त्वया ॥ ५ ॥
अनुजानीहि मा ब्रह्मन् वाच यच्छाम्यधोक्षजे। मुक्तकामाशय चेत प्रवेश्य विसृजाम्यसून् ॥ ६ ॥
अज्ञान च निरस्त मे ज्ञानविज्ञाननिष्ठया। भवता दर्शित क्षेम पर भगवत पदम् ॥ ७ ॥

सूत उवाच

इत्युक्तस्तमनुज्ञाप्य भगवान् बादरायणि । जगाम भिक्षुभि साक नरदेवेन पूजित ॥ ८ ॥
परीक्षिदपि राजर्षिरात्मन्यात्मानमात्मना। समाधाय पर दध्यावस्पन्दासुर्यथा तरु ॥ ९ ॥
प्राक्कूले बर्हिष्यासीनो गङ्गाकूल उदङ्मुख । ब्रह्मभूतो महायोगी निःसङ्गश्छिन्नसशय ॥ १० ॥
तक्षक प्रहितो विप्रा क्रुद्धेन द्विजसूनुना। हन्तुकामो नृप गच्छन् ददर्श पथि कश्यपम् ॥ ११ ॥
त तर्पयित्वा द्रविणैर्निवर्त्य विषहारिणम्। द्विजरूपप्रतिच्छन्न कामरूपोऽदशन्नृपम् ॥ १२ ॥

ब्रह्मभूतस्य राजर्षेर्देहोऽहिगरलाग्निना । बभूव भस्मसात् सद्यः पश्यतां सर्वदेहिनाम् ॥१३॥
हाहाकारो महानासीद् भुवि खे दिक्षु सर्वतः । विस्मिता ह्यभवन् सर्वे देवासुरनरादयः ॥१४॥
देवदुन्दुभयो नेदुर्गन्धर्वाप्सरसो जगुः । ववृषुः पुष्पवर्षाणि विबुधाः साधुवादिनः ॥१५॥
जनमेजयः स्वपितरं श्रुत्वा तक्षकभक्षितम् । यथाजुहाव सङ्क्रुद्धो नागान् सत्रे सह द्विजैः ॥१६॥
सर्पसत्रे समिद्धाग्नौ दह्यमानान् महोरगान् । दृष्ट्वेन्द्रं भयसंविग्नस्तक्षकः शरणं ययौ ॥१७॥
अपश्यंस्तक्षकं तत्र राजा पारीक्षितो द्विजान् । उवाच तक्षकः कस्मान्न दह्येतोरगाधमः ॥१८॥
तं गोपायति राजेन्द्र शक्रः शरणमागतम् । तेन संस्तम्भितः सर्पस्तस्मान्नाग्नौ पतत्यसौ ॥१९॥
पारीक्षित इति श्रुत्वा प्राहर्त्विज उदारधीः । सहेन्द्रस्तक्षको विप्रा नाग्नौ किमिति पात्यते ॥२०॥
तच्छ्रुत्वाऽऽजुहुवुर्विप्राः सहेन्द्रं तक्षकं मखे । तक्षकाशु पतस्वेह सहेन्द्रेण मरुत्वता ॥२१॥
इति ब्रह्मोदिताक्षेपैः स्थानादिन्द्रः प्रचालितः । बभूव सम्भ्रान्तमतिः सविमानः सतक्षकः ॥२२॥
तं पतन्तं विमानेन सहतक्षकमम्बरात् । विलोक्याङ्गिरसः प्राह राजानं तं बृहस्पतिः ॥२३॥
नैष त्वया मनुष्येन्द्र वधमर्हति सर्पराट् । अनेन पीतममृतमथ वा अजरामरः ॥२४॥
जीवितं मरणं जन्तोर्गतिः स्वेनैव कर्मणा । राजंस्ततोऽन्यो नास्त्यस्य प्रदाता सुखदुःखयोः ॥२५॥
सर्पचौराग्निविद्युद्भ्यः क्षुत्तृड्व्याध्यादिभिर्नृप । पञ्चत्वमृच्छते जन्तुर्भुङ्क्त आरब्धकर्म तत् ॥२६॥
तस्मात् सत्रमिदं राजन् संस्थीयेताभिचारिकम् । सर्पा अनागसो दग्धा जनैर्दिष्टं हि भुज्यते ॥२७॥

सूत उवाच

इत्युक्तः स तथेत्याह महर्षेर्मानयन् वचः । सर्पसत्रादुपरतः पूजयामास वाक्पतिम् ॥२८॥
सैषा विष्णोर्महामायाबाध्ययालक्षणा यया । मुह्यन्त्यस्यैवात्मभूता भूतेषु गुणवृत्तिभिः ॥२९॥

न यत्र दम्भीत्यभया विराजिता मायाऽऽत्मवादेऽसकृदात्मवादिभिः ।
न यद् विवादो विविधस्तदाश्रयो मनश्च सङ्कल्पविकल्पवृत्ति यत् ॥३०॥
न यत्र सृज्यं सृजतोभयोः परं श्रेयश्च जीवस्त्रिभिरन्वितस्त्वहम् ।
तदेतदुत्सादितबाध्यबाधकं निषिध्य चोर्मीन् विरमेत् स्वयं मुनिः ॥३१॥
परं पदं वैष्णवमामनन्ति तद् यन्नेति नेतीत्यतदुत्सिसृक्षवः ।
विसृज्य दौरात्म्यमनन्यसौहृदा हृदोपगुह्यावसितं समाहितैः ॥३२॥

त एतदधिगच्छन्ति विष्णोर्यत् परमं पदम् । अहं ममेति दौर्जन्यं न येषां देहगेहजम् ॥३३॥
अतिवादांस्तितिक्षेत नावमन्येत कञ्चन । न चेमं देहमाश्रित्य वैरं कुर्वीत केनचित् ॥३४॥
नमो भगवते तस्मै कृष्णायाकुण्ठमेधसे । यत्पादाम्बुरुहध्यानात् संहितामध्यगामिमाम् ॥३५॥

शौनक उवाच

पैलादिभिर्व्यासशिष्यैर्वेदाचार्यैर्महात्मभिः । वेदाश्च कथिता व्यस्ता एतत् सौम्याभिधेहि नः ३६

सूत उवाच

समाहितात्मनो ब्रह्मन् ब्रह्मण परमेष्ठिन । हृद्याकाशादभूलादो वृत्तिरोधाद् विभाव्यते ॥३७॥
यदुपासनया ब्रह्मन् योगिनो मलमात्मन । द्रव्यक्रियाकारकाख्य धूत्वा यान्त्यपुनर्भवम्॥३८॥
ततोऽभूत्त्रिवृदोङ्कारो योऽव्यक्तप्रभव स्वराट्। यत्तल्लिङ्ग भगवतो ब्रह्मण परमात्मन ॥३९॥
शृणोति य इम स्फोट सुप्तश्रोत्रे च शून्यदृक् । येन वाग् व्यज्यते यस्य व्यक्तिराकाश आत्मन ४०
स्वधाम्नो ब्रह्मण साक्षाद् वाचक परमात्मन । स सर्वमन्त्रोपनिषद्वेदबीज सनातनम् ॥४१॥
तस्य ह्यासंस्त्रयो वर्णा अकाराद्या भृगूद्वह । धार्यन्ते यैस्त्रयो भावा गुणनामार्थवृत्तय ॥४२॥
ततोऽक्षरसमाम्नायमसृजद् भगवानज । अन्तस्थोष्मस्वरस्पर्शह्रस्वदीर्घादिलक्षणम् ॥४३॥
तेनासौ चतुरो वेदांश्चतुर्भिर्वदनैर्विभु । सव्याहृतिकान् सोङ्कारांश्चातुर्होत्रविवक्षया ॥४४॥
पुत्रानध्यापयत्तांस्तु ब्रह्मर्षीन् ब्रह्मकोविदान् । ते तु धर्मोपदेष्टार स्वपुत्रेभ्य समादिशन् ॥४५॥
ते परम्परया प्राप्तास्तत्तच्छिष्यैर्धृतव्रतै । चतुर्युगेष्वथ व्यस्ता द्वापरादौ महर्षिभि ॥४६॥
क्षीणायुष क्षीणसत्त्वान् दुर्मेधान् वीक्ष्य कालत । वेदान् ब्रह्मर्षयो व्यस्यन् हृदिस्थाच्युतचोदिता ४७
अस्मिन्नप्यन्तरे ब्रह्मन् भगवॉल्लोकभावन । ब्रह्मेशाद्यैर्लोकपालैर्याचितो धर्मगुप्तये ॥४८॥
पराशरात् सत्यवत्यामंशांशकलया विभु । अवतीर्णो महाभाग वेद चक्रे चतुर्विधम् ॥४९॥
ऋगथर्वयजु साम्ना राशीनुद्धृत्य वर्गश । चतस्र सहिताश्चक्रे मन्त्रैर्मणिगणा इव ॥५०॥
तासा स चतुर शिष्यानुपाहूय महामति । एकैका सहिता ब्रह्मन्नेकैकस्मै ददौ विभु ॥५१॥
पैलाय सहितामाद्या बह्वृचाख्यामुवाच ह । वैशम्पायनसंज्ञाय निगदाख्य यजुर्गणम् ॥५२॥
साम्ना जैमिनये प्राह तथा छन्दोगसहिताम् । अथर्वाङ्गिरसीं नाम स्वशिष्याय सुमन्तवे ॥५३॥
पैल स्वसहितामूचे इन्द्रप्रमितये मुनि । बाष्कलाय च सोऽप्याह शिष्येभ्य सहिता स्वकाम्॥
चतुर्धा व्यस्य बोध्याय याज्ञवल्क्याय भार्गव । पराशरायाग्निमित्रे इन्द्रप्रमितिरात्मवान् ॥५५॥
अध्यापयत् सहिता स्वा माण्डूकेयमृषिं कविम् । तस्य शिष्यो देवमित्र सौभर्यादिभ्य ऊचिवान् ५६
शाकल्यस्तत्सुत स्वा तु पञ्चधा व्यस्य सहिताम् । वात्स्यमुद्गलशालीयगोखल्यशिशिरेष्वधात् ॥५७॥
जातूकर्ण्यश्च तच्छिष्य सनिरुक्ता स्वसहिताम् । बलाकपैजवैतालविरजेभ्यो ददौ मुनि ॥५८॥
बाष्कलि प्रतिशाखाभ्यो वालखिल्याख्यसहिताम् । चक्रे बालायनिर्भज्य कासारश्चैव ता दधु ।५९।
बह्वृचा सहिता ह्येता एभिर्ब्रह्मर्षिभिर्धृता । श्रुत्वैतच्छन्दसा व्यास सर्वपापै प्रमुच्यते ॥६०॥
वैशम्पायनशिष्या वै चरकाध्वर्यवोऽभवन् । यच्चेरुर्ब्रह्महत्याह क्षपण स्वगुरोर्व्रतम् ॥६१॥
कियत् । चरितेनाल्पसाराणा चरिष्येऽहं सुदुश्चरम्॥
इत्युक्तो गुरुरप्याह ... त्वया । विप्रावमन्त्रा शिष्येण ...
देवरातसुत ... गणम् । ततो गतोऽथ मुन ... ८०७ ...

ब्रह्मभूतस्य राजर्षेर्देहोऽहिगरलाग्निना । बभूव भस्मसात् सद्य पश्यता सर्वदेहिनाम् ॥१३॥
हाहाकारो महानासीद् भुवि खे दिक्षु सर्वत । विस्मिता ह्यभवन् सर्वे देवासुरनरादय ॥१४॥
देवदुन्दुभयो नेदुर्गन्धर्वाप्सरसो जगु । ववृषु पुष्पवर्षाणि विबुधा साधुवादिन ॥१५॥
जनमेजय स्वपितरं श्रुत्वा तक्षकभक्षितम् । यथा जुहाव सङ्क्रुद्धो नागान् सत्रे सह द्विजै ॥१६॥
सर्पसत्रे समिद्धाग्नौ दह्यमानान् महोरगान् । दृष्ट्वेन्द्रं भयसंविग्नस्तक्षक शरण ययौ ॥१७॥
अपश्यंस्तक्षकं तत्र राजा पारीक्षितो द्विजान् । उवाच तक्षक कस्मान्न दह्येतोरगाधम ॥१८॥
तं गोपायति राजेन्द्र शक्र शरणमागतम् । तेन संस्तम्भित सर्पस्तस्मान्नाग्नौ पतत्यसौ ॥१९॥
पारीक्षित इति श्रुत्वा प्राहर्त्विज उदारधी । सहेन्द्रस्तक्षको विप्रा नाग्नौ किमिति पात्यते ॥२०॥
तच्छ्रुत्वाऽऽजुहुवुर्विप्रा सहेन्द्रं तक्षक मखे । तक्षकाशु पतस्वेह सहेन्द्रेण मरुत्वता ॥२१॥
इति ब्रह्मोदिताक्षेपै स्थानादिन्द्र प्रचालित । बभूव सम्भ्रान्तमति सविमान सतक्षक ॥२२॥
तं पतन्तं विमानेन सहतक्षकमम्बरात् । विलोक्याङ्गिरस प्राह राजानं तं बृहस्पति ॥२३॥
नैष त्वया मनुष्येन्द्र वधमर्हति सर्पराट् । अनेन पीतममृतमथ वा अजरामर ॥२४॥
जीवितं मरणं जन्तोर्गति स्वेनैव कर्मणा । राजंस्ततोऽन्यो नान्यस्य प्रदाता सुखदु खयो ॥२५॥
सर्पचौराग्निविद्युद्भ्य क्षुत्तृड्व्याध्यादिभिर्नृप । पञ्चत्वमृच्छते जन्तुर्भुङ्क्त आरब्धकर्म तत् ॥२६॥
तस्मात् सत्रमिदं राजन् संस्थीयेताभिचारिकम् । सर्पा अनागसो दग्धा जनैर्दिष्टं हि भुज्यते ॥२७॥

सूत उवाच

इत्युक्त स तथेत्याह महर्षेर्मानयन् वच । सर्पसत्रादुपरत पूजयामास वाक्पतिम् ॥२८॥
सैषा विष्णोर्महामायाबाध्ययालक्षणा यया । मुह्यन्त्यस्यैवात्मभूता भूतेषु गुणवृत्तिभि ॥२९॥

न यत्र दम्भीत्यभया विराजिता मायाऽऽत्मवादेऽसकृदात्मवादिभि ।
न यद् विवादो विविधस्तदाश्रयो मनश्च सङ्कल्पविकल्पवृत्ति यत् ॥३०॥
न यत्र सृज्यं सृजतोभयो पर श्रेयश्च जीवस्त्रिभिरन्वितस्त्वहम् ।
तदेतदुत्सादितबाध्यबाधकं निषिध्य चोर्मीन् विरमेत् स्वयं मुनि ॥३१॥
पर पदं वैष्णवमामनन्ति तद् यन्नेति नेतीत्यतदुत्सिसृक्षव ।
विसृज्य दौरात्म्यमनन्यसौहृदा हृदोपगुह्यावसितं समाहितै ॥३२॥

त एतदधिगच्छन्ति विष्णोर्यत् परमं पदम् । अहं ममेति दौर्जन्य न येषा देहगेहजम् ॥३३॥
अतिवादांस्तितिक्षेत नावमन्येत कञ्चन । न चेमं देहमाश्रित्य वैरं कुर्वीत केनचित् ॥३४॥
नमो भगवते तस्मै कृष्णायाकुण्ठमेधसे । यत्पादाम्बुरुहध्यानात् संहितामध्यगामिमाम् ॥३५॥

शौनक उवाच

पैलादिभिर्व्यासशिष्यैर्वेदाचार्यैर्महात्मभि । वेदाश्च कतिधा व्यस्ता एतत् सौम्याभिधेहि न ३६

सूत उवाच

समाहितात्मनो ब्रह्मन् ब्रह्मण परमेष्ठिन । हृद्याकाशादभून्नादो वृत्तिरोधाद् विभाव्यते ॥३७॥
यदुपासनया ब्रह्मन् योगिनो मलमात्मन । द्रव्यक्रियाकारकाख्य धूत्वा यान्त्यपुनर्भवम्॥३८॥
ततोऽभूत्त्रिवृदोङ्कारो योऽव्यक्तप्रभव स्वराट्। यत्तल्लिङ्ग भगवतो ब्रह्मण परमात्मन ॥३९॥
शृणोति य इम स्फोट सुप्तश्रोत्रे च शून्यदृक् । येन वाग् व्यज्यते यस्य व्यक्तिराकाश आत्मन ४०
स्वधाम्नो ब्रह्मण साक्षाद्वाचक परमात्मन । स सर्वमन्त्रोपनिषद्वेदबीज सनातनम् ॥४१॥
तस्य ह्यासंस्त्रयो वर्णा अकाराद्या भृगूद्वह । धार्यन्ते यैस्त्रयो भावा गुणनामार्थवृत्तय ॥४२॥
ततोऽक्षरसमाम्नायमसृजद् भगवानज । अन्तःस्थोष्मस्वरस्पर्शह्रस्वदीर्घादिलक्षणम् ॥४३॥
तेनासौ चतुरो वेदांश्चतुर्भिर्वदनैर्विभु । सव्याहृतिकान् सोङ्कारांश्चातुर्होत्रविवक्षया ॥४४॥
पुत्रानध्यापयत्तांस्तु ब्रह्मर्षीन् ब्रह्मकोविदान् । ते तु धर्मोपदेष्टार स्वपुत्रेभ्य समादिशन् ॥४५॥
ते परम्परया प्राप्तास्तत्तच्छिष्यैर्धृतव्रतै । चतुर्युगेष्वथ व्यस्ता द्वापरादौ महर्षिभि ॥४६॥
क्षीणायुष क्षीणसत्त्वान् दुर्मेधान् वीक्ष्य कालत । वेदान् ब्रह्मर्षयो व्यस्यन् हृदिस्थाच्युतचोदिता ४७
अस्मिन्नप्यन्तरे ब्रह्मन् भगवॉल्लोकभावन । ब्रह्मेशाद्यैर्लोकपालैर्याचितो धर्मगुप्तये ॥४८॥
पराशरात् सत्यवत्यामंशांशकलया विभु । अवतीर्णो महाभाग वेद चक्रे चतुर्विधम् ॥४९॥
ऋगथर्वयजु साम्ना राशीनुद्धृत्य वर्गश । चतस्र संहिताश्चक्रे मन्त्रैर्मणिगणा इव ॥५०॥
तासां स चतुर शिष्यानुपाहूय महामति । एकैकां संहिता ब्रह्मन्नेकैकस्मै ददौ विभु ॥५१॥
पैलाय संहितामाद्यां बह्वृचाख्यामुवाच ह । वैशम्पायनसंज्ञाय निगदाख्य यजुर्गणम् ॥५२॥
साम्नां जैमिनये प्राह तथा छन्दोगसंहिताम् । अथर्वाङ्गिरसीं नाम स्वशिष्याय सुमन्तवे ॥५३॥
पैल स्वसंहितामूचे इन्द्रप्रमितये मुनि । बाष्कलाय च सोऽप्याह शिष्येभ्य संहितां स्वकाम्॥
चतुर्धा व्यस्य बोध्याय याज्ञवल्क्याय भार्गव । पराशरायाग्निमित्रे इन्द्रप्रमितिरात्मवान् ॥५५॥
अध्यापयत् संहितां स्वां माण्डूकेयमृषिं कविम्। तस्य शिष्यो देवमित्र सौभर्यादिभ्य ऊचिवान् ५६
शाकल्यस्तत्सुत स्वां तु पञ्चधा व्यस्य संहिताम्। वात्स्यमुद्गलशालीयगोखल्यशिशिरेष्वधात् ॥५७॥
जातूकर्ण्यश्च तच्छिष्य सनिरुक्तां स्वसंहिताम् । बलाकपैजवैतालविरजेभ्यो ददौ मुनि ॥५८॥
बाष्कलि प्रतिशाखाभ्यो वालखिल्याख्यसंहिताम्। चक्रे बालायनिर्भज्य काशारश्चैव तां दधु ॥५९॥
बह्वृचा संहिता ह्येता एभिर्ब्रह्मर्षिभिर्धृता । श्रुत्वैतच्छन्दसां व्यास सर्वपापै प्रमुच्यते ॥६०॥
वैशम्पायनशिष्या वै चरकाध्वर्यवोऽभवन् । यच्चेरुर्ब्रह्महत्यांह क्षपण स्वगुरोर्व्रतम् ॥६१॥
याज्ञवल्क्यश्च तच्छिष्य आहाहो भगवन् कियत् । चरितेनाल्पसाराणा चरिष्येऽहं सुदुश्चरम्॥६२॥
इत्युक्तो गुरुरप्याह कुपितो याह्यलं त्वया । विप्रावमन्त्रा शिष्येण मदधीतं त्यजाश्विति॥६३॥
देवरातसुत सोऽपिच्छर्दित्वा यजुषां गणम् । ततो गतोऽथ मुनयो ददृशुस्तान् यजुर्गणान्॥६४॥

यजूंषि तित्तिरा भूत्वा तल्लोलुपतयाऽऽददुः । तैत्तिरीया इति यजुःशाखा आसन् सुपेशलाः ॥६५॥
याज्ञवल्क्यस्ततो ब्रह्मन् छन्दांस्यधिगवेषयन् । गुरोरविद्यमानानि सूपतस्थेऽर्कमीश्वरम् ॥६६॥

याज्ञवल्क्य उवाच

ॐ नमो भगवते आदित्यायाखिलजगतामात्मस्वरूपेण कालस्वरूपेण चतुर्विधभूतनिकायानां ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तानामन्तर्हृदयेषु बहिरपि चाकाश इवोपाधिनाव्यवधीयमानो भवानेक एव क्षणलवनिमेषावयवोपचितसंवत्सरगणेनापामादानविसर्गाभ्यामिमां लोकयात्रामनुवहति ॥ ६७ ॥

यदु ह वाव विबुधर्षभ सवितरदस्तपत्यनुसवनमहरहराम्नायविधिनोपतिष्ठमानानामखिलदुरितवृजिनबीजावभर्जन भगवतः समभिधीमहि तपन मण्डलम् ॥ ६८ ॥

य इह वाव स्थिरचरनिकराणां निजनिकेतनानां मनइन्द्रियासुगणाननात्मनः स्वयमात्मान्तर्यामी प्रचोदयति ॥ ६९ ॥

य एवेमं लोकमतिकरालवदनान्धकारसंज्ञाजगरग्रहगिलितं मृतकमिव विचेतनमवलोक्यानुकम्पया परमकारुणिक ईक्षयैवोत्थाप्याहरहरनुसवनं श्रेयसि स्वधर्माख्यात्मावस्थाने प्रवर्तयत्यवनिपतिरिवासाधूनां भयमुदीरयन्नटति ॥ ७० ॥

परित आशापालैस्तत्र तत्र कमलकोशाञ्जलिभिरुपहृतार्हणः ॥ ७१ ॥

अथ ह भगवंस्तव चरणनलिनयुगलं त्रिभुवनगुरुभिरभिवन्दितमहमयातयामयजुष्काम उपसरामीति ॥ ७२ ॥

सूत उवाच

एवं स्तुतः स भगवान् वाजिरूपधरो हरिः । यजूंष्ययातयामानि मुनयेऽदात् प्रसादितः ॥७३॥
यजुर्भिरकरोच्छाखा दश पञ्च शतैर्विभुः । जगृहुर्वाजसन्यस्ताः काण्वमाध्यन्दिनादयः ॥७४॥
जैमिनेः सामगस्यासीत् सुमन्तुस्तनयो मुनिः । सुन्वांस्तु तत्सुतस्ताभ्यामेकैकां प्राह संहिताम् ॥७५॥
सुकर्मा चापि तच्छिष्यः सामवेदतरोर्महान् । सहस्रसंहिताभेदं चक्रे साम्नां ततो द्विज ॥७६॥
हिरण्यनाभः कौशल्यः पौष्यञ्जिश्च सुकर्मणः । शिष्यौ जगृहतुश्चान्य आवन्त्यो ब्रह्मवित्तमः ॥७७॥
उदीच्याः सामगाः शिष्या आसन् पञ्चशतानि वै । पौष्यञ्ज्यावन्त्ययोश्चापि तांश्च प्राच्यान् प्रचक्षते ॥७८॥
लौगाक्षिर्माङ्गलिः कुल्यः कुसीदः कुक्षिरेव च । पौष्यञ्जिशिष्या जगृहुः संहितास्ते शतं शतम् ॥७९॥
कृतो हिरण्यनाभस्य चतुर्विंशतिसंहिताः । शिष्य ऊचे स्वशिष्येभ्यः शेषा आवन्त्य आत्मवान् ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वादशस्कन्धे वेदशाखाप्रणयनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

सूत उवाच

अथर्ववित् सुमन्तुश्च शिष्यमध्यापयत् स्वकाम् । संहितां सोऽपि पथ्याय वेददर्शाय चोक्तवान्॥ १॥
शौक्लायनिर्ब्रह्मबलिर्मोदोष पिप्पलायनि । वेददर्शस्य शिष्यास्ते पथ्यशिष्यानथो शृणु॥ २ ॥
कुमुद शुनको ब्रह्मन् जाजलिश्चाप्यथर्ववित् । बभ्रु शिष्योऽथाङ्गिरस सैन्धवायन एव च ।
अधीयेता संहिते द्वे सावर्ण्याद्यास्तथापरे ॥ ३ ॥
नक्षत्रकल्प शान्तिश्च कश्यपाङ्गिरसादय । एत आथर्वणाचार्या शृणु पौराणिकान् मुने॥४॥
त्रय्यारुणि कश्यपश्च सावर्णिरकृतव्रण । वैशम्पायनहारीतौ षड् वै पौराणिका इमे ॥ ५ ॥
अधीयन्त व्यासशिष्यात् संहितां मत्पितुर्मुखात् । एकैकामहमेतेषां शिष्य सर्वा समध्यगाम् ॥ ६ ॥
कश्यपोऽहं च सावर्णी रामशिष्योऽकृतव्रण । अधीमहि व्यासशिष्याच्चतस्रो मूलसंहिता ॥ ७ ॥
पुराणलक्षण ब्रह्मन् ब्रह्मर्षिभिर्निरूपितम् । शृणुष्व बुद्धिमाश्रित्य वेदशास्त्रानुसारत ॥ ८ ॥
सर्गोऽस्याथ विसर्गश्च वृत्ती रक्षान्तराणि च । वंशो वंशानुचरित संस्था हेतुरपाश्रय ॥ ९ ॥
दशभिर्लक्षणैर्युक्त पुराण तद्विदो विदु । केचित् पञ्चविध ब्रह्मन् महदल्पव्यवस्थया ॥१०॥
अव्याकृतगुणक्षोभान्महतस्त्रिवृतोऽहम । भूतमात्रेन्द्रियार्थाना सम्भव सर्ग उच्यते ॥११॥
पुरुषानुगृहीतानामेतेषा वासनामय । विसर्गोऽय समाहारो बीजाद् बीज चराचरम्॥१२॥
वृत्तिर्भूतानि भूताना चराणामचराणि च । कृता स्वेन नृणा तत्र कामाच्चोदनयापि वा ॥१३॥
रक्षाच्युतावतारेहा विश्वस्यानु युगे युगे । तिर्यङ्मर्त्यर्षिदेवेषु हन्यन्ते यैस्त्रयीद्विष ॥१४॥
मन्वन्तर मनुर्देवा मनुपुत्रा सुरेश्वर । ऋषयोऽशावतारश्च हरे षड्विधमुच्यते ॥१५॥
राज्ञां ब्रह्मप्रसूताना वंशस्त्रैकालिकोऽन्वय । वंशानुचरित तेषा वृत्त वंशधराश्च ये ॥१६॥
नैमित्तिक प्राकृतिको नित्य आत्यन्तिको लय । संस्थेति कविभि प्रोक्ता चतुर्धास्य स्वभावत ॥१७॥
हेतुर्जीवोऽस्य सर्गादेरविद्याकर्मकारक । य चानुशयिन प्राहुरव्याकृतमुतापरे ॥१८॥
व्यतिरेकान्वयो यस्य जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु । मायामयेषु तद् ब्रह्म जीववृत्तिष्वपाश्रय ॥१९॥
पदार्थेषु यथा द्रव्य सन्मात्र रूपनामसु । बीजादिपञ्चतान्तासु ह्यवस्थासु युतायुतम् ॥२०॥
विरमेत यदा चित्त हित्वा वृत्तित्रय स्वयम् । योगेन वा तदाऽऽत्मान वेदेहाया निवर्तते ॥२१॥
एव लक्षणलक्ष्याणि पुराणानि पुराविद । मुनयोऽष्टादश प्राहु क्षुल्लकानि महान्ति च ॥२२॥
ब्राह्म पाद्म वैष्णव च शैव लैङ्ग सगारुडम् । नारदीय भागवतमाग्नेय स्कान्दसंज्ञितम् ॥२३॥
भविष्य ब्रह्मवैवर्त मार्कण्डेय सवामनम् । वाराह मात्स्य कौर्म च ब्रह्माण्डाख्यमिति त्रिषट्॥२४
ब्रह्मन्निद समाख्यात शाखाप्रणयन मुने । शिष्यशिष्यप्रशिष्याणा ब्रह्मतेजोविवर्धनम् ॥२५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वादशस्कन्धे सप्तमोऽध्याय ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

शौनक उवाच

सूत जीव चिरं साधो वद नो वदतां वर । तमस्यपारे भ्रमतां नृणां त्वं पारदर्शन ॥ १ ॥
आहुश्चिरायुषमृषिं मृकण्डुतनयं जनाः । यः कल्पान्ते उर्वरितो येन ग्रस्तमिदं जगत् ॥ २ ॥
स वा अस्मत्कुलोत्पन्नः कल्पेऽस्मिन् भार्गवर्षभः । नैवाधुनापि भूतानां सम्प्लवः कोऽपि जायते ॥ ३ ॥
एक एवार्णवे भ्राम्यन् ददर्श पुरुषं किल । वटपत्रपुटे तोकं शयानं त्वेकमद्भुतम् ॥ ४ ॥
एष नः संशयो भूयान् सूत कौतूहलं यतः । तं नश्छिन्धि महायोगिन् पुराणेष्वपि सम्मतः ॥ ५ ॥

सूत उवाच

प्रश्नस्त्वया महर्षेऽयं कृतो लोकभ्रमापहः । नारायणकथा यत्र गीता कलिमलापहा ॥ ६ ॥
प्राप्तद्विजातिसंस्कारो मार्कण्डेयः पितुः क्रमात् । छन्दांस्यधीत्य धर्मेण तपःस्वाध्यायसंयुतः ॥ ७ ॥
बृहद्व्रतधरः शान्तो जटिलो वल्कलाम्बरः । बिभ्रत् कमण्डलुं दण्डमुपवीतं समेखलम् ॥ ८ ॥
कृष्णाजिनं साक्षसूत्रं कुशांश्च नियमर्द्धये । अग्न्यर्कगुरुविप्रात्मस्वर्चयन् सन्ध्ययोर्हरिम् ॥ ९ ॥
सायं प्रातः स गुरवे भैक्ष्यमाहृत्य वाग्यतः । बुभुजे गुर्वनुज्ञातः सकृन्नो चेदुपोषितः ॥ १० ॥
एवं तपःस्वाध्यायपरो वर्षाणामयुतायुतम् । आराधयन् हृषीकेशं जिग्ये मृत्युं सुदुर्जयम् ॥ ११ ॥
ब्रह्मा भृगुर्भवो दक्षो ब्रह्मपुत्राश्च ये परे । नृदेवपितृभूतानि तेनासन्नतिविस्मिताः ॥ १२ ॥
इत्थं बृहद्व्रतधरस्तपःस्वाध्यायसंयमैः । दध्यावधोक्षजं योगी ध्वस्तक्लेशान्तरात्मना ॥ १३ ॥
तस्यैवं युञ्जतश्चित्तं महायोगेन योगिनः । व्यतीयाय महान् कालो मन्वन्तरषडात्मकः ॥ १४ ॥
एतत् पुरन्दरो ज्ञात्वा सप्तमेऽस्मिन् किलान्तरे । तपोविशङ्कितो ब्रह्मन्नारेभे तद्विघातनम् ॥ १५ ॥
गन्धर्वाप्सरसः कामं वसन्तमलयानिलौ । मुनये प्रेषयामास रजस्तोकमदौ तथा ॥ १६ ॥
ते वै तदाश्रमं जग्मुर्हिमाद्रेः पार्श्व उत्तरे । पुष्पभद्रा नदी यत्र चित्राख्या च शिला विभो ॥ १७ ॥
तदाश्रमपदं पुण्यं पुण्यद्रुमलताञ्चितम् । पुण्यद्विजकुलाकीर्णं पुण्यामलजलाशयम् ॥ १८ ॥
मत्तभ्रमरसङ्गीतं मत्तकोकिलकूजितम् । मत्तबर्हिनटाटोपं मत्तद्विजकुलाकुलम् ॥ १९ ॥
वायुः प्रविष्ट आदाय हिमनिर्झरशीकरान् । सुमनोभिः परिष्वक्तो ववावुत्तम्भयन् स्मरम् ॥ २० ॥
उद्यच्चन्द्रनिशावक्त्रः प्रवालस्तबकालिभिः । गोपद्रुमलताजालैस्तत्रासीत् कुसुमाकरः ॥ २१ ॥
अन्वीयमानो गन्धर्वैर्गीतवादित्रयूथकैः । अदृश्यतात्तचापेषुः स्वःस्त्रीयूथपतिः स्मरः ॥ २२ ॥
हुत्वाग्निं समुपासीनं ददृशुः शक्रकिङ्कराः । मीलिताक्षं दुराधर्षं मूर्तिमन्तमिवानलम् ॥ २३ ॥
ननृतुस्तस्य पुरतः स्त्रियोऽथो गायका जगुः । मृदङ्गवीणापणवैर्वाद्यं चक्रुर्मनोरमम् ॥ २४ ॥
सन्दधेऽस्त्रं स्वधनुषि कामः पञ्चमुखं तदा । मधुर्मनो रजस्तोक इन्द्रभृत्या व्यकम्पयन् ॥ २५ ॥

क्रीडन्त्या पुञ्जिकस्थल्या कन्दुकै स्तनगौरवात् । भृशमुद्विग्नमध्याया केशविस्रंसितस्रज ॥२६॥
इतस्ततो भ्रमद्दृष्टेश्चलन्त्या अनुकन्दुकम् । वायुर्जहार तद्वास सूक्ष्म त्रुटितमेखलम् ॥२७॥
विससर्ज तदा बाण मत्वा त्व स्वजित स्मर । सर्वं तत्राभवन्मोघमनीशस्य यथोद्यम ॥२८॥
त इत्थमपकुर्वन्तो मुनेस्तत्तेजसा मुने । दह्यमाना निववृतु प्रबोध्याहिमिवार्भका ॥२९॥
इतीन्द्रानुचरैर्ब्रह्मन् धर्षितोऽपि महामुनि । यन्नागादहमो भाव न तच्चित्र महत्सु हि ॥३०॥
दृष्ट्वा निस्तेजस काम सगण भगवान् स्वराट् । श्रुत्वानुभाव ब्रह्मर्षेर्विस्मय समगात् परम् ॥३१॥
तस्यैव युञ्जतश्चित्त तप स्वाध्यायसयमै । अनुग्रहायाविरासीन्नरनारायणो हरि ॥३२॥

तौ शुक्लकृष्णौ नवकञ्जलोचनौ चतुर्भुजौ रौरववल्कलाम्बरौ ।
पवित्रपाणी उपवीतक त्रिवृत् कमण्डलु दण्डमृजु च वैणवम् ॥ ३३ ॥
पद्माक्षमालामुत जन्तुमार्जन वेद च साक्षात्तप एव रूपिणौ ।
तपत्तडिद्वर्णपिशङ्गरोचिषा प्राशू दधानौ विबुधर्षभार्चितौ ॥ ३४ ॥

ते वै भगवतो रूपे नरनारायणावृषी । दृष्ट्वोत्थायादरेणोच्चैर्ननामाङ्गेन दण्डवत् ॥३५॥
स तत्सन्दर्शनानन्दनिर्वृतात्मेन्द्रियाशय । हृष्टरोमाश्रुपूर्णाक्षो न सेहे तावुदीक्षितुम् ॥३६॥
उत्थाय प्राञ्जलि प्रह्व औत्सुक्यादाश्लिषन्निव । नमो नम इतीशानौ बभाषे गद्गदाक्षर ॥३७॥
तयोरासनमादाय पादयोरवनिज्य च । अर्हणेनानुलेपेन धूपमाल्यैरपूजयत् ॥३८॥
सुखमासनमासीनौ प्रसादाभिमुखौ मुनी । पुनरानम्य पादाभ्या गरिष्ठाविदमब्रवीत् ॥३९॥

मार्कण्डेय उवाच

किं वर्णये तव विभो यदुदीरितोऽसु सस्पन्दते तमनु वाङ्मनइन्द्रियाणि ।
स्पन्दन्ति वै तनुभृतामजशर्वयोश्च स्वस्याप्यथापि भजतामसि भावबन्धु ॥ ४० ॥
मूर्ती इमे भगवतो भगवंस्त्रिलोक्या क्षेमाय तापविरमाय च मृत्युजित्यै ।
नाना बिभर्ष्यवितुमन्यतनूर्यथेद सृष्ट्वा पुनर्ग्रससि सर्वमिवोर्णनाभि ॥ ४१ ॥
तस्यावितु स्थिरचरेशितुरङ्घ्रिमूल यत्स्थ न कर्मगुणकालरुज स्पृशन्ति ।
यद् वै स्तुवन्ति निनमन्ति यजन्त्यभीक्ष्ण ध्यायन्ति वेदहृदया मुनयस्तदाप्त्यै ॥ ४२ ॥
नान्य तवाङ्घ्र्युपनयादपवर्गमूर्तेः क्षेम जनस्य परितोभिय ईश विद्म ।
ब्रह्मा बिभेत्यलमतो द्विपरार्धधिष्ण्य कालस्य ते किमुत तत्कृतभौतिकानाम् ॥ ४३ ॥
तद् वै भजाम्यृतधियस्तव पादमूल हित्वेदमात्मच्छदि चात्मगुरो परस्य ।
देहाद्यपार्थमसदन्त्यमभिज्ञमात्र विन्देत ते तर्हि सर्वमनीषितार्थम् ॥ ४४ ॥
सत्त्व रजस्तम इतीश तवात्मबन्धो मायामया स्थितिलयोदयहेतवोऽस्य ।
लीला धृता यदपि सत्त्वमयी प्रशान्त्यै नान्ये नृणा व्यसनमोहभियश्च याभ्याम् ॥ ४५ ॥

तस्मात्तवेह भगवन्नथ तावकाना शुक्ला तनु स्वदयिता कुशला भजन्ति ।
यत् सात्वता पुरुषरूपमुशन्ति सत्त्व लोको यतोऽभयमुतात्मसुख न चान्यत् ॥ ४६ ॥
तस्मै नमो भगवते पुरुषाय भूम्ने विश्वाय विश्वगुरवे परदेवतायै ।
नारायणाय ऋषये च नरोत्तमाय हसाय सयतगिरे निगमेश्वराय ॥ ४७ ॥
य वै न वेद वितथाक्षपथैर्भ्रमद्धी सन्त स्वखेष्वसुषु हृद्यपि दृक्पथेषु ।
तन्माययाऽऽवृतमति स उ एव साक्षादाद्यस्तवाखिलगुरोरुपसाद्य वेदम् ॥ ४८ ॥
यद्दर्शन निगम आत्मरह प्रकाश मुह्यन्ति यत्र कवयोऽजपरा यतन्त ।
त सर्ववादविषयप्रतिरूपशील वन्दे महापुरुषमात्मनि गूढबोधम् ॥ ४९ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायां द्वादशस्कन्धेऽष्टमोऽध्याय ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्यायः

सूत उवाच

सस्तुतो भगवानित्थ मार्कण्डेयेन धीमता । नारायणो नरसख प्रीत आह भृगूद्वहम् ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

भो भो ब्रह्मर्षिवर्योसि सिद्ध आत्मसमाधिना । मयि भक्त्यानपायिन्या तप स्वाध्यायसयमै ॥ २ ॥
वय ते परितुष्टाः स्म त्वद्बृहद्व्रतचर्यया । वर प्रतीच्छ भद्र ते वरदेशादभीप्सितम् ॥ ३ ॥

ऋषिरुवाच

जित ते देवदेवेश प्रपन्नार्तिहराच्युत । वरेणैतावताल नो यद् भवान् समदृश्यत ॥ ४ ॥
गृहीत्वाजादयो यस्य श्रीमत्पादाब्जदर्शनम् । मनसा योगपक्वेन स भवान् मेऽक्षगोचर ॥ ५ ॥
अथाप्यम्बुजपत्राक्ष पुण्यश्लोकशिखामणे । द्रक्ष्ये माया यया लोक सपालो वेद सद्भिदाम् ॥ ६ ॥

सूत उवाच

इतीडितोऽर्चित काममृषिणा भगवान् मुने । तथेति स स्मयन् प्रागाद् बदर्याश्रममीश्वर ॥ ७ ॥
तमेव चिन्तयन्नर्थमृषि स्वाश्रम एव स । वसन्नग्न्यर्कसोमाम्बुभूवायुवियदात्मसु ॥ ८ ॥
ध्यायन् सर्वत्र च हरि भावद्रव्यैरपूजयत् । क्वचित् पूजा विसस्मार प्रेमप्रसरसम्प्लुत ॥ ९ ॥
तस्यैकदा भृगुश्रेष्ठ पुष्पभद्रातटे मुने । उपासीनस्य सन्ध्याया ब्रह्मन् वायुरभून्महान् ॥ १० ॥
त चण्डशब्द समुदीरयन्त बलाहका अन्वभवन् कराला ।
अक्षस्थविष्ठा मुमुचुस्तडिद्भि स्वनन्त उच्चैरभिवर्षधारा ॥ ११ ॥
ततो व्यदृश्यन्त चतु समुद्रा समन्तत क्ष्मातलमाग्रसन्त ।
समीरवेगोर्मिभिरुग्रनक्रमहाभयावर्तगभीरघोषा ॥ १२ ॥

अन्तर्बहिश्चाद्भिरतिद्युभिः खरैः शतह्रदाभिरुपतापितं जगत् ।
चतुर्विधं वीक्ष्य सहात्मना मुनिर्जलाप्लुतां क्ष्मां विमनाः समत्रसत् ॥ १३ ॥
तस्यैवमुद्वीक्षत ऊर्मिभीषणः प्रभञ्जनाघूर्णितवार्महार्णवः ।
आपूर्यमाणो वरषद्भिरम्बुदैः क्ष्मामप्यधाद् द्वीपवर्षाद्रिभिः समम् ॥ १४ ॥
सक्ष्मान्तरिक्षं सदिवं सभागणं त्रैलोक्यमासीत् सह दिग्भिराप्लुतम् ।
स एक एवोर्वरितो महामुनिर्बभ्राम विक्षिप्य जटा जडान्धवत् ॥ १५ ॥
क्षुत्तृट्परीतो मकरैस्तिमिङ्गिलैरुपद्रुतो वीचिनभस्वताहतः ।
तमस्यपारे पतितो भ्रमन् दिशो न वेद खं गां च परिश्रमेषितः ॥ १६ ॥
क्वचिद् गतो महावर्ते तरलैस्ताडितः क्वचित् । यादोभिर्भक्ष्यते क्वापि स्वयमन्योन्यघातिभिः ॥१७॥
क्वचिच्छोकं क्वचिन्मोहं क्वचिद्दुःखं सुखं भयम् । क्वचिन्मृत्युमवाप्नोति व्याध्यादिभिरुतार्दितः ॥
अयुतायुतवर्षाणां सहस्राणि शतानि च । व्यतीयुर्भ्रमतस्तस्मिन् विष्णुमायावृतात्मनः ॥१९॥
स कदाचिद् भ्रमंस्तस्मिन् पृथिव्याः ककुदि द्विजः । न्यग्रोधपोतं ददृशे फलपल्लवशोभितम् ॥२०॥
प्रागुत्तरस्यां शाखायां तस्यापि ददृशे शिशुम् । शयानं पर्णपुटके ग्रसन्तं प्रभया तमः ॥२१॥
महामरकतश्यामं श्रीमद्वदनपङ्कजम् । कम्बुग्रीवं महोरस्कं सुनासं सुन्दरभ्रुवम् ॥२२॥
श्वासैजदलकाभातं कम्बुश्रीकर्णदाडिमम् । विद्रुमाधरभासेषच्छोणायितसुधास्मितम् ॥२३॥
पद्मगर्भारुणापाङ्गं हृद्यहासावलोकनम् । श्वासैजद्वलिसंविग्ननिम्ननाभिदलोदरम् ॥२४॥
चार्वङ्गुलिभ्यां पाणिभ्यामुन्नीय चरणाम्बुजम् । मुखे निधाय विप्रेन्द्रो धयन्तं वीक्ष्य विस्मितः ॥२५॥
तद्दर्शनाद् वीतपरिश्रमो मुदा प्रोत्फुल्लहृत्पद्मविलोचनाम्बुजः ।
प्रहृष्टरोमाद्भुतभावशङ्कितः प्रष्टुं पुरस्तं प्रससार बालकम् ॥ २६ ॥
तावच्छिशोर्वै श्वसितेन भार्गवः सोऽन्तःशरीरं मशको यथाविशत् ।
तत्राप्यदो न्यस्तमचष्ट कृत्स्नशो यथा पुरामुह्यदतीव विस्मितः ॥ २७ ॥
खं रोदसी भगणानद्रिसागरान् द्वीपान् सवर्षान् ककुभः सुरासुरान् ।
वनानि देशान् सरितः पुराकरान् खेटान् व्रजानाश्रमवर्णवृत्तयः ॥ २८ ॥
महान्ति भूतान्यथ भौतिकान्यसौ कालं च नानायुगकल्पकल्पनम् ।
यत् किञ्चिदन्यद् व्यवहारकारणं ददर्श विश्वं सदिवावभासितम् ॥ २९ ॥
हिमालयं पुष्पवहां च तां नदीं निजाश्रमं यत्र ऋषी अपश्यत ।
विश्वं विपश्यञ्छ्वसिताच्छिशोर्वै बहिर्निरस्तो न्यपतल्लयाब्धौ ॥ ३० ॥
तस्मिन् पृथिव्याः ककुदि प्ररूढं वटं च तत्पर्णपुटे शयानम् ।
तोकं च तत्प्रेमसुधास्मितेन निरीक्षितोऽपाङ्गनिरीक्षणेन ॥ ३१ ॥

एतत् केचिदविद्वांसो मायासंसृतिमात्मनः । अनाद्यावर्तितं नृणां कादाचित्कं प्रचक्षते ॥४१॥
य एवमेतद् भृगुवर्य वर्णितं रथाङ्गपाणेरनुभावभावितम् ।
संश्रावयेत् संशृणुयादु तावुभौ तयोर्न कर्माशयसंसृतिर्भवेत् ॥४२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वादशस्कन्धे दशमोऽध्याय ॥ १० ॥

अथैकादशोऽध्यायः

शौनक उवाच

अथेममर्थं पृच्छामो भवन्तं बहुवित्तमम् । समस्ततन्त्रराद्धान्ते भवान् भागवततत्त्ववित् ॥१॥
तान्त्रिकाः परिचर्यायां केवलस्य श्रियः पते. । अङ्गोपाङ्गायुधाकल्पं कल्पयन्ति यथा च यैः ॥ २ ॥
तन्नो वर्णय भद्रं ते क्रियायोगं बुभुत्सताम् । येन क्रियानैपुणेन मर्त्यो यायादमर्त्यताम् ॥ ३ ॥

सूत उवाच

नमस्कृत्य गुरून् वक्ष्ये विभूतीर्वैष्णवीरपि । या प्रोक्ता वेदतन्त्राभ्यामाचार्यैः पद्मजादिभिः ॥४॥
मायाद्यैर्नवभिस्तत्त्वैः स विकारमयो विराट् । निर्मितो दृश्यते यत्र सचित्के भुवनत्रयम् ॥ ५ ॥
एतद् वै पौरुषं रूपं भूः पादौ द्यौः शिरो नभः । नाभिः सूर्योऽक्षिणी नासे वायुः कर्णौ दिशः प्रभो ६
प्रजापतिः प्रजननमपानो मृत्युरीशितुः । तद्बाहवो लोकपाला मनश्चन्द्रो भ्रुवौ यमः ॥ ७ ॥
लज्जोत्तरोऽधरो लोभो दन्ता ज्योत्स्ना स्मयो भ्रमः । रोमाणि भूरुहा भूम्नो मेघाः पुरुषमूर्धजाः ॥ ८ ॥
यावानयं वै पुरुषो यावत्या संस्थया मितः । तावानसावपि महापुरुषो लोकसंस्थया ॥ ९ ॥
कौस्तुभव्यपदेशेन स्वात्मज्योतिर्बिभर्त्यजः । तत्प्रभा व्यापिनी साक्षात् श्रीवत्समुरसा विभुः ॥१०॥
स्वमायां वनमालाख्यां नानागुणमयीं दधत् । वासश्छन्दोमयं पीतं ब्रह्मसूत्रं त्रिवृत् स्वरम् ॥११॥
बिभर्ति सांख्यं योगं च देवो मकरकुण्डले । मौलिं पदं पारमेष्ठ्यं सर्वलोकाभयङ्करम् ॥१२॥
अव्याकृतमनन्ताख्यमासनं यदधिष्ठितः । धर्मज्ञानादिभिर्युक्तं सत्त्वं पद्ममिहोच्यते ॥१३॥
ओजःसहोबलयुतं मुख्यतत्त्वं गदां दधत् । अपां तत्त्वं दरवरं तेजस्तत्त्वं सुदर्शनम् ॥१४॥
नभोनिभं नभस्तत्त्वमसिं चर्म तमोमयम् । कालरूपं धनुः शार्ङ्गं तथा कर्ममयेषुधिम् ॥१५॥
इन्द्रियाणि शरानाहुराकूतीरस्य स्यन्दनम् । तन्मात्राण्यस्याभिव्यक्तिं मुद्रयार्थक्रियात्मताम् ॥१६॥
मण्डलं देवयजनं दीक्षा संस्कार आत्मनः । परिचर्या भगवत आत्मनो दुरितक्षयः ॥१७॥
भगवान् भगशब्दार्थं लीलाकमलमुद्वहन् । धर्मं यशश्च भगवांश्चामरव्यजनेऽभजत् ॥१८॥
आतपत्रं तु वैकुण्ठं द्विजा धामाकुतोभयम् । त्रिवृद् वेदः सुपर्णाख्यो यज्ञं वहति पूरुषम् ॥१९॥
अनपायिनी भगवती श्रीः साक्षादात्मनो हरेः । विष्वक्सेनस्तन्त्रमूर्तिर्विदितः पार्षदाधिपः ।
नन्दादयोऽष्टौ द्वाःस्थाश्च तेऽणिमाद्या हरेर्गुणाः ॥२०॥

वासुदेव सङ्कर्षण प्रद्युम्न पुरुष स्वयम्। अनिरुद्ध इति ब्रह्मन् मूर्तिव्यूहोऽभिधीयते ॥२१॥
स विश्वस्तैजस प्राज्ञस्तुरीय इति वृत्तिभि। अर्थेन्द्रियाशयज्ञानैर्भगवान् परिभाव्यते ॥२२॥
अङ्गोपाङ्गायुधाकल्पैर्भगवांस्तच्चतुष्टयम् । बिभर्ति स्म चतुर्मूर्तिर्भगवान् हरिरीश्वर ॥२३॥

द्विजऋषभ स एष ब्रह्मयोनि स्वयंदृक् स्वमहिमपरिपूर्णो मायया च स्वयैतत्।
सृजति हरति पातीत्याख्ययानावृताक्षो विवृत इव निरुक्तस्तत्परैरात्मलभ्य ॥२४॥
श्रीकृष्ण कृष्णसख वृष्ण्यृषभावनिध्रुग्राजन्यवंशदहनानपवर्गवीर्य।
गोविन्द गोपवनिताव्रजभृत्यगीततीर्थश्रव श्रवणमङ्गल पाहि भृत्यान् ॥२५॥

य इद कल्य उत्थाय महापुरुषलक्षणम्। तच्चित्त प्रयतो जप्त्वा ब्रह्म वेद गुहाशयम् ॥२६॥

शौनक उवाच

शुको यदाह भगवान् विष्णुराताय शृण्वते। सौरो गणो मासि मासि नाना वसति सप्तक ॥२७॥
तेषा नामानि कर्माणि संयुक्तानामधीश्वरै। ब्रूहि न श्रद्दधानानां व्यूह सूर्यात्मनो हरे ॥२८॥

सूत उवाच

अनाद्यविद्यया विष्णोरात्मन सर्वदेहिनाम्। निर्मितो लोकतन्त्रोऽय लोकेषु परिवर्तते ॥२९॥
एक एव हि लोकाना सूर्य आत्माऽऽदिकृद्धरि। सर्ववेदक्रियामूलमृषिभिर्बहुधोदित ॥३०॥
कालो देश क्रिया कर्ता करण कार्यमागम। द्रव्य फलमिति ब्रह्मन् नवधोक्तोऽजया हरि ॥३१॥
मध्वादिषु द्वादशसु भगवान् काललरूपधृक्। लोकतन्त्राय चरति पृथग् द्वादशभिर्गणै ॥३२॥
धाता कृतस्थली हेतिर्वासुकी रथकृन्मुने। पुलस्त्यस्तुम्बुरुरिति मधुमास नयन्त्यमी ॥३३॥
अर्यमा पुलहोऽथौजा प्रहेति पुञ्जिकस्थली। नारद कच्छनीरश्च नयन्त्येते स्म माधवम्॥ ३४॥
मित्रोऽत्रि पौरुषेयोऽथ तक्षको मेनका हहा। रथस्वन इति ह्येते शुक्रमास नयन्त्यमी ॥३५॥
वसिष्ठो वरुणो रम्भा सहजन्यस्तथा हुहू। शुक्रश्चित्रस्वनश्चैव शुचिमास नयन्त्यमी ॥३६॥
इन्द्रो विश्वावसु श्रोता एलापत्रस्तथाङ्गिरा। प्रम्लोचा राक्षसो वर्या नभोमास नयन्त्यमी ॥३७॥
विवस्वानुग्रसेनश्च व्याघ्र आसारणो भृगु। अनुम्लोचा शङ्खपालो नभस्याख्य नयन्त्यमी॥३८॥
पूषा धनञ्जयो वात सुषेण सुरुचिस्तथा। घृताची गौतमश्चेति तपोमास नयन्त्यमी ॥३९॥
ऋतुर्वर्चा भरद्वाज पर्जन्य सेनजित्तथा। विश्व ऐरावतश्चैव तपस्याख्य नयन्त्यमी ॥४०॥
अथांशु कश्यपस्तार्क्ष्य ऋतसेनस्तथोर्वशी। विद्युच्छत्रुर्महाशङ्ख सहोमास नयन्त्यमी ॥४१॥
भग स्फूर्जोऽरिष्टनेमिरूर्ण आयुश्च पञ्चम। कर्कोटक पूर्वचित्ति पुष्यमास नयन्त्यमी ॥४२॥
त्वष्टा ऋचीकतनय कम्बलश्च तिलोत्तमा। ब्रह्मापेतोऽथ शतजिद् धृतराष्ट्र इषम्भरा ॥४३॥
विष्णुरश्वतरो रम्भा सूर्यवर्चाश्च सत्यजित्। विश्वामित्रो मखापेत ऊर्जमास नयन्त्यमी ॥४४॥
एता भगवतो विष्णोरादित्यस्य विभूतय। स्मरता सन्ध्ययोर्नृणा हरन्त्यंहो दिने दिने ॥४५॥

द्वादशस्वपि मासेषु देवोऽसौ षड्भिरस्य वै। चरन् समन्तात्तनुते परत्रेह च स मतिम् ॥४६॥
सामर्ग्यजुर्भिस्तल्लिङ्गैर्ऋषय सस्तुवन्त्यमुम्। गन्धर्वास्त प्रगायन्ति नृत्यन्त्यप्सरसोऽग्रत ॥४७॥
उन्नह्यन्ति रथ नागा ग्रामण्यो रथयोजका। चोदयन्ति रथ पृष्ठे नैर्ऋता बलशालिन ॥४८॥
वालखिल्या सहस्राणि षष्टिर्ब्रह्मर्षयोऽमला। पुरतोऽभिमुख यान्ति स्तुवन्ति स्तुतिभिर्विभुम्४९
एव ह्यनादिनिधनो भगवान् हरिरीश्वर। कल्पे कल्पे स्वमात्मान व्यूह्य लोकानवत्यज ॥५०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे आदित्यव्यूहविवरण नामैकादशोऽध्याय ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

सूत उवाच

नमो धर्माय महते नम कृष्णाय वेधसे। ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य धर्मान् वक्ष्ये सनातनान्॥ १ ॥
एतद् व कथित विप्रा विष्णोश्चरितमद्भुतम्। भवद्भिर्यदह पृष्टो नराणा पुरुषोचितम्॥ २ ॥
अत्र सङ्कीर्तित साक्षात् सर्वपापहरो हरि। नारायणो हृषीकेशो भगवान् सात्वता पति ॥ ३ ॥
अत्र ब्रह्म पर गुह्य जगत प्रभवाप्ययम्। ज्ञान च तदुपाख्यान प्रोक्त विज्ञानसयुतम्॥ ४ ॥
भक्तियोग समाख्यातो वैराग्य च तदाश्रयम्। पारीक्षितमुपाख्यान नारदाख्यानमेव च ॥ ५ ॥
प्रायोपवेशो राजर्षेर्विप्रशापात् परीक्षित। शुकस्य ब्रह्मर्षभस्य सवादश्च परीक्षित ॥ ६ ॥
योगधारणयोत्क्रान्ति सवादो नारदाजयो। अवतारानुगीत च सर्ग प्राधानिकोऽग्रत ॥ ७ ॥
विदुरोद्धवसवाद क्षत्तृमैत्रेययोस्तत। पुराणसहिताप्रश्नो महापुरुषसस्थिति ॥ ८ ॥
तत प्राकृतिक सग सप्त वैकृतिकाश्च ये। ततो ब्रह्माण्डसम्भूतिवैराज पुरुषो यत ॥ ९ ॥
कालस्य स्थूलसूक्ष्मस्य गति पद्मसमुद्भव। भुव उद्धरणेऽम्भोधेर्हिरण्याक्षवधो यथा॥१०॥
ऊर्ध्वतीर्यगवाक्सर्गो रुद्रसर्गस्तथैव च। अर्धनारीनरस्याथ यत स्वायम्भुवो मनु ॥११॥
शतरूपा च या स्त्रीणामाद्या प्रकृतिरुत्तमा। सन्तानो धर्मपत्नीना कर्दमस्य प्रजापते ॥१२॥
अवतारो भगवत कपिलस्य महात्मन। देवहूत्याश्च सवाद कपिलेन च धीमता॥१३॥
नवब्रह्मसमुत्पत्तिर्दक्षयज्ञविनाशनम्। ध्रुवस्य चरित पश्चात् पृथो प्राचीनबर्हिष ॥१४॥
नारदस्य च सवादस्तत प्रैयव्रत द्विजा। नाभेस्ततोऽनुचरितमृषभस्य भरतस्य च॥१५॥
द्वीपवर्षसमुद्राणा गिरिनद्युपवर्णनम्। ज्योतिश्चक्रस्य सस्थान पातालनरकस्थिति ॥१६॥
दक्षजन्म प्रचेतोभ्यस्तत्पुत्रीणा च सतति। यतो देवासुरनरास्तिर्यङ्नगखगादय ॥१७॥
त्वाष्ट्रस्य जन्म निधन पुत्रयोश्च दितेर्द्विजा। दैत्येश्वरस्य चरित प्रह्लादस्य महात्मन ॥१८॥
मन्वन्तरानुकथन गजेन्द्रस्य विमोक्षणम्। मन्वन्तरावताराश्च विष्णोर्हयशिरादय ॥१९॥
कौर्म धान्वन्तर मात्स्य वामन च जगत्पते। क्षीरोदमथनं तद्वदमृतार्थे दिवौकसाम्॥२०॥

देवासुरमहायुद्ध राजवंशानुकीर्तनम् । इक्ष्वाकुजन्म तद्वंश सुद्युम्नस्य महात्मन ॥२१॥
इलोपाख्यानमत्रोक्तं तारोपाख्यानमेव च । सूर्यवंशानुकथन शशादाद्या नृगादय ॥२२॥
सौकन्यं चाथ शर्यातेः ककुत्स्थस्य च धीमत । खट्वाङ्गस्य च मान्धातु सौभरे सगरस्य च॥२३॥
रामस्य कोशलेन्द्रस्य चरित किल्बिषापहम् । निमेरङ्गपरित्यागो जनकाना च सभव ॥२४॥
रामस्य भार्गवेन्द्रस्य नि क्षत्रकरण भुव । ऐलस्य सोमवंशस्य ययातेर्नहुषस्य च ॥२५॥
दौष्यन्तेर्भरतस्यापि शन्तनोस्तत्सुतस्य च । ययातेर्ज्येष्ठपुत्रस्य यदोर्वंशोऽनुकीर्तित ॥२६॥
यत्रावतीर्णो भगवान् कृष्णाख्यो जगदीश्वर । वसुदेवगृहे जन्म ततो वृद्धिश्च गोकुले ॥२७॥
तस्य कर्माण्यपाराणि कीर्तितान्यसुरद्विप । पूतनासुपय पान शकटोच्चाटन शिशो ॥२८॥
तृणावर्तस्य निष्पेषस्तथैव बकवत्सयो । धेनुकस्य सहभ्रातु प्रलम्बस्य च सक्षय ॥२९॥
गोपाना च परित्राण दावाग्ने परिसर्पत । दमन कालियस्याहेर्महाहेर्नन्दमोक्षणम् ॥३०॥
व्रतचर्या तु कन्याना यत्र तुष्टोऽच्युतो व्रतै । प्रसादो यज्ञपत्नीभ्यो विप्राणा चानुतापनम् ॥३१॥
गोवर्धनोद्धारण च शक्रस्य सुरभेरथ । यज्ञाभिषेक कृष्णस्य स्त्रीभि क्रीडा च रात्रिषु ॥३२॥
शङ्खचूडस्य दुर्बुद्धेर्वधोऽरिष्टस्य केशिन । अक्रूरागमन पश्चात् प्रस्थान रामकृष्णयोः ॥३३॥
व्रजस्त्रीणा विलापश्च मथुरालोकन तत । गजमुष्टिकचाणूरकंसादीना च यो वध ॥३४॥
मृतस्यानयन सूनो पुन सान्दीपनेर्गुरो । मथुराया निवसता यदुचक्रस्य यत् प्रियम् ।

कृतमुद्धवरामाभ्या युतेन हरिणा द्विजा ॥ ३५ ॥

जरासन्धसमानीतसैन्यस्य बहुशो वध । घातन यवनेन्द्रस्य कुशस्थल्या निवेशनम् ॥३६॥
आदान पारिजातस्य सुधर्माया सुरालयात् । रुक्मिण्या हरण युद्धे प्रमथ्य द्विषतो हरे ॥३७॥
हरस्य जृम्भण युद्धे बाणस्य भुजकृन्तनम् । प्राग्ज्योतिषपतिं हत्वा कन्याना हरण च यत्॥३८॥
चैद्यपौण्ड्रकशाल्वाना दन्तवक्त्रस्य दुर्मते । शम्बरो द्विविद पीठो मुर पञ्चजनादय ॥३९॥
माहात्म्य च वधस्तेषा वाराणस्याश्च दाहनम् । भारावतरण भूमेर्निमित्तीकृत्य पाण्डवान् ॥४०॥
विप्रशापापदेशेन सहार स्वकुलस्य च । उद्धवस्य च सवादो वासुदेवस्य चाद्भुत ॥४१॥
यत्रात्मविद्या ह्यखिला प्रोक्ता धर्मविनिर्णय । ततो मर्त्यपरित्याग आत्मयोगानुभावत ॥४२॥
युगलक्षणवृत्तिश्च कलौ नृणामुपप्लव । चतुर्विधश्च प्रलय उत्पत्तिस्त्रिविधा तथा ॥४३॥
देहत्यागश्च राजर्षेर्विष्णुरातस्य धीमत । शाखाप्रणयनमृषेर्मार्कण्डेयस्य सत्कथा ।

महापुरुषविन्यास सूर्यस्य जगदात्मनः ॥ ४४ ॥

इति चोक्त द्विजश्रेष्ठा यत् पृष्टोऽहमिहास्मि व । लीलावतारकर्माणि कीर्तितानीह सर्वश ॥४५॥
पतित स्खलितश्चार्त क्षुत्त्वा वा विवशो ब्रुवन् । हरये नम इत्युच्चैर्मुच्यते सर्वपातकात् ॥४६॥

सङ्कीर्त्यमानो भगवाननन्त श्रुतानुभावो व्यसन हि पुसाम् ।
प्रविश्य चित्त विधुनोत्यशेष यथा तमोऽर्कोऽभ्रमिवातिवात ॥४७॥
मृषा गिरस्ता ह्यसतीरसत्कथा न कथ्यते यद् भगवानधोक्षज ।
तदेव सत्य तदु हैव मङ्गल तदेव पुण्य भगवद्गुणोदयम् ॥४८॥
तदेव रम्य रुचिर नव नव तदेव शश्वन्मनसो महोत्सवम् ।
तदेव शोकार्णवशोषण नृणा यदुत्तमश्लोकयशोऽनुगीयते ॥४९॥
न तद् वचश्चित्रपद हरेर्यशो जगत्पवित्र प्रगृणीत कर्हिचित् ।
तद् ध्वाङ्क्षतीर्थं न तु हससेवित यत्राच्युतस्तत्र हि साधवोऽमला ॥५०॥
स वाग्विसर्गो जनताघसम्प्लवो यस्मिन् प्रतिश्लोकमबद्धवत्यपि ।
नामान्यनन्तस्य यशोऽङ्कितानि यच्छृण्वन्ति गायन्ति गृणन्ति साधव ॥५१॥
नैष्कर्म्यमप्यच्युतभाववर्जित न शोभते ज्ञानमल निरञ्जनम् ।
कुत पुन शश्वदभद्रमीश्वरे न ह्यर्पित कर्म यदप्यनुत्तमम् ॥५२॥
यश श्रियामेव परिश्रम परो वर्णाश्रमाचारतप श्रुतादिषु ।
अविस्मृति श्रीधरपादपद्मयोर्गुणानुवादश्रवणादिभिर्हरे ॥५३॥
अविस्मृति कृष्णपदारविन्दयो क्षिणोत्यभद्राणि शम तनोति च ।
सत्त्वस्य शुद्धि परमात्मभक्ति ज्ञान च विज्ञानविरागयुक्तम् ॥५४॥
यूय द्विजाग्र्या बत भूरिभागा यच्छश्वदात्मन्यखिलात्मभूतम् ।
नारायण देवमदेवमीशमजस्रभावा भजताविवेश्य ॥५५॥
अह च ससारित आत्मतत्त्व श्रुत पुरा मे परमर्षिवक्त्रात् ।
प्रायोपवेशे नृपते परीक्षित सदस्यृषीणा महता च शृण्वताम् ॥५६॥

एतद् व कथित विप्रा कथनीयोरुकर्मण । माहात्म्य वासुदेवस्य सर्वाशुभविनाशनम् ॥५७॥
य एव श्रावयेन्नित्य यामक्षणमनन्यधी । श्रद्धावान् योऽनुशृणुयात् पुनात्यात्मानमेव स ५८
द्वादश्यामेकादश्या वा शृण्वन्नायुष्यवान् भवेत् । पठत्यनश्नन् प्रयतस्ततो भवत्यपातकी ॥५९॥
पुष्करे मथुराया च द्वारवत्या यतात्मवान् । उपोष्य सहितामेता पठित्वा मुच्यते भयात् ॥६०॥
देवता मुनय सिद्धा पितरो मनवो नृपा । यच्छन्ति कामान् गृणत शृण्वतो यस्य कीर्तनात् ॥
ऋचो यजूषि सामानि द्विजोऽधीत्यानुविन्दते । मधुकुल्या घृतकुल्या पय कुल्याश्च तत् फलम् ॥
पुराणसहितामेतामधीत्य प्रयतो द्विज । प्रोक्त भगवता यत्तु तत् पद परम व्रजेत् ॥६३॥
विप्रोऽधीत्याप्नुयात् प्रज्ञा राजन्योदधिमेखलाम् । वैश्यो निधिपतित्व च शूद्र शुद्ध्येत पातकात् ६४

फलिमलसहतिकालनोऽखिलेशो हरिरितरत्र न गीयते ह्यभीक्ष्णम् ।
इह तु पुनर्भगवानशेषमूर्तिः परिपठितोऽनुपदं कथाप्रसङ्गैः ॥६५॥
तमहमजमनन्तमात्मतत्त्वं जगदुदयस्थितिसयमात्मशक्तिम् ।
द्युपतिभिरजशक्रशङ्कराद्यैर्दुरवसितस्तवमच्युतं नतोऽस्मि ॥६६॥
उपचितनवशक्तिभि स्व आत्मन्युपरचितस्थिरजङ्गमालयाय ।
भगवत उपलब्धिमात्रधाम्ने सुरऋषभाय नम सनातनाय ॥६७॥
स्वसुखनिभृतचेतास्तद्व्युदस्तान्यभावोऽप्यजितरुचिरलीलाकृष्टसारस्तदीयम् ।
व्यतनुत कृपया यस्तत्त्वदीपं पुराणं तमखिलवृजिनघ्नं व्याससूनुं नतोऽस्मि ॥६८॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे द्वादशस्कन्धार्थनिरूपणं नाम द्वादशोऽध्याय ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

सूत उवाच

य ब्रह्मा वरुणेन्द्ररुद्रमरुत स्तुन्वन्ति दिव्यै स्तवैर्वेदै साङ्गपदक्रमोपनिषदैर्गायन्ति य सामगा
ध्यानावस्थिततद्गतेन मनसा पश्यन्ति य योगिनो यस्यान्त न विदु सुरासुरगणा देवाय तस्मै नम १
पृष्ठे भ्राम्यदमन्दमन्दरगिरिग्रावाग्रकण्डूयनान्निद्रालो कमठाकृतेर्भगवत श्वासानिला पातु व ।
यत्संस्कारकलानुवर्तनवशाद् वेलानिभेनाम्भसा यातायातमतन्द्रित जलनिधेर्नाद्यापि विश्राम्यति २
पुराणसङ्ख्यासम्भूतिमस्य वाच्यप्रयोजने । दानं दानस्य माहात्म्यं पाठादेश्च निबोधत ॥ ३ ॥
ब्राह्मं दश सहस्राणि पाद्मं पञ्चोनषष्टि च । श्रीवैष्णवं त्रयोविंशच्चतुर्विंशति शैवकम् ॥ ४ ॥
दशाष्टौ श्रीभागवतं नारदं पञ्चविंशति । मार्कण्डं नव वाह्नं च दशपञ्च चतु शतम् ॥ ५ ॥
चतुर्दश भविष्यं स्यात्तथा पञ्चशतानि च । दशाष्टौ ब्रह्मवैवर्तं लिङ्गमेकादशैव तु ॥ ६ ॥
चतुर्विंशति वाराहमेकाशीतिसहस्रकम् । स्कान्दं शतं तथा चैकं वामनं दश कीर्तितम् ॥ ७ ॥
कौर्मं सप्तदशाख्यातं मात्स्यं तत्तु चतुर्दश । एकोनविंशत् सौपर्णं ब्रह्माण्डं द्वादशैव तु ॥ ८ ॥
एवं पुराणसन्दोहश्चतुर्लक्ष उदाहृत । तत्राष्टादशसाहस्रं श्रीभागवतमिष्यते ॥ ९ ॥
इदं भगवता पूर्वं ब्रह्मणे नाभिपङ्कजे । स्थिताय भवभीताय कारुण्यात् सम्प्रकाशितम्॥१०॥
आदिमध्यावसानेषु वैराग्याख्यानसयुतम् । हरिलीलाकथाव्रातामृतानन्दितसत्सुरम् ॥११॥
सर्ववेदान्तसारं यद् ब्रह्मात्मैकत्वलक्षणम् । वस्त्वद्वितीयं तन्निष्ठं कैवल्यैकप्रयोजनम् ॥१२॥
प्रौष्ठपद्यां पौर्णमास्यां हेमसिंहसमन्वितम् । ददाति यो भागवतं स याति परमां गतिम् ॥१३॥
राजन्ते तावदन्यानि पुराणानि सतां गणे । यावन्न दृश्यते साक्षात् श्रीमद्भागवतं परम् ॥१४॥
सर्ववेदान्तसारं हि श्रीभागवतमिष्यते । तद्रसामृततृप्तस्य नान्यत्र स्याद् रति क्वचित् ॥१५॥

मृषा गिरस्ता ह्यसतीरसत्कथा न कथ्यते यद् भगवानधोक्षज ।
तदेव सत्यं तदु हैव मङ्गलं तदेव पुण्य भगवद्गुणोदयम् ॥४८॥
तदेव रम्यं रुचिर नव नव तदेव शश्वन्मनसो महोत्सवम् ।
तदेव शोकार्णवशोषण नृणा यदुत्तमश्लोकयशोऽनुगीयते ॥४९॥
न तद् वचश्चित्रपद हरेर्यशो जगत्पवित्र प्रगृणीत कर्हिचित् ।
तद् ध्वाङ्क्षतीर्थं न तु हंससेवित यत्राच्युतस्तत्र हि साधवोऽमला ॥५०॥
स वाग्विसर्गो जनताघसम्प्लवो यस्मिन् प्रतिश्लोकमबद्धवत्यपि ।
नामान्यनन्तस्य यशोऽङ्कितानि यच्छृण्वन्ति गायन्ति गृणन्ति साधव ॥५१॥
नैष्कर्म्यमप्यच्युतभाववर्जित न शोभते ज्ञानमल निरञ्जनम् ।
कुत पुन शश्वदभद्रमीश्वरे न ह्यर्पित कर्म यदप्यनुत्तमम् ॥५२॥
यश श्रियामेव परिश्रम परो वर्णाश्रमाचारतप श्रुतादिषु ।
अविस्मृति श्रीधरपादपद्मयोर्गुणानुवादश्रवणादिभिर्हरे ॥५३॥
अविस्मृति कृष्णपदारविन्दयो क्षिणोत्यभद्राणि शम तनोति च ।
सत्त्वस्य शुद्धिं परमात्मभक्तिं ज्ञान च विज्ञानविरागयुक्तम् ॥५४॥
यूय द्विजाग्र्या बत भूरिभागा यच्छश्वदात्मन्यखिलात्मभूतम् ।
नारायण देवमदेवमीशमजस्रभावा भजताविवेश्य ॥५५॥
अह च संस्मारित आत्मतत्त्व श्रुत पुरा मे परमर्षिवक्त्रात् ।
प्रायोपवेशे नृपते परीक्षित सदस्यृषीणा महता च शृण्वताम् ॥५६॥

एतद् वः कथित विप्रा कथनीयोरुकर्मण । माहात्म्य वासुदेवस्य सर्वाशुभविनाशनम् ॥५७॥
य एवं श्रावयेन्नित्य यामक्षणमनन्यधी । श्रद्धावान् योऽनुशृणुयात् पुनात्यात्मानमेव स ५८
द्वादश्यामेकादश्या वा शृण्वन्नायुष्यवान् भवेत्। पठत्यनश्नन् प्रयतस्ततो भवत्यपातकी ॥५९॥
पुष्करे मथुराया च द्वारवत्या यतात्मवान् । उपोष्य संहितामेता पठित्वा मुच्यते भयात्॥६०॥
देवता मुनय सिद्धा पितरो मनवो नृपा । यच्छन्ति कामान् गृणत शृण्वतो यस्य कीर्तनात् ॥
ऋचो यजूंषि सामानि द्विजोऽधीत्यानुविन्दते । मधुकुल्या घृतकुल्या पयःकुल्याश्च तत् फलम् ॥
पुराणसंहितामेतामधीत्य प्रयतो द्विज । प्रोक्त भगवता यत्तु तत् पद परम व्रजेत् ॥६३॥
विप्रोऽधीत्याप्नुयात् प्रज्ञा राजन्योदधिमेखलाम् । वैश्यो निधिपतित्व च शूद्र शुद्ध्येत पातकात् ६४

कलिमलसंहतिकालनोऽखिलेशो हरिरितरत्र न गीयते ह्यभीक्ष्णम् ।
इह तु पुनर्भगवानशेषमूर्तिः परिपठितोऽनुपदं कथाप्रसङ्गैः ॥६५॥
तमहमजमनन्तमात्मतत्त्वं जगदुदयस्थितिसंयमात्मशक्तिम् ।
द्युपतिभिरजशक्रशङ्कराद्यैर्दुरवसितस्तवमच्युतं नतोऽस्मि ॥६६॥
उपचितनवशक्तिभिः स्व आत्मन्युपरचितस्थिरजङ्गमालयाय ।
भगवत उपलब्धिमात्रधाम्ने सुरऋषभाय नमः सनातनाय ॥६७॥
स्वसुखनिभृतचेतास्तद्व्युदस्तान्यभावोऽप्यजितरुचिरलीलाकृष्टसारस्तदीयम् ।
व्यतनुत कृपया यस्तत्त्वदीपं पुराणं तमखिलवृजिनघ्नं व्याससूनुं नतोऽस्मि ॥६८॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे द्वादशस्कन्धार्थनिरूपणं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

सूत उवाच

यं ब्रह्मा वरुणेन्द्ररुद्रमरुतः स्तुन्वन्ति दिव्यैः स्तवैर्वेदैः साङ्गपदक्रमोपनिषदैर्गायन्ति यं सामगाः ।
ध्यानावस्थिततद्गतेन मनसा पश्यन्ति यं योगिनो यस्यान्तं न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः १
पृष्ठे भ्राम्यदमन्दमन्दरगिरिग्रावाग्रकण्डूयनान्निद्रालोः कमठाकृतेर्भगवतः श्वासानिलाः पान्तु वः ।
यत्संस्कारकलानुवर्तनवशाद् वेलानिभेनाम्भसां यातायातमतन्द्रितं जलनिधेर्नाद्यापि विश्राम्यति २
पुराणसंख्यासम्भूतिमस्य वाच्यप्रयोजने । दानं दानस्य माहात्म्यं पाठादेश्च निबोधत ॥ ३ ॥
ब्राह्मं दश सहस्राणि पाद्मं पञ्चोनषष्टि च । श्रीवैष्णवं त्रयोविंशच्चतुर्विंशति शैवकम् ॥ ४ ॥
दशाष्टौ श्रीभागवतं नारदं पञ्चविंशति । मार्कण्डं नव वाह्नं च दशपञ्च चतुःशतम् ॥ ५ ॥
चतुर्दश भविष्यं स्यात्तथा पञ्चशतानि च । दशाष्टौ ब्रह्मवैवर्तं लैङ्गमेकादशैव तु ॥ ६ ॥
चतुर्विंशति वाराहमेकाशीतिसहस्रकम् । स्कान्दं शतं तथा चैकं वामनं दश कीर्तितम् ॥ ७ ॥
कौर्मं सप्तदशाख्यातं मात्स्यं तत्तु चतुर्दश । एकोनविंशत् सौपर्णं ब्रह्माण्डं द्वादशैव तु ॥ ८ ॥
एवं पुराणसन्दोहश्चतुर्लक्ष उदाहृतः । तत्राष्टादशसाहस्रं श्रीभागवतमिष्यते ॥ ९ ॥
इदं भगवता पूर्वं ब्रह्मणे नाभिपङ्कजे । स्थिताय भवभीताय कारुण्यात् सम्प्रकाशितम् ॥ १० ॥
आदिमध्यावसानेषु वैराग्याख्यानसंयुतम् । हरिलीलाकथाव्रातामृतानन्दितसत्सुरम् ॥ ११ ॥
सर्ववेदान्तसारं यद् ब्रह्मात्मैकत्वलक्षणम् । वस्त्वद्वितीयं तन्निष्ठं कैवल्यैकप्रयोजनम् ॥ १२ ॥
प्रौष्ठपद्यां पौर्णमास्यां हेमसिंहसमन्वितम् । ददाति यो भागवतं स याति परमां गतिम् ॥ १३ ॥
राजन्ते तावदन्यानि पुराणानि सतां गणे । यावन्न दृश्यते साक्षात् श्रीमद्भागवतं परम् ॥ १४ ॥
सर्ववेदान्तसारं हि श्रीभागवतमिष्यते । तद्रसामृततृप्तस्य नान्यत्र स्याद् रतिः क्वचित् ॥ १५ ॥

निम्नगाना यथा गङ्गा देवानामच्युतो यथा । वैष्णवाना यथा शम्भु पुराणानामिद तथा ॥१६॥
क्षेत्राणा चैव सर्वेषा यथा काशी ह्यनुत्तमा । तथा पुराणव्रताना श्रीमद्भागवत द्विजा ॥१७॥
श्रीमद्भागवत पुराणममल यद् वैष्णवाना प्रिय यस्मिन् पारमहस्यमेकममल ज्ञानपर गीयते ।
तत्र ज्ञानविरागभक्तिसहित नैष्कर्म्यमाविष्कृत तच्छृण्वन् विपठन् विचारणपरो भक्त्या विमुच्येन्नर ॥
कस्मै येन विभासितोऽयमतुलो ज्ञानप्रदीप पुरा तद्रूपेण च नारदाय मुनये कृष्णाय तद्रूपिणा ।
योगीन्द्राय तदात्मनाथ भगवद्राताय कारुण्यतस्तच्छुद्ध विमल विशोकममृत सत्य पर धीमहि॥१९॥
नमस्तस्मै भगवते वासुदेवाय साक्षिणे । य इद कृपया कस्मै व्याचचक्षे मुमुक्षवे ॥२०॥
योगीन्द्राय नमस्तस्मै शुकाय ब्रह्मरूपिणे । ससारसर्पदष्ट यो विष्णुरातममूमुचत् ॥२१॥
भवे भवे यथा भक्ति पादयोस्तव जायते । तथा कुरुष्व देवेश नाथस्त्व नो यत प्रभो ॥२२॥
नामसङ्कीर्तन यस्य सर्वपापप्रणाशनम् । प्रणामो दु खशमनस्त नमामि हरिं परम् ॥२३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वैयासिक्यामष्टादशसाहस्र्या पारमहस्या सहिताया द्वादशस्कन्धे

त्रयोदशोऽध्याय ॥ १३ ॥

इति द्वादशस्कन्धः समाप्त.

हरि ॐ तत्सत्

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमाहात्म्यम्

अथ प्रथमोऽध्यायः

व्यास उवाच

श्रीसच्चिदानन्दघनस्वरूपिणे कृष्णाय चानन्तसुखाभिवर्षिणे ।
विश्वोद्भवस्थाननिरोधहेतवे नुमो वयं भक्तिरसाप्तयेऽनिशम् ॥ १ ॥
नैमिषे सूतमासीनमभिवाद्य महामतिम् । कथामृतरसास्वादकुशलाः ऋषयोऽब्रुवन् ॥ २ ॥

ऋषय ऊचुः

वज्रं श्रीमाथुरे देशे स्वपौत्रं हस्तिनापुरे । अभिषिच्य गते राज्ञि तौ कथं किं च चक्रतुः ॥ ३ ॥

सूत उवाच

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥ ४ ॥
महापथं गते राज्ञि परीक्षित् पृथिवीपतिः । जगाम मथुरां विप्रा वज्रनाभदिदृक्षया ॥ ५ ॥
पितृव्यमागतं ज्ञात्वा वज्रः प्रेमपरिप्लुतः । अभिगम्याभिवाद्याथ निनाय निजमन्दिरम् ॥ ६ ॥
परिष्वज्य स तं वीरः कृष्णैकगतमानसः । रोहिण्याद्या हरेः पत्नीर्ववन्दायतनागतः ॥ ७ ॥
ताभिः सम्मानितोऽत्यर्थं परीक्षित् पृथिवीपतिः । विश्रान्तः सुखमासीनो वज्रनाभमुवाच ह ॥ ८ ॥

परीक्षिदुवाच

तात त्वत्पितृभिर्नूनमस्मत्पितृपितामहाः । उद्धृता भूरिदुःखौघादहं च परिरक्षितः ॥ ९ ॥
न पारयाम्यहं तात साधु कृत्वोपकारतः । त्वामतः प्रार्थयाम्यङ्ग सुखं राज्येऽनुयुज्यताम् ॥ १० ॥
कोशसैन्यादिजा चिन्ता तथारिदमनादिजा । मनागपि न कार्या ते सुसेव्याः किन्तु मातरः ॥ ११ ॥
निवेद्य मयि कर्तव्यं सर्वाधिपरिवर्जनम् । श्रुत्वैतत् परमप्रीतो वज्रस्तं प्रत्युवाच ह ॥ १२ ॥

वज्रनाभ उवाच

राजन्नुचितमेतत्ते यदस्मासु प्रभाषसे । त्वत्पित्रोपकृतश्चाहं धनुर्विद्याप्रदानतः ॥ १३ ॥
तस्मान्नाल्पापि मे चिन्ता क्षात्रं दृढमुपेयुषः । किन्त्वेका परमा चिन्ता तत्र किञ्चिद् विचार्यताम् ॥
माथुरे त्वभिषिक्तोऽपि स्थितोऽहं निर्जने वने । क्व गता वै प्रजात्रत्या यत्र राज्यं प्ररोचते ॥ १५ ॥
इत्युक्तो विष्णुरातस्तु नन्दादीनां पुरोहितम् । शाण्डिल्यमाजुहावाशु वज्रसन्देहनुत्तये ॥ १६ ॥

पयोदज विहायाशु शाण्डिल्य समुपागत । पूजितो वज्रनाभेन निषसादासनोत्तमे ॥१७॥
उपोद्घात विष्णुरातश्चकाराशु ततस्त्वसौ । उवाच परमप्रीतस्तावुभौ परिशान्त्वयन् ॥१८॥

शाण्डिल्य उवाच

शृणुत दत्तचित्तौ मे रहस्य व्रजभूमिजम् । व्रजन व्याप्तिरित्युक्त्या व्यापनाद् व्रज उच्यते॥१९॥
गुणातीत पर ब्रह्म व्यापक व्रज उच्यते । सदानन्द पर ज्योतिर्मुक्ताना पदमव्ययम् ॥२०॥
तस्मिन् नन्दात्मज कृष्ण सदानन्दाङ्गविग्रह । आत्मारामश्चाप्तकाम प्रेमाक्तैरनुभूयते ॥२१॥
आत्मा तु राधिका तस्य तयैव रमणादसौ । आत्मारामतया प्राज्ञै प्रोच्यते गूढवेदिभि ॥२२॥
कामास्तु वाञ्छितास्तस्य गावो गोपाश्च गोपिका । नित्या सर्वे विहाराद्या आप्तकामस्ततस्त्वयम्॥२३
रहस्य त्विदमेतस्य प्रकृते परमुच्यते । प्रकृत्या खेलतस्तस्य लीलान्यैरनुभूयते ॥२४॥
सर्गस्थित्यप्यया यत्र रज सत्त्वतमोगुणै । लीलैव द्विविधा तस्य वास्तवी व्यावहारिकी ॥२५॥
वास्तवी तत्स्वसंवेद्या जीवाना व्यावहारिकी । आद्या विना द्वितीया न द्वितीया नाद्यगा क्वचित्२६
युवयोर्गोचरेय तु तल्लीला व्यावहारिकी । यत्र भूरादयो लोका भुवि माथुरमण्डलम् ॥२७॥
अत्रैव व्रजभूमि सा यत्र तत्त्व सुगोपितम् । भासते प्रेमपूर्णाना कदाचिदपि सर्वत ॥२८॥
कदाचिद् द्वापरस्यान्ते रहोलीलाधिकारिण । समवेता यदात्र स्युर्यथेदानीं तदा हरि ॥२९॥
स्वै सहावतरेत् स्वेषु समावेशार्थमीप्सिता । तदा देवादयोऽप्यन्येऽवतरन्ति समन्तत ॥३०॥
सर्वेषा वाञ्छित कृत्वा हरिरन्तर्हितोऽभवत् । तेनात्र त्रिविधा लोका स्थिता पूर्वं न संशय ।३१।
नित्यास्तल्लिप्सवश्चैव देवा [illegible] । [illegible] कृष्णेन द्वारका प्रापिता पुरा ॥३२॥
पुनर्मौशलमार्गेण स्वाधिक [illegible] । [illegible] ॥३३॥
[illegible] ॥३४॥
[illegible] ॥३५॥

अथ द्वितीयोऽध्याय.

ऋषय ऊचु

शाण्डिल्ये तौ समादिश्य परावृत्ते स्वमाश्रमम् । किं कथ चक्रतुस्तौ तु राजा नौ सूत तद् वद॥ १ ॥

सूत उवाच

ततस्तु विष्णुरातेन श्रेणीमुख्या सहस्रश । इन्द्रप्रस्थात् समानाय्य मथुरास्थानमापिता ॥ २ ॥
माथुरान् ब्राह्मणास्तत्र वानरांश्च पुरातनान् । विज्ञाय माननीयत्व तेषु स्थापितवान् स्वराट् ॥ ३ ॥
वज्रस्तु तत्सहायेन शाण्डिल्यस्याप्यनुग्रहात् । गोविन्दगोपगोपीना लीलास्थानान्यनुक्रमात् ॥४॥
विज्ञायाभिधयाऽऽस्थाप्य ग्रामानावासयद् बहून्। कुण्डकूपादिपूर्तेन शिवादिस्थापनेन च ॥ ५ ॥
गोविन्दहरिदेवादिस्वरूपारोपणेन च । कृष्णैकभक्ति स्वे राज्ये ततान च मुमोद ह ॥ ६ ॥
प्रजास्तु मुदितास्तस्य कृष्णकीर्तनतत्परा । परमानन्दसम्पन्ना राज्य तस्यैव तुष्टुवु ॥ ७ ॥
एकदा कृष्णपत्न्यस्तु श्रीकृष्णविरहातुरा । कालिन्दीं मुदिता वीक्ष्य पप्रच्छुर्गतमत्सरा ॥ ८ ॥

श्रीकृष्णपत्न्य ऊचु

यथा वय कृष्णपत्न्यस्तथा त्वमपि शोभने । वय विरहदु खार्तास्त्व न कालिन्दि तद् वद॥ ९ ॥
तच्छ्रुत्वा स्मयमाना सा कालिन्दी वाक्यमब्रवीत्। सापत्न्य वीक्ष्य तत्तासा करुणापरमानसा॥१०॥

कालिन्द्युवाच

आत्मारामस्य कृष्णस्य ध्रुवमात्मास्ति राधिका । तस्या दास्यप्रभावेण विरहोऽस्मान् न संस्पृशेत् ११
तस्या एवांशविस्तारा सर्वा श्रीकृष्णनायिका । नित्यसम्भोग एवास्ति तस्या साम्मुख्ययोगत १२
स एव सा स सैवास्ति वंशी तत्प्रेमरूपिका । श्रीकृष्णनखचन्द्रालिसङ्गाच्चन्द्रावली स्मृता ॥१३॥
रूपान्तरमगृह्णाना तयो सेवातिलालसा । रुक्मिण्यादिसमावेशो मयात्रैव विलोकित ॥१४॥
युष्माकमपि कृष्णेन विरहो नैव सर्वत । किन्तु एव न जानीय तस्माद् व्याकुलतामिता ।१५।
एवमेवात्र गोपीनामक्रूरावसरे पुरा । विरहाभास एवासीदुद्धवेन समाहित ॥१६॥
तेनैव भवतीना चेद् भवेदत्र समागम । तर्हि नित्य स्वकान्तेन विहारमपि लप्स्यथ ॥१७॥

सूत उवाच

एवमुक्तास्तु ता पत्न्य प्रसन्ना पुनरब्रुवन् । उद्धवालोकनेनात्मप्रेष्ठसङ्गमलालसा ॥१८॥

श्रीकृष्णपत्न्य ऊचु

धन्यासि सखि कान्तेन यस्या नैवास्ति विच्युति । यतस्ते स्वार्थससिद्धिस्तस्या दास्यो बभूविम ।१९।
परन्तूद्धवलाभे स्यादस्मत्सर्वार्थसाधनम् । तथा वदस्व कालिन्दि तल्लाभोऽपि यथा भवेत् २०

अथोटज विहायाशु शाण्डिल्य समुपागत । पूजितो वज्रनाभेन निषसादासनोत्तमे ॥१७॥
उपोद्घात विष्णुरातश्चकाराशु ततस्त्वसौ । उवाच परमप्रीतस्तावुभौ परिसान्त्वयन् ॥१८॥

शाण्डिल्य उवाच

शृणुत दत्तचित्तौ मे रहस्य व्रजभूमिजम् । व्रजन व्याप्तिरित्युक्त्या व्यापनाद् व्रज उच्यते॥१९॥
गुणातीत पर ब्रह्म व्यापक व्रज उच्यते । सदानन्द पर ज्योतिर्मुक्ताना पदमव्ययम् ॥२०॥
तस्मिन् नन्दात्मज कृष्ण सदानन्दाङ्गविग्रह । आत्मारामश्चाप्तकाम प्रेमार्त्तैरनुभूयते ॥२१॥
आत्मा तु राधिका तस्य तयैव रमणादसौ । आत्मारामतया प्राज्ञै प्रोच्यते गूढवेदिभि ॥२२॥
कामास्तु वाञ्छितास्तस्य गावो गोपाश्च गोपिका । नित्या सर्वे विहाराद्या आप्तकामस्ततस्त्वयम्२३
रहस्य त्विदमेतस्य प्रकृते परमुच्यते । प्रकृत्या खेलतस्तस्य लीलान्यैरनुभूयते ॥२४॥
सर्गस्थित्यप्यया यत्र रज सत्त्वतमोगुणै । लीलैव द्विविधा तस्य वास्तवी व्यावहारिकी ॥२५॥
वास्तवी तत्स्वसवेद्या जीवाना व्यावहारिकी । आद्या विना द्वितीया न द्वितीया नाद्यगा कचित्२६
युवयोर्गोचरेय तु तल्लीला व्यावहारिकी । यत्र भूरादयो लोका भुवि माथुरमण्डलम् ॥२७॥
अत्रैव व्रजभूमि सा यत्र तत्त्व सुगोपितम् । भासते प्रेमपूर्णाना कदाचिदपि सर्वत ॥२८॥
कदाचिद् द्वापरस्यान्ते रहोलीलाधिकारिण । समवेता यदात्र स्युर्यथेदानीं तदा हरि ॥२९॥
स्वै सहावतरेत् स्वेषु समावेशार्थमीप्सिता । तदा देवादयोऽप्यन्येऽवतरन्ति समन्तत ॥३०॥
सर्वेषा वाञ्छित कृत्वा हरिरन्तर्हितोऽभवत् । तेनात्र त्रिविधा लोका स्थिता पूर्वं न सशय ॥३१॥
नित्यास्तल्लिप्सवश्चैव देवाद्याश्चेति भेदत । देवाद्यास्तेषु कृष्णेन द्वारका प्रापिता पुरा ॥३२॥
पुनर्मौसलमार्गेण स्वाधिकारेषु चार्पिता । तल्लिप्सूश्च सदा कृष्ण प्रेमानन्दैकरूपिण ॥३३॥
विधाय स्वीयनित्येषु समावेशितवास्तदा । नित्या सर्वेऽप्ययोग्येषु दर्शनाभावता गता ॥३४॥
व्यावहारिकलीलास्थास्तत्र यन्नाधिकारिण । पश्यन्त्यत्रागतास्तस्मान्निर्जनत्व समन्तत ॥३५॥
तस्माच्चिन्ता न ते कार्या वज्रनाभ मदाज्ञया । वासयात्र बहून् ग्रामान् ससिद्धिस्ते भविष्यति॥३६॥
कृष्णलीलानुसारेण कृत्वा नामानि सर्वत । त्वया वासयता ग्रामान् सस्ये या भूरिय परा ॥३७॥
गोवर्द्धने दीर्घपुरे मथुराया महावने । नन्दिग्रामे बृहत्सानौ कार्या राज्यस्थितिस्त्वया॥३८॥
नद्यद्रिद्रोणिकुण्डादिकुञ्जान् ससेवतस्तव । राज्ये प्रजा सुसम्पन्नास्त्व च प्रीतो भविष्यसि॥३९॥
सच्चिदानन्दभूरेषा त्वया सेव्या प्रयत्नत । तव कृष्णस्थलान्यत्र स्फुरन्तु मदनुग्रहात् ॥४०॥
वज्र ससवनादस्या उद्धवस्त्वा मिलिष्यति । ततो रहस्यमेतस्मात् प्राप्स्यसि त्व समातृक ॥४१॥
एवमुक्त्वा तु शाण्डिल्यो गत कृष्णमनुस्मरन् । विष्णुरातोऽथ वज्रश्च परा प्रीतिमवापतु ॥४२॥

इति श्रीस्कन्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां सहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये शाण्डिल्योपदिष्टव्रजभूमिमाहात्म्यवर्णन नाम प्रथमोऽध्याय ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

ऋषय ऊचु

शाण्डिल्ये तौ समादिश्य परावृत्ते स्वमाश्रमम् । किं कथं चक्रतुस्तौ तु राजानौ सूत तद् वद॥ १ ॥

सूत उवाच

ततस्तु विष्णुरातेन श्रेणीमुख्याः सहस्रशः । इन्द्रप्रस्थात् समानाय्य मथुरास्थानमापिताः ॥ २ ॥
माथुरान् ब्राह्मणांस्तत्र वानरांश्च पुरातनान् । विज्ञाय माननीयत्वं तेषु स्थापितवान् स्वराट् ॥ ३ ॥
वज्रस्तु तत्सहायेन शाण्डिल्यस्याप्यनुग्रहात् । गोविन्दगोपगोपीनां लीलास्थानान्यनुक्रमात् ॥४॥
विज्ञायाभिधयाऽऽस्थाप्य ग्रामानावासयद् बहून्। कुण्डकूपादिपूर्तेन शिवादिस्थापनेन च ॥ ५ ॥
गोविन्दहरिदेवादिस्वरूपारोपणेन च । कृष्णैकभक्तिं स्वे राज्ये ततान च मुमोद ह ॥ ६ ॥
प्रजास्तु मुदितास्तस्य कृष्णकीर्तनतत्पराः । परमानन्दसम्पन्ना राज्यं तस्यैव तुष्टुवुः ॥ ७ ॥
एकदा कृष्णपत्न्यस्तु श्रीकृष्णविरहातुराः । कालिन्दीं मुदितां वीक्ष्य पप्रच्छुर्गतमत्सराः ॥ ८ ॥

श्रीकृष्णपत्न्य ऊचु

यथा वयं कृष्णपत्न्यस्तथा त्वमपि शोभने । वयं विरहदुःखार्तास्त्वं न कालिन्दि तद् वद॥ ९ ॥
तच्छ्रुत्वा स्मयमाना सा कालिन्दी वाक्यमब्रवीत्। सापत्न्यं वीक्ष्य तत्तासां करुणापरमानसा॥१०॥

कालिन्द्युवाच

आत्मारामस्य कृष्णस्य ध्रुवमात्मास्ति राधिका । तस्या दास्यप्रभावेण विरहोऽस्मान् न संस्पृशेत् ११
तस्या एवांशविस्ताराः सर्वाः श्रीकृष्णनायिकाः । नित्यसम्भोग एवास्ति तस्याः साम्मुख्ययोगतः १२
स एव सा स सैवास्ति वंशी तत्प्रेमरूपिका । श्रीकृष्णनखचन्द्रालिसङ्गाच्चन्द्रावली स्मृता ॥१३॥
रूपान्तरमगृह्णाना तयोः सेवातिलालसा । रुक्मिण्यादिसमावेशो मयात्रैव विलोकितः ॥१४॥
युष्माकमपि कृष्णेन विरहो नैव सर्वतः । किन्तु एवं न जानीथ तस्माद् व्याकुलतामिताः ।१५।
एवमेवात्र गोपीनामक्रूरावसरे पुरा । विरहाभास एवासीदुद्धवेन समाहितः ॥१६॥
तेनैव भवतीनां चेद् भवेदत्र समागमः । तर्हि नित्यं स्वकान्तेन विहारमपि लप्स्यथ ॥१७॥

सूत उवाच

एवमुक्तास्तु ताः पत्न्यः प्रसन्नाः पुनरब्रुवन् । उद्धवालोकनेनात्मप्रेष्ठसङ्गमलालसाः ॥१८॥

श्रीकृष्णपत्न्य ऊचु

धन्यासि सखि कान्तेन यस्या नैवास्ति विच्युतिः । यतस्ते स्वार्थसंसिद्धिस्तस्या दास्यो बभूविम ।१९।
परन्तूद्धवलाभे । तथा वदस्व कालिन्दि तल्लाभोऽपि यथा भवेत् २०

सूत उवाच

एवमुक्ता तु कालिन्दी प्रत्युवाचाथ तास्तथा । स्मरन्ती कृष्णचन्द्रस्य कला षोडशरूपिणी ॥२१॥
साधनभूमिर्बदरी व्रजता कृष्णेन मन्त्रिणे प्रोक्ता। तत्रास्ते स तु साक्षात्तद्वयुन ग्राहयँल्लोकान्॥२२॥
फलभूमिर्व्रजभूमिर्दत्ता तस्मै पुरैव सरहस्यम् । फलमिह तिरोहितं सत्तदिहेदानीं स उद्धवोऽलक्ष्य ॥
गोवर्द्धनगिरिनिकटे सखीस्थले तद्रज काम । तत्रत्याङ्कुररूपेणास्ते स उद्धवो नूनम् ॥२४॥
आत्मोत्सवरूपत्व हरिणा तस्मै समर्पित नियतम्। तस्मात्तत्र स्थित्वा कुसुमसर परिसरे सवज्राभि ॥
वीणावेणुमृदङ्गै कीर्तनकाव्यादिसरससङ्गीतै । उत्सव आरम्भव्यो हरिरतलोकान् समानाय्य ॥२६॥
तत्रोद्धवावलोको भविता नियतं महोत्सवे वितते। यौष्माकीणामभिमतसिद्धिं सविता स एव सविताना॥

सूत उवाच

इति श्रुत्वा प्रसन्नास्ता कालिन्दीमभिवन्द्य तत् । कथयामासुरागत्य वज्रं प्रति परीक्षितम् ॥२८॥
विष्णुरातस्तु तच्छ्रुत्वा प्रसन्नस्तद्युतस्तदा । तत्रैवागत्य तत् सर्वं कारयामास सत्वरम् ॥२९॥
गोवर्द्धनाददूरेण वृन्दारण्ये सखीस्थले । प्रवृत्त कुसुमाम्भोधौ कृष्णसङ्कीर्तनोत्सव ॥३०॥
वृषभानुसुताकान्तविहारे कीर्तनश्रिया । साक्षादिव समावृत्ते सर्वेऽनन्यदृशोऽभवन् ॥३१॥
तत पश्यत्सु सर्वेषु तृणगुल्मलताचयात् । आजगामोद्धव स्रग्वी श्याम पीताम्बरावृत ।३२।
गुञ्जामालाधरो गायन् बल्लवीवल्लभ मुहु । तदागमनतो रेजे भृश सङ्कीर्तनोत्सव ॥३३॥
चन्द्रिकागमतो यद्वत् स्फाटिकाट्टालभूमणि । अथ सर्वे सुखाम्भोधौ मग्ना सर्वविस्मृत ॥३४॥
क्षणेनागतविज्ञाना दृष्ट्वा श्रीकृष्णरूपिणम् । उद्धव पूजयाञ्चक्रु प्रतिलब्धमनोरथा ॥३५॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये गोवर्द्धनपर्वतसमीपे परीक्षिदादीनामुद्धवदर्शनवर्णन नाम द्वितीयोऽध्याय ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

सूत उवाच

अथोद्धवस्तु तान् दृष्ट्वा कृष्णकीर्तनतत्परान् । सत्कृत्याथ परिष्वज्य परीक्षितमुवाच ह ॥ १ ॥

उद्धव उवाच

धन्योऽसि राजन् कृष्णैकभक्त्या पूर्णोऽसि नित्यदा।यस्त्वं निमग्नचित्तोऽसि कृष्णसङ्कीर्तनोत्सवे॥२॥
कृष्णपत्नीषु वज्रे च दिष्ट्या प्रीति प्रवर्तिता । तवोचितमिदं तात कृष्णदत्ताङ्गवैभव ॥ ३ ॥
द्वारकास्थेषु सर्वेषु धन्या एते न संशयः । येषा व्रजनिवासाय पार्थमादिष्टवान् प्रभु ॥ ४ ॥
श्रीकृष्णस्य मनश्चन्द्रो राधास्यप्रभयान्वित । तद्विहारवन गोभिर्मण्डयन् रोचते सदा ॥ ५ ॥
कृष्णचन्द्र सदा पूर्णस्तस्य षोडश या कला । चित्सहस्रप्रभाभिन्ना अत्रास्ते तत्स्वरूपता ॥ ६ ॥

एव वज्रस्तु राजेन्द्र प्रपन्नभयभञ्जकः । श्रीकृष्णदक्षिणे पादे स्थानमेतस्य वर्तते ॥ ७ ॥
अवतारेऽत्र कृष्णेन योगमायातिभाविता । तद्बलेनात्मविस्मृत्या सीदन्त्येते न सशय ॥ ८ ॥
ऋते कृष्णप्रकाश तु स्वात्मबोधो न कस्यचित् । तत्प्रकाशस्तु जीवाना मायया पिहित सदा ॥ ९ ॥
अष्टाविंशे द्वापरान्ते स्वयमेव यदा हरि । उत्सारयेन्निजा माया तत्प्रकाशो भवेत्तदा ॥१०॥
स तु कालो व्यतिक्रान्तस्तेनेदमपर शृणु । अन्यदा तत्प्रकाशस्तु श्रीमद्भागवताद् भवेत् ॥११॥
श्रीमद्भागवत शास्त्र यत्र भागवतैर्यदा । कीर्त्यते श्रूयते चापि श्रीकृष्णस्तत्र निश्चितम् ॥१२॥
श्रीमद्भागवत यत्र श्लोक श्लोकार्द्धमेव च । तत्रापि भगवान् कृष्णो बल्लवीभिर्विराजते ॥१३॥
भारते मानव जन्म प्राप्य भागवत न यै । श्रुत पापपराधीनैरात्मघातस्तु तै कृत ॥१४॥
श्रीमद्भागवत शास्त्र नित्य यै परिसेवितम् । पितुर्मातुश्च भार्याया कुलपङ्क्ति सुतारिता ॥
विद्याप्रकाशो विप्राणा राज्ञा शत्रुजयो विशाम् । धन स्वास्थ्य च शूद्राणा श्रीमद्भागवताद् भवेत् ॥
योषितामपरेषा च सर्ववाञ्छितपूरणम् । अतो भागवत नित्य को न सेवेत भाग्यवान् ॥१७॥
अनेकजन्मससिद्ध श्रीमद्भागवत लभेत् । प्रकाशो भगवद्भक्तेरुद्भवस्तत्र जायते ॥१८॥
साख्यायनप्रसादाप्त श्रीमद्भागवत पुरा । बृहस्पतिर्दत्तवान् मे तेनाह कृष्णवल्लभ ॥१९॥
आख्यायिका च तेनोक्ता विष्णुरात निबोध ताम् । ज्ञायते सम्प्रदायोऽपि यत्र भागवतश्रुते ॥२०॥

बृहस्पतिरुवाच

ईक्षाञ्चक्रे यदा कृष्णो मायापुरुषरूपधृक् । ब्रह्मा विष्णु शिवश्चापि रज सत्त्वतमोगुणै ॥२१॥
पुरुषास्त्रय उत्तस्थुरधिकारास्तदादिशत् । उत्पत्तौ पालने चैव सहारे प्रक्रमेण तान् ॥२२॥
ब्रह्मा तु नाभिकमलादुत्पन्नस्त व्यजिज्ञपत् ।

ब्रह्मोवाच

नारायणादिपुरुष परमात्मन् नमोऽस्तु ते ॥ २३ ॥
त्वया सर्गे नियुक्तोऽस्मि पापीयान् मा रजोगुण । त्वत्स्मृतौ नैव बाधेत तथैव कृपया [illegible]

बृहस्पतिरुवाच

यदा तु भगवास्तस्मै श्रीमद्भागवत पुरा । उपदिश्याब्रवीद् ब्रह्मन् सेवस्वै [illegible]
ब्रह्मा तु परमप्रीतस्तेन कृष्णाप्तयेऽनिशम् । सप्तावरणभङ्गाय सप्ताह [illegible]
श्रीभागवतसप्ताहसेवनाप्तमनोरथ । सृष्टि वितनुते नित्य [illegible]
विष्णुरप्यर्थयामास पुमास स्वार्थसिद्धये । प्रजाना पालने पुसा [illegible]

विष्णुरुवाच

प्रजाना पालन देव करिष्यामि यथोचितम् । प्रवृत्त्या च निवृ[illegible]
यदा यदैव कालेन धर्मग्लानिर्भविष्यति । धर्मं सस्थाप[illegible]
[illegible] । मोक्षार्थिभ्यो [illegible]
येऽपि [illegible] । आत्मान [illegible]

तस्मा अपि पुमानाद्य श्रीभागवतमादिशत् । उवाच च पठस्वैनत्त्वं सर्वार्थसिद्धये ॥३३॥
ततो विष्णुः प्रसन्नात्मा परमार्थकपालने । समर्थोऽभूच्छ्रिया मासि मासि भागवतं स्मरन् ॥
यदा विष्णुः स्वयं वक्ता लक्ष्मीश्च श्रवणे रता । तदा भागवतश्रावो मासेनैव पुनः पुनः ॥३५॥
यदा लक्ष्मीः स्वयं वक्त्री विष्णुश्च श्रवणे रतः । मासद्वयं रसास्वादस्तदातीव सुशोभते ॥३६॥
अधिकारे स्थितो विष्णुर्लक्ष्मीर्निश्चिन्तमानसा । तेन भागवतास्वादस्तस्या भूरि प्रकाशते॥३७॥
अथ रुद्रोऽपि तं देवं संहाराधिकृतः पुरा । पुमांसं प्रार्थयामास स्वसामर्थ्यविवृद्धये ॥३८॥

रुद्र उवाच

नित्ये नैमित्तिके चैव संहारे प्राकृते तथा । शक्तयो मम विद्यन्ते देवदेव मम प्रभो ॥३९॥
आत्यन्तिके तु संहारे मम शक्तिर्न विद्यते । महद् दुःखं ममैतत्तु तेन त्वां प्रार्थयाम्यहम् ॥

बृहस्पतिरुवाच

श्रीमद्भागवतं तस्मा अपि नारायणो ददौ । स तु संसेवनादस्य जिग्ये चापि तमोगुणम् ॥४१॥
कथा भागवती तेन सेविता वर्षमात्रतः । लये त्वात्यन्तिके तेनावाप शक्तिं सदाशिवः ॥४२॥

उद्धव उवाच

श्रीभागवतमाहात्म्य इमामाख्यायिकां गुरोः । श्रुत्वा भागवतं लब्ध्वा मुमुदेऽहं प्रणम्य तम् ॥
ततस्तु वैष्णवीं रीतिं गृहीत्वा मासमात्रतः । श्रीमद्भागवतास्वादो मया सम्यङ्निषेवितः ॥४४॥
तावतैव बभूवाहं कृष्णस्य दयितः सखा । कृष्णेनाथ नियुक्तोऽहं व्रजे स्वप्रेयसीगणे ॥४५॥
विरहार्त्तासु गोपीषु स्वयं नित्यविहारिणा । श्रीभागवतसंदेशो मन्मुखेन प्रयोजितः ॥४६॥
तं यथामति लब्ध्वा ता आसन् विरहवर्जिताः । नाशाशिष रहस्यं तच्चमत्कारस्तु लोकितः ॥४७॥
स्वर्वासं प्रार्थ्य कृष्णं च ब्रह्माद्येषु गतेषु मे । श्रीमद्भागवते कृष्णस्तद्रहस्यं स्वयं ददौ ॥४८॥
पुरतोऽश्वत्थमूलस्य चकार मयि तद् दृढम् । तेनात्र व्रजवल्लीषु वसामि बदरां गतः ॥४९॥
तस्मान्नारदकुण्डेऽत्र तिष्ठामि स्वेच्छया सदा । कृष्णप्रकाशो भक्तानां श्रीमद्भागवताद् भवेत् ॥
तदेषामपि कार्यार्थं श्रीमद्भागवतं त्वहम् । प्रवक्ष्यामि सहायोऽत्र त्वयैवानुष्ठितो भवेत् ॥५१॥

सूत उवाच

विष्णुरातस्तु श्रुत्वा तदुद्धवं प्रणतोऽब्रवीत् ।

परीक्षिदुवाच

हरिदास त्वया कार्यं श्रीभागवतकीर्तनम् ॥ ५२ ॥
आज्ञाप्योऽहं यथा कार्ये सहायोऽत्र मया तथा ।

सूत उवाच

श्रुत्वैतदुद्धवो वाक्यमुवाच प्रीतमानसः ॥ ५३ ॥

उद्धव उवाच

ेन परित्यक्ते भूतले बलवान् कलिः । करिष्यति परं विघ्नं सत्कार्ये समुपस्थिते ॥५४॥

तस्माद् दिग्विजयं याहि कलिनिग्रहमाचर । अहं तु मासमात्रेण वैष्णवीं रीतिमास्थित ॥५५॥
श्रीमद्भागवतास्वादं प्रचार्य त्वदुदायत । एतान् सम्प्रापयिष्यामि नित्यधाम्नि मधुद्विष ॥५६॥

सूत उवाच

श्रुत्वैव तद्वचो राजा मुदितश्चिन्तयाऽऽतुर । तदा विज्ञापयामास स्वाभिप्राय तमुद्धवम् ॥५७॥

परीक्षिदुवाच

कलिं तु निग्रहीष्यामि तात ते वचसि स्थित । श्रीभागवतसम्प्राप्ति कथं मम भविष्यति ॥५८॥
अहं तु समनुग्राह्यस्तव पादतले श्रित ।

सूत उवाच

श्रुत्वैतद् वचन भूयोऽप्युद्धवस्तमुवाच ह ॥५९॥

उद्धव उवाच

राजश्चिन्ता तु ते क्वापि नैव कार्या कथञ्चन । तवैव भगवच्छास्त्रे यतो मुख्याधिकारिता ॥६०॥
एतावत्कालपर्यन्त प्रायो भागवत श्रुते । वार्तामपि न जानन्ति मनुष्या कर्मतत्परा ॥६१॥
त्वत्प्रसादेन बहवो मनुष्या भारताजिरे । श्रीमद्भागवतप्राप्तौ सुख प्राप्स्यन्ति शाश्वतम् ॥६२॥
नन्दनन्दनरूपस्तु श्रीशुको भगवानृपि । श्रीमद्भागवत तुभ्यं श्रावयिष्यत्यसंशयम् ॥६३॥
तेन प्राप्स्यसि राजस्त्व नित्यं धाम व्रजेशितु । श्रीभागवतसञ्चारस्ततो भुवि भविष्यति ॥६४॥
तस्मात्त्व गच्छ राजेन्द्र कलिनिग्रहमाचर ।

सूत उवाच

इत्युक्तस्त परिक्रम्य गतो राजा दिशा जये ॥६५॥
वज्रस्तु निजराज्येश प्रतिबाहु विधाय च । तत्रैव मातृभि सार्कं तत्रौ [illegible] ॥६६॥
अथ वृन्दावने मास गोवर्द्धनसमीपत । श्रीमद्भागवतास्वादस्तु [illegible] ॥६७॥
तस्मिन्नास्वाद्यमाने तु सच्चिदानन्दरूपिणी । प्रचकाशे हरेर्लीला [illegible] ॥६८॥
आत्मान च तदन्त स्थ सर्वेऽपि ददृशुस्तदा । वज्रस्तु दक्षिणे दृष्ट्वा [illegible] ॥६९॥
स्वात्मान कृष्णवैधुर्यान्मुक्तस्तस्त्वव्यशोभत । ताश्च तन्मातर कृष्णे [illegible] ॥७०॥
चन्द्रे कलाप्रभारूपमात्मान वीक्ष्य विस्मिता । स्वप्रेष्ठविरहव्याधि [illegible] ॥७१॥
येऽन्ये च तत्र ते सर्वे नित्यलीलान्तर गता । व्यावहारिक [illegible]
गोवर्द्धननिकुञ्जेषु गोषु वृन्दावनादिषु । नित्य कृष्णेन [illegible]

सूत उवाच

य एता भगवत्प्राप्तिं शृणुयाच्चापि कीर्तयेत् । तस्य [illegible]

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहिता [illegible]
श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये [illegible] ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

ऋषय ऊचु

साधु सूत चिर जीव चिरमेव प्रशाधि न । श्रीभागवतमाहात्म्यमपूर्वं त्व मुखाच्छ्रुतम् ॥ १ ॥
तत्स्वरूप प्रमाण च विधि च श्रवणे वद । तद्वक्तुर्लक्षण सूत श्रोतुश्चापि वदाधुना ॥ २ ॥

सूत उवाच

श्रीमद्भागवतस्याथ श्रीमद्भगवत सदा । स्वरूपमेकमेवास्ति सच्चिदानन्दलक्षणम् ॥ ३ ॥
श्रीकृष्णासक्तभक्ताना तन्माधुर्यप्रकाशकम् । समुज्जृम्भति यद्वाक्य विद्धि भागवत हि तत् ॥ ४ ॥
ज्ञानविज्ञानभक्त्यङ्गचतुष्टयपर वच । मायामर्दनदक्ष च विद्धि भागवत च तत् ॥ ५ ॥
प्रमाण तस्य को वेद ह्यनन्तस्याक्षरात्मन । ब्रह्मणे हरिणा तद्दिक्चतु श्लोक्या प्रदर्शिता ॥ ६ ॥
तदानन्त्यावगाहेन स्वेप्सितावहनक्षमा । त एव सन्ति भो विप्रा ब्रह्मविष्णुशिवादय ॥ ७ ॥
मितबुद्ध्यादिवृत्तीना मनुष्याणा हिताय च । परीक्षिच्छुकसवादो योऽसौ व्यासेन कीर्तित ॥ ८ ॥
ग्रन्थोऽष्टादशसाहस्रो योऽसौ भागवताभिध । कलिग्राहगृहीताना स एव परमाश्रय ॥ ९ ॥
श्रोतारोऽथ निरूप्यन्ते श्रीमद्विष्णुकथाश्रया । प्रवरा अवराश्चेति श्रोतारो द्विविधा मता ॥१०॥
प्रवराश्चातको हस शुको मीनादयस्तथा । अवरा वृकभूरुण्डवृषोष्ट्राद्या प्रकीर्तिता ॥११॥
अखिलोपेक्षया यस्तु कृष्णशास्त्रश्रुतौ व्रती । स चातको यथाम्भोदमुक्ते पाथसि चातक ॥१२॥
हस स्यात् सारमादत्ते य श्रोता विविधाच्छ्रुतात् । दुग्धेनैक्य गतात्तोयाद् यथा हसोऽमल पय ॥१३॥
शुक सुष्ठु मित वक्ति व्यास श्रातॄ श्च हर्षयन् । सुपाठित शुको यद्वच्छिक्षक पार्श्वगानपि ॥१४॥
शब्द नानिमिषो जातु करोत्यास्वादयन् रसम् । श्रोता स्निग्धो भवेन्मीनो मीन क्षीरनिधौ यथा १५
यस्तुदन् रसिकाञ्छ्रोतॄन् विरौत्यज्ञो वृको हि स । वेणुस्वनरसासक्तान् वृकोऽरण्ये मृगान् यथा ।१६।
भूरुण्ड शिक्षयेदन्याञ्छ्रुत्वा न स्वयमाचरेत् । यथा हिमवत शृङ्गे भूरुण्डाख्यो विहङ्गम ॥१७॥
सर्वं श्रुतमुपादत्ते सारासारान्धधीर्वृष । स्वादुद्राक्षा खलिं चापि निर्विशेष यथा वृष ॥१८॥
स उष्ट्रो मधुर मुञ्चन् विपरीते रमेत य । यथा निम्ब चरत्युष्ट्रो हित्वाम्रमपि तद्युतम् ॥१९॥
अन्येऽपि बहवो भेदा द्वयोर्भृङ्गखरादय । विज्ञेयास्तत्तदाचारैस्तत्तत्प्रकृतिसम्भवै ॥२०॥

य स्थित्वाभिमुख प्रणम्य विधिवत्त्यक्तान्यवादो हरे
र्लीला श्रोतुमभीप्सतेऽतिनिपुणो नम्रोऽथ क्लृप्ताञ्जलि ।
शिष्यो विश्वसितोऽनुचिन्तनपर प्रश्नेऽनुरक्तः शुचि-
र्नित्य कृष्णजनप्रियो निगदित श्रोता स वै वक्तृभि ॥२१॥

भगवन्मतिरनपेक्षः सुहृदो दीनेषु सानुकम्पो य । बहुधा बोधनचतुरो वक्ता सम्मानितो मुनिभि ।२२।

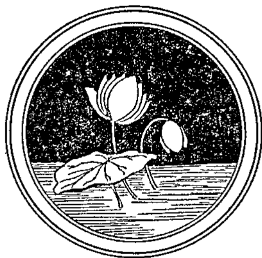
अथ भारतभूस्थाने श्रीभागवतसेवने । विधिं शृणुत भो विप्रा येन स्यात् सुखसन्ततिः २३
राजसं सात्त्विकं चापि तामसं निर्गुणं तथा । चतुर्विधं तु विज्ञेयं श्रीभागवतसेवनम् ॥२४॥
सप्ताहं यज्ञवद् यत्तु सश्रमं सत्वरं मुदा । सेवितं राजसं तत्तु बहुपूजादिशोभनम् ॥२५॥
मासेन ऋतुना वापि श्रवणं स्वादसंयुतम् । सात्त्विकं यदनायासं समस्तानन्दवर्धनम् ॥२६॥
तामसं यत्तु वर्षेण सालसं श्रद्धया युतम् । विस्मृतिस्मृतिसंयुक्तं सेवनं तच्च सौख्यदम् ॥२७॥
वर्षमासदिनानां तु विमुच्य नियमाग्रहम् । सर्वदा प्रेमभक्त्यैव सेवनं निर्गुणं मतम् ॥२८॥
पारीक्षितेऽपि संवादे निर्गुणं तत् प्रकीर्तितम् । तत्र सप्तदिनाख्यानं तदायुर्दिनसंख्यया ॥२९॥
अन्यत्र त्रिगुणं चापि निर्गुणं च यथेच्छया । यथा कथञ्चित् कर्तव्यं सेवनं भगवच्छ्रुते ॥३०॥
ये श्रीकृष्णविहारैकभजनास्वादलोलुपाः । मुक्तावपि निराकाङ्क्षास्तेषां भागवतं धनम् ॥३१॥
येऽपि संसारसन्तापनिर्विण्णा मोक्षकाङ्क्षिणः । तेषां भवौषधं चैतत् कलौ सेव्यं प्रयत्नतः ॥३२॥
ये चापि विषयारामाः सांसारिकसुखस्पृहाः । तेषां तु कर्ममार्गेण या सिद्धिः साधुना कलौ ॥३३॥
सामर्थ्यधनविज्ञानाभावादत्यन्तदुर्लभा । तस्मात्तैरपि संसेव्या श्रीमद्भागवती कथा ॥३४॥
धनं पुत्रांस्तथा दारान् वाहनादि यशो गृहान् । असापत्न्यं च राज्यं च दद्याद् भागवती कथा ॥३५॥
इह लोके वरान् भुक्त्वा भोगान् वै मनसेप्सितान् । श्रीभागवतसङ्गेन यात्यन्ते श्रीहरेः पदम् ॥३६॥
यत्र भागवती वार्ता ये च तच्छ्रवणे रताः । तेषां संसेवनं कुर्याद् देहेन च धनेन च ॥३७॥
तदनुग्रहतोऽस्यापि श्रीभागवतसेवनम् । श्रीकृष्णव्यतिरिक्तं यत्तत् सर्वं धनसंज्ञितम् ॥३८॥
कृष्णार्थीति धनार्थीति श्रोता वक्ता द्विधा मतः । यथा वक्ता तथा श्रोता तत्र सौख्यं विवर्धते ॥३९॥
उभयोर्वैपरीत्ये तु रसाभासे फलच्युतिः । किन्तु कृष्णार्थिनां सिद्धिर्विलम्बेनापि जायते ॥४०॥
धनार्थिनस्तु संसिद्धिर्विधिसम्पूर्णतावशात् । कृष्णार्थिनोऽगुणस्यापि प्रेमैव विधिरुत्तमः ॥४१॥
आसमाप्ति सकामेन कर्तव्यो हि विधिः स्वयम् । स्नातो नित्यक्रियां कृत्वा प्राश्य पादोदकं हरेः ॥४२॥
पुस्तकं च गुरुं चैव पूजयित्वोपचारतः । ब्रूयाद् वा शृणुयाद् वापि श्रीमद्भागवतं मुदा ॥४३॥
पयसा वा हविष्येण मौनं भोजनमाचरेत् । ब्रह्मचर्यमधः सुप्तिं क्रोधलोभादिवर्जनम् ॥४४॥
कथान्ते कीर्तनं नित्यं समाप्तौ जागरं चरेत् । ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु दक्षिणाभिः प्रतोषयेत् ॥४५॥
गुरवे वस्त्रभूषादि दत्त्वा गां च समर्पयेत् । एवं कृते विधाने तु लभते वाञ्छितं फलम् ॥४६॥
दारागारसुतान् राज्यं धनादि च यदीप्सितम् । परन्तु शोभते नात्र सकामत्वं विडम्बनम् ॥४७॥
कृष्णप्राप्तिकरं शश्वत् प्रेमानन्दफलप्रदम् । श्रीमद्भागवतं शास्त्रं कलौ कीरेण भाषितम् ॥४८॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

समाप्तमिदं श्रीमद्भागवतमाहात्म्यम्

॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥

सेठिया

सेठिया जैन ग्रन्थालय ।
बीकानेर ।

सानुवादसंस्कृतपुस्तकानि

ईशावास्योपनिषद्–शाङ्करभाष्ययुता, हिन्दीभाषान्तरसहिता, सचित्रा, ५२ पृष्ठान्विता ≈)

केनोपनिषद्–	,,	,,	,,	१४६	,,	॥)
कठोपनिषद्–	,,	,,	,,	१७८	,,	॥–)
मुण्डकोपनिषद्–	,,	,,	,,	१३२	,,	।≡)
प्रश्नोपनिषद्–	,,	,,	,,	१२८	,,	।≡)

एता पञ्चोपनिषद एकस्मिन् ग्रन्थे निबद्धा 'उपनिषद्भाष्यप्रथमखण्ड' नाम्नाप्युपलभ्यन्ते । आसां मूल्यम्— २।–)

माण्डूक्योपनिषद्–श्रीगौडपादीयकारिकासहिता, शाङ्करभाष्ययुता, हिन्दीभाषान्तरसहिता, २०४ पृष्ठान्विता, सचित्रा १)

ऐतरेयोपनिषद्–शाङ्करभाष्ययुता हिन्दीभाषान्तरसहिता, सचित्रा, १०४ पृष्ठान्विता ।=)

तैत्तिरीयोपनिषद्– ,, ,, ,, २५२ ,, ॥।–)

एतास्तिस्र उपनिषद एकस्मिन् ग्रन्थे निबद्धा 'उपनिषद्भाष्यद्वितीयखण्ड' नाम्नाप्युपलभ्यन्ते । आसां मूल्यम्— २।=)

बृहदारण्यकोपनिषद्–शाङ्करभाष्ययुता, हिन्दीभाषान्तरसहिता, सचित्रा, १४०८ पृष्ठान्विता, सवस्त्रबन्धा (उपनिषद्भाष्यचतुर्थखण्ड) ५॥)

श्वेताश्वतरोपनिषद्–शाङ्करभाष्ययुता, हिन्दीभाषान्तरसहिता, सचित्रा, २७२ पृष्ठान्विता ॥।–)

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्–मूलमात्रम्, सचित्रम्, ५६८ पृष्ठान्वितम्, सवस्त्रबन्धम्

भागवतस्तुतिसंग्रह –हिन्दीभाषान्तरसहित, इत्यादिशब्दकोषयुत, सचित्र, सवस्त्रबन्ध, ६६२ पृष्ठान्वित